

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

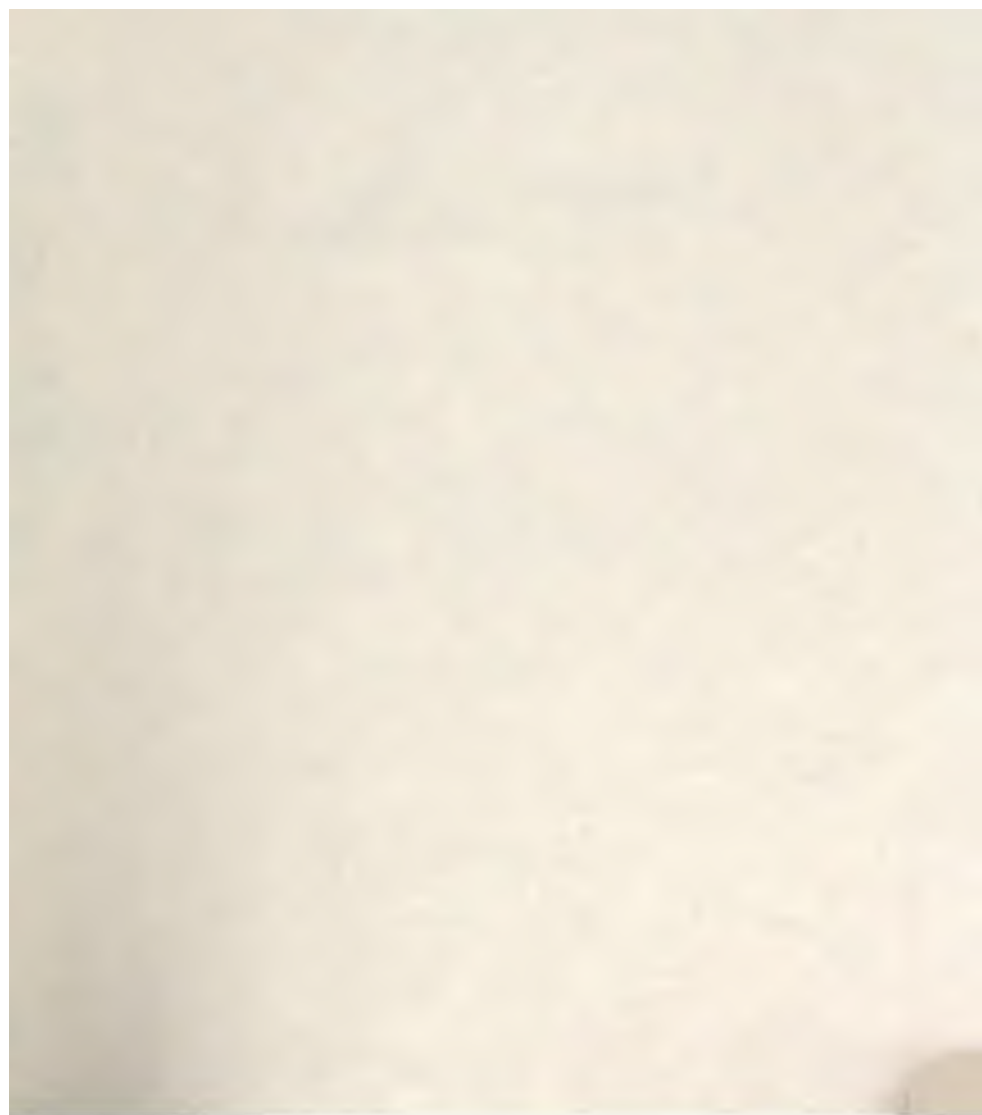
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

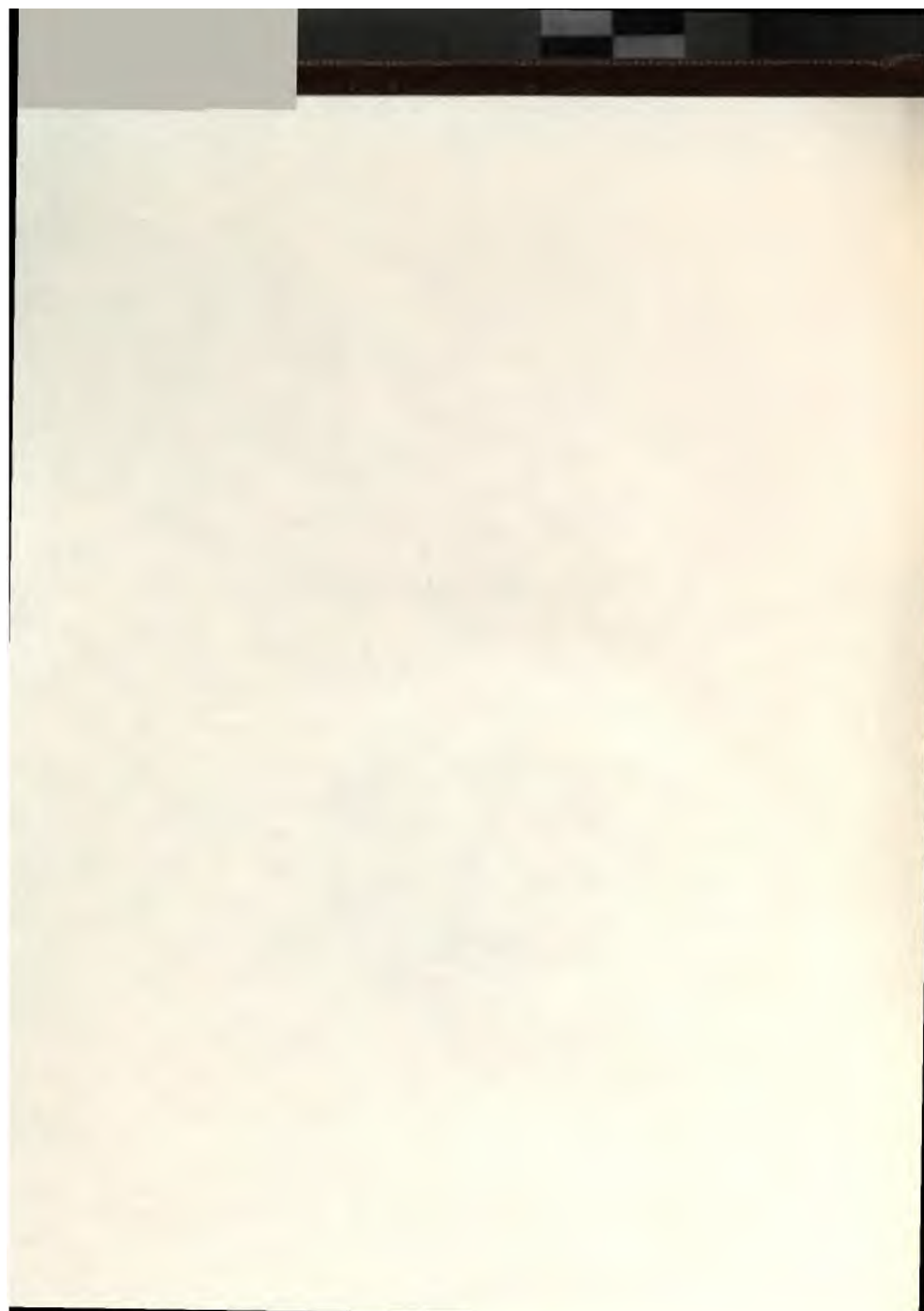
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

11. 11. 11.
12. 11. 11.
13. 11. 11.
14. 11. 11.
15. 11. 11.
16. 11. 11.
17. 11. 11.
18. 11. 11.
19. 11. 11.
20. 11. 11.
21. 11. 11.
22. 11. 11.
23. 11. 11.
24. 11. 11.
25. 11. 11.
26. 11. 11.
27. 11. 11.
28. 11. 11.
29. 11. 11.
30. 11. 11.
31. 11. 11.
32. 11. 11.
33. 11. 11.
34. 11. 11.
35. 11. 11.
36. 11. 11.
37. 11. 11.
38. 11. 11.
39. 11. 11.
40. 11. 11.
41. 11. 11.
42. 11. 11.
43. 11. 11.
44. 11. 11.
45. 11. 11.
46. 11. 11.
47. 11. 11.
48. 11. 11.
49. 11. 11.
50. 11. 11.
51. 11. 11.
52. 11. 11.
53. 11. 11.
54. 11. 11.
55. 11. 11.
56. 11. 11.
57. 11. 11.
58. 11. 11.
59. 11. 11.
60. 11. 11.
61. 11. 11.
62. 11. 11.
63. 11. 11.
64. 11. 11.
65. 11. 11.
66. 11. 11.
67. 11. 11.
68. 11. 11.
69. 11. 11.
70. 11. 11.
71. 11. 11.
72. 11. 11.
73. 11. 11.
74. 11. 11.
75. 11. 11.
76. 11. 11.
77. 11. 11.
78. 11. 11.
79. 11. 11.
80. 11. 11.
81. 11. 11.
82. 11. 11.
83. 11. 11.
84. 11. 11.
85. 11. 11.
86. 11. 11.
87. 11. 11.
88. 11. 11.
89. 11. 11.
90. 11. 11.
91. 11. 11.
92. 11. 11.
93. 11. 11.
94. 11. 11.
95. 11. 11.
96. 11. 11.
97. 11. 11.
98. 11. 11.
99. 11. 11.
100. 11. 11.

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM

L V M

EDITVM IMPENSIS
ACADEMIAE M CAESAREAE
V NSIS

L. CAELI FIRMIANI LACTANTI OPERA OMNIA

ACCEDVNT

CARMINA EIVS QVAE FERVNTVR ET L. CAECILII QVI
INSCRIPTVS EST DE MORTIBVS PERSECVTORVM LIBER

RECENSERVNT

SAMVEL BRANDT ET GEORGIVS LAVBMANN

PRAGAE VINDOBONAE LIPSIAE
F. TEMPSKY. F. TEMPSKY G. FREYTAG.

BIBLIOPOLA ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE VINDOBONENSIS.

MDCCLXXX.

51

L. CAELI FIRMIANI LACTANTI
O P E R A O M N I A

ACCEDVNT

CARMINA EIVS QVAE FERVNTVR

ET

L. CAECILII QVI INSCRIPTVS EST DE MORTIBVS
PERSECUTORVM LIBER

RECENSERVNT

SAMVEL BRANDT ET GEORGIUS LAVBMANN

PARS I

DIVINAE INSTITVTIONES ET EPITOME DIVINARVM
INSTITVTIONVM

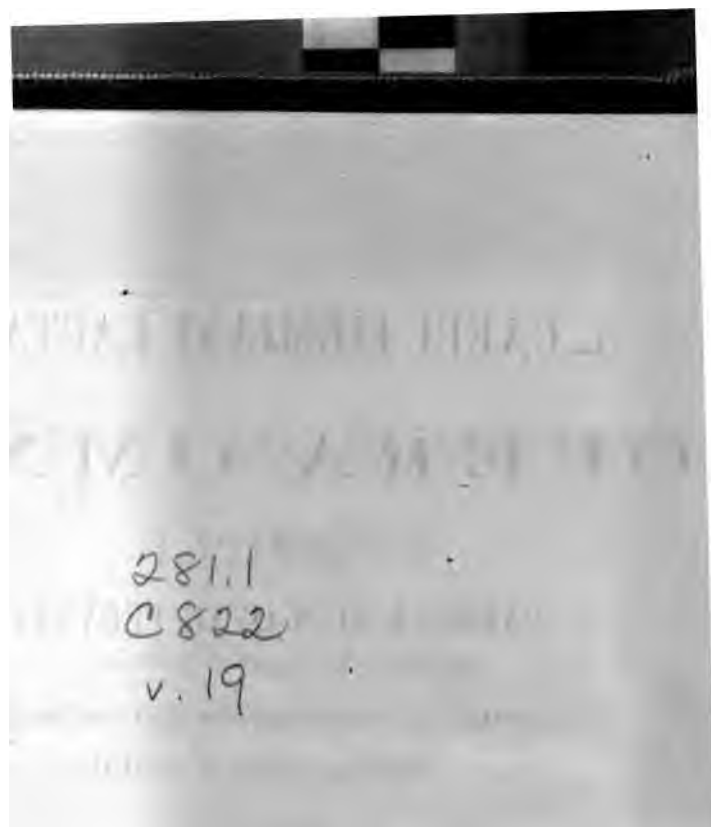
RECENSUIT

SAMVEL BRANDT

PRAGAE VINDOBONAE LIPSIAE
F. TEMPSKY. F. TEMPSKY G. FREYTAG.

BIBLIOPOLA ACADEMIAE LITTERARVM CAESARIAE VINDOBONENSIS.

MDCCCLXXX.

VINDOBONAE, TYPIS DESCRIPSIT G. FREYTAG, G. M. B. H.

OTTONI RIBBECKIO
GVILELMO HARTELIO.

PIETATIS ATQVE AMORIS CAUSA

EDITOR

PROLEGOMENA PARTIS PRIORIS.

L. Caelius Firmianus Lactantius¹ cum ingenii sui doctrinaeque monumenta, id quod ex indice librorum eius ab Hieronymo

¹ De nominibus Lactantii, de quibus etiam Fritzschius in prima pagina editionis suae scripsit hoc: 'Quae nomina Lactantio fuerint, aegre dixeris', cum in his Prolegomenis agere uoluisset, postea eam quaestionem, ne Prolegomena modum excederent, cum disputatione qua totam uitam Lactantii persecutus sum coniunxi, *'Ueber das Leben des Lactantius', Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philos.-histor. Classe, Band CXX (1890), Abhandlung 5, p. 2 ss. 42*. Hoc loco unum tamen monendum uidetur, controuersiam maxime ad nomen gentile Lactantii spectare eo excitatam, quod Baluzius cum librum De mortibus persecutorum *Lucii Caecilii* inscriptum Lactantio tribueret, eidem etiam nomen *Caecilii*tribuendum esse putauit: quam rationem nihil ualere facile est ad intellegendum. Quaestio testimoniis codicum deciditur: gentile enim *Caelius* praebent antiquissimus codex (VI–VII saec.) Bononiensis in subscriptionibus librorum I. II. III. IV. VII. Institutionum, optimus Parisinus R 1663 (saec. IX) in inscriptione libri I (sed fortasse ab alia manu), in subscriptionibus librorum I. III. IV. V, bonus Parisinus S 1664 (saec. XII) in subscriptione libri III, Valentianensis 141 (saec. IX–X) in inscriptione libri De opificio dei, addendus autem est locus catalogi Bobiensis saec. X scripti: *libros II. Celi Firmiani Lactantii de opificio dei* (apud Beckerum, *Catalogi bibliothecarum antiqui* p. 67 n. 220. 21); formam *Caecilius* contra habent Montepessulanus 241 (X saec.) in inscriptione libri I a manu recentissima in rasura, et in subscriptione libri VI, deinde Parisinus P 1662 (saec. IX) in subscriptionibus librorum I. VII (sed CI fortasse a manu altera additum est) Institutionum, De ira dei et De opificio dei (p. 730, 14), in inscriptione libri II Institutionum: sed Parisini P auctoritas minime conferri potest cum fide Bononiensis uel Parisini R, multo uero minus ponderis Montepessulanus habet. Accedit quod nomen *Caecilius*, cum haud paucos ecclesia catholica Caecilios uel Caecilias ueneretur inter sanctos, librariis multo familiaris erat quam *Caelius*, cuius nominis unus sanctus Coelius Sedulius est.

De uir. inlustr. 80 composito apparet, plurima et diuersissima reliquisset, tamen nullis magis comprobatus est iam antiquorum hominum iudicio quam eis libris qui *Diuinae Institutiones*¹, De opificio dei, De ira dei inscribuntur. Hos omnes eximiis laudibus Hieronymus ornauit², maxime autem *Institutiones*: quae iam cum Lactantius etiam uiuebat, adeo placuerunt Pentadio cuidam, fratri fortasse illius, ut is auctorem precibus adiret, ut earum sibi faceret epitomen. Eadem ab Augustino diligenter lectae et adhibitae sunt neque deerant alii, uelut Lucifer Calaritanus, Pacianus Barcinonensis, Rufinus Aquileiensis, Orientius et Saluianus Galli, Isidorus Hispalensis, qui uel ex 'fluuiio eloquentiae Tullianae', qui fuisse Lactantius Hieronymo³ uidebatur, hortos suos hortulosue irrigarent, uel ex copiosa doctrina tam humana quam diuina eius uiri libros suos ornarent atque augerent, quem Cassiodorius⁴ locum quendam Augustini explanans ut unum ex illis praedicat, qui 'saecularibus litteris eruditi et in lege domini permanentes ad ueram sapientiam peruenerint.' Quare illos libros, quibus etiam *Epitome* illa ut breuior maioris operis editio addita est, iam antiquo tempore saepius descriptos esse quam ceteros a Lactantio compositos non est mirandum: qui etiam in corpus decem librorum, quod etiamnunc in codice antiquissimo Bononiensi et in Parisino quodam extat, redacti sunt. Codices autem eiusdem cuius Bononiensis est aetatis (saeculi VI uel VII) integros non alios habemus: nam codex Sangallensis rescriptus ualde mutilatus est, ex Floriacensi autem pauca De opificio dei libri fragmenta supersunt. Sed ut ceteri libri a Lactantio scripti

¹ Hanc esse ueram tituli formam, non alteram illam *Institutiones Diuinae* saepius ab editoribus usurpatam Lactantii ipsius testimoniis (cf. ad p. 1, 2) demonstratur.

² Veterum de Lactantio testimonia in calce alterius partis huius editionis subiciuntur.

³ Epist. LVIII, 10 ad Paulinum (I 324 B Vall.)

⁴ De institut. diuin. litter. c. 28 (II 554 Garet.); locus Augustini est De doctr. Christ. II 61 (III 1, p. 42 F Maur.): nonne aspiciamus quanto auro et argento et ueste suffarcinatus exierit de Aegypto (Exod. 11, 2. 12, 35) Lactantius?

paulatim in obliuionem uenirent fortasse eo maxime effectum est, quod non solum multa continebant quae uersarentur in disciplinis humanae scientiae, sed etiam ea quae a doctrina ecclesiae Christianae nimis abhorrere uiderentur. Quid quod ne Hieronymus quidem, laudator idem ille Lactantii studiosissimus, sententiam quandam quam ille in epistulis ad Demetrianum scriptis de sancto spiritu protulerat, 'detestandam' appellare ueritus est¹? Itaque alia illa scripta, quorum quaedam fastidiosus lectoribus etiam ipsa magnitudine molesta erant², non diu mansisse uidentur. Probationum contra illorum Lactantii librorum memoria ne medio quidem quod appellatur aeuo nimis obscurata est. Nullo modo quidem, si ueterum bibliothecarum catalogos perlustramus, numerum codicum Lactantii cum infinita multitudine codicum Hieronymi Augustini Ambrosii aliorum comparare possumus, atque etiam Iulianus, qui saeculo duodecimo bibliothecarius monasterii Floriacensis erat, ut infra in codice nunc Parisino 1663 (R) describendo ostendetur, Institutiones Lactantii raro inueniri queritur, ut uix tandem in monasterio quodam reppererit: sed tamen libros qui quattuor illa opera Lactantii uel omnia uel singula uel partes eorum continent post septimum saeculum et ante tertium decimum scriptos non paucos aut ipsos habemus aut fuisse olim certis testimoniis scimus: numerantur enim uiginti quinque fere, de quibus uiginti fere extant. Atque fuerunt etiam medio aeuo qui scriptis Lactantii delectarentur atque orationis et sententiarum flosculos ex eis delibarent³. Maxime uero inde

¹ Epist. LXXXIV 7 ad Pammachium et Oceanum (I 524 D Vall.). — Etiam Gelasius papa in decretali De recipiendis et non recipiendis libris (a. 495 uel 496) scripta Lactantii inter 'apocrypha' rettulit, quod repetiit Hormisdas papa (a. 520); cf. Epistolae Romanorum Pontificum genuinae rec. Thiel (1868) I p. 467. 937.

² Damasus ad Hieronymum, in Epistolis Hieronymi XXXV (I 157 B Vall.): Fateor quippe tibi, eos quos mihi iam pridem Lactantii dederas libros ideo non libenter lego, quia et plurimae epistolae eius usque ad mille spatia uersuum tenduntur et raro de nostro dogmate disputant.

³ Ionam episcopum Aurelianensem appellat A. Ebert, *Allgemeine Geschichte der Litteratur des Mittelalters im Abendlande II* (1880) p. 229, duos locos libri sexti Diuinarum Institutionum Ionas De institutione laicali

insignes arte scribendi. Itaque primum manu scriptorum Lactantii saeculis quatuordecimo ad mirificam multitudinem auctu viginti codices illius aetatis appellari possunt, in maiore eorum parte etiam De ira dei additi sunt. Prior liber in eodem fere codicibus, alter in paulo pluribus raro illis saeculis descripta est ac plerumque Lactantii libris coniuncta. Deinde quam praecantius ea aetate cui a nascentibus litteris est, a uiris doctis habitus sit, luculentis quibus ostenditur. Franciscus Petrarcha¹ exundant

II 4. III 15 (in Spicilegio Lucae d'Achery I [1722] Lactantii addito adfert; Ioannem Sarisberiensem Lactantii imitatum esse obseruauit Buenemannus in Praefatio (quarta post a 5 pagina) eosque locos interdum in a morat; apud Vincentium Bellouacensem multi loci tur, ex Speculo naturali quidem duos tantum dat scriptorum in Vincentii Bellouac. Speculo nat. lauda in Bibliothecae Graecae uol. XIV (Hamb. 1754) p. doctrinali plurimi sunt, sextum tantummodo eiu uiginti fere numeravi. Locum quendam Lactantii in uitae S. Lamberti Buenemannus p. 507 adu. e osten qui plerosque locos graecos ex Lactantio excerpfit, cap Lactantii dicitur. Inueniet plura sine dubio apud nestigia lectionis Lactantianae qui in hanc rem in Lactantii constituenda ei loci, cum tot tamque antiqui nihil conferre possunt.

¹ De otio religiosorum lib. II (Opuscula).

Lactantium' splendidissimis laudibus celebravit, ardentissimis vero studiis eum amplexus est Leonardus Aretinus, cui qui legeret illius libros, 'eorum suavitate quasi ambrosia et nectare imbui' nidebatur¹. Atque cum censor acerrimus Lactantii theologi extitisset Antonius Raudensis ordinis Fratrum Minorum, qui a. 1433 'De erratis Lactantii dialogos tres' edidit Eugenio IV papae dedicatos, et Adamus quidam monachus Genuensis acerbis uersibus hominem ut elleboro curandum exagitavit et Franciscus Filelfus obtrectatorem illum epistula ad eum data 'infesto quodam atque inimico afflatum spiritu' uideri dixit, quod 'in uirum illum doctissimum atque disertissimum tam insolenter, tam iniuriose, tam impie inuectus esset'². Hos uero etiam exsuperat Ioannes Franciscus Picus Mirandulanus, qui cum dicit: 'Quis apud nos non uideat esse Ciceronem, sed Christianum, hoc est aliquem qui eum ad lineam unguemque expresserit? quis enim non aduertit Lactantium Firmianum aequasse ipsum et forte praecelluisse in eloquendo?'³ — quo loco primum Ciceronis Christiani nomen occurrere uidetur —, uel hoc dubitandum esse existimat, utrum ille an Cicero praestantior fuerit eloquentia: hanc sententiam etiam fidentius alio loco pronuntiauit⁴. Alia quoque proferri possunt⁵ quibus quan-

¹ De studiis et litteris, in corpore inscripto *Sammlung selten gewordener pädagogischer Schriften des 16. und 17. Jahrhunderts* ed. Israel fascic. 6 (Zschopauiae 1880) p. 5.

² Hanc controuersiam praeter Lactantii editores Le Brun-Lenglet I p. VII enarrat G. Voigt, *Die Wiederbelebung des classischen Alterthums I* (1880) p. 512. Partes quasdam trium dialogorum Antonii Raudensis, qui nonnullis in recentioribus codicibus Lactantii adiecti sunt, e codicibus Parisinis edidit G. F. H. Beck, De Orosii historici fontibus et auctoritate et de Antonii Raudensis aliquo opere inedito, Dissert. Marburg. 1832, p. 9 ss. Singula errata per tres libros enumerata iam editioni principi Lactantii (1465) praefixa sunt hac cum inscriptione: 'Lactantii firmiani errata quibus ipse deceptus est. per fratrem Antonium Randensem (sic) theologum collecta et exarata sunt.'

³ De studio diuinae atque humanae philosophiae, lib. I c. 7 (Opera omnia Io. Franc. Pici Mirandulae, Basil. 1573, p. 21).

⁴ Epistol. lib. III 7 (ibid. p. 1334).

⁵ Digna etiam est quae legatur Betuleii (ed. 1563, fol. b) 'Praefatio: Qua disputatur, utrum Lactantiana scripta recte in Scholis iuuentuti praelegi, et enarrari conueniat, contra Lactantiomastigas instituta.'

topere illi aetati Lactantius cordi fuerit ostendatur, sed breuitatis causa omitto. In tanto autem Ciceronis Christiani cultu uix mirandum est quod postquam ars libros typis describendi est inuenta, inter primos libros nouo illo artificio in Italia confectos ipse Lactantius fuit a. 1465 in monasterio Sublacensi editus. Hanc editionem tot aliae secutae sunt — usque ad finem illius saeculi iam quindecim fuerunt —, ut Moehlerus, qui fere centum duodecim extare dicit, non alium scriptorum ecclesiasticorum saepius editum esse adfirmet (*Patrologie*, 1840, p. 931). Pleraeque saeculis sexto decimo et septimo decimo prodierunt, pauciores, sed eo laudabiliores octauo decimo: quo, cum antea editores neque satis operae codicibus aut congerendis aut perpendendis dedissent neque de sermone Lactantii diligentius quaesiuisent neque quid coniectura in emendandis illius scriptis profici posset fortius temptauissent, his in generibus Lactantio plenius ac rectius consultum est. Inuenta est etiam tota Epitome Institutionum, cuius antea minor tantum pars nota erat. Nostro saeculo, cum diu studia Lactantiana fere iacuerint, etiam minor est numerus editionum atque hae ipsae paene totae a prioribus pendent. Quod reliquum erat maximeque necessarium, ut contextus Lactantii ad fidem antiquissimorum optimorumque codicum redigeretur, id huic editioni propositum erat.

Adumbrauimus extremis lineamentis historiam librorum Lactantii: iam eo transeamus ut quaestiones singulas quae ad Diuinas Institutiones et Epitomen earum hoc in uolumine editas spectant persequamur eas dumtaxat, quae in exponendis rationibus criticis et in describendis subsidiis emendationis uersantur. Cuius disputationis partes erunt tres: I. De codicibus Diuinarum Institutionum et de Institutionibus, libris De ira dei et De opificio dei, Epitome Institutionum in unum corpus compositis; II. De codicibus Epitomae; III. De rationibus criticis in locis aliorum apud Lactantium scriptorum adhibendis et de auctorum et expilatorum Lactantii ad uerba eius constituenda usu. De editionibus Lactantii in Prolegomenis alterius partis dicetur.

CAPUT I.

DE CODICIBUS DIVINARUM INSTITUTIONUM ET DE
INSTITUTIONIBUS, LIBRIS DE IRA DEI ET DE OPI-
FICIO DEI, EPITOME INSTITUTIONUM IN UNUM COR-
PUS COMPOSITIS.

Plures codices Lactantii recensuerunt editores Isaëus (Caesenaë 1646) p. X, Gallaeus (Lugd. Bat. 1660) fol. **4^b, Buenemannus (Lipsiae 1739) in Praefatione (fol. ante b), qui quinquaginta duos enumerat, Le Brun et Lenglet (Parisiis 1748) nol. I p. XXVII, a quibus octoginta fere commemorantur, inter quos Parisini et Vaticani satis accurate descripti; quae Le Brun et Lenglet exposuerunt, I. P. Migne, qui illorum editionem repetiit, descripsit, Patrolog. tom. VI (Lactantii tom. I. 1844) p. 94 ss.; praeterea Nicolaus Le Nourry, Apparatus ad Bibliothecam Maximam Veterum Patrum tom. II (Parisiis 1715) p. 645 ss. 'De uariis librorum Lactantii manuscriptis codicibus' egit. Qui de singulis uel paucis codicibus dixerunt, si opus erit suo loco nominabuntur¹.

Codices qui huius editionis pro fundamento sunt, antiquissimi omnium et certissimi, sunt hi:

Codex Bononiensis membranaceus n. 701 (olim 559), altus B 29, 5, latus 25, 5 centim., nunc Bononiae in bibliotheca Universitatis, antea in monasterio S. Saluatoris, nisi quod inter codices ex territorio papae a Gallis a. 1798 abreptos Parisiis fuit usque ad a. 1815, quo anno eum Bononiam relatum esse recuperator pontificalis in folio codici praefixo testatus est. Codex VI uel VII saeculo scriptus usque in folium 221^a Institutiones Lactantii continet, sequuntur 'De ira diuina liber VIII.' usque in fol. 246^a, 'De opificio diuino lib. VIII.' usque in

¹ Quando, ubi, quo consilio Institutiones a Lactantio compositae sint quaeque illis intercedant cum ceteris eius libris rationes partim enarraui in commentatione p. VII adn. 1 nominata *Ueber das Leben des Lactantius* p. 30 ss., partim in proxima enarrabo quae inscribetur *Ueber die Entstehungsverhältnisse der Prosaschriften des Lactantius*.

fol. 269^a, ubi incipit extrema inde a cap. 51 [56] pars Epitomae 'Epitomen (*sic*) libri septimi liber X' inscripta. In postremo folio 283 a manu eiusdem aetatis disputatiuncula theologica adiecta est hunc titulum prae se ferens 'Incipit de Abrahamae filium' (*sic*). Constitit codex olim ex XXXVIII fasciculis, exceptis ternionibus nunc XX. XXXVII et binione XXVIII, quaternionibus, quorum numeri postremis fasciculorum foliis in dextro angulo inferiore inscripti sunt; unus ternio XXXVII numero caret. Desunt tamen prima duo folia primi quaternionis (usque ad Instit. I 2, 2 [p. 6, 16]) et cum eis duo extrema (Inst. I 5, 23 [p. 17, 13] — 6, 15 [p. 23, 16]), ita ut primus qui nunc extat quaternionis numerus sit II, in folio nunc 12 inscriptus. Deinde post hoc folium 12 totus quaternio intercidit (Inst. I 11, 55 [p. 46, 18] — 18, 2 [p. 67, 19]): quod damnum, iam antequam numeri quaternionum adderentur, etiamsi a manu antiqua scripti sunt, fecisse codicem inde apparet, quod nihilo minus folium quod nunc est 20, numerum quaternionis III habet. Praeterea inter folia nunc 188 et 189 unum excisum est (Inst. VI 24, 27 [p. 576, 19] — 25, 11 [p. 579, 11]). His de lacunis cum propter antiquitatem illam numerorum quibus quaterniones signati sunt, certum sit tertiam iam a. 1570 in codice fuisse, tum idem de prima et altera et fortasse etiam quarta coniectura effici potest, sub a. 1750 autem quattuor illis locis codicem mutilatum fuisse certo testimonio constat: quod infra p. XVI adn. 1. ostendetur. Numeri foliis per totum codicem inscripti ad saeculum XVIII referendi videntur. Non paucis in foliis loca detrita vel perforata sunt, ut lectio eorum aut parum certa aut nulla sit. Codicem hunc antiquissimum commemorauerunt vel descripserunt Leo Allatius, In antiquitatum Etruscarum fragmenta ab Inghiramo edita animaduersiones (Romae 1642) p. 62, Le Nourry l. c. p. 645 cum specimine scripturae, Montfaucon, *Diarium Italicum* (Paris. 1702) p. 409, et in *Palaeographia Graeca* (Paris. 1708) p. 222, utroque loco cum imagine alphabeti graeci et latini codicis (repetita a Buenemannno ad p. 1220 editionis), Blume, *Iter Italicum II* (1827) p. 161, Fleck, *Wissenschaftliche Reise durch das südliche Deutschland, Italien . . .* (Lips. 1837) vol. I. fasc. 1 p. 101, Silvestre et

Madden, *Universal palaeography* (Londin. 1850) vol. I p. 299, specimine codicis tabula 111 addito; uidit codicem etiam Ioh. Ioach. Winckelmann a. 1755: cf. epistulam eius quae est in editione epistularum eius Berolinensi (a. 1824) uol. I p. 129. Reifferscheid in Bibliotheca Patr. Lat. Ital. nullos omnino codices Bononienses nominauit. Primus Michael Thomasius perpaucas eius lectiones in editione sua anni 1570, repetita a. 1587, partim in margine partim in notis, sed non satis accurate descriptas uulgauit. Post Thomasium Isaeus, qui Lactantium Caesenaë 1646 edidit, codicem inspexit: hoc minus ex eis quae p. X nimis obscure dicit quam inde cognoscitur, quod in Variis lectionibus p. XXVII ss. et in Notis p. 253 ss. multo plures ex illo quam Thomasius lectiones profert; ex Thomasio tamen lectiones quasdam Isaeum transcripsisse singularem interdum errorum consensu apertum est. Sed eae quoque lectiones quas addidit Isaeus, minime omnes recte ab eo traditae sunt. Multo plures quam Isaeo lectiones huius codicis et recentioris cuiusdam Bononiensis praesto fuisse Ioanni Le Brun Nicolaus Lenglet Dufresnoy, qui editionem ab illo inchoatam absoluit, in Elencho manuscriptorum codicum (edit. I p. XXVII) 'a Latino Latinio in ora sui Lactantii notatas' dicit, se ipsum autem ex bibliotheca S. Genofeuae Parisiensis habuisse autographum Latini, qui tamen non ipse contulisset Bononienses, sed uarias lectiones a Michaeli Thoma Taxaquetio accepisset. At Lenglet in editione multo pauciores quam Isaeus profert lectiones antiqui Bononiensis, nonnullas uero plane et a uera eius memoria alienas et congruentes cum Thomasii uel Isaei lectionibus. Noua deinde collatione codicis usus est Eduardus a S. Xauerio, qui Lactantium quattuordecim uoluminibus Romae 1754 ss. edidit, a Michaeli Angelo Monsacrati post a. 1746 tam accurate, ut Eduardus uol. I p. 14 ait, confecta, 'ut ne leuissimi quidem apicis uariationem in aduersariis suis uberrimis dimiserit inobseruatam': at quamquam 'sibi uni thesaurum istum non esse seruandum, sed publico donandum usui' dicit, tamen numerum tam exiguum lectionum codicis praebet, ut aut ipse promus tenacissimus earum copiarum appellandus sit aut ille condus negligentissimus: sed fortasse Eduardus cum in opere ipso

usque ad nostram memoriam propagarent¹.

¹ Nonnumquam plane falsa tradit de codice Bononien-
eo, quod lectiones huius et recentioris cuiusdam Bononien-
sis fat. fol. A 5^b mentionem facit, in notis autem pauca
fudit, in Isaiei autem testimoniis id reprehendendum
discerni utrum ille littera B, qua p. X Bononien-
sis hunc solum appellet an etiam recentiorem Bononien-
sis statim post antiquum commemorat. Accedit quod
ea repetit quae Thomasius perperam ut de antiquo
multo maior perturbatio apud Parisinos Le Brun-
qui non solum quae Thomasius falso rettulerat de-
scripserunt, sed etiam ex Isaeco littera illa B add-
adnotationes suas transtulerunt, quae ipsi pro uera a-
uenditabant. Quid uero manus prima, quid altera aut
maximi momenti est, omnes editores illi prorsus
diximus ante (p. XIV) de quattuor illis lacunis codicis
codicem cum Ed. a S. Xauerio uol. IV p. 1 adn. a
adn. b; IX p. 296 adn. b testetur, sub a. 1750, quo
est, eum iam mutilatum fuisse apparet. Prima duo
non uidisse existimo propterea, quia ille nullam ec-
lectionem adfert; neque magis adfert Isaecus. Nam quod
'Bonon.' testem lectionis cuiusdam adhibent, fieri
noniensis sit. Ex altera deinde parte quae nunc
Thomasius nota 3 lectionem quandam ita infert, 'h-
sancti Saluatoris', sed id certo paene indicio est eum
codicem significare: antiquum enim sine ambiguitate
quidem ex hac parte quicquam habet. Videamus in
nitione qui deest. Ad locum p. 47, 23 nostrae edi-
tionis habet: *In caelum quod nominatur* sic legitur in
codex sancti Saluatoris habet *in caelum quod nun-*

saria erat accuratissima huius uetustissimi codicis collatio: quam a Carolo Zangemeister, cum id mandatum ab Academia Vindobonensi accepisset, ea quam adhibere solet diligentia et sollertia a. 1864 factam hac in editione proponimus. Locos quosdam codicis etiam O. Guerrini, praefectus bibliothecae universitatis Bononiensis, B. Keil, C. Schumacher a me rogati inspexerunt.

Singulae¹ paginae codicis binas columnas continent tricenorum B¹ ternorum versuum; initium columnae littera maiore insignitum

illa quidem codicis, at antiqua tamen additi iam uetus id damnum esse produnt. Quod Parisini (ad p. 52, 14; 56, 11) in eadem illa parte '2. Bon.' testes producunt, nihil curo. Restat quarta illa lacuna unius folii post folium quod nunc est 188 excisi. Thomasius in notis nullam lectionem adfert quam in illo folio fuisse necessarium uideatur, Isaens autem p. XXXV lectionem quam ceteri nostri codices praebent *de intimo pectore* (p. 577, 2 editionis nostrae) ex B confirmat, sed eadem pagina in B *pro consecrandus est* (p. 578, 5) *consecrandum est* et pro *quid sit deus* (p. 578, 7) *quis sit deus* legi tradit; Parisini utrumque repetunt ad p. 508, 9. 11. Possis suspicari post Isaemum demum unum illud folium subtractum esse fortasse ab homine nequam qui codicis tam uetusti specimen particulamque habere uellet: tamen haec coniectura incerta est. Mirum est enim tres illas lectiones *pectore*, *consecrandum*, *quis* a Thomasio etiam non in notis commemorantur, in margine tamen eis locis p. 380 adscriptas esse. At quae in margine Thomasius adiecit, plurima, sed minime omnia ex antiquo Bononiensi, fortasse etiam ex recentiore Bononiensi excerpta sunt uel aliunde sumpta: uelut antiqui Bononiensis non sunt lectiones in margine Thomasii additae p. 53 *sequi quid necesse est* (p. 75, 24 nostrae ed.), p. 55 *Sterculus* (p. 77, 20), p. 63 *Fantam* (p. 89, 13), p. 65 *pronepotem* (p. 92, 16). Deinde p. 378 in margine Thomasii est *qua exhortationes suas* (p. 573, 16, deest in codice B *qua*), nota 154 autem hoc habet: '*qua exhortationes suas Seneca*]' legendum est ex antiquis codicibus; Isaens p. XXXV scribit '*qua exhortationes suas* etc.] B.', Parisini ad p. 504, 18: '2. Bonon. . . *Qua exhortationes suas.*' Ille Isaemum et Parisinos putauisse lectionem marginis Thomasii ex antiquo Bonon. sumptam esse manifestum est. Itaque fieri potuisse concedendum est, ut Isaens et Parisini marginem Thomasii secuti illas tres quoque lectiones ex codice B petitas esse crederent. Sequitur ut quod Isaens illas lectiones codicis B esse dicit, id minime pro certo testimonio habendum sit quo demonstretur eum ipsum folium illud quod nunc deest etiam uidisse.

¹ B¹ significat primam, B² alteram, B³ tertiam manum codicis; eadem ratio in ceteris codicibus adhibita est.

est. Litterae unciales sunt quae appellantur: quarum specimen optimum Silvestre I. c. dedit. Scriptura continua est, nisi quod uerba interdum aut punctis (uelut p. 88, 4 *dea. egeria*), id quod raro et in prima tantum parte codicis occurrit, aut hoc signo ' discernuntur, quod per posteriores libros Institutionum in locis poetarum maxime ad exitus uersuum significandos interponi solet (p. 442, 8—10. 455, 1 ss. 495, 1 ss. 499, 21. 650, 7 ss.). Enuntiata in extrema tantum codicis parte librarius spatiis quae in uersibus ipsis relinquebat disiunxit, capita autem orationis, interdum etiam locos aliorum scriptorum a Lactantio adlatos, maxime autem graecos ita distinxit, ut et in initiis et post exitus eorum nouos uersus inciperet. Per eos locos etiam uersus ab initio breuiores esse solent. Contignationes litterarum non multae sunt atque eadem fere quae aliis in codicibus illius aetatis occurrunt, compendia scripturae sunt paucae, B- et q- pro -bus et -que, deinde -lineola, quam *m* quam *n* littera significatur: qua ambiguitate fit ut in uocibus compositis sit dubium utrum librarius *m* an *n* intellegi uoluerit¹. Sed haec lineola in ipso fine uel sub finem uersuum, perraro intra uersus inuenitur. Praenomina romana plena scribi solent. In locis graecis scribendis librarius per magnam codicis partem rubro, non atramento usus est. Locos graecos autem postea insertos esse ostenditur et eo, quod nonnumquam spatia ampliora sunt quam ut uerbis graecis expleantur, et eo, quod etiam spatium prorsus uacuum est (p. 166, 4). In scriptura graeca memorabilis est forma litterae Δ: nam praeter hanc formam non solum haec δ est, sed etiam tertia ϙ; ita eam descripsit Zangemeister. Quare cum Montfaucon II. cc. (cfr. supra p. XIV) etiam has tradat ϙ ϙ, casu tantum eas in codice, cum lineolae longius producerentur, ortas esse existimauerim². Locis graecis septimi libri Institutionum interpretationes Latinae a manu prima in margine additae sunt (p. 625, 6; 626, 6; 637, 1 al.), perraro ab eadem manu in aliis partibus codicis

¹ Eis locis scripturam codicis in apparatu critico expressimus.

² Montefalconium sequitur Wattenbach, *Anleitung zur griechischen Paläographie*² (1887), in litterarum descriptione p. 5.

uel in margine (p. 167, 7) uel intra uerba Lactantii ipsa (p. 13, 16), saepe in his partibus a manu tertia (p. 23, 18, quem ad locum Zangemeister 'plerumque' a manu posteriore latina adiecta esse adnotauit; aliis locis posteriorem illam manum indicat tertiam esse correctricem, p. 166, 7. 9. 13; 319, 9).

In rebus orthographicis codex saepe antiquiorem rationem, qua sine dubio Lactantius ipse usus est, seruauit: quare in genere orthographico ubicumque fieri posset codicis B potissimum auctoritatem me sequi par erat. Sed etiam multis uitiis scriptura deformata est qualia uel negligentia uel inscientia atque locutio uulgaris gignere solent, maxime in libro VI Institutionum tanta est incuria leuitasque, ut alium librarium scripsisse paene conicias. Nos in hac editione ubi codicem B non in uerbis Lactantii ipsis scribendis expressimus, uarietatem scripturae proposuimus in apparatu critico, ita tamen ut genera quaedam semel indicauiſſe satis haberemus, nihilo minus in eis locis aliorum scriptorum quae ab uno Lactantio seruati sunt, uelut in uersibus Lucilii, interdum etiam aliis in locis, ubi opus esse uidebatur, uarietates scripturae codicis accurate exhibuimus. Praeterea in Epitomae parte hoc in codice seruata fieri non poterat quin totam uarietatem orthographicam etiam cum correctionibus manus 2 uel 3 proponeremus: nam cum orthographia codicis Taurinensis, qui longe maiorem partem Epitomae unus continet, diligentissime esset perscribenda, ubi ad posteriorem partem etiam codicibus B et Parisino P traditam peruenimus, non poteramus aut accuratam illam Taurinensis descriptionem omittere aut aliorum illorum codicum res orthographicas uel leuioreſ negligere: alterutrum si factum esset, lectores in errorem inducerentur. Iam ut non ad omnia, sed ad quaedam genera enumeranda tranſeamus, rem ita instituemus, ut non separatim ea tractentur quae plane peruersa ac plebeia sunt, et ea quae iam antiqua aetate etiam doctorum in usu fuerunt (uelut *adque adquin aliut illut*), sed ut coniuncta ordine alphabetico proponantur. Atque ut a uocalibus incipiamus, nihil frequentius est quam uocalis *e* et diphthongi *ae* permutatio: quod uitium cum saepissime occurrat,

*prae*hendere cum compositis paene constanter; *p*
practiosus saepe; *quae* pro *-que* saepe; *quaeri* sa
 etiam pro *amoenus* est *amaenus* 485, 17. 486, 1.
 86, 3; *lucae* 143, 7; *perniciæ* 456, 1; *speciæ* 40,
pitarae 180, 5; *reliquaerunt* 204, 21; saepe in ad
argutae 241, 4; *cautae* 428, 12; *copiosae* 7, 10; *dis*
 566, 23; *nefariae* 431, 3; *nudae* 196, 15; *occultae*
 76, 6. 427, 17; *rabidae* 436, 15; *saepissimae* 13, 13
 67, 23; *inpunae* 229, 15; etiam *caeciderunt* 350, 1.
 Vix minus saepe *e* pro *ae* scriptum est, rarius ta
 in terminationibus: *eger* 233, 17; *cedere* interdum
mones saepissime, cf. ad 163, 8; *eque* 126, 19; *co*
pius 126, 20; *ethneae* (i. e. *aetnae*) 83, 3; *hebrei*, *iud*
 constanter, pariter in compositis; *hereses* 394, 12. 3
 19, 21; *leua* 489, 7; *muscus* 85, 20; *lesis* 379, 21; *y*
tentia 304, 2; *pene* saepe; *pre-* saepissime in comp
presto, *prestare*; *querere* saepe, pariter in omnibus e
 uato *quaestio*; in terminationibus: haud raro in ge
 et nominatio plur. primae declinationis; *hec* inter
 saepissime. Saepe *e* et *i* permutantur, omnes loci
 sunt. Exempla sunt haec: in stirpibus uerborum
 141, 14; *exterpabit* 575, 19; *inliceant* 169, 8; *pall*
 de opif. 7, 1; *sterelis*, *sterelitas* 151, 8. 206, 4. 302, 4
 286, 13; *ueredicos* 179, 19; in terminationibus rarius
 6. 200, 16. 463, 17 s. 484, 15. 502, 18. 505, 4. 9 al.
 stirpibus: *adimisti* 411, 2; *disperatos* 426, 11; *effice*
 617, 15; *uiritatem* 337, 13; *uisica* de opif. 11, 20 bi
-i pro *-e*: 88, 20. 172, 3. 341, 10. 476, 11. 507, 18. 5
 162, 11. 168, 6. 171, 13. 249, 3. 431, 12. 445, 13. 498
pire 497, 13. 20; *requiribant* 506, 3; *respondibit* 379

nungenti 285, 1. 407, 13; *rutundus*, cf. ad p. 255, 18. Interdum *o* pro *u*: *circumcorses* 527, 1; *forcam* 128, 5; *fructos* 486, 6; *notabundus* 486, 20. Duo *u* sunt: *sideruum* 117, 21. Contra alterum *u* omissum est in *adfectum* 498, 10; *attribunt* 483, 5; *extingunt* 481, 5. Accedunt singularia haec: *profluit* 119, 6; *guila* de op. 11, 6. 10.¹ In graecis littera *y* plerumque seruatur, perrara est *i* pro *y*: *autolicum* 93, 2; *cinosuris* 33, 22; uel *y* pro *i*: *bythynia* 403, 14. Rara etiam est *u* pro *y*: *fruges* 396, 5; *puxides* 222, 21. Venimus ad consonantes. Littera *b* in uerbi scribere formis uel deriuatis ante *s* uel *t* plerumque retinetur: cf. ad p. 14, 18. 42, 4. Non raro litterae *b* et *u* permutatae sunt; *b* pro *u*: *adiubet* 44, 1; *beneficus* 483, 14; *conlubione* 567, 7; *conserbant* 305, 6; *ebulsis* 545, 7; *fribolis* 104, 19; *libore* 342, 10; *nobis* 316, 9; *proterbos* 221, 19; *reuoluntur* 539, 19; *uibamus* 575, 10; in formis uerbi: 494, 14. 505, 7. 572, 8 al.; *u* pro *b*: *aceruus*, *aceruitas* 12, 19. 368, 6. 380, 8 et saepius; *acuoris* 748, 22; *uiuaculus* 87, 11; *ureuis* 523, 7; *deliuasse* 78, 2; *heuclatus* 482, 7; *laui* 485, 16; *prouitate* 485, 1; in formis uerbi: 32, 12. 182, 23. 184, 11 (*dauimus*). 223, 2. 465, 5. 486, 12. 490, 7. 492, 18. 508, 3. 530, 10 al. In littera *c* haec commemoranda sunt. Pro *c* paene constanter *cc* est in *inbeccillus*, *inbeccillitas* (cf. ad 8, 2), rara est simplex *c* (598, 4. 745, 10); *zaccarias* est 327, 4, sed *zacarias* 325, 15; *zaccharias* 358, 11; *ambrachiotes* 238, 12; *cacchinis* 85, 2. Variant *c* et *ch* in uoce *sepulcrum*, cf. ad p. 44, 23. 362, 8; singulare est *sochiale* 515, 16; in uocibus graecae peregrinaeque originis: *achademici* 133, 7, *academici* saepius; *anacarsin* 259, 15; *arcipirata* 236, 1; *archensilas* 185, 13; *cloris* 73, 9; *coreb* 344, 4; *cristus* 324, 16; *cristiani* 406, 4; *crysippus* 237, 8. 656, 9, *chrysippus* 17, 1; *dicearcus* 608, 7, *dicearchus* 610, 10. 627, 2; *musichi* 627, 12; *scola* 221, 20. 224, 5, *schola* 222, 13; *stomaci* 412, 14. Hic apte adiunguntur quae praeterea de littera *h* dicenda sunt. Saepe defluxit: *coortentur* 463, 10; *exibere* 482, 18. 523, 4. 15; *ominis* 192, 17; *ortamentis* 463, 7; *ortensio* 484, 8; *ostiarum* 480, 2; *paretra* 455, 4; *trumpabit* 571, 3; *armoniam* 627, 12; *athleticam* 68, 10; *factonte* 151, 11; *esiodus* 163, 18; *ieronimus* 191, 9; *tyrintius* 80, 4; in falsum locum migravit interdum in graecis: *anthistenes* 16, 15; *aristharcus* 406, 22; *leuchotea* 82, 19; *phytagoras* 16, 10; *tethrarcas* 350, 5; perperam inductum est: *honerauerit* 490, 18; saepissime in *hi*, *hiis*; *filoctheta* 33, 11; *teuthaten* 79, 2. Littera *d* in *quid* constanter fere seruatur (cf. ad p. 8, 23), sed non minus constans est *quicquam*. Solitae deinde formae sunt *ad* pro *at* (cf. ad p. 8, 11), plerumque *adque* (cf. ad p. 7, 2), *adquin*, rarissimum est *atquin*, *atqui* non occurrit (cf. ad p. 12, 1); saepe *aliquit* (cf. ad p. 106, 3), *aliut* (ualde incon-

¹ Mirum est eandem formam esse p. 545, 1 in R: *guilae*, et p. 564, 4 in H: *guylae*; adde etiam *stranguilent* in R 427, 5. 559, 8, *stranguilassent* in H 559, 8: quibus in formis littera *i* ad casum referri non potest.

stanter, cf. 120, 1 s.), *aput*, *illut*, *istut*, interdum *quit* (cf. ad 84, 2), per raro *set*. Accedunt haec: *athibere* 536, 13; *athuc* 221, 3. 302, 16. 453, 6 sim. Forma *prodesse* fere constans est (103, 9. 263, 25. 400, 13. 437, 6 al.), *prodest* est 573, 19. Valde uariant *f* et *ph* in uocibus graecis, quamquam saepius *f* quam *ph* legitur (cf. ad p. 6, 17); saepe tamen *philosophus*. Ut exemplum adferam, in capite 2 libri III Institutionum hae formae scriptae sunt: *philosophi* uel deriuata p. 179, 23. 180, 8. 21. 24. 181, 5; *philosofum* 180, 20; *filosophia* 180, 1; *filosofia* 180, 7. Rara est littera *g* in *neglegere* (193, 10. 480, 1), plerumque *c* mansit. Duplex *l* saepe est in *uellit*; deinde in *dilluio* 160, 14. 517, 20; *dissolluit* 157, 17. Littera *m* saepe in fine uerborum defluxit: *declaratu* 498, 21; *disserendu* 494, 15; *exercitu* 498, 5; *exeundu* 571, 8; *inferoru* 487, 15; *praepositu* 488, 7; 42. 4. 120, 3. 128, 17. 364, 1. 372, 7. 384, 1. 385, 11. 420, 8. 421, 5. 484, 9. 486, 17. 504, 11. 505, 8. 509, 9. 529, 1 al. Contra non minus saepe more infimae latinitatis accusatiue pro ablatino scriptus est: *a ueritatem* 170, 3; *cum pulcritudinem* 490, 1; *pro libertatem* 502, 10; *egeret auctorem* 14, 14; *probationem indigeret* 138, 1; *posuit in umorem* 16, 9; 115, 15. 223, 6. 274, 9. 282, 13. 369, 19. 424, 21. 488, 17. 507, 10 al. Litteram *n* habent *famonsissimam* 224, 2; *formonsum* 170, 20; *archensilas* 185, 13; *occansus* 505, 11. de ira 13, 5. Tum *n* pro *m* est: *iandudum* 86, 3; *inbres* 231, 23; *tenpauit* 446, 13; contra *m* pro *n*: *nom possum* (sed a m. 1 corr.) de opif. 6, 1; *forsitam ante beneficia* 743, 17; *forsam* 531, 6; *clandestinus* 422, 7; *quorundam* 191, 12. Littera *p* in omnibus formis uerbi reperire duplex scribi solet (cf. ad p. 5, 10), per raro simplex inuenitur. Irrepsit *p* in *contempnere* (206, 17. 210, 16. 248, 17); *uoluptas* 116, 16. 463, 21; *uoluptas* est 496, 16. 497, 6; omissum est in *adsumtio* 119, 21; *consumsit* 35, 21; *sumserunt* 109, 12; *contemtui* 395, 17. Pro *qui* plerumque *cu* seruatur (uelut *accum* 429, 4, saepius *locuntur*, *relincunt*, *secuntur*), sed etiam *qu*: *antiquus* 42, 2. 313, 17; *equum* 457, 4; *iniquus* 106, 18; *loquuntur* 254, 19; *sequuntur* 72, 21. 258, 22. 380, 14. 480, 18. 501, 17. 567, 18; raro *qu* scriptum est: *antiquum* 313, 16; *loquuntur* 489, 5. 509, 11; *sequuntur* 501, 8. 507, 12; *locuntur* est 524, 14. Littera *s* in eis uocibus quae e praepositione *ex* et uocibus a consonante *s* incipientibus compositae sunt, omitti solet, uelut in *execrabilis exequi exerere exilium expectare extare exultare*; raro seruatur: *execrabilis* 395, 19; *execratur* 160, 20; *exsevas* 104, 3; *exsilium* 546, 10; *exsistere* 221, 13. 431, 22. Pro *s* scriptum est *x* in *sinistrae* de opif. 10, 9, pro *x* autem saepe *es*: *aspecserit* 512, 14; *depencsit* 508, 7; *extinsit* 127, 18; *finsit* de opif. 11, 3; *instrucsit* 28, 18; *obstrucsit* 494, 12; *sancserunt* 417, 8. 449, 16; uel etiam *xs*: *contextat* 150, 22; *sansit* 510, 9; *sexsus* 155, 9. Pro *t* est *d* saepius in *inquit* 193, 20 (cf. ad h. loc.); etiam *capud* 129, 5. — In uocibus compositis extremae litterae praepositionum sine certa lege aut assimilantur aut non assimilantur (*adulit*, *attulit*; *inpius*, *impius*; *obtulit*, *optingit*): quam inconstantiam in editione mutare nolui.

Breuiter orthographiam codicis B descripsimus: quae ut manifesta nestigia infimae aetatis ostendit, qua uulgaris locutio ualde iam increbruerat ac lingua latina in linguas romanicas quae appellantur dilabebatur, ita, cum Lactantius grammaticus doctissimus eis sordibus sermonem suum inquinasse minime putandus sit, pro certo indicio est quo codicem ab indole primi exempli a Lactantio scripti haud leuiter iam degenerasse discimus. Hoc autem ea quaestione quae proxima est, multo etiam certius cognoscemus.

Codex Bononiensis quanto ceteros aetate superat, cum tanto maiorem auctoritatem sibi postulare uideatur, iam quaerendum est quam certus ille testis sit uerborum Lactantii. Qua de re antea, cum pauciores lectiones eius uulgatae essent quam ut plenum de eo iudicium fieri posset, tamen uiros doctos quid sentiendum esset non fugit. Iam Isaëus ex plurimis eius lectionibus paucas recepit pariterque posteriores editores codicem laudauerunt potius quam probauerunt, Heusingerus uero, uir sobrii ac simplicis iudicii, 'antiquissimus ille' inquit 'codex Bononiensis . . pluribus locis, quod cuique liquere potest, non Lactantii, sed audacioris grammatici alicuius manum refert' (Emendationes p. 142). Retinebit quidem codex suum sibi semper honorem dignitatemque: multis enim locis ea auctoritate quam ipsa uetustas ei addit, lectiones aliis codicibus traditas confirmat, quibusdam etiam unus inter omnes ueram memoriam eorum quae scripsit Lactantius seruauit: uelut 102, 5 *terris*; 115, 4 *mare*; 153, 5 *inextricabilisque*; 233, 2 *(h)amis*; 247, 18 *prosecarent*; 291, 4 *fontes*; 336, 14 *THNIKA*; 455, 16 *occidat*; 565, 25 *adplicuit*. At multo frequentiores ei loci sunt quibus ille non dico casu uel negligentia, sed consulto cogitateque mutata continet. Saepissime enim in uno B aut uerba scriptoris a genuina forma sententiaque detorta sunt aut aliena inserta, ut fieri non possit quin codex pro ualde interpolato habeatur. Itaque si ullius, in huius certe codicis lectionibus admittendis cautio adhibenda est, ne dum uetustati eius confidimus, fucata specie uel simplicitatis uel ubertatis uel elegantiae uel aliarum uirtutum decipiamur. Nonnulla quidem uitia aut negligentia aut eo fortasse orta sunt, quod scriptura eius

codicis ex quo B descriptus est euanida, cum non satis agnosci posset, coniecturis temptabatur. Utriusque generis exempla quaedam coniuncta proponantur: *tradidere* pro *aera deae* 86, 8; *peruiderunt* pro *perbiberunt* 101, 22; *quando* pro *quae duo* 144, 5; *re-censendi* pro *recens edita* 153, 8; *obturbant* pro *ut turbent* 168, 4; *nilil usui* pro *nilus* 196, 21; *pudorem* pro *uxorem* 229, 2; *historia* pro *eius tota* 229, 11; *uestra* pro *uero* 399, 8; *amputari* pro *potari* 401, 3; *si mulier* pro *simulacrum* 409, 1; *quibus exitus* pro *qui ob exigua* 409, 11 al. Sed multa certo quodam consilio eoque saepe peruersissimo immutata sunt: *prisca* pro *priscique* 86, 7; *animaliter* pro *aniliter* 108, 10; *cupiditas quam ratio* pro *quod cupiditas* 122, 19; *datur* pro *nutu* 151, 15; *docet* pro *eripiet* 151, 24; *prophetis eius uerba sunt subiecta* pro *quod prophetae. cuius uerba subieci* 154, 11; *haruspice* pro *augure* 169, 11; *scientiae unius* pro *scientiae? artes*, extrusum est *artes* addito *unius* 195, 24; *inuenire* pro *inuestigare* 207, 4; *porcus iste epicurus* fortasse fuit pro *per corpus*. *Epicurus* 209, 8; *miles militiam* pro *molestiam* 229, 7; *diuelli* pro *diduci* 284, 9; *praedicatur* pro *dicitur* 296, 7; *annorum* pro *temporum* 301, 19; *turba* pro *multitudo* ex Vulgata 332, 9; *pabulum* pro *poculum* 401, 2; *sacrilegum* pro *disertum* 403, 2; *auarus* pro *aurem* 419, 4; *mutua* pro *igitur* 422, 16; *pro factis* pro *a prophetis* 433, 12; *infandi* pro *instantis* (in uersu Horatii) 442, 10; *mortis exsoluet* pro *potest uirtutis exsoluere* 466, 8; *spurcus iocus* insertus est 468, 1 *quonulli* (exceptus tamen a correctore); *aepularum et cruore* pro *rarum et opere* 480, 5. 6; *moderationis* pro *moderati aut pensi* 481, 1; *humani generis* pro *dei* 499, 11; *perfida* pro *per fetiales* 510, 11; *camino* pro *quoquo* 584, 12; *filios* pro *liberos* 739, 17, uoci *liberi* posteriore tempore certis quibusdam de causis aliam illam *filii* antepositam esse ostendit Dressel, *Lexikalische Bemerkungen zu Firmicus Maternus* (1882) p. 2 s. Iam sequantur exempla eorum locorum quibus orationi Lactantii in codice B aliena inserta sunt: *nec optimus nec maximus* 38, 1; pro *cum eam deperiret* cum manifesto glossemate est *cum eam deperiret amaret* 38, 18; *morte* 104, 8; *honestius et* 114, 8; *exsequemur* 151, 25; *aiunt* 152, 13; *rerum* 162, 20; *quia liberum arbitrium erat datum* 162, 21; *diuersa adfirmantes* 185, 6; *sciri posse* 189, 1; *manus demus* 192, 7; *cicero* 257, 4; *summi* 277, 13; *ueram* 278, 12 ex 10; *APZENIOΘHAYN* 296, 6; *siue etiam rationem* 296, 10; *similitudinis suae* 297, 8; *ut ostenderet hominibus* 313, 11; *quae eis* — *praedixerant* 321, 3; *non* 388, 5; *dirigere* 400, 1; *magnum additamentum est post contulisset* p. 403, 4; *dei* 421, 22; *beatam* 423, 11; *quomodo* 466, 11; *uitam* 524, 13; *uatum* 581, 21; *filosofi* 586, 5 al.

Ex tot tamque manifestis fraudis uestigiis apparet fuisse aliquem non sane indoctum qui audacissime peruersissimeque

Lactantium pertractaret. Quod ut certissimum est, ita illud minoris est momenti, utrum unus ille fuerit an plures eis deinceps codicibus quorum postrema propago Bononiensis est, sua commenta inculcauerint. Veri autem esse simile infra uidebimus, magnam partem illius corruptionis e codice duobus gradibus superiore in Bononiensem irrepsisse.

Multos errores ipsa manus prima correxit, praeterea autem B² codex multas correctiones continet a manu altera additas. Haec manus, quae summum uno saeculo prima inferior uidetur, cum idem genus litterarum uncialium quod illa adhibuerit et atramentum fere idem, interdum ab ea discerni non potest. Permulta menda orthographica aliaque leuioris generis sustulit, deinde per totum codicem signo ¹ iam a manu prima posito ad enuntiata uel membra eorum, interdum etiam ad uerba distinguenda usa est. Saepe autem ad uehementiores correctiones progrediens uerba atque etiam ampliores locos nonnumquam rasura adhibita immutauit uel noua quaedam aspersit. Sed haec omnia ita comparata sunt, ut non codicem aliquem, sed correctoris ingenium tenue sane atque ieunum fontem eorum fuisse statim intellegas: accedit quod manus illa multos locos corruptos aut mutilatos non attigit. Perpaucae tamen correctiones eius generis sunt, ut a codice aliquo auxilium petatum esse necessario statuendum sit (p. 372, 21. 373, 3. 428, 11 (*arti*). 477, 25), nisi forte eae a tertia manu profectae sunt. Sed quidquid de eis locis iudicamus, ubi quaeritur quid Lactantius scripserit, correctionum manus alterius nisi summa cum suspitione usus esse non potest.

Sed etiam tertia manus codicem castigauit. Quae cum pariter ac manus altera in corrigendo litteras unciales primae manus imitata sit¹, non solum eo prorsus ab illis differt quod liquore atri, non ut illae fusci coloris usa est, sed etiam eo ad aetatem suam referri potest, quod longiores quosdam locos partim litteris uncialibus supra uersus, partim minusculis saeculi XIII uel XIV in margine addidit (p. 296, 11). Haec quoque manus

¹ Hac similitudine excusatio quaedam paratur Thomasio et Isaao diuersas manus codicis uix discernentibus.

multa orthographica correxit (uelut *ad* [cf. ad 36, 12] *adque adquin aliquit* [cf. ad 195, 21] *aliut* [cf. ad 17, 6] *illut scribsit* [cf. ad 36, 15]). Multa praeterea grauiora uitia emendauit, multa quae manus prima omiserat addidit¹, utrumque saepe tam recte, ut eam ad negotium suum perficiendum codicem aliquem ascuiisse certissimum sit. Sed non minus certum est eum codicem generis deterioris fuisse, quo factum est ut non pauci loci mutarentur etiam in peius nouaeque maculae codici aspergerentur².

- G Codici Bononiensi simillimus est proximaque cognatione coniunctus codex Sangallensis rescriptus n. 213, magnam partem Institutionum continens; de quo dixerunt Weidmann, *Geschichte der Bibliothek von St. Gallen* p. 10, Scherrer in catalogo eius bibliothecae p. 76, Halm, *Verzeichniss der älteren Handschriften latein. Kirchenväter in der Schweiz, Sitzungsberichte der Wiener Akademie*, vol. L (1865) p. 110. Is liber

¹ Initio eorum locorum additum est *bd.* (i. e. *hoc deest*), in fine *bs.* (i. e. *hoc sequitur*).

² De altero quodam codice Bononiensi, de quo iam ante diximus (p. XVI adn. 1), apud Thomasium in Praefatione p. A 5^b haec leguntur: 'ex eadem bibliotheca (scil. S. Saluatoris) habui alterum optimum exemplar, quod plerisque in locis cum illo antiquo concordabat.' Sed melius prospexisset Thomasius Lactantio, si hunc codicem non protraxisset. Nam quibus locis Thomasius in notis singularem quendam duorum Bononiensium consensum praedicat, isdem alii non solum ueteres nostri, sed etiam recentiores interdum adsentiuntur, quas uero paucissimas profert peculiare lectiones illius codicis, eae satis ostendunt illum de grege librorum interpolatorum esse. Cf. etiam Isaëum p. X et editores Parisinos Le Brun-Lenglet I p. XXVII.

Isaëus p. X 'codicem Taxaquetii' (T) nominat, cuius multos in Variis lectionibus adfert locos mire cum memoria antiqui Bononiensis congruentes, postea etiam ab aliis editoribus commemoratos. Sed primum ex ipsis uerbis Isaëi intellegitur 'codicem' Taxaquetii exemplar typis expressum fuisse, in quo ille lectiones multorum codicum et editionum ascripisset, deinde Michael ille Thomas Taxaquetius non diuersus est a Michaeli Thomasio editore Lactantii: quod cum uiri docti quidam suspicati essent, quorum sententiam Buenemannus, Praef. p. b, redarguere temptabat, accurate Le Brun-Lenglet I p. XXXI demonstrauerunt. Itaque 'codex' ille T magna uel maxima ex parte non alias nisi antiqui Bononiensis lectiones continuit.

cum a. 1883 a uiris reuerendissimis qui bibliothecae S. Galli praesunt, liberalissime Heidelbergam transmissus esset, exemplum eius non sine magnis laboribus confeci, quod una cum commentatione de hoc codice instituta a me editum est: *Der St. Galler Palimpsest der Diuinae Institutiones des Lactantius. Sitzungsberichte der Wiener Akademie*, vol. CVIII (1884) p. 231 ss. Qua disputatione quo uberius omnes quaestiones quae singulari condicione codicis mouentur pertractatae sunt, eo breuius quae inueni hoc loco comprehendere possunt. Primus inpsexit codicem B. G. Niebuhr, qui praeter paucos uersus paginarum 43 (apud nos 67) et 83 (105) paginam 122 (37) totam legit; quorum locorum exemplum codici praefixum est.

Codex 26,5 centim. altus, 17,5 latus, 92 folia habet, de quibus cum duo prima et duo extrema chartacea sint, 88 membranacea restant paginas 5 usque ad 180 continentia. Inter haec 88 folia cum sint decem (i. e. quinque duplicata) non rescripta, accedat autem unum folium insertum, restant rescripta 77 folia, quorum membrana tenuis, infuscata, una parte glabra, altera aspera, multis locis discissa detrita corrugata facile ab illorum foliorum materia recentiore distinguitur. Cum pagina 40 (6) ut in fine libri II Institutionum uacua relicta sit, efficiuntur 153 paginae rescriptae, inter quas tamen 18 (153—160. 163—170. 177. 178, apud nos 137. 138. 47. 48. 85. 86. 143. 144. 83. 84. 45. 46. 139. 140. 51. 52. 73. 74) etiam tertiam scripturam receperunt. Folia codicis olim Lactantii plane confusa atque perturbata sunt uarieque inuersa. Scriptura posterior saeculi VIII uel IX dialogos Gregorii Magni¹, deinde quaedam Augustini, Isidori, alia continet. Etiam altera scriptura quae est in paginis ter scriptis inter primam et tertiam, argumenti theologici fuisse e uocibus quibusdam perspicitur. Scripturam natuiam, quae Lactantium continet, Halm quinto saeculo tribuit atque ego quoque quinti uel sexti saeculi esse existimaui: quam coniecturam cum genus litterarum, quod ex exemplo photolithographico commentationi meae addito cognoscitur, facile admittat, tamen quoniam

¹ Cf. Waitz, *Scriptores rerum longobard. et italic. saec. VI—IX* p. 525.

relictis ommissa sunt p. 443, 10, desunt
compendiis scripturae, de contignationibus
in dirimendis syllabis adhibita in communi
egi, res orthographicas in indice p. 332

Singulae paginae codicis tricenos singulas
Cum scriptura per totum codicem constantem
tudinem eademque intervalla servet, multa
et prima et extrema verba legi potuerint,
duplicatum cuius ex quattuor paginis non
ostendat, ut qui locus Lactantii fuerit agnoscat
et effici potest quid paginae euanidae uel
runt continuerint et genuina totius codicis
tari. Praeterea illud quoque hac ratione dilucidum
tantii constitisse e quaternionibus, id quod
numeri quaternionum IX. XX. XXVII. XXXI.
tremis eorum paginis in inferioribus angulis
etiamnunc extant. Compositus autem erat
ex quaternionibus triginta novem et dimidiatus
tricesimus primus, totus servatus est, de quo
minores maioresue supersunt. Totam hanc
esse e duabus tabulis in commentatione
propositis apparet, quarum prior ordine
nunc habet Sangallensis, altera genuinum
Continet codex omnium librorum partes
postrema eius pagina 154 (140) scriptura
sexti (cf. p. 575, 7) pervenit. Si codex totum
quartam fere partem Institutionum lectum

pars scripturae, in 34 exigua pars erat perspicua, ex 33 paginis nihil elici poterat.¹

Iam ut de fide atque auctoritate codicis ea quae necessaria sunt paucis complectar, primum non potest dubitari quin ex eodem quo codex B libro descriptus sit. Desunt enim et in G et in B nonnulla quae in ceteris codicibus leguntur (cf. ad p. 71, 15; 115, 18; 129, 10; 145, 16; 302, 18; 309, 14; 503, 3; 511, 10 al.), haud raro lectiones falsae atque corruptae his codicibus solis communes sunt (cf. ad p. 100, 23; 100, 24; 178, 10; 234, 13; 241, 4; 507, 21 al.), aliud genus communis depravationis in eo constat, quod in illis codicibus eadem verba addita sunt (cf. ad p. 71, 19; 96, 13; 115, 20; 309, 10 al.). Hunc tamen consensum non ita esse explicandum, ut aut codex B ex G aut G ex B descriptus esse putetur, sed communem eos ex eodem codice originem habere inde apparet, quod in B (a manu 1) ommissa quaedam sunt quae leguntur in G (cf. ad p. 75, 1; 116, 7; 121, 20), intereiderunt contra in G quae servata sunt in B (cf. ad p. 139, 12; 145, 21; 409, 3; 563, 5).

Constat ergo libros B et G ex eodem archetypo fluxisse atque unam propriamque classem contextus Lactantiani efficere; quam signamus littera Ψ , eum codicem autem qui Ψ communis fons omnium nostrorum codicum est, Ω nominamus. Ω Codex Ψ autem, id quod magno numero vitiorum tam in B quam in G occurrentium ostenditur, minime probus fuit, immo non solum negligentia, sed etiam mera corrigendi libidine multis locis fuit depravatus: cuius licentiae exempla cum inter locos supra significatos sint, tum insignia sunt p. 97, 22; 409, 16, de quibus in commentatione illa p. 254 s. dixi. Atque etiam magnam partem earum mutationum interpolationumque quae quibus in partibus G deficit, in uno B animadvertuntur, ex Ψ in eum inmissam esse veri est simile ac ne illud quidem a probabilitate alienum est, ex codice Ψ correctionibus additamentisque

¹ In apparatu eas potissimum varias lectiones proposui quae certae essent, quae dubia vel emortua videbantur, quoniam in exemplo codicis a me edito indicata sunt, non significaui nisi eis locis, quibus uestigia vel spatia litterarum ad constituenda verba scriptoris adferre aliquid uiderentur.

insperso nonnulla falsa uno B, alia uno G (cf. ad p. 131, 1; 303, 1; 373, 17) recepta esse. Antea codicem G per alium demum codicem ex Ψ, B autem ex ipso Ψ descriptum esse putari: quae opinio nunc ratione satis certa carere mihi uidetur.

Ex eis quae exposuimus apparet de auctoritate codicis G fere idem quod de usu codicis B statuimus dicendum esse, illum, quamquam non pro integro teste haberi possit, tamen propter ipsam uetustatem dignissimum esse qui audiat multisque locis rectas aliorum codicum lectiones confirmare. Paucis locis ubi B deest, quae sit lectio genuina auxilio illius fit ut certo sciamus (60, 18 *gaius. 21 ei*; 65, 18 *Aenean*), accedit autem illud, quod interdum eis locis quibus dissentiant B et alii codices aut omnes aut aliqui, G horum lectiones tuetur ac defendit (cf. ad p. 75, 1; 116, 2. 7; 309, 8; 490, 20; 508, 5).

- R Codex Parisinus Regius n. 1663, olim n. 3735, membranaceus, altus 31, latus 23, 5 centim., 215 foliorum, quem Floriacensem fuisse inscriptio in margine superiore folii 2^a addita haec LIBER BEATI BENEDICTI ABB FLORACENSIS (addidit alia manus MONASTERII) ostendit, excepta parte quadam saeculo IX scriptus est. Continet Institutiones Lacrantii, non tamen integras: nam lib. VI 25, 4 (p. 578, 7) scriptura in eodem uersu ad VII 7, 3 (p. 606, 19) transilit, desinit autem VII 9, 12 (p. 613, 5), ut codicem ex mutilato exemplo descriptum esse appareat. Deest etiam locus IV 16, 12 (p. 341, 4) usque ad c. 17, 5 (p. 344, 8). Sed olim in codice, cum folia 56. 57. 58. 59 librum II a c. 8, 8 (p. 143, 13) et librum III usque ad c. 4, 4 (p. 184, 14) continentia interissent, etiam alia eaque maxima erat lacuna, quae quomodo expleta sit, certa memoria mirum plane in modum proditum est. Nam in pagina 59^b a manu saeculi XII haec subiecta sunt (multis conpendiis scripta): *Ego iulianus armarius cum hec quatuor folia deessent. quesivi ea multis in locis. et quia liber hic raro inuenitur uix tandem repperi in monasterio clericorum prope bituricas. quod plani pedes dicitur.* Haec post uerba cum etiam pars paginae uacua esset, ea Iulianus ille ad instrumentum emptionis cuiusdam cui ipse interfuerat a. MCXLVIII factae adiciendum usus est; quod cum ad nostram causam

non pertineat, praetermitto¹. Eo magis illa subscriptio Iuliani digna est quae spectetur. Primum enim hoc documento codices Lactantii saeculo duodecimo per illam partem Galliae perraros fuisse discimus. Deinde diligentia seduli illius armarii factum est ut codex quidam antiquus Lactantii cum fructu quodam posteritatis ex obscuritate emergeret, statim ille sane in easdem tenebras relapsus: codex enim ille, quem tum abbatia 'Plani Pedes', ut ait Iulianus, uel Plenus-Pes² (*Plein-pied*) prope Auaricum sita habebat, quo peruenerit dici non potest, ego certe nullo alio loco quicquam de eo dictum inueni. Ea autem pars codicis R quam ex Planipediensi Iulianus postea addidit, hac in editione litteris R^p signata est³. R^p

Codex
Plani-
pediensis.

¹ Edidit Henricus Omont, cui subscriptiones Iuliani indicaueram: *Restauration d'un manuscrit de Lactance au XIIe siècle, Bibliothèque de l'école des chartes, 1884 p. 563 s.*

² Gallia Christiana II p. 186: 'Plenus-Pes abbatia S. Martino sacra ordinis S. Augustini duabus leucis ab Auarico.'

³ Alius quoque codicis antiqui memoria cum Regio quodam modo esse coniuncta uidetur. Habet enim Regius in dextro margine folii 1^a inscriptionem ab alia manu ut uidetur additam hanc: CELII FIRMIANI DE RELIGIONE ET REB; DIVINIS AD CONSTANTINV IMP., quae inscriptio singularis neque in ullo alio nostrorum codicum occurrens sumpta est sine dubio ex loco Inst. I 1, 10: 'De religione itaque nobis rebusque diuinis instituitur disputatio.' Quo magis mirandum est in catalogo quodam bibliothecae Cluniacensis saeculo XII scripto, quem Delisle primum edidit *Cabinet des Manuscrits* II (1874) p. 458, deinde emendatus *Inventaire des manuscrits de la Bibliothèque Nationale, Fonds de Cluni* (1884) p. 337 ss., p. 359 codicem numero 358 signatum nominari hunc: 'Celi Firmiani institutionum diuinarum de religione et rebus diuinis ad constantinum imperatorem.' Quo titulo cum propter consensum inscriptionis quae est in Regio admiratio mihi moueretur, tum etiam eo aucta est, quod in superiore margine folii 82^a uerba *Odilo abb.* adiecta uidi. Inter abbates Floriacenses quoniam nullus fuit cui Odilo nomen esset, Odilonem illum fuisse celeberrimum abbatem Cluniacensem (mort. 1049) coniciebam neque duos, sed unum codicem statuendum esse, qui aliquo modo e monasterio Cluniacensi ad Floriacenses migrauisset. Sed L. Delisle, ad quem haec scripseram, mihi respondit fieri potuisse ut codex Floriacensis Cluniacensibus ad describendum commodaretur, qua re consensus ille inscriptionum effectus esset; quod si aetate Odilonis esset factum, si quidem nomen illud ad magnum abbatem Cluniacensem referendum esset, fortasse librum Cluniacensem nomen abbatis sui in mar-

Codex
Clunia-
censis.

Sed etiam aliud idque maxime singulare in codice R seruatum est. Tribus enim locis, in initio et in fine libri IV et in initio libri VI, numeri stichometrici adpositi sunt, sine dubio ex archetypo omnium nostrorum codicum propagati: de quibus infra, ubi de archetypo Ω disputabimus, accuratius dicemus.

R¹ Codex R, si uniuersum saltem de eo iudicium fertur, orationis Lactantii pro teste satis certo habendus est, dummodo audacissimae quaedam interpolationes, ex antiquioribus codicibus a nobis adhibitis uno praeterea Parisino S traditae, excipiantur. Quarum interpolationum saepius uirorum doctorum disputationibus tractatarum unum genus amplas ad Constantinum Magnum orationes continet (cf. ad p. 4, 10; 668, 5), alterum autem in doctrina quadam dualistica quae appellatur fusius exponenda uersatur (cf. ad p. 130, 5; 602, 2; de opif. 19, 8). De utroque genere locorum cum nondum satis accurate disputatum esset, proprias quaestiones institui¹, quibus ad eam sententiam iam ab aliis propositam adductus sum, ut eos Lactantii esse prorsus negarem; etiam infra ubi de archetypo Ω agetur, ei loci attingentur. In priore disputatione p. 25 ss. etiam de minoribus quibusdam locis spuris codicis R egi. Illos autem locos si praetermittis, in R multo minor licentia inuenitur quam quae per totum codicem B grassata est. Sunt etiam loci quibus R unus uerae lectionis auctor est, uelut p. 110, 17 *aureum*; 234, 10 *possum non*; 248, 1 *dementisse*; cf. ad p. 288, 1 OPQΣIN , 289, 4 HΓHTHPA , 293, 3 OΣIOΣIΣHEPI ; 428, 6 *insec-tator*; 428, 10 *foro se*; 442, 16 *sapienti*; 443, 2 *extorqueat*; 562, 13 *decurrrens*; 577, 1 *februis*. Etiam orthographia codicis satis emendata est.

Codex R non ipse ex archetypo Ω descriptus est, sed per X alium codicem, quem X appellamus: quod ueri esse simillimum

gine Floriacensis ascripsisse. Codicis ipsius nullum aliud esse uestigium uidetur, fortasse medio saeculo XVI cum magna parte bibliothecae Cluniacensis interit (cf. Delisle, *Fonds de Cluni* p. X s.).

¹ Ueber die dualistischen Zusätze und die Kaiseranreden bei Lactantius. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-histor. Classe, Band CXVIII, Abhandlung VIII; Band CXIX, Abhandlung I. 1889.

infra in codice Parisino S describendo ostendemus. Codicem X autem propriam classem communis memoriae Ω efficere statuendum est.

Ea quoque pars codicis R quae saeculo XII ex Planipediensi est inserta, digna iudicanda est uetere parte codicis, ut ipsum Planipediensem bonum librum fuisse existimandum sit dolendumque quod iniuria temporum absumptus est. Quantum quidem ex parua Planipediensis parte quae in codice R superest intellegitur, is codex neque ipse ex ullo nostrorum codicum manauit neque horum ullus ex illo. Itaque Planipediensem fortasse propriae classis pro auctore habere licet.

Permultis locis codex a manu posteriore (R²) correctus est. Mirum autem uidetur quod cum per totam antiquam eius partem saepissime eam manum alteram cernamus, in parte postea ex Planipediensi suppleta tres tantum loci sunt qui in collatione a me adhibita ad manum alteram referuntur (p. 153, 8, 170, 3, 172, 15). Sed hos locos fortasse alia manus aliqua correxit: nam praeter manum alteram constanter in R occurrentem aliae quoque manus hic illic quaedam adiecerunt (cf. ad 10, 2; 12, 22; 50, 21; 210, 12; 218, 14; 567, 11). Itaque simillimum ueri mihi uidebatur Iulianum illum, cum Floriacensem legeret, qua ipsa in lectione etiam quattuor folia intercidisse inueniret, correctiones illas intulisse. Iam Henricus Omont in eis quae de Iuliani opera exposuit (cf. supra p. XXXI adn. 1), interpretationes latinas locis quibusdam graecis in margine additas manum Iuliani ostendere obseruauerat. Qua ipsa re cum coniectura illa, in quam incidi postea demum quam Parisiis codice usus eram, etiam certior mihi fieret, sententia mea a uiro illo doctissimo, cui scripseram, codice ipso inspecto confirmata est. Sed ut Iuliano, etsi codicem in libro VII non expleuit, tamen propter curam quam reficiendis libris II et III mutilis adhibuit gratia habenda est, ita correctionibus illis integritati codicis atque uerborum Lactantii non consuluit. Nam cum saepe leuia tantum menda tolleret eis correctionibus ad quas inueniendas uel modica sermonis latini scientia sufficit, aliis corruptelis suo ingenio fretus mederi temptauit (cf. ad p. 5, 26; 34, 1; 54, 15; 57, 6; 107, 11 al.).

rectiones in apparatus non recepi. Pauli
emendatio non sollertiae fratris Iuliani, sed
Planipediensis uidelicet, tribuenda uidetur
(330, 8; 340, 7). Quod autem Iulianus inter
locorum quorundam graecorum in margine
haec uidetur causa fuisse, quod illae in Pla-
gine adiectae erant, ita ut statim in oculos
suo quaeque in loco addi possent.

Codicem primus descripsit Le Nourry per
tamen quod dat 'Specimen codicis Regii', na-
risini 1662 (P) est. Adhibuerunt primi Le
uol. I p. XXIX s.). Usus sum collatione a.
Laubmann, optimo Caroli Halm discipulo
morte et suis et litteris ereptus est, confect
codicem ipse Parisiis a. 1884 inspexi. De multi-
tudinibus et huius et, ut hoc loco id addam, alio-
risinorum uariis temporibus G. Gundermann,
der, H. Omont, G. Schepss, C. Wotke certio-
H Littera H signauit codicem membranaceum
olim Heidelbergae in bibliotheca Palatina
est Palatino-Vaticanus n. 161. Fuerat
Heidelbergam translatus est Maguntiaci, id quod
folii 1^a testatur: *Iste liber pertinet ad librari-
um ecclesiae maguntinae* //// (pauca uerba erasa
in calce autem codicis fol. 236^b a manu eius
ea est quae codicem scripsit, hi uersiculi

testis (sic) *dñi nimium praeclarus amande hunc tibi lotharius librum sic scribere fecit.* Continet codex, cum primus quaternio interierit, Institutiones inde a I 6, 5 (p. 20, 3); in extremo folio 236 coniunctae duae particulae libri De opificio dei c. 19, 1—9 (*posset adipisci*) et 20, 1. 2 (usque ad *statum exspectant*) subiectae sunt sic inscriptae: DE DĪ OPIFICIO · ID · E · DE RATIONE FIRMIANI LACTANTII · AD DEMETRIANUM. Primus codicem adhibuit Gallaeus, qui in Elencho Veterum Librorum, Praef. p. **4^b 'Membranacei Codicis Palatini' uariantes lectiones ab Isaaco Vossio sibi suppeditatas esse dicit. Descripserunt codicem Reifferscheid, Biblioth. Patr. Lat. Ital., *Sitzungsberichte der Wiener Akademie*, vol. LVI (1867) p. 537 et cum aliis Palatinis Lactantii Steuenson, Bibliotheca Apostolica Vaticana. Codices Palat. Lat. I (1886) p. 27. Rogante me Academiae Vindobonensis liberalitate factum est ut Mich. Petschenig operam codicis in huius editionem usum conferendi susciperet. Cuius accuratissimam collationem quibusdam locis Jos. Haeussner, Fr. Schoell, H. S. Sedlmayer, quos Romae uersantes de illis interrogaueram, confirmauerunt.

Codex a compluribus librariis confectus est, qui exemplo scriptura continua et uncialibus litteris exarato utebantur. Hoc et inde quod innumeris per totum codicem locis uoces perperam aut diremptae aut coniunctae sunt, et ex singularibus quibusdam erroribus apparet. Graeca fere omnia latinis litteris scripta sunt. Buenemannus, qui lectionibus a Gallaeo suppeditatis usus de codice Praef. p. b 2, disputat, eum optimae notae esse dicit, recte fortasse, si cum recentioribus libris manu scriptis confertur, non recte, si quid Lactantius scripserit quaeritur. Nam oratio Lactantii tot locis adeo mutata est, ut praeter codicem Montepessulanum, geminum fratrem Palatini, nullus inter antiquiores nostros codices minoris auctoritatis sit. Tamen etiam hic codex (cum Montepessulano) paucis locis quibus ceteri codices nos destituunt, uerba Lactantii cum fide tradidit, uelut p. 262, 13 *aequo aiunt animo*; 385, 10 *prosecant*; 454, 7 *sufficiat*; 508, 17 *(s)extus aelius*; 643, 9 i xi (i. e. ٧٥٤). Etiam hoc addendum est, quibusdam in partibus, maxime in libro VI, codicem minus esse deformatum interpolationibus.

H² Nonnullos errores manus prima correxit. Praeterea manus altera (H²) eiusdem cuius prima est aetatis correctiones addidit eiusmodi, ut codicem cum eo exemplari ex quo descriptus erat collatum esse facile appareat. Itaque correctiones manus alterius non neglegendae sunt. Nam sua corrector perraro intulisse uidetur (cf. ad p. 72, 18; 274, 6; 347, 8; 493, 11 al.).

M Codex Montepessulanus Scholae Medicinalis n. 241 Institutiones continet, quas eadem quae in H particulae libri De opificio dei eadem inscriptione praefixa sequuntur. Quorum in possessione antea codex fuerit, inscriptionibus ostenditur his: in superiore margine folii 1^a legitur *P. Pithou*, idem nomen celeberrimum in extrema p. 186^b adiectum est, in inferiore autem margine folii 1^a a manu recentiore scriptum est *Ex libris Collegij Oratorij Trecensis*, idem nomen in extrema p. 186^b num fuerit, ubi legitur *iste lib. ē*, quae uerba sequitur rasura, in medio relinquere debemus. Codex inde a folio 9^a (Inst. I 9, 8, p. 32, 19) a manu saeculi X scriptus est: hanc partem littera M signauit. Prior pars codicis prima octo folia

M^p continens a manu saeculi XII addita est: quam M^p nominauit. — Descriptus est in libro *Catalogue général . . . des départements I p. 376*. Ego cum a Maximiliano Bonnet locos quosdam codicis descriptos acceperissem, postea plenam illius cognitionem eo adsecutus sum, quod uiri qui praesunt Bibliothecae Montepessulanae beneuole eum Heidelbergam miserunt.

Codex Montepessulanus tam similis est Palatini, ut, id quod ante dixi, plane geminus eius frater appellandus sit. Quam ob rem apparatus lectionibus totius codicis M proponendis onerare nolui, sed exhibui uarietatem lectionis usque ad p. 36, 13 tantummodo, ut et per primam partem libri I Institutionum, quae deest in H, illius lectiones damnum quodammodo compensarent et quam arta sit illorum codicum cognatio agnosci posset; praeterea inscriptiones et subscriptiones librorum e codice M addidi. Nentrum autem horum codicum ex altero descriptum esse, sed ex eodem eos proximo archetypo fluxisse uerbis in altero utro omissis ostenditur; uelut desunt in uno H p. 58, 19 *illud profecto fuit*; 366, 5 *se domui* — *nouum*, in uno M p. 21, 7 *delphida*; 69, 14 *nisi*

per sanguinem — fieri poterit. — Codex qui a pluribus librariis scriptus est, multis locis ab isdem est correctus, accedunt autem correctiones manus alterius (M²), quae uerba M² recte uel coniunxit uel diremit et leuiores interdum errores sanauit. Tertiae quoque manus correctiones quaedam animaduertuntur.

Prima octo folia codicis saeculo XII scripta (M^p) eandem quam uetus eius pars recensionem praebent: quod ex comparatione Parisini S, de quo infra agemus, colligitur. Nam codex S cum multa habeat quibus conuenit cum codicibus M et H, eam similitudinem non solum cum uetere parte Montepessulani, sed etiam cum recentiore comparatus ostendit. Itaque partem M^p non ex alio codice additam esse existimabimus, sed illud potius statuemus, prima folia Montepessulani casu aliquo corrupta saeculo XII descripta esse, ut in eorum locum noua illa folia succederent.

Is codex ex quo H et M orti sunt, non ipse ex archetypo Ω descriptus est, sed, id quod ex eis quae de Parisino S dicentur apparebit, per alium ex illo fluxit. Hoc alio autem codice noua contextus Lactantiani classis constituitur: est nobis Φ, proximus autem ille codicum H et M communis archetypus Φ^p.

Ex eodem quo H et M libro manu scripto etiam codex Vindobonensis (cf. Tabulae codd. manu scr. bibl. Vindob. I p. 119 n. 719) deriuatus est, saeculi XIII, et Oxoniensis Bodleianus¹ (cf. Coxii catalogum III p. 367 n. 131) eiusdem saeculi, in quo tamen desunt particulae illae libri De opificio dei.

¹ Hic codex cum Institutiones tantum contineat, non idem est atque Bodleianus ille — sunt autem in Bodleiana duodecim aut omnium Lactantii aut singulorum operum libri manu scripti excepto codice supra commemorato saeculi XV omnes —, cuius lectiones quasdam Sparkius in editione (Oxon. 1684) dedit: quo ex codice cum Sparkius Epitomae quoque locos proposuerit, is sine dubio est Bodleianus qui unus eam continet in Coxii catalogo uol. III p. 370 n. 138 nominatus. Hic quamquam a Buenemannio (Praef. p. b 2^b n. 28) 'magni pretii' esse et 'plerumque Bononiensi uetustissimo conformis' dicitur, tamen pessime interpolatus est: cf. lectiones a Sparkio ad p. 134, 43; 158, 94; 163, 4; 176, 24; 272, 39 al. exhibitas.

Codex
Bodleianus
138.

Huius codicis lectiones nonnullas R. Ellis, illius R. Beer mihi suppeditavit. — Ex codice M manavit Bruxellensis n. 9809, olim Cusanus, saeculi XIII uel XIV, in catalogo bibliothecae Bruxellensis uol. I p. 197 non recte saeculo XII ascriptus; quem codicem ex bibliotheca illa Heidelbergam transmissum multis locis contuli.

- P Codex Parisinus n. 1662, antea 3736, membranaceus, olim *Claudii Puteani*, quod nomen in margine superiore folii 1^a inscriptum est, altus 32, 4, latus 25, 3 centim., saeculi IX, continet Institutiones, quas sequuntur p. 163^a 'De ira diuina liber octauus', fol. 179^b 'De opificio dī liber nonus', fol. 191^a usque in fol. 195^a, 'De epitome liber decimus' uel potius quae est pars eius a c. 51 [56], 1 usque ad c. 61 [66], 6, ita ut ne haec quidem pars usque ad finem libri integra seruata sit. In Institutionibus desunt partes hae: V 17, 22 (p. 456, 2) — 20, 12 (p. 470, 10); VI 3, 2 (p. 485, 11) — 4, 1 (p. 489, 8); VII 22, 3 (p. 653, 3) — § 15 (p. 655, 4), in libro autem De opificio dei magna lacuna est a c. 4, 19 usque in c. 8, 16. Cum scriptura ab eis locis qui partes omissas antecedunt, statim ad eos transiliat qui subsequuntur, in archetypo codicis folia intercidisse manifestum est. Descriptionem codicis dedit Le Nourry p. 648 s., qui etiam specimen unius ex eis locis addidit quibus graeca cum interpretatione latina coniuncta sunt, per errorem tamen, id quod supra p. XXXIV monuimus, ad codicem Regium relatum. Codicem primus adhibuit Opsopoeus in edendis Oraculis Sibyllinis (Paris. 1607), qui in fine praefationis usum eius a Cl. Puteano sibi concessum esse dicit, in edendo Lactantio Le Brun-Lenglet (cf. I p. XXIX s.). Primum librum Institutionum et partem secundi † Andreas Laubmann, scripta minora † W. Nolte contulerunt, collationem Institutionum a. 1884 Parisiis ad finem perduxit.

- P¹ Librarius codicis — unus enim erat — cum exemplo minus integro emendatoque et quod nonnullas interpolationes recepisset uteretur, ne ipse quidem satis curae in officium exsequendum contulit. Frequentissimi sunt errores omnis generis, quorum pars quidem a librario ipso correctæ est. Paucis tamen locis etiam hic codex unus ueras lectiones habet, uelut 21, 14

scribat; 95, 18 *nihili*; 170, 1 *aduexerunt*; 201, 2 *id est mente*; 271, 1 *numen*; 347, 8 *carnis*. Locis graecis interpretatio latina adiuncta est re ita comparata, ut uersiculi paruas particulas sermonis graeci continentes¹ alius sub alio positi columnas efficiant, latina autem uel in parte dextra uel in sinistra totidem uersiculis pariter per columnas discripta sint: qua in re non solum uerba graeca pessime discripta esse solent, sed ne latina quidem eis graecis quorum e regione posita sunt satis respondent.

Codex multas correctiones habet a duabus manibus (P^2 P^2P^3 et P^3), quae eiusdem cuius prima manus aetatis sunt, additas, ita tamen, ut per alias partes alterutra tantum, per alias utraque corrigendi munus suscepit. Non omnibus locis, maxime si res exiguae sunt, manus altera a prima, tertia ab altera satis discerni potest, ac ne id quidem est incredibile, correctiones manus alterius potissimum, sed etiam tertiae non per totum codicem ad singulos librarios referendas esse: interdum enim ductus litterarum utriusque manus non plane idem esse, sed simillimi tantum uidentur. In Epitome Nolte unam omnino manum correctricem statuit². Eam autem manum quam alteram appellaui, priorem esse quam tertiam eo certissime demonstratur, quod loci quidam extant quibus alterius manus scriptura a tertia correctae est (p. 123, 18; 283, 13, cf. 15; 618, 5). Et alter et tertius corrector codicem cum archetypo contulerunt: nam plurimis locis et P^2 et P^3 a primo librario perperam scripta rectissime emendauerunt uel omissa ab illo addiderunt; qua de correctione codicis secundum archetypum factam etiam postea dicemus. Sed uterque corrector studio nouandi plerumque ductus etiam falsa intulit, P^2 : p. 54, 22; 87, 10; 537, 5. 15; 572, 1; 573, 15 al.; P^3 : p. 180, 8; 187, 22; 209, 18; 216, 4; 223, 15; 283, 15; 392, 2; 589, 1 al. Manus

¹ In apparatu huius editionis ubi loci graeci codicis P proponuntur in particulas discripti, eae particulae uersiculos illos reddunt.

² Cum eo tempore quo codicem contuli, ut ego Institutiones tantummodo ederem constitutum esset, correctiones Epitomae in codice non recognoui. — Pag. 738, 13 in apparatu pro P^2 est legendum P^3 .

altera scripturam quoque codicis saepe vulgaribus et recentioribus formis corrumpit (uelut *relegio* pro *religio*, cf. ad p. 6, 8; *noncupat* pro *nuncupat*, cf. ad p. 17, 2; 95, 22 *inprudentes*; 96, 4 *adpeterent*; 97, 7 *adfflictatur* sim., quas correctiones in apparatus non recepi). Praeter duos illos correctores alii quoque qui codicem legebant hic illic aliquid ascripserunt (cf. ad p. 5, 21; 8, 7; 61, 3; 62, 17; 69, 2; 78, 1; 208, 3; 277, 12; 350, 2; 748, 4).

- V Cum Parisino P coniungendus est codex Valentianensis membranaceus, in catalogo quem Mangeart composuit (1860) p. 120 numero 140, nunc autem n. 187 signatus, altus 25, 2, latus 23 centim., foliorum 144, saeculi non IX, ut Mangeart dicit, sed exeuntis X uel ineuntis XI, olim 'Liber monasterii S^ci Amandi in Pabula'¹, quae inscriptio in inferiore margine folii 1^a addita est. Continet libros I—VI Institutionum, deest tamen praeter locos breuiores quosdam pars libri III inde a cap. 17 § 24 (p. 232, 17) usque in § 33 (p. 234, 10): quae lacuna, cum p. 232, 17 extrema quae in V est uox, *omnium*, 234, 10 extrema quae in V deest, iterum *omnium* sit, errore librarii effecta est. Huius codicis cum partes quasdam a. 1884 paucos dies Valentianae commoratus descripsissem, paulo post totam collationem ab Alfredo Holder diligentissime factam accepi, qui, cum Academia Vindobonensis concessisset ut codex ille in usum huius editionis conferretur, precibus meis humanissime obsecutus id negotium suscepit. De quibusdam locis etiam testimonia Crombackii praefecti eius bibliothecae, cuius eximiam liberalitatem iam cum Valentianae essem expertus eram, et Caroli Wotke habeo.

- V¹ Codex a duobus librariis scriptus est, quorum unus partem priorem, quae est usque ad fol. 90^a (IV 17, 8, p. 346, 2 usque ad *ira mea*), alter, qui etiam in priore parte interdum uice illius functus erat, posteriorem absoluit. Quamquam minime

¹ Codicem iam saeculo XII in bibliotheca Amandina fuisse pariterque alterum qui nunc Valentianae est (n. 141), librum De opificio dei continentem e uetere catalogo, quem L. Delisle edidit, *Cabinet des manuscrits* II p. 450 n. 41. 42, cognoscitur.

desunt in eo codice uaria uitia manifestaeque interpolationes ac nonnullae partes scatent prorsus erroribus negligentia librariorum admissis, nihilo minus praesertim in libris II—V haud raro uel unus genuinam lectionem retinuit uel eas lectiones habet, quae nonne uerae sint, diligenter perpendendum est. Lectio palmaris plane est III 26, 6 (p. 260, 9), ubi quod Lactantius scripserat, in ceteris codicibus adeo coniecturis obrutum est, ut uix diuinatione retegí posse uideatur. Ceteri enim codicis cum habeant *et periculum omne* uel *et pericula omnia* uel *et phalaris taurum* uel *et pericula et aurum*, unus autem, P, quod sanum non esse uideretur, omiserit, in V *et perilli taurum* extat. Alii loci, minus tamen insignes quam ille hi sunt: 102, 9 *suis*; 157, 16 *foedissimis*; 158, 20 AENAON TE; 165, 20 *sed*; 188, 10 *forem*; 195, 19 *hoc*; 229, 4 *impio*; 250, 4 *uni*; 251, 6 *quo*; 365, 11 *meo*; 410, 2 *praedixissent*; 414, 4 *arateo*; 463, 6 *isti*. Horum locorum quidam eius generis sunt, ut uera lectio uel in una littera recte seruata constet. Eandem uirtutem ac fidem codex V etiam in locis quibusdam aliorum scriptorum a Lactantio adlatis praestat: p. 59, 15 *ollos* (ex Cicerone); 134, 17 *uersura soluis* et 185, 1 *itan* (e Terentio); 150, 7 *terrea* (e Vergilio); 152, 5 *terram* (e Lucretio); 214, 7 *anquirunt* (e Cicerone); 230, 4 et 9 *aedis* (ex Lucretio); 280, 4 *ut* (ex Lucilio); 339, 12 *tormenta* (ex interpretatione Itala Veteris Testamenti); 428, 8 *maní* (ex Lucilio).

Multos errores librarii ipsi correxerunt: quod alter etiam certo testimonio confirmat subscriptioni libri V adiecto hoc: *emendauí conferente secundo*. Sed minus diligenter ille codici emendando operam dedit et plurimos atque grauissimos errores alteri tollendos reliquit. Eum autem correctorem (V²) V² usum esse alio codice, archetypo nimirum, ex permultis locis apparet, sed etiam alia addidit quae pro commentis ipsius habenda sunt (cf. ad p. 161, 6. 172, 11. 173, 17. 188, 10. 198, 5. 212, 7. 222, 15 al.). Correctiones interdum uocula *uel* (*l*) inducuntur, sed haec res in uoluntate tantum correctoris posita est, non diuersam originem naturamque correctionum indicat. Praeter manum alteram perpaucis locis (9, 9; 163, 9 V³) etiam aliae animaduertuntur.

Codices Parisinus et Valentianensis communi disputatione tractandi sunt. Atque primum in ratione eorum explicanda hoc dicendum est, illos per librum primum et per librum sextum¹ fere inde a c. 4, 20 (cf. p. 493, 17 *conpendibus*) saepissime una contra ceteros codices stare, per libros II – V autem perraro eum seruare consensum, immo multo pluribus locis ita inter se discedere, ut uel unus P uel unus V cum aliis omnibus uel aliquibus congruat; de libro VII, quoniam in V non extat, nihil dici potest. In libris I et VI autem cum nonnulla in uno P desint (cf. ad p. 37, 14; 40, 10; 51, 2; 59, 22. 23; 485, 11—489, 8), alia in uno V (cf. ad p. 57, 18; 71, 8; 526, 13; 544, 14), quo accedit quod V aetate inferior est quam P, neuter ex altero fluxit, sed communem habent Y archetypum (nobis Y) multis locis aut neglegentia aut consilio mutatum. Pauca ex plurimis exemplis adferam: p. 2, 9 *praedicarent* pro *iudicarent*; 13, 18 *nihil finito* pro *ex infinito*; 18, 7 *rectoribus* pro *rector orbis*; 23, 14 *uarlerium* pro *ualerium*; 34, 10 *labore* pro *dolore*; 92, 22 *adpraehendimus* pro *deprehendimus*; 523, 7 *quid* pro *ut*; 553, 3 *inquit caesar* pro *te inquit caesari*; 569, 8 *quintilianus*; 572, 3 *dei* pro *ueri*. Omissa sunt in P et V: p. 5, 2 *uerac*; 7, 7 *quin*; 518, 4 *suis*; 547, 7 *deus*; al., addita haec: p. 24, 4 *ita*; 31, 21 *modo*; 64, 7 *omnes*; 92, 14 *quoque* al. Permulta uitia altera in P, altera in V uel a librariis uel a correctoribus sanata sunt, multo plura tamen in P quam in V idque maxime in libro VI; etiam hi loci communem illorum codicum originem probant: cf. 3, 23 *inquisitione* P¹ V¹, *ti* add. P² V²; 7, 1 *sententium*, *i* s. l. add. P¹ V²; 10, 14 *ad* om. P¹ (add. P²) V; 11, 3 *om* ^{nibus} (corr. m. 1) P, *om* V; 41, 15 *gesta* om. P¹ (add. P²) V; 46, 15 pro *sub* in V *ut*, in P tres hastae erasae, sine dubio *ut*, et *sub* s. l. add.; 64, 4 *falsas* om. P¹ (add. P²) V; 69, 1 *est do* P, *est do* V pro *endo*; 497, 16 *utrum* P¹ (corr. P³) V pro *utrumque*; 505, 3 *et iis* — *iustitia* om. P¹ (add. P²) V; 508, 13 pro *obrogari* in P est *progari*, correctum a m. 2, in V *progari*; 510, 7 *uerum* om. P¹ (add. P²) V; 521, 6 *nec hoc* — *repudiandum* om. P¹ (add. P²) V; 524, 20 *expetenda* P¹ (corr. P²) V pro *expectanda*; 535, 23 *uocantiam* P¹ (corr. P³), *uocantiam* V pro *uocant non tam*; 558, 19 *sempiternefas* P¹ (corr. P³) V pro *semper nefas*; 560, 2 *conspiciam* P¹

¹ Breuitatis causa in hac disputatione, etiamsi consensus ille non ab ipso initio libri VI incipit, omnino librum VI et libros II—V dicam.

(corr. P³) V pro *conscientiam*; al. Hos autem locos considerantes dubitare non possumus, quin correctores P² et P³ in libris I et VI codicem P non cum proximo archetypo eius contulerint, sed cum alio codice. Nam cum saepe in V idem qui in P¹ sint errores uel eadem uerba omissa neque addita sit correctio, et hoc apparet, illa uitia iam in communi archetypo fuisse, et illud, correctorem Valentianensis, quippe qui illos errores, ad quos recte tollendos alius codicis subsidio opus erat, non attigerit, proximo archetypo codicis V usum esse, correctores contra codicis P alium codicem adhibuisse.

Quibusdam locis unus V ueram lectionem propagauit: 3, 18 *sua—luce* (sed deest B); 12, 7 *qui talia loquebantur* omittunt ceteri; 28, 1 *de utrisque—disseremus* omittunt ceteri; 43, 4 *figuretur* (cf. 2 *figuris*); 45, 17 *habebat* (non recte *habeat* recepi); 53, 10 *exim*, ceteri *exin* in loco 'Ennii'; 59, 15 *endo* (sed deest B); fortasse etiam 554, 18 *maledicis*.

Vidimus recensioem codicum P et V per libros I et VI eandem esse. At in libris II—V plane alia indoles atque ratio eorum codicum existit. Non desunt quidem loci quibus codices illi contra ceteros inter se consentiant, sed minime numero comparari possunt cum maxima multitudine eorum locorum quibus illi in diuersa abeunt, maxime uero mirandum est illud, quod nonnullis locis unus P, perpauca unus V ea habet communia cum singulis uel pluribus ceterorum codicum, quae quin consulto mutata sint dubitari non potest; paucis locis cum PB etiam Parisinus S consentit: cf. p. 156, 5 *id est* et 375, 20 *mortali* PB, om. cett.; 308, 1 *idem* PRS (etiam H²), om. cett.; 241, 8 *feliciter* eiectum in PBG, pariter a R² (ne sceleratus 'felix' dicatur); 295, 18 *deus autem cum solus sit* PBS, d. 'a. cum solus adhuc esset' cett. (prius illud factum est, ne deus tempori subiectus uideretur); 489, 13 *posita sunt* PB pro *posuit deus*, sed cf. 490, 11. 491, 11; 405, 11 P *congrueret*, B *non congrueret* pro *coniuerent* (ut Christiani, quamquam ei tempori risus *non congrueret*, tamen risisse dicerentur); 285, 1 *septingentis* PRH, *nongentis* VBS; 259, 19 *non add.* VB; 297, 5 *igitur* PRS, *autem* VBH; 302, 17 *ingressi* PBG, *egressi* VRHS; 374, 21 *hoc modo omnis* PHS, *omnis hoc modo* VBR; 385, 6 *enim* PBS, om. cett.; 475, 7 *mirum debet* PBS, *debet mirum* VRH. Pauci loci paulo accuratius considerandi sunt: p. 444, 9 fragmentum uersus Luciliani hoc est in VRH: — ~ — non Carneaden (-dem H) si ipsam

Orcus remittat, in PBS hoc: — — — *nec si Carneaden* (-dē S) *ipsum Orcus remittat*: sed prius genuinum esse cum positio minus solita uoculae *si* intra enuntiatum ipsum collocatae tum *nec* pro *non* scriptum, ut sententia esset *ne Carneades quidem*, ostendit. P. 328, 17 *filium suum principem angelorum legauit* (sc. *deus*): non ferendum uidebatur Christum *principem angelorum* appellari, itaque duo haec uerba in PB oppressa sunt, contra sententiam Lactantii, qui Epit. 37 [42], 3 (p. 712, 23) hoc docet: *denique ex omnibus angelis . . . solus* (sc. *Christus*) *in consortium summae potestatis cōscitus est*. Sed eadem sententia etiam in Institutionibus p. 296, 11—297, 5 et 297, 9—17 explanatur. Iam uero nonne mirandum est hos ipsos locos, quibus Christus cum angelis quodammodo comparatur, in VB omissos esse, extare contra in P et reliquis? Ac tamen hi quoque loci similibus locis Epitomae (cf. ad p. 296, 11 et 297, 9) Lactantio uindicantur multoque ueri similis eos a seueriore censore esse damnatos quam inlatos ab audaci interpolatore. Vides et hos locos in VB et priorem illum in PB eadem de ratione esse sublatis. Sed si quaerimus quo modo diuersitas illa quae in libris II—V inter P et V est explicanda sit, res quaedam, de qua infra in archetypo Ω describendo accuratius agemus, hoc loco praecipienda est. In archetypo Ω enim commenta interpolatoris audacissimi fuerunt, de quibus alia in alios codices transierunt: hoc modo factum est ut locis modo adlatis et codex P et V uarie cum reliquis concordent. Ad archetypum Ω illud quoque referendum est, quod codex P quatuor opera Institutiones, libros De ira dei et De opificio dei, Epitomen in corpus decem librorum comprehensa continet¹. Sed accedit etiam illud, quod in archetypo Ω errores uel ab ipso librario uel a correctore sublatis erant, ita ut facile alii codices errores, alii correctiones sequerentur, uel alii uoces in prima scriptura archetypi omissas non reciperent, alii in archetypo super uersus uel in margine additas reciperent atque interdum diuersos in locos. Haec quoque res, etsi postea dicetur de ea, tamen hic propterea commemoranda est, quia duae hae

¹ Minime codex P propter hanc communitatem aut propterea, quia in locis supra adlatis saepe cum B consentit, classi Ψ (BG) attribuendus est: quod non esse statuendum et locis codicum BG communibus, alienis a P, et lacunis quas BG habent, P non habet, demonstratur. Ne illud quidem retineo quod diu putauī (*Die dual. Zusätze* p. 3), per libros II—V archetypum codicum P et V recensionem habuisse cui nonnulla ex codice classis Ψ admixta essent.

rationes, quarum una in interpolationibus, altera in correctionibus codicis Ω posita est, ad consensum quoque qui locis quibusdam inter P et V in libris II—V est explicandum prorsus sufficiunt: cf. 148, 18 uel om.; 198, 3 *quod recte, quodsi cett.*; 205, 15 *optantur recte, non optantur cett.*; 213, 9 *errare pro errasse*; 239, 11 *istude utilior P¹, istud eutilior V¹, pro istoc utilior*; 274, 3 *cogitanti recte pro consideranti*; 276, 12 *quantum P¹ (corr. P³⁷) V pro quanto*; 295, 9 *filius dei om.*; 387, 21 *dei ueri pro ueri dei*; 405, 19 *adlatorem pro adulatorem*; 431, 18 *errorem pro errorum*; 444, 21 *ut om. P¹ (add. P²) V*; al. Haec ratio eo magis admittenda est, quia, id quod postea uidebimus, etiam in binis quibuslibet pluribusque ceterorum codicum idem singularis saepe est uitiorum consensus. Aliis locis error librariorum uidetur factus esse: p. 109, 21 *minuticem pro minutiem*; 126, 6 *per se pro Persen*; 202, 8 *demultis pro demulsis*; 203, 13 *effigitur pro efficitur*; 209, 19 *scientiae pro scientia et*; al. Atque ut ea quae hucusque disputauimus, comprehendamus, certissimum est in libris II—V eam rationem quae in libris I et VI inter Parisinum et Valentianensem intercedat, plane mutatam esse atque his in libris codices illos non eandem, sed diuersam recensitionem praebere, ut eos in libris II—V ex eodem quo in libris I et VI archetypo (Υ) originem ducere incredibile sit.

Itaque ad aliam eamque difficilem quaestionem deducti sumus. Inuestigandum est enim quomodo factum sit, ut codices P et V, cum in libris I et VI uniuerso consensu contineantur, in libris II—V in diuersas partes discedant. Hanc tamen quaestionem breuitatis causa hoc loco non omnes in partes exsequar, sed summam tantummodo eius ostendam proferamque ea quae rebus quam accuratissime poteram examinatis certa uel probabilia mihi esse uidebantur. Quam breuitatem eo magis quaestio illa admittit, quia uera aestimatio rectusque usus illorum codicum non ab ea pendent. Sed ut iam de origine diuersitatis illius codicum P et V dicamus, causa eius rei non alia cogitari potest nisi ea, ut alteruter illorum codicum uel eorum e quibus descripti sunt, aut libros I et VI aut libros II—V casu aliquo amiserit et ex alio aliquo codice sit reparatus. In neutro illorum codicum ullum est uestigium quo aut hos aut illos libros postea demum additos esse indicetur. Sed alia quaedam est res, quae nos in rectam uiam inducere potest. In P

et V enim subscriptiones libri VI Institutionum mire concinunt: in utroque additum est DEO (sic V, DŃO in P) GRATIAS, ad quod in V etiam alia pia sententia accedit. Ut autem haec gratiarum actio, quae neque in P neque in V ulli alii libro Institutionum subiecta est et omnino ad finem totius tantum operis uidetur esse apta, in fine libri VI legatur, eo factum esse puto, quod archetypus Y sex tantum libros Institutionum continuerit. Deinde quod liber VII in codicem Y non receptus est, hoc rursus, ne casu factum esse dicamus, eo esse referendum mihi uidetur, quod Lactantius in fusa illa enarratione extremorum huius mundi factorum, quae in libro illo est, opinionem eorum sequitur qui millenarium quod dicitur fore credebant, atque ita, ut beatam uitam piorum non solum in bonis animi, sed etiam in amoenitate rerum ad corpus pertinentium ponat imaginemque eius uitae omnibus coloribus floribusque depingat. Sed hanc opinionem non solum ecclesia damnavit, sed, id quod maximi ad nostram quaestionem momenti est, Hieronymus (quem sequitur Gennadius) nomini Lactantii ipsius notam ascribens ut iudaicam respuit (cf. ad p. 659, 10). Facile igitur fieri potuit ut totus liber VII ob eam causam a codice Y excluderetur. In codicem P autem ut libri I et VI tantummodo ex Y transirent, hanc fuisse causam existimo, quod cum codicis Y sex tantum libros Institutionum continentis media pars interisset vel corrupta esset, librarius, qui nouum codicem faceret, scilicet P, ex Y libros I et VI, medios autem ex alio codice, in II quo quattuor illa opera Lactantii essent (II), describeret atque ex eodem etiam librum septimum et tria scripta minora adderet. Hanc rationem si probamus, etiam illud apertum est, quomodo factum sit ut in P per libros I et VI a correctore (P² uel P³) multae correctiones adderentur quae nullo modo ex codice Y sumptae esse possunt (cf. p. XLII s.): nimirum cum codex II praesto esset, corrector codicis P cum illo etiam libros I et VI ex Y descriptos contulit atque ex eo correctiones addidit¹. Ratio

¹ Perpaucae quidem correctiones in P et in V sunt quae cum hac sententia non conuenire uidentur. Sed rationes quaedam sunt quibus adhibitis eae correctiones offensionem esse desinunt.

illa si uera est, eo progredi licet, ut codicem V, quippe qui sex tantum libros Institutionum contineat, ueram propaginem codicis Y esse dicamus. Sed cum codex V saeculo post Parisinum, quem ipsum ex mutilato Y descriptum esse statuimus, confectus sit, ex Y non ipse prouenire potuit, sed per alium deum codicem (Y^v), qui ex Y etiamtum integro deriuatus erat. Y^p

Codicis V etiam is codex Institutionum similis fuisse uidetur, ex quo Sedulius Scotus locos graecos cum interpretationibus latinis excerpsit: de quibus excerptis in capite III agetur¹.

Codex Parisinus n. 1664, olim 3976, commemoratus a Nicol. Le Nourry p. 649, primum adhibitus a Parisinis Le Brun-Lenglet (cf. uol. I p. XXX) continet 182 foliis Institutiones, quibus in foliis 180^b et 181^a post locum in adnotatione nostra p. 668, 5 datum eadem frustula libri De opificio inserta sunt quae Institutionibus adnexa codices H et M (cf. p. XXXV s.) habent eademque cum inscriptione. Constat codex e partibus non una aetate confectis: partes enim hae: fol. 2^a—38^b (p. 3, 2—136, 4);

¹ Cognatione quadam cum Valentianensi coniunctus est codex ex quo multa Gallaeus inter Varias Lectiones in calce editionis suae (1660) subiecta, nonnulla etiam in adnotationibus uulgauit. Gallaeus in Elencho Veterum Librorum (p. **4^b) de hoc codice, quem litteris SA (i. e. scriptus antiquus) signauit, hoc refert: 'Hunc accuratissime cum editione Tornaesii anni 1553 contulit Io. Cauci. Est Codex optimaе notae, fere enim in omnibus antiquissimo Bononiensi similem deprehendimus.' Codicem Cauci, qui ubi nunc esset frustra quaerebam, etiam Le Nourry p. 647 B, Le Brun-Lenglet I p. XXVIII, Buenemannus, Praefat. p. b^b n. 19, magnis laudibus ornant, et habuit sane bonas quasdam lectiones cum V uel PV communes, sed etiam multas falsas, multo uero maior est numerus earum e quibus illum recensionem audacissime interpolatam continuisse intellegitur. — Etiam alium codicem eiusdem atque Valentianensem stirpis esse putauit. Lachmannus enim, qui in Commentario Lucretiano p. 21 tres Lactantii codices Berolinenses recentissimos omnes commemorat, p. 311 unum ex eis olim Erfurtensem, cuius etiam p. 176 mentionem facit, in uersu Lucretii V 808, qui est apud Lactantium Inst. II 11, 5, lectionem *terram* praebere dicit: quam lectionem cum Lucretii codicibus inter nostros Lactantianos unus Valentianensis habet. At codex (Ms. theol. lat. fol. 381. Cat. Acc. 517) chartaceus, a. 1468 scriptus, ut est infimae aetatis, ita cateruae recentiorum codicum interpolatorum adnumerandus est. Heidelbergam transmissum perlustraui.

Codex
Cauci.

Codex
Beroli-
nensis.

est. Videtur autem primum quod nunc
natio primo folio fortasse detricto et uer-
hoc enim e ratione lectionum cum lectio-
paratarum conicio. Quare huius folii le-
recepti. — Codicem contuli partim Parisiis
quo quod transmissus est, insigni benedi-
lisle debeo.

Codex S quamquam ceteris nostris codicibus
tamen probior testis uerborum Lactantii
uel P dicendus est. Pauci quidem sunt loci
omnes ueram lectionem praebet (cf. p. 285,
om.; 433, 18 *corpore*; 465, 5 *memoriam*;
grata; 495, 13 *magni facere*; 670, 5 *cupido*)
in eo corruptelae interpolationesque grauior-
sionem contineat sanio-rem certe quam qua
cedit etiam quod librarius maiore cum diligen-
quam in P non solum, sed etiam in B et
demus, officio functus est. In locis graecis
est quod saepe accentus uel spiritus adpici-
censionem codicis ipsam spectemus, de-
cur non una illa simplexque appellan-
enim libri I—III et libri IV—VII, quant-
superest, ex diuersis codicibus deriuati sunt
codex S tot tamque singularibus locis cum

ad eundem atque illi archetypum Φ reterendus sit (cf. ad p. 14, 14; 23, 2; 26, 20; 34, 12; 35, 13; 37, 4; 38, 16; 42, 11; 91, 4; 102, 10; 126, 7; 135, 3; 222, 9. 18; 231, 22; 241, 4; 252, 16; 261, 9; 265, 22 al.), sed multis locis etiam meliores quam illi lectiones habet, quod qui apparatus nostrum perlustrabit, facile cognoscet. Ab hac parte plane diuersa est altera: desinit enim ille cum codicibus HM consensus, incipit autem quaedam cum codice P similitudo, quae interdum etiam eis locis quibus B cum P congruit (cf. p. XLIII) animaduertitur: cf. ad p. 295, 18; 309, 19; 319, 5; 440, 9; 444, 9. 14; 445, 13; 453, 7; 475, 7. Etiam in libro VII saepe S et P congruunt, sed quoniam in eo codex V totus, R paene totus deficit, certa comparatio fieri non potest. Sed si quaeritur quomodo consensus ille qui est inter S et P (B) explicandus sit, et numerus eorum locorum tam paruus est et tot aliis locis, id quod infra in archetypo Ω describendo ostendetur, codex S cum aliis quoque codicibus congruit, ut eum codicem ex stirpe (Π) codicis P deducere non possimus, sed propria propagatione ex Ω oriundum ex eodem etiam corruptelas interpolationesque quasdam aut correctiones quas etiam P uel B receperit, traxisse existimemus¹. Accedit quod unus certe locus est (p. 285, 9 *captiuos Iudaeos* om.) quo unum S ueram memoriam non coniectura restitutam, sed ex archetypo ductam habere mihi quidem certum est. Sed fortasse illud est factum, ut in codicem S uel potius in unum ex eius archetypis nonnulla ex archetypo Parisini (Π) admiscerentur². Sed

¹ Locus 309, 19, quo SP uerba *mirum putet cum dei* omittunt, non repugnat: ab interpolatore codicis Ω eiecta erant, idem deinde 310, 2 *predicimus* scripserat *neget*, quod tamen in P solum transiit, in S mansit *dicimus* (*dicim'* scriptum; per errorem in apparatu est *dicin'*).

² Haec coniectura etiam eo nititur, quod ut in posteriore, sic etiam in priore parte codicis S multis locis graecis interpretationes latinae eadem quae in P uel simillimae additae sunt (cf. ad p. 14, 3; 19, 20; 23, 18; 24, 3 7 al.; in locis graecis libri II interpretationes non adiectae sunt, cf. ad p. 147, 13; 155, 1; 158, 23; al.): quas librarius codicis S uel potius archetypi eius fortasse ex codice Π uel eius simillimo etiam locis graecis prioris partis addidit. Nam quae perpaucae interpretationes in priore parte codicis S inueniuntur diuersae ab eis quas P habet (cf. ad p. 52, 7; 79, 19), eae ex archetypo Φ , ex quo una certe etiam in H transisse uidetur

ad codicis S originem intellegendam etiam alterum spectandum Σ est. Totus enim codex S uel potius eius archetypus (Σ) cum alio codice simillimo Parisini R collatus permulta ex eo accepit quae in nullo alio antiquiore nisi in uno R occurrunt¹: quae cum codicis S tam in priore quam in posteriore parte sint, eam operam archetypo Σ postea demum quam ex duabus illis partibus sit compositus, adhibitam esse apparet (cf. ad p. 4, 10; 15, 18; 22, 19; 50, 21; 95, 13; 111, 8; 130, 5; 274, 3; 281, 22; 296, 14; 400, 8. 17; 420, 2; 430, 6. 7; 454, 15; 464, 18; 471, 3; 473, 1. 17; 485, 6; 496, 16; 607, 18; 609, 18). Longe plerisque horum locorum uerba Lactantii mutata auctaque sunt, per paucis codex S ex uera alterius illius codicis memoria genuinas lectiones recepit (cf. p. 430, 7; 609, 18). Ut autem eos locos postea demum in Σ insertos esse extremis uerbis disputationis ad p. 130, 5 adlatae, quae turbata sunt, ostenditur, ita manifesta interpolationis uestigia etiam loci p. 15, 18; 50, 21; 471, 3 habent. Alius autem ille codex non R, sed sine dubio cognatus eius ex eodem quo ille archetypo X ortus fuit. Nam qui in S sunt libro VII adiecti loci ampliores, quorum uno (cf. ad p. 602, 2) doctrina dualistica exponitur, altero (cf. ad p. 668, 5) laudes Constantini celebrantur, cum locis libri II qui in isdem uersantur argumentis enarrandis tanta et uerborum et sententiarum cognatione coniuncti sunt (cf. *Die dualist. Zusätze* p. 41. 47), ut eos initio in eodem quo illos codice fuisse atque ex eo tam in R quam in S peruenisse existimandum sit. Sed quoniam tot locis codex S ex alio illo codice interpolatus est, etiam illud est ueri simillimum, aliis quoque locis, quibus S cum ceteris codicibus omnibus aut cum aliquibus consentit, eum consensum, cum antea aliae lectiones in S fuerint, ad correctionem codicis secundum alium illum institutam reuocandum esse. Postremo etiam hoc est addendum.

(cf. ad p. 155, 1), peruenire potuerunt. Eadem illa ratione explicandum est quod p. 102, 5 in S primus uersus Persii, quem poetam medio aevo notissimum fuisse constat, uersui Persii II 61 praepositus est, in P autem prior ille est receptus, alter omissus.

De his locis disputaui *Die dualist. Zusätze* p. 26 ss.

Quoniam, id quod mox uidebimus, alii quoque codices sunt simillimi codicis S, non magis ex hoc descripti quam ipse ex illis descriptus est, necessario propria familia eius archetypi, quem supra Σ nominauimus, statuenda est.

Constat ergo recensionem codicis S uel potius eius archetypi Σ non solum bipartitam¹, sed etiam mixtam esse. Prior enim pars ex codice Φ oriunda, posterior autem alia aliqua uia ab archetypo Ω profecta est, fortasse ita tamen ut ex codice Π uel eius simillimo in codicem Σ quaedam adicerentur. Sed ex eodem illo codice etiam in priorem partem nonnulla esse inlata uidentur, praeterea per omnes Institutionum libros ex codice classis X haud pauca inducta sunt.

Codex S praeter correctiones librarii ipsius etiam alias habet partim a manu antiqua, quae archetypum sequebatur, partim a posteriore additas, quae plerumque errores leuiiores sanauit, sed etiam multa, maxime in genere orthographico mutauit. Correctiones manus antiquae omnes, posterioris eas tantum quae alicuius momenti esse uiderentur, in apparatus recepi utrasque signo S² comprehendens, ut minus sane accurate, ita S² non cum periculo recti de Lactantii uerbis constituendis iudicii; perpaucis locis (uelut p. 15, 18) etiam distincte antiquam manum indicaui. Etiam tertia manus saeculi XV codicem pertractauit saepe scripturam detritam renouans et multis locis scholia uel glossemata ascribens: quae in apparatus non admisi.

Ex codice Σ etiam duo alii codices fluxerunt. Unus est Casinensis n. 595 saeculi XI uel XII (cf. Bibliotheca Casinensis, tom. I 1873, Append. p. LXIV), cuius locos nonnullos A. Goldmann in usum nostrum descripsit. Continet codex praeter Institutiones libri De opificio dei easdem illas quas codex S habet particulas eodemque in loco positas. Institutiones non integrae sunt, amisit enim codex, qui male habitus est, magnas partes librorum II. III. VI. VII². Hunc codicem Honoratum

¹ Propter uariam quae est in priore et in posteriore parte codicis S rationem in apparatu ei per libros I—III locum ante codices HM, per libros IV—VII prope codicem P dedi.

² Per errorem tamen *Die Kaiseranreden* p. 2 posteriorem laudationem Constantini in Casinensi deesse dixi: quae in eo seruata est.

Fasitellum, cui a Paulo Manutio altera editio Aldina (a. 1535) curanda tradita erat, adhibuisse ex epistula Manutii ad Germanum Minadolum monachum Casinatem inscripta (cf. Praef. fol. aa III^b) fortasse colligi potest, sed habet bibliotheca illa etiam recentiorem codicem Lactantii a. 1429 scriptum (cf. catalog. Casin. ibid. p. LXVII n. 327).

g Alter illorum codicum est Gothanus (nobis g), signatus Membr. I n. 55, foliis 1—278^b, post quae alia addita sunt, continens 'Tabulam super libros Lactancij' (i. e. argumenta capitulorum), Institutiones, libros De ira dei et De opificio dei, de quo praeter Cyprianum, Catalog. codd. manuscr. Gothan. (1714) p. 9, Iacobs et Ukert dixerunt, *Beiträge zur ältern Litteratur od. Merkwürdigkeiten der Herzogl. öffentl. Bibl. zu Gotha*, II (1836) p. 120 ss. (n. 141): qui cum codicem saeculo XIII tribuant, dubitari non potest quin saeculo XIV aut fortasse XV scriptus sit. Codicem primus adhibuit Cellarius editor (1698) collatione a G. E. Tenzelio facta usus (cf. Praef. p. 4), aliam accuratiorem Io. Mich. Heusingerus iam ante a. 1710 Buenemannio suppeditavit (cf. Heusingeri Emendationum libri duo, Gothae 1751, p. 1 s., et Buenemanni praef. p. b 3 n. 36), idem denuo codicem Heumanni in usum contulit, qui tamen serius ab illo ut eam operam sibi praeberet petierat, quam ut collatione ad editionem suam apparandam uti posset (cf. Heumanni praefat., fol. ante quaternionem c). Itaque Heusingerus praecipuas Gothani lectiones in Parergis Gottingensibus, tom. I lib. III (Gott. 1737) p. 189 ss. cum suis et Heumanni 'Animadversionibus' edidit, multas alias in Emendationibus illis protulit: quae 'Emendationes', quot quidem ad Lactantium pertinent, pleraeque nihil aliud sunt nisi ipsae Gothani lectiones, nonnulla Heusingerus ad locos Lactantii explicandos addidit, ipsius coniecturae paucae sunt, inter quas verae quaedam emendationes. Magnas partes codicis, cum a. 1887 a bibliotheca Ducali Gothana liberalissime Heidelbergam transmissus esset, contuli, paucis tamen locis lectiones eius in apparatu descripsi, maxime in spuris illis disputationibus dualisticis laudationibusque Constantini. Iam Buenemannus enim rectius quam Cellarius Heusingerus Heumannus Librarium codicis eruditorem, qui elegan-

tiorem uellet reddere Lactantium, sibi aliquid in eo corrigendo arrogauisse censuit. Habet codex, quamquam ex Σ deriuatus est, tamen multas lectiones inmixtas e recensione fortasse a docto aliquo Italo confecta, quae etiam aliis in recentioribus codicibus extat. Loci quidam in antiquis codicibus corrupti in Gothano emendati leguntur, sed coniecturis, quae facile ab homine doctiore inueniri poterant, restituti sunt minimeque ad antiquam alicuius codicis memoriam referendi¹.

Percensuimus eos codices quos in hac editione secuti sumus, quibus alii cognatione quadam cum eis cohaerentes adiungebantur. Plus uno loco antiquos Institutionum codices qui interierint fuisse statuimus: quo magis eorum antiquorum codicum aut non seruatorum aut fortasse delitescentium quorum memoria mansit, mentionem fieri par est. Codicem Capituli Cameracensis 'decimi uel undecimi seculi, sed lacerum' Lenglet (I p. XIII) ad se Parisios transmissum esse dicit, alio loco (p. XXVII) haec de eo habet: '... noni aut saltem decimi seculi, sed ita mutilus, ut nonnisi summo studio et cura legi possit. Continet septem libros Institutionum; habet fere ubique Graeca eximia litteris quadratis scripta.' Codex nunc neque in bibliotheca Cameracensi est, quam unum Lactantii codicem fortasse saeculi XIV in catalogo quem Le Glay composuit p. 23 descriptum habere etiam Blin praefectus eius bibliothecae mihi per litteras confirmauit, neque in bibliothecis Parisinis uestigium eius inuenire potui. Quo recentiore Cameracensi Lenglet (cf. ibid.) usus est, is sine dubio est ille quem etiam nunc bibliotheca illa habet. Lenglet ex antiquo illo uix quicquam attulit: nam cum adn. ad p. 586, 16 Cameracensem appellat, dubium est utrum intellegi uelit. Alium antiquum Lactantii codicem Frid. Blume Romae in bibliotheca Angelica nidi (Bibliotheca librorum manuscript. Italica, 1834, p. 144: Lactantius, Firmianus. Membr. pulcher uetustus. fol. B. 7. 5), sed hunc codicem in bibliotheca illa H. S. Sedlmayer eius rei causa a me rogatus frustra quaesiuit scripsitque a. 1848, quo nouus eius biblio-

¹ Insigne exemplum est p. 76, 11 edit. nostr., ubi cum in antiquis nostris codicibus *colere* legatur ex superiore *colunt* ortum, quod plane ferri non potest, Gothanus *horrere* habet, quod sanum certe sensum praebet. Hoc autem *horrere* etiam 'aliquot codices manuscripti' Thomasi (cf. eius notam 16 ad I c. XX) habent, deinde Gallaeo teste (p. 108 adn. 19) codex Cauci et Ultraiectinus, saeculi XIV, qui antea in bibliotheca S. Mariae Ultraiectinae (cf. Gallaeum p. **4^b), nunc in bibliotheca Uniuersitatis Ultraiectinae est (cf. catalogum quem Tiele edidit, p. 35 n. 120), tum codex collegii Emmanuelensis Cantabrigiensis (cf. Collectanea Variarum Lectionum editioni Cantabrigiensis [a. 1685] praemissa, adnot. ad p. 49, 4).

thecae catalogus factus sit, non iam in ea fuisse. Octavo saeculo Eboraci codicem Lactantii fuisse ex uersu 1552 Alcuini De sanctis Eboricensis ecclesiae ('Quid Fortunatus uel quid Lactantius edunt'; cf. Becker, *Catalogi antiqui* p. 3) discimus. Decimo saeculo coenobium Bobiense secundum testimonium ueteris catalogi praeter 'duos libros de opificio Dei' habebat 'Celii Firmiani Lactantii . . . unum de falsa religione, in quo habentur dicta Sibyllae' (cf. Beckerum *ibid.* p. 67 n. 222), saeculo undecimo autem Corbeiae fuit 'Firmiani Lactantii liber de falsa religione' (cf. Beckerum p. 140 n. 60), idem sine dubio codex in catalogis Corbeiensibus saeculi XII (cf. Beckerum p. 188 n. 149; p. 282 n. 222) est. Postremo loco appelletur 'Lactantii uol. unum' in Notitia codicum monasterii Nonantulani (prope Mutinam siti) a. 1166 conscripta commemoratum (cf. Beckerum p. 220 n. 15).

Iam reliqui Institutionum codices ante saeculum XIV scripti quam breuissime describendi sunt, eius generis omnes, ut praeter codices a nobis adhibitos locus eis in apparatu nostro concedi non potuerit. Simillimi inter se sunt codex Atrebatensis (cf. *Catalogue des manuscrits de la biblioth. de la ville d'Arras*, 1860, p. 269 n. 614; *Catalogue général . . . des départements* IV, 1872, p. 219 n. 549), saeculi XII, Institutiones et librum De opificio continens, et Duacensis (cf. Duthillœul, *Catalogue des manuscrits de la biblioth. de Douai*, 1846, p. 77 n. 257, ubi codex minus accurate descriptus saeculo XIV tribuitur; *Catalogue général . . . des départements* VI, 1878, p. 113 n. 219), saeculi XII, in quo sunt Institutiones et liber De ira dei. Habent hi codices quaedam communia cum Valentianensi, in aliis ab eo discrepant; recensionem mixtam esse existimauerim. Atrebatensis lectiones nonnullas Wicquötz, Duacensis B. Rivière, praefecti earum bibliothecarum, mihi miserunt. In bibliotheca Duacensi etiam 'Excerpta ex Lactantio' sunt, saeculi XIII (cf. *Catalogue général l. c.* p. 320 n. 21): de quibus nihil habeo. Etiam codex Vindobonensis miscellaneus (cf. Tabulae codd. manu scr. bibl. Vindob. II p. 42 n. 2243), saeculi XII, pauca ex libris I et VI Institutionum excerpta continet. Saeculi XII uel XIII codex est Glasgouiensis Musei Hunteriani (Press S, Shelf 5, n. 60; cf. Haenelium, *Catalogi* p. 795), cuius lectiones quasdam Ioanni Young praefecto eis musei debeo: e quibus codicem similem esse Atrebatensis et Duacensis colligitur. Saeculo XIII in Bandinii Catalogo I p. 667. 695, duo Medicei Plut. XXI cod. 7 et 16 tribuuntur Institutiones et libros De ira dei et De opificio dei continentes; quorum lectiones nonnullas Ph. Kautzmann mihi misit. Uterque, multo magis autem posterior quam prior, ualde atque interdum eadem ratione interpolatus est, inde eos saeculo XIII inferiores esse coniecerim. Etiam codex miscellaneus Bonnensis n. 140 olim Duisburgensis (cf. Bibliotheca Academiae Duisburgensis, 1685, p. 51), qui fol. 233—257 sextum librum Institutionum continet, in catalogo codicum Bibliothecae

Academiae Bonnensis (1858 ss.) II p. 33, saeculo XIII scriptus esse dicitur, sed H. Rau, qui etiam lectiones quasdam eius mihi suppeditavit, exeunti saeculo XIV aut ineunti XV ascribit. Codex inter recensio- nem codicum P (uel PV) et aliorum fluctuat. Car. Halm in editione Ciceronis de re publica librorum (Ciceronis opera ex rec. Orellii, ed. alt., uol. IV) p. 790 adn. 24 codicem Monacensem n. 14619 saeculi XII (non XI), in quo tertius tantum Institutionum est liber, commemorat ut 'optimae notae' praedicans: quod, quoniam codex quaedam habet integra quae in recentioribus corrupta sunt, non sine causa dixit. Tamen inter nonnullas eius codicis lectiones quas a G. Laubmanno habeo, uix unam (p. 241, 19 *euolare*) inueni quae fortasse mentione digna esset, at multas quae manum interpolatoris produnt. Recensio codicis uidetur esse mixta, haud raro cum P uel cum H, interdum etiam cum aliis congruit. Etiam ex alio Monacensi Halmius in editione illa lectiones quasdam (cf. ad p. 776, 7; 822, 7. 20 [cf. edit. nostram ad p. 449, 18]; 825, 29. 38) adfert, quem p. 824 adn. 26 saeculo XIII tribuit: quem codicem esse illum qui signatus numero 11326 commemoretur in Catalogo codd. mscr. biblioth. reg. Monac. IV 2 p. 14 n. 186, Laubmannus me docuit. Sed is codex non saeculo XIII, sed a. 1398 est scriptus neque quicquam aucto- ritatis ei concedendum est. In bibliotheca urbana Regiomontana seruatur codex qui Institutiones et libros De ira dei et De opificio dei continet, a Carolo Ludouico Struue ad recensendos locos graecos a Lactantio ex Oraculis Sibyllinis et aliis scriptoribus prolatos adhibitus: quas quaestiones Struue inde ab anno 1817 in programmatis gymnasii urbani Regiomontani edidit, nunc illae in eiusdem Opusculis selectis, uol. I, Lips. 1854, p. 46 ss. 124 ss. collectae habentur. Struue codicem accurate descripsit ibid. p. 48 s., egregium appellans et qui non deterior esset codice Puteani, aetatem tamen eius definire ausus non est. De qua apud Reimarum, De uita et scriptis Io. Alb. Fabricii (Hamburgi 1737) p. 326 sententia legitur quam M. V. de la Croze tulit: cui saeculi XII esse uidebatur. Sed A. Wittich praefectus eius bibliothecae secundum iudicium Francisci Ruehl codicem saeculi XIV demum esse mihi scripsit. Ego in eis lectionibus Regiomontani quas Struue edidit, nihil inueni cur codex dignus uideretur quem asciscerem.

Etiam alios Lactantii codices editores adferunt qui eis uel antiqui uel optimae notae esse uel simili commendatione digni uidentur: at notum est quanta facilitate antea uiri docti eas laudes libris manu scriptis concesserint. Accedit autem quod eae lectiones quas illi e codicibus suis proferunt, nullas proprias eorum codicum prae nostris uirtutes ostendunt. Neque uero dubitandum est quin inter codices ab editoribus adhibitos praeter eos quos enumerauimus, uix ullus sit qui saeculum

XIV superet. Ex catalogis bibliothecarum qui editi sunt nullus mihi innotuit antiquior neque sunt antiquiores in multis certe non solum Germaniae, sed etiam externis bibliothecis, quarum catalogi non extant; quod a praefectis earum per epistulas interrogatis comperi. Eorum autem codicum qui saeculo XIV, XV atque etiam XVI scripti sint, multitudinem maximam esse iam ante p. X dixi: in una bibliotheca Vaticana triginta fere, in bibliothecis Parisinis etiam plures sunt neque ulla paene est in Gallia maxime et in Italia bibliotheca paulo instructior libris manu scriptis quae careat Lactantio. Inter codices recentiores nonnulli esse videntur qui recensioem quandam recentiore habent, de qua iam antea (p. LIII adn. 1), ubi de codice Gothano egimus, dictum est. In multis recentioribus codicibus uerba Lactantii impudenter mutata atque dilatata esse ex apparatu Buenemanni uel Parisinorum Le Brun-Lenglet, qui plurimas eorum lectiones collegerunt, apparet, quas autem habent ei codices lectiones quae meliores sunt quam antiquorum codicum, eas esse coniecturas ipsa facilitas emendandi ostendit. Locis quibusdam qui antiquis in codicibus corrupti sunt, eas coniecturas recentioribus codicibus suppeditatas recepi, sumpsi eas ex adnotationibus Buenemanni aliorumque editorum, codices quosdam illius generis, Berolinensem, Gothanum, de quibus ante dixi, Monacensem saeculi XV (Catal. codd. bibl. Monac. III 1 p. 17 n. 84), quem G. Laubmann ad me transmisit, recentiores Parisinos ipse inspexi.

Quoniam absoluimus descriptionem codicum, iam qua illi quorum ex auctoritate haec editio pendet, contineantur inter se cognatione ita demonstrandum est, ut quae rationes in Institutionibus et recensendis et emendandis sequendae sint explicetur.

Varias classes codicum constituimus, primam Ψ , cuius sunt codices B et G, alteram X, quae extat in Parisino R atque etiam Parisinum S (Σ) attingit, tertiam Φ , quae in libris I—III codicibus S (Σ) et HM, in libris IV—VII codicibus HM efficitur, quartam Y, quae in libris I et VI in codicibus P et

V, in libris II—V in codice V constat, quintam II, quam in libris II—V et VII propagavit Parisinus P, in libris I et VI autem correctores eius (P² et P³) seruauisse uidentur. Codicem S quamquam uidebamus mixti generis esse, tamen facere non poteramus quin alteram eius partem propriae originis esse statueremus. Fortasse etiam alia classis addenda est codicis Planipediensis, cuius memoria recentiore parte Parisini R (R^p) tradita est. Vere autem omnes nostros codices ex uno et eodem primo archetypo Ω originem ducere ex multis lacunis et corruptelis atque etiam ex interpolationibus quibusdam, quae uarii generis uitia omnibus illis codicibus communia sunt, efficitur, ex uitiiis autem quae eadem omnes codices habent, rursus quae fuerit indoles ipsius archetypi cognoscitur. Fuit is codex Ω praestanti integritate ac fide, ita tamen ut uitiorum non plane expers esset: quorum tria sunt genera. Primum et frequentissimum genus in eo positum est quod haud raro aliquid intercidit, non solum singulae pluresue litterae (uelut p. 61, 11 *uniuersa*(s); 66, 1 *uulg*(at)o; 206, 20 *uirtu*(ti)s; 256, 5 *ex*-tendat; 284, 23 *scripto*(re)s; 320, 19 *obs*curasset; 454, 3 *suffici*(a)t; al.) uel singulae uoces (cf. p. 2, 7; 20, 1; 49, 12; 63, 13; 92, 18; 101, 21; 165, 2; 188, 6; 202, 1; 215, 14; 222, 1; 234, 13; 256, 1; 293, 4; 488, 15 al.), sed etiam, quamquam hoc perraro factum est, plures uoces et particulae orationis (cf. ad p. 93, 10; 277, 1; 283, 20; 430, 3). Alterum damnum codex Ω eo accepit quod librarius nonnumquam ab exemplo quod sequebatur deerrans litteras uel uoces confudit uel aliis modis uerba scriptoris turbauit (p. 3, 17 *disserenda* pro *adserenda*; 18, 8 *deum* (uel *deus*) pro *dei*; 80, 7 *iace* pro *iaci*; 143, 18 *hibernus* pro *hibernum*; 179, 17 *quo* pro *eo*; 207, 3 *sed* pro *si*; 223, 2 *inquit sapiens* pro *sapiens inquit*; 250, 1 *etiam* pro *tantum*; 260, 12 *ueram* pro *meram*; 265, 5 *aliquos* pro *alios*; 307, 14 *facturum* pro *futurum*; 417, 2 *hominum* pro *omnium*; cf. ad 453, 10; 500, 10 *operibus* pro *opibus*; 509, 5 *sator* pro *lator*; 510, 7 *amplectitur* pro *amplectetur*; 522, 2 *dicitis* pro *dicis*; 569, 13 *uindicari* pro *uindicare*; 570, 14 *eam* pro *etiam*; al.). Tertium genus uitiorum in locis manifesta interpolatione mutatis constat: uelut omnibus in codicibus addita sunt haec: p. 79, 20 *id est hominem*; 82, 15 *uel serapidem*; 267, 14 *aut*; 538, 11 *malum*; mutata haec: 185, 8 *spartiatae* pro *sparti*; 237, 11 *socraticae* pro *stoicae*; 259, 5 *pythagoram* pro *phaedonem*; 423, 15 *prodigi* pro *perfidi*; 511, 7 *timonem*

pro *cimonem*; 528, 10 *mare* pro *munera*; 606, 15 *calumniari* pro *cauillari*. Horum trium generum quod multae atque eadem in omnibus codicibus nostris corruptelae inueniuntur, certissimum documentum est quo et probatur omnes illos codices ex eodem archetypo fluxisse et ipsius archetypi habitus intellegitur.

Sed tertii generis uitia num omnia iam ad primam manum natiuaque formam archetypi Ω referenda sint incertum est. Potest enim factum esse ut ab interpolatore inferrentur, cuius peruersam operam cum iam ante in codicibus P et S describendis (cf. p. XLIII. XLIX) statuendam esse dixerimus, iam uere deprehendi certis documentis demonstrabimus. Qua in re inde proficiscendum est, quod interpolationes quaedam extant in pluribus neque tamen isdem semper codicibus, ut eas ex nullo alio fonte nisi ex archetypo Ω in illos transisse manifestum sit. Propter eos autem locos prorsus credibile est etiam additamenta aliaque commenta si non omnia, at aliqua, quae cum in omnibus codicibus sint, necessario fuerint in archetypo Ω , in hunc ab interpolatore inducta eisque genuinas lectiones plane oppressas esse. Sed loci illi etiam maioris momenti propterea sunt, quia eorum indicio et maxima illa minimeque inter codices eosdem constans diuersitas lectionum e parte quidem ad ueram causam originemque reuocatur et proprias illas diuersasque classes memoriae Lactantianae quas statuerimus, uere agnoscendas esse apparet. Loci autem illius generis hi sunt. P. 27, 4 in BR pro *appellari oportere* est *appellari oportere debere*: uides in Ω ad *oportere* ascriptum fuisse *debere* ex proximo loco 26, 25 *appellari debeat* sumptum, unde duo illi infinitiui perperam coniuncti in B et R transierunt. P. 128, 13 pro *Caesar Augustus* habet B *gaius caesar*, R *g. caesar augustus*: interpolator, loci 60, 18 ubi *Gaius Caesar* appellatur peruerse memor, *gaius* uel *g.* addiderat, quod in B in locum nominis *Augusti* transiit, in R cum illis nominibus coniunctum est. P. 61, 2 initium uersus Enniani RSPV (B deest) sic exhibent *o pater o patriae*, H sic *o pater o genitor patriae*, apud Ciceronem de rep. I 41, 64 est *o pater o genitor*; in codice Ω haec fuerunt *o pater o genitor*^{patriae}, unde diuersitas illa

nata est. P. 3, 17 in PV (deest B) legitur (*ut potentius fueritas in animos influat*) et *ui sua instructa et luce orationis ornata*, in RSM et *ui sua et instructa religione et luce* eqs.: interpolatori cui displiceret quod ueritas *ui sua* instructa in animos influere diceretur neque commemoraretur *religio*, supra uersum et *et religione* addidit mutata simul uerborum coniunctione. P. 87, 17 in uersu Lucretiano¹ R cum codicibus Lucretii habet *o miseras hominum mentes*, B *o miserae h. m.*, SPV *o stultas h. m.*, H *o miseras o stultas h. m.*: interpolator, quoniam Lactantius illo loco (I 21, 44 ss.) de 'ineptiis hominum paene dementium', non de miseria loquitur, supra *o miseras* adiecit *o stultas*, itaque cum prius in R et B (in hoc leuiter corruptum) retineretur, in SPV alterum, in H utrumque manauit. P. 428, 5 (*Seneca*) *qui morum uitiorumque publicorum et descriptor uerissimus et insectator acerrimus fuit*: pro *insectator* omnes excepto R codices *accusator* habent, R autem *accusator et insectator*, sed uocem *accusator* glossema esse loco Quintiliani (quem aliis quoque locis Lactantius sequitur, cf. Addenda ad p. 58, 31. 402, 15) hoc, Inst. or. X, 1, 129: (*Seneca*) *egregius tamen uitiorum insectator* ostenditur: inde intellegimus uoce *accusator* in Ω supra ascripta uerum *insectator* in ceteris codicibus expulsum, in codicem R utrumque receptum esse. Iam uero facile est ad intellegendum quo modo factum sit ut haud raro duo quilibet uel plures codices contra ceteros consentiant: in alteros nimirum uerae lectiones archetypi Ω, in alteros adulterinae transierunt. Ex multis exemplis grauiora quaedam per tabellas composui:

BR falso:

ceteri recte:

105, 13 *uulgatum*
127, 5 *lucinae*

uelatum
laciniae

¹ Valde doleo quod hoc loco in editione contra codices Lucretii lectionem codicum R et B neglexi codices SPV secutus. Nam quia non pauci scriptores quarti et posteriorum saeculorum Lucretium legerunt uarieque in suis libris adhibuerunt (cf. *Die dualist. Zusätze* p. 47), factum esse opinatus sum, ut cum Lactantius *stultas* scripsisset, interpolator e notitia sua Lucretii *miseras* corrigeret: in quo rem male in contrarium inuerti.

BR falso:

ceteri recte:

191, 4 <i>cum</i> add.	om.
253, 19 <i>ipsos</i> add.	om.

B(G)H falso:

ceteri recte:

70, 11 <i>erudienda</i>	<i>eruenda</i>
91, 16 <i>regnum</i>	<i>rerum</i>
161, 12 <i>progenies</i>	<i>gens</i>
376, 5 <i>hominem</i>	<i>in homine</i>
409, 7 <i>deus</i> (post <i>fuit</i>) add.	om.
428, 1 <i>plurima</i>	<i>plura</i>
495, 9 <i>uidetur</i>	<i>debetur</i>
497, 11 <i>consequatur</i>	<i>subsequatur</i>
588, 7 <i>terminatus</i>	<i>permixtus</i> (P tantum superest) ¹

BS falso(?):

ceteri recte(?):

440, 12 <i>qui data facultate ad placandum deum non reuertatur</i>	<i>quin data facultate ad placandum deum reuertatur</i>
--	---

B(G)P falso (cf. p. XLIII):

ceteri recte:

156, 5 <i>id est</i> add.	om.
241, 8 <i>feliciter</i> (deletum etiam a R ²) eiectum	habent
302, 17 <i>ingressi</i> (recte?)	<i>egressi</i>
328, 18 <i>principem angelorum</i> eiectum	habent
375, 20 <i>mortali</i>	om.
405, 11 <i>non</i> (om. P) <i>congrueret</i>	<i>coniuerent</i> (uarie corruptum)
489, 13 <i>posita sunt</i>	<i>posuit deus</i>

BV falso:

ceteri recte:

259, 19 <i>non</i> add.	om.
296, 11—297, 5 } eiecta	habent
297, 9—17 }	
343, 6 <i>traditam</i> (recte?)	<i>datam</i>

¹ Excepto hoc loco e libro VII, quia in eo V totus, R paene totus deficit, nulla exempla recepi. Praeterea uariae lectiones in locis S. Scripturae occurrentes, quorum propria quaedam est condicio (cf. cap. III), hic non commemorandae sunt. — Loci quibus R et S consentiunt, propter causam p. L adlatam hic non proponuntur.

BRH falso:		ceteri recte:
198, 3 <i>si</i> add.	om.	
205, 15 <i>non</i> add.	om.	
BRPV falso:		SH (i. e. Φ) recte:
121, 4 <i>solidi (soli dii V)</i> i. e. totum, oppositum proximo <i>membris</i>	<i>sola dei</i>	
BHP falso:		ceteri recte:
200, 1 <i>si</i> add.	om.	
242, 3 <i>interroget</i>	<i>roget</i>	
BHV falso:		ceteri recte:
297, 5 <i>autem</i>	<i>igitur</i>	
BSP falso (cf. p. XLIX):		ceteri recte:
295, 18 <i>cum solus sit</i>	<i>cum solus adhuc esset</i>	
444, 9 <i>nec si carneaden</i>	<i>non carneaden si</i>	
RH(M) falso:		ceteri recte:
90, 8 <i>athenae R, athena H</i> (sc. <i>signa</i>)	<i>aena (aenea, athena)</i>	
385, 7 <i>suis</i> add.	om.	
394, 12 <i>tamen</i> add.	om.	
RV falso(?):		ceteri recte(?):
104, 17 <i>errari</i>	<i>errare se</i>	
RSH falso:		ceteri recte:
98, 2 <i>cum</i> add.	om.	
129, 13 <i>fecerit cum solus esset</i>	<i>uoluerit</i>	
220, 24 <i>sit</i> add.	om.	
243, 11 <i>masculus</i>	<i>mas</i>	
258, 4 <i>progrredi</i>	<i>procedi</i>	
431, 12 <i>non eiectum</i>	<i>habent</i>	
RSP falso:		ceteri recte:
308, 1 <i>idem</i> add. (praeterea H ² in marg.) ¹	om.	
474, 9 <i>eo</i> add. diuersis locis(I) R et SP	om.	

¹ Videtur *idem* in Φ^p ut alia lectio ascriptum fuisse.

RSV falso:		ceteri recte:
398, 3	<i>constantine imperator maxime (maxime om. RS)</i>	om.
RHP falso:		ceteri recte:
285, 1	<i>septingentis</i>	<i>ningentis</i> BV, DCCCC S
HPV falso:		ceteri recte:
199, 3	<i>uirtutibus</i>	<i>uiribus</i>
SP falso (cf. p. XLIX):		ceteri recte:
319, 5	<i>consultus</i> eiectum	habent
444, 14	<i>tamen</i>	<i>quidem</i>
SPV falso:		ceteri recte:
278, 4	<i>priore</i>	<i>primo</i>

Loci librorum II—V, quibus P et V contra ceteros stant, p. XLV propositi sunt.

Haec tanta discrepantia lectionum inter codices quoslibet intercedens ex nulla alia causa repeti potest nisi ex interpolatione illa archetypi, quam locis quibusdam manifesto teneri supra uidimus. Ad plane eandem causam si non omnibus, at multis certe locis referimus quod singuli codices, cum ceteri ea reciperent quae interpolator nouauerat, ueram memoriam retinuerunt. Etiam ut delenda quaedam in Ω ab interpolatore notata esse p. XLIV uidimus; pariter etiam p. 102, 9 uox *suis*, in qua sane offendere possis, uidetur ab interpolatore expuncta esse, in V recte (cf. Epit. p. 754, 23) retenta est. Itaque ne illud quidem incredibile est quod supra (p. LVIII) coniecimus, aliena illa quae omnibus in codicibus nostris sunt, aut omnia aut ex parte saltem ab interpolatore potius quam a librario archetypi uel eius codicis ex quo hic descriptus est conficta esse. Postremo uix dubitandum est quin magna pars additamentorum lectionumque falsarum quae in singulis codicibus extant, ex archetypo Ω in eos migrauerint: quae, cum interpolator ille scientia quadam non careret, saepe specie emendationis elegantiorisque orationis uel sententiae rectoris magisque cum doctrina

ecclesiae consentientis librarios codicum ex Ω descriptorum eo facilius fallebat¹. Corruptio illa maxime in codices BG, HM, P inrepsit.

Sed etiam alia causa est cur saepe quilibet codices inter se consentiant, haec quoque in condicione archetypi Ω posita. Librarius enim illius uel corrector, cum errores secundum exemplum e quo Ω descriptus erat correxisset, in alios codices primae scripturae, in alios correctiones transierunt. P. 28, 1 de uerbis *de utrisque generibus in secundo libro disseremus. nunc* in BRSHM *nunc* tantum est, in PV(Y) haec *de utrisque—disseremus*. Neque priora deesse possunt, ne quae post *nunc* sunt (*interim* eqs.) sensu careant, cum praesertim similes formulae sint p. 107, 21; 111, 21; 151, 25; 295, 3; 316, 4; 317, 5; 384, 11; 419, 19; 454, 22; 536, 3, neque *nunc* est omittendum, quod etiam locis 107, 21. 111, 21 cum *interim* coniunctum est (unum *interim* est 317, 5; 454, 22; 536, 4): neque enim credibile est *nunc* in omnibus illis codicibus coniectura ortum esse. Apparet uerba *de—disseremus* in Ω primo omissa, postea super *nunc* ascripta esse, ut alii librarii haec, librarius codicis Y illud reciperet. Eadem ratione explico quod interdum uoces uarie in aliis codicibus omissae sunt, in aliis extant, uelut p. 177, 7 *rei* om. BH; 267, 9 *plane* om. BS; 106, 24 *quod* om. RH; 328, 19 *et colendum* om. RSV; 120, 19 *enim* om. HP; 571, 4 *erit*² om. HP^{IV}. Ad eas correctiones refero illud quoque, quod

¹ Inter eos locos quos singuli codices recte tradunt, etiam esse possunt quibus librarii corruptelam archetypi facili coniectura sustulerint, uelut 110, 17 *aureum* R, *aurum* cet.; 165, 20 *sed* V, *et* cet.; 185, 12 *ipsa* H, *ipsam* cet., al.; idem etiam in pluribus codicibus fieri potuit: 153, 20 *quem* recte RH, *quod* BPV habent; 155, 13 *inspirauit* recte BR, *spirauit* cet.; 221, 13 *et* in archetypo excidisse uidetur, unde *semper* B, *et semper* correctum est in RPV, *semperque* in SH; 403, 5 *eis* om. HPV, recte habent BR et (sed alio loco) S. Etiam coniecturas minus probabiles interdum singuli codices eis locis habent, qui cum etiam in ceteris corrupti sint, iam in archetypo damnum acceperant, uelut 202, 1 *nam ipsa* P; 222, 1 *disciplinam ueram* P; 320, 19 *celasset* P; 493, 12 *nos* R.

² Quod P² uocem addidit, inde repetendum est, quod hic corrector archetypo H usus est; cf. p. XLVI.

interdum plures codices aliam atque ceteri uerborum collocationem habent: nam uoces in archetypo additae in alteris codicibus alteros in locos receptae sunt, uelut p. 73, 17 *flagitante populo* BR, p. f. ceteri; 181, 4 *esse ibi* BG (V) R, i. e. cet.; 372, 3 *tamen summam* et 475, 11 *nos esse* BH, inuersa cet.; 327, 11 *illi unquam* BP, u. i. cet.; 276, 19 *aliquam possent* et 475, 7 *mirum debet* BSP, inuersa cet.; 153, 8 *facta esse* RP, e. f. cet.; 67, 26 *ipsa senectute* H et PV(Y), s. i. cet.; 243, 5 *aliud esse* SHV, e. a. cet.; 374, 21 *hoc modo omnis* HSP, inuersa cet.; fortasse etiam 440, 9 *malitia illorum*, 445, 13 *simul omnes*, 453, 7 *modo uerbis* SP, inuersa cet.

Duae igitur rationes illae, si de origine earum lectionum quae uarie in parte codicum consentiunt quaeritur, quam maxime adhibendae sunt: una, quam modo proposuimus, in eo constat, quod archetypus Ω nonnullas correctiones habuit a librario uel a correctore additas, altera in eo, quod ille codex aspersus fuit commentis interpolatoris. Apparet autem et hoc, in eligendis ueris lectionibus multo minus uniuersam quandam fidem aut numerum codicum quam ipsam naturam cuiusque lectionis spectandam esse, et illud, saepe iudicium nostrum in lubrico esse positum parumque certe dispici posse utra lectio genuina sit.

Sed unum etiam addendum est ad confirmandum illud, quod per totam hanc disputationem tenuimus, memoriam contextus Laetantiani uere in tot quot statuerimus diuersas propriasque classes diuisam esse. Qua in quaestione qui consensum binorum pluriumque codicum sequi uelit, cum minime sit constans inter uarios codices is consensus, eum ad certum finem peruenire non posse ex eis quae modo exposuimus non minus apparet quam quae eius consensus explicandi uerae sint rationes. Recte autem nos diuersas illas classes distinxisse et hac re ostenditur, quod nulla classis est quae non habeat uerba quae in singulis ceteris interciderint, et illa, quod nulla est quae non una ceteris deerrantibus genuinas lectiones eas seruauerit quae non coniecturis librorum restitutae, sed ex ipso archetypo receptae sint. Ne illud quidem factum esse potest quod antea (*Die dualist. Zusätze* p. 3) propter locos quosdam primi libri (uelut p. 3, 18; 12, 7; 28, 1; 59, 15) putabam, codices B R S H per unum communem codicem

omnes ex primo archetypo Ω fluxisse, codices classis Y, P et V, ex eo ipso prouenisse: obstant enim loci ex parte iam supra (cf. p. LVIII. LXIV) commemorati p. 61, 2 *o pater o patriae* RSPV (B deest), *o pater o genitor patriae* H; 67, 26 *senectute ipsa* BRS, *ipsa senectute* HPV; 89, 2 *ita eos quintus petilius*¹ RPV, *itaque* (in B *que* fort. ex q a m. 1) *eos petilius* BSH.

Etiam in locis graecis quae sunt uariae lectiones pleraeque eo esse ortae uidentur, quod quae in archetypo Ω ab interpolatore corrigendi uel explicandi causa ascripta essent, in codicibus ex eo deriuatis locum genuinorum uerborum occuparent: cf. locos p. XXIII et XXXII adlatos, quibus unus B uel R uerum seruauit; deinde in uno B est 287, 4 ΟΥ ΓΑΡ ΠΕΡΙ pro αὐτὸν περὶ γὰρ; 294, 10 ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΜΕΝ pro τοὺς δ' ἐπὶ οὖν; 361, 8 ΕΝ ΗΜΑΤΙ pro καὶ ἡματι; 363, 11 ΕΝ pro εἰς; 363, 12 ΘΝΗΤΟΙΣ (cum codd. quibusdam Sibyll. 1) pro κλητοῖς; 658, 9 ΣΥΝΗΑΝΤΟΝ pro ζώντων καὶ; in R 158, 20 ΑΙΕΝ ΕΟΝΤΑ pro ἀέναντες; 166, 7 ΚΟΙΝΟΝ pro μόνον; in S 355, 1 ἈΦΡΩΝ pro δύσπρων; 361, 8 ΗΜΕΡΑ pro ἡματι; de P cf. ad p. 166, 4 [μὲν γὰρ]; in V 288, 1 ΟΤΙ pro ἐπεὶ; 3 ΗΓΙΑΣΕΝ pro ἡγάσθη. Etiam his locis interpolatorem non indoctum hominem fuisse probatur: quod eo facilius credemus, quo rarior in occidentis partibus per priora medii aevi saecula fiebat linguae graecae scientia. Uno alteroque loco graeco plus una uaria lectio in codicibus nostris est (uelut p. 443, 11 pro ἀνεχέτους in B est ΑΝΕΞΘΗΤΟΥΣ i. e. ἀνεχθήτους, in R ΑΝΟΞΙΟΥΣ): quae discrepantia fortasse ita explicanda est, ut non solum in archetypo Ω, sed etiam in eis codicibus in quibus classes nostrorum codicum constant, studiis graecis nondum plane iacentibus pauca mutata esse dicamus. Etiam quod in Parisino S saepe accentus uel spiritus uocibus graecis additi sunt (cf. p. XLVIII), fortasse ab archetypo eius Σ repetendum est, in ceteris desunt².

¹ Huius loci uarietas fortasse hanc causam habet, quod cum in archetypo initio fuisset *ita eos q. petilius*, uoce *quintus* a librario, ut plenum nomen scriberetur, addita, postea interpolator duobus illis *q.* et *quintus* expunctis prius ad *ita* referens *ita*² fecit.

² Iota ascriptum uno loco superesse uidetur: p. 641, 4 in P est ΑΤΑΞΙΑΙ; in scriptura codicum PS p. 662, 2 ΦΑΤΝΗΥ (sic P, ΦΑΙΤΝΗΥ S), quae est pro φάνη, utrum illud lateat an uitium sit diiudicari non potest.

Interpretationes quoque latinae locorum graecorum, quas plurimas codices SP, pauciores B et R (cf. supra p. XLIX adn. 1. XVIII. XXXIII s.) habent, ex parte quidem ex archetypo Ω deductae, aliae ad archetypos singularum classium esse referendae uidentur: interdum enim aliae in aliis codicibus (cf. ad p. 27, 9. 12; 52, 7; 79, 19; 167, 7; 288, 4 al.) sunt, ut esse quasdam appareat quae aliam atque ex archetypo Ω originem, scilicet ex codicibus inter Ω et nostros codices positos habeant. In eis locis oraculorum Sibyllinorum quos Augustinus De ciuit. dei XVIII 23 ex quarto Institutionum libro (cf. Expilatores ad p. 352, 1. 3; 353, 5; 354, 6. 8; 361, 8; 363, 10) in sermonem latinum conuertit, codices S et P interpretationes Augustini reddunt: quae etiam ad locos graecos recte scribendos respiciendae erant (cf. ad p. 353, 6; 354, 7; 355, 2; 363, 12). Ceteras interpretationes latinas in apparatu praetermisi¹ exceptis eis locis quorum contextus graecus in codicibus corruptus esset, praesertim si ei loci ab uno Lactantio traditi sunt (cf. ad p. 288, 4; 624, 23; 626, 3. 6; 642, 3 al.). Neque tamen in locis graecis qui omnibus in codicibus nostris deprauati sunt, interpretationes latinae ad ueram memoriam relegendam auxilium ferunt, immo illas ipsas iam secundum corrupta graeca factas esse apertum est² (cf. ad p. 288, 4; 644, 2; 645, 2; 662, 3). Plus subsidii interpretationes latinae praebebant ubi quae lectiones graecae singulis codicibus essent restituendae quaestio erat (cf. ad p. 166, 4; 167, 7; 641, 4 al.).

Hoc loco etiam de longioribus illis (cf. p. XXXII) additamentis et dualisticis et panegyricis — sic enim, cum in alteris doctrina quaedam dualistica exponatur, in alteris praedicentur laudes Constantini Magni, appellare placet — pauca proferenda sunt, ut quae ratio codicum illis subsit intellegatur. Nam locos illos ipsos, de quibus a saeculo sexto decimo uirorum

¹ Praeter alios editores Buenemannus et Le Brun-Lenglet eas interpretationes latinas dare solent.

² Uno loco p. 293, 4 quo uocem graecam omissam restitui, excidisse illam interpretatio latina codicis S indicare uidetur, nisi forte uox illa hoc loco in S e coniectura addita est.

doctorum erant controuersiae¹, non Lactantii, sed falsarii esse atque utrosque unius, qui rhetor Gallicus, fortasse Treuerensis, posterioris partis saeculi quarti fuisse uideretur, duabus disputationibus p. XXXII adn. 1 commemoratis cum demonstrauerim, hoc loco argumenta illie proposita non repeto. Loci dualistici tres sunt, primus Inst. II 8 post § 7, alter capiti 5 libri VII subiectus, tertius in libro De opificio dei post § 8 capitis 19 additus: breues quidam loci eiusdem argumenti Inst. II 8, 3—5 (cf. ad p. 129, 9. 13; 130, 2—4) inserta sunt. Primus locus in Parisinis R et S, in Casinensi, in Gothano — nam alios recentiores codices praetermitto —, alter in Parisino S, in Casinensi, sed in hoc mutilatus, in Gothano legitur: Parisinus R si in libro VII integer esset, dubium non est quin hunc quoque locum contineret. Hos locos in communem Parisini S, Casinensis, Gothani archetypum Σ ex archetypo (X) codicis R inlatum esse p. L probabam. Tertius locus in Parisino P est. Locos dualisticos iam in communi archetypo Ω fuisse mihi certissimum est: nam cum is, id quod ex Bononiensi et ex Parisino P cognoscitur (cf. p. XIII. XXXVIII. XLIV), etiam tria scripta minora Lactantii contineret, ex eo in archetypum (X) Parisini R duo priora additamenta Institutionum transierunt, in archetypum (II) Parisini P tertium, quod est in libro De opif. dei, receptum est. Locorum panegyricorum unus, eo consilio compositus, ut Institutiones Constantino Magno dedicatae uiderentur, Inst. I 1 post § 12 est; legitur in Parisinis R et S, Casinensi, Gothano. Alter, quo ea ut facta celebrantur quae priore loco optata erant Constantino et spe precationibusque praecepta, in codicibus post § 2 extremi capitis Institutionum (VII 27), in

¹ Plerosque eorum locorum primus P. Manutius uel potius Honoratus Fasitellus in alteram Aldinam (a. 1535) recepit. Ei editores Lactantii alique uiri docti qui de locis illis dixerunt atque etiam proprias commentationes scripserunt, enumerati sunt *Die dualistischen Zusätze* p. 21 ss.; *die Kaiseranreden* p. 9 ss. Ad laudes illas Constantini Lactantio uindicandas post Thomasium editorem (1570, in notis ad Inst. I 1) multi eo confugerunt, ut Lactantium post primam editionem Institutionum etiam alteram fecisse sumerent: quam opinionem in posteriore illarum disputationum p. 17 ss. redargui.

editionibus in calce superioris capitis 26 positus est¹; extat in Parisino S, Casinensi, Gothano: de Parisino R idem quod de altero loco dualistico diximus iudicandum est. Sed ad hos locos accedunt etiam breues appellationes Constantini in initiis librorum II—V positae hae: II 1, 2 (p. 95, 13) *constantine imperator* habent RS; III 1, 1 (p. 177, 3) *constantine imperator* R^p, S hac in parte deficit, de Casinensi interrogare oblitus sum; IV 1, 1 (p. 274, 3) *constantine imperator* RS Casinensis, *constantinum imperatorem* Gothanus; V 1, 1 (398, 3) *constantine imperator* RS Casinensis, *constantine imperator maxime* V, idem etiam Atrebatensis, Duacensis, Glasgouiensis, duo Medicei; VI 3, 1 (p. 485, 6) *constantine imperator* RS Casinensis Gothanus. Facile quam rationem illae appellationes habeant intellegis: falsarius enim cum primo et septimo libro ampliores illas ad Constantinum orationes addidisset, etiam in mediis libris commonefieri saltem legentes uolebat, quis patronus tamquam esset operis. Codices autem in quibus Constantini laudationes illae breuesque appellationes extant, idem fere sunt atque ei qui additamenta dualistica continent, Parisinus R et familiae Σ codices; S Casinensis Gothanus: quod ad communem utrorumque locorum originem statuendam non parui est momenti. At quomodo factum est ut libri V in initio Valentianensis quoque appellationem Constantini habeat? Nulla alia causa est quam quod in archetypo Ω hae quoque interpolationes iam fuerunt: ex quo librarius codicis Y, cuius propago V est, solitae cautionis immemor unam tamen de illis recepit. Ab eadem causa uidetur repetendum esse quod Planipediensis (R^p) in initio tertii libri appellationem imperatoris praebet et quod in Parisino R liber I

¹ In altera Aldina, quae prima hanc laudationem exhibuit capiti 26 adnexa, illi eum locum restitutum esse certum est quem interpolator ei dare uoluerat. Nam cum illa post § 2 capitis 27 nexum sententiarum prorsus dirimat neque ullo modo cohaereat cum eis quae aut ante aut post sunt proxima, uerus eius locus in fine capitis 26 esse inde intellegitur, quod extrema huius uerba haec sunt (§ 10): 'unde etiam quasdam execrabiles opiniones de pudicis et innocentibus fingunt (sc. inimici Christianorum) et libenter iis quae finxerint credunt', prima autem laudationis haec: 'sed omnia iam, sanctissime imperator, fragmenta sopita sunt' eqs.

(fortasse tamen ab alia manu), in Parisino P liber II *ad constantinum imperatorem* inscriptus est. Sed additamenta illa omnia ita in archetypum Ω pervenisse existimandum est, ut maiora non in ipsum contextum Lactantii insererentur, sed in schedis scripta adicerentur: nam prius illud si factum esset, sine dubio in omnes codices illa transissent. Neque tamen interpolatorem ipsum eas schedas adiecisse inde apparet, quod ille Epitomen Institutionum etiam integram nouerat (cf. *Die dualistischen Zusätze* p. 39 et adnot. s. u. 'Epitome' ad p. 130 huius voluminis), archetypus Ω autem, id quod ex Bononiensi et Parisino P apparet, illam iam longe maiore parte priore mutilatam continebat, quale etiam Hieronymi exemplum erat, qui De uir. inl. 8Q *habemus* inquit *ἐπιτομὴν eiusdem operis* (sc. Institutionum), *librum unum acephalum*. Non autem credibile est falsarium, si archetypus Ω in manibus eius fuisset, ut ei schedas suas inderet, praeter Epitomen, qualis in illo esset, etiam aliud Epitomae exemplum non mutilatum aut habuisse aut nouisse: nam non prius addidisset commenta sua quam exemplum ipsum maneam suppleuisset, atque haberemus in codicibus illis non partem Epitomae, sed totam¹. Itaque res ita potius se habuit, ut cum archetypus Ω conferretur cum eis exemplis et Institutionum et libri De opificio, in quibus essent et dualistica additamenta et panegyrica, maiora in schedis descripta adicerentur, minora ascriberentur in marginibus. Quid quod etiam eo progredi licet, ut in ea collatione non solum additamenta illa, sed etiam alia quibus rhetor ille Lactantium corrigere temptauisset, in archetypum Ω , quem multa commenta habuisse ascripta uidimus, inrepsisse coniciamus?

Iam quae uniuersae rationes criticae ad Institutiones Lactantii recensendas ex eis quae disputauimus colligantur, breuiter comprehendamus. Sunt autem hae.

Consensus omnium codicum ut plurimum ualet ad uerba scriptoris constituenda, ita, cum iam primus archetypus Ω er-

¹ Ex eis quae supra exposui, sententia quaedam antea a me prolata (*Die dualistischen Zusätze* p. 63; *die Kaiserreden* p. 69 ss.) corrigenda est.

rores interpolationesque habuerit, minime omnibus locis sequendus est.

Una quaeque earum classium quas constituimus (cf. p. LVI s.); sola contra ceteras ueram lectionem habere potest, idem de uno quoque codice dicendum est. Saepius id factum est in codicibus VRB quam in HSP. Ratione uniuerse habita tam corruptelarum fortuitarum quam mutationum consulto factarum quae in singulis codicibus sunt, eundem fere gradum codices RVSB tenent, magis P et H (M) degenerauerunt.

Eis locis quibus codices diuersas in partes discedunt, minus numero codicum uel auctoritate singulorum quam ratione indicatur quae lectio uera sit. Saepe B et H, B et P, R et SH, P et S, P et V (in libris II—V) falsa, quae ex primo archetypo Ω fluxerunt, communia habent. Quae in R et S solis inueniuntur, paene omnia spuria sunt.

De eis quae correctores codicum P (P² et P³), V (V²), S (S²) addiderunt, multa ex archetypis eorum sumpta sunt, corrector codicis H (H²) quae ascripsit, paene omnia ex archetypo eius transtulit. Inter correctiones manus alterius in B (B²) et R (R²) paucissimae esse uidentur quae lectiones alius codicis reddant, manus tertia codicis B (B³) recentiore codice usa est.

His rationibus adhibitis inter seque coniunctis archetypus Ω quodam modo restitui potest. Sed quoniam eum ab exemplari quod Lactantius ipse scripsit, uno certe, fortasse etiam pluribus gradibus remotum esse ex mendis omnium codicum communibus satis apparet, etiam altius ascendendum est atque manus scriptoris ipsius emendatione archetypi restituenda. In emendatione autem Lactantii quae leges obseruandae sint, ex eis ipsis quae de generibus uitiorum archetypi diximus facile intellegitur. Sunt autem paucissimae ac simplicissimae. Atque quoniam archetypus proba in uniuersum fide uerba Lactantii seruauit, eis locis quibus nihilo minus persuadere nobis non possumus lectionem omnibus codicibus traditam esse genuinam, quam maxime uehementioribus remediis abstinendum est. Habet autem id potissimum genus emendandi locum, ut num quid uel interciderit uel errore neglegentiaque librarii turbatum sit quaeratur. Illud contra, propter certum aliquod consilium uerba

Lactantii mutata esse, quam parcissime concedemus: neque tamen neglegendum est fieri potuisse ut aliqua ex eis quae interpolatoris manu in Ω nouata essent, in omnes nostros codices se insinuarent.

Sed si circumspicimus num quae praeter rationem et usus Lactantiani obseruationem sint quibus emendatio Institutionum adiungetur, tria subsidia offeruntur: primum locum tenet Epitome Institutionum a Lactantio scripta, sequuntur auctores, quorum uerba Lactantius uel ipsa transcripsit uel aliquo modo in suum sermonem intexit, postremo expilatores acciendi sunt temptandumque si quid de eis quae a Lactantio sumpserunt, rursus ipsi quodam modo ei reddere possint. De his tribus agemus capitibus II et III: nunc propior quaedam quaestio absoluenda est.

Descriptimus indolem archetypi Ω atque quod malum per interpolatorem illum passus sit ostendimus: sed etiam alia illa possumus reperire, qua aetate archetypus conscriptus sit et quae forma eius fuerit, quibus quaestionibus re ipsa adiungitur ea, qua de Institutionibus et tribus minoribus scriptis Lactantii in unum corpus compositis agitur. Atque primum archetypus Ω , quoniam Bononiensis, qui est saeculi VI uel VII, per alium demum codicem (Ψ) ex eo manauit, non post sextum saeculum ortus est. Sed alia quoque ratio est qua aetatem archetypi inuestigare possumus. Lactantius in conscribendis Institutionibus et Epitome earum uoluminibus, non codicibus usus est: quod uerba Inst. I 1, 20: '(ueritati) adserendae atque inlustrandae septem uolumina destinauimus', et Epit. prooem. 2: 'difficile uidetur ea quae septem maximis uoluminibus explicata sunt, in unum conferre', aperte ostendunt. Quare cum Hieronymus Epist. LXX 5 (I 427 D Vall.) haec scribat: 'Lactantius qui de ira quoque et opificio dei duo uolumina condidit', quibus ex uerbis illum hos libellos Lactantii in uoluminibus scriptos habuisse apparet, iam Lactantius ipse in illis quoque conscribendis quin usus sit uoluminibus non est cur dubitemus. Itaque Institutiones et tria scripta minora, quae in archetypo Ω in unum corpus composita fuisse

ex Bononiensi et Parisino P cognoscitur, omnia initio in uoluminibus exarata esse uidemus. Idem etiam de Epistularum quas Lactantius scripsit libris aliquibus — nescimus enim qui illi fuerint epistularum libri ex multis a Lactantio editis (cf. Hieronym. de uir. inl. 80) — certo testimonio constat. Damasus enim loco epistulae supra p. IX adn. 2 proposito epistulas quasdam Lactantii 'usque ad mille spatia uersuum' tendi queritur: quo ex loco, quoniam computationes uersuum i. e. stichometricae, non ad codices, sed ad uolumina spectant, etiam epistularum illius uolumina fuisse colligimus. Iam uero Institutiones a Lactantio in uoluminibus editas esse alia quoque memoria plane singulari traditum est. In codice enim Parisino R inscriptio quarti libri haec est: INCIP · LIB · III · DE VERA RELIGIONE ET SAPIENTIA · V · N · II · DCCC, i. e. uersus numero duo milia octingenti, subscriptio autem eundem numerum exhibens haec: CAELI FIRMIANI INSTITVTIONVM DIVINARVM LIB · III · EXPL · V · N · II · DCCC. Deinde liber sextus hanc habet inscriptionem: INCIP · LIB · VI · DE VERO CVLTV · V · N · II · D, qui sunt uersuum duo milia quingenti. Vides esse numeros stichometricos¹; qui eo maiorem mirationem mouent, quia, quantum ego quidem sciam, e latinis codicibus notae stichometricae uixdum editae sunt². Primum autem hi numeri necessario ad eum archetypum, qui in uoluminibus constabat, referendi sunt. Deinde in posteriore numero signa quaedam defluxisse certum est: nam cum liber IV, qui in editione Fritschii 58 paginas inplet, secundum numerum illum stichometricum habeat uersus 2800, liber VI autem in illa editione 60 paginas contineat, hic non potest 2500 tantum uersuum esse. Ratione instituta libri VI uersus 2896 inueni: ergo in inscriptione eius libri numerus II · DCCCC restituendus est³.

¹ Perspexit H. Omont; cf. p. XXXI adn. 1.

² Cf. Mommsen, *Hermes* uol. XXI 142 ss.; 150 adn. 1.

³ Ex numeris uersuum 2800 et 2900 efficitur uolumina maioris illius formae fuisse, quam Th. Birt, *Das antike Buchwesen* p. 311 (II d), 2500—2900 uersus continentem inter mediam et maximam formam posuit. Eandem fere quam libri IV et VI magnitudinem habent libri I et III, minorem libri II. IV. VII, breuissimus est liber V.

Tum si quaeritur quantam magnitudinem uersus habuerint in quibus haec stichometria posita est, singulos uersus archetypi illius 35, 25 i. e. tricenas quinas litteras habere efficitur¹: qui numerus reddit legitimam illam uersus antiqui magnitudinem quam inprimis C. Graux et Th. Birt reppererunt². Sed ut iam ad id perueniamus quod maxime hac quaestione sequimur, numeri illi stichometrici uix ullo alio modo nisi ex archetypo Ω in codicem R transire potuerunt. Archetypus Ω autem ita effectus est, ut septem uolumina Institutionum certe, fortasse etiam tria scripta minora in uoluminibus exarata in unum codicem transcriberentur³; Epitomae mutilatum modo uolumen praesto fuisse uidetur⁴. Ille enim codex corpus decem librorum Lactantii continens cum ex uoluminibus illis conficeretur, librarius parum sane conuenienter ad formam rationemque codicis, sed magna cum nostra utilitate etiam notas stichometricas si non plures, at illas certe recepit, quas deinde librarii ceterorum codi-

¹ In ea ratione ineunda inde profectus sum quod apud Fritzschium liber IV 58 paginas habet, singulae paginae 37 fere uersus, singuli uersus 46 fere litteras. Versus 2146, quos secundum hanc rationem liber IV in editione illa habet, cum uersibus 2800 notae stichometricae collati numerum supra datum efficiunt.

² Quod Lactantius Inst. II 8, 10 locum Ciceronis adfert quem § 12 (p. 132, 23) *decem uersibus* contineri dicit, is numerus cum non accurate, sed summatim positus esse uideatur, uix eum usum praebet, ut quae uersuum in autographo Lactantii magnitudo fuerit ex eo colligatur. Qui tamen Lactantium illo loco numerum accuratum dare existimat, exemplar ab illo ipso exaratum habuisse uersus longiores, formam autem uoluminum breuiorem quam archetypum Ω statuatur necesse est: quod sane facile fieri potuit.

³ Non plane incredibile est eum qui archetypum Ω componeret, libros De ira dei et De opificio dei et Epitomen non ex uoluminibus, sed iam e codicibus transcripsisse: quod si factum est, eo tamen quae de forma et de aetate archetypi Ω proferimus, non attinguntur. — Ut Institutionum codices omnes ex archetypo Ω sunt deriuati, cuius formam Bononiensis et Parisinus P seruauerunt, ita etiam qui praeter Bononiensem et Parisinum extant codices partem Epitomae his traditam aut librum De ira dei aut De opificio dei separatim continentes ex eodem illo archetypo fluxerunt: quod de Epitome in proximo capite, de duobus reliquis scriptis in Prolegomenis alterius partis huius editionis ostendetur.

⁴ Cf. locum Hieronymi p. LXIX adlatum.

cum quos auctores classium constituimus, uel non intellectas uel ut inutiles omiserunt, is autem qui codicem X, deinde is qui ex eo codicem R descripsit, fortasse ob id ipsum quod eas non intellegebant, fideliter propagauerunt. Sed quo tempore archetypus Ω uel, quod idem est, corpus illud decem librorum confectum est? Cum antea dixerimus archetypum non post sextum saeculum ortum esse, iam illud addendum est, archetypi originem ei aetati esse tribuendum quo libri ex uoluminibus in codices translati sint. Hoc autem proximis ante sextum saeculum factum est¹. Accedit uero quod multo ueri similis est id corpus praeclarissimorum librorum Lactantii non multo post auctoris mortem, cum nomen ac fama eius etiam in recenti hominum memoria esset, quam interiecto longiore demum temporis spatio esse compositum. Quare sic statuimus, corpus decem librorum Lactantii codicibus Bononiensi et Parisino P traditum, hoc est archetypum Ω nostrorum codicum aut quinto aut etiam quarto saeculo ortum esse.

CAPUT II.

DE CODICIBUS EPITOMAE.

Epitomen Institutionum quomodo factum sit ut Lactantius ad Pentadium quendam, quem fratrem appellat, scriberet, ipse docet in prooemio Epitomae proponens simul quam rationem cum magnum opus in breuiorem formam contraheret secutus sit. Sed de Epitome ipsa, de origine eius uere Lactantiana²,

¹ Cf. Birt l. c. p. 95 ss.; Landwehr, *Studien über die antike Buchterminologie*, Archiv. lexicogr. et gramm. lat. VI 419 ss.

² Primus Walchius in ed. Lactantii (1735), Diatribe de Lactantio eiusdemque stilo p. 38 s. et p. 1134 adn., Epitomen a Lactantio esse scriptam omnino incertum esse dixerat, minime tamen re accurate atque in omnes partes considerata, sed breuissime leuissimeque iaciens quaedam quae illi ad eam opinionem stabiliendam sufficere uidebantur. Hunc tamen secutus est Baehr *Geschichte der röm. Literatur*, Supplementband. Die christlichen

de rationibus inter eam et Institutiones, librum De ira dei, 'L. Caecilli' librum De mortibus persecutorum intercedentibus, de Pentadio illo, de omnibus denique quaestionibus ad hunc librum spectantibus aliis locis aut dixi aut propediem dicam¹: hic ea tantum exponenda sunt quae ad Epitomen recensendam emendandamque pertinent.

Vidimus supra p. LXIX iam Hieronymum librum Epitomae acephalum, ut ait, habuisse neque dubitandum esse quin ille eandem tantum partem eius legerit quae in Bononiensi et Parisino P, sed in hoc etiam decurtata, supersit. In Bononiensi pars Epitomae quae est inde a cap. 51 usque ad finem (cap. 68, 5), in foliis 269^b — in fol. 269^b col. 1 est inscriptio quam dedimus ad p. 730, 14, columna altera illius folii uacua est, contextus in fol. 270^a incipit — usque in 282^a ut liber decimus (cf. p. XIV) librum De opificio dei sequitur. Hic codex in Epitome plane eiusdem indolis est cuius in Institutionibus eum esse ostendimus, habetque quaedam temerarie uel mutata (cf. p. 739, 17 *filios* pro *liberos*, de quo cf. p. XXIV; 742, 19 *non*; 746, 3 *uideas accidisse*; 746, 11 *pauperes*; 746, 12 *perfecerit* pro *obierit*; 747, 19 *dominationis*; 753, 25 *casu* — *peruenerat*; 757, 15 *lunam* — *obumbrabit*; cf. ad 758, 10; al.) uel inserta (cf. p. 735, 11 *ut parentem*; 750, 6 *dici*; 760, 1 *delendamque*). Ea quoque quae de correctoribus B² et B³ p. XXV exposita sunt, hic ualent, addenda tamen sunt quae infra p. XCI dicentur.

Codex P(arisinus n. 1662) in foliis 191^a usque in 195^a P Epitomen a cap. 51 usque in cap. 61, 6 (p. 748, 4), pariter atque

Dichter und Geschichtsschreiber Roms II. Abth. (1837), p. 77, postremo autem Ebert, *Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters im Abendlande* I² (1889) p. 85 adn. 2 et in Encyclopaedia Theologica ab Herzogio edita uol. VIII² p. 365, Epitome num uere Lactantii opus esset accuratius esse quaerendum scripsit quam antea factum esset: quam quaestionem in commentatione *Ueber die Entstehungsverhältnisse der Prosaschriften des Lactantius* expediam; contra Bernays, *Opusc. I* 340 adn. 2, suam sententiam proposuit his uerbis: *Lactantius' Autorschaft der Epitome halte ich für unbestreitbar*.

¹ De Pentadio egi *Ueber das Leben des Lactantius* p. 16 ss., de ceteris quaestionibus commentatione modo adn. 2 nominata agetur.

in B est ut librum decimum post librum De opificio dei continet. Codex P ut in Institutionibus, sic etiam in Epitome multis erroribus, ad quos etiam interpolationes accedunt, deprauatus est. De correctoribus codicis p. XXXIX. XLV s. dictum est.

Cum minor illa tantummodo pars Epitomae quae est in B et recentioribus codicibus quibusdam, de quibus post dicetur, inde ab anno 1478, quo in priorem eius anni editionem Venetam est recepta, nota fuisset, initio saeculi XVIII praeter
 T omnium expectationem tota Epitome in codice Taurinensi (T) inuenta est. Atque eodem tempore duo uiri docti, alter Italus, alter Germanus, in codicem illum inciderunt. Anno 1711 enim Scipio Maffei cum Taurini uersatus bibliothecam ducum Sabaudiae peruestigaret, cum alios codices optimos tum illum, qui antea Bobiensis fuerat, repperit statimque in eo praeter alia Epitomen Institutionum Lactantii integram inesse intellexit. Singularis huius inuenti notitiam uulgauit per epistolam inscriptam *Lettera del Sig. Marchese SCIPIONE MAFFEI al Sig. Apostolo Zeno in data de' 26. Giugno del corrente anno da Torino* editam in *Ephemeride Giornale de' letterati d' Italia. Tomo sesto. In Venezia MDCCXI*, p. 449 ss. Hac epistula Maffei non solum codicem ipsum descripsit, sed etiam quae nunc sunt prima eius quinque capita edidit: qua in re quam summam diligentiam adhibuisse se declarauit, eam re uera adhibuit, nisi quod perpaucis locis errores tamen subrepererunt (uelut p. 465 [p. 680, 17] *recurrendum* scripsit pro *reuertendum*); quibusdam locis Maffei suas emendationes in inferiore margine adiecit. Sed eodem tempore quo Maffei Taurini erat, Christophorus Matthaeus Pfaffius Vircenbergensis, postea theologus celebris nominis, eadem in urbe commorabatur principi hereditario Vircenbergenesi educator comesque itinerum additus. Is quoque in bibliothecam illam admissus eundem illum codicem uidit, agnouit, consilium eius edendi cepit. Itaque cum aliis scriptis in codice illo inuentis totius Epitomae editio princeps prodiiit Parisiis a. 1712. Hoc in libro Pfaffius primum 'Dissertatione praeliminari' uarias quaestiones ad codicem et scripta eo tradita maximeque Epitomen spectantes tractauit, specimen quoque scripturae codicis addidit etiam ab aliis re-

petitum¹, deinde Epitomen ipsam edidit a mendis purgatam et nonnullis locis etiam coniecturis facilibus plerisque correctam; saepe tamen futilia prorsus ac peruersa Epitomae inculcauit, cuius leuitatis Dauisius potissimum in editione Epitomae censor extitit. Tamen quanta admiratione laetitiaque haec editio a uiris doctis excepta sit, quippe qui ea quae ne Hieronymus quidem legisset, incredibili fortunae indulgentia sibi reddita uiderent, et ipse facile aestimabis et ex narrationibus censurisque eo tempore de illa factis cognoscere potes². At nihilo minus hanc editionem principem ab ea fide diligentiaque quam expectaueris procul abesse dicendum est. Saepe enim in ea non solum orthographia ad recentiorem formam mutata est, sed etiam nonnulla ommissa sunt, alia rursus lectionibus codicis non commemoratis addita aut mutata, de aliis uarie falsa prolata. Pauca autem Pfaffium rectius in schedas suas translata habuisse quam in editione describerentur, inde apparet quod multis annis post duobus uiris doctis qui editiones Lactantii parabant, quorundam locorum in editione non recte redditorum ueras quas Taurinensis habet lectiones praebuit. Buenemannus enim cum in Praefatione editionis suae (1739) p. b 5 n. 50 (pariter pag. ante quatern. d n. 52) Pfaffio suppeditante se uariantes codicis lectiones auctiores exhibuisse dixisset, in adnotationibus interdum eas lectiones uerbis *ex* uel *in secundis curis Pfaffius* uel similibus inducit (cf. p. 1220 adn. g; 1264 adn. p; 1270 adn. k; 1297 adn. s; 1328 adn. b; 1354 adn. t; 1357 adn. t.); neque tamen, id quod uerba tituli editionis Buenemannianae indicare uidentur, Pfaffius denuo Taurini codicem contulit; nam repetiti itineris nullum est uestigium. Deinde Lenglet in editione Parisina (1748) uol. I Praef. p. XVII; uol. II Praef. p. I. p. 1 adn. 6, intercedente Ioan. Daniele Schoepflino Argentoratensi se a Pfaffio, tum academiae Tubingensis can-

¹ Repetierunt Buenemannus post p. 1220, Le Brun-Lenglet uol. II ante p. I, P. Bertold additum programmati *Prolegomena zu Laktantius, Metten 1861*, qui tamen libellus totus in uita scriptisque Lactantii enarandis uersatur.

² Enumerat Fabricius, Bibliotheca lat. med. et inf. aet. uol. IV p. 689 s.

cellario, apographum codicis Taurinensis accepisse refert, 'unde non minimum lucis affulsisset suae editioni'. Tamen Lenglet perpauca ex Pfaffii apographo correxit, in quibus etiam orthographica quaedam, plerisque locis repetiit uitia editionis Pfaffianae. Sed iam antequam prodiit editio Buenemanniana, uir doctus quidam cum prima quinque capita Epitomae a Maffei edita cum editione Pfaffii comparauisset, noua et accurata collatione codicis Taurinensis opus esse ostenderat¹, postea autem acerbe in Pfaffium inuectus est Ios. Pasinus (Codices manuscripti bibliothecae regii Taurinensis Athenaei, Taurini 1749, uol. II p. 268 ss., ubi codex numero DCCCXL e. IV. 39 est signatus), qui ut Pfaffio fidem haberi non posse demonstraret, locos quosdam editionis Pfaffianae cum isdem locis codicis composuit². Multo uero grauius quam in Pfaffii editione factum erat, ab homine aliquo peccatum est qui in commentationibus ab Ioanne Clerico hac cum inscriptione editis *Bibliothèque ancienne et moderne. Tome XXVII (A la Haye 1727)* p. 325 ss. magnam partem epistolae illius quam Maffei ediderat, huius tamen nomine sublato illud tantum, exemplum italicum esse, commemorans in sermonem gallicum translatam proposuit atque prima illa quinque capita Epitomae ex Maffei descripsit. At quamquam editor ipsis uerbis Maffei gallice redditus usus se in exhibendis capitibus illis summam diligentiam abstinentiamque praestare contendit (p. 340 s.), tamen incredibile est quot locis non minore audacia quam negligentia contextus illorum capitum a Maffei datus inmutatus sit. Intra quinque illa capita plus septuaginta locos numeraui quibus non solum orthographia nouata est, sed etiam uerba aut incuria

¹ Cf. Miscellanae observationes in auctores veteres et recentiores ab eruditis Britannis anno MDCCXXXI edi coeptae, uol. IV (Amstelaed. 1734) p. 410.

² Pasinus etiam scripturae codicis specimen, in quo littera τ quodam modo exornata est, proposuit, quem sequi uidetur Wattenbach, *Anleitung zur latein. Palaeographie*³ p. 51, sed illa littera in codice Taur. solitam formam uncialis quae dicitur scripturae habet; cf. specimen scripturae codicis a Pfaffio et alterum a Vayra datum, cuius mox mentio fiet.

corrupta aut coniecturis¹ obruta aut etiam plane omissa sunt. Posteriores editores, maxime Heumannus et Buenemannus eosque secutus Fritzscheus, cum Maffei commentationem non nouissent neque comparare possent cum ea quae anonymus ille ediderat, homini summam suam curam omni adseueratione adfirmanti fidem habuerunt et decepti sunt. Itaque factum est ut per prima quinque capita Epitomae summa sit in editionibus illis confusio uerarum lectionum Taurinensis et earum quae illi falso ascribebantur, atque etiam mirificum illud accidit ut Pfaffius in eis quae recte ediderat, ex anonymo illo male corrigeretur². Tota haec res hoc loco eo magis notanda erat, quia antea fons illius in editionibus perturbationis a nullo reiectus est atque cauendum esse mihi uidebatur, ne qui praeclarissima editione Buenemanniana uel Heumanniana uterentur, plane nescirent quid tandem sibi uellent 'testimonia' illa anonymi. Post Pfaffium et Pasinum praeter Peyronem, cuius locos mox adferemus, codicem commemorauit Fleck libri p. XIV nominati uol. II fasc. III p. XIII, qui p. 189 ss. quaedam ex illo edidit, descripsit Reifferscheid, Bibliotheca Patr. Lat. Ital., *Sitzungsberichte der Wiener Akad.* uol. LXVIII (1871) p. 506 ss., ubere de eo egit P. Vayra in enarratione *Il Museo Storico della Casa di Savoia* inscripta, quam edidit in commentationibus his *Curiosità e ricerche di storia subalpina pubblicata da una società di studiosi di patrie memorie*, uol. III. Roma, Torino, Firenze, 1879, p. 349 ss.; addidit etiam folium 39^b codicis per opem artis photographicae splendidissima imitatione

¹ De coniecturis anonymi quasdam in contextum Lactantii, alias in apparatus recepinus.

² Velut ipso in initio prooemii, cum anonymus uerba *ita informant* omisisset, Heumannus (p. 830 adn. 1) et Buenemannus (p. 1220 adn. d) illi potius quam Pfaffio credere maluerunt. Similia sunt, plerumque cum Heumanno, apud Buenemannum p. 1221 adn. 1; 1222 adn. d; 1223 adn. h. k.; 1224 adn. r; al. Ne Lenglet quidem aut Fritzsche uel anonymum uel Maffei leguerunt, priorem ex Heumanno tantum et Buenemannum cognouerunt: itaque eum Lenglet timidius obscuriusque significat uerbis *aiunt* (p. 2 adn. 1) uel *dicitur* (p. 3 c. II adn. 13, c. III adn. 6), Fritzsche autem saepius cum Heumanno et Buenemannum sequitur.

redditum. Sed quo incertius erat antea et propter Pfaffii et anonymi illius errores quae vera esset memoria codicis, eo maiore cum fide hac editione genuina illius forma proponitur: nam singulari quadam opportunitate usus duas habebam collationes, quarum utraque codex cum pulvisculo ut aiunt exhaustus est. Unam in usum Academiae Vindobonensis ante multos annos confecerat is uir cui insignis qua omnino his in rebus erat accuratissimaeque diligentiae cum ipsi fructum quandam hac in editione proposituros nos esse sperauerimus, nunc monumentum modo quoddam in ea superesse dolemus, Guilelmum Studemund dico, cuius fatum acerbum etiam recenti omnium in memoria est. Altera collatio est Alfredi Holder: qui apographum codicis in suum usum factum ut ad hanc editionem adhiberetur beneuole concessit. Perpaucis locis quibus Studemund et Holder non plane eadem legerant in codice, etiam Carolus Cipolla Taurinensis a me rogatus eum contulit.

Codex, qui est miscellaneus, nunc est in Tabulario regio Taurinensi (*Biblioteca dei regii archivi di corte*) insignitus I. b. VI. 28, olim, id quod inscriptiones a manu saeculi XV additae foliorum 1^a et 2^a *Scti Columbani* et *Liber scti columbani de bobio* testantur, monasterii Bobiensis fuit¹. Est

¹ In antiquissimo quidem qui superest saeculi X catalogo Bobiensi (cf. Becker, *Catalogi bibliothecarum antiqui* p. 64 ss.) codicem nomine Epitomae inscriptum frustra quaerimus, sed cum inscriptio codicis T sic incipiat 'Continent in hoc corp. diuer. id de opificio di epitomae firmiani lactanti' (cf. ad p. 675, 1), minime dubito quin codex T alter sit de eis qui numeris 220 et 221 signati in catalogo illo sic proferuntur: 'libros II. Celi Firmiani Lactantii de opificio Dei'. Quae coniectura eo confirmatur quod in catalogo Bobiensi anno 1461 confecto, quem Amedeus Peyron (*M. Tullii Ciceronis orationum pro Scauro . . . fragmenta inedita . . .*, 1824, *De bibliotheca Bobiensi* p. 1 ss.) edidit, codex T (cf. p. 21 n. 67 apud Peyronem) hac cum inscriptione inducitur: 'Firmiani Lactanti Epithome (sic) de opificio dei' (sequuntur tituli ceterorum qui in codice sunt libellorum). E Bobiensi codicem cum paucis aliis in Taurinensem bibliothecam translatum esse Peyron p. XXVIII dicit idque medio saeculo XVII esse factum suspicatur. Sed quod idem p. 177 codicem antea in bibliotheca Athenaei Taurinensis seruatum iam in seriniis Regii Tabularii iacere miratur, Vayra p. 355 adn. 1 codicem ex quo tempore Taurini esset, numquam non in *Bibliotheca priuata uel Palatina principum Sabaudiae*, quae

membranaceus, scriptus consentiente Holderi Reifferscheidi Studemundi iudicio saeculo VII, altus 21, 5, latus 18, 8 centim., foliorum 122. Folia 122 ita in fasciculos distributa sunt, ut primus sit ternio, sequantur septem quaterniones, unus ternio, sex quaterniones, unus ternio. Sed uno loco codex damnum passus est: nam inter folia nunc 10 et 11, quae media sunt primi de septem quaternionibus illis, maior est lacuna, quam Studemund eo esse ortam intellexit, quod duo folia, i. e. intima membrana duplicata fasciculi qui quinio esset interciderit¹. Praeterea de paucis foliis hic illic particulae abscissae sunt (cf. ad 677, 18; 681, 26, cf. Addenda; 727, 9). Post inscriptionem folii 2^a modo datam leguntur haec a manu saeculi XV scripta *In hoc uolumēte ifrasta cōtinēt. v̄z* (i. e. uidelicet), tum haec ab antiqua codicis manu scripta *LIBROS RACNAPTO PRSBT EX SUO INGENIO DE ARCA DOMINI UORCUSTI ABBE*, sequitur ab eadem manu scriptus index libellorum qui in codice continentur, per octo uersus perductus, sed cum scissura a sinistra tertii uersus parte incipiens ad dextram deorsum progrediatur, octauum uersus paucae in dextra parte litterae supersunt. Quinque primi uersus p. 675 exhibiti sunt, omnia, quae legi possunt, Reifferscheid l. c. proposuit, Pfaffius quoque p. 8 s. descripsit, sed compendia scripturae explicauit et uerba uel fragmenta eorum per nouem uersus distribuit. Etiam in catalogo Bobiensi anni 1461 quem Peyron edidit (cf. supra p. LXXX adn. 1), index minus accurate redditus est. Epitome in folio 61^b finitur, sequitur breuis de origine Manichaeismi narratio et alia, inter quae sunt

non diuersa esset a bibliotheca Archiui, fuisse docet exceptis eis annis per quos a Gallis sub finem superioris saeculi ablati Parisiis fuisset; Pasinum autem, cuius catalogum bibliothecae Athenaei Peyron illo loco sequeretur, in eum codices bibliothecae Palatinae quoque rettulisse qui nunquam fuissent in Athenaeo.

¹ Huius lacunae ratione habita Pfaffius cum usque ad illam XIV capita fecisset, proximum post illam caput numero XX inscripsit et congruenter cetera deinceps; quem numerorum ordinem posteriores editores secuti sunt. Sed quoniam omnis spes noui Epitomae codicis esse deponenda uidetur, quo pars illa quae in T deest nobis reddatur, hac in editione lacunam illam neglegens numerorum seriem continuauimus, ut proximum caput sit XV; numeros Pfaffii uncis inclusos ascripsi.

ea quae in hoc uno codice extare uidentur, omnia accurate a Reifferscheidio descripta. Quaedam a Pfaffio in editione Epitomae et a Fleckio (cf. supra p. LXXIX) edita sunt.

Codex litteris uncialibus septimi ut dixi saeculi scriptus est. In Epitome paginae septem primorum foliorum uicenos uersus, inde uicenos quaternos continent. Scriptura est continua, maiores tamen partes orationis breuibus spatiis intra uersus relictis discernuntur. Praeterea signa distinctionis sunt punctum, rarius occurrunt hoc et hoc 7: certam in eorum usu legem frustra quaesieris. In genere orthographico codex, qui omnino a librario minus docto scriptus est, similis est Bononiensi multaue habet quae os uulgare produnt atque infimae Latinitatis sunt uitia. Orthographiam codicis, quoniam omnes eius scripturae in apparatu propositae sunt et per longe maiorem Epitomae partem unus extat codex T, ut facile apparatus perlustrari possit, hoc loco non describenda esse mihi uidebatur. Cum in ea parte Epitomae quae in uno T est, necessario huius codicis orthographia quam maxime sequenda esset, etiam in ea parte quam codex B quoque habet, quamquam in Institutionibus scripturae codicis B potissimum in contextum recipiebantur, codicem T ducem retinui.

Pauca eaque leuissima manus prima correxit, praeterea correctiones alterius manus antiquae (nobis m. 2 uel T²) aduertuntur, sed ne haec quidem manus quicquam auxilii prae-buit uerbis scriptoris nisi quod paucos errores, quos quiuisset facile cognoscere poterat, sustulit, quibusdam locis sanis etiam falsa adiecit (cf. ad p. 689, 15; 714, 9). Sed alia quoque manus antiqua occurrit (cf. ad p. 677, 19; 738, 8), quae uno certe loco (cf. ad p. 708, 2) ascripsit quod ex alio codice, archetypo uidelicet, haustum esse necessario coniciendum est. Postremo paucis locis (cf. ad p. 677, 19; 681, 26; 727, 9) homo otiosus uerba contextus notis Tironianis repetiit, quarum de genere minus usitato quae Guil. Schmitz beneuole me docuit, in Addendis ad primum illorum locorum datis proposita sunt.

Iam ut eo transeamus ut quae sit fides codicis Taurinensis demonstramus, propter causam quae mox ostendetur primum spectabimus codicem per eam tantum Epitomae partem

(c. 1—50) quam ille solus continet. Atque illud quidem dubitari non potest, codicem T per illam partem ex archetypo satis probo fluxisse. Nam etiamsi non pauca menda in ea parte codicis inueniuntur, tamen longe pleraque casu librariiue incuria orta sunt; aut interciderunt litterae uoces particulae orationis aut aliis erroribus uerba scriptoris corrupta confusaque sunt; quorum uitiorum exempla cum quacuis pagina huius editionis habeat, hic adferre nolui. Eae mutationes quae fortasse pro uoluntariis habendae sint, uix perpaucae inuestigari possunt (p. 694, 12 *ei* add.; cf. ad p. 712, 3; 712, 22 *et* add.). Iam uideamus de posteriore parte codicis T (inde a c. 51), quae ea continet quae codicibus B et P quoque tradita sunt, simulque quae omnino ea in parte trium illorum codicum sit ratio quaeramus. Qua in quaestione a re quadam insigni et quae maximi est momenti proficiscendum est, inde scilicet quod plane eodem loco quo incipiunt B et P, in medio codice T haec leguntur $\epsilon\pi\lambda\tau\cdot\delta\epsilon\cdot\omicron\pi\iota\varsigma\iota\omicron\iota\omicron\cdot\delta\iota\cdot\iota\kappa\varsigma\cdot\epsilon\pi\iota\tau\omicron\mu\alpha\epsilon$. Iam uero si comparas codices B et P, in quibus pars illa Epitomae sequitur librum De opificio dei, statim intellegis codicem T duabus e partibus diuersae originis constare. Posterior enim pars ex corpore illo quod Institutiones, libros De ira dei et De opificio dei, Epitomen comprehendebat, uel, quod idem est, ex archetypo Ω (cf. p. LXXI ss.) deriuata est eodemque ex fonte ex quo B et P fluxerunt manauit, ex archetypo Ω autem cum Epitome separatim describeretur, librarius cum inscriptione eius etiam subscriptionem libri De opificio dei transtulit. Atque cum prior pars Epitomae casu aliquo prospero inuenta illi praefixa esset et tota Epitome in eum codicem qui nunc T est uel eius proximum archetypum transcriberetur, ne tum quidem librarius, imprudenter ille quidem, sed cuius imprudentiae nos ei gratiam habemus, inscriptionem illam posterioris partis omisit¹.

¹ Hae inscriptione alterius partis Epitomae etiam totius codicis T inscriptio quid sibi uelit intellegimus. Est autem haec (cf. p. 675), nisi quod uncialibus litteris et compendiis quibusdam scripta est: *Continentur in hoc corpore diuersa id est De opificio dei Epitomae Firmiani Lac-tanti de finē saeculi de diuina prouidentia* eqs. Apparet ex inscriptione

Quoniam uidimus posteriorem partem Epitomae Taurinensis ex eodem archetypo ex quo codices B et P sint orti, derivatam esse, cetera iam procliuia ac facilia sunt: nam rationes in recensenda Epitome adhibendae simillimae eis sunt quae in Institutionibus ualent. Atque ut codicum TBP communem ex eodem archetypo Ω originem etiam exemplis demonstramus, in parua ea parte Epitomae quae in codicibus TBP extat (c. 51—61, 6), in tribus illis codicibus 744, 11 *sed* et p. 746, 10 *et* omissum est; etiam p. 743, 10, ubi in B sunt haec *ei qui sit*, omissa in TP, haec uerba in archetypo non fuisse, sed

posterioris partis Epitomae uerba *De opificio dei* in communem totius codicis titulum recepta esse. At sequitur *de finē saeculi de diuina prouidentia*, atque etiam subscriptio codicis T (cf. ad p. 761, 15) haec est: *Firmitati Lactanti de finē saeculi explicuit Epitoma de diuina prouidentia*, ut sit quaerendum quid de sensu atque origine uerborum *de finē saeculi et de diuina prouidentia* statuendum sit. Res simplicissima est, dummodo liber *De opificio dei* inspiciatur. Nam hoc libro quod consilium secutus sit, Lactantius ipse his uerbis proponit (c. 4, 24): 'sed ego de uno corpore hominis tantum institui dicere, ut in eo diuinae prouidentiae potestatem quanta fuerit ostendam', multisque aliis locis, maxime autem c. 6, 15: 'uerum alias refellemus Epicurum: nunc de prouidentia ut coepimus disseramus', ipsum argumentum eius libri in diuina prouidentia demonstranda et defendenda positum esse declarat. Itaque uerba illa de diuina prouidentia partem subscriptionis libri *De opificio dei* fuisse apertum est. Sed etiam uerba *de finē saeculi* considerata sunt: quorum de origine non magis quam de illorum fonte dubitabimus. Posteriore enim Epitomae parte codicibus TBP tradita postquam particula libri V et liber VI Institutionum in breuius contracta reddita sunt, argumentum libri septimi exponitur, qui magna ex parte in describendo futuro exitu atque interitu huius mundi et diuini regni aeterni institutione uersatur. Iam uero Lactantius initio eius partis Epitomae (c. 65, 8) haec dicens: 'sed cum sint innumerabilia quae de fine saeculi et conclusione temporum dicta sunt . . .' uocibus illis ipse utitur, quod uero rem ad liquidum perducit illud est, quod et inscriptio et subscriptio Epitomae qualis in B est *Incipit* (uel *exp.*) *Epitomen* (sic) *libri septimi liber X*, aperto indicio Epitomen ad librum septimum Institutionum referunt, ita ut de sensu uerborum quae in T sunt *de finē saeculi* ne minima quidem iam esse possit dubitatio. Ergo in archetypo Ω haec fere subscripta fuerunt libro *De opificio dei* et inscripta Epitomae: *Explicuit de opificio dei liber VIII de diuina prouidentia. Incipit Epitomae libri septimi liber X de fine saeculi*: de quibus quaedam in unum T, alia in unum B transierunt.

coniectura demum in B esse inlata uidentur, communis certe codicum T et P origo eis probatur; 741, 4 *capitur* scriptum pro *rapitur*. Etiam interpolatoris illius quem archetypum Ω pertractasse ostendimus (p. LVIII ss.), certa uestigia deprehenduntur; p. 732, 4 *et* recte est in B, *uel* in T, *uel et* in P: uides in archetypo ^{ut} *et* fuisse; p. 734, 1 in B recte est *a quo si*, in T *quod si*, in P (ante ras.) *a quod si*; in archetypo *a quo si* ^{quod} correctum erat. Ad eundem interpolatorem referendum uidetur quod p. 751, 20 in TB (deficit P) *mundus* insertus est; deinde pars certe earum interpolationum quae singulis codicibus propriae sunt, illum habent auctorem. In B eas interpolationes esse supra p. LXXV ostendimus, in P autem esse non opus est demonstrare: sed ne T quidem hac in parte a commentis interpolatoris integer est: addita sunt p. 732, 2 *habet*, 733, 15 *non*, 733, 21 *sit*, 761, 2 *christum*; 733, 14 *adorati* (ex 12 deductum) est pro *uenerati*; 736, 18 *bonorum* pro *iustorum* (cf. ad h. l.); 761, 8 *fugiamus* pro *ueniamus*, nisi forte errore ex superiore (7) *fugienda* ortum est¹. Sed ut iam uniuersam trium codicum TBP rationem breuiter describamus, codex P in Epitome, si et interpolationes et errores spectantur, uix inferior est codice B, T autem, si omnia uitia eius numero comparantur cum eis quae in B (scilicet a m. 1) sunt, plura quidem habet quam B, sed T minus consilio ac uoluntate mutatus est quam B. In uno P uerae lectiones sunt paucae (p. 731, 10 *cogat*, fortasse tamen coniectura ortum; 736, 14 *punire*, in TB *munire*, fortasse etiam prius *punire* cum P omittendum erat; 741, 3 *ab-*

¹ Maxime illud commemoratione dignum est, quod in Institutionibus est locus quidam in codice P plane eodem modo interpolatus quo locus Epitomae illi congruens mutatus est: p. 632, 6 *male* in P additum est, p. 756, 13 eadem uox in B pro *manu* scripta. Habet sane illud *male* aliquid quod accommodatum uideatur ad illorum locorum sententiam, at si quaeritur utrum illud priore loco in ceteris excepto P codicibus intercidisse uel deletum esse, altero autem loco in uno T mutatum esse uoce *manu* ueri similis sit an interpolatorem loco Epitomae mutationis eius memorem quam eodem loco Institutionum fecisset, in Epitomen idem illud intulisse, nemo erit quin sine ulla dubitatione posterius factum esse existimet.

sumet, TB *adsumet*), uix plures in B (p. 731, 20 *prodet*, sed fortasse e coniectura; 732, 4 *et*; 732, 22 *quo diutius*; 734, 1 *a quo*), quae unus T habet, recepi hic locis: p. 733, 6 *libare diis* T, *liberā*di se B, *liberare di* P; 733, 8 *non* T, *nec* B, *ac nec* P; 736, 1 *ex* om. BP, T habet; 736, 4 *consulens* T, *consulere* BP; 736, 10 *non ante cupiditas* T, ante *uiolaret* BP; 736, 17 *remissione*(m) T, *remunerationem* BP; 738, 5 *uirtutis* T, *immortalitatis* BP; 738, 13 *inseri* T, *seri* BP; 739, 10 *ignorant irascuntur* T, *ignorat irascitur* BP; 739, 18 *in* T, om. BP; 739, 22 *possunt* T, *possint* BP; 740, 12 *quis* T, om. BP (in archetypo expunctum erat, ut superius *animus impurus* subiectum fieret); 746, 10 *item* T, om. BP; 747, 16 *superemus* T, *superentur* B, *superabit* P. Inter hos locos etiamsi fortasse unus uel alter sit quo lectionem codicum BP praeferendam esse memoriae codicis T existimes, tamen hoc certissimum est, codicem T multo saepius uerae lectionis testem esse quam aut B aut P, deinde illud apparet, non paucis locis codices BP una contra T stare. Dicat quispiam prius et alterum una causa explicandum esse, ea scilicet quod B et P per communem demum propiorem archetypum ex primo archetypo Ω deriuati sint. At hanc rationem, quam iam supra in Institutionibus recensendis (p. XLIV) reieciimus, non magis in Epitome admittere possumus. Primum enim uidimus ex archetypo Ω interpolato pariter atque alios binos uel plures codices etiam codices B et P per propiores suos archetypos Ψ et Π saepe commenta interpolatoris potius quam genuina uerba codicis Ω recepissee. Idem cum in his codicibus per Epitomen quoque factum esse consentaneum sit, codicem T contra uel eius archetypum primam potius manum archetypi Ω secutum esse conici potest. Accedit autem alterum quoddam atque grauius. Apparet eum qui posteriori Epitomae parti quam unam habuerat, priorem praeponeret, qua coniunctione codex T uel potius eius archetypus confectus est, exemplum totius Epitomae adeptum esse, deinde illud facile est ad intellegendum, hoc totius Epitomae exemplum ex alio archetypo fluxisse atque codices B et P et posteriorem partem codicis T, quibus etiam is codex Epitomae quem Hieronymus habebat addendus est; hi enim omnes ex uno archetypo cuius

maxima pars interierat, prouenerunt. Iam quid ueri similis est quam librarium archetypi codicis T, cum descripsisset priorem Epitomae partem ex alio illo codice, cum eodem posteriore quoque partem conferret atque nonnullas falsas lectiones quae in eam ex archetypo Ω transissent, deleret reponeretque ueras et adderet quae omissa essent? Itaque facile cogitare possumus quo modo et unum factum sit, ut codex T saepe meliores lectiones praebeat quam BP, et alterum, ut BP plurimis eorum locorum contra T consentiant. Quod si factum est, ut factum esse credimus, recensio contextus Lactantiani quae in posteriore parte codicis T est, mixta est appellanda, confusa scilicet e recensione archetypi Ω et e recensione codicis totam Epitomen continentis illius ex quo prior pars codicis T fluxit¹. Haec omnia considerantes in altera parte Epitomae constituenda eam rationem secuti sumus, ut generatim quidem et cum necessariis quibusdam exceptionibus eis locis quibus uarietas lectionis neglegentia orta uideretur, codicem T ex B et P corrigendum esse existimarem, quibus locis autem dissensui codicum consilium aliquod subesse suspicarem, illum codicibus B aut P aut his coniunctis praeferremus. Archetypos autem tam prioris quam posterioris partis ea esse indole uidimus, ut in emendandis eis errorum fortui-

¹ Illud hoc loco uidetur commemorandum esse, in capitibus 1—50, quae in editione Fritschii 38 fere paginas complent, quinquaginta fere locos esse quibus in Taur. singula uel plura uerba interciderunt in editione nostra aut constitutum aut coniectatum sit, in capitibus 51—68, quae in editione illa 19 paginis continentur, comparatione codicum B et P quadraginta fere lacunas codicis T effici: quae plures sunt quam pro ratione illorum numerorum expectes. At non obliuiscendum est in posteriore parte codicis T ex codicibus B et P certissimam illius fieri posse aestimationem, in priore rem in coniectura positam esse. Adde quod uel in posteriore parte codicis T eae lacunae non solum singulorum uerborum (cf. ad p. 741, 16; 746, 16; 751, 4; 755, 15; 756, 22), sed etiam plurium (cf. ad p. 733, 16 *haec uera sap.*; 733, 17; 747, 18; 748, 1; 757, 6) sunt quas esse in T, nisi haberemus codices B et P, non suspicaremur. Itaque etiam in priore parte codicis T plura interciderunt uidetur quam adhuc creditum est: sed huius generis in corruptelis statuendis nimis praestat quam parum cautum esse.

torum potissimum, perraro mutationum uoluntariarum ratio habenda sit.

Ad emendandam autem Epitomen magnum adiumentum in comparatione Institutionum positum est pariterque ad Institutiones recte edendas, id quod iam sub finem superioris capitis indicatum est, ipsa Epitome multum ualeat. Nam multis locis Lactantius in Epitome conscribenda etiam uerba ipsa quibus in Institutionibus usus erat secutus est, aliis sane ea quae in opere maiore explanauerat, in minore liberius atque cum uarietate quadam repetiit. Quid quod ne ei quidem loci in Epitome desunt quibus auctor aut nouas sententias aliaque testimonia scriptorum in illam intulit aut ordinem dispositionemque non solum minorum, sed etiam maiorum partium aliter atque in Institutionibus constituit¹? Neque enim ullo modo Lactantius ad eam aut ingenii sterilitatem aut uerborum inopiam deprimendus est, ut cum Institutiones contraheret in Epitomen, in ea anxie sua ipsius uestigia pressisse atque se sibi ipsi quasi in seruitium addixisse credatur. Quare qui dubitauerunt utrum Epitome composita esset a Lactantio an ab alio aliquo, ei non satis perspexerunt quam libere ille quamque considerate in Epitome iure optimo quod in Institutiones suas haberet usus esset. Immo ipsa illa quae est inter Institutiones et Epitomen diuersitas certissime docet opus minus ab eodem qui maioris fuisset auctor, non a uili epitomatore conscriptum esse. Accedit quod Lactantius Epitomen intermisso longiore post editionem Institutionum spatio temporis composuit (cf. Epit. prooem. 1: Diuinarum Institutionum libri quos iam pridem . . . conscripsimus): quo libentius ille sine dubio occasionem addendi quaedam quae omissa essent in Institutionibus aliaque mutandi amplexus est. Itaque cum quidam alteram editionem Institutionum a Lactantio factam esse fingerent, rectius Epitome appellanda erat altera illarum editio, breuior illa quidem, sed quibusdam tamen locis auctor atque emendatior. Sed has

¹ De his partibus locisque Epitomae in commentatione *Ueber die Entstehungsverhältnisse der Prosaschriften des Lactantius* quaedam dicuntur. Praeterea ei loci quibus Epitome noua habet quae non sunt in Institutionibus, hac in editione sub *contextu* indicati sunt.

quaestiones persequendi alio loco facultas erit, hic potius quem usum inter se Institutiones et Epitome praebeant spectemus. Atque primum quoniam Lactantius cum Institutiones in Epitomen redigeret, uerba illarum permultis locis uarie mutauit, si qui locus aut Institutionum aut Epitomae forma sententiaque sanus potest saltem esse, quamuis loco alterius operis ad corrigendum inuitemur, nihilo minus integer relinquendus est. Tamen et in Institutionibus et in Epitome illis locis lectiones alterius operis, quippe quae fortasse tamen etiam alteri restituendae sint atque sedem erroris niamque emendandi ostendant, in apparatu indicauimus (cf. ad Inst. p. 164, 8 et ad Epit. p. 696, 1; 167, 1. 2. 9 et 696, 12. 18. 19; 373, 21; 451, 20. 21 et 731, 22; 463, 21; 635, 9; 639, 5; 645, 11; 666, 7; 682, 1. 23; 695, 19; 699, 10; 756, 5; 759, 6 al.). Deinde mutua inter se subsidia maius et minus opus ita praestant, ut in utroque opere lectiones aut omnium codicum (cf. ad p. 66, 14 et 683, 2; 72, 19 et 686, 17; 81, 13 et 682, 15; 88, 14 et 688, 1; 90, 7. 9 et 688, 6. 8; 450, 18; 591, 19; 640, 2 et 758, 8; 681, 23 al.) aut aliquorum singulorumue (cf. ad p. 17, 12 et 678, 25; 31, 8 et 681, 13. 683, 12; 77, 20 et 687, 12; 89, 13 et 687, 25; 102, 9 et 754, 23; 162, 3 et 693, 22; 296, 11; 450, 3; 609, 18; 636, 18; 666, 2; 667, 12; 732, 4 et 457, 24; 733, 6 et 460, 15; 734, 10 et 482, 3; 736, 17 et 427, 19; 738, 5 et 537, 21 al.) defendantur ac uindicentur isdem lectionibus alterius. Postremo in altero utro opere loci sunt quos tales quales codicibus traditi sint, Lactantium scripsisse nullo modo concedere possumus: his locis quod auxilium ad alterum opus emendandum altero offertur, id sine dubitatione accipiemus et Lactantium ex Lactantio restituemus (cf. ad Inst. p. 21, 7; 66, 14; 210, 10; 596, 4. 5; 665, 16 al.; ad Epit. p. 678, 25; 679, 12; 703, 6; 712, 7; 718, 4; 724, 28; 726, 1; 728, 27; 741, 4 al.). Interdum auctoritatem Epitomae secutus sum in constituendis locis S. Scripturae qui libro quarto Institutionum continentur, de quibus locis proximo capite dicetur. Plurimos eorum locorum quos modo per uaria genera compositos protulimus aliosque qui in apparatu indicati sunt, priores iam editores comparauerunt, maxime Buenemannus, nonnullos in utroque opere ego addidi. Praeterea sub contextu

utriusque operis locos alterius longe accuratius quam antea in editionibus factum est significavi ita, ut uel per paucos atque saepe etiam per singulos uersus quemadmodum alterum opus alteri respondeat facile cognosci possit.

Praeter codices TBP, quantum ego quidem inuenire potui, nulli sunt Epitomae antiqui. Recentiores codices in catalogis commemorantur hi: tres Musei Britannici, duo Harleiani, n. 3110 saec. XV et n. 3161 scriptus a. 1427, et Regius (cf. Casley, Catalogue of the manuscripts of the Kings library, 1734, p. 98, 6 A XV), saec. XV; Matritensis n. 14, 27, olim Toletanus (cf. Biblioth. Patr. Latin. Hispan. ed. Hartel I p. 291), saec. XV; tres Medicei, Plut. XXI 2 et 5, Plut. LXXXIX sup. cod. 29 (in quo Epitome inscripta est 'De iustitia'), omnes saec. XV; tres Oxonienses Bodleiani (cf. Coxii catalogum uol. III p. 370 n. 138; p. 449 n. 19; p. 605 n. 225 10), primus¹ scriptus a. 1458, eiusdem saeculi est alter et tertius; duo Parisini n. 1671² (Epitome inscripta est 'Aephythomon Lactantij Firmianij incipit') et n. 1675, uterque saec. XV; Vaticanus n. 216 (cf. Le Brun-Lenglet, edit. Lact. uol. I p. XXXIII n. II), scriptus a. 1481; alium Vaticanum Montfaucon, Biblioth. Bibliothecarum I p. 107 C n. 2922 nominat: 'Lactantii Firmiani Neophitomon incipit: Nam si iustitia est. fol. 107; Vindobonensis (cf. Tabulae codd. manu script. biblioth. Vindob. I p. 36 n. 259) scriptus a. 1431. Ex tribus codicibus Musei Britannici et primo Oxoniensi A. Swoboda, ex Parisinis Ed. Hauler et H. Omont, ex Vindobonensi H. Schenkl locos quosdam in meum usum transcripserunt, ex quibus codices illos ex Bononiensi, sine dubio per unum aliquem codicem ex eo descriptum deriuatos, sed ualde interpolatos esse apparet. Quod autem de his septem codicibus constat, id etiam de reliquis octo, qui omnes eiusdem saeculi XV sunt, certum esse credo. Atque etiam si plures codices Epitomae in bibliothecis latent, inter eos tamen esse qui ad antiquiorem aetatem ascendant

¹ Hic sine dubio Bodleianus Sparkii est; cf. supra p. XXXVII adn. 1.

² Hoc Parisino, olim 3740, Lenglet usus est (cf. uol. II p. 43 adn. 1. 5). Is cum saepius in adnotationibus 2. Reg. scribit, hunc recentiore et Regio-Puteaneum quem appellat (cf. ibid. p. 44 adn. 1. 16 al.), nostrum P, significat.

uel adeo ad Epitomen constituendam quicquam subsidii praebeant, ueri mihi esse dissimillimum uidetur. Unum sane uestigium est codicis antiquioris qui ex nullo de tribus codicibus TBP ortus esse possit. Alter enim corrector codicis B (B³) saeculo XIII uel XIV locis quibusdam illius codicis ascripsit eas correctiones quae non coniectura natae esse possunt (cf. ad p. 730, 15 *si*; 736, 1 *ex*; 750, 17 *sed cur ea senserint*; 753, 3 *ratio*; 753, 9 *usui*; 753, 13 *tantos illi honores*; 754, 3 *piae*). Fieri autem non potest ut is codex quo corrector B³ utebatur, post saeculum XIII uel XIV scriptus sit. Quare, cum quindecim illi codices saeculi XV sint, nullus de eis esse potest is quem corrector B³ adhibuit. Ceterum eum codicem interisse uix damnum est quod aegerrime ferendum sit: nam et in codicibus TB¹P satis certa fundamenta Epitomae sunt posita et inter correctiones a B³ additas sunt pessimae, ut is codex quo corrector est usus, iam interpolatus fuisse uideatur¹.

Ex codice recentiore illius generis cuius sunt septem illi codices et sine dubio reliqui octo quoque, h. e. ex propagine Bononiensis licenter mutata, Epitomen quae prima habet editio, prior Veneta anni 1478, recepit, hanc posteriores ante Pfaffium editores aut ipsam secuti sunt, aut si ipsi codices adhibuerunt, uelut Spark et Lenglet, eis usi sunt, qui eandem illam recensionem continebant².

¹ Ut duo exempla adferam, p. 733, 6, ubi B habet *uelle* (TP recte *malle*) *quam liberādi se* (T recte *libare diis*, P *liberare di*), est in Harl. 3110. 3161, Reg., Oxon., Paris. 1671. 1675, Vindob. *uelle quam* (quia Harl. 3161, Reg., Oxon.) *liberam* (liberum Reg.) *discet* (dicet Paris. 1671), et p. 733, 16, ubi B male habet *fidissima* (TP *fides summa*), in Harl. 3161, Reg., Oxon., Paris. 1675. Vindob. idem *fidissima*, in Harl. 3110, Paris. 1671 *fidelissima*.

² Hoc cum multis exemplis demonstrari possit, uno insigni probetur. Verba p. 760, 17 in Bononiensi pleraque detrita euanuerunt, ut ea tantum quae uncis non inclusi, legi possint: *(quare cum) haec omnia uera (et certa sint prophetarum omnium consona adnuntiatione praedicta*; inclusa ex Taurinensi sumpta sunt. De septem illis codicibus quos supra commemorauimus, tres quas habeant hoc loco lectiones scio. Exhibent autem duo Parisini locum sic: *haec omnia uera omnium consona administratione praedicta*, in Vindobonensi talis est: *haec* (sed ante *haec* non mediocre

CAPUT III.

DE RATIONIBUS CRITICIS IN LOCIS ALIORUM APUD LACTANTIUM SCRIPTORUM ADHIBENDIS ET DE AUCTORUM ET EXPIlatorUM LACTANTII AD VERBA EIUS CONSTITUENDA USU.

In eis quae de Institutionibus et Epitome recensendis emendandisque disputata sunt, eos locos aliorum scriptorum quos Lactantius aut ipsos attulit aut uarie attigit, tacite omisimus, ut proprio loco tractaremus¹. Eorum locorum tantus

spatium vacuum) *omnia uera* (sequitur magnum spatium vacuum) *omnium consona annumeratione praedicta*. In editione Veneta aliisque proximis est: *Haec omnia uera omnium consona administratione praedicta*, Thomasius deinde in nota 240 ad Epitomen *adnuntiatione* in Bononiensi esse scripsit, itaque Isaëus aliique ediderunt *Haec omnia uera omnium consona adnuntiatione praedicta*, atque hoc etiam proximus ante Pfaffium editor, Cellarius 1698, habet. — In editione Veneta simili modo atque in quibusdam recentiorum illorum codicum uox *Epitome* in *Nephythomon* est corrupta, quod fortasse similitudine uocis *neophytus* effectum est.

¹ Non possum hoc loco, quia Prolegomena iam modum postulant, exponere, quod initio uolueram, quibus e fontibus Lactantius sua aut hauserit aut hausisse uideatur, fortasse alio loco de hac quaestione dicam. Ne enumerabo quidem hic auctores Lactantii, in Indice tamen compositi facile perlustrari poterunt. In apparatu et 'Auctorum' et 'Expilatorum' Lactantii eos maxime significauimus locos quorum comparatio ad uerba potissimum scriptoris uel confirmanda uel etiam emendanda utilis est, sed etiam alios qui magis ad sententias eius spectant. Singulare hoc in genere est meritum Buenemanni, cuius editione praeclarissima omnium carere non potest qui hanc in partem de studiis Lactantii quaerit; ille etiam ingentem numerum locutionum constructionumque Lactantii locis paribus uel similibus aliorum scriptorum adferendis inlustrauit. Etiam editores Parisini Le Bruun-Lenglet locos aliorum scriptorum collegerunt. Multa praeterea editores aliorum illorum scriptorum aliique uiri docti (uelut Usener in Epicureis) indicauerunt, qui haud raro in apparatu nostro nominati sunt. De Commodiano dixit Dombart in praef. editionis p. II. Similes locos apologetarum graecorum Otto in indicibus editionum suarum composuit: quorum nullum tamen, excepto Theophilo Antiocheno, Lactantius sequi uidetur, quamquam habeo cur eum in libro IV auctore aliquo graeco usum esse existimem. Nonnulla A. Hartl Frisingensis, qui quaestionem de auctoribus Lactantii instituerat, cum editionem Lactantii parari

est apud Lactantium numerus et tanta multitudo ac uarietas scriptorum quos adhibuit, ut hac in parte doctrinae duo tantum inter antiquos scriptores ecclesiasticos latinos ei comparari possint, Hieronymus et Augustinus. Accedit quod multi atque insignes antiquorum scriptorum loci, cum libri eorum ipsi interierint, ab uno Lactantio seruati sunt. Sed quoniam Lactantius locos quosdam aliorum scriptorum integros aut uix mutatos libris suis inseruit, alios autem uel uerborum uel sententiarum causa liberiore usu secutus est, ipsa res postulat ut inprimis rationes quaedam ad prius genus spectantes exponantur; deinde etiam quem usum loci alterius generis ad uerba Lactantii constituenda praebeant breuiter indicandum est. Eadem de causa etiam de expilatoribus Lactantii pauca dicenda sunt.

Atque ut priore in genere locorum quae rationes tenendae sint ostendamus, quamquam plurimorum illorum apud Lactantium forma cum memoria eorum codicum quibus alii illi scriptores traditi sunt consentit, tamen non desunt loci qui a Lactantio uel ex uitiis exemplaribus sumpti esse (cf. ad p. 59, 22 s.; 90, 9; 159, 6; 344, 6; 389, 11 al.) uel errore memoriae non accurate perscripti (cf. ad p. 123, 1 s.; 239, 10 s.; 268, 2. 6 s.; 438, 19; cf. etiam 82, 6) uidentur, sed plerumque non satis apparet utra sit causa diuersitatis. Interdum etiam illud factum est, ut Lactantius, prout ad consilium eius accommodatum erat, quae alius scriptor diuersis locis dixerat, in unum

audisset, beneuole nobis misit: loci ab eo primo propositi in Addendis ad nomen eius relati sunt. Ipse quoque nonnihil temporis operaeque in ea parte officii mei conlocavi idque non sine fructu. Nam et in scriptoribus quos iam alii uiri docti appellauerant nouos locos repperi et unum alterumque scriptorem nondum adhibitum adferre potui; cf. quae infra de expilatoribus et ad p. 635, § 5 dixi. De Arnobio quaedam protuli *Ueber das Leben des Lactantius* p. 19 s.; sed haec quaestio pariter atque illae quae sunt de rationibus inter Lactantium et Minucium Felicem atque Tertullianum intercedentibus, arte cohaerent cum alia illa quae in communi horum quattuor scriptorum auctore exquirendo uersatur: de qua postquam Fr. Wilhelm, De Minuci Felicis Octauio et Tertulliani Apologetico (1887) acute disseruit, pro 'Proculo' quem ille inuestigasse sibi uidebatur (p. 86), C. Sittl, *Jahresbericht für Alterthumswissenschaft* uol. LIX (1889. II) p. 19 s. multo probabilius de Apollonio (Hieronym. de uir. inl. 42) cogitauit.

coniungeret (p. 81, 7 s.; 434, 6 s.) uel aliis modis uerba scriptorum mutaret (p. 31, 20; 218, 5). Quare si interdum partes eorum locorum ad sensum minus necessariae omnibus in codicibus nostris omissae sunt, hoc non ad negligentiam librarii qui archetypum Ω exarauit, sed ad uoluntatem scriptoris reuocandum est (cf. p. 75, 5; 154, 23; 171, 11; 215, 16; 389, 8; 497, 13; 504, 13; 524, 3; 553, 4). Apparet igitur locus a Lactantio adlatos integros esse seruandos, dumne manifesta corruptionis indicia prae se ferant. Vitia autem non ferenda si in locis aliorum apud Lactantium scriptorum animaduertuntur, quoniam archetypus Ω erroribus interpolationibusque deprauatus erat, archetypo tribuenda atque e codicibus eorum scriptorum sananda sunt. Sed etiam contrarium factum est, ut codices scriptorum falsas lectiones habeant, Lactantius ueras (uelut p. 59, 16; 86, 3 ss.; 105, 13; cf. 438, 3; 619, 14), praeterea non pauci aliorum scriptorum loci sunt quorum ad ueras lectiones defendendas confirmandasque magnum est positum auxilium in auctoritate Lactantii. Utrumque autem in locos oraculorum Sibyllinorum potissimum cadit, quos multos Lactantius maxime in libris I. IV. VII Institutionum et in libro De ira dei ut 'diuina testimonia' (cf. p. 18, 22. 20, 5) profert, ex parte tamen sumptos ex Theophili Antiocheni ad Autolyceum libris (cf. p. 23, 18; 24, 1. 6; 29, 16; 158, 20). Qui loci quantam uim habeant ad indagandam originem et compositionem corporis Sibyllini, primus Fr. Bleek (*Ueber die Entstehung und Zusammensetzung der uns in 8 Büchern erhaltenen Sammlung Sibyllinischer Orakel*, Theol. Zeitschr., Berol. 1819, uol. I p. 160 ss., II 172 ss.) ostendit quaestionem uia et ratione persecutus. Sed eae disputationes praetermittendae nobis sunt hoc loco, quo de recensendis tantummodo oraculis illis agimus. Hoc in genere proximos eorum editores, Alexandrum (uol. I. II Paris, 1841. 1856) et Friedliebium (Lips. 1852) falsa codicum Sibyllinorum aestimatione ductos esse R. Volkmann¹ (Specimen nouae Si-

¹ Eiusdem uiri doctissimi coniecturae ad ipsum Lactantium sunt in Epistula gratulatoria gymnasii Pyritzensis ad gymnasium Gryphiswaldense a. 1861 data et in Observationibus miscellis in programme Iaueriensi 1872 editis p. 13 ss.; quas aut recepimus aut commemorauimus.

byllin. oraculorum editionis, Sedini 1854; Lectiones Sibyllinae, Pyritzii 1861) ostendit atque ipse primus quae uerae essent rationes illorum carminum recensendorum explicauit. Nam cum duae classes codicum ex eodem fonte deriuatae, quarum una codicibus ABPrS, altera eaque deterior codicibus FLR efficitur, recensionem habeant recentiorem librorum I—VIII diuerso tamen ordine compositorum, tertia classis, posita in codicibus HMQV, librum VI cum uersibus 217—428 libri VIII, tum libros IV. XI—XIV continens, antiquiorem quandam recensionem sequitur. At Alexander et Friedlieb hanc antiquiorem, quae permultis locis corrupta et mutilata tamen reliquias et uestigia genuinae formae carminum multo maiore cum fide quam prior illa retinuit, postposuerunt recentiori fucatae, quae eo orta esse existimanda est, quod antiquior cum multis damnis corruptelisque foedata esset, perpoliretur expleretur augeretur. Quod uero maxime antiquitatem et probitatem tertiae classis confirmat, uersus Sibyllini ab antiquis scriptoribus adlati eandem quam illa classis ostendunt recensionem, inter scriptores autem illos praeter Theophilum Antiochenum, Eusebium, alios praecipuum locum tenet Lactantius. Qui consensus cum multis locis Lactantii (cf. ad p. 333, 9. 11; 335, 5; 352, 3. 4. 5. 6; 361, 8; 637, 1; 644, 2; 648, 2. 5; 657, 2. 4 al.) appareat, tum huius auctoritas etiam eo crescit, quod haud raro ei loci integri apud illum leguntur qui etiam in codicibus Sibyllinis tertiae classis deprauati uel dilacerati sunt (cf. ad p. 159, 5; 335, 1. 2. 4. 6; 342, 13; 353, 6; 354, 6; 355, 2; 643, 9; 644, 1; 657, 4 al.). Etiam maiorem utilitatem Lactantius praebet in locis ex eis partibus Sibyllinorum sumptis quae in tertia classe codicum plane desunt (cf. ad p. 45, 7; 154, 23; 167, 6. 7; 332, 6 ss.; 643, 1 ss. 6 s.; 647, 2. 7 ss.; 658, 7; 659, 15; 661, 20 ss.; 662, 5 ss.; 663, 2 ss.). Sed apud Lactantium uersus Sibyllini incitia librariorum qui graeca non intellexerent, saepe misere deformati sunt atque difficillimum est interdum monstruosas uerborum graecorum imagines ad ueras formas redigere. Eis locis, si tertia classe codicum Sibyllinorum seruati sunt, huius maxime recensionis subsidio est utendum, neque tamen recentior illa recensio plane neglegi potest. Sunt

enim apud Lactantium ei quoque loci Sibyllini qui consentiunt cum recensione duarum illarum classium contra tertiam classem (cf. ad p. 335, 1 στρώζει; 355, 1. 2; 363, 11. 12; 648, 6—8): fieri nimirum poterat ut illa recensio ueras lectiones retineret deerrante tertia classe. Eis locis quos Lactantius ex Theophilo sumpsit (cf. p. XCIV), memoria codicum Theophili erat adhibenda, eis autem quos Augustinum ex Lactantio in latinum sermonem conuertisse diximus (p. LXVI), interpretationes eius auxilium interdum quoddam praebebant. Nihilominus restant apud Lactantium loci quidam Sibyllini corrupti eius condicionis, ut nulla uel uix ulla codicibus illorum carminum ad eos sanandos suppeditetur medela, sed una salus in coniectura posita sit: quae tamen ratio antea, quoniam optimorum Lactantii codicum lectiones parum erant notae, non satis prospere temptari poterat. Haec causa praecipua erat cur C. L. Struue in quaestionibus in librum p. LV nominatum (p. 47—124) congestis, quibus 'Oracula Sibyllina apud Lactantium obuia' tractauit, perpauca reperiret quae probari possunt. Struue enim codicem Regiomontanum, de quo eodem illo loco diximus, fundamentum satis firmum esse opinabatur in quo coniecturas suas poneret, accedit autem quod sermonem rationesque metricas Sibyllistarum non tantum peruestigauerat, ut satis paratus ad locos illos adgrederetur. Quaedam ego restitui, egregias uero emendationes mihi praeuit H. Stadtmueller amicus, uir iudicio et doctrina insignis, deinde etiam alius uiri doctissimi consilio auxilioque subleuatus sum. Iam magna pars huius editionis typis expressa erat, cum A. Rzach per litteras me rogauit ut sibi ad editionem oraculorum Sibyllinorum quam pararet, lectiones codicum Lactantii traderem, suas ipse copias operamque beneuole mihi offerens. Ita factum est ut ille plagulas meas legens et multas lectiones codicum Sibyllinorum, quas, cum aliquid conferrent ad intellegendam recensionem nostram, in apparatus receperam editionem Friedliebii secutus, e suis collationibus corrigeret et ex accuratissima sua horum carminum scientia de nonnullis aliis rebus quae ad eandem causam spectarent admoneret me atque doceret.

Etiam de ceteris graecorum scriptorum locis quos Lactantius proponit¹ ualde ab editoribus neglectis Struue in libro illo (p. 124—158) egit et recte quaedam in eis constituit. Pauca ego correxi, de aliis locis, maxime Hermetis Trismegisti C. Wachsmuth, uir mihi beneuolentissimus, quem de eis per litteras adieram, doctissime acutissimeque mihi suasit.

Iam de alio genere locorum a Lactantio adhibitorum dicendum est, quod non solum frequentissimum est apud illum, sed etiam proprias quasdam rationes postulat curamque singularem, ita ut nulla pars huius editionis plus mihi laboris deliberationisque parauerit. Lactantius enim ueterem interpretationem latinam secutus permultos locos S. Scripturae — sunt enim plus septuaginta — libro IV Institutionum inde a c. 6 et multos de illis Epitomae quoque inseruit, qui, cum praesertim haud pauci inter eos sint ampliores, quantum in studiis de interpretatione Italia hac ipsa aetate celebratis respiciendi sint facile apparet. Itaque H. Roensch, cuius praeclara de his studiis merita omnes sciunt, propriam de illis locis scripsit commentationem (*Beiträge zur patristischen Textgestalt und Latinität. II. Aus Lactantius. Zeitschrift für die historische Theologie*, uol. XLI [1871] p. 531—629), plenissimam doctrinae multisque rebus quas acutissime obseruauerat insignem, ita ut illi quod ad rectam locorum illorum recensionem uiam editori diligentissime munierit, gratia debeatur a me quam maxima. Tamen uirum optimum, quocum ipso de quibusdam illorum locorum per litteras egi, si etiam esset in uiuis, uerum esse quod iam dicam, non negaturum persuasum habeo. Ille enim cum prioribus tantum editionibus Lactantii uteretur, quales quantaque essent per locos illos uarietates codicum Lactantianorum cognoscere non poterat: ac tamen quo plures sunt lectiones discrepantes, eo maiores atque plane nouae difficultates his ipsis

¹ Hic esse monendum uidetur unum Lactantium, praesertim cum addendi sint uersus Sibyllini, non solum plures locos graecos adferre quam ceteros patres latinos omnes, sed etiam eos apud illum locos qui pedestri sermone sunt scripti, sumptos esse omnes ex libris qui ipsi interierunt. — De Sedulio Scoto qui locos graecos ex Institutionibus excerpsit, mox dicemus.

in quaestionibus excitantur. Sed qui scire uolet quae ille praestiterit, quae ego addiderim, hanc editionem cum illius commentatione comparet. Plurimum mihi profuit etiam Sabaterii opus notissimum, quamquam in prioribus patrum latinorum editionibus parum accuratis positum nostrae aetati non iam sufficere potest. Sed ut iam ad locos S. Scripturae Lactantianos ipsos accedamus, eadem in illis quae inuasit sacra apud alios patres latinos testimonia, perturbatio lectionum Italae et Vulgatae animaduertitur. Neque tamen, id quod in aliis patribus latinis edendis fieri potest, eo consilio uti nobis licuit, ut in locis illis scribendis unum uel plures codices prohibitis quam maxime lectionibus Vulgatae sequeremur: quod ipsa ratio codicum Lactantianorum non admittit. Qua cum cogamur ex omnibus codicibus quaerere atque eligere quid Lactantius ipse scripserit, tum alia accedunt quae nobis etiam magis eam necessitatem imponant. Atque in hac quaestione inde proficiscendum est, quod si quae lectiones cum Vulgata consentiunt contra alias, ea res ipsa ostendere solet illas spurias uel maxime suspectas esse: cuius correctionis manifesto ex Vulgata factae in eis partibus in quibus loci S. Scripturae sunt, quaelibet pagina huius editionis exempla habet. Sed non omnes lectiones cum Vulgata congruentes posthabendae sunt aliis: accedit autem quod praeter illas lectiones singulis in locis interdum binae aliae uel etiam plures sunt, ita ut inuestigandum sit quae tandem sit genuina. Nam quoniam Vulgata nono demum saeculo ita peruenit, ut per totam fere ecclesiam ualeret, ac ne postea quidem memoria Italae plane emortua est, prioribus saeculis medii aevi magna facta est in usu hominum et in codicibus confusio lectionum Vulgatae et Italae. Saepe autem etiam dissenserunt codices Vulgatae pariterque magna saepe Italae — nisi plures fuerunt ab initio ueteres interpretationes — singulis in locis fuit diuersitas. Itaque si in codicibus Lactantii lectiones congruunt cum Vulgata contra alias lectiones, haec una non omnibus locis idonea causa est cur illas originis Lactantianae esse negemus: fieri enim potuit ut aliae illae aut in archetypum Ω aut in archetypos singularum classium inductae uarie in nostros codices transirent aut in antiquiores

certe codicum ab ipsis librariis inferrentur. Sed quae certa habemus indicia quibus discamus quid scripsisse Lactantius, quid non scripsisse uideatur? Hac in re plerumque non una aliqua ratio sequenda est, sed plures coniungendae sunt. Unum auxilium in eo positum est, ut comparetur quam formam eorum locorum alii scriptores ecclesiastici qui nondum interpretatione ab Hieronymo edita utebantur exhibeant. Quam utilitatem cum alii praebeant (cf. ad p. 299, 1; 300, 2. 3; 307, 1; 315, 1; 326, 5; 362, 15 al.), tum Cyprianus praecipue hac in quaestione magnae auctoritatis est. Ex primis enim duobus libris Testimoniorum Cypriani, quo ex opere etiam Commodianus, Firmicus Maternus, Euagrius locos S. Scripturae excerpterunt¹, Lactantius illorum plus septuaginta locorum longe maiorem partem, plus quinquaginta, sumpsit: quod cum iam Sabaterius (Biblorum Sac. lat. versiones antiquae I p. XLII) et Buene-mannus (p. 459 adn. e; 466 adn. e). perspexissent, accurate Roensch p. 618 ss. demonstravit. Praeterea Lactantius saepe etiam ea uerba quibus Cyprianus locos S. Scripturae inducit, orationi suae quodammodo intexit (cf. ad p. 295, 9; 309 § 1; 316, 9; 317, 1 — 6; 321, 9; 325, 6; 343, 5. 14; 349, 17; al.). Sed ut in plerisque locorum Lactantianorum² Testimonia Cypriani asciscenda sunt, ita difficultas quaedam eo oboritur, quod etiam in Cypriani codicibus lectiones ualde uariant maximeque cum

¹ De Commodiano et Firmico Materno demonstravit Dombart, *Zeitschr. f. wissensch. Theol.*, uol. XXII (1879) p. 374 ss., de Euagrio, qui scripsit *Altercationem Simonis Iudaei et Theophili Christiani*, Harnack, *Texte und Untersuchungen*, uol. I fasc. 3 (1883) p. 109 (§ 3 *Die Altercatio und Lactantius' Institutiones*), refutans primos editores *Altercationis Martène et Durand* (*Thesaurus nouus Anecdotorum*, Paris. 1717, tom. V p. 1 ss.), qui p. 10 adn. d Euagrium Lactantii uestigia sequi putauerant.

² Unde Lactantius eos locos sumpserit qui non sunt apud Cyprianum, incertum est. Roensch p. 619 illum ampliore recensione Testimoniorum, cum quae nunc extat, in breuius contracta sit, usum esse putat: quod credere non possum neque credit Harnack p. 97. Qui rectius mihi conicere uidetur Lactantium habuisse alium aliquem librum qui postea interierit. Ipsum illum eos locos ex S. Scriptura conquisiuisse parum probabile est. Cf. etiam Ziegler, *Die lateinischen Bibelübersetzungen vor Hieronymus* (1879) p. 37.

lectionibus Vulgatae sunt permixtae. Inter codices autem Cypriani multo minus antiquissimus A (Sessorianus) quam codices L(aureshamensis), deinde W(irceburgensis) M(onacensis) B(ambergensis), id quod Hartel, qui certas quasdam ob causas in contextu Sessorianum potissimum sequi malebat, prorsus perspexerat (cf. Proleg. p. XXV. XXXII) et Roensch quoque observauit (l. c. p. 620), ueterem interpretationem integram retinuit¹. Itaque ubi e lectionibus codicum Lactantianorum genuinae eligendae sunt, saepe codex ille L uel solus (cf. ad p. 305, 10; 306, 8; 308, 10; 339, 12 *tormenta*; 345, 12; 362, 15; 363, 1) uel cum aliis (cf. ad p. 299, 1 ss.; 300, 3; 308, 6; 314, 1; 318, 7. 8; 323, 5; 359, 1; saepe) uel etiam alii contra illum (cf. ad p. 307, 1; 359, 3; al.) rectam uiam ostendunt, quibusdam locis lectiones codicum Lactantii etiam consensu omnium codicum Cypriani defenduntur (cf. ad p. 290, 5; 291, 3. 4; 308, 12; 312, 3; 345, 12; 357, 8 s.; saepe). Sed tota haec ratio ad eos tantum locos ualet quos Lactantius e Cypriano transcripsit. Aliud subsidium interpretatio graeca LXX praebeat: quae multum adfert ut cum alias tum quasdam lectiones quae in Vulgata sunt, tamen nativas esse existimemus (cf. ad p. 306, 6. 8; 307, 4; 313, 21; 325, 13. 17; 357, 5; al.). Sed etiam in usu interpretationis LXX singularis quaedam res spectanda est, quam Roensch (cf. l. c. p. 623 adn. 33) observauit: mirus enim consensus intercedere solet inter locos Lactantii non solum eos quos e Cypriano habet, sed etiam (non 'potissimum', ut p. 311, 17 scripsi) eos qui illi proprii sunt, et eam recensioem interpretationis LXX quam codex Alexandrinus potissimum sequitur, ita ut haec quoque ratio ad uera inuenienda nonnumquam nos perducatur (cf. ad p. 311, 17; 312, 4; 318, 8; 319, 2; 324, 12; 326, 9; 342, 3; 345, 12; 357, 9; 359, 1). Tum etiam Epitome conferenda est. Quae quamquam ipsa multis lectionibus Vulgatae corrupta est, tamen interdum contra omnes codices Institutionum eas seruauit lectiones quae aliis quoque de causis pro genuinis existimandae sunt: quibus locis lectiones Epitomae in Institutiones reducere non dubitaui (cf. ad p. 351, 14; 360, 2;

¹ Attigi hanc rem etiam in Archiu. gramm. et lexicogr. lat. V p. 287.

365, 16); Epitomae tamen locos nolui mutare sententiamque meam in adnotationibus tantum significaui. Multis praeterea locis Epitome lectiones uno uel pluribus codicibus Institutionum traditas confirmat ac tuetur: (cf. ad p. 310, 8. 9. 11; 317, 14; 318, 1 *est*; 4; 319, 2 *et*; 339, 10; 340, 1; 359, 1; 360, 3ss.; 361, 5; 365, 15; saepe). Quibus uero locis concordant omnes Institutionum codices et Taurinensis Epitomae, eis, etiamsi contrariae quaedam essent rationes, mutare tamen quicquam non sum ausus (cf. ad p. 307, 1 *clarificabitur*; 319, 1; 360, 2 *populo*). Nam ne illud quidem neglegendum est, fieri potuisse ut Lactantius ea scriberet quae nunc nullo aliorum auctorum loco leguntur uel adfirmantur, siue ipse locos ad formam sibi gratiorem redigebat siue omittebat quaedam consulto siue fontibus quos nos ignoramus utebatur. Quare eas lectiones quibus unam de illis causis subesse coniciebam, illis quoque locis quos Lactantius in Epitomen non transtulit, consensum omnium codicum Institutionum secutus in contextu expressi (cf. ad p. 308, 8 *et*; 323, 4. 5; 325, 14; 342, 7; 357, 2 *traditus est*; 359, 12 s. al.). Omnino quam maxime consensum omnium codicum in contextu scribendo obseruaui, etiam eis locis quibus Lactantium alia scripsisse aut paene aut plane certum mihi erat (uelut p. 298, 2; 341, 18; 345, 4). Accedunt etiam alia quaedam leuiores, quae explicari non opus est, nisi forte hoc est monendum, in locis S. Scripturae praecipua auctoritate esse communem illam legem artis criticae ex qua quo longius quaeque lectio distat a dictione leuigata, eo maior plerumque fides ei habenda est (cf. ad p. 291, 3 *ponebat*; 306, 8 *meam . . . eam*; 317, 14; 318, 9 *oleum*; 357, 5 *in animam*; al.). Multae igitur sunt rationes quae ad locos illos recte constituendos uel coniungendas inter se uel perpendendae sunt, atque interdum tot quasi fila sunt in unum nodum contorta, ut solutiones earum implicationum quaerere res sit multae operae parumque certi euentus (cf. ad p. 311, 17; 314, 12; 323, 1; 351, 16 s.; 356, 13; al.). Quare saepe certam sententiam proferre non potuimus, sine dubio interdum etiam errauimus. In apparatu autem locorum S. Scripturae grauiora quoque ex Cypriano aliisque scriptoribus atque ex interpretationibus latinis et graeca, praeterea haud raro mearum

sententiarum rationes proposui: qua re et commodo legentium consulere et recensionem meam probare uolui. Nam cum initio locos illos pertractans varias lectiones codicum Lactantii tantummodo in apparatu posuissem, postea ubi ad eosdem locos reuerti, saepissime ne ipse quidem agnoscere potui cur quidque in contextum recepissem, atque totus labor non sane exiguus materiae diffusae congerendae uariarumque rationum persequendarum iterum mihi fuit exhaustiendus. Quare ne ei quoque qui illis locis cognoscendis operam darent, labore illo denuo perfungi cogerentur, sed non minus ut scirent quibus de causis omnia ita constituissem ut constituta sunt, multis eorum locorum non tam apparatus quam commentarium dedi criticum.

Transeamus iam ad alterum illud genus locorum quos Lactantius ex auctoribus suis sumpsit supra p. XCII s. significatum: quod paucis absolvere poterimus. Lactantius enim etsi permultis partibus locisque librorum suorum uestigiis aliorum scriptorum insistebat, nihilo minus, ut erat 'uir omnium suo tempore eloquentissimus' (Hieronymus ad a. Abr. 2333) semperque memor quid sua hoc in genere dignitas postulet, ea quae ex illis hauserat, uarie ac sollerter eleganterque mutauit et ad suum sensum suamque scribendi proprietatem conformauit. Quare, praesertim cum contextus Lactantii codicibus a nobis adhibitis satis integer seruatus sit, loci aliorum scriptorum ab eo imitatione redditi quamquam orationem illius saepissime haud mediocriter inlustrant, tamen ad locos illius dubios uel corruptos recte constituendos raro ueram habere possunt uim auctoritatemque. De auctoribus latinis Lactantii non quem expectaueris Cicero, sed Sallustius (cf. ad p. 583, 18), Quintilianus (cf. ad p. 428, 6), Valerius Maximus (cf. ad p. 127, 2; 170, 1; cf. Kempf, in edit. mai., 1854, p. 45 s. et in adnot.), deinde Christiani Minucius Felix (cf. ad p. 164, 14), Tertullianus (cf. ad p. 247, 18; 285, 1; 469, 16), Cyprianus (cf. ad p. 295, 9; 343, 6; 396, 21; 423, 15), quem diligentissime ille legerat, etiam Arnobius (cf. ad p. 89, 13), de graecis Theophilus Antiochenus (cf. ad 285, 1; 327, 6) interdum fructum aliquem praebuerunt.

Etiam expilatores Lactantii hoc loco spectandi sunt. Quorum primus mea sententia, *q* uam alio loco accurate exponam,

L. 'Caecilius' auctor libri *De mortibus persecutorum* est: cuius libri paucis locis mentionem feci (cf. ad p. 385, 6; 488, 15; Ad-denda ad p. 367, 14). Deinde in libris duorum scriptorum, a quibus Institutiones excerptas esse nondum cognitum erat, certissima uestigia lectionis Lactantianae inueni. Unus est Lucifer Calaritanus, qui praeclara Hartelii editione uiris doctis quasi in memoriam denuo redactus est. Lucifer autem in scribendo libello cui titulus est 'Moriendum esse pro dei filio', qui a. 360 uel 361 compositus est (cf. Hartel, *Archiv. lexicogr. et gramm. lat.* III p. 3; Krueger, *Lucifer, Bischof von Calaris*, 1886, p. 108), non solum Tertulliani et Cypriani (cf. Hartel l. c. et in adnotationibus), sed etiam Lactantii locis usus est. Tot autem locos Lactantii ad uerbum paene descriptos recepit, tot locutiones singulares argutiasque dicendi ex eo sumptas libello illi inmiscuit, ut hac in re magnam causam positam esse existimem cur libellus multo maiore cum eloquentia atque uigore quam ceteri a Lucifero compositi scriptus esse uideatur. Unum exemplum adferam:

Lactantius, p. 399, 10—16:
ideo cultores dei summi hoc est
iustos homines torquent in-
terficiunt exterminant. nec
causas odiorum reddere ipsi
possunt qui tam nehementer ode-
runt: quia ipsi errant, ira-
scuntur iis qui ueram uiam se-
cuntur, et cum corrigere se
possint, errores suos insu-
per crudelibus factis coacer-
uant, innocentium cruore macu-
lantur et dicatas deo mentes
euisceratis corporibus ex-
torquent.

Lucifer p. 286, 21—26 (Hartel):
dicatos deo homines torques
interficiis exterminas, et cur
haec geras causas odiorum red-
dere non uales. quia tu erras,
etiam nobis irasceris cur ueram
teneamus uiam, et cum nostra
salubri admonitione corrigere te
possis, errores tuos insuper
crudelibus factis coaceruas,
dicatas deo mentes euisceratis
corporibus extorquens..

In apparatu breues locutiones a Lucifero ex Lactantio haustas
paene omnes omisi, longiores locos triginta fere significauī,
multo plurimos ex libro V, qui sane ad argumentum con-
siliūque Luciferi accommodatissimus erat, perpaucos ex
libris VI et VII, unum ex libro III (cf. ad p. 270, 13) sumptos.
In quobus locis ex Lucifero uocem addidi (p. 466, 4. 489, 2), non

præbuit Isidorus Hispalensis, ets
loci Lactantiani quam Grialius aut
Postremo loco dicendum est de Sed
antea commemorauimus. Is Sedulius,
saeculi IX atque etiam poeta, quem con
ignarum fuisse¹, ex libro manu scripto
graecos excerptos una cum interpretatione
in codicem qui antea fuit abbatiæ 'bea
dunensi' (*Saint-Nicolas des Prés* in un
Pariisiis in bibliotheca Armamentarii²,
in eodem codice Sedulius etiam Psalterium

¹ Etiam Lucifer ex Lactantio emendari potes
p. 309, 6 *furor* retinendum est, cf. Lact. 471, 3.
est, Lactantium et Luciferum communi aliquo
non credibile esse.

² Alii loci quibus Pacianus Lactantio usus est,
ed. Migne uol. XIII: *naufrago tabulam*, cf. p.
457, 4; 1060 C *Musarum . . . Hesiodus . . . in*
15, 3 s.; 1061 C *sus lutulentus*, cf. p. 193, 21; 1063
cf. p. 438, 19; 1084 C *libidinem—euagantem*, cf.

³ Augustinus in libris De ciuit. dei multa pr
interdum etiam tecte eum inpugnat; cf. Frick
im XVIII. Buche seiner Schrift De ciuitate dei
anreden p. 33 ss. In libris De immortalitate an
stiana, Contra Academicos nihil certi inueni.

⁴ Cf. Ebert, *Allgemeine Geschichte der Literat*
Hagen, *Anecdota Heluetica* p. LXXVIII. 42

ex uariis libris S Scripturae collecta descripsit¹. Hoc de codice accurate egit Montfaucon, *Palaeographia graeca* p. 235 ss., atque primus cum alia tum locos illos Lactantii graecos cum latinis interpretationibus edidit, non tamen intellegens unde sumpti essent. Hoc primus perspexit Gallandius, qui excerpta illa ex Montefalconio repetiit in *Bibliotheca Veterum Patrum*, uol. I p. 400 (cf. eius *Prolegomena* p. LXXXI); breuiter commemorat codicem etiam Alexander in editione *Oraculorum Sibyllin.* uol. I (1841) p. L. Ego cum postea demum quam haec editio typis exprimi coepta est, excerpta illa extare et codicem Parisiis esse inuenissem, paulo post ab Adolpho Lebègue Parisino collationem accuratissimam, deinde ab Iosepho Zycha etiam apographum interpretationum latinarum diligentissime confectum accepi. Quibus copiis usus lectiones codicis illius inde a cap. 6 libri IV Institutionum in apparatu subieci, eas lectiones quae ad priorem partem uoluminis pertinent, exhibui in *Addendis*. Multis locis ex hac demum editione uerus excerptorum contextus cognoscetur: nam Montfaucon saepe non lectiones codicis, sed suas correctiones coniecturasque (cf. etiam ad p. 319, 8 ἀλωζωζ; 354, 7) proposuit. Sed ut ostendamus qui sit usus excerptorum ad locos graecos Lactantianos recte scribendos, Sedulius eos locos ex codice aliquo Lactantii sumpsit qui similitudinem quandam cum codice Valentianensi habuisse uidetur (cf. ad p. 287, 2. 4; 288, 1. 3; 289, 4; 293, 3; 335, 2; 336, 13; 363, 11; al.): quamquam multis locis uarie etiam cum singulis uel pluribus ceterorum codicum consentit. Itaque Sedulius instar codicis Lactantii est atque eundem usum quem meliores codicum nostrorum praebet: quod in libro VII eo gratius est, quod hic deest in codice V. Sed ne Sedulius quidem omnes locos graecos libri VII habet: ultimus apud eum est uersus VII 19, 9 (p. 647, 2), unde illum codice Lactantii mutilo usum esse conicias. Loci graeci ipsi quales Sedulius exhibuit, non emendatius quam in codicibus Lactantii scripti sunt ac ualde inter-

¹ Sedulium ipsum exarauisse codicem subscriptio haec CHΔYAIOC · CKOT-TOC · ΕΓΡΑΥΑ · ostendit. Usus est ille singulari quodam genere litterarum ΕΓΩ uncialium, cuius specimen Montfaucon p. 237 dedit.

dum corrupti: uerum cum fieri potuerit ut Sedulius exemplar a se adhibitum admiratione quadam ac reuerentia ductus eorum quae non omnia certe accurate intellexeret, diligenti cum cura in describendo sequeretur, ego quidem propter uitia illa plane tironem eum scientia sermonis graeci nominare nolim. Immo ipsa illa uitia, cum saepe Lactantii quoque in codicibus sint, hominem accurate exemplar suum descripsisse et mutationibus abstinuisse probant efficiuntque ut eo maiorem illi fidem habeamus. Idem etiam interpretationibus latinis¹ demonstratur: nam eis quoque locis quibus graeca pessime corrupta apud eum sunt, latina tamen recte se habent (cf. ad p. 319, 8 διχασπολήαιον; 344, 7, ubi interpretatio est *in ipsum tota desinet lex*; 626, 2. 5 s. al.). Quibus locis illud quoque intellegitur, interpretationes, etsi fortasse pauca in eis a Sedulio mutata sint, tamen non ipsas ab illo compositas, sed ex codice Lactantii quo uteretur transcriptas esse. Confirmatur autem haec sententia eo quod interpretationes quaedam cum eis consentiunt quae in antiquissimo Bononiensi leguntur (cf. ad p. 626, 3. 5; 643, 4), deinde permultae aut plane eadem sunt quae in Parisino P saeculi IX (saepe etiam in S) (cf. Addenda ad p. 25, 3; 52, 6; 79, 19; ad p. 290, 2; 320, 9; 333, 11; al.) aut simillimae (cf. Addenda ad p. 24, 1; 158, 20; 164, 1; ad p. 292, 6; 293, 5; 331, 3; 332, 8; al.). Saepe autem Sedulii translatio ab illis discrepat (cf. Addenda ad p. 23, 18; 27, 9. 15; 29, 16; 159, 7; ad p. 335, 2. 6.; 336, 15; 354, 7; 355, 3; 363, 12; 625, 6; 637, 1; al.), interdum ita ut ille rectiora atque accuratius conuersa habeat (cf. ad p. 288, 4; 642, 3). Paucis contra locis graeca male intellecta sunt (cf. p. 167, 7, ubi Sedulius habet *καταμαρ*, latina autem haec: *haec sunt quae stulti uiri scrutantur secundum cor*; 293, 4, cf. ad *προσεννοούμενον*), at mire interdum concinunt latina cum uerbis graecis Sedulio propriis (cf. ad p. 288, 3. 4 *ηγασεν sanctificauit*; 335, 6 *πηγης ex uno autem fonte*; 643, 9, cf. ad 644, 2; 645, 2 *οξωτος tenebrae*). Desunt sane certae rationes ad discer-

¹ Interpretationes latinae Sedulii quoniam a Montefalconio satis accurate sunt editae atque saepissime cum interpretationibus codicum quorundam Lactantii congruunt, hac in editione nisi perpaucis locis quibus commemorandae esse uidebantur, non descriptae sunt.

nendum utrum Sedulius interpretationes ex codice Lactantii quo utebatur integras transcripserit an ipse locis aliquibus mutauerit. Nam illum pleraque certe ex suo codice sumpsisse interpretationibus et codicis Bononiensis et Parisini P probatur: P enim saeculo IX quo Sedulius uixit scriptus est, ac tamen uix credibile uidetur iam eodem saeculo in hunc codicem Sedulii interpretationes receptas esse. Quare haec sententia fortasse proxime ad uerum accedit, ut Sedulium, cum interpretationes ipsas e codice aliquo Lactantii exciperet, tamen quibus locis ei opus esse uideretur, ipsum nonnulla mutauisse atque etiam correxisse dicamus.

Iam ut peroremus tandem, de rationibus huius editionis post ea quae de emendatione Lactantii p. LXX s. LXXXVIII s., de orthographia a nobis obseruata p. XIX. LXXXII, de correctionibus codicum a nobis non receptis p. XXXIV. XL. LI, de aliis rebus p. XXIX adnot. 1. XXXIX adn. 1. LI adn. 1. LVI. LXVI. XCI adn. 1 diximus, pauca addenda sunt. Eis locis quibus codex B deest, orthographiam Parisini P, cuius uerborum formas omnibus locis descriptas habeo — nam in collatione Parisini R multae semel indicatae sunt — quantum fieri poterat secutus sum: quamquam scio locis quibusdam, etiam eis qui in B sunt, minus constantem me fuisse. Pro forma *his* interdum, etsi omnibus codicibus tradita esset, scripsi *iis*: Lactantius enim cum optimis scriptoribus pronomine *hic* ita usus est, ut eo illa significaret quae aliquo modo ut praesentia quasi atque uim pondusque habentia legentibus ostendere uellet; nam codicibus parum fidei hac in re tribuendum esse quibusdam ex locis satis apparet (cf. p. 33, 3 *eorum*, 4 *his*; 108, 19 *ea*, 20 *his*; 646, 5 *eos*, 6 *his*). Leuium errorum correctiones a primis manibus factas nisi ubi causae recipiendi erant, in apparatus non admisi, non magis, excepto tamen codice B, correctiones rerum orthographicarum a manibus posterioribus additas, deinde non enotaui usitatissima illa in libris manu scriptis medii aevi uitia orthographica e codicibus RHMSPV, sed grauiora tantum atque insignia indicauimus, de aliis quibusdam scripturis semel dixi (cf.

ad p. 5, 10; 6, 20; 7, 2; 8, 23; 12, 1. 3; 14, 18; 20, 12; 21, 10; 29, 6; 30, 3; 31, 23; al.). Consensum codicum haud raro littera *C* distincte eis locis significaui quibus singularis natura lectionum uel ea quae priores editores scripserant uel aliae causae (uelut p. 54, 4 ubi nullus codex pro *at* habet *ad*, quae commutatio non rara est) postulare uidebantur. Per multis locis hac in editione orationi Lactantii ipso antiquorum codicum auxilio natiuus nitor restitutus est sublatiis eis uitiis quae prioribus editionibus, cum codices recentiores potissimum sequerentur, in illam inlata erant. Coniecturas aut alienas aut meas in contextum recepi eas tantum quae necessariae uidebantur, in apparatu posui eas quae probabilitatem quandam haberent; quare permultas priorum uirorum doctorum plane omisi.

Sed hoc loco etiam de historia huius editionis quaedam commemoranda sunt. Ante uiginti quinque fere annos cum Academia Vindobonensis scriptores ecclesiasticos latinos edere constituisset, Lactantium Carolus Halm tractandum suscepit. Itaque ille curauit ut codices Bononiensis et Parisinus R, pars etiam Parisini P, deinde Taurinensis Epitomae in usum nouae editionis conferrentur; collationibus ipse pauca ascripsit, lectiones aliorum codicum et locos similes Lactantii, uno loco etiam coniecturam eius (cf. ad p. 206, 5) adiectam inueni. Postea tamen uir praeclarissimus ille munus Lactantii recensendi tradidit Georgio Laubmann, unum librum De mortibus persecutorum sibi retinens edendum. Sed post Halmii obitum Laubmann cum in locum eius succedens bibliothecae Regiae Monacensi praefectus esset, totum se dedit huic nouo muneri, cuius negotia quot quantaque sint facile aestimabunt qui sciunt quam copiosa sit bibliotheca illa, quam prudenter instituta, quam liberaliter administrata. Itaque probante Academia Vindobonensi a. 1883 factum est ut Laubmann, cuius uiri optimi eximiam humanitatem et hac re et aliis postea rebus expertus sum, socium me adsumeret ad Lactantium edendum, opera quo modo ante inter Halmium et ipsum, eodem iam inter nos diuisa.

Restat ut eis uiris doctissimis humanissimis qui in hoc opere conficiendo uarie me auxilio consilioque suo adiuerunt, gratias dicam quam maximas, primum eis quos iam antea

in describendis codicibus aliisque locis nominaui, deinde aliis quoque amicis et praefectis multarum bibliothecarum. Tum insigni beneficio me deuinxerunt sibi Fridericus Schoell et Georgius Thilo amici: qui uiri optimi plagulas totius huius uoluminis legentes etiam nonnullos locos Lactantii praeclare emendauerunt et multa mihi quae magno usui erant indicauerunt suaseruntque. Eadem de causa hoc loco mihi nominandus est Guilelmus Hartel: huius autem uiri quantam per totum illud tempus quo Lactantio edendo operam dabam, cognouissem benignitatem liberalitatemque, eo quoque testificari uolui, quod nomen eius huic uolumini praescripsi. Hoc cum nomine coniunxi alterum pie grateque mihi semper uenerandum, Ottonis Ribbeck, praeceptoris ante multos annos mei optimi, ab illo autem tempore amici beneuolentissimi: cui quantum debeam cum documento studiorum meorum declarare iam diu mihi cordi fuerit, hac opportunitate ad desiderium illud explendum quod uti possum ualde laetor.

Exeat igitur hoc uolumen, opus multorum annorum, multorum laborum, sed iucundorum plurium quam iniucundorum. Uberrimus autem meae operae is mihi erit fructus, si uera atque recta cognitio et aestimatio Lactantii, quo in uiro eloquentia doctrina, integritas morum cupiditas ueritatis ad ingenuam quandam suauitatem coniunctae sunt, hac editione quam maxime uel confirmabitur uel augebitur.

Dabam Heidelbergae mense Martio a. MDCCCLXXX.

Samuel Brandt.

ADDENDA ET CORRIGENDA.¹

P. 3, 19 cf. 'Ueber das Leben des Lactantius' p. 37.

14, 3 *excerpsit Sedulius*, cf. Montfaucon, *Palaeogr. gr.* p. 243. — ¹υος (man. rec.) *Sedul.* — Interpretatio lat. eadem ap. *Sedul.* quae in P, alia manca in S.

14, 8 *excerpsit Sedul.*, cf. Montfaucon *ibid.* — Interpretatio lat. eadem in P et ap. *Sedul.*

18, 14 in appar. inter hic et nostri spatium relinquendum erat.

19, 20 s. *excerpsit Sedul.*, cf. Montfaucon *ibid.* — *Sedul.*: προσδεομαι | ^{μος} — Interpretatio lat. paene eadem ap. *Sedul.* quae in P.

20, § 7 ss. *EXPILATORES*] addendus est auctor anonymus *Theosophiae* c. 75—77: Buresch, *Klaros* (1889) p. 120 ss., etiam p. 90.

20, 16 s. *excerpsit Sedul.*, cf. Montfaucon *ibid.* — *Sedul.*: σιους deos · non · θεους · et concilium · non βουλην · sed βουλαν appellabant ·

22, 19 de lectione codicum RS disputavi 'Die dual. Zusätze' p. 26 s.

23, 18 *excerpsit Sedul.*, cf. Montfaucon *ibid.* — *Sedul.*: ὅς] ω (sed *refectum*) | αχρ (sic). — Interpretatio lat. ap. *Sedul.* alia atque in SP.

24, 1 ss. *excerpsit Sedul.*, cf. Montfaucon *ibid.* — *Sedul.*: 1 πεποιήσεν. 2 ἡλιόν (η *refectum*). 3 καρποφορῶν γῆαν | οἰδήματα. — Interpretatio lat. eadem fere ap. *Sedul.* quae in S et P.

24, 6 s. *excerpsit Sedul.*, cf. Montfaucon *ibid.* — *Sedul.*: 6 σεβετε (prim. ε in ras., tert. ε fort. postea add.). — Interpretatio lat. ap. *Sedul.* eadem fere quae in S et P.

25, 3 *excerpsit Sedul.*, cf. Montfaucon *ibid.* — *Sedul.*: μονος | εστι. — Interpretatio lat. eadem ap. *Sedul.* quae in P.

25, 15 ss. *excerpsit Sedul.*, cf. Montfaucon *ibid.* — *Sedul.*: 15 αμητορα | στυφελικτωσι (sic; ωσι *refectum*). 16 ωνομα (ων *refectum*) μεδε λογω · χωρου · μενος (falso Montfauc.) ενπυροσ · αιων. 17 αμγελοι (sic) ημεις. — Interpretatio lat. paene eadem ap. *Sedul.* et in P. — Cf. Wolff, *Porphyrii . . . reliquiae* (1856) p. 231. 233 s.; Hendess, *Oracula graeca*, *Dissertat. philol. Halens.* IV (1877) p. 100 n. 206; Buresch, *Klaros* p. 56 s.

25, 16 in appar. adde λόγῳ] ΑΟΤΩ B, ΑΟΓΩ RSPV, logo HM.

¹ Quorum locorum numeri crassioribus litteris scripti sunt, ei maxime ante quam usus fiat editionis, corrigendi sunt. In Addendis multa posui quae ratione spatii habita, sed etiam aliis de causis in apparatu proferre aut nolebam aut non poteram, quare saepius in apparatu scriptum est cf. *Addenda*: ignorent tamen lectores quod quaedam de indicatis illis Addendis quae leuioris momenti erant deleui. De Sedulio in Prolegom. p. CIV ss. dixi; in describendis scripturis uariantibus eius litteris minusculis usus sum. Omnino longe plurima sunt Addenda, multo pauciora Corrigenda.

26, 23 innumerabiles, et (pro esse) arguimus, *Heusinger, Emendat. p. 8.*

27, 9. 12. 15 s. *excerpsit Sedul., cf. Montfaucon ibid. — Sedul.: 9 πο-
λιστροφε καυθu (uix zλυθu). Interpretatio lat. ap. Sedul. accuratior quam
in P. — 12: κοσμου φαισφαε φρε (sic). Interpretatio paene eadem ap. Sedul.
et in P. — 15 δαμωναίς | φοιτοσι | χθοναι. 16 δαμνονται | υπ-αυ-μαστιγίς θεού.
Interpretatio lat. plerumque alia ap. Sedul. atque in P et S; in u. 16
infessi Sedul. P. — Cf. Wolff l. c. p. 186.*

27, 9 in appar. l. 'ΚΑΥΘΙ V'.

27, 14 et cum P^{ac}V omittendum est.

28, 1 cf. Proleg. p. LXIII.

28, 13 s. *excerpsit Sedul., cf. Montfaucon ibid. — Sedul. haec: αὐτο-
φύης· αὐτογενέες ἀγενέτος ἀποουτός. — Interpretatio lat. fere eadem ap. Sedul.
quae in P.*

29, 16 s. *excerpsit Sedul., cf. Montfaucon ibid. — Sedul.: 16 δινεται.
— Interpretatio lat. ap. Sedul. alia atque in B³ et S.*

31, 5 ss. AUCTORES] *cf. Halmium ad Cic. de rep. II 41, 68. 6.*

33, 18 ss. e Varrone sumpta esse conicit E. Schürz, de Varronis
ap. S. Patres uestigiis, *Annal. Philol., supplm. uol. XVI (1888) p. 426.*

35, 9 nolui ex B Ariadnen inserere (*Epit. 8, 5*), *cf. 33, 10 et 681, 21 Megaram.*

37, 1 ss. AUCTORES] *ad Cic. de rep. I 36, 56 rettulit Maius.*

38, 6 s. *cf. Tacit. German. 40 extr.*

39, 1 s. *excerpsit Sedul., posuit tamen post locum p. 52, 6; cf. Mont-
faucon ibid. p. 244. — Sedul.: ζευς uel ζην· id est iupiter· quod fratribus
iam occisis superuixerit.*

44, 13 in terraque] *cf. ad Epit. 685, 24.*

45, 7 s. *excerpsit Sedul., cf. Montfaucon ibid. p. 243. — Sedul.: 7 νε-
καυων ιδωλα· καμωντων. — 8 ηδισμορος. — Interpretatio lat. ap. Sedul. alia
atque in SP et quae ualde a graecis discrepat.*

45, 17 habebat recipiendum erat, *cf. ad p. 71, 18.*

48, 14 Aulacia] *Huracia Géza Némethy in ephemeride 'Egyetemes Phi-
lologiai Közlöny' XII (1889) p. 534 conl. Diodor. V 45.*

52, 4 in terra] *cf. ad Epit. 685, 24.*

52, 6 s. *excerpsit Sedul., cf. Montfaucon ibid. — Sedul.: 6 πρωτος (ω
refectum)· τις· μεν· | επιχθονιον. 7 κροναι γενετος· αυτος | ουριοπα (uix eur-)
ζεις. — Interpretatio lat. eadem ap. Sedul. quae in P.*

57, 19 ss. *excerpsit Sedul., cf. Montfaucon ibid. p. 244. — Sedul.:
19 s. δε | αδρασειν ειναι (hoc reffectum) εγυμωνες σικρος : τι· δε· | καταφθιμη-
νοις:ειποριζεις. 58, 1 ιδωλοις. 2 θελιν | θεουο. — Interpretatio lat. paene eadem
ap. Sedul. et in SP. — 58, 2 προλιπειν τε Sibyllistam scripsisse conieci,
quod postea e sua coniectura iam in editionem recepisse Rzsch mihi scripsit.*

58, 3 s. *cf. Quintil. X 1, 123; cf. Add. ad 234, 5. 402, 15 et appar.
ad 428, 6.*

61, 3—7 AUCTORES] *locum Ciceronis indicauit A. Hartl. Sed Lac-
tantium sua non ex Cicerone ac Floro (I 1, 18) contaminasse, sed eodem*

quo *Florum* fonte, scilicet *Senecae* patris *historiis* usum esse (pariter p. 88, § 1—4; 441, § 13 s.) existimo, sententiam quam nuper *Rosbach* ad VII 15, 14 ss. (cf. ad p. 633, § 14—16) probavit, ad hos quoque locos adhibens. Eodem auctore fortasse, non *Liuius*, *Lactantius* p. 123, 18 ss. usus est.

65, 1—20 *Lactantio* *Augustinum* de ciu. dei VI 7 usum esse existimat *E. Schwarz* l. c. p. 454 s., cf. tamen *Reifferscheid*, *Suetoni reliquiae* p. 351. 467.

66, 14 s. excerpit *Sedul.*, cf. *Montfaucon* *ibid.* — *Sedul.*: *Erichthonius* dictus est ἀποτῆς· ἐπίδος καὶ· χθονός id est ex certamine et terra.

70, 1 (non) *sceleratius*] cum hostem delere *sceleratius* sit quam *lacersere*, hoc loco ne res manifesta a *Lact.* adfirmetur, non cum *Thilone* adieci ut sententia sit haec, ipsum *lacersere* hostem tam *sceleratum* fuisse, ut ne delere quidem *sceleratius* esse potuerit.

72, 6 ss. *AUCTORES*] cf. *Reifferscheid*, *Suetoni reliquiae* p. 351. 467.

79, 19 excerpit *Sedul.*, cf. *Montfaucon* *ibid.* — *Sedul.*: ἀδῆ | το | πῆναι. — Interpretatio lat. eadem ap. *Sedul.* quae in *P*, in *P* tamen manca.

82, 6 locum *Lucani* add. *Schoell.*

82, 7 perdunt et *edd.*, semper et *Fritzsche*, quo pentamenter efficitur.

83, 16 locum *scholiastae Germanici* add. *Schoell.*

84, 16 in appar. post *PV* signum distinctionis delendum est.

85, 19 s. *AUCTORES*] *Epic. graec.*, *Musaei Titanogr. frag. 17 Kinkel.*

87, 17 cf. *Proleg.* p. LIX adn. 1.

91, 21 ad quasi ut cf. III 24, 10; de mort. persec. 29, 1.

92, 18 pro *Opem* quod addideram, *Rheam* con. *Schoell* et *Thilo.*

94, 14 sapientiae caelestis disciplina *Heusinger*, *Emendat.* p. 23.

95, 23 in appar. l. siūt.

98, 12 excerpit *Sedul.*, cf. *Montfaucon* *ibid.* — *Sedul.*: ἀνδρώπων id est hominem *greci* appellant quod *sussum* (sic) spectet.

100, 7 absentiae *Heusinger*, *Emendat.* p. 26.

101, 21 per(uersa) per(suasione) *Hartel* et *Schoell.*

104, 20 s. add. *Epit.* 21, 5.

109, 15 instrumentum; illa enim satius esse *Thilo.*

110, § 16—19 *Lactantio* usum esse auctorem *anonymum Theosophiae* c. 71—73 existimat *Buresch*, *Klaros* p. 119 s.

123, 18 ss. *AUCTORES*] cf. *Addenda* ad p. 61, 3—7.

133, 16 in appar. l. 'prius indiget'.

139, 14 uerba hic est—omnia *senarium iambicum* efficere monet *Schoell*, quoniam uerba *ibid.* 12 in hanc foueam—decidit ex *Plauti Persa* IV 4, 46 petita esse possint, fortasse poetae alicuius.

145, § 19. 21. 23 *Ouid. Fast.* IV 787 ss. confert *Le Nourry*, *Apparat.* ad *Biblioth. Max. Vet. Patr.* II 1170 B.

146, 8 in appar. l. 'adēo B' non 'BV'.

147, 13 excerpit *Sedul.*, cf. *Montfaucon* *ibid.* — *Sedul.*: ἐστ'] καὶ | ἀνθρώπος. — Interpretatio lat. aliq. ap. *Sedul.* atque in *P*.

148, 4 id omittendum fuisse monet Hartel, cf. indicem Ennodii ab eo editi p. 702 s. et Wiener Studien II 242; item Buenemann.

151, 5 in totum Hartel.

154, 2 ss. excerpit Sedul., cf. Montfaucon ibid. — Sedul.: 22 εστιν | ακρατη · το · τυπαρχων: 23 δε · στηριξε τυπον. 155, 1 φισιν | γενεης βιοτου. — Interpretatio lat. alia ap. Sedul. atque in P.

158, 20 ss. excerpit Sedul., cf. Montfaucon ibid. — Sedul.: 20 omnia recte; 21 ζην κληρονομουσαι (primum o ex ω rasura factum uid.) του. 22 παραδισον ομωιως ερεθισα. — Interpretatio lat. simillima ap. Sedul. ei quae in P est.

159, 5 ss. excerpit Sedul., cf. Montfaucon ibid. — Sedul.: 5 οργαζιν] επ · εσσειν. 6 ον και πλανησεν | μουραν ανελτιν. 7 λαβιν αγαθου και κακου (sic). — Interpretatio lat. ap. Sedul. alia atque in P.

160, 16 i. iustitiae.

163, 6 s. cf. Arnob. II 35 (p. 76, 15 s.).

164, 1 s. excerpit Sedul., cf. Montfaucon ibid. — Sedul.: 1 Hesiodus dicit του | δαιμονικς | Δις; ο διος. 2 εσθαυο (sic) επιχθονιου φιλακα υς. — Interpretatio lat. ap. Sedul. eadem fere quae in P.

164, 8 (a) puero uir doctus, Miscellan. obseruat. IV (Amstelæd. 1734) p. 415, conl. Epit. 23 (28), 2, uix recte.

166, 4 ss. excerpit Sedul., cf. Montfaucon ibid. — Sedul.: 5 ευσεβια | δαιμον. 6 ρυσται | ευσεβην. 7 ανθρωπους. 9 ευσεβια | εστι. — Interpretatio lat. ap. Sedul. dissimilis ei quae in P est.

167, 6 s. excerpit Sedul., cf. Montfaucon ibid. — Sedul.: 6 επι | τὰδ'] τα α · 7 οσσαπερ] · α · περ | ευρευωνσιν. — Interpretatio lat. alia ap. Sedul. atque in B et P.

171, 8 et ante astu fort. omittendum erat: saepe enim in codicibus et . . et aut ex interpolatione archetypi ortum aut a librariis factum est, cf. ad p. 279, 3; 291, 10; 301, 11; 381, 12; 408, 10; 482, 14; 518, 22; 525, 9, 19; al.

171, 11 AUCTORES] locum Seruii add. Thilo.

184, 16 l. laudaueris ueramque.

186, 13 ad a nautis quod conieci, cf. de ira dei 13, 6.

186, 25 s. quia doctrinae eius est nihil scire Hartel.

195, 12 nam] nimirum Thilo.

202, 9 s. distinguendum est quid? coniugibus . . propriis nonne . . ?

205, § 7 ss. AUCTORES] cf. Cic. de legg. I 19, 52; add. A. Hartl.

220, § 1. 222, § 11—14 AUCTORES] cf. Hartlich, De exhortationum a Graecis Romanisque script. historia, Leipziger Studien XI (1889) p. 306 s.

224, 19 ss. AUCTORES] cf. Hartlich l. c. p. 295.

224, 20 AUCTORES] adde Cic. de rep. I 2, 3 (cf. Maium).

225, 6 (animi) cf. de opif. dei 18, 5; de ira dei 17, 3.

225, 18 pluralem nominis otium ap. Ciceronem non extare docet Neue, Lat. Formenlehre² I 421 s.; non recte Halm codicem Monac. sequitur (edit. p. 790).

226, § 9. 12. 15 AUCTORES] cf. Hartlich l. c. p. 239. 306 s.

XVIII. Laet. 1.

h

233, 16 *malim de eo homine.* — *Frg. Eumenidum Varronis ap. Non. p. 56, 13 (frg. VI Buecheler) confert Schoell.*

234, 5 *est trimeter iambicus (Tragic. Rom. frgm.² p. 265 Ribbeck), sine dubio ex Quintil. VIII 5, 5 sumptus; cf. Addenda ad p. 58, 3 s.*

234, 10 *quid ergo? num possum non timere iam Heusinger, Emendat. p. 51.*

238, 13 *post dedit intercidisse uidetur de muro; cf. Augustin. de ciuit. dei I 22; Cic. Tusc. I 34, 84; 'Die Kaiseranreden', p. 39 adn. 1.*

240, 11 *in appar. post HP signum distinctionis delendum est.*

241, 19 *euolare cod. Monac. 14619; cf. Proleg. p. LV.*

248, c. 21 s. *Lactantium Ciceronis de republ. libro IV usum esse ex frg. a Nonio p. 362, 9 seruato conici potest; cf. ad p. 708, 14.*

252, 14 s. *cf. Martial. II 80.*

257, § 4 s. *AUCTORES] cf. Hartlich l. c. p. 307 s.*

259, 5 *traduntur sc. philosophi: nam Gellius II 18, 4 Cebetem, Laert. Diog. II 105 Alcibiadem uel Critonem nominat.*

263, 24 *in appar. l. 'quod (ante est)]'.*

277, 22 *in marg. numerus 6 paragraphi defluxit.*

285, 9 *in appar. l. iudaeos pro iudaeos.*

296, 11. 297, 9 *cf. Proleg. p. XLIV.*

301 *EPITOME] l. c. 37, 1.*

302, 17 *an egressi scribendum?*

304, 9 *male codex libri de mort. persec. 2, 1 post pro ante.*

309, 19 s. *cf. Proleg. p. XLIX adn. 1.*

311, 17 *cf. Proleg. p. C.*

313, 19 *ut] an et defenditur loco Epit. p. 680, 13?*

317, 12 *cf. ad p. 715, 26.*

323, 6 s. *an in patrem et in filium scribendum erat?*

328, 18 *cf. Proleg. p. XLIV.*

329, § 2 s. *cf. Resch, Agrapha (Gebhardt und Harnack, Texte und Untersuchungen V 4, 1889) p. 348; Usener, Religionsgeschichtliche Untersuchungen I (1889) p. 42.*

352, 5 *cf. ἐμπόματα μαρτύριον in cod. Monac. graec. 271 Inuentionis crucis: Inuentio sanctae crucis ed. Holder p. 30 extr.*

354, 6 *in uoce διψαν productionem syllabae -αν in thesi positae ne in Oraculis Sibyll. quidem ferri posse monuit Rzach, qui Sibyllistam aut διψαν aut εἰς διψαν ὁ' scripsisse conicit; retinui tamen illud propter consensum codicum.*

361, 4 *in appar. l. 'animam B'.*

362, 10. 364, 6 *possis suspicari altero utro loco intercidisse haec quos metus in fugam uerterat Epit. 42, 3; de mort. persec. 2, 2: nam uix significatio eius rei loco IV 18, 2 subest. Dicam de his locis: 'Ueber die Entstehungsverhältnisse' eqs.*

367, 14 *magistri domini scribendum est, cf. de mort. persec. 2, 4.*

380, 13 s. *cf. Resch, Agrapha p. 100. 149.*

- 385, 6 dicam de hoc loco 'Ueber die Entstehungsverhältnisse' eqs.
 392, 12 sicut non recipiendum fuisse existimat Schoell.
 394, 17 ss. cf. Resch, *Agrapha* p. 282.
 402, 15 ss. Lact. in eis quae de Cypriano scripsit, colorem quandam duxisse uidetur ex Quintiliani (*Inst. X* 1, 128 ss.) de Seneca iudicio; cf. *Add. ad p.* 58, 3 s.
 406, 25 aut] an Heusinger, *Emendat.* p. 76.
 412, 4 adde TESTES] Hieronym. *epist. LXX* 3, uol. I p. 425 C Vall.: Cyprianus uir eloquentia pollens et martyrio Firmiano narrante mordetur, cur aduersus Demetrianum scribens testimoniis usus sit prophetarum et apostolorum, quae ille ficta et commenticia esse dicebat, et non potius philosophorum et poetarum, quorum auctoritati utethnicus contraire non poterat.
 413, 5 in appar. l. 'solam (ante ueram)]'.
 430, 3 quid putas hac pietate clementius, (om. quam) mortuis eqs., ut ablatius hac pietate uerbis mortuis eqs. explicetur, con. Hartel, quid potest hac pietate (effici uel sim.) clementius quam Schoell.
 435, 23 in appar. l. 'euitant BHV'.
 441, § 13 s. locus ex Minucio Fel. 37, 3 ss. et Floro I 4, 5 ss. contaminatus uidetur, nisi rectius pro Floro communis huius et Lactantii auctor statuitur (non tamen Liuius II 11); cf. *Add. ad p.* 61, 3—7.
 443, 5 ss. Haase locum ad Senecae De immatura morte librum (cf. *Lact. I* 5, 26; *III* 12, 11), Cellarius, qui Tertullian. *Apol. c.* 50 comparat, ad librum De remediis fortuitorum refert.
 444, 9 cf. *Proleg. p.* XLIII.
 478 in subscriptione codicis R · D · corrigendum est in · DCCCC ·; cf. *Proleg. p.* LXXII.
 479, 4 in appar. l. 'suffragante V'.
 483, 16 uix in B A. Persius subest.
 485, c. 3 s. Lactantium Maximinus in carmine De Y littera (*Anthol. lat.* 632 Riese) sequi uidetur.
 485, 11 s. ad in qua . . eius cf. Koffmane, *Kirchenlatein* p. 130.
 501, 9 post indicere distinctio delenda est.
 515, 15 s. animal . . sociale] Senecam de benef. VII 1, 7 (cf. *Aristot. Polit. I* 2) confert Fauth, De Lactantii dicto: Hominem esse animal sociale. Heidelberg. 1800, p. 5.
 516, 16 tutandam] quoniam uerbum tutari cum praepositione a coniungi solet et statim tutam sequitur, Thilo (desti)tutam conicit, quod locis p. 522, 9. 528, 14. maxime commendatur.
 527, 20 Addendum deleui.
 541, 20 iis delendum.
 547, 4—15 EPITOME] add. c. 59, 1.
 550, 12 in appar. add. 'quid enim B'.
 566, 15 uicit] idem error in codice libri De mort. persec. 38, 1.
 567, 14 in appar. l. 'cui s. l. add. B²'.

573, § 12 *AUCTORES*] cf. Hartlich l. c. p. 308. — 20 pateamus coni. Hartlich, non recte, cf. p. 574, 12.

577, 2. 578, 5. 7 cf. *Proleg.* p. XVI adn. 1.

580, 9 s. idem eqs. cum Buenemanno (cf. p. 850 adn. l; 1079 adn. r) ad proximum (580, 3 s.; cf. ad p. 409, 16 creditum) deus referendum uidetur; cf. Ps. 51, 6; Rom. 3, 4.

581, 13 *EPITOME*] l. '581, 13—20] c. 62, 4 (ab atque)'.
 589, 10 s. locum Ouidii A. Hartl indicauit.

626, 1 ss. formam oraculi nonnihil diuersam habet Theosophia auctoris ignoti c. 37: Buresch, Klaros p. 106.

629, 10 *AUCTORES*] locum Gellii indicauit A. Hartl.

632, 6 cf. *Proleg.* p. LXXXV adn. 1.

644, 2 in appar. l. 'BIBAIYC Sedulius'.

665, 19 super defenditur etiam interpretatione Itala loci Ezech. 38, 22 (cf. Sabaterium II 831) ignem et sulphur pluam super eum et super omnes qui cum eo sunt et super populos multos qui sunt cum eo.

666, 2 *Addendum deleui*.

677, 19 de his notis interroganti mihi Guil. Schmitz, uir harum rerum peritissimus, haec per litteras benigne respondit: Die Schrift ist eine syllabische Notenschrift, die aus den eigentlichen notae Tir. abgeleitet ist und manche Buchstabenzüge daraus bewahrt hat . . . In Silbenschrift sieht die Zeile so aus: non uol ca nus si bi aq am uin de ca uit aut nep tu nus i gnem. Idem uir doctissimus addidit de singulari hoc notarum genere, cuius exemplum primus proposuisset Carolus Cipolla, *Miscellanea di storia italiana*, uol. XXV, 1887, p. 270. 285 (cum tabula II), conferendam esse disputationem Iuliani Havet, *La tachygraphie italienne du Xe siècle*, *Comptes rendus de l'Académie des Inscript.*, uol. XV, 1887, p. 351. Eiusdem generis sunt notae p. 727, 9 et 681, 26. De loco p. 681, 26 Schmitz postea mihi scripsit notas illas (pars margine resecto interiit) sic esse explicandas: aesculap]ium

ta]rquinius (sic, non tarquitijs).

na]tum

Tribus igitur his locis nil nisi uerba Lactantii notis repetita sunt.

704, 5 in appar. l. doctorum hominum (sic) T.

715, 1 adiecit ex usu illo Italiae, de quo cf. Roensch, *Itala u. Vulgata* p. 453.

730, 14 in appar. l. ð.

733, 10 in appar. l. heutes et caeci T.

738, 13 cf. *Proleg.* p. XXXIX adn. 2.

738, 15 in appar. l. 'in totum om. B'.

743, 16 in appar. l. se suoque contentus sit.

744, 6 in appar. l. 'sup. abundantia (h. er.) P'.

756, 13 cf. *Proleg.* p. LXXXV adn. 1.

761, 8 ad reformet cf. 573, 6; 622, 4; 629, 4.

EXPLICATIO SIGNORVM.

- B*: codex Bononiensis 701 saec. VI—VII; cf. Proleg. p. XIII.
- G*: codex rescriptus Sangallensis 213 saec. VI—VII; cf. Proleg. p. XXVI.
Numeri paginarum in apparatu propositi ad genuinum foliorum ordinem, qui numeri uncis inclusi additi sunt, ad eum qui nunc est spectant. De lectionibus in apparatus receptis cf. Proleg. p. XXIX adn. 1.
- H*: codex Palatino-Vaticanus 161 saec. X; cf. Proleg. p. XXXIV.
- M*: codicis Montepessulani 241 pars antiqua saec. X; cf. Proleg. XXXVI.
- M^p*: eiusdem codicis pars saec. XII scripta (I 1, 1—9, 8); cf. Proleg. p. XXXVI. Hoc signum in indice tantum codicum singulis in paginis adnotationi criticae praefixo positum est, in adnotatione ipsa *M* scriptum est.
- P*: codex Parisinus Puteani 1662 saec. IX; cf. Proleg. p. XXXVIII.
- R*: codicis Parisini Regii 1663 pars antiqua saec. IX; cf. Proleg. p. XXX.
- R^p*: eiusdem codicis pars saec. XII scripta (II 9, 8—III 4, 4); cf. Proleg. p. XXXI. XXXIII. De usu huius signi idem quod de *M^p* ualet.
- S*: codicis Parisini 1664 pars antiqua saec. XII; cf. Proleg. XLVII.
- V*: codex Valentianensis 140 saec. X—XI; cf. Proleg. p. XL.
- g*: codex Gothanus Membr. I n. 55 saec. XIV—XV; cf. Proleg. p. LII.
- C*: consensus codicum; cf. Proleg. p. CVIII.
- B¹*: prima manus codicis *B*, *B²* et *B³* secunda et tertia correctrices; pariter in ceteris codicibus. — Correctiones cuiuslibet generis quibus simplex signum codicis adpositum est, manus primae sunt. — Eas lectiones codicum *HMRSV* quibus signa eorum codicum cum numero ¹ addita sunt, manus alterae correxerunt.
- Litterae *ac* et *ar* signo codicis additae significant *ante correctionem* et *ante rasuram*; si nihil aliud indicatum est, scriptura quae nunc est a manu prima facta est et cum contextu consentit.
- Litterae *pc* et *pr* signo codicis additae significant *post correctionem* et *post rasuram*.
- edd.*: editores omnes uel aliqui.
- exp.*: expunxit.
- del.*: linea delenit.
- [] his uncis in apparatu eae litterae includuntur, maxime codicis *G*, quae minus accurate agnosci poterant, his < > eae quae aut scriptura

extincta aut membrana perrosa uel detrita interierunt, sed scripta fuisse possunt.

1 his uncinis comprehenduntur eae litterae uel uoces quae in codicibus supra uersus additae sunt: quae si a manu prima scriptae sunt, lectioni signum codicis uel simplex (uelut *B*) uel cum numero ¹ (*B*¹) adponitur, si a secunda uel tertia, cum numeris ² uel ³ (*B*², *B*³).

1 his uncinis comprehenduntur litterae uel uoces in rasura scriptae: si correctio manus primae est, lectioni signum codicis uel simplex uel cum numero ¹ adponitur, si manus secundae uel tertiae, cum numeris ² uel ³.

2 interrogationis signum litterae additum eam non satis accurate legi potuisse indicat, signo manus (uelut *m. 2?* uel *B*^{1?}) additum minus accurate agnosci potuisse significat, num ea ipsa manus esset.

* littera erasa.

/// uel ≡ rasura.

Oraculorum Sibyllinorum uersus et fragmenta secundum editionem Friedliebii numerantur. In Minucio Felice, Cypriano, Arnobio, Lucifero, Sulpicio Seuero, Saluiano paginae et uersus sunt editionum Academiae Vindobonensis, in Augustini De ciuitate dei libris alterius Dombartianae, in Tertulliano Oehlerianae maioris. In Ennii locis indicandis editio Vahleni adhibita est, in Lucilio editio L. Muelleri. In Cicerone numeri ad Baiteri et Kayseri, in Seneca ad Haasii editionem spectant: quod propter fragmenta monendum est. Loci Epicurei secundum librum ab Usenero editum (Epicurea, 1887) significati sunt.

I. CAELI FIRMIANI LACTANTI DIUINARUM INSTITUTIONUM LIBER I

DE FALSA RELIGIONE.

5 1. Magno et excellenti ingenio uiri cum se doctrinae peni- 1
tus dedidissent quicquid laboris poterat impendi contemptis
omnibus et priuatis et publicis actionibus ad inquirendae ueri-
tatis studium contulerunt, existimantes multo esse praeclarior
humanarum diuinarumque rerum inuestigare ac scire rationem
10 quam struendis opibus aut cumulandis honoribus inhaerere:

RSM^pPV] 1 INCIPIT LIBER FIRMIANI · INSTITVTIONV̄ DI-
VINARV̄ *R* et in *mg. dext.* CELII FIRMIANI DE RELIGIONE ET
REB; DIVINIS AD CONSTANTINV̄ IMP̄ · *al. man. ut uid.*; FIRMIANI
LACTANTII DE FALSA RELIGIONE DEORV̄ · LI · IN · *S*; INCIPIT ·
LIB · LACTANTII · CONTRA GENTES · *M* et in *mg. sup.* [L. Caecilii, Fir-
miani Lactantii liber primus contra gentes *man. recentiss.*; LIBER FIR-
MIANI LACTANTII DE FALSA RELIGIONE *P*; INCIP · LIB · FIR-
MINI · LACTANTII · DE · FALSA · RELIGIONE *V* L. CAELI FIRMIANI
LACTANTI] *subscriptiones libr. I. II. III. IV. VII. in B; cf. Hieronym.*
de uir. illustr. 80: Firmianus qui et Lactantius; de nominibus Lactantii
cf. etiam Prolegomena 2 DIVINARVM INSTITVTIONVM] diuinas in-
stitutiones *infra § 12; diuinarum institutionum Epit. prooem. 1, de ira*
2, 4; institutionum diuinarum inscriptio libr. I et subscriptiones libr. I.
III. IV. V in R, subscriptio libr. VII in P; Hieronym. ibid.: habemus
eius . . . institutionum diuinarum aduersus gentes libros VII 5 excel-
lente *R* sese *M* 6 dedissent *SMV* 7 ad om. *M* 8 studio *M*
aestimantes (est- *S*) *SM* 10 instruendis *V* aut cumulandis] accu-
mulandis (*pr. c in ras. ex u ? m. 1?*) *S*

2 quibus rebus, quoniam fragiles terrenaque sunt et ad solius
 corporis pertinent cultum, nemo melior, nemo iustior effici
 3 potest. erant illi quidem ueritatis cognitione dignissimi, quo-
 niam scire tanto opere cupiuerunt atque ita, ut eam rebus
 4 omnibus anteponerent — nam et abiecissee quosdam res fami- 5
 liares suas et renuntiasse uniuerſis uoluptatibus constat, ut
 ſolam nudamque uirtutem nudi expeditique ſequerentur, (et)
 tantum apud eos uirtutis nomen et auctoritas ualuit, ut in
 5 ipſa eſſe ſummi boni praeſmum iudicaret —, ſed neque
 adepti ſunt id quod uolebant et operam ſimul atque induſtriam 10
 perdiderunt, quia ueritas id eſt arcanum ſummi dei, qui fecit
 omnia, ingenio ac propriis ſenſibus non poteſt comprehendere:
 alioquin nihil inter deum hominemque diſtaret, ſi conſilia et
 diſpoſitiones illius maietaſtis aeternae cogitatio adſequeretur
 6 humana. quod quia fieri non potuit ut homini per ſe ipſum 15
 ratio diuina notesceret, non eſt paſſus hominem deus lumen
 ſapientiae requirentem diutius errare ac ſine ullo laboris effectu
 uagari per tenebras inextricabiles: aperuit oculos eius aliquando
 et notionem ueritatis munus ſuum fecit, ut et humanam ſa-
 pientiam nullam eſſe monſtraret et erranti ac uago uiam con- 20
 7 ſequendae immortalitatis oſtenderet. uerum quoniam pauci
 utuntur hoc caeleſti beneficio ac munere, quod obuoluta in
 obſcuro ueritas latet eaque uel contemptui doctis eſt, quia
 idoneis adſertoribus eget, uel odio indoctis ob inſitam ſibi
 austeritatem, quam natura hominum procliuſ in uitia pati 25
 non poteſt — nam quia uirtutibus amaritudo permixta eſt,
 uitia uero uoluptate condita ſunt, illa offeſi, hac deleniti
 feruntur in praeceptum et bonorum ſpecie falſi mala pro bonis
 amplectuntur —, ſuccurrendum eſſe his erroribus credidi, ut

RSM^oPV] 2 corpori & P¹, in *ras. corr.* P³ cultum pertinent *SM*
 3 quidem illi *PV* agnitione *M* quoniam] quam *SM* *edd.* 4 tanto-
 pere *SPV* cupiuerunt *S* ita ut *om.* *M* 5 ſuas familiares *S* familiaris P¹
 (*corr.* P²) *V* 7 et tantum *scr.*, tantum *C*, tantumque *edd.* 8 *ſupra*
 uirtutis *add.* 1 ueritatis *M* auctoritatis *P* *u+t ex luit *P* 9 praedi-
 carent *PV* 11 ſummum (mum in *mg.* *add.* P²) *PV* 14 cognitio *SM*
 17 ullo (o in *ras.* ex is ? m. 2) *V* 19 nationem R¹, noticionem *M* 23 ea
 quae *P* contemptu *PV* 24 aſſertionibus *S* 25 auctoritatem *M*
 26 permixta *S* 27 deliniti *RMP* 28 et *om.* *M* falſa *MP* mali *P*

et docti ad ueram sapientiam dirigantur et indocti ad ueram
 religionem. quae professio multo melior utilior gloriosior pu- 8
 tanda est quam illa oratoria, in qua diu uersati non ad uir-
 tutem, sed plane ad argutam malitiam iuuenes erudiebamus,
 5 multoque nunc rectius de praeceptis caelestibus disseremus,
 quibus ad cultum uerae maiestatis mentes hominum instituere
 possimus, nec tam de rebus humanis bene meretur qui 9
 scientiam bene dicendi adfert quam qui pie atque innocenter
 docet uiuere. idcirco apud Graecos maiore in gloria philosophi
 10 quam oratores fuerunt. illi enim recte uiuendi doctores sunt
 existimati, quod est longe praestabilius, quoniam bene dicere
 ad paucos pertinet, bene autem uiuere ad omnes. multum 10
 tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, ut nunc
 maiore copia et facultate dicendi causam ueritatis peroremus.
 15 quae licet possit sine eloquentia defendi, ut est a multis saepe
 defensa, tamen claritate ac nitore sermonis inlustranda et quo-
 dammodo adserenda est, ut potentius in animos influat et ui
 sua instructa et luce orationis ornata. de religione itaque nobis
 rebusque diuinis instituitur disputatio. nam si quidam maximi 11
 20 oratores professionis suae quasi ueterani decursis operibus ac-
 tionum suarum postremo se philosophiae tradiderunt eamque
 sibi requiem laborum iustissimam putauerunt, si animos suos
 in earum rerum quae inueniri non poterant inquisitione tor-
 querent, ut non tam otium sibi quam negotium quaesisse uide-
 25 antur et quidem multo molestius quam in quo fuerant ante
 uersati, quanto iustius ego me ad illam piam ueram diuinam

RSM^oPV] 1 dirigantur *R*¹ 2 re religionem (*alt. e ex i*) *P*², sic saepe
 gloriosiorque (que *add. m. 2*) *R* in gloriosior desinit fol. 1 v codicis *S*
 recentiore manu script., in folio 2 r incipit antiqua manus uerbis inde
 ab esse his erroribus (2, 29) repetitis multo quae (*exp. m. 2*) *P* nunc *P*²

6 instruere *P* 7 tamen *Par V* humanis *om. S* 8 dicendo *M* 10 docti-
 ores (*s. l. m. 2*) sic *R* 13 nobilis *P* uictarum *S*, fictura *M* uti *S*
 14 maiore (*e ras. ex æ*) *P*, maiora (*exp. m. 2*) *V* 15 posset *R* 17 ad-
 serenda 'fortasse' Petrus Francius, sed cf. § 20; VI 1, 1; disserenda *C*
 ni] in *M* 18 sua—luce] sua et instructa (*eta in ras. R*) religione et luce
RSM 19 si] et *M* 23 inquisitione *P*²*V*² torquerent] torserunt. querent *M*
 24 quaesisse uideantur quam negotium *P* 25 et quidem] equidem *R*
 26 ueram illam piam diuinam (*corr. m. 2*) *P* uerâ (q. er.) *M* diuinamque *RM*

- sapientiam quasi ad portum aliquem tutissimum conferam, in qua omnia dictu prona sunt, auditu suauia, facilia intellectu, honesta susceptu? et si quidam prudentes et arbitri aequitatis institutiones ciuilis iuris compositas ediderunt, quibus ciuium dissidentium lites contentionesque sopirent, quanto melius nos et rectius diuinas institutiones litteris persequemur, in quibus non de stillicidiis aut aquis arcendis aut de manu conserenda, sed de spe, de uita, de salute, de immortalitate, de deo loquemur, ut superstitiones mortiferas erroresque turpissimos sopiamus?
- 17 Omissis ergo terrenae huiusce philosophiae auctoribus nihil certi adferentibus adgrediamur uiam rectam. quos equidem si putarem satis idoneos ad bene uiuendum duces esse, et ipse
- 18 sequeretur et alios ut sequerentur hortarer: sed cum inter se magna concertatione dissideant secumque ipsi plerumque discordent, apparet eorum iter nequaquam esse directum, siquidem sibi quisque ut est libitum proprias uias inpresserunt confu-

RSM^pPV(g)] 3 s^h P² arbitria *M* 4 institutiones V² 7 stillicidiis R² 8 conseruanda *PV* de spe *om. PV* 9 superstiones *R* 10 post sopiamus in *RSg* locus hic (13) Quod opus nunc nominis tui auspicio inchoamus, Constantine imperator maxime, qui primus Romanorum principum repudiatis erroribus maiestatem dei singularis ac ueri et cognouisti et honorasti. nam cum dies ille felicissimus orbi terrarum inluxisset, quo te deus summus ad beatum imperii columnen (culmen *g*) euexit, salutarem uniuersis et optabilem (optabilē*, ~ *m. 2, S*) principatum praeclaro initio auspicatus es, cum euersam sublatamque iustitiam reducens taeterrimum aliorum facinus expiasti. (14) pro quo facto dabit tibi deus felicitatem uirtutem diuturnitatem, ut eadem iustitia, qua iuuenis exorsus es, gubernaculum rei publicae etiam senex teneas (teneas *g*?) tuisque liberis ut ipse a patre accepisti tutelam Romani nominis tradas. (15) nam malis qui adhuc aduersus iustos in (et *Sg*) aliis terrarum partibus saeuunt quanto serius tanto uehementius idem omnipotens mercedem sceleris exsoluet, quia ut est erga (*ex erra R*?) pios indulgentissimus (*g ex c R*?) pater, sic aduersus impios seuerissimus (seuerissimos *R*?, *s. l. corr. R*?, reuerentissimus *Sg*) iudex. (16) cuius religionem cultumque diuinum cupiens defendere quem potius appellem, quem adloquar nisi eum, per quem rebus humanis iustitia et sapientia restituta est? *cf. Prolegomena* 11 omisse *M* 12 deferentibus *R*, adserentibus *M* 13 et ipse *om. R* 16 decretum *PV* 17 quique *M* uias] uitis *R* inpresserunt] ingressi sunt *Volkmannus, epist. gratulat. p. 5*

sionemque magnam quaerentibus ueritatem reliquerunt. nobis 19
autem qui sacramentum uerae religionis accepimus cum sit
ueritas reuelata diuinitus, cum doctorem sapientiae ducemque
uirtutis deum sequamur, uniuersos sine ullo discrimine uel
5 sexus uel aetatis ad caeleste pabulum conuocamus: nullus 20
enim suauior animo cibus est quam cognitio ueritatis. cui
adserendae atque inlustrandae septem uolumina destinauimus,
quamuis ea res infiniti sit paene operis et immensi, ut si quis
haec dilatare atque exsequi plenissime uelit, tanta illi rerum
10 copia exuberet, ut nec libri modum nec finem reperiatur oratio.
sed nos idcirco breuiter omnia colligemus, quod ea quae ad- 21
laturi sumus tam clara sunt et lucida, ut magis mirum esse
uideatur tam obscuram uideri hominibus ueritatem et iis prae-
cipue qui sapientes uulgo putantur, uel quod tantummodo in-
15 stituendi nobis homines erunt hoc est ab errore quo sunt im-
plicati ad rectiorem uiam reuocandi. quod si fuerimus ut 22
spero adsecuti, mittemus eos ad ipsum doctrinae uberrimum
ac plenissimum fontem, cuius haustu atque potu conceptam
uisceribus sitim sedent ardoremque restinguant, eruntque illis
20 omnia facilia prona manifesta, modo ne pigeat ad percipiendam
sapientiae disciplinam legendi uel audiendi patientiam commo-
dare. multi enim superstitionibus uanis pertinaciter inhae- 23
rentes obdurant contra manifestam ueritatem, non tam de suis
religionibus quas praeue adserunt bene meriti quam de se male.
25 qui cum habeant iter rectum, deuios secuntur anfractus, planum
deserunt, ut per praecipitium labantur, lucem relinquunt, ut

RSM^oPV] 2 uerae *om.* *PV* 3 relata *M* 4 uirtutis] ueritatis *RM*,
sed s. l. 1 uirtutis *add.* *M*¹; ueritatis *tuetur* *Buenemannus*, sed cf. § 17
idoneos ad bene uiuendum duces — *sequeretur* 6 cogitatio *V*¹, in *ras.*
corr. *V*² 7 inlustrandae (*ndae add. m. 2*) *R* septem spatio relicto
om. *R* 8 bene *S* 9 plenisse *P*¹, *corr.* *P*² 10 repperiat *RMP^{ar}* (*pr. p*
er.), reperiatur *SV*, similis plerumque in eis formis uarietas, constanter fere
pp in *B* 11 collegimus *P*, collegimus (*corr. m. 2*) *V* 13 et] ut *M*
his *SMPV* praecipuae (*exp. m. 1?*) *P*, praecipuae *V^{ac}* 17 mittemus
om. *S* 18 ceptam *S* 19 restingit *S* 21 commendare *P*¹ (*commodare*
in mg. m. rec.) *V* 22 uanis *P*² 23 obdurantur *R*¹ (*supra* antur *linea*
*a R*²) *M*, obdurant se *edd.* 24 praeue adserunt] praeferunt *PV* 25 se-
quantur *M* 26 praecipitia lauantur *R*¹, praecipiti uolantur *R*² preci-
pium *M* post labantur 6 fere litt. *eras.*, *P*

- 24 in tenebris caeci ac debiles iaceant. his consulendum est,
ne contra se pugnent uelintque se tandem ab inueteratis er-
roribus liberari: quod utique facient, si quare sint nati ali-
25 quando peruiderint. haec enim prauitatis est causa, ignoratio
sui: quam si quis cognita ueritate discussserit, sciet quo refe- 5
renda et quemadmodum sibi uita degenda sit. cuius scientiae
summam breuiter circumscribo, ut neque religio ulla sine sa-
pientia suscipienda sit nec ulla sine religione probanda sapientia.
- 1 2. Suscepto igitur inlustrandae ueritatis officio non putau
adeo necessarium ab illa quaestione principium sumere, quae 10
uidetur prima esse natura, sitne prouidentia quae rebus omnibus
2 consulat an fortuito vel facta sint omnia uel gerantur. cuius
sententiae auctor est Democritus, confirmator Epicurus. sed
et antea Protagoras qui deos in dubium uocauit et postea Dia-
goras qui exclusit et alii nonnulli qui non putauerunt deos 15
esse quid aliud effecerunt nisi ut nulla esse prouidentia pu-
taretur? quos tamen ceteri philosophi ac maxime Stoici acer-
rime rettulerunt docentes nec fieri mundum sine diuina ratione
3 potuisse nec constare, nisi summa ratione regeretur. sed et
Marcus Tullius quamuis Academicæ disciplinae defensor esset, 20
de prouidentia gubernatrice rerum et multa et saepe disseruit
Stoicorum argumenta confirmans et noua ipsa adferens plurima:
quod facit cum in omnibus philosophiæ suae libris tum maxime
4 in iis qui sunt de natura deorum. nec difficile sane fuit

EPITOME 9-7, 3] Epit. c. 1, 1 sq.

AUCTORES 9-13 (Epicurus)] cf. ad frg. 368 (p. 247, 23).

B(a 16) RSM² PV] 2 uelint quod M 4 prauitas M 5 quo* (d
er.) V 7 sapientia post ulla R 8 relegione (alt. e ex i corr. et ne add.
m. 2) P 11 sine M, si-ne (t er.) V 12 fortuito M sunt M omnia P²
generantur (s. l. m. 2) R 13 sententiae V² 14 ante M pythagoras M
15 putarunt PV 16 nulla] illa S a putaretur incipit cod. B
17 tam(ence)teri B tamen M filosofi B, omnino plerumque f pro ph
18 retulerunt (pr. e ex & R m. 1 et 2) RS, retunderunt M, reddide-
runt PV dicentes M 19 const(areni)si B ratio(ue) B 20 Marcus] B,
M. uel m. cett., prae nomina constanter plena in BG, raro in cett.
21 et (ante saepe) om. M 23 filosofiae B tunc P 24 iis edd., his C
deorum B fu(it) B

paucorum hominum praua sentientium redarguere mendacia
testimonio populorum atque gentium in hac una re non dissi-
dentium. nemo est enim tam rudis, tam feris moribus quin
oculos suos in caelum tollens, tametsi nesciat cuius dei proui-
5 dentia regatur hoc omne quod cernitur, aliquam tamen esse
intellegat ex ipsa rerum magnitudine motu dispositione con-
stantia utilitate pulchritudine temperatione nec posse fieri quin
id quod mirabili ratione constat consilio maiore aliquo sit in-
structum. et nobis utique facillimum est exsequi hanc partem 6
10 quamlibet copiose: sed quia multum inter philosophos agitata
res est et prouidentiam tollentibus satis responsum uidetur ab
hominibus argutis et eloquentibus et de sollertia diuinae proui-
dentiae per totum hoc opus quod suscepimus sparsim dicere
nos necesse est, omittamus in praesenti hanc quaestionem,
15 quae cum ceteris sic cohaeret, ut nihil a nobis uideatur dis-
seri posse, ut non simul de prouidentia disseratur.

3. Sit ergo nostri operis exordium quaestio illa consequens 1
ac secunda, utrum potestate unius dei mundus regatur an ne-
multorum. nemo, qui quidem sapiat rationemque secum putet,
20 non unum esse intellegat, qui et condiderit omnia et eadem
qua condidit uirtute moderetur. quid enim multis opus est 2
ad mundi regimen sustinendum? nisi forte arbitramur, si
plures sint, minus habere singulos neruorum atque uirium:

EPITOME 3—9] c. 1, 3 s. c. 3] c. 2. 17—19] c. 2, 1. 19—8, 5]
c. 2, 3 sq.

BRSM^oPVJ 1 (praua)sentientium B prauę S, prauę M sentien-
tium PV² 2 adque B, sic fere ubique, raro in cett. codd. dissen-
tientium M 3 tam (ante feris) om. P qui R, qui non M, quia P^{per}
(a er.) V 5 supra aliquam add. s. prouidentiam R²¹ 6 mo(tudis)positione B
motus PV constantiae M 7 fieri B³ quin om. PV 8 constat]
constat nisi M consiliū V¹, in ras. corr. V² 9 itaque S 10 quam-
libet B, quamlicet PV mu(ltum) B agitata V² 11 (res) B tol-
lenti(bus) B 13 (ho)c B 14 nos om. S amittamus (pr. a ex o) S²
hanc in presenti M qu(esi)tionem B 15 disseri B 16 post dissera-
tur uerba utrum—regatur ex c. 3, 1, ubi tamen non desunt, S 19 qui-
dem qui B qui postea add. S²¹, om. MPV quidem (i ex e m. 2) R,
qui dñm M 20 un(um) B co(ndi)derit B, condidit M 21 quae M
(uirtute)mod(eret)ur B (multisopusest) B 22 mun(diregimensustinen)-
dum B arbitramur P

- 3 quod quidem faciunt ii qui esse multos uolunt, quia necesse
est inbecillos esse, siquidem singuli sine auxilio reliquorum
tantae molis gubernaculum sustinere non possunt. deus autem,
qui est aeterna mens, ex omni utique parte perfectae consum-
4 mataeque uirtutis est: quod si uerum est, unus sit necesse
est. potestas enim uel uirtus absoluta retinet suam propriam
firmitatem. id autem solidum existimandum est, cui nihil de-
5 cedere, id perfectum, cui nihil possit accedere. quis dubitet
potentissimum esse regem qui totius orbis habeat imperium?
neque inmerito, cum illius sint quae ubique sunt omnia, cum
6 ad eum solum omnes undique copiae congerantur. at si plures
partiantur orbem, minus certe opum, minus uirium singuli
habebunt, cum intra praescriptam portionem se quisque con-
7 tineat. eodem modo etiam dii, si plures sint, minus ualebunt,
aliis tantundem in se habentibus. uirtutis autem perfecta na-
tura in eo potest esse in quo totum est quam in eo in quo
pars exigua de toto est. deus uero si perfectus est, ut esse
8 debet, non potest esse nisi unus, ut in eo sint omnia. de-
orum igitur uirtutes ac potestates infirmiores sint necesse
est, quia tantum singulis deerit, quantum in ceteris fuerit;
9 ita quanto plures tanto minores erunt. quid quod summa
illa rerum potestas ac diuina uis ne semel quidem diuidi potest?
quidquid enim capit diuisionem, et interitum capiat necesse
est. si autem interitus procul est a deo, quia incorruptibilis

EPITOME 5—10, 13] c. 2, 5—8. 15—19] 2, 8 is — minimum.

BRSM^oPV] 1 ii edd., hii BR, hi SMPV uolunt multos B 2 in-
beccillos B, sic, pariter inbeccillitas fere ubique, inbecilles (imb-, et alt. e
ex o ? S) SMPV 7 solidum (exp. m. rec.) P 9 orbis (o ex u) B
10 sunt] sint R^{ac}, corr. R¹⁷ 11 ad B, sic saepissime 12 patiantur Pⁱ, corr.
m. rec. 13 habebant P^{ac} pres(er)iptam(portion)em B co(ntineate)odem B
14 (etiamdiisiplure)s B sunt S 15 aut (~ m. 2) S 16 quam] nō in
ras. ex quā S² in eo] in eo (exp. m. 2) R, in eo non M qua M
17 si S² si perfectus est] si perfectus est quia perfectus est M
18 n(on) B, an* PV, in utroque n ? er. (eo) B 19 sint necesse est]
sint p omnia necesse est (p add. m. 2) R 20 tantum om. M 21 quid]
qui M, quod P quod] quo V 22 uis] ius M 23 quicquid (o ras.
ex d) R, sic saepe, quicquid SMPV et sic plerumque hi codd., quidquid
ubique fere B, ubique G 23 interitum capiat necesse est quae euan.
s. l. repet. B³

est et aeternus, consequens est ut diuidi potestas diuina non
possit. deus ergo unus est, si nihil esse aliud potest quod 10
tantundem capiat potestatis: et ii tamen qui multos esse
arbitrantur officia inter se dicunt esse partitos. de quibus
5 omnibus suo loco disputabimus. illud interim quod ad prae- 11
sentem locum pertinet teneo: si partiti sunt inter se officia,
eodem reuoluitur res, ut ex iis quilibet sufficere omnibus ne-
queat. perfectus igitur non erit qui cessantibus ceteris non
potest omnia gubernare. ita fit ut ad regendum mundum unius
10 perfecta uirtute opus sit quam inbecillitate multorum. qui 12
autem putat hanc tantam magnitudinem non posse ab uno
regi, fallitur neque quanta sit uis ac potestas diuinae maie-
statis intellegit, si existimat singularem deum qui facere mun-
dum potuit, eundem regere non posse quem fecit. at si con- 13
15 cipiat animo quanta sit diuini huius operis immensitas (eamque)
cum antea nihil esset, tamen uirtute atque consilio dei ex
nihilō esse conflata, quod opus nisi ab uno inchoari perfici-
eque non potuit, iam intelleget multo facilius esse ab uno regi
quod est ab uno constitutum. dicat fortasse aliquis ne fa- 14
20 bricari quidem tam immensum opus mundi nisi a pluribus po-
tuisse. quamlibet multos, quamlibet magnos faciat, quidquid
in multis magnitudinis potestatis uirtutis maiestatisque posuerit,
id totum in unum confero et in uno esse dico, ut tantum in
eo sit istarum rerum, quantum nec cogitari nec dici potest.
25 qua in re quoniam et sensu deficimus et uerbis, quia neque 15
tantam intellegentiae lucem pectus humanum neque expla-
nationem tantarum rerum capit lingua mortalis, id ipsum in-

5 suo loco] c. 8 ss. *EPITOME* 23—10, 1] c. 3, 1.

BRSM^cPV] 1 diuidi non possit potestas diuina *P* 2 nil *P* 3 et]
at *M* ii *edd.*, hii *BR*, hi *SMPV* 4 (quib)us *B* 5 disputauimus
B^{ac}P^{ac}Vⁱ 7 iis *edd.*, his *C* 9 post fit *add.* enim *V m. recentiss.*
13 mundum facere *S* 14 at* (q ? *er.*) *V* 15 eamque *addidi* 17 con-
flata *SM* inchoare *R* 18 intellegit *B*, intellegat *R* esse ab uno
conglutinatione fissurae periit B 20 opus] hoc opus *B* mu(ndi n'isi *B*
24 istarum (i m. 1 uel 2) *B* dici (*alt.* i in *ras.* ex o uel ii) *B* 25 de-
ficimus (deficim' *S*) *SM* 26 tantae *M* lucet *M* explanationum *Pⁱ*,
corr. P² 27 rerum *om. M*

- 16 tellegere nos oportet ac dicere. uideo rursus quid e contrario
dici possit, tales esse illos plures qualem nos uolumus unum.
at hoc fieri nullo pacto potest, quod singulorum potestas pro-
gredi longius non ualebit occurrentibus sibi potestatibus ce-
terorum. necesse est enim ut suos quisque limites aut trans- 5
gredi nequeat aut si transgressus fuerit, suis alterum finibus
pellat. non uident qui deos multos esse credunt fieri posse
ut aliquid diuersum uelint, ex qua re disceptatio inter eos et
certamen oriatur; sicut Homerus bellantes inter se deos finxit,
18 cum alii Troiam capi uellent, alii repugnarent. unius igitur 10
arbitrio mundum regi necesse est. nisi enim singularum partium
potestas ad unam prouidentiam referatur, non poterit summa
ipsa constare, uno quoque nihil curante amplius quam quod
ad eum proprie pertinet, sicut ne res quidem militaris nisi
19 unum habeat ducem atque rectorem. quodsi in uno exer- 15
citu tot fuerint imperatores quot legiones, quot cohortes, quot
cunei, quot alae, primum nec instrui poterit acies uno quoque
periculum recusante nec regi facile aut temperari, quod suis
propriis consiliis utantur omnes, quorum diuersitate plus no-
ceant quam prosint: sic in hoc rerum naturae imperio nisi 20
unus fuerit ad quem totius summae cura referatur, uniuersa
20 soluentur et conruent. dicere autem multorum arbitrio regi
mundum tale est, quale si quis adfirmet in uno corpore multas
esse mentes, quoniam multa et uaria sint ministeria mem-
brorum, ut singulos corporis sensus singulae mentes regere 25

EPITOME 11 s.] c. 2, 3 nec potest—referantur. 14—22 (res
militaris)] c. 2, 4 s. 22—11, 8] c. 2, 3 regatque—mens una.

BRSMPVJ 1 quid de *PV* 2 posset *B* esse] *ēē*** (se *er.*) *V*
uolumus *R*¹, corr. *m. rec.* 3 *āt* (*er.*, t in *ras. m. 2*) *V* 4 tibi *V*
5 aut *om. M* 7 mul(tose)sse *B* (fieri *B* 8 diuersumuelintexquare) *B*
ue**lint (li ? *er.*) *M* 9 bellantis *V* 11 singularem *P*¹, corr. *P*²
14 ad *om. P*¹ (s. l. *P*²) *V* nec *M* 16 in quot legiones—alae quater
quod *B*, primo loco quod, altero quot, sed t ex d m. 2, *V* 17 quurnei *B*
18 regifacile) *B* aut] ac *B* imperari *M* 19 pro(priis) *B* diuer-
sitates *BM*, diuersitates *R*¹*S*¹*P*² 22 solue(n)tur *B* corruant *S*¹ (di-
cere *B* arbit(rior)egi *B* arbitriorum *M* 23 t(a)le *B* quisi (alt. i
minus. cert.) *B* in *om. M* corporemultasessentesquo)niam *B*
24 mebrorum (mē in *ras. et r s. l. m. 2*) *V*

credantur, item multi adfectus, quibus commoueri solemus uel
ad iram uel ad cupiditatem uel ad laetitiam uel ad metum uel ad
miserationem, ut in his omnibus totidem mentes putentur ope-
rari. quod si quis profecto dicat, ne ipsam quidem quae una
5 est habere uideatur. quodsi in uno corpore tantarum rerum 21
gubernationem mens una possidet et uniuersis simul intenta
est, cur aliquis existimet mundum non posse ab uno regi, a
pluribus posse? quod quia intellegunt isti adsertores deorum,
ita eos praeesse singulis rebus ac partibus dicunt, ut tamen
10 unus sit rector eximius. iam ergo ceteri non dii erunt, sed 22
satellites ac ministri, quos ille unus maximus ac potens omnium
iis officiis praeferat, ut ipsi eius imperio ac nutibus seruiant.
si uniuersi pares non sunt, non igitur dii omnes sunt: nec enim
potest hoc idem esse quod seruit et quod dominatur. nam si 23
15 deus nomen est summae potestatis, incorruptibilis esse debet,
perfectus impassibilis nulli rei subiectus. ergo dii non sunt quos
parere uni maximo deo necessitas cogit. sed quia non frustra 24
falluntur qui hoc ita putant, causam huius erroris paulo post
aperiemus. nunc unitatem diuinae potestatis testimoniis con-
20 probemus.

4. Prophetarum, qui fuerunt admodum multi, unum deum prae- 1
dicant, unum locuntur, quippe qui unius dei spiritu pleni quae
futura essent pari et consona uoce praedixerint. at enim 2
ueritatis expertes non putant his esse credendum: illas enim

18 paulo post] c. 8, 8 ss. *EPITOME* 14—16] c. 3, 1. 21—23]
c. 3, 2 (— praedicatoribus).

BRSM^o PVJ 1 (m)ulti *B* effectus *M* 2 c(up)iditatem *B* u(el)
(post metum) *B* admiserationem *B*², administrationem *PV* 3 omni-
bus¹ *P*, om *V* mente(s) *B* putarentur (a ex e) *P*, utarentur *V*
4 pr(o)fecto *B* ipsa *P*¹ (~ add. *P*²) *V* 5 uidebitur *B* tantum *M*
6 gubernatione *M* possideat *M* simul *edd.*, semel *C* 7 est *om. R*
8 quod — isti a- *conglutinatione fissurae periit B* 9 (prae)esse *B*
10 ceter(i) *B* dii non *P* 11 un(us) *B* ac ante potens] et *R* om-
n(i)um *R* 12 iis *scr.*, his *BSMPV*, hiis *R* ut *edd.*, et *C* *edd.*
a(cn)utibus *B* seruiant *B* *edd.*, seruiunt *S* 13 nec] sed *PV* 14 q(uod) *B*
seniit *R*¹ 15 dñs *M* 18 qui] quia *M* reputant *M* 19 aperiemus *B*³
21 quia *B* 22 loquuntur (q ex e) *B*³ uniu(s) *B* 23 praedixerunt *BS*

non diuinas, sed humanas fuisse uoces aiunt: uidelicet quia de uno deo praeconium faciunt, aut insani aut fallaces fuerunt. 3 atquin inpleta esse inplerique cottidie illorum uaticinia uidemus et in unam sententiam congruens diuinatio docet non fuisse furiosos. quis enim mentis emotae non modo futura praecinere, 5 sed etiam cohaerentia loqui possit? num ergo fallaces erant qui talia loquebantur? quid ab his tam longe alienum quam ratio fallendi, cum ceteros ab omni fraude cohiberent? idcirco enim a deo mittebantur, ut et praecones essent maiestatis eius 10 et correctores prauitatis humanae. praeterea uoluntas fingendi ac mentiendi eorum est qui opes adpetunt, qui lucra desiderant: 6 quae res procul ab illis sanctis uiris afuit. ita enim delegato sibi officio functi sunt, ut derelictis omnibus ad tutelam uitae necessariis non modo in futurum, sed ne in diem quidem laborarent contenti extemporali cibo quem deus subministrasset. 15 et hi non modo quaestum nullum habuerunt, sed etiam cruciatus 7 atque mortem. amara sunt enim uitiosis ac male uiuentibus praecepta iustitiae. itaque ii quorum peccata et arguebantur et prohibebantur excruciatos eos acerbissime necauerunt. ergo a quibus afuit studium lucri, afuit etiam uoluntas et causa 20 8 fallendi. quid quod aliqui eorum principes aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non potest suspicio cupiditatis ac fraudis,

BRSM^pPV] 1 uoces fuisse *SM* 3 adquin *B* et sic fere ubique, atquin *R*, atqui *S* et sic fere ubique, atquin ex atquin *P*; in *RMHPV* plerumque atquin, raro adquin uel atqui in plerisque *BM* cotidie (t. *cr.*) *B* et sic saepissime, cottidie *R*, sed plerumque cotidie cum cett.

^a uaticinia (a s. l. m. 2, ci m. 1) *P*, uaticinia *V*² 4 congruens om. *S* furiosos fuisse *R* 5 semotae (s s. l. *R*²) *RSM* 6 posset (e ex i) *R*² est (i. e. erunt) *M* 7 qui talia loquebantur om. *BRSM* his *R*² 8 ceteris *R*¹*V*^{ac}, ceteros (o ex alia litt. m. 2) *S* 10 humanam *V*¹ 11 petunt *M* 12 ad illis *V* abfuit *S*², fuit *PV* 13 sibi *P*² 14 (non) *B* (indiem) *B* 15 temporali *M* 16 et om. *PV* hii *R*, hi qui *M* non ulla (inter n et u uidet. n euanuisse; ll euanid. restituit m. 3) *B*, ullum *M* 17 mortem amaram. *M* s(unte)nim *B* 18 ii *edd.*, hii *BRM*, hi *SPV* et om. *M* 19 acruissime *B*^{ac}*P*^{ac}*V* negauerunt *P*^{ac}*V* 20 (ante studium) affuit (pr. f in *eras.* d) *R*, abfuit *S*², fuit *PV* affuit *R*, abfuit *S*² 22 adere^{re} (s. l. m. 2) *R*, in mg. 1 cadere m. al. antiqua posset *M* suspitio *MP*^{ac} (corr. *P*¹?)

et tamen praeconium dei singularis eadem qua ceteri diuinatione fecerunt?

5. Sed omittamus sane testimonia prophetarum, ne minus 1 idonea probatio uideatur esse de his quibus omnino non creditur. ueniamus ad auctores et eos ipsos ad ueri probationem 2 testes citemus, quibus contra nos uti solent, poetas dico ac philosophos. ex his unum deum probemus necesse est, non quod illi habuerint cognitam ueritatem, sed quod ueritatis ipsius tanta uis est, ut nemo possit esse tam caecus, quin uideat inge- 10 gerentem se oculis diuinam claritatem. poetae igitur quamuis 3 deos carminibus ornauerint et eorum res gestas amplificauerint summis laudibus, saepissime tamen confitentur spiritu uel mente una contineri regique omnia. Orpheus, qui est uetustissimus 4 poetarum et aequalis ipsorum deorum, siquidem traditur inter 15 Argonautas cum Tyndaridis et Hercule nauigasse, deum uerum et magnum $\pi\rho\omega\tau\acute{o}\gamma\omicron\nu\omicron\nu$ appellat, quod ante ipsum nihil sit genitum, sed ab ipso sint cuncta generata. eundem etiam $\Phi\acute{\alpha}\nu\eta\tau\alpha$ nominat, quod cum adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit et extiterit. cuius originem atque naturam 5

EPITOME 3 omittamus—prophetarum] cf. ad p. 11, 21. 5—13] c. 3, 2. 13—14, 10. 15 sq.] c. 3, 3.

AUCTORES 13—14, 7] frg. 57 et 75 Abel (cf. Orphica ed. Herm. p. 465; Lobeckii Aglaopham. I 480. 496).

BRSMPV] 1 ad praeconium M eadem qua] eodem modo quo M, eademq; uas P², eademq. V diuinationem M 3 omittimus M minus B² 4 de quibus his B¹PV edd. (sed cf. p. 11, 24), ante his add. ab B²; malim iis 5 auctorem M probationem ueri PV 8 quo PV edd., sed cf. IV 7, 8; Epit. 37, 5 habuerunt BMP 9 qui non BSM 10 diuinitatē S¹, diuinitatis S² quamuis (q. er.) P 11 ornauer S res V² amplificauerun^s (t m. 2?) S 13 regiq; (q; m. 2) S post omnia 6 fere litt. eras., S et M 15 tyndaridis (alt. d in ras. ex n et s in ras. m. 2) B, tyndaris PV 16 ΠΡΩΤΟΓΟΝΩΝ B¹, corr. B³, ΠΡΩΤΟΤΟΝΟΝ (alt. T in ras. V²) RV, UPOTOTONON M post graecum primogenitum BP, idem ante SM, primigenitum in mg. V² appellat om. S, in ras. M post nihil eras. eet M 17 generatum B 18 ΦΑΝΤΑ BS, ΦΑΝΗΤΑ P, phanetā M post graecum prima apparitio P, ante quod est illuminatorem S quod] quoniam M ex infinito] nihil finito PV infinito B³ 19 et om. M

quia concipere animo non poterat, ex aere immenso natum esse dixit:

πρωτόγονος Φαέθων περιμήκεος ἡέρος υἱός.

- 6 aliut enim amplius quod diceret non habebat. hunc ait esse
omnium deorum parentem, quorum causa caelum condiderit 5
liberisque prospexerit, ut haberent habitaculum sedemque com-
munem:

ἐκτίσεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον.

- natura igitur et ratione ducente intellexit esse praestantissimam
7 potestatem, caeli ac terrae conditricem. non poterat enim 10
dicere Iouem esse principem rerum, qui erat Saturno genitus,
neque ipsum Saturnum, qui caelo natus ferebatur; caelum
autem tamquam deum primum constituere non audebat, quod
uidebat elementum esse mundi, quod ipsum eguerit auctore.
haec eum ratio perduxit ad deum illum primogenitum, cui 15
8 adsignat et tribuit principatum. Homerus nihil nobis dare
potuit quod pertineat ad ueritatem: qui humana potius quam
diuina conscripsit. potuit Hesiodus, qui deorum generationem
unius libri opere complexus est: sed tamen nihil dedit non a
deo conditore sumens exordium, sed a chaos, quod est rudis 20
inordinataeque materiae confusa congeries, cum explanare ante
debuerit chaos ipsum unde quando quomodo esse aut constare
9 coepisset. nimirum sicut ab aliquo artifice disposita ordinata
effecta sunt omnia, sic ipsam materiam fictam esse ab aliquo

AUCTORES 20; 15, 3] Hesiod. Theog. 116; 1. 22—35.

BRSM^{PPV}] 1 conspiciere (sp in ras. B³) BS were R¹ dixit esse
natum P 3 ΠΡΟΤΟΤΟΝΟΣ M ΠΕΡΙΜΗΚΕΟΣ B, ΠΕΡΙΜΑΚΕΟΣ S,
ΠΕΡΙΜΕΚΕΟΣ M, ΠΗΡΙΜΗΚΕΟΣ P (HΕΡΩC B, ΗΕΡΟC R, ΘΕΡΟC M
CΗOC R, CΥOC S, YOC M interpretatio lat. in SP 8 ΘΑΝΑΤΟΙC S,
ΑΑΤΑΝΑΤΟΙC M, ΑΘΑΝΑΤΟΙC P (ΔΟ)ΜΟΝ B, ΑΟΜΟΝ SM ΑΦΕΙCΟΝ M
interpretatio lat. in P 9 ex M deducente B, docente M 10 poten-
tiam M 12 neque] denique P 14 egeret B¹, eguerit B³, genuerit SM
auctorem B¹ (in del. B³) SM 16 adsignat et] adsignans M 18 con-
scripsit BRV, sic plerumque b pro p B, raro celt. potuit om. M 21 ante
om. M 22 achao R, cahos P esset B, esse e M 24 effecta] facta B
sic* (ut er.) R materiem R factam BS

necesse est. quis igitur hanc nisi deus fecit, cuius potestati
 subiacent omnia? sed refugit hoc ille, dum horret incognitam 10
 ueritatem. non enim Musarum instinctu sicut uideri uolebat
 in Helicone carmen illud effudit, sed meditatus uenerat ac paratus.
 5 nostrorum primus Maro non longe afuit a ueritate, cuius de 11
 summo deo, quem mentem ac spiritum nominauit, haec
 uerba sunt:

principio caelum ac terras camposque liquentis
 lucentemque globum lunae Titaniaque astra
 10 spiritus intus alit totamque infusa per artus
 mens agitat molem et magno se corpore miscet.

ac ne quis forte ignoraret, quisnam esset ille spiritus qui 12
 tantum haberet potestatis, declarauit alio loco dicens:

deum namque ire per omnis
 15 terrasque tractusque maris caelumque profundum;
 hinc pecudes armenta uiros genus omne ferarum,
 quemque sibi tenuis nascentem accersere uitas.

Ouidius quoque in principio praeclarī operis sine ulla nominis 13
 dissimulatione a deo, quem fabricatorem mundi, quem
 20 rerum opificem uocat, mundum fatetur instructum. quodsi 14
 uel Orpheus uel hi nostri quae natura ducente senserunt in

EPITOME 5—17] c. 3, 4. 18—20] c. 3, 5.

AUCTORES § 11 s.] Minuc. Fel. c. 19, 2. 8 ss.] Aen. VI 724 ss.
 14 ss.] Georg. IV 221 ss. 19 s.] Metam. I 57. 79.

EXPLATORES § 11 s.] Saluian. de gub. dei I 1, 4. 5 (Maro).
 16, 10 (Pythagoras)] cf. Isidor. orig. VIII 6, 19.

BRSM²PV] 1 qui *V*¹ 2 ille hoc *P* 4 carmen] nec carmen* (i
er.) *M* effundit *M* ac] et *M* 5 ñ longe *eras*. *S* abfuit (b m. 2)
in mg. *S*, fuit *PV* a ueritate] ueritati *M* 6 spiritum ac mentem *M*
 8 principium *M^{ac}*, a principio *P^{ac}* (a *expunct.*) *V^{ac}* (a *eras.*) terram *R*
 liquentes (*alt.* e *ex i* *B²R²*) *BRV* 9 lunae, *V²* titaniaque (e *in ras.* *ex*
ae) *P*, titaniaque *V²* 10 infusa] et fusa *M* partus (p *ex p m.* 2) *V*
 12 quinam *SPV* 13 potestatibus *B* loco *om.* *M* 14 deum *om.* *R*
omnes S, omnis (*corr. m.* 2) *V* 15 terrasq; (*exp. m.* 2) *R* tractatusque *M*,
 tactusque *V¹* maris*** (quē *er.*) *B* 16 hic *M* 17 tenuis sibi *M*
 tenues (*alt.* e *ex i*) *B²R²* accersere *RSM*, arcersere *V*, arcessere *BP*
 18 operis] carminis *R*, ôperis, *in mg.* carminis *al. m. ant.*, *S* 20 uocet *B*
 quod uel si *R* 21 qui *B* docente *B¹V¹*, *corr.* *B³V²*

perpetuum defendissent, eandem quam nos sequimur doctrinam comprehensa ueritate tenuissent.

- 15 Sed hactenus de poetis. ad philosophos ueniamus, quorum
 grauior est auctoritas certiusque iudicium, quia non rebus com-
 16 menticiis, sed inuestigandae ueritati studuisse creduntur. Thales 5
 Milesius, qui unus e septem sapientium numero fuit quique pri-
 mus omnium quaesisse de causis naturalibus traditur, aquam esse
 dixit ex qua nata sint omnia, deum autem esse mentem quae
 ex aqua cuncta formauerit. ita materiam rerum posuit in umore,
 17 principium causamque nascendi constituit in deo. Pythagoras 10
 ita definiuit quid esset deus: animus per uniuersas mundi
 partes omnemque naturam commeans atque diffusus, ex quo
 18 omnia quae nascuntur animalia uitam capiunt. Anaxagoras
 deum esse dicit infinitam mentem quae per se ipsam moueatur:
 Antisthenes multos quidem esse populares deos, unum tamen 15
 19 naturalem id est summae totius artificem. Cleanthes et Ana-
 ximenes aethera esse dicunt summum deum, cui opinioni poeta
 noster adsensit:

tum pater omnipotens fecundis imbris aether
 coniugis in gremium laetae descendit et omnis 20
 magnus alit magno permixtus corpore fetus.

EPITOME 3-5] c. 4, 1. 5-17, 2 Thales-Zenon] c. 4, 3.

AUCTORES § 15-23] Minuc. Fel. c. 19, 3-10. § 16] Cic. de
 nat. deor. I 10, 25. § 17] ibid. 11, 27. § 18 Anaxagoras] ibid. 11, 26.
 Antisthenes] ibid. 13, 32. § 19 Cleanthes] ibid. 14, 37. Anaximenes]
 ibid. 10, 26. 19 ss.] Georg. II 325 ss.

EXPLATORES § 17] Saluian. ibid. I 1, 2.

BRSM^pPV] 4 grauiorem S¹, grauior+est S² auctoritas B² certius-
 que B² qui M cōmenticiis (t ex er. d m. 2) S ueritatis M cre-
 dentur S 6 e numero septem sapientium R ex SM quoque R, quia M
 8 sunt S dñm ex dei ut uid., B³ qui M 9 humorem B³, humore
 (h s. l. R²) RS 10 in deo] ideo B¹, idē (sic) B³ pythagoras B
 11 diffinit P quis B animus** (em ? er.) B, animus qui SM uniuersas
 mōdi B² 12 partes B³ quo] quē S¹ 13 anaxoras R 14 ipsa
 BRP¹ (~ add. P²) V moueatur, P² 15 anthistenes BRSM 16 id est om. M
 cleantes BRM anaximenes (i in ras. ex a ? m. 3) B 17 dicunt (un ex i
 ? m. 2) B 18 adsentit B 19 tunc P imbris M 20 coniugis B
 laete RS omnes BM 21 magnos B alit (l in ras. ex b ? m. 3) B
 permixtos B¹, corr. B³, permixtus R¹, commixtus Verg.

Chrysippus naturalem uim diuina ratione praeditam, interdum 20
 diuinam necessitatem deum nuncupat, item Zenon naturalem
 diuinamque legem. horum omnium sententia quamuis sit 21
 incerta, eodem tamen spectat, ut prouidentiam unam esse con-
 5 sentiant. siue enim natura siue aether siue ratio siue mens
 siue fatalis necessitas siue diuina lex siue quid aliut dixeris,
 idem est quod a nobis dicitur deus. nec obstat appellationum
 diuersitas, cum ipsa significatione ad unum omnia reuoluantur.
 Aristoteles quamuis secum ipse dissideat ac repugnantia sibi et 22
 10 dicat et sentiat, in summum tamen unam mentem mundo
 praeesse testatur. Plato, qui omnium sapientissimus iudicatur, 23
 monarchiam plane aperteque defendit nec aethera aut rationem
 aut naturam, sed ut est deum nominat: ab eo mundum hunc
 perfectum atque mirabilem esse fabricatum. quem Cicero 24
 15 secutus atque imitatus in plurimis frequenter deum confitetur
 ac supremum uocat in iis libris quos de legibus scripsit;
 ab eoque regi mundum argumentatur, cum disputat de natura
 deorum, hoc modo: nihil est praestantius deo. ab eo
 igitur mundum regi necesse est. nulli igitur est na-
 20 turae oboediens aut subiectus deus. omnem ergo regit
 ipse naturam. quid autem sit deus, in Consolatione definit: 25
 nec uero deus ipse, qui intellegitur a nobis, alio modo

EPITOME 9—11] c. 4, 2. 12—14] c. 4, 1. 14—21] c. 4, 3.

AUCTORES § 20 Chrysippus] Cic. *ibid.* I 15, 39. Zenon]
ibid. 14, 36. § 22] *ibid.* 13, 33. § 23] cf. *ibid.* 12, 30. 16] I 7, 22.
 18] II 30, 77. 21] *frg.* 13; cf. *Tusc.* I 27, 66.

EXPILOTORES § 23] cf. *Saluian. ibid.* I 1, 3 (p. 3, 19 s.).
 18—18, 3] *Saluian. ibid.* I 1, 4.

B (— 13) *RSM²PV*] 1 diuini *B* praedictam ratione *S* 2 diuinam
om. M necessitatē (~ *add. uel restit. m.* 3) *B* nunc cupat *R*, non-
 cupat (o *ex u*) *P²*, sic saepius zenon *RSP* naturalem *B³* 3 omnium]
 omnium enim *M* sententiam *R* 4 eodem] eodem modo *M* expectat *BM*
 6 quid aliut] aliud quicquid *M* aliut *B¹*, aliud *corr. B²*, sic saepe
 dixerint *B* 8 ipse *S¹* omnia] diuersitas *R* 9 dissidiat *M* et (ante
 dicat) *om. BR* 10 summo *B* 12 monarchiam] *RPV Epit. 4, 1*, mon-
 archiam *BSM* 13 post naturam (*fol. 4 extr.*) duo folia interciderunt in *B*,
 sequitur his ergo uersibus c. 6, 15 16 iis *edd.*, his *C* 18 praestan-
 tius *V²* 19 necesse est regi *codd. Cic.* ante naturae idem naturae *u*
 uid. *eras. P* 21 in deconsolatione *M* definiuit *R*

- intellegi potest nisi mens soluta quaedam et libera,
segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens
26 et mouens. Annaeus quoque Seneca, qui ex Romanis uel
acerrimus Stoicus fuit, quam saepe summum deum merita
laude prosequitur! nam cum de inmaturo morte dissereret, 5
non intellegis inquit auctoritatem ac maiestatem iudicis tui, rectoris orbis terrarum caelique et deorum
omnium dei, a quo ista numina quae singula adoramus
27 et colimus suspensa sunt? item in Exhortationibus: hic
cum prima fundamenta molis pulcherrimae iaceret et 10
hoc ordiretur quo neque maius quicquam nouit natura
nec melius, ut omnia sub ducibus suis irent, quamuis
ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros
28 regni sui deus genuit. et quam multa alia de deo nostris
similia locutus est! quae nunc differo, quod aliis locis oppor- 15
tuniora sunt. nunc satis est demonstrare summo ingenio uiros
attigisse ueritatem ac paene tenuisse, nisi eos retrorsus in-
fucata prauis opinionibus consuetudo rapuisset, qua et deos
esse alios opinabantur et ea quae in usum hominis deus fecit,
tamquam sensu praedita essent, pro diis habenda et colenda 20
credebant.
- 1 6. Nunc ad diuina testimonia transeamus. sed prius unum
proferam, quod est simile diuino et ob nimiam uetustatem et

EPITOME 3 ss.] c. 4, 3.

AUCTORES 6] frg. 26. 9] frg. 16.

EXPILATORES 1 mens soluta] cf. Isidor. orig. VIII 6, 19.

RSM^pPV] 1 sola *M^{ac}*, s. l. corr. 2 segregata (alt. e ex a et ga
m. 2) *P* concretionem mortali, *V*² congregatione *M* omnia om. *R*
3 uelut uel *R*, om. *M* 4 acerrimus (s. er.) *R* summe *M* 7 rectoris
orbis] rectoribus *PV* rectorem *R*, rector *M* 8 dei *edd.*, deum *RSPV*,
deus *M*, is ta-tum (n. er.) in «qua» (a et e er.) singula *R* 9 suspensa]
idem suspensa *R* 11 quod *R* necque *R* quisquam *M* natura
(~ er.) *S* 13 intenderet *V* 14 deos *M*, deus (s. l. m. post.) *P*; cf. c. 7, 5,
tamen Seneca fort. deos scripserat; an deus ex c. 7, 5 inlatum? cf. 9 hic
nostri *SM* 15 quo *M* 17 tenuisse (e part. ras. ex u et nu m. 2) *P*
retrorsum *S* fuscata *M*, infucata *P*¹ (corr. *P*²) *V* 18 et om. *M*
19 alios esse *P* usu *M* homini *M* 20 praedicta *V* esse *S*¹
23 et *S*, est *P*² simili *S*

quod is quem nominabo ex hominibus in deos relatus est.
 apud Ciceronem C. Cotta pontifex disputans contra Stoicos de 2
 religionibus et uarietate opinionum quae solent esse de diis,
 ut more Academicorum omnia faceret incerta, quinque fuisse
 5 Mercurios ait et enumeratis per ordinem quattuor quintum
 fuisse eum a quo sit Argus occisus; ob eamque causam
 in Aegyptum profugisse atque Aegyptiis leges ac
 litteras tradidisse. hunc Aegyptii Thoyth appellant, 3
 a quo apud eos primus anni sui mensis id est Sep-
 10 tember nomen accepit. idem oppidum condidit, quod etiam
 nunc graece uocatur Mercurii ciuitas, et Pheneatae colunt eum
 religiose. qui tametsi homo fuit, antiquissimus tamen et in-
 structissimus omni genere doctrinae adeo, ut ei multarum rerum
 et artium scientia Trismegisto cognomen inponeret. hic scripsit 4
 15 libros et quidem multos ad cognitionem diuinarum rerum per-
 tinentes, in quibus maiestatem summi ac singularis dei asserit
 isdemque nominibus appellat quibus nos dominum et patrem.
 ac ne quis nomen eius requireret, ἀνώνυμον esse dixit, eo
 quod nominis proprietate non egeat, ob ipsam scilicet unitatem.
 20 ipsius haec uerba sunt: ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος οὐ
 προσδέεται· ἐστὶ γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. deo igitur nomen 5

EPITOME 4-20, 1] c. 4, 4.

AUCTORES § 2 s.] de nat. deor. III 22, 56. 17 dominum et
 patrem] Ps.-Apulei. Asclep. c. 20 (p. 42, 16 Goldb.) et saepius; Poemand.
 c. 5, 2 (p. 42, 2 s. Parth.) 18-21] cf. Ps.-Apulei. ibid. c. 20 (p. 42, 27-
 43, 3 Goldb.) § 5] cf. Minuc. Fel. c. 18, 9 s.

EXFILATORES 6] cf. Isidor. orig. V 1, 2. 13 s.] ibid. VIII 11, 49.

RSM^pPV] 1 his SPV ex] ab M inter M relaxatus S
 2 G. PV cocta S 3 et de uarietate M 4 faceret] sciret P¹, ras.
 et s. l. corr. P² 7 in om. codd. Cic. 8 Thoyth R, THOYTH S, ΘΕΟΥ-
 CEN M, ΠΗΟΥΤΗ factorem P, ΠΗΟΥΤΗ V; theyn codd. Cic. 9 illos P
 11 Pheneatae edd. ex codd. Cic., faeniatae RPV, feniatae S, fenitae M
 12 tametsi P² antiquissimis P¹, corr. P² tamen et instructissimus
 om. M 14 scientiam M trimegistus (-mae- M) RM nomen M
 *is (h. er.) R 15 et om. V 16 asseruit SM 17 isdemque S², hisdem-
 que PV supra domi add. dñ R² ac M 18 Anonymen M, ANONYMON
 sine nomine P 19 ab ipsa scilicet unitate M 20 ὃς prius] AC M 21 PO-
 CAEETM M, ΠΡΟΚΑΕΕΤΑΙ P ECTIN SMP ΓΑΡΥ R^{2c}, γ del. R¹, ΙΑΡ M
 ANONYMOC M, ANONIMOC P interpretatio lat. fere eadem in S et P

(non) est, quia solus est, nec opus est proprio uocabulo, nisi cum discrimen exigit multitudo, ut unam quamque personam sua nota et appellatione designes. deo autem, quia semper unus est, proprium nomen est deus.

- 6 Superest de responsis sacrisque carminibus testimonia quae sunt multo certiora proferre. nam fortasse ii contra quos agimus nec poetis putent esse credendum tamquam uana fingentibus nec philosophis, quod errare potuerint, quia et ipsi
7 homines fuerint. M. Varro, quo nemo umquam doctior ne apud Graecos quidem uixit, in libris rerum diuinarum quos ad C. Caesarem pontificem maximum scripsit, cum de quindecimuris loqueretur, Sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllae, sed appellari uno nomine Sibyllinos, quod omnes feminae uates Sibyllae sint a ueteribus nuncupatae uel ab unius Delphidis nomine uel a consiliis deorum enuntiandis. σιούς enim deos, non θεούς, et consilium non βουλήν, sed βούλλαῖν appellabant Aeolico genere sermonis. itaque Sibyllam dictam esse

EPITOME 5 s. (superest) 9—21, 5 (Libyssam)] c. 5, 1.

EXPILATORES § 7 ss.] Hieronym. adu. Iouin. lib. I, uol. II 806 D Vall.; Isidor. orig. VIII 8; cf. Augustin. de ciu. dei XVIII 23 (p. 285, 5; 288, 7 s.); Anonym. de Sibyllis, post Orac. Sibyll. ed. Friedl. p. IV s.

RSH (a 3) *MPV*] 1 non add. edd., cf. Minuc. Fel. p. 24, 19 s. opus] corpus *S*² 2 ut om. *M* 3 designet *M* deus *R* a deo autem in-

cipit *H* 5 superest] superest ut (s. l. m. 2) *P* sacrisque *H*² 6 multa *S*, multitudo *V* ii *R*, hi *SPV*, hii *H*, hii* (q. er.) *M* quod *P*¹, corr. *P*² 9 quo* (d. er.) *V* ne* (c. exters.) *R* 10 dixit *R* 11 C. om. *SHM*, G. *PV* 12 sibyllinos *R*, sibullinos *S*^{ac} (u. ras. in i. corr.), sibyllinos *H*, sybillinos *MPV*; omnino hac in uoce perpetua in omn. codd. permutatio litterarum i et y, interdum etiam u. frequens alterius l omissio libros om. *M* 13 sed] et *HM* 14 femine* (s. er.) *R*, om. *P* sibyllae *HM*^{ac} (u. ras. in i. corr.) 16 CLOYC *RS*, sic *HM*, CLOYC *PV* NONΘEOYC *PV* theus *SH*, theos *M* 17 NONBOYAIN (post A. erasum l in *P*) *PV* βουλήν] bulen *SHM* βούλλαῖν Wachsmuthius, quippe quod Sibylla forma quoque commendat, quam Varronem scripsisse probabile sit; boyaian *R*, BOYAIAN *PV*, buletin *S*, bulean *HM*; βούλλαῖν Ahrens de dial. Aeol. p. 59 n. 34, βουλήν edd. eo+go (li. er.) *R*, ae+olico (l. er.) *M* 18 ita *R* dictam *H*²

quasi θεοβούλην. ceterum Sibyllas decem numero 8
fuisse, easque omnes enumeravit sub auctoribus qui de sin-
gulis scriptitauerint. primam fuisse de Persis, cuius
mentionem fecerit Nicanor, qui res gestas Alexan-
dri Macedonis scripsit; secundam Libyssam, cuius
meminerit Euripides in Lamiae prologo; tertiam 9
Delphida, de qua Chrysippus loquatur in eo libro
quem de diuinatione composuit; quartam Cimmeriam in
Italia, quam Naeuius in libris belli Punici, Piso in
10 annalibus nominet; quintam Erythraeam, quam Apol-
lodoros Erythraeus adfirmet suam fuisse ciuem eam-
que Graeis Ilium petentibus uaticinatam et perituram
esse Troiam et Homerum mendacia scripturum; sextam
Samiam, de qua scribat Eratosthenes in antiquis
15 annalibus Samiorum repperisse se scriptum; septimam 10
Cumanam nomine Amaltheam, quae ab aliis Herophile
uel Demophile nominetur, eamque nouem libros at-
tulisse ad regem Tarquinium Priscum ac pro iis tre-

EPITOME 6—16 tertiam — Cumanam] c. 5, 1. 11 s.] c. 5, 2
Erythraea — perhibetur. 15—22, 7] c. 5, 2 ex his — tres esse libros.

AUCTORES 11—13] Orac. Sibyll. III 419—430.

RSHM^oPV] 1 ΘΕΟΒΟΥΛΗΝ *R*¹, s. l. i. consilium esse dei *R*², theo-
bulen *SHPV*, theobolen *M*, cf. *Hieron.* quodsi Aeolico genere sermonis
Sibylla θεοβούλη appellatur; σιφουλὴν *edd.*, cf. *Seru. Aen. VI 12* (III 445)
Sibylla dicta est quasi σιφὸς βουλή; an *Lact.* θεοῦ βουλήν *scripsit*?
2 omnis *P* enumerauerint *HM* sub — scriptitauerint in *inf. mg.* *H*²
quide* (m *er.*) *P* 3 scribititauerant (alt. a *ex i*) *R*² 4 nicanor *PV*
5 machedonis *P*¹ (h *del. P*²) *V* libissam *S*, lybissam *PV* cuius — Del-
phida *om. M* 6 euripides *V* prologo *S*¹ 7 Delphida] delphida *Epit.*,
delphidā *RS*, delphidam *HPV*, *om. M* loquatur (i m. 2) *R*, loquitur *HM*
10 nomin^{at} (& *er.*, at m. 2) *R*, nominat *HM* erythream *PV*; sic uel i
pro y uel h *om. saepe omnes codd.* 11 affirmēt (at s. l. *er.*) *R*, ad-
firmat *SM* eāque (~ m. 2) *H* 12 graeis *R*, grecis *S*² 13 troiam
ēsse *M* 14 scribat *P*, scribit *cett.* eracorthenes *S* 15 samniorum *PV*
se *om. HM* 16 amolatheam *HM*, amaltheam *PV* erophile (lq *M*)
SHMPV 17 denophile (corr. m. 2) *V*; Demo *conl. Pausan. X, 12, 8*
Maassius, de Sibyllarum indicibus p. 33 18 iis *R*, eis *S*, his *cett.*

centos philippeos postulasse regemque aspernatum
 pretii magnitudinem derisisse mulieris insaniam; illam
 in conspectu regis tris combussisse ac pro reliquis
 idem pretium poposcisse; Tarquinium multo magis
 11 insanire mulierem putauisse; quae denuo tribus aliis 5
 exustis cum in eodem pretio perseueraret, motum esse
 regem ac residuos trecentis aureis emisse; quorum
 postea numerus sit auctus, Capitolio relecto, quod
 ex omnibus ciuitatibus et Italicis et Graecis prae-
 cipueque Erythraeis coacti adlatique sunt Romam 10
 12 cuiuscumque Sibyllae nomine fuerunt; octauam
 Hellespontiam in agro Troiano natam, uico Marmesso
 circa oppidum Gergithium, quam scribat Heraclides
 Ponticus Solonis et Cyri fuisse temporibus; nonam
 Phrygiam, quae uaticinata sit Ancyrae; decimam Ti- 15
 burtem nomine Albuneam, quae Tiburi colatur ut
 dea iuxta ripas amnis Anienis, cuius in gurgite simu-
 lacrum eius inuentum esse dicitur tenens in manu
 13 librum. harum omnium Sibyllarum carmina et feruntur et
 habentur, praeterquam Cymaeae, cuius libri a Romanis occul- 20
 tantur nec eos ab ullo nisi a quindecimuiris inspicere fas habent.

EPITOME 11—16 octauam — Albuneam] c. 5, 1. 19—23, 4] c. 5, 2.
 20 s.] c. 5, 3 praeter—licet.

RSHM^pPV] 2 magnitudine HM, magnitudinis PV mulieris] si-
 byllae R 3 tris R¹PV¹, tres R²SHMV² ac om. HM 5 putasse HM
 aliis P² 6 exustus V^{ac}, ras. corr. motus H¹ esse regem esse (exp.
 m. 2) R 7 ac om. R 8 relecto] restituto HM 10 Erythraeis edd.,
 erythriis RPV, eritriis S, erytris H, eritreis M 11 fuerint S 12 mar-
 merse M; Marmesso corruptum ex Marpesso potius Lactantio uel eius
 auctori quam librariis tribuendum esse probat Maassius p. 24 adn. 62
 13 gergithium SHM; Gergithum Maassius p. 33 scribat (corr. m. 2) R,
 scribit (i ex a) H² eraclidus S, herachides V 14 solonicus S cyri PV
 temporis PV 15 ameyrae HM tiburtam M 16 tiburti R² colatur
 (corr. m. 2) R 17 antenis R, arieni (alt. i in ras. m. 2) H (r ex n) M
 18 eius om. HM 19 librum] librum cuius sortes senatus in capitolium (ca-
 pitolio R) abstulerit RS 20 cymeae HMPV occultantur R¹, abscon-
 duntur et s. l. occultantur M, occultantur PV 21 a nullo R

et sunt singularum singuli libri: quos, quia Sibyllae nomine
 inscribuntur, unius esse credunt, suntque confusi nec discerni
 ac suum cuique adsignari potest nisi Erythraeae, quae et nomen
 suum uerum carmini inseruit et Erythraeam se nominatui-
 5 praelocuta est, cum esset orta Babylone. sed et nos confuse 14
 Sibyllam dicemus, sicubi testimoniis earum fuerit abutendum.
 omnes igitur hae Sibyllae unum deum praedicant, maxime
 tamen Erythraea, quae celebrior inter ceteras ac nobilior ha-
 betur, siquidem Fenestella diligentissimus scriptor de quin-
 10 decimuiris dicens ait restituto Capitolio rettulisse ad
 senatum C. Curionem consulem, ut legati Erythras
 mitterentur, qui carmina Sibyllae conquisita Romam
 deportarent: itaque missos esse P. Gabinium M. Ota-
 cilium L. Valerium, qui descriptos a priuatis uersus
 15 circa mille Romam deportarunt. idem dixisse Varronem
 supra ostendimus. in his ergo uersibus quos Romam legati 15
 adtulerunt de uno deo haec sunt testimonia:

εἷς θεός, ὃς μόνος ἄρχει, ὑπερμεγέθης ἀγέννητος.

hunc esse solum summum deum, qui caelum fecerit luminibus-
 20 que distinxerit:

EPITOME 7 s. omnes — praedicant] c. 5, 3. 17. 24, 1 ss.
 6 s. 25, 3] c. 5, 3.

AUCTORES 3—5] Orac. Sibyll. III 808—813. 18] frg. I 7;
 cf. Theophil. ad Autolyc. 112 C.

B (a 16) *RSHM^pPV*] 1 quos] qui *HM* *edd.* sybillino *M* 2 scribuntur
HM unius] ueluti unius *SHM* credunt *scripsi*, creduntur *C* *edd.* 3 et
om. HM 4 nominatui *RPV*, nominatum iri *S*, nominaturi *H*, nominatam
 iri *M*; cf. *Archiv. lexicograph. et gramm. lat.* II 352; III 457 11 *C*
om. R, G. PV ery transmitterentur *M* 13 octablium *R*, octacilium
 (octa in ras. *H*) *SHMV* 14 uarlerium *PV* 16 ab his ergo denuo
 incipit *B* fol. 5; cf. p. 17, 13 18 εἷς] IC *B* θεός] ΘΙΟΡ *HM*, ΘΕΟ**
 (OC ut uid. er.) *V* εἷς] Ō *R*, OP *H*, POP *M*, O *P^{ac}* (q̄ OC s. l. *Pⁱ*) *V*
 ΑΡΧΗ *R*, ΑΡΧΗ *P* ΥΠΕΡΜΕΓΕΘΕC (corr. m. 3) *B*, ΠΕΡΜΕΡΕC *S*,
 ΥΠΕΡΜΕΙΝΟEC (sed N pro Π *M*) *HM*, ΜΗΓΗΤΗC *P*, supra antecedens
 ΑΡΧΗ hoc i ΥΠΗΡ *add. Pⁱ* ΑΓΕΝΝΕΤΟC (corr. m. 3) *B*, ΑΓΕΝΝΤΟC *S*,
 ΑΓΕΝΝΕΖΟC *H*, ΑΓΗΝΕΤΟC *P*, ΑΓΕΝΕΤΟC *V* interpretatio lat. in *B* a
 m. post. *add.*, aliam communem habent *SP* 20 distrinxerit *S*

ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος, ὃς πεποίηκεν
οὐρανὸν ἡέλιόν τε καὶ ἀστέρας ἡδὲ σελήνην
καρποφόρον γαῖαν τε καὶ ὕδατος οἷδατα πόντου.

16 qui quoniam solus sit aedificator mundi et artifex rerum nel
quibus constat uel quae in eo sunt, solum coli oportere testatur: 5

αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεισθ' ἡγήτορα κόσμου,
ὃς μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἐτύχθη.

AUCTORES 1 ss.] frg. II 3 ss.; cfr. Theophil. 113 B. 6 s.] frg.
I 15 s.; cf. Theophil. 112 D.

BRSHM^pPV] 1 ἀλλὰ] ΑΑΑΑ Μ μόνος] ΜΟΝ Β εἷς] ΙC ΗΜ
ΠΑΝΥΠΕΡΤΑΤΟΣ Β¹, pr. P in Π corr. Β³, ΠΑΝΥΠΕΡΙΑΤΟΣ R, ΠΑΝΥΠΕ-
ΡΥΑΤΟΣ (pro Π est N in M) ΗΜ, ΠΑΝΥΠΗΡΤΑΤΟΣ P ΠΕΠΟΙΗΚΕΝ Β,
ΠΕΠΟΙΗΚΗΝ (pro ΠΕΟ est ΠΟΕ in M) ΗΜ, ΠΗΠΟΙΗΚΕΝ P, ΠΕΠΟΙ-
ΗΚΕ V 2 ΗΜΙΟΝ ΒΗΥ, ΑΙΟΝ Μ, ΗΜΙΩΝ P τε] ΙC R CΤΕΡΑΣ V
ΗΔΗ Β, ΕΑΣ ΗΜ CΗΑΕΝΗΝ Β, CΕΛΗΝ Η, CΕΑΝΝ Μ, CΗΑΕΝΕΝ P
3 ΚΛΕΠΟΦΟΝΟΝ ΗΜ ΓΕΑΝ ΒΥ, ΗΑΝ P καὶ] ΡΑΙ ΗΜ ΑΑΤΟΣ R,
ΥΑΑΤΟΣ ΗΜ, ΙΔΑΤΟΣ P ΟΙΑΜΑΤΑ R, ΟΙΑΜΑΤΑ ΗΜ, ΟΙΔΕΜΑΤΑ (Π
pro Ε V) PV ΤΙΟΝΤΟΥ Μ in S graeca et latina commixta sic
sed deus unus ultra ΑΑΑΑ ΘC ΜΟΝΟΣ ΕΙC omnia sublimior qui ΠΑΝΥΠΕΡ-
ΤΑΤΟΣ ΘC ΠΕΠΟΙΗ fecit caelum ΚΕΝΟΥΡΑΝΟΝ ΝΕΑΙ oneai ΟΝΓΕΚ et si-
dera sed ΑCΤΕΡΑCΗΑΕ et lunam fru C ΕΛΗΝΗΚΑΡ giferamque ΠΟΦΟ-
ΡΟΝΓΙΑΝ terram ΓΕΚΑΙ aquas ΥΔΑΤΟCΟΙΔΜΑ fluentes ponti ΓΠΟΝΤΟΥ
in P interpretatio lat. fere eadem quae in S in V graeca s. l. latinis
litteris repetita 4 sit] sit ita PV 6 αὐτὸν] ΑΝΥΤΟ Μ μόνον ὄντα]
ΜΟΝΟΝΤΑ ΗΜ σέβεισθ' ἡγήτορα] CΕΒΕCΕΝΓΕΤΟΓΡΑ Β, CΕΒΕCΘΗΓΗΘΡΑ R,
CΟΛΗΤΕΤΕ (i. e. colite ex interpretatione lat.) CΕΒΕCΘ; ΗΠΗΤΟΡΑ S, CΕΒΕ-
CΟΝΗΘΡΑ ΗΜ, CΕΒΕCΘΕΓΗΤΟΡΑ P ΚΟCΜΟΙ Β, ΚΩCΜΟΥ P 7 ΑΙΟ-
ΝΑ Β¹, corr. Β³ καὶ ἐξ] ΚΑΙΞ ΗΜ ΑΙΟΝΟΣ Β¹ (corr. Β³) P ΕΥ-
ΤΥΧΘΗ Β, ΕΥΘΗ S, ΕΥΧΟΝ ΗΜ interpretatio lat. fere eadem in S et P.
post hos uersus, quos Lact. cum uersu p. 23, 18 ex Theophilo ad Autolyc.
II 36 sumpsisse apparet (cf. infra c. 23, 2), excidisse qui subsequitur
apud Theophil. existimo hunc αὐτογενὴς ἀγένητος, ἀπαντα κρατῶν διὰ παν-
τός, ita tamen ut pro ἀγένητος legatur ἀπολήτος, nam cum Lact. c. 7, 13
postquam repetiit αὐτοφυῆς; ex Apollinis oraculo c. 7, 1 u. 1 pergat a Si-
bylla (se. deus) αὐτογενὴς et ἀγένητος et ἀπολήτος nominatur, alterum tantum
nomen in oraculo Sibyll. p. 23, 18 est, sed nec primum nec tertium apud
eum inuenitur, ut ei cum uersu illo uideantur restituenda. Sibyllistam
autem ἀπολήτος scripsisse, ἀγένητον intulisse librarium fortasse e uersu 7
illius fragmenti, non solum propter languidam uocis ἀγένητος repetitionem
probabile uidetur, sed maxime propterea, quia ἀπολήτος oraculorum Sibyll.

item alia Sibylla quaecumque est cum perferre se ad homines
uocem dei diceret, sic ait:

μονὸς γὰρ θεὸς εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν θεὸς ἄλλος.

Exequerer nunc testimonia ceterarum, nisi et haec sufficerent 17
5 et illa opportunioribus locis reseruarem. sed cum defendamus
causam ueritatis apud eos qui aberrantes a ueritate falsis
religionibus seruiunt, quod genus probationis aduersus eos magis
adhibere debemus quam ut eos deorum suorum testimoniis
reuincamus?

10 7. Apollo enim, quem praeter ceteros diuinum maximeque 1
fatidicum existimant, Colophone residens, quo Delphis credo
migrauerat amoenitate Asiae ductus, quaerenti cuidam quis
aut quid esset omnino deus, respondit uiginti et uno uersibus,
quorum hoc principium est:

15 αὐτορῆς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀστυφέλικτος,
οὕνομα μηδὲ λῶγῳ χωρούμενος, ἐν πυρὶ νείων,
τοῦτο θεός, μικρὰ δὲ θεοῦ μερίς ἄγγελοι ἡμεῖς.

AUCTORES 3] VIII 377. 10-17] cf. Lobeckii Aglaoph. I 458.

quae quidem tradita sunt nullo loco inueniuntur. Opsopoeus, not. in Sibyll.
orac. p. 3, ἀποκρίτως scribit pro διὰ παντός, Struuius opusc. I 54 et ἀποκρίτως
apud Lact. c. 7, 13 eicit.

BRSHM^oPV] 1 cum om. H ferre B 3 ΜΟΝΟC R, ΜΟΝΟC cett.
TAP V ΘΑΕΟC H, ΘΑΕΟΟ M εἰμι—θεός om. HM HIMI P ΑΜΟC S,
ΑΛΛΟC M interpretatio lat. fere eadem in S et P 8 quam om. HM
testimoniis B² 9 reuincamus (a in eras. i ? m. 3) B 10 quem (e in
eras. a ? m. 2) B maxime HM, maximumque P¹, in ras. corr. P²
11 fatidicum] deum HM colophonem S residens scripsi, respondens C
12 migrauerit B 13 quid om. PV 15 graeca latinis litteris scripta et uarie
discerpta in HM ΑΥΤΟΦΥΕC B¹, corr. B³, ΑΥΤΟΦΕC P ΑΔΙΔΑΚΤΟC S,
ΑΔΙΔΑΚΤΟC V² ΑΜΗΤΟΡ B, ΑΜΗΤΩΡ S, ΑΜΕΤΟΡ P ΑΣΤΥΑΗΚΤΟC B¹,
corr. B³, ΑCΙΡΕΤΟΥΦΑΚΤΟC S, astupheliectos HM, ΑCΤΟΥΦΕΛΙΚΤΟC P
16 οὔνομα μηδὲ] huonomade (-do M) HM ΜΗΤΕ BR, ΜΕΔΕ P ΑΟΤΩ B
ΧΩΡΟΥΜΕΝΟC BP, ΧΡΩΡΟΥΜΕΝΟC S, χωρούμενον edd., Struuius opusc.
I 128 ἐν] ΕΗ S, em HM phyri M, ΠΥΡΩC (-OC V) PV ΝΕΟΝ B¹,
O in Ω corr. B³, ΝΑΩΝ S, naeon HM, ΛΙΟΝ (-ΩΝ V) PV 17 ΜΕΙΚΡΑ S,
ΜΗΚΡΑ P ΔΗ P ΜΕΡΕΙC S, mytris (mi- M) HM ΑΝΤΕΛΟΙ B,
ΑΝΤΕΛΟΙ S, angelos HM, ΑΝΘΑΟΙ P, ΑΝΤΕΛΟΙ V ΗΩC B¹, ημεῖς
corr. B³, hemis HM, ΗΜΙC PV interpretatio lat. fere eadem in S et P

2 num quis potest suspicari de Ioue esse dictum, qui et matrem
habuit et nomen? quid quod Mercurius ille Termaximus, cuius
supra leci mentionem, non modo ἀμύτορα ut Apollo, sed
ἀπάτορα quoque appellat deum, quod origo illi non sit ali-
3 unde? nec enim potest ab ullo esse generatus qui ipse uni- 5
versa generauit.

Satis ut opinor et argumentis docui et testibus confirmaui
quod per se satis clarum est, unum esse regem mund, unum
4 patrem, unum dominum. sed fortasse quaerat aliquis a nobis
idem illud quod apud Ciceronem quaerit Hortensius, si deus 10
unus est, quae esse beata solitudo queat. tamquam nos
quia unum dicimus, desertum ac solitarium esse dicamus. habet
5 enim ministros, quos uocamus nuntios. et est illud uerum
quod dixisse in Exhortationibus Senecam supra rettuli, genuisse
regni sui ministros deum. uerum hi neque dii sunt neque 15
deos se uocari aut coli uolunt, quippe qui nihil faciant praeter
iussu ac uoluntatem dei. nec tamen illi sunt qui uulgo co-
6 luntur, quorum et exiguus et certus est numerus. quodsi
cultores deorum eos ipsos colere se putant, quos summi dei
ministros appellamus, nihil est quod nobis faciant inuidiam, 20
7 qui unum deum dicamus, multos negemus. si eos multitudo
delectat, non duodecim dicimus aut trecentos sexaginta
quinque ut Orpheus, sed innumerabiles esse. arguimus errores
eorum in diuersum, qui tam paucos putant. sciant tamen quo
nomine appellari debeant, ne uiolent uerum deum, cuius nomen 25

3 supra] p. 19, 5. 14 supra] p. 18, 13.

AUCTORES 10] frg. 30. 21—23] Theophil. ad Autol. 117 C; cf.
Lobeckii Aglaopham. I 364.

BRSHM^o PV] 1 quid MPV potes R 3 fecimus B ametora BS, AM-
TOPA sine matre P ameter aut HM 4 apatora B, apator HM, post
graecum sine patre P quoq. P² 5 generauerit SHM 7 et om. B et
testibus confirmaui in mg. H² 8 unum patrem om. S 9 deum BP sed]
et HM a P² 11 solituq; | at R¹, solituq; | queat R² queat] ^{qu} uiueat
(q er., s. l. m. 2) V queat tamquam] queat (s. l. m. 2) quae ac tam-
quam H 12 qui HM desertum ac solitarium B 14 exorationibus H
rettuli B³, rectuli V¹ 15 hii RHM 17 ac] et HM, aut V¹, in ras.
corr. V² 20 quod] in quod SHM 21 dicamus deum P dicamus] di-
camus si HM 22 trecentis aut sexaginta M 24 sciant om. HM

exponunt, dum pluribus tribuunt. credant Apollini suo, qui 8
eodem illo responso ut Ioui principatum, sic etiam ceteris diis
abstulit nomen. tertius enim uersus ostendit ministros dei non
deos, uerum angelos appellari oportere. de se quidem ille 9
mentitus est, qui cum sit e numero daemonum, angelis se
dei adgregauit: denique in aliis responsis daemonem se esse
confessus est. nam cum interrogaretur quomodo sibi supplicari
uellet, ita respondit:

πάνσοφε παντοβίδακτε πολύστροφε κέκλυθι δαίμον.

10 item rursus cum precem in Apollinem Sminthium rogatus ex-
promeret, ab hoc uersu exorsus est:

ἀρμονίη κόσμοιο, φασεσφόρε, πάνσοφε δαίμον.

quid ergo superest nisi ut sua confessione uerberibus dei ueri ac 10
poenae subiaceat sempiternae? nam et in alio responso ita dixit:

15 δαίμονες οἱ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον
ἀκαμάτου δαμνῶνται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο.

BRSHM^oPVJ 1 apolloni B¹ (in ras. corr. B²) MP¹, corr. P² 4 oportere] oportere debere BR 6 denique] de quibusdam HM 7 supp-
tari S 9 ΠΑΝΤΑΛΑΑΚΤΕ R ΠΟΛΙΣΤΡΟΦΕ (pro T est Θ in P) PV
κέκλυθι] ΚΑΠΗ P, ΚΑΥΘΙ S ΠΑΝΣΟΦΕ·ΠΑΝΤΟΛΑΑΚΤΑΙ ΠΙΔΙΣΤΡΟΦΕ·
ΚΕΚΑΥΘΙ ΔΑΙΜΩΝ S, ΠΑΝΣΟΦΕ ΠΑΝΤΑΛΑΑΚΤΕΦΟΛΥΓΕΦΕ (pro Λ est Α
in M) ΚΕΚΑΥΘΕΙ (ΚΑΕΚ- M) ΑΛΙΩΝ (ΛΩΝ M) HM interpretationes
lat. diuersae in S et P 10 sminthium PV exprimeret B¹ (corr. B³) S
12 ΚΟΣΜΟΥ P, ΚΟΣΜΟΙ V ΦΟΕΣΦΟΡΕ R, ΦΑΕΣΟΛΕΦΡΗ P, ΦΑΕΣ-
ΦΑΕΟΡΕ V ΑΡΜΟΝΙΕ (sed Ε in Π corr. B³) ΚΟΣΜΟΙΣ ΦΑΕΣΦΩΡΝ
ΠΑΝΣΟΦΕΔΑΙΜΩΝ (M ex.) B, ΑΡΜΟΝΙΝΕΟΣΜΟΙΟΦΑΕΣΦΟΡΕΠΑΝΣΟΦΑΕ-
ΔΑΙΜΟΝ S, ΑΕΩΝΕΙΝΚΟΣΩΕΙΝΦΑΕΣΑΟΡΕ ΠΑΝΣΟΦΕΛΩΝ HM inter-
pretationes lat. diuersae in S et P, in S manca 14 subiaceant BR'S
sempiternam V et s. l. P, om. V 15 ΔΑΙΜΟΝΑΙC V οἱ om. S
ΧΘΩΝΑ B¹, corr. B³, ΚΘΩΝΑ S, ΧΘΩΝΘΙ V περὶ om. R ΜΕΙΩΝΕΟΙ-
ΦΙΓΩΧΠΕΡΕΙ (pro Π est Π in M) ΠΟΝΤΟΝ haec tantum in HM ΔΑΙ-
ΜΟΝΑΙCΟΥΦΟΙΓΩΧΠΗΡΙΚΤΟΝΑΚΑΙ ΠΗΡΙ ΠΟΝΤΟΝ P 16 ΑΚΑΜΑΤΟΥ (Υ in
eras. l. m. 2) V; ἀκάματοι edd.; an ἀκαμάτω? cf. interpretation. lat. in S
intolerabilibus domantur sub flagellis dei δαμνῶνται scripsi, ΔΑΜΝΟΝΤΑΙ
BR'SV, ΔΑΜΝΟΝΘΑΙ P; an δάμνονται retinendum? cf. Lobeck., Rhemat.
p. 126; δάμνονται Struuius opusc. I 131 ΥΠΟ BS, ΥΠΗ P ΜΕΤΙΓΕΙ
B¹, pr. Ε in ας corr. B³, ΜΑCΤΙΓΗC P, ΜΑCΤΙΓΗ V² ΘΕΟΙ S ΑΚΑΩ-
ΤΟΥΛΩΝΟΝΓΑΙΥΠΑ (ΓΑΠΗ H) ΩΑCCHΓ (pro ΓΙ est Π in M) ΘΕΟΙ HM
interpretationes lat. similes in SP

- 11 de utrisque generibus in secundo libro disseremus. nunc interim nobis satis est quod dum honorare se uult et in caelo conlocare, confessus est, id quod res habet, quomodo sint appellandi qui deo semper adsistunt. retrahant ergo se homines ab erroribus et abiectis religionibus prauis parentem suum dominumque cognoscant, cuius nec uirtus aestimari potest nec magnitudo perspicui nec principium comprehendere. cum ad illum mentis humanae intentio et acumen et memoria peruenit, quasi subductis et consumptis omnibus uis subsistit haeret deficit nec est aliquid ulterius quo progredi possit. 10
- 13 uerum quia fieri non potest quin id quod sit aliquando esse coeperit, consequens est ut quoniam nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex se ipso sit procreatus, ideoque ab Apolline αὐτογενής, a Sibylla αὐτογενής et ἀγέννητος et ἀποίητος nominatur. quod Seneca homo acutus in Exhortationibus uidit. nos 15 inquit aliunde pendemus. itaque ad aliquem respicimus, cui quod est optimum in nobis debeamus. alius nos edidit, alius instruxit: deus ipse se fecit.

1 in secundo libro] c. 14—16.

AUCTORES 13 ab Apolline] cf. p. 25, 15. 14 a Sibylla] cf. p. 23, 18 et ad p. 24, 7. 15] frg. 15.

BRSHM^{PPV}] 1 de utrisque — disseremus om. BRSHM nunc om. PV 2 satis (om. est) m. 1, sat. es corr. m. 1 uel 2 B, sat. est P quod P² dū honorare se uult in ras. V² honorari codd. recent., edd. et] atque R 3 collocari codd. recent., edd. habet (t in eras. at ? m. 2) V et quomodo B 4 hi qui S retrahent B¹, corr. B³ se ergo M se s. l. P² 6 cognoscunt P aestimari ex ex]timari m. 1 uel 2 B potest H² 9 quae si PV consumtis R, consummatis PV uis] suis HM substitit sic R¹, om. M 10 aliud B, aliud R quod R 11 fit M 12 est B² quoniam] quō (m. 2) P illum] ipsum B 13 ante] autem M ideoque] δεῶν (s. l. us. er., i corr. m. 2) R αὐτογενής a] ΑΥΤΟΓΕΝΗΣ B, autosphoesa HM ΑΥΤΟΓΕΝΕΣ P uerbis graecis 13 s. interpretationes lat. add. in SP 14 a Sibylla om. P, abyssilla V sibylla H ΑΥΤΟΓΕΝΕΣ S, autogeneses HM, ΑΥΤΟΓΕΝΗΣ P et om. RHMP ΑΓΕΝΝΗΤΟΣ B, ΑΓΕΙΝΗΤΟΣ S et om. P ΚΑΙ ΑΠΟΙΝΗΤΟΣ S, apothetis H, apothe theos M, ΚΑΙ ΑΠΟΙΝΗΤΟΣ P, ΑΠΟΙΝΗΤΟΣ V et ἀποίητος del. Struuius, cf. ad p. 24, 7 15 exhortationibus uidit V² 16 ab V¹, in ras. corr. V² 17 in] id HM debeamus] animam debeamus B, debemus HM 18 instruxit B¹, corr. B² se om. SHM

8. His igitur tot ac tantis testibus conprobatur unius dei 1
potestate ac prouidentia mundum gubernari, cuius uim maie-
statemque tantam esse dicit in Timaeo Plato, ut eam
neque mente concipere neque uerbis enarrare quisquam
5 possit ob nimiam et inaestimabilem potestatem. du- 2
bitet uero aliquis an quicquam difficile aut impossibile sit deo,
qui tanta tamque mirifica opera prouidentia excogitauit, uirtute
constituit, ratione perfecit, nunc autem spiritu sustentet, pote-
state moderetur, inexcogitabilis ineffabilis et nulli alii satis
10 notus quam sibi? unde mihi de tanta maiestate saepius co- 3
gitanti qui deos colunt interdum uideri solent tam caeci, tam
incogitabiles, tam excordes, tam non multum a mutis anima-
libus differentes, qui credant eos qui geniti sint maris ac fe-
minae coitu aliquid maiestatis diuinaeque uirtutis habere po-
15 tuisse, cum Sibylla Erythraea dicat:

οὐ δύνατ' ἀνδρὶς

ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τετυπωμένος εἶναι.

quod si est uerum, sicuti est, apparet Herculem Apollinem 4
Liberum Mercurium Iouemque ipsum cum ceteris homines

EPITOME 1—5] c. 6, 1. 10—15] c. 6, 2. 4.

AUCTORES 3] p. 28 C (cf. Minuc. Fel. c. 19, 14). 16 s.] frg. II 1 s.;
cf. Theophil. ad Autol. 113 B.

BRSHM¹PV] 1 ac tantis] tantisque B 2 mundum om. S 3 tim²o H²
ea HM 4 mentem PV 6 quidquam (corr. m. 2) R, sic saepe 7 tanta
tamque] tanta tam M, tantamque P^{ac} (corr. P¹⁹) V 8 perfecit P¹, corr. P²
sps (corr. m. 1?) P, sps V sustentet et HM 9 ineffabilis om. HM
10 maiestate] potestate sic V cogitanti S 11 tam ante incogitabiles]
quam V¹, in ras. corr. V² 12 a om. PV mutis om. M 13 sunt HM
14 diuinae HM 15 dicit B 16 ΔΥΝΑΤΕ B, ΔΙΝΑΙ P ΑΝΟΡΟC B¹
(corr. B³), om. R 17 ΜΕΡΟΝ B¹, G in Ω corr. B³, ΜΕΡΩΝ P ΜΗΤΡΑC
(corr. m. 3) B, om. R, ΜΕΤΡΑC P τε θεὸς om. B, ΘΕΟC R ΤΕΤΥ-
ΠΩΜΕΝΙΟC B¹, 1 del. B³, ΤΕΤΥΤΩΜΕΝΟC R, ΤΕΤΥΠΟΜΕΝΟC P ΕΙΝΑΤ
R, ΕΙΝΑΥ P ΟΥΑΥΝΑΤΑΙΑΡΟCΕΑΝΡΩΝΜΗΡΑC ΤΕΤΥΠΩΜΕΝΟCΙΝΑΙΤΕ
ΘΕΟC S udyne* (litt. er. in H) eandyna emeron methera stet beosty-
pomenosine HM, nisi quod litterae aliter in uerba coniunctae sunt in M
interpretationem lat. in mg. add. B³, eadem fere in S 19 liberum B
ipsum quoque iouem S, ipsumque iouem HM ipsum (ip m. 1 uel 2) B

5 fuisse, quoniam sunt ex duobus sexibus nati. quid est autem
 a deo tam remotum quam id opus, quod ipse ad propagandam
 subolem mortalibus tribuit et quod sine substantia corporali
 nullum potest esse? dii ergo si sunt immortales et aeterni,
 quid opus est altero sexu — nimirum ut generent? ipsa pro- 5
 genie quid opus est, cum successione non egeant qui semper
 6 sunt futuri? nam profecto in hominibus ceterisque animantibus
 diuersitas sexus et coitio et generatio nullam habet aliam ratio-
 nem nisi ut omnia genera uiuentium, quoniam sunt condicione
 * mortalitatis obitura, mutua possint successione seruari, deo autem, 10
 qui est sempiternus, neque alter sexus neque successio neces-
 7 saria est. dicet aliquis 'ut habeat uel ministros uel in quos possit
 ipse dominari.' quid igitur sexu opus est feminino, cum deus,
 qui est omnipotens ut uocatur, sine usu et opera feminae possit
 8 filios procreare? nam si quibusdam minutis animalibus id prae- 15
 stitit, ut sibi e foliis natos et suauibus herbis ore legant,
 cur existimet aliquis ipsum deum nisi ex permixtione sexus
 alterius non posse generare? illos igitur quos inperiti et insi-
 pientes tamquam deos et nuncupant et adorant, nemo est tam
 inconsideratus quin intellegat fuisse mortales. 'quomodo ergo' 20
 inquiet aliquis 'dii crediti sunt?' nimirum quia reges maximi
 ac potentissimi fuerunt, ob merita uirtutum suarum aut mu-

EPITOME 1—12] c. 6, 2 s. 18—31, 2] c. 6, 4.

AUCTORES 16] Verg. Georg. IV 200 s.

BRSHM^pPV] 1 ex om. B 2 id opus] corpus HM propagandum P
 3 sobolem SMPV, sic saepius codd. excepto B 4 diis^s (s m. rec.) S,
 diis P edd., Dii (pr. i ex c) V sunt] dii PV et om. PV
 5 quod V¹ altero sexu] sexu (s. l. m. 1) altero (s. l. m. 3) B nimirum —
 quid opus est om. B¹, in mg. add. B³ generent' B (i. e. B³) 7 omni-
 bus S ceterisque** B animalibus R 8 rationem] generationem S
 9 condicioni R¹; an condicionem scribendum? 10 seruare M 11 nec-
 essaria P^{ac}V 12 dicit HM habeant S 13 domari M 14 qui]
 si quis HM omnia potens B ut uocatur om. B edd., sed cf. V 17, 2
 sapiens — uocabatur ut] et S² faeminae (pr. a add. m. 3) B, femi-
 ninae M, femine** (e ex i m. 2, na ? er.) P 16 folis H e] et V R²
 20 qui non HM, quia V² intellegant (alt. n in eras. eodem n ? B³)
 BH, intellegat V² 21 crediti] creati R 22 ob B³ numerum V

nerum aut artium repertarum, cum cari fuissent iis quibus inperitauerant, in memoriam sunt consecrati. quod si quis dubitat, res eorum gestas et facta consideret, quae uniuersa tam poetae quam historici ueteres prodiderunt.

- 5 9. Hercules, qui ob uirtutem clarissimus et quasi Africanus 1
inter deos habetur, nonne orbem terrae, quem peragrasse ac
purgasse narratur, stupris adulteriis libidinibus inquinauit?
nec mirum, cum esset adulterio genitus Alcimenae. quid tandem
potuit in eo esse diuini, qui suis ipse uitiis mancipatus et mares
10 et feminas contra omnes leges infamia flagitio dedecore adfecit?
sed ne illa quidem quae magna et mirabilia gessit talia iudi- 2
canda sunt, ut uirtutibus diuinis tribuenda uideantur. quid enim
tam magnificum, si leonem aprumque superauit, si aues deiecit
sagittis, si regium stabulum egressit, si uiraginem uicit cin-
15 gulumque detraxit, si equos feroces cum domino interemit?
opera sunt ista fortis uiri, hominis tamen. illa enim quae 3
uicit fragilia et mortalia fuerunt. nulla est enim quod ait
orator tanta uis, quae non ferro ac uiribus debilitari
frangique possit: animum uincere, iracundiam co- 4
20 hibere fortissimi est: quae ille nec fecit umquam nec potuit.
haec qui faciat, non ego eum cum summis uiris com-
paro, sed simillimum deo iudico. uellem adiecisset de
libidine luxuria cupiditate insolentia, ut uirtutem eius inpleret,

EPITOME 2-4] c. 7, 1. 5-10] c. 7, 2 s.

AUCTORES 17-22] Cic. p. Marcello 3, 8.

BRSHM^pPV] 1 iis *edd.*, his BRSH^pPV, hi H¹M impera-
uerant R 2 sunt (*exp. m.* 2) consecrati sunt R quod *om.* R res
dubitet P 3 quae *om.* R uniuersi B tam] tamquam M quam] tam
HM 4 histoici H¹M 5 herculis (is *ex es* ? *m.* 3) B 7 et adulteriis
HM 8 alterio P¹, *corr.* P² Alcimenae Epit. 7, 3, alcimene (ne
m. 2) Ne H, alcime*** M, almenae R, alcimenae BSPV 10 omnis V
flagitioso M 11 magna] et (*s. l. m.* 2) magna S et *om.* P talia] ut
multis talia HM 12 uideantur *om.* S 13 disiecit B 14 uirginem PV
cingulamque B^{ac}, *s. l. corr.* 16 hominum HM 18 non *post* frangique
s. l. B ac] et *codd.* Cic. 19 prohibere HM, cohibere (*c in eras. pr* ?) P
21 non] non modo PV 22 iudico (*o in eras. abo* ?) P, iudicabo V
uelle H¹ (*add. corr.* H²) M 23 luxoria R, luxoria HPV, sic saepe
codd. excepto B uirtutes HM

5 quem deo similem indicabat. non enim fortior putandus est
 qui leonem quam qui uiolentam et in se ipso inclusam feram
 superat, iracundiam, aut qui rapacissimas uolucres deiecit quam
 qui cupiditates audissimas coercescit, aut qui Amazonem bella-
 tricem quam qui libidinem uincit pudoris ac famae debella- 5
 tricem, aut qui finum (de) stabulo quam qui uitia de corde
 suo egerit, quae magis sunt perniciose quia domestica et propria
 6 mala sunt, quam illa quae et uitari poterant et cauere. ex
 quo fit ut ille solus uir fortis debeat iudicari, qui temperans
 et moderatus et iustus est. quodsi cogitet aliquis quae sint 10
 dei opera, iam haec omnia quae mirantur homines ineptissimi
 ridicula iudicabit. illa enim non diuinis uirtutibus, quas ignorant,
 7 sed infirmitate suarum uirium metiuntur. nam illud quidem
 nemo negauit, Herculem non Eurystheo tantum seruisse regi,
 quod aliquatenus honestum uideri potest, sed etiam impudicae 15
 mulieri Omphalae, quae illum uestibus suis indutum sedere
 ad pedes suos iubebat pensa facientem. detestabilis turpitudō!
 8 sed tanti erat uoluptas. 'quid tu?' inquiet aliquis 'poetisne
 credendum putas?' quidni putem? non enim Lucilius ista narrat
 aut Lucianus, qui diis et hominibus non pepercit, set ii po- 20
 9 tissimum, qui deorum laudes canebant. quibus igitur credemus,

EPITOME 15—17] c. 7, 4.

EXPILOTORES 1 ss.] cf. Ps.-Seneca de moribus 81, prouerb. 49
 (Publil. Syr. ed. Woelfflin p. 96).

BRSHM^p(-19)MPV] 1 non in num corr R² 2 uiolentiam RSMV,
 uiolentiam (i er.) P et om. B semet B 3 deiecit RS 4 coercescit B,
 coercescit RS, coercescit HM, co-ercescit (h ? er.) P, coercescit V aut V² ama-
 zonam HMV^{ae} 5 uincit post bellatricem R uincit (t in ras. H²) HM
 ac B³ 6 de add. edd. stabulum HM qui* (a ? er.) B 8 po-
 terint S, poterit H¹ (poterit H²) M 10 est et iustus P, in ras. V²
 quodsi cogitet, V² sint V² 12 iudicauit B¹, corr. B² 13 sed add. R²
 mentiuntur B^{ae}H 14 nemo in mg. P² negabit H eurysthaeo PV
 16 mulieri* (s er.) B omphalae (e in eras. m ?) P, omfalame V 17 iu-
 beat S faciebat R 19 quid S, quinni HM inputem S in
 quinni putem desinit M^p pagina nondum expleta, in proximo folio 9
 ab eodem quinni putem incipit M lucius B narrauit SHM 20 lu-
 cilianus P² aut Lucianus eicit Volkmannus, epist. gratul. p. 5 ii scr.,
 hii BRHM, hi SPV po****tentissimum B 21 quid H, quo M
 eorum H laudes deorum P

si fidem laudantibus non habemus? qui hos mentiri putat, proferat alios quibus credamus auctores, qui nos doceant qui sint isti dii, quomodo, unde orti, quae sit uis eorum, qui numerus, quae potestas, quid in iis admirabile, quid cultu dignum, quod
 5 denique certius ueriusque mysterium. nullos dabit. credamus 10
 igitur istis, qui non ut reprehenderent sunt locuti, sed ut praedicarent. nauigauit ergo cum Argonautis expugnauitque Troiam iratus Laomedonti ob negatam sibi pro filiae salute mercedem. unde quo tempore fuerit apparet. idem furore atque insania
 10 percitus uxorem suam cum liberis interemit. hunc homines 11
 deum putant! sed Philocteta heres eius non putauit, qui facem supposuit arsuro, qui artus eius ac neruos cremari ac diffuere uidit, qui ossa eius et cineres in Oetaeo monte sepeliuit, pro quo munere sagittas eius accepit.
 15 10. Aesculapius et ipse non sine flagitio Apollinis natus 1
 quid fecit aliud diuinis honoribus dignum nisi quod sanauit Hippolytum? mortem sane habuit clariorem, quod a deo meruit fulminari. hunc Tarquitiu de inlustribus uiris disserens ait 2
 incertis parentibus natum, expositum et a uenatoribus
 20 inuentum, canino lacte nutritum, Chironi traditum didicisse medicinam; fuisse autem Messenium, sed Epidauri moratum. Tullius etiam Cynosuris ait sepul-

EPITOME 7—9] c. 7, 2. 9 s.] c. 7, 4. 10 s. hunc—putant] c. 7, 5 sic—credatur. 11—14] c. 7, 5. 15—34, 1] c. 8, 1 s.

AUCTORES 22] de nat. deor. III 22, 57.

BRSHMPVJ 1 putant *HM* proferat (~ m. 2) *H* 3 post quomodo s. l. 1 *R*²⁷ uis *H*² 4 iis *edd.*, his *C* quid ante cultu] qua *V*¹, in ras. corr. *V*² cultu, *V*² 7 argonatis *P*¹ (corr. *P*²) *V* 8 ob negatam filiam sibi 4¹ (s. l. m. 2) pro filiae *R* 9 idem] ille *HM* furore* (m er.) *HM* 11 putant deum *P* filoctetha *B*, filotecta *R*, philoctæta (æ ex a m. 2) *H* (-tectæ) *M* heres eius (e s. l. m. 2) *P*, here suis *V* qua *B*^{ac} faciem *MV* 12 ac ante neruos] et *P* *edd.* 13 et] ac *B* in etheo, *H* oetheo *B*, oetheo *RSM* sepe=liuit (1 er.) *BH*, sepeliuit *R*, sepiliuit *P*¹, corr. *P*² 14 sagittis *S* 15 aesculapius *S*, sic saepius 16 aliud, d ex t m. 2 *R*, sic saepius 17 hyppolytum *RHM*, hyppolitum (yp- *S*) *SPV* a deo, *P*² 18 tarquinius (n ex t uel c m. 3) *B* 19 natum *B*³ 20 chironi *M* 21 autem om. *S* messennium *H*, mersennium *M* 22 mortuum *HM* cinosuris *BRS*, cynosyris *H*, cynosiris *M*

- 3 tum. quid Apollo pater eius? nonne ob amorem, quo flagrabat, turpissime gregem paut alienum et muros Laomedonti extruxit mercede conductus, quae illi negari potuit inpune? ab eoque primo rex perfidus quidquid cum diis pepigisset didicit abnegare. idem formosum puerum et dum amat, 5
4 uiolauit et dum ludit, occidit. homicida Mars et per gratiam caedis crimine ab Atheniensibus liberatus, ne uideretur nimis ferus et inmanis, adulterium cum Venere commisit.
5 Kastor et Pollux dum alienas sponsas rapiunt, esse gemini desierunt. nam dolore iniuriae concitatus Idas alterum gladio 10 transuerberauit: et eosdem poetae alternis uiuere, alternis mori narrant, ut iam sint non deorum tantum, sed omnium mortali-
6 um miserrimi, quibus semel mori non licet. hos tamen Homerus ambos simpliciter, non ut poetae solent, mortuos esse testatur. nam cum faceret in muris adsidentem Priamo He- 15 lenam cunctos Graeciae principes recognoscere, solos autem se fratres suos requirere, subiecit orationi eius huiusmodi uersum:

haec ait, ast illos retinebat terra sepultos.

EPITOME 1 s. 5 s.] c. 8, 2. 6—8] c. 8, 3. 9 s. 13—15] c. 8, 3.

AUCTORES 1 ss.] cf. Minuc. Fel. c. 23, 5; Tertull. Apolog. c. 14 (p. 168). 19] II. III 243.

BRSHMPV] 1 fraglabat *B*¹ (in *ras. corr. B*²) *HM*, fradabat^u (*corr. m. 2*) *R* 2 gregem] gregem admeti, (in *ras. m. 1*?) *B* 3 instruxit *HM* post extruxit hoc neptunus *BRSHM*, om. *P*¹*V*, cum neptuno in *mg. add. P*² uix recte; cf. Minuc. Fel. l. c. (Cyprian. ad Donat. c. 2) Apollo Admeto pecus pascit. Laomedonti uero muros Neptunus instituit nec mercedem operis infelix structor accipit; Tertull. l. c. hic (sc. poeta) Apollinem Admeto regi pascendis pecoribus addicit, ille Neptuni structorias operas Laomedonti locat quam *B* negari potuit] negaⁿit (r *eras.*, u *m. 1*?) *B* negare *V* 4 pepegisset *HM* 5 dicit *M* formosum *B*, formosum *RSP*, formoⁿ-sum (n *er.*) *HMV* 6 mars in *ras. ex 7—9 litt. B* 8 minis *HM* inmanus *V*¹, *ras. et s. l. corr. V*² 9 kastor *B*, castor *cett.* 10 dolore] labore *PV* iniuriae om. *HM* 12 tantum] nati *R* sed] sed et *SHM* 13 quib^us *B*¹, quibus *corr. B*² licuit *M* 14 mortuus *M*¹ 15 in om. *HM* adsidente *HM* 16 cunctos (ne in *ras. ex mis* ? *m. 3*) *B* recognosceret *B* (t *add. M*²) *M* solus *B*¹, *corr. B*² 17 se om. *S* eiusmodi *S*, modi *HM* 18 uersu *HM* 19 haec] sic *HM*

fur ac nebulo Mercurius quid ad famam sui reliquit nisi me- 7
 moriam fraudum suarum? caelo scilicet dignus, quia palaestram
 docuit et lyram primus inuenit. Liberum patrem necesse est 8
 in senatu deorum summae auctoritatis primaeque esse sen-
 5 tentiae, quia praeter Iouem solus omnium triumphauit, exer-
 citum duxit, Indos debellauit. sed inuictus ille imperator Indicus
 maximus ab amore ac libidine turpissime uictus est. delatus 9
 enim Cretam cum semiuiro comitatu nactus est in pudicam
 mulierem in litore ac fiducia uictoriae Indicae uir esse uoluit,
 10 ne nimium mollis uideretur, atque illam patris proditricem,
 fratris interemptricem, ab alio relictam et repudiatam in con-
 iugium sibi uindicauit ac Liberam fecit et cum ea pariter
 ascendit in caelum. quid horum omnium pater Iuppiter, qui 10
 in sollemni precatatione Optimus Maximus nominatur? nonne a
 15 prima sua pueritia inpius ac paene parricida deprehenditur,
 cum patrem regno expulit ac fugauit nec expectauit mortem
 decrepiti senis cupiditate regnandi? et cum paternum solium
 per uim, per arma cepisset, bello est a Titanibus lacessitus,
 quod humano generi principium fuit malorum: quibus uictis
 20 et pace in perpetuum comparata reliquam suam uitam in stupris
 adulteriisque consumsit. omitto uirgines quas imminuit: id 11
 enim tolerabile iudicari solet. Amphitryonem ac Tyndarum
 praeterire non possum, quorum domos dedecore atque infamia

EPITOME 1-3] c. 8, 4. 3-13] c. 8, 5. 13-21] c. 10, 1.
 21 s.] c. 10, 2 (uirginum). 22-36, 2] c. 10, 2.

AUCTORES 8] Verg. Aen. IV 215.

BRSHMPV] 1 quid H² memoria M 2 fraudum R *licet M
 4 senatum B sententia M 5 exercitus B¹, corr. B² 6 inuictus B²
 7 ob amorem HM ac** (de ? er.) B, atque SH, adque M libidinem
 HM delatus H² 8 comitatus H² M nactus BRS, nactus (n er.) P
 est om. B 9 litore (e ex i m. 2) adrianen (m. 1, ariadnen m. 2) hae
 (h m. 2) fiducia B fidutiae M 11 repudiatam (at in ras. ex c ? m. 3) B
 coniugio S 12 uindicauit P ac] et HM eam B 13 ascendit R
 in] ad SHM caelos S pater omnium S pater om. HM 15 prima
 om. B paene] prope B 19 humani (i ex o M) HM malorum fuit R
 20 et] ac R pacem H, pacē M comparata in mg. V² stupri*s (i er.)
 BM 21 adulteriis* (q; er.) S consumsit B, consumtis R¹, consumpsit
 R² cum rell. 22 amphitryonem SMPV, amphytrionem H pyndarum
 H, pindarum M, tyndarum V² 23 domus B atque] et B

- 12 plenissimas reddidit. illud uero summae impietatis ac sceleris,
quod regium puerum rapuit ad stuprum. parum enim uide-
batur, si in expugnanda feminarum pudicitia maculosus esset
ac turpis, nisi etiam sexui suo faceret iniuriam: hoc est uerum
13 adulterium, quod fit contra naturam. haec qui facit, uiderimus 5
an Maximus, certe Optimus non est: quod nomen a corrup-
toribus ab adulteris ab incestis abest, nisi forte nos erramus
homines, qui talia facientes sceleratos uocamus ac perditos
14 omnibusque poenis dignissimos iudicamus. stultus autem
Marcus Tullius, qui Gaio Verri adulteria obiecit: eadem enim 10
Iuppiter quem colebat admisit; qui Publio Clodio sororis in-
cestum: at illi Optimo Maximo eadem fuit et soror et coniunx.
- 1 11. Quis est igitur tam excors qui hunc regnare in caelo
putet, qui ne in terra quidem debuit? non insulse quidam
poeta triumphum Cupidinis scripsit, quo in libro non modo 15
potentissimum deorum Cupidinem, sed etiam uictorem facit.
2 enumeratis enim amoribus singulorum, quibus in potestatem
Cupidinis dicionemque uenissent, instruit pompam, in qua Iup-
piter cum ceteris diis ante currum triumphantis ducitur cate-
natus. eleganter id quidem a poeta figuratum, sed tamen non 20
3 multum distat a uero. qui enim uirtutis est expers, qui
cupidine ac libidinibus malis uincitur, non Cupidini ut ille
4 finxit, sed morti subiectus est sempiternae. sed omittamus
de moribus dicere, rem consideremus, ut intellegant homines

EPITOME 5 s.] c. 10, 4.

AUCTORES 9] Verr. I c. 24 ss. al. 11] de harusp. resp. 20, 42;
p. Mil. 27, 73 al. 12] Verg. Aen. I 47. 14] frg. poet. Rom. coll. Baehrens p. 405.

BRSHM(-12)PVJ 3 est B¹, corr. B², eēt P² uerū V² 4 nisi in
mg. V uerū V² 6 a n H² certe optimus om. S post certe s. l.
an repet. M² non est] sit HM 7 adulteriis B²V incesti**s (bu
? er.) B nisi H² 8 ante homines s. l. qui m. 2, post homines eras.
qui M uocatos M¹ 9 dignos B 10 G. RPV, C. SHM 11 post
incaestum s. l. intulit R² 12 ad B¹, corr. B³, sic saepe coniux H²MV,
sic saepe codd. excepto B 13 hinc scripturae codicis M nisi quibus
perpaucis locis idoneum uisum erit non adferentur 14 non B³ 15 post
poeta s. l. post B³ scribit (b ex p) B³, sic saepe 17 numeratis R
in H² 18 instruit H 19 dicitur R 20 o S¹ 21 destat (e ex i) B²
23 est om. H 24 amoribus H

in quibus miseri uersentur erroribus. regnare in caelo Iouem 5
 uulgius existimat: id et doctis pariter et indoctis persuasum
 est, quod et religio ipsa et preces et hymni et delubra
 et simulacra demonstrant. eundem tamen Saturno et Rhea 6
 5 genitum confitentur. quomodo potest deus uideri aut, ut ait
 poeta, hominum rerumque repertor, ante cuius ortum in-
 finita hominum milia fuerunt? eorum scilicet, qui Saturno
 regnante uixerunt et priores luce quam Iuppiter sunt potiti.
 ideo alium deum regem fuisse primis temporibus, alium con- 7
 10 sequentibus. potest ergo fieri ut alius postea sit futurus. si
 enim prius regnum mutatum est, cur desperemus etiam pos-
 terius posse mutari? nisi forte Saturnus generare potuit for-
 tiorem, Iuppiter non potest. atquin diuinum imperium aut 8
 semper immutabile est aut si est mutabile, quod fieri non
 15 potest, semper utique mutabile est. potest ergo Iuppiter regnum
 amittere, sicut pater eius amisit? ita plane. nam cum idem 9
 neque uirginibus neque maritatis umquam pepercisset, abstinuit
 se tamen una Thetide, quod responsum fuit maiorem patre
 suo futurum quisquis ex illa natus esset. et primum in- 10
 20 prudentia in eo non dei, cui nisi Themis futura dixisset, ipse
 nesciret; si autem diuinus non sit, ne deus quidem sit, unde
 ipsa diuinitas nominatur, ut ab homine humanitas; deinde 11
 conscientia inbecillitatis, qui timuit utique maiorem. quod qui
 facit, scit profecto non esse se maximum, quandoquidem potest

EPITOME 16—38, 1] c. 10, 3 s.

AUCTORES 1 s. regnare — existimat] cf. Horat. c. III 5, 1 s.
 6] Verg. Aen. XII 829.

BRSHPV] 1 uersantur V¹ 4 Rhea genitum] ope natum SH 5 post
 aut s. l. credi B² ut* B 6 ortum, B³ ortum implicet (om. -finita—
 eorum sci-) qui saturno R hominum infinita B 10 sit postea PV
 13 potest] potuit H 14 post immutabile est eadem uerba ut uid. eras. P
 est aut] est sicuti est aut B aut si est mutabile om. P 18 sed SV una]
 ut H thetidae R, aethide H², thetida V marem P¹, corr. P²
 patre* (m. er.), om. suo H 19 et om. BRSV, s. l. P **prudentia B,
 imprudentia (exp. m. 2?) P 20 cui om. H nisi] nihil PV themis B²,
 thēnis S, themnes H 21 aut S 22 ipsa om. B 24 profecto scit SH
 non B² se om. P

- saetis obsita, iam bos, tranasse dicitur mare in Aegyptum-
que uenisse atque ibi recepta pristina specie dea facta quae
21 nunc Isis uocatur. quo igitur argumento probari potest nec
Europam in tauro sedisse nec Io bouem factam? quod certus
dies habetur in fastis quo Isidis nauigium celebratur: quae 5
22 res docet non tranasse illam, sed nauigasse. igitur qui sa-
pere sibi uidentur, quia intellegunt uiuum terrenumque corpus
in caelo esse non posse, totam Ganymedeam fabulam pro falso
repudiant nec sentiunt in terra id esse factum, quia res ac
23 libido ipsa terrena est. non ergo res ipsas gestas finxerunt 10
poetae, quod si facerent, essent uanissimi, sed rebus gestis
addiderunt quendam colorem. non enim obtrectantes illa dice-
24 bant, sed ornare cupientes. hinc homines decipiuntur, maxime
quod dum haec omnia ficta esse a poetis arbitrantur, colunt
quod ignorant. nesciunt enim qui sit poeticae licentiae modus, 15
quousque progredi fingendo liceat, cum officium poetae in eo
sit, ut ea quae uere gesta sunt in alias species obliquis figura-
25 tionibus cum decore aliquo conuersa traducat. totum autem
quod referas fingere, id est ineptum esse et mendacem potius
26 quam poetam. sed finxerint ista quae fabulosa creduntur: 20
num etiam illa quae de diis feminis deorumque conubiis dicta
sunt? cur igitur sic figurantur, sic coluntur? nisi forte non
tantum poetae, sed pictores etiam fictoresque imaginum men-
27 tiuntur. si enim hic est Iuppiter qui a uobis dicitur deus,
si non is est qui ex Saturno et Ope natus est, non oportuit 25

EPITOME 10—41, 12] 12, 1. 3.

EXPILOTORES 16—18] Isidor. orig. VIII 7, 10.

BRSHPV] 1 iam om. H tranasse (s. l. ns exters., quod add. m. 2) B,
transnatasse SH, transnasse P, transnasse V 4 Io om. B¹ (post factam
s. l. B²) RH, yo S 5 habeatur SH ysidis S, sidiis V 6 trans-
natasse RSH nauigisse B¹, corr. B² 7 quiw B³ terrenum R
uiuum in unum corr. H² 8 esse] es H 9 net ex nec S² 10 gestas
om. P 14 dum om. R 15 qui] quid P 17 alia specie H 18 traducant
HP^{ar}V 19 referunt ras. et s. l. ex referas B³ 20 pōetam (in mg.
add. m. 3) sēd (= m. 3) B finxerunt (finxer S) SP^{ar} 21 de om. H
femininis P^{ar}V 23 sed] si et ex si ut ? S² etiam fictoresque om. B¹,
etiamq. s. l. add. B² 24 nobis RPV 25 qui ex—natus est in mg. V²

nisi solius simulacrum in templis omnibus conlocari. quid 28
 sibi mulierum effigies uolunt? quid sexus infirmus? in quem
 si cecidit hic Iuppiter, eum uero ipsi lapides hominem fate-
 buntur. mentitos esse poetas aiunt et his tamen credunt: 29
 5 immo uero non esse mentitos re ipsa probant. ita enim deorum
 simulacra confingunt, ut ex ipsa diuersitate sexus appareat uera
 esse quae dicunt poetae. nam quod aliud argumentum habet
 imago Catamiti et effigies aquilae, cum ante pedes Iouis po-
 nuntur in templis et cum ipso pariter adorantur, nisi ut ne-
 10 fandi sceleris ac stupri memoria maneat in aeternum? nihil 30
 igitur a poetis in totum fictum est, aliquid fortasse traductum
 et obliqua figuratione obscuratum, quo ueritas inuoluta tegeretur,
 sicut illud de sortitione regnorum. aiunt enim Ioui caelum op-
 tigiisse, Neptuno mare, inferna Plutoni. cur non terra potius
 15 in sortem tertiam uenit? nisi quod in terra gesta res est.
 ergo illud in uero est, quod regnum orbis ita partiti sortitique 31
 sunt, ut orientis imperium Ioui cederet, Plutoni, cui cognomen
 Agesilao fuit, pars occidentis optingeret, eo quod plaga orientis,
 ex qua lux mortalibus datur, superior, occidentis autem in-
 20 ferior esse uideatur. sic ueritatem mendacio uelarent, ut ue-
 ritas ipsa persuasioni publicae nihil derogaret. de Neptuni 32
 sorte manifestum est: cuius regnum tale fuisse dicimus, quale
 Marci Antoni fuit infinitum illud imperium, cui totius orae
 maritimae potestatem senatus decreuerat, ut praedones per-
 25 sequeretur ac mare omne pacaret. sic Neptuno maritima omnia

EPITOME 13—42, 1] c. 12, 2.

AUCTORES 23 Marci—imperium] Cic. Verr. II 3, 8.

BRSHPV] 1 solus *S* 2 quid] quia *R* post sexus *s. l.* ~ (*i. e.*
 est) *R*² 3 sic *P*²⁷ hic *om.* *BP*¹, *s. l.* *P*²⁷ 4 iis *R*¹, fort. recte, corr. *R*²
 6 appareant *B* 8 catamiti et *P*, catamitis in *V* 9 adoramus *S*
 10 nihil, in *mg.* non *P* 11 in *om.* *RP* est fictum *P* 12 in uolun-
 tate tegeretur *H* 13 sic *S* sortitione (*exp. m.* 2) *S*, sortione *H*
 14 *terra (*ce ? er.*) *B* potius terra *P* 15 tertia *H* gesta *om.* *P*¹ (*in*
*mg. add. P*²⁷) *V* 16 partitis ortique *S* 18 hagesilao (*-syl- S*) *RSHPV*
 19 quo *B*¹, corr. *B*² post superior *s. l.* sit *B*³ 21 persuasione *P* nihil
om. *B* 22 manufactum *H* fuit *P* quale Marci] quale *P*, qualē *V*
 23 Antoni *B*¹*H*, antonii *B*³*SPV*, antonini *R* 25 placaret *H* omnia
 maritima *SH*

- 33 cum insulis obuenerunt. quomodo id probari potest? nimirum
ueteres historiae docent. antiquus auctor Euhemerus, qui fuit
ex ciuitate Messene, res gestas Iouis et ceterorum qui dii pu-
tantur collegit historiamque contexuit ex titulis et inscriptionibus
sacris quae in antiquissimis templis habebantur maximeque in 5
fano Iouis Triphylii, ubi auream columnam positam esse ab
ipso Ioue titulus indicabat, in qua columna sua gesta perscripsit,
34 ut monumentum posteris esset rerum suarum. hanc historiam
et interpretatus est Ennius et secutus. cuius haec uerba sunt:
ubi Iuppiter Neptuno imperium dat maris et insulis 10
omnibus et quae secundum mare loca essent omnibus
regnaret. uera sunt ergo quae locuntur poetae, sed optentu
35 aliquo specieque uelata. potest et mons Olympus figuram
poetis dedisse, ut Iouem dicerent caeli regnum esse sortitum,
quod Olympus ambiguum nomen est et montis et caeli. in 15
Olympo autem Iouem habitasse docet eadem historia, quae
dicit: ea tempestate Iuppiter in monte Olympo ma-
ximam partem uitae colebat et eo ad eum in ius uenie-
bant, si quae res in controuersia erant. item si quis
quid noui inuenerat quod ad uitam humanam utile 20
36 esset, eo ueniebant atque Ioui ostendebant. multa in

EPITOME 1—9] c. 13, 1—3. 12—16] c. 12, 2. 21—43, 5] c. 12, 3.

AUCTORES 8 hanc—secutus] Cic. de nat. deor. I 42, 119
10] Euhem. frg. VIII. 17] frg. IX.

BRSHPV] 2 antiquus B¹, corr. B³ 3 messena B, messenē (ne s. l.
add. H¹) HV 4 historiaeque B ex] et P inscriptionibus BV, sic saepe
b pro p in participio uerbi scribere et deriuatis B, raro cett.; scriptioni-
bus H 5 habebantur P² 6 triphyli* (i er.) B, triphilli (-li H) SH,
trifylli* (i er.) P, in mg. phy P² auream P² 8 monumentum B²,
monumentum (corr. R²) RH poteris V historiam V² 9 hennius H,
sic saepe codd. excepto B cui S uerba haec SH 10 ibi B¹ (corr. B²)
S edd. mare** (ex marisi ut uid.) B² et] hoc est ut SH, ut edd.; an et
ut ? ut et Thilo in insulis edd. 11 omnibus et] et locis SH loca om. H
12 regnarent SV, regnare Hartelius loquuntur RP optentu] optent
ut H 13 et om. P¹ (s. l. add. P²) V 15 olyppus S exiguum V 18 et
om. S eos B³ in ius] unius B^{ar} (pr. u ras. in i corr.) H ueniebant B
19 res B³ quis B³ 20 inuenerant B 21 eo ueniebant] conuenie-
bant R ostendebat H

hunc modum poetae transferunt, non ut in deos mentiantur, quos colunt, sed ut figuris uersicoloribus uenustatem ac leporem carminibus suis addant. qui autem non intellegunt quomodo aut quare quidque figuretur, poetas uelut mendaces et sacrilegos insecuntur. hoc errore decepti etiam philosophi, quod 37 ea quae de Ioue feruntur minime conuenire in deum uidebantur, duos Ioues fecerunt, unum naturalem alterum fabulosum. uiderunt ex parte quod erat uerum, eum scilicet de 38 quo poetae loquantur hominem fuisse, in illo autem naturali Ioue uulgari consuetudine religionis inducti errauerunt, quod 10 in deum nomen hominis transtulerunt, qui ut supra diximus quia solus est, non indiget nomine. Iouem autem illum esse qui sit ex Ope Saturnoque natus, negari non potest. uana 39 igitur persuasio est eorum qui nomen Iouis summo deo tribuunt. solent enim quidam errores suos hac excusatione defendere: qui conuicti de uno deo cum id negare non possunt, ipsum se colere adfirmant, uerum hoc sibi placere ut Iuppiter nominetur. quo quid absurdius? Iuppiter enim sine contubernio coniugis filiaeque coli non solet. unde qui sit apparet, nec fas 20 est id nomen eo transferri ubi nec Minerua est ulla nec Iuno. quid quod huius nominis proprietas non diuinam uim exprimit, 40 sed humanam? Iouem enim Iunonemque a iuuando esse dictos Cicero interpretatur et Iuppiter quasi iuuans pater dicitur: quod nomen in deum minime congruit, quia iuuare hominis est opis aliquid conferentis in eum qui sit alienus, et exigui

11 supra] c. 6, 4 s.

AUCTORES 22 s.] de nat. deor. II 25, 64; 26, 66.

BRSHPV] 1 metiantur V 2 uariisque coloribus SH, uersi////coloribus (3—4 litt. er.) P uetustatem R leporem] decorem R 4 quicque B¹, corr. B³ figuretur] fingatur BRSH 5 insequuntur PV quod] qui H 6 uidebant H 7 fuerunt B¹, fierunt sic B², fecerunt (ce er.) P naturale S ante alterum add. et P² 8 post quod eras. eum uel eum B uersus S 9 loquuntur P 11 nominis B¹, nomen B² qui] quid H 12 est P² 18 qui quod PV 20 ulla est B 21 qui R 22 humana S a-iuuando (d er.) BRH, adiuuando S 23 quasi B³ 24 quia] qui H adiuuare H 25 et B³ exiguo S

- 41 beneficii. nemo sic deum precatur, ut se adiuuet, sed ut seruet,
ut uitam salutemque tribuat: quod multo plus ac maius est quam
iuuare. et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios
iuuare, cum eos generat aut educat. illud enim leuius est quam ut
42 eo uerbo magnitudo paterni beneficii exprimatur. quanto id 5
magis inconueniens est deo, qui uerus pater est, per quem
sumus et cuius toti sumus, a quo fingimur animamur inlumi-
namur, qui nobis uitam impertit, salutem tribuit, uictum multi-
43 plicem sumministrat. non intellegit beneficia diuina qui se
tantummodo iuari a deo putat. ergo non inperitus modo, sed 10
etiam inpius est qui nomine Iouis uirtutem summae potestatis
44 imminuit. quare si Iouem et ex rebus gestis et ex moribus
hominem fuisse in terraque regnasse deprehendimus, superest
45 ut mortem quoque eius inuestigemus. Ennius in Sacra His- 15
toria descriptis omnibus quae in uita sua gessit ad ultimum
sic ait: deinde Iuppiter postquam quinquies terras
circuiuit omnibusque amicis atque cognatis suis im-
peria diuisit reliquitque hominibus leges mores fru-
mentaque parauit multaque alia bona fecit, immortali
gloria memoriaque adfectus sempiterna monumenta 20
46 sui reliquit. aetate pessum acta in Creta uitam
commutauit et ad deos abiit eumque Curetes filii sui
curauerunt decoraueruntque eum; et sepulchrum eius

EPITOME 12 s.] c. 13, 5. 14-45, 4] c. 13, 4.

AUCTORES 16] frg. XII.

BRSHPVJ 1 depraecatur B¹ (pr. a del. B³), deprecatur H ad-
iubet B^{ac}, corr. m. 1 ? ut (ante seruet) s. l. P² 2 ut om. S 5 beni-
ficii H, beneficii P² 6 est inconueniens R conueniens H 8 multi-
plicet S 9 sumministrat B, subm- cett. 10 a deo adiuuari B, a deo
iuuari SH @ V² 11 nomen R¹ 12 pr. et om. BSV¹ 13 depren-
dimus R 14 quo-que (d er.) H, sic saepe Historia] historia loquitur H
16 po-+stquam (te er.) B terram B 17 circūibit S omnibus SH
atque] et B 18 diuidit R¹SH reliquit H et mores LMuellerus
19 et immortali LMuellerus apodosin ab aetate (21) inc. 20 gloriosaque
(os m. 2) memoria R adiectus V monumenta (corr. m. 2) R, monumenta P
21 sui LMuellerus, suis C pessum@ B², fessum (corr. m. 2) R actam R
22 fili@ B³ 23 decorauerunt qui R¹, decoraueruntq. V cum R¹, (ut deum
Hartelius sepulchrum B, sepulchrum cett. (nisi quod sepurchro P); uariant
fere semper codd. cf. pag. 45, 2. 11. 13

est in Creta in oppido Gnossō et dicitur Vesta hanc urbem creauisse; inque sepulchro eius est inscriptum antiquis litteris Graecis ZAN KPONOY id est Latine Iuppiter Saturni. hoc certe non poetae tradunt, sed anti- 47
 5 quarum rerum scriptores. quae adeo uera sunt, ut ea Sibyllinis uersibus confirmentur, qui sunt tales:

δαίμονας ἀψόχους, νεκρῶν εἴδωλα καμόντων,
 ὧν Κρήτη καύχημα τάφους ἡ δὺσμορος ἔξει.

Cicero de deorum natura cum tres Ioues a theologis enu- 48
 10 merari diceret, ait tertium fuisse Cretensem Saturni filium, cuius in illa insula sepulchrum ostenditur. quomodo igitur potest alibi deus esse uiuus alibi mortuus, 49
 alibi habere templum alibi sepulchrum? sciant ergo Romani Capitolium suum id est summum caput religionum publicarum
 15 nihil esse aliud quam inane monumentum.

Veniamus nunc ad eius patrem, qui ante regnauit et qui 50
 fortasse plus habeat in se, quod ex coitu tantorum elemen-
 torum genitus esse dicatur. uideamus quid in eo fuerit deo
 dignum, in primis illud quod aureum saeculum narratur ha-
 20 buisse, quod iustitia sub eo fuerit in terra. teneo aliquid in 51
 hoc, quod in eius filio non fuit. quid enim tam conueniens

EPITOME 16—46, 15] c. 14, 1 s. Saturnus—respuat.

AUCTORES 7 s.] VIII 47 s. 9] III 21, 53.

BRSHPVJ 1 gnossō R, cnoosso B², nosso S, gnoso H, cnosso PV
 2 urbe V creauisse H, creauisse P in quo R, inque S, in qua H
 sepulchrum H inscriptum B², inscriptum R² 3 ZEPCKIONOY R
 ZAN KPONOY—saturni, sed om. latine, in ras. H² latine (ā er.) B
 5 uersa R ea] a S 6 continentur R, confirmanur S qui sunt]
 quis S 7 ΔΑΙΜΩΝΑΣ S νεκρῶν om. P; νεκρῶν codd. Sibyll. ΕΤΔΩΛΑ B,
 ΙΔΩΛΑ V ΚΑΜΟΝΤΟΝ B, ΚΑΜΟΝΤΩΜ R, ΚΑΜΟΝΤΩΝ S daemones.
 erichusido lacamonton H 8 ΚΡΗΤΗ R, ΚΡΕΤΗ P ΚΥΧΗΜΑ B τά-
 φους ἡ] ΤΑΦΟΥΣΗ B, ΦΥΧΗ P ἔξει S onereta thautemata fesidis
 moro sexi H interpretat. lat. in mg. add. m. post. R, communem habent
 SP cf. Struuium opusc. I 55 9 natura deorum edd. 10 terren-
 tium V¹ 11 insula illa B 12 potest om. B¹, post deus s. l. add. B³
 13 sepulchrum P 14 religionum (~ er.) B, religionum V² 15 inane*
 (m er.) B 17 habebat PV edd. ex] in S¹ 19 illud om. S 21 quod]
 quo H

- 52 deo quam iustum regimen ac pium saeculum? sed cum
eadem ratione natum esse cogito, non possum putare deum
summum quo uideam esse aliquid antiquius, caelum scilicet
atque terram. at ego deum quaero ultra quem nihil sit omnino,
qui fons et origo sit rerum: hic sit necesse est qui caelum 5
53 ipsum condidit terramque fundauit. Saturnus autem si ex
his natus est ut putatur, quemadmodum potest deus esse
principalis qui aliis ortum suum debet aut quis praefuit mundo,
54 priusquam Saturnus gigneretur? sed hoc poeticum est ut
dicebam paulo ante figmentum. nec enim fieri poterat ut ele- 10
menta insensibilia tantoque interuallo separata in unum co-
irent ac filium procrearent aut is qui natus esset non potissimum
genitoribus similis existeret, sed eam formam gereret quam
55 parentes sui non habebant. quaeramus ergo quid ueritatis
sub hac figura lateat. Minucius Felix in eo libro qui Octavius 15
inscribitur sic argumentatus est: Saturnum, cum fugatus
esset a filio in Italiamque uenisset, Caeli filium dic-
tum, quod soleamus eos quorum uirtutem miremur
aut eos qui repentino aduenerint, de caelo cecidisse
dicere, Terrae autem, quod ignotis parentibus natos 20
56 terrae filios nominemus. sunt haec quidem similia ueri,
non tamen uera, quia constat etiam tum cum regnaret ita esse
57 habitum. potuit sic argumentari, Saturnum, cum potentissimus
rex esset, ad retinendam parentum suorum memoriam nomina
eorum caelo terraeque indidisse, cum haec prius aliis uocabulis 25
appellarentur: qua ratione et montibus et fluminibus nomina
58 scimus inposita. neque enim cum dicunt poetae de progenie

AUCTORES § 55] c. 21, 5—7.

B(—18)RSHPV] 1 reginum B pius V seculum S 2 concito V
3 quod B^{ar}RP^{ar}V 4 terra S ultra] ultro ultra SH quæ P²⁷ sit]
est (add. m. 2) | |||| P 7 putetur V¹ esse deus P 8 debeat B¹,
a del. B² a^{ut} B³ 10 "elementa (a s. l. er.) B, sic saepius 11 tanto-
que B³ separata (corr. m. 2) B 12 his RSH 14 ueritat^{is} H²
15 sub] 3 hastae eras. et sub s. l. P, ut V Octavius] hoc fauius R,
octavius P 16 est s. l. P, om. V 17 dictum B³ 18 post quod so||
(fol. 12) 8 folia exciderunt in B, sequitur tendam uirtutem esse c. 18, 2. 3
19 aut] ad PV 22 consistat R tunc P ita esse—saturnum del. R
23 potius si R saturnus SH

Atlantis aut Inachi fluminis, id potissimum dicunt, homines ex rebus sensu carentibus potuisse generari, sed eos utique significant qui nati sunt ex iis hominibus qui uel uiui uel mortui nomina montibus aut fluminibus indiderunt. nam id apud 59
5 ueteres maximeque Graecos fuit usitatum. sic maria eorum traxisse nomen accipimus qui deciderant in ea, ut Aegaeum Icarium Hellespontum, et in Latio Auentinus uocabulum monti dedit in quo sepultus est, Tiberinus uel Thybris amni quo mersus est. non ergo mirandum si nomina eorum caelo 60
10 terraeque attributa essent, qui reges genuerant potentissimos. apparet ergo non ex caelo esse natum, quod fieri non potest, 61
sed ex eo homine cui nomen Urano fuit. quod esse uerum Trismegistus auctor est, qui cum diceret admodum paucos extitisse in quibus esset perfecta doctrina, in his 15
Uranum Saturnum Mercurium nominauit cognatos suos. haec ille quia ignorauit, alio traduxit historiam: qui quomodo 62
argumentari potuerit, ostendi. nunc dicam quomodo, ubi, a quo sit hoc factum: non enim Saturnus hoc, sed Iuppiter fecit. in Sacra Historia sic Ennius tradit: deinde Pan eum de- 63
20 ducit in montem, qui uocatur Caeli stela. postquam eo ascendit, contemplatus est late terras ibique in eo monte aram creat Caelo primusque in ea ara Iuppiter sacrificauit. in eo loco suspexit in caelum quod nunc

EPITOME 11—15] c. 14, 3 s.

AUCTORES 13—15] cf. Poemand. c. 10, 5 (p. 69, 17—70, 3 Parth.).
19] frg. VII.

RSHPV] 1 atlantis (h s. l. R) RHPV 3 sint R iis edd., his C
6 nomina S accepi inis S, accepimus H qui om. H decider S
7 michardum H² et hellespontum H 8 in quo] nouo R¹ tybris SHP
9 ergo] enim SH 10 genuer S 11 natum esse P 12 uraño ex urañ V²
[uit, V² 14 iis R¹ 15 nominauit] enumerauit Epit. 14, 3, ubi nume-
rauit Dauisius 16 traxit H qui] quia H 17 ostendit S, ostendi* (t. er.) H
dicamus S 18 hoc om. R 19 tradidit H Pan eum] pauenium R
pane udeducit H 20 uocabitur (corr. m. 2) R stela Ciaconius, stella C
21 escendit R¹ (s. l. corr. R²) V terram sibi que SH 22 malim creauit
23—48, 5] Lactantius haec quin scripserit, non dubitandum; 'Ennius' quid
scripserit, uarie constituent Ciaconius et Vahlenus; mihi cum LMuelleri
nihil eiciendum uidetur nisi idque Iuppiter—nominauit in (ante eo) om. H

nos nominamus, eique quod supra mundum erat, quod
 aether uocabatur, de sui aui nomine caelum nomen
 indidit idque Iuppiter quod aether uocatur placans
 primus caelum nominauit eamque hostiam quam ibi
 sacrificauit, totam adoleuit. nec hic tantum sacrificasse Iup- 5
 64 piter inuenitur. Caesar quoque in Arato refert Aglaosthenen
 dicere, Iouem cum ex insula Naxo aduersus Titanas
 proficisceretur et sacrificium faceret in litore, aquil-
 lam ei in auspicium aduolasse, quam uictor bono
 65 omine acceptam tutelae suae subiugarit. Sacra nero 10
 Historia etiam ante consedis illi aquilam in capite
 atque ei regnum portendisse testatur. cui ergo sacrificare
 Iuppiter potuit nisi Caelo auo, quem dicit Euhemerus in
 Oceania mortuum et in oppido Aulacia sepultum?
 1 12. Quoniam reuelauimus mysteria poetarum ac Saturni pa- 15
 rentes inuenimus, ad uirtutes eius et facta redeamus. iustus in
 2 regno fuit. primum ex hoc ipso iam deus non est, quod fuit;
 deinde, quod ne iustus quidem fuit, sed impius non modo in
 filios, quos necauit, uerum etiam in patrem, cuius dicitur ab-
 3 scidisse genitalia, quod forsitan uere acciderit. sed homines 20
 respectu elementi quod dicitur caelum totam fabulam ex-
 plodunt tamquam ineptissime fictam, quam tamen Stoici ut
 solent ad rationem physicam conantur traducere. quorum sen-
 4 tentiam Cicero de natura deorum disserens posuit. caelestem

AUCTORES 6] Schol. German. ad uerss. 318—320, p. 91, 19 Breysig.
 10] frg. II. 24] II 24, 64.

EXPILATORES 19. 22 s.] cf. Isidor. orig. VIII 11, 32. 29.

[LSHPV] 1 eique *scripsi*, idque C 2 uocatur R, post uocabatur hoc
 ꝑicans del. S (cui) de LMuellerus caelo PV 3 uocabatur P ꝑrecans, P
 4 primum H, primus P // eamque (3 hastae ante e er.) P, terraeque V
 5 sacrauit edd. tota H his V¹, in ras. corr. V² 6 aglaosthenem R,
 aglaosthenen S, aglasthenen H, aglaostheenen P 7 ex] et R¹, s. l. in R²
 tytanus S, tithanus H 10 homine R^{ar} H^{ar} SV, *omine* P subiugaret R
 11 etiam P² aquila H 12 ei om. H 13 euo S 14 oceania S,
 oceani H aut lacia R, aulatia S 15 parentis P¹, corr. P² 18 deni-
 que V 19 negauit H¹ abstulisse H 23 uolent H ratione V co-
 natur H 24 caeleste S

inquit altissimam aetheriamque naturam id est igneam,
 quae per sese omnia gigneret, uacare uoluerunt ea
 parte corporis, quae coniunctione alterius egeret ad
 procreandum. quae ratio in Vestam potuit conuenire, si mas
 5 diceretur. idcirco enim uirginem putant Vestam, quia ignis 5
 inuiolabile sit elementum nihilque nasci possit ex eo, quippe
 qui omnia quae arripuerit absumat. Ouidius in Fastis: 6

nec tu aliud Vestam quam uiuam intellege flammam
 nataque de flamma corpora nulla uides.
 10 iure igitur uirgo est, quae semina nulla remittit
 nec capit, et comites uirginitatis amat.

Vulcano quoque id potuit adscribi, <qui> quidem putatur ignis, 7
 et tamen eum poetae non absciderunt. potuit et Soli, in quo
 est natura et causa gignentium. nam sine Solis igneo calore
 15 neque nasci quicquam neque augeri potest, ut nulli alii ele-
 mento minus opus sit genitalibus quam calori, cuius fotu con-
 ciipiuntur nascuntur sustentantur omnia. postremo etiamsi 8
 ita sit ut uolunt, qui magis abscisum esse Caelum putemus
 quam omnino sine genitalibus natum? nam si per se gignit,
 20 non indigebat utique genitalibus, cum Saturnum ipsum pro-
 crearet: si uero habuit et a filio abscisa sunt, ortus rerum et
 natura omnis interisset. quid quod ipsi Saturno non diuinum 9
 modo sensum, sed humanum quoque adimunt, cum adfirmant
 eum esse Saturnum, qui cursum et conuersionem spa-
 25 tiorum ac temporum continet eumque Graece id ipsum

AUCTORES 7 ss.] VI 291 ss. 24] de nat. deor. II 25, 64.

EXPLATORES § 5 s.] ibid. § 67 s. § 9] cf. ibid. § 30 s.

RSHPV] 1 altissimi amaetheriamque *P^{ar}* (tert. i er.) *V* naturā *P²*
 igneamque *R²* 2 uocare *H*, cacare *P¹*, corr. *P²* 3 quae *R* egeat *H*
 4 posuit *P¹*, corr. *P²* masculus *P* 5 diceret *S* 9 corpore *H* nulla
 om. *S* 10 iura *H* 12 qui quidem *edd.*, quidem *C*, nisi quod equi-
 dem *R²* 14 colore *H* 16 minus *Volkmannus*, *epist. gratul. p. 6*;
 magis *C* colori *PH* foetu *S* fotu concipiuntur *V²* 17 susten-
 tatur *H* 18 abscissum *R* putem *V* 20 indiget *S* genitalibus]
 genitalibus cum saturnalibus *R* 21 abscissa *R* 23 modum *H* quod-
 que *H* saturnum post adimunt *R* 25 temporis *R* contineret *Cic.*
 eumque—habere] qui deus graece id ipsum nomen habet *Cic.*

- nomen habere? $\chi\rho\acute{o}\nu\omicron\varsigma$ enim dicitur, qui est idem $\chi\rho\acute{o}\nu\omicron\varsigma$ id est spatium temporis, Saturnus autem est
 10 appellatus, quod saturetur annis. haec Ciceronis uerba
 sunt exponentis sententiam Stoicorum; quae quam uana sit,
 cuius intellegere promptissimum est. si enim Saturnus Caeli 5
 est filius, quomodo potuit aut tempus e Caelo gigni aut Caelum
 a tempore abscidi aut postea tempus imperio spoliari a filio
 Ioue? aut quomodo Iuppiter natus ex tempore est? aut
 quibus annis saturari possit aeternitas, cui nullus est finis?
- 1 13. Si ergo uanae sunt istae rationes philosophorum, quid 10
 superest nisi ut uere factum esse credamus, id est hominem ab
 homine abscisum? nisi forte aliquis existimat deum fuisse
 qui timuit coheredem, cum si quid diuinitatis habuisset, non
 patris genitalia debuerit amputare, sed propria, ne Iuppiter
 2 nasceretur, qui eum regni possessione priuauit. idem sororem 15
 suam Rheam quam latine Opem dicimus cum haberet uxorem,
 responso uetitus esse dicitur mares liberos educare, quod fu-
 turum esset ut a filio pelleretur. quam rem metuens natos
 sibi filios non utique deuorabat ut ferunt fabulae, sed necabat,
 quamquam scriptum sit in Historia Sacra Saturnum et Opem 20
 ceterosque tunc homines humanam carnem solitos esi-
 tare: uerum primum Iouem leges hominibus moresque
 condentem edicto prohibuisse, ne liceret eo cibo uesci.
 3 quod si uerum est, quae potest in eo fuisse iustitia? sed
 fictum sane putemus Saturnum filios deuorasse, modo cum 25
 aliqua ratione: num idcirco, quod ait uulgus comedisse filios
 suos eum qui extulerit sepulturaeque mandauerit? Ops autem

AUCTORES 20] frg. X.

RSHPV] 1 nomen V² Chronos SH quid V 2 chronos SH,
 KRONOC PV 3 saturetur C, nisi quod saturetur* P, saturaretur codd. Cic.
 5 cuius R¹P¹ (corr. R²P²) HV 7 absci-di (n er.) R 9 ad possit in
 mg. potest P² 11 hominem] homine H 15 priuabit P^{ae}V idem]
 id est R, item dum H 17 dicatur H 18 apelleretur P 19 referunt R
 21 humana carne S essitare m. 1, s. l. † esse m. post., in mg. idē comedere m. tert. R, esse essitare S, uescitare H, *esitare (3 hastae er. P, h
 er. V) PV 23 con///dentem (2-3 litt. er.) H prohibuisse R² 27 opis H,
 opes P, opes V

cum Iouem peperisset, subtraxit infantem eumque nutriendum
furtim misit in Cretam. rursus imprudentiam reprehendam 4
necesse est. cur enim responsum ab alio potius accepit? cur in
caelo constitutus in terra non uidebat? cur eum Corybantes 5
cymbalis fefellerunt? postremo cur extitit uis aliqua maior
quae illius uinceret potestatem? nimirum senex a iuvene fa-
cile uictus est ac spoliatus imperio. fugit igitur expulsus et 6
in Italiam nauigio uenit, cum errasset diu, sicut Ouidius in
Fastorum libris refert:

10 causa ratis superest. Tuscum rate uenit ad amnem
ante pererrato falcifer orbe deus.

hunc errantem atque inopem Ianus excepit: cuius rei argu- 7
menta sunt nummi ueteres, in quibus est cum duplici fronte
Ianus et in altera parte nauis, sicut idem poeta subiecit:

15 at bona posteritas puppem formauit in aere
hospitis aduentum testificata dei.

omnes ergo non tantum poetae, sed historiarum quoque ac 8
rerum antiquarum scriptores hominem fuisse consentiunt, qui
res eius in Italia gestas memoriae prodiderunt, Graeci Dio-
dorus et Thallus, Latini Nepos et Cassius et Varro. nam 9
cum agresti quodam more in Italia uiueretur,

is genus indocile ac dispersum montibus altis
composuit legesque dedit Latiumque uocari
maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.

AUCTORES 10 s.] I 233 s. 15 s.] I 239 s. 17—21] Minuc.
Fel. c. 21, 4. 19 Diodorus] V 66. 22 ss.] Verg. Aen. VIII 321 ss.

RSHPV] 2 rursus R², rursum PV imprudentiam om. P reprae-
hendenda est, sed est del. S 3 potius reponsum (sic) ab alio P 4 in
terram R, quae gerebantur in terra edd. 5 cum P 6 iuuentute V
8 nauigio P, nauigi V 9 fatorum H 10 causa* (s. er.) P sup estus
cum S ad amnem ante perer- om. H¹, in mg. add. H² amneum R
12 inope H cui H argumento SH 14 subuexit S 16 aduentu V¹
17 omnis P¹, corr. P² 18 hominem om. S 19 gesta V tradiderunt H
22 his S, *is (h. er.) H 24 is H horis H

- 10 censetne aliquis deum esse qui pulsus est, qui fugit, qui latuit?
 nemo tam stultus est. qui enim fugit aut latet, et nim et
 11 mortem timeat necesse est. Orpheus, qui a temporibus eius
 fuit recentior, aperte Saturnum in terra et apud homines re-
 gnasse commemorat:

πρώτιστος μὲν ἀναξεν ἐπιχθονίων Κρόνος ἀνδρῶν
 ἐκ δὲ Κρόνου γένετ' αὐτὸς ἀναξ μέγας εὐρυόπῃ Ζεὺς.

- 12 item noster Maro:

aureus hanc uitam in terris Saturnus agebat.

et alio loco:

aurea quae perhibent illo sub rege fuere
 saecula: sic placida populos in pace regebat.

- 13 neque superius dixit in caelo egisse uitam neque inferius superos
 in pace rexisse. unde apparet illum regem fuisse terrenum:
 quod alibi apertius declarat:

aurea condet
 saecula qui rursus Latio regnata per arua
 Saturno quondam.

- 14 Ennius quidem in Euhemero non primum dicit regnasse Sa-
 turnum, sed Uranum patrem. initio inquit primus in terris
 imperium summum Caelus habuit. is id regnum una

EPITOME 19—53, 1] c. 14, 4.

AUCTORES 6 s.] frg. 243 Abel; frg. XLVII Herm.; cf. Lobeckii
 Aglaopham. I 510. 9] Georg. II 538. 11 s.] Aen. VIII 324 s.
 16 s.] Aen. VI 793 s. 20] frg. I.

RSHPV] 1 censeat H fugiit H 2 aut] ut S latet et om. H
 et] aut H 3 qui a uel quia C 4 aperte] ea parte H 6 graeca om. R,
 in mg. interpretat. lat. add. m. rec. IPOTICTIC P, IPOTICTOC V
 MHN P ANAZËN V EPIKTONION P, EPIKΘONION V ANAPON P
 Protiston menanar cenepis tonionchro nos andron H 7 ἐκ ἐ] KAI S
 δὲ om. P KRONOI PV GENETATOC S, GENETAITOC P MHFAC P
 EYPOPIA S, EYPIPIA P ZEIC V ecedchro nugenete aut cesarax
 megas europazeus H interpretationes lat. diuersae in S et P cf. Stru-
 uium opusc. I 131 8 Maro noster edd. 11 aurea quae] aureaque ut S
 14 rexisse] regebat S ex 12, tum uerba neque superius — rexisse repetita
 illum om. S 19 eumero H, euhemero P, eumero V 21 caelius H
 his S id] in S, in H²

cum fratribus suis sibi instituit atque parauit. non 15
magna dissensio, siquidem maximorum auctorum de filio ac
patre dubitatio est. sed tamen utrumque fieri potest, ut primus
Uranus eminere inter ceteros potentia coeperit et principatum
5 habere, non regnum, postea Saturnus maiores sibi opes com-
parauerit ac regium nomen adsciuerit.

14. Nunc, quoniam ab iis quae rettuli aliquantum Sacra 1
Historia dissentit, aperiamus ea quae ueris litteris continentur,
ne poetarum ineptias in accusandis religionibus sequi ac pro-
10 bare uideamur. haec Ennii uerba sunt: exim Saturnus 2
uxorem duxit Opem. Titan, qui maior natu erat, po-
stulat ut ipse regnaret. ibi Vesta mater eorum et so-
rores Ceres atque Ops suadent Saturno, uti de regno
ne concedat fratri. ibi Titan, qui facie deterior 3
15 esset quam Saturnus, idcirco et quod uidebat matrem
atque sorores suas operam dare uti Saturnus reg-
naret, concessit ei ut is regnaret. itaque pactus est
cum Saturno, uti si quid liberum uirile secus ei na-
tum esset, ne quid educaret. id eius rei causa fecit,
20 uti ad suos gnatos regnum rediret. tum Saturno 4
filius qui primus natus est, eum necauerunt. deinde
posterius nati sunt gemini, Iuppiter atque Iuno. tum
Iunonem Saturno in conspectum dedere atque Ionem
clam abscondunt dantque eum Vestae educandum ce-
25 lantes Saturnum. item Neptunum clam Saturno Ops 5

AUCTORES 10] frg. III.

RSHPV] 1 suis sibi *C Epit. 14, 4* 2 ac] aut *H* 4 uranus *P*,
euranus *V* cepit *S* 6 regium] regium sibi *RS* 7 iis *R*¹, his *R*²*SHPV*
rātulimus *R* aliquantulum *R* 8 aperimus *H*, aperiam *P* ueris]
sacris *P*¹, corr. *P*² 10 enni *RV*, enim *SH*, enni¹ *P* uera *H* exim
PV, exim¹us *R*², exin *SH* 11 ducit *Bachrensius* Litan *S* postulauit *R*
12 ubi *P* in *ras.*, *V* eorum *P*² 13 opis *SH* 14 ne] non *RP* 17 uti *R*
+is (e *er.*) *P* pactum *H*¹, in *ras. corr.* *H*² 18 ut *H* uiriles *P*
sexum *R*¹ (x *ras. in c corr.*), sexus *SP*^{pc} (x *ex c m. 1*) 19 quid *om. SH*;
malim id 20 natos *SH*¹ tūq; saturni *P*, tu* saturno (r ? *er.*, o in
ras. ex ū) *V* 21 filios *H*¹ negauerunt *H*¹, in *ras. corr.* *H*² 22 tū* (ne
er.) *P* 23 conspectu *H* 25 saturno *SH* item — Saturno *om. R* opis *H*

parit eumque clanculum abscondit. ad eundem modum tertio partu Ops parit geminos Plutonem et Glaucam. Pluto Latine est Dis pater, alii Oreum uocant. ibi filiam Glaucam Saturno ostendunt, at filium Plutonem celant atque abscondunt. deinde Glaucam parua
 5 emoritur. haec, ut scripta sunt, Iouis fratrumque eius stirps atque cognatio: in hunc modum nobis ex sacra
 6 scriptione traditum est. item paulo post haec infert: deinde Titan postquam rescivit Saturno filios procreatos atque educatos esse clam se, seducit secum filios
 7 suos qui Titani uocantur, fratremque suum Saturnum atque Opem comprehendit eosque muro circumegit et
 8 custodiam iis apponit. haec historia quam uera sit, docet Sibylla Erythraea eadem fere dicens, nisi quod in paucis quae
 9 ad rem non attinent discrepat. liberatur ergo Iuppiter summi
 10 sceleris crimine, quod patrem uinxisse compedibus perhibetur. id enim Titan patruus fecit, quod ille contra pactionem iusque
 11 iurandum mares liberos sustulisset. reliqua historia sic contextitur: Iouem adultum, cum audisset patrem atque matrem custodiis circumsaepitos atque in uincula con-
 12 iectos, uenisse cum magna Cretensium multitudine Titanumque ac filios eius pugna uicisse, parentes

EPITOME 6-8] c. 13, 3.

AUCTORES 8] frg. IV. 13 (cf. § 10)] Orae. Sibyll. III 110—153. 199—201. 19] frg. VI.

EXPILATORES 3 s.] cf. Isidor. orig. VIII 11, 42.

RSHPV] 2 opis H pl•utonem (a er. P) 3 pl•uto (a er. P) est latine R Dis pater *edd.*, diis pater P¹V, diespater P², diespiter RS, dispiter H 4 at C pl•utonem P 5 paruo P³, *corr.* P¹⁷ 6 uti PV 7 stirp•s (i er.) R ex om. SH 8 traditam H inferet H 9 titan (i ras. ex u ut uid.) V 10 esse P clam se] clam H, clam/// (3 hastae eras.) P 11 uocabantur SH 12 muros RS 13 iis R¹, his R²SHPV istoria P, historia V ueram S 14 quod in om. R 15 rem om. R¹, id add. R² 16 sceleri V 17 patruus H iusq. P, ius V 18 sustulisset S, sic saepius 20 circumseptos SHP in om. S, s. l. I uincula R 21 cretensi//um (2 hastae er.) P, cretensilium V 22 pugna uicisse] pugnando, P¹, in mg. uicisse add. P², pugnauisse V

uinculis exemisse, patri regnum reddidisse atque ita
in Cretam remeasse. post haec deinde Saturno sortem 11
datam, ut caueret ne filius eum regno expelleret;
illum eleuandae sortis atque effugiendi periculi gra-
tia insidiatum Ioui, ut eum necaret; Iouem cognitis
insidiis regnum sibi denuo uindicasse ac fugasse Sa-
turnum. qui cum iactatus esset per omnes terras 12
persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum
uel necandum Iuppiter miserat, uix in Italia lo-
cum in quo lateret inuenit.

15. Quibus ex rebus cum constet illos homines fuisse, non 1
est obscurum qua ratione dii coeperint nominari. si enim 2
nulli reges ante Saturnum uel Uranum fuerunt propter ho-
minum raritatem, qui agrestem uitam sine ullo rectore uiue-
bant, non est dubium quin illis temporibus homines regem
ipsum totamque gentem mactare summis laudibus ac nouis
honoribus coeperint, ut etiam deos appellarent siue ob mira-
culum uirtutis — hoc uere putabant rudes adhuc et simplices —
siue, ut fieri solet, in adulationem praesentis potentiae siue ob
beneficia quibus erant ad humanitatem compositi. deinde 3
ipsi reges cum cari fuissent iis quorum uitam composuerant,
magnum sui desiderium mortui reliquerunt. itaque homines 4
eorum simulacra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum
contemplatione solacium, progressique longius per amorem me-
moria defunctorum colere coeperunt, ut et gratiam referre
bene meritis uiderentur et successores eorum adlicerent ad bene
imperandi cupiditatem. quod Cicero de natura deorum docet 5

EXPILATORES § 1. 3 s. 8 s.] cf. Isidor. orig. VIII 11, 1 s. 4 s.

RSHPVJ 1 ita om. SH 3 cauerit R eum, V² pelleret R
4 elendae (corr. m. 1?) R fugiendi SH 7 iactamus V¹, in ras. corr. V²
omnis RV 9 negandum H¹ 12 dii// (2 hastae er.) P, dico V 14 par-
uitatem H quia S 15 qui in P^{ar} (pr. i er.) V 16 iactare SH,
mactari P¹ (corr. P²) V ac nouis honoribus om. H 17 iam R 19 adu-
lationis S 21 iis R¹, his R² cum cett. 22 mortuis R 23 fixe-
runt V colere coeperunt memoriam defunctorum P 25 gratia ferre H
27 quod P²

Θύεις εἰδώλοισι; τίς σοι πλάνον ἐν φρεσὶ θῆκεν
ταῦτα τελεῖν προλιπόντα θεοῦ μεγάλῳ πρόσωπον;

- 16 M. Tullius, qui non tantum perfectus orator, sed etiam philo-
sophus fuit, siquidem solus extitit Platonis imitator, in eo libro
quo se ipse de morte filiae consolatus est, non dubitavit dicere 5
17 deos qui publice colerentur homines fuisse. quod ipsius testi-
monium eo debet grauissimum iudicari, quod et augurale habuit
18 sacerdotium et eosdem se colere uenerarique testatur. itaque
intra paucos uersiculos duas res nobis dedit. nam dum ima-
ginem filiae eodem se modo consecraturum esse profitetur quo 10
illi a ueteribus sint consecrati, et illos mortuos esse docuit et
19 originem uanae superstitionis ostendit. cum uero inquit et
mares et feminas complures ex hominibus in deorum
numero esse uideamus et eorum in urbibus atque
agris augustissima delubra ueneremur, adsentiamur 15
eorum sapientiae quorum ingeniis et inuentis omnem
uitam legibus et institutis excultam constitutam-
20 que habemus. quod si ullum umquam animal con-
secrandum fuit, illud profecto fuit. si Cadmi pro-
genies aut Amphitryonis aut Tyndari in caelum 20
tollenda fama fuit, huic idem honos certe dicendus

EPITOME 3 s. (philosophus) 6—8 (sacerdotium)] cf. c. 17, 4.

AUCTORES 12] Consolat. frg. 14.

RSHPV] 1 ΘΥΙC SP, Θύεις C cum codd. quibusd. Sibyll., alii Θύεις τ'

ΙΩΛΑΟΙC RP, ΔΩΛΟΙC V τίς σοι] ΠΟCΟΙ R, ΤΙΪΟCΟΙC S ΠΑΑΝΑΝ P¹,
s. l. corr. P² ἐν] ΕCΝ V θῆκεν] ΚΕ S, ΘΗΗΚΕ P thysidolo thuitis
soeplanonenfresit hece H 2 ΤΕΑΙΝ V ΠΡΟΑΠΟΝΤΑ V, retinui cum πλάνον
coniungendum, cf. Addenda; ΠΟΝΤΑ R, ΠΡΟΑΕΙΧΟΝΤΑ S, ΠΡΟΑΕΙΠΟΝΤΑ
P; προλιπόσα uel προλιπόσαι codd. Sibyll. ΘΕΟΙ S ΜΕΤΑΛΟΗΟ R
ΠΡΟCΩΠΩ S tautatelin prolimponta teumegalo eo prosopon H interpre-
tation. lat. in mg. add. n. post. R, communem habent SP cf. Struuium,
opusc. I 56 4 imitator P 7 auguria R, auguriale P 8 eos H
10^{se} P² profitetur R, profiteretur cett.; an cum — profiteretur? quod
P^{ar} V 13 compluris (con- V) R¹ V, eumpluris P¹, -res R² P² omnibus P¹,
corr. P² 15 assentiam (i. e. -mus) S, adsen//tiamur (4 hastae er.) P, *ad-
sentia V² 18 consecra'ndam sic V² 19 illud — fuit om. H 20 Am-
phionis Heusingerus, cf. Orell. IV 991 adn. tyndaridis SH 21 tolle
dafama P^{ae} (s. l. corr. P¹²) V dicendus RS

est. quod quidem faciam teque omnium optimam doctissimam adprobantibus diis immortalibus ipsis in eorum coetu locatam ad opinionem omnium mortali-
um consecrabo. fortasse dicat aliquis prae nimio luctu
5 delirasse Ciceronem. atquin illa omnis oratio et doctrina et exemplis et ipso loquendi genere perfecta non aegri, sed constantis animi ac iudicii fuit et haec ipsa sententia nullum praefert indicium doloris. neque enim puto illum tam uarie,
22 tam copiose, tam ornate scribere potuisse, nisi luctum eius et
10 ratio ipsa et consolatio amicorum et longitudo temporis mitigasset. quid quod idem dicit in libris de re publica, idem de
gloria? nam de legibus, quo in opere Platonem secutus leges uoluit ponere, quibus putaret usuram esse iustam et sapientem ciuitatem, de religione ita sanxit: diuos et eos qui cae-
15 lestes semper habiti sunt colunto et ollos quos endo caelo merita locauerunt, Herculem Liberum Aesculapium Castorem Pollucem Quirinum. item in Tus-
culanis, cum diceret totum paene caelum humano genere completum, si uero inquit scrutari uetera et ex illis ea
20 quae scriptores Graeciae prodiderunt eruere coner, ipsi illi maiorum gentium di qui habentur hinc a nobis profecti in caelum reperientur. quare quo-
25 niam demonstrantur sepulehbra in Graecia, reminis-

AUCTORES 11] de rep. VI 13; de glor. frg. 14 12. 14] de legg. II 8, 19 17] Tusc. I 13, 29.

RSHPV] 1 factam V doctissimamque PV 3 cetū S^{ae}, ~ del. m. 1°
4 p̄nimio (add. et ni in ras. m. 2) V 6 ante ipso in 3 hastarum rasura
litterae plane incertae P² genere loquendi SH constantis R² 8 in-
dicium (n ex u in utroque cod.) PV 9 tam ornate om. H scribere
potuisse] dicere uoluisse H luctum eius] luctuq. S luctus H 11 de
(ante gloria) add. H² 13 iustitiam (-ciā S) SH 15 sunt om. codd.

Cic. et om. R ollos V, illos cett. quos^{us} H² endo PV, uendo (in s. l. minus cert.; an in ? m ?) R, in SH 16 locauerunt C, uocauerint codd.
Cic. 19 illis] iis codd. Cic. 20 gratiae P tradiderunt SH exuere P²
21 ipsi bis P malorum S¹ di V, dii cett. qui habentur om. S a om. codd. Cic. 22 reperiantur SH quare om. P, quare codd. Cic. quoniam] quorum codd. Cic. 23 demonstrantur codd. Cic. reminiscere om. P

cere, quoniam es initiatus, quae tradantur mysteriis:
 26 tum denique quam hoc late pateat intelleges. testa-
 tus est uidelicet Attici conscientiam, ex ipsis mysteriis intellegi
 posse quod omnes illi homines fuerint qui coluntur, et cum de
 Hercule Libero Aesculapio Castore Polluce incunctanter fate- 5
 retur, de Apolline ac Ioue patribus eorum, item de Neptuno
 Vulcano Marte Mercurio, quos maiorum gentium deos appella-
 27 uit, timuit aperte confiteri. et idcirco ait late hoc patere, ut
 idem de Ioue ceterisque antiquioribus diis intellegamus, quorum
 memoriam si eadem ratione ueteres consecrauerunt, qua se ima- 10
 ginem nomenque filiae consecraturum esse dicit, ignosci
 maerentibus potest, credentibus non potest. quis enim tam
 28 demens, qui consensu et placito innumerabilium stultorum ape-
 riri caelum mortuis arbitretur aut aliquem quod ipse non habeat
 dare alteri posse? apud Romanos deus Iulius, quia hoc scele- 15
 29 rato homini placuit Antonio, deus Quirinus, quia hoc pastoribus
 uisum est, cum alter gemini fratris extiterit, alter patriae parri-
 cida. quodsi non consul fuisset Antonius, Gaius Caesar pro
 30 suis in rem publicam meritis etiam defuncti hominis honore ca-
 ruiisset, et quidem consilio Pisonis socii et Lucii Caesaris pro- 20
 pinqui, qui uetabant funus ei fieri, et Dolabellae consulis, qui co-
 lumnas in foro id est tumulum eius euerit ac forum expiauit.
 nam Romulum desiderio suis fuisse declarat Ennius, apud quem
 31 populus amissum regem dolens haec loquitur:

o Romule, Romule die,
 qualem te patriae custodem di genuerunt!

AUCTORES 26 ss.] Ann. 115 ss.; cf. Cic. de rep. I 41, 64.

(G)RSHPV] 1 est H² initatus (ta in ras. V) PV tradentur V¹
 2 tunc P 4 omnes (h et i er.) HP 6 idem H 8 hunc S 10 me-
 moria H 12 post quis uel demens fort. est addendum 13 placitum H
 15 dari V¹ 18 non ante consul Schoellius, quod nisi consul R, quodsi
 consul non SH, quodsi consul PV a [Gaius] caesar incipit codicis G
 pag. 1 (40), cuius in uerss. 1-9. 23-31 nonnulla legebantur [Gaius] G, om.
 R, C. SHP, G. V 19 homines P 20 [Lucii] G, L. uel. l. cett. 21 qui om. R,
 idemque H uetebant PV ei GSH, eius R, om. PV 22 tumulum (t er.) R
 23 [namq.] G post suis s. l. dñm R²⁹ 24 dolens (o m. 2) V 25 romulae
 (prius) H^{ar} (e er.) V ante alterum romule s. l. o P¹² Romule om. S
 romulae H^{ar} (e er.) die R¹, dee R², dic S, diem H 26 di cod. Cic., dii C

tu produxisti nos intra luminis oras,
o pater, o genitor, o sanguen dis oriundum.

ob hoc desiderium facilius creditum est Iulio Proculo men- 32
tienti, qui subornatus a patribus est, ut nuntiaret plebi uidisse
se regem humano habitu augustiorem eumque mandasse ad
populum, ut sibi delubrum fieret, se deum esse et Quirinum
uocari. quo facto et ipsi populo persuasit Romulum ad deos 33
abisse et senatum suspicione caedis regiae liberauit.

16. Poteram iis quae rettuli esse contentus, sed supersunt 1
adhuc multa suscepto operi necessaria. nam quamuis ipso 2
religionum capite destructo uniuersas sustulerim, libet tamen
persequi cetera et redarguere plenius inueteratam persuasionem,
ut tandem homines suorum pudeat ac paeniteat errorum.
magnum hoc opus et homine dignum, 3

15 religionum animos nodis exsoluere pergo,
ut ait Lucretius, qui quidem hoc efficere non poterat, quia
nihil ueri adferebat. nostrum est hoc officium, qui et uerum
deum adserimus et falsos refutamus. illi ergo qui poetas 4
finxisse de diis fabulas opinantur (et tamen) deas feminas et
esse credunt et colunt, reuoluuntur imprudentes ad id quod 20

AUCTORES 3—7 Iulio — uocari] Cic. de rep. II 10, 20 et Liu.,
ut uid., I 8 (habitu augustiorem), cf. tamen Flor. I 1, 18. 15] I 932.

(G)RSHPV] 1. 2 inuerso ordine cod. Cic. 1 horas S 2 o genitor
cod. Cic., o patriae (sed o eras. R) RSPV, o genitor patriae H sanguen
(corr. m. 2) R, sanguine H, sanguen^{is} (corr. m. 1 ?) P diis RHP 3 fa-
cilibus S proculq, exp. et s. l. consuli add. m. rec. P 4 a patribus
est S, a patribus RPV, est a patribus H 5 se om. R augustiorem SP¹,
corr. P² 6 post fieret s. l. et m. rec. P 8 suspitione SP 9 poteram
his esse contentus quae rettuli S iis edd., his C 10 suscepto multa S
quamquam SH 11 religionis SH uniuersas scripsi, uniuersa C sustu-
lerimus S licet S 13 pudeat suorum P errorem H^{ae} Pac 14 ho-
minem H 15 animum codd. Lucr. 16 ut om. H in effice[re] n(on
pote) desinit codicis G pag. 1 (40), sequitur pag. 2 (39), in qua nonnulla
legebantur qui* (corr. m. 2 uel alia poster.) P, qui GRSHV 17 ad-
ferebant H 18 ergo] enim SH 19 et tamen addidi conl. c. 11, 17 ss.,
maxime § 29 (mentitos — dicunt poetae); et add. edd. deas — coluntur
in mg. H² 20 coluntur H (i. e. H²), culunt P¹, corr. P², olunt V post
colunt s. l. et m. post. P inpudentes R

5 negauerunt, curē illis ac parere. nec enim fieri potest quin
 duo semini generandi causa sint instituti. recepta uero sexuum
 diuersitate non intellegunt consequens esse ut coniungant: quid
 in deum cadere non potest. sed isti putant: nam et leuis esse
 6 filius dicunt et ceterarum deorum. nascuntur ergo et ceteris
 quidem dii socii: nec enim nascuntur ab hominibus fecunditate.
 igitur deorum innumerabilium plena sunt caetera, nullo scilicet
 7 moriente. nam cum hominum vis incredibilis, numerus sit
 inestimabilis, quos tamen sicuti nascuntur mori necesse est,
 quid deorum esse tandem potemus, qui tot saeculis nati sunt
 8 immortalesque manserunt? cur ergo tam pauci coluntur? nisi
 forte arbitramur non generandi causa, sed tantummodo ca-
 piendae voluptatis duos esse sexus deorum et ea exerce-
 9 quae homunculos et facere et pati potest. cum uero dicantur
 aliqui ex aliquibus nati, consequens est ut semper nascantur,
 10 siquidem aliquando sunt nati, uel si nasci desierint, scire nos
 conuenit cur aut quando desierint. non ineptide Seneca in
 libris moralis philosophiae quid ergo est inquit quare apud
 poetas salacissimus Iuppiter desierit liberos tollere?
 utrum sexagenarius factus est et illi lex Papia fibu-
 11 lam inposuit? an impetrauit ius trium liberorum? an
 tandem illi uenit in mentem

ab alio expectes alteri quod feceris

11 et timet ne quis sibi faciat quod ipse Saturno? at
 isti qui deos adserunt, uideant quomodo respondeant huic argu- 15

AUCTORES 18] frg. 119. 23] inc. inc. fab. frg. LXIX comic.
 Rom.² Ribbeck et Publil. Syr. sentent. 2.

(G)RSHPV] 1 illis (corr. m. 2) R ac parere] apparere H quin]
 ut H, qui P¹ (om. P²) V 2 gignendi SH 3 [intelle]gant G 4 isti]
 ut (s. l. P²) isti PV 8 numerus sit inestimabilis om. R sit om. H
 9 inestimabilis H 10 putamus H 11 tam] an H 13 deorum om. H
 et ea decesse in G spatia et uestigia indicare uid. 14 homunculo se
 (om. et) H 15 ut] et ut R nascuntur V¹ 16 qui quidem H post
 al in mg. aliquando add. P² 17 desierunt H lepidae H, ineptide (eg-
 minus certum, corr. m. post.) P in seneca desinit codicis G pag. 2 (39)
 18 moralibus H 19 libere R 20 sexagenarius R, sexagentius S fa-
 bulam P 21 [us (sic corr. m. post.) P librorum SP^{ac}

mento quod inferemus: si duo sunt, sexus deorum, sequitur concubitus, si coeunt, et domos habeant necesse est; nec enim carent uirtute ac pudore, ut hoc promisce aut in propatulo faciant, sicut muta facere uidemus animalia. si domos habent, 12
 5 consequens est ut et urbes habeant, et quidem auctore Nasone, qui ait:

plebs habitat diuersa locis, a fronte potentes
 caelicolae clarique suos posuere penates.

si habent urbes, et agros igitur habebunt. iam quis non uideat 13
 10 quae sequantur? arare illos et colere, quod uictus causa fit: ergo mortales sunt. quod argumentum retrouersus idem ualet. 14
 si enim agros non habent, ne urbes quidem, si urbes non (habent), ne domos quidem, si domibus carent, ergo et concubitu, si concubitus ab iis abest, et sexus igitur femininus.
 15 in diis autem uidemus et feminas esse: ergo dii non sunt. dissoluat hoc argumentum si quis potest. ita enim res rem 15
 sequitur, ut haec ultima necesse sit confiteri. sed ne illud 16
 quidem dissoluet aliquis: ex duobus sexibus alter fortior est, alter infirmior; robustiores enim mares sunt, feminae inbecil-
 20 liores. inbecillitas autem non cadit in deum, ergo nec feminae sexus. huic additur superioris argumenti extrema illa con- 17
 clusio, ut dii non sint, quoniam in diis et feminae sunt.

17. Ob has rationes Stoici aliouersus deos interpretantur, et 1
 quia non peruident quid sit in uero, conantur eos cum rerum
 25 naturalium ratione coniungere. quos Cicero secutus de diis ac

EPITOME 25—64, 10] c. 17, 4.

AUCTORES 7 s.] *Metam.* I 173 s.

RSHPV] 2 domus *PV* 3 promiscue *S* 4 faciunt *P*¹, corr. *P*²
 uidemus facere *SH* uideamus *P^{ue}V* 7 loca *R* a plerique *codd.* *Ouid.*,
 ac *RPV*, hac *SH* 8 posuere *P*¹, corr. *P*² penates (n ? *er.*) *P*
 9 uidet *RH* 10 secuntur *R* sit *S* 12 enim *om.* *S* si urbes — domos
 quidem *om.* *R* 13 habent *add. edd.* si] si et *SH* 14 iis *R*¹, hiis *R*²,
 his *cett.* femininis *P*¹, corr. *P*² 15 in diis — feminas esse *om.* *S* diis *V*
 femininas *PV* 17 ^{ad} ultim^v (*sic corr. m. 2*) *R*, ultimam *H* 18 sexibus *R*¹
 19 sunt *om.* *S* 20 femineus *edd.* 23 aduersu *sic H* 24 eos] deos *R*
 25 ac] ac de *PV*

- 2 religionibus eorum hanc sententiam tulit: uidetisne igitur,
 ut a physicis rebus bene atque utiliter inuentis tracta
 ratio est ad commenticios ac fictos deos? quae res
 genuit falsas opiniones erroresque turbulentos et
 superstitiones paene aniles. et formae enim nobis
 deorum et aetates et uestitus ornatusque noti sunt,
 genera praeterea, coniugia cognationes omniaque
 traducta ad similitudinem inbecillitatis humanae.
 3 quid planius, quid uerius dici potest? Romanae philosophiae
 princeps et amplissimo sacerdotio praeditus commenticios ac
 fictos deos arguit, quorum cultus superstitiones paene aniles
 esse testatur, falsis opinionibus erroribusque turbulentis im-
 4 plicatos esse homines queritur. nam totus liber tertius de
 natura deorum omnes funditus religiones euertit ac delet.
 quid ergo a nobis expectatur amplius? num eloquentia supe-
 rare possumus Ciceronem? minime id quidem, sed fiducia illi
 defuit ignoranti ueritatem, quod ipse simpliciter in eodem
 opere confitetur. ait enim facilius posse se dicere quid
 non sit quam quid sit, hoc est falsa se intellegere,
 5 uera nescire. clarum est igitur homines fuisse illos qui
 dii putantur et eorum memoriam post mortem consecratam.
 ideo et aetates diuersae sunt et certae imagines singulorum,
 quod in eo habitu et aetate simulacra eorum configurata sunt,
 6 in qua quemque mors apprehendit. consideremus si placet

AUCTORES 1] de nat. deor. II 28, 70. 18] ibid. I 21, 60.

(G)RSHPV] 1 eorum om. H uidetis P¹ (ne s. l. add. P²?) V 2 physi-
 cis] ficis m. 1, s. l. † a factis † a fictis m. rec. P tractata R 3 ratio
 est RHPV, rationē S, ratio sit codd. Cic. ac] et codd. Cic. 4 senuit S
 falsas om. P¹ (add. P²) V 6 uestitos P¹, corr. P² 7 praeterea ex praeter P
 cognationes RSH cum codd. Cic., cognationes omnes PV 10 principes P¹
 (corr. P²) V (supra alt. i eras. e) 11 superstiones R 13 esse om. P
 14 omnis R¹V 15 eloquentia] in eloquentia R hinc fere incepit co-
 dicis G pag. 3 (125), in qua paucae litterae agnoscebantur 16 mine P¹,
 corr. P² 18 se posse R se P² dicere in mg. add. P²? quod
 (ante non) S 19 quid (ante sit) S, quid P²V² falsa] est sa R¹,
 s. l. corr. R² 21 memoria S aut ante consecratam aut post add.
 esse edd. 22 et] etiam edd. aetates P² 23 quod] qui^a (corr. m. 2) P
 24 qua quemque] quacumque, in mg. † qua quēq. V conprehendit (cō-S) SH

aerumnas infeliciū deorum. Isis filium perdidit, Ceres filiam,
 expulsa et per orbem terrae iactata Latona uix insulam paruam
 in qua pareret inuenit. Deum Mater et amauit formosum 7
 adulescentem et eundem cum paelice deprehensum exsectis
 5 uirilibus semiuirum reddidit et ideo nunc sacra eius a Gallis
 sacerdotibus celebrantur. Iuno paelices acerrime persecuta est,
 quia parere ipsa non potuit ex fratre. insulam Samum 8
 scribit Varro prius Partheniam nominatam, quod ibi
 Iuno adoleuerit ibique etiam Ioui nupserit. itaque
 10 nobilissimum et antiquissimum templum eius est Sami et simu-
 lacrum in habitu nubentis figuratum et sacra eius anniuersaria
 nuptiarum ritu celebrantur. si ergo adoleuit, si fuit uirgo
 primo, postea mulier, hominem fuisse qui non intellegit, pe-
 cudem se fatetur. quid loquar obscenitatem Veneris omnium 9
 15 libidinibus prostitutae non deorum tantum, sed et hominum?
 haec enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam, ex
 Mercurio Hermaphroditum, qui est natus androgynus, ex Ioue
 Cupidinem, ex Anchise Aenean, ex Bute Erycem; ex Adonio
 quidem nullum potuit, quod etiamtum puer ab apro ictus
 20 occisus est. quae prima, ut in Historia Sacra continetur, 10
 artem meretriciam instituit auctorque mulieribus in Cypro fuit,

EPITOME 3—6] c. 8, 6. 14 s.] c. 9, 1 Venus — exposita
 16 s.] c. 8, 4. 20—66, 3] c. 9, 1.

AUCTORES 20] frg. XIII.

(G)RSHPV] 1 aerumnas (er- H) si placet SH ceras H 2 expul-
 sam S iactatam SH 3 diuin S formosum H 4 et om. H pe-
 lice SHPV exsectis PV 5 semiuirum S 6 pelices SPV 7 ipsam S
 patre H insulam (s er.) V somum S¹ 9 itaq. P² 10 est eius H
 13 a Mulier hominem incipit codicis G pag. 4 (126) paene tota lecta
 14 quod V¹ 16 armoniam GS ex] et P¹, corr. P² 17 hermaforo-
 ditum H androgynus GP, androgenus S 18 cupidinem, V² ex an-
 chise — erycem in inf. mg. V² ex] et P¹, corr. P² anchisae G, an-
 chise R², anchisā (~ er.) S aenean GSH, aeneam RPV (i. e. V²)
 buten GS ergicen R, ericē S, erycem P adonio GRSHV, adone (e in 2
 hastis eras. m. 2) P; an Adoneo scribendum? 19 quod] qui V tum
 om. G, tunc P ab apro ictus] apro obiectus G, ab apro genitus S
 ictu H 20 in om. SH 21 c[i]pro G

- uti vulg(at)o corpore quaestum facerent: quod idcirco imperauit, ne sola praeter alias mulieres inpudica et uirorum adpetens
- 11 uideretur. etiamne haec habet aliquid numinis, cuius plura numerantur adulteria quam partus? sed ne illae quidem uirgines inlibatam castitatem seruare potuerunt. unde enim pu-
temus Erichthonium esse natum? an ex terra, ut poetae uideri
12 uolunt? at res ipsa clamat. nam cum Vulcanus diis arma fecisset eique Iuppiter optionem dedisset praemii quod uellet postulandi iurassetque ut solebat per infernam paludem se nihil negaturum, tum faber claudus Minervae nuptias postulauit. 10
- 13 hic Iuppiter Optimus Maximus tanta religione constrictus abnuere non potuit, Minervam tamen monuit repugnare pudicitiamque defendere. tum in illa conluctatione Vulcanum in terram effudisse aiunt, unde sit Erichthonius natus, idque illi nomen inpositum ἀπὸ τῆς ἐρίδος καὶ χθονός id est ex certamine 15
- 14 atque humo. cur igitur uirgo eum puerum cum dracone conclusum et obsignatum tribus uirginibus Cecropidis commendauit? euidens ut opinor incestum, quod nullo modo possit
15 colorari. altera cum paene amatorem suum perdidisset, qui erat turbatis distractus equis, praestantissimum medicum 20
Aesclepium curando iuueni aduocauit eumque sanatum

EPITOME 4—14] c. 9, 2. 19—67, 11] c. 9, 3.

AUCTORES 20. 67, 1 ss.] Verg. Aen. VII 767. 774 ss.

EXPILOTORES § 13] Augustin. de ciu. dei XVIII 12 (pag. 271, 11—16).

(G)RSHPV] 1 uulgato Crenius, animaduers. IX pag. 63 (ed. Amstelod. 1701); uulgo C 3 nominis P^{ac}V 4 ille SHP², illi P¹, illae V² uirginis H 5 potuit H 6 erichthonium (eric minus cert. G) GPV, erichthonium S, eryctonium H uidere R 7 aut S¹, in ras. corr. S² an reclamant? 8 dedisse H quid H 9 internam V 10 tunc P 11 optimus in mg. P² 12 admonuit H 13 tunc P in om. H in illa [co]nlucta desinit codicis G pag. 4 (126) vulcanus S 14 terra H profudisse C (nisi quod - fundisse PV), semen add. edd., sed cf. Epit. 9, 2 effudit; ex hoc et Augustini loco (pag. 271, 12 s.) in amborum contentione Vulcanum commotum effudisse aiunt semen in terram supra quoque effudisse scripsi herichthonius P^{ac} (herichthonius corr.), herichthionus V 15 inpositum est id est, om. graeca H τῆς] TCC S XΘONOC (X ex K) P ex erichthamine P
17 cecropidis (corr. m. 2) R 20 turbatus R^{ac} distinctus S

secretis alma recondit
sedibus et nymphae Egeriae nemorique relegat,
solus ubi in siluis Italis ignobilis aeuum
exigeret uersoque ubi nomine Virbius esset.

- 5 quid sibi nult haec tam diligens, tam sollicita curatio? quid 16
secretae sedes? quid relegatio uel tam longe uel ad mulierem
uel in solitudinem? quid deinde nominis commutatio? postremo
quid equorum tam pertinax abominatio? quid significant haec
omnia nisi conscientiam stupri et amorem minime uirginalem?
10 erat plane cur tantum laborem pro tam fideli iuvene suscipe- 17
ret, qui amanti nouercae obsequium pernegarat.

18. Hoc loco refellendi sunt etiam ii qui deos ex hominibus 1
esse factos non tantum fatentur, sed ut eos laudent, etiam
gloriantur, aut uirtutis gratia ut Herculem aut munera ut
15 Cererem ac Liberum aut artium repertarum ut Aesculapium
ac Minernam. haec uero quam inepta sint quamque non 2
digna propter quae homines inexplabili se scelere contaminant
hostesque uero deo fiant, quo contempto mortuorum sacra susci-
piunt, ex singulis rebus ostendam. uirtutem esse dicunt quae 3
20 hominem tollat in caelum, non illam de qua philosophi disse-
runt, quae posita est in bonis animi, sed hanc corporalem
quae dicitur fortitudo: quae quoniam praecipua in Hercule fuit,
immortalitatem meruisse creditur. quis tam stulte ineptus 4
est, ut corporis uires diuinum uel etiam humanum bonum
25 iudicet, cum sint et maiores pecudibus adtributae et uno
morbo saepe frangantur uel senectute ipsa minuantur et cor-

EPITOME 12—19] cf. c. 14, 5.

B (a 19) RSHPV] 2 nymphae PV 3 in] et R^{ac}PV 4 urbius S,
uirius H 5 hoc P^{ac}V tam (ante sollicita) s. l. P² 7 in] ad SH
quod R¹ 8 abnegatio H, abhominatio P^{ac} (h expunct.) V haec om. S
9 conscientia S 11 amanti] a mandatis (s. m. 2) R 12 loco, V² ii R¹,
hii R²HV, hi SP 17 se om. SH 18 deo uero PV suspiciunt V¹,
in ras. corr. V² 19 a tendam uirtutem demuo incipit B (fol. 13), cf.
pag. 46, 18 20 dixerunt S 21 animis PV 22 hercule* (m. er.) P
23 immortalitatē (~ m. 2) S 24 est om. H 25 uno] uiro S 26 fran-
guntur B¹, in ras. corr. B² ipsa senectute HPV corrumpant (u. m. 3) B

- 5 ruant? itaque idem ille cum deformari ulceribus toros suos
 cerneret, nec sanari se uoluit nec senem fieri, ne quando se
 6 ipso minor aut deformior uideretur. hunc a rogo quo uiuum
 se ipse combusserat escendisse in caelum putauerunt eaque
 ipsa quae stultissime sunt admirati simulacris et imaginibus 5
 expressa et consecrata posuerunt, ut in perpetuum uanitatis
 illorum monumenta perstarent qui ob necem bestiarum deos
 7 fieri credidissent. sed haec fortasse Graecorum culpa sit, qui
 8 res leuissimas pro maximis semper habuerunt. quid nostri?
 num sapientiores? qui athleticam quidem uirtutem contemnunt, 10
 quia nihil obest, sed regiam, quia late solet nocere, sic admi-
 rantur, ut fortes ac bellicosos duces in deorum coetu locari
 arbitrentur; nec esse ullam aliam ad immortalitatem uiam
 quam exercitus ducere, aliena uastare, delere urbes, oppida
 excindere, liberos populos aut trucidare aut subicere seruituti. 15
 9 uidelicet quo plures homines adfixerint spoliariint occiderint,
 eo se nobiliores et clariores putant et inanis gloriae specie
 10 capti sceleribus suis nomen uirtutis inponunt. iam mallem
 ut a ferarum caedibus deos sibi fingerent quam immortalitatem
 tam cruentam probarent. si quis unum hominem iugulauerit, 20
 pro contaminato ac nefario habetur nec ad terrenum hoc do-
 micilium deorum admitti eum fas putant. ille autem qui in-
 finita hominum milia trucidarit, cruore campos inundauerit,
 flumina infecerit, non modo in templum, sed etiam in caelum
 11 admittitur. aput Ennium sic loquitur Africanus: 25

EPITOME 5 s.] cf. 14, 5.

BRSHPV] 1 idem om. S deformare R thoros PV 2 sanari]
 sanum B semen BV¹ 3 a] e P, ae V 4 *scendisse (e er., a m. 3) B,
 *escendisse R, ascendisse SH, accendisse P, escendisse V 5 stultissima P
 6 expersa H 7 monumenta (corr. m. 2) R p||starent (3 hastae er.) P
 9 pro maximis B² 10 athleticam B¹, *zleticam B², athleticā (~ m. 2) S,
 hatleticam H, athleticam P, athlicam V 11 regem S 14 ercitus H
 urbes delere edd. 15 excindere sic S² subicere m. 1, c in g corr. m. 2,
 c ras. ex g restit. m. 3 B, subiecere PV 16 quo* (d er.) R pluris RP¹
 (corr. P²) V spoliauerint edd. 17 eo se] eos se^{et} (et m. 3) B 18 captis
 P^{or}V 22 putat S 23 milia hominum H trucidauerit edd. inundarit SH

si fas endo plagas caelestum ascendere cuiquam est,
mi soli caeli maxima porta patet,

scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac per-
didit. o in quantis tenebris, Africane, uersatus es uel potius 12
o poeta, qui per caedes et sanguinem patere hominibus ascen-
sum in caelum putaueris! cui uanitati etiam Cicero adsensit. 13
est uero inquit Africane: nam et Herculi eadem ista
porta patuit; tamquam ipse plane, cum id fieret, ianitor
fuerit in caelo. equidem statuere non possum dolendumne 14
potius an ridendum putem, cum uideam graues et doctos et
ut sibi uidentur sapientes uiros in tam miserandis errorum
fluctibus uolutari. si haec est uirtus quae nos immortales 15
facit, mori equidem malim quam exitio esse quam plurimis.
si aliter immortalitas parari non potest nisi per sanguinem, 16
quid fiet, si omnes in concordiam consenserint? quod certe
fieri poterit, si pernicioso et impio furore proiecto innocentes
esse ac iusti uelint. num igitur nemo erit caelo dignus? 17
num peribit uirtus, quia hominibus in homines saeuire non
dabitur? sed isti qui euersiones urbium populorumque summam
gloriam computant, otium publicum non ferent, rapient sae-
uient et iniuriis insolenter inlatis humanae societatis foedus

AUCTORES 1 s.] Epigr. III 9 s.; ex Cic. de rep. 7] de rep.
incert. frg. 9.

BRSHPV] 1 fas endo H, faciendo BRS, fas est do P^{ae}V, est corr. P¹
plagas (= m. 2) caelestium nefasquiam (nefasquiam m. 2) est (e in cr. a ?
m. 2) B caelestium BSP, caelestū V ascendere V² 2 mihi H, mihi
(hi m. poster.) P patet in mg. S² 3 quia] quam B¹, corr. B² perdi-
dit B³ 4 in B³ (tu) potius Schoellius 5 o eras. P 6 putaberis H
Cicero om. S 7 uero (corr. m. 2) R et om. H 8 potuit H genitor H
9 et quidem SH 10 uideas H doctores S 11 uiderentur R sapientis P¹
(corr. P²) V miserandis B³, miserandis R, miserans S errorem V
12 uoluntari R^{ar}V¹ si haec — quam plurimis in mg. V² 13 more S
quidem SPV malim P¹, mauelim P², magislim B, uelim R, mauelis S,
mauelim HV (i. e. V²) 15 concesserint SH 16 poterit P, potēt sic V,
potest BRSH 17 uoluerant H 18 uirtus] iustus S quia] quoniam SH
seruire B¹, s. l. et ras. corr. B³ 20 odium B

inrumpent, ut habere hostem possint, quem (non) sceleratius deleant quam lacerassierint.

- 18 Nunc ad reliqua pergamus. nomen deorum Cereri ac Libero
traditio munnerum fecit. possum diuinis docere litteris unum
atque fruges ante progeniem Caeli atque Saturni fuisse in
19 usu hominum, sed ab his sane inuenta esse fingamus. num
potest plus aut maius uideri collegisse fruges iisque fractis
panem facere docuisse aut uuas de uitibus lectas expres-
sisse unumque fecisse quam fruges ipsas aut uites generasse
20 ac protulisse de terra? reliquerit haec sane deus humanis 10
ingeniis eruenda, tamen fieri non potest quin ipsius sint omnia,
qui et sapientiam tribuit homini ut inueniret et illa ipsa quae
21 possent inueniri. artes quoque inuentoribus suis immortalita-
tem peperisse dicuntur, ut Aesculapio medicina, Volcano fabrica.
colamus igitur et illos qui fullonicam sutrinamue docuerunt. 15
cur autem figulinae repertori honos non habetur? an quia
22 isti diuites uasa Samia contemnunt? sunt et aliae artes
quarum repertores humanae uitae plurimum profuerunt: cur
23 non et illis adtributa sunt templa? sed nimirum Minerua
est quae omnes repperit, ideoque illi opifices supplicant. ergo 20
24 ab his sordibus Minerua ascendit in caelum. est uero cur
quisquam derelinquat eum qui terram cum animantibus, cae-

EPITOME 3—71, 6] cf. c. 14, 5.

B(G)RSHPV] 1 quam *V*¹ non add. *Thilo* sceleratus *P*, sceleratius
sic *V*² 2 lacerassierint *P*^{pr} (alt. i ras. ex u) *edd.*, lacerassierint *S*, lacerassierunt
BRV, lacerassierunt *H* 3 peragamus *P* celeri *P*¹ (corr. *P*²) *V* 4 possu-
mus *S* litteris docere *B* 5 Caeli] caereri*** *H* 6 usum *BS* huius *R*²
nam *S*, non *HP* 7 potes *H* iisque] isque *R*, hisque *cett.* fractis]
fructibus *B*¹, corr. *B*³ 8 expressisse *B*² 9 aut] atque *R* 10 a [Terr]a
rel[iqui]t incipit codicis *G* pag. 5 (151) paene tota lecta reliquit *B*, re-
liquerit (duo n er.) *P*, reliqua erit (n er.) *V* hominum *H* 11 eru-
dienda *BH*, [erudien]da *G* 12 et (ante illa) om. *H* 13 possint *BG*
inuenire *V*¹; post inueniri in *mg.* primus inuenit add. *P*¹⁷ artis *R*¹
14 reperisse *RH* scolapio *H* volcano *B*, uulcano *cett.*, u minus *cert.*
in *G* 15 fullonicam (1 in ras. ex c. ? m. 2) *V* sutrinamue q er.) *B*,
strinamque *G* 16 repertorum *S* 17 uasa Samia] uasam nimirum *R*
18 re[p]ertores *G* 19 et *R*² nimirum om. *S* 20 omnis *R*¹ 21 huius *R*²
escendit *R*¹ *V* uero] ergo *H* 22 relinquat *R* celum — luminibus in *mg.* *S*²

lum cum astris et luminibus exorsus est, ut eam ueneretur
 quae telam docuit ordiri. quid ille qui uulnera in corporibus 25
 sanare docuit? num potest esse praestantior quam qui corpora
 ipsa formauit, sentiendi ac uiuendi rationem dedit, herbas deni-
 5 que ipsas et cetera quibus medendi ars constat excogitauit ac
 protulit?

19. At enim dicet aliquis et huic summo qui fecit omnia 1
 et illis qui partim profuerunt suam uenerationem esse tribuen-
 dam. primum nec factum est umquam ut qui hos coluit, 2
 10 etiam deum coluerit, neque fieri potest, quoniam si honos
 idem tribuitur aliis, ipse omnino non colitur, cuius religio est
 illum esse unum ac solum deum credere. clamat summus 3
 poeta eos omnes qui inuentas uitam excoluere per artes
 aput inferos esse ipsumque illum repertorem medicinae
 15 talis et artis ad Stygias undas fulmine detrusum, ut
 intellegamus quantum ualeat pater omnipotens, qui etiam deos
 fulminibus exstinguat. sed homines ingeniosi hanc secum 4
 habebant fortasse rationem: quia deus fulminari non potest,
 apparet non esse factum. immo uero quia factum est, apparet
 20 hominem fuisse, non deum. mendacium poetarum non in 5
 facto est, sed in nomine: metuebant enim malum, si contra
 publicam persuasionem faterentur quod erat uerum. quodsi 6
 hoc constat inter ipsos, ex hominibus deos factos, cur ergo
 non credunt poetis, si quando illorum fugas et uulnera et

AUCTORES 13. 14] Verg. Aen. VI 663; VII 772 s. 24 s.] cf.
 Cic. de nat. deor. I 16, 42.

B(G)RSHPV] 1 cum om. B liminibus V¹ uenerantur P 2 quid]
 quia B¹ (qua^m B²) G in] uel S corpore B 3 sanare B presen-
 tior P *** qui (qui ? er.) B 4 uiuendi (s. l. corr. B²) RS, uidendi
 BGR'HVP (uidendi ex uendi P¹) edd., sed cf. II 11, 6 accepta uiuendi
 sentiendique ratione 5 ipsa ceteraque H atque PV 8 esse om. V
 9 quis P 10 in fieri potest desinit codicis G pag. 5 (151), sequitur
 pag. 6 (152), cuius in uerss. 1—21 pleraque legebantur 11 idem] inde H
 ante aliis s. l. ab add. B³ 13 omnis P¹ (corr. P²) V [in]uent[am] G,
 inuentes H 14 inferas V¹, in ras. corr. V² 15 talis et om. BG *rtis
 (e ? er.) B stugias H flumine P 16 ualet S 18 habeant RS,
 habent H qua H 19 uero] uero etiam BG 20 post mendacium add.
 enim edd. 21 est post nomine SH 23 hū (i. e. haec) S ergo B

- 7 mortes et bella et adulteria describunt? quibus de rebus intellegi datur non potuisse ullo pacto fieri deos, quia ne homines quidem probi fuerunt eaque in uita sua gesserunt quae mortem pariunt sempiternam.
- 1 20. Venio nunc ad proprias Romanorum religiones, quoniam 5
de communibus dixi. Romuli nutrix Lupa honoribus est adfecta diuinis, et ferrem, si animal ipsum, cuius figuram gerit.
2 sed auctor est Liuius Larentinae esse simulacrum et quidem non corporis, sed mentis ac morum. fuit enim Faustuli uxor et propter uulgati corporis uilitatem lupa inter pastores id est 10
3 meretrix nuncupata est; unde etiam lupanar dicitur. exemplum scilicet Atheniensium in ea figuranda Romani secuti sunt, apud quos meretrix quaedam nomine Leaena cum tyrannum occidisset, quia nefas erat simulacrum constitui meretricis in templo, animalis effigiem posuerunt cuius nomen gerebat. 15
4 itaque ut illi monumentum ex nomine, sic isti ex professione fecerunt. huius nomini etiam dies festus dicatus est et Larentinalia constituta. nec hanc solam Romani meretricem colunt, sed Faulam quoque, quam Herculis scortum fuisse Verius scribit. iam quanta ista immortalitas putanda est, quam 20
6 etiam meretrices adsecuntur? Flora cum magnas opes ex

EPITOME 5—11; 17—73, 3] c. 15, 1—3.

AUCTORES 8] I 4.

EXPILOTORES 9—11] Augustin. de ciu. dei XVIII 21 (pag. 283, 19—23); cf. Isidor. orig. XVIII 42, 2.

B(G)RSHPV 1 ac bella *H* in de re(b.) desinit codicis *G* pag. 6 (152)
2 qui *SH* nec *B* 4 pariant *B* 5 ueniamus *H* 7 ipsum] ipsum
fuisset *edd.* figura *S* 8 libius *SHP* larentinae (-ne *S*) *BRS*, larentine (u. *er.*) *H*, tarentinae *PV* 12 figurando *S* 13 leaena *B*²
cum tyrannum] contyrannum *H* 14 quia *V*² constituit *S* 15 cui *S*
17 nomine *H* et *om.* *S* larentinalia *C*, nisi quod larentinalia
(u. *er.*) *H*; cf. larentinali *cod. Taur. Epit.* 15, 2 18 constitut^a (i. *er.*)
et sunt s. l. *add. m.* 2 *H* meretricem romani *SH* 19 faulam *B*¹ (faustulam *B*²) *RPV*, *om.* *S*, et faulam *H*; Faulam i. e. Fabulam Reifferscheidius, *anal. Horat.* (1870) pag. 4, Faunam dubitanter Buchrensius, *annal. philol.* 1885 pag. 781 *adn.*, sed faula *Epitome* quoque habet c. 15, 3
quae *H* scortum *R*² uerius *B^{ac}S* 20 est ante ista, *om.* post putanda *P* 21 adsecuntur *B*, adsequuntur *PV* post adsecuntur s. l. ut *S*²

arte meretricia quaesiuisset, populum scripsit heredem certam-
que pecuniam reliquit, cuius ex annuo faenore suus natalis
dies celebraretur editione ludorum, quos appellant Floralia.
quod quia senatui flagitiosum uidebatur, ab ipso nomine argu- 7
5 mentum sumi placuit, ut pudendae rei quaedam dignitas ad-
deretur. deam finxerunt esse quae floribus praesit eamque
oportere placari, ut fruges cum arboribus aut uitibus bene pro-
spereque florescerent. eum colorem secutus in Fastis poeta 8
non ignobilem nympham fuisse narrauit quae sit Chloris uoci-
10 tata eamque Zephyro nuptam quasi dotis loco id acceperisse
muneris a marito, ut haberet florum omnium potestatem. ho- 9
neste quidem ista dicuntur, sed inhoneste turpiterque creduntur
nec debent, cum ueritas quaeritur, huiusmodi nos uelamenta
decipere. celebrantur ergo illi ludi conuenienter memoriae 10
15 meretricis cum omni lasciuia. nam praeter uerborum licentiam,
quibus obscenitas omnis effunditur, exuuntur etiam uestibus
populo flagitante meretrices, quae tunc mimarum funguntur
officio et in conspectu populi usque ad satietatem inpudicorum
luminum cum pudendis motibus detinentur. Cloacinae simu- 11
20 lacrum in Cloaca Maxima repertum Tatius consecrauit et quia
cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen inposuit. Pa-
uorem Palloremque Tullus Hostilius figurauit et coluit. quid 12
de hoc dicam nisi dignum fuisse qui semper deos suos, sicut
optari solet, praesentes haberet? ab hoc illud Marci Marcelli
25 de consecratione Honoris atque Virtutis honestate nominum
differt, re congruit. eadem uanitate Mentem quoque inter 13

EPITOME 19—21] c. 15, 4. 21 s. 24—74, 2] c. 15, 6.

AUCTORES 8] Ovid. Fast. V 195 ss.

BRSHPV] 1 scripsit *H*² certa qui *S* 2 reliquit (ñ *er.*) *B*
fenore *B**S**H* sui *B* 3 ludorium *S* quas *H* appellauit *S* 4 senatus *P*
5 summi *R* 6 finxerunt *V*² 7 aut] ac *R*, *cfr.* p. 70, 9 9 cloris *B*,
loris *H* 10 nuptam (b *ex p.*) *B*², numtam *P* q̄si (i. e. quae si) *V*
acceperisset *R* 13 uelamine *H* 14 conuenientes *H* 17 flagitante po-
pulo *BR* 19 motibus (r *exp.* et t *ex s?* m. 2) *B* 20 reppertum *B*
21 esse *R*¹ 22 pallorem *H* tullius *RP* 23 hoc *S*² 24 praesentes]
*** (sed *er.*) secum *B* 25 uirtutes *P*¹ (*corr.* *P*²) *V* honestatem *R*,
honeste *H* 26 differt re] differre *BR*² (*ex differt re*), differt et *S*,
differe *H*

- deos senatus conlocavit, quam profecto si habuisset, eiusmodi
 14 sacra numquam suscepisset. magnum Cicero audaxque
 consilium suscepisse Graeciam dicit, quod Cupidinum et
 Amorum simulacra in gymnasiis consecrasset: adulatus
 15 est uidelicet Attico et inrisit hominem familiarem. non enim 5
 magnum illud aut omnino consilium dicendum fuit, sed in-
 pudicorum hominum perdita et deplorata nequitia, qui liberos
 suos, quos erudire ad honestatem deberent, prostituerunt libi-
 dini iuventutis: a quibus flagitiorum deos et in illis potissimum
 locis, ubi nuda corpora corruptorum luminibus patent, et in 10
 illa coli aetate uoluerunt, quae simplex et inprovida prius in-
 16 retiri et in laqueos potest cadere quam cauere. quid mirum
 si ab hac gente uniuersa flagitia manarunt, aput quam uitia
 ipsa religiosa sunt eaque non modo non uitantur, uerum etiam
 coluntur? et ideo huic sententiae, tamquam Graecos pruden- 15
 tia uinceret, adiecit: uirtutes enim oportere, non uitia
 17 consecrari. quod si recipis, o Marce Tulli, non uides fore
 ut inrumpant uitia cum uirtutibus, quia mala bonis adhaerent
 et in animis hominum potentiora sunt? quae si uetas consec-
 rari, respondebit tibi eadem illa Graecia se alios deos colere 20
 ut prosint, alios uero ne noceant. haec enim semper excusatio
 est eorum qui mala sua pro diis habent, ut Romani robiginem
 18 ac febrem. si ergo uitia consecranda non sunt, in quo tibi

EPITOME 22 robiginem ac febrem] c. 16, 2.

AUCTORES 2. 16] de legg. frg. 2; II 11, 28; cf. Vahlenum ad hunc loc.

B(G)RSHPV] 1 profectós. (puncta add. m. 2) ibi (om. si) V 2 magnū
 cicero audaxq. V² ciceroñē (exp. m. 3) B 4 cymnasiis PV¹ con-
 secrasset H 5 a Cet attico incipit codicis G pag. 7 (50), in qua plera-
 que legebantur derisit SH 6 illud magnum R illum G 7 qui] qua H
 8 honestate (te minus cert., an m ?) G, honesta PV 9 flagitio eorum V
 11 quem S inritiri H 12 cauere] uide*ri (rē ? er.) B 13 diuersa B
 14 eaque B uetantur H 16 adiectus S¹, in ras. corr. S² uirtute* B²
 18 ut inrūpant, P² 19 uet***as (ust exters.) B consecrari* (i er.) B
 20 ibi H 21 uero om. PV ne s. l. P¹ V² excusatio semper SH
 est excusatio B, idem G, sed minus cert. 22 eorum est S mala sua]
 mala* (s er.) S rubiginem SV, robigine H 23 consacranda H, con-
 secrata V^{ac}

adsentior, ne uirtutes quidem. non enim per se sapiunt aut sentiunt neque intra parietes aut aediculas luto factas, sed intra pectus collocandae sunt et interius comprehendendae, ne sint falsae, si extra hominem fuerint collocatae. itaque prae- 19
 5 claram illam legem tuam derideo quam ponis his uerbis: ast olla, propter quae datur homini ascensus in caelum, Mentem Virtutem Pietatem Fidem: earumque laudum delubra sunt. atquin haec separari ab homine non possunt. si enim colenda sunt, in homine ipso sint necesse est. si 20
 10 autem sint extra hominem, quid opus est ea colere quibus careas? uirtus enim colenda est, non imago uirtutis, et colenda est non sacrificio aliquo aut ture aut precatione sollemni, sed uoluntate sola atque proposito. nam quid est aliud colere 21
 15 uirtutem nisi eam comprehendere animo ac tenere? quod unus quisque simulac coepit uelle, consequitur. hic solus uirtutis est cultus: nam religio ac ueneratio nulla alia nisi unius dei tenenda est. quid igitur opus est, o uir sapientissime, super- 22
 uacuis extructionibus loca occupare quae possint humanis uisibus cedere? quid sacerdotes constituere uana et insensibilia
 20 culturos? quid immolare uictimas? quid tantos sumptus uel fingendis uel colendis imaginibus impendere? firmiter et in- 23
 corruptius templum est pectus humanum: hoc potius ornatur, hoc neris illis numinibus impleatur. has ergo falsas conse- 24
 crationes sequitur quod necesse est. qui enim sic uirtutes

EPITOME 1—4] c. 16, l. 8 s.] c. 16, 2 quamuis — substantia. 23 falsas consecrationes] c. 16, 2 quae — execranda 24 ss. 76, 3 fides, 4 pietas, 6 pax, concordia, 8 pudicitia] cf. c. 16, l.

AUCTORES 5] de legg. II 8, 19; cf. Lact. I 15, 23.

B(G)RSHPV] 1 adsentio (ad euan. in G) BG me P² aut sentiunt B³ 2 aediculas B^{ar}G factos H 3 in [ne sint falsae] (si extra) desinit codicis G pag. 7 (50), sequitur pag. 8 (49), in qua nihil agnoscebatur 5 his] in his B 6 illa BR propter P quae B² in] ad SH 7 earumdem H 8 sunt* (o er.) BP, sunt SH, sunt O V 9 sin (ante autem) S 10 sunt S edd. 12 ture R² 15 simulacoept B¹, simulacoept B², simulat (a er.) cepit R, simul accepit SPV, simulat coepit H 17 est om. R 19 cadere H 20 culturos B¹, corr. B², cultores V¹ sumptos (sed o ex u B³) BP¹, corr. P² 22 pectus] corpus H 23 numinibus B, nominibus cett.

colunt id est qui umbras et imagines uirtutum consecretantur,
 25 ea ipsa quae uera sunt tenere non possunt. itaque nulla in
 quoquam uirtus est, uitiis ubique dominantibus, nulla fides,
 omnia pro se quoque rapiente, nulla pietas, nec consanguineis
 nec parentibus parcente auaritia et cupiditate in uenena et in 5
 ferrum ruente, nulla pax, nulla concordia, publice bellis sae-
 uientibus, priuatim uero inimicitiiis usque ad sanguinem furen-
 tibus, nulla pudicitia, libidinibus effrenatis omnem sexum et
 26 omnes corporis partes contaminantibus. nec tamen desinunt
 ea colere quae fugiunt et oderunt. colunt enim ture ac sum- 10
 mis digitis quae sensibus intimis horrere debuerunt: qui error
 omnis ex illius principalis ac summi boni ignorance descen-
 27 dit. urbe a Gallis occupata obsessi in Capitolio Romani cum
 ex mulierum capillis tormenta fecissent, aedem Veneri Caluae
 28 consecrarunt. non igitur intellegunt, quam uanae sint reli- 15
 29 giones uel ex eo ipso, quod eas his ineptiis cauillantur. a
 Lacedaemoniis fortasse didicerant deos sibi ex euentis fingere.
 qui cum Messenios obsiderent et illi furtim deceptis obsesso-
 ribus egressi ad diripiendam Lacedaemonem cucurrissent, a
 30 Spartanis mulieribus fusi fugatique sunt. cognitis autem dolis 20
 hostium Lacedaemonii sequebantur. his armatae mulieres ob-
 uiam longius exierunt. quae cum uiros suos cernerent parare
 se ad pugnam, quod putarent Messenios esse, corpora sua
 31 nudauerunt. at illi uxoribus cognitis et aspectu in libidi-
 nem concitati, sicuti erant armati permixti sunt, utique pro- 25

EPITOME 13-15] c. 15, 5.

BRSHPV] 1 quia V uirtutum R^{ac}, uirtutem H consecrantur
 (exp. m. 2) R 2 nullo B 4 quemque H, uno quoque edd. rapiente
 om. S 5 parcent B, non parcente H 6 saeuientibus V 7 inimi-
 citiis V² 9 post desinunt eras. ut B 11 dic*tis (i er.) R horrere
 cod. Gothan. et alii recent., colere C 13 a om. S 14 capillis] calis S
 15 consecrarunt B, consecrauerunt RH sunt S 16 ineptis H ca-
 uellantur P¹, corr. P² 17 didicerunt B 18 messennios H 19 laceda-
 demonem B, pariter 21 20 spartanibus S fugatie R 21 iis H
 23 quo* (ā m. 2) V messenios B 24 cognotis P, cognatis (sic corr.
 m. 2) V et] ex H libidine B 25 concitati (n in ras. et ci m. 2) P,
 cogitati V armati, sed i in rasura 2 hastarum m. 2 P, armatae cett.
 commixti H promiscue S

misce — nec enim uacabat discernere — sicut iuuenes ab 32
 isdem antea missi cum uirginibus, ex quibus sunt Partheniae
 nati. propter huius facti memoriam aedem Veneri Armatae
 simulacrumque posuerunt: quod tametsi ex causa turpi uenit,
 5 tamen honestius uidetur armatam Venerem consecrasset quam
 caluam. eodem tempore Ioui quoque Pistori ara posita est, 33
 quod eos in quiete monuisset, ut ex omni frumento quod
 habebant panem facerent et in hostium castra iactarent: eo-
 que facto soluta esset obsidio desperantibus Gallis inopia subigi
 10 posse Romanos. quae ista religionum derisio est? si earum 34
 defensor essem, quid tam grauiter queri possem quam deorum
 numen in tantum uenisse contemptum, ut turpissimis nomi-
 nibus ludibrio habeatur? quis non rideat Fornacem deam uel 35
 potius doctos uiros celebrandis Fornacalibus operari? quis
 15 cum audiat deam Mutam, tenere risum queat? hanc esse
 dicunt ex qua sint Lares nati et ipsam Laram nominant uel
 Larundam. quid praestare colenti potest quae loqui non po-
 test? colitur et Caca, quae Herculi fecit indicium de furto 36
 boum, diuinitatem consecuta quia prodidit fratrem, et Cunina,
 20 quae infantes tuetur in cunis ac fascinum submouet, et Ster-
 cutus, qui stercorandi agri rationem primus induxit, et Tuti-

EPITOME 6—10] c. 15, 5. 10—13 [ludibrio] c. 16, 3. 13—21]
 c. 16, 2.

AUCTORES 13 s. Fornacem] cf. Ovid. Fast. II 525—532. 15 s. Mu-
 tam — Laram] cf. ibid. 583—616.

EXPILATORES 20 s. Stercutus] cf. Isidor. orig. XVII 1, 3.

BRSHPV] 1 uacabant *R* discernere (s. l. m. 1 uel 3) *B* sicut *S*, sicuti *H*
 sicut — nati *damnat* *Heumannus* 2 hisdem (h. add. *B*²) *BSH* missi]
 missi admixti *H* parthemie *S*, partheniij, (i in ras. ex ae m. 2) *P*
 3 aedem] hae aedem *S* 4 euenit *H* 9 esse *B* obsidione (ne m. 1?) *B*
 subici *R* 10 derisio] diu si *S* si] et si *S* 12 nomen *BRV*, ex no-
 mina *P*² turpissimi *S* 13 haberetur *H* 14 doctis *R*¹, doctos *P*²
 fornecalibus *S*, fornacibus *H*, furnacalibus *PV* 16 ex] et *B*¹, ras. et s. l.
corr. *B*² ipsum *H* Laram] larem *RH* 17 larunda *S* quae] qui *SH*
 18 caeca *BH*, ex caca *P*² herculi* (s. er.) *P* facit *H*, fecit/// (3 hastae
 er.) *P* indicio *P*¹ (*corr.* *P*²) *V* 19 in diuinitatem consecrata *H* cum *B*
 20 fascinum *P* stercutus *RSP*² *Epit.* 16, 2, stercus *B*, sterculus *HP*¹ *V*
 21 tutinus *C*; an Tutunus? cf. Tertull. ad nat. II 11 (pag. 378); Arnob. IV 7

nus, in cuius sinu pudendo nubentes praesident, ut illarum pudicitiam prior deus delibasse uideatur, et mille alia portenta, ut iam uaniores qui haec colenda suscepserint quam Aegyptios esse dicamus, qui monstrosa et ridicula quaedam simulacra
 37 uenerantur. et haec tamen habent aliquam imaginem. quid 5
 qui lapidem colunt informem ac rudem cui nomen est Terminus? hic est quem pro Ioue Saturnus dicitur deuorasse nec
 38 inmerito illi honos tribuitur. nam cum Tarquinius Capitolium facere uellet atque in eo loco multorum deorum sacella
 essent, consuluit eos per auguria utrum Ioui cederent, et cedentibus ceteris solus Terminus mansit. unde illum poeta
 39 Capitolii immobile saxum uocat. iam ex hoc ipso quam magnus Iuppiter inuenitur, cui non cessit lapis, ea fortasse
 40 fiducia, quod illum de paternis faucibus liberauerat. facto itaque Capitolio supra ipsum Terminum foramen est in tecto
 relictum, ut quia non cesserat, libero caelo frueretur: quo ne
 41 ipsi quidem fruebantur qui lapidem frui putauerunt. et huic ergo publice supplicatur quasi custodi finium deo, qui non tantum lapis, sed etiam stipes interdum est. quid de iis dicas
 42 qui colunt talia nisi ipsos potissimum lapides ac stipites esse? 20
 1 - 21. Diximus de diis ipsis qui coluntur: nunc de sacris ac mysteriis eorum pauca dicenda sunt. apud Cyprios humanam hostiam Ioui Teucus immolauit idque sacrificium posteris tradidit; quod est nuper Hadriano imperante sublatum. erat
 2 lex apud Tauros inhumanam et feram gentem, ut Dianae 25

EPITOME 2 (portenta)] c. 16, 3. 5-16] c. 16, 3. 21-24] c. 18, 1, 24 ss.] c. 18, 2.

AUCTORES 12] Verg. Aen. IX 446.

BRSPV] 1 *supra* pudendo *add.* † pendendo *m. post.* P 2 pudicitia S delibasse B¹, *corr.* B², deli asse R uideatur B² 4 //dicamus (3 *hastae* *er.*) P, dedicamus V monstrosa B, monstrosa *RPV* 5 qui* (*corr. m. 2*) B 10 esse/nt B² caederent B² V, caderent H 12 capitolii BS 13 eo P 15 capitolio (c *ras. ex it*) B 16 cessarant S 18 custodi** (*am er.*) B 19 stipes] tribus H iis *edd.*, his C 20 alia S ipso H stirpes H 21 istis P sacrificiis H ac] ac de P 22 cyprios R, cyprios autem PV 23 teucrus B, teuchrus PV 24 est *om.* H imperatore H 25 rex P taurōs B², ταυρὸς, *exp. et racoes s. l. add m. 2 R*, tauras PV ut] et S, uti PV

hospites immolarentur, et id sacrificium multis temporibus celebratum est. Galli Esum atque Teutaten humano cruore 3 placabant. ne Latini quidem huius immanitatis expertes fuerunt, siquidem Latiaris Iuppiter etiamnunc sanguine colitur humano. 5 quid ab his boni precantur qui sic sacrificant? aut quid tales 4 dii praestare hominibus possunt, quorum poenis propitiantur? sed de barbaris non est adeo mirandum, quorum religio cum moribus congruit: nostri uero qui semper mansuetudinis et humanitatis sibi gloriam uindicauerunt, nonne sacrilegis his 10 sacris immaniores reperiuntur? ii enim potius scelerati sunt 5 habendi, qui cum sint liberalium disciplinarum studiis expoliti, ab humanitate desciscunt, quam qui rudes et inperiti ad mala facinora bonorum ignoratione labuntur. apparet tamen anti- 6 cum esse hunc immolandorum hominum ritum, siquidem Saturnus in Latio eodem genere sacrificii cultus est, non quidem 15 ut homo ad aram immolaretur, sed ut in Tiberim de ponte Muluio mitteretur. quod ex responso quodam factitatum Varro auctor est: cuius responsi ultimus uersus est talis:

καὶ κεφαλὰς Ἀΐδην καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

20 [id est hominem] quod quia uidetur ambiguum, et fax illi et homo iaci solet. uerum id genus sacrificii ab Hercule, cum 8

EPITOME 3 s. 14-18] c. 18, 2.

BRSHPV] 1 immolare/ntur R² 2 est B² aesum B teutaten RS, teuthaten B, utaten H, teutantem P, teutanten V 5 ab his] a diis RS, talibus a diis H boni* (s. er.) B quid] qui SH 6 hominibus om. S 9 humanitas P gloria S uindicarunt RSHP sacrilegiis S, sacri/-legiis (2 hastae er., i s. l. m. 2) P, sacris legis V 10 ii R¹, hii BR²V, hi SHP scelerandi P 11 expoli-eti (a. er.) BRH 12 desciscunt V¹ i-periti B 13 tamen] tñ, V² antiquum (q. ex c) B³, antiquum RSPV 15 genere R² 16 iram (i in ras. ex al. litt. m. 2) S uti PV pon-ete (en. er.) B 17 moloio (pr. o ex u R²) RS, molbio PV; Aemilio Iordanus, Topogr. d. Stadt Rom II 199. 283; an Sublicio? cf. p. 80, 10; nisi rectius Muluio delendum, cf. Epit. quidam H 19 Ἀΐδην] ΙΔΕ B, ΑΙΔΗ RPV; Ἀΐδην Macrob. Sat. I 7, 28, Κρονίῳ Dionys. Halic. I 19 (ex quo Stephan. Byz. s. u. Ἀβorigίνες) ΤΟ B πατρὶ] ΤΙΑΤΡΙΤ R ΠΕΜΠΕΤΑΙ P, ΠΕΜΙΤΕΤΑΙ V ΚΑΙΚΕΦΑΛΑΣΕΔΕΣΕ ΤΟΠΑΤΡΙΠΕΝΡΕΤΕ ΦΟΤΑ S, eccefalaset-lecto patri penpe tefota H interpret. lat. in mg. a m. 2? P, alia in S cf. Struuium, opusc. I 132 20 id est hominem om. edd. illi et] illa sed H 21 solebat S, sosolebat H

ex Hispania rediret, dicitur esse sublatum, ritu tamen permanente ut pro ueris hominibus imagines iacerentur e scirpo, ut Ovidius in Fastis docet:

donec in haec uenit Tirynthius arua, quotannis
tristia Leucadio sacra peracta modo.
illum stramineos in aquam misisse Quirites,
Herculis exemplo corpora falsa iaci.

9 haec sacra Vestales uirgines faciunt, ut ait idem:

tum quoque priscorum uirgo simulacra uirorum
mittere roboreo scirpea ponte solet.

nam de infantibus qui eidem Saturno immolabantur propter
10 odium Iouis quid dicam non inuenio. tam barbaros, tam
immanes fuisse homines, ut parricidium suum id est taetrum
atque execrabile humano generi facinus sacrificium uocarent,
cum teneras atque innocentes animas, quae maxime est aetas
parentibus dulcior, sine ullo respectu pietatis extinguerent
15 immanitatemque omnium bestiarum, quae tamen fetus suos
amant, feritate superarent! o dementia insanabilem! quid
illis isti dii facere amplius possent, si essent iratissimi, quam
faciunt propitii, cum suos cultores parricidiis inquinant, orbi-
20 tatibus mactant, humanis sensibus spoliant? quid potest
esse his hominibus sancti? aut quid in profanis locis fa-
ciant qui inter aras deorum summa scelera committunt?

EPITOME 11] c. 18, 3.

AUCTORES 4 ss.] V 629 ss. 9 s.] V 621 s.

BRSHPV] 1 rediret^v P² 2 ex cirpo B¹ (s. l. add. B²) S, idcirco H
4 tyrintius BS, tiryntius H, tirintius P² quodannis BHV, quod anni P
5 tristitia B leucadia H 6 aqua SH quiritis S 7 iaci codd. Ouidii,
iace BSPV, iacent R, iacebant H 8 uirgines uestales B 9 tu SH,
tunc P 10 roboreos scirpea V scirpea B², scirpa R solent R, soles SH
11 immolabantur P 14 genere S 15 maxime (e in. ras. ex ae? m. 2,
a s. l. m. 3) B 17 qua P tamen] et non P fetus (a er.) B 18 de-
mentia S insanabile SV 19 diis P possunt R¹ si essent om. B
20 orbitate B 22 esse om. S iis (h m. 2) R homini H sanc-
tum H pf. anis in ras. ex ppianis ut uid. P² 23 inter aras] interas H

Pescennius Festus in libris historiarum per saturam refert 13
Karthaginienses Saturno humanas hostias solitos im-
molare et cum uicti essent ab Agathocle rege Sicu-
lorum, iratum sibi deum putauisse; itaque ut diligen-
tius piaculum soluerent, ducentos nobilium filios im-
molasse.

tantum religio potuit suadere malorum.

14

quae peperit saepe scelerosa atque inopia facta.

cui ergo dementissimi homines illo sacrificio consulebant, cum 15
10 tantam partem ciuitatis occiderent, quantam fortasse ne Aga-
thocles quidem uictor occiderat? ab isto genere sacrorum 16
non minoris insaniae iudicanda sunt publica illa sacra, quorum
alia sunt Matris, in quibus homines suis ipsi uirilibus litant
— amputato enim sexu nec uiros se nec feminas faciunt —
15 alia Virtutis, quam eandem Bellonam uocant, in quibus ipsi
sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificant. sectis 17
namque umeris et utraque manu dstrictos gladios exerentes
currunt eferuntur insaniunt. optime igitur Quintilianus in
Fanatico istud inquit si deus cogit, iratus est. etiamne 18
20 haec sacra sunt? non satius est pecudum modo uiuere quam
deos tam inpios, tam profanos, tam sanguinarios colere? sed 19
unde isti errores et haec tanta flagitia manauerint, suo loco
disseremus. interim uideamus et cetera, quae carent scelere, ne
studio insectandi uideamur eligere peiora. Isidis Aegyptiae 20

22 suo loco] II 16. *EPITOME* 2—6] c. 18, 3. 11—18] c. 18, 4.
23—82, 15] c. 18, 5 s.

AUCTORES 1 Pesc. Fest.] Historic. Rom. frg. ed. Peter pag. 375.
7. 8] Lucr. I 101. 83. 18] cf. Quintiliani declamat. ed. Ritter pag. I adn.

BRSHPV] 1 satyram *R*, sathyram *PV* 2 karthaginienses *B*, car- *cett*.
solitas *P* 5 piacula *B* 8 quae peperit saepe] religio peperit *Lucr*.
10 cecitatis *S* acciderant *S* nec *B* negathocles *S* 11 quidem *om.* *B*
occiderit *SH* 13 Matris] Matris Magnae *Epit.* 18, 4, Matris deum *edd.*,
sed cf. Epit. 8, 6 Mater ipsis *BSP* (*sed alt. s. s. l. P²*) uirilibus *B²*
14 femina *H* 17 dstrictos *R¹* gladio se exerentes *H* efferentes *S*
18 eferuntur *B*, haec feruntur *S*, haec feceruntur *H*, efferuntur *RPV*
19 si] quod si *H* deos *S* colit *B* iratus] *malim* sceleratus uel in-
sanus 20 non] *ne* (*i. e. nonne*) *P*, ne *V*; nonne *edd.* 22 manauer *S*
23 interim *om.* *H* 24 aegyptia *P*

sacra sunt, quatenus filium paruulum uel perdiderit uel inue-
nerit. nam primo sacerdotes eius deglabrato corpore pectora
sua tundunt lamentantur, sicut ipsa cum perdidit fecerat;
deinde puer producitur quasi inuentus et in laetitiam luctus
ille mutatur. ideo Lucanus:

5

numquamque satis quaesitus Osiris.

- 21 semper enim perdunt, semper inueniunt. refertur ergo in
sacris imago rei quae uere gesta est, quae profecto si quid
sapimus declarat mortalem mulierem fuisse ac paene orbam,
nisi unicum repperisset. quod illum ipsum poetam minime 10
fugit, apud quem Pompeius adulescens morte patris audita
haec loquitur:

euoluam busto iam numen gentibus Isim
et tectum lino spargam per uulgus Osirim.

- 22 hic est Osiris, quem Serapim [uel Serapidem] uulgus appel- 15
lat. solent enim mortuis consecratis nomina immutari, credo
23 ne quis eos putet homines fuisse. nam et Romulus post
mortem Quirinus factus est et Leda Nemesis et Circe Marica
et Ino postquam se praecipitauit, Leucothea materque Matuta
24 et Melicertes filius eius Palaemon atque Portunus. sacra 20
uero Cereris Eleusinae non sunt his dissimilia. nam sicut

EPITOME 20-83, 4] c. 18, 7.

AUCTORES 6] Ouid. Metam. IX 693; cf. Lucan. VIII 831 ss.
18 s.] Lucan. IX 158 s.

BRSHPV] 1 quatinus S, sic saepe codd. excepto B paruulum
filium S paruolum H uel (ante perdiderit) om. B 2 declabrato R
pectora] corpora B¹, in ras. corr. B² 3 sua] sua nuda H sic S ferat S
6 numquamquae B², nusquamque H 7 inueniuntur S ergo] enim B
8 uera S 9 mulierem om. S paene B³ 10 nisi unicum post re-
pperisset quod R¹, del. R², post orbam s. l. nisi unicum illum add. R²
unicū P, unicam V poeta S 13 issi P, issim V 14 et tectum]
eiectum B, et rectum SH ligno PV uulgum S osiris S 15 se-
rapem BPV, sarapem H sarapidem B¹, corr. B² uel Serapidem eiecit
Volkmannus, epist. gratul. pag. 5 appellant B 17 putent B 18 ne-
mesis V² cice P mari**ca (gā er.) B 19 inopustquam sic P prae-
cipitauit in mare H leuchotea BV mat¹¹ (3 hastae er.) praec-
20 melicertus V¹, ras. et s. l. corr. V² 21 eleusinae B, eleusinam V iis H

non excutio tam deforme mysterium nec Priapum denudo, ne
quid appareat risu dignum. finxerint haec sane poetae, sed
necesse est maioris alicuius turpitudinis tegendae gratia ficta
30 sint. quae sit ergo quaeramus. at ea profecto manifesta est.
nam sicut Lunae taurus mactatur, quia similia habet cornua, et

placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,
ne detur celeri uictima tarda deo,

ita in hoc quia magnitudo membri uirilis enormis est, non
potuit ei monstro aptior uictima reperiri quam quae posset
31 ipsum cui mactatur imitari. aput Lindum, quod est oppi- 10
dum Rhodi, Herculis sacra sunt, quorum a ceteris longe di-
uersus est ritus, siquidem non εὐφρομένης ut Graeci appellant, sed
maledictis et execratione celebrantur, eaque pro uiolatis habent,
si quando inter sollemnes ritus uel imprudenti alicui exciderit
32 bonum uerbum. cuius rei haec ratio redditur, si tamen ulla 15
33 esse ratio in rebus uanissimis potest. Hercules eo cum de-
latus esset famemque pateretur, aratorem quendam conspexit
operantem ab eoque petere coepit, ut sibi unum bouem uen-
deret. enimuero ille negauit fieri posse, quod spes sua omnis
34 colendae terrae duobus illis iuuencis niteretur. Hercules solita 20
uiolentia usus, quia unum accipere non potuit, utrumque sus-
tulit. at ille infelix cum boues suos mactari uideret, iniuriam
suam maledictis ultus est, quod homini eleganti et urbano
35 gratissimum fuit. nam dum comitibus suis epulas apparat

EPITOME 10—85, 8] c. 18, 9.

AUCTORES 6 s.] Ouid. Fast. I 395 s.

BRSHPV] 1 nec] ne^o S, ne H 2 quit B, sic raro finxerunt (r̄S) BSP
3 fincta B^{or}H, facta S 4 sint H ea] dea B, ate R¹, eras, et res corr. R²
est] est res H 5 sic S qui^o H² simili^o P² habent B 6 placat
equo] placitaequodis B, placat equo H², placata equo P¹ (placat^o equo P²) V
radiis H² hyperiona* (e er.) cintū P, hyperion accintum V cinctum H²
8 hunc S qui^o V² inormis B 9 possit SH 10 ópsū, P² 11 longi S
12 eufemia B, eufemia RPV, eufenia SH aut V 15 si] nisi V
nulla P^{or}V 16 ratio om. PV, 18 patere P¹, corr. P² coepi P 19 enim-
uero om. B quod om. R 20 niteretur] maxime niteretur H hercule S
21 non potuit accipere SH utrosque H 23 maledictis, H²V² uultus V
24 cum H suis om. B appareat V

dumque alienos boues deuorat, illum sibi amarissime conui-
 ciantem cum risu et cachinnis audiebat. sed postquam Her- 36
 culi diuinos honores ob admirationem uirtutis deferri placuit,
 a ciuibus ara ei posita est, quam de facto βούζουρον nominauit,
 5 ad quam duo iuncti boues immolarentur sicut illi quos abstu-
 lerat aratori, eumque ipsum sibi constituit sacerdotem ac prae-
 cepit, ut isdem maledictis semper in celebrandis sacrificiis
 uteretur, quod negaret se umquam epulatum esse iucundius.
 haec iam non sacra sunt, sed sacrilegia, in quibus id sanctum 37
 10 ducitur, quod in aliis si fiat, etiam seuerissime uindicatur.
 ipsius autem Cretici Iouis sacra quid aliud quam quomodo sit 38
 aut subtractus patri aut nutritus ostendunt? capella est Amal-
 theae nymphae, quae uberibus suis aluit infantem: de qua
 Germanicus Caesar in Arateo carmine sic ait:

15 illa putatur
 nutrix esse Iouis, si uere Iuppiter infans
 ubera Cretaeae mulsit fidissima caprae,
 sidere quae claro gratum testatur alumnum.

huius capellae corio usum esse pro scuto Iouem contra 39
 20 Titanas dimicantem Musaeus auctor est, unde a poetis
 ἀλγίοχος nominatur. ita quidquid est gestum in abscondendo

EPITOME 11—13] c. 18, 10.

AUCTORES 15 ss.] u. 165 ss.

BRSHPV] 1 amarissimi V 2 ca+chinnis (c er.) B, caccinnis H,
 cacinnis PV 3 ob miratione S uirtutum B a ciuibus placuit B
 4 BOYZITON R, BIZYGON B, BOYZOYTON S, bozogon (g ex c m. 2) H,
 BOYZITON P, in mg. bouis iugum m. al., BOYZITON V 5 iuncti duo S
 sic S abstulerat (a in ras. ex un? m. 2) B 6 sacerdote S at S prae-
 cepit R¹ 7 hisdem (h s. l. B²) BSPV 8 negare P seu quam S
 iocundius (o ex u R²) RP, sic saepe codd. excepto B, iucundum S, tum
 iucundum H 10 dñ P¹, in mg. ducitur m. post., dicitur V malim
 uindicetur 11 eretici S Cretici — aliud in mg. V² 12 amathae
 (corr. m. 2) B, amaltheae RP^{1c}, amalthe H 13 numphae H quae
 uberibus — sic ait om. B quae] quod P¹, corr. P² de qua] unde H
 15 illa] una codd. German. 16 uero SH 17 crete aere H, cre+tae+ae
 (a er., ~ m. 2) V foedissima capra H 18 sidereque B quae om. H
 grato R^{ae}, s. l. corr. 19 corio usum] curiosum H 20 museus BRSH
 21 ἀλγίοχος om. B, aegiochus RSV, egiocus H, aegiosus P in] tum in H

40 puero, id ipsum per imaginem geritur in sacris. sed et matris
eius mysterium idem continet; quod Ovidius exponit in Fastis:

ardua iam dudum resonat tinnitibus Ide,
tutus ut infanti uagiat ore puer.
pars clipeos sudibus, galeas pars tundit inanes, 5
hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
res latuit priscique manent imitamina facti,
aera deae comites raucaque terga mouent.
cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant,
tibia dat Phrygios ut dedit ante modos. 10

41 hanc totam opinionem quasi a poetis fictam Sallustius respuit
uoluitque ingeniose interpretari, cur altores Iouis dicantur
fuisse Curetes, et sic ait, quia principes diuini intelle-
gendi fuerunt, uetustatem ut cetera in maius compo-

42 nentem altores Iouis celebrauiss. quantum errauerit
homo eruditus, iam res ipsa declarat. si enim princeps est
Iuppiter et deorum et religionum, si ante illum nulli dii uulgo
colebantur, quia nondum nati fuerant qui coluntur, apparet
Curetas ex diuerso principes fuisse diuini non intellegendi, per
quos error omnis inductus est et dei ueri memoria sublata. 2

43 ex ipsis itaque mysteriis et caerimoniis intellegere debuerunt
44 hominibus se mortuis supplicare. non igitur exigo, ut aliquis

EPITOME 1—10] c. 18, 11.

AUCTORES 3 s.] IV 207. 11] Histor. III 60 Dietsch.

BRSHPV] 3—10] cf. Kruegerum, de Ouidi Fastis recensendis pag. 14.
3 iandudum B¹, corr. B² innitibus P idae B¹ (e del. et exp. B²) SH,
idem RPV 4 Tutuſ, in mg. üt, V uagiat (i ras. ex e) H 5 cly-
peos R 6 coribantes SH 6—7 opus res] pur. es. (e s. l. m. 2) B opus
om. H 7 priscique] prisca B 8 aera deae] tradidere B raucaquæ B
terga] turba H 9 cymbalja (exp. m. 2) V 10 dat H² frygios
(fri- S) BSH, frygia P¹ (am expunx. et os s. l. add. m. recentiss.) V
ut] ui R 11 hanc H² factam P¹ (corr. P²) V salustius S 12 uo-
luitque H² cur altores] curatores H aliores R 13 intellegendi R²
14 uetustate H ut in mg. P componentes B, componantem V¹
15 altores V celebrauis ea quam tum H 16 tam R princeps P²,
principes sic V 18 colebantur] celebrantur S qui V nundum H
20 error P sublata] sublata est H 21 cerimoniis BSHP

poetarum fictionibus credat: qui hos mentiri putat, pontificum
 ipsorum scripta consideret et quidquid est litterarum ad sacra
 pertinentium reuoluat: plura fortasse quam nos adferimus in-
 ueniet, ex quibus intellegat inania inepta commenticia esse
 5 omnia quae pro sanctis habentur. si quis autem percepta 45
 sapientia deposuerit errorem, profecto ridebit ineptias hominum
 paene dementium, illos dico qui uel inhonesto saltatu tripu-
 dianant uel qui nudi uncti coronati aut personati aut luto obliti
 currunt. quid de scutis uetustate iam putribus dicam? quae 46
 10 cum portant, deos ipsos se gestare umeris arbitrantur. nam 47
 Furius Bibaculus inter praecipua pietatis exempla numeratur:
 qui cum praetor esset, tamen lictoribus praeuentibus ancile
 portauit, cum haberet magistratus beneficio muneris eius uaca-
 tionem. non ergo ille Furius, sed plane furiosus fuit, qui 48
 15 praeturam hoc ministerio se putauit ornare. merito igitur, cum
 haec a uiris non inperitis ac rudibus fiant, Lucretius exclamat:

o stultas hominum mentes, o pectora caeca!
 qualibus in tenebris uitae quantisque periculis
 degitur hoc aevi quodcumque est!

20 quis haec ludibria non rideat qui habeat aliquid sanitatis, cum 49
 uideat homines uelut mente captos ea serio facere, quae si
 quis faciat in lusu nimis lasciuus et ineptus esse uideatur?

AUCTORES 10—14] Valer. Max. I 1, 9. 17 ss.] II 14 ss.

BRSHPV] 1 fictionibus RH 3 quid P¹⁷ inferimus H 4 com-
 mentitia B 5 sacris SH 6 ineptias] dementias H 7 inhonestu B¹,
 corr. B³ saltatu R¹, saltu S trepudiant (e ex i) H² 8 nudi* (&? er.) V
 obliti H 9 qui H eacutis B¹, d'escutis B³ 10 gestare se BSH
 post umeris s. l. suis P² 11 uinaculus BH 13 ac beneficio H uo-
 cationem S 15 praeturam] praeturam hominis (s m. 2) R, praetura S
 ornate R¹ 16 clamat H 17 o stultas] o miserae B, o miseras R,
 o miseras o stultas H 18 uita* (e er.) R quantisque (a er.) B
 19 est P² 20 aliquis S 21 ueluti R mente* (s er.) P captos P²
 serio B si quis] siquē R 22 lusu PV nimis lasciuus] minislasci-
 bus (sed b dubium) B¹, min* s***sanus B² minus cum Petro Fabro
 Schegkii in Gruteri Lampad. IV 913 lasciuus SV^{ar} esse] e se H

1 22. Harum uanitatum apud Romanos auctor et constitutor
 Sabinus ille rex fuit, qui maxime animos hominum rudes at-
 que inperitos nouis superstitionibus implicauit: quod ut faceret
 aliqua cum auctoritate, simulauit cum dea Egeria nocturnos
 2 se habere congressus. erat spelunca quaedam peropaca in 5
 nemore Aricino, unde riuus perenni fonte manabat. huc se
 remotis arbitris inferre consueuerat, ut mentiri posset monitu
 deae coniugis ea sacra populo se tradere, quae acceptissima
 3 diis essent. uidelicet astutiam Minois uoluit imitari, qui se
 in antrum Iouis recondebat et ibi diu moratus leges tamquam 10
 sibi a Ioue traditas adferebat, ut homines ad parendum non
 4 modo imperio, sed etiam religione constringeret. nec difficile
 sane fuit persuadere pastoribus. itaque pontifices flamines
 Salios augures creauit, deos per familias discipulis: sic noui
 populi feroces animos mitigauit et ad studia pacis a rebus 15
 5 bellicis auocauit. sed cum alios falleret, se ipsum tamen
 non fefellit. nam post annos plurimos Cornelio et Baebio con-
 sulibus in agro scribae Petili sub Ianiculo arcae duae lapideae
 sunt repertae a fossoribus, quarum in altera corpus Numae
 fuit, in altera septem Latini libri de iure pontificio, item Graeci 20
 totidem de disciplina sapientiae scripti, quibus religiones non
 eas modo quas ipse instituerat, sed omnes praeterea dissoluit.

EPITOME 1—3. 12—16] c. 17, 2.

AUCTORES § 1—4] cf. Flor. I 2, 1—4; 8, 3 (ferox — mitigaretur,
 cf. Lact. § 4); an Lact. et Flor. communi fonte (fort. Senecae patris histo-
 riis) usi sunt? § 5 s.] Valer. Max. I 1, 12 (Liu. 40, 29).

BRSHPV] 2 supra sabinus ille add. numa R² maximos S ani-
 mos om. S hominum] rerum B 4 dea] de H @geria P, geria V
 6 aricino H, ericino PV perhenni (h add. R²) RS manebat H
 7 remotissimus H arbitris B 9 astutia H minois B³, mynois
 (y ex i) P², mino his V 11 @ R² traditas a ioue SH ad paren-
 dum] apparendum BP¹ (corr. m. post.) V 14 alios R deos] et eos
 Dukerus ad Flor. I 2, 2, sed cf. Epit. 17, 2. per familia H di-
 scripsit scripsi, descripsit C signoui (g ex c) B² 15 feros P¹, corr. m.
 post. 17 nam] non R bebio B, boebio SP 18 petilii RPV, petulii S
 arte V lipideae H 19 sunt** repertae P a om. R fossoribus P¹
 (corr. P²) V 20 de iure P, dei uere V iuri B¹, corr. B³ 21 disciplinae
 (exp. m. 3) B sapientiae B³ 22 quasi P^{av} V omnis R¹P¹ (corr. R²P²) V

qua re ad senatum delata decretum est, ut hi libri abolerentur. 6
 ita eos Quintus Petilius praetor urbanus in contione populi
 concremauit. insipienter id quidem: quid enim profuit libros 7
 esse combustos, cum hoc ipsum, quod sunt ideo combusti, quia
 5 religionibus derogabant, memoriae sit traditum? nemo ergo 8
 tunc in senatu non stultissimus: potuerunt enim et libri abo-
 leri et tamen res in memoriam non exire. ita dum uolunt
 etiam posteris adprobare quanta pietate defenderint religiones,
 auctoritatem religionum ipsarum testando minuerunt. sed ut 9
 10 Pompilius apud Romanos institutor ineptarum religionum fuit,
 sic ante Pompilium Faunus in Latio, qui et Saturno auo nefaria
 sacra constituit et Picum patrem inter deos honorauit et
 sororem suam Fentam Faunam eandemque coniugem conse-
 crauit; quam Gaius Bassus tradit Fatuam nominatam,
 15 quod mulieribus fata canere consuesset ut Faunus
 uiris. eandem Varro scribit tantae pudicitiae fuisse, 10
 ut nemo illam quoad uixerit praeter suum uirum mas
 uiderit nec nomen eius audierit. idcirco illi mulieres 11
 in operto sacrificant et Bonam Deam nominant. et
 20 Sextus Clodius in eo libro quem Graece scripsit, refert Fauni
 hanc uxorem fuisse; quae quia contra morem decus-
 que regium clam uini ollam ebiberat et ebria facta
 erat, uirgis myrteis a uiro ad mortem usque caesam;
 postea uero cum eum facti sui paeniteret ac desiderium

EPITOME 9—14. 19 (Bonam Deam)] c. 17, 1.

AUCTORES 13. 19 ss.] cf. Arnob. V 18 (pag. 190, 1—6).

BRSHPV] 1 n (i. e. ii) R¹, n (i. e. duo ut uid., non uero) R², hii HV
 adolerentur P 2 ita eos quintus RPV, itaque (que fort. ex q B¹) eos (om.
 Quintus) BSH 3 concremauit R² 4 fuisse SH ipsum quod] ipsum-
 que S sunt om. S 5 de religionibus S sit om. R 6 in senatu
 tunc SH posuerunt H adoleri H 7 memoria S 8 posteris om. P
 11 Faunus — Saturno] faunus qui est in latio saturno B 13 fentam R¹
 (fentam R²) P, fenteiam B, fenam SH, sentam V; fentan cod. Taur.
 Epit. 17, 1; cf. Fenta Arnob. I 36 (cf. V 18) faunam B 14 gaius R,
 gabius BSPV, gabinius H tradidit BH 15 faunus B 17 quoad P,
 quod ad V mas B³, masculus H 19 et (ante Sextus) om. H
 20 sextū S, C. P¹ (in G corr. P²) V 22 regium V² 23 murteis
 RPaeV, misteris S ad om. B¹ (add. B³) S 24 eum om. H ac] et BS

eius ferre non posset, diuinum illi honorem detulisse;
 idcirco in sacris eius obuolutam uini amphoram poni.
 12 reliquit ergo posteris Faunus quoque non parum erroris, quem
 13 tamen prudentes quique perspiciunt. nam Lucilius eorum
 stultitiam, qui simulacra deos putant esse, deridet his uersibus: 5

terriculas Lamias, Fauni quas Pompiliique
 instituere Numae, tremit has, hic omnia ponit.
 ut pueri infantes credunt signa omnia aena
 uiuere et esse homines, sic isti omnia ficta
 uera putant, credunt signis cor inesse in aenis. 10
 pergula pictorum, ueri nihil, omnia ficta!

14 poeta quidem stultos homines infantibus comparauit, at ego
 multo imprudentiores esse dico. illi enim simulacra homines
 putant esse, hi deos; illos aetas facit putare quod non est, hos
 stultitia; illi utique breui desinent falli, horum uanitas et durat 15
 15 semper et crescit. sacra Liberi patris primus Orpheus in-
 duxit in Graecia primusque celebravit in monte Boeotiae Thebis
 ubi Liber natus est proximo; qui cum frequenter citharae
 16 cantu personaret, Cithaeron appellatus est. ea sacra etiam-
 nunc Orphica nominantur, in quibus ipse postea dilaceratus et 20

EPITOME 4—11] c. 17, 3.

AUCTORES 6 ss.] lib. XV frg. II.

EXPILOTORES § 14] cf. Isidor. orig. XI 2, 27.

BRSHPV] 1 posset, P² 2 obuolutam] obuolutam (obolutam H) uo-
 luit SH uine! sic V² amporem R¹H 5 putent B 6 terricolas S,
 terricolas HPV pompiliique RH 7 Numae] nomen B, om. V¹, in mg.
 nume V² tremit has] tremitas (corr. m. 2) B, tremitas SH hic omnia C
 Epit. 17, 3; haec omnia LMuellerus; tremit, has insomnia Baehrensius
 8 aena PV Epit., aenea B, athenae R, athena S, athena H 9 isti omnia C
 Epit.; isti somnia Lachmannus, istae omnia LMuellerus 10 putant**
 (ur? er.) S anis B, athenis S; haenis cod. Taur. Epit. 11 pergula R,
 percula H; percula cod. Taur. Epit. pergula fictorum ueri nihil, Marxi-
 us, stud. Lucil. pag. 16 14 hii BRH 15 desinunt PV edd. 16 et (ante
 crescit) P² primus om. B 17 graeciam SHP (sed-ā ex -a P²) edd.,
 sed cf. Epit. 17, 1 in Latio — induxit boetiae a&hebis H 18 citharae H,
 cytharē V 19 chiteron B, citharon R, citharon SH, **cithaeron P,
 cytheron V ea] id^{no} ** (corr. m. 2) B 20 nominatur H

carptus est; et fuit per eadem fere tempora quibus Faunus. 17
sed quis aetate praecesserit dubitari potest, siquidem per eos-
dem annos Latinus Priamusque regnarunt, item patres eorum
Faunus et Laomedon, quo regnante Orpheus cum Argonautis
5 ad Iliensium litus accessit. procedamus igitur ulterius et 18
quaeramus, quis omnino colendorum deorum primus auctor
extiterit. Didymus in libris ἐξ ἑγγύσεως Πενταρχῆς ait Melissea 19
Cretensium regem primum diis sacrificasse ac ritus
nouos sacrorumque pompas introduxisse; huius duas
10 fuisse filias, Amaltheam et Melissam, quae Iouem
puerum caprino lacte ac melle nutrierint — unde poe- 20
tica illa fabula originem sumpsit apes aduolasse atque os pueri
melle complisse —; Melissam uero a patre primam sacer-
dotem Matri Magnae constitutam, unde adhuc eius-
15 dem Matris antistites Melissae nuncupentur. Historia 21
uero Sacra testatur ipsum Iouem postquam rerum potitus
sit, in tantam uenisse insolentiam, ut ipse sibi fana
in multis locis constituerit. nam cum terras circumiret, 22
ut in quamque regionem uenerat, reges principesue populorum
20 hospitio sibi et amicitia copulabat et cum a quoque digrederetur,
iubebat sibi fanum creari hospitis sui nomine, quasi ut posset
amicitiae ac foederis memoria conseruari. sic constituta sunt 23

EPITOME 5—7] c. 19, 1. 7—11] c. 19, 2 s. (— sacrificasse).
13—22] c. 19, 3 (et — Matri) 4. 22—92, 8] c. 19, 4 sic — seminauit.

AUCTORES 7] pag. 220 Schmidt. 15] frg. XI.

BRSHPV] 1 carptus *H*, carptus *P^{ar}V* 2 praecessit *H* 3 item *R²*
4 Faunus] picus *SH* laomedon *R*, lameodon *S* cum *om. H* 5 ilie-
niensium *R*, iliensium *H* accesserit *B* 7 ΕΞΕΓΕΓΟΕΝΟC *B* ΠΙΝΔΑ-
ΡΙCΕC *B*, ΠΙΝΔΑΡΙΚΕC *P* ezegeos eospina ariste *H* in *mg.* narrationis
pindaricae *P²* melisea *S* 9 cuius *B* 11 nutrierunt *BHP*, nutriefuēt *V*
12 aduolasse *B* 13 suplesse *sic H* 15 antistes *B* mellissae *P* nuncu-
pantur *SH* 16 rerum] regnum *BH* potus *P* 17 tantum *V* famam *H*
18 constitueret *edd.* circuiret *H* 19 ut *om. P* quacumque *P* reges
(i *er.*) *P*, regēs* (s *er.*) *V* principesque *SH* 20 copulauit *BP^{ac}* 21 iu-
beat *SP^{ac}* supra quasi *add.* q̄si *m. post. P* quasi ut] quasi ita *edd.*,
sed cf. Epit. 19, 4 cuius rei ut posset memoria seruari possit *B* 22 ac]
et *B* si *SHV*

- templa Ioui Ataburio, Ioui Labryandio: Ataburus enim et Labryandus hospites eius atque adiutores in bello fuerunt; item Ioui Laprio, Ioui Molioni, Ioui Casio et quae sunt in eundem modum. quod ille astutissime excogitauit, ut et sibi honorem diuinum et hospitibus suis perpetuum nomen acquireret cum
 24 religione coniunctum. gaudebant ergo illi et huic imperio eius libenter obsequebantur et nominis sui gratia ritus annuos
 25 et festa celebrabant. simile quiddam in Sicilia fecit Aeneas, cum conditae urbi Acestae hospitis nomen inposuit, ut eam postmodum laetus ac libens Acestes diligeret augeret ornaret. 10
 26 hoc modo religionem cultus sui per orbem terrae Iuppiter seminauit et exemplum ceteris ad imitandum dedit. siue igitur a Melisseo, sicut Didymus tradidit, colendorum deorum ritus
 27 effluxit siue ab ipso Ioue, ut Euhemerus, de tempore tamen
 28 constat quando dii coli coeperint. Melisseus quidem multum 15
 antecessit aetate, quippe qui educauerit Iouem pro nepote. et idcirco fieri potest ut uel ante uel adhuc puero Ioue deos colere instituerit id est alumni sui matrem (Opem) et auiam Tellurem, quae fuit Urani coniunx, patremque Saturnum et ipse hoc exemplo atque instituto Iouem ad tantam superbiam prouexerit, ut postea sibi diuinos honores auderet assumere. 20
 1 23. Nunc, quoniam uanarum superstitionum originem deprehendimus, superest ut etiam tempora colligamus, per quae

EPITOME 23—93, 6] c. 19, 5

BRSHPV] 1 templi S ataurio H labryandio R, labyandro B, labriandrio SH, labriando PV; labrandeo uel Labrandio edd. Lact. et Ennii ataburus P, ataburius B, atabrus R, ataburiis (corr. m. 1?) S, ataurius H, atabyrus V labryandus R, labyandrus B, labriandrius S, labrianderius H, labriandus PV 2 hospite H 3 labrio BP^{ae} (part. ras. corr. P¹), labrio H; Lapersio Schmidtius milioni B, mollioni H cassio (pr. s. s. l. P²) BP eundem] eius idem H 4 et ut V 5 in perpetuum B numen H 6 huic] adhuc H 7 libentes BRS 8 quidam S silicia P, ad sicilia in mg. † silicia V² 9 urbe V¹ eum H 10 augere V 11 cultis P 13 mellisseo RP ut SH 14 ipso] ipso quoque PV edd. euhemerus B, heuhemerus PV de] non de H 15 constat] non constat R coeperunt B 16 quidpe H educauerit (m. er.) B pronepotem H 17 ut om. S ioui H 18 alumni (exp. m. 1?) P Opem addidi, cf. c. 11, 38; 13, 2 s.; 14, 2—4 19 uram H 22 num B quoniam in mg. V adprehendimus PV

fuerint illi quorum memoria colitur. Theophilus in libro de 2
 temporibus ad Autolyceum scripto ait in historia sua Thal-
 lum dicere quod Belus, quem Babylonii et Assyrii
 colunt, antiquior Troiano bello fuisse inueniatur annis
 5 trecentis uiginti duobus, Belum autem Saturni ae-
 qualem fuisse et utrumque uno tempore adoleuisse.
 quod adeo uerum est, ut ratione ipsa colligi possit. nam et 3
 Agamemnon, qui gessit Troicum bellum, Iouis abnepos fuit
 et Achilles Aiaque pronepotes, et Ulixes eodem gradu pro-
 10 ximus, Priamus quidem longa serie.... sed auctores quidam
 tradunt Dardanum et Iasium Corythi filios fuisse, non
 Iouis: nec enim si ita fuisset, ad usus inpudicos Ganymeden
 pronepotem suum habere potuisset. itaque parentibus illorum 4
 quos supra nominaui si congruentes annos diuidas, numerus
 15 consentiet. ab excidio autem Troianae urbis colliguntur anni
 mille quadringenti septuaginta. ex hac temporum ratione 5

EPITOME 15—94, 4] c. 19, 5 s.

AUCTORES § 2] pag. 139 A. 10 ss.] cf. Seru. Aeneid. III 167.

EXFILATORES § 2] cf. interpolationem codicis Fuldensis in Tertull. Apolog. c. 19 (pag. 188).

BRSHPV] 1 fuerunt B, fuerint P² 2 autolicum BSH adscripto B
 ait in] aut^m in ras. V² storia S 3 babyloni H, **babyloni[†] P²
 3 assyri H 4 antiquio H bello troiano B traiano V belo H in-
 uenitur R 5 et duobus H be-lum (1 er.) H, bellum (exp. m. 2) P
 7 quodam dō., in mg. deo R 8 agamēn H, agamemnon H troianum S
 achillis (alt. i ex e) B³ 9 iaxque H ulixis (alt. i ex e) B³, ulyxes R
 proximus] proximus fuit B; aut errore ductus aut aliam memoriam se-
 cutus Lact. seriem statuit breuiorem, siquidem Ulixes Iouis abnepos
 fuisse perhibetur 10 post serie intercidisse existimo fere talia nam pater
 eius Laomedon abnepos fuit Dardani, qui erat filius Iouis 11 iasium
 (alt. i ex al. litt. m. 3) B corinthe B, corithi R, corti S, coryti H,
 corythy P¹ (s expunx. P²) V fuisse filios H 12 ganymeden PV,
 ganymedem BRH, ganymedē S; cf. II 16, 17 13 pronepotem] cum con-
 stanti memoria Dardanus non pater certe Ganymedis fuisse tradatur, sed
 auus uel etiam longinquioribus gradibus remotus, aut illi auctores quidam
 quos sequitur Lact., cum Dardano tribuant patrem Corythum, ipsum sci-
 licet filium Iouis, Ganymeden filium Dardani atque ita pronepotem Iouis
 faciunt aut abnepotem scribendum est 13. 14 post itaque est si, om.
 post nominaui H 14 memoraui H congruenter edd. 15 anni post
 numerum H 16 ex] et B

manifestum est ante annos non amplius quam mille octingentos
natum esse Saturnum, qui sator omnium deorum fuit. non
ergo isti gloriantur sacrorum uetustate, quorum et origo et
ratio et tempora deprehensa sunt.

- 6 Restant adhuc aliqua quae ad coarguendas religiones falsas 5
plurimum ualeant, sed iam finem libro facere decreui, ne
7 modum excedat. ea enim plenius sunt exequenda, ut omni-
bus refutatis quae ueritati uidentur obstare homines qui bono-
rum ignorantia uagantur incerti ad religionem ueram possimus
8 inbuere. primus autem sapientiae gradus est falsa intelle- 10
gere, secundus uera cognoscere. ergo apud quem prima haec
9 institutio nostra profecerit, qua falsa deteximus, excitabitur
ad ueri cognitionem, qua nulla est homini iucundior uoluptas,
et erit iam caelestis disciplinae sapientia dignus, qui ad cognos-
cenda cetera libens ac paratus accesserit. 15

BRSHPV 1 annos *om. S* **octingentos (et *er.*, *oc in ras. m. 2*) *V*
5 cohercendas *H*, arguendas *PV* 6 libri *P*¹, *corr. P*² *ne mo-*
*dum V*² 7 excedat] excedat oratio *H* planius *R* *om+nibus
(*h et i er.*) *P* 8 bonorum (*or m. al.*) *P* 12 quae (*i er.*) *P* 13 uolun-
tas *SHP*¹ (*corr. P*²) *V* A^{PQ} L·CAELI FIRMIANI LACTANTI DE
FALSA RELIGIONE LIBER PRIMVS EXPLICIT INCIPIT LIBER
SECVNDVS DE ORIGINE ERRORIS LEGENTI VITA IN·XPŌ·IHV
DNŌ·N·B; L·CAELII FIRMIANI INSTITVTIONVM DIVINARVM
LIBER PRIMVS EXPLIC·FELIC·INC·SECVNDVS DE ORIGINE
ERRORIS *haec omnia in ras. m. 1?* *R*; FIRmiani lactantii de falsa
religione deorum. Liber primus explicit. Incipit liber secundus, de origine
mortis *S*; FIRMIANI LACTANTI DE FALSA RELIGIONE DEORVM LIB
PRIM EXPLICIT INCIPIT DE EADEM RELIGIONE FALSA LIB·II·*H*;
subscriptione caret M; CECILII FIRMIANI DE FALSA RELIGIONE
LIBER PRIMVS EXPLICIT·INCIPIT LIBER SECVNDVS LACTANTII
CAECILII FIRMIANI·DE ORIGINE ERRORIS AD CONSTANTINŪ
IMPERATOR·*P*; EXPLICIT LIBER DE FALSA RELIGIONE INCIPIT
DE ORIGINE ERRORIS *V*

LIBER II

DE ORIGINE ERRORIS.

5 1. Quamquam primo libro religiones deorum falsas esse mon- 1
strauerim, quod ii quorum uarios dissimilesque cultus per
uniuersam terram consensus hominum stulta persuasione susce-
pit, mortales fuerint functique uita diuinae necessitati morte
concesserint, tamen ne qua dubitatio relinquatur, hic secun-
10 dus liber fontem ipsum patefaciet errorum causasque omnes
explicabit, quibus decepti homines et primitus deos esse credi-
derint et postmodum persuasione inueterata in susceptis prauis-
sime religionibus perseuerauerint. gestio enim conuictis in- 2
anibus et hominum inopia uanitate detecta singularis dei adserere
15 maiestatem, suscipiens utilius et maius officium reuocandi ho-
mines a prauis itineribus et in gratiam secum ipsos reducendi,
ne se, ut quidam philosophi faciunt, tanto opere despiciant
neue se infirmos et superuacuos et nihili et frustra omnino
natos putent, quae opinio plerosque ad uitia compellit. nam 3
20 dum existimant nulli deo esse nos curae aut post mortem nihil
futuros, totos se libidinibus addicunt et dum licere sibi putant,
hauriendis uoluptatibus sitienter incumbunt, per quas impru-
dentes in laqueos mortis incurrant. ignorant enim quae sit 4

*B(G)RSHPV] ab initio libri incepit codicis G pag. 9 (55) in qua nihil
legi poterat 5 **primo B esse om. B 6 hii (h s. l. B²) BS, hi HPV
u*rios (a er.) sic B 8 uitam BH 9 ne qua tamen SH His V
10 patefecit H omnis R¹V 11 decepti S² crediderunt (-f S) SH
12 prauissimis SH 13 perseuerarint RPV, perseuerauerunt (-f S) SH
post gestio enim hoc constantine imperator (imp R) RS; cf. Prolegomena.
conuictis diis inanibus Heumannus, inanibus defendit Buenemanus conl.
Epit. 20, 9 spretis inanibus; adde infra 5, 1 omissis insensibilibus et
uanis 15 suspiciens V 17 tantopere RSHV despiciant R 18 et
nihili P, om. B, et nihil (nichil S) RSHV 20 cum B aut] ut P
21 totis H addicunt (i ras. ex u) H 22 *sicienter (p er.) P impru-
denter B 23 incurrunt SH sint (exp. m. 2) P*

hominis ratio: quam si tenere uellent, in primis dominum suum agnoscerent, uirtutem iustitiamque sequerentur, terrenis figmentis animas suas non substernerent, mortiferas libidinum suauitates non adpeterent, denique se ipsos magni aestimarent atque intellegerent plus esse in homine quam uidetur: cuius uim condicionemque non aliter posse retineri, nisi cultum ueri parentis sui deposita prauitate susceperint. equidem sicut oportet de summa rerum saepenumero cogitans admirari soleo, maiestatem dei singularis quae continet regitque omnia in tantam uenisse obliuionem, ut quae sola debeat coli, sola potissimum negligatur, homines autem ipsos ad tantam caecitatem esse deductos, ut uero ac uiuo deo mortuos praeferant, terrenos autem sepultosque in terra ei qui fundator ipsius terrae fuit. et tamen huic impietati hominum posset uenia concedi, si omnino ab ignorantia diuini nominis ueniret hic error. cum uero ipsos deorum cultores saepe uideamus deum summum et confiteri et praedicare, quam sibi ueniam sperare possint impietatis suae qui non adgnoscent cultum eius, quem prorsus ignorari ab homine fas non est? nam et cum iurant et cum optant et cum gratias agunt, non Iouem aut deos multos, sed deum nominant: adeo ueritas ipsa cogente natura etiam ab inuitis pectoribus erumpit. quod quidem non faciunt in prosperis rebus. nam tum maxime deus ex memoria hominum elabatur, cum beneficiis eius fruentes hono-

EPITOME 2 s.] c. 20, 2 postquam — subiugauerunt. 6 ueri parentis sui] c. 20, 10 12 uero — deo] c. 20, 10.

B(G)RSHPV] 1 dñm ex dēm uel dōm R² 2 terrenis B² 3 ab Animas incipit codicis G pag. 10 (56) paene tota lecta 4 existimarent (is s. l. add. B²) BG 6 non om. S possent (u s. l. add. B²) BG, posse (e in ras. m. 1?) S retinere BG cultu G 7 sic S 8 oportet expunx. m. rec. S 10 ut add. P² sola (a in ras. ex e? m. 2) V debet B 11 negligatur B² (g ex e) SHP^{ac} (ras. corr.) V hominis S caecitatem B² 13 aut S ei] ei praeponant B, (eip)aeponant G, et H terra P¹, corr. P² 14 fuit] sit H impietate P¹, corr. P² 15 numinis conī. Schoellius 17 quā B², en quam H 18 possunt HP 19 et (post nam) om. G 20 optant] et optant H 21 ipsa ueritas V^{ac} 22 inuitis H² peccatoribus V¹ 23 in faciunt in desinit cod. G pag. 10 (56), sequitur pag. 11 (18) paene tota lecta tñm G, cum V¹ 24 hominis H elabatur (m er.) R

rem dare diuinæ indulgentiæ debent. at uero si qua neces- 9
 sitas grauis presserit, tunc deum recordantur: si belli terror
 infremuit, si morborum pestifera uis incubuit, si alimenta fru-
 gibus longa siccitas denegauit, si saeua tempestas, si grando
 5 ingruit, ad deum confugitur, a deo petitur auxilium, deus ut
 subueniat oratur. si quis in mari uento saeuiente iactatur, 10
 hunc inuocat, si quis aliqua ui afflictatur, hunc potius in-
 plorat, si quis ad extremam mendicandi necessitatem deductus
 uictum precibus exposcit, deum solum obtestatur, per eius
 10 diuinum atque unicum nomen hominum sibi misericordiam
 quaerit. numquam igitur dei meminerunt, nisi dum in 11
 malis sunt: postquam metus deseruit et pericula recesserunt,
 tum uero alacres ad deorum templa concurrunt, his libant,
 his sacrificant, hos coronant, deo autem quem in ipsa ne- 12
 15 cessitate implorauerant, ne uerbo quidem gratias agunt. adeo
 ex rerum prosperitate luxuria, ex luxuria uero ut uitia omnia
 sic impietas aduersus deum nascitur. quam istud ex causa 13
 fieri putemus nisi esse aliquam peruersam potestatem, quae
 ueritati sit semper inimica, quae humanis erroribus gaudeat,
 20 cui unum ac perpetuum sit opus offundere tenebras et hominum
 caecare mentes, ne lucem uideant, ne denique in caelum aspi-
 ciant ac naturam corporis sui seruent? nam cum ceterae 14

EPITOME 21—98, 8] c. 20, 4.

AUCTORES § 14—19] cf. Cic. de legg. I 9, 26; de nat. deor. II
 56, 140; Sall. Cat. 1, 1; Minuc. Fel. c. 17, 2; Cyprian. ad Demetr. c. 16;
 frequentissima ea sententia ap. Lact.

B(G)RSHPV] 2 pressit *codd. recent. et edd.*, sed ad presserit — infre-
 muit *eqs.* cf. c. 5, 13 libuit — duxerit; c. 3, 3 mereatur — utitur tum H
 3 pestifera uis] pestiferauit R¹, *corr. m. rec.* 5 ingruit SP, ingrauat B^{ar}
 (pr. a er.) V, ingr[au]at G, inruat (*corr. m. 2*) R, ingruat H; cf. Plin.
 n. h. XVIII § 166 c. adn. Dellefseni deus — oratur in mg. V² 6 sae-
 ueniente B, sa[ue]nientem P¹, **| saeueniente P² 7 inuocant R uii (sic)
 ex ui H² 8 mēdicandi (~ m. rec.) S necessitas P¹, *corr. P²* de-
 duc-tus H 12 decesserunt G 13 tunc SH 16 luxuriaueo V²
 post uero s. l. ut ut uid. eras. B ut om. BGH 17 quantam G, qua-
 nam (n in ras. ex 3 litt.) H 19 ueritatis SH^{ar} 20 in cui unū desinit
codicis G pag. 11 (18), sequitur pag. 12 (17), in qua perpaucae litterae
agnoscebantur perpetuum B² effundere S 22 post seruent haec cuius
 originem suo loco narrabimus nunc fallacias arguamus in B, fuerunt in G,
 cf. Der St. Galler Palimpsest p. 255 cum om. P cetera P¹, *corr. P²*

XVIII Lact. 1.

7

- animantes pronis corporibus in humum spectent, quia rationem ac sapientiam non acceperunt, nobis autem status rectus, sublimis uultus ab artifice deo datus sit, apparet istas religiones deorum non esse rationis humanae, quia curuant caeleste animal ad ueneranda terrena. parens enim noster ille unus et solus cum fingeret hominem id est animal intellegens et rationis capax, eum uero ex humo subleuatum ad contemplationem sui artificis erexit. quod optime ingeniosus poeta signauit:

pronaque cum spectent animalia cetera terram,
os homini sublime dedit caelumque uidere
iussit et erectos ad sidera tollere uultus.

- 16 hinc utique ἀνθρώπων Graeci appellauerunt, quod sursum spectet. ipsi ergo sibi renuntiant seque hominum nomine abdicant qui non sursum aspiciunt, sed deorsum: nisi forte id ipsum quod
17 recti sumus sine causa homini adtributum putant. spectare nos caelum deus uoluit utique non frustra. nam et aues et ex mutis paene omnia caelum uident, sed nobis proprie datum est caelum rigidis ac stantibus intueri, ut religionem ibi quae-ramus, ut deum, cuius illa sedes est, quoniam oculis non possumus, animo contemplemur: quod profecto non facit qui aes aut lapidem, quae sunt terrena, ueneratur. est autem prauissimum, cum ratio corporis recta sit, quod est temporale, ipsum

EPITOME 12—99, 7] c. 20, 9—11.

AUCTORES 9 ss.] Ouid. Metam. I 84 ss.

EXPILOTORES § 15—17] Isidor. orig. XI 1, 5 s.

B(G)RSHPV] 1 expectent B, spectant H, spectent P qui H, quia P²
2 autem] autem cum RSH rectus sublimis uultus om. P 3 dō B³
aperit B¹, corr. B³ 4 rationes P¹, corr. P² caelestem H 5 ille
noster SH 7 uero] u. er. S 8 artifices ut uid. B¹, in ras. corr. B²
erexerit R optima V¹ significauit cod. Gothan. 9 pronaque (exp. m. 2) P
expectent B¹, corr. B³ 10 os (h. er.) P hominis B² P deditque caelum V
uideri H 11 et erectos] erectosque B 12 ANTROPON (A et Π in ras. P¹)
BP, supra ANΘΡΩΠΟΝ add. antropon R², ANΘΡΩΠΟΝ S, ANTropon H
greci* (a. er.) S, grece H susum P, idem 14 15 putaret B² 17 mul-
tis H omnes ex omnia S² 19 sedis (i. ex e) B³ possumus P² hinc
fere incepit codicis G pag. 13 (S), in qua nihil legi poterat 20 contem-
platur S quia H *es (a. er.) S 21 terrae R, terra V prauissimus R

uero animum, qui sit aeternus, humilem fieri, cum figura et status nihil aliud significet nisi mentem hominis eo spectare oportere quo uultum, et animum tam rectum esse debere quam corpus, ut id cui dominari debet imitetur. uerum homines 19
 5 et nominis sui et rationis obliti oculos suos ab alto deiciunt soloque defigunt ac timent opera digitorum suorum, quasi uero quicquam esse possit artifice suo maius.

2. Quae igitur amentia est aut ea fingere quae ipsi post- 1
 modum timeant aut timere quae finxerint? 'non ipsa' inquirunt
 10 'timemus, sed eos ad quorum imaginem ficta et quorum nomi-
 nibus consecrata sunt.' nempe ideo timetis, quod eos in caelo
 esse arbitramini: neque enim, si dii sunt, aliter fieri potest.
 cur igitur oculos non in caelum tollitis et aduocatis eorum 2
 nominibus in aperto sacrificia celebratis? cur ad parietes et
 15 ligna et lapides potissimum quam illo spectetis, ubi eos esse
 credatis? quid sibi templa, quid arae uolunt, quid denique ipsa
 simulacra, quae aut mortuorum aut absentium monumenta
 sunt? nam omnino fingendarum similitudinum ratio ideo 3
 ab hominibus inuenta est, ut posset eorum memoria retineri
 20 qui uel morte subtracti uel absentia fuerant separati. deos 4
 igitur in quorum numero reponemus? si in mortuorum, quis
 tam stultus ut colat? si in absentium, colendi ergo non sunt,
 si nec uident quae facimus nec audiunt quae precamur. si 5
 autem dii absentes esse non possunt, qui quoniam diuini sunt,
 25 in quacumque parte mundi fuerint, uident et audiunt uni-
 uersa, superuacua sunt ergo simulacra illis ubique praesentibus,

EPITOME c. 2 passim] c. 20, 2. 4 s. 9—11. 15.

B(G)RSHPV 1 quae *V*¹, *er. et s. l. corr. V*² 2 significant *SH* mente *S*
 hominum *ut uid. V*¹, *in ras. corr. V*² 3 quo* (*d er.*) *V* uultu *H*
 et *om. P* 4 debet] det *R*¹ 5 et nominis *om. P* rationes *SP*¹, *corr. P*²
 7 mains *in mg. V*² 8 igitur amentia *V*² 9 finxerint (*x in ras. ex*
es ?) *B*², finxerunt *R*, finxerint *H* 10 imagine *S* facta *BP* 12 arbi-
 tremini *H* 13 et] sed *B* nominibus eorum *S* in (*exp. m. 2*)
 eorum *P* 15 potius *Heumannus* quā (*ā in ras. ex e ? m. 2*) *V* illos|
 petitis *B*¹, illo* | spectetis *B*³ 16 creditis *H* quid sibi — uolunt *om. S*
 17 monumenta (*i ex u*) *R*² 18 ab [Omnin](o) incipit codicis *G pag. 14 (7)*
paene tota lecta fingendorum *B* 19 possit *BG* 20 uel qui *R alt.*
 uel *om. P* 22 in *om. H* 23 audient *H* 24 di *G*

- 6 cum satis sit audientium nomina precibus aduocare. at enim
 praesentes non nisi ad imagines suas adsunt. ita plane: quem-
 admodum uulgus existimat mortuorum animas circa tumulos
 7 et corporum suorum reliquias oberrare. set tamen postquam
 deus ille praesto esse coepit, iam simulacro eius opus non est. 5
 quaero enim, si quis imaginem hominis peregre constituti con-
 templetur saepius, ut ex ea solacium capiat absentis, num idem
 sanus esse uideatur, si eo reuerso atque praesente in contem-
 planda imagine perseueret eaque potius quam ipsius hominis
 8 aspectu frui uelit? minime profecto. et tamen hominis imago 10
 necessaria tum uidetur, cum procul abest, superuacua futura,
 cum praesto est, dei autem, cuius numen ac spiritus ubique dif-
 fusus abesse numquam potest, semper utique superuacua est.
 9 sed uerentur ne omnis illorum religio inanis sit et uana, si nihil
 in praesenti uideant quod adorent, et ideo simulacra consti- 15
 tuunt, quae quia mortuorum sunt imagines, similia sunt mortuis:
 10 omni enim sensu carent. dei autem in aeternum uiuentis
 uiuum et sensibile debet esse simulacrum. quod si a similitu-
 dine id nomen accepit, qui possunt ista simulacra deo similia
 iudicari quae nec sentiunt nec mouentur? itaque simulacrum 20
 dei non illud est quod, digitis hominis ex lapide aut aere aliaue
 materia fabricatur, sed ipse homo, quoniam et sentit et moue-
 11 tur et multas magnasque actiones habet. nec intellegunt ho-
 mines ineptissimi quod, si sentire simulacra et moueri possent,
 ultro adoratura hominem fuissent a quo sunt expolita: quae 25

B(G)RSHPV 1 audientibus *BG* 2 uisi *S* quemadmodum *om. S*
 6 contemplatur *R* 7 saepe *SH* ut *edd.*, et *C* absentis (*s in ras.*
ex a ?) *P* 8 contemplandam imaginem *BG* 9 eaque[e] *G*, eaque* (*a er.*) *P*
 10 uelut (*1 er.*) *B*, nellit *G* 11 at (*ad H*) superuacua *SH* in futura
 cum pre[s] desinit codicis *G* pag. 14 (7), sequitur pag. 15 (65) paene tota
 lecta incipiens a [*Presto*] (*sic*) 12 autem] est *S* nomen *SHP* ac] a *V*
 13 nusquam *S* superuacua] imago superuacua *H* 14 om*nis (*1 er.*) *P*,
 omnes *H* uana] uacua *V* 15 in *om. P* 17 omnes *H* uiuens *H*, ui-
 uentes *P*¹, corr. *P*² 18 ad similitudine *S* 19 qui] quomodo *GH* 21 est
 illud *P* aere] ex aere *H* 22 fabrica-tur (*n er.*) *R* ante et mouetur
 hoc et mouet *R*¹, del. *R*² 23 rationes *BG* habeat *G*, habent *H* nec]
 hec *S* 24 quod si] non recte explicat locum *Wichertus*, lat. *Stillehre*
 pag. 404 sentire simulacra] simulacra deorum sentirent *BG* 25 adora-
 tur^o *B*² hominum *B*¹, corr. *B*² expoli-ta (*a ? er.*) *P*

essent aut incultus et horridus lapis aut materia informis ac rudis, nisi fuissent ab homine formata. homo igitur illorum 12 quasi parens putandus est, per cuius manus nata sunt, per quem figuram speciem pulchritudinem habere coeperunt, et 13
 5 ideo melior qui fecit quam illa quae facta sunt. et tamen factorem ipsum nemo suspicit aut ueretur: quae fecit timent, tamquam possit plus esse in opere quam in opifice. recte 14 igitur Seneca in libris moralibus simulacra inquit deorum uenerantur, illis supplicant genu posito, illa adorant, 10 illis per totum adsident diem aut adstant, illis stipem iaciunt, uictimas caedunt: et cum haec tanto opere suspiciant, fabros qui illa fecere contemnunt. quid inter 15 se tam contrarium quam statuarium despiciere, statuam adorare et eum ne in conuictum quidem admittere qui tibi deos 15 faciat? quam ergo uim, quam potestatem habere possunt, cum ipse qui fecit illa non habeat? sed ne haec quidem dare iis potuit quae habebat, uidere audire loqui moueri. quisquamne igitur tam ineptus est, ut putet aliquid esse 16 in simulacro dei, in quo ne hominis quidem quicquam est 20 praeter umbram? sed haec nemo considerat: infecti sunt enim persuasione (uana) ac mentes eorum penitus sucum stultitiae perbiberunt. adorant ergo insensibilia qui sentiunt, 17

EPITOME 22—102, 2] c. 20, 15.

AUCTORES 8] frg. 120.

B(G)RSHPV 1 aformis *R*¹ ac rudis] inrudis *R* 3 putandus] habendus *R*, putendus *V*¹ manu *B*¹*G*, manū *B*³ 6 factorum *H* nemo, *V*² suscipiat *V* ueneratur *BG* fecit] fecit autem *B*, facit autem *G*, facit *H* in facit autem *desinit codicis G pag. 15 (65), sequitur pag. 16 (66), in qua nihil legi poterat* timet *RHP* 7 possit (n er.) *B* in (ante opifice) om. *B* 8 igitur] enim *H* 9 posito (a minus cert., add. m. 2) *B* 10 aut om. *V* adstant *B*³ 11 et cum — contemnunt in mg. *H* tantopere *BSPV* suscipiant *RP*, suspiciant *V*² 13 quam statuarium *P*² despiciere *B* statutus *S*¹, statuta *S*² 17 iis *R*¹, his *BR*²*V*, is *SH*, diis *P* 18 tam** (en er.) *B* 19 simulacro *P* nec *P* homines *B*¹, corr. *B*² quicquam quidem *P* 21 uana addidi (cf. I 11, 39), uel simile (inepta *V* 1, 8; cf. II 1, 1) excidit sucum codd. recent., cum Antonio Augustino (ap. Thomasium) edd., fucum *C*, nisi quod focum (corr. m. 2) *P* 22 peruiderunt *B*

inrationabilia qui sapiunt, exanima qui uiuunt, terrena qui ori-
 18 untur a caelo. iuuat igitur uelut in aliqua sublimi specula
 constitutum, unde uniuersi exaudire possint, Persianum illud
 proclamare:

o curuae in terris animae et caelestium inanes! 5

caelum potius intuemini, ad cuius spectaculum uos excitauit
 19 ille artifex uester deus. ille uobis sublimem uultum dedit,
 uos in terram curuamini, uos altas mentes et ad parentem
 suum cum corporibus suis erectas ad inferiora deprimitis tam-
 20 quam uos paeniteat non quadrupedes esse natos. fas non 10
 est caeleste animal cum terrenis in terramque uergentibus
 coaequari. quid uos beneficiis caelestibus orbatis pronique in
 humum uestra sponte procumbitis? humi enim miseri uolu-
 tamini, cum deorsum quaeritis quod in sublimi quaerere de-
 21 buistis. nam ista mortalium digitorum ludicra et fragilia 15
 figmenta ex quolibet materiae genere formata quid aliud sunt
 22 nisi terra ex qua nata sunt? quid ergo rebus inferioribus
 subiaceris? quid capitibus uestris terram superponitis? cum
 enim uos terrae submittitis humilioresque facitis, ipsi uos ultro
 ad inferos mergitis ad mortemque damnatis, quia nihil est in- 20
 23 ferius et humilius terra nisi mors et inferi. quae si effugere

AUCTORES 5] II 61. § 19 ss.] cf. Cyprian. ad Demetr. c. 16.

BRSHPV] 1 ante inrationabilia *er.* inrationabili *P* inrationalia *R*,
 in-rationalia (*o er.*) *V* exanimata (*ta s. l. R²*) *BR*, exanima *V²* 2 a] e *H*
 caelo] dō *P* iubat *H* ueluti *P* sublimis *S* spectacula (*exp. m. 3*) *B*
 3 uniuersi] uel uniuersi *SH* possunt *H* illū *S* 5 o curas hominum o
 (*o om. S*) quantum est in rebus inane (*Pers. 1, 1*) *SP*, sequitur in *S* uersus
 qui supra est 2, 61, omissus in *P* terris *B* cum *codd. Persii*, terras *cett.*
 6 potius *om. P* a d] *B²* expectaculum *V* uox *V¹* 7 post uobis
er. ille *P* sublimes *B*, sublimē *S*, sublimen *V¹* sublimē (*m. 2*) dedit
 uos | uultum (uos in *ras. m. 2*, uultum *add. m. 2*) *P* uultus *B* 8 cur-
 uaminē *R²* alta *S* 9 suis *V*, *om. cett. et edd.*, sed cf. *Epit. 65, 3* cor-
 poris sui depraeimitis *P* 10 paeniteat (*pen- S*) uos quadrupedes non *SH*
 quadripedes *V^{ac}* 14 quos ut *uid. B¹*, in *ras. corr. B²* 15 digitorum
om. P ludicra *P* 16 ex] et *P* aliud sunt, *V²* 17 ex *P²* 18 subiei-
 tis *R* 19 enim] ergo *V* terra *P¹*, *corr. P²* humilioresque facitis
om. P 20 alt. ad *om. P* mortemque (*exp. m. 2*) *P* 21 et *P²* humilioris *S²*

uelletis, subiectam pedibus uestris terram contemneretis corporis statu saluo, quod ideo rectum accepistis, quo oculos atque mentem cum eo qui fecit conferre possetis. contemnere autem 24 et calcare terram nihil aliud est quam simulacra non adorare, 5 quia de terra ficta sunt, item diuitias non concupiscere, uoluptates corporis spernere, quia opes et corpus ipsum cuius hospitio utimur terra est. uiuum colite, ut uiuatis: moriatur enim necesse est qui se suamque animam mortuis adiudicauit.

3. Sed quid prodest ad uulgi et ad homines inperitos hoc 1 modo contionari, cum uideamus etiam doctos ac prudentes uiros, cum religionum intellegant uanitatem, nihilo minus tamen in iis ipsis quae damnant colendis nescio qua prauitate perstare? intellegebat Cicero falsa esse quae homines adorarent. nam 2 cum multa dixisset quae ad euersionem religionum ualerent, 15 ait tamen non esse illa uulgo disputanda, ne susceptas publice religiones disputatio talis extinguat. quid eo 3 facias, qui cum errare se sentiat, ultro ipse in lapides inpingat, ut populus omnis offendant, ipsi sibi oculos eruat, ut omnes caeci sint? qui nec de aliis bene mereatur quos patitur errare nec de se ipso qui alienis accedit erroribus nec utitur tandem sapientiae suae bono, ut factis impleat quod mente percepit, sed prudens et sciens pedem laqueo inserit, ut simul cum ceteris quos liberare ut prudentior debuit et ipse capiatur.

AUCTORES 15] de nat. deor. frg. 1.

BRSHPV] 1 uelletis HV¹ contemneritis S¹ 2 statum H quo V, ut cett., cf. VII 14, 6 3 possitis BP 4 calcare S 5 quia] quae H facta H uoluptatem H, uoluptatis P¹, corr. P², uoluntates V 6 ipsum P² 8 adiudicabit B, adiudicauerit R 9 prodeest B 11 nihil+ominus (h. er.) P, nihil homin' (n' add. m. 2) V tamen om. B 12 iis R¹, om. B, his R² SHPV prauitate ut uid. B¹, in ras. corr. B² prestare V 13 intellegant V false R¹, falsa* (s. er.) H 14 dixissent (exp. m. 2) P a diuersionem P¹ (corr. P²) V uersionem S, euersionem H 15 suscepta S 16 publice (a. er.) B ei in ras. ex eo B³, de (s. l. m. 2) eo R edd. 17 factas P se (ante sentiat) s. l. B³ ipse] se ipse codd. recent. et edd. 19 mercatur R¹ 20 ne S alienis] de alienis H accedit (exp. m. 3) B, accendit H 21 sapientia P¹, corr. P² 22 prudentes P¹, corr. m. 1 et 2 23 prudentior* H et om. P

- 4 quin potius si quid tibi, Cicero, uirtutis est, experire populum
facere sapientem. digna res est ubi omnes eloquentiae tuae
uires exseras. non enim uerendum est ne te in tam bona
causa deficiat oratio, qui saepe etiam malas copiose ac fortiter
5 defendisti. sed nimirum Socratis carcerem times ideoque
patrocinium ueritatis suscipere non audes. at mortem ut sa-
piens contemnere debuisti, et erat multo pulchrius ut ob
benedicta potius quam ob maledicta morerere, nec plus tibi
laudis Philippicae adferre potuerunt quam discussus error ge-
neris humani et mentes hominum ad sanitatem tua disputa-
6 tione reuocatae. sed concedamus timiditati, quae in sapiente
esse non debet: quid ergo ipse in eodem uersaris errore? uideo
te terrena et manu facta uenerari: uana esse intellegis et
tamen eadem facis quae faciunt ii quos ipse stultissimos con-
7 fiteris. quid igitur profuit uidisse te ueritatem, quam nec
defensurus esses nec secuturus? sed libenter errant etiam ii
qui errare se sentiunt: quanto magis uulgi indoctum, quod
pompis inanibus gaudet animisque puerilibus spectat omnia,
oblectatur friuolis et specie simulacrorum capitur nec ponde-
rare secum unam quamque rem potest, ut intellegat nihil co-
8 lendum esse quod oculis mortalibus cernitur, quia mortale sit
necesse est! nec mirandum est si deum non uideat, cum
ipsi ne hominem quidem uideant quem uidere se credunt. hoc
enim quod oculis subiectum est non homo, sed hominis recepta-
culum est: cuius qualitas et figura non ex liniamentis uasculi
9 quo continetur, sed ex factis ac moribus peruidetur. qui

BRSHPV] 1 quin *V*² si *om.* *V* 2 re* (*s. er.*) *R* ubi] ut *S*
3 ue*rendum (*ne ? er.*) *P* supra te *add.* tibi *R*² bonā causā *S* bono *P*¹,
corr. *P*² 4 alias *P*¹, malas *P*² 5 defendisti* (*s. er.*) *H* sed] et *H*
6 ad *V*¹ 8 ob *B* morerere *R*, morte moreris *B*, moreris *SH*,
morerere *P*, morere *V* 9 laudes (*e. ex i.*) *P*² 10 tua* (*m. er.*) *B*
dispositione *BH* 11 sapientes *H*, sapientiae, *sic* *V*² 12 errorem (*exp.*
m. 2) *R* 13 te *om.* *H* uenerari] adorare uenerari *H* 14 ii *R*¹, hii *B*,
hi *R*²*SHPV* 16 sed] si *B* ii *R*¹, hii *BPV*, hi *R*²*SH* 17 errare se]
errari *RV* 18 expectat *B* 19 friuolis *BR*¹*H*, friuulis *V* 21 quod]
quia quod *R* quia *om.* *R* 22 est *codd. recent. et edd.*, esse *C* uideant *H*,
fort. recte 23 ipsi *i. e.* idem, *cf. Sittellium, die lok. Verschied. d. lat. Spr.*
pag. 115 quem] quō *P*¹, *corr.* *P*², quam *V*¹ credunt *V*, credant *cett.*
25 liniamentis *C* uasculi* (*s. er.*) *P* 26 facta *R* ac] ex *R*, et *P*

ergo colunt simulacra, corpora sunt hominibus carentia, quia se corporalibus dediderunt nec uident plus aliquid mente quam corpore, cum sit animi officium ea subtilius cernere quae acies corporalis non potest intueri. quos homines idem ille philo- 10
 5 sophus ac poeta grauiter accusat tamquam humiles et abiectos, qui contra naturae suae rationem ad ueneranda se terrena prosternant. ait enim:

et faciunt animos humiles formidine diuum
 depressosque premunt ad terram.

10 aliud quidem ille cum haec diceret, sentiebat, nihil utique colendum esse, quoniam dii humana non curent. denique alio 11
 loco religiones et cultus deorum inane esse officium confitetur:

nec pietas ulla est uelatum saepe uideri
 uertere se ad lapidem atque omnis accedere ad aras
 15 et procumbere humi prostratum et pandere palmas
 ante deum delubra nec aras sanguine multo
 spargere quadrupedum nec uotis nectere uota.

quae profecto si cassa sunt, non oportet sublimes et excelsos animos auocari atque in terram premi, sed nihil aliud quam
 20 caelestia cogitare. inpugnatae sunt ergo a prudentioribus 12
 falsae religiones, quia sentiebant esse falsas, sed non est inducta uera, quia qualis aut ubi esset ignorabant. itaque sic 13
 habuerunt tamquam nulla esset omnino, quia ueram non poterant inuenire, et eo modo inciderunt in errorem multo maiorem

EPITOME 4—9] c. 20, 4.

AUCTORES 8 s.] Lucr. VI 52 s. 13 ss.] V 1198 ss.

BRSHPV] 2 corporibus H dediderant H¹ 4 corporis H ille
 om. SH 5 ac] et S 6 ratione S 7 prosternunt SH ait enim] ut ait B²
 10 aliud — non curent eicit Volkmannus, obseruat. misc. 1872, pag. 14
 dicere S utique nichil S 13 est uelatum] est uulgatum BR; uelatumst codd.
 Lucr. 14 uertere se ut uid. in uerteris corr. m. 2, tum restituit eadem man. R,
 uertere se S, uertere se P; uertier codd. Lucr. lapides SH omnes BHP
 15 et] nec codd. Lucr. prostratu S 16 delubra deum B neque B
 17 quadru, om. pedum, sed spat. relict. S nectere (r er.) R 18 sic assa
 (~ P²V²) PV sublimes (e ex i) B 19 aduocari S praemi (i er.) B
 22 quales P¹, corr. P² 23 potuerant H 24 eodem P

14 quam illi qui falsam tenebant. nam isti fragilium cultores
 quamuis sint inepti, quia caelestia constituunt in rebus cor-
 ruptilibus atque terrenis, aliquid tamen sapientiae retinent
 et habere ueniam possunt, qui summum hominis officium etsi
 non re ipsa, tamen proposito tenent, siquidem hominum atque
 5 mutorum uel solum uel certe maximum in religione discrimen
 15 est. hi uero quanto fuerunt sapientiores, quod intellexerunt
 falsae religionis errorem, tanto sunt facti stultiores, quod esse
 16 aliquam ueram non putauerunt. itaque quoniam facilius est
 de alienis iudicare quam de suis, dum aliorum praecipitum 10
 17 uident, non prospexerunt quid ante pedes suos esset. in
 utraque igitur parte et summa stultitia inuenitur et odor qui-
 dam sapientiae, ut possis dubitare quos dicas potissimum stul-
 tiores, illosne qui falsam religionem suscipiunt an eos qui
 18 nullam. sed ut dixi uenia concedi potest inperitis et qui se 15
 sapientes non esse fateantur: iis uero non potest, qui sapien-
 19 tiam professi stultitiam potius exhibent. non sum equidem
 tam iniquus, ut eos putem diuinare debuisse ut ueritatem
 per se ipsos inuenirent, quod ego fieri non posse confitear,
 sed hoc ab iis exigo quod ratione ipsa praestare potuerunt. 20
 20 facerent enim prudentius, si et intellegerent esse aliquam
 ueram (religionem) et falsis inpueratis aperte pronuntiarent
 eam quae uera esset ab hominibus non teneri. sed mouerit
 eos fortasse illud, quod si qua esset uera religio, exereret se
 21 ac uindicaret nec pateretur esse aliud quicquam. uidere enim 25
 nullo modo poterant quare aut a quo et quemadmodum religio

BRSHPV 1 fragili *P*¹, corr. *P*² 2 quamuis *P*² inepti *P*¹,
 corr. *P*², sic saepius qui *BSH* corruptilibus *R* 3 aliquid *B*, sic saepe
 tamen] tamen se habere *P* 4 quia *con. Thilo* 5 res *S* atque *expunx. m.*
post. R 7 hii *P* 8 religiones *P*¹, corr. *P*² errore *S* facti (*c ex alia litt.*,
i in ras. ex o) *B* 9 putauerunt *s. l. ex potuerunt V* quoniam] quia *SH*
 11 prospexerunt *P*² suos pedes *R* 15 inperitis (*s add. m. 2*) *P* et
om. H 16 sapientis *V* fatentur *H* iis *R*¹, his *BR²SHV*, iis (*h er.*) *P*
 18 iniquus *B*, iniquis (*-qs*) *S* putes *S* diuinari (*i final. ex e*) *B* de-
 buisse] potuisse *edd.* 19 se *om. H* confiteor *SH* 20 iis *R*¹, his *R*²
cum cett. 21 et *om. H* 22 ueram *om. B* religionem *add. Aldinae*
 pronuntiarunt *S* 23 esset] esset et *P* 24 quod *om. RH* esse *P*¹,
 corr. *P*² 25 aduindicaret (*om. ac*) *H* uideri *H* 26 poterat *H* et] aut *B*

uera opprimeretur, quod est diuini sacramenti et caelestis ar-
 cani: id uero nisi doceatur, aliquis scire nullo pacto potest.
 summa rei haec est. inperiti et insipientes falsas religiones 22
 pro ueris habent, quia neque ueram sciunt neque falsam in-
 5 tellegunt, prudentiores autem quia ueram nesciunt, aut in his
 quas falsas esse intellegunt perseuerant, ut aliquid tenere ui-
 deantur, aut omnino nihil colunt, ne incidant in errorem, cum
 id ipsum maximi sit erroris, uitam pecudum sub figura hominis
 imitari. falsum uero intellegere est quidem sapientiae, sed 23
 10 humanae, ultra hunc gradum procedi ab homine non potest,
 itaque multi philosophorum religiones ut docui sustulerunt:
 uerum autem scire diuinae sapientiae est; homo autem per se
 ipsum peruenire ad hanc scientiam non potest, nisi doceatur
 a deo. ita philosophi quod summum fuit humanae sapientiae 24
 15 adsecuti sunt, ut intellegerent quid non sit: illud adsequi ne-
 quierunt, ut dicerent quid sit. nota Ciceronis uox est: uti-
 nam tam facile uera inuenire possem quam falsa con-
 uincere. quod quia uires humanae condicionis excedit, eius 25
 officii facultas nobis adtributa est, quibus tradidit deus scien-
 20 tiam ueritatis. cui explicandae quattuor posteriores libri seruiunt:
 nunc interim falsa ut coepimus detegamus.

4. Quid igitur maiestatis possunt habere simulacra, quae 1
 fuerunt in homunculi potestate uel ut aliud fierent uel ut
 omnino ne fierent? idcirco aput Horatium Priapus ita loquitur:

25 olim truncus eram ficulnus, inutile lignum
 cum faber incertus scamnum faceretne Priapum,

EPITOME 22-24] c. 20, 6.

AUCTORES 16] de nat. deor. I 32, 91. 7 ss.] Sat. I 8, 1 ss.

BRSHPV 2 sci-re *V* 4 sciuet *R*¹ 5 iis s. l. ex is *P*² uerū
 (~ *cr.*) *V* 6 ut] ut aut *P* 7 incident *V* 8 id *om.* *PV*¹ figuram *H*
 10 humanae *B*¹ progredi *H* 11 sustulerunt] sustinerunt sic *R*¹, s. l.
 falsas esse sciuerunt *R*² 14 itaque *H*, ita *om.* *V* sapientiae in *mg.* *P*²
 15 nequierunt *R*¹*SP*, neuerunt *H* 16 dicerent *R*² 17 uerū (~ *cr.*) *B*
 possim *codd.* *Cic.* conuincerē (~ *m.* 2) *S* 18 uires *ras.* et s. l. ex utras *V*²
 23 aliquid *B* 24 ne fierent] non fierent *B*, effigerent *S*, non effierent *P*
 26 incertum *P*

maluit esse deum. deus inde ego, furum auiumque
maxima formido.

- 2 quis non sit hoc tanto custode securus? fures enim tam
stulti sunt, ut Priapi tentiginem timeant, cum aues ipsae, quas
terrore falcis aut inguinis abigi existimant, simulacris fabre
factis id est hominum plane similibus insidant nidificant in-
3 quinent. sed Flaccus ut satirici carminis scriptor derisit ho-
minum uanitatem, uerum ii qui faciunt, seriam rem facere se
4 opinantur. denique poeta maximus, homo in ceteris prudens,
in hoc solo non poetice, sed aniliter desipit, cum in illis emen-
5 datissimis libris etiam fieri hoc iubet:

et custos furum atque auium cum falce saligna
Hellespontiaci seruet tutela Priapi.

- 5 adorant ergo mortalia aut a mortalibus facta: frangi enim cre-
mari perire possunt. nam et tectis uetustate labentibus saepe
comminui solent et consumpta incendio dilabuntur in cinerem
et plerumque, nisi sua illis magnitudo subuenerit aut custodia
6 diligens saepserit, in praedam furibus cedunt. quae igitur
insania est ea timere, pro quibus aut ruinae aut ignes aut
furta timeantur? quae uanitas ab iis aliquam sperare tutelam,
7 quae tueri semet ipsa non possunt? quae peruersitas ad eorum
praesidia decurrere, quae ipsa cum uiolantur inulta sunt, nisi

EPITOME 14—109, 5] c. 20, 5—7.

AUCTORES 12 s.] Verg. Georg. IV 110 s. 20—109, 1] cf. Cy-
prian. ad Demetr. c. 14.

BRSHPV] 1 deus om. H ego P² fu**rum (tu er.) V auium
quae Bar^{ac} 2 maxime R¹ 3 quid S secutus (exp. m. 2) P
4 tentigenem S ipsae] apse V 5 abici R, auigi H, abigi// ex abigni V
existimat P 6 hominem V¹ insidant (i. e. -deant) S, insidant, V²
nidificant B^{ac} inquinant B¹, corr. B³ 7 satyrici BRV, satoriei H
hominem V 8 uerum] utrum B¹, corr. B³, om. P ii edd., hii BRP,
hi SHV qui faciunt] hominum R 10 animaliter B desipit V in
om. B 12 fu**rum (tu er.) V falces ligna H 13 hellespontiaci B
tutele S priapi ras. ex priaput ut uid. P 14 ut BSH, aut V² a V²
15 testis H 16 labuntur BP 17 aut om. R custodia R¹ 18 ce-
dunt (a er.) B 19 ignis P 20 uanitas] peruersitas S iis R¹, his BR²SHV,
hiis P sperare tutelam aliquam P 21 semet ipsa] similitudo V

a colentibus vindicentur? ubi ergo ueritas est? ubi nulla 7
 uis adhiberi potest religioni, ubi nihil quod uiolari possit ap-
 paret, ubi sacrilegium fieri non potest. quidquid autem oculis
 manibusque subiectum est, id uero quia fragile est, ab omni
 5 ratione immortalitatis alienum est. frustra igitur homines 8
 auro ebore gemmis deos excolunt et exornant, quasi uero ex
 his rebus ullam possint capere uoluptatem. qui usus est 9
 pretiosorum munerum nihil sentientibus? an ille qui mortuis?
 pari enim ratione defunctorum corpora odoribus ac uestibus
 10 pretiosis inlita et conuoluta humi condunt qua deos honorant,
 qui neque cum fierent sentiebant neque cum coluntur sciunt;
 nec enim sensum consecratione sumpserunt. non placebat 10
 Persio quod aurea uasa templis inferantur, superuacuum pu-
 tanti esse inter religiones quod non sanctitatis, sed auaritiae
 15 sit instrumentum. illa enim satius est deo, quem recte colas, 11
 inferre pro munere

compositum ius fasque animo sanctosque recessus
 mentis et incoctum generoso pectus honesto.

egregie sapienterque sensit. uerum illud ridicule subdidit, hoc 12
 20 esse aurum in templis, quod sint Veneri donatae a
 uirgine pupae; quas ille ob minutiam fortasse contemserit.
 non uidebat enim simulacra ipsa et effigies deorum Polycleti et 13

EPITOME 5—12] c. 20, 7.

AUCTORES 17 s.] II 73 s. 20 s.] II 69 s.

B(G)RSHPV] 1 ibi (ante ergo) ras. ex ubi R 2 uis] nauis V ad-
 hibere B^{ac} 3 ubi (corr. m. 2) R 5 deos ante homines B 6 ebore P
 gemmis] egetemmis R¹, et gemmis corr. R² 7 capere possint P qui³ B,
 quis SP edd. usus B² 8 praetiosior* | (ū ? er.) B illi B¹, corr. B³
 9 ac uestibus om. V 10 inlita et] inlita/nt B² quā (~er.) S, quia V
 12 sensu H sumserunt B¹ (p s. l. add. B³) R 13 superuacua SH
 putant R 14 a (S)[a]nctitatis incipit codicis G pag. 17 (11), cuius in
 uerss. 1—12 pleraque legebantur 15 sint R² instrumenta R illa]
 tum illa B 16 pro munere om. P 17 composita B, composit[ae] G,
 compositos P animos BP, (a)[n]imos G recessus R, recessos (o ex u ?
 m. 2 ?) P 18 incoctum] in coetu B, [in]co[etu] G generosum BG pectus S
 honestum G 19 sapientēque S illud om. P 21 minutias B, minut[ias] G,
 minutitiam PV 22 et] [ac] G polycliti (pr. i ex e) B³, polieliti S, polueliti H

- Euphranoris et Phidiae manu ex auro atque ebore perfectas nihil aliud esse quam grandes pupas non a uirginibus, quarum lusibus uenia dari potest, sed a barbatis hominibus conse-
- 14 cratas. merito igitur etiam senum stultitiam Seneca deridet. non inquit bis pueri sumus ut uulgo dicitur, sed semper: uerum hoc interest, quod maiora nos ludimus.
- 15 ergo his ludicris et ornatis et grandibus pupis unguenta et tura et odores inferunt, his opimas et pingues hostias immolant, quibus est quidem os, sed carens officio dentium, his peplos et indumenta pretiosa, quibus usus uelaminis nullus
- 16 est, his aurum et argentum consecrant, quae tam non habent qui accipiunt quam qui illa donarunt. nec inmerito Dionysius Siciliae tyrannus post uictoriam Graecia potitus deos tales contempsit spoliauit inlusit, siquidem sacrilegia sua iocularibus
- 17 etiam dictis prosequatur. nam cum Ioui Olympio aureum amiculum detraxisset, laneum iussit inponi dicens aestate graue
- 18 aptum. idem auream barbam detrahens Aesculapio incongruens et inicum esse ait, cum Apollo pater eius inerbis adhuc esset ac leuis, priorem filium quam patrem barbatum
- 19 uideri. item pateras et exuuias et parua quaedam sigilla, quae simulacrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat

EPITOME 8—11] c. 20, 7. 12—112, 6] c. 20, 8.

AUCTORES 5] frg. 121. § 16—20] Cic. de nat. deor. III 34, 83s. (ad Lact. § 20 cf. Cic. § 84: potestatem — filio tradidit) et Valer. Maxim. I 1 ext. 3 (ad Lact. § 16 cf. Val. M.: iocosis dictis prosequi).

B(G)RSHPV] i fidiei P ebur sic S 6 uerū V² 7 ornatibus B, serenatis P gradibus V pupis P², puppis V unguenta H 8 his] et P opimes R 9 os (m er.) R, hos S carens V² 10 peplos B pretiosa] pretiosa (a er.) consecrant B usus om. H 11 consecrant] conferunt B quae tam] quod tam in (s. l. m. 3) usum (u in ras. m. 3) B tam (i. e. tamen) V 13 uictoria P 14 iocularibus B 15 a Batur nam cum incipit codicis G pag. 18 (12) paene tota lecta olimpio G, olimpo R 16 amiculum B detraxisset P² graues V 17 aureum R, aurum BGSHP, in ras. V² tempore] et tempore H 18 item BG, idem (supra d. eras. t ?) P esculapio G 19 et om. H inicum R, inimicum B^{ar}GSH, iniquum PV eius] (exp. m. 2) P inerbis G, inerbis SP 20 leuis (u in ras. ex n ? m. 3) B, lenis GRS 21 exuuias GH, exuuias R

et accipere se illa, non auferre dicebat: perquam enim stultum
 esse et ingratum nolle accipere ab iis ultro porrigentibus, a
 quibus bona sibi homines precarentur. haec ille fecit inpune, 20
 quia rex et uictor fuit, quin etiam secuta est eum solita feli-
 5 citas: uixit enim usque ad senectutem regnumque per manus
 filio tradidit. in eo igitur, quia homines sacrilegia uindicare
 non poterant, oportuit deos ipsos sui uindices esse. at si 21
 humilis quid tale commiserit, huic praesto sunt flagella ignes
 eculei cruces et quidquid excogitare iratis ac furentibus licet.
 10 sed cum puniunt deprehensos in sacrilegio, ipsi de deorum 22
 suorum potestate diffidunt. cur enim non ipsis potissimum
 relinquunt ulciscendi sui locum, si eos posse aliquid arbitran-
 tur? quin etiam putant illorum numine accidisce, ut prae- 23
 dones rerum sacrarum comprehensi tenerentur, et saeuunt non
 15 tam ira quam metu, ne si deorum iniuriam non uindicauerint,
 in ipsos expetant poenae: incredibili scilicet uanitate, qui noci-
 turos sibi deos putent ob aliena scelera, qui ipsis a quibus
 uiolati spoliati que sunt per se ipsos nihil nocere potuerunt.
 at enim saepe ipsi quoque in sacrilegos uindicauerunt. potest 24
 20 id uel casu accidisse, quod aliquando, non semper, sed tamen
 paulo post quomodo id acciderit ostendam. nunc interim 25
 quaero cur illi tot ac tanta sacrilegia in Dionysio non uindi-
 cauerint, qui non furtim, sed palam ludibrio deos habuit. cur

21 paulo post] c. 7, 7. 14 ss.

B(G)RSHPV 1 illā *S* 2 esset et sic *B* iis scr., his *B¹GRSHV*,
 dis corr. *B³*, hīs (exp. m. 2) *P* ultra *H* 4 qui *S* fuit om. *P* qui *S*
 eum] cum *S* 5 manu se *G*, manum *R* 6 filiorum (exp. m. 2) *P* ho-
 mines quia *P* 7 at *V*, corr. *R²*, in ras. corr. *P²*, ac *BR¹SH*, [ac] *G*, ad *P¹*
 8 humiles *B¹*, corr. *B³* quid] qui *G*, quispiam quid *RS*; an quis? com-
 miserit (n ex m) *B³* 9 aculei *B^{ar}* 10 in sacrilegio deprehensos *BG*
 11 diffidunt *G* enim] etiam *H* 12 relinunt *B¹*, relinquunt *B²V¹* (s. l.
 corr. *V²*), relinquunt *G* 13 qui *P* 14 sacrarum *B²* in sacrarū de-
 sinūt codicis *G* pag. 18 (12) tenebantur *V* seuiunt *V* non om. *H*
 15 irā *V* uindicarint *S*, uindicauerunt *V* 16 in om. *H* ipso *V* ex-
 pectant *R¹PV*, expe^vtant (i. e. -tur) *R²* poenas *B¹*, corr. *B³*, paene *R¹*,
 -ne *R²*, poenān *P* 17 putant *V¹* qui] cum *B* 18 nocere nichil *S*
 19 saepe om. *R* ipse *R¹* 20 quod om. *P* sed] sed si *B* 21 quo-
 modo *B²* 22 illa *HPV* dionysio *B³* uindicarint *SH*, indicauerint *V*
 23 palam (u er.) *R*

- hunc tam potentem sacrilegum a templis a caerimoniis ab imaginibus suis non arcuerunt? cur etiam sacris rebus ablatis prospere nauigauit? quod ioco ipse testatus est, ut solebat.
- 26 'uidetisne' inquit comitibus suis naufragium timentibus 'quam prospera sacrilegis nauigatio ab ipsis diis immortalibus tribuat' sed hic fortasse a Platone didicerat deos nihil esse.
- 27 quid Gaius Verres, quem Tullius accusator eius eidem Dionysio et Phalaridi et tyrannis omnibus comparat? nonne omnem Siciliam compilauit sublati deorum simulacris ornamentisque
- 28 fanorum? otiosum est persequi singula, unum libet commorare in quo accusator omnibus eloquentiae uiribus, omni denique conatu uocis et corporis deplorauit de Cerere uel Catinensi uel Hennensi: quarum alterius tanta fuit religio, ut adire templi eius secreta penetralia uiris nefas esset, alterius antiquitas tanta, ut omnes historiae loquantur ipsam deam fruges in Hennae solo primum repperisse filiamque eius uirginem ex eodem loco raptam. denique Gracchanis temporibus turbata re publica et seditionibus et ostentis cum repertum esset in carminibus Sibyllinis antiquissimam Cererem debere placari, legati sunt Hennam missi. haec igitur Ceres uel religiosissima, quam uidere maribus ne adorandi quidem gratia licebat, uel antiquissima, quam senatus populusque Romanus sacrificiis donisque placauerat, ex arcanis ac uetustis penetra-

AUCTORES 2—6] cf. Cic. de nat. deor. III 34, 83; Valer. Maxim. I 1 ext. 3 6] Platone] cf. Cic. ibid. I 12, 30—13, 34 7] Verr. V 56, 145. 12 deplorauit] Verr. IV 45; 48—51. 13 alterius] cf. ibid. 45, 99. 14 alterius] cf. ibid. 48, 106. 17—20] cf. ibid. 49, 108 (cf. Valer. Max. I 1, 1).

BRSHPV] 1 caerimoniis *BSPV* 2 arcuerunt *B¹S*, arguerunt *B²* (*g ex c*) cum rell. latis *R¹*, uiolatis *R²* 3 auigauit *V* 5 sacrilegis *P³* ipsos *V¹* 7 quid *om. P* Gaius *BH*, *om. R, C, S, G, PV*; *similis uarietas est § 30. 31. 33.* quam *S¹* cō]parat *B* 10 odiosum *B* unum libet] et *P* 12 cerere *P²* 13 hetnensi (*t in ras. ex n*) *B²*, hemnensi *H* quorum *B¹*, *in ras. corr. B²* 14 adire* (*t er.*) *B* eius templi *P* 15 loquantur *H* 16 Hennae] *uetneae B*, *henna P* solo] si solo *P* 17 ex *er. R* captam *H* gracchanis *S*, gracc'hanis *P* 18 ostis *H* 20 negati *P¹*, *corr. P²* hetnam (*t in ras. ex n*) *B²* 21 religiosissima* (*s er.*) *R* ma**ribus (*io er.*) *B* 22 antiquissimam *H* 23 sacrificiisque *P* ac] et *B* penetrabilibus *H*

libus a Gaio Verre inmissis latronibus seruis inpune sublata
est. idem uero cum affirmaret se a Siculis ut causam pro- 31
nunciae susciperet oratum, his usus est uerbis: sese iam ne
deos quidem in suis urbibus ad quos confugerent
5 habere, quod eorum simulacra sanctissima Gaius Ver-
res ex delubris religiosissimis sustulisset: quasi uero
si Verres ex urbibus delubrisque sustulerat, de caelo quoque
sustulisset. unde apparet istos deos nihil habere in se am- 32
plius quam materiam de qua sint fabricati. nec inmerito ad 33
10 te, Marce Tulli, hoc est ad hominem Siculi confugerunt, quo-
niam triennio sunt experti deos illos nihil ualere: essent enim
stultissimi, si ad eos ob defendendas iniurias hominum confu-
gissent, qui Gaio Verri nec pro se ipsis irati esse potuerunt.
at enim Verres ob haec facinora damnatus est. non ergo dii 34
15 uindicauerunt, sed Ciceronis industria, qua uel defensores eius
oppressit uel gratiae restitit. quid quod apud ipsum Verrem 35
non fuit illa damnatio, sed uacatio, ut quemadmodum Dionysio
deorum spolia gestanti dii immortales bonam dederant nauiga-
tionem, sic etiam Verri bonam quietem tribuisse uideantur, in
20 qua sacrilegiis suis tranquille frui posset? nam frementibus 36
postea bellis ciuilibus sub obtentu damnationis ab omni peri-
culo ac metu remotus aliorum graues casus ac miserabiles
exitus audiebat et qui cecidisse solus uniuersis stantibus uide-
batur, is uero uniuersis cadentibus stetit solus, donec illum et

AUCTORES 3] diuin. in Caecil. 1, 3.

BRSHPV] 1 Gaio Verre] uerre (C *er.*) R, cuerre V sublatus V¹,
ras. et s. l. corr. V² 2 prouintia R 3 ne *om.* V 4 confugerent
(*pr. e ex i*) B habere^u (ut s. l. *er.*) B 5 deorum R simula/cra B²
6 ex] deos ex B religiosissimis (gi m. 3 ?) P 7 quo*que (d *er.*) H
8 sustulisset *edd.*, sustulerat C; cf. III 6, 5 in se habere SH 9 sint
(N *ex N* m. 1 ?) B, sunt R, sint P² necis merito S 11 ualere V²
12 ob] ad H 13 ipsi^s P² iratis V 14 ergo] enim P 15 que
(a m. 2) B 17 uagatio P ut V² 18 immortl (t *ex al. litt. m. 2*) P
dederant bonum B¹, bonam B² dederunt (-r S) S¹H, dederunt P²
19 etiam *om.* P 20 sacrilegiis R² sacrilegii sui HP tranquillus B
fructu tranquille frui P 22 ac ante metu] et B alt. ac] et SP 24 his SV
ca*dentibus (e *er.*) P

XVIII. Lact. 1.

opibus sacrilegio partis et uita satiatum ac senectute confectum
proscriptio triumphalis auferret, eadem scilicet quae Tullium
37 uiolatae deorum maiestatis ultorem. quin etiam felix in eo
ipso fuit, quod ante suam mortem crudelissimum exitum sui
accusatoris audiuit, diis uidelicet prouidentibus ut sacrilegus 5
ac praedo ille religionum suarum non ante moreretur quam
solacium de ultione cepisset.

1 5. Quanto igitur rectius est omissis insensibilibus et uanis
oculos eo tendere ubi sedes, ubi habitatio est dei ueri, qui
terram stabili firmitate suspendit, qui caelum distinxit astris 10
fulgentibus, qui solem rebus humanis clarissimum ac singulare
lumen in argumentum suae unice maiestatis accendit, terris
autem maria circumfudit, flumina sempiterno lapsu fluere
praecepit,

iussit et extendi campos, subsidere ualles, 15
fronde tegi siluas, lapidosos surgere montes.

2 quae utique omnia non Iuppiter fecit, qui ante annos mille
septingentos natus est, sed

ille opifex rerum, mundi melioris origo,

qui uocatur deus, cuius principium quoniam non potest con- 20
3 prehendi, ne quaeri quidem debet. satis est homini ad ple-
nam perfectamque prudentiam, si deum esse intellegat. cuius
intellegentiae uis et summa haec est, ut suspiciat et honori-
ficiet communem parentem generis humani et rerum mirabilium

AUCTORES 6 praedo ille religionum] Cic. Verr. IV 34, 75; 43, 95.
15 s. 19] Ouid. Metam. I 43 s.; 79.

BRSHPV] 1 partis R² uitas (exp. m. 3) P 2 eadem (n. er.) B
3 quin/// V 4 mortem suam P 6 ille om. V suarum] sacrarum B
7 recepisset H, coepisset V 8 rectius] honestius et rectius B insen-
sibilibus P¹ 9 sedis (i ex e) B²P³ 12 incendit B 13 lapso R¹
14 praecipit V¹ 15 et om. RP extendi* (t. er.) R 16 fronde R²
siluas P³ 18 octingentos B, sed cf. I 23, 5 19 meris sic H 21 nec BS
22 si P³ dñm P 23 haec V² suscipiat RHP 24 parentem com-
munem S

fabricatorem. unde quidam hebetis obtunsique cordis ele- 4
 menta, quae et facta sunt et carent sensu, tamquam deos
 adorant. qui cum dei opera mirarentur id est caelum cum 5
 uariis luminibus, terram cum campis et montibus, mare cum
 5 fluminibus et stagnis et fontibus, earum rerum admiratione
 opstupefacti et ipsius artificis obliti, quem uidere non poterant,
 opera eius uenerari et colere coeperunt nec umquam intelle-
 gere quierunt, quanto maior quantoque mirabilior sit qui illa
 fecit ex nihilo. quae cum uideant diuinis legibus obsequentia 6
 10 commodis atque usibus hominis perpetua necessitate famulari,
 tamen illa deos existimant esse, ingrati aduersus beneficia di-
 uina, qui deo et patri indulgentissimo sua sibi opera praetul-
 lerunt. sed quid mirum si aut barbari aut inperiti homines 7
 errant, cum etiam philosophi Stoicae disciplinae in eadem sint
 15 opinione, ut omnia caelestia quae mouentur in deorum numero
 habenda esse censeant? siquidem Lucilius Stoicus apud Cice-
 ronem sic loquitur: hanc igitur in stellis constantiam, 8
 hanc tantam in tam uariis cursibus in omni aeterni-
 tate conuenientiam temporum non possum intellegere
 20 sine mente ratione consilio. quae cum in sideribus
 esse uideamus, non possumus ea ipsa non in deorum
 numero reponere. item paulo superius: restat inquit ut 9
 motus astrorum sit uoluntarius: quae qui uideat, non

EPITOME 1-13] c. 21, 1. 13-16] c. 21, 2. 17-116, 2] cf.
 c. 21, 1 s.

AUCTORES § 8] de nat. deor. II 21, 54. § 9. (cf. § 16)] ibid. 16, 44.

B(G)RSHPV] 1 quidā S² hebetes BP, haebetis (ae ex e) R²,
 ebetes H obtunsique P¹, n del. P³ 3 operam B mirantur B cū P³
 4 uariis (i ? er.) P et om. H mare B, maria cett., cf. § 25-28 5 et
 (ante stagnis) om. BSH 6 stupefacti S artificis B¹ 7 a Coeperunt
 incipit codicis G pag. 19 (13) paene tota lecta 8 quierunt S quanto, om.
 que RV¹ 10 hominum S, hominis P² 11 existimant esse] existimantes H
 12 quī V² 14 disciplinae] sectae paene H eodem R¹ 15 opinionem BR^{ar}
 16 se quidem H 17 hanc igitur om. H 18 hanc tantam om. BG
 hac R in om. codd. Cic. in tam om. P alt. in] et in R omnia GH^{ar}
 19 conuenientia* (m er.) B, conuenientia H 20 mente om. H consilio
 quae] consilioque regi BG 21 inesse codd. Cic., quod fort. Lacf. scrip-
 serat, cf. § 19 inest — ratio in P³ 22 ponere P inquit G

- indocte solum, uerum etiam impie faciat, si deos esse
 10 neget. nos uero et quidem constanter negamus ac uos, o
 philosophi, non solum indoctos et impios, uerum etiam caecos
 ineptos deliros probamus, qui ignorantiam inperitorum uanitate
 uicistis. illi enim solem atque lunam, nos etiam sidera deos 5
 11 putatis. tradite igitur nobis stellarum mysteria, ut aras ac
 templa singulis erigamus, ut sciamus quo quamque ritu, quo
 die colamus, quibus nominibus, quibus precibus aduocemus:
 nisi forte nullo discrimine tam innumerabiles, tam minutos
 12 deos acruatim colere debemus. quid quod argumentum illud, 10
 quo colligunt uniuersa caelestia deos esse, in contrarium ualet?
 nam si deos idcirco esse opinantur, quia certos et rationabiles
 cursus habent, errant. ex hoc enim apparet deos non esse, quod
 13 exorbitare illis a praestitutis itineribus non licet. ceterum si
 dii essent, huc atque illuc passim sine ulla necessitate ferrentur 15
 sicut animantes in terra, quarum quia liberae sunt uoluntates,
 huc atque illuc uagantur ut libuit, et quo quamque mens du-
 14 xerit, eo fertur. non est igitur astrorum motus uoluntarius,
 sed necessarius, quia praestitutis legibus officiisque deseruiunt.
 15 sed cum disputaret de cursibus siderum, quos ex ipsa rerum 20
 ac temporum congruentia intellegebat non esse fortuitos, existi-
 mauit uoluntarios esse, tamquam non possent tam disposite,
 tam ordinate moueri, nisi sensus illis inesset officii sui sciens.

EPITOME 2—118, 14] c. 21, 3 s. 12 quia certos — habent] c. 21, 2.
 18 s.] c. 21, 3. 20—23. 117, 2 s. 4 s.] c. 21, 2.

B(G)RSHPV 2 uero et quidem] quidem *B*, uero quidem *G*, uero
 equidem *SH* negauimus *B* o *om.* *R* 3 filosofos *R* impios] in-
 perios *B*¹, corr. *B*³ etiam *om.* *S* 4 delirosque (-que ex -qui *B*¹) *BGP*,
 sed de- ex di- *P*³ 5 in illi enim desinit codicis *G* pag. 19 (13), sequitur
 pag. 20 (14) paene tota lecta atque] aut *H*, et *V* 6 trade *V* ac] et *V*
 7 aut *S* quo *P*³ quamquae (a *er.*) *B*, quemque *GR*² (pr. e ex a) *H*
 quo die — nominibus *om.* *B* 8 numinibus *G* quibusque *SH* uo-
 cemus *BG* 9 imminutos *P* 10 acerbatim *S* debeamus *BG* 11 quo]
 quod *BGP*¹ (d del. *P*³) *H* esse *om.* *S* 12 inrationabiles *G* 15 pas-
 sim *B*³ 16 uolun+ates ex uolunptates *B* 17 uacantur *V* libuerit *B*²*P*³,
 sed ad libuit — duxerit cf. c. 1, 9 presserit — infremuit *eqs.* et] ut *P* quo
 quamque] quoque *R*, quocumque *SH* 18 feruntur, *S*² 19 deserui+unt
 (u *er.*) *V* 22 possint *P* dispo+site (s? *er.*) *B*, disposit[ae] *G* 23 et
 tam *H* ordinatae *G* esset *P* sciens *om.* *P*

o quam difficilis est ignorantibus ueritas et quam facilis scien- 16
 tibus! 'si motus' inquit 'astrorum fortuiti non sunt, nihil aliud
 restat nisi ut uoluntarii sint'. immo uero ut non esse fortuitos
 manifestum est, ita nec uoluntarios. 'quomodo igitur in con- 17
 5 ficiendis itineribus constantiam suam seruant?' nimirum deus
 uniuersi artifex sic illa disposuit, sic machinatus est, ut per
 spatia caeli diuina et admirabili ratione decurrerent ad efficiendas
 succedentium sibi temporum uarietates. an Archimedes Sicu- 18
 lus concauo aere similitudinem mundi ac figuram potuit machi-
 10 nari, in quo ita solem lunamque composuit, ut inaequales
 motus et caelestibus similes conuersionibus singulis quasi die-
 bus efficerent et non modo accessus solis ac recessus uel in-
 crementa deminutionesque lunae, uerum etiam stellarum uel
 inerrantium uel uagarum dispares cursus orbis ille dum uertitur
 15 exhiberet, deus ergo illa uera non potuit machinari et efficere
 quae potuit sollertia hominis imitatione simulare? utrumne 19
 igitur Stoicus si astrorum figuras in illo aëre pictas effectasque
 uidisset, suo illa consilio moueri diceret ac non potius artificis
 ingenio? inest ergo sideribus ratio ad peragendos meatus suos
 20 apta, sed dei est illa ratio qui et fecit et regit omnia, non
 ipsorum siderum quae mouentur. nam si solem stare uoluisset, 20
 perpetuus utique dies esset. item si motus astra non
 haberent, quis dubitat sempiternam noctem futuram fuisse?

EPITOME 5—8. 13 s. 19—118, 6. 9—14] c. 21, 3 s. 8 succe-
 dentium — uarietatis] c. 21, 2.

B(G)RSHPV] 1 est om. R, post facilis P scientibus] non ignoran-
 tibus P in si mot[us] desinit codicis G pag. 20 (14) 2 fortuitu H
 5 seruauit S nimirum (c ex i) P³ 6 ma⁺chinatus (c er.) B 9 aeri H
 ac figuram] figuramque SH 11 quas⁹ P³ 12 officerent B¹, corr. B³,
 effecerit H et] ut H solis et recessus B³ 13 deminutionesquae
 (i subter e m. 1?, a del. m. 3) P 14 uagantium s. l. ex uagarum B³
 15 uero H¹ machinari del. P³ et om. P 16 imitari (alt. i ex e
 m. 2) R 17 igitur om. P stoicis (alt. i ras. ex u) P ⁹ P³
 et in H illa R effectasque SH 18 uidissent P dicerent P artificis
 (i er.) R 19 inest] idē S meatos B¹R¹, corr. B³R², motus SH
 20 et fecit] effecit R, et facit P 21 siderum (u er.) B sol B
 23 quo P¹, qui corr. P³ dubitaret BH noctes V¹

- 21 sed ut diei ac noctis uices essent, moueri ea uoluit et tam
uariè moueri, ut non modo lucis atque tenebrarum mutuae uicis-
situdines fierent, quibus laboris et quietis alterna spatia constarent, sed etiam frigoris et caloris, ut diuersorum temporum
uis ac potestas uel generandis uel maturandis frugibus conue- 5
22 niret. quam sollertiam diuinæ potestatis in machinandis itineribus astrorum quia philosophi non uidebant, animalia esse sidera putauerunt, tamquam pedibus et sponte, non diuina
23 ratione procederent. cur autem illa excogitauerit deus, quis non intellegit? scilicet ne solis lumine decedente nimium 10
caeca nox tætris atque horrentibus tenebris ingrauesceret noceretque uiuentibus. itaque et caelum simul mira uarietate distinxit et tenebras ipsas multis minutisque luminibus temper-
24 rauit. quanto igitur Naso prudentius quam illi qui sapientiae studere se putant, qui sensit a deo lumina illa ut horrorem 15
tenebrarum depellerent instituta! is eum librum quo Phaenomena breuiter comprehendit his tribus uersibus terminauit:

tot numero talique deus simulacra figura
inposuit caelo perque atras sparsa tenebras
clara pruinosaē iussit dare lumina nocti.

- 25 quodsi fieri non potest ut stellae dii sint, ergo ne sol quidem ac luna dii esse possunt, quoniam luminibus astrorum non ratione differunt, sed magnitudine. quodsi hi dii non sunt,
26 ergo ne caelum quidem in quo illa omnia continentur. simili

AUCTORES 18 ss.] fragm. poet. Rom. coll. Baehrens p. 349.

BRSHVP] 1 uicis P¹, corr. P³ moueri] item moueri B tamen HP
2 atque] et B, ac P mutue R 3 quibus om. R 5 frugibus (~ m. 2) R
8 et om. H 11 horrendis P 13 minutis P 14 naso V² prouidentius H illi* (s. er.) H 15 sentit edd. horrorem (alt. o ex e m. 2) R
16 his B yseu (y add. m. 2) S quos (exp. m. 3) P faenomena (~ er.) B, faenomena RP, fenomena SH, foenomena V 18 dñ* P figuras (s. s. l. B²) BSH 19 inposuit B² perque (a er.) BH atras] astra R
sparsa* (s. er.) P 20 pruinosa (corr. m. 2) B dare (e ex i) H numina P¹, corr. P³ noti P 21 quod om. si H ergo om. H nec HP (e s. l. P¹) 22 non possunt P¹, non del. P³ 23 hii BRP¹, alt. i exp. P³ dii hi SH 24 nec BSHP (e s. l. P¹) V

modo si terra, quam calcamus, quam subigimus et colimus ad
uictum, deus non est, ne campi quidem ac montes dii erunt:
si hi non sunt, ergo ne tellus quidem uniuersa deus uideri
potest. item si aqua, quae seruit animantibus ad usum bi- 27
5 bendi aut lauandi, deus non est, ne fontes quidem ex qui-
bus aqua profluit; si fontes non sunt, ne flumina quidem
quae de fontibus colliguntur; si flumina quoque dii non sunt,
ergo et mare quod ex fluminibus constat deus haberi non
potest. quodsi neque caelum neque terra neque mare, quae 28
10 mundi partes sunt, dii esse possunt, ergo ne mundus quidem
totus deus est, quem idem ipsi Stoici et animantem et sapientem
esse contendunt et propterea deum. in quo tam inconstantes
fuerunt, ut nihil ab iis dictum sit quod non ab isdem fuerit
euersum. sic enim argumentantur: fieri non posse ut sensu 29
15 careat quod sensibilia ex se generat; mundus autem generat
hominem, qui est sensu praeditus: ergo et ipsum esse sensi-
bilem; item, sine sensu esse non posse cuius pars habeat 30
sensum: igitur quia homo sensibilis est, etiam mundo cuius
pars est homo inesse sensum. propositiones quidem uerae 31
20 sunt, et sensibile esse quod sensu praeditum gignat et habere
sensum cuius pars sensu aucta sit, sed adsumptiones falsae
quibus argumenta concludunt, quia neque mundus generat ho-
minem neque homo mundi pars est. nam hominem a princi-
pio idem deus fecit qui et mundum, et non est pars mundi
25 homo sicut corporis membrum: potest enim mundus esse 32
sine homine sicut urbs et domus. atquin ut domus unius
hominis habitaculum est et urbs unius populi, sic et mundus

BRSHPV 1 terram *H* et colimus *om.* *B* 2 nec *BHPV* (*sed c*
s. l. V²) mont(es) *B* hii *BPV* 3 nec *RV^{ar}* 4 uiuendi *R*, uibendi *P¹*,
corr. P³ 5 nec *R* 6 profluuit *B* nec *B* 8 et *om. H* 9 *pr. neq. P³*
11 et sapientem *bis P^{ac}*, *pr. expunx. P¹⁷* 13 iis *scr.*, his *C* hisdem *R*
14 eū *ersum* (*~ er.*, *~ m. 2*) *V* 15 qui *S¹* 16 ipsum] id ipsum *H*
sensibile *V* 18 mundo (*o ex um*) *H* 19 est] et *R* sensum] *H* 20 prae-
dictum *S* gignet] *H* 21 sensu] sensi *S* aucta* sit *P³⁷* 22 generant
(*exp. m. 3*) *P* 23 pars] *B²* 24 *alt. et om. P* 25 sic *S* etenim *S*
26 sicut] ut *P* atquin ut] ut quomodo (*omodo in ras. ex 4 litt. m. 2*) *B*
27 *pr. et*] ut *R*

domicilium est totius generis humani: et aliud est quod inco-
 33 litur, aliud quod incolit. sed illi dum student id quod falso
 susceperant confirmare, et sensibilem esse mundum et deum,
 34 non uiderunt argumentorum suorum consequentia. nam si
 mundi pars est homo et sensibilis est mundus, quia homo 5
 sentit, ergo quia mortalis est homo, mortalis sit et mundus
 necesse est nec tantum mortalis, sed et omnibus morbis pas-
 35 sionibusque subiectus. et e contrario si deus est mundus et
 partes eius utique immortales sunt, ergo et homo deus est,
 quia pars est ut dicitis mundi. si homo, ergo et iumenta et 10
 pecudes et cetera genera bestiarum et auium et piscium, quo-
 36 niam et illa eodem modo sentiunt et mundi partes sunt. at
 hoc tolerabile est; nam et haec colunt Aegyptii. sed res eo
 peruenit ut et ranae et culices et formicae dii esse uideantur,
 quia et ipsis inest sensus et ex parte mundi sunt. ita semper 15
 argumenta ex falso petita ineptos et absurdos exitus habent.
 37 quid quod idem ipsi aiunt deorum et hominum causa mundum
 esse constructum quasi communem domum? ergo mundus
 nec deus est nec animans, si constructus est: animans enim
 non construitur, sed nascitur, et si est aedificatus, sic utique 20
 tamquam domus, tamquam nauis. est ergo aliquis artifex
 mundi deus et seorsum erit mundus qui factus est, seorsum
 38 ille qui fecit. iam illud quam repugnans et absurdum, quod
 cum caelestes ignes ceteraque mundi elementa deos esse adfir-
 ment, idem mundum ipsum deum dicunt! quomodo potest ex 25

B(G)RSHPV 1 est (post domicilium) *om. V* et *om. P* aliud] aut *S*
 et sensibilem — deum *contra Davisium in cur. sec. ad Hirtiū bell. Alex.*
c. 68 tuetur Volkmanus, obseruat. misc. 1872 p. 14 2 aliud *B* cum *cett.*
 3 suscepserant *B*¹? et *om. BR* sensibile *BS* 5 et *om. B* 6 sentit—
 homo *om. P* homo *om. B* 7 et *om. P* morbis in *mg. P*² 9 eius
om. B 10 uti *B* ergo homo *SH* 11 quoniam] quia *B* 13 colunt *V*²
 14 uideantur *V*² 15 ex parte] parte *B*, ex parte *P*², partes *edd.* 16 ex]
 et *B* post absurdos 6 uel 7 litt. eras. *H* 17 quid quod] quicquid *H*
 idem *om. S* ipsi *om. B* 18 commune *H* a Ment[a ex falso] incipit
codicis G pag. 21 (144), in qua nihil nisi pars uersus 1 legi poterat
 19 si — animans in *inf. mg. P*² enim *om. HP* 20 si(c) *B* utique
 (exp. m. 3) *P* 22 et *om. P* erit— seorsum s. l. *P*² seorsus *SH* quia *R*
 seorsus *SH* 23 quā (~ m. 2) *S* 24 cum] qui *B* ceteraque quae *P*
 adfirmant *B* 25 item *edd.* dicant *H*

multorum deorum aceruo unus deus confici? si astra dii sunt, 39
mundus ergo non deus, sed domicilium deorum est. si uero
mundus deus est, ergo illa omnia quae sunt in eo non dii
sunt, sed dei membra, quae utique sola dei nomen accipere
5 non possunt. nec enim recte quis dixerit membra hominis 40
unius multos homines esse. sed tamen non est similis com-
paratio animalis et mundi. animal enim quia sensu praeditum
est, etiam membra eius habent sensum nec nisi a corpore di-
uulsa brutescunt. cuius igitur rei similitudinem gerit mundus? 41
10 nimirum ipsi docent, cum factum esse non diffitentur, ut esset
diis et hominibus quasi communis domus. si ergo est con-
structus ut domus, nec ipse deus est nec elementa, quae sunt
partes eius, quia neque domus habere dominium sui potest
neque illa de quibus domus constat. non tantum igitur ueri- 42
15 tate, sed etiam uerbis suis reuincuntur. sicut enim domus
in usum habitandi facta per se nihil sentit dominoque subiecta
est, qui eam fecit aut incolit, ita mundus per se nihil sentiens
factori deo subiacet, qui eum in usum sui fecit.

6. Duplici ergo ratione peccatur ab insipientibus, primum 1
20 quod elementa id est dei opera deo praeferunt, deinde quod
elementorum ipsorum figuras humana specie comprehensas co-
lunt. nam solis lunaeque simulacra humanum in modum 2
formant, item ignis et terrae et maris, quae illi Vulcanum
Vestam Neptunum uocant, nec elementis ipsis in aperto litant.
25 tanta homines imaginum cupiditas tenet, ut iam uiliora ducan-
tur illa quae uera sunt: auro scilicet et gemmis et ebore de-

EPITOME 25-122, 2] c. 20, 14 s.

B(G)RSHPV 1 unus (i er.) *P* as+tra *P* 4 sola dei *SH*, so-
lidi *BRP*, soli dii *V* 7 sensum *SH^{ar}* 8 a corpore] corpora *S* 9 post
brutescunt s. l. diuulsa *repet. B³* 13 neque *om. R* dominum *V* post
sui *add. ñ R²* a *P*[o]test incipit codicis *G* pag. 22 (143), in qua pleraque
legebantur 15 uerbi s+ (i uel e er.) *V* reuincitur *B¹*, corr. *B³* siñ
(~ m. 2) *S* enim] igitur *P* 16 usu *SH* per *om. P* 17 facit *B¹*,
corr. *B³*, faci[t] *G* 20 quod elemta (sic) — deinde in *inf. mg. B³* quod
elementa id] elementa quod *P* 21 conpraehensos *B¹*, -as corr. *B³*, com-
pensas *P* 22 in modum *R* 23 ignes *V* 24 ipsis *om. P* aperto]
euento (u ex l m. 2) aperto *B* 25 hominem *V¹*, in ras. corr. *V²*
imaginem *V¹* iam] etiam *H* 26 pr. et *om. SH*

- 3 lectantur. horum pulchritudo ac nitor praestringit oculos nec
 ullam religionem putant ubicumque illa non fulserint. itaque
 sub obtentu deorum avaritia et cupiditas colitur. credunt enim
 deos amare quidquid ipsi concupiscunt, quidquid est propter quod
 furta et homicidia et latrocinia cottidie saeuunt, propter quod 5
 4 bella per totum orbem populos urbesque subuertunt. consecrant
 ergo diis manubias et rapinas suas, quos certe necesse est in-
 becillos esse ac summae uirtutis expertes, si subiecti sunt cupi-
 5 ditatibus. cur enim caelestes eos putemus, si desiderant ali-
 quid de terra, uel beatos, si aliqua re indigent, uel incorruptos, 10
 si uoluptati habent ea in quibus adpetendis cupiditas hominum
 6 non inmerito damnatur? ueniunt igitur ad deos non tam reli-
 gionis gratia, quae nulla potest esse in rebus male partis et cor-
 ruptibilibus, quam ut aurum oculis hauriant, nitorem leuigati
 marmoris aut eboris aspiciant, ut insignes lapillis et coloribus 15
 uestes uel distincta gemmis fulgentibus pocula insatiabili con-
 templatatione contrectent. et quanto fuerint ornatiores templa et
 pulchriora simulacra, tanto plus maiestatis habere creduntur:
 adeo religio eorum nihil est aliud quam quod cupiditas humana
 7 miratur. hae sunt religiones, quas sibi a maioribus suis tra- 20
 ditas pertinacissime tueri ac defendere perseverant, nec consi-
 derant quales sint, sed ex hoc ueras ac probatas esse confi-
 dunt, quod eas ueteres tradiderunt, tantaque est auctoritas
 uetustatis, ut inquirere in eam scelus esse ducatur. itaque
 8 creditur ei passim tamquam cognitae ueritati. denique apud 25
 Ciceronem sic dicit Cotta Lucilio: habes, Balbe, quid Cotta,

EPITOME 12—20] cf. c. 20, 14 s.

AUCTORES 26] de nat. deor. III 2, 6.

B(G)RSHVPJ 1 agnitor, V prestingit B² oculos] oculos [nec]
 oculo[s] G 2 religionem P^{ac}, sic saepius, corr. m. 1 uel al. fulserit R
 5 furta — propter quod om. P et (ante homicidia) om. H et ante latro-
 cinia] uel S 9 in cur enim desinit codicis G pag. 22 (143) caelestis V¹
 si] qui S aliqui R¹ V 10 de] e SHV 11 uoluntati (n ex p) B¹ 13 esse
 potest B pactis S, partis (t ex c? m. 2) V corruptilibus RP 14 (ut)
 nitorem Heumannus 15 insignis P lapillos P 17 pr. et om. P 18 cre-
 dantur R 19 quod cupiditas] cupiditas quam ratio B 22 probatas atque
 ueras V probas Heumannus 23 tantaq? P² 24 in om. B ea SH
 sceleris B dicatur BV 26 sic dicit add. B¹ lucio H habes V² balbe V²

quid pontifex sentiat. fac nunc ego intellegam quid
 tu sentias: a te enim philosopho rationem religionis
 accipere debeo, maioribus autem nostris etiam nulla
 ratione reddita credere. si credis, cur ergo rationem 9
 5 requiris, quae potest efficere ne credas? sin rationem quae-
 rendam putas, ergo non credis: ideo enim quaeris, ut eam
 sequare, cum inueneris. docet ecce te ratio non esse ueras 10
 deorum religiones: quid facies? maioresne potius an rationem
 sequeris, quae quidem tibi non ab alio insinuata, sed a te
 10 ipso inuenta et elata est, cum omnes religiones radicitus eruisti?
 si rationem mauis, discedere te necesse est ab institutis et 11
 auctoritate maiorum, quoniam id solum rectum est quod ratio
 praescribit: si autem pietas maiores sequi suadet, fatere igitur
 et illos stultos fuisse, qui excogitatis contra rationem religio-
 15 nibus seruierunt, et te ineptum, qui id colas quod falsum esse
 conuinceris. sed tamen quoniam nobis tanto opere maiorum 12
 nomen opponitur, uideamus tandem qui fuerint maiores illi, a
 quorum auctoritate discedi nefas ducitur. Romulus urbem 13
 conditurus pastores inter quos adoleuerat conuocauit cumque
 20 is numerus condendae urbi parum idoneus uideretur, constituit
 asyllum. eo passim confugerunt ex finitimis locis pessimi qui-

AUCTORES 18—124, 3] cf. Liu. I 8.

BRSHPV] 1 intellego P tu quid codd. Cic. 2 a te] ait H philo-
 sophus B¹, corr. B³ accipere debeo religionis codd. Cic. 3 a maioris H
 uestris S 4 ratio H credere] crede H, rationis est credere P, creder&
 (corr. m. 2) V 5 requirere P sin V, si cett. rationem] rationem re-
 quiris et P 6 enim] ergo H 7 sequare P, sequare s. l. in sequaris
 corr. V² &ce V¹ 8 religiones deorum V facias B 9 non tibi SH
 ab om. P insinuata* (m. er.) B 10 elata B, elata P; electa edd. omnis R¹
 seruisti R 11 si V² 12 ratione H 13 perscribit H sin edd.
 autem] enim SH pietas s. l. in ueritas corr. B³ maioressequi in ma-
 iorestquae corr. B³, maiores esse quae H maioris V fate P 14 stultos
 illos B stultus V¹ 15 qui id] quid R¹, quod R² 16 conuinceris RSH
 tamen om. P quoniam] quia R tantopere SPV 17 tamen BPV
 quid BH 18 discedendi R², disceri P¹, disceri P², discen P³ orbem H¹
 19 cumq. B³ 20 condendae (æ ex a m. 3) P urbis H constiutuita sylum
 (corr. m. 3) P 21 Eo, V²

- 14 que sine ullo condicionis discrimine. ita confluit ex his omnibus populum legitque in senatum eos qui aetate anteibant et patres appellauit, quorum consilio gereret omnia. de quo senatu Propertius elegiarum scriptor haec loquitur:

bucina cogebat priscos ad uerba Quirites, 5
centum illi in prato saepe senatus erat.
curia, praetexto nunc quae nitet alta senatu,
pellitos habuit, rustica corda, patres.

- 15 hi sunt patres quorum decretis eruditi ac prudentes uiri deuotissime seruiant, idque uerum atque inmutabile omnis posteritas 10
iudicet quod centum pelliti senes statutum esse uoluerunt: quos tamen, ut in primo libro dictum est, Pompilius inlexit,
16 ut uera esse crederent sacra quae ipse tradebat. est uero quod illorum auctoritas tanti habeatur a posteris, quos nemo cum uiuerent neque summus neque infimus adfinitate dignos 15
iudicauit.
- 1 7. Quare oportet in ea re maxime in qua uitae ratio uersatur, sibi quemque confidere suoque iudicio ac propriis sensibus niti ad inuestigandam et perpendendam ueritatem, quam credentem alienis erroribus decipi tamquam ipsum rationis 20
2 expertem. dedit omnibus deus pro uirili portione sapientiam, ut et inaudita inuestigare possent et audita perpendere. nec quia nos illi temporibus antecesserunt, sapientia quoque ante-

12 in primo libro] c. 22.

AUCTORES 5 ss.] V 1, 11 ss.

BRSHPV] 1 iis R edd. 2 senatu P qui* etate (a er.) S 3, de V²
4 propersius (s ex t) B² el*iacorum (eg er.) B 5 in codd. Propert.
hic ordo uersuum: 3. 4. 1. 2 5 buccina S 6 platos R erant SH
7 nunc quae] quae nunc codd. Propert. senatu* (s er.) B 8 pellitos B¹,
corr. B² 9 hii P eruditi* V ac om. P 10 seruibant B³, seruiunt H
itque P¹, corr. P³ 11 iudicat SH 12 ut P² pompilius ille inlexit B
14 quod] quo P quos — uiuerent om. H 15 infimus (r er.) S ad-
finitatem P^{ae}, corr. m. 1 et 2 16 iudicabat H 18 confiderem P^{ae},
corr. m. 1 et 3 19 et perpendendam om. P 20 erroribus B² de-
ciptamquam (pr. i in ras. ex e m. 3, i s. l. m 1?) B ipsam B 21 ex-
perte S portione] ratione R 22 inuestigare — audita om. B per-
penderent B²

cesserunt, quae si omnibus aequaliter datur, occupari ab antecedentibus non potest. inlibabilis est tamquam lux et claritas solis, quia ut sol oculorum sic sapientia lumen est cordis humani. quare cum sapere id est ueritatem quaerere omnibus sit innatum, sapientiam sibi adimunt qui sine ullo iudicio inuenta maiorum probant et ab aliis pecudum more ducuntur. sed hoc fallit, quod maiorum nomine posito non putant fieri posse ut aut ipsi plus sapiant, quia minores uocantur, aut illi desipuerint, quia maiores nominantur. quid ergo inedit quin ab ipsis sumamus exemplum, ut quomodo illi quae falsa inuenerant posteris tradiderunt, sic nos qui uerum inuenimus posteris meliora tradamus?

Superest ingens quaestio, cuius disputatio non ab ingenio, sed a scientia uenit: quae pluribus explicanda erit, ne quid omnino dubium relinquatur. nam fortasse aliquis ad illa confugiat, quae a multis et non dubiis traduntur auctoribus, eos ipsos quos docuimus deos non esse, maiestatem suam persaepe ostendisse et prodigiis et somniis et auguriis et oraculis. et sane multa enumerari possunt digna miraculo, in primis illud, quod Attus Nanius summus augur cum Tarquinius Priscum moneret, ut nihil noui facere inciperet, nisi prius esset inauguratus, eique rex artis eius eleuans fidem diceret ut consultis aubus renuntiaret sibi, utrumne fieri posset id quod ipse animo concepisset, adfirmaretque Nanius posse, 'cape igitur' inquit 'hanc cotem eamque nouacula dissice'. at ille incunctanter

EPITOME 13—18] c. 22, 1.

AUCTORES § 7. 9 s. 12. 20 s.] cf. Minuc. Fel. c. 7, 3. § 8] ex Valer. Max., cf. epitomas Paridis I 4, 1 et Nepotiani I 4, 2 (ex Liu. I 36).

B[GRSHPV] 1 si om. B 2 est] et P¹, corr. P² 6 aliis] illis Hartelius 7 fallit] eos fallit B 9 desipuerint S, desipierint H 10 ut] et SH 12 damus H 13 dispositio H a] a^b B³, ad H 15 nam om. H 17 docui P 19 numerari B 20 attius BS, actus H naeuius B summus om. B 21 noui om. R inciperet B³ 22 eleuans (a uel u er.) B post fidem 3 uel 4 litt. er. H 23 utrum H possit P 24 naeuius B accipe B hanc inquit (t ex d m. 3) P 25 ab H[an]c [ote]m incipit codicis G pag. 23 (116), cuius in uerss. 1. 28—31 pleraque legi poterant meamque B dissice C, nisi quod [d]isic(e) G illa S

- 9 accepit ac secuit. deinde illud, quod Castor et Pollux bello Latino apud lacum Iturnae uisi sunt equorum sudorem abluentes, cum aedes eorum quae iuncta fonti erat sua sponte
 10 patuisset. idem bello Macedonico equis albis insidentes Publio Vatiene Romam nocte uenienti se obtulisse dicuntur nuntiantes eo die regem Persen uictum atque captum: quod paucis
 11 post diebus litterae Pauli uerum fuisse docuerunt. illud etiam mirabile, quod simulacrum Fortunae Muliebris non semel locutum esse traditur, item Iunonis Monetae, cum captis Veis unus ex militibus ad eam transferendam missus iocabundus
 12 ac ludens interrogaret utrumne Romam migrare uellet, uelle respondit. Claudia quoque proponitur in exemplum miraculi. nam cum ex libris Sibyllinis Idaea mater esset accita et in uado Tiberini fluminis nauis qua uehebatur haesisset nec ulla ui commoueretur, Claudiam ferunt, quae semper inpudica esset
 13 habita ob nimios corporis cultus, deam submissis genibus orasse, ut si se castam indicaret, suum cingulum sequeretur: ita nauem, quae ab omni iuuentute non ualuit commoueri, ab
 14 una muliere esse commotam. illud aequè mirum, quod lue saeuiente Aesculapius Epidauro accitus urbem Romam diuturna
 15 pestilentia liberasse perhibetur. sacrilegi quoque numerari

EPITOME 21—127, 2] c. 22, 1 tum — commiserant.

AUCTORES § 9 s.] cf. Valer. Max. I 8, 1. 7—9] cf. ibid. § 4. 9—12] cf. ibid. § 3 (ex Liu. V, 22). § 13] cf. § 2 (ex Liuio, cf. epitom. lib. XI). § 14 s.] cf. ibid. I 1, 17 (ex Liu. IX 29).

BRSHPV] 1 ac] et *SH* 2 lacus *B* saturni *B*, iuriri *S*, diurnae *H* sudore *B* 3 aedis *P*¹, corr. *P*³ iuncte *S* erapt *R*^{ac}*SH* 4 patuissent *SH* albijs *H* 5 watieno *B*³, batieno *H* aduenienti *B* nuntiasse *B* 6 ea *B* persem *H*, per se *PV* uictum] quo uictum *S*, inuictum *V* adque *B*³ 7 Pauli] pauli (om. *H*) publi praesidis *SH* 8 for**mae (m in ras. m. 3) *B*, formae *H* mulieris *H*, muliebres *P* 9 item] et *B* monitae *B*, om. *H* cum] quod *B* captis Veis] captiuis *H* Veis] this (th in ras. m. 3) *B*, uegis *S*, uis *V* 10 militis *SH*^{ac}*P*¹, corr. *P*³ iocabundis *H*^{ac} 11 interrogaret *SH*, interrogauit *cett.* **romam *B* uelle om. *H* 13 Idaea] deum *R*, ideam *H*, sidea *V* 14 tiberi *P* quā (~er.) *B* uehabatur *V* 15 claudia *S* 17 orasset *S*, adorasse *H* 18 pr. ab om. *H* 19 lue *S*, lue *P*^{ar}*V* 20 se ueniente *V* aesculapius (a s. l. add. et pr. s in ras. ex x m. 3, pr. u ex o m. 1) *B* 21 sacrilegi, *P*³ quoquo *R*¹ malim enumerari, cf. pag. 125, 19

possunt, quorum praesentibus poenis iniuriam suam dii uindicasse creduntur. Appius Claudius censor cum ad seruos 15 publicos sacra Herculis transtulisset, luminibus orbatus est et Potitiorum gens, quae prodidit, intra unius anni tempus extincta 5 est. item censor Fuluius cum ex Iunonis Lacinae templo 16 marmoreas tegulas abstulisset, quibus aedem Fortunae Equestris quam Romae fecerat tegeret, et mente captus est et amissis duobus filiis in Illyrico militantibus summo animi maerore consumptus est. praefectus etiam Marci Antonii 17 Turullius cum aput Coos euerso Aesculapii luco classem fecisset, eodem postea loco a militibus Caesaris interfectus est. his exemplis adiungitur Pyrrhus, qui sublata ex thesauro 18 Proserpinae Locrensis pecunia naufragium fecit ac uicinis deae litoribus inlatus est, ut nihil praeter eam pecuniam incolume 15 reperiretur. Ceres quoque Milesia multum sibi aput homines 19 uenerationis adiecit. nam cum ab Alexandro capta ciuitas esset ac milites ad eam spoliandam inrupissent, oculos omnium repente obiectus fulgor exstinxit. reperiuntur etiam somnia 20

AUCTORES § 16] cf. ibid. § 20 (ex Liu. XLII 3). § 17] cf. ibid. § 19. § 18] cf. ibid. I 1 ext. 1 (ex Liu. XXIX 18). § 19] ex Valer. Max., cf. epitomas Paridis et Nepotiani I 1 ext. 5. § 20 s.] cf. Valer. Max. I 7, 4 (ex Liu. II 36).

B(G)RSHPV 1 quorum] in quo *H* praesentia (a ex bus) *B*³ diis *S*, diu *V* indicasse *V* in uindicasse cre desinit codicis *G* pag. 23 (116), sequitur pag. 24 (115), cuius in uerss. 23—31 fere omnia legebantur 2 ad seruos publicos] aduersus responsum *P* edd., sed responsum neque a Valerio Maximo neque a Livio commemoratur 3 et luminibus *SH* est om. *H* 4 potiorum *B*, putitiorum *RH*, putiorum *S*, petitiorum *P* 5 lucinae *BR* 6 tabulas *SH* quibus om. *P* 7 alt. et om. *P* 8 in om. *H* et summo *P* animerore *S*¹ 9 maerore *B*³ etiam] est *P* antinii *R*, antonini *H*, antoni *P* 10 turalleus *B* exculapii *B*¹, corr. *B*² 11 eadem *S*¹ est interfectus *B* interfectus *P*³ 12 iis *B*¹, corr. *B*² adiungitur] intellegitur *B*¹, corr. *B*³ pyrus *B*, pyrrus *RS*, pyrrus ex pyrrhus *H*² thesauro *H*, thesauro *B*, thesauro *RSV*, thesauro (s. m. 3) *P* 13 lucrensis *B* deae *B*³ 14 littoribus *R*² in loculum *R*, incolome *V*¹ 16 uenerationes *B*¹, corr. *B*² alaxandro *R* 18 furgor *S*, fulgor (exp. m. 3) *P*, fulgor (u. s. l. er., quod add. m. 2) ignis *V* edd.; cf. epit. Paridis milites — flamma obiecta priuauit oculis exstinctus *B*¹, corr. *B*¹, exstinctus *P* etiam om. *V*

- quae uim deorum uideantur ostendere. Tiberio namque Atinio homini plebeio per quietem obuersatus esse Iuppiter dicitur et praecepisse, ut consulibus et senatui nuntiaret ludis Circensibus proximis praesultorem sibi displicuisse, quod Autronius Maximus quidam uerberatum seruum sub furca medio circo ad 5
- 21 supplicium duxerat, ideoque ludos instaurari oportere: quod cum ille neglexisset, eodem die filium perdidisse, ipse autem graui morbo esse correptus; et cum rursus eandem imaginem cerneret quaerentem satisne poenarum pro neglecto imperio pependisset, lectica delatus ad consules et omni re in senatu 10 exposita recepissee corporis firmitatem suisque pedibus domum
- 22 redisse. illud quoque somnium non minoris admirationis fuit quo Caesar Augustus dicitur esse seruatus. nam cum bello ciuili Brutiano implicitus graui morbo abstinere proelio statuisset, medico eius Artorio Mineruae species obuersata est monens, 15 ne propter corporis inbecillitatem castris se Caesar contineret. itaque in aciem lectica perlatus est et eodem die a Bruto
- 23 castra capta sunt. multa praeterea possunt similia exempla proferri, sed uereor ne si fuero in propositione rerum contrariarum diutius inmoratus, aut oblitus esse propositi uidear aut 20 crimen loquacitatis incurram.

1 8. Exponam igitur istorum omnium rationem, quo facilius

EPITOME 22. 129, 2 s.] c. 22, 1 doceam — inciderunt.

AUCTORES § 22] cf. Valer. Max. I 7, 1.

B(G)RSHPV 1 cum *S*, aim, *V*² Atinio] Latinio Valer. Max. alique, sed cf. c. 16, 11 2 sese *P^{ae}* 3 praecipisse *P* 5 in quidā desinit codicis *G* pag. 24 (115), sequitur pag. 25 (114), in qua nihil legi poterat uerberatum *B*¹, diuerberatum *edd.* foream *B*¹, fur-corr. *B*³ 6 supplicium *B*³ 7 neglexisset *SHV* filium *B*² perdisse *R*, perdidisset *P* ipsum *RS* esset (t s. l. *B*²) *BP* 8 correptum *RS* eadem *H* 9 carneret *V*¹ quaerentem *S*, quaerentem *om.* *H* neglecto *SHP* 10 delatus bis *B*¹, alt. expunx. *B*² *et (s er.) *B* 11 recepissee] recepta et (ta ex tis et et ex 2 litt. incert. m. 2) *B* firmitatem *B*¹, alt. m. del. *B*³ 12 fuit] suae *S* 13 Caesar Augustus] gaius caesar *B*, g. caesar augustus *R* 14 bruttiano *H* post morbo in *mg.* esset correptus et cum rursus *add.* *B*³ statuisset *om.* *H* 15 astorio *S* 16 inbecillitatem *B*¹, pr. c. del. *B*³ caesar *B*¹ 17 acie *BP* delatus *B* et *om.* *P* ea *B*, eadem *H* ab brupto *P* 18 sunt *om.* *P* 22 isto***rum (ico er.) *P* qua *P*¹, corr. *P*³

res difficiles et obscurae intellegantur, et has omnes simulati
 numinis praestrigias reuelabo, quibus inducti homines a ueri-
 tatis uia longius recesserunt. sed repetam longe altius, ut 2
 si quis ad legendum ueri expers et ignarus accesserit, instruat
 5 atque intellegat quod tandem sit caput horum et causa
 malorum, et lumine accepto suos ac totius generis humani
 perspiciat errores. cum esset deus ad excogitandum proui- 3
 dentissimus, ad faciendum sollertissimus, antequam ordiretur
 hoc opus mundi, quoniam pleni et consummati boni fons in
 10 ipso erat, sicut est semper, ut ab eo bonum tamquam riuus
 oreretur longaque proflueret, produxit similem sui spiritum,
 qui esset uirtutibus patris dei praeditus. quomodo autem id
 uoluerit, in quarto libro docere conabimur. deinde fecit alte- 4
 rum, in quo indoles diuinae stirpis non permansit. itaque
 15 suapte inuidia tamquam ueneno infectus est et ex bono ad
 malum transcendit suoque arbitrio, quod illi a deo liberum
 fuerat datum, contrarium sibi nomen adsciuit. unde apparet 5

13 in quarto libro] c. 6. 8.

EPITOME 17 s. unde — linorem] cf. 22, 7.

AUCTORES 5] Verg. Aen. XI 361.

B(G)RSHPV(g)] 1 pr. et] ad S simulati numinis] simulationum causas
in his B, simulationum in his P, simulati, nominis (i in ras. m. 2, post*
c uel i er.) V 2 nominis S praestrigias V, praestrigias cett., nisi quod
praestigiis (is ex as) B³ releuabo R indoeti B 4 a Veri expers in-
cipit codicis G pag. 26 (113) paene tota lecta et] atque R 5 capud B,
*om. H 6 accepto lumine S 7 prospiciat H *errores (t er.) P*
9 post mundi in RSg haec: fecit in principio bonum et malum. id plane
quid sit apertius (aptius Sg) explicabo, ne quis me ita loqui arbitretur ut
poetae solent, qui res incorporales quibusdam figuris quasi uisibilibus
(uisilibus R¹, corr. R²) comprehendunt, cum praeter ipsum nihil adhuc
esset 10 bonum om. B¹ (s. l. add. B³) G, bonus P tamquam R²
11 oriretur HP² (i ex e) V² (i s. l. pro e) produxit] genuit R simi-
lem linea del. B post spiritum in mg. XPM B¹ 12 uirtutibus V²
dei patris edd. id om. V 13 uoluerit] fecerit cum solus esset RSH
docere conabimur] conabimur explicare H deinde fecit alterum] deinde
(om. S) fecit per ipsum quem genuit alterum corruptibilis naturae RS
ad alterum in mg. diabolus add. B¹ 14 indolis S permaneret R
itaque] suapte B, su[aqu]e G 15 suapte] apte B, [sese] G, sua ipse H
et om. BG 16 transcendit V in suoque P 17 insciuit P¹, corr. P²

cunctorum malorum fontem esse liuorem. inuidit enim illi
antecessori suo, qui deo patri perseuerando cum probatus tum
6 etiam carus est. hunc ergo ex bono per se malum effectum
Graeci διὰ βουλον appellant, nos criminatorem uocamus, quod
7 crimina in quae ipse inlicit ad deum deferat. exsorsus igitur 5

EPITOME 3—5] c. 22, 6 5] is qui locum infra adlatum confinxit, capite 24 Epitomae uidetur usus esse; cf. eius loci uerba § 1 cur — uoluerit esse] Epit. 24, 2 dicam — uoluerit; § 4 uoluptas — dolore] c. 24, 9; et utrumque — sustuleris] c. 24, 9 alterum — utrumque.

B(G)ESHVP(g)] 1 leuiorem S^1 enim] autem *R* illi] *om. S*, utri-
que *H* 2—4 perseuerando — Graeci] et probatus et karus est, de quo
nunc parcius, quod alio loco et uirtus eius et nomen et ratio enarranda
nobis erit: interim de hoc uberius, ut dispositio diuina noscatur, quia nec
bonum intellegi sine malo potest nec malum aequae sine bono et sapientia
boni malique notitia* (*e. er.*) syt. hunc ergo malum spm graeci *R*, uerba de
quo nunc — enarranda nobis erit *ex* § 7 2 cum probatus] comprobatus *H*,
cumprobatus (*corr. m. 2*) *V* tum] cum *S* 3 etiam *BGP*, etiam et *RSHV*
carus] (p)[robat]us *G* 4 diabolon *B*, dia(b)lo]n *G*, diabylon *H*, dia-
bolum *P* 5 in *om. H* post deferat in *RSg* haec: (1) Cur autem iustus
(iustus] S^2 , iustus] *g*) deus talem uoluerit (uoluit *Sg*) esse, quantum sensus
nostri mediocritas poterit, explanare conabor. (2) fabricaturus hunc mun-
dum, qui constaret ex rebus inter se contrariis atque discordibus, constituit
ante diuersa fecitque ante omnia duos fontes (fortes *S*) rerum sibi (sibi,
exp. m. 2 S) aduersarum (aduersarium S^1 , aduersatium S^2 , aduersancium *g*)
inter seque (atque in *ras. ex* que *m. 2, om. se, S*) pugnantium, illos sci-
licet duos (duum, *corr. m. 2 R*) spiritus, rectum atque prauum, quorum
alter est deo tamquam dextera, alter tamquam sinistra, ut in eorum essent
potestate contraria illa, quorum mixtura (mixtura*, *m. er., quod add. m. 2 S*)
et temperatione mundus et quae in eo sunt, uniuersa constarent. (3) item
facturus hominem, cui uirtutem ad uiuendum proponeret, per quam (quem *g*)
immortalitatem adsequeretur, bonum et malum fecit, ut posset esse uirtus:
quae nisi (que si *Sg*) malis (*i. ras. ex u R*) agitur, aut uim suam perdet
(pdet S^1 , *exters. et auget corr. S^2*) aut omnino non erit. (4) nam ut opu-
lencia bonum uideatur, acerbitas egestatis (egestatis *S*, egestate *g*) facit et
gratiam lucis commendat obscuritas tenebrarum, ualetudinis (ualitudinis *Sg*)
et sanitatis uoluptas ex morbo ac (atque *g*) dolore cognoscitur: ita bonum
sine malo in hac (hac S^2) uita esse non potest. et utrumque licet con-
trarium sit, tamen ita cohaeret, ut alterum si tollas, utrumque sustuleris
(substuleris *Sg*). (5) nam neque bonum comprehendi ac percipi potest sine
declinatione ac fuga mali nec malum caueri ac uinci sine auxilio con-
prehensi ac percepti boni. necesse igitur fuerat et malum fieri, ut bonum

deus fabricam mundi illum primum et maximum filium prae-
fecit operi uniuerso eoque simul et consiliatore usus est et
artifice in excogitandis ordinandis perficiendisque rebus, quoniam

fieret. (6) et quoniam fas non erat ut a deo proficisceretur malum —
neque enim contra se ipse faciet. —, illum constituit (constituit qui *g*)
malorum inuentorem (inuentor *S*¹, -rē *S*², inuentor est *g*). quem cum
faceret, dedit illi ad mala excogitanda ingenium et astutiam, ut in eo esset
et uoluntas praua et perfecta nequitia: ab (et ab *edd.*) eo contraria uirtu-
tibus suis uoluit oriri eumque secum contendere, utrumne ipse plus bono-
rum daret an ille plus malorum. (7) sed rursus, quoniam deo summo
repugnari non potest, bonorum suorum potestatem illi alteri (*Buenemannus*,
ultori *RSg*) assignauit, quem supra bonum ac perfectum (*ad* bonum *cf.*
supra § 3 deus . . . quoniam pleni et consummati boni fons in ipso erat
. . . ut ab eo bonum tamquam riuus oreretur . . . produxit similem sui
spiritum *egs.*, perfectus est § 7) esse diximus. ita duos ad certamen com-
posuit et instruxit, sed eorum alterum (quem *add. R*) dilexit ut bonum
filium, alterum abdicauit ut malum. postea autem multos alios genuit
operum suorum ministros, quos Graeci ἀγγέλους (*ANΓΕΛΟΥC RSg*) nomi-
nant et illos † unius se (sed *edd.*) repugnantis qualem natura equorum (*sic R*,
equorum *S*, uocem *om. g*; repugnantis naturae qualis duorum *edd.* —
Locus corruptus est ac ualde mutilatus; sententiam eius ex communi
totius loci argumento et eis quae sequuntur effici potest fuisse hanc: duo
genera angelorum a deo facta esse inter se repugnantia et diuersa, unum
incorruptibile eorum quos uellet semper sibi fidem seruantes similes esse
spiritus illius recti [cf. § 2] eiusque socios, alterum corruptibile eorum
qui facti essent ad id, ut ad peccatum inlecti similes fierent spiritus illius
*prauī atque eius satellites). (8) sed pars illa (pars illa *om. R*) corruptibilis*
*non utique statim corrupta (correpta *S*) est in ortus sui principio (prin-*
*cipia *S*), sed post compositum ordinatumque mundum sicut (sic *S*) mox*
(cf. c. 14, 1–4) docebimus, a substantiae caelestis uigore (uigorē, sed ~ del.
*m. 1 ? *S*) peruersa uoluntate desciiuit (desiuit *S*, desiit *g*). ceterum in prin-*
*cipio pares uniuersi et (*om. Sg*) aequa condicione apud deum fuerunt et*
*ideirco angeli omnes, quorum principes erant (eīrant, *exp. m. 1 ? R*) illi*
*duo. (9) cum autem deus ex his (iis *R*, hiis *g*) duobus alterum bono prae-*
*posuisset, alterum malo, exorsus est itaque (*om. Sg*) fabricam mundi,*
*omnibus iis (his *S*, hiis *g*) quos creauerat ministrantibus et per certa (per-*
*cepta *Sg*) officia dispositis. illum uero primum et maximum filium prae-*
*fecit e. g. s. (*supra* 1), sic *R*; dispositis. exorsus igitur deus fabricam mundi,*
*illum primum et maximum filium prae-fecit e. g. s., sic *Sg*; cf. de hoc loco*
Prolegomena

B(G)RSHPV] 1 mundullum P¹, corr. P² et primum G 2 operi
(i in ras. ex e ? m. 3) B in usus est artificii desinit codicis G pag. 26
(113) 3 in om. H ornandis HV

- is et prouidentia et ratione et potestate perfectus est; de quo
nunc parcius, quod alio loco et uirtus eius et nomen et ratio
8 enarranda nobis erit. nemo quaerat ex quibus ista materiis
tam magna, tam mirifica opera deus fecerit: omnia enim fecit
ex nihilo. nec audiendi sunt poetae, qui aiunt chaos in prin- 5
cipio fuisse, id est confusionem rerum atque elementorum,
postea uero deum diremissee omnem illam congeriem singulis-
que rebus ex confuso aceruo separatis in ordinemque discriptis
9 instruxisse mundum pariter et ornasse. quibus facile est
respondere potestatem dei non intellegendis, quem credant 10
nihil efficere posse nisi ex materia subiacente ac parata: in
10 quo errore etiam philosophi fuerunt. nam Cicero de natura
deorum disputans ait sic: primum igitur non est proba-
bile eam materiam rerum unde omnia orta sunt esse
diuina prouidentia effectam, sed et habere et habuisse 15
11 uim et naturam suam. ut igitur faber cum quid
aedificaturus est, non ipse facit materiam, sed utitur
ea quae sit parata, fictorque item cera, sic isti pro-
uidentiae diuinae materiam praesto esse oportuit, non
quam ipsa faceret, sed quam haberet paratam. quod- 20
si materia non est a deo facta, ne terra quidem et
12 aqua et aer et ignis a deo factus est. o quam multa
sunt uitia in his decem uersibus! primum quod is qui in
aliis disputationibus et libris fere omnibus prouidentiae fuerit

2 alio loco] IV 6 ss.

EPITOME § 8-11] 22, 2 cum deus — condidisset.

AUCTORES 5-9] cf. Ouid. Metam. I 7s. 21. 32s. 13] frg. 2.

BRSHPV] 1 his B²SH prouidentiae P¹, alt. e del. P² 2 nunc B³
parcius R², partius P ratio^{ne} (n er.) narranda V 3 ista] sit ista SH
materies (-ies ex -iis B²) BSH 4 pr. tam] aut unde tam SH 7 uero om. B
diremissee (exp. m. 3) P 8 digestis B, descriptis (de- ex di-) R², de-
scriptis S, discriptione c. 10, 2 comparat Buenemannus 9 ordinasse S¹
13 sic ait edd. 15 effectum H et (ante habere) om. B et (ante
habuisse) s. l. R² 16 et] ac H quid] quibus P 17 fecit V 18 equi:
(corr. m. 2) P, idem H 19 diuinae P² materia S 20 qua^m B ipsa
edd., ipsa B³, ipse RSHPV, cf. pag. 134, 23 faceret V² 21 est om. H
nec BHP (sed c s. l. add. P²) 22 o add. B³ 23 is] iis R, is (h er.) S
24 fere omnibus] prae omnibus quin H

adsertor et qui acerrimis argumentis inpugnauerit eos qui
 prouidentiam non esse dixerunt, idem nunc quasi proditor ali-
 quis aut transfuga prouidentiam conatus est tollere. in quo 13
 si contra dicere uelis, nec cogitatione opus est nec labore: sua
 5 illi dicta recitanda sunt; nec enim poterit ab ullo Cicero quam
 a Cicerone uehementius refutari. sed concedamus hoc mori 14
 et instituto Academicorum, ut liceat hominibus ualde liberis
 dicere ac sentire quae uelint: sententias ipsas consideremus.
 non est inquit probabile materiam rerum a deo factam.
 10 quibus hoc argumentis doces? nihil enim dixisti quare hoc 15
 non sit probabile. itaque mihi e contrario uel maxime pro- 16
 babile uidetur, nec tamen temere uidetur, cogitanti plus esse
 aliquid in deo, quem profecto ad inbecillitatem hominis redigis,
 cui nihil aliud quam opificium concedis. quo igitur ab ho- 17
 15 mine diuina illa uis differet, si ut homo sic etiam deus ope
 indiget aliena? indiget autem, si nihil moliri potest, nisi ab
 altero illi materia ministretur. quod si fit, imperfectae utique
 uirtutis est, et erit iam potentior iudicandus materiae insti-
 tutor. quo ergo nomine appellabitur qui potentia deum uincit? 18
 20 siquidem maius est propria facere quam aliena disponere. si 19
 autem fieri non potest ut sit potentius deo quicquam, quem
 necesse est perfectae esse uirtutis potestatis rationis, idem igi-
 tur materiae fictor est qui et rerum ex materia constantium.
 neque enim deo non faciente et inuito esse aliquid aut potuit
 25 aut debuit. sed probabile est inquit materiam rerum 20

AUCTORES 9. 25] cf. pag. 132, 13—16.

BRSHPVJ 2 non esse — transfuga (sic) prouidentiam in mg. add. m. 1
 uel al. m. ant. S 3 transfigura H 4 uellis P 5 dictata RS 7 aca-
 demicorum BSH, acedimicorum P 8 ipsius V 9 rerum om. P a s. l. P²¹
 10 nihil] non B 11 itaque — probabile om. P mihi] nichil S 14 cui
 ras. ex cum V, cum codd. recent. et Heumannus opificium H² 14.15 diffe-
 ret (differt H) igitur ab homine illa diuina uis SH 15 differt BHP³ s. l.,
 differre P¹, differret V si om. B si ut] sicut V 16 indiget (g ex c
 m. 3) P moliri V 17 sit S 19 quo* (d er.) V potentia* (m er.) R
 20 post disponere haec fieri non potest propria facere quam aliena dispo-
 nere P¹, expunx. P² 21 quem] quam S 22 perfectae (exp. m. 2) V
 23 fictor est] fictorem S, factor H 24 esse add. H²

(et) habere et habuisse uim et naturam suam. quam
uim potuit habere nullo dante, quam naturam nullo gene-
rante? si habuit uim, ab aliquo eam sumpsit. a quo autem
21 sumere nisi a deo potuit? si habuit naturam, quae utique
a nascendo dicitur, nata est. a quo autem nisi a deo potuit 5
procreari? natura enim, qua dicitis orta esse omnia, si consi-
lium non habet, efficere nihil potest: si autem generandi et
faciendi potens est, habet ergo consilium et propterea deus sit
22 necesse est, nec alio nomine appellari potest ea uis, in qua
inest et prouidentia excogitandi et sollertia potestasque faciendi. 10
23 melius igitur Seneca omnium Stoicorum acutissimus, qui uidit
nihil aliud esse naturam quam deum. ergo inquit deum non
laudabimus, cui naturalis est uirtus? nec enim illam
didicit ex ullo. immo laudabimus. quamuis enim na-
turalis illi sit, sibi illam dedit, quoniam deus ipse 15
24 natura est. cum igitur ortum rerum tribuis naturae ac
detraxis deo, in eodem luto haesitans uersura soluis, Geta.
a quo enim fieri negas, ab eodem plane fieri mutato nomine
25 confiteris. sequitur ineptissima comparatio. ut faber inquit
cum quid aedificaturus est, non ipse facit materiam, 20
sed utitur ea quae sit parata, fictorque item cera, sic
isti prouidentiae diuinae materiam praesto esse oportuit,
non quam ipsa faceret, sed quam haberet para-
26 tam. immo uero non oportuit: erit enim deus minoris pote-

AUCTORES 12] frg. 122. 17 s.] Terent. Phorm. V 2, 15 s.
19] cf. pag. 132, 16.

EXPILATORES § 21] cf. Isidor. orig. XI 1, 1. 15 s. deus —
est] ibid.

BRSHPVJ 1 et addidi ex p. 132, 15 habuisse] habuisse semper B
4 si] porro si B 5 est (exp. m. 2) B 9 uis om. R 10 et] post B¹,
post B², post sic B³ cogitandi H potestatisque (i ex e m. 3) B 13 enim
om. B 14 didicit H² laudauimus V¹ illi naturalis S 15 illi-
(s er.) H 17 haesitans B, hesitas ac H; haesitas codd. Terent. uersura
soluis V, quod postulat nexus sententiarum Lactantii; uersuram soluis cett.;
uersuram solues codd. Terent. except. uersura G, soluis DL¹ gesta (s er.) B,
om. H, greta V 18 negas] negas mundum SH 20 fāc V² 21 eam B
parata V² idem H 22 materia H 23 non quam] numquam H
ipsa edd. (cf. pag. 132, 20), ipse C, nisi quod ex ipsa uel ipsa B³

statis, si ex parato facit; quod est hominis. faber sine ligno
 nihil aedificabit, quia lignum ipsum facere non potest; non
 posse autem inbecillitatis humanae est. deus uero facit sibi 27
 ipse materiam, quia potest: posse enim dei est; nam si non
 5 potest, deus non est. homo facit ex eo quod est, quia per 28
 mortalitatem inbecillus est, per inbecillitatem definitae ac mo-
 dicae potestatis; deus autem facit ex eo quod non est, quia
 per aeternitatem fortis est, per fortitudinem potestatis immensae,
 quae fine ac modo careat sicut uita factoris. quid ergo mirum 29
 10 si facturus mundum deus prius materiam de qua faceret prae-
 parauit et praeparauit ex eo quod non erat? quia nefas est
 deum aliunde aliquid mutuari, cum ex ipso uel in ipso sint
 omnia. nam si est aliquid ante illum, si factum est quic- 30
 quam non ab ipso, iam potestatem dei et nomen amittet. at
 15 enim materia numquam facta est sicut deus, qui ex materia
 fecit hunc mundum. duo igitur constituuntur aeterna et 31
 quidem inter se contraria, quod fieri sine discordia et perniciē
 non potest; conlidant enim necesse est ea quorum uis ac ra-
 tio diuersa est. sic utraque aeterna esse non poterunt, si re-
 20 pugnant, quia superare alterum necesse est. ergo fieri non 32
 potest quin aeterni natura sit simplex, ut inde omnia uelut
 ex fonte descenderint. itaque aut deus ex materia ortus est
 aut materia ex deo. quid horum sit uerius facile est intellegi.
 ex his enim duobus alterum sensibile est, alterum caret sensu. 33
 25 potestas faciendi aliquid non potest esse nisi in eo quod sentit,

AUCTORES 12 cum ex ipso — omnia] cf. Rom. 11, 36.

BRSHPV] 1 faciat S 2 faber S² 3 aedificauit B^{ac}R 3 humanae,
 alt. a del. m. 3 B sibi om. SH 4 enim] autem B dii R¹ 5 per
 om. R 6 mortalitate* (m er.) R inbecill*us (i er.) B, inbecilli*us (exp.
 m. 3) P 7 definitae V² ac] et SH 8 post modicae eras. ac R 7 fe-
 cit S 9 fine* (m er.) B modico B caret H 10 facere P 11 et
 praeparauit om. SH 12 ex P² 12 mutuari H²V² in ipso P² 13 alt. si
 om. V; et si edd. 14 ab ipso (bi m. 2?) P 15 iam et H, iam om. V
 amittit H 16 fecit] tegit P ab Aeterna incipit codicis G pag. 27 (134),
 cuius in uerss. 1—3 et 14—31 pleraque legebantur et quidem B², e[qui-
 dem G 20 exsuperare H 21 aeterni (sic corr. m. 2) R, aeterna P
 uelut V² 23 quod V¹ hor*um (t er.) B facilius B 24 his P²
 sensu* (m er.) R, sensum P 25 et potestas B

- 34 quod sapit, quod cogitat, quod mouetur. nec incipi aut fieri
aut consummari quicquam potest, nisi fuerit ratione prouisum
et quemadmodum fiat antequam est et quemadmodum constet
35 postquam fuerit effectum. denique is facit aliquid qui habet
uoluntatem ad faciendum et manus ad id quod uoluit imple- 5
dum. quod autem insensibile est, iners et torpidum semper
iacet; nihil inde oriri potest ubi nullus est motus uoluntarius.
36 nam si omne animal ratione constat, certe nasci non potest
ex eo quod ratione praeditum non est, nec aliunde accipi potest
37 id quod ibi unde petitur non est. nec tamen commoueat 10
aliquem quod animalia quaedam de terra nasci uidentur. haec
enim non terra per se gignit, sed spiritus dei, sine quo nihil
38 gignitur. non ergo deus ex materia, quia sensu praeditum
ex insensibili, sapiens ex bruto, inpatibile de patibili, expers
corporis de corporali numquam potest oriri, sed materia potius 15
39 ex deo est. quidquid est enim solido et contrectabili corpore,
accipit externam uim; quod accipit uim, dissolubile est; quod
dissoluitur, interibit; quod interit, ortum sit necesse est; quod
ortum est, habuit fontem unde oreretur id est factorem ali-
quem sentientem prouidum peritumque faciendi. is est pro- 20
40 fecto nec ullus alius quam deus. qui quoniam sensu ratione
prouidentia potestate uirtute praeditus est, et animantia et

B(G)RS(-4)HPV 1 aut fieri** aut P 2 ratione* (m er.) V 3 et
quemadmodum fiat antequam est om. B¹ (in sup. mg. add. B³) GP 4 et
postquam R, postquam P² his R^{ar}S in his facit antiqua pars codicis S
primum deficit (fol. 38 b) 8 constat] non constat B, idem in G fuisse
spatio indicatur non R² 10 id om. B 11 uideantur H 12 terra]
terra ea H se] se non V¹, non del. V² 13 quia] quae ea (corr. m. 2) H
praeditu* (m er., s m. 2) R, praeditum (sic corr. m. 2) H, praeditus P
in [praed]itum ex in] desinit codicis G pag. 27 (134), sequitur pag. 28 (133),
cuius in uerss. 23-31 pauca legebantur 14 sensibili B sapiens] sapit
non B patibile V 16 enim est V contrectabile R¹, contractabili P
17 ex[ternam] (2 uel 3 litt. er.) H accipit uim dis- om. P dissolubile RV
18 dissolui V interibit] interit edd. interit ortum] interiturum P
quod ortum est om. P 19 habuit] habuit utique R oreretur (i ex
e R²P³) RPV, oreretur (corr. m. 2) H 20 faciendi is] faciendis B, fa-
ciendiis V² profectio (exp. m. 2) P 22 prudentia B, pr***dentia (oui eras.
et u s. l. m. 2) V, prouidentiam P pr. et] at enim R et animantia om. P

inanima creare et efficere potest, quia tenet quomodo sit quid-
que faciendum. materia uero semper fuisse non potest, quia 41
mutationem non caperet, si fuisset. quod enim semper fuit,
semper esse non desinit, et unde auit principium, abesse hinc
5 etiam finem necesse est. quin etiam facilius est ut id quod
habuit initium fine careat, quam ut habeat finem quod initio
caruit. materia igitur si facta non est, nec fieri ex ea quic- 42
quam potest; si fieri ex ea non potest, ne materia quidem
erit; materia est enim ex qua fit aliquid. omne autem ex quo
10 fit, quia recipit opificis manum, destruitur et aliud esse incipit.
ergo quoniam finem habuit materia tum, cum factus est ex ea 43
mundus, et initium quoque habuit. nam quod destruitur,
aedificatum est, quod soluitur, alligatum, quod finitur, inceptum.
si ergo ex commutatione ac fine materia colligitur habuisse
15 principium, a quo alio fieri nisi a deo potuit? solus igitur 44
deus est qui factus non est, et idcirco destruere alia potest,
ipse destrui non potest. permanebit semper in eo quod fuit,
quia non est aliunde generatus, nec ortus ac natiuitas eius ex
aliqua re altera pendet, quae illum mutata dissoluat. ex se
20 ipso est, ut in primo diximus libro, et ideo talis est qualem
esse se uoluit, impassibilis inmutabilis incorruptus beatus aeter-
nus. iam uero illa conclusio qua sententiam terminauit 45
multo absurdior. quodsi materia inquit non est a deo
facta, ne terra quidem et aqua et aer et ignis a deo
25 factus est. quam callide periculum praeteruolauit! sic enim 46

20 in primo libro] c. 7, 13.

AUCTORES 23] cf. pag. 132, 20.

B(G)RHPV 1 inanimantia *H*, inanimata *V*² 4 semper esse *om. B*
abesse] esse *B* hinc *om. H* 5 ut* *V* 6 ut *om. B* id quod *H*
7 caruit *P*³ igitur] ergo *V* neq[ue] *V*² 10 recepit *RH* 11 est *P*²
12 quodque *R*^{co}*H* destruitur *R* 13 soluitur *B*¹, soluatur *B*³, soluatur
(1 *er.*) *P* 14 ex] in *R* in [ex] c[omm]u[ta] desinit *codicis G* pag. 28
(133) materiae *RPV* colligitur *V* ab d[omi]no *V*² 16 destruere *R*
17 remanebit *H* 18 ac] nec *H* 19 altera] ab altera *H* mutata]
mutet ac *B* 21 se esse *B* se *om. PV*¹ incorruptus *** (us *m. 1*?) *P*
aeternus *om. P* 22 quae *RP* 23 absurdior *H*² post absurdior *s. l.*
est *V*² post terminauit *add. Tullius edd. dñe P* 24 neq[ue] *P*² et
ignis — factus est *om. P*

superius illud adsumpsit, tamquam probatione non indigeret, cum id multo esset incertius quam illud propter quod adsumptum est. si non est inquit a deo facta materia, nec
 47 mundus a deo factus est. ex falso maluit colligere quod est falsum quam ex uero quod uerum, et cum debeant incerta 5
 de certis probari, hic probationem sumpsit ex incerto ad euer-
 48 tendum quod erat certum. nam diuina prouidentia effectum esse mundum, ut taceam de Trismegisto qui hoc praedicat, taceam de carminibus Sibyllarum quae idem nuntiant, taceam de prophetis qui opus mundi et opificium dei uno spiritu et 10
 pari uoce testantur, etiam inter philosophos paene uniuersos conuenit; id enim Pythagorei Stoici Peripatetici, quae sunt
 49 principales omnium disciplinae. denique a primis illis septem sapientibus ad Socraten usque ac Platonem pro confesso et in-
 dubitato habitum est, donec unus multis post saeculis extitit 15
 delirus Epicurus, qui auderet negare id quod est euidentissimum, studio scilicet inueniendi noua, ut nomine suo constitueret
 50 disciplinam. et quia nihil noui potuit reperire, ut tamen dissentire a ceteris uideretur, uetera uoluit euertere: in quo illum circumlatrantes philosophi omnes coarguerunt. certius 20
 est igitur mundum prouidentia instructum quam materiam
 51 prouidentia conglobatam. quare non oportuit putare idcirco non esse mundum diuina prouidentia factum, quia materia

AUCTORES 3] cf. pag. 132, 21. § 48—50 (Epicurus)] cf. ad frg. 368 (pag. 247, 27). 8 Trismegisto] cf. fragmenta ap. Stob. ecl. I 5, 16. 20. 9 Sibyllarum] cf. frg. I. II (pag. 3. 5 Friedl.) et passim.

BRHPV] 1 probationem B non om. P 6 querendum B³ 7 erat] est B 8 ut taceam om. P trismegesto B qui ex quo V 9 syllabarum V 10 prophetis (c. er.) P artificium P et] ac B 12 conuenit B¹, corr. B³ id enim om. P pythagorei B³, pythagorici H peripatetici V et quae R, qui P 13 principales P² 14 ad] a HV socratem B, socrate* (n? er.) V ac R, et ad B, ad HPV platonem H¹ confessi P¹, corr. P³ et] nec B 15 saeculi P existit sic V 16 delirans B quia uideret (i. er.) H audiret B¹P¹V¹, corr. B³P³V² negare* (t. er.) B 17 et H¹ nomini B¹, corr. B³ construeret V 20 certum H 21 materia B 22 prouidentiam B³ 23 prouidentia — diuinitus] prouidentia sit effecta* (a ex u. m. 2, s. er.) sciendum itaque (s. l. m. 2) etiam materiam factam esse diuinitus R

eius diuina prouidentia facta non sit, sed quia mundus diuina
 prouidentia sit effectus, etiam materiam factam esse diuinitus.
 credibilis est enim materiam potius a deo factam, quia deus 52
 potest omnia, quam mundum non esse a deo factum, quia sine
 5 mente ratione consilio nihil fieri potest. uerum haec non 53
 Ciceronis est culpa, sed sectae. cum enim suscepisset disputa-
 tionem qua deorum naturam tolleretur, de qua philosophi gar-
 riebant, omnem diuinitatem ignorantia ueri putauit esse tol-
 lendam. itaque deos potuit tollere, quia non erant: cum 54
 10 autem prouidentiam diuinam quae est in uno deo conaretur
 euertere, quia contra ueritatem niti coeperat, deficientibus ar-
 gumentis in hanc foueam necessario decidit, unde se extricare
 non posset. hic ergo illum teneo haerentem, teneo defixum,
 quoniam Lucilius qui contra disserebat ommutuit. hic est 55
 15 cardo rerum, hic uertuntur omnia. explicet se Cotta si potest
 ex hac uoragine, proferat argumenta quibus doceat semper
 fuisse materiam, quam nulla prouidentia effecerit, ostendat
 quomodo quicquam ponderosum et graue aut esse potuerit
 sine auctore aut inmutari ualuerit, ac desierit esse quod sem-
 20 per fuit, ut inciperet esse quod numquam fuit. quae si do-
 cuerit, tum demum adsentiar ne mundum quidem diuina pro-
 uidentia constitutum, et tamen sic adsentiar, ut aliis illum
 laqueis teneam. eodem enim quo nolet reuoluetur, ut dicat 57
 et materiam, de qua mundus est, et mundum, qui de materia

B(G)RHPV 1 sit] est *H* 2 esse] *eē*, *P*³ 6 sed] *P*² disputa-
 tione *H* 7 quae] *V*² natura *H* tolleretur *H* ab Ebant omnem
 diuinitatem incipit codicis *G* pag. 29 (78) paene tota lecta 8 diuinitatem]
 ueritatem *P* ignorantiam (exp. m. 2) *B*, ignorantiam (sed ~ minus cert.) *G*
 putet *B*¹, putat *B*² 9 fuerant *H* 10 in uno deo] uni (i ex o m. 2)
 deo *R*, s. l. propria add. *R*² 11 deficientibus *B* 12 necessario om. *G*
 13 potuit *B*, potuit] *G* ego *RP* edd., *ego (er eras., e s. l. m. 2) *V*
 14 quoniam] quia *BG* ommutuit *C* est] est ergo *V* 15 huic (i er.) *R*
 uertentur *BG* 16 hac om. *BG* 17 effecerat *R* 18 quicquam *G* et] aut *P*
 grauem aut esse (in linea del. m. 3, a s. l. m. 2) *B*, grauem esse *G* po-
 terit *R* 19 auctore* (m er.) *P* inmutare *V*¹ uoluerit *P* ac] aut *H*
 20 desierit (alt i ex a m. 2) *R* 21 tunc *R* 23 nolet (sic corr. m. 3) *B*,
 non uult *P* 24 materia *P* qui de] quidem *GP*

est, natura extitisse, cum ego ipsam naturam deum esse con-
 58 tendam. nec enim potest facere mirabilia id est maxima
 ratione constantia nisi qui habet mentem providentiam pote-
 59 statem. ita fiet ut deus fecerit omnia nec quicquam esse
 60 possit omnino quod non originem a deo traxerit. at idem 5
 quotiens Epicureus est ac non uult a deo factum esse mundum,
 quaerere solet quibus manibus, quibus machinis, quibus uecti-
 bus, qua molitione tantum hoc opus fecerit. uideres fortasse,
 61 si eo tempore potuisses esse quo fecit. sed ne perspiceret
 homo dei opera, noluit eum inducere in hunc mundum nisi 10
 62 perfectis omnibus. sed ne induci quidem poterat: quomodo
 enim subsisteret, cum fabricaretur desuper caelum, terra subter
 fundaretur, cum fortasse umida uel nimis rigoribus torporata
 concreverent uel igneis caloribus incocta et solidata duresce-
 rent? aut quomodo uiueret nondum sole instituto nec frugibus 15
 aut animalibus natis? itaque necesse fuit hominem postremo
 fieri, cum iam mundo ceterisque rebus manus summa esset
 63 inposita. denique sanctae litterae docent hominem fuisse
 ultimum dei opus et sic inductum esse in hunc mundum
 quasi in domum iam paratam et instructam; illius enim causa 20
 64 facta sunt omnia. idem etiam poetae fatentur. Ouidius per-
 fecto iam mundo et uniuersis animalibus figuratis hoc addidit:
 sanctius his animal mentisque capacius altae
 derat adhuc et quod dominari in cetera posset,
 natus homo est. 25

AUCTORES 7] Cic. de nat. deor. I 8, 19 s. 23 ss.] Met. I 76 ss.

B(G)RHPV] 1 est (exp. m. 3) B naturam BG tum B ergo BGH^{ac}
 4 ne RP poterit esse G 5 in omnino desinit codicis G pag. 29 (78),
 sequitur pag. 30 (77), cuius in uers. 31 paucae litterae legebantur 8 mo-
 litione R² hoc tantum R, id tantum hoc H uidere B, uideret H,
 uideres (exp. m. 2) V fortasse] fortasse potuisses (s. m. 3) B 9 po-
 tuisset H quo] quo* (d. er.) deus H, quo* (d. er.) V 10 opera (~m. 2) B
 modum V¹ 12 cum] quae B terraque B subter P² 13 humida B²
 nimis B^{ac} HV¹, corr. B¹ V² an frigoribus? cf. c. 9, 8 torporata Parrhasius,
 cf. Buenemannum, corporata C 14 concreverent B² solida P duresce-
 ret B, durent H 15 solo B 19 est (s. er.) B ductum H 21 obidius H¹
 profecto P 23 sanctus V² hic H mentique B capatius P, capacris P
 alta - edederat (— et e s. l. m. 2) V 24 derat PV¹, deerat BR, dederat H

adeo nefas existimandum est ea scrutari quae deus uoluit
 esse celata. uerum ille non audiendi aut discendi studio 65
 requirebat, sed refellendi, quia confidebat neminem id posse
 dicere: quasi uero ex hoc putandum sit non esse haec diniui-
 5 tus facta, quia quomodo facta sint non potest peruideri. an 66
 tu si educatus in domo fabre facta et ornata nullam umquam
 fabricam uidisses, domum illam putasses non esse ab homine
 aedificatam, quia quomodo aedificetur ignorares? idem profecto
 de domo quaereres quod nunc de mundo requiris, quibus
 10 manibus, quibus ferramentis homo tanta esset opera molitus,
 maxime si saxa ingentia, immensa caementa, uastas columnas,
 opus totum sublime et excelsum uideres. nonne haec tibi
 humanarum uirium modum uiderentur excedere, quia illa non
 tam uiribus quam ratione atque artificio facta esse nescires?
 15 quodsi homo, in quo nihil perfectum est, tamen plus efficit 67
 ratione quam uires eius exiguae patiuntur, quid est cur incre-
 dibile tibi esse uideatur, cum mundus dicitur factus a deo, in
 quo, quia perfectus est, nec sapientia potest habere terminum
 nec fortitudo mensuram? opera ipsius uidentur oculis, quo- 68
 20 modo autem illa fecerit, ne mente quidem uidetur, quia, ut
 Hermes ait, mortale inmortalis, temporale perpetuo, corruptibile
 incorrupto propinquare non potest id est propius accedere et
 intellegentia subsequi. et ideo terrenum adhuc animal rerum
 caelestium perspectionem non capit, quia corpore quasi custodia

AUCTORES 9 s.] cf. pag. 140, 7. 21] cf. frg. Hermet. ap. Cyrill.
 e. Iulian. lib. I, uol. VI pag. 31 C — 32 A Aub.

BRHPV] 1 uoluit deus B 2 aut discendi om. P descendendi V¹,
 ras, et s. l. corr. V² 5 peruideri (s. l. e, uix o, corr. m. 2) P 6 in domo]
 in M̃ · O · dō V fabrecata B¹, fabrefacta B³ nullā umquam (~ add
 et um in ras. m. 2) V 7 fabricam^{ri} (sic corr. m. 2) R uidisse³ R²
 homine P³ 8 aedificata H aedificatur P, aedificaretur H igno-
 rassas H 9 quaereres P 10 opera esset B 11 cementa BHPV
 13 uiderentur V² 14 arteficio B¹, corr. B³ 16 eius om. P 19 ope-
 ram P uiderentur oculi (exp. m. 2) V 20 illam P quā H² 21 mortale
 (m er.) H immortali (alt. i ex e m. 2) R temporali (i ex e) R²,
 tempore V¹ perpetuo (v̄ m. 2) R 22 propius RP et] atque R

saepum tenetur, quominus soluto ac libero sensu cernat omnia.
 69 sciat igitur quam inepte faciat qui res inenarrabiles quaerat.
 hoc est enim modum condicionis suae transgredi nec intel-
 70 gere quousque homini liceat accedere. denique cum aperiret
 homini ueritatem deus, ea sola scire nos uoluit quae interfuit 5
 hominem scire ad uitam consequendam, quae uero ad curio-
 sam et profanam cupiditatem pertinebant, reticuit, ut arcana
 71 essent. quid ergo quaeris quae nec potes scire nec si scias,
 beatior fies? perfecta est in homine sapientia, si et deum
 esse unum et ab ipso facta esse uniuersa cognoscat. 10
 1 9. Nunc quoniam refutaui eos qui de mundo et de fac-
 tore eius deo aliter sentiunt quam ueritas habet, ad diuinam
 mundi fabricam reuertamur, de qua in arcanis religionis sanctae
 2 litteris traditur. fecit igitur deus primum omnium caelum
 et in sublime suspendit, quod esset sedes ipsius dei conditoris. 15
 deinde terram fundauit ac subdidit caelo, quam homo cum
 ceteris animalium generibus incoleret. eam uoluit umore cir-
 3 cumflui et contineri. suum uero habitaculum distinxit claris
 luminibus et inpleuit, sole scilicet et lunae orbe fulgenti et
 astrorum micantium splendentibus signis adornauit. tenebras 20
 autem, quod est his contrarium, constituit in terra; nihil enim
 per se continet luminis, nisi accipiat e caelo: in quo posuit lu-
 cem perennem et superos et uitam perpetuam, et contra in
 4 terra tenebras et inferos et mortem. tanto enim haec ab
 illis superioribus distant, quantum mala a bonis et uitia a uir- 25
 5 tutibus. ipsius quoque terrae binas partes contrarias inter

EPITOME 14—20] c. 22, 2 caelumque — adornasset.

EXPILOTORES 18—20] Isidor. orig. XIII 4, 1.

B(G)RHPV] 1 septum BH 2 supra quaeret (sic) add. querit m. post. R
 3 mundum ex modum H² 6 alt. ad] ad se (exp. m. 2) V 7 arcanaea R
 8 scies B 9 fias V, fort. recte 11 num B 14 omnium H 15 subli-
 mes (exp. m. 1 ?) P 16 fundauit terram P 19 scilicet sol (sic) P 20 mi-
 cantia, V² a Tenebras incipit codicis G pag. 31 (112) paene tota lecta
 21 his quod est V his est H terram G 22 nisi om. G *e (a er.) P
 23 superos B² superos et uitam] super uitam G et (ante uitam) om. P
 et (ante contra) e* B, om. H 24 tantum H 25 quanto BG pr. a H,
 om. cett. alt. a om. BGPV 26 [ipsi] G terr** (as er., e s. l. m. 2) V

se diuersasque constituit, orientem scilicet occidentemque. ex
 quibus oriens deo ad censetur, quia ipse luminis fons et inlu-
 strator est rerum et quod oriri nos faciat ad uitam semper-
 nam: occidens autem conturbatae illi prauaeque menti adscri-
 bitur, quod lumen abscondat, quod tenebras semper inducat
 5 et quod homines faciat occidere atque interire peccatis. nam 6
 sicut lux orientis est, in luce autem uitae ratio uersatur, sic
 occidentis tenebrae sunt, in tenebris autem mors et interitus
 continetur. deinde alteras partes eadem ratione dimensus 7
 10 est, meridiem ac septentrionem, quae partes illis duabus socie-
 tate iunguntur. ea enim quae est solis calore flagrantior, 8
 proxima est et cohaeret orienti, at illa quae frigoribus ac per-
 petuo gelu torpet, eiusdem est cuius extremus occasus. nam
 sicut contrariae sunt lumini tenebrae, ita frigus calori. ut 9
 15 igitur calor lumini est proximus, sic meridies orienti, ut frigus
 tenebris, ita plaga septentrionalis occasui. quibus singulis
 partibus suum tempus adtribuit, uer scilicet orienti, aestatem
 meridianae plagae; occidentis autumnus est, septentrionis hiber-
 num. in his quoque duabus partibus, meridiana et septen- 10
 20 trionali, figura uitae ac mortis continetur, quia uita in calore
 est, mors in frigore. sicut autem calor ex igni est, ita frigus
 ex aqua. secundum harum partium dimensionem diem quo- 11
 que fecit ac noctem, quae spatia et orbis temporum perpetuos

EXPILATORES 4 s. occidens — inducat] Isidor. orig. XIII 1, 4.

B(G)R(-13)R^p(a 13)HPV 1 scilicet et occidentemque *GPⁱ*, et *ex-*
pauz. P³ 2 censetur *G* luminis (*s in ras. ex b ? m. 3*) *P* 4 pr[au]i-
 que *G*, prauaque *H¹* 6 homines, *P³* 7 ratio uitae *H* 10 ac *om. G*
sociatae B¹, sociat^{et} *e B²*, sociitae *B³*, s[o]cia(t)[a]e *G* 11 est *om. BG*
calor P flagrantior est *BG*, frantior *R¹*, fragrantior *H*, flagantior *V*
 12 quaerigoribus in quafrigoribus *corr. H¹²* frigidioribus *B*, frig[idior](ib.) *G*
 ac] et *H* 13 occisus *B^{ac}* in occasus || deficit *R* (fol. 55 b), a nam incipit *R^p*
 16 in ita [pla] ^{ga} desinit codicis *G* pag. 31 (112), sequitur pag. 32 (111), cuius
in uerss. 1. 2. 30. 31 per pauca legebantur plaga est *P* (septentri)[o]-
 nis *G*, septentrionis *RV* 17 aestate *H* 18 place *P* autumnus *R*
 est] et *P* septentrionalis *H* hibernum scripsi, hibernus *C*; hiems *edd.*
 19 meridianae *H* septentrionali* (*s er.*) *P* 21 igne *RH* 22 die *H*
 23 quae *H*, qui *B^{ar}* (*i del. et eras., non corr.*) *RV*, quia (*exp. m. 3?*) *P* orbis *P*

- ac uolubiles, quos uocamus annos, alterna per uices successione
 conficiant. dies, quem primus oriens subministrat, dei sit ne-
 cesse est, ut omnia quaecumque meliora sunt, nox autem,
 quam occidens extremus inducit, eius scilicet quem dei esse
 aemulum diximus. quae duo etiam in hoc praescius futurorum
 deus fecit, ut ex his et uerae religionis et falsarum supersti-
 tionum imago quaedam ostenderetur. nam sicut sol, qui ori-
 tur in diem, licet sit unus, unde solem esse appellatum
 Cicero uult uideri, quod obscuratis sideribus solus ap-
 pareat, tamen quia uerum ac perfectae plenitudinis lumen
 est et calore potentissimo et fulgore clarissimo inlustrat omnia,
 ita in deo, licet sit unus, et maiestas et uirtus et claritudo
 perfecta est. nox autem, quam prauo illi antitheo dicimus
 adtributam, eius ipsius multas et uarias religiones per simili-
 tudinem monstrat. quamuis enim stellae innumerabiles mi-
 care ac radiare uideantur, tamen quia non sunt plena et so-
 lida lumina, nec caloris praeferunt quicquam nec tenebras
 multitudine sua nuncunt. duo igitur illa principalia inueniun-
 tur, quae diuersam et contrariam sibi habent potestatem, calor
 et umor, quae mirabiliter deus ad sustentanda et gignenda
 omnia excogitauit. nam cum uirtus dei sit in calore et igni,
 nisi ardorem uimque eius admixta umoris ac frigoris materia
 temperasset, nec nasci quicquam nec cohaerere potuisset, quin
 statim conflagratione interiret quidquid esse coepisset. unde

5 diximus] cf. § 5 (II 8, 4). *AUCTORES* 8] de nat. deor. II 27, 68.

EXPILATORES 8 s.] Isidor. orig. III 71, 1; de nat. rer. XXIV 1
 (ex Lact. ut uid., non ex Cic., cf. Cic. 'sol dictus', Lact. 'solem . . appellatum',
 Isid. 'sol appellatus').

B(G)R^pHPV] 2 perficiant *H* primum, *B*³, primum *H* 5 quae duo]
 quando *B* 6 iis *edd.* religiones *B* falsorum *B*¹, *corr.* *B*³ 8 sit *B*¹
 9 uideri] uidelicet *Heumannus* malim (cunctis) sideribus *ex utroque loco*
Isidori, uix (omnibus) *ex Cic.* 10 lumen] nomen *P* 11 potissimo *PV*
 inlustrat (in *add. m.* 2) *V* 12 una *P* et claritudo (et *cl. add. m.* 2) *V*
 13 an diximus? 14 in (si)m(i)[l](i)t[u] desinit *codicis G* pag. 32 (111), se-
 quitur pag. 33 (118), cuius in *uerss.* 1. 2 pauca legebantur 15 demon-
 strat *BP*, (mo)[nst](ra)nt *G* 16 et] ac *BP* 17 quicquam preferunt *P*
 praefecerunt *V*¹ nec *om.* *B* 20 humor *B*², sic saepius et *om.* *H*
 22 admixtam *B* materiam *H* 23 coherere *P*³ potuissent *V* 24 con-
 flagratione *H*, conflagratione *V*²

et philosophi quidam et poetae discordi concordia mundum
constare dixerunt, sed rationem penitus non uidebant. Hera- 18
clitus ex igni nata esse dixit omnia, Thales ex aqua. uterque
uidit aliquid, sed errauit tamen uterque, quod alterutrum si
5 solum fuisset, neque aqua nasci posset ex igni neque rursus
ignis ex aqua: sed est uerius simul ex utroque permixto cuncta
generari. ignis quidem permisceri cum aqua non potest, 19
quia sunt utraque inimica et si comminus uenerint, alterutrum
quod superauerit conficiat alterum necesse est, sed eorum sub-
10 stantiae permisceri possunt: substantia ignis calor est, aquae
umor. recte igitur Ouidius: 20

quippe ubi temperiem sumpsere umorque calorque,
conciunt et ab his oriuntur cuncta duobus.
cumque sit ignis aquae pugnax, uapor umidus omnes
15 res creat et discors concordia fetibus apta est.

alterum enim quasi masculinum elementum est, alterum quasi 21
femininum, alterum actiuum, alterum patibile. ideoque a ueteri-
bus institutum est ut sacramento ignis et aquae nuptiarum
foedera sanciantur, quod fetus animantium calore et umore cor-
20 porentur atque animentur ad uitam. cum enim constet omne 22
animal ex anima et corpore, materia corporis in umore est,

AUCTORES 1] infra u. 15; Horat. epist. I 12, 19. 12 ss.] Metam.
I 430 ss. 18—20] cf. Varro de ling. lat. V § 61 (ignis et aqua — nuptiis eqs.).

B(G)R^pHPV] 1 discordiaa (aa ex ad m. 2?) V 2 stare B heracletus H
3 in* ex ini B m. 1 uel 2, igni B³, igne RP 4 utea B¹, ute* B², correctio-
nem renouauit B³ 5 igne P potuisset edd. 6 est] et B 7 qui quidem H
misceri P 8 utraq. (raq. add. m. 2) V uenerint H² 9 superauit P confici-
ant (sic) — possunt euan. restituit V² 10 malim subst. (enim), Thilo (autem),
Schoellius et Hartelius (si) subst. atqueumor B¹, a*quæumor B² 12 ubi R
temperie, V 13 a Cuncta incipit codicis G pag. 34 (117) paene tota lecta
14 aquae P² pugnans B, repugnans H *umidus (h er., quod add. m. 2) B,
sic sapius, uel h s. l. eras, u[m]idus (m add. m. 2) P omnis V 15 res
creat] recreat HP concordia] haec concordia H fetibus] reb. B¹, corr. B³
16 elementum om. B¹ (post quasi s. l. add. B³) G 17 femininum H²
18 sacramentum B, sacrament[um] G 19 foedere B¹ (corr. B³) G
sanciatu B¹GP¹, corr. B³P² colore B¹, corr. B³ corporentur V²
21 anima] anima* (e er.) P materiae GP¹, e fin. expunx. P² corporis
in umore om. G in umore] innumerae B¹, part. ras. corr. B³, in more P

animae in calore: quod ex auium fetibus datur scire, quos
 crassi umoris plenos nisi opifex calor fouerit, nec umor potest
 23 corporari nec corpus animari. exulibus quoque igni et aqua
 interdici solebat: adhuc enim nefas uidebatur quamuis malos,
 24 tamen homines supplicio capitis adficere. interdicto igitur 5
 usu earum rerum quibus uita hominum constat perinde habebatur,
 ac si esset qui eam sententiam exceperat morte multatus.
 adeo duo ista elementa prima sunt habita, ut nec ortum
 25 hominis nec uitam sine his crediderint posse constare. horum
 alterum nobis commune cum ceteris animalibus est, alterum 10
 soli homini datum. nos enim quoniam caeleste atque immortale
 animal sumus, igni utimur, qui nobis in argumentum immortalitatis
 est datus, quoniam ignis e caelo est; cuius natura quia mobilis
 est et sursum nititur, uitae continet rationem.
 26 cetera uero animalia quoniam sunt tota mortalia, tantummodo 15
 aqua utuntur, quod est elementum corporale atque terrenum.
 cuius natura quia mobilis est ac deorsum uergens, figuram
 mortis ostendit. ideo pecudes neque in caelum suspiciunt neque
 religionem sentiunt, quoniam ab his usus ignis alienus
 27 est. unde autem uel quomodo deus haec duo principalia, 20
 ignem et aquam, uel accenderit uel eliquauerit, solus potest
 scire qui fecit.

1 10. Consummato igitur mundo animalia uarii generis, dissimilibus
 formis, et magna et minora uti fierent imperauit. et
 facta sunt bina id est diuersi sexus singula, ex quorum fetibus 25

EPITOME 23—147, 1] c. 22, 2 terram — animalibus.

B(G)R'HPV 1 in calore] incolare *H* calore[m] *G* quos] quod *BP*,
 quo[d] *G* 2 umores *P*, humoris *V*² fouerit *H*² 3 corporari, *V*²
 ignis *B* 5 tamen *om.* *P* adfligere *BP*, ad[f]ligere[m] *G* 6 pro usu
 earum rerum hoc [suarum rerum] *G* 8 adeo *BV*, adeos *P*, adō *V*
 sūnt p̄ima *B* 9 crediderint (*alt. i ras. ex u*) *V* 10 animantibus *B*
 est et *H* 13 in est datus *desinit codicis G pag. 34 (117)* 14 quia]
 quoniam *H* sursum (o m. 3) *B* 16 quod elementum est utuntur cor-
 porale *B* 17 immobilis (n m. 3) *B*, mollis *P* 18 suscipiunt *V*^{ac}
 19 ab *om.* *H* his] an iis? 20 quomodo deus] quomod sic *H* prin-
 cipalia *P*² 21 liquauerit *P* 23 consumpto *P* uariis (s ex i m. 1?) *B*
 24 ut *BR*

et aer et terra et maria completa sunt, deditque his omnibus
generatim deus alimenta de terra, ut usui esse homini possent,
alia nimirum ad cibos, alia uero ad uestitum, quae autem
magnarum sunt uirium, ut in excolenda terra iuuarent; unde
5 sunt dicta iumenta. ita rebus omnibus mirabili descriptione 2
compositis regnum sibi aeternum parare constituit et innume-
rabiles animas procreare, quibus immortalitatem daret. tum 3
fecit sibi ipse simulacrum sensibile atque intellegens id est ad
imaginis suae formam, qua nihil potest esse perfectius: homi-
nem figurauit ex limo terrae; unde homo nuncupatus est,
10 quod sit fictus ex humo. denique Plato humanam formam 4
θεοειδῆ esse ait, et Sibylla quae dicit:

εἰκλὼν ἐστ' ἀνθρώπος ἐμὴ λόγον ὀρθὸν ἔχουσα.

de hac hominis fictione poetae quoque quamuis corrupte, tamen 5
15 non aliter tradiderunt: namque hominem de luto a Prometheo
factum esse dixerunt. res eos non fefellit, sed nomen artificis.
nullas enim litteras ueritatis attigerant, sed quae prophetarum 6

EPITOME 6—10] c. 22, 2 tum — figuratum 16 s. (Prometheo)]
c. 20, 12.

AUCTORES 2—4] cf. Cic. de legg. I 8, 25 (pecudes — procreatas).
8 s. ad — formam] cf. Gen. 1, 27. 11] de rep. 501 B (θεοειδές). 13] VIII 402.

EXPILATORES 3—5] Isidor. orig. XII 1, 7. 10 s. unde — humo]
Isidor. orig. XI 1, 4; de differ. rer. XVII 47: rationem autem humani corporis
singulorumque membrorum differentiam Lactantius siue plerique auctorum
ita definierunt dicentes: homo dictus est ab humo. (Isidor. hunc potius
locum quam illum qui est in libro de ira diu. c. 10, 43 spectare uidetur.)

BR^pHPV] 2 deus om. P elementa V hominibus RV edd. homini
esse H 3 uestitū (tū in ras. m. 2) sic V 4 ut P² iubarent H
unde V² 5 omnibus rebus P descriptione BHV, discretionem R 6 pa-
trare B et] eo B 7 procreari H immortalitē (ta et ~ add. m. 2) V
dedit V 8 ipse sibi H 9 perfectus B¹⁷ 10 e R est om. B
11 factus HP¹ (corr. P²) humo] limo V 12 θεοειδῆ edd., theoiden BV,
ΑΘΕΟΙΑΗΝ R, theonidē H, theo·i·den P esse ait] adserit B 13 ΗΚΟΝ-
ΔΙΑΝΘΡΩΠΟΕΜΕ ΛΟΓΟΝΟΡΘΟΝΕΚΟΥΣΑ B, ΙΚΩΝΕΙ ΑΝΘΡΩΠΟC ΕΜΗ-
ΛΟΓΟΝΟΡΘΟΝ ΕΚΟΥCΑ R, icon est antroposem elogonor tonyeusan H,
ΙΚΝΕΙ ΑΝΤΡΩΠΟC ΕΜΗ·ΛΟΓΟΝ·ΟΡΘΟΝ·ΕΚΟΥCΑ P, ΕΙΚΩΝΕΙΑΜ
ΘΡΩΠΟC ΕΜΗ/ΛΟΓΟΝΟΡΘΟΝΕΚΟΥCΑ V interpretationes lat. in R et P
14 fictione H quoque (d er.) H corrupte P²⁷ 16 fictum R, recte ?
eos V²

uaticinio tradita in sacrario dei continebantur, ea de fabulis et obscura opinione collecta et deprauata, ut ueritas a uulgo solet uariis sermonibus dissipata corrumpi nullo non addente aliquid ad id quod audierat, carminibus suis comprehenderunt. et hoc quidem inepte, quod tam mirabile tamque diuinum opificium homini dederunt. quid enim opus fuit hominem de luto fingi, cum posset eadem ratione generari qua ipse Prometheus ex Iapeto natus est? qui si fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit: de diis autem illum non fuisse poena eius in Caucasio monte declarat. sed neque patrem eius Iapetum patrumque Titana quisquam deos nuncupauit, quia regni sublimitas penes Saturnum solum fuit, per quam diuinos honores cum omnibus suis posteris consecutus est. multis argumentis hoc figmentum poetarum coargui potest. factum esse diluuium ad perdendam tollendamque ex orbe terrae malitiam constat inter omnes. id enim et philosophi et poetae scriptoresque rerum antiquarum locuntur in eoque uel maxime cum prophetarum sermone consentiunt. si ergo cataclysmus ideo factus est, ut malitia quae per nimiam multitudinem increuerat perderetur, quomodo fictor hominis Prometheus fuit, cuius filium Deucalionem idem ipsi ob iustitiam solum dicunt esse seruatum? quomodo unus gradus et una progenies orbem terrae tam celeriter potuit hominibus implere? sed uidelicet hoc quoque sic corruerunt ut illud superius, cum ignorarent et quo tempore cataclysmus sit factus in terra

B(G)R^pHPV] 1 ea de] eadem *BP* 2 a om. *B* 3 corrupit (*exp. m. 2?*) sic *P* 4 aliquid ad id quod audierunt *B*, id om. *cett.* comprehenderent (*corr. m. 2*) *V* 5 enepte *P* opificium *B* 6 fuit] est *V* 7 posset *P* 8 ex · I · apeto *V* 11 eius] ipsius *R* · I · A · petum *P* patrumque *H*, patrum *P* titanam *B*, titanum *H* 13 quem *H* a Suis incipit codicis *G* pag. 35 (76), cuius in uersu 1 per paucae litterae legebantur 15 ad perdendam — terrae] ad perdendam de terra *B*¹, ad tollendam perdendamq. ex orbe de (*sed de linea del.*) terrae *B*³ perdendum *P* 16 constet *V*¹ homines *B* id enim et *BR*, id enim *H*, quidam enim *P* idem enim et *V* *edd.*, sed ad id enim cf. pag. 138, 12 17 loquuntur *HP* 18 uel om. *PV* 19 cathaclismus *R*, sic etiam 25, cateclismus *V* malitiam *H* 21 deuchalionem *R* 23 tam] quam *P* 24 quosque (*d er.*) *H* 25 terrā *B*

et quis ob iustitiam meruerit genere humano pereunte seruari
et quomodo aut cum quibus seruatus sit: quae omnia prophe-
ticae litterae docent. apparet ergo esse falsum quod de opi-
ficio Promethei narrant. uerum quia poetas dixeram non 12
5 omnino mentiri solere, sed figuris inuoluere et obscurare quae
dicant, non dico esse mentitos, sed primum omnium Promethea
simulacrum hominis formasse de molli ac pingui luto ab eo-
que primo natam esse artem statuas et simulacra fingendi,
siquidem Iouis temporibus fuit, quibus primum templa con-
10 stitui et noui deorum cultus esse coeperunt. sic ueritas fu- 13
cata mendacio est et illud quod a deo factum ferebatur, ho-
mini, qui opus diuinum imitatus est, coepit adscribi. ceterum
fictio ueri ac uiui hominis e limo dei est. quod Hermes 14
quoque tradit, qui non tantum hominem ad imaginem dei
15 factum esse dixit a deo, sed etiam illud explanare temptauit,
quam subtili ratione singula quaeque in corpore hominis mem-
bra formauerit, cum eorum nihil sit quod non tantundem ad
usus necessitatem quantum ad pulchritudinem ualeat. id 15
uero etiam Stoici cum de prouidentia disserunt, facere conan-
20 tur et secutus eos Tullius pluribus quidem locis, sed tamen
materiam tam copiosam et uberem strictim contingit. quam

4 dixeram] I 11, 17—36; 19, 5. *EPITOME* 3—12] c. 20, 12 s.

AUCTORES 14 s.] Poemand. c. 1, 12 (pag. 6, 3 Parth.). 15—18] ibid.
c. 5, 6 s. (pag. 44, 10 ss.). 20] eos locos esse in IV. de re publica libro,
in I. de legg. (c. 9), in II. de nat. deor. (c. 54 ss.) Lact. dicit de opif. dei c. 1, 12 s.

EXPILATORES 6—8] Isidor. orig. VIII 11, 8.

B(G)R^pHPV] 1 meruerit] uoluerit *B* generis *V* seruari] saluari *V*
3 opificio] opificio idem *B* 4 poetas (as *add. m. 2*) *P* dixerant *P*, dixerat *V*²
6 primo omnium prometheo *H* 7 simulacrū hominis *V*² formasse s;
(i. e. sed) de *R* 8 statuas *P*³ et] sed *P* 9 a [F]uit quibus *incipit*
codicis G pag. 36 (75) *paene tota lecta* et primum *H* constituit *P*
10 c(u)ltus (u s. l. m. 3) *B* fugata *PV* 11 et om. *B* 13 eli///modi
ex eiusmodi *B*³ est in *mg.* *V*² 14 quodque *H* tradidit *RH* imagi-
nem dei *** (est *er.*), *sequuntur uerba* quod hermes *usque ad* imaginem
*repetita, sed del. m. 2, tum *** (dī *er.*) fictum ēe, (e in *ras. m. 2*) dixit *V*
15 factus *P*¹, *corr. P*², fictum *V* 16 quoque *PV* 19 stoici (stoi in *ras.*
et ei s. l. m. 1 ?) *P* disserunt] disputant disserunt *R* 20 plurimis *II*
21 contigit *HP* quam] qua *G*

ego nunc idcirco praetereo, quia nuper proprium de ea re
 16 librum ad Demetrianum auditorem meum scripsi. illud hoc
 loco praetereire non possum quod errantes quidam philosophi
 aiunt, homines ceteraque animalia sine ullo artifice orta esse
 de terra. unde illud est Vergilianum

5

uirumque
 terrea progenies duris caput extulit aruis.

et ii maxime in ea fuere sententia qui esse providentiam negant:
 nam Stoici animantium fabricam diuinae sollertiae tribuunt.
 17 Aristoteles autem labore se ac molestia liberauit dicens semper
 fuisse mundum: itaque et humanum genus et cetera
 quae in eo sunt initium non habere, sed fuisse semper
 18 ac semper fore. sed cum uideamus singula quaeque animalia
 quae ante non fuerint esse incipere et esse desinere, necesse
 est totum genus aliquando esse coepisse et aliquando desitutum
 15 esse, quia coepit. omnia enim tribus temporibus contineri
 necesse est, praeterito praesenti futuro. praeteriti est origo,
 20 praesentis substantia, futuri dissolutio. quae omnia in singu-
 lis hominibus apparent: et incipimus enim, cum nascimur, et
 sumus, cum uiuimus, et desinimus, cum interimus. unde 23
 etiam tres Parcas esse uoluerunt, unam quae uitam hominis
 ordiatur, alteram quae contexat, tertiam quae rumpat ac finiat.

AUCTORES 6 s.] Georg. II 340 s. 10 s.] cf. de caelo I 10 (Cic.
 Acad. II 38, 119; Tusc. I 28, 70).

EXPILOTORES § 20] Isidor. orig. VIII 11, 93.

B(G)R^vHPV 2 ad *P*² meum *B*² 3 philosophi quidam *BG* 4 arti-
 fic[i] *G* 5 de terra om. *G* illades *B*¹, illudes *B*² uirgilianum est *V*
 uerginianum *R* 6 uirumque om. *V* 7 terrea *V*, terrae *P*, cf. orta esse
 de terra 4; ferrea *BRH*, [fe]rrea *G*; ferrea *codd. Verg. et Seruius*, terrea
in Medic. correct., Bentleyus 8 ii *edd.*, hi *BRH*, [hii] *G*, hii *P* sen-
 tentia *G* providentia *G* 10 aristoteles *R*, aristoteles *P*, hae scripturae
 frequentes in *codd. excepto B* se labore *BG* 11 in fuisse desinit *co-*
dicis G pag. 36 (75) pr. et om. B 13 sed cum] ac *B*¹, del. et sed cum
 s. l. *corr. B*² uidemus *B* 14 fuerunt (-f *R*) *BR* desinere *B*²
 15 aliquando esse — quia in *ras. P* desitutum] desinit utrumque *P* 16 coe-
 perit *edd.* 19 et (ante incipimus) om. *BP* 21 parcas s. l. in partes
corr. m. 2, tum parcas s. l. restituit *m. 2 V* unamque (a *er.*) *V* uitā
 (~ *m. 2*) *V* 22 contexat (s *er.*) *B*

in toto autem genere hominum quia solum praesens tempus 21
 apparet, ex eo tamen et praeteritum id est origo colligitur et
 futurum id est dissolutio. nam quoniam est, apparet ali- 22
 quando coepisse — esse enim nulla res sine exordio potest —
 5 et quia coepit, apparet quandoque desitutum; nec enim potest id
 totum esse immortale quod ex mortalibus constat. nam sicut 23
 uniuersi per singulos interimus, fieri potest ut aliquo casu
 omnes simul, uel sterilitate terrarum, quae accidere particulatim
 solet, uel pestilentia ubique diffusa, quae singulas urbes aut
 10 regiones plerumque populatur, uel incendio in orbem inmisso,
 quale iam fuisse sub Phaethonte dicitur, uel diluuiio aquarum,
 quale sub Deucalione traditur, cum praeter unum hominem
 genus omne deletum est. quod diluuium si casu accidit, pro- 24
 fecto potuit accidere ut et ille unus qui superfuit interiret. si
 15 autem diuinae prouidentiae nutu, quod negari non potest, ad
 reparandos homines reseruatus est, apparet in dei potestate
 esse uel uitam uel interitum generis humani. quod si potest
 occidere in totum, quia per partes occidit, apparet aliquando
 esse ortum, et fragilitas ut initium, sic declarat et terminum.
 20 quae si uera sunt, non poterit defendere Aristoteles quominus 25
 habuerit et mundus ipse principium. quod si Aristoteli Plato
 et Epicurus extorquent, et Platoni et Aristoteli qui semper
 fore mundum putauerunt, licet sint eloquentes, ingratis tamen
 idem Epicurus eripiet quia sequitur ut habeat et finem. sed 26
 25 haec in ultimo libro pluribus: nunc ad hominis originem re-
 curramus.

25 in ultimo libro] c. 14, 5 ss.

AUCTORES 17—24 (22 Epicurus)] cf. ad frg. 304 (p. 214, 26).

BR^pHPV] 1 totū V¹, ras. et s. l. corr. V² quia] quamquam coni. Thilo
 3 nam] quam R 5 desitutum] esse desitutam R 8 sterilitate BV¹ uel
 particulatim P 9 uel ei B qua B aut] ac RH, fort. recte 10 orbe H
 11 qualem H iam in orbē (exp. m. 3) B sub ex in B³ faetonte B,
 fetonte R 14 unus ex iustus ut uid. B³ 15 nutu] datur B 16 po-
 testatem P 18 accidere H accidit H aliquandō V 19 ut] et B¹
 (corr. B³) H declararet H 20 potest R 21 post si eras. & V
 23 ingratis (e ex i) B³ 24 epicurus idem H eripiet] docet B, eripuit
 et R ad quia cf. indicem gramm. ut] et P 25 pluribus] pluribus
 exsequemur B percurramus P

- 1 11. Aiunt certis conuersionibus caeli et astrorum motibus
maturitatem quandam extitisse animalium serendorum, itaque
terram nouam semen genitale retinentem folliculos ex se quos-
dam in uterorum similitudinem protulisse — de quibus Lucretius:

crescebant uteri terram radicibus apti —

5

- eosque cum maturuissent, natura cogente ruptos animalia tenera
2 profudisse. deinde terram ipsam umore quodam qui esset
lacti similis exuberasse eoque alimento animantes esse nutritas.
quomodo igitur uim frigoris uel caloris ferre aut uitare potue-
runt aut omnino nasci, cum sol exureret, frigus adstringeret? 10
'non erant' inquit 'in principio mundi nec hiemps nec aestas,
3 sed perpetua temperies et uer aequabile.' cur ergo nihil ho-
rum fieri etiamnunc uidemus? 'quia semel fieri necessarium
fuit ut animalia nascerentur; postquam uero esse coeperunt,
concessa his facultate generandi et terra parere desiit et tem- 15
4 poris condicio mutata est.' o quam facile est redarguere
mendacia! primum, quod nihil potest esse in hoc mundo,
quod non sic permaneat ut coepit. nec enim sol et luna et
astra tunc non erant aut cum essent, meatus non habebant
ac non diuina moderatio, quae cursus eorum temperat et gu- 20
5 bernat, cum ipsis simul coeperat. deinde, quod si ita sit ut
dicunt, esse prouidentiam necesse est, et in id ipsum incidunt
6 quod maxime fugiunt. nondum enim natis animalibus aliquis
utique prouidit ut nascerentur, ne orbis terrae desertus atque
incultus horreret. ut autem de terra sine officio parentum 25

AUCTORES 1 s.] Aiunt — serendorum] cf. Cic. de legg. I 8, 24.
2—8; 25—153, 4] cf. Lucr. V 783—820. 5] ibid. 808. 11 s.] cf. ibid.
806. 818 s. 13—16] cf. ibid. 793—796. 826—836.

BR,HPV] 1 ceteris conuersionibus B 4 similitudine V 5 ter-
ram V cum codd. Lucr., terrae (t in ras. B²) BH, terre R, terra P
6 maturassent R, maturuissent H temera H 8 lacte H 9 caloris uel
frigoris R uel] aut H uel caloris om. P ferrae (a er.) B 11 erat RH,
fort. recte in principio V nec (ante hiemps) om. HV, fort. recte.
hiems H nec] aut H 12 sed om. P uir P 13 semel] semel aiunt B
15 is H, hīs P 21 coeperat P, coeperit cett. 22 est] esse B 23 faciunt
(corr. m. 2) V enim om. B 24 ne V²

nasci possent, necesse est magna ratione esse prouisum; deinde
 ut umor ille concretus e terra in uarias imagines corporum
 fingeretur, item ut e folliculis quibus tegebantur accepta uiuendi
 sentiendique ratione tamquam ex aluo matrum profunderentur,
 5 mira inextricabilisque prouisio est. sed putemus id quoque 7
 casu accidisse, illa certe quae secuntur fortuita esse non pos-
 sunt, ut terra continuo lacte manaret, ut aeris temperies esset
 aequalis. quae si constat idcirco esse facta, ut animalia re- 8
 cens edita uel haberent alimentum uel non haberent periculum,
 10 necesse est ut aliquis diuina nescio qua ratione prouiderit.
 quis autem potest prouidere nisi deus? uideamus tamen an 9
 id ipsum quod dictitant fieri potuerit, ut homines nascerentur
 e terra. si consideret aliquis quamdiu et quibus modis educa-
 tur infans, intellet profecto non potuisse terrigenas illos
 15 pueros sine ullo educatore nutriri. fuit enim necesse con- 10
 pluribus mensibus iacere proiectos, donec confirmatis neruis
 mouere se locumque mutare possent: quod uix intra unius
 anni spatium fieri potest. iam uide utrumne infans eodem 11
 loco et eodem modo quo effusus est iacere per multos menses
 20 ualuerit ac non et umore illo terrae, quem alimenti gratia
 ministrabat, et sui corporis purgamentis in unum mixtis ob-
 rutus corruptusque moreretur? itaque nullo modo fieri potest 12
 quin ab aliquo fuerit educatus: nisi forte animalia omnia non

AUCTORES 7—9] cf. ibid. 809—819.

BR^{HPV} 1 possunt P^{ac} esse P² 2 umor¹ P² e] et P 3 item]
 iterum P 4 funderentur B 5 inextricabilisque B, inexplicabilisque cett.,
 Buenemannus conl. de opif. c. 8, 9, sed cf. de opif. c. 18, 1; Inst. III 17, 17
 6 sequuntur HPV 7 manaret (e in ras. ex a ? m. 2) B 8 constant B¹,
 corr. B³ facta esse RP ut R² recens edita] recensendi B 9 post
 alimentum hoc uel non haberent alimentum B¹, expunx. B³ 10 nescio
 qua om. H 11 tamen] ergo B an id B³ 12 dictitant] iactant H
 13 e] et P^{ac}, s. l. corr. m. 1 ? si om. P quamdiu B² 14 infans B³
 intellet] hoc intellet B, sane intellet R potuisset V¹ 15 fuisset H
 necesse enim fuit P cum pluribus V 16 eiectos B confirmatis ner-
 uis B³ 17 unius om. B 18 arnis P¹, s. del. P² iam om. B in
 eodem HV^{ar} eodem loco et om. P 19 et** (in er.) eodem modo V¹,
 in mg. et eodem modo repetiit V² fusus B permultis mensibus B
 20 ac] ut conl. Thilo quem] quod BPV 21 ministraret P¹, corr. P²

tenera nata sunt, sed excreta, quod ut dicerent numquam illis
 13 uenit in mentem. omnis igitur illa ratio impossibilis et uana
 est, si tamen ratio dici potest qua id agitur, ut nulla sit ratio.
 qui enim dicit omnia sua sponte esse nata nihilque diuinæ
 prouidentiae tribuit, hic profecto rationem non adserit, sed
 14 euertit. quodsi neque fieri quicquam sine ratione neque nasci
 potest, apparet esse diuinam prouidentiam, cuius est proprium
 quod dicitur ratio. deus igitur rerum omnium machinator
 15 fecit hominem. quod Cicero quamuis expers caelestium lit-
 terarum uidit tamen, qui libro de legibus primo hoc idem
 16 tradidit quod prophetae. cuius uerba subieci. animal hoc
 prouidum sagax multiplex acutum memor plenum ra-
 tionis et consilii, quem uocamus hominem, praeclara
 quadam condicione generatum esse a supremo deo.
 solum est enim ex tot animantium generibus atque
 15 naturis particeps rationis et cogitationis, cum cetera
 17 sint omnia expertia. uidesne hominem quamuis longe a
 ueritatis notitia remotum tamen, quoniam imaginem sapientiae
 tuebatur, intellexisse non nisi a deo hominem potuisse gene-
 18 rari? sed tamen diuinis opus est testimoniis, ne minus hu-
 mana sufficiant. Sibylla hominem dei opus esse testatur:

ὁς μόνος ἐστὶ θεὸς κρίστης ἀκράτητος ὑπάρχων
 αὐτὸς δ' ἐστήριξε τύπον μορφῆς; μερόπων τε —

AUCTORES 11] I 7, 22. 22—155, 1] fragmento I adiecit Friedt.
 (u. 36—38); u. 23 inuenitur etiam Sibyll. III 27; cf. Alexandrum in cur.
 poster. ad III 27 et ad hos uersus (frg. II, uol. I 302).

BR^pHPV] 1 tenera] e terra H ex se creata H, excreta P¹, alt. e del. P²
 2 uenit V² 3 qu=a (i er.) H ut om. H 4 dici V² 7 apparet P^{ac}
 est om. B¹, post proprium s. l. add. B² 8 quod (exp. m. 2) V omnium
 om. P 9 littera(ru)m B 11 quod — subieci] profetis eius uerba sunt
 subiecta B propheta H 14 esse H² 15 solo P^{ac} 19 intellexis(se) B
 potuisse in mg. V² 20 sed] et H 21 sibyllam B 22 MONON P
 ICTI B ΘΙΟC B ΚΑΤΙCΤΗC P ΥΠΑPCON P ΚΤΙCΤΗC·Α·ΚΡΑΤΗΤΟ·
 ΤΥΠΑΡΧΩΝ V osmonestitheos ectistes acrateto suparchon H 23 αὐτὸς
 ὁς ἐστήριξε codd. Sibyll. δ' ἐστήριξε] ICTEPICEI B τύπον om. P μορφῆς]
 ΜΟΡΦΑΙC B, ΦHC P; μορφῆν codd. Sibyll. ΜΕΡΟΠΟΝ B, ΜΕΡΟΡΩ V;
 μερόπασσι (om. τε) conl. uel cum edd. quibusd. Sibyll. μερόπων μορφῆν τε
 τύπον τε scribendum putat Struuius, opusc. I 61; cf. Volkmannum, de orac.

αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων, γενέτης βίότοιο.

eadem sanctae litterae continent. deus ergo ueri patris officio 19
functus est, ipse corpus effinxit, ipse animam qua spiramus
infudit, illius est totum quidquid sumus. quomodo id fecerit 20
5 si nos oporteret scire, docuisset, sicut docuit cetera quae cogni-
tionem nobis et pristini erroris et ueri luminis adtulerunt.

12. Cum ergo marem primum ad similitudinem suam fin- 1
xisset, tum etiam feminam configurauit ad ipsius hominis effi-
giem, ut duo inter se permixti sexus propagare subolem possent
10 et omnem terram multitudine obplere. in ipsius autem 2
hominis fictione illarum duarum materiarum quas inter se
diximus esse contrarias, ignis et aquae, conclusit perfecitque
rationem. ficto enim corpore, inspirauit ei animam de uitali 3
fonte spiritus sui qui est perennis, ut ipsius mundi ex contra-
15 riis constantis elementis similitudinem gereret. constat enim
ex anima et corpore id est quasi ex caelo et terra, quando-

EPITOME 3 s. 13 s.] c. 22, 2 inspirauit ad uitam.

Sibyll. dissert. pag. 16 autras exteri xeriponor iesmero ponte H με-
ρόπων τε—] distinctione significabam, id quod coniunctione τε, fortasse
etiam uoce πάντων p. 155, 1 indicatur, consulto a Lact. omisum esse — uix
enim casu intercidit — uersum qui subsequitur Sibyll. III 28 καὶ θήρας ποίησε
καὶ ἑρπετὰ καὶ πετεινά, siue Lact. ipse aut unum uersum αὐτὸς δ' ἐστήριξε κτλ.
aut hos duos ex libro III desumptos cum uersibus 154, 22 et 155, 1 con-
iunxit (similis uel licentia uel negligentia est I 21, 14) siue, id quod minus
ueri simile est, uersus qui sunt III 27 et 28, etiam in hoc fragmento fuerunt.

BR^{HPV} 1 ATOC P ΕΜΕΙΞΕ R, ΕΜΙΞΕ V ΠΥCIN B, ΦΥCΙ V
ΠΑΝΤΕ B, ΤΙΑΝΩΝ P γενέτης Stadtmuellerus; ++ΓΕΝΕΟC (2 litt. eras.
uel euan.) B, ΓΕΝΕHC RPV ΒΙΟΤΟΤΟΙΟ P, ΒΙΟΤΟΤΟ V autose maceris
in pantoteneas bitio H πάντων γενέτης βίότοιο edd. interpretationes lat.
in RHP, in RH in mg. in 7 uersibus Sibyll. e Lact. congestis, quos
codd. quidam Sibyll. aut in extrema praefatione aut loco praefationis
habent, u. 154, 23 s. tales leguntur Αὐτὸς στήριξεν μορφοῦς τε τύπον, μερόπων τε
ἀδγάς μίξε, φύσιν πάντων γενέτης βίότοιο; cf. ed. Friedl. sect. alt. pag. VI. IX;
ed. Alexand. I pag. XLV. 10. 2 (sa)netae B continen(t) B 3 effinxit H
ipsa R quam H 4 infudit P illud ut uid. B¹, in ras. corr. B² effecerit V
7 mare H, matrem V 9 mixti B sexsus B¹, alt. s del. B³ 10 ob-
plere] operae H in om. B¹P¹, add. B²P² 11 fuctione H, fuctione V²
12 aquae B³ 13 fincto (n er.) H inspirauit BR e coniectura ut uid.,
sed recta; spirauit HPV; cf. hominem — inspirauit ad uitam Epit. 22, 2
ei om. H 14 perhennis R 15 elementi* (s er.) H, elementi P

stra corpora ex his quattuor ele-
5 dixit a deo: habere namque in-
quid aeris, aliquid aquae, aliq-
ignem esse neque aerem neque a-
quae quidem falsa non sunt: nam te-
umoris in sanguine, aeris in spiritu,
6 sed neque sanguis a corpore secerni p-
neque calor uitalis a spiritu sicut igni
omnium duo sola reperiuntur elementa
7 in nostri corporis fictione conclusa est.
ac repugnantibus homo factus est sicut
ac tenebris, ex uita et morte: quae de
homine praecepit, ut si anima superauit
sit immortalis et in perpetua luce uers-
uicerit animam ditionique subiecerit, sit
8 ni: et in morte. cuius non ea uis e-
extinguat omnino, sed ut puniat in ae-
mortem secundam nominamus, quae est
9 et immortalitas. primam sic definimus
animantium dissolutio, uel ita: mors e-

2 diximus] c. 10, 3.

AUCTORES 2—5] cf. Quintil. I 4, 4.

floril. 11, 23 init. τὰ δὲ ἡμέτερα σώματα — οὐδὲν

EXPILATORES 11 s.] Isidor. orig. X
XVII 48.

BR^pHPV] 1 e om. *H* oritur e caelo *R*
tū *R* empedocles *B* empedoclesq; *V*² 4 uer-
id est ignem *BP* 6 triplex

seductio; secundam uero sic: mors est aeterni doloris perpressio,
 nel ita: mors est animarum pro meritis ad aeterna supplicia
 damnatio. haec mutas pecudes non adtingit, quarum animae
 non ex deo constantes, sed ex communi aere morte soluuntur.
 5 in hac igitur societate caeli atque terrae, quorum effigies ex- 10
 pressa est in homine, superiorem partem tenent ea quae sunt
 dei, anima scilicet quae dominium corporis habet, inferiorem
 autem ea quae sunt diaboli, corpus utique, quod quia terrenum
 est, animae debet esse subiectum sicut terra caelo. est enim 11
 10 quasi uasculum, quo tamquam domicilio temporali spiritus hic
 caelestis utatur. utriusque officia sunt, ut hoc quod est ex
 caelo et deo, imperet, illud uero quod ex terra et diabolo, ser-
 uiat. quod quidem non fugit hominem nequam Sallustium, 12
 qui ait: sed nostra omnis uis in animo et corpore sita
 15 est: animi imperio, corporis seruitio magis utimur. 13
 recte, si ita uixisset ut locutus est. seruiuit enim foedissimis 14
 uoluptatibus suamque ipse sententiam uitae prauitate dissoluit.
 quodsi anima ignis est ut ostendimus, in caelum debet eniti
 sicut ignis, ne exstinguatur, hoc est ad immortalitatem, quae in
 20 caelo est: et sicut ardere ac uiuere non potest ignis, nisi ali-
 qua pingui materia teneatur in qua habeat alimentum, sic
 animae materia et cibus est sola iustitia, qua tenetur ad uitam.
 post haec deus hominem qua exposui ratione generatum posuit 15
 in Paradiso id est in horto fecundissimo et amoenissimo: quem

EPITOME 23-158, 7] c. 22, 2.

AUCTORES 14] Catil. 1, 2.

BR^vHPV] 1 secunda H uero — nel ita om. H 4 constant|*ès (*ès
 ex tes m. 3) B, constant HP ex] de B 5 has B 6 hominem B
 eaque B¹ (corr. B³) H 7 animae B, animas H dominum B 8 ati-
 que V² 10 quo* (d er.) B quo quasi, s. l. tamquam add. R tem-
 poralis H hoc B 11 ex] e H 12 imperet et V et diabolo PV, est et
 diabolo R, om. B¹, s. l. diabolo B³, est et diabolo H 13 salustium RPV
 14 qui ait om. B¹, qui addit add. B³ 16 foedissimis V, foedissime (fed- RP)
 cett.; cf. IV 17, 21 se foedis libidinibus immergerent; III 17, 35 turpissi-
 mae uoluptatis adsertor 17 dissoluit, alt. l del. B 18 ostendi P 20 et]
 nam B nisi in B 21 teneat^v (V i. e. ur add. m. 2) V 22 est] et V
 quae H 23 quā exposuit H 24 paradyso V, sic saepius orto R

17 qua posuerat intellegentiam boni
 ille inuidens operibus dei omnes f
 ad deiciendum hominem intendit,
 18 tatem. et primo mulierem dolo
 sumeret, et per eam ipsi quoque ho
 deret dei legem. percepta igitur se
 eum nuditatis suae coepit abscondi
 19 antea non solebat. tum deus ser
 eiecit hominem de Paradiso, ut uictu
 ipsumque Paradisum igni circumual
 cedere, donec summum iudicium fac
 cultores suos in eundem locum reu
 sacrae uoces docent et Sibylla Eryth

οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν δ
 ζωὴν κληρονομοῦσι, τὸν αἰῶνος
 εὐκοῦντες Παράδεισον ὁμῶς, ἐρ

EPITOME 7—17] c. 22, 3 s.

AUCTORES 16—18] cf. Theophil.
 πορ — κρίσιν. 20 ss.] frg. II 46 ss.; cf. The

BR^pHPV] 1 arborumquae B^{ar}V¹ 2 fe
 transgressus⁹ esset B² 6 erat P edd. par
 in medio paradisi), paradi*so (s cr.) H 7
 cf. V 5, 13; 17, 31; Epit. 22, 3, et BRH cum
 tunc H 9 decipiendum P edd., sed cf. B
 ut] *ut B 11 quo*que (d cr.) H transgre
 corr. P² 13 abscondit B 14 tunc P
 15 paradi*so B³ labo*re (ra ? cr.) B 1
 5 litt. eras. H 18 et sicut H 20 θεὸς
 AACHINON P AACHINON V

uerum haec quoniam extrema sunt, in extrema operis huius 20 parte tractabimus: nunc ea quae prima sunt explicemus. mors itaque secuta est hominem secundum dei sententiam, quod etiam Sibylla in carmine suo docet dicens:

5 ἄνθρωπον πλασθέντα θεοῦ παλάμαις ἀγίαισιν,
ὃν κ' ἐπλάνησεν ὄφρις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
τοῦ θανάτου γυνῶσιν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.

sic facta est uita hominis temporaria, sed tamen longa, quae 21 in mille annos prorogaretur. quod diuinis litteris proditum
10 et per omnium scientiam publicatum cum Varro non ignoraret,

EPITOME 2 s.] c. 22, 5 tum — sententia 8 s.] c. 22, 5.

AUCTORES 5 ss.] VIII 260 ss., cf. I 40 s.

ΟΙΚΟΥΝΤΗΣ V ΠΑΡΑΔΙCΩΝ B, ΠΑΡΑΛΕΙΟΝ R, ΠΑΡΑΔΕΙCΟΝ P, ΠΑΔΙCΟΝ V; Παράδεισον cum codd. retinui a Lact., ut uidetur, scriptum, παραδείσου codd. Theophili (sed om. ὁμῶς) et Struuius, opusc. I 62 conl. Orac. Sibyll. I 26 ΕΡΙΘΗΛΕ(?)Δ (post Ε littera foramine perijt) B, ΕΡΙΘΗΛΕ R, ΗΡΙΘΗΛΗ V iscantheo paradissonomos erotede acepon H interpretationes lat. in R (in mg.) et P

BR^{HPV} 1 in] tota in P cuius B¹, in ras. corr. B³ 2 partem B tractabimus (b ex u m. 3) ἔχρησεν, expunxerat m. 2, puncta erasa, B tractauimus V¹ 5 ΑΝΘΡΩΠΟΝΟΝ B, ΑΝΘΡΩΠΟΝ R, ΑΝΘΡΩΠΟΝ P, ΑΝΘΡΩΠΟΝ V πλασθέντα] ΠΑΛΛΑC B, ΠΑΛΛΩΝΤΑ V ΘΕΟΙ V ΠΑΛΛΑΜΑΙC P, ΠΑΛΛΑΜΑΙC V ἀγίαισιν scripsi, ΑΓΙΕCΤΙΝ B, ΑΤΑΙCΙΝ R, ΑΙΤΕCΙΝ P, ΕΤΕCΕCΙΝ (T ex I ut uid.) V; an ἀγναῖσιν scribendum? cf. Sibyll. VIII 406 ἀγναῖς παλάμησι; in codd. Sibyll. recentiore interpolatione deprauatis παλάμησιν ἐν αὐταῖς, in altera classe antiquioris memoriae totus uersus corruptus sic οὐράνιον ἄνθρωπον πλασθέντα θεοῦ παλάμησιν; Struuius I 64 παλάμαις αὐταῖσιν Antropon platen tattheo palamestin H 6 ὃν κ' ἐπλάνησεν corruptum cum integrioris classis codd. Sibyll. HQV iam Lact. scripsisse uid.: ΟΝΚΕΠΑΛΛΗCΕΝ (-CIN P) BRP, ΚΑΠΠΑΛΛΩCΕΝ V; ὃν τ' ἐπλάνησεν (sic codd. quidam Sibyll., alii ὃν καὶ uel ὃν οὐκ πλάν.) uel ὃν τε πλάνησεν edd. quidam Sibyll. et Lactantii, fort. recte, ὃν κε πλάνησεν alii, ὃν πεπλάνηκεν Struuius, ὃν γ' Hartelius, ὃν β' ἐπλ. ego conieci ΑΝΕΛΘΕΙΝ BRP, aegre retinui ut fort. a Lact. scriptum, ΑΝΕΛΘΗΙΝ V, ἀπελθεῖν codd. Sibyll. VIII 261 et I 40 ονοε (c m. 2) planeonofis donos epiemran aelemi H 7 ΘΑΝΑΤΟΥ R, ΘΑΝΑΤΟΙ P ΑΑΒΕΝ P ἀγαθοῦ] ΑΤΑΚΘΟΥ P ΚΑΚΟΙ R, ΚΑΚΟΥC P ΤΟΥΤΑΝΑΤΟΥ ΠΟΝCΙΝΤΕ ΑΑΒΙΝΑΤΑΘΟ Υ ΚΑΙ ΚΑΚΟΙ V thu thacu ignosinthela uinacathotheca come H interpretationes lat. in R (in mg.) et P 8 sic B³ uita V² temporalia P^{ae}, corr. m. 1?, temporalis H fort. recte, cf. Epit. 22, 5 9 prorogabatur B¹, -retur corr. B³, propagaretur H, propagaretur V² 10 scientia H non] ἢ V²

23 gressus est, nunc uero qui ad centesi
 fit saepissime, mille certe ac ducentis
 auctores idonei tradunt ad centum uigi
 24 solere. sed quia ignorabat Varro cur
 hominis deminuta, ipse deminuit, cum se
 gentis mensibus posse hominem uiuere.
 1 13. Deus autem postea cum uideret
 et sceleribus obpletum, statuit humanum
 sed tamen ad multitudinem reparandam
 2 corruptis omnibus singulare iustitia super
 cum sescentorum esset annorum, fabric
 praeceperat deus, in qua ipse cum coniu
 tidemque nuribus reseruatus est, cum aq
 3 altissimos operuisset. deinde orbe sicca
 tiam prioris saeculi deus, ne rursus longit
 excogitandorum malorum, paulatim per si
 minuit hominis aetatem atque in centum
 4 tam conlocauit, quam transgredi non lice
 egressus esset ex arca, sicuti sanctae li

EPITOME 22—24] c. 22, 5.

BR²HPV] 1 cur — ait enim] ait enim (*exp.*
uacuos reliquit m. 1, uerba cum (sic) putarentur
 putarent P annis B (*i. e. B²*) P 2 annos B¹,
 4 lunae BH 5 est ante perspicue, om. post fals
 recte milesimum PV transgressum V¹, in ras
 centesimum annum H 9 actores R C et XX
 peruenire RP 11 diminuta B et om. B s
 quadraginta B¹ — 12 — 13 —

studiose coluit ac uineam sua manu seuit. unde arguuntur
 qui auctorem uini Liberum putant. ille enim non modo Libe-
 rum, sed etiam Saturnum atque Uranum multis antecessit aeta-
 tibus. qua ex uinea cum primum fructum cepisset, laetus 5
 factus bibit usque ad ebrietatem iacuitque nudus. quod cum
 uidisset unus, ex filiis, cui nomen fuit Cham, non textit patris
 nuditatem, sed egressus etiam fratribus indicauit. at illi sumpto
 pallio intrauerunt auersis uultibus patremque texerunt. quae 6
 facta cum pater recognosset, abdicauit atque expulit filium. at
 ille profugus in eius terrae parte consedit quae nunc Arabia
 nominatur, eaque terra de nomine eius Chanaan dicta est et
 posterius eius Chananaei. haec fuit prima gens quae deum igno- 7
 rauit, quoniam princeps eius et conditor cultum dei a patre
 non accepit maledictus ab eo: itaque ignorantiam diuinitatis
 minoribus suis reliquit. ab hac gente proximi quique populi 8
 multitudine increscente fluxerunt. ipsius autem patris posterius
 Hebraei dicti: penes quos religio dei resedit. sed et ab his 9
 postea multiplicato in inensum numero cum eos angustiae
 locorum suorum capere non possent, tum adulescentes uel
 missi a parentibus uel sua sponte, cum rerum penuria coge- 10
 ret, profugi ad quaerendas sibi nouas sedes huc atque illuc
 dispersi omnes insulas et orbem totum repleuerunt et a stirpe
 sanctae radice auulsi nouos sibi mores atque instituta pro ar-
 bitrio condiderunt. sed omnium primi qui Aegyptum occu- 10
 pauerant caelestia suspicere atque adorare coeperunt. et quia

BR^pHPV 1 uinea *B*¹ (m *add. B*³) *H* sua manu *om. B* suam *P*
 seruit *H* 2 actorem *RP* 6 e *RHV* chan *B* cham. non *V*¹,
 chan // non *V*² 7 at] et *B* 8 palleo *B* auersib; *P* 9 recogno-
 nisset *R*, recognosceret *H* 10 arania *R* 11 eaquae *V*² de] ex *B*
 chanan *HV* Chanaan — Chananaei] chanaan naei *P*¹, sed naei *exp. P*²⁷,
 dicta est et posterius eius chana in *mg. add. P*² 12 chananei *BRHV*
 haec *V* gens] progenies *BH* 13 et *om. P* uultum *B* 15 populi
om. P populi multitudine populi *R* 16 crescente *B* 17 hebrei *BH*,
 sic saepissime omnes *codd.* dei *om. P* sed et *om. P* et *B*³ ab *V*²
 18 multiplicati *B* numerum *B* 19 suorum *om. P* 20 cogeret et *P*
 22 insulas *add. P*² a] a*** (lii ? *er.*) *B*, ab *H* 24 occupant *R*,
 occupauerunt *HPV*¹, -unt in *ant corr. V*² 25 suscipere *R*, suspi-
 cere, *V*²

tam dispersi fuerant admirantes elementa
 terram mare, sine ullis imaginibus ac
 his sacrificia in aperto celebrabant, do-
 potentissimis regibus templa et simulacra
 timis et odoribus colere instituerunt. s
 13 dei gentes esse coeperunt. errant igitur
 ab exordio rerum fuisse contendunt et
 tatem quam dei religionem, quam puta-
 quia fontem atque originem ueritatis igitur
 cipium mundi reuertamur.

1 14. Cum ergo numerus hominum coe-
 uidens deus ne fraudibus suis diabolus,
 terrae potestatem, uel corrumpere hominem
 quod in exordio fecerat, misit angelos ad
 generis humani: quibus praecepit ante o-
 tagione maculati substantiae caelestis a-
 scilicet id eos facere prohibuit quod scie-

6 mox — aperiemus] c. 16.

EPITOME 17—163, 6] c. 22, 6. 9—11.

AUCTORES c. 14. 15] cf. Minuc. Fel. c.

BR²HPV] 1 neque domiciliis] domiciliis non
 supra nec ullis add. † enī, sed lectio non satis
 obtexitur H cursus (alt. s ex m) H² 3
 Epit. 21, 4 uenerantur B libentius Volkman
 4 intuentes B portificas V 5 commenti**
 7 fuerunt BPV, uix recte ammirantes V¹,
 (~ m. 2) H 9 hiis P 11 aberrantis B¹

ueniam sperare non possent. itaque illos cum hominibus 2
 commorantes dominator ille terrae fallacissimus consuetudine
 ipsa paulatim ad uitia pellexit et mulierum congressibus in-
 quinavit. tum in caelum ob peccata quibus se inmerserant 3
 5 non recepti ceciderunt in terram. sic eos diabolus ex angelis
 dei suos fecit satellites ac ministros. qui autem sunt ex his 4
 procreati quia neque angeli neque homines fuerunt, sed mediam
 quandam naturam gerentes, non sunt ad inferos recepti sicut
 in caelum parentes eorum. ita duo genera daemonum facta 5
 10 sunt, unum caeleste, alterum terrenum. hi sunt immundi
 spiritus, malorum quae geruntur auctores, quorum idem dia-
 bolus est princeps. unde illum Trismegistus daemoniarchen 6
 uocat. daemonas autem grammatici dictos aiunt quasi δαί-
 μονας, id est peritos ac rerum scios: hos enim putant deos
 15 esse. sciunt illi quidem futura multa, sed non omnia, quippe
 quibus penitus consilium dei scire non liceat, et ideo solent
 responsa in ambiguos exitus temperare. eos poetae et sciunt 7
 esse daemonas et locuntur. Hesiodus ita tradit:

EPITOME 12 daemoniarchen] c. 24, 1. 16 s. et — temperare]
 c. 23, 7 ut — deludant. 17—164, 2] c. 23, 1.

AUCTORES 12 Trismegistus] ? 13 grammatici] cf. uetera
 lexica (ex Platon. Cratyl. 398 B).

EXFILATORES 13—15] Isidor. orig. VIII 11, 15.

BR^vHPV] 1 possent (e ex u m. 1?) *P* 2 com**morantes (me er.) *B*,
 omnes commorantes *P* 3 ipsa, *V*² 4 in quibus *H* 5 ceciderunt]
 ceciderunt rursus *R* eos *B*³ 6 satellites (2 litt. s. l. er.) *B* 7 quia
om. P 8 naturam] notitiam *B*¹, corr. *B*³ ad] apud *H* 9 demonum *B*,
 sic saepissime omnes codd.; ex demonium hoc d*minium *V* m. 2, illud
 restituit m. 3 e supra o et o supra pr. i addens facta (f ex p) *H*²
 10 post sunt s. l. ut *P*² caelestem *P* hii *PV* immundi* (s er.) *H*
 11 spiritus malorum] spiritis spiritus malorum in ras. ex 15 litt. *V*²
 malorumq; *P* gerentur *H*¹ actores *R* 12 trismegitus *B*¹, tris-
 megestus *B*² daemoniarchen *Epit.* 24, 1, demoniarchen (r s. l. *V*) *BRHV*,
 demoniarchem *P*, δαμονάρχην edd., sed cf. 16, 12 13 demones *B* ΔΑΗ-
 ΜΟΝΑC *V*, ΔΗΜΟΝΑC *BR*, dammonas *H*, demonas *P* 14 hoc *V* 17 et
om. H 18 demones *B*, daemones *H* et] ut *H* loquuntur *HP*
 esiodus *BHV*^{ac} tradidit *H*

tur. philosophi quoque de his disse-
 naturas eorum in Symposio exprimere
 esse circa se adsiduum daemona loq-
 10 adhaesisset, cuius nutu et arbitrio sua-
 rum quoque ars omnis ac potentia hor-
 stat, a quibus inuocati uisus hominum
 fallunt, ut non uideant ea quae sunt et
 11 quae non sunt. hi ut dico spiritus
 per omnem terram uagantur et in sol-
 12 perdendis hominibus operantur. itaque
 dolis erroribus complent: adhaeren-
 nibus et omnes ostiatim domos occup-
 nomen adsumunt; sic enim latino ser-

EPITOME 3 s.] c. 22, 9. 11. 4—6
 7—9] c. 23, 2. 9—13] c. 23, 6. 14 s. solacium] c.

AUCTORES 1 s.] Op. et D. 122 s. § 9
 7 in Symposio] 202 E s.

BR^pHPV 1 τὰ] 01 *B* 101 *B* 101 *C* 101 *D*
 mones. isiodus megalu diabulas. *H* 101 *M*
 ΜΕΓΑΛΟ ΙΜΕΓΑΛΟΥΔΙΑ ΒΟΙΑΑC *V* 2 ΕΤΙΧ
 ē, inluephieon lupilaces thineton. antropon. *E*
 ΦΥΛΑΚΑΙCΘΝΗ ΘΟΝΑΝΘΡΩΠΩΝ *V* interpretat
 cf. *Struuium*, opusc. I 136. 3 iccirco *R* 4
 colatur om. *B* 6 philosophi *V*² hiis *P* 7
 8 adsiduum *V*² daemonam *P*; daemonem *Ep*
 batur *R* 9 gereretur *H* 10 ac] et *H* 11 ob-
 12 falluntur *H* 13 hi] *B*² 14 in om. *RPV*
 c. 26, 8 ad solacium calamitatis suae non desin-
 iam perdere et *Epit.* ut habeant solacium.

pretantur. hos in suis penetralibus consecrant, his cotidie 13
 (uina) profundunt, et scientes daemones uenerantur quasi ter-
 restres deos et quasi depulsores malorum quae ipsi faciunt et
 inrogant. qui quoniam spiritus sunt tenues et inconprehen- 14
 5 sibiles, insinuant se corporibus hominum et occulte in uisceri-
 bus operati ualitudinem uitiant, morbos citant, somniis animos
 terrent, mentes furoribus quatiunt, ut homines his malis co-
 gant ad eorum auxilia decurrere.

15. Quarum omnium fallaciarum ratio expertibus ueritatis 1
 10 obscura est. prodesse enim putant eos, cum nocere desinunt,
 qui nihil possunt aliud quam nocere. dicat fortasse aliquis 2
 colendos ergo esse, ne noceant, siquidem possint nocere. nocent
 illi quidem, sed iis a quibus timentur, quos manus dei potens
 et excelsa non protegit, qui profani sunt a sacramento ueritatis.
 15 iustos autem id est cultores dei metuunt, cuius nomine adiu- 3
 rati de corporibus excedunt: quorum uerbis tamquam flagris
 uerberati non modo daemones esse se confitentur, sed etiam
 nomina sua edunt, illa quae in templis adorantur. quod ple-
 rumque coram cultoribus suis faciunt, non utique in obpro-
 20 brium religionis, sed honoris sui, quia nec deo per quem adi-
 iurantur nec iustis quorum uoce torquentur mentiri possunt.
 itaque maximis saepe ululatibus editis uerberari se et ardere 4
 et iam iamque exire proclamant: tantum habet cognitio dei 5

EPITOME 4—8] c. 23, 8

BR²HPV] 1 consecrant] conlocant B cotidie (t in ras. m. 3) B
 2 uina addidi conl. VI 2, 1, merum add. edd.; profundunt BHPV, pro-
 fundunt preces R demones B 6 operantur B ualitudinem RV morbo R
 somnes (sic corr. m. 2) H 7 hominibus V cogantur Hartelius 8 deorum P
 10 prodesse H cum] quod B¹, corr. B³ 11 quam] nisi V, fort. recte
 12 colendos — nocent illi] colendos ergo noceant illi P ne noceant V²
 possint] possit (~ m. 2) V, possunt cett. 13 iis edd., his BRHV, hiis P
 14 quia B³ 15 custores V 16 abscedunt B flagellis H, fraglis V
 17 daemones H esse se] esse se B³, sese H 18 nominauerant ut
 uid. B¹, nomina sua edunt in ras. corr. B³ odorantur B quod] et H
 20 sed V, et cett. quia] qui B adiurantur V² 22 editis in ras. ex
 9 litt., quarum extrema s. B³ uerberari (ari in ras. ex 2 litt. m. 3) B
 23 iam om. P habet B³ dei ac]****| (extrema litt. erasa fuerat t,
 s. l. a add. m. 2, post eras.) desua (i m. 2, su exp. et c add. m. 3) B

σεβεία. quid sit autem εὐσεβεία, ostendit
 7 ἡ γὰρ εὐσεβεία γινώσκis ἐστιν τοῦ θεοῦ.
 auditor eius eandem sententiam latius ex
 8 mone perfecto quem scripsit ad regem.
 monas esse adfirmat inimicos et uexa
 quos ideo Trismegistus ἀγγέλους πονηροῦς
 ignorauit ex caelestibus deprauatos terrenos

AUCTORES 4 et 9 coniuncta ap. Patricium
 Cyrill. c. Iulian. l. IV, uol. VI 130 E Aub. 9] Poema
 Parthey). 13] cf. Ps.-Apulei. Asclep. c. 25 (p. 48, 15 Gol

BR^pHPV] 1 potestatis B³ his BHPV 2 ha
 3 cognouerunt BP, cognouer V¹, ~ del. et int s. l. add.
 μία — ἀγαθὸν εὐσεβεία (7)] una B m. 1, graeca desunt, i
^{ha} bonum pietas autem et in inf. mg. interpretat. lat.
 MIATAP (i. e. μία γὰρ) P, sed interpretatio lat. in P
 custodia pietas ΦΥΛΑΚΗ V μία — κρατεῖ (6)] M
 esseuiesse bugaran tropontae demancarcis utimarmen g
 BIE P, EYCEBIA V YCEBOYC P, EICHBOYC V p
 OYTH V alt. οὔτε] OY P 6 EIMAPMHNE V KI
 iz] K P θεός — κατοῦ] theos girantitone yuseue .
 7 TAP P μόνον] KOINON R ANTPΩHOIC P Al
 (Γ ex N) V τὸ γὰρ — εὐσεβεία] to garem ceono miatro
 yseuinae H interpretationes lat. in B (add. m. 3) RP
 plenior est cf. Struuium, opusc. I 137 8 eusebia B,
 BEIA pietas P, EICEBEIA V ostendit om. R his] in
 τοῦ θεοῦ om. B¹, pietas enim est dñs, add. B³
 τοῦ θεοῦ

16. Eorum inuenta sunt astrologia et haruspicina et auguratio 1
et ipsa quae dicuntur oracula et necromantia et ars magica et
quidquid praeterea malorum exercent homines uel palam uel
occulte: quae omnia per se falsa sunt, ut Sibylla Erythraea
5 testatur:

ἐπεὶ πλάνη πάντα τὰδ' ἐστίν,
ὄσσαπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσιν κατὰ ἡμᾶρ.

sed idem ipsi auctores praesentia sua faciunt ut uera esse 2
credantur: ita hominum credulitatem mentita diuinitate delu-
10 dunt, quod illis uerum aperire non expedit. hi sunt qui fin- 3
gere imagines et simulacra docuerunt, qui ut hominum mentes
a cultu ueri dei auerterent, effectos mortuorum regum uultus
et ornatos exquisita pulchritudine statui consecrarique fecerunt
et illorum sibi nomina quasi personas aliquas induerunt. sed 4

EPITOME 1 s. astrologia — auguratio] c. 23, 5. 2 oracula et
necromantia] c. 23, 7. ars magica] c. 23, 6. 4 s. omnia per se falsa]
c. 23, 5. 8 s. praesentia sua] c. 23, 7. 9 s.] c. 23, 7 ut mentes — de-
ludant. 10—13] c. 23, 4 hi memorias — docuerunt.

AUCTORES 6 s.] III 228 s.

EXPILOTORES 1 s.] Isidor. orig. VIII 9, 3.

BR²HPV] 1 uenta *P* haruspicinae *H*, haruspicina *P*², aruspicina
(h. er.) *V* cf. auguratum *Epit.* 2 nigromantia (ui ex ne m. 2) *P*, ne-
cromantia *V*²; necromantias *Epit.* 3 alt. uel *B*³ 4 que ex quae *B*²,
quae restituit *B*³ palam *B*¹, falsa* corr. *B*³ 6 graeca om. *B*¹, in inf. mg.
add. *B*³ ΕΠΙ *R*, ΕΠΙ (ἐ- *B*²) *B*³PV, τὰ (uel καὶ) γὰρ codd. *Sibyll.* πλάνη
ΠΑΑΝΑ PV πάντα] ταῦτα codd. quidam *Sibyll.* τὰδ' om. *B*³ ΕΕΤΙΝ *P*
τὰδ' ἐστίν] πίφουεν codd. *Sibyll.* Epiplana apantata lestin *H* 7 ὄσσαπερ]
OCACYEI (sed EI minus cert.), sequitur sicut ut uid. per compend. scriptum *B*³,
ΑΠΕΡ *V*, ὄσσα κεν codd. *Sibyll.* ΕΕΡΕΥΝΩΟΙ *B*³, ΕΡΕΥΝΩΟΙ *R*, ΕΠΕΥΝΩ-
ΟΙΝ *V* ΚΑΤΕΜΑΡ *B*³, ΚΤΝΜΑΡ *R*, ΚΑΤΑΕΜΑΡ *V* ΟCCAΠΕΡ ΑΦΟΝΟC
ΑΝΕΡΕC ΕΠΕΥΩ CINKΑΤΑΗΩΡ *P* oysaperafrones andrese sereunsin cata-
theman *H* interpretationem lat. *B* m. 1, quamquam graeca omisit, in
mg. add. hanc quia falsa sunt omnia quae insipientes homines cottidie
nominantur (sic), alia in *P* cf. *Struuium*, opusc. I 64 8 actores *R*
facient *P* 9 hominis *B*¹, corr. *B*³ credulitate *H* diuinatione ex
Epit. 23, 7 uir doctus, miscell. obseruat. vol. IV (1734) p. 416 10 quid
(i? er.) *B* ueram *Volkmanus*, obseruat. miscell. 1872, pag. 13 pin-
gere *B* 11 qui ut] qui* (a. er.) *B* 12 auerterunt *B* et fictos *BH*,
effectos *V*² 13 consecrariquae *B*¹, consecrariquae *B*³

6 inuolutam ex oculis abstulerunt. nam
 docui, neque nomine, cum solus sit, eget
 sint immortales, dici se deos aut patiuntur
 unum solumque officium est seruire nutrib
 7 quicquam nisi iussu facere. sic enim m
 dicimus ut a rectore prouinciam: cuius appa
 esse in regenda prouincia dixerit, quamuis
 8 res geratur. et hi tamen possunt aliquid p
 ris per ipsius ignorantiam, quae est condicio
 autem praeses mundi et rector uniuersi, qui
 diuinis oculis nihil saeptum est, solus habet
 potestatem nec est in angelis quicquam nisi pa
 9 itaque nullum sibi honorem tribui uolunt, quor
 in deo est, illi autem qui descuerunt a dei

9 ut in principio docui] I 6, 4 s.; 7, 5—8. *EPITOM*

EXPILATORES 1] cf. Augustin. de ciu. dei 2
 Isidor. orig. VIII 9, 9.

BR^pHPV] 1 ii *edd.*, hii *B*, hi *cett.* maleficio *H*
 autem *B*³ 2 suos *P* scient *H*, Tient *V* 3 sancties (s
 ingesti *V* 4 ut turbent] obturbant *B*¹, *corr.* *B*³ 5 off
m. 1, a *ex u m.* 2) *B* 6 caelestis *B* 7 sunt *B* domina
 titis *P*², mētitis (~ *m.* 2) *V* 10 neque] qui neque *H*
 cum solus sit *P* 11 immortales (e *ex i m.* 2) *P*
 13 iussum *B*, iussi *H*; an eius iussu? regi mundi
 mus *V*. nemo] immo *B* in socios *del. oc B*², socio
 xerim *B* 16 gerantur *B* hii *BP* tamen et *P* 1
 rens *B*, praesens *H* uniuersitatis *B* scit] fecit *B*
 septum *cett.* rerum omnium] rerum

sunt ueritatis inimici et praeuaticatores dei, nomen sibi et cultum deorum uindicare conantur, non quo ullum honorem desiderent — quis enim perditis honor est? — nec ut deo noceant, cui noceri non potest, sed ut hominibus: quos nituntur a cultu
 5 et notitia uerae maiestatis auertere, ne immortalitatem possint adipisci, quam ipsi sua nequitia perdiderunt. offundunt itaque tenebras et ueritatem caligine obducunt, ne dominum, ne patrem suum norint, et ut facile inliciant, in templis se occultant et sacrificiis omnibus praesto adsunt eduntque saepe prodigia, quibus obstupefacti homines fidem commodent simulacris
 10 diuinitatis ac numinis. inde est quod ab augure lapis nouacula incisus est, quod Iuno Veiens migrare se Romam uelle respondit, quod Fortuna Muliebris periculum denuntiauit, quod Claudiae manum nauis secuta est, quod in sacrilegos et Iuno nudata
 15 et Locrensis Proserpina et Ceres Miliesia uindicauit et Hercules de Appio et Iuppiter de Atinio et Minerua de Caesare, hinc quod serpens urbem Romam pestilentia liberauit Epidauro accersitus. nam illuc daemoniarches ipse in figura sua sine
 12 ulla dissimulatione perlatus est, siquidem legati ad eam rem

EPITOME 1—8] c. 23, 4. 9 sic — ueniret. 6—11] c. 23, 7 in templis — credant. 14 (sacrilegos)] c. 23, 9. 17 s. serpens — in figura sua] cf. c. 22, 3 (serpens — ministris). 6.

AUCTORES 11—16 ab augure — de Caesare] cf. supra c. 7, 8 — 22. 16—170, 1] cf. Valer. Max. (et epit. Paridis) I 8, 2.

EXPILOTORES § 11] cf. Augustin. de ciu. dei X 16 (p. 427, 27—32).

BR^oHPV] 1 alt. et in ras. B³, s. l. V 2 quo (o in ras. ex a ?) B³, quo* (d er.) H 3 deum HPV 4 ut B³ 5 notitia* (e er.) V magestatis P, sic saepius possent BV¹, e in i corr. V² 6 qua H offendunt V¹ 7 ueritatis R deum H ne] et P, ne V² 8 inliceant B occultant (corr. m. 2) V 9 sunt B 11 augure] haruspice B lapis V² 12 quod B³ ueiens B, uegiens H 13 mulieris H clauide V¹, clau-dite V² 15 lucrensis B herculis P 16 apio B ahtinio (exp. m. 2) P minerue V¹ de] e* (t er.) H hinc] hinc est H 17 serpens* (da er.) B pestilentia V ex accersitus hoc arces***** B³ arcessitus H edd., sed cf. Valer. Max. (et Paridem) quam si ab Epidauro Aesculapius esset accersitus 18 illud HV¹ daemoniarches H, demon B¹, demoni B³, demoniarches R, demoniarches P, demonio arches V; cf. c. 14, 6; δαίμονιαρχης edd. 19 remissi P¹ (rēmissi P²) V

que a deo uel facta sunt uel fiunt,
aut fecisse uideantur, et quotiens alicu-
dum dei statutum boni quid inpendet
prodigiis uel somniis uel oraculis polli-
si honores, si sacrificia tribuantur. c
acciderit quod necesse est, summam sibi
15 hinc templa deuouentur et nouae imagi-
tantur greges hostiarum, sed cum haec fi-
16 tamen uita et salus eorum qui haec fece-
tiens autem pericula impendent, ob ali-
leuem causam profitentur iratos, sicut In

EPITOME 13—15 prodigiis — uenerati-
augeant. 16 templa — consecrantur] c. 23, 4.

AUCTORES § 16] cf. Valer. Max. I 1, 1

BR²HPV] 1 drachonem *H* atuexerunt *I*
cf. Valer. Max. anguis . . . urbi se nostrae
Paridem immensae magnitudinis serpens . . .]
2 prestrigias *P*, praestigias (pre- *B*) cett. 3
ab ipsis² *R*² 5 ipsorum] horum *B* nūtu ex
partim ras. corr. *B*³ 6 et om. *P* 7 aue
fallaciae *V* 8 nam om. *P* praesentiarū ut
qui om. *P* 9 his² *B*² 10 dñō *P* uel (an
fiunt] sunt *B*¹, corr. *B*³ an (aut) facere? 11
et quotiens — secundum in inf. mg. *B*³ 12
quod *B*¹, corr. *B*³ 13 somnis *H* si ante sibi
nones et sacrificia sibi *H*

monsum puerum in tensa Iouis ad exuias tenendas conlocauerat: et ob hanc causam Romanum nomen apud Cannas paene deletum est. quodsi Iuno alterum Ganymeden uerebatur, 17
 cur iuuentus Romana luit poenas? uel si dii tantummodo
 5 duces curant, ceteram multitudinem negligunt, cur Varro solus euasit qui hoc fecit et Paulus qui nihil meruit occisus est? uidelicet nihil tunc Romanis accidit fati Iunonis iniquae, cum Hannibal duos exercitus populi Romani et astu et uirtute confecit. nam Iuno audere non poterat aut Carthaginem defen- 18
 10 dere, ubi arma eius et currus fuit, aut Romanis nocere, quia

progeniem — Troiano a sanguine duci
 audierat, Tyrias olim quae uerteret arces.

sed illorum sunt isti lusus, qui sub nominibus mortuorum delit- 19
 liscentes uiuentibus plagas tendunt. itaque siue illud periculum quod imminet uitari potest, uideri uolunt id placati
 15 auertisse, siue non potest, id agunt ut propter illorum contemptum accidisse uideatur. ita sibi apud homines qui eos nesciunt auctoritatem pariunt ac timorem. hac uersutia et 20
 his artibus notitiam dei ueri et singularis apud omnes gentes
 20 inueterauerunt. suis enim uitiiis perditii saeuiunt et grassantur,

EPITOME 18—172, 7] c. 23, 9.

AUCTORES 7] Verg. Aen. VIII 292. 10 s.] ibid. I 16. 11 s.] ibid. I 19 s.; cf. Seru.: 'audierat' a Ioue aut a Fatis.

B(G)R²HPV] 1 an post puerum excidit histrionem? cf. Valer. Max. in tensa] intentas V intensaiouis in ras. ex infensoouis ut uid. B³ exuias V¹, in ras. corr. V² tendendas H conlocarat B 3 est om. V ganymedem (g ex c? V²) RV, ganumæde H²; cf. I 23, 3 5 negligunt RH, negliguntur (exp. m. 2) V cum B¹ (corr. B²) V 7 factis P iniquae om. V 8 annibal P Romani om. V et V, om. cett. actu H 9 non om. V aut (a add. m. 2) P karthaginem H 11 a* (c er.) H, a add. V² deduci H inter progeniem et Troiano ap. Verg. hoc sed enim 12 quæ B, quæ V² uerterat H, euerteret P erces V¹ 13 delitiscens B¹, corr. B², delitescens R 14 uiuentibus] hominibus V 15 imminet P² uideri] uitari V¹ 16 a Rum contemptum incipit codicis G pag. 37 (122) paene tota lecta 18 auctoritatem R hac] ac H et om. BG 19 apud om. B 20 perditii* (s er.) saeuiunt (s add. m. 2) V seruiunt G grassantur H²

2 disputatio. differt igitur, donec u
effundat iram suam in potestate ac

uatum
terribili monitu horrificant

3 nunc autem patitur homines errare
impios esse, ipse iustus et mitis et
potest ut non is in quo perfecta sit
4 patientia. unde quidam putant ne
nino, quod adfectibus, qui sunt pertur
non sit, quia fragile est omne animal
mouetur. quae persuasio ueritatem ac r
5 sed seponatur interim nobis hic locus de
et uberior est materia et opere proprio
ergo nequissimos spiritus quisquis uene
neque caelo neque luce potietur, quae s

7 in ultimo libro] c. 20.

EPITOME 3-6] c. 24, 1-3. 10 s.

AUCTORES 10 s.] Verg. Aen. IV 464

B(G)R^pHPV] 2 deuorarent *edd.* 3 dici
et *H* habeant *P* 6 honorat (e *ex a m.* 1
8 disputandum *R* igitur] ergo *P* 9 uer
om. *P* piorum *RPV cum cod. Medic.*, prior
Vergili 11 horrificant (*corr. m. 2*) *V* 12 a
mittis *R* 14 is] his sit *G*, his *H* 15 neq (*exp.*
affectibus (*ex adf.*) *B*³ 18 quae

cidet quae in distributione rerum adtributa esse ipsi malorum principi disputauimus, in tenebras scilicet et inferos et supplicium sempiternum.

Docui religiones deorum triplici modo uanas esse: uno, quod 6
5 simulacra ista quae coluntur effigies sint hominum mortuorum;
esse autem peruersum et incongruens ut simulacrum hominis
a simulacro dei colatur: colit enim quod est deterius et inbecillius; tum inexprabile facinus esse deserere uiuentem, ut 7
defunctorum monumentis seruias, qui nec uitam nec lucem
10 dare cuiquam possunt, qua ipsi carent; nec esse alium quemquam
deum praeter unum, cuius iudicio ac potestati omnis
anima subiecta sit. altero, quod ipsae imagines sacrae quibus 8
homines inanissimi seruiunt omni sensu careant, quoniam terra
sint. quis autem non intellegat nefas esse rectum animal 9
15 curuari, ut adoret terram? quae idcirco pedibus nostris subiecta
est, ut calcanda nobis, non adoranda sit, qui simus ideo
excitati ex ea statumque sublimem praeter ceteras animantes
acceperimus, ut non reuoluamur deorsum nec hunc caelestem
uultum proiciamus ad terram, sed oculos eo dirigamus quo
20 illos naturae suae condicio direxit nihilque aliud adoremus, nihil
colamus nisi solius artificis parentisque nostri unicum nomen,

2 disputauimus) c. 9, 3—6. 11.

EPITOME 4 s.] c. 25, 1 docui — consecrata sit. 6—9] cf. c. 20, 11
nam cum — fabricauit. 12—174, 2] c. 25, 1 uel quod simulacra — subiugare.

B(G)R^pHPV] 2 scilicet *om. B* et (*ante inferos om. H* 4 una *B¹*,
corr. B³ 5 colunt *H* et effigies *P* 6 esse *ex eese V²* simulacra *P*
7 a simulacro dei colatur] quasi deus colantur *sic P dī ex dō V²* colit]
colent *B*, colet *HP¹*, *corr. P²* 8 ut] et *H* 9 monumentis *H* 10 cui-
quam *om. V* quia (*exp. P³V²*) *PV*, qua* (*m er.*) *H* nec esse alium]
necessarium *V¹*, s. l. *ē* esse alium *V²* 11 dī, * *P²* deum quem-
quam *H¹* 12 alterum *H* ipsae *H*, ipse *cett.*, nisi quod s. l. *corr. B³*
quibus *P²* 13 omnes *P* uanissimi *R* seruiunt *om. R* careant
(*exp. m. 3*) *B* terra sint *RH*, terra si^{nt} (*corr. m. 3*) *B*, (s)u[nt terra]
si *G*, terra sit *PV* 14 qui *H* rectum *sic in ras. corr. V²* 15 ne-
que *B¹*, **quāe *B³* 16 sumus *RH* 17 ex *P²*, ut *V¹*, s. l. *ē* ab *V²*
18 accepimus *R* ne *H* humō *R* in caelest[is] *desinit codicis G*
pag. 38 (121) 19 oculos *om. V* derigamus *H* 21 parentis *B¹*,
q. *add. B³* numen *edd.*

- qui propterea hominem rigidum figurauit, ut sciamus nos ad
 10 superna et caelestia prouocari. tertio, quod spiritus qui
 praesunt ipsis religionibus condemnati et abiecti a deo per terram
 uoluntentur; qui non tantum nihil praestare cultoribus suis pos-
 sint, quoniam rerum potestas penes unum est, uerum etiam 5
 mortiferis eos inlecebris et erroribus perdant, quoniam hoc illis
 cottidianum sit opus, tenebras hominibus obducere, ne quaeratur
 11 ab iis uerus deus. non igitur colendi sunt, quia sententiae
 dei subiacent. est enim piaculum maximum addicere se pote-
 stati eorum quibus, si iustitiam sequare, potentior esse possis 10
 12 et eos adiuratione diuini nominis expellere ac fugare. quodsi
 apparet religiones istas tot modis esse uanas quibus docui,
 manifestum est eos qui uel mortuis supplicant uel terram
 uenerantur uel spiritibus impuris animas suas mancipant, ratio-
 nem hominum non tenere eosque impietatis ac sceleris sui sup- 15
 plicia pensuros, qui rebelles aduersus parentem generis humani
 deum susceptis inexpiablebus sacris fas omne uiolauerint.
 1 18. Quicumque igitur sacramentum hominis tueri rationem-
 que naturae suae nititur obtinere, ipse se ab humo suscitet et
 erecta mente oculos suos tendat in caelum. non sub pedibus 20
 deum quaerat nec a uestigiis suis eruat quod adoret, quia quid-
 quid homini subiacet, infra hominem sit necesse est: sed quae-
 rat in sublimi, quaerat in summo, quia nihil potest esse homine
 maius nisi quod fuerit supra hominem. deus autem maior
 est homine: supra ergo, non infra est nec in ima potius, sed in 25

EPITOME 2—10] c. 25, 1 uel quod spiritus — uelis. 11—17] cf.
 c. 25, 1.

BR^pHPV] 2 et ad caelestia R ante spiritus rasura, fort. sds er. V
 3 sunt B 4 possunt BPV 6 mortiferas P¹, corr. P² 7 sit] est B
 omnibus P 8 ad H iis scr., his BRHV, hiis P quia] quoniam B
 13 est B² 14 uel om. B impuris] inmundis B, inportunis H manci-
 pantes B ratione H 15 teneri, sed i ras. ex e H 16 rebelles (tert. e
 ex o) P aduersum B 17 inexplicablebus R, inexpiableb.; P¹⁷ sa-
 cri's V²⁷ 18 qu***cūq. (ae er., i m. 2) V rationeque H, rationem quae P¹,
 alt. a del. P² 19 naturae om. B post suae s. l. uitae B² se om. R
 et B³ 20 sup pedibus V 21 erigat H 22 intra HP hominem]
 homines V 23 sū***mo ex sublimo V 24 maius] melius B¹, corr. B³
 maior] si maior B, maius PV 25 in utroque loco om. P

summa regione quaerendus est. quare non est dubium 2
 quin religio nulla sit ubicumque simulacrum est. nam si re-
 ligio ex diuinis rebus est, diuini autem nihil est nisi in rebus
 caelestibus, carent ergo religione simulacra, quia nihil potest
 5 esse caeleste in ea re quae fit ex terra. quod quidem de
 nomine ipso apparere sapienti potest. quidquid enim simu- 3
 latur, id falsum sit necesse est, nec potest umquam ueri
 nomen accipere quod ueritatem fuco et imitatione mentitur.
 si autem omnis imitatio non res potissimum seria, sed quasi
 10 ludus ac iocus est, non religio in simulacris, sed mimus reli-
 gionis est. praeferendum est igitur falsis omnibus uerum, 4
 calcanda terrena, ut caelestia consequamur. ita enim se res 5
 habet, ut quisquis animam suam, cuius origo de caelo est, ad
 inferna et ima prostrauerit, eo cadat quo se ipse deiecerit, ideo-
 15 que oportet rationis ac status sui memorem non nisi ad superna
 niti semper ac tendere. quod qui fecerit, hic plane sapiens, 6
 hic iustus, hic homo, hic denique caelo dignus iudicabitur, quem
 suus parens non humilem nec ad terram more quadrupedis ab-
 iectum, sed stantem potius ac rectum sicut eum fecit adgnouerit.
 20 19. Peracta est nisi fallor magna et difficilis suscepti operis 1
 portio et maiestate caelesti suggerente nobis dicendi facultatem
 inueteratos depulimus errores. nunc uero maior nobis ac 2
 difficilior cum philosophis proposita luctatio est, quorum sum-
 ma doctrina et eloquentia quasi moles aliqua mihi opponitur.

B(G)R²HPV 1 religione *H* 2 ubicumque (cum *m. 1* uel 2) *B* simu-
 lachrum *R* 3 ex *om. R* diuini⁹ *P*² rebus] in rebus *R* in] e *B*¹, corr. *B*³
 4 carent] apparent *B* religione *B*¹, religiones *B*², religiones *B*³ est
 potest (*exp. m. 2*) *V* 5 fuit *B*¹, corr. *B*³ quod quidem — potest *om. B*
 6 enim *om. V* 8 fuco] facie *B* mētitur (*m. 2*) *V* 9 imitatio (*pr. i*
ex e m. 2) *P* 10 mim' (*m. 2*) *V* 13 habent *B* 14 infernam
 (*exp. m. 2*) *P* 15 rationis (*alt. i ex e m. 2*) *P* statutus (*exp. m. 2*) *V*
 16 ac (*s. l. m. 2*) semper adtendere *B* a Qui fecerit incipit codicis *G*
p. 39 (5) paene tota lecta 17 hic (ante homo) *om. H* 18 quadrupedis *P*
 19 instantem *V* ac rectum] arrectum *V* fecerit *B*¹ (er *exp. B*³) *G*
 agnouerit (*g ex e m. 2*) *P* 20 ni *H* 21 caeleste *B*¹ (corr. *B*³) *G*
 22 inueteratos *H* nobis *om. B*¹ (post difficilior *s. l. add. B*³) *G*
 24 quasi] quales *B*¹, corr. *B*³ mihi *om. P* a ponitur (fol. 52^b) usque
 ad fateantur (176, 11) multas litteras euanidas renouauit *m. 3 B*

teneri, efficiam profecto ut quaesit
quando inuentam esse credant et
non potuisse fateantur.

B(G)R²HPV 1 illoc *B*¹, corr. *B*³, illud
paene (a s. l. *B*³) *BH*, [pene] *G* consensu
premebatur *B*, ueritas [praemeba]tur *G*, p
nesciat (ciat in ras. ex ciunt ut uid.) *P*, n
5 deo — ducibus] dei et ueritate *H* 6 s
om. *P* 9 efficiant *H* profecto om. *P*
10 inuenire *R* 11 posse *BG* in fatean(tu
spatio duorum extremorum uersuum uacua
in fine libri uacua est *L* · CAELI · FIRMIA
ERRORIS — LIBER SECUNDUS EXPLIC
PIENTIA LIBER TERTIUS LEGENTI
scriptione carent *RM*; FIRMIANI LACTAN
DEOR · LIB · II · EXPLIC · INCIPIT · DE I
SOPHORUM LIB · TERTIUS *H*; DE ORI
CUNDUS EXPLICIT · INCIPIT DE FAL
XPPLICIT (sic) LIBER II INCIPIT LIBER

LIBER III

DE FALSA SAPIENTIA.

1. Vellem mihi, quoniam ueritas in obscuro latere adhuc 1
existimatur uel errore atque inperitia uulgi uariis et ineptis
5 superstitionibus seruientis uel philosophis prauitate ingeniorum
turbantibus eam potius quam inlustrantibus, etsi non qualis in
Marco Tullio fuit, quia praecipua et admirabilis fuit, aliquam
tamen proximam eloquentiae contingere facultatem, ut quantum
ueritas ui sua propria ualet, tantum ingenii quoque uiribus
10 nixa exereret se aliquando et discussis conuictisque tam publicis
quam eorum qui sapientes putantur erroribus humano generi
clarissimum lumen inferret. quod quidem duabus ex causis 2
fieri uellem: uel quod magis possent credere homines ornatae
ueritati, qui etiam mendacio credunt capti orationis ornatu
15 lenocinioque uerborum, uel certe ut ipsi philosophi suis armis
potissimum, quibus placere sibi et confidere solent, opprime-
rentur a nobis. sed quoniam deus hanc rei uoluit esse natu- 3
ram, ut simplex et nuda ueritas esset luculentior, quia satis
ornata per se est ideoque ornamentis extrinsecus additis fucata
20 corrumpitur, mendacium uero specie placeret aliena, quia per
se corruptum uanescit ac diffluit, nisi ornatu aliunde quaesito
circumlitum fuerit ac politum, aequo animo fero ingenium mihi
mediocre esse concessum. uerum ego non eloquentiae, sed 4
ueritatis fiducia suscepi hoc opus maius fortasse quam ut pos-

B(G)R^pHPV 3 post uellem hoc constantine impator *R*; cf. *Prolegomena* (quoniam *B* 2 ineptis in *mg.* *P*² 3 saeuientis *B*¹, s. er-
nientes *B*³ 7 Marco] *M. RV*, om. *P* 9 ui* (s. er.) *H*, uim (exp. m. 2) *V*
10 sed *H* et] ut *B* tam] quam *P* 12 inferre *B* 13 quod *P*¹,
d. del. *P*³ credere possint (sic) *P* hominem *P*¹, corr. *P*³ ornatae (æ
ex ã m. 2) *H* 14 ueritati (i ex ã m. 2) *H* 15 lenocinioque *V* 17 rei
om. *B*¹ (add. *B*³) *H* 18 qua *H* 19 ideo quia *H* fugata *P*¹, corr. *P*³
21 ornatur *B* aliunde — politum om. *B* 22 fero] fore *V*¹ 23 mediocres
(exp. m. 3 ?) *P* eloquentia *B* a Sed ueritatis incipit codicis *G* pag. 42
(20) paene tota lecta 24 posset *BR*

ma si minus oratione nostra, quae
 exilis emanat, lumine tamen suo cl
 nec si philosophi doctrina litterarum
 illis etiam scientiam veri cognitione
 7 nemo cogitando aut disputando ad
 nunc reprehendo eorum studium qui
 quia naturam hominis deus veri ad
 fecit, sed id arguo, id reuinceo, quod
 mam uoluntatem non sit secutus ef
 esset uerum ipsum sciebant neque qu
 8 mente quaerendum. ita dum succu
 cupiunt, ipsi se in plagas et in errores
 hoc igitur me opus coarguendi philosoph
 9 ordo ipse deduxit. nam cum error
 falsa oriatur aut ex sapientia, in eo e
 10 utrumque subuertere. cum enim si
 traditum cogitationes philosophorum st

EPITOME 5—21] c. 25, 2 s.

B(G)R^pHPV 1 uisceribus (*exp. m. 2*) *V*
 fecero *G* 3 causedicis (*e ex i*) *P*³ 4 uer
 ipsam *RHV* 7 oppressuiri *BP*, oppres[s]i
 oppressu^{iri} (*corr. m. 2*) *V*; cf. ad pag. 23, 4 8
 finuit *G* 9 exillis (*exp. m. 3?*) *P* emanat
m. 3) *B* 10 *supra* nec add. † si *V*² doctrina litte
 (*corr. m. 2*) *V* 12 antl no. II

et argumentis docendum est, ne quis honesto sapientiae nomine inductus aut inanis eloquentiae splendore deceptus humanis malit quam diuinis credere. quae quidem tradita sunt bre- 11 uiter ac nude. nec enim decebat ut cum deus ad hominem loqueretur, argumentis adsereret suas uoces, tamquam aliter fides ei non haberetur, sed ut oportuit locutus est tamquam rerum omnium maximus iudex, cuius est non argumentari, sed pronuntiare. uerum ipse, ut deus: nos autem cum ad res 12 singulas testimonia diuinae uocis habeamus, profecto monstrabimus quanto certioribus argumentis possint uera defendi, cum etiam falsa sic defendantur, ut uera soleant uideri. quare 13 non est quod philosophis tantum honoris habeamus, ut eorum eloquentiam pertimescamus. loqui enim bene potuerunt ut 14 homines eruditi, uere autem loqui nullo modo, quia ueritatem non didicerant ab eo qui eius potens esset. nec sane magnum 15 aliquid efficiemus, quod illos ignorantiae redarguamus, quam ipsi saepissime confitentur. in eo solo his quoniam non creditur in quo solo credi debuit, conabor ostendere numquam illos tam ueridicos fuisse quam cum sententiam de sua ignoratione 16 dixerunt. 20

2. Nunc, quoniam duobus prioribus libris religionum falsitas 1 demonstrata est nec non origo ipsa totius erroris exposita, huius libri munus est philosophiam quoque ostendere quam inanis et falsa sit, ut omni errore sublato ueritas patefacta

EPITOME 11—20] c. 25, 3. 21 s.] c. 25, 2.

BR^{HPV}] 1 et P³⁷ argumentaris H¹ 3 traditae (exp. m. 3) B 4 nudae (exp. m. 3) B 5 aliter post tamquam Betuleius, post nec enim C 6 fides — est tamquam om. V est locutus est B tamquam] quasi P 7 index B¹, corr. B³ 8 ut om. H res singulas] singulas H 10 possint (i ras. ex u) P 11 defendantur P³, defendatur (m. 2) V 12 quod P¹, d. del. P³ ut R, aut BHP, aut (exp. m. 2) V 13 eloquentiam P³ 14 homines (e ex i m. 3) P uerum H 15 didicerunt (r R) BRH qu^u B² eius ^potens (qu er., p m. 2) V parens Heumannus 16 efficiemus H² redarguimus H 17 eo edd., quo C his B³, iis (h er.) P, om. V, iis quoniam om. H; quoniam iis edd. 19 ueridicos BP³ (re ex ri) sententia* (e er.) B de] in se B¹, s. l. de add. B³ 21 num B in duobus R 22 demonstra P nec om. V 24 inan^{is} V² ****ueritas (ueri er.) B ueritas patefacta] ueritate facta H

Philosophia est, ut nomen indicat
 sapientiae. unde igitur problem phi-
 tiam quam ex ipsius nominis signifi-
 tiae studet, utique nondum sapit, se
 4 in ceteris artibus studium quid efficit
 quas cum discendo aliquis adsecutus
 5 artificii, sed artifex nominatur. at
 6 studiosos se sapientiae, non sapientes
 Pythagoras, qui hoc primus nomen
 saperet quam illi priores qui se sapientiam
 nullo humano studio posse ad sapientiam
 non oportere inconprehensae atque in-
 nomen inponi. itaque cum ab eo dis-
 profiteretur, respondit philosophum, id
 7 tiae. si ergo philosophia sapientiam
 est, quia necesse est aliud esse quod
 ritur, nec quaesitio ipsa recta est, quod
 ego uero ne studiosos quidem sapientiam
 8 cesserim, quia illo studio ad sapientiam

EPITOME 7—13] c. 25, 4—6. 16-

B(G)R^pHPV] 1 clarescit *B*¹, corr. *B*² ord
 (pr. c del.) sic *B* excindendum *R*, excide
 test *H* 4 membra *H*, sic saepius codd. exce
 cohereant *B*³, cohereant *H*² 5 deiecta
 m. 1 ? 8 sapientiae] philosophiae *V*¹, s. l. 4 s

facultas inueniendae ueritatis huic studio subiaceret, si esset
 id studium tamquam iter ad sapientiam, aliquando esset in-
 uenta. cum uero tot temporibus, tot ingeniis in eius inquisi-
 tione contritis non sit comprehensa, apparet nullam ibi esse
 5 sapientiam. non ergo sapientiae student qui philosophantur, 9
 sed ipsi studere se putant, quia illud quod quaerunt ubi aut
 quale sit nesciunt. siue igitur sapientiae student siue non 10
 student, sapientes non sunt, quia numquam reperiri potest
 quod aut non recte quaeritur aut omnino non quaeritur. ui-
 10 deamus tamen id ipsum, possitne hoc studio reperiri aliquid
 an nihil.

3. Duabus rebus uidetur philosophia constare, scientia et 1
 opinione, nec ulla re alia. scientia uenire ab ingenio non 2
 potest nec cogitatione comprehendī, quia in se ipso habere
 15 propriam scientiam non hominis, sed dei est. mortalis autem 3
 natura non capit scientiam nisi quae ueniat extrinsecus. id-
 circo enim oculos et aures et ceteros sensus patefecit in cor-
 pore diuina sollertia, ut per eos aditus scientia permanet ad
 mentem. nam causas naturalium rerum disquirere aut scire 4
 20 uelle sol utrumne tantus quantus uidetur an multis partibus
 maior sit quam omnis haec terra, item luna globosa sit an
 concaua et stellae utrumne adhaereant caelo an per aerem
 libero cursu ferantur, caelum ipsum qua magnitudine, qua

EPITOME 12 s.] c. 26, 1.

AUCTORES § 2 s. 6. 8] cf. Arnob. II 51.

EXPILOTORES § 1] Isidor. orig. II 24, 1. § 4] ibid. § 2.

B(G)R^pHPV] 1 et si edd. 2 id om. B¹ (s. l. B³) H inuentum H
 4 esse ibi BGR 7 siue (sic corr. m. 3) P sapientiae — non student om. P
 8 sunt] sunt hi B, sunt [hii] G 9 non recte aut H aut omnino non] aut
 omni homine, sed omni incertum, G non] nec H 11 an] ad G 12 uideatur H
 in filoso(f)i(a) desinit codicis G pag. 43 (108), sequitur pag. 44 (107) paene
 tota lecta scientia* (e er.) H 13 opinione (at er.) B, opinio[n]e G
 non om. (sed 2 uel 3 litt. eras. B) BGH 14 quia ipse ipso (corr. m. 2) P
 in] w H² 15 conscientiam (exp. m. 3) est post hominis habet, om. post
 dei R 17 oculos] et oculos H 18 permanet H^pPV, permaneat BGH^{ar},
 perueniret R 19 nam] nec BG causa V 20. 21 sit post tantus habet,
 om. post maior H uideatur H 21 sit an] sita[m] G 22 conca[b]a G

- 1 4. Recte igitur Zenon ac Stoici opinionem repudiarunt.
 opinari enim te scire quod nescias non est sapientis, sed teme-
 2 rarii potius ac stulti. ergo si neque sciri quicquam potest,
 ut Socrates docuit, neque opinari oportet, ut Zenon, tota philo-
 sophia sublata est. quid quod non tantum ab his duobus 5
 euertitur qui philosophiae principes fuerunt, sed ab omnibus,
 3 ut iam uideatur iam pridem suis armis esse confecta? in
 multas sectas philosophia diuisa est et omnes uaria sentiunt.
 in qua ponimus ueritatem? in omnibus certe non potest.
 4 designemus quamlibet: nempe in ceteris omnibus sapientia non 10
 erit. transeamus ad singulas: eodem modo quidquid uni dabi-
 mus, ceteris auferemus. una quaeque enim secta omnes alias
 euertit, ut se suaque confirmet, nec ulli alteri sapere concedit,
 ne se desipere fateatur: sed sicut alias tollit, sic ipsa quoque
 5 ab aliis omnibus tollitur. nihilominus enim philosophi sunt 15
 qui eam stultitiae accusant. quamcumque laudaueris etiam
 6 dixeris, a philosophis uituperatur ut falsa. credemusne igitur
 uni se suamque doctrinam laudanti an multis unius alterius
 ignorantiam culpantibus? rectius sit necesse est quod plurimi
 7 sentiunt quam quod unus. nemo enim de se potest recte 20
 iudicare: quod nobilis poeta testatur:

EPITOME 1—5] c. 26, 5 s. 6 philosophiae principes] c. 26, 1.
 7—15] c. 27, 1. 4.

BR^p(—14) R(a 14) HPV] 1 zenon H, zeno cett. 2 sapientia P¹, corr. P³
 temerarij HV 3 ac] ac et sic B neque nesciri H 4 zenon B, zeno cett.
 5 tanta B 6 post sed s. l. et H 7 ut iam] ut iam ut B, ut P uideatur
 (a? er.) B iam om. R, recte? ut eam uideamus iam pridem suis armis esse
 confectam Volkmannus, obseru. misc. 1872 pag. 13 8 omnia B 9 po-
 nemus (e ex i) P³ in] et P¹, corr. P³ 10 in] et P¹, corr. P³ 11 sin-
 gula Si H dauimus B 12 omnis RV¹ aliquid B, alias ex alio P¹⁷
 14 in sed sicut desinit R^p (fol. 59^b), ab alias denuo incipit R (fol. 60^a);
 de eis quae in fol. 59^b subscripsit is qui codicem suppleuerat recentiorem
 partem R^p significatam inserens, cf. Prolegomena alio P^{ac}, corr. m. 1?
 16 eam (e in ras. ex eti? m. 2) V stultiae B 17 credamusne H, cre-
 damne P 18 laudant H an] ac B, in H 20 enim eicit Volkmannus,
 obseru. misc. 1872 pag. 13 Recte potest (corr. m. 2) V 21 iudicare B
 nobis BV¹, ras. et s. l. corr. V² nobilis poeta testatur] nobiles poetae
 statuerunt H

itan comparatam esse hominum naturam omnium,
 aliena ut melius uideant et diiudicent
 quam sua.

cum igitur omnia incerta sint, aut omnibus credendum est 8
 5 aut nemini. si nemini, sapientes ergo non sunt, quia singuli
 sapientes esse se putant, si omnibus, aequae non sunt sapientes,
 quia singuli ab omnibus negantur esse sapientes. pereunt 9
 igitur uniuersi hoc modo et tamquam Sparti illi poetarum sic
 inuicem iugulant, ut nemo ex omnibus restet: quod eo fit, quia
 10 gladium habent, scutum non habent. si ergo singulae sectae 10
 multarum sectarum iudicio stultitiae conuincuntur, omnes igitur
 uanae atque inanes reperiuntur: ita se ipsa philosophia consu-
 mit et conficit. quod cum intellexeret Arcesilas Academiae 11
 conditor, reprehensiones inter se omnium collegit confessionem-
 15 que ignorantiae clarorum philosophorum armauitque se aduersus
 omnes: ita constituit nouam non philosophandi philosophiam.
 eo igitur auctore duo philosophiae genera esse coeperunt, unum 12
 illud uetus, quod scientiam sibi uindicat, alterum nouum re-
 pugnans, quod eam detrahit. in his duobus generibus uideo
 20 discidium et quasi ciuile bellum: sapientiam, quae distrahi 12
 non potest, in qua parte ponemus? si natura rerum sciri

EPITOME 7—13] c. 27, l. 4. 13—187, 9] c. 27, 2 s.

AUCTORES 1 ss.] Terent. Heaut. III 1, 94 ss.

BRHPV] 1 itan V cum Terent. codd. BDP, ita BRP cum Terent.
 codd. ACEF, itane H cum Terent. cod. G comparata B 2 alienam H,
 aliena in ras. P et diiudicant bis V¹, alterum del. et in priore a
 s. l. in e corr. V² 3 suam BH 5 non P³ singuli* (s. er.) B
 6 sapientes] diuersa adfirmantes sapientes B, sapientes (alt. e ex i
 m. 2) R se esse H putent B¹, corr. B² omnes (es ex ipsis) B²
 non om. V 8 uniuersi, V² iamquam V¹ Sparti Parrhasius, spar-
 tiatae C; cf. VI 10, 19 sic se P³, sic (corr. m. 2) V 9 iugulantur B
 11 stultae P igitur om. P 12 ita se] ita esse B ipsa H, ipsam cett.
 filosofiam B philosophia consumit (c. s. l. m. 3) sic P 13 quod] ut H
 arcesilas R, archesilas B, archisilas H, archesilas PV; insequ. quoque
 locis arcesilas R, arches- uel archis- uel arcis- cett. academi=ae (c. er.) B
 14 colligit V¹ 15 clarorum] c[la]rorum (te m. 3) sic B conphilosophorum
 (exp. m. 3) P 17 e.o. V² aucto(reduo)phil(o)sophiae B esse ceperunt V
 20 detrahi (e ex is B²) BP 21 ponimus H

quens et uitae necessitas cogit. itaque pere
 quae ad uitam sint utilia, ut adpetas, quae
 2 et nites. praeterea multa sunt quae usus
 ac lunae uarii cursus et meatus siderum
 deprehensa est, et natura corporum a me
 uires, et ab agricolis natura terrarum nec
 rorum ac tempestatum signa collecta sunt;
 3 est quae non scientia constet. debuit ergo
 saperet, distinguere quae sciri possent quae
 4 id fecisset, ipse se in populum redegisset.
 dum plus sapit, quia tantum quantum opus
 si quaeras utrum sciat aliquid an nihil, di
 5 sciat, fatebitur nescire quae nesciat. recte
 stulit disciplinas, sed non recte fundauit suar
 rerum omnium non potest esse sapientia, cu
 prium. ita cum philosophos expugnauerit
 eos scire, ipse quoque nomen philosophi per

4 ut docui] c. 3, 2—7.

BRHPV] 2 confitentur *H* 3 sine interitu] cont
 teritu] interitu suo *edd.* 4 autem *om. H* 5 ob
 recte? 8 natura] et natura *R* 9 e(st) *B*
 p(ericu)losa *B* periculosa ut] periculosa sunt aut
 qua(eus)usin)uenit *B* s(olisa)clunaeuarii] *B* 13 dep
 uel simile aliquid intercidisse existimo; cf. tamen *II*
 15 pars *R* 16 inscientia (*exp. m. 3*) *B* debuit *om. F*
 pere] *B*², sapuit *H* distingueret *D*

- eius est nihil sciri. nam qui alios reprehendit, quod nesciant, 6
ipse debet sciens esse: cum autem nihil sciat, quae peruersitas
quaeue insolentia est ob id ipsum se philosophum constituere
propter quod ceteros tollat? possunt enim sic respondere:
5 'si nihil nos scire conuincis et ideo non esse sapientes, quia 7
nihil sciamus, ergo ne tu quidem sapiens es, quia te quoque
confiteris nihil scire.' quid ergo promouit Arcesilas nisi quod 8
confectis omnibus philosophis se quoque ipsum eodem mucrone
transfixit?
- 10 6. Nusquamne igitur sapientia est? immo uero inter ipsos 1
fuit, sed nemo uidit. alii putauerunt posse sciri omnia: sapien-
tes utique non fuerunt; alii nihil: ne hi quidem sapientes fue-
runt: illi, quia plus homini dederunt, hi, quia minus; utrisque
in utramque partem modus defuit. ubi ergo sapientia est? 2
15 ut neque omnia scire te putes, quod est dei, neque omnia
nescire, quod pecudis. est enim aliquid medium quod sit ho-
minis, id est scientia cum ignoratione coniuncta et temperata.
scientia in nobis ab animo est, qui oritur e caelo, ignoratio a 3
corpore, quod ex terra; unde nobis et cum deo et cum anima-
20 libus est aliqua communitas. ita quoniam ex his duobus 4
constamus elementis, quorum alterum luce praeditum est, alte-
rum tenebris, pars nobis data est scientiae, pars ignorantiae.
per hunc quasi pontem transire sine cadendi periculo licet:
nam illi omnes qui se in alteram partem inclinauerunt, aut
25 dextro aut sinistro uersus ceciderunt. utraque autem pars

BRHPV] 1 est om. H scireⁱ (corr. m. 3) P, scire RHV, (s)cire B
nam] non H quia H, qui* (a er.) V repraehen(dit) B nesciat ut uid. B
2 sci(ens) B (ess)e B (n)hil B sciat] faciat H (quae)peruersitas) B
5 con*icis (u ? er.) B 6 quo*que (d er.) H confiteris quo*q. (q. m. 3 ?) P
7 promouet P 8 'confectis B² philophis B se* (d er.) H 11 sciri (alt. i
ex e m. 3) P sapientes] hi sapientes edd. 12 hi om. H desapientes
(exp. m. 1 ?) P fuerunt om. H 13 hii H 14 utram (corr. m. 2) V
parte(m) B ibi (i ras. ex u) R 15 om(nia) B te V² de(i) B
16 (aliquidm)edium B h(o)mini(si)d B 17 ign(ora)tionem B temper(a)ta B
18 (n)obis B quia B³ oritu(re) B te P³, te V 19 c(orpo)re B
quod] qui R ex] est ex edd. 20 iis R 22 post tenebris s. l. pressum
add. P³ pars — scientiae om. P 24 inclinauerant P 25 uersum V

- 5 quomodo errauerit dicam. Academici contra physicos ex rebus
obscuris argumentati sunt nullam esse scientiam et exemplis
paucarum rerum inconprehensibilium contenti amplexi sunt
ignorantiam, tamquam scientiam totam sustulissent, quia in
6 parte sustulerant. physici contra ex iis quae aperta sunt ar- 5
gumentum trahebant (omnia) sciri posse contentique perspicuis
retinebant scientiam, tamquam totam defendissent, quia ex parte
defenderant. ita neque hi clara neque illi obscura uiderunt,
sed utrique dum solam scientiam consertis manibus uel reti-
nent uel eripiunt, non uiderunt in medio constitutam forem, 10
7 quae illos ad sapientiam transmitteret. uerum Arcesilas igno-
rantiae magister cum Zenoni obrectaret principi Stoicorum, ut
totam philosophiam euenteret, auctore Socrate suscepit hanc
8 sententiam, ut adfirmaret sciri nihil posse. itaque coarguit
existimationem philosophorum, qui putassent ingeniis suis eru- 15
tam esse atque inuentam ueritatem. uidelicet quia mortalis
fuerat illa sapientia paucisque ante temporibus instituta ad
summum iam incrementum peruenerat, ut iam necessario conse-
nesceret ac periret, extitit repente Academia tamquam senectus
9 philosophiae, quae illam conficeret iam deflorescentem, recte- 20
que Arcesilas uidit adrogantes uel potius stultos esse qui
10 putent scientiam ueritatis coniectura posse comprehendi. sed
tamen falsa dicentem redarguere non potest nisi qui scierit
ante quid uerum sit. quod Arcesilas ueritate non cognita facere
conatus introduxit genus philosophiae asystatum, quod latine 25

EPITOME 1—11] c. 27, 1 at — labat.

BRHPVJ 1 errauerunt H ex ex & P 2 esse om. H et om. H
3 et inconprehensibilium (a del. m. 3) B 5 partes P sustulerunt B
iis R, his cett. 6 omnia sciri edd., cf. § 1. 20; sciri C, nisi quod
scire B¹, corr. B³ 7 **scientiam B 8 defenderunt B itaque R
hii P 9 utrique B, utrimque H coniectis V^{ac} 10 forem V¹,
s. l. † portā add. V², fore cett.; constitutum pontem qui conl. § 4 Volk-
mannus, obseru. miscell. 1872, pag. 13 13 auctorem B 14 nihil sciri B
posset V 15 aestimationem B erutam] seruatam H 16 ueritatem B²
in**ortalis (ai er.) H 18 ut B³ iam] etiam H necessaria H 19 se-
nectus^o H² 20 recte H 21 stultos se V¹, supra se add. † esse V²
22 putant HP cō]prehendi B, comprehendi R² 24 quod] ut H
25 a*systatum ex ausustutum ut uid. B³, ἀσύστατον edd., sed cf. § 13 asystati

instabile uel inconstans possumus dicere. ut enim nihil sciendum sit, aliquid sciri necesse est: nam si nihil omnino scias, id ipsum, sciri nihil posse, tolletur. ita qui uelut sententiae loco pronuntiat nihil sciri, tamquam perceptum profitetur et cognitum: ergo aliquid sciri potest. huic simile est illud quod in scholis proponi solet in asystati generis exemplum, somniasse quendam ne somniis crederet. si enim crediderit, tum sequetur ut non sit credendum, si autem non crediderit, tum sequetur ut credendum sit. ita si nihil sciri potest, necesse est id ipsum sciri, quod nihil sciatur, si autem scitur non posse sciri, falsum est ergo quod dicitur nihil sciri posse. sic inducitur dogma sibi ipsi repugnans seque dissoluens. sed homo uersutus ceteris philosophis scientiam uoluit eripere, ut eam domi absconderet — nam sibi illam profecto non adimit qui aliquid adfirmat, ut ceteris adimat —: sed nihil agit; apparet enim ac furem suum prodit. quanto faceret sapientius ac uerius, si exceptione facta diceret causas rationesque dumtaxat rerum caelestium seu naturalium quia sunt abditae nec sciri posse, quia nullus doceat, nec quaeri oportere, quia inueniri quaerendo non possint. qua exceptione interposita et physicos admonuisset, ne quaererent ea quae modum excederent cogitationis humanae, et se ipsum calumniae inuidia liberasset et nobis certe dedisset aliquid quod sequeremur. nunc autem

B(G)HRPV 1 nihil] nihil sciri posse *B* ex 3 2 aliquod *B*¹ scire *HP* omni *H* 3 ita qui *PV*, itaque id *B*², itaque *RH*, itaque qui *edd.* 4 praeceptum *B*¹, corr. *B*³, perceptum (*alt. p ex r m. 2*) *V* profiteretur *B* 5 scire *H* est om. *B* quod] quod philosophis *H* 6 scolis *HP* asystat i* (*n er.*) *H*, asystita *V*^{ac} somniasse (*i ? er.*) *B* 7 somnis *H* sequitur *BHV* 8 non sit credendum] non credendum (*n m. 2*) sit *H*, credendum non *P* si autem — credendum sit om. *BH*, eadem uerba cum insequentibus ita om. *P* tunc *BH*, om. *P* sequetur *V*, sequitur *BRH*, om. *P* 10 scitur] sciatur (*a er.*) *H* non posse] posse nihil *edd.* 11 quod (*d m. 1 ?*) dicitur *P* 12 dicam ut uid. *B*¹, dogma in *ras. corr.* *B*³, digma *V*¹ ipsum *BR*^{ac} (*ras. corr.*) *H* seque* (*a ? er.*) *V* 14 ab A[b]so[on](deret) incipit codicis *G* pag. 45 (166) ter scripta, cuius in uerss. 1. 2 per pauca legebantur ademit *H* 15 an enim (illa) ? ac — prodit om. *P* 16 furem *BR* sapientius ac] hoc *H* 18 nec *H*², ne *V* 19 nullum *B* 20 possunt *BH* quae *B*^{ac} *P*¹, e eras, in *B*, e del. *P*³ 21 nec *H* quaerent *P*³ modum] admodum *H* cogitationis* (*i er.*) *B*

- 10 sententiis iudicemus. cum uero discendae sapientiae causa
ueniamus, qui possumus iudicare qui nondum sapere coeperi-
mus, maxime cum praesto adsit Academicus, qui nos pallio
retrahat ac uetet cuiquam credere nec tamen ipse adferat quod
sequamur? 5
- 1 8. Quid ergo superest nisi ut omissis litigatoribus furiosis
ac pertinacibus ueniamus ad iudicem, illum scilicet datorem
simplicis et quietae sapientiae, quae non tantum formare nos
et inducere in uiam possit, uerum etiam de controuersiis istorum
2 ferre sententiam? haec nos docet quod sit hominis uerum 10
ac summum bonum. de quo priusquam dicere incipiam, illae
omnes sententiae refellendae sunt, ut appareat neminem illo-
rum fuisse sapientem.
- 3 Cum de officio hominis agatur, oportet summum summi
animalis bonum in eo constitui, quod commune cum ceteris 15
4 animalibus esse non possit. sed ut feris dentes, armentis
cornua, uolueribus pinnae propria sunt, sic homini aliquid suum
debet adscribi sine quo rationem suae condicionis amittat.
nam quod uiuendi aut generandi causa datum est omnibus,
est quidem bonum naturale, summum tamen non est, nisi 20
5 quod est uni cuique generi proprium. sapiens ergo non fuit

EPITOME 14—16] c. 28, 1 cum de — pertineat. 21—193, 2]
c. 28, 6 (Epicurus).

AUCTORES § 5] cf. ad frg. 452 Epicuri (pag. 294, 16).

B(G)RHPV] 1 iudicamus *H*, iudicemur *V*¹ discendae *B*³ 2 *supra*
qui *add.* † quomodo *m. post.* *R*, quid *V* coeperimus sapere *B* coepimus *P*
3 adsit Academicus *om.* *P* 4 ac uetet] acuet et (corr. *m.* 2) *V* quid *H*
6 ut *om.* *P* omissis] obuias his *B* furiosis *om.* *H* 7 ueniamus] manus
demus ueniamus *B* 8 quae *C*, qui *edd.*, sed cf. ad 10 9 et] ac *R* con-
trouersis eorum efferre *H* 10 haec *C*, hic *edd.*, sed cf. c. 11, 3 quid *H*
edd. (sed cf. c. 12, 14), quid *V* 11 de *om.* *H* dicere *om.* *H* incipiam *B*,
incipio (corr. *m. al.*) *R*, incipio *HPV*, recte? illa (sic corr. *m.* 3) *P*
12 appareant *V* 13 fuisse sapientem *V* 14 agatur *om.* *V*¹, in *mg.* † agi-
tur *V*² 17 penna (pr. e ex i) *R*² propriae *H* homini *B*², homi-
nis *R*, homini (h *add.* et ni in *ras.* *m.* 3) *P* summum *R* suum ali-
quid *H* 18 quo *om.* *V* mittam (sic corr. 3) *P* hinc fere incepit codi-
cis *G* pag. 48 (155) ter scripta, in qua nihil agnosci poterat

qui summum bonum credidit animi uoluptatem, quoniam siue illa securitas siue gaudium est, communis est omnibus. Ari-
 6 stippo ne respondendum quidem duco, quem semper in corporis uoluptates ruentem nihilque aliud quam uentri et Veneri
 5 seruientem nemini dubium est hominem non fuisse. sic enim uixit, ut nihil inter eum pecudemque distaret nisi unum, quod loquebatur. quodsi asino aut sui aut cani facultas loquendi 7
 tribuatur quaerasque ab iis quid sibi uelint, cum feminas tam rabide consecretantur, ut uix diuelli queant, cibos etiam potum-
 10 que neglegant, cur aut alios mares uiolenter abigant aut ne uicti quidem absistant, sed a fortioribus saepe contriti eo magis insectentur, cur nec imbres nec frigora pertimescant, laborem suscipiant, periculum non recusent, quid aliud respondebunt nisi summum bonum esse corporis uoluptatem? eam se ad-
 15 petere, ut adficiantur suauissimis sensibus eosque esse tanti, ut adsequendorum causa nec laborem sibi ullum nec uulnera nec mortem ipsam recusandam putent. ab hisne igitur prae- 8
 cepta uiuendi petemus, qui hoc idem sentiunt quod animae rationis expertes? aiunt Cyrenaici uirtutem ipsam ex eo esse 9
 20 laudandam, quod sit efficiens uoluptatis. 'uero' inquit obscenus canis aut sus ille lutulentus; nam ideo cum aduersario

EPITOME 2—194, 4] c. 28, 3.

AUCTORES 20 s. obscenus — lutulentus] cf. Verg. Georg. I 470 et Hor. ep. II 2, 75.

BRHPV] 2 illas V commune B est B 3 ni ex ne (sic) B²
 in om. V 4 tuentem (pr. t in ras. ex r) V² nihil BV 6 uixit V²
 7 sui* (s er.) V 8 quaeres (corr. m. 2) quae V iis R, his cett.
 uellint P 9 rapide H 10 neclegant HP cura ut (— m. 2) V alt. aut
 (a add. m. 3) P 11 contriti] coneo P 12 cur om. V imbres (i ras.
 ex u) V 14 bonum om. B¹, s. l. post summum add. B², tum exters. et
 post esse s. l. iterum add. eadem man. apparet (corr. m. 2) V 15 saeuissime
 ut uid. B¹, suauissimis in ras. corr. B³, suauissimis V² tanti esse B
 17 iisne R fort. recte, hisne P praecepta] praecepta dari B 18 pute-
 mus V¹ idem] quidem H an animantes? 19 aiunt] dicunt V¹, s. l.
 et ras. corr. V² cyreni H ipsam P² 20 sit om. R, post uoluptatis
 s. l. add. R² effigies P ante uero s. l. non P³ uerum H, uero
 (corr. m. 2) V inquit B, sic saepius 21 aut] et H sus B

- summa uirium contentione depugno, ut uirtus mea pariat mihi uoluptatem, cuius expers sim necesse est, si uictus abscessero⁷.
- 10 ab his ergo sapere discamus, quos a pecudibus ac beluis non sententia, sed lingua discernit? priuationem doloris summum bonum putare non plane Peripateticorum aut Stoicorum, sed 5
- 11 clinicorum philosophorum est. quis enim non intellegat ab aegrotis et in aliquo dolore positis esse hoc disputatum? quid tam ridiculum quam id habere pro summo bono, quod medicus possit dare? dolendum est ergo, ut fruamur bono, et quidem
- 12 grauiter ac saepe, ut sit postea non dolere iucundius. miserimus est igitur qui numquam doluit, quia bono caret: quem 10
- 13 nos felicissimum putabamus, quia malo caruit. ab hac uanitate non longe afuit qui omnino nihil dolere summum bonum dixit. nam praeter quod omne animal doloris est fugiens, quis potest sibi hoc bonum praestare, quod nobis ut eueniat, nihil 15
- 14 aliud possumus quam optare? summum autem bonum non potest efficere quemquam beatum, nisi semper fuerit in ipsius potestate: hoc autem non uirtus homini, non doctrina, non
- 15 labor, sed natura ipsa cunctis animantibus praestat. qui uoluptatem cum honestate iunxerunt, communionem hanc effugere 20
- uoluerunt, sed effecerunt repugnans bonum, quoniam qui uoluptati deditus est, honestate careat necesse est, qui honestati
- 16 studet, uoluptate. Peripateticorum bonum nimium multiplex et

EPITOME 12—19 (natura . . . praestat)] c. 28, 4. 19—23] cf. c. 28, 7. 23—195, 9] c. 28, 8.

AUCTORES 4—9] cf. ad frg. 419 Epicuri (p. 282, 22). 5 s.] cf. Cyprian. epist. LXVIII 16 (p. 765, 18): utrumne clinici an Peripatetici.

BRHPV] 1 pareat *B*¹, corr. *B*³ 2 expres *B*¹, ras. et s. l. corr. *B*², expers] *V*² 3 discemus *P* 5 peripateticorum *B* 6 philosophorum eicit *Buenemannus* 7 hoc om. *R*, in mg. add. *V* 8 quod *P*³ medicus *H*² 10 dolore *BR*¹*H*^{ac} (ras. corr.) *V*¹ iucundius (o m. 2) *V* 11 numquam *B*² 12 haec *V* 13 dolore *BR*¹*H*¹ (alt. o in e corr. *H*²) dolore, in mg. } dolore *V* 14 praeterquam quod *Heumannus* e(s)t *B* qui *H* 15 quod] quam *H* ueniat *B*, non eueniat *H* 16 obtare *HV* 17 beatū *V* in s. l. *P*², in mg. *V* 18 pr. non *P*² 19 animalibus *H* quo *B* uoluptatem (p ex n m. 2) *V* 20 honestate (mi er.) *H* 21 sed et fecerunt *V* uoluptati *V* 22 deditus — Peripateticorum om. *R* 23 bonum] quorum bonum *R* multiplex (e s. l. et x ex e m. 2) *V*

exceptis animi bonis, quae ipsa quae sint magna contentio
est, commune cum beluis potest uideri. nam corporis bona 17
id est incolumitas indolentia ualetudo non minus sunt mutis
quam homini necessaria ac nescio an etiam magis, quia homo
5 et medellis et ministeriis subleuari potest, muta non possunt.
item, quae appellant fortunae bona: nam sicut homini opibus 18
ad uitam tuendam, sic illis praeda et pabulis opus est. ita 19
inducendo bonum quod non sit in hominis potestate, totum
hominem alienae dicioni subiugauerunt. audiamus etiam Ze- 20
10 nonem: nam is interdum uirtutem somniat. 'summum' inquit
'est bonum cum natura consentaneae uiuere.' beluarum igitur
nobis more uiuendum est. nam quae abesse debent ab ho- 21
mine, in his omnia deprehenduntur: uoluptates adpetunt, me-
tuunt fallunt insidiantur occidunt et, quod ad rem maxime
15 attinet, deum nesciunt. quid ergo me docet ut uiuam secun- 22
dum naturam, quae ipsa in deterius prona est et quibusdam
blandimentis lenioribus in uitia praecipitat? uel si aliam 23
mutorum, aliam hominis dicit esse naturam, quod homo ad
uirtutem sit genitus, nonnihil hoc, sed tamen non erit definitio
20 summi boni, quia nullum est animal quod non secundum na-
turam suam uiuat. qui scientiam summum bonum fecit, ali- 24
quid homini proprium dedit, sed scientiam alterius rei gratia
homines adpetunt, non propter ipsam. quis enim scire con- 25
tentus est non expetens aliquem fructum scientiae? artes ideo

EPITOME 9—21] c. 28, 5. 21—197, 10] c. 28, 11 s.

BRHPV] 1 excepti B 2 bona] uana B 3 incolumitas V¹ uali-
tudo PV 4 ac] an B, om. H 5 medullis B, medellis R, mede-
lis (1 er.) H, medelis P, medellis V subleuare V 6 qui H fortunae]
fortitudinis H bonum H, bona* P nam om. H sicuti B 8 indo-
cendo B quod^d R² quod non sit] sit V¹, s. l. † situm V² totum] bonum R
9 alienae (ae ex a m. 2) R dicionis R subiugarunt H, subiugauerint V
10 his HP^{ar} 11 consentaneae H 12 namq; (om. quae) H 13 iis R,
hiis P¹, h del. P³ omnibus V metuunt P² 14 fallunt om. R quo
darem V 15 me V² 17 lenioribus (n in ras. ex u p m. 3) B si om. V
19 hoc V, dicit cett. 20 quia] quoniam R, qua V 21 fecit P² ali-
quid (d ex t) B³, sic saepius 22 dedit] fecit B¹, corr. B³ 24 artes]
unius B, partes P¹, p del. P²

discuntur ut exerceantur, exercentur autem uel ad subsidia
uitae uel ad uoluptatem uel ad gloriam. non est igitur sum-
26 mum bonum quod non propter se expetitur. quid ergo inter-
est utrum scientiam summum bonum putemus an illa ipsa,
quae scientia ex se parit id est uictum gloriam uoluptatem? 5
quae non sunt homini propria et ideo ne summa quidem bona:
nam uoluptatis et uictus adpetentia non homini solum, sed
27 etiam mutis inest. quid cupiditas gloriae? nonne in equis
deprehenditur, cum uictores exultant, uicti dolent?

tantus amor laudum, tantae est uictoria curae. 10
nec inmerito summus poeta experiendum esse ait,

et quis cuique dolor uicto, quae gloria palmae.

quodsi ea quae parit scientia communia sunt cum aliis ani-
28 malibus, non est ergo summum bonum scientia. praeterea
non mediocre huius definitionis est uitium, quod scientia nude 15
ponitur. incipient enim beati omnes uideri qui artem aliquam
scierint, immo uero qui et res malas scierint, ut tam beatus
29 sit qui uenena didicerit temperare quam qui mederi. quaero
igitur ad quam rem scientia referenda sit. si ad causas rerum
naturalium, quae beatitudo mihi erit proposita, si sciero unde 20
Nilus oriatur uel quidquid de caelo physici delirant? quid quod
earum rerum non est scientia, sed opinatio, quae pro ingeniis

AUCTORES 10. 12] Verg. Georg. III 112. 102.

BRHPV] 1 alt. exerceantur (a er.) H, exercentur P³⁷ 4 utrum] uerum B¹,
corr. B³ 5 scientia quae H scientia] sapientiam P¹, m del. P³⁷ 6 et
om. H summae (ae ex a) R² quidem om. H 7 uoluptates H ad-
petentia (p s. l. m. 3, ni exp. m. 1) P 8 quid] quod id (exp. m. 2) V
9 exultent V¹ 10 tantae est P^{ae} (alt. a in tantae del. P³⁷) cum codd. Verg.,
tantae B¹ (tantae est B³) RV, tanta est H 11 nec inmerito — palmae
om. B¹, nec inmerito post curae et summus — palmae in mg. inf. add. B³
experiendum H 12 et] ei V uictor H quae B (i. e. B³) 13 pariunt
scientiam P sunt om. V 14 scientiam H praeterea] praestare H
15 uitium P³ nudae (a er.) B, nuda H, nuda P 16 incipiunt PV^{ae},
ras. et s. l. corr. beati omnes] beatiore P 17 malis V¹ beatum
(corr. m. 2) V 18 temporare V qui* (d er.) B mederi B³ 19 scien-
tiam H 21 Nilus] nihil usui B oritur H quidquid] quid B 22 re-
rum B³ quae om. P opinio V ingeniis (alt. i ex t m. 3) P

uaria est? restat ut scientia bonorum ac malorum summum 30
 bonum sit. cur ergo scientiam maluit quam ipsam sapientiam
 summum bonum dicere, cum sit utriusque significatio et uis
 eadem? nemo tamen usque adhuc summum bonum dixit esse
 5 sapientiam, quod melius dici potuit. nam scientia parum est 31
 ad bonum suscipiendum malumque fugiendum, nisi accedat
 et uirtus. multi enim philosophorum cum de bonis malisque
 dissererent, aliter tamen quam loquebantur natura cogente ui-
 xerunt, quia uirtute caruerunt. uirtus autem cum scientia
 10 coniuncta sapientia est. superest ut eos etiam refellamus, 32
 qui uirtutem ipsam summum bonum putauerunt, in qua opi-
 nione etiam Marcus Tullius fuit: in quo multum inconsiderati
 fuerunt. non enim uirtus ipsa est summum bonum, sed effec-
 trix et mater est summi boni, quoniam perueniri ad illud sine
 15 uirtute non potest. utrumque intellectu facile est. quaero 33
 enim utrumne ad praeclarum illud bonum facile perueniri pu-
 tent an cum difficultate ac labore? expediant acumen suum
 erroremque defendant. si facile ad illud ac sine ullo labore 34
 perueniri potest, summum bonum non est. quid enim nos cru-
 20 ciemus, quid faciamus enitendo diebus ac noctibus, quando-
 quidem tam in promptu id quod quaerimus iacet, ut illud quilibet
 sine ulla contentione animi comprehendat? sed si commune 35
 quoque ac mediocre quodlibet bonum non nisi labore adsequi-
 mur, quoniam bonorum natura in arduo posita est, malorum
 25 in praecipiti, summo igitur labore summum bonum adsequi

EPITOME 10—198, 12] c. 28, 9.

BRHPV 1 uaria — ut scientia *om. P* scientiam *H* 2 sit *om. P*
 3 utriusqu**e* (*t in ras. ex e ? m. 3, a er.*) *B* 5 quod] quam *H* dici] dicere
 (*e s. l. m. 2*) *R* scientia* (*m er.*) *R* 7 a philosophorum (*sic*) usque ad
 iacet (*21*) multa euauerunt in *B* (*fol. 60^b*), quae restituit *m. 3* 8 dixe-
 runt *H* 10 superest *B³* 11 reputarunt (*exp. m. 2 ?*) *B* opinione ex
 opinione *H²* 12 qua *H* 14 et *B³P²* peruenire *V^{ac}* ad illud —
 facile perueniri (*16*) *om. R* 16 enim *om. P* ad — bonum *om. P* perueniri
 (*alt. i ras. ex e*) *V* 18 defendat (*m. 2*) *V* si] sed si *B* ullo] illo *V¹*
 19 quin *B¹*, corr. *B³* enim (*e ex i et ni ex 2 litt. incert. m. 2*) *B* cru-
 ciemus] erudiemus ut uid. *B¹*, quod renouauit *B³* 20 quid] *V²* ac] et *H*
 22 cō]prehendat *B* si *om. HV¹* communione *V¹* 23 quodque *H*
 quolibet *H*, quodlibet *P* 25 praecipitio *H*

nisi per laborem perueniri, apparet
perueniatur, quoniam in suscipiendis
uis officiumque uirtutis est. ergo su
37 esse id per quod necesse est ad aliut
ignorarent quid efficeret uirtus aut
autem nihil reperirent, substituerunt i
quam nullo proposito emolumento ad
38 ut bonum sibi constituerent quod bonu
ab his non longe recessit, qui uirtute
mum bonum putauit: quasi possit ul
39 ac non, si quid habuerit turpitudinis, u
uidit fieri posse ut de uirtute prauo iu
ideo existimationi hominum seruiendum
a recto bonoque discedet, quia non est
uirtus pro suis meritis honestetur. n
nisi honor perpetuus ad aliquem secun
40 tus? quid ergo fiet, si errore ac pr
existimatio subsequatur? abiciemusne u
41 et turpis ab insipientibus iudicetur?

EPITOME 12—199, 4] c. 28, 10.

BRHPV] 3 quod] quod si *BRH*, sed idem
absurdum *V*¹ ut *ex* et *P* uirtutibus ut
uirtus — perueniat] uirtus tendat per se *P* 4 se
ret *B*² per quam *om. V*¹, s. l. si *add. V*² 6
7 uis] uirtus *B*, *om. V* officiumque (a *cr.*) *B*,
om. V bonum *om. H* 9 tenderent *V* 10 s
terunt *V* uirtutis *om. V* 11 post

premi ac uexari potest, ut sit ipsa proprium ac perpetuum bonum, nullo extrinsecus adiumento indigere debet, quin suis per se uiribus nitatur et constet. itaque nec ullum ei ab homine bonum sperandum est nec ullum malum recusandum.

5 9. Venio nunc ad uerae sapientiae summum bonum. cuius natura hoc modo determinanda est, primum ut solius hominis sit nec cadat in ullum aliud animal, deinde ut solius animi nec communicari possit cum corpore, postremo ut non possit cuiquam sine scientia et uirtute contingere. quae circumscriptio illorum omnes sententias excludit ac soluit: eorum enim quae dixerunt nihil tale est. dicam nunc quid sit, ut doceam quod institui, philosophos omnes caecos atque insipientes fuisse, qui quod esset homini summum bonum constitutum nec uidere nec intellegere nec suspicari aliquando quierunt.

15 Anaxagoras, cum ab eo quaereretur cuius rei causa natus esset, respondit caeli ac solis uidendi. hanc uocem admirantur omnes ac philosopho dignam iudicant. at ego hunc puto non inuenientem quid responderet effudisse hoc passim, ne taceret: quod quidem secum, si sapiens fuisset, commentatum meditatumque habere debuit, quia si quis rationem sui nesciat, ne homo sit quidem. set putemus non ex tempore dictum illud effusum. uideamus in tribus uerbis quot et quanta peccauerit: primum, quod omne hominis officium in solis oculis posuit nihil ad mentem referens, sed ad corpus omnia. quid? si caecus

EPITOME 5—9] c. 28, 1. 5—7] cf. c. 29, 1. 9—14] cf. c. 28, 2.

BRHPV] 2 addimento B ^{1go} indicare (corr. m. 2) V qu*in (i er.) B, qui in H 3 uirtutibus HPV itaque] utique P post ei eras. ut? B 4 ullum malum] ullum ei ab omine (sic) malum P recusandum est R 7 illum animal aliud H aliud ullum P solius] solius sit B 8 ne V 9 scientiam P^{ac}, m del. m. 1? 10 illa (orum s. l. corr. m. 1?) P, illas BRH, illas V²; ad illorum cf. 11 quae dixerunt sc. illi omnis RV¹ 11 quae] qui V quod (ante sit) B¹, in ras. corr. B³ 12 instituit V omnis V¹ 13 est B¹ (esset B³) H, esse V P³ hominis R constituit, sed del. m. 1? P 14 quierunt B, potuerunt celt., recte? 16 admirantur B³ 17 prodignam H, digna V e*go (i er.) V 19 meditatumque om. P 20 et quia V ne] nec RP 21 quidem (e ex a m. 3?) P 22 quod BRHP¹, corr. P³ quanta] facta V¹, s. l. quanta V² 24 qui B

fuerit, officiumne hominis amittet? quod fieri sine occasu animae non potest. quid ceterae corporis partes? num carebunt
 8 suis quaeque muneribus? quid quod plus est in auribus quam
 in oculis situm, quoniam doctrina et sapientia percipi auribus
 9 solis potest, oculis solis non potest? caeli ac solis uidendi
 causa natus es: quis te in hoc spectaculum induxit aut quid
 caelo rerumque naturae visio tua confert? nimirum ut hoc
 10 inmensum et admirabile opus laudes. confitere igitur esse
 rerum omnium constitutorem deum, qui te in hunc mundum
 11 quasi testem laudatoremque tanti sui operis induxit. magnum
 esse credis uidere caelum atque solem: cur ergo non gratias
 agis ei qui huius beneficii auctor est? cur non ipsius uirtutem
 prouidentiam potestatem metiris animo, cuius opera miraris?
 necesse est enim multo mirabilior sit qui mirabilia perfecit.
 12 si te quispiam uocasset ad cenam in eaque optime acceptus
 esses, num sanus uiderere, si pluris faceres ipsam uoluptatem
 quam uoluptatis auctorem? adeo philosophi ad corpus referunt
 omnia, nihil prorsus ad mentem nec uident amplius quam
 13 quod sub oculos uenit. atquin remotis omnibus officiis corporis
 in sola mente ponenda est hominis ratio. non ergo ideo 20

EPITOME c.9 § 11. 13. 17. 19; c.10 § 1. 14] c. 29, 6 (— caritatem).

B(G)RHPV 1 a-mittet (d er.) *B*, amittet (e ex i) *P* quod] quod
 si *BHP*; cf. ad p. 198, 3 ab Animae non incipit codicis *G* pag. 50 (15)
 paene tota lecta 2 num carebunt] non carebunt *H*, carebuntne *P* 3 quae-
 cumque *R* numeribus *B*¹, nominibus in *ras. corr.* *B*² 4 doctrina
 sapientiae *G* 5 oculis (alt. o ex u) sic *B*², oculis om. *R*¹, s. l. post solis
 add. *R*² solis om. *BG* 6 'natus es' *P*³ quid] qui *V* 7 caelo rerumque]
 soli] caelorumque (soli add. m. 2) *R* rerum *G*, rerūque *V*² natura *G*
 8 et] atque *R* confitere (alt. e ex i m. 2) *R* rerum esse omnium *P*
 9 rerum] [re]m constitutorem *V*² 10 induxit *R* 11 ergo *B*
 12 agis ei] ei *V*¹, reddis s. l. *V*², in *mg.* *R*. reddis eadem man. 13 prouid-
 es[e]t] potestatem *G* 14 enim] enim ut *V* 15 cenam *C*, nisi quod pr. a
 eras. *B* acceptos *V*¹ 16 num] numquid *H*, recte? uidere] uidere
 se *H*, uidere] *PV* plures *B*¹*P*^{ac}, corr. *B*³*P*¹⁷ uoluntatem *GV*¹,
 n in p corr. *V*² 17 uoluntatis *G* 18 prorsus *P* metem *R*¹, mentem
 s. l. *R*² 19 oculis *G* ad quid *G*, adquin (s. l. d eras., t add. m. 3,
 n exp. m. 1) *P* remotis] in remotis *R* 20 ergo om. *H*

nascimur, ut ea quae sunt facta uideamus, sed ut ipsum fac-
torem rerum omnium contemplemur id est mente cernamus.
quare si quis hominem qui uere sapiat interroget, cuius rei 14
causa natus sit, respondebit intrepidus ac paratus colendi se
5 dei gratia natum, qui nos ideo generauit, ut ei seruiamus.
seruire autem deo nihil aliud est quam bonis operibus tueri et 15
conseruare iustitiam. sed ille ut homo diuinarum rerum in-
peritus rem maximam redegit ad minimum duo sola deligendo,
quae sibi diceret intuenda. quodsi natum se esse dixisset, 16
10 ut mundum intueretur, quamquam omnia comprehenderet ac
maiore uteretur sono, tamen non inplesset hominis officium,
quia quanto pluris est anima quam corpus, tanto pluris est
deus quam mundus, quia mundum deus et fecit et regit.
non ergo mundus oculis, quia utrumque corpus est, sed deus 17
15 animo contemplandus est, quia deus ut est ipse immortalis, sic
animum esse uoluit sempiternum. dei autem contemplatio
est uenerari et colere communem parentem generis humani.
quod si a philosophis afuit proiectique in terram fuerunt diuina 18
ignorando, existimandus est Anaxagoras ad quae uidenda
20 natum esse se dixerit, nec caelum uidisse nec solem. expe- 19
dita est igitur hominis ratio, si sapiat: cuius propria est hu-

EPITOME 20—202, 2] cfr. c. 29, 4 s.

B(G)RHPV 1 in ipsum fac desinit codicis *G* pag. 50 (15), sequitur
pag. 51 (170) ter scripta, cuius in uerss. 1. 13. 14. nonnulla legebantur
2 id est mente *P*, mente id est mente *B*, id est mentem mente *RH*,
id est mentēmente (*exp. m. 2*) *V* 4 colendis | adei *B*¹, colendise | * dei *B*²
5 natum s. l. et in *mg. add. V*² quia *P* 6 ēst aliūd *V* est *B*³
8 redegit *V* deligendo] adfigendo *B*¹, adfigendo in *ras. B*², diligendo *RP*¹
(*pr. i in e corr. P*³) *V*, diligenda *H* 9 -si natum se] se natum *H*
10 omniū *H* ad *H* 11 implet *H* 12 quantā o (*corr. m. 2*) *V* cor-
pus — deus quam *om. P* 13 deus fecit *H*, et deus fecit *P* et regit
¹_{regit} *om. H* rexit (*corr. m. 2*) *V* 15 est (ante quia) *om. H* est (ante ipse)
om. P 16 uoluit esse *P* esse *om. V* 17 est *om. H* 18 ad *H*
proiectique *V*¹ 19 est *om. B* ad quae *edd.*, ea ad quae *alii*, ad ea quae *C*,
nisi quod ea expunx. *V*² 20 dixerat *H*, supra dixerit *add. †* dixit *V*²
21 s^r *B*³

manitas. (sed) ipsa humanitas quid est nisi iustitia? quid iustitia nisi pietas? pietas autem nihil aliud quam dei parentis agnitio.

- 1 10. Summum igitur hominis bonum in sola religione est.
nam cetera, etiam quae putantur esse homini propria, in cete-
2 ris quoque animalibus reperiuntur. cum enim suas voces 5
propriis inter se notis discernunt atque dinoscunt, conloqui
uidentur. ridendi quoque ratio apparet in his aliqua, cum
demulsis auribus contractoque rictu et oculis in lasciviam reso-
lutis aut homini adludunt aut suis. quid coniugibus ac fetibus
propriis? nonne aliquid amori mutuo et indulgentiae simile 10
3 inperitunt? iam illa quae sibi prospiciunt in futurum et cibos
reponunt, habent utique providentiam. rationis quoque signa
in multis deprehenduntur. nam quando utilia sibi adpetunt, malo
cauent, periculum vitant, latibula sibi parant in plures exitus
4 dispatentia, profecto aliquid intellegunt. potest aliquis negare 15
illis inesse rationem, cum hominem ipsum saepe deludant? nam
quibus generandi mellis officium est, cum adsignatas incolunt
sedes, castra muniant, domicilia inenarrabili arte componunt,
5 regi suo serviunt, nescio an in his sit perfecta prudentia. in-

EPITOME 3-8] c. 28, 4. 6. c. 10, 1. 14] c. 29, 6 (religionem).

AUCTORES 16-19] cf. Verg. Georg. IV 149-221.

EXPILATORES 16-19] Isidor. orig. XII 8, 1.

B(G)RHPV] 1 sed addidi, uel ipsa (autem) scribendum uidetur; nam ipsa P, sine dubio e coniectura iustitia? quid iustitia nisi om. P quid iustitia om. R, quid est iustitia V hinc fere inceptit codicis G pag. 52 (169) ter scripta, in qua nihil agnosci poterat. 2 alint] alint est B parentes H 4 esse homini] hominis H, recte? in B² 6 natis V^{ae} 7 apparet in mg. V iis R aliquam P 8 demultis P^{ae} (in ras. corr.) V^{ae}, s. l. corr. rictu (c. er.) B, rictu P resolutis B² 9 quid] quique H ac fetibus] adfectibus R¹, aut affectibus R², aut fetibus H 11 inperitunt (in ras. ex 2 uel 3 litt. et t s. l. m. 3) B quae B² 12 et habent B providentiam edd. conl. de ira 7, 10, prudentiam C 13 multis P utili*as (t et s ut uid. er.) P mala (alt. a ex o) P³⁷, malo (sic corr. m. 2) V 14 carent P¹, corr. P³⁷ vitant (uita in ras. ex auent? m. 2) B latibula] quando latibula P pluris V¹ 15 dispatentia] disputant a R¹,
disputant iam R², dispatentia (corr. m. 2) V 16 homines ipsos P 18 inenarrabili B¹, corr. B², non narrabili H, inenarrabili* (a. er.) V cō|ponunt B 19 in] non H iis R

certum igitur est utrumne illa quae homini tribuuntur communia sint cum aliis uiuentibus, religionis certe sunt expertia. equidem sic arbitror; uniuersis animalibus datam esse rationem, 6 sed mutis tantummodo ad uitam tuendam, homini etiam ad
5 propagandam. et quia in homine ratio ipsa perfecta est, sapientia nominatur, quae in hoc eximium facit hominem, quod soli datum est intellegere diuina. qua de re Ciceronis uera 7 sententia est: ex tot inquit generibus nullum est animal praeter hominem quod habeat notitiam aliquam dei,
10 ipsisque in hominibus nulla gens est neque tam mansueta neque tam fera, quae non etiamsi ignoret qualem haberi deum deceat, tamen habendum sciat. ex 8 quo efficitur ut is agnoscat deum, qui unde ortus sit quasi recordetur. qui ergo philosophi uolunt animos omni 9
15 metu liberare, tollunt etiam religionem et orbant hominem suo proprio ac singulari bono: quod est a recte uiuendo atque ab omni humanitate diiunctum, quia deus ut cuncta uiuentia subiecit homini, sic ipsum hominem sibi. nam quid est cur 10 idem ipsi disputent eo dirigendam esse mentem quo uultus
20 erectus est? si enim nobis in caelum spectandum est nihil

AUCTORES 5 et quia — nominatur] cf. Cic. de legg. I 7, 22 quae cum — sapientia. 8] ibid. I 8, 24. 19 idem ipsi] ibid. I 9, 26; de nat. deor. II 56, 140.

BRHPV] 1 est igitur *edd.* utrum *P* 2 sint] sunt *HV^{ac}* (*ras. corr.*) certe sunt religionis (-is ex -es) *P* experte setquidem (i ? *er.*, t ante q *renou. m.* 3) *B* experti *R*, experientia, in *mg.* † expertia *V* 3 et quidem *RH* animalibus] aliquam animalibus *P* 4 tantummodo (*exp. m.* 12) *P* etiam] autem *P*, *om.* *V* 5 propagandam *P*³ et *om.* *V* 6 quod *om.* *V*¹, s. l. † quod *V*² 7 post soli s. l. eidem *R*² 9 aliquam *om.* *H* 10 hominibus (h et i *add. m.* 3) *P* mansueta *C* 11 non etiamsi] notitiam si *H* etiam si *V* 12 habere *codd.* *Cic.* ex *om.* *P* 13 quod *P*¹, d *del.* *P*³ effigitur *P*¹ (*corr. P*³) *V*¹ ut] illud ut *codd.* *Cic.* is] si *H* sit] est *H* 14 recordetur] retortur *V* qui (*corr. m.* 2) *V* philosophos *H* omni* *V* 15 urbane ut uid. *B*¹, ornant (*sic*) in *ras. corr.* *B*³ 16 a *om.* *H* recto *P*¹, *corr.* *P*³ 17 diiunctum *B*, disiunctum *cett.* quia deus ut *B*³, quatenus (*sed* atenus in *ras. et in mg.* † quia deus *m.* 2) ut *V* 19 quod *V* 20 nihil] ad nihil *H* *edd.*, sed cf. c. 8, 6; c. 16, 1 al.

utique aliut quam ob religionem, si religio tollitur, nulla nobis
 11 ratio cum caelo est. itaque aut eo spectandum est aut in terram
 procumbendum. in terram procumbere ne si uelimus quidem
 12 possumus, quorum status rectus est. in caelum igitur spectan-
 dum est, quo natura corporis prouocat. quod si constat esse 5
 faciendum, aut ideo faciendum est, ut religioni seruiamus, aut
 13 ideo, ut rationem rerum caelestium cognoscamus. sed rationem
 rerum caelestium cognoscere nullo modo possumus, quia nihil
 14 eiusmodi potest cogitando inueniri, sicut supra docui. reli-
 gioni ergo seruiendum est, quam qui non suscipit, ipse se pro- 10
 sternit in terram et uitam pecudum secutus humanitate se abdi-
 15 cat. sapientiores igitur inperiti, qui etiamsi errant in religione
 deligenda, tamen naturae suae condicionisque meminerunt.

1 11. Constat igitur totius humani generis consensu religionem
 suscipi oportere. sed quomodo in ea erretur explicandum est. 15
 2 naturam hominis deus hanc esse uoluit, ut duarum rerum cupi-
 dus et adpetens esset, religionis et sapientiae. sed homines
 ideo falluntur, quod aut religionem suscipiunt omissa sapientia
 aut sapientiae soli student omissa religione, cum alterum sine
 3 altero uerum esse non possit. cadunt ergo ad multiplices 20
 religiones, sed ideo falsas, quia sapientiam reliquerunt, quae
 illos docere poterat deos multos esse non posse, aut student
 sapientiae, sed ideo falsae, quia religionem summi dei on'se-

9 supra] c. 3, 4 s.

EPITOME c. 11 s.] c. 29.

BRHPV) 1 aliud utique R 2 terra R 3 procumbente V¹ terra R
 procumbere] procumbe te (te add. m. 2) V ne] nec R, om. P¹ (add. P²) V
 ne si] nisi H quidem bis B¹, pr. expunx. B² 7 cognoscamus — cae-
 lestium om. BH sed] si P¹ (se^d P²) V, haud scio an recte, ut sit
 distinguendum sic si rationem — docui, religioni ergo eqs. 8 rerum in
 mg. V caelestium P² recognoscere H possumus (i ras. ex u H, ut
 uid. B) BH 9 eiusmodi] eius H cogitatio H sicuti R 10 quam] qua H
 suscipit H in terram prosternit H 11 humanitate R^{ac}, corr. m. 1 ?
 13 *deligenda (a ? er.) B, diligenda P¹ (pr. i in e corr. P²) V 14 ge-
 neris humani R consensum H religionem — oportere] religione suscipio
 parcere H 15 exilaretur ut uid. B¹, eaer*retur in ras. corr. B² 17 sed]
 et V 18 ideo] in eo Heumannus aut** H 21 qui w B, w m. 3 ?
 totum uerbum a m. 3 restitutum est reliquaerunt B, reliquerunt (n er.) H
 23 qua V dei summi R

runt, qui eos ad ueri scientiam potuit erudire. sic homines 4
 qui alterutrum suscipiunt uitam deuiam maximisque erroribus
 plenam secuntur, quoniam in his duobus inseparabiliter con-
 xis et officium hominis et ueritas omnis inclusa est. miror 5
 itaque nullum omnino philosophorum extitisse, qui sedem ac
 domicilium summi boni reperiret. potuerunt enim sic quae- 6
 rere: quodcumque est summum bonum, necesse est omnibus
 esse propositum. uoluptas est quae adpetitur a cunctis, sed
 haec et communis est cum beluis et honesti uim non habet
 et satietatem adfert et nimia nocet et processu minuitur aetatis
 et multis non contingit; nam qui opibus carent, quorum maior
 est numerus, etiam uoluptate careant necesse est. non est
 igitur summum bonum, sed ne bonum quidem uoluptas. quid 7
 diuitiae? multo magis: nam et paucioribus et plerumque casu
 et inertibus saepe et nonnumquam scelere contingunt et optan-
 tur ab iis qui eas iam tenent. quid regnum ipsum? ne id 8
 quidem: non enim cuncti homines regnare possunt et necesse
 est uniuersos summi boni capaces esse. quaeramus igitur ali- 9
 quid quod propositum sit omnibus. num uirtus? negari non
 potest quin et bonum sit et omnium certe bonum. sed si
 beata esse non potest, quia uis et natura eius in malorum
 perferentia posita est, non est profecto summum bonum. quae-
 ramus aliut. at nihil uirtute pulchrius, nihil sapiente dignius 10

EPITOME 13—206, 21] cf. c. 29, 8 s. 18—207, 2] c. 30, 1.
 19—23] c. 28, 9.

AUCTORES 12 s.] cf. Senec. de uit. beat. 10, 3.

BRHPV] 2 uitam *C*, uiam *edd.* (cf. *IV* 30, 3), sed cf. *IV* 26, 9; *VI*
 24, 2 deni-am (t. *er.*) *V* 3 plenam] poenam *V* sequuntur *HPV*
 inseparabiliter] atque inseparabiliter *R*² 4 et (ante officium) *om.* *H*
 5 sedem (s. m. 1 uel 2) *B*, sedem *V* atque *B* 6 repperirent *H* 7 pr. est
om. *H* 8 *uoluptas (si? *er.*) *B* 9 habent *P*¹, n. del. *P*² 11 con-
 tinget *B* operibus *R* careat *B* 13 sed ne bonum *om.* *P* 14 magis]
 an minus scribendum? cf. ad p. 49, 16; quid? diuitiae multo magis? *Har-*
telius supra paucioribus litterae aliquae eras. *V* et *om.* *H* 15 & *no-
 numquam (— et ù m. 2) sic *V* contingant *H* optantur *PV*, non
 optantur *BRH* 16 iis *R*, his *cett.* 17 concti *H*^{ac} 19 quo *R* 20 sed]
 et *P* 21 in] et *R* 22 bonum *om.* *HV*, haud scio an recte 23 at] an *H*
 sapiente* (r. *er.*) *B*, sapientia *H*

- inueniri potest. si enim uitia ob turpitudinem fugienda sunt, uirtus igitur adpetenda est ob decorem. quid ergo? potestne fieri ut quod bonum, quod honestum esse constat, mercede ac praemio careat sitque tam sterile, ut nihil ex se commodi pariat? labor ille magnus et difficultas et eluctatio aduersus mala, quibus haec uita plena est, aliquid magni boni pariat necesse est. id uero quid esse dicemus? num noluptatem? at nihil turpe ex honesto nasci potest. num diuitias? num potentatus? at ea quidem fragilia sunt et caduca. num gloriam? num honorem? num memoriam nominis? at haec omnia non sunt in ipsa uirtute, sed in aliorum existimatione atque arbitrio posita. nam saepe uirtus et inuisa est et malo adficitur. debet autem id bonum quod ex ea nascitur ita cohaerere, ut diuelli atque abstrahi nequeat, nec aliter summum bonum uideri potest, quam si et proprium sit uirtutis et tale, ut neque adici quicquam neque detrahi possit. quid quod in his omnibus contemnendis uirtutis officia consistunt? nam uoluptates opes potentias honores eaque omnia quae pro bonis habentur non concupiscere, non adpetere, non amare, quod ceteri faciunt uicti cupiditate, id est profecto uirtutis. aliud ergo sublimius atque praeclarius efficit nec frustra his praesentibus bonis reluctatur, nisi quod maiora et ueriora desiderat.

BRHPV] 1 uitia V² 4 stereli B¹, sterile sic B³ 5 et eluctatio (et s. l. B³) BRPV, et luctatio H, idem coniecerat Halmsius m. primam codicis B eluctatio secutus, reluctatio Buenemannus 6 magni om. P boni] mali V¹, s. l. f. boni V² 7 quod H dicimus H 8 ac H diuitiae B 9 potentatus, sed alt. a minus cert., R, potentatus (enta et in ras.) P, potestate s V 10 num honorem num memoria (sic) s. l. add. B³; eadem uerba m. 1 in inf. mg. addiderat, sed nunc erasa sunt 11 non (pr n ex u) V 12 et inuisa est] quae est (sic) inuisa est B 13 id om. B ex om. V¹, s. l. f. ex V² 14 nequeat B² nec in mg. V² aliter (i add. m. 2) H summum R² 15 uirtutis sit P et] sed H 16 ut neque] utq: H dici B¹ (corr. B³) H quicquam B pro quid quod euauit, s. l. quin add. B³ 17 contemnendis BHP, sic raro in B, saepe in cett. codd. officia (a ex o m. 2) P 18 potentias — concupiscere om. P eaque HV^{ac} 19 concupiscere] cupere B 20 uirtutis Parrhasius, uirtus C 21 praeclarius H² praesentibus] frequentibus H 22 eluctatur H maiore V¹ et ueriora om. P

non desperemus inueniri posse, modo uerset se cogitatio in 16
omnia: neque enim leuia aut ludicra petuntur praemia.

12. Si quaeritur quid sit propter quod nascimur, quid efficiat 1
uirtus, possumus sic inuestigare. duo sunt ex quibus homo
5 constat, animus et corpus. multa sunt propria animi, multa
propria corporis, multa utrique communia, sicut est ipsa uirtus:
quae quotiens ad corpus refertur, discernendi gratia fortitudo
nominatur. quoniam igitur utrique subiacta fortitudo, utrique 2
proposita dimicatio est et utrique ex dimicatione uictoria: cor-
pus quia solidum est et comprehensibile, cum solidis et con-
prehensibilibus confligat necesse est, animus autem quia tenuis
est et inuisibilis, cum iis concreditur hostibus qui uideri tan-
gigue non possunt. qui sunt autem hostes animi nisi cupi- 3
ditates uitia peccata? quae si uicerit uirtus ac fugauerit, in-
15 maculatus erit animus ac purus. unde igitur colligi potest 4
quid efficiat animi fortitudo? nimirum ex coniuncto et pari
hoc est ex corporis fortitudine: quod cum in aliquam congres-
sionem certamenque uenerit, quid aliud ex uictoria quam uitam
petit? siue enim cum homine siue cum bestia dimices, pro
20 salute certatur. ergo ut corpus uincendo id adsequitur, ut 5
non intereat, sic et animus, ut permaneat, et sicut corpus ab
hostibus suis uictum morte multatur, ita superatus a uitiiis
animus moriatur necesse est. quid ergo intererit inter animi 6
et corporis dimicationem nisi quod corpus temporalem uitam
25 expetit, animus sempiternam? si ergo uirtus per se ipsam 7

EPILOGE 25—208, 12] c. 30, 1.

BRHPV] 2 leuia (a. er.) B 3 Si Heumannus commate post uirtus
posito, sed C quaeramus B nascamur R efficit H 4 uirtus (i ex
alia litt. et r s. l. et t in ras. m. 1) PV (r s. l. V²) inuestigare] inuenire B
5 proprie R, proprie (a. er.) H multa] multa sunt R 6 proprie R, pro-
prie (a. er.) H, proprie (ex a. m. 2) V 8 utrique B², ubique R¹, utro-
bique R² subiacta et H 9 disposita H et om. R 11 confligat H¹
quatenus V 12 est om. B iis R¹, his R² cum cett. 13 hostis V
nisi om. H 16 efficit H fortitudo] turpitudine P¹, corr. P³ coniuncto
(o ex i m. 2) H 17 ex] et H fortitudinem P¹, m del. P³ in om. V
18 certamen B 19 dimicet H 20 id om. V 22 uictus B a om. V
23 interest B 25 se B ipsa BHP

beata non est, quoniam in perferendis ut dixi malis tota uis
 eius est, si omnia quae pro bonis concupiscuntur negligit, si
 summus eius gradus ad mortem patet, quandoquidem uitam
 quae optatur a ceteris saepe respuit mortemque quam ceteri
 timent fortiter suscipit, si necesse est ut aliquid ex se magni
 boni pariat, quia suscepti et superati usque ad mortem labores
 8 sine praemio esse non possunt, si nullum praemium quod
 ea dignum sit reperitur in terra, quandoquidem cuncta quae
 fragilia et caduca sunt spernit, quid aliud restat nisi ut cae-
 leste aliquid efficiat, quia terrena uniuersa contemnit, et ad
 altiora nitatur, quia humilia despicit? id uero nihil potest esse
 9 aliud quam immortalitas. merito ergo philosophorum non ob-
 scurus Euclides qui fuit Megaricorum conditor disciplinae, dis-
 sentiens a ceteris id esse dixit summum bonum, quod simile
 10 sit et idem semper. intellexit profecto quae sit natura summi
 boni, licet id non explicauerit, quid sit: id est autem immorta-
 litas nec aliud omnino quicquam, quia sola nec inminui nec
 11 augeri nec immutari potest. Seneca quoque inprudens incidit
 ut fateretur nullum esse aliud uirtutis praemium quam immor-
 talitatem. laudans enim uirtutem in eo libro quem de inma-
 tura morte conscripsit, una inquit res est uirtus, quae nos
 12 immortalitate donare possit et pares diis facere. sed

1 ut dixi] c. 11, 9.

EPITOME 16 s.] c. 30, 3 immortalitas — bonum. 17—209, 20]
 c. 30, 2 s

AUCTORES § 9] cf. Cic. Acad. II 42, 129. 21] frg. 27.

BRHPV] 2 est eius *H* negligit (*pr. g ex c R*) *RPV* si *B*³ 3 ad
 om. *P*¹, s. l. *add. al. m. antiqua* ista *B*¹, uitā *corr. B*³, uitā (~ *m. 2*) *V*
 4 quā¹⁰ (*c m. 2*) *V* optantur *B*¹, n *del. B*³ 5 si] sic *R* mag-ni
 (*i er.*) *P* 6 pareat *V*¹ suscepti] sustenti *V*; sustentati *edd.* sepa-
 ratu *H* 7 quod] quam *V*¹, s. l. 1 quod *V*² 8 repperietur *B* 9 sint *V*
 aliud *om. B* 10 ad *om. B* 11 nititur *H* humiliora *B*, humilia¹ *P*³
 dispicit *BP* 12 opseuris *V*¹, opseuru⁸ *V*² 13 dissentiens *V*² 14 sū-
 mile) *B* 15 in(tellex)it *B* 16 id *om. P* quod *P* est s. l. *post*
 autem *R* 18 mutari *B* 19 feteretur *V*¹ alium *B* immortatē
 (*li m. 2*) sic *H*, immortalitatis¹ *V* 20 quam *V*^{ac} 21 nos in immortali-
 tatem *H* 22 dona (*corr. m. 2*) *V*

et Stoici, quos secutus est, negant sine uirtute effici posse quem-
 quam beatum. ergo uirtutis praemium beata uita est, si uirtus,
 ut recte dictum est, beatam uitam facit. non est igitur ut 13
 aiunt propter se ipsam uirtus expetenda, sed propter uitam
 5 beatam, quae uirtutem necessario sequitur. quod argumentum 14
 docere eos potuit, quod esset summum bonum. haec autem
 uita praesens et corporalis beata esse non potest, quia malis
 est subiecta per corpus. Epicurus deum beatum et incor- 15
 ruptum uocat, quia sempiternus est. beatitudo enim perfecta
 10 esse debet, ut nihil sit quod eam uexare aut minuere aut in-
 mutare possit, nec aliter quicquam existimari beatum potest 16
 nisi fuerit incorruptum. incorruptum autem nihil est nisi quod
 est immortale. sola ergo immortalitas beata est, quia corrumpi
 ac dissolui non potest. quodsi cadit in hominem uirtus, 17
 15 quod negare nullus potest, cadit et beatitudo: non potest enim
 fieri ut sit miser qui uirtute est praeditus. si cadit beatitudo,
 ergo et immortalitas cadit in hominem, quae beata est. sum- 18
 mum igitur bonum sola immortalitas inuenitur, quia nec aliud
 animal nec corpus attingit nec potest cuiquam sine scientia
 20 et uirtute id est sine dei cognitione ac iustitia prouenire.
 cuius adpetitio quam recta, quam uera sit, ipsa uitae huiusce 19
 cupiditas indicat, quae licet sit temporalis et labore plenissima,

EPITOME 21—210, 23] c. 30, 3 (tantum — sumus).

AUCTORES 3—13] cf. ad frg. 360 Epicuri (pag. 241, 15).

BRHPV] 1 efficij *P*, officij *V*¹, s. l. et ras. corr. *V*² 4 ipsa *BH*
 5 beatam *om. P* nes essario (c m. 2) *V* 7 corporalis uita *P*, corporis *V*
 8 per corpus!!!! (er corp in ras. ex 4 uel 5 litt. m. 3, post corpus 2—4 litt.
eras., potest fuisse porcusiste) *B* et *om. H* 10 eam] ex ea *H* im-
 minuere (inm- *H*) *RH* minuere aut] minuerereat *V*¹, s. l. corr. *V*²
 immutari *B*^o, corr. m. 1 uel 2 11 existimari *B*² 12 nisi] ni, *H*²
 incorruptum (ante autem) s. l. *B*² nisi *P*² 14 homine *V* 15 ca-
 det *RH* 16 sit *P*³ cadet *H* et beatitudo *R* 17 et *om. V* cadit
 in hominem — immortalitas in inf. mg. add. *V*, sed post bonum 4 fere
 litt. *eras.* 18 quia *om. P*¹, quae s. l. *P*³ 19 scientiae uirtute *P*¹
 (s. l. corr. *P*²) *V* add.; scientia et uirtute coniecerat iam *Volkmanus, epist.*
gratul. pag. 6 et obseru. misc. 1872 pag. 13 21 quam recta *om. P* ipsi
 (' i. e. us m. 2) *V* huiusce (a er.) *B*

- expetitur tamen ab omnibus et optatur: hanc enim tam senes
 quam pueri, tam reges quam infimi, tam denique sapientes
 20 quam stulti cupiunt. tanti est, ut Anaxagorae uisum est,
 contemplatio caeli ac lucis ipsius, ut quascumque misérias li-
 21 beat sustinere. cum igitur laboriosa haec et brevis uita non
 tantum hominum, sed etiam ceterarum animantium consensu
 magnum bonum esse ducatur, manifestum est eandem sum-
 mum ac perfectum fieri bonum, si et fine careat et omni malo.
 22 denique nemo umquam extitisset qui hanc ipsam breuem con-
 temneret aut subiret (mortem) nisi spe uitae longioris. nam 10
 illi qui pro salute ciuium uoluntariae se neci optulerunt, sicut
 Thebis Menoeceus, Athenis Codrus, Romae Curtius et Mures
 duo, numquam mortem uitae commodis praetulissent, nisi se in-
 mortalitatem opinione ciuium consequi putauissent. qui tamen-
 etsi nescierunt immortalitatis uiam, res eos tamen non fefellit. 15
 23 si enim uirtus diuitias et opes ideo contemnit, quia fragiles
 sunt, uoluptates ideo, quia breues, ergo et uitam fragilem
 breuemque ideo contemnit, ut solidam et perpetuam consequatur.
 24 ipsa igitur cogitatio per ordinem gradiens et uniuersa consi-
 derans perducit nos ad eximium illud ac singulare cuius causa 20
 25 nascimur bonum. quod si fecissent philosophi, non quod semel
 apprehenderant tueri pertinaciter maluissent, profecto peruenis-
 sent ad uerum hoc, ut ostendi modo. quod si non fuit eorum
 qui caelestes animas una cum corporibus extinguunt, illi tamen

BRHPV] 1 et petitur V^{ac} 2 reges H² infimi (r. er.) H 3 capiunt B 5 et om. H 6 ceterorum R consensum magnum esse bonum H 7 eadem H eandem — perfectum om. P 9 extitit B 10 aut] ac H mortem add. edd., cf. Epit. 30, 1 spes H nam (n in ras. ex qu? m. 3) B 11 qui om. V uoluntaria est seneci V obtulerunt (b ex p B²) BH 12 meneceus R, menoeceus P Athenis] at hœlis R¹ Mures] mucius (r. er.) B, supra mures add. marii m. post. R 13 supra duo add. † qui V² nisi se om. V¹, in mg. † nisi V² 14 de opinione B tametsi BR 16 contempnit (exp. m. 3) B quia fragiles — breuemque (om. ideo) contempnit in inf. mg. add. P² 18 contēnit (~ m. 2) V 19 ipsa igitur in ras. ex igitur P³ ordinem P 20 ac] et V causa (in er.) B 21 non R¹V, si non BP, et (s. l. R) non R²H 22 adpræhenderunt H 24 una// V extinguunt BH illi tamen] illitaten V¹, s. l. et ras. corr. V²

qui de immortalitate animae disputant intellegere debuerunt
 ideo propositam nobis esse uirtutem, ut perdomitis libidinibus
 rerumque terrestrium cupiditate superata purae ac uictrices
 animae ad deum id est ad originem suam reuertantur. id- 26
 5 circo enim soli animantium ad aspectum caeli erecti sumus,
 ut summum bonum nostrum in summo esse credamus, ideo 27
 religionem soli capimus, ut ex hoc sciamus humanum spiritum
 non esse mortalem, quod deum qui est immortalis et desiderat
 et agnoscit. igitur ex omnibus philosophis qui aut scientiam 28
 10 pro summo bono aut uirtutem sunt amplexi, tenuerunt quidem
 ueritatis uiam, sed non peruenerunt ad summum. haec enim 29
 duo sunt, quae simul efficiant illud quod quaeritur: scientia
 id praestat, ut quomodo et quo perueniendum sit nouerimus,
 uirtus, ut perueniamus. alterum sine altero nihil ualet: ex
 15 scientia enim uirtus, ex uirtute summum bonum nascitur.
 beata igitur uita, quam philosophi quaesierunt semper et quae- 30
 runt siue in cultu deorum siue in philosophia, nulla est et
 ideo non potuit ab his reperiri, quia summum bonum non in
 summo quaesierunt, sed in imo. summum autem quid est 31
 20 nisi caelum et deus, unde animus oritur? imum quid nisi
 terra, unde corpus est? itaque licet quidam philosophi sum- 32
 mum bonum non corpori, sed animo dederint, tamen quoniam
 illud ad hanc uitam rettulerunt quae cum corpore terminatur,
 ad corpus reuoluti sunt, cuius est omne hoc tempus quod
 25 transigitur in terra. quare non inmerito summum bonum non 33
 comprehenderunt, quia quidquid spectat ad corpus et immorta-
 litatis est expers, imum sit necesse est. non cadit ergo in 34
 hominem beatitudo illo modo quo philosophi putauerunt, sed

EPITOME 2—9] c. 30, 4. 9—14] cf. c. 29, 5 s.

B(G)RHPV 1 immortalitate *H*² 3 ac *om. R* uictrices *V*² 5 ad]
 id *H* 7 capi-mus (a *er.*) *R* 8 mortale *H* 13 perueniendum (*alt. n. ras.*
ex m.) *P* 16 uita (ui *in ras. ex bea m. 3*) *B* 18 iis *R* qui *V*
 summum bonum *om. P* in *P*³ 19 himo *H*, pariter 20 22 non
om. P sed] et *P* 23 ad illud hanc *V* rettulerunt (*exp. m. 2*) *V*
 24 tempus] opus *H* 25 ab (In)[m]erito incipit codicis *G* pag. 53 (10)
 paene tota lecta 26 expectat *BGH* immortalitatis — imum sit] mortale
 et perituum *H* 27 pro imum est [humum] in *G* 28 ullo *H* quod *RH*

ita cadit, non ut tunc beatus sit, cum uiuit in corpore, quod
utique ut dissoluatur corrumpi necesse est, sed tunc, cum
35 anima societate corporis liberata in solo spiritu uiuit. hoc
uno beati esse in hac uita possumus, si minime beati esse
uideamur, si fugientes inlecebras uoluptatum solique uirtuti
seruientes in omnibus miseriis laboribusque uiuamus, quae sunt
exercitia et corroboramenta uirtutis, si denique asperam illam
uiam difficilemque teneamus, quae nobis ad beatitudinem pate-
36 facta est. summum igitur bonum quod beatos facit non
potest esse nisi in ea religione atque doctrina, cui spes immor- 10
talitatis adiuncta est.

1 13. Res exigere uidetur hoc loco, ut quoniam docuimus in-
mortalitatem esse summum bonum, id ipsum, immortalem esse
2 animam, conprobemus. qua de re ingens inter philosophos
disceptatio est, nec quicquam tamen explicare aut probare potue- 15
3 runt ii qui uerum de anima sentiebant. expertes enim diuinae
huius eruditionis nec argumenta uera quibus uincerent adtule-
runt nec testimonia quibus probarent. sed oportunius hanc
quaestionem tractabimus in ultimo libro, cum de uita beata
4 nobis erit disserendum. superest pars illa philosophiae tertia 20
quam uocant λογικήν, in qua tota dialectica et omnis loquendi
5 ratio continetur. hanc diuina eruditio non desiderat, quia non

19 in ultimo libro] c. 8—12. 13.

EPITOME 12—20] c. 30, 4 de — disseremus. 20—213, 2] c. 30, 5.

B(G)RHPV] 1 ut tunc] utrum *H*² 2 tunc *om. G* 3 soci&ate
(a *er.*, — *m. 2*) *V* post corporis *eras. liberis P* 4 in hac uita — beati
esse *om. V* 5 uirtute *H*¹ 7 corporamenta *RV*¹, s. l. † temperamenta *V*²,
corroboramenta (ra *er.*) *H* uirtutu[ms]i] si *G* illā (i *ras. ex u.*, ā in
ras. m. 2) *V* 9 beatos *om. V* 10 cuius *H* 12 [ex]ligere (*prim. e*
postea additum uid.) *G* 13 bonu' illd sic *V* id ipsum] eo ipso *H* im-
mortalem *P*¹, in *final. del. P*² 14 animum *G*, *om. P* conprobemus
(e *ex a m. 2*) *H* 16 ii *R*¹, hii *BG*, hi *R*²*PV*, hi* (i *er.*) *H* 17 tradi-
tionis *H* 18 in probarent sed op *desinit codicis G pag. 53 (10), sequitur*
pag. 54 (9), in qua nihil agnosci poterat opportunius *R*, sic plerumque
codd., oportunius *V*² 19 cum *B*³ 20 su+perest (r ? *er.*) *V* tertiae *R*
21 quam uocant *P*² ΛΟΓΙΚΗΝ (*sic corr. m. 3*) *B*, *om. H*¹, ΛΟΓΙΚΗΝ *add. H*²,
ΛΟΓΙΚΗΝ (i *postea add.*) *P*, ΛΟΓΙΚΗΝ (*corr. m. 2*) *V* 22 traditio *H*

in lingua, sed in corde sapientia est nec interest quali utare
sermone. res enim, non uerba quaeruntur. et nos non de
grammatico aut oratore, quorum scientia est quomodo loqui
deceat, sed de sapiente disserimus, cuius doctrina est quomodo
5 uiuere oporteat. quodsi neque physica illa ratio necessaria 6
est neque haec logica, quia beatum facere non possunt, restat
ut in sola ethica totius philosophiae uis contineatur; ad quam
se abiectis omnibus Socrates contulisse dicitur. in qua etiam 7
parte quoniam philosophos errasse docui, qui summum bonum
10 cuius capiendi gratia generati sumus non comprehenderunt,
apparet falsam et inanem esse omnem philosophiam, quia
nec instruit ad iustitiae munera nec officium hominis rationem-
que consummat. sciant igitur errare se qui philosophiam putant 8
esse sapientiam; non trahantur auctoritate cuiusquam, sed
15 ueritati potius et faueant et accedant. nullus hic temeritati
locus est, in aeternum stultitiae poena subeunda est, si aut
persona inanis aut opinio falsa deceperit. homo autem, qua- 9
liscumque est, si sibi credit hoc est si homini credit, ut non
dicam stultus, qui suum non uideat errorem, certe adrogans
20 est, qui sibi audeat uindicare quod humana condicio non reci-
pit. ipse ille Romanae linguae summus auctor quantum fal- 10
latur, licet ex illa sententia peruidere: qui cum in libris offi-

9 docui] c. 7. 8.

EPITOME 5—13] c. 30, 6. 17—214, 3] c. 26, 2 s. (sapientia —
profiteatur).

AUCTORES § 10 s.] Cic. de off. II 2, 5 s. (cf. I 43, 153)

BRHPV] 1 quali] siali *B*¹, in *ras. corr.* *B*³ utarē *P* 2 sermonē *B*³,
sermonem *H* res^m (m ? s. l. er.) *B* 3 aut ex oratore *H* 4 debeat *H*
desserimus *V*¹ 7 aethica *R*, et hica *m. 1*, s. l. ethica *add. al. m. anti-*
qua P, h&hica *V* 9 errare *PV* 10 capiendi (a in *ras. ex u ? m. 3*) *B*
sunt *V* cō|praehenderunt (a *del. m. 3*) *B* 11 esse et inanem *B* 12 nec
(ante instruit) *om. R* 13 consummat] confirmat (fir in *ras. ex 2 uel*
*3 litt., fort. sum, B*³) *BP* errasse *BH* se *om. H* 15 et (ante fa-
ueant) *om. R* ac**cedant (ac ? *er.*) *B* hic *om. P*¹ (s. l. *P*³) *V* temeri-
ta|ti^m ex temera|ri^m (s. l. incerta litt. *erasa*) *B*, temeritatis *HV* 16 stulti-
tiae] iustitiae *V* aut* (ē *er.*) *H* 17 opinio] immo opinio *H* 18 est
om. H si *om. P*¹ (s. l. *P*³), s. l. *V* hoc est — credit s. l. *B*³ si *om.*
*HP*¹, s. l. *P*³ 20 est] et *R* recepit *HV* 21 ille ipse *H*

ciorum philosophiam nihil aliud esse dixisset quam
studium sapientiae, ipsam autem sapientiam rerum
diuinarum et humanarum scientiam, tum adiecit: cuius
studium qui uituperat, haut sane intellego quidnam
11 sit quod laudandum putet. nam si oblectatio quae- 5
ritur animi requiesque curarum, quae conferri cum
eorum studiis potest, qui semper aliquid anquirunt
quod spectet et ualeat ad bene beateque uiuendum?
siue ratio constantiae uirtutisque ducitur, aut haec
est ars aut nulla omnino, per quam eas adsequamur. 10
nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum
minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum
considerate loquentium atque in maximis rebus erran-
tium. si autem est aliqua disciplina uirtutis, ubi ea
quaeretur, cum ab isto discendi genere discesseris? 15
12 equidem tametsi operam dederim ut quantulumcumque dicendi
adsequeretur facultatem propter studium docendi, tamen eloquens
numquam fui, quippe qui forum ne attigerim quidem: sed
necesse est ipsa me faciat causae bonitas eloquentem, ad quam
diserte copioseque defendendam scientia diuinitatis et ipsa ueri- 20
13 tas sufficit. uellem igitur Ciceronem paulisper ab inferis

EPITOME 2 s.] c. 29, 6.

BRHPV] 1 esse om. P dixerit P 3 dum H cuius (in? er.) B
4 haut B, om., sed spatio relicto R, aut H, haut^d (corr. m. 3) P, haud V
san+e (a er.) B quin nam H 5 quod om. V¹, in mg. † quod V² si]
siue codd. Cic. 6 requies+que (ae er.) B 7 aliquid B anquirunt V
cum codd. Cic., inquirunt BH, adquirunt RP 8 expectet B et om. B¹,
aut s. l. B² baeteque B 9 siue? P³ supra ducitur add. † disert
m. 2? V ars est codd. Cic. 10 nullo P¹ (o in a corr. P³) V^{ae}, s. l. corr.
adsequimur V 11 maximarum (in er.) V cūm (~ er.) in imarum V
12 minimarum] minimarum rerum R minima,rum sine arte, P parum
considerate om., tum eloquentium habet P 14 disciplina om. m. 1, in mg. †
disciplina m. 2? V 15 quaeritur H isto] hoc codd. Cic. generis¹
(corr. m. 2) V 16 et quidem B quantulumcumque V 17 dicendi V
tamen om. P numquam eloquens H 18 attigerim V 19 ipsam
efficiat HP^{ae}, part. ras. corr. ad quam] atque ad H 20 diserte B^{ae} H
scientiam B^{ae} P¹, in del. P², sententiam H 21 paulisper ciceronem H

surgere, ut uir eloquentissimus ab homunculo non deserto doceretur: primum quidnam sit quod laudandum putet qui uituperat id studium quod uocatur philosophia; deinde neque illam esse artem qua uirtus et iustitia discatur nec aliam ullam, sicut putauit; postremo quoniam est uirtutis disciplina, ubi quaerenda sit, cum ab illo discendi genere discesseris, quod ille non audiendi discendique gratia quaerebat. a quo enim posset audire, cum sciret id nemo? sed ut in causis facere solebat, interrogatione uoluit urgere ad confessionemque perducere, tamquam confideret responderi prorsus nihil posse, quominus philosophia esset magistra uirtutis. quod quidem in Tusculanis disputationibus aperte professus est ad eam ipsam conuersa oratione, tamquam se declamatorio dicendi genere iactaret. o uitae philosophia dux inquit o uirtutis indagatrix expultrixque uitiorum! quid non modo nos, sed omnino uita hominum sine te esse potuisset? — tu inuentrix legum, tu magistra morum et disciplinae fuisti: quasi uero aliquid per se ipsa sentiret ac non potius ille laudandus esset qui eam tribuit. potuit eodem modo gra-

AUCTORES 14] Tusc. V 2, 5.

BRHPV] 1 resurgere H homunculo H, homunculo V deserto V¹ deceretur V¹ 2 quin nam H putent P¹, n del. P³ 3 id om. B 4 qu*a (i er.) H, quia P 5 sicut] ut sic P post disciplina s. l. quae B² 6 discendi (pr. i ex e m. 2) R 7 discendique R quaerebat] ferebat P 8 audire V² scieret P¹, pr. e del. P³ post nemo hoc sed ut nemo P¹, del. P³ 9 urgere RH, urgere (exp. m. 3) P 10 prorsum B 11 quod V² 12 disputationibus] uirtutibus H 13 conuersam orationem B, conuersationem R conuerso V orationem H 14 lactaret (corr. m. 2) V uitae om. C, e Cicerone cum edd. recepi dux (x add. m. 2) V o om. BRP uirtutis] ueritatis H indigatrix P¹, corr. P³ 15 ultrixque H, excultrixque P¹ (c in p corr. P³) V cum Cic. codd. GR¹; exculptrixque Goldbacherus, annal. gymnas. austr. 1875 pag. 94 et ad Apulei. de mundo praef. (pag. 103, 2) nos sed] nos e B, nosset H 16 potuisset (corr. m. 3) B, puto isset V^{ac}, s. l. corr. post potuisset Lact. uerba nonnulla omisit 17 legum om. P 18 sei B ipsam H 19 ante tribuit fortasse hominibus uel simile excidit eodem — cibo bis V¹, alt. del. V²

tias agere cibo et potui, quod sine his rebus constare uita non possit, in quibus ut sensus ita beneficii nihil est: atquin ut illa corporis alimenta sunt, sic animae sapientia.

- 1 14. Rectius itaque Lucretius, cum eum laudat qui sapientiam primus inuenit, sed hoc inepte, quod ab homine inuentam 5 putauit: quasi uero illam alicubi iacentem homo ille quem laudabat inuenerit tamquam tibiae ad fontem, ut poetae 2 aiunt. quodsi repertorem sapientiae ut deum laudauit — ita enim dicit:

nemo, ut opinor, erit mortali corpore cretus. 10
nam si, ut ipsa petit maiestas cognita rerum,
dicendum est, deus ille fuit, deus, inclute Memmi —

- 3 tamen non erat sic laudandus deus, quod sapientiam inuenerit, sed quod hominem fecerit qui posset capere sapientiam: minuit 4 enim laudem qui partem laudat ex toto. sed ille ut hominem 15 laudauit, qui tamen ob id ipsum deberet pro deo haberi, quod sapere inuenerit: nam sic ait:

nonne decebit
hunc hominem numero diuum dignarier esse?

- 5 unde apparet aut Pythagoram uoluisse laudare, qui se primus 20 ut dixi philosophum nominauit, aut Milesium Thalen, qui de 6 rerum natura primus traditur disputasse. ita dum hominem

21 ut dixi] c. 2, 6.

AUCTORES 7] cf. Ouid. Fast. VI 701—703. 10 ss.] Lucr V 6 ss. 18 s.] ibid. 50 s.

BRHPV] 1 is R, h=is (i er.) P uita constare B 2 posset B in quibus bis P¹, prius del. P³ 3 sunt om. V 4 eum om. H 5 hoc] in eo B 6 illicubi H 7 inuenit H tibiae] uas P 10 opin+or (i er.) P immortali P cretus H 11 sicut H 12 dicendu* (s er.) sic B est / P inclute (corr. m. 2) V, inclute BRHP cum codd. Lucr. Memmi] me in mi H 13 sic B² 14 possit P 17 nam om. H 19 numero diuum C cum codd. Lucr. dignari uerum esse H dignari eresse* (— m. 2, t er.) V 20 post Pythagoram add. eum Volkmanus, obseru. misc. 1872 pag. 13 21 philosophorum BH, filosofū* (u er.) V melisium V¹ talem H 22 naturā (~ er.) B traditur] dicitur B ita] S; (i. e. Sed) in ras. V²¹

quaerit extollere, rem ipsam depressit: non est enim magna,
 si ab homine potuit inueniri. uerum potest ut poetae dari 7
 uenia. at ille idem perfectus orator, idem summus philosophus,
 ne Graecos reprehendam quorum leuitatem semper accusat et
 5 tamen sequitur, ipsam sapientiam, quam alias donum, alias
 inuentum deorum uocat, poetice figuratam laudat in faciem.
 grauiter etiam queritur extitisse aliquos qui eam uituperarent. 8
 quisquamne inquit uituperare uitae parentem et hoc
 parricidio se inquinare audet et tam inpie ingratus
 10 esse? nos ergo, Marce Tulli, parricidae sumus et insuendi 9
 te iudice in culleum, qui philosophiam negamus parentem
 esse uitae, an tu, qui aduersus deum tam inpie ingratus 10
 es, non hunc cuius effigiem ueneraris in Capitolio sedentem,
 sed illum qui mundum fecit hominemque generauit, qui sapien-
 15 tiam quoque ipsam inter cetera caelestia sua beneficia largitus
 est? magistram tu uirtutis aut parentem uitae uocas?
 ad quam si quis accesserit, multo sit incertior necesse est

AUCTORES 5 s.] Tusc. I 26, 64 (cf. Acad. I 2, 7). 8] ibid. V 2, 6.
 16 magistram uirtutis] cf. magistram morum et disciplinae c. 13, 15.

B(G)RHPV] 1 quaerit (t in ras. ex s ? m. 3) B *non (i er.) B
 2 homine (e ex i m. 2) V poete (om. ut) dari uenia* (m er.) potest H
 3 ueniam P¹, m del. P³ ille (e in ras. ex a ? m. 3) B idest V¹, in mg. t
 idem V² alt. idem V² filosofos V¹ 4 ne] et B graecos B³ reprae-
 hendit (a er.) B leuitatem P¹, corr. P³ 5 donum] deum B 6 ex
 inuentum hoc inuentum B², inuentum B³ poetic* (a er.) uocat B uo-
 cant // (corr. m. 2) V poeticae figuratum H 7 etiam om. H quaeri-
 tur BH¹ P¹ (a del. P³) V eos uituperent H 8 quisquamne uitupe-
 rare] uituperare quisquam codd. Cic. uituperare om. P 9 ** (se er.)
 inquinare se B audet B cum codd. Cic., audeat cett., quod uix dubito
 quin Lact. scripserit tam (~ er.) V 10—218, 1 distinxi, edd. sic (12)
 uitae? an — (15) largitus est, [uel (13) non — (16) est uncis inclus.] —
 (16) uocas, — (218, 1) fuerit? summus (exp. m. al.) P 11 culleum PV
 negamus in mg. V² 12 diuersum B¹, aduersum B³ tantam P¹, tan
 del. B³ 13 es om. PV, sed 2 litt. incert. eras. V ueneratis B¹, corr. B³,
 uenerari R 14 illi H¹ 15 quoq³ P² 16 magistram tu] magistra-
 tum B, magistram P aut (a add. m. 3) B uoces P a [U](oe)[e]s ad
 incipit codicis G pag. 55 (96), cuius in uerss. 1—3. 20. 22 pleraque lege
 bantur 17 quem B

- 11 quam prius fuerit. cuius enim uirtutis? quae ipsa ubi sita sit,
adhuc philosophi non expediunt. cuius uitae? cum ipsi docto-
res ante fuerint senectute ac morte confecti quam constituerint
quomodo uiui deceat. cuius ueritatis indagatricem profiteri
potes, qui saepe testaris, cum tanta multitudo fuerit phi-
losophorum, sapientem tamen extitisse adhuc nemi-
12 nem? quid ergo te magistra illa uitae docuit? an ut
potentissimum consulem maledictis incesseres eumque hostem
patriae uenenatis orationibus faceres? sed omittamus illa quae
13 possunt excusari fortunae nomine. studuisti nempe philoso- 10
phiae et quidem sic, ut nullus umquam diligentius, quippe
qui omnes cognoueris disciplinas, sicut ipse gloriari soles, eam-
que ipsam Latinis litteris inlustraueris imitatoremq[ue] te Pla-
14 tonis ostenderis. cedo igitur quid didiceris aut in qua secta
ueritatem deprehenderis. in Academia scilicet, quam secutus 15
15 es, quam probasti. at haec nihil docet nisi ut scias te nihil
scire. tui ergo te libri arguunt, quam nihil a philosophia
disci possit ad uitam. haec tua uerba sunt: mihi autem

AUCTORES 4] cf. pag. 215, 14. 5] sententiam ex memoria loci
or. 5, 18 (de or. I 21, 94) 'disertos ait se uidisse multos, eloquentem omnino
neminem' natam esse conicio. 7 magistra uitae] cf. magistra morum et
disciplinae c. 13, 15; praeterea c. 15, 10. 12 sicut — soles] cf. de nat. deor. I
3, 5 s.; de diuin. II 1 al. eamque — inlustraueris] cf. Acad. I 1, 3; Tusc.
I 1, 1. 16 s.] cf. Cic. de nat. deor. I 7, 17 ab eodem — didicistis.
18] Acad. poster. frg. 32.

B(G)RS(a 6)HPV 1 primum *BG* fuerit cuius] fuerit fuerit *V* sita] sit
aut *B*, om. *R*¹, sit an *R*² 2 an expediuerunt? 3 constituerit (sic corr. m. 2) *V*
4 uiuere ex uiui sic *R*² doceat *V*¹ post deceat s. l. aut *P*³ 5 po-
test *B*^{ar}*R*^{ar}*H* 6 a pientem tamen denuo incipit *S* (fol. 62^a) extitisse *P*
adhuc extitisse *SH* 7 qui *V*² magistrā *S*^{ac}, ~ del. m. 1? 8 potis-
simum *B* ingessere eumque (g ex c m. 2, eum in ras. ex sem? m. 3) *B*
9 orationibus (oni in ras. ex eodem oni? m. 3, s. l. aliquid add. m. 2, nunc
er.) *B* illam *P* 10 excusare *V*¹ stud*usti* ex studiustis *B* 11 (t
quidem sic ut] sic *S*, nomine sicut *H* 12 qui *H*² omnis *R*¹*V*¹ sic *S*
ipse om. *P* 13 *te* *H*² 14 ad cedo in *mg*. cedo significat dic m. post. *R*
dixeris *H* in om. *SH* 15 defenderis *H* 16 at] ad (sic corr. m. 2) *R*,
et *S* 18 disci *B*² disci posci possit *H* mihi] nihil mihi *R* autem *V*²

non modo ad sapientiam caeci uidemur, sed ad ea ipsa quae aliqua ex parte cerni uideantur, hebetes et obtunsi. si ergo philosophia uitae magistra est, cur 16 tibi ipse caecus et hebes et obtunsus uidebare, quem oportuit
 5 illa docente et sentire et sapere et in clarissima luce uersari? at quam confusus fueris philosophiae ueritate, docent ad filium 17 composita praecepta, quibus mones philosophiae quidem praecepta noscenda, uiuendum autem esse ciuilitur.
 quid tam repugnans dici potest? si noscenda sunt praecepta 18 philosophiae, ideo utique noscenda sunt, ut recte sapienterque uiuamus, uel si ciuilitur uiuendum est, non est igitur philosophia sapientia, siquidem melius est ciuilitur quam philosophie uiuere. nam si sapientia est quae dicitur philosophia, stulte 19 profecto uiuet qui non secundum philosophiam uiuet: si autem
 15 non stulte uiuit qui ciuilitur uiuit, sequitur ut stulte uiuat qui philosophie uiuit. tuo itaque iudicio philosophia stultitiae inanitatique damnata est. idem in Consolatione id est in opere 20

AUCTORES 7] Epist. ad M. filium ex lib. inc. frg. 2.

B(G)RSHPV] 1 uidentur H 2 alia H cerni uideantur] cernuntur H uidentur B haebetes B¹, a del. B³, sic saepe, habetes R¹, habet est, om. et V a (Bet'es et obtunsi incipit codicis G pag. 56 (95) paene tota lecta 3 obtunsi R, obtunsi, sed n del. m. 3 P magistraest (st add. m. 2) V 4 obtunsus (exp. m. 1 ?) P uidebaris R uidebar. equae (om. quem) H et quem G 5 docentem B clarissima V² 6 conf[is]s[us] G, confessus R, confusus (corr. m. 3) P ueritatem RP, ueritatis H 7 p[re]cepta (a er., c ex i) V quib[us] B³ quidem V² 9 si om. B praecepta — noscenda sunt om. P 10 utque G 11 uel si ciuilitur uiuendum est om. P est non om. G 12 melius est] est maius BG philosophie (-fe B) BP, filosofiae G, filosofiae (corr. m. 2) R, philosophie S, philosophae H, filosofe (corr. m. 2) V 13 quae] illa quae H 14 pro- uecto S uiuit P qui non — stulte uiuit om. P non secundum philosophiam] ciuilitur H philosophia S sic S 15 non stulte] sapienter H stultae G uiuet utroque loco pro uiuit BGH post ciuilitur uiuit hoc si autem sapienter uiuet qui ciuilitur uiuet S uiuat] uiuit V 16 philosophie (fi- et -fe B) BP, filosofiae (corr. m. 2) R, philosophie S, philosophae H, filosofe (corr. m. 2) V uiuet BG philosophie (e lin. del. et corr. m. 3) P inanitatique (c add. m. 2) V

- non ioculari hanc de philosophia sententiam tulisti: sed nescio
 qui nos teneat error ac miserabilis ignoratio ueri. ubi
 est ergo philosophiae magisterium aut quid te docuit illa
 21 uitae parens, si uerum miserabiliter ignoras? quodsi haec
 erroris ignorationisque confessio paene inuito tibi ab intimo 3
 pectore expressa est, cur non tibi uerum fateris aliquando,
 philosophiam, quam tu nihil docentem in caelum laudibus ex-
 tulisti, magistram uirtutis esse non posse?
- 1 15. Eodem ductus errore Seneca — quis enim ueram uiam
 teneret errante Cicerone? — philosophia inquit nihil aliut 10
 est quam recta ratio uiuendi uel honeste uiuendi
 scientia uel ars rectae uitae agenda. non errabi-
 mus, si dixerimus philosophiam esse legem bene ho-
 nesteque uiuendi, et qui dixerit illam regulam uitae,
 2 suum illi reddidit. hic plane non respexit ad commune 15
 philosophiae nomen. quae cum sit in plures sectas disciplinas-
 que diffusa nihilque habeat certi, nihil denique de quo uni-
 uersi una mente ac uoce consentiant, quid potest esse tam
 falsum quam regulam uitae philosophiam nominari, in qua
 diuersitas praeceptorum rectum iter impedit et turbet aut
 legem bene uiuendi, cuius capita longe dissonant, aut scien-
 tiam uitae agenda, in qua nihil aliut efficitur contraria saepe
 3 dicendo quam ut nemo quicquam sciat? quaero enim utrumne
 Academiam philosophiam putet esse an non. negaturum
 non arbitror. quod si est, nihil ergo illorum cadit in philo- 25
 sophiam, quae ut omnia reddat incerta, legem abrogat, artem

AUCTORES 1] Consol. frg. 12. 10] frg. 17.

B(G)RSHPV 1 ioculariter *G* 2 tenet *HP* ac] aut *edd.* 5 paene
om. G abintimo *B*² 6 peccatore *B* in pectore ex *desinit codicis G*
pag. 56 (95) cur non tibi *om. P* fatearis *RP*, uix recte 7 sustulisti *P*
 9 uitam *S* 10 aliud nichil *S* 11 recte *H* 12 recte *B*¹ (*s. l. corr. B*²) *RSH*
 15 suum illi — regulam uitae (19) *om. R* . reddidit] nomen reddidit *H*
 respexit (*exp. m. 3*) *P* communem *P*¹, in *final. del. P*² 16 pluris *SV*¹
 17 nihil *P* denique *om. H* 20 et *om. P* 23 enim] igitur *P*, recte?
 24 academia *S* putet esse — cadit in philosophiam (25) *om. V* non] non
 sit *RSH* 25 est] esset *B* illorum ergo *R* in philosophiam] quod in
 philosophia *H* 26 ut *om. P* reddit *P* incerte lege *H*

nullam putat, rationem subuertit, regulam deprauat, scientiam
 funditus tollit. falsa igitur illa omnia, quia in rem semper
 incertam et adhuc nihil explicantem cadere non possunt. nulla 4
 itaque ratio uel scientia uel lex bene uiuendi nisi in hac unica
 5 et uera et caelesti sapientia constituta est, quae philosophis
 fuerat ignota. nam illa terrena quoniam falsa est, uaria et 5
 multiplex sibi que tota contraria est. et sicut unus est huius
 mundi constitutor et rector deus, una ueritas, ita unam esse
 ac simplicem sapientiam necesse est, quia quidquid est uerum
 10 ac bonum, id perfectum esse non potest, nisi fuerit singulare.
 quodsi philosophia uitam posset instruere, nulli alii nisi phi- 6
 losophi essent boni et qui eam non didicissent, essent omnes
 semper mali. cum uero innumerabiles existant et semper 7
 extiterint qui sint aut fuerint sine ulla doctrina boni, ex phi-
 15 losophis autem perraro fuerit qui aliquid in uita fecerit laude
 dignum, quis est tandem qui non uideat eos homines uirtutis,
 qua ipsi egent, non esse doctores? nam si quis mores eorum 8
 diligenter inquirat, inueniet iracundos cupidos libidinosos ad-
 rogantes proteruos et sub obtentu sapientiae sua uitia celan-
 20 tes, tum domi facientes ea quae in scholis arguissent. mentior 9
 fortasse accusandi gratia: nonne id ipsum Tullius et fatetur
 et queritur? quotus quisque inquit philosophorum in-
 uenitur qui sit ita moratus, ita animo ac uita consti-

AUCTORES 22] Tusc. II 4, 11.

BRSHPV] 1 putet R¹ rationes P 2 omnia illa in mg. V 3 at-
 huc B 4 itaque (a er.) B, igitur H una H 5 et (ante caelesti)
 om. P 6 nam om. R falsa] fallax P uaria] fit uaria P 7 con-
 traria V² 8 mundi V¹ una] uni P¹, corr. P³ 9 est] fuerit P 10 id
 om. S singulare* (m er.) H 11 philosophiam B instituere H 12 qui
 eam] quia S eam (e in ras. ex 1 uel 2 litt., fort. n, m. 3) B 13 sem-
 per om. H existant B, existant cett. et semper] semper B, semper-
 que SH 14 extiterintq. B², extiterunt V aut] aut qui P aut fuerint
 om. H illa H 15 fuerint S 16 non om. H eos om. B omnes SP
 17 quae (i er.) P in mores P¹ (in del. P³) V, fort. recte eorum
 mores S 18 inueniat PV¹ adrogantis V¹ 19 proterbos B, propter
 uos RH^{ar} et] et qui R obtentu B³ celantes] celetes V¹ 20 cum P
 faciunt P scholis RPV arguunt P 21 fortasse P¹, corr. P³ non V;
 malim (at) nonne et om. H 22 quotis (i ras. ex u) H; quotus enim
 Cic. 23 in ita (ante moratus) it add. B³ alt. ita] tamen B

tutus, ut ratio postulat? qui disciplinam (suam) non ostentationem scientiae, sed legem uitae putet? qui obtemperet ipse sibi et decretis pareat suis? uidere licet alios tanta leuitate et iactatione, ut iis fuerit non didicisse melius, alios pecuniae cupidos, alios gloriae, multos libidinum seruos, ut cum eorum uita
 10 mirabiliter pugnet oratio. Nepos quoque Cornelius ad eundem Ciceronem ita scribit: tantum abest ut ego magistram putem esse uitae philosophiam beataeque uitae perfectricem, ut nullis magis existimem opus esse magistros uiuendi quam plerisque qui in ea disputa-
 14 tanda uersantur. uideo enim magnam partem eorum qui in schola de pudore (et) continentia praecipiant argutissime, eosdem in omnium libidinum cupiditati-
 11 bus uiuere. item Seneca in Exhortationibus plerique inquit philosophorum tales sunt, disertis in conuicium suum. quos si audias in auaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, indicium profectos putes: adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa. quos non aliter intueri decet quam medicos, quorum tituli remedia habent, puxides uenena. quosdam uero nec pudor uitiorum tenet, sed patrocina turpitudini suae

AUCTORES 8] frg. 46 Halm. 15] frg. 18.

BRSHPV] 1 suam Cic., om. C, disciplinam ueram P 2 suae scientiae B legum (u ex e) R uitae om. V 3 optemperet RPV ipsi codd. Cic. suis pareat codd. Cic. 4 alios P³ tanta leuitate et iactatione (corr. m. 2) V laeuitate B ut P³ iis Cic., his BRSH, om. P, his V² 5 pecuniae (a er.) B alios gloriae] gloriae non nullos Cic. 6 libidinum V² at H uitis P 8 ita om. H describit S ego om. V 9 uitae putem (om. esse) SH filosofiae R 10 nullis (u er.) R existimem om. H 11 magistris BH, magisterio (magistros R¹) R² recte uiuendi H plerisque B^{ar} (s er.) P¹, s exp. P²¹ disputanda (corr. m. 2) V 13 quod P¹, corr. P² scola SHV et add. edd., de H 14 argutissime V 15 exhortationibus V instituit V¹, s. l. i inquit V² 16 sunt] sunt ut sint H disserti B^{ar} (pr. s er.) V 17 si B³ 18 perorant R, perorantis V indicium] professionis indicium SH, indicium suum P profectos om. H, pffesso V¹, pffesso V² 19 quos] quos nos P 21 pyxides RSV, pixydes P 22 patrocina (e er.) B turpitudini R¹², turpitudinis SH, turpitudine V¹, -nis V²

fingunt, ut etiam honeste peccare uideantur. — faciet 13
 sapiens inquit idem Seneca etiam quae non probabit,
 ut etiam ad maiora transitum inueniat, nec relinquet
 mores bonos, sed tempori aptabit, et quibus alii utun-
 5 tur in gloriam aut uoluptatem, utetur agenda rei
 causa. deinde paulo post: omnia quae luxuriosi faciunt 14
 quaeque inperiti, faciet et sapiens, sed non eodem
 modo eodemque proposito. atquin nihil interest quo animo
 facias quod fecisse uitiosum est, quia facta cernuntur, animus
 10 non uidetur. Aristippo Cyrenaicorum magistro cum Laide 15
 nobili scorto fuit consuetudo. quod flagitium grauis ille philo-
 sophiae doctor sic defendebat, ut diceret multum inter se et
 ceteros Laidis amatores interesse, quod ipse haberet Laidem,
 alii a Laide haberentur. o praeclara et bonis imitanda sapien- 16
 15 tia! huic uero liberos in disciplinam dares, ut discerent habere
 meretricem? aliquid inter se ac perditos interesse dicebat,
 scilicet quod illi bona sua perderent, ipse gratis luxuriaretur.
 in quo tamen sapientior meretrix fuit: quae philosophum habuit 17
 pro lenone, ut ad se omnis iuuentus doctoris exemplo et aucto-

EPITOME 10 ss.] cf. c. 34, 7.

AUCTORES 1] frg. 19. 6] frg. 20. § 15] ad Senecae Exhortationes refert Rossbachius, de Senec. phil. libror. recens. et emend. p. 45 s.

EXPILATORES 8s. nihil interest — uidetur] Ps.-Seneca de moribus 3; prouertia 10. 11 (Publil. Syr. ed. Woelfflin pag. 91).

BRSHPV 1 figunt *P* ^{1 et} faciat (*corr. m. 2*) *V* 2 sapiens inquit *edd.*,
 inquit sapiens *C* etiam] enim *H* probauit *BRP* 3 inueniat (iat
ex it) *P* 4 bonos mores *R* tempora *H* temporaplabit sic *V* et]
 ut *V* 5 in gloriam aut uoluntatem (*sic*) utetur (*corr. m. 2*) in *mg.* *V*
 gloria *S* agenda (æ *ex a m. 2*) *H*, agenda (. *m. 3*) *P* 6 causam *B*
 luxuriosi *PV^{pe}* (-si *ex -se*) 8 eodemque] eodem uero *R*, eodem quae *H*
 ad *H*, atquin (*exp. m. 3 ?*) *P* 9 facies *P* quod *V*² animi (i. e. *us m. 2*) *V*
 10 cirene quorum *V*¹, supra quorum *add. i* giorum *V*² laide *V*, *insequ.*
quoque locis supra i litt. erasa 11 grauiter *P* 12 ut diceret *om. B*
 et *om. BV*¹ et ceteros — interesse *om. R* 13 laudis *B* laudem *B*¹,
*corr. B*³ 14 a *om. B*¹ (*s. l. B*³) *V* laude *B*¹, *corr. B*³ a Laide]
 alade (*i er.*) *H* laberentur *B*¹, *corr. B*³ 15 uiro (*i ex e*) *P*³ disce-
 derent *P*¹, de *del. P*³ 16 post meretricem *s. l.* ab eo qui *R*² aliqui
 id *H* 18 tamen *V*, plane *BHP*, *om. R*, sane *S* meretrix sapientior *SH*
 quae] quae si *V*² 19 prole nonne *H*, pro leno *P*¹*V*¹, ne *s. l. add. P*³*V*²

- 18 ritate corrupta sine ullo pudore concurreret. quid ergo inter-
fuit quo animo philosophus ad meretricem famosissimam com-
mearat, cum eum populus et ritales sui uiderent omnibus
19 perditis nequiores? nec satis fuit ita minere, sed docere
etiam libidines coepit ac mores suos de lupanari ad scholam
transtulit dissuens uoluptatem corporis esse summam bonum.
quae doctrina execrabilis et pudenda non in corde philosophi,
20 sed in sinu meretricis est nata. nam quid ego de Cynicis
loquar, quibus in propatulo coire cum coniugibus mos fuit?
quid mirum si a canibus, quorum uitam imitantur, etiam uoca-
21 bulum nomenque traxerunt? nullum igitur in hac disciplina
magisterium uirtutis est, cum etiam illi qui honestiora prae-
cipiunt, aut non faciant ipsi quae suadent aut si faciunt, quod
raro accidit, non disciplina eos ad rectum, sed natura pro-
ducat, quae saepius etiam indoctos impellit ad laudem. 15
- 1 16. Verum enim cum se perpetuae desidia tradant nullam-
que uirtutem capessant et omnem suam uitam nihil aliud
quam in eloquendo peragant, quid aliud quam inertes debent
2 putari? sapientia enim nisi in aliquo actu fuerit quo uim
suam exerceat, inanis et falsa est recteque Tullius ciuiles uiros,
qui rem publicam gubernent, qui urbes aut nouas constituent
aut constitutas aequitate tueantur, qui salutem libertatemque

EPITOME 4-8] c. 34, 7. 8 s.] c. 34, 6.

AUCTORES 20] cf. de or. I 8, 33 s. 51, 219; de off. I 43, 44.

EXPILATORES § 20] Isidor. orig. VIII 6, 14.

B(G)RSHPV] 1 ergo om. P 2 ab Animo incipit codicis G pag. 57 (94)
paene tota lecta famosissimam B, formōsissimam (sed ~ minus. cert.) G
commearat S 3 uiderunt H 4 nequiores S, requiorem P¹, corr. P²
5 ac om. P lupanari H, lupanari* (a er.) P scholam GRPV 6 uo-
luptatem (p ex n m. 2) V 10 imitant G 11 in B³ 13 faciunt (sic
corr. m. 2) R, faciunt SH quas uadent (corr. m. 2) V 14 accidunt S
addisciplina V¹, ad del. V² producit BGSH; perducatur edd. 16 uerum
enim] uerum etiam H, uerum enim uero edd. 17 omnes G nihil ad
nihil B, [ad] nihil G 18 in eloquendo] ne loquendo G, in loquendo RS
perdant B 19 actū H fuitrit V¹ 20 ciuiles PV¹ 22 in tueantur
qui sa desinit codicis G pag. 57 (94), sequitur pag. 58 (93), cuius in uerss. 1.2
pauca legebantur

ciuium uel bonis legibus uel salubribus consiliis uel iudiciis
 grauibz conseruent, philosophiae doctoribus praefert. bonos 3
 enim facere oportet potius quam inclusos in angulis facienda
 praecipere quae ne ipsi quidem faciant qui locuntur; et quon-
 5 iam se a ueris actibus remouerunt, apparet eos exercendae
 linguae causa uel auocandi (animi) gratia artem istam philo-
 sophiae repperisse. qui autem docent tantum nec faciunt, ipsi
 praeceptis suis detrahunt pondus. quis enim optemperet, cum
 ipsi praeceptores doceant non optemperare? bonum est autem 4
 10 recta et honesta praecipere, sed nisi et facias, mendacium est,
 et est incongruens atque ineptum non in pectore, sed in labris
 habere bonitatem. non ergo utilitatem ex philosophia, sed 5
 oblectationem petunt. quod quidem Cicero testatus est. pro-
 fecto inquit omnis istorum disputatio quamquam uber-
 15 rimos fontes uirtutis et scientiae continet, tamen con-
 lata cum eorum actis perfectisque rebus uereor ne
 non tantum uideatur utilitatis adtulisse negotiis homi-
 num quantam oblectationem otiis. uereri quidem non 6
 debuit, cum uerum diceret, sed quasi timeret ne prodiiti my-
 20 sterii reus a philosophis citaretur, non est ausus confidenter

AUCTORES 13] de rep. I frg. 5 (Hortens. frg. 32).

BRSHPV] 1 iudiciis B³ 2 conseruent** (ur er.) B 3 faciendi
 (ū m. 1 ?) S 4 ipsi* (s er.) V faciunt P qui in ras. ex que?
 m. 1 ? S loquantur B, loquuntur SPV 5 w H² ueris] uiros B¹,
 corr. B² remouerunt] re V¹, in mg. remouent V² exarcendae V¹
 6 aduocandi S edd., auocandi se H, auocandi (corr. m. 3) P; animi ad-
 didi cf. Addenda ipsam B 7 repperisse R² 8 pondus om. P
 cum ipsi praeceptores] eorum uerbis quorum mores P 10 et (ante fa-
 cias) om. H facias (alt. a ex e m. 2) V 11 labiis BH 13 quod
 quidem] quidquid idem H 14 ipsorum SH quamquam] quam qui V¹,
 s. l. † quamuis V² 15 scientia (e s. l. er.) R, scientia H continent B,
 contineat V nec tamen H conlocata V 16 cum horum BRV, quo-
 rum] eorum (e add. m. 2) H actibus B uereor ex uero P 17 tan-
 tum] tam B^{ac}, s. l. corr. m. 1 ? utilitatis B sine dubio ex 12 sumptum,
 fort. recte, om. cett.; tantam — utilitatem malim adtulisse B, attulisse cett.
 18 quantum B oblectationemque H otiis C (otiis, exp. m. 2 V),
 sed fort. Lact. otio (cf. pag. 226, 2) scripsit, quod Ciceronem certe scrip-
 sisse existimo; cf. Addenda 19 quasi timeret om. P ne P³ 20 re-
 bus S scitaretur V ausus] autem uisus B

pronuntiare quod fuit uerum, illos non ideo disputare ut doceant, sed ut se oblectent in otio. qui quoniam auctores sunt rerum gerendarum nec ipsi quicquam gerunt, pro loquacibus
 7 sunt habendi. sed profecto quia nihil ad uitam boni adferebant, nec ipsi decretis suis obtemperauerunt nec quisquam per
 8 tot saecula inuentus est qui eorum legibus uiueret. abicienda est igitur omnis philosophia, quia non studendum sapientiae, quod fine ac modo caret, sed sapiendum est et quidem mature.
 9 non enim nobis altera uita conceditur, ut cum in hac sapientiam quaeramus, in illa sapere possimus: in hac utrumque fieri
 10 necesse est. cito inueniri debet, ut cito suscipi possit, ne quid pereat ex uita, cuius finis incertus est. Ciceronis Hortensius contra philosophiam disserens circumuenitur arguta conclusione, quod cum diceret philosophandum non esse, nihilominus philosophari uidebatur, quoniam philosophi est quid in uita
 11 faciendum uel non faciendum sit disputare. nos ab hac calumnia immunes ac liberi sumus qui philosophiam tollimus, quia humanae cogitationis inuentio est, sophiam defendimus, quia diuina traditio est, eamque ab omnibus suscipi oportere
 12 testamur. ille cum philosophiam tolleretur nec melius aliquid
 13 adferret, sapientiam tollere putabatur eoque facilius de sententia pulsus est, quia constat hominem non ad stultitiam, sed ad sapientiam nasci. praeterea illud quoque argumentum contra

EPITOME 6—12] c. 25, 7.

AUCTORES 12] frg. 19.

BRSHPV] 1 ῥῑδῶ V² 2 sunt (nt ex m. 2) V 3 gerendarum B¹, gerendarum B² quicquam] qui equam S pro] cum P 7 omnis igitur B 8 quod — caret om. P fide R, finem S nature S, naturae V¹, in mg. 1 mature V² 9 ut om. H sapientia S 10 possumus RV¹ 11 post cito s. l. ergo R² nequit V 12 post uita hoc cuius uita P¹, del. P² est om. H 13 arguta S¹⁷ 14 non (n. m. 1 ?) B itilominus V¹, s. l. nihilominus V² 15 filosofari V² philosophis S est P, est et B (recte, ut et sit etiam ?), esset RSHV in] de P 16 pr. faciendum H², faciendum V uel non faciendum sit om. H ad V¹, ras. et s. l. corr. V² 17 immunes ac om. H in nunes V¹ 18 sophiam] philosophiā (~er.) sapientiam B, filosofiam R, philosophiam S 19 oportere suscepi (sic) S 20 philophiam P 21 putabat R 23 quodque H

philosophiam ualet plurimum, quo idem est usus Hortensius,
ex eo posse intellegi philosophiam non esse sapien-
tiam, quod principium et origo eius appareat. quando 13
inquit philosophi esse coeperunt? Thales ut opinor
5 primus. recens haec quidem aetas: ubi ergo aput
antiquiores latuit amor iste inuestigandae ueritatis?
idem Lucretius ait: 14

denique natura haec rerum ratioque reperta est
nuper, et hanc primus cum primis ipse repertus
10 nunc ego sum in patrias qui possim uertere uoces.

et Seneca non sunt inquit mille anni, ex quo initia sa- 15
pientiae mota sunt. multis igitur saeculis humanum genus
sine ratione uixit: quod inridens Persius

postquam inquit sapere urbi
15 cum pipere et palmis uenit,

tamquam sapientia cum saporis mercibus fuerit inuecta. quae
si est secundum hominis naturam, cum homine ipso coeperit
necesse est, si uero non est, ne capere quidem illam posset
humana natura. sed quia recipit, a principio igitur fuisse 16
20 sapientiam necesse est: ergo philosophia quia non a principio

AUCTORES 2] frg. 20. 8ss.] V 335 ss. 11] frg. 21. 14s.] VI 38s.

BRSHPV] 1 primum S, primum V¹, ras. et s. l. corr. V² quod H
idem est] idem id est (exp. m. 3) B 2 eo] quo B¹, corr. B³ posset B¹,
possit (corr. m. 2) V 4 tales BH¹P 5 primus om. P haec quidem aetas
(corr. m. 2) V post ergo del. dem S 7 idem (d del. et corr. m. 3) P
8 ratio quae SHV 9 haec B, hac HP primus Lucr., primum C
ipse (e ex i?) B 10 patria H possim C (nisi quod ponsim S) cum
Lucr., quod propter Lachmannum moneo 11 non'dum V² possunt (exp.
m. 2) V 12 mota sunt] motas S nota uel nata edd. igitur] ergo V
13 inridens B¹, corr. B³ 14 inquit] igitur P sapere (e er.) B, sape-
ret HP urbi cum pipere et om. P 15 piper et BH uenit om. P
16 saporibus R meritis V¹ 17 si est add. B³ 18 Suero V¹ est]
est quod H ne R¹H, nec BSV, nec R², nec P illam quidem SH
posse humanā naturā (duo ~ add. m. 3) P 19 quia om. H recepit HP¹,
alt. e in i corr. P³ 20 sapientiam] scientiam V necesse V² est add. B²

- fuit, non est eadem uera sapientia. sed uidelicet Graeci quia
sacras ueritatis litteras non attigerant, quemadmodum depra-
17 uata esset sapientia nescierunt; et ideo cum uacare sapientia
humanam uitam putarent, philosophiam commenti sunt id est
latentem atque ignotam sibi ueritatem disserendo eruere no- 5
luerunt: quod studium per ignorantiam ueri sapientiam puta-
uerunt.
- 1 17. Dixi de philosophia ipsa quam potui breuiter. nunc ad
philosophos ueniamus, non ut cum his decertemus, qui stare
non possunt, sed ut eos fugientes atque deiectos nostro campo 10
2 insequamur. Epicuri disciplina multo celebrior semper fuit
quam ceterorum, non quia ueri aliquid adferat, sed quia mul-
tos popolare nomen uoluptatis inuitat. nemo enim non in
3 uitia pronus est. praeterea ut ad se multitudinem contrahat,
adposita singulis quibusque moribus loquitur. desidiosum uetat 15
litteras discere, auarum populari largitione liberat, ignauum
prohibet accedere ad rem publicam, pigrum exerceri, timidum
4 militare. inreligiosus audit deos nihil curare, inhumanus et
suis commodis seruiens iubetur nihil cuiquam tribuere: omnia
5 enim sua causa facere sapientem. fugienti turbam solitudo 20

EPITOME 8 s.] c. 31, 1. 18 deos nihil curare] c. 31, 2.

AUCTORES § 2 s. (Epicuri)] frg. 553. 9] 'ex Hortensio (sc. Cice-
ronis) sumpta est sententiarum pugnantium conlatio et acutissima et cum
fide instituta diu. inst. III 17, 3—6 cf. 16, 9. 13.' Usenerus, *Epicurea*
p. LXXV n. 2. 18—20 inhumanus — sapientem] cf. ad frg. 581 Epicuri
(pag. 333, 15). 20 s. fugienti — laudatur] frg. 571.

BRSHPV] 1 uellemlicet *B*¹, in *ras. corr. B*², ut scilicet *S* 2 sacras
(alt. a *ex i ? m. 2*) *V* attingerant (*pr. t ex d*) *V* deprauata *V*² 3 uacaret *P* 4 humanam uitam putarent *om. P* 5 dissoluendo *P* 6 ignorantia *S* 8 p^{de} filosofia* (*m er.*) ipsi *V* ipsa *om. B* 9 philosophos *P*
ut *om. S* his in *ras. ex iis R*, hisdem *V* decertem *P* 10 fugientes *S*¹⁷
dieiectos *S*, abiectos *H* 11 fuit semper *B* 12 adferat *B*, adfert (*uel*
aff-) *cett.* 13 uoluptatis] ac uoluptatis *H*, pietatis *V*^{ac} 14 propterea *S*
15 quibuscumque *B* moribus *om. P* desidiosos *B*¹, *corr. B*³ 16 litteris *H* 17 prohibet *om. S* publicam *om. S* ad exerceri (*sic C*) cf.
Usenerum 18 inreligiosus — curare *om. P* deum *H*, dñ, *V*² inhu-
manu sed *H* et] in *B* 19 seruiens *om. B*, seuiens *H* 20 sapientiam *V*¹
fugienti *S*²⁷

laudatur, qui nimium parcus est, discit aqua et polenta uitam
posse tolerari. qui odit uxorem, huic enumerantur caelibatus
bona, habenti malos liberos orbitas praedicatur, aduersus pa-
rentes inpio, nullum uinculum esse naturae. inpatienti ac de-
5 licato dolorem esse omnium malorum maximum dicitur, forti,
etiam in tormentis beatum esse sapientem. qui claritati ac 6
potentiae studet, huic praecipitur reges colere, qui molestiam
ferre non potest, huic regiam fugere. ita homo astutus ex 7
uariis diuersisque moribus circulum cogit et dum studet placere
10 omnibus, maiore discordia secum ipse pugnavit quam inter se
uniuersi. unde autem disciplina eius tota descendat, quam
originem habeat, explicandum est. uidebat Epicurus bonis 8
aduersa semper accidere, paupertatem labores exilia carorum
amissiones, malos contra beatos esse, augeri potentia, honoribus
15 adfici; uidebat innocentiam minus tutam, scelera inpune com-
mitti; uidebat sine dilectu morum, sine ordine ac discrimine
annorum saeuire mortem, sed alios ad senectutem peruenire,
alios infantes rapi, alios iam robustos interire, alios in primo
adulescentiae flore immaturis funeribus extinguui, in bellis me-
20 liores potius et uinci et perire. maxime autem commouebat 9
homines in primis religiosos grauioribus malis adfici, iis autem

AUCTORES 1 s. qui — tolerari] frg. 467. 2 s. qui — praedi-
catur] ad frg. 526 (pag. 320, 4). 3 s. aduersus — naturae] frg. 529.
4—6 inpatienti — sapientem] ad frg. 401 (pag. 276, 20, cf. pag. 339, 15).
6—8 qui — fugere] frg. 557. § 8 s. (Epicurus)] frg. 370.

BRSHPV] 1 partus *V*¹ discit *P*³ pulenta *H* uita'm *B*³ 2 tole-
rare *SP*, tollerare *H* uxorem] pudorem *B* 3 *malos (a *er.*) *V*¹, s. l. †
† amarus *V*² redigatur *V*¹, s. l. † praedicatur *V*² aduersum *S* pa-
rentes *V*² 4 inpio] impio *V*¹, idem coniecerat *Buenemannus*, inpios
(uel imp-) *BRSHPV*² (s. *add.*) deligato *V*¹ 5 forti (i *ex* e *m.* 2) *V*
7 potentiae] sapientiae *H* qui molestiam] qui miles militiam *B* 9 colli-
git *H*² cogit et] cogit tet *m.* 1, in cogit[tet *corr.* et s. l. † colligit *add.*
m. 2 *V* 11 disciplina eius tota] disciplinae historia *B* tota *om.* *H*
descendet *S* 12 Uidebat (t *er.*) *V* 13 accidere (i *ex* e *m.* 2) *H*
14 augere *V*¹ 16 delectu *SP*² (*pr.* e *ex* i) 17 seruare *S*¹, *pr.* r *del.* *S*²
sed alios ad senectutem *om.* *P* sed] et *edd.* 18 interisse *H* prima *H*
19 immaturae *B*¹, *corr.* *B*³ 20 et (ante uinci) s. l. *m.* 2 uel *al.* *post.* *P*
an autem (eum) ? *Thilo* 21 religiones *S* grauibz *H* iis *edd.*, his
BRHPV, duos *S*

qui aut deos omnino neclegerent aut non pie colerent, uel
minora incommoda euenire uel nulla; ipsa etiam saepe templa
10 fulminibus conflagrare. quod Lucretius queritur, cum dicit de deo:

tum fulmina mittat et aedis
ipse suas disturbet et in deserta recedens
saeniat exercens telum, quod saepe nocentes
praeterit exanimatque indignos inque merentes.

11 quodsi uel exiguam ueritatis auram colligere potuisset, num-
quam diceret aedis illum suas disturbare, cum ideo distur-
12 bet, quia non sint suae. Capitolium, quod est Romanae urbis 10
et religionis caput summum, non semel, sed saepius fulmine
13 ictum conflagrauit: homines autem ingeniosi quid de hoc exi-
stimauerint, ex dicto Ciceronis apparet, qui ait diuinitus
extitisse illam flammam, non quae terrestre illud do-
micilium Iouis deleret, sed quae sublimius magnifi- 15
14 centiusque deposceret. qua de re etiam in libris consu-
latus sui eadem dixit quae Lucretius:

nam pater altitonans stellanti nixus Olympo
ipse suas arces atque inclyta templa petiuit
et Capitolinis iniecit sedibus ignes.

AUCTORES 4 ss.] II 1101 ss. 13] Verr. IV 31, 69. 18 ss.] cf.
de diuin. I 12, 19; II 20, 45.

BRSHPV] 1 deos (s add. m. 2) V neclegerent B, negl- cett. 2 pro-
uenire B, uenire SH ipsa B³ 3 fluminibus P¹, lu in ul corr. P³
conflagrare R, conflare S, confraglare H, conflagrare V 4 flumina P¹, lu
in ul corr. P³ aedis V¹ cum codd. Lucr., aedes BRHPV² (s. l. corr.),
edes S 5 ipse] saepe codd. Lucr. suas (alt. s add. m. 3) P in om.
codd. Lucr. 6 exercente telum H 7 indignos inque] indignosque P
inquaerentis B¹, corr. B² 8 exigua V 9 diceret] haec
diceret SH aedis V¹, aedes V² (s. l. corr.) cum cett. suis (sed del.
m. 2) suas V disturbaret, alt. t del. m. 1? S, disputare V¹ 10 quia]
quod edd. sunt RH edd. sua H capitolium V^{ac} test P² 11 sed]
et S, sed et H fulmineo ictu confraglauit H flumine P¹, lu in ul corr. P³
13 qui ait] quia ut S 14 terrestre] caeleste B, terrestre* (s er.) H
16 ante consulatus 4 fere litt. eras. V 17 dixit] dix* (q er.) V 18 stil-
lanti SH nixu] solympos (corr. m. 2) V olimpo SP 19 in codd. Cic.
utroque loco sic ipse suos quondam tumulos ac templa petiuit arces*
(s er.) V inclita S petiuit (e in ras. et pr. i postea add. m. 1?) B
20 aedibus BR, saedibus H

pertinaci ergo stultitia non modo uim maiestatemque ueri dei 15
non intellexerunt, sed etiam impietatem sui erroris auxerunt,
qui templum caelesti iudicio saepe damnatum restituere contra
fas omne contenderint. cum haec igitur cogitaret Epicurus, 16
earum rerum uelut iniquitate inductus — sic enim causam
rationemque ignoranti uidebatur — existimauit nullam esse
prouidentiam. quod cum sibi persuasisset, suscepit etiam de-
fendendum: sic in errores inextricabiles se ipse coniecit. si 17
enim prouidentia nulla est, quomodo tam ordinate, tam disposite
mundus effectus est? nulla inquit dispositio est: multa
enim facta sunt aliter quam fieri debuerunt. et in-
uenit homo diuinus quae reprehenderet. quae singula si 18
uacaret refellere, facile ostenderem nec sapientem hunc fuisse
nec sanum. item si nulla prouidentia est, quomodo animalium
15 corpora tam prouidenter ordinata sunt, ut singula quaeque
membra mirabili ratione disposita sua officia conseruent? nihil 19
inquit in procreandis animalibus prouidentiae ratio
molita est. nam neque oculi ad uidendum facti sunt
neque aures ad audiendum neque lingua ad loquendum
20 neque pedes ad ambulandum, quoniam prius haec nata
sunt quam esset uidere audire loqui ambulare. ita-
que non haec ad usum nata sunt, sed usus ex illis
natus est. si nulla prouidentia est, cur imbres cadunt, fru- 20

EPITOME 4—7] c. 31, 1.

AUCTORES § 16—21 (Epicurus)] frg. 370 (p. 249, 10). 10] cf.
Lucret. V 195—234 (cf. II 180 s.). 16] cf. ibid. IV 822—857.

BRSHPV] 1 pertinaciter B, pertinaces R pertinaci ergo V² stulti B
modo B³ 2 adferunt B¹, in ras. auferunt (sic) corr. B³ 5 ueluti SH
iniquitatē H sic H² 7 sibi H² defendum V 8 errores et (exp.
m. 3) B extricabiles H conclusit P, non iecit V 9 tam (ante dispo-
site) om. V¹, et s. l. V² disponite V¹ 10 dispositio] ratio B, dispositio P,
positio
disputatio (corr. m. 2) V 12 reprehenderat R 13 refelleret S, refelleret
(sic corr. m. 2) V facile ostenderem (alt. e del. m. 3) B 15 prudenter SH
ornata RSHV 16 membra in mg. P² 19 ad (ante audiendum) om. H
nec (ante lingua) P 21 essent B¹ (n del. B³) R loqui post audire
posui, ante uidere BRSHV, qui loqueretur uideret audiret ambularet P
22 usus P nata sunt om. SH 23 imbres B fruges] frigor H

- qua iam sensus ereptus est, ac non ipsum mori, quo sensus eripitur. est enim tempus aliquod quo et nos iam non sumus et mors tamen nondum est, idque ipsum uidetur esse miserum, 32 quod et mors esse incipit et nos esse desinimus; nec frustra dictum est: mors misera non est, aditus ad mortem 5 est miser, hoc est morbo tabescere, ictum perpeti, ferrum 33 corpore excipere, ardere igni, dentibus laniari. haec sunt quae timentur, non quia mortem adferunt, sed quia dolorem magnum. quin potius effice ne dolor malum sit. omnium inquit malorum maximum est. qui ergo possum non timere, 10 si id quod mortem antecedit aut efficit, malum est? quid quod totum illud argumentum falsum est, quia non intereunt animae? 34 (minime) uero inquit; nam quod cum corpore nascitur, cum corpore intereat necesse est. iam superius dixi differre me hunc locum et operi ultimo reseruare, ut hanc Epi- 15 curi persuasionem, siue illa Democriti siue Dicaearchi fuit, et 35 argumentis et diuinis testimoniis redarguam. uerum ille fortasse inopinitatem uitae suis spopondit: fuit enim turpissimae

14 superius] c. 13, 3.

AUCTORES 5] ? (cf. tamen Senec. epist. 30, 9: plus ut puto — et receperunt). 9 s. quin — est] cf. ad frg. 401 Epicuri (pag. 276, 18). 11—14] cf. ad frg. 336 (pag. 227, 1). 13] cf. Lucr. III 445—458. 634—639,

B(G)RSHPV(a 10)] 1 qua P, quia BGR, quā S, quā (i er.) H iam om. S 3 esse om. H 4 quod R, quo BGP, cum SH pr. et om. H 5 pr. est om. H aditus (us ex um m. 2) H 6 alt. est] ergo genere H ictu S 7 igne (e ex i m. 1?) R dentibus (bestiarum) edd. 8 dolem P 9 quin potius effice ne RP, quae res potius efficit ut B, quā potius efficit] ne G, quin potius efficit ut S, inquit potius efficit ut H; cf. pag. 104, 1 inquit omnium P 10 ab inquit denuo incipit V, cf. ad pag. 232, 17 est P²

quid B, [quid] G, qui (corr. m. 2) V^{1a} possum non R, non possunt B¹ (possum in ras. corr. B¹) G, non possum non SHPV; an quid ergo? possum non timere — malum est? scribendum? in quo pro possum malum num possum Thilo et Hartelius; quid ergo? non possum non timere — malum est. edd. 11 quid om. H 12 argumentum illud S illum V¹ 13 minime add. Thilo uerum BG, supra uero add. 1 uere V²; intereunt uero codd. recent. et edd. uero inquit del. R² quod V 14 dixit V disserere H 15 me] melius V; me hunc locum melius edd. seruare (sic) H 16 persuasionem B³ illā H archi] dicē (corr. m. 3) B 17 et diuinis P² inopini tamen (e s. l. m. 2) V suis P² spoponte R¹, spopondit sic H²

uoluptatis adsertor, cuius capiendae causa nasci hominem puta-
uit. quis cum hoc adfirmari audiat, uitii et sceleribus absti- 36
neat? nam si periturae sunt animae, adpetamus diuitias, ut
omnes suauitates capere possimus. quae si nobis desunt, ab
5 iis qui habent auferamus clam dolo ui; eo magis, si humanas
res nullus deus curat, quandocumque spes inpunitatis adriserit,
rapiamus necemus. sapientis est enim male facere, si et 37
utile sit et tutum, quoniam si quis in caelo deus est, non
irascitur cuiquam. aequae stulti est bene facere, quia sicut ira
10 non commouetur, ita nec gratia tangitur. uoluptatibus igitur 38
quoquo modo possumus seruiamus: breui enim tempore nulli
erimus omnino. ergo nullum diem, nullum denique temporis
punctum fluere nobis sine uoluptate patiamur, ne quia ipsi
quandoque perituri sumus, id ipsum quod uiuimus pereat.
15 haec ille tametsi non dicit uerbo, re tamen ipsa docet. nam 39
cum disputat omnia sapientem sua causa facere, ad utilitatem
suam refert omnia quae agit. ita qui audit haec flagitia, nec 40
boni quicquam faciendum putabit, quoniam bene facere ad uti-
litatem spectat alienam, nec ab scelere abstinendum, quia male-

EPITOME 15 s.] cf. 31, 3 nunc — sustulisti.

AUCTORES 10 — 15] cf. ad Epicuri frag. 491 (pag. 308, 3).
16 s.] ibid. frag. 581.

B(G)RSHPV] 1 adsertos V¹ 2 hoc om. P audeat (e ex i R²) RSH
in (abstineat nam si pe) desinit codicis G pag. 59 (101), sequitur pag. 60
(102) a Riturae sunt incipiens paene tota lecta 3 diuitiis V^{ac} 4 omnes
(e ex i m. 2) R 5 iis edd., his C ui in 5 fere litt. erasis P³² eo]
ego G 6 deus nullus S 7 necemus om. V sapient sic R enim
om. G 8 caelis SH 9 cuiquam om. V aequae] et quae B¹, corr. B³
stultitia (exp. m. 2) V sic S¹ 10 mouetur H 11 quoquo] quo BGP
enim breui (corr. m. 2) V 12 erimus G diem nullum om. P 13 no-
uis B sine] sim B uoluptate, P³, uoluptatibus H nec B 14 uiui-
mus Usenerus (conl. Senec. epist. 99, 31 hoc quod uiuimus proximum
nihil est); uiuimus BGRSPV, diximus H pareat B¹, corr. B³, perdere
uideamur H 15 hoc edd. illa S tametsi] thales si B, talis si G
dicit om. BG ue[r](b[is]) G r² V ips(u)[m] G, ipsa (a ex e) R
docet] dicit H 16 sapiente H ad utilitatem suam re- om. P 17 ita-
que qui BG, recte? audiet H² 18 faciendum] ita faciendum R puta-
[u]it G, putauit RP¹V^{ac}, u in b corr. P³V¹ facere P³ 19 ab] a RP

- 41 ficio praeda coniuncta est. archipirata quispiam uel latronum
 ductor si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone uti
 42 potest quam ut eadem dicat quae dicit Epicurus? deos nihil
 curare; non ira, non gratia tangi; inferorum poenas non esse
 metuendas, quod animae post mortem occidant nec ulli omnino 5
 sint inferi; uoluptatem esse maximum bonum; nullam esse
 humanam societatem; sibi quemque consulere; neminem esse
 qui alterum diligat nisi sua causa; mortem non esse metuen-
 dam forti uiro nec ullum dolorem, qui etiamsi torqueatur, si
 43 uratur, nihil curare se dicat. est plane cur quisquam putet 10
 hanc uocem uiri esse sapientis, quae potest latronibus aptis-
 sime commodari.
- 1 18. Alii autem contraria his disserunt, superesse animas post
 mortem: et hi sunt maxime Pythagorei ac Stoici, quibus etsi
 ignoscendum est, quia uerum sentiunt, non possum tamen non 15
 reprehendere eos, quia non scientia, sed casu inciderunt in
 ueritatem. itaque in eo ipso quod recte sentiebant, aliquid er-
 2 rarunt. nam cum timerent argumentum illud quo colligitur
 necesse esse ut occidant animae cum corporibus, quia cum
 corporibus nascuntur, dixerunt non nasci animas, sed insinuari 20
 3 potius in corpora et de aliis in alia migrare. non putauerunt

EPITOME 14—237, 2] c. 31, 7.

AUCTORES 4—6] cf. ad frg. 341 (pag. 228, 18). 6 s. nullam —
 consulere] frg. 523. 7 s. neminem — causa] cf. ad frg. 540 (pag. 324, 16).
 8—10] cf. ad frg. 601 (pag. 339, 13).

B(G)RSHPV] 1 arcipirata B, [arcipira]ta G quisquam V 2 quod
 (exp. m. 2) V 3 dicat] dicit V^{ac} dicit] dicit G deum H 4 ira]
 ita S tanti S in [esse m]etuend(a)s desinit codicis G pag. 60 (102)
 5 animas (s ex e) R² 6 uoluptatem (p ex n m. 3) P 8 diligit (pr. i
 ex e m. 3) P 9 quin P etiamsi] si B si om. B 10 ququam (qui
 in ras. m. 2) V putat R, inputet P 11 possit B, potest V² aper-
 tissime S 13 iis R 14 ii R, hii H, hii (exp. m. 3) P hi sunt] his S
 maxime (max in ras. ex 3 litt. m. 3, supra e er. a) B pythagorei B,
 pithagora rei S, pythagorici P 15 possumus R, possunt V 16 qui RV
 inciderint P 17 quo H 18 illum B¹, corr. B³ quod H colligitur
 (igi in ras. m. 3, de priore scriptura id . . n i. e. idem? agnoscitur) B
 19 est B¹ (corr. B³) V, est esse H cum corporibus om. P quae P
 21 corpore R in om. P¹, ad s. l. P³ aliam P non] nec edd. potauerunt P^{ac}

aliter fieri posse ut supersint animae post corpora, nisi uideantur fuisse ante corpora. par igitur ac prope similis error est partis utriusque. sed haec in praeterito falsa est, illa in futuro. nemo enim uidit quod est uerissimum, et nasci animas et non
 5 occidere, quia cur id fieret aut quae ratio esset hominis nescierunt. multi ergo ex iis qui aeternas esse animas suspicabantur, tamquam in caelum migraturi essent, sibi ipsi manus intulerunt, ut Cleanthes, ut Chrysippus, ut Zenon, ut Empedocles, qui se in ardentis Aetnae specus intempesta nocte
 10 deiecit, ut cum repente non apparuisset, abisse ad deos crederetur, et ex Romanis Cato, qui fuit in omni sua uita Stoicae uanitatis imitator. nam Democritus in alia fuit persuasione, 6 sed tamen

sponte sua leto caput obuius optulit ipse,

15 quo nihil sceleratius fieri potest. nam si homicida nefarius est, quia hominis extinctor est, eidem sceleri obstrictus est qui se necat, quia hominem necat. immo uero maius esse 7 id facinus existimandum est, cuius ultio soli deo subiacet. nam sicut in hanc uitam non nostra sponte uenimus, ita rur-

EPITOME 6—238, 19] c. 34, 8—12; cf. c. 59, 5.

AUCTORES 14] *Lucr.* III 1041.

EXPILATORES 11 (Cato); 238, 7 s. 18—239, 5] *Augustin. de ciu. dei* I 23 s.; XIX 4 (pag. 360, 8 ss.). 15—17] *ibid.* I 17 (pag. 28, 24—27).

BRSHPV] 1 posse (*om. ut*) superstites animas *P* 2 ante* *P* error *om. B¹*, post est s. l. add. *B³* 3 illa *B³* 5 ferit *P¹*, corr. *P³*, fieri et *V* homines *SP*, hominis *V* 6 iis ex his *R*, his cett. quia *S* 8 Cleanthes *B¹*, corr. *B³*, Cleanthes *S*, Cleanthes (1 ex i et h exp. m. 3) *P* Chrysippus *BHV* (sed sip in ras. ex ir? *V²*), Chrysippus *R*, Chrysippus *S* Zenon// *B*, Seno *V* ut] aut *R* 9 aetnae *V*, ethnae *B*, traetnae (h m. 1?) *R*, etnae (i. e. aeternae) *S*, aethnae *H*, aethnae (i er.) *P* specui *B*, *om.*, sed in mg. *R* igne add. *V* 10 a deos *P* 11 uita sua *S* Stoicae Betuleius, cf. § 11; soeraticae (uel -ce) *C* 12 Democritus *V¹* 14 obuicis *S* obtulit (sed b ex p *B³*) *BHPV* ipse bis *S*, ipse (corr. m. 3) *P* 15 quoque *P* sceleratius nichil *S* sceleratius *P³*, celeratius *V²* 16 est (ante quia) *om. RP* idem *H* 17 necat (c ras. ex g) *P* qui *B* negat *P¹*, s. l. corr. *P³* esse] est *B¹*, esse *B³* 18 facinus (n ras. ex m) *H* 19 sic cum *R*, sic *S¹*, sicut *P³* hac uita *BV* non in *P¹*, in del. *P³* rursum *B*

sus ex hoc domicilio corporis, quod tuendum nobis adsignatum est, eiusdem iussu recedendum est, qui nos in hoc corpus induxit tamdiu habituros, donec iubeat emitti. et si uis aliqua inferatur, aequa mente patiendum, cum extincta innocentis anima inulta esse non possit habeamusque iudicem 5
 8 magnum, cui soli uindicta in integro semper est. homicidae igitur illi omnes philosophi et ipse Romanae sapientiae princeps Cato, qui antequam se occideret, perlegisse Platonis librum dicitur qui est scriptus de aeternitate animarum, et ad summum nefas philosophi auctoritate compulsus est. et hic tamen 10
 9 quid Ambraciotes ille, qui cum eundem librum perlegisset, praecipitem se dedit nullam aliam ob causam nisi quod Platoni credidit? execrabilis prorsus ac fugienda doctrina, si abigit homines a uita. quodsi scisset Plato atque docuisset a 15
 10 quo et quomodo et quibus et quae ob facta et quo tempore immortalitas tribuatur, nec Theombrotum inpegisset in mortem uoluntariam nec Catonem, sed eos ad uitam et iustitiam potius
 11 erudisset. nam mihi Cato uidetur causam quaesisse moriendi non tam ut Caesarem fugeret, quam ut Stoicorum decretis obtemperaret, quos sectabatur, suumque nomen grandi aliquo 20

EXPILOTORES 12—14. 17 (Theombrotum)] *ibid.* c. 22 (pag. 36, 27—31).

BRSHPV] 1 aesignatum (*corr. m. 3*) P, adsignandum V^{ac} 2 eius-dei (dei *in ras. ex dem m. 2*) H 3 inabitaturos sic B, habitatores R 4 eaque B¹, *ras. et s. l. corr. B², eque S* mentes S patiendum est BP (*e coniectura ut uid., fort. tamen uera*), inferendum S 6 *in om. SV* integra V 7 illi *om. H* homines P philopphi H princeps ex principibus B¹⁷ 9 scribitum (i. e. *us add. m. 2*) V 10 philosophiae S et *om. P* tamen *om. H* 11 moriendi aliquam B 12 ambrachiotes (*br in ras. ex 2 litt. incertis uel ex m m. 3, et post a er. c*) B, ambrachiotes *cett.* 13 praecepit. et V¹ nulla alia causa H 14 fugenda S 15 *si V* 16 et (*ante quibus*) *om. SH* quae V² ob facta] confacta S 17 theombrotum B^{ar} (*pr. m er.*) RHV¹ (*pr. m expunx. V²*), theosbrotum S, theobritum P, Cleombrotum *edd. ex Cic. Tusc. I 34, 84, Callimach. epigr. 23, sed theombrotum corruptum Lact., cum Augustini codd. theobrotus habeant, scripsisse uidetur* I]pegisset B, peregisset SH, inpegisset P² 18 nec] ne H ui(ta)m B et ad iustitiam RSHP 20 ut (*ante Stoicorum*) *om. B* stoicum S 21 quos *om. H* suum quoque (*quo+que, er. d H*) nomen SH

facinore clarificaret: cui quid mali potuerit accidere, si uiueret,
non inuenio. Gaius enim Caesar ut erat clemens, nihil aliud 12
efficere uolebat etiam in ipso belli ciuilis ardore, quam ut bene
mereri de re publica uideretur duobus optimis ciuibus Cicerone
5 et Catone seruatis. sed redeamus ad eos qui mortem pro bono
laudent. de uita quereris, quasi uixeris aut umquam tibi 13
ratio constiterit, cur omnino sis natus. nonne igitur tibi uerus
ille et communis omnium pater Terentianum illud iure in-
crepauerit:

10 prius disce quid sit uiuere,
si displicebit uita, tum istoc utitor.

indignaris te malis esse subiectum, quasi quicquam merearis 14
boni qui patrem, qui dominum, qui regem tuum nescis, qui
quamuis clarissimam lucem intuearis oculis, mens tamen caeca
15 est et in profundis ignorantiae tenebris iacet. quae ignorantia
effecit ut quosdam dicere non puderet idcirco nos esse natos,
ut scelerum poenas lueremus: quo quid delirius dici possit non
uideo. ubi enim uel quae scelera potuimus admittere qui 15
omnino non fuimus? nisi forte credemus inepto illi seni, qui
20 se in priore uita Euphorbum fuisse mentitus est. hic credo

EPITOME 19—240, 11] c. 31, 9 s.

AUCTORES 10] Heautontim. V 2, 18 s. 14 s. mens — caeca —
tenebris] cf. Lucr. II 14 s.

BRSHPV] 1 clarificare H quod V uiuere S 3 etiam] quam ut H
ardorem P¹, m del. P³ quam ut om. H 4 mereri de] merende R
de — uideretur] praeuideretur V 5 redeamus S² quæui (corr. m. 2) V
bona P¹, corr. P³ 6 quereris S, quaereris cett., nisi quod alt. e ex i B,
a eras. H, del. P³ post quasi fort. uere uel simile aliquid excidit 7 uerus]
unus B 8 et om. V terentianus B¹, corr. B³ 10 prius] prius quaeso
Terent. quit B uiuere* (t er.) B 11 si] ubi scies, si Terent. istuc R
istudc (c linea del. m. 3) utitor P, istud cutitor V¹, s. l. † discutitor V²
utito* (r er.) B 12 indignans te in ras. ex indignaris S², indigneris H
14 qu(an)uis B mens tamen caeca es (est SH) BRSH, mente tamen
caecus es P edd., mente tamen caecest V¹, caecaſt V²; malim (tua) tamen
15 iaces P edd. 16 effecit R, efficit cett. puderet (pr. e ex o m. 2) V
17 lucremus S quo] quod SH^{ar} delirius H² posset R 19 cre-
dimus H illo H 20 priori SH (alt. i in ras. ex a H²) P uitae P¹,
e del. P³ eu*forbum H, eu*orbum (p er.) V

- quod erat ignobili genere natus, familiam sibi ex Homeri car-
 16 minibus adoptauit. o miram et singularem Pythagorae me-
 moriam et o miseram obliuionem nostrum omnium, qui nescia-
 mus qui ante fuerimus! sed fortasse uel errore aliquo uel
 gratia sit effectum, ut ille solus Lethaeum gurgitem non ad-
 tigerit nec obliuionis aquam gustauerit. uidelicet senex uanus,
 sicut otiosae aniculae solent, fabulas tamquam infantibus cre-
 17 dulis finxit. quodsi bene sensisset de iis quibus haec locutus
 est, si homines eos existimasset, numquam sibi tam petulanter
 mentiendi licentiam uindicasset. sed deridenda hominis leuis- 10
 18 simi uanitas. quid Cicerone faciemus? qui cum in princi-
 pio Consolationis suae dixisset luendorum scelerum causa
 nasci homines, iterauit id ipsum postea quasi obiurgans
 eum qui uitam non esse poenam putet. recte ergo praefatus
 est errore ac miserabili ueritatis ignorantia se teneri. 15
 1 19. At illi qui de mortis bono disputant quia nihil ueri
 sciunt, sic argumentantur: si nihil est post mortem, non est
 malum mors; aufert enim sensum mali. si autem supersunt
 2 animae, etiam bonum est, quia immortalitas sequitur. quam
 sententiam Cicero de Legibus sic explicauit: gratulemurque 20

AUCTORES 12] frg. 10. 14 praefatus est] cf. supra c. 14, 20.
 20] frg. 3; in lacuna II 21, 53/54 fuisse censet Vahlenus.

B(G)RSHPV] 1 genere^e H² 3 et o] o S miseram] miram SH
 nostram BP omnium nostrorum H qui* (a er.) H 4 quid^e P³, cf.
 Epit. 31, 10, sed ad qui cf. Inst. VII 22, 9 aliqua V¹ 5 sit effectum]
 esse factum H lethaeum (pr. e ex i m. 2) S, lethaeum (pr. e ex y
 m. 3 ?) P, letheum BRV, laeteum H 7 sic S odiosae B¹, in ras. corr. B³
 infantulis P 8 iis R, his BSHV, om. P haec om. H 9 est^e P³
 aestimasset (est- S) SH, existimasset P a Numquam incipit codicis G
 pag. 61 (87) paene tota lecta^{de} tam om. BGH tam sibi R 10 deridenda
 est BG 11 cicerone S, cicerone (sic corr. m. 2) V; de cicerone B⁶,
 ciceroni HP, 12 consolationis (alt. o ex u m. 1 ?) P 13 nasci om. H,
 naciendi P¹, corr. P² iteratad B¹, iteratitid corr. B³ 14 poenam
 (pe- S) non esse SH profanatus (exp. m. 2) V 15 est^e V² 16 at]
 et H quidē^e ortis G, quidē^e mortis S 17 si^e H² argumentantur H²
 si om. B, quia H 18 sensu G 19 est om. R 20 sententia G ex-
 plicabit P¹, corr. P³ gratulemurqu* (a er.) B, gratulamurque S, gra-
 tuleturque P

nobis, quoniam mors aut meliorem quam qui est in
uita aut certe non deteriore adlatura est statum:
nam sine corpore animo uigente diuina uita est, sensu
carente nihil profecto est mali. argute, ut sibi uidentur, 3
5 quasi nihil esse aliud possit. atquin utrumque hoc falsum est.
docent enim diuinae litterae non extinguere animas, sed aut pro
iustitia praemio adfieri aut poena pro sceleribus sempiterna. nec 4
enim fas est aut eum qui sceleratus in uita feliciter fuerit,
effugere quod meretur aut eum qui ob iustitiam miserrimus
10 fuerit, sua mercede fraudari. quod adeo uerum est, ut idem 5
Tullius in Consolatione non easdem sedes incolere iustos atque
impios praedicauerit. nec enim omnibus inquit idem illi 6
sapientes arbitrati sunt eundem cursum in caelum
patere. nam uitiiis et sceleribus contaminatos deprimi
15 in tenebras atque in caeno iacere docuerunt, castos
autem animos, puros integros incorruptos, bonis
etiam studiis atque artibus expolitos leui quodam et
facili lapsu ad deos id est ad naturam similem sui
peruolare. quae sententia superiori illi argumento repugnat. 7
20 illud enim sic adsumptum est, tamquam necesse sit omnem
hominem natum immortalitate donari. quod igitur erit disci- 8
men uirtutis ac sceleris, si nihil interest utrumne Aristides

EPITOME 6 (diuinae litterae)] c. 31, 6.

AUCTORES 12] Consol. frg. 15.

B(G)RSHPV] 1 meliorem] leuiorem V quam om. G 2 adlatura P³
est] sit P 3 animo, V 4 carente] pereunte BG argutae B^{ar}G
uidentur] uidebatur locutus est SH 5 esset H, esse om. V possit (i ex
e m. 2) H hoc om. V 6 aut om. SH 7 adfeci B 8 aut eum om. B,
[a]utem (s. l. u fuerat) G feliciter om. BGP, felicititer (~er., c m. 2) V
feliciter fuerit linea del. et supra feliciter scr. fuerit R² 10 in f[ue]rit sua
mer desinit codicis G pag. 61 (87), sequitur pag. 62 (88), cuius in uerss. 1—7
paene omnia, in 8—19 per pauca legebantur 11 consolationem P¹, in del. P³
incolere (pr. e ex o m. 2) V 12 impio^s H² praedicarit BG ^{ec} non S
14 scelere H 15 tenebris B 17 laeni B¹, a del. B³ 18 lapsu (b ex p) B³
sui similem BSH 19 peruolare* (t? er.) B, prouocari P ^{1 sent} scientia (corr.
m. 2) V superior R¹, superiore V¹ 20 assumptum B necesse B³
21 igitur] autem V¹, in mg. † igitur V² 22 ac] et R si] sint V¹

- sit aliquis an Phalaris, utrum Cato an Catilina? sed hanc repugnantiam rerum sententiarumque non cernit nisi qui tenet
 9 veritatem. si quis igitur nos roget utrumne bonum sit mors an malum, respondebimus qualitatem eius ex uitae ratione pendere. nam sicut uita ipsa bonum est, si cum uirtute uiatur, malum, si cum scelere, sic et mors ex praeteritis uitae
 10 actibus ponderanda est. ita fit ut si uita in dei religione transacta sit, mors malum non sit, quia translatio est ad immortalitatem: sin aliter, malum sit necesse est, quoniam
 11 ut dixi ad aeterna supplicia transmittit. quid ergo dicemus 10 nisi errare illos qui aut mortem adpetunt tamquam bonum aut uitam fugiunt tamquam malum? nisi quod sunt iniquissimi,
 12 qui pauciora mala non pensant bonis pluribus. nam cum omnem uitam per exquisitas et uarias traducant uoluptates, mori cupiunt, si quid forte iis amaritudinis superuenit, et sic 15 habent, tamquam illis numquam fuerit bene, si aliquando fuerit male. damnant igitur uitam omnem plenamque nihil aliud
 13 quam malis opinantur. hinc nata est inepta illa sententia, hanc esse mortem quam nos uitam putemus, illam uitam quam nos pro morte timeamus: ita primum bonum esse non nasci, 20
 14 secundum, citius mori. quae ut maioris sit auctoritatis, Sileno adtribuitur. Cicero in Consolatione non nasci inquit longe optimum nec in hos scopulos incidere uitae, proximum autem, si natus sis, quam primum tamquam

AUCTORES 19 s.] cf. Cic. de rep. VI 14; Euripid. Polyid. frg. 639 Nauck. 21 s.] cf. Cic. Tusc. I 48, 114. 22] Consol. frg. 11.

B(G)RSHPV] 1 fallaris P utrumne cato an (ne — an m. 3) catilina B catillina GRH haec B¹, corr. B³ 2 repugnantia B¹ (— B³) H rerum B² sententiamque B 3 interroget BHP 5 sicūt (~ add. et t del. m. 3) P ipsa uita B uiuatur] utatur R 7 ponderanda B³ post ita eras. ut P 8 mors] mors bonum sit H 9 si V aliter] autem P quoniam] quia H ad aeterna ut dixi SH 10 aeternam P¹, m del. P³ 11 aut* P 12 aut] au H tamqu(am) B 13 qui* P 14 traducunt RS 15 iis RP^{pr}, his BSHP^{pr}V 17 damnat R omnem — opinantur] omnem bonis plenam quam solis malis (s. l. m. 2) opinantur P plenamque (1 in ras. ex cod. l? m. 3) B 18 opinantur R 19 pr. quam V² 20 ita] sit ita q; (t et q; m. 2) R 21 sinelo P 22 in] sic in SH 23 optimum est H hos] huius H uitam R proximus B 24 quam] quia (corr. m. 2) V

ex incendio effugere fortunae. credidisse illum uanissimo dicto exinde apparet, quod adiecit de suo aliquid, ut ornaret. quaero igitur cui esse optimum putet non nasci, cum sit nulus omnino qui sentiat: nam ut bonum sit aliquid aut malum, 15 sensus efficit. deinde, cur omnem uitam nihil esse aliud 16 quam scopulos et incendium putauerit: quasi aut in nostra fuerit potestate ne nasceremur aut uitam nobis fortuna tribuat, non deus, aut uiuendi ratio quicquam simile incendio habere uideatur. non dissimile Platonis illud est, quod aiebat se 17 10 gratias agere naturae: primum quod homo natus esset potius quam mutum animal, deinde quod mas potius quam femina, quod Graecus quam barbarus, postremo quod Atheniensis et quod temporibus Socratis. dici 18 non potest quantam mentibus caecitatem, quantos pariat errores 15 ignoratio ueritatis. ego plane contenderim numquam quicquam in rebus humanis dictum esse delirius: quasi uero si aut barbarus aut mulier aut asinus denique natus esset, idem ipse Plato esset ac non illud ipsum quod natus fuisset. sed 19 uidelicet Pythagorae credidit, qui ut uetaret homines animalibus 20 uesci, dixit animas de corporibus in aliorum animalium corpora commeari. quod et uanum et impossibile est: uanum,

EPITOME 18—244, 9] cf. c. 63, 9. 18—21] c. 31, 10 (inuenit — hereditas).

AUCTORES 9] cf. Plutarch. uit. Marii c. 40

BRSHPV] 1 ex om. *V* incendio *P*² fortunae] fortunae uolentiam *H* illo *P* uanissimo *V*¹, in ras. corr. *V*² 2 adiecit *H* ut *B*³ ornaret *B*³ ut ornaret — bonum sit aliquid (4) in inf. mg. add. *P*²; cf. ad pag. 244, 11 3 quaero *B*³ 5 sensu *S* es/se* (. et d er.) *P* aliud esse *SHV* 6 et] aut *B* putauit *B* aut om. *P* 8 simile (a ? er.) *B* uidere habeatur *R* 9 uidebatur *H*² quo *P* Heumannus agebat *S* se om. *B* gratias se *P* 10 est *B* 11 masculus *RSH* 13 atheniensis (alt. i ex e m. 2) *P* socratis *B*², socratis (corr. m. 2) *V* 14 quantam (n ras. ex m) *P* post mentibus 1 uel 2 litt. eras. *P* quantos] quos *B*, quantosque *edd.* pariet *P*¹, corr. *P*³⁷ errores (alt. e ex i m. 3) *P* 15 contenderim *B*³ 17 denique om. *S* 18 ipse] inde *H* platon *R*^{ar}, platoni *H* illum *B*¹ *V*¹, corr. *B*³ *V*² ipsum illud *S* quod *P*² natū *H*, natuse *P*¹, e del. *P*² 19 ut om. *H* animalibus uesci dixit] animalibus uescidit *H* animalibus* (b et s er.) *V* 21 quod et uanum — inducere (244, 1) om. *S*

quia necesse non fuit ueteres animas in noua corpora inducere, cum idem artifex qui primas aliquando fecerat, potuerit semper nouas facere, impossibile, quia rectae rationis anima tam inmutare naturam status sui non potest quam ignis aut deorsum niti aut in transuersum fluminis modo flammam suam fundere. 5
 20 existimauit igitur homo sapiens potuisse fieri, ut anima quae tunc erat in Platone, in aliquod mutum animal includeretur essetque humano sensu praedita, ut intellexeret ac doleret in-
 21 congruenti se corpore oneratam. quanto sanius faceret, si gratias agere se diceret, quod ingeniosus, quod docilis natus 10
 22 esset, quod in iis opibus, ut liberaliter erudiretur! nam quod Athenis natus est, quid in eo beneficii fuit? an non plurimi extiterunt in aliis ciuitatibus excellenti ingenio atque doctrina uiri, qui meliores singuli quam omnes Athenienses fuerunt?
 23 quanta hominum milia fuisse credamus qui et Athenis nati 15
 et temporibus Socratis indocti tamen ac stulti fuerint? non enim parietes aut locus in quo quisque est effusus ex utero,
 24 conciliat homini sapientiam. quid uero attinuit Socratis se temporibus natum gratulari? num Socrates ingenia discenti-
 25 bus potuit commodare? non uenit in mentem Platoni Alci- 20
 biaden quoque et Critiam eiusdem Socratis adsiduos auditores

BRSHPV 1 quā *V*² ueteres *om. P* 2 ante idem 4 uel 5 *litt., fort. idem eras. B* 3 impossible *S* rectae rationis *om. P* tam *om. P* 4 quam] tamquam *B* quam ignis — suam fundere (5) *om. P* 5 moda *V*¹ suam *om. S* 7 aliquid *H* 8 aut intellexeret aut doleret *R* doceret *V* 9 honeratam *S* ¹nanus (*s. l. i, uix s, m. post.*) *V* si gratias — diceret *om. P* 11 iis *R*, his *BHPV*, is *S* post erudiretur locus § 14 a *P*¹ omissus: ut ornaret. quaero igitur qui (*pro cui*) — bonum sit (*om. aliquid*) in *P*¹, *del. P*² 12 in *B*³ in eo] ei *H* 13 excellentie *B*¹, excellentie *B*², excellentē *B*³, eccellente *R*, incellente (*corr. m. 2*) *V* 14 fuerint *RS* 15 quanto *H* milia (*a. er.*) *V* fuisse *P*³ credimus (*i. ex e. m. 3*) *P* nati *om. V* 16 socrates *B*¹, *corr. B*³ indocti*** (*alt. i. ras. ex r, post ina. er.*) *V* fuerint *B*¹ *H*, fuerunt *B*³ *RSPV* 17 est effusus] effusus sit *P* utero (*e. ex o. m. 2*) *R* 18 conciliati *H* sapientiam] sapientiam sumministrat *H* quod *B*, quid] id (*corr. m. 2*) *V* attinuit] addidit *B* socrates *P*¹, *corr. P*³ 19 natum *V* nam *S* socratis *BV*¹ 20 commodare] dare *P* alci- biaden *H*¹ *P*, alci- biadem (*m. ex n*) *BH*², alci- biaden *R*, alci- biadē (*pr. i. ras. ex u*) *S*, alci- biadem *V* 21 quoque — eiusdem *om. V* adiutores *P*¹, *corr. P*³

fuisse, quorum alter hostis patriae acerrimus fuit, alter crudelissimus omnium tyrannorum?

20. Videamus nunc quid in Socrate ipso tam magnum fuerit, 1
ut homo sapiens merito gratias ageret illius temporibus esse
5 se natum. non infitior fuisse illum paulo cordatiorem quam 2
ceteros, qui naturam rerum putauerint ingenio posse comprehendi: in quo illos non excordes tantum fuisse arbitror, sed
etiam inpios, quod in secreta caelestis illius prouidentiae curiosos oculos uoluerint inmittere. Romae et in plerisque urbibus 3
10 scimus esse quaedam sacra quae aspici a uiris nefas habeatur. abstinent igitur aspectu quibus contaminare illa non licet, et
si forte uel errore uel casu quopiam uir aspexit, primo poena eius, deinde instauratione sacrificii scelus expiatur. quid his 4
facias qui inconcessa scrutari uolunt? nimirum multo scelera-
15 tiores qui arcana mundi et hoc caeleste templum profanare inpiis disputationibus quaerunt quam qui aedem Vestae aut Bonae Deae aut Cereris intrauerit. quae penetralia quamuis
adire uiris non liceat, tamen a uiris fabricata sunt. hi uero 5
non tantum impietatis crimen effugiunt, sed, quod est multo

EPITOME 3—9] c. 32, 1—3 (— praedicauit). 18—246, 9] c. 32, 2.

AUCTORES c. 19 § 25] cf. Cic. de or. III 34, 139. 8 (curiosos oculos) — 10] cf. Cic. de harusp. resp. 17, 37.

BRSHPV] 1 alter* (i er.) *P* hostis (i ex e m. 3) *P* fuerit *B*,
om. *S* aliter (exp. m. 2) *P* 2 ~~ex~~tyrannorum *V*² 4 illius] ~~se~~ (m. 2)
illius *B*, illius se *S*, illis *P* 5 se *P*, om. *BR*¹ (s. l. add. *R*²) *SHV*;
cf. pag. 244, 18; 248, 4 infiteor *B* 6 ceteros] a ceteros sic *H*, et cete-
ros *V* putauerit *S* 7 illis *V*¹ non *V* arbitror (i er.) *V* 8 se-
crete *V* 9 uoluerunt *HP*¹, corr. *P*²⁷ 10 a om. *S* habeantur *B*²,
habetur *HV* 11 abstinent *B*² aspectus *SH* cōminare *V* et om. *V*
12 quispiam *RSH* aspexit *B*¹, c del. *B*², aspexerit *SH* 13 eius
deinde] eiusdē in *P* instaurationes *H* quod *S* his facias] hi *H*
14 uoluit *S* nimirum *R*, nimirum (pr. i ex e m. 3) *P* sceleratiores]
sceleratiores sunt *BR*, scelerationes *V* 15 archanam *P*¹, m del. *P*³
16 qui aedem] quidem sic *B* aut (corr. m. 2) *V* 17 celeris sic in ras. *H*²,
ceteris *V* intraueris (corr. m. 2) *V*; intrauerint *edd.* quāe (exp. m. 2) *B*
penetrabilia *R*, om. *P* quamuis *V*¹ 18 uiris (alt. i ex e m. 3) *P*
a om. *V*¹, s. l. † a *V*² fabricata sunt] fabricatas *S* fabricatae *P*
hi* (c ? er.) *V* 19 effugit *S* multa *H*

indignius, eloquentiæ famam et ingenii gloriam consecuntur.
 6 quid si aliquid inuestigare possent? sunt enim tam stulti in
 adseuerando quam improbi in quaerendo, cum neque inuenire
 7 quicquam possint nec defendere, etiamsi inuenerint. nam si
 uerum uel fortuito uiderint, quod saepius contingit, committunt
 ut ab aliis id pro falso refellatur. non enim descendit aliquis
 8 e caelo qui sententiam de singulorum opinionibus ferat. qua-
 propter nemo dubitauerit eos qui ista conquirant stultos in-
 9 eptos insanos esse. aliquid ergo Socrates habuit cordis humani,
 qui cum haec intellexeret non posse inueniri, ab eiusmodi
 quaestionibus se remouit, uereorque ne in eo solo. multa enim
 sunt eius non modo laude indigna, sed etiam reprehensione
 10 dignissima, in quibus fuit suorum simillimus. ex his unum
 eligam quod ab omnibus sit probatum. celebre hoc prouerbium
 11 Socrates habuit: quod supra nos, nihil ad nos. procum-
 bamus igitur in terram et manus ad praeclara opera nobis
 datas conuertamus in pedes, nihil ad nos caelum, ad cuius
 contemplationem sumus excitati, nihil denique lux ipsa perti-
 12 neat. (at) certe uictus nostri causa de caelo est. quodsi hoc
 sensit, non esse de rebus caelestibus disputandum, ne illorum
 quidem rationem poterat comprehendere quae sub pedibus habe-
 bat. quid ergo? num errauit in uerbis? ueri simile non est,

EPITOME 14 s.] c. 32, 3.

AUCTORES § 10] Minuc. Fel. c. 13, 1.

BRSHPV] 1 indigni H, ingenii P² consequuntur SPV 2 quid
 si] quasi H enim om. V tam P² 3 inquirendo H, quaerendo (æ ex i
 m. 3) P inueniri V 5 uero P^{ac} fortuito P contigit P¹ (corr. P³) V
 committunt om. H 6 descendit V 7 e] e S, ae P^{ac} (a expunx. P¹⁹) V,
 de H opinibus B, opibus S quipropter (a m. 2) V 8 inquirant
 Heumannus ineptos (i ex e m. 3) P 9 socratis (i ex e) B² 10 haec
 om. S 11 quaestionibus R uereor*** (que er.) B, uereorquae SP^{er}
 (a er.) ne om. S solo] loco R 12 eius non] quae non S, quae H
 reius (i. e. r et n expunx. m. 2) V digna RP 13 suorum] ceterorum
 Heumannus ex] et V¹ hiis P 15 socratis (i ex e) B² nihil in
 mg. P² nos! P³ 17 data RP caelum] in caelum B 18 su-
 (m cr.) R ipse P¹, corr. P³ pertiat V at addidi 19 uictus]
 uita sic B 21 potuit P sub pedibus] superius P 22 quid (sic corr. m. 2) V
 num] nunc H num errauit (corr. m. 2) P, numerauit V errauerit B

sed nimirum id sensit quod locutus est, religioni minime ser-
niendum: quod si aperte diceret, nemo pateretur. quis enim 13
non sentiat hunc mundum tam mirabili ratione perfectum ali-
qua prouidentia gubernari, quandoquidem nihil est quod possit
5 sine ullo moderatore consistere? sic domus ab habitatore 14
deserta dilabitur, nauis sine gubernatore abit pessum et corpus
relictum ab anima diffluit, nedum putemus tantam istam molem
aut construi sine artifice aut stare tamdiu sine rectore potuisse.
quodsi publicas illas religiones uoluit euertere, non inprobo, 15
10 quin etiam laudabo, si ipse quod est melius inuenerit. uerum
idem per canem et anserem deierabat. o hominem scurram,
ut ait Zeno Epicureus, ineptum perditum desperatum, si ca-
uillari uoluit religionem, dementem, si hoc serio fecit, ut ani-
mal turpissimum pro deo haberet! quis iam superstitiones 16
15 Aegyptiorum audeat reprehendere quas Athenis Socrates aucto-
ritate sua confirmauit? illud uero nonne summae uanitatis,
quod ante mortem familiares suos rogauit, ut Aesculapio gallum
quem uouerat prosequerent? timuit uidelicet ne apud Rhada- 17

EPITOME 1 s.] c. 32, 4 religio — repudiavit. 10 s.] c. 32, 4.
16—18] c. 32, 4 s.

AUCTORES 10 s.] cf. Theophil. ad Autol. 118 A (cf. Tertull. Apolog.
c. 14). 11 s. scurram — Zeno] Cic. de nat. deor. I 34, 93 (cf. Minuc. Fel.
c. 38, 5). § 16 s.] cf. Tertull. Apolog. c. 46 (pag. 281 s.).

BRSHVPV] 1 nimirum] enim mirum m. 1, e et pr. in del. m. 2, tert.
i eras., P sentit B¹, corr. B³ minimae P¹, a del. P³ 2 aperti V¹
3 hunc mundum H² 4 quid V¹ 5 consisteret S sic (exp. m. 1 ?) P
ab] sin^o in ras. ex 2 uel 3 litt. B², ad P¹, corr. P² 6 dilabitur P abiit HP^{ar}
(alt. i er.) pessū* S 7 relictum] et relictum H ab om. BRV
diffuit V necdum P, nondum V¹ tantum V 8 constare H po-
tuisse] fuisse H 9 publicas H² 10 melius (e ex i m. 2 ?) P 11 car-
nem B^{ar}V¹, r expunx. V² anserem V^{ac} deiebat R, deiebat S
o om. P scurra muta id zenoni epicurus H scurram V 12 zeno B³
post perditum eras. ineptum perditum ut uid. B desperatum P 13 sic B
14 quis B³ 15 socrates (e ex i m. 3) athenis P an Atheniensis ?
16 sua om. H¹PV est uanitatis B 17 rogauit V aesculapio V²
callum V 18 uocau^{er}rat (it er.) V prosequerent B, prosequerent R,
consecrarent S, secarent H, prosacrarent P¹, prosequerent P³, procrarent
(corr. m. 1) V; prosequari Tertull. l. c.: cf. Epit. 32, 5; Inst. IV 27, 5 rhadaman-
thum B, radamanthum RP, rhadamanthum (r add. m. 2) S, radamanthum V

manthum recipiatorem reus uoti fieret ab Asclepio. demen-
tisse hominem putarem, si morbo adfectus perisset. cum
uero sanus hoc fecerit, est ipse insanus qui eum putat fuisse
sapientem. en cuius temporibus natum esse se homo sapiens
gratuletur!

- 1 21. Videamus tamen quid illum Socrates docuerit: qui cum
totam physicam repudiasset, eo se contulit, ut de uirtute atque
officio quaereret. itaque non dubito quin auditores suos iusti-
2 tiae praeceptis erudierit. docente igitur Socrate non fugit
Platonem iustitiae uim in aequitate consistere, siquidem omnes 10
pari condicione nascuntur. ergo nihil inquit priuati ac pro-
prij habeant, sed ut pares esse possint, quod iustitiae
3 ratio desiderat, omnia in commune possideant. ferri
hoc potest, quamdiu de pecunia dici uidetur. quod ipsum
quam impossibile sit et quam iniustum, poteram multis re- 15
bus ostendere, concedamus tamen ut possit fieri: omnes
4 enim sapientes erunt et pecuniam contemnent. quo ergo
illum communitas ista perduxit? matrimonia quoque inquit
communia esse debebunt: scilicet ut ad eandem mulie-
rem multi uiri tamquam canes confluant et is utique optineat 20

EPITOME 6 s. qui — repudiasset] cf. c. 32, 2 (physicos). 9—11] cf.
c. 50, 5. 11—250, 4] c. 33, 1—4.

AUCTORES c. 21 s.] cf. Addenda. 11] de rep. 416 D. 18] ibid. 457 C.

EXPILATORES § 1 s. 4—12; c. 22, 6—8] Saluiam. de gub. dei
VII 101—105.

BRSHPV] 1 recipiatorem *B*, recuperatorem *RSH*, receptorem *P*,
reipiatorem *V*¹, *supra* ti *add.* † cu *V*² noti *om.* *P* dementis se *R*¹
(dementē esse *R*²), esse dementisse (cf. *IV* 27, 12) uidit *Thilo*, dementis-
sime *BHV*, dementissimum *SP* *edd.* 2 hominum *S* 3 hoc sanus *P*
es¹, *B*³ eam *V*¹ esse *V* 4 en] eūm (*exp. m. 3*) *B* se¹ (*d. er.*) *S* hoīmo
(*exp. m. 2*) *V* 5 gratulatur (latur in *ras.* *H*²) *SH*, gratulet (*corr. m. 2*) *V*
6 socratis (i ex e) *B*² 8 dubito quin *om.* *H* 9 praeceptis — Platonem
iustitiae *om.* *P* 10 aequitatem *V* 11 inquit] quid *P*¹, *del.* *P*³ priua-
tim *R* 12 quod] ut *B*, sed *H* 13 possidebunt *B* ferri *B*³, fieri *RH*
14 potest] non potest *H* uideatur *P* quod] quam *R*¹ 15 sit] est *H*
iniustum *V*² poterat *B*³, *corr.* *B*³ 16 posset *H* 17 et] ut *H* con-
temnent *BHP* 18 quodque *H* 19 debent *S*² ad *B*² eadem *H*
20 et] ex *H* his *B^{ar}SH*

qui uiribus uicerit aut, si patientes sunt ut philosophi, expectent, ut uicibus tamquam lupanar obeant. o miram Platonis aequitatem! ubi est igitur uirtus castitatis? ubi fides coniugalis? quae si tollas, omnis iustitia sublata est. at 6
 5 idem dixit beatas ciuitates futuras fuisse, si aut philosophi regnarent aut reges philosopharentur. huic uero tam iusto, tam aequo uiro regnum dares, qui aliis abstulisset sua, aliis condonasset aliena, prostituisset pudicitiam feminarum, quae nullus umquam non modo rex, sed ne tyrannus quidem
 10 fecit? quam tamen intulit rationem turpissimi huius consilii? 7
 sic inquit ciuitas concors erit et amoris mutui constricta uinculis, si omnes omnium fuerint et mariti et patres et uxores et liberi. quae ista confusio generis 8
 humani est? quomodo seruari caritas potest, ubi nihil certum
 15 est quod ametur? quis aut uir mulierem aut mulier uirum diligit, nisi habitauerint semper una, nisi deuota mens et seruata inuicem fides indiuiduam fecerit caritatem? quae uirtus in illa promiscua uoluptate locum non habet. item si omnes 9
 omnium liberi sint, quis amare filios tamquam suos poterit,
 20 cum suos esse aut ignoret aut dubitet? quis honorem tamquam patri deferet, cum unde natus sit nesciat? ex quo fit

AUCTORES 5] ibid. 473 D. 11] ibid. 463 C ss.

BRSHPVJ 1 patientes HP, sapientes BRSV ut BP, et RV, aut SH philosophia H expectent ut] expectent et S, expectabunt H 2 tã qua S lupa V habeant P 3 fidis B¹, corr. B³ 4 coniugatis R, coniugales (e ex i m. 1?) P quam H quae si tollas] quãesito illas (quã ex quae m. 1, c add. et s expunx. m. 2) V ad (d ex t) R, om. H, ad P¹, corr. P³, sic saepe 5 dicit B ciuites, sic S² fuisse futuras P fuisse (corr. m. 2, recte?) V 6 philosophantur S, filosofauerent P¹, ue del. P³, filosofantur (corr. m. 2) V 7 pr. tam*** (quã er.) H post uiro s. l. si add. R² qui] s. l. ð qui add. V², om. V¹ cum cett. abstulisses B 8 condonaret H alienam B, alienas H p-udicitiam ex prudentiam ut uid. P¹ femineã (~ m. 2) B 9 ne* (c er.) B 10 consilii* (s er.) H 11 amoris (i ex e m. 3) P mutui* (s er.) B, motui V¹ 12 omnes om. P fuerint om. P est generis humani B 14 est om. H certi B 15 est om. P quod] aut V uir] uis V¹ 16 diligit P² una] unanimes R nisi P³ 18 an B¹ promiscuã (~ m. 3) B, promisca HP¹V¹, corr. P³V² habeat (n er.) B 21 deferat. P² nesciat P², nesciat V

- 10 ut non tantum alienum pro patre habeat, sed etiam patrem
pro alieno. quid quod uxor potest esse communis, filius non
potest? quem concipi non nisi ex uno necesse est. perit ergo
11 illi uni communitas ipsa reclamante natura. superest ut tan-
tummodo concordiae causa uxores uelit esse communes. at 5
nulla uehementior discordiarum causa est quam unius feminae
12 a multis maribus adpetitio. quod Plato si ratione non potuit,
exemplis certe potuit admoneri et mutorum animalium, quae
ob hoc uel acerrime pugnant, et hominum, qui semper ob eam
rem grauissima inter se bella gesserunt. 10
- 1 22. Restat ut communio ista nihil aliud habeat praeter ad-
ulteria et libidines, propter quas funditus eruendas uirtus est
2 uel maxime necessaria. itaque non inuenit concordiam quam
quaerebat, quia non uidebat unde oriatur. nam iustitia in
extra positis nihil momenti habet, ne in corpore quidem, sed 15
3 tota in hominis mente uersatur. qui ergo uult homines ad-
aequare, non matrimonia, non opes subtrahere debet, sed ad-
rogantiam superbiam tumorem, ut illi potentes et elati pares
4 esse se etiam mendicissimis sciant. detracta enim diuitibus
insolentia et iniquitate nihil intererit utrumne alii diuites, alii 20
pauperes sint, cum animi pares fuerint, quod efficere nulla res
5 alia praeter religionem dei potest. putauit igitur se inuenisse

BRSHPV] 1 tantum *edd.*, etiam *C*, nisi quod etiam in *ras.* ex eodem
etiam ut uid. (sed minime tantum fuerat) *B*³ 3 concipi *B*³ 4 illi (sic
corr. m. 2) *S* uni *V*, una *cett.* tantummodo ut *P* 5 uxoris *V*¹
uelint *HP*, uellit (*exp. m. 2*) *V* 6 nulla] ne illa *H* uehementius *S*
7 moribus (*corr. m. 2*) *V* quod] in quo *P* 8 admoneri *S* et *om. H*
mutorum (*1 er.*) *H* quae] q, *V*¹, del. *V*² 9 uel, *B*³ pugnent *V* quae *P*¹,
quā] *P*² semper] se p¹ est (*corr. m. 2*) *V* 10 grauissime *RSH* se
*om. V*¹, † se s. l. *V*² gesserint *S*, cessarunt (*corr. m. 2*) *V* 11 praeter**
(ea *exters.*) *B* adulteriū *H* 12 et *om. V*¹, s. l. † ac *V*² propter**
(ea *er.*) *R* eruenda* (s *er.*) *BS*, eruenda *HP*¹ *V*¹, s s. l. *add. P*³ *V*²
14 nam] iam *R* in extra bis *V*¹, pr. del. *V*² 15 momenti *V*¹ ne *om. P*
16 adaequatur *P* 18 pares] pares suos *B* 19 esse se] esse *BH*,
esse *P*², esse sed (*exp. m. 2*) *V* 20 insolentia et iniquitatē (utroque
loco ~ *er.*, quod *add. m. 2*) *B* utrumnam *H* alii* (ante diuites) *V*
21 fuerit (~ *m. 2*) *S*, fuerit (i *ras. ex u*) *H* 22 igitur] ergo *B* inuenisse se *P*

iustitiam, cum eam prorsus euerteret, quia non rerum fragilium,
sed mentium debet esse communitas. nam si iustitia uirtutum
omnium mater est, cum illae singulae tolluntur, ipsa subuertitur.
tulit autem Plato ante omnia frugalitatem, quae utique 6
5 nulla est ubi proprii nihil habetur, tulit abstinentiam, siquidem
nihil fuerit quo abstinence alienum, tulit temperantiam, tulit
castitatem, quae uirtutes in utroque sexu maximae sunt, tulit
nerecundiam pudorem modestiam, si honesta et legitima esse
incipiunt quae solent flagitiosa et turpia iudicari. sic uirtu- 7
10 tem dum uult omnibus dare, omnibus ademit. nam rerum
proprietas et uitiorum et uirtutum materiam continet, commu-
nitas autem nihil aliud quam uitiorum licentiam. nam uiri 8
qui multas mulieres habent, nihil aliud dici possunt quam luxu-
riosi ac nepotes. item mulieres quae a multis habentur, non
15 utique adulterae, quia certum matrimonium nullum est, sed
prostitutae ac meretrices sint necesse est. redegit ergo huma- 9
nam uitam ad similitudinem non dicam mutorum, sed pecudum
ac beluarum. nam uolucres paene omnes matrimonia faciunt
et paria iungunt et nidos suos tamquam geniales toros con-
20 cordi mente defendunt et fétus suos quia certi sunt amant
et si alienos subieceris abigunt. at homo sapiens contra morem 10
hominum contraque naturam stultiora sibi quae imitaretur ele-
git et quoniam uidebat in ceteris animalibus officia marum
feminarumque non esse diuisa, existimauit oportere etiam mu-

EPITOME 21-252, 6] c. 33, 5.

BRSHVP] 1 prorsus P³ euerterit (sed i ex e B³) BSH quia]
cum H 4 antea V fragilitatem B¹, corr. B¹ 5 proprium H 6 ni-
fuerit (de ut uid. er., us m. 2) om. nihil, B quo V, qui B, quod RSHP
abstineat (n er.) B, abstinetur V alieno B tulit castitatem (om. tulit)
temperantiam quae (a er.) P 8 legitima (e ex i m. 22) P 9 flagitiosae,
om. et, H uirtutum P¹, corr. P³ 10 cum BRV adimit B³ (pr. i
ex e) proprietas rerum SH 14 ac s. l. B¹, //et corr. B³ nepotes]
perditi H 16 redigit R hominis B 18 matrimonia] moenia P
19 iungunt (i. e. -ter) S¹, iungunt (i. e. -tur) S², coniungunt H², iunguntur
edd. genia P concordia (a er.) V 21 et om. V subieceris Woelfflinus,
Archiv. lexicogr. et gramm. lat. IV 298; obieceris BRSH, adieceris P,
obiecerit V 22 imitaretur (pr. i ex e m. 32) P legit S, elegit (alt. e
ex i m. 3) P 23 marum R 24 ac feminarum R mulierem B¹, corr. B³

- lieres militare et consiliis publicis interesse et magistratus gerere et imperia suscipere. itaque his arma et equos adsignauit: consequens est ut lanam et telam uiris et infantum gestationes. nec uidit impossibilia esse quae diceret et ex eo, quod adhuc in orbe terrae neque tam stulta neque tam sapiens ulla gens extitit, quae hoc modo uiueret.
- 1 23. Cum igitur in tanta uanitate ipsi philosophorum principes deprehendantur, quid illos minores putabimus? numquam sibi tam sapientes uideri solent quam cum pecuniae contemptu gloriantur. 'fortis animus.' sed expecto quid faciant et quo 10
2 ille contemptus euadat. tradita sibi a parentibus patrimonialia tamquam malum fugiunt ac deserunt et ne in tempestate naufragium faciant, in tranquillum se ultro praecipitant, non uirtute, sed peruerso metu fortes, sicut illi, qui cum timent ne ab hoste iugulentur, ipsi se iugulant, ut mortem morte deui- 15
3 tent. sic isti unde possent gloriam liberalitatis acquirere, sine
4 honore, sine gratia perdunt. laudatur Democritus, quod agros suos reliquerit eosque pascua publica fieri passus sit. probarem, si donasset. nihil autem sapienter fit, quod si ab omnibus
5 fiat, inutile est ac malum. sed haec neclegentia tolerabilis. 20
quid ille qui patrimonium in nummos redactum effudit in mare?

EPITOME 7—12] cf. 34, 4. 17 s.] c. 34, 3.

BRSHPV] 2 gerere (pr. r ras. ex n) S, agere P et imperia suscipere in mg. H² itaque] tam P iis (h m. 2) R armac te quos V 3 ut] ut etiam B lanam et telam] et lanam telam R, et lanam P tela H infantibus B gestationes (alt. e ex i m. 3) P 4 ui*** (dit er.) R et V, om. cett. 5 sapiens] uana P 6 existit R, extiterit V edd. mundo S 7 ipsi om. SH, et ipsi P 8 minores om. S putabimus] putabimus qui H edd. 9 uideri S 10 fortis animus om. H faciat H, faciunt V quos H 11 contentus (alt. n ras. ex m) sic R matrimonialia B¹ (corr. B²) H 12 fugiant ac deserant B¹, corr. B³ 13 faciunt V¹ intra quillum V tranquillo SH uirtutes (exp. m. 3) P 14 fortis V ne* (c? er.) S 15 morte B³ diuinent HP^{ac}, corr. m. 1? 16 possent] putant SH libertatis B (id) sine honore Heumannus 19 sapienter — neclegentia (20)] sapienter fit quod inutile sit ac malum si ab omnibus fiat, sed haec putanda est negligencia H hominibus S 20 inutili P¹, corr. P³ est] esse V ac malum est P negligencia SHPV 21 infudit H

ego dubito utrumne sanus an demens fuerit. 'abite' inquit 'in
 profundum malae cupiditates, ego uos mergam, ne ipse mergar
 a uobis.' si tantus pecuniae contemptus est, fac illam bene- 6
 ficium, fac humanitatem, largire pauperibus: potes hoc quod
 5 perditurus es multis succurrere, ne fame aut siti aut nudi-
 tate moriantur. imitare insaniam saltem furemque Tudi- 7
 tani: sparge populo diripiendam. potes et pecuniam effugere
 et tamen bene collocare, quia saluum est quidquid pluribus pro-
 fuit. Zenonis autem paria peccata quis probat? sed omitta- 8
 10 mus id quod est ab omnibus semper inrisum: illud satis est
 ad coarguendum furiosi hominis errorem, quod inter uitia et
 morbos misericordiam ponit. adimit nobis adfectum quo ratio
 humanae uitae paene omnis continetur. cum enim natura 9
 hominis inbecillior sit quam ceterorum animalium, quae uel
 15 ad perferendam uim temporum uel ad incursiones a suis cor-
 poribus arcendas naturalibus munimentis prouidentia caelestis
 armauit, homini autem quia nihil istorum datum est, accepit
 pro istis omnibus miserationis adfectum qui plane uocatur hu-
 manitas, qua nosmet inuicem tueremur. nam si homo ad 10
 20 conspectum alterius hominis efferaretur, quod facere uidemus
 animantes quarum natura soliuaga est, nulla esset hominum
 societas, nulla urbium condendarum uel cura uel ratio, sic ne
 uita quidem satis tuta, cum et ceteris animalibus exposita esset
 inbecillitas hominum et ipsi inter semet ipsos beluarum more
 25 saeuirent. non minor in aliis dementia. quid enim dici po- 11

EPITOME 9—25] c. 33, 6—8. 25—254, 2] c. 34, 2 (Anaxagoras).

BRSHPV] 1 an] ac S inquit om. SH in om. S 2 inmergar B
 3 illum BP 4 potes codd. recent., Heumannus, potest C 5 es* (t er.) P
 succurre H 6 supra tuditani add. & dementium R² 7 post sparge
 s. l. pecuniam R² diripienda V potes et] potest V et B² 8 bene
 om. P 9 paria] propria SH probet Heumannus 10 hominibus H
 11 coarguendum V 12 an (eum) adfectum? quo* (d er.) P 14 uel B³
 15 uim P³ ^{1 cur} incursiones (corr. m. 2) R, cursiones V 16 arcenda V
 munimentis V 17 ornauit H quia* (d er.) H accipit H 18 omni-
 bus istis P a*fectum (d er.) P phane V 19 quia V; quo nolui
 nosmet] nosmet ipsos BR tuemur B ad conspectu B 20 auferretur B
 uidetur B, uideamus V 21 quorum V 22 condidarum sic V si⁹ B³
 23 et cum B et om. V 24 ipsi* B, si H semet P³ 25 aliis B²

- test de illo qui nigram esse dixit niuem? quam consequens erat ut etiam picem albam esse diceret! hic est ille qui se idcirco natum esse dixit, ut caelum ac solem uideret, qui in
- 12 terra nihil uidebat sole lucente. Xenophanes dicentibus ma-
thematicis orbem lunae duodeuiginti partibus maiorem esse 5
quam terram stultissime credidit et quod huic leuitati fuit
consentaneum, dixit intra concanum lunae sinum esse aliam
terram et ibi aliud genus hominum simili modo uiuere, quo
- 13 nos in hac terra uiuimus. habent igitur illi lunatici homines
alteram lunam, quae illis nocturnum lumen exhibeat sicut haec 10
exhibet nobis, et fortasse noster hic orbis alterius inferioris
- 14 terrae luna sit. fuisse Seneca inter Stoicos ait qui deli-
beraret, utrumne soli quoque suos populos daret: inepte
scilicet, qui dubitauerit. quid enim perderet, si dedisset?
sed credo calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo 15
committeret, ne si aestu nimio perissent, ipsius culpa euenisse
tanta calamitas diceretur.
- 1 24. Quid? illi qui esse contrarios uestigiis nostris antipodas
putant num aliquid locuntur? aut est quisquam tam ineptus
qui credat esse homines quorum uestigia sint superiora quam 20
capita? aut ibi quae aput nos iacent, inuersa pendere, fruges
et arbores deorsum uersus crescere, pluuias et nives et gran-
dines sursum uersus cadere in terram? et miratur aliquis

EPITOME 4—12] c. 34, 1. c. 24] c. 34, 2.

AUCTORES § 12] Cic. Acad. II 26, 82 et 39, 123; cf. Dielsium,
doxogr. graec. p. 121 adn. 1. 12] frg. 22.

EXPILOTORES c. 24] cf. Augustin. de ciu. dei XVI 9; Isidor
orig. IX 2, 133.

BRSHPV] 6 laenitati B 7 dixitⁱⁿ contra canum V 8 ibi] ibi esse H
humanum P 10 exhibeat B³ sicut haec exhibet B³ 12 lune P¹,
corr. P³ seneca* (m. er.) B histoicos B, istoicos H deliberare V
13 quodque H inepte (i. ex e. m. 3) P 14 qui] quod P³ perderet
(t. in ras. ex 2 uel 3 litt. m. 2) S diedisset V 15 ne* (c. er.) S, nec V
16 ne ex ni P³ ne si] nisi H perisset P culpa euenisse RV ue-
nisse B¹ (corr. B³) P 19 aliquod P¹, corr. P³ loquuntur B, loquun-
tur SPV 21 ubi RH 22 deorsum P et nives om. P grandines S,
grandinem cett. 23 uersus P³ caedere V

hortos pensiles inter septem mira narrari, cum philosophi et
 agros et urbes et maria et montes pensiles faciant? huius
 quoque erroris aperienda nobis origo est. nam semper eodem 2
 modo falluntur. cum enim falsum aliquid in principio sum-
 5 pserint ueri similitudine inducti, necesse est eos in ea quae
 consecuntur incurrere. sic incidunt in multa ridicula, quia ne-
 cesse est falsa esse quae rebus falsis congruunt. cum autem 3
 primis habuerint fidem, qualia sint ea quae secuntur non cir-
 cumspiciant, sed defendunt omni modo, cum debeant prima
 10 illa utrumne uera sint an falsa ex consequentibus iudicare.
 quae igitur illos ad antipodas ratio perduxit? uidebant siderum 4
 cursus in occasum meantium, solem atque lunam in eandem
 partem semper occidere et oriri semper ab eadem. cum 5
 autem non perspicerent quae machinatio cursus eorum tempe-
 15 raret nec quomodo ab occasu ad orientem remearent, caelum
 autem ipsum in omnes partes putarent esse deuexum, quod
 sic uideri propter immensam latitudinem necesse est, existima-
 uerunt rotundum esse mundum sicut pilam et ex motu siderum
 opinati sunt caelum uolui; sic astra solemque, cum occiderint,
 20 uolubilitate ipsa mundi ad ortum referri. itaque et aereos 6
 orbes fabricati sunt quasi ad figuram mundi eosque caelarunt
 portentosis quibusdam simulacris, quae astra esse dicerent.
 hanc igitur caeli rotunditatem illud sequebatur, ut terra in 7

BRSHPV 1 septos *ex* septem sic *B*³ mira/ *B* 2 et maria et
 urbes *B* 3 quodque *H* nam^{///} (*n ex ett uel eti m. 3, s. l. eras. en,*
quod add. m. 2) *B* 4 senserint *P*, sumpserunt *V* 5 necesse est eos
 om. *P* eos in ea — quia necesse est om. *H* 6 consequuntur *RSP* in-
 curren^{entes}t (*corr. m. 3*) *P*, currere *V* 8 quilia *V* sunt *HP* sequuntur *SP*
 9 cum] tamquam *B* 10 sequentibus *V* 11 ad antipodas *P*³ 13 eodem *P*
 14 quae] nec quae *B* 15 ob occasu *P* occasu (*~ er.*) *H* remaneant
 (*corr. m. 2*) *V* 16 in omnes] *omnes* (*h et i er.*) in (= *et — m. 3*) *B*,
 in omnis *R*¹*V*, homini ex *H*, in omnes fere *P* parte *H* 17 aestima-
 uerunt *H* 18 rotundum *B* sic *paene omnibus*, *V* sic *nonnullis*, rotundum *R*,
sed o ex u, sic *omnibus locis insequentibus*, *paucis SP*¹, *sed corr. P*³
motu] modo *P* 19 sic *B*³, sicut *R*, et sic *Heumannus* cum om. *H*
 occidere et *BH* 20 ex uolubilitate *SH* aeris *B*¹, *corr. B*², aere et *H*
 21 orbis *HP* fabrica *V* ad] et *S* mundi *B*³ celarunt *B*, caela-
 uerunt *P* 22 portentos⁹ in (*e s. l. m. 2*) *B*, portentos his *H*

medio sinu eius esset inclusa. quod si ita esset, <esse> etiam ipsam terram globo similem: neque enim fieri posse ut non
 8 esset rotundum quod rotundo conclusum teneretur. si autem rotunda etiam terra esset, necesse esse ut in omnes caeli partes eandem faciem gerat, id est montes erigat, campos <ex>tendat, 5 maria consternat. quod si esset, etiam sequebatur illud extremum, ut nulla sit pars terrae quae non ab hominibus ceterisque animalibus incolatur. sic pendulos istos antipodas caeli
 9 rotunditas adinuenit. quodsi quaeras ab iis qui haec portenta defendunt, quomodo ergo non cadant omnia in inferiorem illam 10 caeli partem, hanc respondent rerum esse naturam, ut pondera in medium ferantur et ad medium conexas sint omnia, sicut radios uidemus in rota, quae autem leuia sunt, ut nebula
 10 fumus ignis, a medio differantur, ut caelum petant. quid dicam de his nescio, qui cum semel aberrauerint, constanter 15 in stultitia perseuerant et uanis uana defendunt, nisi quod eos interdum puto aut ioci causa philosophari aut prudentes et scios mendacia defendenda suscipere, quasi ut ingenia sua in
 11 malis rebus exerceant uel ostendant. at ego multis argumentis probare possem nullo modo fieri posse ut caelum terra sit in- 20 ferius, nisi et liber iam concludendus esset et adhuc aliqua restarent quae magis sint praesenti operi necessaria. et quoniam singulorum errores percurrere non est unius libri opus, satis

BRSHPV 1 sinu eius] siue ius* (s. er.) *V* conclusa *S* quid *H* esse *Heumannum* secutus addidi 2 enim — rotundo *om.* *V* posse *Thilo*, posset *C* ut *om.* *B* 3 esse *B* tenetur *P*, tenere teneretur *V* si — terra] si etiam rotunda terra *H* 4 esse] est *B*¹ (corr. *B*²) *P*, esset *H* in *B*³, ad *H* omnis *R*¹*V*, omnes (sed s. add. m. 3) *P* 5 eadem *H* gerant *B* extendat scripsi *conl.* p. 114, 15, tendat *C* 6 si] si ita *R* iam *BV* 9 adinuenitur *V* iis *R*, his *cett.* portenta *V*¹ 10 ergo *om.* *P* cadunt *SHV* 11 respondent hanc *SH* respondeant (a del., sic corr. m. 3) *P* 12 ferantur et ad medium *om.* *B*¹ (in inf. mg. add. *B*²) *P* sint (i ras. ex u) *P* sicut *om.* *S* 13 rotā *B* laeuiā *B* ut *om.* *BH* 14 differantur *B*, differantur (corr. m. 2) *R*, deferantur *P* 15 aberrauerunt *S* 16 stultitiam *H* uanis *om.* *H* 18 insecios *B*, socios *H* defendenda, *B*² 19 at ego] adeo *B*¹, corr. *B*², at ergo *S*, ego *H* 20 possum *B*, possum *H* 21 nisi] ni *H* et] ut (sed del. m. 3) et *P* liberiam *B*¹, liberiam *B*² claudendus *S* 22 sunt *SP* opere *B*, operis *H* 23 percurrere, *H*² unius *om.* *P*

sit pauca enumerasse, ex quibus possit qualia sint cetera intellegi.

25. Nunc pauca nobis de philosophia in commune dicenda 1
sunt, ut confirmata causa peroremus. summus ille noster
6 Platonis imitator existimauit philosophiam non esse uulgarem,
quod eam non nisi docti homines adsequi possint. est inquit 2
philosophia paucis contenta iudicibus multitudinem
consulto ipsa fugiens. non est ergo sapientia, si ab homi-
num coetu abhorret, quoniam sapientia si homini data est,
10 sine ullo discrimine omnibus data est, ut nemo sit prorsus qui
eam capere non possit. at illi uirtutem humano generi datam 3
sic amplectantur, ut soli omnium publico bono frui uelle uidean-
tur, tam inuidi quam si uelint deligare oculos aut effodere
ceteris, ne solem uideant. nam quid est aliud hominibus 4
15 negare sapientiam quam mentibus eorum uerum ac diuinum
lumen auferre? quodsi natura hominis sapientiae capax est, 5
oportuit et opifices et rusticos et mulieres et omnes denique
qui humanam formam gerunt doceri, ut sapiant, populumque
(sapientium) ex omni lingua et condicione et sexu et aetate
20 conflari. maximum itaque argumentum est philosophiam ne- 6
que ad sapientiam tendere neque ipsam esse sapientiam, quod
mysterium eius barba tantum celebratur et pallio. senserunt 7
hoc adeo Stoici, qui et seruis et mulieribus philosophandum

AUCTORES 6] Cic. Tusc. II 1, 4. § 4 s.] Epicuri frg. 227*;
*Senecae Exhortationes compilare Lact. uidetur Usenerus. 22—258, 2 (Epi-
curus)] ibid. (pag. 171, 14).

BRSHPV] 1 possint BR, possent H sunt P et cetera SH
3 uobis R 4 sint V confirmatam causam B summus] cicero sum-
mus B 5 philosophia S uulgare S 6 adsequi] ad se V possent SH
7 filosofiam V contempta S, contenda V 8 ipsam BHP, ipse S
hominem S 9 coetu (o s. l. et e ex r m. 3) P homini] soli homini R
11 ea S possint (exp. m. 2) V 12 frui B² uelle] illa R 13 deli-
care B¹, corr. B², diligere S, dilicare V 16 auferre P² quodsi P
hominum B 17 pr. et] ut S resticos P¹, corr. P² omnis V 18 do-
cere B 19 sapientum add. Heumannus conl. § 7 ciuitatem de sapienti-
bus, probat Usenerus; scripsi sapientium et (ante aetate) s. l. P²
20 est P³ 21 ad om. B tendere* (t er.) B, tenere R 22 eius om. H
barta V¹ 23 mulieribus sic R

- esse dixerunt, Epicurus quoque, qui rudes omnium litterarum
ad philosophiam inuitat, item Plato, qui ciuitatem de sapien-
8 tibus uoluit componere. conati quidem sunt illi facere quod
9 ueritas exigebat, sed non potuit ultra uerba procedi, primum,
quia multis artibus opus est, ut ad philosophiam possit accedi. 5
discendae istae communes litterae propter usum legendi, quia
in tanta rerum uarietate nec disci audiendo possunt omnia nec
10 memoria contineri. grammaticis quoque non parum operae
dandum est, ut rectam loquendi rationem scias; id multos annos
11 auferat necesse est. ne oratoria quidem ignoranda est, ut ea 10
quae didiceris proferre atque eloqui possis. geometria quoque
ac musica et astrologia necessaria est, quod hae artes cum
12 philosophia habent aliquam societatem. quae uniuersa per-
discere neque feminae possunt, quibus intra puberes annos
officia mox usibus domesticis profutura discenda sunt, neque 15
serui, quibus per eos annos uel maxime seruiendum est quibus
possunt discere, neque pauperes aut opifices aut rustici, quibus
in diem uictus labore quaerendus est. ob eam causam Tullius
13 ait abhorrere a multitudine philosophiam. at enim
rudes Epicurus accipiet. quomodo ergo illa quae de principiis 20
rerum dicuntur intellegent, quae perplexa et inuoluta uix etiam
14 politi homines adsecuntur? in rebus igitur obscuritate

AUCTORES 18—259, 4 Epicurus] frg. 227* (pag. 171, 19). 18 (Tul-
lius)] cf. § 2.

. BRSHPV] 1 duxerunt P 2 inuita|tiitem B¹, inuitat|i**tem B³
idem R platuiit ut uid. B¹, plato, *** B³ 3 componere] cōphendere S
quidem illi sunt SH, sunt illi quidem P illi V 4 progredi RSH
6 discendendae P communis V 8 operae B², orere P¹, horae part.
s. l. corr. P³ 9 est om. P scias id] sciant H 10 supra auferat add.
afferat R²; auferant H 11 possit (i ex e) sic V geometrica B^{ar}RS,
geumetria H quodque ad musicae (om. et) astrologia H, quoque ac
musica (om. et) astrologia (sic) in inf. mg. add. P² 12 astrologia (corr.
m. 3) B quod P hae B³, eae R¹HV habent cum philosophia P
13 habewant B³ 14 infra B pubere V 15 mos S 16 annos
om. V 18 labor (1 ex i corr.) V ob eam] . Eam V 19 aborrere HV^{ac}
a om. R 20 principi(is) B 21 rerum om. P intell(egent) B, intelle-
gunt H per propheta, exp. et in mg. plexa add. m. 2 V 22 ad-
sequuntur B, adsequuntur SPV igitur P¹

implicatis et ingeniorum uarietate confusis et eloquentium uiro-
rum exquisito sermone fucatis quis inperito ac rudi locus est?
denique nullas umquam mulieres philosophari docuerunt praeter 15
unam ex omni memoria Themisten neque seruos praeter unum
5 Phaedonem, quem male seruientem redemisse ac docuisse tra-
duntur. enumerant etiam Platonem ac Diogenem, qui tamen 16
non serui fuerunt, sed his seruitus euenerat: sunt enim capti.
Platonem quidem redemisse Anniceris quidam traditur sestertiis
octo. itaque insectatus est conuiciis hunc ipsum redemptorem
10 Seneca, quod Platonem paruo aestimauerit, furiosus, 17
ut mihi uidetur, qui homini fuerit iratus, quod non multam
pecuniam perdidit: scilicet aurum appendere debuit tamquam
pro mortuo Hectore aut tantum ingerere nummorum, quantum
uenditor non poposcit. ex barbaris uero nullum praeter unum 18
15 Anacharsin Scytham, qui philosophiam ne somniasset quidem,
nisi et linguam et litteras ante didicisset.

26. Quod ergo illi poscente natura faciendum esse senserunt, 1
sed tamen neque ipsi facere potuerunt neque a philosophis fieri
posse uiderunt, sola haec efficit doctrina caelestis, quia sola
20 sapientia est. illi scilicet persuadere cuiquam potuerunt, qui 2
nihil persuadent etiam sibi, aut cuiusquam cupiditates oppri-

AUCTORES 4—10] frg. 23; e Seneca fort. etiam Gell. II 18.

BRSHPV] 1 implicat̃is (exp. m. 1 ?) S, implicitis P confuisset V
eloquentiam H 2 et exquisito B fugatis RP^{ae}, ras. corr. locu-
tus R^{ar}V^{ar} 3 denique om. V inquam B¹, unquam B³ docuerant R
4 theĩstẽ S, themistem H; Themistam scriptum oportuit Usenerus
5 Phaedonem Betuleius conl. Gell. II 18, 1, pythagoram C (nisi quod
pythagorã S, phytagoran V) quẽ S tradunt SH, (Cebetem) tradunt edd.;
cf. Addenda 6 diogenem (t er.) R, diogenem PV 7 hiis (h m. 2) R
euenerant V cf. Gell. II 18, 9 Diogenes . . seruitutem seruauit. sed is ex
libertate in seruitutem uenum ierat; Lactantii tamen locum mutare nolui;
uerba sunt enim capti mihi suspecta 8 annigeris R, aniceres H, aniceris P
quidem SV 9 insectatus V¹ hinc V 10 paruo (parua S) platonem SH
paruo existimauerit B paruos V aestimarit (sic corr. m. 3) P 12 scilicet et P
appendere BP, ponderare R, pendere S, perdere H, perdedere (exp. m. 2) V
14 nullum om. P; an nullum (nominant) ? 15 anacharsin B, anacharsim RP,
anacharsen H, anacharsyn V scythiã, sed i del., S, scytan V 17 poscente V
esse om. P 18 neq; (exp. m. 2) S facere] factis H 19 posse] non posse BV
hoc B 20 sapiens B non potuerunt H, poterunt V quia H 21 cupiditatẽ R

ment, iram temperabunt, libidinem cohercebunt, cum ipsi et
 3 cedant uitiiis et fateantur plus ualere naturam? dei autem
 praecepta quia et simplicia et uera sunt, quantum ualeant in
 4 animis hominum, cottidiana experimenta demonstrant. da mihi
 uirum qui sit iracundus maledicus effrenatus, paucissimis dei 5
 5 uerbis tam placidum quam ouem reddam. da cupidum
 auarum tenacem, iam tibi eum liberalem dabo et pecuniam
 6 suam plenis manibus largientem. da timidum doloris ac
 7 mortis, iam cruces et ignes et Perilli taurum contemnet. da
 libidinosum adulterum ganeonem, iam sobrium castum conti- 10
 8 nentem uidebis. da crudelem et sanguinis adpetentem, iam
 9 in meram clementiam furor ille mutabitur. da iniustum in-
 sipientem peccatorem, continuo et aequus et prudens et inno- 15
 cens erit: uno enim lauacro malitia omnis abolebitur. tanta
 diuinæ sapientiae uis est, ut in hominis pectus infusa matrem 15
 delictorum stultitiam uno semel inpetu expellat: ad quod effi-
 ciendum non mercede, non libris, non lucubrationibus opus
 11 est. gratis ista fiunt, facile, cito, pateant modo aures et pectus
 sapientiam sitiāt. nemo uereatur: nos aquam non uendimus
 nec solem mercede praestamus. dei fons uberrimus atque ple- 20
 nissimus patet cunctis et hoc caeleste lumen uniuersis oritur

AUCTORES 6] Terent. Ad. IV 1, 18.

BRSHPV] 1 libidinem cohercebunt in *mg.* *H*² cohercebunt *B*, coer-
 cebunt *cett.* 2 cadant *V*¹ 3 et (*ante uera*) *s. l.* *H*² 4 et experimenta *R*
 da ihi *V* 6 quam *C* cum *Terent. codd. G¹D*, quasi *reliqui codd. Terent.*
 ouem (*u. ras. ex b*) *H* reddo *Terent.* 9 ignis *H* et pilli (*i. e.*
 perilli) taurum *V*, et periculum omne *B*, et pericula omnia *R*, et pha-
 laris (*sic*) taurum *S*, *fort. ex c. 27, 5*, et pericula et aurum *H*, *om. P*
 contemnet, *H*² 10 adulter+um (*i. er.*) *H* 11 sanguis *V* appe+tentem
 (*d m. 3, ni er.*) *P* 12 meram *Heumannus*, ueram *C* iustum *S* 13 con-
 tinuo a et *sic P* et *om. H* aequus *B* innocuus *B*³ 14 enim uno *V*
 abolebitur (*a ex o m. 2*) *R*, aboleuitur *H* tantae *H* 15 infusā (*er.*) *B*,
 infusam *HP* 16 delictorem *P^{ac}*, dilictorem *V* simul *edd.*, semel *de-*
fendit Buenemannus, cf. eius adn. ad V 4, 1 ad *eras. et ex corr. B*³
 ad quod efficiendum] ad faciendum *H* quod non (*exp. m. 2*) *V* 17 tert.
 non] aut *H* 18 pateant (*pr. t ex r*) *V* et pectus *P*² 19 uindimus *V*¹
 20 sole *H* mercedem (*exp. m. 3*) *P* atque] aquae *B* 21 cuncti (set
 hoccaeleste) *B*

quicumque oculos habent. num quis haec philosophorum aut
 umquam praestitit aut praestare si uelit potest? qui cum aeta-
 tes suas in studio philosophiae conterant, neque alium quem-
 quam neque se ipsos, si natura paululum obstitit, possunt facere
 5 meliores. itaque sapientia illorum, ut plurimum efficiat, non
 excindit uitia, sed abscondit. pauca uero dei praecepta sic 13
 totum hominem inmutant et exposito uetere nouum reddunt,
 ut non cognoscas eundem esse.

27. Quid ergo? nihilne illi simile praecipiant? immo per- 1
 10 multa, et ad uerum frequenter accedunt, sed nihil ponderis
 habent illa praecepta, quia sunt humana et auctoritate maiore
 id est diuina carent. nemo igitur credit, quia tam se homi- 2
 nem putat esse qui audit, quam est ille qui praecipit. prae- 3
 terea nihil aput eos certi est, nihil quod a scientia ueniat, sed
 15 cum omnia coniecturis agantur, multa etiam diuersa et uaria
 proferantur, stultissimi est hominis praeceptis eorum uelle pa-
 rere, quae utrum uera sint an falsa dubitatur: et ideo nemo
 paret, quia nemo uult ad incertum laborare. uirtutem esse 4
 Stoici aiunt, quae sola efficiat uitam beatam. nihil potest
 20 uerius. sed quid si cruciabitur aut dolore adficietur? poteritne
 quisquam inter carnifices beatus esse? immo uero inlatus cor-
 pori dolor materia uirtutis est, itaque ne in tormentis quidem

AUCTORES 7 exposito — nouum] Ephes. 4, 22 s. ex interpretat.
 Itala, cf. Cyprian. Testim. III 11, pag. 124, 20 (Tertull. de resurr. c. 45,
 pag. 524.525): exponite . . . ueterem hominem . . . et induite nouum hominem.

BRSHPV 1 quicumq. ¹ *B*² quicūque oculos habent in *mg.* *H*² aut
 umquam] autem quam *V* 2 et etates *S*, aetate *H* 3 in studio philo-
 sophiae] studio philosophorum *H* aliud *V* 4 paululum *R*, paulum *BSPV*,
 parum *H* 5 efficit *V* 6 excidit *HPV* absēdit *S* si *S* 7 homi-
 nem] hominem insipientem *H*, om. *V* mutant *B* et om. *BV* 9 ni-
 hilne] ne *S*, nihil *P*¹, ne *add.* *P*² simile om. *SH* 11 maiorē (*corr.*
m. 2) *P* 12 carent] terrentur *B*² se om. *H* 13 praecepit *V* 14 ad
 scientiam *BSH*, a¹ scientia (*s. er.*) *V* uenit *B*¹ (*corr.* *B*²) *S* 15 con-
 iuncturis *V* aguntur *P* etiam diuersa] etiam (*add. m.* 2) et diuersa *H*
 16 proferuntur *P* 17 et om. *SH* 18 uult *H*² esse] autem *S*
 19 solam *R* efficit *P* 20 uerius] uerius dici *H* *edd.*, esse uerius *P*
 quid si] quid *P*¹, in cū *corr.* *P*² adficietur *H* potesne *H* 21 esse om. *V*
 uerus *P* 22 ne *add.* *P*²

6 quid dicitis Stoici? quid tu Epicure?
 etiam cum torquetur. si propter g
 fruetur: in tormentis enim fortasse morie
 riam, aut non sentiet, si occidunt animae,
 7 ea consequetur. quis ergo alius in uirt
 beatitudo uitae? aequo aiunt animo
 mihi adfertis unius horae aut fortasse m
 8 non expediat in tota uita miseriis et labor
 tum autem temporis mors occupat? qua
 aequo an iniquo animo subieris, iam nih
 9 nihil aliud ex uirtute captetur nisi gloria.
 uacua et breuis est aut prauis hominum iu
 nullus igitur ex uirtute fructus est, ubi ui
 10 caduca. ita qui haec locuti sunt, umbrar

AUCTORES 1—3] cf. Cic. Tusc. II 7, 17
 1—5 (Epicurus)] cf. ad frg. 601 (pag. 339, 8). 4
 II 7, 18; V 31, 88. 5—8] cf. ibid. II 7, 18. 8

B(G)RSHPV] 1 inquit om. V 2 uelut HP
 (n in ras. ex e? m. 2) B 3 emittet V, emittit
 mittit P et om. B 4 inriserit edd., inrisit C
 sibi uirtutis V, unde uerae sibi uirtutis coni. Sch
 9 etiam om. B torqueatur PV 10 fraudetur B²,
 incepit codicis G pag. 63 (172), cuius in uerss. 18.
 agnoscebantur si om. V 11 siq (ante occidu
 12 consequentur (exp. m. 3) P quae] quo V 1
 aiunt animo H, quo aiunt animo BSV, quo ut ai
 animo P an morietur? Thilo 14 affectis V
 totam uitam P 16 temporis

uidebant, ipsam uirtutem non uidebant. defixi enim fuerunt
 in terram nec uultus suos in altum erigebant, ut eam possent
 intueri, quae sese a caeli regionibus ostentabat. haec 11
 causa est cur praeceptis eorum nullus obtemperet, quoniam
 5 aut ad uitia erudiunt, si uoluptatem defendunt, aut si uirtutem
 adserunt, neque peccato poenam minantur nisi solius turpitu-
 dinis neque uirtuti ullum praemium pollicentur nisi solius ho-
 nestatis et laudis, cum dicant non propter aliud, sed propter
 se ipsam expetendam esse uirtutem. beatus est igitur sapiens 12
 10 in tormentis: sed cum torquetur pro fide, pro iustitia, pro deo,
 illa patientia doloris beatissimum faciet. est enim deus qui 13
 solus potest honorare uirtutem, cuius merces immortalitas sola
 est. quam qui non adpetunt nec religionem tenent, cui aeterna
 subiacet uita, profecto neque uirtutis uim sciunt, cuius prae-
 15 mium ignorant, neque in caelum spectant, quod ipsi facere se
 putant, cum res non uestigabiles quaerunt, quia ratio in cae-
 lum spectandi nulla est alia nisi aut religionem suscipere aut
 animam suam inmortalem esse credere. quisquis enim aut 14
 deum colendum esse intellegit aut immortalitatis spem propo-
 20 sitam sibi habet, mens eius in caelo est et licet id non aspi-
 ciat oculis, animi tamen lumine aspicit. qui autem religionem 15
 non suscipiunt, terreni sunt, quia religio de caelo est, et qui
 animam putant cum corpore interire, aequae in terram spectant,
 quia ultra corpus, quod est terra, nihil amplius uident quod sit
 25 inmortale. nihil igitur prodest ita fictum esse hominem, ut 16

AUCTORES 3] Lucr. I 64.

B(G)RSHPV] 1 pr. uidebat S 3 sese a] se P caeliregib^{ion} (c+e+***[n]ib
 m. 1) B³ religionibus RH ostendebat *codd. Lucr.* 5 ad om. V
 uitam H uoluptatem (p ex n m. 2) V defendant B¹, corr. B³ 8 hinc
 fere incepit *codicis G pag. 64 (171), in qua nihil agnoscebatur* 9 expe-
 tenda H est om. B igitur est SH 13 quam] qua H aeternitas V
 14 profecto B², profectione, om. neque V 15 ignorant B² expectant H
 16 aes (a del.) B non uestigabiles RV, non inuestigabiles BS, non
 (add. m. 2) inuestigabiles H, inuestigabiles (^mm. 3) P; cf. Roenschium,
Itala u. Vulgata pag. 112 in caelum om. P 17 alie P¹, corr. P³ 18 in-
 mortale H enim bis R 20 id] inde H 21 lumen H 22 non in
 mg. P de] in P et P quia V 23 ae+qu+e (e+quae m. 1) B³ ex-
 pectant H 24 quia] qui V quod] quā V 25 prodeest B, prode. ē H

recto corpore spectet in caelum, nisi erecta mente deum cernat et cogitatio eius in spe uitae perpetuae tota uersetur.

- 1 28. Quapropter nihil est aliud in uita quo ratio, quo condicio
nostra nitatur, nisi dei qui nos genuit agnitio et religiosus ac
pius cultus: unde quoniam philosophi aberrauerunt, sapientes 5
2 utique non fuerunt. quaesierunt illi quidem sapientiam, sed
quia non rite quaerebant, prolapsi sunt longius et in tantos
errores inciderunt, ut etiam communem sapientiam non tene-
3 rent. non enim tantum religionem adserere noluerunt, uerum
etiam sustulerunt, dum specie falsae uirtutis inducti conantur 10
animos omni metu liberare. quae religionis euersio naturae
4 nomen inuenit. illi enim cum aut ignorarent a quo esset
mundus effectus aut persuadere uellent nihil esse diuina mente
perfectum, naturam esse dixerunt rerum omnium matrem,
quasi dicerent omnia sua sponte esse nata: quo uerbo plane 15
inprudentiam suam confitentur. natura enim, remota prouidentia
5 et potestate diuina, prorsus nihil est. quodsi deum naturam
uocant, quae peruersitas est naturam potius quam deum no-
minare? si autem natura est ratio uel necessitas uel condicio
nascendi, non est per se ipsa sensibilis, sed necesse est mentem 20
esse diuinam, quae sua prouidentia nascendi principium rebus
omnibus praebat, aut si natura est caelum atque terra et
omne quod natum est, non est deus natura, sed dei opus.
6 non dissimili errore credunt esse fortunam quasi deam quan-
dam res humanas uariis casibus inluentem, quia nesciunt unde 25

B(G)RSHPV 1 respectet *S*, expectet *H* nisi] nisi ut *H* 3 est
om. R in *om. H* alt. quo *om. H* 4 a Nostra nitatur *incipit codicis G*
pag. 65 (48) paene tota lecta dī (1 ras. ex s) P generauit *BG* 5 philo-
sophia *P*¹, a *del. P*² aberrarunt *RSV* **sapientes (*hi er.*) *B* 6 non *B*
quaesierunt *G* 7 quia] quoniam (*qm V*) *BGV* in tantos] in altos *H*,
intentos *V* 9 noluerunt (*n in ras. ex u ? m. 3*) *B*, [u]oluerunt *G*
10 sust(ull)erunt *G* speciem *H*, spetiae *P*¹ (a *del. P*²) *V* falsae *B*³,
false *G* uirtutes *V*^a 12 aut *om. H* ignorent *S* 13 effectus mun-
dus *B* 16 prudentia (*ante et*) *P* 19 esset *BG* uel *ante necessitas*] aut *H*
20 ipsam *edd.* sensibilis *V* 22 p[ro]beat *V* si natura est] si naturae
si *V* terram *P*¹, m *del. P*² 23 deus] dī, sed 1 *ras. ex s, P* 24 in
esse fortuna *desinit codicis G pag. 65 (48), sequitur pag. 66 (47), in qua*
nihil legi poterat 25 res (*exp. m. rec.*) *S* humanis *S*

sibi bona et mala eueniant. cum hac se compositos ad proe- 7
liandum putant nec ullam tamen rationem reddunt a quo et
quam ob causam, sed tantum cum fortuna se digladiari mo-
mentis omnibus gloriantur. iam quicumque consolati sunt 8
5 alios ob interitum amissionemque carorum, fortunae nomen
acerrimis accusationibus prosciderunt nec omnino ulla eorum
disputatio de uirtute est, in qua non fortuna nexetur. Marcus 9
Tullius in sua Consolatione pugnasse se semper contra
fortunam loquitur eamque a se esse superatam, cum
10 fortiter inimicorum impetus rettudisset; ne tum qui-
dem se ab ea fractum, cum domo pulsus patria caruerit:
tum autem, cum amiserit carissimam filiam, uictum
se a fortuna turpiter confitetur. cedo inquit et manum
tollo. quid hoc homine miserius, qui sic iaceat? insipienter 10
15 inquit, sed qui se profitetur esse sapientem. quid ergo sibi
uult adsumptio nominis? quid contemptus ille rerum, qui
magnificis uerbis praetenditur? quid dispar ceteris habitus?
aut cur omnino praecepta sapientiae datis, si nemo adhuc qui
sapiat inuentus est? et quisquam nobis inuidiam facit, quia
20 philosophos negamus esse sapientes, cum ipsi nec scire se
quicquam nec sapere fateantur? nam si quando ita defecerint, 11
ut ne adfingere quidem quicquam possint, quod faciunt in rebus

EPITOME 15—266, 2] c. 35, 1 s.

AUCTORES 8—14] Consol. frg. 16.

EXPILOTORES § 6; c. 29, 1—11] Isidor. orig. VIII 11, 94.

BRSHPV] 1 et] aut *SH* ueniant *S* hanc *B*, haec (*exp. m. 1?*) *P*
se *H*² 2 ta+m ex talem *V*² /reddunt *V* 3 fortunã *S*¹, ~ del. *S*²
digladiari (*pr. i ex e m. 3*) *P* montis *V* 5 alios *edd.*, aliquos *C* (*nisi*
quod in aliquos *P*) ab interitu (*in ras. m. 2*) amissioneque *H* interitus *P*
6 prosciderunt *S* eorum ulla *SH* 7 uersetur (*sic*) fortuna *B* 8 con-
solatione *B*² se *om. RPV* 9 a *om. S* esse] semper esse *SH*
10 retudisset *SHP* 11 fructum *V* caruerit *Heumannus*, caruit *C*
13 caedo *HP* 14 iacet *B* insipientem *B* 15 sed *om. H* quis *RSPV*
se profitetur se esse *R* 16 hominis *S* quid ante contemptus] quod *H*¹,
qui *V* 17 abitus *H* 18 datas (*alt. a ex i*) *S*² 20 sapientis *V*¹ nec
scire] nescire *RSHP* se *P*² 21 quicquam] quicquam possint *H*
22 quidem *om. SH* quod] quid *R*

ceteris, tum uero admonentur ignorantiae et quasi furibundi
 12 exiliunt et exclamant caecos esse se et excordes. Anaxagoras
 pronuntiat circumfusa esse tenebris omnia; Empedocles angustas
 esse sensuum semitas queritur, tamquam illi ad cogitandum
 13 reda et quadrigis opus esset; Democritus quasi in puteo 5
 quodam sic alto, ut fundus nullus sit, ueritatem iacere demer-
 14 sam: nimirum stulte, ut cetera. non enim tamquam in puteo
 demersa ueritas est, quo uel descendere uel etiam cadere illi
 licebat, sed tamquam in summo montis excelsi uertice uel
 15 potius in caelo, quod est uerissimum. quid est enim cur eam 10
 potius in imum depressam diceret quam in summum leuatam?
 nisi forte mentem quoque in pedibus aut in imis calcibus con-
 16 stituere malebat potius quam in pectore aut in capite. adeo
 remotissimi fuerunt ab ipsa ueritate, ut eos ne status quidem
 sui corporis admoneret ueritatem illis in summo esse quaeren- 15
 17 dam. ex hac desperatione confessio illa Socratis nata est,
 qua se nihil scire dixit nisi hoc unum, quod nihil sciat, hinc
 Academiae disciplina manauit, si tamen disciplina dici potest
 18 in qua ignoratio et discitur et docetur. sed ne illi quidem
 qui scientiam sibi adsumpserunt, id ipsum, quod scire se puta- 20
 19 bant, constanter defendere potuerunt. qui, quoniam ratio illis
 non quadrabat per ignorantiam rerum diuinarum, tam uarii,
 tam incerti fuerunt sibi saepe contraria disserentes, ut quid

EPITOME 2-7] c. 35, 3 s. 7-267, 15] c. 35, 4 quam — sapientem. 16 s.] c. 35, 3 mitto — sententia.

AUCTORES § 12 s.] cf. Cic. Acad. post. I 12, 44. § 17] cf. ibid. § 45.

BRSHPV] 2 exiliunt *C* excordes *P*³ anaxagoras *S* 3 esse *B*²
 4 sensuum *B*² illi *om.* *H* 5 rada *B*, redis *H*, raeda *P* esset] est *V*
 quae *V* 6 quodam — in puteo (7) *om.* *R* quodam *om.* *SH*, quod-
 dam *P*¹, *pr.* d *del.* *P*³ sit] sit sic *H* facere *V* 7 nimirum (*pr.* i
 ex e *m.* 3) *P* puteū *SH* 8 etiam *om.* *P* 9 supra sed *add.* et non *R*²,
 sed *om.* *V* uerticem *P*¹, *m.* *del.* *P*³ an caelo (conlocata)? *Thilo*
 11 dicere *H*, diceres (*s.* *add.* *m.* 3) *P* leuatam (*a.* *er.*) *B*; malim eleua-
 tam 12 calcibus *V* 13 mallebat *P* 15 ueritatem (*ui.* *er.*) *B* illis
om. *P* 16 ex] in *P* has *V* desperatione *P* socrates *V* 17 qua-
 (e *er.*) *H*, qui *P*^{ac}, *corr.* *m.* 1? 19 ignoratio (*n.* *er.*) *B* 20 a bi (*in*
 sibi) — ipsum quod *s.* *l.* *P*² se *om.* *H* putant *P* 21 quoniam] quā
 illis ratio *R* 23 saepe] semper *P*

sentirent, quid uellent, statuere ac diiudicare non posses. quid 20
 igitur pugnes aduersus eos homines qui suo sibi gladio pereunt?
 quid labores ut eos destruas, quos sua ipsos destruit atque
 adfligit oratio? Aristoteles inquit Cicero ueteres philoso-
 5 phos accusans ait eos aut stultissimos aut gloriosis-
 simos fuisse, qui existimaissent philosophiam suis
 ingeniis esse perfectam: sed se uidere, quod paucis
 annis magna accessio facta esset, breui tempore phi-
 losophiam plane absolutam fore. quod igitur fuit illud 21
 10 tempus? quando est aut a quibus absoluta? nam quod ait
 stultissimos fuisse, qui putassent ingeniis suis per-
 fectam esse sapientiam, uerum est: sed ne ipse quidem
 satis prudenter, qui aut a ueteribus coeptam aut a nouis auctam
 [aut] mox a posterioribus perfecturi putauit. numquam enim 22
 15 potest inuestigari quod non per uiam suam quaeritur.

29. Sed repetamus id quod omisimus. fortuna ergo per se 1
 nihil est: nec sic habendum est, tamquam sit in aliquo sensu,
 siquidem fortuna est accidentium rerum subitus atque inopi-
 natus euentus. uerum philosophi, ne aliquando non errent, 2
 20 in re stulta uolunt esse sapientes: qui fortunae sexum mutant
 eamque non deam sicut uulgas, sed deum esse dicunt. eundem 3

AUCTORES 4] Tusc. III 28, 69.

EXPILATORES c. 29, 1—11] cf. ad c. 28, 6.

BRSHPV] 1 sentiant H² uelint H statuere] satis statuere P
 posses (corr. m. 2) B, possis SH edd. 2 sibi suo S 3 destruas P¹,
 corr. P³ quos (s in ras. ex d ? m. 2) B ipsa H destruit P¹, corr. P³
 4 infligit H, adfligit P¹, adfligit P³ uteres V 5 aut (ante stultissimos)
 om. S¹ (s. l. S²) P aut gloriosissimos om. P 6 uerba qui existimaissent
 — perfectam inter accusans et ait (5) codd. Cic. existimassent B 7 per-
 ceptam R 9 plane RHPV cum codd. Cic., om. BS fore om. V
 10 inter tempus et quando hoc quo more P; quo modo Volkmanus,
 obseru. miscell. 1872 pag. 14 esset B w H² 11 fuisse] suis se V
 perceptam R 12 ipsi S 13 a om. V ueterioribus H actam S
 14 aut deleuit Heumannus posteribus H perfecturi P¹ (perfectam P³) V,
 perfectum iri BSH, perceptū iri R; cf. ad p. 23, 4 15 inuesti inuestigari V
 suam om. H 19 euentus P³ errent] essent B¹, corr. B³ 20 quā B³
 secum V 21 eamque — esse dicunt in inf. mg. H² non om. V
 dicant B

tamen interdum naturam, interdum fortunam nocant, quod multa inquit idem Cicero efficiat inopinata nobis propter obscuritatem ignorationemque causarum. cum igitur causas ignorent propter quas fiat aliquid, et ipsum qui faciat
 4 ignorent necesse est. idem in opere ualde serio, in quo prae-
 cepta uitae deprompta ex philosophia filio dabat, magnam inquit
 esse fortunae uim in utramque partem quis nescit?
 nam et cum prospero flatu eius utimur, ad exitus per-
 5 uenimus optatos, et cum reflauit, adfligimur. primum,
 qui negat sciri posse quicquam, sic hoc dixit, tamquam et ipse
 et omnes sciant. deinde, qui etiam quae clara sunt, dubia co-
 natur efficere, hoc putauit esse clarum quod illi esse debuit
 6 uel maxime dubium: nam sapienti omnino falsum est. quis
 inquit nescit? ego uero nescio. doceat me, si potest, quae
 sit illa uis, qui flatus iste et qui reflatus. turpe igitur, homi-
 nem ingeniosum id dicere, quod si neget probare non possit.
 7 postremo, quod is qui dicit adsensus esse retinendos, quod
 stulti sit hominis rebus incognitis temere assentire,
 is plane uulgi et imperitorum opinionibus credidit, qui fortunam

AUCTORES 1] Acad. post. I 7, 29. 6] de off. II 6, 19. 17] cf. Acad. post. I 12, 45; de nat. deor. I 1, 1.

B(G)RSHPV] 1 naturam interdum om. P 2 a Multa inquit incipit codicis G pag. 67 (43) paene tota lecta quod efficiat multa inprovisa et (uel haec) necopinata nobis codd. Cic. 4 propter — ignorent om. R propter P³ post et s. l. id B³ qui in mg. H² 5 ignoret G ualde serio] uel desiderio, H² ualde serio in om. P 6 magnam — partem] magnam uim esse in fortuna in utramque partem, uel secundas ad res uel aduersas codd. Cic. 7 utrâque (râ ex ro m. 2) S nescit scripsi, nesciat C, sed cf. 14; ignorat codd. Cic. 8 peruenimus] peruehimur codd. Cic. 9 optat[oet] G et BP cum codd. Cic., om. RSHV reflauit codd. Cic., respirauit C, nisi quod u (sic) del. m. 2 S; cf. infra 15 qui reflatus 10 qui] quidem B, qui[d] sed post d per spatium ē fuisse potest, G quicquam V² si S, sic om. H et (ante ipse) om. H 11 clara] uera P conatur edd., conetur C 12 putauit S, putauerit P 14 nescit] cf. 7 uero om. G 15 et om. BG turpem H hom[i]ne G 16 it B, id om. H 17 quod is SHPV, recepi conl. deinde quod IV 13, 26; quid (om. is) B¹, quod in ras. corr. B³, quid hi[s] G, is (om. quod) R Heumannus 18 sit B³ hominis ex hominibus ut uid. B³, homini V adsentiri (ass- S) SH 19 his GH, iis R, is V² opinionem H credit SH

putant esse quae tribuat hominibus bona et mala. nam simul-
lacrum eius cum copia et gubernaculo fingunt, tamquam haec
et opes tribuat et humanarum rerum regimen optineat. cui 8
opinionem et Vergilius adsentit, qui fortunam omnipotentem
5 uocat, et historicus, qui ait: sed profecto fortuna in omni
re dominatur. quid ergo ceteris diis loci superest? cur 9
non aut ipsa regnare dicitur, si plus potest, aut sola colitur,
si omnia? uel si tantum mala immittit, aliquid causae pro-
ferant cur, si dea sit, inuideat hominibus eosque perditos cupiat,
10 cum ab iis religiose colatur, cur aequior sit malis, iniquior autem
bonis, cur insidietur adfligat decipiat exterminet, quis illam 10
generi hominum uexatricem perpetuam constituerit, cur deni-
que tam malam sortita sit potestatem, ut res cunctas ex
libidine magis quam ex uero celebret obscuraque.
15 haec, inquam, philosophos inquirere oportuit potius quam temere 11
innocentem accusare fortunam: quae etiamsi sit aliqua, nihil
tamen adferri ab iis potest, cur hominibus tam inimica sit
quam putatur. itaque illae omnes orationes quibus iniquitatem 12
fortuna lacerant suasque uirtutes contra fortunam superbis-
20 sime iactant, nihil sunt aliud quam deliramenta inconsideratae
leuitatis. quare non inuideant nobis, quibus aperuit ueritatem 13

AUCTORES 4] Aen. VIII 334. 5] Sallust. Cat. 8, 1. 13] ibid.

B(G)RSHPV] 1 tribuit H 2 fingunt] pingitur fingunt R 3 rerum
om. P cui] cuius S, ad cuius H 4 opinionem H et] adest et P
uirgilius SV adsensit RV, om. P 5 storicus B³, stoi || G; in hoc de-
sinit codicis G pag. 67 (43), sequitur pag. 68 (44) incipiens ab [A]i[t]
(om. qui), cuius in uerss. 1-25 pauca legebantur 6 qui P diis ce-
teris SH locis ex locu P 7 aut 'cur' sola R² 8 immo B¹, immittat sic
corr. B³ profert S, proferat H, proferent V¹ 9 cur om. G 10 iis R,
his BGSHV, *iis (h. er.) P religio sola colatur H cur* (a. er.) S,
cum V fit (uix sit) S malis] in malis H malis — bonis] malis
rebus bonis iniquior (om. autem) P 11 illam om. H 12 generis H
hominem V¹ 13 multam B¹, malam corr. B³ 14 libidinem P¹, m. del. P³
15 philosophi H, filosofi V oportuit] fuit H timere B¹, corr. B³
16 innocentem bis P^{ac}, pr. del. m. al.? etiam si P³ 17 iis R, *iis
(h. er.) P, his rell. potest] tamen R 18 iniquitates B 19 sua-
que S²?, se suasque P superbissimā P 20 qm̄ (i. e. quoniam) in ras.
ex quā S² deliramenta (alt. a ex e m. 3) P, deliramen V 21 uideat
(^v i. e. ur m. 2?) S, inuideat H, indeant V

sed eos qui deum nesciunt errore impetu-
 bris circumfundit, ne quis possit ad diu-
 notitiam, in quo uno et sapientia continetur
 15 eos autem qui deum sciunt dolis et astu-
 ditate aut libidine inretiat, ut peccatis blas-
 inpellat ad mortem, uel si dolo nihil pro-
 16 deicere conatur. ideoque enim in prin-
 non statim ad poenam detrusus a deo est
 sua exerceat ad uirtutem: quae nisi ag-
 adsidua roboretur, non potest esse perf-
 est perferendorum malorum fortis atque
 17 quo fit ut uirtus nulla sit, si aduersarius
 peruersae potestatis cum uim sentirent
 nomen ignorarent, fortunae sibi uocabu-
 quod quam longe a sapientia sit remotu-
 his uersibus:

4 in secundo libro] c. 8, 4 s.

AUCTORES 13—18] cf. Senec. de pro-
 7 (fortunam]; 4, 16 (uexatione).

EXPILATORES 13s.] cf. Lucifer. Cala-
 c. 2 (pag. 287, 26 ss.): hinc est quod malis tuis

B(G)RSHPV] 2 prauum] patrum S nobi-
 ex quā S² causa H 5 stultitia — circumf-
 a [Ten](ebris) incipit codicis G pag. 69 (45),
 nulla legebantur 6 notitiam peruenire R 7
 s. dō m. recent. S 8 dominum P nesciunt V

nullum numen habes, si sit prudentia: nos te,
nos facimus, fortuna, deam caeloque locamus.

stultitia igitur et error et caecitas et, ut Cicero ait, ignoratio 18
rerum atque causarum naturae ac fortunae nomina induxit.
5 sed ut aduersarium suum nesciunt, sic ne uirtutem quidem 19
sciunt, cuius scientia ab aduersarii notione descendit. quae si
coniuncta est cum sapientia uel, ut ipsi dicunt, eadem ipsa
sapientia est, ignorent necesse est in quibus rebus sita sit.
nemo enim potest ueris armis instrui, si hostem contra quem 20
10 fuerit armandus ignorat, nec aduersarium uincere qui in dimi-
cando non hostem uerum, sed umbram petit. prosternetur
enim qui alio intentus uenientem uitalibus suis ictum nec
praeuiderit ante nec cauerit.

30. Docui, quantum mea mediocritas tulit, longe deuium 1
15 philosophos iter a ueritate tenuisse, sentio tamen quam multa
praeterierim, quia non erat mihi propria contra philosophos
disputatio. sed huc necessario deuertendum fuit, ut ostenderem 2
tot ac tanta ingenia in rebus falsis esse consumpta, ne quis
forte a prauis religionibus exclusus ad eos se conferre uellet tam-
20 quam certi aliquid reperturus. una igitur spes homini, una 3

EPITOME 5 s. sic — sciunt] c. 35, 2 neque uirtutis — doctores.
14—272, 22] c. 35, 5. 20—272, 22] cf. c. 47, 1.

AUCTORES 1 s.] X 365 s. 3 s.] cf. pag. 268, 3. 20—272, 2] cf.
Herm. Trismeg. Poemand. c. 10, 15 (pag. 76, 12 Parth.) τοῦτο μόνον σωτή-
ριον ἀνθρώπων ἐστίν, ἡ γνώσις τοῦ θεοῦ.

B(G)RSHPV 1 numen *P* cum *codd. Iuuenal.*, nomen *cett.* nunc te
ex nos te *R*², *no*ste, *S*¹?, *no*stra *H* 2 nos *add. R*² fortunam *B*¹ (*m del.*
*et expunx. B*²) *H* 3 errore *B* et (*ante ut*) *om. H* 4 ac] atque *S*,
acq: sic H 5 sic nec *SV*, sine (*corr. m. 3*) *P* 6 aduersari *V* notione]
mentione *H* quae] idque *B* sic *H* 7 eandem ipsam sapientiam
(*m in ras. ex 3 litt. m. 2*), *om. est, B* ab Eadem ipsa *incipit codicis G*
pag. 70 (46) paene tota lecta 8 ignorant *V* sita *om. B*¹ (*s. l. B*²) *G*,
ita V 9 quem *om. V* 10 nec** *B* uinceret *S* qui'n *S*² in *om. H*
11 proste[r](ne)[r]etur *G* 12 ictum *S* nec^o *H*² 13 ante nec cauerit
om. P nec cauerit *B*², necauerti[t] *G* cauit (*a ex ũ ?*) *V* 14 me *P*²
deuium (*u ? er.*) *B* 15 filosofis *R* scio *S*, senti *V* 16 praeterieris *S*¹
propria] pro patria *P* filosos *G* 18 ac tanta — esse con- *om. R* in-
genia *om. V* 19 a *om. H* prauis] prauis [p]eius *G* uelle *H*, uellit
(*exp. m. 3*) *P* 20 certi *om. P* hominis *SH*

gionem aut prauam retinuerunt aut
 5 facessant igitur illi omnes, qui humi
 sed turbant. quid enim docent aut quod
 nondum instruxerunt? quem sanare
 possunt? huc ergo nos omnes, quibus
 6 feramus. an expectabimus, donec
 Anaxagoras in tenebris lumen inueni-
 tem de puteo extrahat aut Empedocle-
 7 aut Arcesilas et Carneades uideant
 ecce de caelo ueritatem docens et nos
 ostendens. quid nobis iniqui sumus
 cunctamur, quam docti homines con-
 8 tibus suis numquam reperire potuerunt
 beatus esse, audiat dei uocem, discat
 natiuitatis suae norit, humana conte-
 summum illud bonum ad quod natus
 9 Dissolutis religionibus uniuersis et
 earum defensionem dici uel solebat

EPITOME 23—273, 9] c. 36, 1.

B(G)RSHPV 1 posita est] potaest a |
 3 est *om.* *H* quanta itaque] quantaque *H*
 4 *alt.* hic *om.* *SHV* 5 philofi *P* uita sua
 (que- *S*) *SH* 6 comprehendere *R* tenere con-
 7 poenitus *R* 8 *in* f[acessant i]gitur
 facessent *V* *om*nes (*h et i er.*) *P* in

deinde conuictis philosophiae disciplinis, ad ueram nobis religionem sapientiamque ueniendum est, quoniam est ut docebo utrumque coniunctum, ut eam uel argumentis uel exemplis uel idoneis testibus adseramus et stultitiam, quam nobis isti
 5 deorum cultores obiectare non desinunt, ut nullam penes nos, sic totam penes ipsos esse doceamus. et quamquam priori- 10
 bus libris, cum falsas arguerem religiones, et hoc, cum falsam sapientiam tollerem, ubi ueritas sit ostenderim, planius tamen quae religio et quae sapientia uera sit liber proximus indicabit.

BRSHPV] 2 est (*ante quoniam*) *om.* *S* 3 uel (*ante exemplis*) *om.* *H* exemplis^a *S*² 4 adseram *P* et] ut *H* 6 et] ut *V* quamquam] quam *H* 7 falsas] ^h sas (*corr. m. 2*) *S* hoc *om.* *H* 8 ostenderim, *V* 9 sit (*- m. 3*) *B* L · CAELI FIRMIANI LACTANTI DE FALSA SAPIENTIA LIB · III · EXP · INC · DE VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE LIB · III · FELICITER LEGENTI VITA IN XPO Iñv *B*; L · CAELI FIRMIANI INSTITVTIONV̄ DIVINARVM LIB · III · EXPLT̄ INCPT̄ · LIB · III · DE VERA RELIGIONE ET SAPIENTIA V · N · II DCCC · (*i. e.* Versus Numero duo milia octingenti; *cf.* *Omontium, Bibliothèque de l'École des chartes* 1884, pag. 564) HIC DICIT DE NATIVITATE ET DE PASSIONE DNI XPI ET IVDAEIS *R*; L CAELI firmiani de falsa sapientia philosophorum liber · III explicit · Incipit de uera sapientia & religione · liber · IIII · *S*; INCIP̄ LIBER IIII · DE VERA RELIGION̄ ET VERA SAPIENTIA *H*; *subscriptione caret* *M*; DE FALSA SAPIENTIA LIBER TERTIVS EXPLICIT INCIPIT DE VERA SAPIENTIA LIBER QVARTVS *P*; DE FALSA SAPIENTIA LIB · III · EXPLIC̄ INCIPIT DE VERA SAPIENTIA · ET RELIGIONE LIB · IIII · FELICIT̄ *V*

- 1 1. Cogitanti mihi et cum animo meo saeculum illud generis humani statum et mirum uideri solet, quod unius saeculi stultitia repientis deosque multos esse credentis in rationem sui uentum est, ut ablata ex oculis dei ueri neque humanitatis ratio teneretur
 2 caelo summum bonum quaerentibus, sed in causam profecto saeculorum ueterum mutaperunt enim relicto parente et constitutore bilia digitorum suorum figmenta uenerari.
 3 effecerit aut quid malorum adtulerit, res ipsa namque a summo bono, quod ideo beatum est, quia uideri tangi comprehendere non potest ei bono congruentibus, quae sunt aequae corruptos et fragiles deos lapsi et student solum corpus ornatur alitur delectatur, mori

B(G)RHSPV] 1 ab initio libri inceptit cogitanti mihi saepenumero et memoria uetera repientis illi uideri solent) 3 Cogitanti PV edd., c

(cogitanti mihi saepenumero et memoria uetera repientis illi uideri solent), p. Deiot. 13, 38 (haec ille repientis cogitans), Minuc. Fel. c. 1, 1 (cogitanti mihi et cum memoria recensenti), Consideranti BRHS pos imperator R, constanti imp. S; cf. Prolegomena Heumannus 5 quod om. H saeculi om. P st suscipientes BH 6 credentes (sed tert. a. ex i. B. m.)

cum diis et cum bonis corporalibus quaesierunt, quia morti
corpus omne subiectum est. insecuta est igitur huiusmodi 4
religiones iniustitia et impietas, sicuti fuerat necesse. desierunt
etenim uultus suos in caelum tollere, sed deorsum mentes
5 hominum depressae terrenis ut religionibus, sic etiam bonis
inhaerebant. secutum est discidium generis humani et fraus 5
et nefas omne, quia spretis aeternis atque incorruptis bonis,
quae sola debent ab homine concupisci, temporalia et breuia
maluerunt maiorque hominibus ad malum fides fuit, qui pra-
10 uum recto, quia praesentius fuerat, praetulerunt. sic huma- 6
nam uitam prioribus saeculis in clarissima luce uersatam caligo
ac tenebrae comprehenderunt: et quod huic prauitati congruens
erat, postquam sublata sapientia est, tunc demum sibi homines
sapientium nomen uindicare coeperunt. tum autem nemo 7
15 sapiens uocabatur, cum omnes erant: utinamque nomen illud
aliquando publicum quamuis ad paucos redactum tamen uim
suam retineret. possent enim fortasse pauci illi uel ingenio 8
uel auctoritate uel adsiduis hortamentis liberare populum uitii
et erroribus. sed adeo in totum sapientia occiderat, ut ex ipsa
20 nominis adrogantia nullum eorum qui uocarentur appareat fuisse
sapientem. et tamen prius quam haec philosophia quae dici- 9

AUCTORES 6 s.] cf. Ouid. Metam. I 128 ss. § 8] cf. Cic. Tusc. V 3, 7.

B(G)RHSPV 1 post diis excidisse suis inanibus (cf. V 12, 13) uel
simile existimo, (his) diis Schoellius corporibus sic H, corporibus V
quaesierunt H 2 omne corpus B huius mundi S 3 religionis HP¹,
-is in -es corr. P³ et impietas om. R sicut H 4 enim BSHP
suos (pr. s add. m. 3) P sed] et B munes B^{ac} a Mentis in-
cipit codicis G pag. 72 (41) paene tota lecta 5 hominis P religioni-
bus P³ 6 inhaeserunt (a s. l. eras., quod add. m. 2) B, [heserunt] G
7 omne om. H, omnes (exp. m. 3) P sp¹tis (e er.) S, sptis (i. e. sper-
tis) V 8 temporalia] corporalia H 9 maior H malum] prauum H
fide⁹ P; impetus Heumannus 10 rect⁹ ex rectū S² quia] quoniam S
praesentium B, presentis H 11 uersata H 12 cō]prehenderunt
(a del. m. 3) B huic V² 13 erit R¹ tum (sed m ex ne B³) BS
homiⁿ sapientium (corr. m. 2) V 14 sapientiae B, s[a]pie[n]tiae G
tū (~ m. 2) H 15 utinam H 16 aliquando om. H ad] apud H
17 retinere + t (τ final. ras. ex NT) B 18 uel adsiduis hortamentis om. R
alt. uel om. H a uitii P 19 occiderant V 20 adrogantia] adro-
ganti adsumptione R uocaretur GH 21 et] sed V quaeque V

- qui hominum uocatio crederetur? homo
 11 homo nisi qui sapiens est. sed si ceteri
 stulti fuerunt, ne illi quidem sapientes, quod
 12 uere iudicio stultorum potest. adeo ab
 ne postea quidem increcente doctrina
 ingeniis in id ipsum semper intentis potuit
 comprehendere. nam post illorum septem s
 credibile est, quanto studio inquirendae u
 13 exarserit. ac primum nomen ipsum sapienter
 runt seque non sapientes, sed studiosos s
 quo facto et illos qui temere sapientium
 rant, erroris stultitiaeque damnarunt et s
 14 rantiae, quam quidem non diffitebantur.
 rum natura ingeniis eorum quasi manus
 nem possent aliquam reddere, testificari
 se, nihil cernere. unde multo sapientior

B(G)RHSPV 1 *est* (i. e. esset, sed t add.
 inuenta] inueniretur *P* semtem *V* 2 ac] au
 desinit codicis *G* pag. 72 (41), sequitur pag. 73
 nihil agnosci poterat 4 in quo *H* 5 homi
 iuri *S* dici (alt. i ras. ex al. litt.) *V* 6
 omnes] homines *H* 7 ne illi quidem sapientes o
 in spatio relicto add. *V*² 8 his *BHSP* w fuit
 ras. ex tulti m. 3) *B* 9 ne om. *P* increster
 in ipsam *R*, id in ipsum *H*, et id ipsum *V* 1
 (s. l. m. 3) potuerit *B*, non potuit *H*, non potuer
 in ras. percipi corr. *B*³ ac (sed del. m. 1) ue

(insipientes esse) aliqua ex parte uiderunt quam illi qui se sapere crediderant.

2. Quare si neque illi fuere sapientes qui sunt appellati 1
neque posteriores qui non dubitauerunt insipientiam confiteri,
5 quid superest nisi ut alibi sit quaerenda sapientia, quia non
est ubi quaerebatur inuenta? quid autem putemus fuisse 2
causae cur tot ingeniis totque temporibus summo studio ac
labore quaesita non reperiretur, nisi quod eam philosophi extra
fines suos quaesierunt? qui quoniam peragratis et exploratis 3
10 omnibus nusquam ullam sapientiam comprehenderunt et alicubi
esse illam necesse est, apparet ibi potissimum esse quaerendam
ubi stultitiae titulus apparet: cuius uelamento deus, ne arca-
num sui diuini operis in propatulo esset, thesaurum sapientiae
ac ueritatis abscondit. unde equidem soleo mirari, quod cum 4
15 Pythagoras et postea Plato amore indagandae ueritatis incensi
ad Aegyptios et Magos et Persas usque penetrassent, ut earum
gentium ritus et sacra cognoscerent — suspicabantur enim
sapientiam in religione uersari —, ad Iudaeos tantum non ac-
cesserint, penes quos tunc solos erat et quo facilius ire potuis-
20 sent. sed auersos esse arbitror diuina prouidentia, ne scire 5
possent ueritatem, quia nondum fas erat alienigenis homini-
bus religionem dei ueri iustitiamque notescere. statuerat
enim deus adpropinquante ultimo tempore ducem magnum
caelitus mittere, qui eam perfido ingratoque populo ablatam

EPITOME 6—10] c. 35, 5. 22—278, 1] cf. c. 38, 5 ut alium — congregaret.

B(G)RHSPV] 1 insipientes esse *addidi*; cf. insipientiam confiteri c. 2, 1
uiderunt] uidere cum *edd. quibusd. Heumannus* qui om. S 2 crediderunt H
hinc fere incepit codicis G pag. 74 (177) ter scripta, in qua nihil agnosci
poterat 7. cur om. R ac] et HSP 9 quaesierunt H 10 illam HV¹
aliubi (sic) illam necesse est V 12 stultitia H post cuius *add.* sub
m. recentiss. P deus ne om. H ne* (c ? er.) S, nec, sed c del. P, de V
13 sui] summi sui B diuini sui S in B³ esse H thesaurum H,
thesaurum B, thesaurum RSV, thesaurum (exp. m. 3) P 14 eoquidem
sic B³, quidem S 15 inuestigandae H accensi R 16 et ante Magos] ac R
17 ritus et om. V suspicantur P¹ (corr. P³) V 19 penes (ae ex e) B³
scire ex ire H² 20 scire om. P¹, sed s. l. post ueritatem *add.* cognoscere P³
21 qua H, quia (q *add.* m. 3) P 22 ueri dei H innotescere P³
24 perfido (o in ras. ex 2 litt. m. 2) H, part. ras. ex permitto ? V

disputare, si prius ostendero sapientiam cum
haerere, ut diuelli utrumque non possit.

- 1 3. Deorum cultus, ut in primo libro docui,
pietiam, non modo quia diuinum animal, hor
fragilibusque substernit, sed quia nihil ibi disse
ficiat ad mores excolendos uitamque formanda
inquisitionem aliquam ueritatis, sed tantummodo
2 qui non officio mentis, sed ministerio corporis
ideo non est illa uera religio iudicanda, quia
uirtutisque praeceptis erudit efficitque meliores.
quia religionem id est summam pietatem non
3 uera sapientia. nam si diuinitas, quae gubernat
incredibili beneficentia genus hominum sustentat
terna indulgentia fouet, uult profecto gratiam
honorem dari, nec constare homini ratio pietatis po
stibus beneficiis extiterit ingratus, quod non est ut
4 quoniam igitur ut dixi philosophia et religio de
sunt longeque discreta, siquidem alii sunt profes
soriae, per quos utique ad deos non aditur, alii ri
stites, per quos sapere non discitur, apparet n
5 ueram sapientiam nec hanc religionem. ideo
philosophia potuit ueritatem comprehendere nec religio deo
6 sui, qua caret, reddere. ubi autem sapientia

inseparabili nexu cohaeret, utrumque esse uerum necesse est,
quia et in colendo sapere debemus, id est scire quid nobis et
quemodo sit colendum, et in sapiendo colere id est re et actu
quod scierimus implere. ubi ergo sapientia cum religione 7
5 coniungitur? ibi scilicet ubi deus colitur unus, ubi uita et
actus omnis ad unum caput et ad unam summam refertur,
denique idem sunt doctores sapientiae qui et dei sacerdotes.
nec tamen moueat quemquam quia et saepe factum est et fieri 8
potest, ut philosophus aliquis deorum suscipiat sacerdotium:
10 quod cum fit, non tamen coniungitur philosophia cum religione,
sed et philosophia inter sacra cessabit, et religio, quando philo-
sophia tractabitur. illa enim religio muta est, non tantum 9
quia mutorum est, sed quia ritus eius in manu et in digitis est,
non in corde aut in lingua, sicut nostra, quae uera est. id- 10
11 circo et in sapientia religio et in religione sapientia est. ergo
non potest segregari, quia sapere nihil aliud est nisi deum
uerum iustis ac piis cultibus honorare. multorum autem deo- 11
rum cultum non esse secundum naturam etiam hoc argumento
colligi et comprehendendi potest: omnem deum qui ab homine
20 colitur necesse est inter sollemnes ritus et preces patrem
nuncupari, non tantum honoris gratia, uerum etiam rationis,
quod et antiquior est homine et quod uitam salutem uictum

EPITOME § 7. 11. 13-23] cf. c. 2, 2. 14-17] c. 36, 1 (et quidem
— dicendum est). 5.

BRHSPV] 2 sapere debemus id est scire in spatio relicto add. V²
idest ex idem S², item 3 3 in om. B colere (alt. e ex i m. 2) V
re] et re H actum P 4 quod] qui B scimus R ibi (pr. i ex u) S
sapientiae P³ 5 ibi om. B, eras. S an uitae actus? cf. VI 12, 3;
III 19, 9; V 9, 23 6 ad (ante unam) om. B 7 (ubi) denique Heumannus
8 et (ante saepe) om. SP 9 ut filosofus in spatio relicto add. V²
deorum om. P suscitatur V sacerdotum H¹V 10 fit] uiuit S philofia P
11 cessauit S 12 tractatur H est ex et P 13 sed P³ manus (s m. 2)
digitis R, manu et digitis H 14 non P³ in (ante lingua) om. R no-
strae Hartelius 15 religio et in P³ religio — segregari] religio sapientia
est ergo et in religione non potest segregari R 16 potest P 17 uerum
deum R 18 cultus P edd. esset V 19 potest — colitur necesse]
potest deum necesse est R cō]prehendi B omnem deum] omne enim H
qui] quod H, quia (exp. m. 3) P 21 gratia] causa B uerum etiam
om. P, sed et P³ 22 et quod V homine (m. cr.) B uictumq. B³

exteris nationibus reuelaret. qua de re in hoc libro adgrediar disputare, si prius ostendero sapientiam cum religione sic cohaerere, ut diuelli utrumque non possit.

- 1 3. Deorum cultus, ut in primo libro docui, non habet sapientiam, non modo quia diuinum animal, hominem, terrenis 5 fragilibusque substernit, sed quia nihil ibi disseritur quod proficiat ad mores excolendos uitamque formandam; nec habet inquisitionem aliquam ueritatis, sed tantummodo ritum colendi,
- 2 qui non officio mentis, sed ministerio corporis constat. et ideo non est illa uera religio iudicanda, quia nullis iustitiae 10 uirtutisque praeceptis erudit efficitque meliores. ita philosophia quia religionem id est summam pietatem non habet, non est
- 3 uera sapientia. nam si diuinitas, quae gubernat hunc mundum, incredibili beneficentia genus hominum sustentat et quasi pater- 15 na indulgentia fouet, uult profecto gratiam sibi referri et honorem dari, nec constare homini ratio pietatis potest, si caelestibus beneficiis extiterit ingratus, quod non est utique sapientis.
- 4 quoniam igitur ut dixi philosophia et religio deorum diiuncta sunt longaeque discreta, siquidem alii sunt professores sapientiae, per quos utique ad deos non aditur, alii religiones anti- 20 stites, per quos sapere non discitur, apparet nec illam esse
- 5 ueram sapientiam nec hanc religionem. idcirco nec philosophia potuit ueritatem comprehendere nec religio deorum rationem
- 6 sui, qua caret, reddere. ubi autem sapientia cum religione

EPITOME 13—17] c. 36, 3. 18—279, 14] c. 36, 4 s.

BRHSPV] 1 exteris *edd. cont.* c. 2, 5 (alienigenis hominibus); *IV* 11, 2; *Epit.* 38, 5; *adde* 'Cyprian.' *III* 138, 10 *Hartel*; ceteris (uel caet-) *C* adgredior *H* 2 sapientia *H* religione *P*³ cohereret *H* 4 priore *SPV* 6 fragilibus *H* substernit *H* quia nihil — ueritatis sed (8) *om.* *S* disserit *B* proficiatur *B*³ 7 coleandos *P* uitam *P* 9 restat *H* et *om.* *H* 10 religio uera *HS* 12 quia] quae *H* religionem] ueram religionem *B* 13 si *del.* *P*³ diuinitas *V* 14 incredibili*** (bus *er.*) *R* beneficentia (sed *alt.* i s. l. *B*²) *BHV* hominū ex humanū *R* sustinuit *B*¹, *part. ras. corr.* *B*³ 15 uult] ut *H* gratia *H* 17 institerit *H* ingratus (tus ex tis *m.* 2) *R* utique (i *ras. ex u*) *B* sapienti *P* 18 diiuncta *BR*¹, disiuncta *R*²*HSPV* 20 additur *P*, a+ditur (d *er.*) *V* antestites *HV* 21 ueram esse *H* ess&/ *V*

inseparabili nexu cohaeret, utrumque esse uerum necesse est, quia et in colendo sapere debemus, id est scire quid nobis et quomodo sit colendum, et in sapiendo colere id est re et actu quod scierimus implere. ubi ergo sapientia cum religione 7
 5 coniungitur? ibi scilicet ubi deus colitur unus, ubi uita et actus omnis ad unum caput et ad unam summam refertur, denique idem sunt doctores sapientiae qui et dei sacerdotes. nec tamen moueat quemquam quia et saepe factum est et fieri 8
 potest, ut philosophus aliquis deorum suscipiat sacerdotium: 8
 10 quod cum fit, non tamen coniungitur philosophia cum religione, sed et philosophia inter sacra cessabit, et religio, quando philosophia tractabitur. illa enim religio muta est, non tantum 9
 quia mutorum est, sed quia ritus eius in manu et in digitis est, non in corde aut in lingua, sicut nostra, quae uera est. id- 10
 11 circo et in sapientia religio et in religione sapientia est. ergo non potest segregari, quia sapere nihil aliud est nisi deum uerum iustis ac piis cultibus honorare. multorum autem deo- 11
 rum cultum non esse secundum naturam etiam hoc argumento colligi et comprehendere potest: omnem deum qui ab homine
 20 colitur necesse est inter sollemnes ritus et preces patrem nuncupari, non tantum honoris gratia, uerum etiam rationis, quod et antiquior est homine et quod uitam salutem uictum

EPITOME § 7. 11. 13—23] cf. c. 2, 2. 14—17] c. 36, 1 (et quidem — dicendum est). 5.

BRHSPV] 2 sapere debemus id est scire in spatio relicto add. V² idest ex idem S², item 3 3 in om. B colere (alt. e ex i m. 2) V re] et re H actum P 4 quod] qui B scimus R ibi (pr. i ex u) S sapientia P² 5 ibi om. B, eras. S an uitae actus? cf. VI 12, 3; III 19, 9; V 9, 23 6 ad (ante unam) om. B 7 (ubi) denique Heumannus 8 et (ante saepe) om. SP 9 ut filosofus in spatio relicto add. V² deorum om. P suscitatur V sacerdotum H¹V 10 fit] uiuit S philofia P 11 cessauit S 12 tractatur H est ex et P 13 sed P² manus (s m. 2) digitis R, manu et digitis H 14 non P² in (ante lingua) om. R nostrae Hartelius 15 religio et in P² religio — segregari] religio sapientia est ergo et in religione non potest segregari R 16 potest P 17 uerum deum R 18 cultus P add. esset V 19 potest — colitur necesse] potest deum necesse est R cō] praehendi B omnem deum] omne enim H qui] quod H, quia (exp. m. 3) P 21 gratia] causa B uerum etiam om. P, sed et P² 22 et quod V homine (m er.) B uictumq. B²

- 12 praestat ut pater. itaque et Iuppiter a precantibus pater uocatur et Saturnus et Ianus et Liber et ceteri deinceps: quod Lucilius in deorum concilio inridet:

ut

nemo sit nostrum, quin aut pater optimus diuum 5
aut Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars,
Ianus, Quirinus pater siet ac dicatur ad unum.

- 13 quodsi natura non patitur ut sint unius hominis multi patres
— ex uno enim procreatur —, ergo etiam deos multos colere
14 contra naturam est contraque pietatem. unus igitur colendus 10
est, qui potest uere pater nominari: idem etiam dominus sit
necesse est, quia sicut potest indulgere, ita etiam coercere.
15 pater ideo appellandus est, quia nobis multa et magna largitur,
dominus ideo, quia castigandi ac puniendi habet maximam
potestatem. dominum uero eundem esse qui sit pater etiam 15
iuris ciuilis ratio demonstrat. quis enim poterit filios educare,
16 nisi habeat in eos domini potestatem? nec inmerito pater
familias dicitur, licet tantum filios habeat: uidelicet nomen
patris complectitur etiam seruos, quia 'familias' sequitur, et
nomen familiae complectitur etiam filios, quia 'pater' antecedit. 20

AUCTORES 4 ss.] lib. I frg. IX.

BRHSPV] 1 et om. H, ut S iuppiter V a om. R 2 et om. H
saturnus¹ P³, saturnis V post liber hoc ex 6 s. saturnus pater mars ianus
quirinus pater H 3 lucilius H concilio V² 4 ut V, idem in fine
uersus scr. Marzinius, stud. Lucil. pag. 54, uti BRSP, utine H; uti (nunc)
in fine uersus scr. Baehrensius (frg. 8); nemo ut sit initium insequ. uersus
facit LMuellerus 5 siet BV, quod ex 7 sumptum esse existimo 6 aut]
atque V neptunus] neminus P pater om. B¹, add. B³, pater**** H
Liber om., saturnus — quirinus pater hic om., sed post liber 2 intrusit H
pater om. B 7 siet B, si et RSP, et H, sic et V ac] hoc ac R, hoc H,
hac S ad unum om. P 8 patietur R 9 ergo V etiam] et B
10 unius V colendum V 11 pater nominari] pominari sic V 12 qui B
sic (~m. 2?) S coercere BS, coercere rell. 14 dominus] dñm H ac]
et H 15 uero om. H 16 demonstrat ratio BS^{ae} filios possit B,
filios poterat V 18 tanti/// ex tantum B habet H 19 etiam et H
seruos — complectitur (30) om. P complectitur etiam om. B familias]
familiae R, familia V familias — filios quia om. H 20 filius BV

unde apparet eundem ipsum et patrem esse seruorum et dominum filiorum. denique et filius manu emittitur tamquam 17
 seruus et seruus liberatus patroni nomen accipit tamquam
 filius. quodsi propterea pater familias nominatur, ut appa-
 5 reat eum duplici potestate praeditum, quia et indulgere
 debet, quia pater est, et coercere, quia dominus, ergo idem
 seruus est qui et filius, idem dominus qui et pater. sicut 18
 igitur naturae necessitate non potest esse nisi unus pater, ita
 nec dominus nisi unus. quid enim faciet seruus, si multi
 10 domini diuersa imperauerint? ergo contra rationem contraque 19
 naturam sunt religiones multorum deorum, siquidem nec patres
 multi possunt esse nec domini, deos autem et patres et domi-
 nos nuncupari necesse est. teneri ergo ueritas non potest 20
 ubi homo idem multis patribus dominisque subiectus est, ubi
 15 animus in multa dispersus huc atque illuc diuagatur, nec 21
 habere ullam firmitatem religio potest, quando certo et stabili
 domicilio caret. cultus igitur deorum ueri esse non possunt, 22
 eodem modo quo matrimonium dici non potest ubi mulier una
 multos uiros habet, sed haec aut meretrix aut adultera nomi-
 20 nabitur: a qua enim pudor castitas fides abest, uirtute careat
 necesse est. sic et religio deorum impudica est et incesta, 23
 quia fide caret, quia honos ille instabilis et incertus caput at-
 que originem non habet.

BRHSPV 1 unde¹ *P*² 2 mittitur *RH* 3 a patrono *P* accepit *V*
 4 quidsi *B*¹, corr. *B*³, quod id *H* 5 duplici *V* et om. *S* indul-
 gere *S*² quia] ut *P*, qua *V* 6 est om. *P* coercere *BS*, coepere *R*¹,
 capere *R*², coercere *HPV* quia] ut *P*, qua *V* ergo idem seruus est
 qui et filius (om. idem) dominus qui (om. et) pater s. l. add. *B*³ 7 eidem *R*¹,
 etidem *R*² 9 domini* (s. er.) *S*, domini *P*¹ 10 imperauerint *B*,
 imp- cett. 11 deorum (e. er.) *V* nec om. *P* patres *V*² 12 pos-
 sent *B* esse possunt *H* nec del. et s. l. add. *P*³ 13 nuncupar¹ *B*
 ergo] ergo uero *S* 15 post atque uerba subiectus est. Ubi animus re-
 petit *V* diuulgatur *B*, uagatur *R*, diuigatur *V*¹ 16 habere, *P*²
 potest*** (ati? er.) *P* certo, *S*² et om. *V* 17 possent *V*^{ac} 18 idem *V*
 19 aut (ante meretrix) *S*² aut adultera aut meretrix *P* 20 a* (t. er.) *B*
 pudor (r. ras. ex s) *V* 21 incesta] incerta est *V* 22 careat (exp. m. 1
 uel 2) *B* caret quia] caret dum multis seruit quia *RS* bonus (h. m. 3,
 u. ex o. m. 1, sic) *B* et om. *H* incestus *S*

- 1 4. Quibus rebus apparet quam inter se coniuncta sint sapientia
et religio. sapientia spectat ad filios, quae exigit amorem, re-
ligio ad seruos, quae exigit timorem. nam sicut illi patrem
diligere debent et honorare, sic hi dominum colere ac uereri.
2 deus autem, qui unus est, quoniam utramque personam susti- 5
net et patris et domini, et amare eum debemus, quia filii
sumus, et timere, quia serui. non potest igitur nec religio a
sapientia separari nec sapientia a religione secerni, quia idem
deus est qui et intellegi debet, quod est sapientiae, et honorari,
3 quod est religionis. sed sapientia praecedit, religio sequitur, 10
quia prius est deum scire, consequens colere. ita in duobus
nominibus una uis est, quamuis diuersa esse uideantur: alterum
enim positum est in sensu, alterum in actu; sed tamen similia
4 sunt duobus riuus ex uno fonte manantibus. fons autem sa- 15
pientiae et religionis deus est, a quo hi duo riuus si aberrauere
runt, arescant necesse est: quem qui nesciunt, nec sapientes
5 esse possunt nec religiosi. sic fit ut et philosophi et qui
deos colunt similes sint aut filiis abdicatis aut seruis fugitiuis,
quia neque illi patrem quaerunt neque hi dominum. et sicut
abdicati hereditatem patris non adsecuntur et fugitiui impuni- 20
tatem, ita neque philosophi immortalitatem accipient, quae est
regni caelestis hereditas, id est summum bonum, quod illi ma-
xime quaerunt, neque cultores deorum poenam sempiternae
mortis effugient, quae est animaduersio ueri domini aduersus

EPITOME c. 4] cf. c. 2, 2. 1—17] c. 36, 1. 2 s. 5.

BRHSPV] 1 se ex sit S^2 sit H 2 sapientia R^2 expectat B
(ad) B quae] quia H amorem — exigit $om. S^1$, in $mg.$ hoc amorem.
cultus uero ad seruos qui exigit S^2 religio] sapientiae religio R 3 quae]
quia H 4 hi] et hi H , hi* (i $er.$) P ac] et H uereri] uenerari HP
6 et (ante patris) $om. V$ et (ante amare) $om. V$ eundem H filii B^2
7 a s. l. B , $om. H$ 9 sapientia HV 11 ita] ita ut V 12 uidetur H
13 sensum ($exp. m. 3$) B , sensus* (in $er.$) P actu* (in $er.$) P 14 riuos V
et ex H (et) sapientiae $Heumannus$ 15 hii B , hii ($exp. m. 2?$) P
riuus (ui in $ras. ex 3 litt. m. 2$) H 17 et (post ut) $om. RP$ 19 hii ($exp.$
 $m. 3$) P , hi ex in V^2 et] sed H 20 adsequitur H^1 , adsequuntur
(ass- S) H^2SP impunitate H 21 philosophi neque S quae] **quae
(ne $er.$) B , quae ($\alpha ex a m. 3$) P 22 ille V 23 sempiternae $om. P$
24 effugiunt P^1 , corr. P^3 animaduersio B ueri $om. B$

fugituios suae maiestatis ac nominis. deum uero esse patrem 6
eundemque dominum utrique ignorauerunt, tam cultores deorum
quam ipsi sapientiae professores, quia aut nihil omnino colen-
dum putauerunt aut religiones falsas adprobauerunt aut, etiamsi
5 uim potestatemque summi dei intellexerunt, ut Plato, qui ait
unum esse fabricatorem mundi deum, et Marcus Tullius,
qui fatetur hominem praeclara quadam condicione a
supremo deo esse generatum, tamen ei debitum cultum
tamquam summo patri non reddiderunt, quod erat consequens
10 ac necessarium. deos autem neque patres neque dominos 7
esse posse non tantum multitudo, ut supra ostendi, sed etiam
ratio declarat, quia neque fictum esse a diis hominem traditur ne-
que deos ipsos antecedere originem hominis inuenitur, siquidem 8
fuisse in terra homines ante quam Vulcanus et Liber et Apollo
15 et ipse Iuppiter nascerentur apparet; sed neque Saturno fictio
hominis neque Caelo patri eius adsignari solet. quodsi nullus 9
eorum qui coluntur formasse a principio atque instituisse
hominem traditur, nullus igitur ex his pater hominis nuncu-
pari potest, ita ne deus quidem. ergo fas non est uenerari
20 eos a quibus non sit homo generatus, quia neque . . . a
multis generari potest. unus igitur ac solus coli debet qui 10
Iouem, qui Saturnum, qui caelum ipsum terramque antecessit.

11 supra] c. 3, 11—23.

AUCTORES 6] cf. supra I 8, 1. 7] de legg. I 7, 22.

BRHSPV] 1 ac om. H numinis Heumannus uerū* V esse pa-
trem om. V patrem] parentem B 2 utrimque H 'deorum' H² 3 qui*
(a er.) B, qui H ut (ante nihil) S, autem P 4 alt. aut (~er.) S etiamsi
uim] etiam suum V 5 intellexit. V 6 m. emtullius sic S 7 qua-
dam] quum ut uid. R¹, quidem corr. R², quidam S¹, a in e corr. S²
contendicione sic V 8 summo (ex supremo in B) B³ V 9 tãquã, V² reddit
(~m. I?) sic S 11 post esse eras. non B 12 fictum B³, finctum H
a diis] ab his BP 13 hominis originem H homines V¹ inuenitur —
fictio hominis (15) in inf. mg. add. P² 15 et om. P (i. e. P²) post
ipse s. l. q̃q̃ (i. e. quoque) add. P³ iuppiter V nasceretur B Saturno]
ficturno V finctio H 16 patri eius] patritius V nulli H 18 iis R
20 a H² post neque (minus probabile est alio loco esse lacunam) inter-
cidisse mihi uideri significabam fere haec ab eis ante quos ipse iam fuit
neque 21 unus — debet add. P² 22 qui (ante Saturnum) om. V
terramque] qui terramque R

- is enim necesse est hominem figurauerit, qui ante hominem
 11 caelum terramque perfecit. solus pater uocandus est qui
 creauit, solus dominus nuncupandus qui regit, qui habet uitae
 ac necis ueram et perpetuam potestatem: quem qui non ado-
 rat, et insipiens seruus est, qui dominum suum aut fugiat aut 5
 nesciat, et inpius filius, qui suum uerum patrem uel oderit uel
 ignoret.
- 1 5. Nunc, quoniam docui sapientiam et religionem non posse
 diduci, superest ut de ipsa religione ac sapientia disseramus.
 2 sentio quidem quam sit difficilis de rebus caelestibus disputatio, 10
 sed tamen audendum est, ut inlustrata ueritas pateat multique
 ab errore atque interitu liberentur, qui eam sub uelamine stul-
 3 titiae latentem aspernantur ac respuunt. sed priusquam in-
 cipiam de deo et operibus eius dicere, pauca mihi de prophetis
 ante dicenda sunt, quorum testimoniis nunc uti necesse est: 15
 4 quod in prioribus libris ne facerem temperaui. ante omnia
 qui ueritatem studet comprehendere, non modo intellegendis
 prophetarum uocibus animum debet intendere, sed etiam tem-
 pora per quae quisque illorum fuerit diligentissime requirere,
 ut sciat et quae futura praedixerint et post quot annos prae- 20
 5 dicta completa sint. nec difficultas in his colligendis inest
 ulla. testati sunt enim sub quo quisque rege diuini spiritus
 6 fuerit passus instinctum, multique scriptores libros de tem-
 poribus ediderunt initium facientes a propheta Moyse, qui Troia-

EPITOME 8 s.] c. 37, 1.

BRHSPV] 1 *is (h er.) R figurauerit (ig m. 1 uel 2) B 3 domi-
 nus] deus H nuncupandus est H 4 ac necis ueram] necisue V et]
 ac P 5 est om. V dominum] deum HP 6 et] aut H 8 num B
 9 diuelli B ex c. 2, 6, deduci RHP¹, de- in di- corr. P³ ut om. P de S¹¹
 11 audiendum V pateat B³ 12 atque] atque ab H, ab P 14 eius
 om. P mihi pauca S 15 sunt om. B testimoniis V² 16 libris P²
 ne facerem] facere B neq. (exp. m. 2) V temperari V 17 compre-
 hendere] cognoscere B intellegendis B, intellegendo V¹ 19 quae P³
 fuit R inquirere B, requisita cognoscere R 20 predixerit P¹ V¹, -int
 corr. P³ V² quod BHP¹ (corr. P³) V 21 nec difficultas om. V iis R
 22 diuinis H 23 instinctu S multi*que (s er.) R scriptores Fasitellius,
 scriptos C (nisi quod scribto RH) 24 moyse SP, moysen sic BH.
 mose R, mse sic V quo P¹, corr. P³

num bellum nongentis fere annis antecessit. is autem cum
per annos quadraginta populum rexisset, successorem habuit
Iesum, qui septem ac uiginti annis tenuit principatum. ex- 7
inde sub iudicibus fuerunt per annos trecentos septuaginta.
5 tum mutato statu reges habere coeperunt. quibus imperium
tenentibus per annos quadringentos quinquaginta usque ad Se-
deciae regnum obpugnati a rege Babylonio captique Iudaei
diuturnum seruitium pertulerunt, donec septuagesimo post
anno Cyrus maior terris ac sedibus suis redderet, qui per
10 idem tempus in Persas suscepit imperium quo Romae Tar-
quinius Superbus. quare cum omnis temporum series et 8
ex Iudaicis et ex Graecis Romanisque historiis colligatur, etiam
singulorum prophetarum tempora colligi possunt; quorum sane
ultimus Zacharias fuit, quem constat sub Dario rege, secundo
15 anno regni eius octauo mense cecinisse. adeo antiquiores etiam
Graecis scriptoribus prophetae reperiuntur. quae omnia eo 9
profero, ut errorem suum sentiant qui scripturam sacram coar-
guere nituntur tamquam nouam et recens fictam, ignorantes

AUCTORES 1s.] cf. Theophil. ad Autolye. 131 C (139 A). 14 (ulti-
mus)] cf. Theophil. 132 D. 14 ss.] cf. Zach. 1, 1.

BRHSPV] 1 nongentis] nungentis BV, DCCCC S, septingentis RHP
edd. plerique; illud recepi cont. loco Theophili (cf. Lact. I 23, 2) 131 C
ὥστε καὶ ἐκ τούτων τῶν ἀναγραφῶν δείκνυσθαι προγενέστερον εἶναι τὸν Μωσῆν
καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ἑταίρους ἢ καὶ χιλιετοὺς πρὸ τοῦ Ἰλίου πολέμου;
cf. Tertull. Apol. c. 19 (pag. 190) (Moses annis) mille circiter cladem
Priami antecedit fere] facere S² annos V *is (h er.) P 3 iesun V
septem ac uiginti BHV, septem ac XX R, VII et XX SP; semper fere
variant codices in scribendis numeris. aut post principatum excidisse
Iudaeorum existimo aut Iudaei post exinde 4 CCCLXXX H 5 tum]
et B tenentibus imperium H 6 quadringentos//// V sedeciae B,
sedeciae P², sedecia R¹, sedechiae R² (h s. l.) HSV, sed chi s. l. V²
7 oppugnanti P¹, alt. n del. P² capti B, captiuique S Iudaei haud
scio an eiciendum 8 septuagesimo P^{ae} (n expunx. m. 1?) V postea H
9 annos S cyrus H² post maior hoc captiuos iudaeos (iudaeos B²,
sic saepe) BRHPV, omisi cum S 10 persis R^{ae}V, persidis H 11 quare
eum] qua regum V 12 iudaeis B ex om. H graecis R, caecis V
colliguntur B 13 possent V sane] tamen P 14 zacharias B³, zacharias
RV sub] cum P 15 adeo] ad haec S, om. V antiores V
16 gregis H, gre+cis V 17 refero B sentia/ret B² sanctam BH
18 nituntur V² re+ens (g er., c m. 2) R ignorant V

- 10 ex quo fonte religionis sanctae origo manauerit. quodsi quis collectis perspectisque temporibus fundamentum doctrinae salubriter iecerit, et ueritatem penitus comprehendet et errorem cognita ueritate deponet.
- 1 6. Deus igitur machinator constitutorque rerum, sicut in secundo libro diximus, antequam praeclarum hoc opus mundi adoriretur, sanctum et incorruptibilem spiritum genuit, quem 2 filium nuncuparet. et quamuis alios postea innumerabiles creauisset, quos angelos dicimus, hunc tamen solum primogenitum diuini nominis appellatione dignatus est, patria scilicet 10 uirtute ac maiestate pollentem. esse autem summi dei filium, qui sit potestate maxima praeditus, non tantum congruentes in unum uoces prophetarum, sed etiam Trismegisti praedicatio 4 et Sibyllarum uaticinia demonstrant. Hermes in eo libro

5 in secundo libro] c. 8, 3. *EPITOME* 5—8] c. 37, 1. 8—11] c. 37, 3.

AUCTORES 9 primogenitum] cf. Cyprian. Testim. II 1, p. 62, 1 s.

EXPILATORES 14] Ps.-Augustin. c. quinque haereses, uol. VIII appendic. p. 3 E Maur.: Hermes, qui latine Mercurius dicitur, scripsit librum qui λόγος τέλειος appellatur id est Verbum perfectum . . . audiamus quid loquatur Mercurius de uerbo perfecto. dominus inquit et omnium factor deorum secundum fecit dominum (deum *scribendum*?). (F) et post pauca ut ostenderet quid dixerit, repetiit et dixit: quoniam ergo hunc fecit primum et solum et unum, bonus autem ei uisus est et plenissimus omnium bonorum . . . et sequitur laetatus est. cui uel cum quo laetatus est? dicat ipsa sapientia dei, filius dei: ego eram cui adgaudebat (cf. supra § 8). ergo laetatus est et ualde dilexit tamquam unigenitum suum. — ibid. p. 4 B: Mercurius dixit: dilexit deus unigenitum suum.

BRHSPVJ. 1 fonte *om.* *V* 2 perfectisque *S*, perspectusque *V* 3 comprehendet et] comprehenderit *H* 4 ueritate* (m *er.*) *R* 5 Di (i *ex s*?) *P* constitutor machinatorque *B* constitutoque *H* sicut *R*, sic (~ *m.* 2?) *S* 7 adoreretur *HS*, oriretur *V* sanct. *B* incorruptibilem] incorruptibilem et inreprehensibilem *H* *sp̄m* *B*³ spiritum genuit quem *om.* *P* 8 nuncuparet *P*² et *om.* *P* postea alios *H* alios] *P* innumerabiles *RP*, innumerabiles *S*², per ipsum innumerabiles *BV*, in *M* numerabiles per ipsum *H*; praeter ipsum *uir doctus, miscell. obseruat. uol. IV (a. 1734) p. 421*; aut per ipsum *eciendum esse aut per se ipsum legendum censet Davisius ad Epit. XLII, not. 3, sed per ipsum (i. e. eundem, cf. ad pag. 104, 23) ad filium spectat, quae sententia aliena est a ratione Lactantii, cf. c. 8, 6 ss.* 9 creuisset *H* angelos] ante angelos *V* tamen* (e *er.*) *S* 11 ac] et *H* 13 trismegisti *B* 14 et *om.* *R* uaticinia *H*², uaticinationes *P*, uati-

quī λόγος τέλειος inscribitur, his usus est uerbis: ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητής, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητὸν — αἰσθητὸν δὲ φημι: οὐ διὰ τὸ αἰσθάνεσθαι αὐτόν, περὶ γὰρ τούτου, πρότερον αὐτὸς αἰσθάνεται (ἢ μὴ, εἰσαυθὺς ῥηθήσεται), ἀλλὰ ὅτι:

EPITOME 1—288, 3] c. 37, 4 s.

AUCTORES 1] p. 51* Patric.; cf. Ps.-Apulei. Asclep. c. 8 (p. 33, 16 Goldb.): dominus et omnium conformator, quem recte dicimus deum, quoniam a se secundum fecerit, qui uideri et sentiri possit — eundem secundum sensibilem ita dixerim non ideo, quod ipse sentiat (de hoc enim, an ipse sentiat an non, alio dicemus tempore), sed eo, quoniam uidentium sensus incurrit — quoniam ergo hunc fecit ex se primum et a se secundum uisusque ei pulcher, utpote qui sit omnium bonitate plenissimus, amauit eum ut diuinitatis partem suae.

EXPILOTORES 1—288, 4] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. p. 244 s.): hermes, qui et mercurius et trismegestus, dicit (sequuntur graeca).

cinia (c. ras. ex g?) *V* demonstraerant ut uid. *B*¹, in ras. corr. *B*², demonstrat *S* demonstrant Hermes om. *P* in libro (om. eo) in *mg.* *H*²

BRHSPV 1 quia *B*, quibus *H* ΛΟCOC ΗΕΛCΙOC *B*, logostelius *H*, sermo perfectus (graecum om.) *P*, ΛΟΓOC ΤΕΠOC *V* inscribitus est *R* graeca omnia in *H* renouauit m. 2 OC *B*¹, OKYPTOC *B*², OKYPOC *H* 2 καὶ] KAY *H* ΤΩ *V* ΤΙΑΝΤΩΝ *V* ΠΟCΤΗC *H*, ΠΟΙΝΤΗC *S*, ΦΟΙΗΤΗC *P*³, ΠΟΗΤΗC *Sedulius* ὃν] CŪN *S*, om. *P*¹, O add. *P*³, OH *V* θεὸν καλεῖν om. *P* ΚΑΑΙΝ *V*, ΚΑΙΝ *Sedulius* ΝΗΝΟΜΙΚΑΜΕΝ *B*, ΝΕΝΟΜΙΚΑΜΑΛΑΟΕΝ *R*, ΝΕΝΟΜΙΚΑΤΑΕΝ *H*, ΝΕΝΟΜΑΙΚΑΜΕΝ *V* *Sedulius* ΕΠΙ *BH* *Sedulius*, ἐπεὶ om. *R*, ΕΠ *P*, ΕΝΤΗ *V* 3 τὸν] ON *RP*¹, ΟΤΙ add. *P*³, ΤΟΗ *V* ΛΕΥΤΕΡΟΝ *RH* ΕΚΠΟΙΗCΕΝ *B*, ΕΠΟΙΝCΕ *S*, ΕΠΟΦΗCΕC *P*, ΕΠΟΙΗCΕΝ *Sedulius* ΘΕΟΝ add. *P*³ ΟΡΑΤΩΝ *Sedulius* καὶ] ΚΙ *V* pr. ΛΙCΘΗΤΟΝ *H*, ΛΙCΘΗΤΟΝ *V* alterum αἰσθητὸν om. *S*, ΛΙCΘΗΤΟΝ *V* in *H* post prius αἰσθητὸν haec ΛΙCΘΗΤΟΔΕΗΛΑΙΘΥΑΙΑΤΟΔΙΑ ÷ et in *mg.* inf. haec ΤΟΥC ΥCΕΙΑΥΤΩCΟCΕΘΑΙΑ ΤΟΝ ΠΕΡ·ΨΠΑΑΡ· et cetera· reliqua graeca usque ad Sibylla (288, 4) desunt 4 ΦΗΜΙ, *P*, ΦΗΜΕΙ *V* *Sedulius* οὐ om. *P* τὸ] ΤΟΟΙΟ (sed litterae prope accedunt ad ΤΟΟΙΟ; ὁ autem in *B* alia forma litterae Δ esse solet) *B*, ΤΙ *S*, ΤΟΥΤΟ *Sedulius* ΛΙCΘΑΝΕCΘΑΙ *B*, ΛΙCΘΕCΘΑΙ *RV* *Sedulius*, ΕCΕCΘΑΙ *S*, ΛΙCΘΑΙ *P*; αἰσθῆσθαι edd. αὐτόν, περὶ γὰρ] ΟΥΤΑΡ· ΠΕΡΙ *B* αὐτόν] ΑΥΠΟΝ *S* ΚΑΡ *P* τούτου] ΤΟΥ *B* πρότερον] ΠΟΤΕ *S*, ΝΕ ΠΟΤΕΡΟΝ *Sedulius* 5 ΑΥΤΑC *B* αἰσθάνεται scripsi; ΟΙCΘŪΤΟΙ *B*, ΛΙCΘΕΤΑΙ *RSP* *Sedulius*, ΛΙCΘΕΤΑΙ *V*; αἰσθοῖτο edd. post αἰσθάνεται hoc ΟΠΕΙCΑCΘC *S* ἢ — ῥηθήσεται suasit Wachsmuthius; lacunam codicum (eadem est ap. *Sedulium*) indicauit et uerbis ἢ μὴ, ὕστερον ζητήσομεν ex-

εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ εἰς ὄρασιν — ἐπεὶ οὖν τοῦτον
ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα, καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ
πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἡγάσθη τε καὶ πάνυ ἐρί-
5 λησεν ὡς ἴδιον τόχον. Sibylla Erythraea in carminis sui

EPITOME 3—289, 4] c. 37, 6.

pleuit *Struuius opusc. I 144 conl. Ps.-Apuleio* de hoc enim — tempore
ΑΛΛΑ ΟΤΙ *Sedulius*, ΑΜΑΟΤΙ *BR*, ΤΑΛΛΑ (*om. ὅτι, sed spat. relict.*) *S*,
ΟΠ (*om. ἀλλὰ*) *P*, ΑΛΑΟΤΙ *V*; ἀλλ' ὅτι *edd.*

BRHSPVJ 1 €[I]C B ECΘHCIN B, *om. S, sed spat. relict.*, ΑΙCΘHC-
TAMA P, ΕΙCΑΙCΘNCΓ V ΥΠΟΠΕΜΠΕΙ R, ΥΠΟΠΕΜΠΙ B, ΥΠΟΠΕΛΛΠΕΙ S,
ΥΠΟΠΕΜΠΤΕΙ P, ΥΠΟΠΕΝΠΕΙ V, ΥΠΟΠΗΜΠΕΙ *Sedulius*; ὑποπέμπει *perperam*
Lactantium scripsisse ostendit Epit. 37, 5 sed quod in sensum mittat et
uisum; *apud Trismegistum fuisse* ὑποπτεται, quod *Struuius*, uel ὑποπέμπεται,
quod *Wachsmuthius* coniecit, apparet ex *Ps.-Apuleio* sed eo quod uidentium
sensus incurrit καὶ εἰς ὄρασιν *Wachsmuthius* (uel εἰς ὁ' ὄρασιν) *secutus*
ΟΡΩCIN R; ΕΙCΝΟΥΝ B, ΕΙCΝΟΥ S, ΕΙCΝΟΥ P, ΕCΝΟΥ V, ΕΚ: ΝΟΥΝ
Sedulius; καὶ εἰς νοῦν *edd.*, καὶ εἰς ὄψιν *Struuius*; cf. *locos Epitomae et*
Ps.-Apulei modo adlatos ἐπεὶ] ΕΠΙ B, ΟΠ V *Sedulius* ΤΟΥΤΩΝ *Sedulius*
2 ΕΚΠΟΗCΕ B, ΗΠΟΗCΕΝ P, ΕΠΟΥCΕ V, ΕΠΟΗCΕΝ *Sedulius* ΠΡΩ-
ΤΩΝ B³, ΠΡΟΤΟΝ *Sedulius* ΚΑΛΩC B¹, ΚΑΘΩC B², ΚΑΛΟΙ V ΔΥΤΩ B,
ΑΥΤΩ RS, ΑΥΤΩ P, ΑΥΤΩ V, ΑΥΤΟΥ *Sedulius* ΕΦΑΝΕ P 3 ΠΑΛ-
ΡΕCΤΑΤΟC B, ΠΗΡΕCΤΑΤΟC S, ΠΑΗΡΕCΤΑΤΟC V ΤΙΑΝΤΩΝ B, ΠΙΝΤΩΝ R,
ΠΑΝΤΩ S ΤΩ V ΑΤΑΘΩΝ B, ΑΓΑΘΩΝ, P³, ΑΓΑΤΩΩΝ V *inter* ΑΓΑΘΩΝ
et quod sequitur ΗΓΑΠΗΤΕ S *habet uerba* (p. 289, 1) dei ducem — prae-
dicat et uersus *Sibyll. p. 289, 3s. cum interpret. lat.* ΗΓΑCΘΗ R, ΗΡΓΑCΘΗ B,
ΗΓΑΠΗ S, ΗΓΠΗ P, ΗΓΙΑCΕΝ V, ΑΓΙΑCΕΝ *Sedulius*; ἡγάπησε *Struuius*,
sed cf. Ps.-Augustin. laetatus est τε] ΓΕ B, ΙΕ R, ΤΕΙΑ V ΕΦΙΑCΕCΕΝ B¹
(*corr. B³*) *Sedulius* 4 ΟC *Sedulius* ΙΑΙΟΝ B¹, *corr. B³*, ΙCΑΙΟΝ S, ΤΙΔΙΟΝ V,
ΙΔΙΩΝ *Sedulius* *interpr. lat. in S et P haec:* Dñs et omnium factor, quem
dñm nominare uidemur (*sic*), quia secundum fecit dñm uisibilem atque sensi-
bilem — sensibilem autem dico non (non *om. S*) quia ipse sentit, neque enim
quod utrum ipse sentiat (neque — sentiat *om. P*), sed quod (quo S) ad sensum
mentem suggerat — quia (qua P) igitur hunc fecit primum et solum (et
solum *om. S*) et unum, bonus autem ei uisus est et plenissimus omnium
bonorum (bono S), gaudis est (est *om. P*) et nimis dilexit uelut suum
partum; *in R interpretat. lat. add. m. 2 hanc:* dñs omnium rerum fabri-
cator, quem dñm uocare decreuimus, quoniam secundum dñm fecit uisibilem
et sensibilem — sensibilem uero dico non qui sentit ipse, nam de hoc,
utrum ipse sentiat, sed quoniam sensum innotescit mente — quoniam igitur
hunc primum fecit et solum et unum, bonus uero uisus est illi et plenis-
simus omnium bonorum, exultauit et ualde amauit tanquam suum natum;
ap. Sedulium interpretatio haec dominus et omnium creator, quem deum

principio, quod a summo deo exorsa est, filium dei ducem et imperatorem omnium his uersibus praedicat:

παντοτρόφον κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασιν
κατέθετο χήγητῆρα θεὸν πάντων ἐποίησεν.

5 et rursus in fine:

ἄλλον ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδρῶσι γεραίρειν.

AUCTORES 3 s.] frg. I 5 s.; cf. Theophil. ad Autol. 112 B.
6] Orac. Sibyll. III 774.

EXPILOTORES 3 s.] Sedulius (cf. Montefalcon., ibid. pag. 245).
6] Sedulius (cf. ibid.). — Ps.-August. ibid. p. 3 G: audiamus quid etiam Sibylla uates eorum (*legend. uidetur Graecorum*) de eodem dicat. alium inquit dedit deus fidelibus hominibus (filiis hominum *al. codd.*) colendum.

uocare censemus, quia secundum fecit deum uisibilem et sensibilem — sensibilem autem aio, non quia sentit ipse. de hoc enim non est, utrum ipse sentiat, sed quia in sensus submittit et mentem — quoniam ergo eum fecit primum et solum et unum, bonus autem ei uisus est et plenissimus omnium bonorum, sanctificauitque et ualde amauit quasi suum filium carminibus *BR*, carmini+s (bu *er.*) *P* suis (*alt. s add. B²*) *BR*

BRHSPV] 1 principium *H* quo *B* a om. *P* exorsa *B* est] sit *H* 2 is (cf. ad p. 288, 3) *S* his uerbis *P³⁷* 3 PANTONTΡΟΦΟΝ *HP* (*sed alt. N add. P³*), ΠΑΝΤΟΤΡΟΦΟΝ *V*, ΠΑΝΤΩΝ ΤΡΟΦΟΝ *Sedulius* ΚΤΙΤΕΝ *B* παντοτρόφον, κτίστην *distinguit Struuius, opusc. I 66, sed cf. Sibyll. frg. I 36; II 17; lib. I 45. 158 ὅστις*] ΟΕΤΙΟ *B* ΓΑΥΚΥ (-ΚΥ *S*) *BSV*, ΓΑΥΚΥ *P*, ΓΑΥΚΥΝ *Sedulius* ΠΝΕΥΜΑΠΛΑCIN *RHSP*, ΠΝΕΥΜΑΠΛΑCIN *B*, ΠΝΕΥΜΑΠΛΑCΕIN *V*, ΠΝΕΥΜΑ ΑΠΛΑCΕIN *Sedulius*; πνεῦμα ἐν ἅπασιν *codd. Theophili* 4 κατέθετο *Castalio*, ΚΑΘΗΤΟ *B*, ΚΑΘΕΘΕΤΟ *R*, ΕΘΕΤΟ *S*, ΚΑ*ΘΕΤΟ *P*, ΚΑΤΕΘΕΤΟ *V Sedulius*, κατέθετο *codd. Theophili*, ΚΑΘΟ et cetera *H*, *desunt quae sequuntur usque ad γεραίρειν* (6) χήγητῆρα *codd. Theophili*, ΚΑΗΓΗΤΗΡΑ *R*, ΚΩΗΓΗΤΟΡΩ *B*, ΚΑΗΓΗΤΟΡΑ *S*, ΚΑΗ ΓΗΤΟΡΑ *P*, ΚΑΥΗΓΗΤΟΡΑΤ *V*, ΚΑΙ ΗΓΗΤΟΡΑΝ *Sedulius*; καὶ ἡγήτορα *edd.* ΘΕΟΝ *B*, ΘΝ *SP*, ΘΕΩΝ *RV Sedulius*; βροτῶν *codd. Theophili, sed cf. Epit. 37, 6* Sibylla quoque deum dicit ducem omnium a deo factum ΠΑΝΤΟΝ *S*, ΤΙΑΝΤΩΝ *V* ΕΠΟΝΟΗCΗΝ *V interpretatio lat. eadem in SP, simillima ap. Sedulium* 5 fine] fine eiusdem carminis *R* 6 in *R* recte omnia, nisi quod non satis constat utrum ΑΛΛΟΝ an ΑΛΛ ΟΝ scriptum sit ΑΜΑΥΤΟΝΕΩΚΑΙΘΕΟCΠΙC (om. -τοις) ΑΝΑΡΑCCΗΓΑΙΡΕΙΝ *B*, ΑΜΟΝΕΩ ΚΑΙΘCΠΙC ΤΟΙCΑΝΑΡΑCCΗΓΕ ΡΑ ΙΡΕΙΝ *S*, ΑΜΟΝΕΩ ΚΑΙΘCΠΙC ΤΟΙCΑΝ ΑΡΕCCΗΓΕ ΡΑΡΕΙΝ *P*, ΑΛΛΟΝΕΩΚΕΘΗΟCΠΙCΤΟ ΙCΑΗΡΑΙCΕΤΗΓΕΡΑΙΡΕΙΝ *V*, ΑΛΛΟΝ ΕΩΚΕΝ ΘΕΟC ΠΙCΤΟΙC ΑΝΔΡΑΙCΙΝ ΕΙΓΕΡΑΙΡΕΙΝ *Sedulius* ἄλλον

et alia Sibylla praecipit hunc oportere cognosci:

αὐτόν σου γίνωσκε θεόν θεοῦ υἷον ἔόντα.

6 uidelicet et ipse est dei filius, qui per Solomonem sapientissimum regem diuino spiritu plenum locutus est ea quae subiecimus: dominus condidit me initium uiarum suarum in opera sua, ante saeculum fundauit me: in principio antequam terram faceret et antequam abyssos constitueret, priusquam procederent fontes aquarum, ante omnes colles genuit me. dominus fecit regiones

EPITOME 1 s.] c. 37, 6. 3—291, 7] c. 37, 7 (Solomon).

AUCTORES 2] VIII 329. 5] Prouerb. 8, 22—31; cf. Cyprian. p. 62, 3.

EXFILATORES 2] Sedulius (cf. *ibid.*). — Ps.-August. p. 4 A (idem 4 C): item Sibylla dicit: ipsum tuum cognosce deum (dominum al. *codd.*) dei filium esse.

recepti, quod non solum Ps.-Augustinus alium, et Sedulius alterum interpretatus expressit, sed quod etiam efficit sententiam integram dilucidamque et ad argumentum totius capitis accommodatam, nisi forte statuitur excidisse uersum qui in Orac. Sibyll. subsequitur hunc υἷον γὰρ καλέουσι βροτοὶ μεγάλοι θεοῦ, quem tamen ne Ps.-Augustinus quidem in Lactantio suo legit; ἀλλ' ὅν (quod etiam interpretatio lat. codicis P sed quem reddit, in cod. S coniuncta cum Sedulii sed quem alterum) codd. Sibyll., quod ad antecedens (u. 773) οἶκος spectat, unde Lactantium uel eius auctorem hunc uersum a contextu carminis solutum ad aliam sententiam deflexisse apparet. interpretatio lat. in SP et ap. Sedulium haec alterum (sic Sedul., sed quem P, sed quem alterum S) dedit deus fidelibus uiris honorare. ad uers. Sibyll. cf. Struuium opusc. I 66.

BRHSPVJ 1 praecepit *H* 2 in *BV* recte omnia, uersum om. *H* σοῦ] *COL S* FEINΩCKE *RS*, TEINΩCKE *P* θεόν] *ON P*, ΘΕΩΝ *Sedulius* θεοῦ — ἔόντα] *ΕΥΥΤΟΝ ΕΟΝ ΔΙ ΤΑ S*, ΟΥΥΤΟΝ *Conta P* interpretatio lat. eadem in *SP* et ap. *Sedul.*, nisi quod ap. hunc uerba paulo aliter conlocata sunt. ad uers. *Sibyll.* cf. *Struuium* *ibid.* 3 et om. *BHSP*¹, add. *P*² filius dei *H* solomonem *BP*, salomonem *RHSV* 4 plenus *HV* locutus om. *V* subiecimus *HP* 5 dominus *B Cyprian.*, deus *RSHPV*; κύριος *LXX* initium *BRSP Cyprian.*, initio *H*, in initium *V* 6 in (ante opera) s. l. *H*¹, et in *P* 7 et om. *V* antequam om. *H* 8 constitueret, *V* et priusquam *H* aquarum om. *R* inter aquarum et ante omissum hoc antequam montes conlocarentur, cf. *Prouerb.* et *Cyprian.* 9 religiones *P* post regiones omissum hoc et inhabitabilia, cf. *Prouerb.* et *Cyprian.*

et fines inhabitabiles sub caelo. cum pararet caelum, 7
 aderam illi, et cum secerneret suam sedem: cum super
 uentos faceret ualidas nubes et cum confirmatos po-
 nebat fontes sub caelo, quando fortia faciebat funda-
 5 menta terrae, eram penes illum disponens. ego eram 8
 cui adgaudebat. cottidie autem iucundabar ante faciem
 eius, cum laetaretur orbe perfecto. idcirco illum Tris- 9
 megistus θεμιουργὸν τοῦ θεοῦ et Sibylla σύμβουλον appel-
 lat, quod tanta sapientia et uirtute sit instructus a deo patre,
 10 ut consilio eius et manibus uteretur in fabricatione mundi.

7. Fortasse quaerat aliquis hoc loco, quis sit iste tam potens, 1
 tam deo carus, et quod nomen habeat, cuius prima natiuitas
 non modo antecesserit mundum, uerum etiam prudentia dispo-

EPITOME 7—10] c. 37, 2.

AUCTORES 7 s.] cf. frg. Hermet. ap. Lact. Inst. VII 18, 4: τοῦ
 πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργός, et Ps.-Apulei. Asclep. c. 26 (pag. 49, 1
 Goldb.): deus primipotens et unius gubernator dei. 8 Sibylla] VIII 264.

EXPILATORES 5 s.] Ps.-August. pag. 3 F, cf. Expilatores ad
 pag. 286, 14. 7 s.] Sedulius (cf. ibid.) δημιουργὸν τοῦ θεοῦ adnectit ad uer-
 sum pag. 290, 2. 8] Ps.-August. pag. 4 A: alio loco filium dei σύμβουλον
 appellat (sc. Sibylla) id est consilium uel consiliarium.

BRHSPV] 1 pareret S¹V 2 segregaret P et cum H 3 faceret
 ualidas nubes] ualidas faceret desuper nubes Cyprian., cf. τὰ ἄνω νέφη LXX
 facere V cumfirmatos (om. con-) B ponebat C Cyprian. 4 fontes B
 Cyprian., montes cett.; καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐστὶ πηγὰς LXX quando fortia
 — ego eram cui] «eram (a er.) penes illum disponens. ego eram quando
 faciebat fortia fundamenta terrae. ego eram cui B fundamenta (corr.
 m. 1?) P 6 gaudebat H iocundabar, o ex u S²P² 7 eius] eius
 in omni tempore Cyprian., ἐν παντὶ καιρῷ LXX laetaretur (ae ex a
 et a ex e m. 2) P ad loc. Prouerbiorum cf. Roenschium, Zeitschr. f. d.
 hist. Theol., 1871, pag. 531 ss., 'Beiträge zur patristischen Bezeugung der
 biblischen Textgestalt und Latinität. II. Aus Lactantius', pag. 594 id-
 circo] idcirco autem P 8 ante graecum hoc creatorem dei P ΔΕΜΙΟΥΡ
 constitutorem dei creatorem. FONTOTHEC·S ΔΕΜΙΟΥΡΤΟΝ H, THMIOY-
 P·ON V Sedulius τοῦ θεοῦ] ΟΥΤΘΕΟC H ante graecum hoc consilia-
 rium P CΥΜΒΟΥΛΟΝ P, CΥΒΟΥΛΟΝ sic B, CΥΜΒΟΛΟΝ B, CΥΝΒΟ-
 ΛΟΝ H, CΥΝΒΥΛΟΝ S, CΥΜΒΟΥΛΟΝ V, om. Sedulius appellat om. P
 9 sit om. P 10 ut] ut et HS 11 hoc loco B³ qui HSPV 12 ha-
 beant B³ 13 non B³ antecesserat B prudentia] potentia B, om. S

- 2 suerit, uirtute construxerit. primum scire nos conuenit nomen eius ne angelis quidem notum esse qui morantur in caelo, sed ipsi soli ac deo patri, nec ante id publicabitur, ut est sanctis
3 litteris traditum, quam dispositio dei fuerit impleta; deinde nec enuntiari posse hominis ore, sicut Hermes docet haec
5 dicens: αἴτιος δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἢ τοῦ θεοῦ ἄτε τοῦ ἀγα-

EPITOME 1—3. 5—293, 1] c. 37, 8.

AUCTORES 6 et 293, 2] pag. 51* Patric.

EXPILATORES 6 et 293, 2] Ps.-Aug. p. 4 B: ipse (sc. Mercurius) dixit: filius benedicti dei atque bonae uoluntatis. et ne de eius nomine taedium interrogationis sustineret, secutus adiunxit: cuius nomen non potest humano ore narrari... loquitur (sc. Mercurius) autem ad filium suum dicens: est autem quis, fili, (edd. filii) inenarrabilis sermo sapientiae sanctus sanctus... sequitur: de solo deo domino est, omnibus dominante deo mortalibus. et quia ab hominibus indagari non potest, addit et dicit: super homines est. 6—293, 5] Sedulius (cf. ibid.).

BRHSPVJ 1 uirtus Heumannus, quod esse in cod. Regiomontano testatur Struuius, opusc. I 145; uirtusque con. Buenemannus primo B 2 eius] quis V moratur H caelis S 5 enarrari B, enuntiare R ore hominis B hominis* (s ex b et u ? er.) P 6 αἴτιος — βούλησις] ΑΙΠΙΟΝΑΕ (om. τούτου) ΤΟΥΑΙΠΙΟΥΗΤΟΥΘΕΑΓΕΝΕΤΟΥΑΓΑΘΟΥΘΕΟCIC B, ΑΙΤΙΟCΑΕΤΟΥΤΟΥΤΟΥ ΑΙΝΟΥΗΤΟΥΑΤΑΘΟΥΒΟΥΑΗCΥC R, ΑΙΠΙΟCΑΕ ΤΟΥΤΟΥΕΑΙΟΥΕ ΤΟΥΘΕΤΟΥΑΤΑ ΤΟΥ ΒΟΥΒΟΥΑΕCIC H, ΑΙΠΙΟC ΑΕΤΟΥΠΟΥ ΤΟΥΑΙΠΙΟΥΗ ΤΟΥΘΕΑΓΕΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ ΒΟΥΑΗCIC S, ΗΙΚΗ (in ras. m. 3) ΔΕ ΤΟΥΤΟΥ (del. m. 3) ΤΟΥΔΙΚΙΟΥ. (Δ ex A et K in ras. m. 3) Η ΤΟΥΘΕΑΓΕΤΟΥΑΓΑΘΟΥ ΒΟΥΑΗCIC P, ΑΙΠΙΟCΑΕΤΟΥΤΟΥ ΤΟΥΤΟΥ ΑΙΠΙΟΥ Η ΤΟΥΘΕΑΓΕ (C fin. ras. ex θ ut uid.) ΤΟΥΑΓΑΘΟΥ ΒΟΥΑΗCIC V, ΑΙΠΙΟC ΔΕ ΤΟΥΤΟΥ ΑΥΤΙΟΥ Η ΤΟΥ ΘΕΑΓΕΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ ΒΟΥΑΗCIC Sedulius ἡ τοῦ — ἀγαθοῦ Stadtmuellerus, conl. Poemand. c. 14, 9 (pag. 133, 11 Parth.) πᾶν δὲ τὸ γεννητὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ γέγονεν, ὅπερ ἐστὶν ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πάντα δυναμένου ποιῆν; edd. τοῦ θεοῦ ἀγαθοῦ, Struuius, opusc. I 149 τοῦ θεοῦ καὶ ἀγεννήτου ἀγαθοῦ post ἀγαθοῦ add. edd. ἡ θεὸν προήνεγκεν, fort. interpretationem lat. qualis est in S et P secuti hanc causa autem huius causae uoluntas boni quae deum prouexit, sed extremis uerbis ΘΕΑΓΕΤΟΥ illud reddi ostendit etiam interpretatio ap. Sedulium haec causa autem huius causae quae deum prouexit, diuini boni uoluntas; lacuna locum corruptum esse etiam Struuius putat, sed Lact. proximum οὗ ad τούτου τοῦ αἰτίου traxisse uidetur; Ps.-Augustin. filius benedicti dei atque bonae uoluntatis, unde illum εὐλογητοῦ uel legisse in Lactantio suo uel ipsum e corrupta aliqua scriptura fort. ad similitudinem loci Marc. 14, 61 ὁ Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ conflauisse suspiceris.

θεοῦ βούλησις, οὗ τὸ ὄνομα οὗ θύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λα-
 ληθῆναι. et paulo post ad filium: ἔστιν γὰρ τις, ὃ τέκνον,
 ἀπόρρητος λόγος σοφίας ὁσιός τε περὶ τοῦ μόνου κυρίου πάν-
 των καὶ (πάντα) προσεννοούμενου θεοῦ, ὃν εἶπειν ὑπὲρ ἀνθρώπων
 5 ἔστιν. sed quamuis nomen eius, quod ei a principio pater 4
 summus inposuit, nullus alius praeter ipsum sciat, habet
 tamen et inter angelos aliud uocabulum et inter homines aliud.
 Iesus quippe inter homines nominatur. nam Christus non pro-
 prium nomen est, sed nuncupatio potestatis et regni: sic enim
 10 Iudaei reges suos appellabant. sed exponenda huius nominis 5

EPITOME 8—295, 3] c. 37, 9.

AUCTORES § 5 ss.] cf. Tertull. Apolog. c. 3 (pag. 125).

EXPILOTORES 8 s.] Isidor. orig. VII 2, 4.

BRHSPV] 1 οὗ OC S ΔΥΝΑΤΕ B, ΔΥΝΤΑΙ R, ΔΙΝΑΤΑΙ S Sedulius,
 ΔΥΝΑΤΑ P ANΘΡΩΠΙΝΩ RSV, ANΘΡΩΠΙΝΟ B, ANΘΡΩΠΩΝ (N er.) P,
 ANΘΡΩΠΙΝΟ Sedulius στόματι λαληθῆναι: om. P, CTOMATEAAAHΘHNAI. V
 AAATHΘENAI B, AAHONNAI S οὗ — λαληθῆναι] ΟΥΤΕΘΝΟΜΑΟΥΔΥΝΑΤΕ-
 ΑΝΤΡΩΠΙΝΟC TOMATI AAΛΘΕΝΑΕ H 2—5 locum in breuius contractum
 latine interpretatur Lactantius c. 9, 3 interpretatio lat. eadem in SP,
 simillima ap. Sedul. 2 ΕCΦΙΝ S τις ὧ] ΗCΩC S, ΤΙCΩ V, ΤΙCΟ Se-
 dulius ΤΕΧΝΟΝ V 3 ΑΠΟΡΡΕΤΟC B, ΑΝΟΡΡΗΤΟC S, ΠΟΡΡΗΤΟC V,
 ΠΟΡΡΕΤΟC Sedulius ΑΟΓΟC S ἔστιν — ἀπόρρητος] ΕCΤΙΝΓΑΤΤΑΙΛΟΕC-
 ΝΟΝΑΠΟΡΡΕΟC H ὁσιός τε περὶ scripsi secutus OCIOCICHERI R, conl.
 c. 9, 3 ineffabilem quendam sanctumque sermonem; OCIOCOCIOY B,
 OCIOCCIOIK H, ΟΥΤΟCOCIOCTIEPI (-ΤΕΡΙ P) SP, OCIOC ΠΕΡΙ V Sedu-
 lius; ὁσιος περὶ edd., ὁσιος ὁσίοις περὶ Struuius τοῦ μόνου — ἔστιν (5)]
 ΕΤΤΟΡΑΛΘ ΤΗΑΝΤΩΝΚΑΗΡΟΕΝΝΟΟΥΜΕΝΟΥΕΥΟΝΕΠΕΙΝΥΗΕ ΡΑΝΟΡΩΠΙΟ-
 ΝΕCΤΙΜ·S, ΤΟΥΜΟΚΥΡΙΟΠΑΝΤΩΝ· et cett.; H, ΤΟΜΟΝΟΥΚΥΠΑΝΡΩ ΚΑΙ-
 ΠΡΟΕΝΝΟΟΥ ΜΕΝΟΥΘΥΟΝ ΕΠΕΙΝΥΗΕΡ ΑΝΘΡΩΠΟΝΕCΤΙΝ (N final. add.
 m. 3) P μόνου] ΜΟΝΟΥΗ R ΠΑΝΤΟΝ B, ΠΑΤΩΝ V, ΠΑΝΤΟΥ Se-
 dulius 4 πάντα addidi, conl. fragm. Hermet. ap. Stob. ecl. I 35, 8 post
 med. ὁ δημιουργός πάντα προὑπιστάμενος et Ps.-Apul. Asclep. c. 28 (pag. 51, 14
 Goldb.) praescia omnium rerum diuinitate; cf. interpretat. lat. in SP
 de solo domino omnium et (et om. S) praesciente omnia deo (deo om. S);
 ap. Sedulium hoc de solo domino omnium et qui ante mente capitur deo
 ΠΡΟΕΝΝΟΟΥΜΕΝ///ΟΥ Sedulius θεοῦ] ΘΕΥ V ΠΕΙΝ BR, ΕΤΙΝ V,
 ΕΙΠΙΝ Sedulius ΑΥΗΕΡ B, ΥΠΗΕΡ R ΑΝΘΡΩΠΟΝ B, ΑΗΘΡΩΠΟΝ V,
 ΑΝΘΡΩΠΩΝ Sedulius 5 ΕCΤΙ V interpretatio lat. eadem in SP, similis
 ap. Sedul. quamuis (q er.) P ei] et V 6 nullus — tamen et om. V
 sciat] nouerit B, *sciat P 7 uocabulum et inter] uocabulunt (sic) inter
 et V alium B, aliud cett. 8 Iesus] ἰῆιμ B¹, corr. B³ naminatur P¹,
 corr. P³ 9 enim B³ 10 appellant P

ratio est propter ignorantium errorem, qui eum inmutata lit-
 6 tera Chrestum solent dicere. erat Iudaeis ante praeceptum
 ut sacrum conficerent unguentum, quo perungi possent ii
 qui uocabantur ad sacerdotium uel ad regnum, et sicut nunc
 Romanis indumentum purpurae insigne est regiae dignitatis
 assumptae, sic illis unctio sacri unguenti nomen ac potestatem
 7 regium conferebat. uerum quoniam Graeci ueteres χρίσθαι
 dicebant ungui, quod nunc ἀλείφεισθαι, sicut indicat Homeri uer-
 sus ille:

τοὺς δ' ἐπεὶ οὖν δμῶαί λούσαν καὶ χρίσαν ἐλαίῳ, 19

ob hanc rationem nos eum Christum nuncupamus, id est unctum,
 qui Hebraeice Messias dicitur. unde in quibusdam Graecis
 scripturis, quae male de Hebraeicis interpretatae sunt, ἡλει-
 8 μένος scriptum inuenitur, ἀπὸ τοῦ ἀλείφεισθαι. sed tamen utro-

AUCTORES 10] Od. 349; 88. 12 ss.] ἡλειμμένος Aquila interpre-
 tatus est I Reg. 2, 35; Ps. 83, 10. 88, 39; Dan. 9, 26 (Origen. Hexapl. ed.
 Montf. I 276. 599. 607; II 336).

EXFILATORES 2-7] Isid. orig. VII 2, 2. *

BRHSPV] 1 eum inmutata] mutata R 2 Chrestum] χρεῖς BH
 3 unguentum R, unguentum V quod (exp. m. 2) B, om. V perungi RHV,
 perunge P ii edd., hi BHSV, om. R, hii (exp. m. 3) P 4 et] sed B
 siē (~m. 2) S 5 purpura* (e cr.) R 6 adsumptae R² siē (~m. 2) S
 ungenti RH 7 uerum om. V ΧΡΕΙΕΘΕ B, spatio relicto om. R,
 unguentum ΚΥΡΙΟΕΘΕ H, unguentum ΧΡΕΙΘΑΙ S, ΧΡΕΙΕΘΑΙ P
 8 ungi RHV ΑΛΙΦΕΘΕ B, alifeste H, ΑΛΕΙΦΕΘΘΑΙ S, ΑΛΕΙΦΕΘΑΙ P,
 ΑΛΙΦΕΘΑΙ V siē (~m. 2) S homericus (om. S) HS 9 inter ille et τῶς;
 hoc quos propitiabant unxerunt oleo P 10 τοὺς δ' ἐπεὶ οὖν] ΚΑΙΤΟΥΣΜΕΝ B,
 ΤΟΥΣΜΕΝΑΙΟΥΝ P, ΤΟΥΣΜΕΝΟΙΝ (19 cr.) V δμῶαί — ἐλαίῳ] ΑΜΩΛΙΑΟΥΣ
 ΑΝΚΑΙΧΡΕΙΑΝΕΑΘ S ΔΜΩΛΙ RS, ΘΕΜΩΛΙ B, ΑΜΩΛΙ P, ΑΜΩΛΙΑ V
 ΑΟΥΓΑΝ V Χ(Ρ)ΥΓΑΝ B, ΧΡΕΙΑΝ RP ΕΑΛΙΩ RSV, ΕΑΕΩ B, ΕΑΛΙΩ P,
 ΕΑΛΙΩΝ V tus de dee poiun moiusa ceobris anelin H 11 eum] cum V
 christum S² id est om. V 12 hebraeice RH, hebraice BP, hebraice
 (ebr. S) SV messia RSP¹ (s. s. l. add. P²) V, messian H 13 he-
 braeicis H, hebraicis (ebr. P) BRP, hebraicis SV interpretatae (e fin.
 add. m. 3) P ἡλειμμένος; edd., ΗΑΩΜΕΝΟC B, ΗΑΙΜΜΕΝΟC RV, u
 elimenos S, unctus ΗΑΜΜΕΝΟC P, elimmenosy H 14 ΑΛΕΙΦΕ
 ΑΛΙΦΕΘΘΑ V ante graecum hoc ab unguendo SP graecum
 alipheste H, apotualifesthe S

libet nomine rex significatur, non quod ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cuius capiendi nondum tempus aduenit, sed quod caeleste ac sempiternum; de quo disseremus in ultimo libro. nunc uero de prima eius natiuitate dicamus.

8. In primis enim testificamur illum bis esse natum, primum 1
in spiritu, postea in carne. unde apud Hieremiam ita dicitur:
priusquam te formarem in utero, nouite. item: beatus
qui erat, antequam nasceretur; quod nulli alii contigit
praeter Christum. qui cum esset a principio filius dei, rege- 2
neratus est denuo secundum carnem. quae duplex natiuitas
eius magnum intulit humanis pectoribus errorem circum-
fuditque tenebras etiam iis qui uerae religionis sacramenta
retinebant. sed nos id plane dilucideque monstrabimus, ut 3
amatores sapientiae facilius ac diligentius instruantur. qui
audire dei filium dici, non debet tantum nefas mente concipere,
ut existimet ex conubio ac permixtione feminae alicuius deum
procreasse, quod non facit nisi animal corporale mortique sub-
iectum. deus autem cum solus adhuc esset, cui permiscere 4
se potuit? aut cum esset tantae potestatis, ut quidquid uellet

3 in ultimo libro] c. 20. 24.

EPITOME 5 s. 9 s.] c. 38, 2.

AUCTORES 7] Ier. 1, 5; cf. Cyprian. pag. 55, 16. 7 s.] locus in
Sacra Scriptura non inuenitur, sed accedit quodammodo ad sententiam
eorum uerborum quae apud Ierem. subsequuntur (ex interpret. Itala ap.
Cyprian.); et priusquam exires de uulua, sanctificaui te et prophetam in
gentibus posui te. 9 s.] qui cum — carnem] Cyprian. pag. 73, 3 s.

BRHSPV] 3 quod del. R sempiternum est P 4 libro add. H²
nero om. R 5 illum om. H 6 inde H hieremian RH, hieremiā S
7 item SV, item alibi B, item apud eundem R, et item apud ipsum P,
om. H creatus Heumannus 8 contingit RP¹, n del. P³ 9 ~~12~~ B
filius dei om. PV, sed cf. Cyprian. quod cum a principio filius dei fuisset,
generari denuo haberet secundum carnem 10 natiuitas (e ex.) S 11 uero-
rem] rorem H circumfu-dit(qu)ae (u? ex.) B 12 tenebris B¹, uero B²
iis B, h* (corr. m. 2) B, his HSP, hi V quae B¹, cor. B² uero]
diuinae R, uera V add. P³ 13 om. V 14 dilucide-
que (i ex e m. 2) monstrant 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100
quod] uult-
cuiusquid
10 eum

efficeret, utique ad creandum societate alterius non indigebat: nisi forte existimabimus deum, sicut Orpheus putauit, et marem esse et feminam, quod aliter generare non quierit, nisi haberet uim sexus utriusque, quasi aut ipse secum coierit aut sine
 5 coitu non potuerit procreare. sed et Hermes in eadem fuit ⁵ opinione, cum dicit eum αὐτοπάτορα et αὐτομήτορα. quod si ita esset, ut a prophetis pater dicitur, sic etiam mater diceretur.
 6 quomodo igitur procreauit? primum nec sciri a quoquam pos- sunt nec enarrari opera diuina, sed tamen sanctae litterae docent, in quibus cautum est illum dei filium dei esse sermo-
 10 nem itemque ceteros angelos dei spiritus esse. nam sermo ¹⁰ est spiritus cum uoce aliquid significante prolatus. sed tamen quoniam spiritus et sermo diuersis partibus proferuntur, si- quidem spiritus naribus, ore sermo procedit, magna inter hunc dei filium ceterosque angelos differentia est. illi enim ex deo ¹⁵ taciti spiritus exierunt, quia non ad doctrinam dei tradendam, ¹⁵
 8 sed ad ministerium creabantur. ille uero cum sit et ipse spiritus, tamen cum uoce ac sono ex dei ore processit sicut

EPITOME 10 s. sermonem] c. 37, 2.

AUCTORES 2—5] frg. 62 Abel; cf. frg. 123, uers. 3 Ab., frg. VI 11 ap. Hermannum et eundem ad Argonaut. 14; Lobeckii Aglaopham. I 492 s. 5 s.] cf. p. 26, 2 ss. § 6 ss.] cf. Tertull. Apolog. c. 21 (I p. 198 s.) 9 sanctae litterae] cf. infra § 13—16. 10 sermonem] cf. Cyprian. pag. 64, 16. 11 itemque — esse] Ps. 103, 4. 11 s.] cf. Tertull. adu. Prax. c. 7 (II pag. 660): quid est enim, dices, sermo eqs.

BRHSPV] 2 existimauius RV, existimabamus H siē (~ m. 2) S orieus V 3 et om. V generari V non quierit] nequierit H 5 non bis R et om. SH fuerat B¹, fuerit B³ 6 **opinioe (in ? er.) B eum] eum APCENOΘHAYN B, deum H ΑΥΤΟΠΑΤΟΡΑ S, ΑΥΤΟ-ΠΑΡΑΤΟΡΑ (C add. et PA del. m. 3) P autopatora autometora (et om.) H ΑΥΤΟΜΗΤΟΡΑ P³ 7 ~ P²⁹ profectis H pater dicitur] praedicatur pater B 8 primo P nec sciri] nesciri R 9 narrari PV sacrae B 10 dicent V sermonem] sermonem siue etiam rationem B 11 locus itemque ceteros — nobis reuelaret (297, 5) om. a B¹ (uerba itemque ceteros post rationem s. l., cetera in mg. inf. add. B³) V, sed defenditur loco Epit. 37, 3 ex omnibus angelis, quos idem deus de suis spiritibus figurauit; cf. ad pag. 297, 9 12 est] et HS significat ante H 14 ore sermo] sermo ex ore RS 15 ceterosque] et ceteros S 16 tacitu (sic) spiritu H tradendam om. H 18 siē (~ m. 2) S

uerbum, ea scilicet ratione, quia uoce eius ad populum fuerat
 usurus, id est quod ille magister futurus esset doctrinae dei et
 caelestis arcani ad homines perferendi. ipsum primo locutus
 est, ut per eum ad nos loqueretur et ille uocem dei ac uolun-
 5 tatem nobis reuelaret. merito igitur sermo ac uerbum dei 9
 dicitur, quia deus procedentem de ore suo uocalem spiritum,
 quem non utero, sed mente conceperat, inexcogitabili quadam
 maiestatis suae uirtute ac potentia in effigiem, quae proprio
 sensu et sapientia uigeat, comprehendit; et alios item spiritus
 10 suos in angelos figurauit. nostri spiritus dissolubiles sunt, 10
 quia mortales sumus, dei autem spiritus et uiuunt et manent
 et sentiunt, quia ipse immortalis est et sensus ac uitae dator.
 nostrae uoces licet aurae misceantur atque uanescant, tamen 11
 plerumque permanent litteris comprehensae: quanto magis dei
 15 uocem credendum est et manere in aeternum et sensu ac uir-
 tute comitari, quam de deo patre tamquam riuus de fonte
 traduxerit! quodsi quis miratur ex deo deum prolatione uocis 12
 ac spiritus potuisse generari, si sacras uoces prophetarum co-
 gnouerit, desinet profecto mirari. Solomonem patremque eius 13
 20 Dauid potentissimos reges fuisse et eosdem prophetas etiam iis
 fortasse sit notum, qui diuinas litteras non attigerunt: quorum
 alter, qui posterius regnauit, Troianae urbis excidium centum

EPITOME 17—298, 2] c. 37, 7.

AUCTORES 9 et alios — figurauit] cf. ad pag. 296, 11.

BRHSPV 1 ea scilicet ratione] scilicet e ratione *B* (i. e. *B*³) 2 magister]
*m̃g ex m̃r S*² 3 caelestis *S*² perferendo *B* (i. e. *B*³) quod ipsum *H*,
 p¹ ipsum *S*² 4 est *om. H* ad nos] nobis *H* 5 igitur] autem *BHV*
 ac] et *V* uerum *V* 6 procreantem *R*, procedentē (~ *m. 2*) *S* uo-
 calem *B*³ 7 inexcogitabili *B*³ 8 uirtute* (*m. er.*) *V* effigiem] effigiem
 similitudinis suae *B* qui *B* 9 et ante sapientia] ac *R* locus et alios
 item — traduxerit (17) *om. a B*¹ (in *mg. add. B*²) *V*, sed una cum loco
 pag. 296, 11 ss. uerbis *Epitomae defenditur* 10 suos *om. S* dissolu-
 biles *R*, solubiles *S* 11 manent] audiunt *S* 13 uocis *B* aura *B*
 15 uocē (~ *m. 3*) *P* pr. et *om. RS* 16 pr. de *om. P* 17 transduxerit *H*
 ex deo *om. S* deo] duo *V* 17 cognouerat *B*¹, corr. *B*² 19 salomo-
 nem *HSV* 20 dauit *B* potissimos *H* iis *P*³, his *BHSP*¹ *V*, iis *R*
 21 notum sit *B* non diuinas litteras *B* 22 troianae (e *add. m. 3*) *P*

- 14 et quadraginta annis antecessit. huius pater diuinorum scriptor hymnorum in psalmo XXXII sic ait: uerbo dei caeli soli-

AUCTORES 2] Ps. 32, 6; cf. Cyprian. pag. 64, 18.

BRHSPV] 1 et om. P annis¹ S² scriptor hymnorum om. P 2 uerbo C cum Vulg. et Cypriani codd. AW, sermone Cypriani codd. LMB, Tertull. adu. Hermog. c. 45 (II p. 377), adu. Prax. c. 7 (II p. 660), c. 19 (p. 678). postulatur paene propter ea quae inde a § 6 et c. 9, 1-3 disputantur, unum saltem testimonium S. Scripturae quo sermo dei appelletur, cum praesertim et Epit. c. 37, 2 sermo tantum dei, non uerbum nominetur et infra c. 29, 6 similis sit locus cum igitur a prophetis . . sermo dicatur et ap. Cyprianum, cuius Testimonia potissimum Lact. per totam hanc partem libri sequitur, p. 64, 16 lemma sit quod Christus idem sit sermo dei (cf. etiam Tertullianum de sermone dei disputantem et testimonia ab eo adlata adu. Prax. c. 5. 7 s. 11. 13. 15. 19 al.). grauissimum uero accedit illud, quod uestigia quaedam inueniuntur (cf. ad proxima uerba solidati et eius, p. 299, 11 fuit, p. 302, 2 illum et illo, al.), quibus indicatur Lactantium codice Testimoniorum Cypriani qui esset similis codicis L (Vindobonensis) usum esse, quo in codice L e recensione quadam Italiae, quam Tertullianus quoque adhibere solet (cf. Roenschium, das Neue Testament Tertullians p. 250 s., Italia u. Vulg. p. 4 cum adn. 7) constanter sermo dicitur, non uerbum. atque etiam uno S. Scripturae loco nomen illud seruatum est in codice H, p. 299, 2 sermonem: quod hoc ipso loco, quo exceptis Tertulliano et codicibus quibusdam Cypriani omnes testes uerbum habere uidentur (cf. Sabaterium II 91), a librario in codicem H inlatum esse minus credibile est, nisi forte uigente etiam Italiae memoria in archetypo nostrorum codicum adscriptum inde in codicem H inrepsisse sumitur; sermonem autem hoc loco qui Lactantium scripsisse sibi persuadet, etiam p. 299, 4 sermo et 6 sermonem restituendum esse concedat necesse est. quare aut statuendum est Lactantium aliqua de causa in testimoniis nomine sermo uti noluisse et in locos S. Scripturae e Cypriano petitos nomen uerbum sua aetate fort. usitatius induxisse, id quod eo facilius fieri poterat, quod non solum uiginti fere locos S. Scripturae habet qui non inueniuntur apud Cyprianum, ex alio uidelicet auctore aut ex sua scientia additos, sed ne omnium quidem eorum quos cum illo communes habet locorum eandem quam ille formam exhibet [cf. adn. crit. ad c. 12, 4 (Is. 7, 14 accipiet in utero), 'Auctores' ad c. 12, 12 (Dan. 7, 13 s.), § 18 (Is. 45, 1-3), c. 13, 19 (Is. 11, 10), c. 14, 6 (Zach. 3, 1-8) al.]; aut id sumendum est, non solum omnibus illis locis cieto sermo nomine uerbum ex Vulgata inlatum esse, sed etiam § 8 sicut uerbum, § 9 ac uerbum, c. 9, 1 uerbum siue additamenta esse interpolatoris: quod uiolentum sane remedium uix quisquam adhibere audeat (cf. infra c. 15, 10 cum ipse esset dei uerbum et Tertull. Apolog. c. 21, I p. 201, ostendens se esse uer-

dati sunt et spiritu eius omnis uirtus eorum. item
 rursus in psalmo XLIII: eructauit cor meum uerbum
 bonum, dico ego opera mea regi, contestans uidelicet nulli
 alii opera dei esse nota nisi filio soli, qui est uerbum dei et
 5 quem regnare in perpetuum necesse est. item Solomon ipsum 15
 uerbum dei esse demonstrat, cuius manibus opera ista mundi
 fabricata sint. ego inquit ex ore altissimi prodiui ante
 omnem creaturam. ego in caelis feci ut oreretur
 lumen indeficiens, et nebula texi omnem terram. ego
 10 in altis habitauit et thronus meus in columna nubis. Io- 16
 hannes quoque ita tradit: in principio fuit uerbum et uer-

AUCTORES 2] Ps. 44, 2; cf. Cyprian. p. 64, 17. 7] Ecclesiastic.
 24, 5ss. (3s. LXX); cf. Cyprian. p. 62, 15; Ecclesiastici locum Lact. cum
 Cypriano tribuit Salomoni, cf. Roenschium, Zeitschr. f. d. histor. Theol.
 1871 p. 609 s. 10] Io. 1, 1-3; cf. Cyprian. p. 65, 2.

bum dei id est λόγος; aut eo confugiemus, ut Lactantium testimonia tam
 sermo quam uerbum nominis dedisse dicamus ita, ut fort. p. 298, 2 sermone
 dei, 299, 2 sermonem (cf. cod. H), 4 qui (!) est sermo, 5 s. ipsum sermonem
 scriberet, in loco autem celeberrimo notissimoque Ioannis (§ 16) uerbum
 adhibere uellet, quod quin pro nomine sermo in recensione quadam usita-
 tissima Italiae hoc loco fuerit, inde ab Hieronymo receptum, propter plurima
 testimonia (cf. Sabaterium III 385) dubitari non potest. dī* (i in ras.)
 ex dñi ut uid. H² solidati RHSPV cum Cypriani codd. LMB, firmati B
 cum Vulg. et Cypriani codd. AW

BRHSPV] 1 spū (u in ras. ex s? m. 1?) P eius PV cum Cy-
 priani codd. LB et Tertulliano adu. Prax. c. 7 (cf. adu. Hermog. c. 45
 ipsius, om. oris), oris eius BRHS cum Vulg. et Cypriani codd. AWM.
 ad loc. Psalmi cf. Roenschium, Zeitschr. f. d. hist. Theol. 1871 p. 588
 idem S² 2 quadragesimo quarto tertio R, XLIII. H eructauit RP^{ae}
 (alt. u expunx. P¹⁹), fort. recte; cf. Roenschium, l. c. p. 589 s., Italia u.
 Vulgata p. 362. 467 uerbum BRSPV cum Cypriani codd. AWMB et
 Vulg., sermonem H cum Cypriani cod. L et Tertull. adu. Hermog. c. 18
 (II p. 355), adu. Prax. c. 7 (II p. 660), c. 11 (p. 665); cf. ad 298, 2 4 ali R,
 alio H soli om. B uerbum] cf. ad 298, 2 et quem — uerbum dei om. R
 5 solomon B, sal- cett. ipse BV 6 uerbum] cf. ad 298, 2 7 fabricata
 (tert. a ex i m. 3) P sunt BS (sed ex sint S²), sunt P prodiui.
 ante bis P 8 oreretur BR²SV cum Cypriani codd. LWM¹, oriretur R²
 (i ex e) HP cum rel. Cypriani 10 ad loc. Eccles. cf. Roenschium
 p. 609 iohannes C 11 ita om. B tradidit HP^{ae} fuit R cum Cy-
 priani codd. LB pag. 65, 3 et 70, 7, erat BHSPV cum Vulg. et rel.
 codd. Cypr.

bum erat apud deum et deus erat uerbum. hoc fuit in principio apud deum. omnia per illum facta sunt et sine illo factum est nihil.

- 1 9. Sed melius Graeci λόγον dicunt quam nos uerbum siue sermonem: λόγος enim et sermonem significat et rationem, 5
2 quia ille est et uox et sapientia dei. hunc sermonem diuinum ne philosophi quidem ignorauerunt, siquidem Zenon rerum naturae dispositorem atque opificem uniuersitatis λόγον prae-
dicat, quem et fatum et necessitatem rerum et deum et
3 Iouem pro deo accipere. sed nihil obstant uerba, cum sen- 10
tentia congruat ueritati. est enim spiritus dei quem ille ani-
mum Iouis nominauit. nam Trismegistus, qui ueritatem paene
uniuersam nescio quo modo inuestigauit, uirtutem maiestatem-
que uerbi saepe descripsit, sicut declarat superius illud exem- 15

EPITOME 2 s.] c. 37, 4. 5 s.] c. 37, 2.

AUCTORES 3 s.] cf. Tertull. adu. Prax. c. 5, II p. 658 (hanc — appellamus); Apolog. c. 21 (I p. 198). 7 ss.] cf. Laert. Diog. VII 134. 135 extr. 147; Tertull. Apolog. ibid. 15 superius illud exemplum] p. 293, 2.

EXPILATORES 4 s.] Ps.-Augustin. c. quinque haeres. uol. VIII appendic. p. 8 D Maur.: melius Graeci dicunt λόγος (λόγον scribendum uid.). λόγος quippe uerbum significat et rationem.

BRHSPV] 1 fuit C (nisi quod erat in ras. ex fuit B³ cum Vulg.) cum Cypriani codd. LB in] a RV 2 omnium R¹ illum B cum Tertull. adu. Hermog. c. 20 (II p. 357), ipsa R¹, ipsum R² HSPV cum omnib. codd. Cypriani et Vulgata; cf. δὲ ἀποτὸν LXX 3 illo B cum Cypriani codd. LWMB et Tertull. adu. Hermog. c. 20 (II p. 357), cf. adu. Prax. c. 7. 15 (II p. 660. 674), de resurr. carn. c. 5 (II p. 474), ipso RHSPV cum Cypri. cod. A et Vulgata; cf. χωρὶς ἀποτὸν LXX nihil est factum R, nihil factum est V ad loc. Ioannis cf. Roenschium p. 615 4 grecia V logon BS, logos H quam om. V si e (n er.) sic V 5 sermonē (~ m. 2) S logon B, logos H enim et sermonem om. P 6 dei om. B 7 nec HS siquidem om. R zeno RSPV 8 dispositionem B¹, in ras. corr. B² logō B, logon (g ex c m. 2) H, AOTON V praedica+st (ui er.) B 9 et om. H factum R¹ S¹ ac (c expunct.) HV necessitate H 10 consuetudine] conditione B 11 Iouem] iouem (add. m. 3) etiam (eti m. 2) B dum R 12 ueritatis H 14 nescit B uirtutē (~ m. 2) S uirtutemque, om maiestatem V 15 uerbis B si e (~ m. 2) S

plum, quo fatetur esse ineffabilem quendam sanctumque sermonem, cuius enarratio modum hominis excedat.

Dixi de natiuitate prima breuiter ut potui. nunc de secunda, 4 quoniam controuersia est in ea maxime, latius disserendum 5 est, ut ueritatem scire cupientibus lumen intelligentiae praeferamus.

10. In primis igitur scire homines oportet sic a principio pro- 1 cessisse dispositionem summi dei, ut esset necesse adpropinquante saeculi termino dei filium descendere in terram, ut 10 constitueret deo templum doceretque iustitiam, uerum tamen non in uirtute angeli aut potestate caelesti, sed in figura hominis et condicione mortali, et cum magisterio functus fuisset, traderetur in manus inpiorum mortemque susciperet, ut ea quoque per uirtutem domita resurgeret et homini, quem indu- 15 erat, quem gerebat, et spem uincendae mortis offerret et ad praemia immortalitatis admitteret. hanc ergo dispositionem 2 ne quis ignoret, docebimus praedicta esse omnia quae in Christo uidemus esse completa. nemo adseuerationi nostrae fidem 3 commodet, nisi ostendero prophetas ante multam temporum 20 seriem praedicasse, fore aliquando ut filius dei nasceretur sicut homo et mirabilia faceret et cultum dei per totam terram seminaret et postremo patibulo figeretur et tertio die resurgeret. quae omnia cum probauero eorum ipsorum litteris 4 qui deum suum mortali corpore utentem uiolauerunt, quid aliud

EPITOME 24—302, 2] c. 36, 1 (quid — religiosa).

B(G)RHSPV 1 fateretur *B* 2 modum *H*² hominis] sermonis *H* 3 primae *B*² ut potui *om.* *H* 4 maxima *BP*³ (*s. l. corr.*, maxime *P*¹) *V* 7 primis (*alt. i ras. ex u*) *H* precessisse *V* 8 adpropinquantē (*exp. m. I ?*) *P* 10 rerum *B*¹, *in ras. corr.* *B*³ 11 non in uirtute] non modo quidem uirtutem *H* potestatem *H* in] et in *SH* figuram *V* 12 conditionem *P*¹, *m del.* *P*³ et ante cum] ut *R edd.* fuisse *H* 13 traderet (*~m. 2*) *S* ea* (*m er.*) *R* 14 et] ut *B*, et *P*³ a (quem indu-) [era]t incipit codicis *G* pag. 75 (63), cuius in uerss. 1—5 pauca legēbantur 15 quemque* (*ante gerebat*) *R*² et] in *B^{ar}* (*nunc eras.*) *G* spē (*~m. 2*) *B* uincendae *B*² offerret *om.* *H*, afferret *edd.* 17 praedicata *V* 18 uidebimus *P*¹, *bi del.* *P*³, uidebamus *V* 19 temporum] annorum *B* 20 ut aliquando *S* ut *om.* *P* sic (*~m. 2*) *S* 21 homo *om.* *P* miralia *V* totam *H*² 22 pr. et *om.* *H* et tertio die resurgeret *om.* *R* 24 summum *B*, suum, *V*² utendum *B* uiolauerint *V*¹

obstabit quominus ueram sapientiam clarum sit in hac sola religione uersari?

- 5 Nunc a principio totius sacramenti origo narranda est. maiores nostri, qui erant principes Hebraeorum, cum sterilitate
atque inopia laborarent, transierunt in Aegyptum rei frumentariae gratia ibique diutius commorantes intolerabili seruitutis
6 iugo premebantur. tum misertus eorum deus eduxit eos ac liberauit de manu regis Aegyptiorum post annos quadringentos
et triginta duce Moÿse, per quem postea lex illis a deo data
est. in qua educatione ostendit uirtutem maiestatis suae deus. 10
7 transiecit enim populum medio mari rubro praecedente angelo
et scindente aquam, ut populus per siccum gradi posset, quem
uerius, ut ait poeta,

curuata in montis faciem circumstetit unda.

- 8 qua re audita tyrannus Aegyptiorum cum magna suorum manu 15
insecutus et mare adhuc patens temere ingressus coeuntibus
aquis cum omni exercitu deletus est. Hebraei uero ingressi
9 in solitudinem multa mirabilia uiderunt. namque cum sitim

EPITOME 3—10] c. 38, 3.

AUCTORES 14] Verg. Georg. IV 361.

EXPILATORES 15—18] cf. Sulpic. Seuer. Chron. I 15, 5 s.

B(G)RHSPV] 1 obstauit *V* clarum sit ueram sapientiam *R* sola*
(m. er.) *V* 3 sacramenti (i ex a) *V* maioris *V*^{ae} 4 nostris *V* he-
braeorum (hae- *H*) *BHSV*, haebraeorum *P* sterilitate *B*¹ (corr. *B*²) *H*
5 aquae *B*¹, aquae *B*³ 6 intolerabilis *RS*, intollerabili *H*, intolerabili
(-is ex es) *P*, intolerabili (tert. i ex e) *V* 7 tunc *HP* miseratus (i er.) *B*
deduxit *P* 8 regis *B*³ anno *S*² 9 et om. *SP* ducem *V* moÿse *S*,
moÿsen (n ras. ex m) *V* postea per quem *B* 10 educatione *H* osten-
ditur *V* maiestatis *P*¹, corr. *P*³ 11 transiecit *B*, traiecit *ceit*. ante-
cedente *S* 12 et scindente] exscindente (~m. 2) *S* transgredi *B*
13 a Gilius ut ait poeta incipit codicis *G* pag. 76 (64) *paene tota lecta*
uerius] uergilius *B*, idem fuerat in *G*, uer-us (i er.) *P* ut ait poeta *B*¹,
ut ait poeta *B*³ 14 montibus *P*, montibus *V*² facie *BGH*, faciem,
sed m. del. m. 3 *P*; faciem Verg. circumstetit *S* unda *V* 15 quam
rem auditam *BG* 16 et] est et *H*, est *V* adhuc *B*, adthuc *G* 17 exer-
citu* (m. er.) *R* delusus *S* hebrei *BSPV*, haebrei *H* ingressi *BGP*,
egressi *RHSV*; cf. ingressos eremum Sulpic. Seuer. pag. 17, 13 18 soli-
tudinem *DGRP*, solitudine *HSV* multa om. *B*¹ (s. l. add. *B*²) *G* siti* *V*

paterentur, ictu uirgae rupe percussa prosiliuit fons aquae populumque recreauit. quo rursus esuriēte caelestis alimenti 10 pluuiā descendit; quin etiam coturnices in castra eorum uentus inuexit, ut non modo pane caelesti, sed etiam instructoribus
 5 epulis saturarentur. pro his tamen diuinis beneficiis honorem deo non reddiderunt, sed depulsa iam seruitute, iam siti fameque deposita in luxuriam prolapsi ad profanos Aegyptiorum ritus animos transtulerunt. cum enim Moyses dux eorum 12 ascendisset in montem atque ibi quadraginta diebus moraretur, aureum caput bouis, quem uocant Apim, quod eos in signo
 10 praecederet, figurarunt. quo peccato ac scelere offensus deus impiū et ingrātum populum pro merito poenis grauib. adfecit et legi quam per Moysen dederat subiungauit. postea 14 uero cum in deserta quadam parte Syriae consedisent, amiserunt uetus nomen Hebraei, et quoniam princeps examinis eorum Iudas erat, Iudaei appellati et terra quam incolere Iudaea. et primo quidem non dominio regum subiecti fuerunt, 15 sed populo ac legi ciuiles iudices praesidebant, non tamen in annum constituti sicut Romani consules, sed perpetua iurisdictione subnixi. tum sublato iudicium nomine potestas regalis inducta est. uerum iudicibus regimen eorum tenentibus 16

EPITOME 5—11] c. 38, 4. 16 (Iudaei)] c. 38, 3.

AUCTORES § 11 s.; c. 11, 1] Cyprian. pag. 38, 20 s.

EXPILATORES 10 s.] cf. Isidor. orig. VIII 11, 86.

B(G)RHSPV] 1 uirge P¹, uirgē P², sic saepissime corr. m. 3 rupe percussa] rupae percussa petra G prosiliuit HV 2 quo rursus — pane caelesti (4) om. S rursum B caelesti P alimenti B, alimenti* (s. er.) V 3 descendit P in castra in P¹, alt. in del. P² 4 inuēx P, induxit V instructoribus S 5 aepulis BHP, [ae]pulis G saturentur S tam P 6 sed depulsa — transtulerunt om. S. sitim B 7 luxuriem PV 8 ritus V moyses S 8 demoraretur P 10 aureū (~m. 2) S [u]obis G apī S eos in signo] o signo V 11 praecederent H 12 pro om. BG meritis H 13 mosen S dederat V 14 deserto BG consedisissent H 15 hebrei BGV, ebrei S, haebrei P; an eiciendum? in examinis desinit codicis G pag. 76 (64) examinis V² 16 iudei SP appellati] sunt appellati H edd. terra S, terram BRHP¹ (m. del. P²) V 17 iudea BP, iuda R, iudaeam H domino P regem R¹, regio s. l. corr. R² 18 praesidabant P¹, corr. P² 19 iurisdictione S, iurisdictione, sed c. del. m. 3 P 20 subnixi H tunc H 21 regimen (i. ex e. m. 2) R

- prauas religiones saepe susceperant, atque offensus ab iis deus
 totiens alienigenis subiugabat, donec rursus paenitentia populi
 17 mitigatus liberaret eos seruitute. item sub regibus finitimo-
 rum bellis ob delicta uexati, postremo capti abductique Baby-
 lonem poenas impietatis suae graui seruitio pependerunt, donec 5
 Cyrus ueniret in regnum, qui statim Indaeos restituit edicto.
 18 exinde tetrarchas habuerunt usque ad Herodem, qui fuit sub
 imperio Tiberii Caesaris: cuius anno quinto decimo id est
 duobus Geminis consulibus ante diem decimum Kalendarum
 19 Aprilium Iudaei Christum cruci adfixerunt. hic rerum textus, 10
 hic ordo in arcanis sanctarum litterarum continetur. sed prius
 ostendam qua de causa in terram uenerit Christus, ut funda-
 mentum diuinae religionis et ratio clarescat.
- 1 11. Cum saepe Iudaei praeceptis salutaribus repugnarent
 atque a diuina lege desciscerent aberrantes ad inpios cultus 15
 deorum, tum deus iustos et electos uiros sancto spiritu imple-
 bat, prophetas, in media plebe constituens, per quos peccata
 ingrati populi uerbis minacibus increparet et nihilominus hor-
 2 taretur ad paenitentiam sceleris agendam: quam nisi egis-
 sent atque abiectis uanitatibus ad deum suum redissent, fore 20

EPITOME 14—305, 3] c. 38, 5.

AUCTORES 15—17. 305, 3—6] cf. Cyprian. pag. 39, 19.

BRHSPV] 1 susceperunt B ad H hiis P¹, h del. P², his cett. 2 post
 totiens hoc eos BRP, dōs S¹, eos ras. corr. S² alienis H rursus om. R
 3 seruitutē (~er.) S 4 adductique V babylone B, in babilonem S
 5 poenas B^{ae} ppenderrunt P 6 cōyrus (exp. m. 1?) P iudeos BP;
 hinc uariae scripturae huius uocis non adferuntur 7 exin B tethrar-
 cas BV 8 T. S, tiberi V XV (puncta om. V) HSV id est om. B,
 idem H 9 cons. R¹ (s. l. sulibus add. R²) V, cōns. S, CONSS. P
 X. (X. V) Kal. RPV, XKI S 10 apriles R, ap. S, aprit P, apr. V
 aut eundem atque Lact. aut alios dies tradunt ceteri auctores; cf. Lipsium,
 die Pilatus-Acten, ed. alt. (1886) p. 27 cruci (i ex e m. 2) R affige-
 runt R¹, corr. R², adfecerunt H hic] is H testus R¹, corr. R² 11 in
 om. P archanis R, arcani P sanctarum R² 12 terra HS¹ (~add. S²) V
 uenerit (in er.) B, uenerat P 15 a om. H, a (d er.) S disciscerent HP
 ad ex ab S² cultis H 16 tunc B uigros S² spiritu sancto S in-
 plebat] replebat iterum H² 17 plene B¹, corr. B² 18 ingrata V et] e P
 ortarentur V 20 atque] et S sum R

ut testamentum suum mutaret id est hereditatem uitae immortalis ad exteras conuerteret nationes aliumque sibi populum fideliorum ex alienigenis congregaret. illi autem a prophetis 3 increpiti non modo uerba eorum respuerunt, sed quod sibi
 5 peccata exprobrarentur offensi eos ipsos exquisitis cruciatibus necauerunt. quae omnia diuinae litterae signata conseruant. dicit enim propheta Hieremias: misi ad uos seruos meos 4 prophetas. ante lucem mittebam, et non audiebatis me neque intendebatis auribus uestris, cum dicerem
 10 uobis: conuertantur unus quisque a uia sua mala et a nequissimis adfectionibus uestris, et habitabitis in terra ista, quam dedi uobis et patribus uestris a saeculo usque in saeculum. nolite ambulare post deos alienos, ut seruiatis eis, et ne incitetis me in operibus
 15 manuum uestrarum ad disperdendos uos. Hesdras 5 etiam propheta, qui fuit eiusdem Cyri temporibus a quo Iudaei

EPITOME 2—6] c. 38, 6.

AUCTORES 7] Ier. 25, 4—6; cf. Cyprian. p. 39, 20. 15] II Esdr. (Nehem.) 9, 26; cf. Cyprian. p. 40, 11.

BRHSPV] 1 hereditatē (~m. 2) S, hereditatem (. m. 3) P post uitae add. et H² immortalitatis H 2 sibi populum bis V¹, alt. del. V² fideliorum H 3 a postea add. P 4 increpiti RV, increpeti H, increpati BSP; cf. c. 14, 17; 16, 12 5 exprobrarentur B² exquisitis (tert. i ex o m. 1?) P 6 negauerunt V conserbant B¹, corr. B² 8 audiebatis BRHV cum Cypriano, obaudiebatis SP 9 auribus B² cum dicerem uobis] dicens Cyprian., λέγων LXX 10 conuertantur recepi, conuertatur (n. er.) B, cf. conuertatur Cypriani cod. L, conuertatur cett. Lactantii et Cypriani codd., edd.; ἀποστράφητε ἕκαστος LXX conuertantur — dedi uobis (12) om. S unus quisque uestrum s. l. add. B³ a post et] a* (d. er.) H 11 adfectionibus BV cum Cypriani codd. paene omn., adfectionibus RHP cum Cypriani cod. B habitatis P 12 ista om. B parentibus B 13 usque] et usque S cum Cypriani cod. M¹ et Vulg. 14 et (ante ne) RHS cum omn. codd. Cypriani pag. 40, 5; pag. 324, 2; pag. 355, 3; et om. BPV (pariter Firmic. Mat., de err. prof. rel. c. 28, 12) ante et ne incitetis omissum hoc et ne adoraueritis eos, cf. Ierem. et Cyprian. 15 manum V uestrarum R², urarum (~m. 2) S dispergendos P *uos (s. eras.) S ad locum Ieremiae cf. Roenschium p. 573 haesdras B, hesdras P, esdras V 16 fuit P³

sunt restituti, sic loquitur: desciverunt a te et abiecerunt legem tuam post corpus suum et prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos ut reuerterentur ad
 6 te. item Helias in libro Basilion tertio: aemulando aemulatus sum domino deo omnipotenti, quia dereliquerunt
 5 te filii Israhel, altaria tua demolierunt et prophetas tuos interfecerunt gladio: et remansi ego solitarius
 7 et quaerunt animam meam auferre eam. propter has illorum inpietates abdicauit eos in perpetuum, itaque desiit prophetas mittere ad eos. sed illum filium suum primoge-
 10 nitum, illum opificem rerum et consiliatorem suum, delabi iussit e caelo, ut religionem sanctam dei transferret ad gentes, id est ad eos qui deum ignorabant, doceretque iustitiam,
 8 quam perfidus populus abiecerat. quod iam pridem denun-
 15 tiauerat se esse facturum, sicut Malachiel propheta indicat dicens: non est mihi uoluntas circa uos, dicit dominus, et sacrificium acceptum non habebo ex manibus ue-

EPITOME 8—14] c. 38, 6. 16—307, 2] c. 43, 5.

AUCTORES 4] III(I) Reg. 19, 10; cf. Cyprian. pag. 40, 7. 10 primogenitum] pag. 286, 9. 11 opificem rerum] τῶν πάντων ποιητής; pag. 287, 2. cf. pag. 15, 20. consiliatorem] pag. 291, 8. 12 ss.; c. 13, 1; c. 20, 11] cf. Cyprian. pag. 54, 1; 58, 13. 15] Mal. 1, 10 s.; cf. Cyprian. pag. 50, 7.

BRHSPV 1 restituti+is (s. er.), om. sic, *S* a te om. *R* et abiecerunt — ad te (3) om. *S* 2 suum om. *R* 3 reuertarentur *V*¹ a te *H* 4 ad loc. *Esdrae* cf. *Roenschium* pag. 601 helpas *R*¹ Basilion] regnorum *V* tertio] tertio ait *B* aemulatus *V* 5 suum *B*¹, pr. u. del. *B*² 6 te *B*², e *R*, de, *H*² filiū *B*³ israhel *RH*, israhel *B*¹, istrael *B*², ihl *S*, isrl *PV* altaria *B*¹*H* cum *Cypriano* et *Vulg.*, etiam in *LXX* copula deest; et altaria *B*³ (s. l. add.) *RSPV* demoliarunt *H* 7 solus *HV* cum *Cypriani* codd. *MB* et *Vulg.* 8 auferre] ut auferant *P* cum *Vulg.* eam *BRHSP* cum *Cypr. cod. L* (eam a me *Cypr. cod. M*) et *Vulgata*, a me *V* cum *Cypriani* codd. *AB*, sed cf. *LXX* ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου λαβεῖν αὐτῶν ad loc. *Regum* cf. *Roenschium* pag. 542 has] *uas in ras. *S*² 9 eorum *H* *abdicauit *S* 10 ad om., sed s. l. est rasura, *S* 12 Labi *V* caelo *S*, aecelo *P* 13 ad eos om. *V* doceret *V* 14 abiceret *R* se denun-
 tiauerat *S* adnuntiauerat *V* 15 se esse] sese *B* sic *S* malachiel *H*, malachiel *P* indicat dicens] adnuntiat dicens *H*, dicit *SP* iudicat *B*¹, in ras. corr. *B*³ 17 et — manibus] sacrificia non accipiam de manibus *V* abeo *S* ex] in *H*

stris, quoniam a solis ortu usque in occasum clarificabitur nomen meum apud gentes. item Dauid in psalmo 9 XVII: constitues me in caput gentium: populus quem non cognoui seruiuit mihi. Esaias quoque sic loquitur: 10
 5 uenio colligere omnes gentes et linguas, et uenient et uidebunt claritatem meam. et dimittam super eos signum et mittam ex iis conseruatos in gentes quae longe sunt, quae non audierunt gloriam meam, et nuntiabunt claritatem meam in gentes. uolens igitur 11
 10 deus metatorem templi sui mittere in terram noluit eum in potestate et claritate caelesti mittere, ut ingratus in deum populus in errorem maximum induceretur ac poenas pro facinoribus suis luerent qui dominum ac deum suum non receperant: quod olim prophetae cecinerant sic esse futurum. Esaias 12

EPITOME 4—6] c. 43, 6.

AUCTORES 3] Ps. 17, 44 s.; cf. Cyprian. pag. 55, 13. 4] Is. 66, 18 s.; cf. Cyprian. pag. 56, 14. 10 metatorem templi] Ezech. c. 40 ss.

BRHSPV] 1 quoniam C cum codd. Cypriani et plerisque testibus Italiae, quia Epit. 43, 5 cum paucis testibus Italiae; cf. Sabaterium II 1006 s. usque C Epit. Cypriani codd. BM, et usque rell. Cypr., sed xai om. cod. Alexandr. LXX in B¹ cum cett. et codd. Cypriani (cf. Tertull. adu. Marc. III 22, II pag. 153), ad B³ cum Vulg. (cf. etiam Tertull. ibid. IV 1, pag. 161) clarificabitur C Epit., clarificatum est Cyprian., θεοδοξασται LXX 2 apud] inter B ad loc. Malach. cf. Roenschium p. 585 idem H 3 XVII SP, XV B¹, XVI B³RV (idem numerus in Cypriani codd. LMB, haud scio an Lactantio restituendus), numerum om. H ante constitues hoc ait B 4 cognoui* (t er.) S seruiuit V cum plerisque codd. Cypr. et Vulgata, seruiet BRHSP cum Cypr. cod. A, sed cf. ἰσολευσε LXX ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 587 esaias BR, et esaias P 6 demittam B 7 iis R, his BHSPV cum codd. Cypriani post gentes graeca εἰς ἑαυτοὺς — καὶ εἰς τὰς νήσους cum Cypriano om. Lact., cf. Roenschium pag. 564, 619 8 sunt quae] sunt quā H, sunt et que P inter audierunt et gloriam omitta haec nomen meum neque niderunt, cf. Cyprian. et Isai. 9 nuntiauerunt V 10 sūmittere (om. sui) S 11 celesti et claritate H ut] et V eum B 12 errorem] rerum H poenas] poa (p ex p m. 2) ac poenas V 13 luerent] luerunt (alt. u linea del.) B, luçerent (exp. m. 2) V, lueret RHSP edd. ac] et B, om. H receperant BHSPV, receperant RP edd. 14 cecinerant (-f S) BHS futurum codd. recent., factorum C edd., sed cf. c. 18, 13 haec autem sic

enim, quem ipsi Iudaei serra consectum crudelissime necauerunt, ita dicit: audi caelum et percipe auribus terra, quoniam dominus locutus est: filios generavi et exaltaui, ipsi autem me spreuerunt. agnouit bos possessorem et asinus praesepe domini sui: Israhel autem me non agnouit et populus me non intellexit. Hieremias quoque similiter ait: cognouit tempus suum turtur et hirundo, et ruris passeret custodierunt tempora introitus sui, populus autem meus non cognouit iudicium domini. quomodo dicetis: sapientes sumus et lex domini nobiscum est? in cassum facta est metatura falsa scribae, confusi sunt sapientes, trepidauerunt

AUCTORES 2] Is. 1, 2 s.; cf. Cyprian, p. 40, 16. 7] Ier. 8, 7—9; cf. Cyprian. pag. 41, 11.

futura esse — conuatiatum est; VII 18, 1 haec ita futura esse — cecinerunt; Rpt. 38, 2 haec sic futura — praedixerant; 41, 1 quae — sic futura esse praedixerant eccles. BR, ysaias S²

1 enim] quidem V ipsi BH, idem in mg. add. H², quam. pos. MSP; cf. Sittellum, die lok. Verschied. d. lat. Spr. pag. 115 2 generavi H cum Cypriani (pag. 40, 17) codd. LM, Cypriani MSPV cum Cypriani codd. AB, fort. recte, eadem uarietas ap. Cypr. pag. 273, 16; 430, 9 et ap. alios testes Italiae, cf. Sabaterium II 515; Vulg. extalui B¹, exaltaui B² 4 spreuerunt me P spraeuerunt B, spreuerunt H² adgnouit, sed d. del. m. 3 B possessorem BR cum Cypriani (pag. 40, 18) codd. LB (cf. pag. 273, 17), possessorem suum MSPV cum Cypriani rell. codd. et Vulg., sed cf. LXX ἔγνω βού; τὸν ἀνθρώπον 5 praesepe BH^{ar} (in er.) cum Cypriani codd. LV, praesepium RSPV cum rell. Cypr. codd., praesepe Vulg.; cf. Roenschium pag. 543 et Itala u. Vulgata pag. 260 6 agnouit H cum Cypr. codd. LM, cognouit BRSPV cum rell. Cypr. et Vulg. populus meus ead., sed ex Vulg., contra codices Lact. et Cypr. (exc. M²), cf. LXX ὁ λαός; με οὐ συνήκεν ieremias BP 7 turtur tempus suum P hyrundo H, erundo V 8 et (ante ruris) expunct. et cum punctis eras., B, om. Cypr. et Ambros., hexaem. VI 20 (I 119 F Maur.) et epist. 23, 6 (II 882 C), cf. Sabaterium II 659; etiam in LXX copula deest rures P¹ (corr. P³) V 9 cognouit BRSPV cum codd. Cypr. et Vulg., agnouit H 10 dicetis BRSV cum Cypr. cod. L, dicitis HP³ cum cett. codd. Cypr. et Vulg., dicites sic P¹; πῶς ἐπεῖτε LXX 11 est om. P 12 falsa H cum codd. Cypr., falsi cett. confusi HSP cum codd. Cypr. et Vulg., deest copula in LXX, et confusi BPV cf. LXX εἰς μάτην ἐγενήθη σχολῆς; ψευδὴς γραμματεῦσιν. ἡ σκληρότητα σοφοί sapientes] et sapientes H trepidauerunt om. R

et capti sunt, quia uerbum domini reprobauerunt.
 ergo, ut coeperam dicere, cum statuisset deus doctorem uirtutis 14
 mittere ad homines, renasci eum denuo in carne praecepit et
 ipsi homini similem fieri, cui dux et comes et magister esset
 5 futurus. sed tamen quoniam clemens et pius est erga suos 15
 deus, ad eos ipsos eum misit quos oderat, ne illis in perpetuum
 salutis uiam clauderet, sed daret iis liberam facultatem
 sequendi deum, ut et praemium uitae adipiscerentur, si secuti
 fuissent, quod plurimi eorum faciunt atque fecerunt, et culpa
 10 sua in poenam mortis incurrerent, si regem suum repudiassent.
 apud illos igitur et ex eorum semine regenerari eum iussit, 16
 ne si fuisset alienigena, iustam possent excusationem de lege
 praetendere, quod eum non suscepissent, simul, ut nulla omnino
 gens esset in terra cui spes immortalitatis negaretur.
 15 12. Descendens itaque de caelo sanctus ille spiritus dei 1
 sanctam uirginem cuius utero se insinuaret elegit. at illa
 diuino spiritu hausto repleta concepit et sine ullo adtactu uiri
 repente uirginalis uterus intumuit. quodsi animalia quaedam 2
 uento et aura concipere solere omnibus notum est, cur quis-

EPITOME 2—18] c. 38, 8 s.

AUCTORES § 1 ss.] cf. Cyprian. pag. 73, 18. 18 s. (uento et
 aura)] cf. Verg. Georg. III 274 s.

B(G)RHSPV] 1 captiui V quia] quoniam H ad loc. Ieremiae cf.
 Roenschium pag. 566 2 uti B³ 3 carnem (exp. m. 1?) P 4 fieri om. R
 esse H 5 quoniam om. S est et pius H est om. V suos] nos P
 6 ipsos eum] ipsum P ne P³ im S 7 salutis (s. er.) V clau-
 deret S² his R, his BHSPV libenter S a Facultatem incipit co-
 dicis G pag. 77 (21), cuius in uerss. 1—10 fere omnia, 11—15 perpauca
 legebantur 8 dei BP¹ (dm corr. P³) V et om. H 9 et] aut H
 culpa — mortis] poenam sua* (m. er.) in culpam mortis (s. l. m. 2), ordin.
 uerbor. significauit m. 1 B, culp[am] sua[m] poenam] in culpa m[ortis] G
 culpa] pulchra V 10 poena V post repudiassent hoc quod sciebat
 esse facturos B, [quod scieba]nt] (esse) facturos G 12 ne si] nisi R¹,
 nisi enim R² 13 quod om. R ex eum non suscepissent hoc eum se
 non suscipere debere R² 14 in] et in H cui — negaretur om. B¹
 (s. l. B²) G necaretur H 15 scatus (~m. 2) sic H 16 uirginem B²
 17 diuina P^{ac}, diuino ex diuino V² hausto] scto V et om. H tactu S
 19 et] aut SP quisquam — cui] quisquam spiritu (spu S) cui SP

quam mirum putet, cum dei spiritu, cui facile est quidquid
 3 uelit, grauata esse uirginem dicimus? quod sane incredi-
 bile posset uideri, nisi hoc futurum ante multa saecula pro-
 phetae cecinissent. Solomon in ode undeuicesima ita dicit:
 infirmatus est uterus uirginis et accepit fetum, et
 grauata est et facta est in multa miseratione mater
 4 uirgo. item propheta Esaias, cuius uerba sunt haec: prop-
 ter hoc dabit deus ipse uobis signum: ecce uirgo ac-
 cipiet in uterum et pariet filium, et uocabitis nomen
 5 eius Emmanuel. quid hoc manifestius dici potest? lege- 10
 bant ista Iudaei qui eum necauerunt. si quis nos haec fingere
 arbitratur, ab his requirat, ab his potissimum sumat: satis

EPITOME 3—7] c. 39, 1 s. 7—10] c. 39, 3.

AUCTORES 4] locus in psalmis 'Salomonis' quae quidem extant
 non inuenitur: cf. Roenschium, Zeitschr. f. d. histor. Theol. 1871 pag. 610
 et Oscanum de Gebhardt in prolegomenis Psalterii Salomonis mox pro-
 ditioni. 7] Is. 7, 14 (cf. Cyprian. pag. 74, 4).

B(G)RHSPV 1 spiritum *H*, sps *V* quidquid] quidquid (*corr. m. 3*)
 es* (t. er. se add. *m. 3*) *P* 2 grauata *V* dixerit ex dicin' *S*², pro
 dicimus hoc neget *P* incredibile *H*² 3 posset et *P*¹, et *del. P*³, posse *V*
 4 solomon *H*², salomon *S*, salomonj (a ex o) *P* in ode undeuicesima *RS*,
 in ode undeuicesimo *B*¹, in eode undeuicesimo *B*³, in libro *H*, in psalmo
 undeuicensimo (n exp. *m. 3*?) *P*, in odeu XX *V* dixit *V* 5 foetum
 (o exp. et *del. m. 2*) *B* 6 in multa miseratione *S* miseratione *H* 7 esaias *BR*
 propter hoc] propterea *V* 8 dabit *V*² nobis deus ipse *V* accipiet
 in uterum *RSV*, quod, cum consentiat *Epit.* c. 39, 3, *recepti*; in utero ac-
 cipiet *B* et *codd. Cypriani* (cf. *LXX* ἐν γαστρὶ λήψεται), nisi quod ute-
 rum *L*², sed quoniam *Lact.* locum antecedentem 'Salomonis', deinde locos
Ps. 84, 12; *Is.* 63, 10s.; 45, 8, qui § 7 s. sequuntur, non ex Cypriano habet,
 hunc quoque ex alio auctore sumpsisse uidetur, ualde autem uariant hoc
 in loco testes *Italiae* (cf. *Sabaterium II* 531); accipiet in utero *HP*; uirgo
 concipiet *Vulg.* 9 pariet (g. er.) *H* uocabitis *BRSPV Epit.*, uocabis *H*;
 cf. *LXX* καλέσει, sed hac quoque in uoce magna est dissensio testium
Italiae, cf. *Sabaterium l. c.* et *Roenschium pag. 545*; uocabitur *Vulg.*
 10 emmanuel *HSPV* quod *P*¹, *corr. P*³ 11 iusta *V* necauerunt *R*,
 negauerunt *cett. et edd.*, sed cf. c. 18, 23; *Epit.* 43, 1; *Augustin. de ciu.*
dei XVIII 46 (*II* 328, 23) Iudaei . . . qui eum occiderunt et in eum credere
 noluerunt quis] qui *B* in (haec fin) desinit codicis *G* pag. 77 (21),
 sequitur pag. 78 (22), cuius in uerss. 1. 2 per pauca legebantur haec
 nos *H* 12 ab his requirat — probandam (311, 1) om. *P* iis utroque
 loco *R* alt. his *S*² sumat] petat *H*

firmum testimonium est ad probandam ueritatem quod ab ipsis
 perhibetur inimicis. Emmanuel autem numquam uocatus 6
 est, sed Iesus, qui latine dicitur salutaris siue saluator, quia
 cunctis gentibus salutifer uenit: sed propheta declarauit hoc
 5 nomine quod deus ad homines in carne uenturus esset. Em- 7
 manuel enim significat 'nobiscum deus', scilicet quia illo per
 uirginem nato confiteri homines oportebat deum secum esse
 id est in terra et in carne mortali. unde Dauid in psalmo
 LXXXIII ueritas inquit de terra orta est, quia deus, in
 10 quo ueritas est, terrenum corpus accepit, ut terrenis uiam sal-
 utis aperiret. item Esaias ipse: ipsi autem non credide- 8
 runt et exacerbauerunt spiritum sanctum et conuersus
 est eis ad inimicitiam. et ipse expugnauit et recorda-
 tus est dierum saeculi, qui suscitauit de terra pasto-
 15 rem ouium. quis autem futurus esset ille pastor, declarauit 9
 alio loco dicens: exsultent caeli desuper et nubes in-
 duant iustitiam, aperiatur terra et pullulet salua-

EPITOME 3 s.] c. 37, 9. 5—7] c. 39, 3 Emman.— deus. 10 ter-
 renum corpus] c. 38, 8.

AUCTORES 9] Ps. 84, 12. 11] Is. 63, 10 s. 16] Is. 45, 8.

EXPILATORES 3 s.] Augustin. de ciu. dei XVII 18 (II 245, 13 s.);
 Isidor. orig. VII 2, 7. 3—8. 10 s.] Isidor. ibid. § 10.

B(G)RHSPV] 1 est testimonium B est] et R, om. V 2 perhi-
 beretur H inimicis (quart. i ras. ex u) H emmanuhel V uocatus BV
 3 siue] suae (i m. 2) H 5 nomen V ad ex ab S² uenturus esset in
 carne B emmanuhel HV 6 enim] autem V quia] et S illo om. V
 7 nato (corr. m. 2) V 'deum' P sec^lum (3 uel 4 litt. er.) B 8 terra, P
 inde SP, unde et V 9 LXXXIII. (L add. m. 3) B ad loc. Psalmi
 cf. Roenschium pag. 591 quia] et quia V 11 ipse om. B, sed cf. c. 17, 9
 item Moyses ipse escias BR 13 eis P 14 quia B suscitauit B
 de] deus de B 15 ad loc. Isaiae cf. Roenschium pag. 562 esset]
 est B¹, corr. B³ 16 induant C; LXX αἱ νεφέλαι βρῆνται δικαιοσύνην,
 Vulg. nubes pluant iustum, unde ap. Lact. fort. impluant scribendum esse
 existimat Roenschius p. 554 17 et aperiatur S saluator BHSV, salua-
 torem RP cum Vulg. germinet saluatorem; LXX ἀνατελεῖται ἡ γῆ καὶ
 βλάστησάτω ἔλιος καὶ δικαιοσύνη (sic cod. Alexandr., quocum potissimum
 congruit recensio Italae a Lact. adhibita [cf. Roenschium p. 623, adn. 33 al.;
 adiciendum tamen id eis potissimum ap. Lact. locis obseruari quos non habeat

tor. ego enim dominus deus creauī eum. saluator uero
 10 est, ut supra diximus, Iesus. sed et alio loco idem propheta
 sic praedicauit: ecce natus est uobis puer, et datus
 est uobis filius, cuius imperium super umeros eius:
 et uocatum est nomen eius 'magni consilii nuntius'. 5
 11 idcirco enim missus est a deo patre, ut uniuersis gentibus
 quae sub caelo sunt singularis et ueri dei sanctum mysterium
 reuelaret ablatum perfido populo, qui aduersus deum saepe
 12 deliquit. Daniel quoque similia praelocutus est. uidebam
 inquit in uisu noctis: et ecce in nubibus caeli ut filius 10
 hominis ueniens et usque ad uetustum dierum perue-
 nit. et qui adsistebant, obtulerunt eum: et datum est
 ei regnum et honor et imperium, et omnes populi tri-
 bus linguae seruiant ei, et potestas eius aeterna, quae

2 supra] pag. 311, 3.

EPITOME 1 s.] cf. ad 311, 3. 9—313, 1] c. 42, 4.

AUCTORES 3] Is. 9, 6; cf. Cyprian. pag. 89, 8. 9] Dan. 7, 13 s.;
 Lact. locum non ex Cypriano pag. 92, 17, qui habet aliam eius formam,
 sumpsit; uersus 13 redit § 15. 16 et c. 21, 1, u. 14 c. 12, 19.

e Cypriano; cf. *Prolegomena*], δικαιούνην cett.) ἀνατελειτω ἔμα: quae ex-
 tremā uerba quamquam ap. Lact., fort. librariorum culpa, omīssa sunt,
 tamēn propter δικαιούνη nominatiuum etiā ἔλεος (cuius accuratam inter-
 pretationem fort. alia illa Vulgatae expulsam esse censet Roenschius
 pag. 554) nominatiuum intellegendum et saluator potius recipiendum quam
 saluatorem cum Vulg. scribendum esse existimaui.

B(G)RHPV] 1 eum C, fort. ex Vulg. ego dominus creauī eum sumptum
 esse Roenschio uid., LXX ἐγὼ εἰμι κύριος ὁ κτίσας σε 2 et om. R idem
 — sic] ita propheta R 3 nobis BRSHV cum codd. Cypriani, nobis P
 cum Vulg., ἡμῖν LXX pueri B³ 4 nobis est P nobis C, nobis codd.
 Cypri. et Vulg., ὑμῖν cod. Alex. LXX, ἡμῖν cett. codd. humerō^s ex hu-
 merū S 5 uocatum est BRHSP cum codd. Cypriani, uocabitur V cum
 Vulg. ad loc. Isaiae cf. Roenschium pag. 546 6 in ἰδcirco) desinit
 codicis G pag. 78 (22), sequitur pag. 79 (35), cuius in uersu 1 pauca lege-
 bantur enim om. H 8 deum om. R saepe B³ 9 reliquit V da-
 niel HSPV uidebam, P¹⁷ 10 uiso B, uisū S ut om. V 11 ueniens
 — peruenit] ueniens uenit usque ad uetustum dierum P uetustum hic
 et c. 21, 1 C, anticum infra § 16 bis C, Epit. 42, 4 cum Vulg. 12 ad-
 sistabant R est om. R 13 et honor om. R omnis populus (sed -lus
 ex -li S²) HS 14 ante linguae add. et R² potestates eius aeternae B

numquam transibit et regnum eius non corrumpetur. quomodo igitur Iudaei et confitentur et sperant Christum dei, 13
 qui hunc ideo reprobauerant, quia ex homine natus est? nam cum ita sit a deo constitutum, ut idem Christus bis ad- 14
 5 ueniat in terram, semel ut unum deum gentibus nuntiet, deinde
 rursus ut regnet, quomodo in secundum eius aduentum credunt
 qui in primum non crediderunt? atquin propheta utrosque 15
 aduentus eius paucis uerbis comprehendit. ecce inquit in nubi-
 bus caeli ut filius hominis ueniens. non dixit ut filius
 10 dei, sed ut filius hominis, ut ostenderet quod carne indui
 haberet in terra, ut suscepta hominis figura et condicione mor-
 tali doceret homines iustitiam et cum mandatis dei functus
 ueritatem gentibus reuelasset, multaretur etiam morte, ut in-
 feros quoque uinceret ac resignaret atque ita demum resurgens
 15 ad patrem proficisceretur in nube sublatus. adiecit enim pro- 16
 pheta et ait: et usque ad anticum dierum peruenit et
 oblatus est ei. anticum dierum appellauit deum summum,
 cuius aetas et origo non potest comprehendi, quia solus a sae-
 culis fuit, ut erit semper in saecula. Christum autem post 17
 20 passionem ac resurrectionem ascensurum esse ad deum patrem
 Dauid in psalmo CVIII contestatus est his uerbis: dixit do-

EPITOME 21—314, 3] c. 42, 5.

AUCTORES 21] Ps. 109, 1; cf. Cyprian. pag. 93, 3.

B(G)RHSPV 1 transibunt (-bit *B*¹) *B*² post eius s. l. quod *R*²
 ad loc. *Danielis* cf. *Roenschium* pag. 598 2 an Christum (filium) dei?
 nisi forte conferendus est loc. *Luc.* 2, 26 πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστὸν κυρίου
 3 quia ex qui *S*² 6 in om. *B* in schm *S*¹, ἰσcām *S*² credunt in
 mg. *H*² 7 in om. *S* 8 adprehendit *B* Ecce *H* 9 pr. ut om. *P*
 filius hominis bis, ueniens — dei sed ut om. *V* 10 carnem *B* 11 in
 terra om. *B* ut] aut *V* homines] homines ut ostenderet hominibus *B*
 12 dei functus] diffunctus *H* 13 releuasset *R* multaretur *S*² 14 in
 (uinceret) desinit codicis *G* pag. 79 (35), sequitur pag. 80 (36) paene tota
 lecta 16 ad om. *S*¹*P* anticum *GR*, antiquum *BHSPV*; cf. ad 312, 11;
 antiquum ex *Vulgata* inlatum esse suspicatur *Haussleiterus*, *Theolog.*
Literaturblatt 1885 pag. 458 peruenit — anticum dierum om. *V* 17 ÷ (i. e.
 est) s. l. add. *P*³ anticum *GR*, antiquum *B*, antiquum *HSPV* appel-
 labat *BG* 19 ut *B*¹*P*¹*V*, et *B*²*GRHSP*³ 20 ac] a[ut] *G* esse om. *V*
 21 · CVIII · *B*¹ (· CVIII *B*²) *GHS* dixit *BGRSPV* *Epit.* 42, 5 cum *codd.*
Cyp. *LW* et *Vulg.*, dicit *H* cum *rell. codd. Cyp.*, sed cf. εἰπεν ὁ κύριος *LXX*

- minus domino meo: sede ad dexteram meam, quoad-
usque ponam inimicos tuos subpedaneum pedum
tuorum. qui propheta cum rex esset, quem appellare domi-
num suum posset qui sederet ad dexteram dei nisi Christum
filium dei, qui est rex regum et dominus dominorum? 6
18 quod Esaias apertius ostendit dicens: sic dicit dominus
deus Christo domino meo, cuius tenui dexteram ob-
audire ante eum gentes, et fortitudinem regum dis-
rumpam, aperiā ante illum portas et ciuitates non
cludentur. ego ante te ibo et montes deplanabo, et 10
fores aereas conteram et seras ferreas confringam. et
dabo tibi thesauros absconditos et inuisibiles, ut

AUCTORES 5] I Timoth. 6, 15. 6] Is. 45, 1-3; Lact. locum
non ex Cypriano pag. 56, 10 sumpsit, qui primum tantum habet uersum
et huius ipsius aliam recensionem.

B(G)RHSPV 1 ad] a *P* ad (sic) dextris meis *V*, ex *Vulg.* a dextris
meis quoadusque *RHSPV* cum *Cypriani* codd. *LM*, donec *B* *Epit.*,
don(ec) *G*, cum *rell.* codd. *Cypriani*, sed ex *Vulg.* 2 subpedaneum *HSPV*
Epit., su[b]pe[d]an(eum) *G*, suppedaneum *BR* ad loc. *Psalmi* cf. *Roem-*
schium pag. 592 3 qui* *B* rex esset] resurrexisset *B*¹, corr. *B*³, rex
esset (alt. e ex i) *R* deum *H*, dñm *P*³ 4 suum om. *V* sederat *V*
nisi Christum filium dei *V* [χ]ρ[ι]ς[τ] filius *G* 5 (qu) *i* *B* rex in *mg.* *P*
dominantium *H* cum *Vulg.* 6 esaias *BGR*¹, pr. e in a corr. *R*¹ osten-
dit] docet *P* 7 domino om. *V* meo om. *P* cuius — gentes *C*, nisi
quod post obaudire s. l. faciam *S*²; cf. *LXX* οὗ ἐπράτησα τῆς δεξιᾶς ἐπα-
χοῦσσαι ἐμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη 8 dirumpam *HSPV* (idem *Cypr.* et *Tertull.*
adu. Iud. c. 7, *II p.* 713), dirumpam *BGR* 9 non cludentur *BRP*,
non e[cl]u[de]ntur *G*, concludentur *H*, non claudentur *SV* cum *Vulg.*; an
Lact. non concludentur scripserat? cf. *H* et *LXX* οὗ συγκλείσθησονται
10 te om. *BSP*¹, add. *P*³ 11 fores] portas *V* cum *Vulg.* serras *B*^{er}
(pr. r er.) *GV* 12 thesauros *RP*, tensauros *B*, thesauros *H*², the-
sauros *SV* inuisibiles (e ex i *R*²) *RHSPV*, inuisibiles aperiā tibi *B*,
idem fuisse in *G* uestigia et spatia indicant; aperiā tibi, quod quis fort.
in *RHSPV* secundum *Vulgatam* et dabo tibi thesauros absconditos et
arcana secretorum, ut scias deletum suspicetur, cum talis librariorum
licentia in locis *S. Scripturae* a *Lact.* adlatis perraro obseruetur ac ne
sic quidem locus ad formam *Vulgatae* redactus sit (adde quod pag. 315, 1
deus *Israhel* in *RSPV* uel contra *Vulgatam* omissum est), ab eodem
homine non plane inerudito, qui non nullis locis eum codicem e quo *B*
et *G* deriuati sunt interpolauit (cf. *Der St. Galler Palimpsest* pag. 253 ss.),

seias quia ego dominus deus, qui uoco nomen tuum.
denique ob uirtutem ac fidem, quam deo exhibuit in terra, 19
datum est ei regnum et honor et imperium et omnes
populi tribus linguae seruiunt ei, et potestas eius
5 aeterna, quae numquam transibit, et regnum eius non
corrumpetur. quod quidem duobus modis intellegitur, quia 20
et nunc habet perpetuam potestatem, cum omnes gentes et
omnes linguae nomen eius uenerantur, maiestatem confitentur,
doctrinam secuntur, uirtutem imitantur, habet imperium atque
10 honorem, cum omnes tribus terrae praeceptis eius obtemperant,
et idem postea, cum rursus aduenerit in claritate ac potestate, 21

EPITOME 11—316, 1] c. 43, 1

AUCTORES 3—6] cf. pag. 312, 12. 3.

cuius etiam plurimae illae uidentur esse interpolationes, quas, ubi *G* deest, *B* solus habet, inlatum esse existimo e cognitione interpretationis illius, qualis est ap. Tichon. regul. I, Patrolog. tom. XVIII pag. 17 *B* Migne (cf. Sabaterium II 592) et dabo tibi thesauros absconditos et inuisibiles aperiam tibi (cf. simile ap. Tertull. adu. Marc. IV 25, II p. 226; V 14, pag. 317), quae prius me accedit ad graecam LXX καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινούς ἀποκρύφους, ἀρράτους (ἀρρ. om. cod. Alex.) ἀνοίξω σοι; cf. mox ad dominus deus et tuum adnotata.

B(G)RHSPV] 1 post ego hoc sum *SP*, Tichonius l. c., edd., repugnante interpret. LXX, etiam apud Vigil. Taps. de trinit. lib. V pag. 243 ed. Aufflet. (1664) et in Vulg. sum om. dominus deus *RHSPV* Vigilius l. c., dominus deus tuus *B*, idem fuisse in *G* uestigia et spatia indicant; LXX ὅτι ἐγὼ κύριος ὁ θεός σου, sed σου om. cod. Alex. Vatic. Sinait., id quod maxime auget suspicionem interpolationis; pariter in ego autem unus *B* contra codicem Alex. autem addidit infra c. 18, 27; cf. modo ad inuisibiles adnotata; ap. Tichon. l. c. dominus cum Vulg. quo *H* tuum *RSPV*, tuum deus israhel *B*, tum (sic) deus [is](rahel) *G*, tuum deus (s. l. m. 2) israhel *H*, deus Israhel add. etiam Tichonius l. c., Vigilius l. c., Vulg., LXX ὁ καλῶν τὸ ὄνομα σου ὁ (ὁ om. cod. Alex.) θεός Ἰσραήλ, sed cf. p. 314, 12 ad inuisibiles et modo ad dominus deus adnotata ad loc. Isaiac cf. Roenschium pag. 552 2 ac] et *H* deo om. *S* exhibuit *B*¹ (corr. *B*²) *P* in] de *V* terrā (~er.) *B*, terram *H* 3 inperium *G* 4 post tribus s. l. et *R*² seruiunt *HSV* edd., ex pag. 312, 14 5 et om. *H* in et regnū desinit codicis *G* pag. 80 (36) & quia & *V* 7 cum om. *V* 8 omnes (ante linguae), e ex i m. 3 *P* maiestate *H* 9 sequuntur *HSP* im(ī)tan]tur *B*¹, mirantur *B*² atque] habet *V* edd. 10 terrae] linguae *V* 11 euenerit *R*, aduenerint *P* potestate ac claritate *V*

ut omnem animam iudicet et iustos restituat ad uitam, tunc
uere totius terrae regimen obtinebit: tunc sublato de rebus
humanis omni malo aureum saeculum ut poetae uocant, id est
22 iustum ac pacificum tempus orietur. sed haec uberius in
ultimo libro disseremus, cum de secundo aduentu loquemur: 3
nunc de primo ut coepimus explicemus.

- 1 13. Summus igitur deus ac parens omnium cum religionem
suam transferre uoluisset, doctorem iustitiae misit e caelo, ut
nouis cultoribus nouam legem in eo uel per eum daret, non
sicut ante fecerat per hominem, sed tamen nasci eum uoluit 10
tamquam hominem, ut per omnia summo patri similis existe-
ret. ipse enim pater deus, origo et principium rerum, quo-
niam parentibus caret, ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ a Trismegisto
uerissime nominatur, quod ex nullo sit procreatus. idcirco
etiam filium bis nasci oportuit, ut et ipse fieret ἀπάτωρ atque 15
3 ἀμήτωρ. in prima enim natiuitate spiritali ἀμήτωρ fuit, quia
4 sine officio matris a solo deo patre generatus est, in secunda
uero carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam sine patris officio uirginali
utero procreatus est, ut mediam inter deum hominemque sub-
stantiam gerens nostram hanc fragilem inbecillamque naturam 20

4 in ultimo libro] c. 20. 24.

EPITOME 7—11] c. 38, 8. 14—317, 3] c. 38, 8 s. 19—317, 1] c. 39, 7.

AUCTORES 9 s. 317, 7 (deum)] cf. Cypr. p. 68, 10. 13 s. a Tris-
megisto] cf. pag. 26, 2.

EXPILOTORES 14—19] cf. Isidor. orig. VII 2, 12.

BRHSPVJ 1 et] ut B¹, corr. B², om. HV tunc] cum H, tum P
2 uero H obtinet B 5 libro om. S disseremus (alt. e ex i m. 2) H
loquamur B¹, corr. B² 8 ante uel post transferre fort. excidit ad gentes,
cf. pag. 306, 12 noluisse P¹, corr. P³ de caelo H 9 nobis B¹
(corr. B²) H uel om. P 10 nasci om. V 11 patri] deo patri H, patri-
(s er.) S 12 deus pater V; deus pater et origo edd. 13 apatora H ametora
(om. a) H, AMETOP V trismegistos H, trismegistro SV^{ac} 14 ex om. H
15 et om. BSV fieret om. S apator atque amator (e in amator
ex i P³) BHPV, amater atque ametur sic S 16 spūali* (a er.) S
amator C 17 patre deo H 18 apator C fuit om. P (e) uirginali
Heumannus 19 est utero procreatus R 20 nřā (alt. ~ m. 2) S hanc
nostram B inbecillemque P

quasi manu ad immortalitatem posset educere. factus est 5
et dei filius per spiritum et hominis per carnem, id est et deus
et homo. dei uirtus in eo ex operibus quae fecit apparuit,
fragilitas hominis ex passione quam pertulit: quam cur susce-
5 perit paulo post docebo. interim et deum fuisse et hominem 6
ex utroque genere permixtum prophetis uaticinantibus disci-
mus. Esaias deum fuisse testatur his uerbis: fatigata est 7
Aegyptus, et negotiatio Aethiopum et Sabain uiri alti
ad te transgredientur et tui erunt serui et post te am-
10 bulabunt uincti conpedibus et adorabunt te et in te
precabuntur: quoniam in te deus est, et non est deus
alius praeter te. tu enim es deus, et nos nesciebamus,
deus Israhel saluator. confundentur et reuerbuntur
omnes qui aduersantur tibi, et cadent in confessionem.

5 paulo post] c. 16.

EPITOME 3—7] 39, 3 s. fuit — praedictum est. 7. 10—14] c. 39, 4.

AUCTORES 1—6 (ex utroque genere permixtum)] Cyprian. p. 73, 19;
74, 15 s. (ex utroque genere coneretus). 7] Is. 45, 14—16; pars uersus 14
redit c. 29, 10; cf. Cyprian. pag. 68, 14.

BRHSPV] 1 manu (m exp. et del. m. 1?) *B* ī[mortalitatem *B* edu-
cere, factus et dei filius *Heumannus* 2 et (ante dei) *om.* *V* id est]
idem *S* 4 hominū *S* quam cur ceperit *S*, qua coeperit (*om.* cur) *V*
5 et (ante hominem) *om.* *R* 6 genere *H*² uatiginantibus *R*¹*H* dixi-
mus *S* 7 eseias *BR*¹ (alt. e in a corr. *R*²) *P* deum *om.* *V* 8 sabain *HPV*,
sabao[*e*]h in *B*¹, sabain in *B*², sabaī *S*; sabain uiri] saba īhī (h m. 2)
muri *R*; malim Sabaim cum *edd.* et *cod. Cypr. L*; *LXX* σαβαίμ, *cod. Alex.*
σεβασίμ 9 at te *B*, at *P*¹, at te *P*³, a te *V* 10 et in te precabuntur
om. *R* in *om.* *V* 11 praecabuntur *BP*, ut saepissime est (ante et)
om. *H* deus alius *R* cum *codd. Cypriani*, alius deus *BHPV* (recte?), deus
om. *S*; cf. *infra* c. 29, 10; eadem uarietas ap. alios, cf. *Sabat. I*
594 col. 1; non est absque te deus *Vulg.* 12 es deus *H* cum *codd. Cy-*
priani et Vulgata (tu es deus), deus es *BRSPV*; eadem uarietas ap.
alios, cf. *Sabat. ibid.* col. 2; οὐ γὰρ εἶ θεός; *LXX* et] set *R* nos
nesciebamus *BV* *Epit.* 39, 4, non sciebamus *R* cum *codd. Cypriani*, nos
non (ñ *S*) sciebamus *SP*, magna ap. alios quoque uarietas, cf. *Sabat. ibid.*;
καὶ οὐκ ᾔδειμεν *LXX* 13 israhel *B*, isrl̄ *RPV*, isrl̄ *S* 14 cadunt *V*
confessionem *RP*¹, quod cum *Epit.* quoque habeat, non casu inlatum
uidetur (adde quod ne in *Cypriani* quidem *codd.* is casus ualuit), con-
fessione *B*, confessionem *corr. P*³, confusionem *H* cum *Cypriani* *codd. LMB*,

8 item propheta Hieremias sic ait: hic deus noster est et non deputabitur alius absque illo, qui inuenit omnem uiam prudentiae et dedit eam Iacob puero suo et Israel dilecto sibi. post haec in terris uisus est et cum
9 hominibus conuersatus est. item Dauid in psalmo XLIII: thronus tuus, deus, in saecula saeculorum, uirga aequitatis uirga regni tui. dilexisti iustitiam, odio habuisti iniustitiam. propterea unxit te dominus deus tuus oleum exultationis. quo uerbo etiam nomen ostendit, siquidem, ut supra docui, ab unctione appellatus est Christus.
10 deinde hominem fuisse eundem Hieremias docet dicens: et homo

10 supra] c. 7, 5 ss.

EPITOME 1—5] c. 39, 5. 11—319, 3] c. 39, 6.

AUCTORES 1 Hieremias] Baruch 3, 36—38; cf. Cyprian. pag. 69, 6.

5] Ps. 44, 7 s.; cf. Cyprian. pag. 69, 18. 11] Ier. 17, 9; cf. Cyprian. pag. 74, 17.

confusione SV cum Cypriani codd. AW, sed uox confusio ex Vulg. abierunt in confusionem petita esse potest; παρεούονται ἐν ἀισχύρῃ LXX. ad loc. Isaiae cf. Roenschium pag. 555

BRHSPV] 1 sic ait] dicit B hieremias HSV Epit., ieremias BRP est BRSV Epit., om. HP cum plerisque codd. Cypriani; ὁ ὁτός ὁ θεός ἡμῶν LXX 2 ullo V uiam prudentiae omnem B, sed cf. Epit. 3 eam] illam S iacob S su(o)e]t B suo om. H istrabel BRH, irā S, isrl P 4 sibi BRHPV Epit. cum Cypriani codd. LWMB, suo S cum 'Vulg.' et Cypr. cod. A cum hominibus conuersatus BRHSP Epit. cum codd. Cypriani, inter homines uersatus V 5 est om. HP ad loc. Baruchi cf. Roenschium pag. 602 XLIII RHV 7 post iustitiam hoc et V cum Cypriani codd. AWM, δικαισθήναι καὶ LXX, sed et ex Vulg. sumptum uid., et om. BRHSP cum Cypriani codd. LB odio habuisti RSPV cum Cypriani cod. LWMB, odisti B cum Cypr. cod. A et Vulg. odio habuisti iniustitiam om. H 8 iniustitiam SPV cum Cypr. codd. LWB, ἀδικίαν LXX cod. Alex., iniquitatem BR cum Cypr. codd. AM et Vulg., ἀνομίαν LXX cett. codd. dñs deus (dñs R) RHSP¹, quod propter adsensum Cypriani codicum LWMB recepi, deus deus BVP³ (n in dñs del.) cum Cypr. cod. A, ὁ θεός ὁ θεός σου LXX, sed illud deus deus ex Vulg. sumptum uid. 9 oleum BP cum Cypr. codd. L¹AW (oleu* M), ἔχριστέ σέ — ἔλαιον LXX, oleo (sed ex deum m. 1? R) RHSP cum Cypr. codd. L²B et Vulg. exultationis (sic script. in BRHSP) unctionis V ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 590 quo* (d er.) H etiam et *** (iām er.) B 10 quidem H unctione B² appellatus] dilatus V Christus] .χ' in ras. S² hieremias HV Epit., ieremias BRSP

est et quis cognouit eum? item Esaias: et mittet eis dominus hominem, qui saluabit eos et iudicans sanabit eos. sed et Moyses in Numeris ita loquitur: orietur stella ex Iacob et exsurget homo ex Israhel. propterea 11
5 Milesius Apollo consultus utrumne deus an homo fuerit, hoc modo respondit:

θηνητὸς ἔην κατὰ σάρκα σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις,
ἀλλ' ὑπὸ Χαλδαίοις διχασπολίσαισιν ἀλώσας,
γομφωθείς σχολόπεσσι πικρὴν ἀνέπλησε τελευτήν.

AUCTORES 1] Is. 19, 20. 3] Num. 24, 17; cf. Cyprian. p. 74. 18. 7 ss.] cf. G. Wolffium, Porphyrii de philosophia ex oraculis haurienda librorum reliquiae pag. 184 s.

EXFILATORES 7 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph graec. pag. 245).

BRHSPV] 1 et om. H cognouit C Epit. c. 39, 6 (cognoscet codd. Cyp. [-cit M] Vulg., γνώσεται: LXX) a Lact. fort. consulto scriptum esse. existimat Roenschius pag. 572 eseias R eis] ipse R, sed cf. Epit. 2 dominus (dñs RS) BRS Epit. c. 39, 6, κύριος; LXX cod. Alex. Sinait (om. cett.), deus PV, om. H cum Vulg. saluauit R¹ (alt. u in b corr. R²) S et B, om. RHSPV, sed defenditur loco Epit. c. 39, 6 (unde et a Lact. scriptum in archetypo codicum Instit. e cognitione aut interpretationis graecae LXX aut accuratioris latinae deletum in uno B mansisse conicias), ζώνων (deest καὶ) LXX, qui liberet eos (deest et) Vulg. sanauit BS 3 ad loc. Is. cf. Roenschium pag. 548 et om. H moyses S 4 steldā B², stellae H exurget S israhel B, isrl SV propterea] ἔπρ, sed ἔ del., S 5 consultus om. SP 7 ΟΝΗΤΟC (sed pr. Ο ras. ex θ in P) PV ἸΟΦΟC V ΤΕΡΑΤΟΛΕCIN B, ΤΕΡΑΓΩΔΕCΗΝ S, ΤΕΡΑΤΩΛΕCIN P ΕΡΟΙC R, ΕΓΓΟΙC S, ΕΓΟΙC P thenetoseen catacarca sofos teratodesi nertuis H 8 ΑΛΛΑ Sedulius ἀλλ' ὑπὸ] ἁλ' αὐτῇ S, ΔΑΛΟΥΠΟ V ΧΑΛΔΕΟΙC B³, ΧΑΜΑΙΟΙC S, ΧΑΛΔΑΙΟCΙ P, ΧΑΛΔΑΙΟΙC V; Χαλδαῖκαῖσι uel Χαλδαῖαῖσι Wolffius διχασπολίσαισιν (uel δίχαις σχολιαῖσιν) Struuius opusc. I 151, ΔΙΚΚΑCΠΟΛΙΔCIN B, ΔΙΚΑCΠΟΛΙΗCIN R, ΔΙΚΑCΤΑΙC ΠΟΛΙΑΙCIN S, ΔΙΚΑCΠΟΛΙΔΙCIN P, ΔΙΚΑCΠΟΛΙΕΤΙΝ V Χαλδαῖοις διχασπολίσαισιν] ΧΑΛΔΑΙΟΙC ΔΙΚΑC ΠΟΛΙΕΤΙΝΑ Sedulius ΑΛΩCΑC BSP, ΑΟCΑC R, ΑΛΩCΑC V; ἀλώσας defendit Struuius; ap. Sedulium ΑΟΕΑC est, Montefalconius ἀλωκώς ex sua coniectura ut uid. edidit, quod recepit Wolffius conl. Pindar. Pyth. 3, 57 allypo chaldeosi dicas epoliens inaos H ἀλλ' ὑπὸ Χαλδαίων κριτῶν ἔπλοις συναλωθείς ante Struuium edd. cf. interpretationem lat. in SP et ap. Sedulium hanc sub iudicibus chaldeis (chaldaeis iudicibus Sedul.) comprehensus (uel -prae-) 9 ΓΟΜΦΟΘΕΙC B,

- 12 primo uersu uerum quidem dixit, sed argute consultorem fefellit
sacramentum ueritatis penitus nescientem: uidetur enim negasse
illum deum. sed cum fatetur secundum carnem fuisse mor-
talem, quod etiam nos praedicamus, consequens est ut secun-
13 dum spiritum deus fuerit, quod nos affirmamus. quid enim 5
fuerat necesse carnis facere mentionem, cum satis esset dicere
fuisse mortalem? sed ueritate pressus negare non potuit quem-
admodum se res haberet, sicut illud, quod ait sapientem fuisse.
14 quid ad hoc, o Apollo, respondes? si sapiens fuit, ergo doc-
trina eius sapientia est nec ulla alia, et sapientes qui secuntur 10
nec ulli alii. cur igitur uulgo pro stultis et uanis et ineptis
habemur, qui sectamur magistrum etiam ipsorum deorum con-
15 fessione sapientem? nam quod ait portentifica illum opera
fecisse, quo maxime diuinitatis fidem meruit, adsentiri nobis
16 iam uidetur, cum dicit eadem quibus nos gloriamur. sed 15
colligit se tamen et ad daemoniacas fraudes redit. cum enim
uerum necessitate dixisset, iam deorum ac sui proditor uide-
batur, nisi quod ab eo ueritas expresserat, mendacio fallente
(obs)curasset. ait ergo illum fecisse quidem opera miranda,
17 uerum non diuina uirtute, sed magica. quid mirum, si hoc 20

ΓΩΜΦΩΣΕΙC V, ΓΩΜΦΩΣΕΙC *Sedulius* CKOΛOΠHCCI B, CKOΛOΠHCCI SP,
CKOΛIΠHCCI V *Sedulius* ΠKPN|NEN B¹, ΠKPHN|NEN, sed NEN del., sic
corr. B³ ANEΠAHC E *Sedulius*, ANEΠAEC E (H m. 3) B, ANEHANC R,
AN' EΠAYCE S, AΠAEC E P, ANEΠAHC E V TEAEAEYTHN V *iyntof-*
thise. colopessi picrena nepese caestem H interpretat. lat. in mg. inf.
add. B³; communis in SP et ap. Sedulium

BRHSPV] 1 uersu om. P argute (i er.) S, arguto V 2 nescien-
tem P¹, pr. o del. P³ negasse] negasse se V 3 fateretur BH 4 est
om. V 5 deus fuerit om. H 6 dicere fuisse] fuisse (sed e ras. ex &) V
8 se ex si S² sicut H², sic S ait] ut S 9 qui (i ras. ex o) H
ad bis R opollo B, o apollo V, apollo rell. respondens HV^{er}
10 aliena H sequuntur HSP 11 nec ulli nulli R cur id H
et (ante uanis) om. H 12 sectamur] sectamque V confessionem H^{ar} P¹,
m del. P³ 14 adsentire H 15 eadem] ea B 16 collegit B demo-
nias SPV tum H 17 uerum] earum V necessitate H iam] etiam R
18 fallente (a ex e m. 2) R 19 obscurasset scripsi, curasset BRHSV,
celasset P edd., furasset coni. Hartel: us quidem fecisse H quidem om. P
20 uirtute* (s er.) S hoc om. V

Apollo ueritatem ignorantibus persuasit, cum Iudaei quoque, cultores ut uidebantur summi dei, hoc idem putauerint, cum ante oculos eorum cottidie fierent illa miracula? nec tamen tantarum uirtutum contemplatione inpelli potuerunt ut deum
 5 crederent, quem uidebant. propterea Dauid, quem praeter 18
 ceteros prophetas uel maxime legunt, in psalmo XXVII sic eos damnat: redde illis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt in operibus domini. ex huius ipsius domo Christum generatui secundum carnem et ipse Dauid et
 10 alii prophetae adnuntiauerunt. apud Esaiam ita scriptum est: 19
 et erit in illa die radix Iesse et qui exsurget principiari in nationes: in eum gentes sperabunt et erit requies eius in honore. et alio loco: exiet uirga de radice 20

AUCTORES 1—5] Cyprian. pag. 40, 14 s. 7] Ps. 27, 4 s.; cf. Cyprian. pag. 41, 19. 9 s. (secundum carnem)] Cyprian. pag. 75, 19. 11] Is. 11, 10; hunc loc. Lact. non ex Cypriano pag. 56, 5, qui nonnulla aliter conuersa habet, sumpsisse uidetur. 13] Is. 11, 1—3; cf. Cyprian. pag. 76, 4.

B(G)RHSPV] 2 putauerunt B¹ (-int B², -unt restituit B³) V 3 cotidie om. R illa miracula om. V miracula] miracula quae eis profetae caelesti potentia futura esse praedixerant B 4 potuerunt C; miracula, nec — potuerint Heumannus ut om. V deum om. R 5 praeterea B¹, in ras. corr. B³ praeter] propter H 6 XXVI HV 7 eorum HSPV cum codd. Cypr. et Vulg., ipsorum B (ex altera parte uersus a Lact. cum Cypr. omissa et secundum nequitiam adinuentionum ipsorum Vulg.), om. R; αὐτῶν LXX 8 domini RHSP^{pc} (-ni ras. ex -nm) V cum Cypr. codd. omnibus exc. V (dominum), οὐ συνῆκαν εἰς τὰ ἔργα κυρίου LXX; deum B, dñm H ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 588 ex huius ex ipsius V 9 generatu'ri B², generatui R¹ (generat uirgo R²) V, generatum iri H, negatum iri S, generat || uiri P¹, generatu || *iri P³; cf. ad pag. 23, 4 et — Dauid] et filium (s. l. m. 2) ipsius dauid hoc (m. 2) R 10 propheta P adnuntiauerant (ann- S) SP esaiam (pr. a ex e m. 2) R, esaiam V ita om. H ab est et erit incipit codicis G pag. 81 (57) paene tota lecta est] esse H 11 et om. S in om. H illa dix (sic) iesse R¹, illa die radix iesse R² ex[urget] G, exsurgeret H, exurget S principiri H, principiari (ri in ras. ex tum ut uid.) P 12 in nationes RSPV, in nationibus BG, nationes H; ἔργων ἐθνῶν LXX; imperare gentibus uel gentes codd. Cypriani, magna etiam ap. alios uarietas, cf. Sabaterium II 540, Roenschium pag. 548 gentes] et R requies] req S 13 honorem B, honore[m] | G; recte? plane alia in LXX et Vulg. ante exiet fort. et intercidit, quod habent codd. Cypriani exc. A; καὶ ἐξελεύσεται LXX

- Iesse et flos de radice ascendet: et requiescet super
eum spiritus dei, spiritus sapientiae et intellectus,
spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et
21 pietatis: implebit illum spiritus timoris dei. Iesse
autem fuit pater Dauid, ex cuius radice ascensurum esse florem
praelocutus est, eum scilicet, de quo Sibylla dicit

ἀνθήσει δ' ἄνθος καθ' ὅσον.

- 22 item in Basilion libro secundo propheta Nathan missus est
ad Dauid uolentem deo templum fabricare. et fuit uerbum
domini ad Nathan dicens: uade et dic seruo meo Da- 10

AUCTORES 7] VI 8. 9] II Reg. (II Sam.) 7, 4. 5. 12—14. 16;
cf. Cyprian. pag. 49, 7; 75, 20.

EXPILATORES 7] Sedulius, qui hunc locum coniungit cum uersu
Sibyll. pag. 331, 3 (cf. Montefalconium, palaeogr. graec. pag. 245).

B(G)RHSPV] 1 radice BGRSP¹V codd. Cypriani, radice eius H,
radice eius¹ P³, sed eius ex Vulg.; ἄνθος ἐκ τῆς ῥιζῆς ἀναβήσεται LXX
et P³ super eum om. H 2 eum B² dei BH, [d]i G, om. R, dñi S,
dñi (exp. m. 1?) P, dñi V; dei (sic etiam Cypriani codd. AWM) propter
πνεῦμα τοῦ θεοῦ LXX recepi, sed dubitanter, cum domini, quamquam in
Vulg. est, tamen etiam in Cypriani codd. LB (cf. ad p. 298, 2) legatur; do-
mini Haussleutero quoque l. c. placere uidetur spiritus om. R 3 con-
sili G 4 pietatis] ueritatis P implebit] implebit SP, inpleuit (im- V) BV,
[in]plebit G, implebit codd. Cypriani (exc. M²), ἐμπλήσει LXX (καὶ
ἐμπλήσει cod. Sinait.), et implebit RH, sed et ex Vulg. et replebit sumptum
uidetur illum RHPV cum Cypriani codd. LMB, illam B¹, in ras.
corr. B³, [i]ll[um] G, eum S cum Vulg., αὐτὸν LXX timoris om. B
dei BRHPV, dñi | G, cum Cypriani codd. LAW¹M, θεοῦ LXX, dñi S
cum Vulg. ad locum Isaiae cf. Roenschium pag. 547 5 radice¹ V
6 prolocutus P 7 locum graec. om. BG, in B spatium non relictum
est, in G pars uersus 11 et totius uersus 12. 13 paginae 81 (57) uacui sunt
ANΘΗC P, ANΘΗC V Sedulius ΔΑΝΘΟC R, ΔΕ ΑΝΘΟC S Sedulius,
Δ^ε (ε addidit m. 3 ex¹ correctum) ANΘΟC P, ΔΑΝΟC V ΦΦΑΡΤΩ, sed alt.
Φ del. m. 1 S, ΚΑΘΑΤΟΝ (P m. 2) V, ΚΑΘΑΡΩΝ Sedulius anthesidentes
catharon H in P et ap. Sedulium interpretatio lat. haec florescet autem
flos purus, in S eadem, nisi quod pro purus est putrum ad loc. Sibyll.
cf. Struuium opusc. I 70 8 basilio V prophan P¹, prophan^{ta} P²
est] et P^{ac}, del. m. 1 uel 2 9 uolente S templum deo B, templu[m
dō] G fabricare RSP, aedificare BGHV, sed ex p. 323, 1 et 5 ut uid.
10 natham H, nathā P

uid: haec dicit dominus deus omnipotens: non tu aedificabis mihi domum ad inhabitandum, sed cum impleti fuerint dies tui et dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te et parabo regnum eius.
 5 hic aedificabit mihi domum in nomine meo et erigam 23
 thronum eius usque in saeculum, et ego ero ei in patre
 et ipse erit mihi in filio. et fidem consequetur domus
 eius, et regnum eius usque in saeculum. sed haec ut 24
 Iudaei non intellexerent, illa fuit causa, quod Solomon filius
 10 David templum deo aedificauit et ciuitatem, quam de suo nomine Hierosolymam nuncupauit. itaque ad ipsum quae a propheta dicta sunt rettulerunt. Solomon autem ab ipso patre

B(G)RHSPV 1 dominus (dñs *G*) deus (dñs *GSV*) *BGHVS*, dominus *RP* cum *codd.* Cypriani duobus locis pag. 49, 8; 75, 21 et *Vulg.*, κύριος *LXX*; illud recepi, quoniam si deus secundum *Vulgatam* in *RP* esset deletum, etiam omnipotens, quod ipsum deest in *Vulg.* (pariter in Cypriano, ac ne in *LXX* quidem in hoc uersu simile quicquam), extinctum esset; omnipotens *Lact.* ex uersu 8 τὰς λέγει κύριος παντοκράτωρ *LXX* (dominus exercituum *Vulg.*) addidisse uidetur mihi aedificabis *BG* 2 ad om. *B*¹ (s. l. *B*²) *G* sed cum *C*, fort. erit intercidit, sed erit cum *codd.* Cypriani utroque loco, καὶ ἔσται ἐάν (u. 12) *LXX* 3 et — patribus tuis s. l. *P*² dormieris *BGHP* cum *codd.* Cypriani utroque loco et *Vulgata*, ἐάν . . . κοιμηθήσῃ *LXX*, dormies *RSV*, fort. recte 4 poste *B*¹ (t s. l. add. *B*²) *S* inter te et et hoc qui erit de utero tuo *codd.* Cypriani utroque loco, ὅς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου (u. 12) *LXX*, quod egredietur de utero tuo *Vulg.*; fort. consulto *Lactantium* omisisse existimat *Roenschius* pag. 539 et om. *R* 5 aedificabit mihi *RHSPV* cum *codd.* Cypriani omnibus pag. 49, 12, cum *LBM* pag. 76, 1 (rell. fabricabit mihi uel fabricabit), οἰκοδομήσει μοι (u. 13) *LXX*, aedificabit *BG* cum *Vulg.* in nomine meo *C*, Cypriani utroque loco plerique *codd.* nomini meo (idem *Vulg.*), alii nomine m., τῷ ὀνόματι μου *LXX*; illud *Lactantius* propter antecedens mihi ut concinnius scripsisse uidetur *Roenschio* l. c. 6 patre *BGSPV*, patrem *RH* cum *codd.* Cypriani utroque loco et *Vulgata*; εἰς πατέρα (u. 14) *LXX* 7 erit mihi *BHPV*, [erit] mihi *G*, cum *codd.* Cypriani utroque loco et *Vulgata*, ἔσται μοι *LXX*, mihi erit *RS* filio *BSPV*, idem in *G* fuisse spatium in filio) et indicare uid., filio (corr. m. 2) *R*, filium *H* cum *codd.* Cypriani utroque loco et *Vulgata*; εἰς υἱόν *LXX* 8 et regnum eius om. *P* post in saeculum hoc in conspectu meo Cyprian. utroque loco, ἐνώπιόν μου *LXX*, ante faciem tuam *Vulg.* 9 salomon *HS* 11 hierosolimam *H* in ad ipsū desinit codicis *G* pag. 81 (57), sequitur pag. 82 (58) paene tota lecta 12 rettulerunt *HSP* salomon *HS*

- 25 suo imperii regimen accepit. prophetae uero de eo loque-
bantur qui tum nasceretur, postquam Dauid cum patribus suis
requieuisset. praeterea Solomonis imperium perpetuum non
26 fuit: annis enim quadraginta regnauit. deinde, quod num-
quam filius dei dictus est, sed filius Dauid, et domus quam 5
aedificauit non est fidem consecuta sicut ecclesia, quae est
uerum templum dei, quod non in parietibus est, sed in corde
ac fide hominum qui credunt in eum ac uocantur fideles:
illud uero Solomonium templum quia manu factum est, manu
27 cecidit. denique pater eius in psalmo CXXVI de operibus 10
filii sui prophetauit hoc modo: si dominus non aedifica-
uerit domum, in uanum laborauerunt qui illam aedi-
ficauerunt: si dominus non custodierit ciuitatem, in
uacuum uigilauit qui eam custodiuit.
1 14. Quibus ex rebus apparet prophetas omnes denuntiasse 15
de Christo, fore aliquando ut ex genere Dauid corporaliter

AUCTORES 11] Ps. 126, 1.

B(G)RHSPV] 1 eodem B, [eo]d(em) G loqueban'tur S² 2 t[un]c G,
cum H daut B 3 et praeterea H salomonis HS perpetuū sic V
4 ad deinde quod cf. pag. 152, 21; VII 12, 11 5 dei filius B, [d]i[filii] G
est] sit V filius] fuit B, fui[t] G, sed Lactantium Dauid tantum scripsisse,
fuit filius additum esse conicio daut P¹, corr. P³ 6 sic (~ m. 2) S
a ecclesia B, [ne]c[l]es[i]a G, sic saepius BG 7 non H² est om. V 9 sa-
lomonis H, salomonium SP³⁷(so-P¹) alt. manu* (s. er.) V 10 CXXVII. V
11 fili G 12 in uanum BRSPV, in[u]anu[m] G, sine causa H; in
uanum etiam alii testes Italiae (cf. Sabaterium II 255) et Vulg., in uacuum
fort. scribendum putat Haussleiterus l. c.; cf. Woelfflinum, Archiv. lexicogr.
et gramm. lat. II 21 laborauerunt] laborant hi H aedificauerunt
illam B, idem fuisse in G uestigia et spatia indicant, aedificauerunt eam H
cum Vulg., οἱ οἰκοδομοῦντες LXX, add. αὐτόν codd. Alex. et Sinait. (sed ex-
punct. m. 1) 13 supra si rasura in B in uacuum BRS, in [ua]cuum G,
sine causa H, in uanum PV; et hic et supra εἰς μάτην LXX; Lact. fort.
variationis causa supra in uanum, hic in uacuum scripsit uel aliam se-
cutus memoriam, quae subest fort. etiam in Vulgata priore loco in uanum,
altero frustra exhibente 14 uigilauit BRHS, idem in G fuisse spatium
indicare uidetur, laborabit P, laborauit V, ἡγρόπησεν LXX, uigilat Vulg.;
laborauit fort. recipiendum esse existimat Haussleiterus l. c., cf. Augustin.,
enarrat. in Ps. 126 c. 3, uol. IV 1429 E Maur. in uanum laborauit qui
custodit eam ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 593 15 denuntia-
u(isse) G, denuntiasse H² 16 christo B² daut B

natus constitueret aeternum templum deo, quod appellatur ecclesia, et uniuersas gentes ad religionem ueram dei conuocaret. haec est domus fidelis, hoc inmortale templum, in quo 2 si quis non sacrificauerit, immortalitatis praemium non habebit. 3 cuius templi et magni et aeterni quoniam Christus fabricator 3 fuit, idem necesse est habeat in eo sacerdotium sempiternum, nec potest nisi per eum qui constituit ad templum et ad conspectum dei perueniri. Daud in psalmo CVIII id ipsum 4 docet dicens: ante luciferum genui te. iurauit dominus et non paenitebit eum: tu es sacerdos in aeternum. item in Basilion libro primo: et suscitabo mihi 5 sacerdotem fidelem, qui omnia quae sunt in corde meo faciet, et aedificabo ei domum fidelem, et transibit in conspectu meo omnibus diebus. quis autem 6 15 futurus esset cui deus aeternum sacerdotium pollicebatur, Zacharias etiam nomine posito apertissime docuit. sic enim dixit: et ostendit mihi dominus Iesum sacerdotem ma-

AUCTORES 6s. (sacerdotium sempiternum). 14 s.] Cyprian. pag. 50, 13. 9] Ps. 109, 3 s.; cf. Cyprian. pag. 50, 15. 11] I Reg. (I Sam.) 2, 35; cf. Cyprian. pag. 50, 18. 17] Zach. 3, 1—8; hunc locum non totum certe ex Cypriano pag. 78, 16, qui habet tantummodo uersus 1 et 3s. atque in eis nonnulla alia interpretatione exhibita, sumpsit; pars uersus 7 redit pag. 323, 8.

B(G)HRSPV 1 constituet *H* 2 dei ueram *B*, idem in *G* fuisse uestigia et spatia indicant ueri ex ueram sic *R*² 4 haberet *V* 5 et (ante magni) om. *BG* et (ante aeterni) s. l. *BP* in (f)[ab]ricator (fuit) i(d)[e]m ne desinit codicis *G* pag. 82 (58) 6 idem] quidem *H* sacerdotium *S*² 7 constitui *H* ad templum et ad] templum aditum templum et ad *H*, ad (sed del. m. 3) templum ad *P* 8 perueniri (alt. i ex e m. 2) *S* daut *B* *C* & VIII *R*, CVIII *HV*, recte? cf. Cypriani cod. L centesimo octauo ipsud *P*¹, corr. *P*³ 9 iurabit *V* dominus *RHP* cum Cypriani codd. (exc. *M*) et *Vulg.*, κύριος *LXX*; deus (dñ *SV*) *BSV* 10 aeternum] aeternum secundum ordinem melchisedech *V* cum *Psalmo* et Cypriano ad loc. *Psalmi* cf. Roenschium pag. 593 11 basilio *P* primo om. *S*, in ras. *V* 13 faciet *BHV* cum codd. Cypriani et *Vulg.*, ποιήσει *LXX*; faciat *RSP* 14 in conspectu meo *C*, in conspectu christorum meorum Cyprian., ἐνώπιον χριστοῦ μου *LXX*, coram christo meo *Vulg.* ad locum *Reg.* cf. Roenschium pag. 538 15 cuius *B*¹, corr. *B*³ aeternus (s exp. et ~ add. m. 2) *S*, aeternus* (s er., ~ add. m. 3) *P* zacarias *B*, zaccharias *RV* 16 sic enim dixit om. *B* 17 dominus *BRHP* et *Vulg.*, κύριος *LXX*; dominus deus *SV* iesum *R*¹, corr. *R*²

gnum stantem ante faciem angeli domini, et diabolus
 7 stabat ad dexteram ipsius, ut contradiceret ei. et
 dixit dominus ad diabolum: imperet dominus in te,
 qui elegit Hierusalem: et ecce titio eiectus ab igni.
 et Iesus erat indutus uestimenta sordida, et stabat 5
 ante faciem angeli. et respondit et dixit ad circum-
 8 stantes ante faciem ipsius dicens: auferte uestimenta
 sordida ab eo et induite eum tunicam talarem et impo-
 nite cidarim mundam super caput ipsius. et cooperue-
 runt eum uestimenta et imposuerunt cidarim super 10
 caput eius. et angelus domini stabat et testificabatur
 9 ad Iesum dicens: haec dicit dominus omnipotens: si
 in uis meis ambulaueris et praecepta mea seruaueris,
 tu iudicabis domum meam, et dabo tibi qui conuer-
 sentur in medio horum circumstantium. audi itaque, 15

BRHSPV] 1 stantē (~ m. 2) S dñm · B¹, dñm B² zabulus P
 2 ipsius BRHV, eius SP cum Vulg., αὐτοῦ LXX 3 diabulum P im-
 peret C, nisi quod imperet tibi (non om. in te) V, ἐπιτιμῆσαι κύριος ἐν σοὶ
 διάβολε, καὶ ἐπιτιμῆσαι κύριος ἐν σοὶ LXX, increpet Vulg. et edd., sed cf.
 epist. Iudae u. 9 ἐπιτιμῆσαι σοὶ κύριος, Vulg. imperet tibi dominus; cf.
 Roenschium pag. 582 s. 4 et om. BR¹ (s. l. R²) S; οὐκ ἴδού LXX, num-
 quid non Vulg. citio V¹ abiectus B, eiectionis (i. er.) P; ἐξεσπασμένος
 LXX, erutus Vulg.; cf. pag. 327, 14 igne B 5 erat indutus BRSP,
 idem Cyprian. pag. 78, 19, Ambros. de spir. sanct. lib. I, uol. II 624 B Maur.,
 Vulg., ἦν ἐνδεύμενος LXX, indutus erat HV, recte? uestimenta sordida
 BRHSV Cyprian. Ambros., ἱμάτια βυζαρὰ LXX, uestimentis sordidis P
 ex Vulg. uestibus sordidis 8 inter ab eo et induite omitta sunt quae
 Cyprianus exhibet interpretatione hac et dixit ad eum: ecce abstuli iniqui-
 tates tuas induit S eum V tunicam talarem BHSV, dubitanter
 recepi, tunica talari P, tunicam poderem R, recte? poderem Cyprian.,
 podere alii (cf. Sabaterium II 988), ποδῆρη LXX, mutatoris Vulg.
 ἵ|ponite B 9 cydarim B, cidarī S ipsius — super caput om. PV
 et cooperuerunt — super caput om. B et cooperuerunt eum uestimenta et
 imposuerunt — caput eius eodem ordine in cod. Alex., inuerso in cett. LXX
 10 uestimento S, sed ἱμάτια LXX posuerunt H cum Vulg., ἐπέθηκαν LXX
 cidarim] cidarī mundam S, fort. recte; καθαριν καθαρὰν LXX 11 testifi-
 cabatur] post διεμαρτύρατο iterum ὁ ἄγγελος κυρίου LXX 13 et praecepta
 mea seruaueris s. l. S² seruaberis V 14 tu] sic etiam pag. 328, 10, καὶ
 σὺ LXX, tu quoque Vulg. iudicaberis S domum — dabo] inter τὸν
 οἶκόν μου et καὶ δώσω haec καὶ ἔαν διαφυλάσσης τὴν ἀλλήν μου LXX, sed
 corrupta in cod. Alex. conuertentur V 15 circum astantium S, recte?

Iesu sacerdos magne. quis non igitur captos mentibus 10
tum fuisse Iudaeos arbitretur, qui cum haec et legerent et
audirent, nefandas manus deo suo intulerunt? atquin ab eo 11
tempore quo Zacharias fuit usque ad annum quintum decimum
5 imperii Tiberi Caesaris, quo Iesus fixus est, prope quingenti
anni numerantur, siquidem Darii et Alexandri adoleuit aetate,
qui fuerunt non multo post quam Tarquinius Superbus exactus
est. sed illi rursus eodem modo falsi deceptique sunt putan- 12
tes haec de Iesu esse dicta filio Naue, qui successor Moysi fuit,
10 aut de sacerdote Iesu filio Iosedech: in quos nihil congruit
eorum quae propheta narravit. non enim sorditati umquam 13
illi fuerunt, cum alter eorum potentissimus princeps fuisset,
alter sacerdos, aut perpassi sunt aliquid aduersi, ut tamquam
titio eiectus ex igni putarentur, aut aliquando in conspectu
15 dei et angelorum steterunt aut propheta de praeteritis loque-
batur potius quam futuris. locutus est igitur de Iesu filio 14
dei, ut ostenderet eum primo in humilitate et carne uenturum.

BRHSPV] 1 iesu RP Vulg., iesus B, ihs HSV, Ἰησοῦ LXX except.
Ἰησοῦς cod. Vatic. magna^e (a er.) B, magnē V ad loc. Zachariae cf.
Roenschium pag. 580 2 tunc H 3 nefarias V at quia S sa^abeo
(h er.) H 4 quod P¹, d del. P² quo Zacharias] cozachārias H za^aca-
rias (e er.) B, zacharias R ad om. H 5 imperiū B tiberi B¹H,
om. R, tiberiū B², tiberii SPV Iesus om. R crucifixus P 6 Darii
et Alexandri C, Cyri et Artaxerxi Volkmannus, obseru. misc. 1872 pag. 14;
an Darii et Cyri (cf. Sulpic. Seu. Chron. II 9, 4 post Darium Medium . . .
Cyrus uno et triginta annis rerum potitus est)? nisi rectius Cyri et Darii, cf.
Theophil. ad Autolye. 133 A (cf. Lact. I 23, 2 et ad IV 5, 6) γέγονεν
(sc. Σδλων) κατὰ τοὺς χρόνους Κύρου καὶ Δαρείου τῶν βασιλέων, κατὰ τὸν χρόνον
Ζαχαρίου τοῦ προειρημένου προφήτου; cf. etiam 'Cyprian' de pasch. comput.
c. 13. 16, III p. 260. 263, et interpolationem codicis Fuldensis Tertull.
Apolog. c. 19, I p. 188, Cyri enim et Darii regno fuit Zacharias post
adoleuit add. temporibus B² aetatem B 8 prorsus V su^putantes
(p m. 3) B 9 (deio)su B iesu H² filium H na(ue) B successor
fuit] successerat H mosi S fuit moysi P 10 iessei B¹, iosedec B²,
iosedec R, sedec H quo P 11 illi umquam B, illi umquamquā, exp.
m. 1? P 12 princeps] rex H fuerit P 13 perpassi sunt] per-
passis S ut] aut H 14 eiectus (i ex l) S, eiectus P 16 de futuris H
est om. V igitur om. R 17 ostenderet P² carne] a carne H esse
uenturum edd.

- haec est enim uestis sordida, ut pararet templum deo et sicut
titio igni ambureretur id est ab hominibus cruciamenta per-
ferret et ad ultimum extingueretur. titionem enim uulgas
15 appellat extractum foco torrem semiustum et extinctum. quo-
modo autem et cum quibus mandatis a deo mitteretur in 5
terram, declarauit spiritus dei per prophetam docens futurum
ut cum uoluntatem summi patris fideliter et constanter inples-
16 set, acciperet iudicium atque imperium sempiternum. si in
uiis meis inquit ambulaueris et praecepta mea ser-
uaueris, tu iudicabis domum meam. quae fuerint uiae 10
dei et quae praecepta eius, nec ambiguum nec obscurum est.
17 deus enim cum uideret malitiam et falsorum deorum cultus
per orbem terrae ita inualuisse, ut iam nomen eius ex homi-
num memoria fuisset paene sublatum — siquidem Iudaei quo-
que, quibus solis arcanum dei creditum fuerat, relicto deo uiuo 15
ad colenda figmenta inretiti daemonum fraudibus aberrassent
nec increpiti per prophetas reuerti ad deum uellent —, filium
suum principem angelorum legauit ad homines, ut eos conuer-
teret ab iniis et uanis cultibus ad cognoscendum et colendum
deum uerum, item ut eorum mentes a stultitia ad sapientiam, 20
18 ab iniquitate ad iustitiae opera traduceret. hae sunt uiae dei
in quibus eum ambulare praecepit, haec praecepta quae ser-

AUCTORES 8] cf. pag. 326, 12.

BRHSPV] 1 est om. B pararet P³ sic S¹, sicut P³ 2 igitur S,
ignis P² ambureretur (la er.) H¹, ambureretur (pr. r ex l m. 2) S
cruciamenta H² referret B¹, perferret B² 3 et om. H 4 extracto P¹,
corr. P³ torrens enim usustum V et om. HPV 5 cum om. H qui-
(bus) B 6 terra R declarauit B profetam docens B dicens V
7 ut] et H uoluntatem B fideliter B et] ac R constantem B,
constant (~ m. 2) S 8 sempiternum (~ ex a m. 2) H 9 seruaberis H
10 iudicaberis S fuerunt (~ S) BRS 11 et om. H eius om. R
ambiguum V^{ac} 13 per orbem B³ iam] etiam BP 14 fuisset om. P
sublatum] aboleretur P ut siquidem V quoque om. H 15 relict-
um (~ er.) sic S idem P³ 18 principem angelorum om. BP 19 cognos-
cendum et colendum BPH, agnoscendum R, cognoscendum SV 20 ante
item eras. item ut duorum P mentes eorum R ab (ante stultitia)
HSP, ad V 21 ad P³ operam duceret S haec RHSP¹, c del. P³
22 praecepit haec om. P

uanda mandauit. ille uero exhibuit deo fidem: docuit enim quod unus deus sit eumque solum coli oportere, nec umquam se ipse deum dixit, quia non seruasset fidem, si missus ut deos tolleret et unum adsereret, induceret alium praeter unum.
 5 hoc erat non de uno deo facere praeconium nec eius qui mise- 19
 rat, sed suum proprium negotium gerere ac se ab eo quem in-
 lustratum uenerat separare. propterea quia tam fidelis extitit, 20
 quia sibi nihil prorsus adsumpsit, ut mandata mittentis inpleret,
 et sacerdotis perpetui dignitatem et regis summi honorem et
 10 iudicis potestatem et dei nomen accepit.

15. Quoniam de secunda natiuitate diximus, qua se hominibus 1
 in carne monstraui, ueniamus ad opera illa miranda, quae
 cum essent caelestis indicia uirtutis, magum Iudaei putauerunt.
 cum primum coepit adolescere, tinctus est ab Iohanne propheta 2
 15 in Iordane flumine, ut lauacro spiritali peccata non sua, quae uti-
 que non habebat, sed carnis quam gerebat aboleret, ut quem-
 admodum Iudaeos suscepta circumcisione, sic etiam gentes
 baptismo id est purifici roris perfusione saluaret. tum uox 3
 audita de caelo est: filius meus es tu, ego hodie genui
 20 te. quae uox aput Dauid praedicta inuenitur. et descendit

EPITOME 11—13. 330, 2—4] c. 40, 1.

AUCTORES 14 ss.] Luc. 3, 21 s. 18—20] locus ex Luc. 3, 22
 et Ps. 2, 7 conflatus; quod apud alios quoque factum esse ostendunt Saba-
 terius III 275, Roenschius pag. 614, Otto ad Iustin. dialog. c. Tryphone
 316 D (ed. III pag. 325).

BRHSPV] 2 deus unus V oporteret V 3 se om. H seuasset H
 dō P¹, dos P³, dō V 6 suum om. R ab eo] habeo H inlustratu-
 rus BP, inlustrandum H 7 ueneraret B¹, corr. B² separaret B¹ (t^{erasum}
 restituit B³) HP quiw B³ 8 et quia nihil sibi H mandatum B
 9 summum H 10 iudici V 11 qua se] quae H 12 ueniam H illa
 opera S mi+randā (se er.) S perq̄: (~ m. 3) cum essent ea caelestis P
 13 tum V magnum S^{av} V putauerunt iudaei (w m. 3) B 14 a BHS
 propheta om. V 15 in om. B iordano BR^{ac} lacro R non om. B
 16 gestabat B, habebat H ablueret B, sed cf. III 26, 9 18 baptis+mo
 (si er.) P tunc HSP 19 audita de caelo est BHSP, de caelo audita
 est RV, sed fort. secundum Vulg. de caelo facta est; φωνὴν ἐκ οὐρανοῦ
 γένεσθαι Luc. 20 ad loc. Lucae cf. Roenschium pag. 614 uox om. V
 praedicata aput dauid B praedicata BRH et om. V

super eum spiritus dei formatus in specie columbae candidae.
 4 exinde maximas uirtutes coepit operari, non praestigiis magicis,
 quae nihil ueri ac solidi ostentant, sed ui ac potestate caelesti:
 5 quae iam pridem prophetis nuntiantibus canebantur. quae
 opera tam multa sunt, ut unus liber ad complectenda omnia
 satis non sit. enumerabo igitur illa breuiter atque generatim
 sine ulla personarum ac locorum designatione, ut ad exponen-
 dam passionis eius crucisque rationem possim peruenire, quo
 6 iam dudum festinat oratio. uirtutes eius fuerunt quas Apollo
 portentificas appellauit, quod quacumque iter faciebat, aegros
 ac debiles et omni morborum genere laborantes uno uerbo
 10 unoque momento reddebat incolumes, adeo ut membris omni-
 bus capti receptis repente uiribus roborati ipsi lectulos suos
 7 reportarent, in quibus fuerant paulo ante delati. claudis uero
 ac pedum uitio afflictis non modo gradiendi, sed etiam cur-
 15 rendi dabat facultatem. tum quorum caeca lumina in altissimis
 tenebris erant, eorum oculos in pristinum restituebat aspectum.
 8 mutorum quoque linguas in eloquium sermonemque soluebat.
 item surdorum patefactis auribus insinuabat auditum, pollutos
 9 et aspersos maculis repurgabat. et haec omnia non manibus 20

EPITOME 10—331, 8] c. 40, 2.

AUCTORES 1 columbae candidae] 'columbae' tantum mentionem
 facit Lucas, 'candidae' Orac. Sibyll. VI 7, unde Lact. fort. sumpsit; cf.
 Alexandrum ad hunc uersum. 9 Apollo] cf. pag. 319, 7. 13 lectulos]
 cf. Matth. 9, 6. § 7 s.] cf. Is. 35, 5 s.

BRHSPV] 1 speciem (sed in expunx. P¹⁹) RP edd., sed cf. figurare
 in c. abl. Epit. 15, 2; Inst. I 17, 8; V 8, 2 2 exinde — operari] exinde
 coepit uirtutes multas V prestigiis P, praestigiis BRS, praestigis H,
 praestigiis V magis H 3 ostendant V^{ac} caelesti] solidi V
 4 pr. quē S canebatur P 6 illa igitur B 7 sine ulla] siñ S ac]
 et H ad om. V exponenda H, exponendā (~ m. 2) V 8 possim
 post peruenire in mg. R² quod V 9 ia(m)dudum (n m. 3) B, ian
 dudum R¹, iādudum V festinat oratio] festinator acies sic V eius]
 etiam eius H 11 genera H 12 incolomes H menbris SV 13 re-
 ceptis¹⁰ repente et uiribus (re s. l. m. 2) sic H ipse H lectos B,
 lectulos (o ex u m. 2) R 15 afflictis B; affectis Heumannus gradientis V
 16 tum, B¹, tunc H caeta V¹ 17 erant tenebris H restituebat H²
 18 sermonemque om. R olebat S 19 insuabat V 20 aspersis R re-
 purgabat H², repugnabat V

aut aliqua medella, sed uerbo ac iussione faciebat, sicut etiam Sibylla praedixerat:

πάντα λόγῳ πράσσω πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

nec utique mirum quod uerbo faceret mirabilia, cum ipse esset 10
 5 dei uerbum caelesti uirtute ac potestate subnixum. nec satis 11
 uit quod uires inbecillis redderet, quod debilibus integritatem,
 quod aegris et languentibus sanitatem, nisi etiam mortuos
 suscitaret uelut e somno solutos ad uitamque reuocaret. quae 12
 uidentes tunc Iudaei daemonica potentia fieri arguebant, cum
 10 omnia sic futura ut facta sunt arcanae illorum litterae conti-
 nerent. legebant quippe cum aliorum prophetarum tum Esaiæ 13
 uerba dicentis: confortamini, manus resolutae, et genna
 debilia, consolamini. qui estis pusilli animi, nolite
 timere, nolite metuere. deus noster iudicium retri-

EPITOME 8—10] c. 40, 1. 11—335, 6] c. 40, 3.

AUCTORES 3] VIII 272. 13] Is. 35, 3—6; cf. Cyprian. pag. 71, 17.

EXPLATORES 3] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph.
 graec. pag. 245).

BRHSPV] 1 medela RSP iussu B 3 ΛΟΓΩ BRSPV Sedulius
 ΠΡΑΞΕΩΝ V Sedulius ΠΑΡΑΝ P³ τε] δὲ codd. Sibyll. integrioribus HMQV,
 om. rell. OCON V, νοῦσον codd. quidam Sibyll. ΘΑΡΑΠΕΥΩΝ B,
 ΤΕΡΑΠΕΥΩΝ V Sedulius ΠΑΝΤΑΝΑΟΤΟΝΗΡΑΚΟΝΗΑΟΑΝΤΕΝΝΟΚΟΝΤΕ-
 ΠΑΠΕΥΩΝ in mg. inf. add. H² interpretatio lat. paene eadem in S et P,
 simillima ap. Sedulium ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 70
 5 caelestis H 7 languentibus] laborantibus B 8 ex H solutis B
 solutos — tunc Iudaei om. S uitam B, uitam quae (exp. m. 2) V 9 tunc
 om. V daemoniaca H, daemoni+ca ex daemoniaco (sic) P 10 factae V
 continere^{nt} (e^{nt} add. m. 2) P 11 legabant V¹ cum] etiam cum V tum
 om. V esaiæ, B², esaiæ (pr. a ex e m. 2) R 12 dicentis (alt. i ex e
 m. 2) H resolutae BRHSP cum codd. Cypriani, dissolutae V secundum
 Vulg. manus dissolutas 13 consolamini R; exhortamini codd. Cypriani,
 παρακαλίστατε LXX, roborate Vulg. pusilli animi RHSP, pusillo animo B
 et Cypriani cod. A, pusillo animo (sed -mo ex -mi) V; οἱ ἐλαγρόψυχοι τῇ
 διανοίᾳ LXX, pusillanimes Cypriani codd. LW, pusillanimes MB, uel hoc
 uel illud testes Italae a Sabaterio II 573 adhibiti; alterum utrum fort.
 Lactantium scripsisse a librariis in pusilli animi mutatum existimat
 Roenschius pag. 551; dicite pusillanimis Vulg. nolite metuere bis S^{ac},
 prius del. S¹ 14 deus RHSPV cum codd. Cypriani, ecce deus B, sed
 ex Vulg. ut uid.; ἰδοὺ ὁ θεός LXX iudicio V

- 14 buet, ipse ueniet et saluos faciet nos. tunc aperien-
tur oculi caecorum et aures surdorum audient: tunc
saliet clodus sicut ceruus et plana erit lingua muto-
rum, quia rupta est in deserto aqua et riuus in terra
15 sitienti. sed et Sibylla eadem cecinit his uersibus:

νεκρῶν δ' ἐπανάστασις ἔσται
καὶ χολῶν θρόμος ὠκύτατος καὶ κωφὸς ἀκούσει
καὶ τυφλοὶ βλέψουσι, λαλήσουσ' οὐ λαλέοντες.

- 16 ob has eius uirtutes et opera diuina cum magna illum multi-
tudo sequeretur uel debilium uel aegrorum uel eorum qui eu-
randos suos offerre cupiebant, ascendit in montem quendam
desertum, ut ibi adoraret. ubi cum triduo moratus esset ac
fame populus laboraret, uocauit discipulos suos quaerens quantos
secum cibos gestarent. at illi quinque panes et duos pisces

AUCTORES 6 ss.] VIII 205 ss. 9—333, 7] Matth. 14, 13 ss.

EXPILOTORES 6 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BRHSPV] 1 ipse ueniet *om. R* ipse] et ipse *H*. aperientur (æ ex
a m. 2) *H* 3 saliet *H* clodus *BRP* cum *Cypriani codd. paene omni-*
bus, clodus HSV; cf. VII 27, 13 sicut] uelut *V* 5 ad loc. *Isaiae*
cf. Roenschium pag. 549 sed et Sibylla — uersibus et uersus *græcos om. H*
uerbis *SP* 6 ΔΕΙΤΑΝΑΚΤΑΚΙC *B, i. e. δ' ἐπανάστασις (coniecerant Struuius,*
opusc. I 71, Volkmanus de orac. Sibyll. dissert. pag. 34), ΔΕΤΑΝΑΚΤΑΚΙC R,
ΔΕ ΑΝΑΚΤΑΚΙC S Sedulius (sed sine accentu), ΔΕΠΑΑΝΑΚΤΑΚΙC, sed ΠΑ del.
m. 3 P, ΔΕΙΤΑΝΑΚΤΑΚΙC V; om. codd. Sibyll.; cf. Sibyll. I 355 ἔσται]
**CTAI (Al *er.*) *V* 7 καὶ] ΚΘΑ *B, K P¹, KAI P²* ΧΟΛΩΝ *B, ΧΩΛΩΝ*
Sedulius καὶ χολῶν] χολῶν δὲ *codd. Sibyll.* ΔΡΩΜΟC *V Sedulius*
ΟΚΥΤΑΤΟC BP Sedulius ΚΟΦΟC *P* ΑΚΟΥCΙ *B, ΑΚΟΚΟΥCΕΙ P,*
ΑΚΟΙCΕΙ Sedulius 8 ΚΑΙΤ[ΤΟΙΦΑΥ *B* ΤΕΦΛΟΙ *P, ΤΥΦΛΟΥ Sedulius*
ΑΝΑΒΑΨΟΥCΙ S, ΒΑΨΟΥCΙ V, ΒΑΨΟΥCΙΝ Sedulius λαλήσουσ' οὐ]
ΑΛΛΗCΟΥCΟΥ V, ΑΛΛΗCΟΥCΙ ΔΟΥ B, ΑΛΛΗCΟΥCΙΟΥ RP, ΑΛΛΗCΟΥCΙ
(om. οὐ) S, ΑΛΛΑΕC CΟΥ Sedulius λαλέοντες] ΑΛΛΑΟΙ *S, ΑΛΛΕΟΝΤΕC V*
interpretatio lat. eadem in S et P, similis ap. Sedulium ad loc. *Sibyll.*
cf. Struuium, opusc. I 70 9 hac *V* multitudo] turba *B, sed ex Vulg.*
Matth. 14, 14. 15. 19. 23 11 descendit *R, ascendit S* quendam] qui-
dam *V* 12 ut ibi] ubi *V* moratus esset] moraretur *P* ac fame —
cibos gestarent bis *S¹, alt. del. S²* 13 uocauit] interrogauit *H* suos
om. P edd., cf. c. 19, 7; 21, 1; Epit. 42, 3 et infra c. 19, 6; 20, 1 quae-
rens *om. H* 14 cibos secum *H*

in pera se habere dixerunt. adferri ea iussit ac multitudinem
per quinquagenos distributam discumbere. quod dum discipuli 17
faciunt, frangebatur ipse panem minutatim carnemque piscium
comminuebat: et utraque in manibus eius augebatur. et cum
6 adponere illa populo discipulis imperasset, saturata sunt quin-
que milia hominum et insuper duodecim cophini de residuis
fragminibus inpleti. quid aut dici aut fieri potest mirabilius?
at id futurum Sibylla cecinerat olim, cuius uersus tales feruntur: 18

10 ἔκ τ' ἄρτων ἄμα πέντε καὶ ἰχθύος εἰναλίσιον
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει
καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δωδεκά πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα λαῶν.

AUCTORES 9 ss.] VIII 275 ss.

EXPILOTORES 9 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BRHSPVJ 1 peras RP^{ar} habere se H 2 distributam om. B
dum R, cum cett. et edd. 4 augebatur H², augebant P 5 apponi V edd.
saturati P¹, corr. P² quinque in mg. H² 6 hominum milia RHSP
de om. RP 7 impleri S 8 ad BP¹, corr. P³, aut V at id futurum
— feruntur et uersus graecos om. H caecinerit B¹, -at corr. B² feruntur]
fuerunt R 9 ἔκ τ' ἰχθ. S¹ ἰχθ. S² codd. Sibyll. ΕΞ·ΑΡΤΩΝ Sedulius ΙΝΑΛΕΙΟΙΟ Β
ΙCΑΙ ΕΙC ΠΕΝΤΕ ΑΡΤΩΝ ΟΜΟΥ ΙCΑΗ ΧΘΥΩΝΘΑΛΑΤΤΩΝ S, ΚΑΙ (add. m. 3)
ΕΚΓ (exp. m. 1 ?) ΑΡΤΩΝΑΜΑ ΠΗΝΤΗ ΚΑΙΧΘΥΗCΙΝΑΛΙΟΥC P, ΕΚΓΙΑΡΤΩΝ-
ΔΑΠΕΝΤΕΚΑΙΧΘ (Θ ex O ? m. 2) ΥΕCΙΝΑΛ·ΙΟΥC V ΙΧΘΙΕCΙΝ ΑΛΙΟΥC
Sedulius ἰχθύος εἰναλίσιον Lact. cum codd. antiquioris recensio Sibyll.
HMQV; ἰχθύων ἄλλοιο uel ἰχθυαλίσιον (ἰχθυαλ-, ἰχθυαλ-) rell. codd. 10 ΧΕΙ-
ΛΙΑΔΑC BR ΕΡΗΜΩ BR, ΗΡΕΜΟ P, ΕΡΗΜΟ V Sedulius ΠΗΝΤΗ P
ΚΟΡΕCΕΙ BP Sedulius, ΚΟΡΕCΕΙ (alt. Ε ex C m. 2) V ἈΝΘΡΩΠΩΝ-
ΧΑΙΛΑCΠΕΝΤΕ ΕΝΕΡΗΜΩ ΚΟΡΕCΕΙ·S 11 ΠΕΡΙCCEΥΕΝΤΑ B, ΠΕΡΙCCEΥ·
ΩΝΤΑ Sedulius περισσεύοντα Lact. cum codd. HMQV (περιττ-) Sibyll., rell.
περισσεύσαντα uel περισσεύματα ΑΑΒΩΝ R, ΑΑΒΩ V, ΑΑΒΩ Sedulius μετὰ]
τότε codd. Sibyll. HMQV, ἄμα rell. ΚΛΑCΜΑΤΑ V, ΚΛΑCΜΑΤΑ Sedulius
πάντα om. V Sedulius ΙΥCΥΝΑΧΘΕΝΤΑΠΕΡΙCCEΥΘΕΝΤΑΚΛΑCΜΑΤΑΠΑΝΝ
(extrem. N del.) ΤΑ S, ΚΑΙΤΑΠΗΡΙCΗΥΩΝ ΤΑΑΑΒΟ me ΘΑΚΑCΜΑΤΑ (om.
πάντα) P cf. interpretat. lat. in P et ap. Sedulium hanc et quae super-
fuerunt (-rint Sedul.) frusta tollens (tollens frusta Sedul.) duodecim eqs.,
in S hanc et collectis reliquis fragminum omnium duodecim eqs. 12 ΔΩ-
ΔΕΡΑ V ΠΑΕΡΩCΕΙ B, ΠΑΝΡΩCΕΙ S, ΠΑΗΡΩCΙ V, ΠΑΗΡΩCΙ Sedulius
ΚΟΦΕΙΝΟΥC B, ΡΟΦΙΝΟΥC V, ΚΟΦΥΝΟΥC Sedulius ΕΙCΙ B, IC Sedulius
ΕΛΠΙΔΟC S ΑΛΑΩΝ V, ΑΛΟΝ Sedulius ΔΟΔΗΚΑΠΑΝΡΩCΙΚΟ ΦΙΝΟΙΟ
ΕΙCΤΑΡΙΔΑΛΑΩΝ P interpretationes lat. simillimae in P et ap. Sedulium,
in nonnullis discrepat quae est in S ad loc. Sibyll. cf. Struvium, opusc. 171

- 19 quaero igitur quid hic potuerit ars magica moliri, cuius peritia
 20 nihil aliud quam ad circumscribendos oculos ualet. idem se-
 cessurus orandi gratia, sicut solebat, in montem praecepit disci-
 pulis, ut nauiculam sumerent seque praecederent. atque illi
 21 urgente iam uespera profecti contrario uento laborare coepe- 5
 runt. cumque iam medium fretum tenerent, tum pedibus
 mare ingressus consecutus est eos tamquam in solido gradiens,
 non ut poetae Orionem mentiuntur in pelago incedentem, qui
 22 demersa corporis parte umero supereminet undas. et
 rursus cum obdormisset in naui ac uentus usque ad extremum 10
 periculum saeuire coepisset, excitatus e somno silere uentum
 protinus iussit et fluctus qui maximi ferebantur conquiescere:
 23 statimque sub uerbo eius tranquillitas insecuta est. mentiun-
 tur fortasse litterae sanctae docentes tantam fuisse in eo pote-
 statem, ut imperio suo cogeret uentos obsequi, maria seruire, 15
 24 morbos cedere, inferos oboedire. quid quod eadem Sibyllae
 carminibus suis ante docuerunt? quarum una, cuius supra
 fecimus mentionem, sic ait:

17 una — mentionem] § 9. 15. 18 ut nid., qui loci ut hic ex lib. VIII
 Orac. Sibyll. sumpti sunt, cf. p. 335, 3 ss. (ex lib. VI) et p. 336, 10 ss. (ex lib. III).

AUCTORES 2—7] Matth. 14, 22 ss. 8 poetae] praeter locum
 Vergilii cf. schol. Arat. Germanici (cf. Lact. I 11, 64) pag. 92, 16; 163, 4. 14
 Breysig, ubi Hesiodus (cf. frg. 17 Rzach) auctor appellatur. 9] Verg.
 Aen. X 764. 9—13] Matth. 8, 23 ss. 15 s.] cf. Cyprian., Quod idol.
 d. n. s. 13 (pag. 29, 13 s.).

BRHSPV] 1 quid] B² his V potuit S ar+s (i er.) S periata V
 2 nihil] ad nihil H oculos om. V item H secessit rursus H, seces-
 suros P¹, corr. P³ 3 sic (~ m. 2) S solebant P¹, n del. P³ montē
 (~ m. 2) H discipulis B^{acc}, discipulis S² 4 uti nauicula V seque
 praecederent om. B¹, seque praepararent B³ praecederent (-ent ex -ant
 m. 2) R 5 urgente BHS uespere P contraria V 6 iam] in V
 7 est om. PV solo H 8 Orionem] de origine H, opinionē V in-
 cedente H quide+mersa (m er.) P 9 umeros (o del. et corr. m. 3) B
 undas et] unda sed RH 10 rursus B obdormissent H, obdormisset P²
 ad B² 11 saeuire coepisset] desaeuiret P ceppisset S² 12 maxime V
 13 uerbum Heumannus subsecuta B 14 fortae H sante ex sunt
 (u minus cert.) B³ dicentes H in eo fuisse S 15 obsequi om. S
 mari H saeuire (se- S) RS 16 a sibyllae H 17 suis in mg. H²
 supra om. P

τοὺς ἀνέμους παύσειε λόγῳ, στρώσει δὲ θάλασσαν
μαينوμένην ποσὶν εἰρήνης πίστει τε πατήσας.

et rursus alia, quae dicit:

25

κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
στήσει τεθνηῶτας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλὰ,
ἐκ δὲ μιῆς πύλης ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

AUCTORES 1 s.] VIII 273 s. 4 ss.] VI 13 ss.

EXFILATORES 1 s.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid. pag. 245 s.).
4 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid. pag. 246).

BRHSPV] 1 τοὺς ἀνέμους — ἀνδρῶν (6) om. H τοὺς om. B ἀνόμους
plerique (etiam HMQV) codd. Sibyll. ΠΑΥΣΕΙΕ R, ΠΑΥ CΕΙΕ S cum
codd. Sibyll. (παύσειε) paene omnibus, ΠΑΥCΕΙΕ B, ΠΑΥCΕΙΕ P, ΠΑΥCΙΕΝ V,
ΠΑΥCΙ · ΕΝ · Sedulius; παύσει τε edd.; de hoc optatiui usu cf. Struuium,
opusc. I 75 ΛΟΓΩ BRSPV Sedulius CTPΩCΕΙΔΕ BR, CTPΩCΙΔΕ SV
Sedulius, CTPΩCΙΔ P; παύσει δὲ (sic) codd. Sibyll. HMQV, στορέσει (-σεις,
-σεις) δὲ rell. ΘΑΛΑCΚΑΝ¹ S, ΘΑΛΑCΚΑΝ V 2 ΜΕΝΟΜΕΝΗΝ BP,
ΜΕΝΟΜΕΝΗΝ S, ΜΕΝΟΜΕΝΗΝ V Sedulius ποσὶν] ΠΑΤΗCΤ P ΕΠΗ-
ΝΗC P, ΕΠΗΝΝC V, ΕΠΕΝΗC Sedulius; εἰρήνη plerique codd. Sibyll.
πίστει τε] ΠΙCΤΕΙΤΕΙΤΕ V ΚΡΑΤΗCΑC B, ΠΑCΑC P εἰρήνην ποτὶ δὲ
κρατήσει codd. Sibyll. HMQV, εἰρήνη πίCτει τε πατήCας rell. interpre-
tatio lat. eadem in S et P, alia ap. Sedulium ad loc. Sibyll. cf. Stru-
uium, opusc. I 72 3 et rursus alia quae dicit in interpretationem lat.
insertum habet S alia, quae] aliqua P; an alia aliqua? cf. pag. 25, 1
4 ΠΕΖΕΥCΙ PV, sed pr. C in ras. ex II V², ΠΑΥΖΕΥCΙ Sedulius; πεζεύσει
Lact. cum duobus codd. Sibyll., celt. πεζεύσειε νόσον Lact. cum uno
cod. Sibyll., celt. νόσους uel νόμους uel νόμοις ΑΝΤΡΩΠΩΝ B, ΑΝΩ Sed-
ulius, δ' ἀνδρῶν (uel τ'-) aut τ' ἀνους (i. e. τ' ἀνθρώπους) codd. Sibyll.
ΑΠΟΔΥCΙ V, ΑΠΟΔΥCΙ Sedulius; ἀπολύει codd. Sibyll. HMQV 5 CΤΗCΕ R,
ΔΑCΤΗCΕΙ S, ΖΗCΕΙ V ΤΕΘΝΕΩΤΑC S, ΤΕΤΗΝΩΤΑC P, ΤΕΘΝΩΤΑC V
ΖΗCΕΙΤΕ · ΘΝΗΩΤΑC Sedulius ΑΠΩCΕΤΕ B, ΑΤΑΠΩCΕΤΑΙ R, ΑΠΩ-
CΕΤΑ P; ἀπώσεται uel ἀπολείπει codd. Sibyll. ΑΛΓΕΘ B, ΑΝΗΑC S,
ΑΜΑΓΕΑ P, ΑΛΓΕΑ V πολλά] ΠΤΟΑ B, ΠΟΛΛΑC S, ΠΤΟΑ · ΔΑ P; λυγρὰ
codd. deteriores Sibyll. 6 ἐκ δὲ μιῆς] ΕΚΑΕΜΙCΗ P πύλης] ΠΥΡΗC S,
ΠΗΡΗC V Sedulius; σπειρης aut ῥίCης codd. Sibyll.; ad πύλης cf. pag. 333, 1
in pera; cf. Alexandrum ad h. uers. κόρος] ΚΥΟC (Υ expunx. et linea
del. m. 1) B, ΚΟΡΕ S, ΚΟΡΟC V ΕCCEΤΕ B, ΕCΕ S, ΕCCEΤ ΤΑΙΟ V
ΚΟΡΟCΕC · ΕCΤΑΙ Sedulius ΑΝΑΡΩΝ P ΕΚΕΜΗCΠΗΡΗCΑΡΤΟΚΟΡΕC-
CΕΤΑΙΑΡΩΝ R interpretatio lat. eadem in S et P, in qua tertius uersus
sic et de (de om. P) pane unius perionis (superionis, exp. m. 1? P) saturatio
erit uirorum, alia ap. Sedulium ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 73

- 26 his testimoniis quidam reuicti solent eo confugere, ut aiant
non esse illa carmina Sibyllina, sed a nostris ficta atque con-
27 posita. quod profecto non putabit qui Ciceronem Varronem-
que legerit aliosque ueteres, qui Erythraeam Sibyllam ceterasque
commemorant, quarum ex libris ista exempla proferimus: qui
auctores ante obierunt quam Christus secundum carnem nasce-
28 retur. uerum non dubito quin illa carmina prioribus tempo-
ribus pro deliramentis habita sint, cum ea nemo intellegeret.
denuntiabant enim monstrosa quaedam miracula, quorum nec
29 ratio nec tempus nec auctor designabatur. denique Ery- 10
thraea fore ait ut diceretur insana et mendax. ait enim:

φήσουσι Σίβυλλαν

μαινομένην, ψεύστειραν· ἐπὶ δὲ γένηται ἅπαντα,
τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε καὶ κέτι μ' οὐδεὶς
μαινομένην φήσειε, θεοῦ μεγάλῳ προφῆτιν.

15

AUCTORES 3 Ciceronem] de diu. I 18, 34 (Sibulla Erythraea);
cf. II 54. Varronemque] cf. pag. 20, 9. 12 ss.] III 814 ss.

EXPILATORES 12 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid. pag. 246).

BRHSPV] 1 testimonis *B*¹, testimonis *B*², testimoniis *B*³ aiant
*B*¹ ut uid. (corr. *B*²) *S*, aiant *H*² 2 sibyllae *P* conficta *S* atque
composita om. *H* 3 quid *V* profectio *V* putauit *V* scero-
nem *V* 4 ceterosque *V*¹ 6 obliuiscunt (2 uel 3 litt. er.) *H*, obliuiscunt
onef *P*² ante post obliuiscunt s. l. *P*³ 7 temporibus *B*³, temporalibus *S*¹,
al del. *S*² 8 deliramento ut uid. *B*¹, in ras. corr. *B*³, deliramento (*pr*
e ex i m. 2) *P*, deliramentis *H* sunt *S* ea nemo cum intellegeret *S*
9 denuntiabant *B*³ enim om. *H* monstrosa* (t er.) *B*, monstrosa *RS*,
monstruosa *P* 10 autor *H* designabitur *S* denique (i ex e m. 2) *R*
erythraeam *H* 11 ut *B*² insana* (i er.) *H* et om. *S* ait enim et
uersus graecos om. *H* 12 CIBYAAA *S*, CIBYAAAAP *P*¹, CYBIAAAN *S*
Sedulius 13 MENOMENHN *B*, MAINOMENHN *S*, MAINOMENH *P*, MAINO-
MENHNHN *V* ΨΕΥCTEIPAN *B*, ΨΕΥCTEIPAN, sed Ψ addidit rubro scriptum
man. recentiss. *R*, ΨΕΥCTEIPAN *S*, ΨΕΥCTEIPAN *V* Sedulius CIAN *B*,
EI (sed del. m. 1) EIAN *S*, ἐπὶ δὲ uel ἐπ' ἥν codd. Sibyll. 22] A E *P* ΓΕ-
ΝΗΤΕ *B*, ΓΕΝΤΑΙ *V*, ΓΕΝΕΤΑΙ Sedulius 14 THNIKA *B* cum codd.
Sibyll., tum (cf. interpretat. lat. in *SP* tunc demum reminiscuntur mei)
NIKA *R*, HNIKA *SPV* Sedulius, ἡνίκα Struuius, opusc. I 75 MENMHN *P*
ποιήσετε codd. quidam Sibyll., alii ποιήσουσι; ΠΟΙΗCONTE *B*, ΠΟΙΗCATE *RP*,
ΠΟΙΗCTΕ *S*, ΠΟΙΗCTHTAI *V*, ΠΟΙΗCTHTAI Sedulius; ποιήσεται Struuius
ΚΟΥΚΕΤΙ *B* cum codd. Sibyll., ΟΚΕΤΙ *S*, ΚΟΥΚΕΤΙ *P*, ΚΑΙΟΥΚΕΤΙ *V* Se-
dulius; οὐκέτι Struuius μ' οὐδεὶς] ΜΟΥ *S*, ΜΟΥΛΕΙC *P*, ΜΕΟΥΔΕΙC *V*
Sedulius, ε' οὐδεὶς codd. quid. deterior. Sibyll. 15 MAINOMENHN *S*,

iacuerunt igitur multis saeculis, postea uero animaduersa sunt 30
quam natiuitas Christi et passio patefecit arcana, sicut etiam
uoces prophetarum. quae cum per annos mille quingentos et
eo amplius lectae fuissent a populo Iudaeorum, nec tamen in-
5 tellectae <sunt> nisi postquam illas Christus et uerbo et operi-
bus interpretatus est — illum enim prophetae adnuntiauerant 31
— nec ullo modo poterant quae illi loquebantur intellegi, nisi
fuissent uniuersa completa.

16. Venio nunc ad ipsam passionem, quae uelut obprobrium 1
10 nobis obiectari solet, quod et hominem et ab hominibus insigni
supplicio adfectum et cruciatum colamus, ut doceam eam ipsam
passionem adeo cum magna et diuina ratione susceptam et in
ea sola et uirtutem et ueritatem et sapientiam contineri. ne- 2
que enim si beatissimus in terra fuisset et per omnem uitam
15 in summa felicitate regnasset, quisquam illum sapiens aut
deum credidisset aut honore diuino dignum iudicasset: quod
faciunt uerae diuinitatis expertes, qui caducas opes et fragilem
potentiam et alieni beneficii bona non tantum suspiciunt, uerum
etiam consecrant et scientes memoriae mortuorum deseruiunt
20 fortunam iam extinctam colentes, quam ne uiuam quidem prae-
sentemque sapientes colendam sibi umquam putauerunt. nec 3

ΜΑΙΟΜΕΝΗ P, ΤΜΕΝΟΜΕΝΗ V, ΤΕΝ ΜΕΝΟΜΕΝΗ Sedulius ΦΗCETE S,
ΦΗCΕΙΤΕ V; de hoc usu optatiui cf. Struuium I 75 020] ΘΥ SP
ΜΕΓΑΛΟΥΘΟ B, ΜΕΤΑΔΟΙΟ V; μεγάλῃ δέ codd. Sibyll. ΠΡΟΦΗΤΗΝ B,
ΠΡΟΦΗΤΗΝ P, ΠΡΟΦΗΤΕΙΝ V Sedulius interpretatio lat. eadem in S et P,
alia ap. Sedulium ad loc. Sibyll. cf. Struuium I 74

BRHSPV] 1 latuerunt P edd. aduersa P 2 natiuitas P² patefacit R
arcani H sicuta sic H, sic S 3 prophetae (4 i. e. rum add. m. 2) S
cū (initio uersus add. m. 2) per cū S, tum V pro mille quingentos hoc NA
in ras. H² et] uel P 4 fuissent S populo* (4 er.) S intellecta P tamen
nec conī. Thilo 5 sunt add. edd. illa S 6 illud R adnuntiauerunt BHV
9 uel V 10 et hominem — hominibus] et (sed del. m. 3) hominib. (ib.
del. et corr. m. 3) P omnibus V^{ac} insignio V 11 exercitatum P
calamus V eam om. RS 12 adeo] ab eo H suscepta V 13 uiri-
tatem B¹, corr. B² 14 omne m¹ B³ 15 quisquam — iudicasset om. V
16 credidisse H 17 uere BHSV diuinae ueritatis P diuinitates V^{ac}
expertes V 18 bona* (m. er.) H suspiciunt ed. Romana a. 1474,
suscipiunt C 19 memoriā S 20 quam] quod V ne om. H uiuam H
praesentemquae (a. er.) B.

enim potest aliquid in rebus terrenis esse uenerabile caeloque
dignum, sed sola est uirtus, sola iustitia quae potest uerum
bonum et caeleste et perpetuum iudicari, quia nec datur cui-
4 quam nec auferitur. qua uirtute ac iustitia quoniam Christus
instructus uenit in terram, immo uero quoniam ipse uirtus et 5
ipse iustitia est, descendit, ut eam doceret hominemque formaret.
quo magisterio ac dei legatione perfunctus ob eam ipsam uir-
tutem, quam simul et docuit et fecit, ab omnibus gentibus et
5 meruit et potuit deus credi. ergo cum magnus populus ad
eum uel ob iustitiam quam docebat uel ob miracula quae 10
faciebat subinde conflueret et praecepta eius audiret et a deo
missum deique filium crederet, tum primores Iudaeorum ac
sacerdotes et ira stimulati, quod ab eo tamquam peccatores
incredabantur, et inuidia deprauati, quod confluente ad eum
multitudine contemni se ac deseri uidebant, et, quod caput 15
sceleris illorum fuit, stultitia et errore caecati et inmemores
praeceptorum caelestium ac prophetarum coierunt aduersus eum
inipiumque consilium de eo tollendo cruciandoque ceperunt:
6 quod prophetae multo ante descripserant. nam et Dauid in
principio psalmorum suorum prouidens in spiritu quantum 20
facinus admissuri essent, beatum esse ait qui non abierit

EPITOME 9—19] c. 40, 4 s.

AUCTORES 3 s.] cf. Sallust. Iug. 1, 3: fortuna . . probitatem . . .
neque dare neque eripere cuiquam potest. 21] Ps. 1, 1.

BRHSPV] 1 esse B² 2 solaq. (ante iustitia) B³ 3 caeleste et]
caeleste esse et H perpetuum B² quia] quae B 4 auferetur V
qua] quia H^{ar} P¹ (i expunx. P²) V quoniam om. H 5 uirtus] uerus V
6 descendit (pr. e ex i m. 3) P 7 quod HV^{ar} 8 et (ante meruit)
s. l. H² 10 quam docebat om. V 11 praecepta (cep in ras. ex cem
m. 2) S et H² a deo] ad S 12 missum] ipsum missum V
tunc RSP primo rex B, primores S² 13 et (exp. m. 3) B
stimulatio V 14 inuidia H, inui] S¹, inui dia S² deprauata Pac
confluerent H, confluent V 15 multitudines H se om. B¹, s. l. post
deseri add. B² se ac deseri V destrui H 16 fuit P² stultitiae RP
16 terrore (om. et) R inmemores B 17 coiecerunt R, coierunt om. V
18 cruciandoque (a ex e m. 2) R cruciandoque ceperunt] quae H coepe-
runt (o s. l. P³) RPV 19 multi B¹, corr. B² descripserant P, de-
scripserant V 20 in om. V spiritum H 21 ait B³ habierit S

in consilio inpiorum. et Solomon in libro sapientiae his 7
 uerbis usus est: circumueniamus iustum, quoniam insua-
 uis est nobis et exprobrat nobis peccata legis. promittit
 scientiam dei se habere et filium dei se nominat.
 5 factus est nobis in traductionem cogitationum nostra-
 rum, grauis est nobis etiam ad uidendum, quoniam
 dissimilis est aliis uita illius et mutatae sunt uiae
 illius. tamquam nugaces aestimati sumus ab eo, 8
 10 fert nouissima iustorum et gloriatur patrem dominum.
 uideamus ergo si sermones illius ueri sunt, et tempte-
 mus quae euentura sunt illi. contumelia et tormenta 9

EPITOME 2—340, 5] c. 40, 5.

AUCTORES 2] Sap. 2, 12 (sed initium tantum uersus 12) — 17.
 19—22; cf. Cyprian. pag. 79, 11.

BRHSPV] 1 consilio BHSPV Vulg., ἐν βουλῇ LXX, consilium R
 ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 586 salomon HSP³ (so- P¹)
 2 quoniam insuauiis — promittit] quoniam inutilis est nobis et contrarius
 est operibus nostris et inproperat nobis peccata legis et diffamat in
 nos peccata disciplinae nostrae. promittit sic H totum uersum 12 habet
 cum 'Vulg.'; uerba et contrarius est operibus nostris etiam ap. Cyprian.,
 sed Epitome non habet 3 peccata nobis B, sed cf. Epit. nobis om. V
 leges B¹, corr. B² 4 scientiam dei se (sed dī s. l. m. 3) B Epit. codd.
 Cypriani, scientiam se dei RHS, se scientiam dei P cum 'Vulg.', scien-
 tiam dei (om. se) V et] ut P¹, in ras. corr. P³ se dei V 5 tra-
 ductione* (m er.) B, traductione S, cōtraductionem (exp. m. 2) P cogi-
 tationum] animarum H 6 etiam om. V uiuendum R quoniam]
 quia H 7 test' H² inmutatae H cum 'Vulg.', sed cf. Epit. uiuae
 (t er.) H 8 illius] eius H cum 'Vulg.' exstimati sic R eo BRSPV
 cum codd. Cypriani, illo H Epit. cum 'Vulg.' 9 continet] et continet H
 (et abstinet 'Vulg.'), sed cf. Epit. se] autem se V profert H, prae-
 feret V, preferet Epit. 10 glorianatur S patrem dōm R¹ (s. l. dām R²⁷),
 patrem dām se habere (se habere cum 'Vulg.') B, patrem dōm (n er.),
 s. l. post patrem add. se habere S, patrem deum HP¹ (post patrem s. l.
 se habere P³) V; patrem deum codd. Cypriani, πατέρα θεόν (u. 16) LXX,
 patrem se habere deum 'Vulg.', sed patrem dominum Epitome quoque
 habet 11 sint H cum 'Vulg.' 12 euentura BP Epit., uentura RHSV
 cum 'Vulg.' quae euentura — errauerunt (340, 3)] quae uentura sunt illi
 et sciemus patientiam illius, si enim est uerus filius dei suscipiet illum.
 et liberabit illum de manibus contrariorum. Iniuriae tormento castigemus

- interrogemus eum, et sciamus reuerentiam illius et
 probemus patientiam illius. morte turpissima con-
 10 demnemus eum. haec cogitauerunt, et errauerunt:
 excaecauit enim illos stultitia ipsorum et nescierunt
 sacramenta dei. nonne ita descripsit nefarium illud consilium
 ab impiis initum contra deum, ut plane interfuisse uideatur?
 atquin a Solomone qui haec cecinit usque ad id tempus quo
 11 gesta res est mille ac decem anni fuerunt. nihil nos adfin-
 gimus, nihil addimus: habebant haec qui fecerunt, legebant in
 quos haec dicta sunt. sed et nunc heredes nominis ac sceleris
 illorum et habent et damnationem suam prophetarum uoce
 praedictam cottidianis lectionibus personant nec aliquando in

EPITOME 7 s.] c. 40, 5 quod — amplius.

illum . ut sciamus reuerentiam illius . et probemus patientiam eius . morte
 turpissima condempnemus eum erit . 'enim' (s. l. m. 2) respectus ex ser-
 monibus illius . haec cognouerunt et errauerunt . *H* (add. uersus 18 et alt.
 part. uersus 20 ex 'Vulg.') sint *P* contumelias (corr. m. 3) *P* tor-
 menta *V*, quod cum habeat *Epitome* quoque et *Cypriani* cod. *L* m. 1
 (cf. supra ad pag. 298, 2) recepi, cf. *Archiv. lexicogr. et gramm. lat.* V 286;
 tormentis *BRHSP*, tormento codd. *Cypriani* (excepto *L*¹) 'Vulg.', βασάνης
 (u. 19) *LXX*

BRHSPV 1 et (ante sciamus) *BRHSP*, ut *V*, codd. *Cypriani*, 'Vulg.',
 ἵνα γινώμεν codd. *LXX* excepto tamen cod. *Sinait.* m. 1 καὶ εἰδόμεν,
 sed et *Epitome* quoque habet et probemus patientiam illius om. *B*¹
 (add. *B*², sed eius pro illius) *P*¹, add. *P*² 2 condempnus *B* 3 eum]
 illum *B* 4 excaecauit *RHSV*, ** (et er.) excaecauit *B*, & (exp. m. 2)
 excauit *P*, etiam *Cypriani* cod. *L* et excaecauit exhibet, unde et fort. reci-
 piendum, quamquam om. etiam *Epit.*, sed fort. casu uel ex 'Vulg.'; ἀπετύλωσε
 γὰρ *LXX* stultitia *BRSPV*, malitia *H*, sed ex 'Vulg.', idem *Cypriani*
 codd. et *Augustin.* de ciuit. dei *XVII* c. 20 (II p. 248, 5), ἡ κακία αὐτῶν *LXX*
 ipsorum *BRSPV* cum *Cypriani* codd. et *Augustin.* ibid., illorum *H*,
 eorum *Epit.* ex 'Vulg.' 5 sacramenta *BRSPV*, *Epit.*, codd. *Cypriani*,
 'Vulg.', mysteria *H*, μυστήρια θεοῦ (u. 22) *LXX* ad loc. *Sapientiae* cf.
Roenschium pag. 604 descripsit *P* illum *B*¹ (illud *B*², illud alia man.
 recentiss.) *H* 6 initium *V* uideretur *R*, uidebatur (n er.) *H*, om. *V*
 7 aquin *V* salomone *HS*²*P*², in utroque a ex o corr. haec add. *R*²
 quod *P*¹, d del. *P*³ 8 ac] et *H* anni añ *S* fingimus *H*, affingi-
 mus *S*² 10 herodes *V* ac] et *B* 11 et ante habent] haec et *H*,
 om. *P* uocem *H* uoce praedictam cottidianis om. *V* 12 praedictā
 (~ m. 2) *H*, praedictam et *P*¹, et del. *P*³

cor suum, quae pars est et ipsa damnationis, admittunt. in- 12
 crepiti ergo a Christo saepe Iudaei exprobrante illis peccata et
 iniustitiam et a populo paene deserti concitati sunt ad eum
 necandum: cuius rei audaciam dedit illis humilitas eius. nam 13
 5 cum legerent cum quanta uirtute et claritate filius dei uenturus
 esset e caelo, Iesum autem cernerent humilem sordidum in-
 formem, non credebant filium dei esse ignorantes duos eius
 aduentus a prophetis esse praedictos, primum in humilitate
 carnis obscurum, secundum in fortitudine maiestatis manifestum.
 10 de primo Dauid in psalmo LXXI sic ait: descendet sicut 14
 pluuia in uellus, et orietur in diebus eius iustitia et
 abundantia pacis, donec extollatur luna. sicut enim
 pluuia si descendat in uellus, animaduerti non potest, quia
 strepitum non facit, ita Christum in terram sine cuiusquam
 15 suspitione uenturum esse dixit, ut iustitiam doceat et pacem.
 Esaias quoque ita tradidit: domine, quis credidit auditui 15
 nostro et brachium dei cui reuelatum est? adnun-
 tiauius coram ipso sicut pueri et sicut radix in terra

EPITOME 1—4] c. 40, 4.

AUCTORES 4 (humilitas). 6 (humilem) cf. c. 22 ss.] cf. Cyprian.
 pag. 77, 12. 10] Ps. 71, 6 s. 16] Is. 53, 1—6; cf. Cyprian. pag. 77, 13.

BR(—4)HSPV] 1 increpati S, increpiti V; cf. c. 11, 3; 14, 17 2 sepe
 a christo V et iniustitiam — deserti om. R 3 iniustitiam (-tiā S) BSP
 Epit. c. 40, 4, iniustitia H, iniustitias V edd. paene (a in ras. ex eodem
 a m. 3) B 4 a cuius rei statim in eadem pagina ad moyses per quem
 (p. 344, 8) transilit R 6 de caelo H, e celo S inter humilem et sordi-
 dum add. quietum P 7 dei om. V 8 in om. H¹V 9 in om. V
 manifesta V 10 de primo aduentu dauid in psalmo LXXII sic ait in
 inf. mg. add. H² dauid B descendit BV¹ 11 inter uellus et et
 orietur ap. Lact. omitta sunt quae graece sunt haec καὶ ὥστε σταγόνες
 σταζούσαι ἐπὶ τῇ γῇ et om. H eius om. S 12 ad loc. Psalmi cf.
 Roenschium pag. 591 13 si V² descendit V¹ aniauerit S 14 ita P³
 Christum om. B in terra BH cuiusquam] ulla V 15 suspitione S
 doceret H 16 esaias B tradit B, tradidit (exp. m. 2 ?) P dñe
 (e ex s) S 17 brachium B, brachium cell. dei PV cum codd. Cy-
 priani paene om., dubitanter recepi, domini BHS cum Cypr. cod. L et
 Vulg., sed κυρίου LXX 18 et C, suspectum, nam idem in Vulg., sed
 om. codd. Cypriani omnes, ὥς ἐλίζα (deest καὶ) LXX sic*ut (ante radix),
 eras. ut B radexn, (in ras. ex 4 litt., quarum prima i ?) B³

sitienti. non est figura eius neque claritas: et uidi-
 mus illum, et non habuit figuram neque decorem, sed
 figura eius sine honore et deficiens praeter ceteros
 homines. homo in plaga positus et sciens ferre inbe-
 cillitatem, quia auersus est et non est computatus. 5
 16 hic peccata nostra portat et pro nobis dolet, et nos
 putauimus ipsum esse in dolore et in plaga et in uexa-
 tione: ipse autem vulneratus est propter facinora
 nostra et infirmatus est propter peccata nostra. doc-
 trina pacis nostrae super illum, liuore eius nos sanati 10
 sumus. omnes sicut oues errauimus, et deus tradidit
 17 illum pro peccatis nostris. et Sibylla eodem modo:

οἰκτρὸς ἄτιμος ἄμορφος, ἔν' οἰκτροῖς ἐλπιδᾶ δώσει.

AUCTORES 13] VIII 257.

EXPILOTORES 13] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph.
 graec. pag. 246).

* BHSPV] 1 sitienti non est figura om. H neque claritas — habuit
 figuram om. B 2 decorem] speciem codd. Cypriani, sed omnino hoc loco
 ualde uariant testes Italiae (cf. Sabaterium II 608) 3 ceteros SP cum
 codd. Cypriani, om. BHV; παρὰ πάντας ἀνθρώπους (u. 3) LXX cod. Alex.,
 παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων cett. 4 ἵ] beccillitatem B 5 quia auersus —
 computatus] quia auersa est facies eius, inhonoratus est et non est con-
 putatus Cyprianus secundum LXX qui V aduersus HV 6 nos]
 non H¹, in ras. corr. H² 7 ipsum] illum codd. Cypriani, idem uel
 eum alii testes Italiae, eum Vulg. et (ante in plaga) om. B uexatione
 (s. er.) V 8 facinora — est propter om. V 10 super P³ libore B
 nos P 11 erramus H inter errauimus et et deus hoc homo uia sua errauit
 Cyprianus secundum LXX deus C cum Cypriani cod. A, an dominus cum
 LMB Vulg. scribendum? κύριος LXX 12 ad loc. Is. cf. Roenschium p. 557
 et Sibylla — δώσει om. H sybille S modo] modo dicit (dicit add. m. 3) B,
 modo locutus (sic) est V 13 ΑΜΟΡΦΟΣ ΑΤΙΜΟΣ B INA B, EN (sed
 cf. interpretat. lat.) S, IN (i. m. 2) V; V¹ codd. Sibyll. HQV, EN M, uerba
 V¹ — δώσει om. rell. ΑΜΟΡΦΟCIN Sedulius ΟΙΚΤΡΟΣ B, ΟΙΚΤΟΟΪC S,
 ΟΙΚΤΡΟΪC V, ΙΙΙΙΙΟΙΚΤΡΟΪC Sedulius; οἰκτροῖς codd. Sibyll. HMY, οἰκτρος Q
 ΕΛΠΙΔΑΝ B οἰκτρὸς — ἐλπιδᾶ] ΟΙΚΤΡΟΣ ΑΜΟΡΦΟΣ ΑΜΟΡΦΙ CINCΑΠΙ
 ΔΑ P, sed cf. interpretat. lat. ΔΩCΕΙ BSP, ΔΩCΙ V; δώσει, quod etiam
 in codicibus Sibyll., qui quidem haec uerba habent, scriptum est, quam-
 quam non paucis locis Oraculorum Sibyll. coniunctionem ἔνα secundum
 legitimam constructionem aut coniunctiuus aut (perraro) optatiuus sequitur,

propter hanc humilitatem deum suum non agnoscetes inierunt consilium detestandum, ut priuarent eum uita qui ut eos uiuificaret aduenerat.

17. Sed irae atque inuidiae suae, quam in cordibus suis gere-
 5 bant intus inclusam, alias causas praeferebant: quod legem dei
 per Moysen datam solueret, id est quod sabbatis non uacaret
 operans in salutem hominum, quod circumcisionem uacue-
 faceret, quod abstinentiam suillae carnis auferret: in quibus 2
 rebus Iudaicae religionis sacramenta consistunt. ob haec ita-
 10 que cetera pars populi, quae nondum ad Christum secesserat,
 a sacerdotibus incitabatur ut inpiū iudicaret eum, quod legem
 dei solueret, cum hoc ille non suo iudicio, sed ex dei uolun-
 tate et secundum praedicta faceret prophetarum. Micheas 3
 enim nouam legem dari denuntiavit hoc modo: lex de Sion

EPITOME 1 s.] c. 40, 6 harum—legebant. 2 s.] c. 41, 9. 5—13] c. 40, 7.

AUCTORES 5 s. 14 (nouam legem)] Cyprian. pag. 46, 3. 9. 14] Mich.
 4, 2 s.; cf. Cyprian. pag. 46, 10.

tamen, cum loco VIII 409 *ἡ* — *δῶσω* optimis codd. HMQV (in de-
 terioribus *δῶσει* uel *δῶσι*) defendatur (nam uersum I 161 *τετραπόδων πτηνῶν*
τε κτλ., post Castationem Volkmannus, specim. nouae Sibyll. oracul. edi-
 tionis, 1854, pag. 10 et 21 e codd. PrAB emendauit), hoc quoque loco
 retinui; pariter Lactantium infra c. 18, 17 in uersu Sibyll. VIII 293
ἡ *φθιμένοι* *σι* *λαλήσει* scribere potuisse concedendum est interpretatio lat.
 eadem in SP haec miserabilis inhonestus informis ut miseris spem prae-
 beat (pre- P), ap. Sedulium haec uilis ignominiosus informis uilibus spem
 dabit ad loc. Sibyll. cf. Strutium, opusc. I 76

BHSPV] 1 pro hanc humilitatem (exp. m. 3) B 2 de-estandum
 (s. er.) H ut priuaret eos uita qui iudeos uiuificare aduenerat V 4 irae
 atque inuidie suae (exp. et corr. m. 3) P 5 inclusa HS, inclausam P
 alias] malitia S praeferebant V 6 per moysen] moysē B¹, moysi B²
 datam] traditam BV recte? ad datam cf. pag. 344, 4. 8; pag. 345, 9;
 347, 7; Cyprian. pag. 46, 3 quod lex prior, quae per Moysen data est,
 cessatura esset quod] ut H uacaret (pr. a ex o m. 3) P 7 sa-
 lute S circumcisionē (~m. 2) S uacu(e)faceret B 9 iudaicarum sic H,
 iudaicae (exp. m. 1?) P, iudeae V constituunt H haec itaque] hanc
 itaque causam V 10 ad] a H¹V christo V accesserat B 11 ut
 (a. er.) B impiū B iudicarent (n. s. l. B¹) BH 12 hoc om. V 13 et
 om. BH mices B 14 dari PV, dari (in exp. m. 2) B, daturum H,
 dari S; cf. ad pag. 23, 4 enuntiavit H, denuntiabit V homo S¹, hominē S²
 lex] quoniam lex Cyprianus secundum LXX syon S, item pag. 344, 3

proficiscetur et sermo domini ab Hierusalem. et iudicabit inter plurimos populos et reuincet et deteget
 4 ualidas nationes. illa enim prior lex quae per Moysen data est, non in monte Sion, sed in monte Choreb data est; quam Sibylla fore ut a filio dei solueretur ostendit:

† ἀλλ' ὅτε δὴ ταῦτα πάντα τελειωθῇ ἄπειρ εἶπον,
 εἰς αὐτὸν τότε πᾶς λήγεται νόμος.

5 sed et ipse Moyses, per quem sibi datam legem dum pertinaciter tuentur, exciderunt a deo et deum non adgnouerunt, praedixerat fore ut propheta maximus mitteretur a deo, qui sit 10

AUCTORES 6 s.] VIII 299 s. 8—345, 1] cf. Cyprian. 51, 5—7.

EXPILATORES 6 s.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BR(ab 8) HSPV] 1 domini HSPV cum codd. Cypriani et Vulg., κυρίου LXX, dei B ab HS cum codd. Cypriani, ex BPV, Augustin. de ciu. dei XVIII 30 (II p. 296, 26), de Vulg. 2 populos om. S reuincet et deteget ex codd. Cypriani recepi, reuincet et (et s. l. B²) deliget (dil- H) BHS, reuincet P, reuincet et religet V; καὶ ἐξελέγξει (ἐλέγξει cod. Alex.) ἔθνη ἰσχυρά LXX; alterum membrum et deteget uel quae aliae eius formae sunt, quod praeter Cyprianus et Lact. nullus testis Italiae exhibet, cum Buemannio glossema uidetur Roenschio pag. 580; locus Michaelae isdem fere uerbis legitur ap. Isaiam 2, 2 ss., ubi graeca (u. 4) καὶ ἐξελέγξει (ἐλέγξει) λαὸν πολλόν Cyprianus Test. II 18 (pag. 84, 25) interpretatione hac et redarguet populum multum exhibet 4 coreb B, chore H 5 quam Sibylla — νόμος (7) om. H solueret S 6 † ἀλλ' — πάντα] uerba corrupta certe, fort. sic ut dedi (cf. SPV) iam Lactantium scripsisse ex hoc apparet, quod etiam in codd. Sibyll. ἀλλ' ὅτε ταῦτα (uel ταῦτά γε, sic etiam edd.) πάντα exhibentibus turbata sunt; ΑΜΑΤΕΤΑΥΤΑΠΑΝΤΑ B, ΑΛΛ' ὅτε ΔΗ ΤΑΥΤΑΠΑΝΤΑ S, ΑΜΟΓΕ ΑΝΤΑΥΤΑΠΑΝΤΑ P, ΑΛΛΟΤΕ ΑΤΧΙΤΑΠΑΝΤΑ V, ΑΛΛ' (sed in ras. ex AMA) ΤΟΤΕ ΔΕ ΤΑΥΤΑ ΠΑΝΤΑ Sedulius; ἀλλ' ὅτε δὴ τὰ ὅτι ἅπαντα Strunius, opusc. I 78, ἀλλ' ὅτε ταῦτα ἅπαντα temptaueram (secutus cod. B), sed cum hiatu non legitimo; uerum ostendisse uidetur mihi Rzachiuss, Sibyllistam ἀλλ' ὅταν δὴ ταῦτα scripsisse ex Sibyll. IX (XI) 172; X (XII) 201 probans cf. interpretat. lat. in SP hanc sed cum haec omnia fuerint perfecta ΤΕΛΕΙΩΘΗ(-ΘΗ S) BS, ΤΕΛΕΙΩΘΗ P, ΤΕΛΙΟΘΕ Sedulius τελειωθῇ ἄπειρ] ΤΕΛΙΕΡ V ΑΠΕΡ P 7 in S recte omnia; ΕΙCΑΤΑΟΝ ΤΟΙCΙΝΕΛΕΤΕΝΟΜΟC B, ΕΙC ΑΥΤΟΝΤΟΓΕΝΑ CΑΥCΕΤΑΙΝΟΜΟC P, ΙCΑΥΤΟΝΤΥ ΑΠΑCΑΥCΕΤΑΙΝΟΜΟC V, ΙC ΑΥΤΟΝ ΤΥΗΑCΑ·ΥΕΤΑΙΝΟΜΟC Sedulius interpretatio lat. eadem in S et P, alia ap. Sedulium 8 a moyses denuo incipit R, cf. pag. 341, 4 moyses S legem datam H dum B² pertinaciter (alt. i aut addidit aut renouauit m. 3) B 9 w H² cognouerunt S 10 mitteretur HP, mittatur BRSV, uix recte, cf. c. 14, 1. 15; 15, 29; 17, 4; 18, 3. 21; 26, 4. 6. 7. 21; VII 18 5

supra legem, qui uoluntatem dei ad homines perferat. in Deu- 6
 teronomio ita scriptum reliquit: et dixit dominus ad me:
 prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te
 et dabo uerbum meum in os eius, et loquetur ad eos
 5 ea quae praecepero ei. et quisque non audierit ea
 quae loquetur propheta ille in nomine meo, ego uindi-
 cabo in eum. denuntiavit scilicet deus per ipsum legiferum 7
 quod filium suum id est uiuam praesentemque legem missurus
 esset et illam ueterem per mortalem datam soluturus, ut denuo
 10 per eum qui esset aeternus, legem sanciret aeternam. item 8
 de circumcisione soluenda Esaias ita prophetauit: haec dicit
 dominus uiris Iuda et qui inhabitant in Hierusalem:
 renouate inter uos nouitatem et ne seminaueritis in

AUCTORES 1] Deuteron. 18, 17—19; cf. Cyprian. pag. 51, 8.
 8—10] cf. ad pag. 343, 5 s. 14. § 8—18] cf. Cyprian. pag. 45, 7 circumcisio
 prima carnalis . . . t secunda spiritalis . . . 11 Esaias] scil. Ieremias 4, 3 s.;
 cf. Cyprian. pag. 45, 9.

BRHSPV 1 hominem *B*¹, corr. *B*³ perfe**rat (ce er.) *V* deute-
 rononum *H*, deuteronomiū *S*¹, -mio (~ del.) *S*² 2 inter ad me et pro-
 phetam *Lact.* quae graece sunt ὁρθῶς πάντα ὅσα ἐλάλησαν πρὸς σέ cum Cypriano
 omittit 4 os *C*, nisi quod ore corr. *B*³, recte? ore etiam codd. Cypriani
 et *Vulg.*, ἐν τῷ στόματι (u. 18) *LXX* 5 cepero *R* quisque (quisq: *HP*,
 quisq: *V*) *BRHPV* cum codd. Cypriani (excepto *M*²), quisquis *S* edd.
 ea om. codd. Cypriani 6 loquitur *B* 7 in eum om. codd. Cypriani,
 ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ (u. 19) *LXX* ad loc. Deuteron. cf. Roenschium
 pag. 534 denuntiat *V* scilicet] igitur *B*, autem scilicet *R* deus sci-
 licet *H* 8 uiuum *B*¹, corr. *B*³ presentemqui *P*¹, -que corr. *P*³ 9 per
 mortalem *RSV*, per moysen *BP*, mortalem per moysen *H* soluturū
 (~ m. 2) *B* ut *B*³, et *HP* 10 aeternum (ante legem) *V* aeternum (ante
 item) *H* item de circumcisione tollenda aeseias ita profetauit in *mg. add.* *B*³
 11 circumcisione* soluenda* (utroque loco m er.) *V* eseias *R*¹ (alt. e in a
 corr. *R*²) *P*; fort. Hieremias ex Cypriano corrigendum ita om. *H*, item *P*
 prophauit *R* 12 uiris *HSP* cum codd. Cypriani, τοῖς ἀνδράσιν *LXX*,
 uiri *BRV*, fort. ex uersu 4 Ierem. uiri Iuda *Vulg.* et qui *BH* cum
 codd. Cypriani, καὶ τοῖς κατοικοῦσιν *LXX*, qui *RSPV* inhabitant *BRHP*
 cum codd. Cypriani, inhabitatis corr. *R*², inhabitabant *S*, habitant *V*
 in hierusalem *BRP* cum Cypriani cod. *L* ante ras. (in eras.), hierusa-
 lem *HSV* cum cett. Cypriani et *Vulg.*, Ἱερουσαλὴμ *LXX*, uerba desunt
 hoc in uersu 3 Ieremiae in cod. Alex., sed in uersu 4 ἐν Ἱερουσαλὴμ exhibet
 13 nouitatem] no| *R*¹, no|ualia *R*² (secundum nouale *Vulg.*) ne] non *P*

spinis. circumcidite uos deo uestro et circumcidite
 praeputium cordis uestri, ne exeat ira mea sicut ignis
 9 et non sit qui extinguat. item Moyses ipse: in nouis-
 simis diebus circumcidet deus cor tuum ad dominum
 deum tuum amandum. item Iesus Naue successor eius: et
 dixit dominus ad Iesum: fac tibi cultellos petrosos
 nimis acutos et sede et circumcide secundo filios
 10 Israhel. secundam circumcisionem futuram esse dixit non
 carnis, sicut fuit prima, qua etiam nunc Iudaei utuntur, sed
 cordis ac spiritus, quam tradidit Christus, qui uerus Iesus
 11 fuit. non enim propheta sic ait 'et dixit dominus ad me',
 sed 'ad Iesum', ut ostenderet quod non de se loqueretur, sed
 12 de Christo, ad quem tum deus loquebatur. Christi enim

AUCTORES 3] Deuteron. 30, 6; cf. Cyprian. pag. 45, 14. 5] Ios. 5, 2;
 cf. Cyprian. pag. 45, 16.

BRHSPV] 1 deo] domino (fort. additum ex Vulg. contra Cyprianum
 et LXX) deo H 2 inter uestri et ne exeat Lact. quae graece sunt ἄνδρες
 'Ιουδα καὶ οἱ κατοικοῦντες (in cod. Alex.) 'Ιερουσαλήμ cum Cypriano omisit
 sicuti R sicutigis P sicut ignis ira mea codd. Cypriani, ὡς πῦρ ὁ
 θυμός μου LXX post ignis s. l. et exurat add. B³, quod fort. casu in
 archetypo intercidit, exhibent codd. Cypriani, καὶ ἐκκαυθήσεται LXX 3 ad
 loc. Ierem. cf. Roenschium pag. 565 moyses H², moyses S ipse om. HP,
 sed cf. ad c. 12, 8 Esaias ipse in nouissimis diebus Lact. cum Cypriano
 et aliis testibus Italae (cf. Sabaterium I 382), nihil simile hoc loco neque
 in textu hebraico neque in LXX neque in Vulg., cf. Roenschium pag. 535,
 adiciendum tamen uidetur simili in sententia Is. 2, 2 esse eadem illa
 uerba ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις LXX, in nouissimis diebus Vulg., pariter
 Act. Apost. 2, 17, similia Deuter. 4, 30 ἐκ' ἐσχάτω τῶν ἡμερῶν LXX, in
 nouissimo tempore Vulg. 4 tuum om. SPV contra codd. Cypriani
 LXX Vulg. inter cor tuum et ad dominum ap. Cyprian. secun-
 dum LXX et cor seminis tui, quae uerba, cum etiam tuum post cor in
 SPV desit, haud scio an cum illo tuum (in BRH fort. ex Vulg. resti-
 tutum) in archetypo codicum nostrorum interciderint 5 tuum om.
 codd. Cypriani contra LXX et Vulg. amandatum V ad loc.
 Deuteron. cf. Roenschium pag. 535 // Iesus V naue (u exp. et del.
 m. l) B successor (s in ras. ex n) V 7 sede et] sedens H secun-
 dom ex secundum P³ 8 israhel B, israel S, isrl PV ad loc. Iosuae
 cf. Roenschium pag. 536 9 qua] quē S¹, quā S² 10 quam] quē V
 tradidit] t (i. e. tibi) S ue***rus (ntu er.) H fuit ihs V 11 sic
 (~er.) S et om. S 12 iesun R de se non R de] ad H 13 de
 om. H tum B, tunc cett. deus om. R loquebatur] sic loquebatur B

figuram gerebat ille Iesus. qui cum primum Ausus uocaretur,
 Moyses futura praesentiens iussit eum Iesum uocari, ut quoniam
 dux militiae delectus esset aduersus Amalech, qui obpugnabat
 filios Israhel, et aduersarium debellaret per nominis figuram
 5 et populum in terram promissionis induceret. et idcirco etiam 13
 Moysi successit, ut ostenderetur nouam legem per Christum
 Iesum datam ueteri legi successuram, quae data per Moysen
 fuit. nam illa carnis circumcisio caret utique ratione, quia 14
 si deus id uellet, sic a principio formasset hominem, ut prae-
 10 putum non haberet: sed huius secundae circumcisionis figura
 erat significans nudandum esse pectus, id est aperto et simplici
 corde oportere nos uiuere, quoniam pars illa corporis quae
 circumciditur habet quandam similitudinem cordis et est pu-
 denda. ob hanc causam deus nudari eam iussit, ut hoc argu- 15
 15 mento nos admoneret, ne inuolutum pectus habeamus, id est
 ne quod pudendum facinus intra conscientiae secreta uelemus.
 haec est cordis circumcisio, de qua prophetae loquuntur: quam 16
 deus a carne mortali ad animam transtulit, quae sola mansura
 est. uolens enim uitae ac saluti nostrae pro aeterna sua 17
 20 pietate consulere, paenitentiam nobis in illa circumcissione pro-
 posuit, ut si cor nudauerimus, id est si peccata nostra confessi

AUCTORES 1 Ausus] Num. 13, 9. 17 (LXX).

BRHSPV] 1 figura B ille P²⁷ primo BH aususes (su exp. et
 del. m. 1) B 2 moysei H, moyses S futura praesentiens] fuerat prae-
 sens H iesum R ut] et B quoniam om. P 3 dux in mg. H²
 d(electu)s B amalech RH 4 israhel B, israel S, isrl PV et om. R
 debella(re)per(n)ominis B debellarit et per R¹ 5 et (ante populum)
 del. S² et (ante idcirco) om. H &iā, P¹⁷ 6 mosi S, moyseo, sic P
 7 iesum (m ex n m. 2) R legis P^a V datā (~ er.) H mosen S
 8 carnis P, sanguinis cett. post circumcisio s. l. non H² ratione
 (m er.) H quia si] quasi R¹ H 9 a om. H 10 figura erat] figuraret H
 11 aperto ex operato S² simplici H² 12 pars V² 13 *et P pu-
 denda ex pudentia V 14 ab hac causa H eam B³ 15 haberemus SP
 16 quot B facinus] facinus admittimus H conscientia H 17 (cir-
 cum)meisio B profetae loquuntur sic B 18 tra(n)stulit B, om. V (man-
 su)ra B 19 salutis HV 20 consulere suae (exp. m. 2?) P nobis
 om. B illam H circumcissione proposuit ex circumcissionem posuit H²
 circissione R 21 si (ante peccata) s. l. H P

satis deo fecerimus, ueniam consequamur, quae contumacibus
et admissa sua celantibus denegatur ab eo qui non faciem
18 sicut homo, sed intima et arcana pectoris intuetur. eodem
spectat etiam carnis suillae interdictio. qua cum eos abstinere
deus iussit, id potissimum uoluit intellegi, ut se peccatis atque
19 inmunditiis abstinerent. est enim lutulentum hoc animal et
immundum nec umquam caelum aspicit, sed in terram toto et
corpore et ore proiectum uentri semper et pabulo seruit, nec
ullum alium cum uiuit praestare usum potest sicut ceterae
animantes, quae uel sedendi uehiculum praebent uel in cultibus
agrorum iuuant uel plaustra collo trahunt uel onera tergo
gestant uel indumentum exuuiis suis exhibent uel copia lactis
20 exuberant uel custodiendis domibus inuigilant. interdixit ergo
ne porcina carne uterentur, id est ne uitam porcorum imitarentur,
qui ad solam mortem nutriuntur, ne uentri ac uoluptatibus
seruientes ad faciendam iustitiam inutiles essent ac morte ad-
21 ficerentur; item ne se foedis libidinibus immergerent sicut
sus, qui se ingurgitat caeno, uel ne terrenis seruiant simulacris
ac se luto inquinent. luto enim se oblinunt qui deos id est
lutum terramque uenerantur. sic uniuersa praecepta Iudaicae
legis ad exhibendam iustitiam spectant, quoniam per ambagem
data sunt, ut per carnalium figuram spiritalia noscerentur.

BRHSPV 1 consequemur *H* 2 denegatur] denegantur et *H* 3 in-
tima] in intima *H* 4 quae *H*, quia *P*³ eo *SP*¹, corr. *P*³ 5 deos *R*²
iusserit *H* a peccatis *RHP* 6 ab inmunditiis *H*, munditiis *S* ab-
stineret *V* est in ras. ex sit? *B*³ 7 immundum (*alt.* n. s. l. et d
in ras. m. 2?) *P* terra *H* et om. *HP* 8 et ore! *P*² pro-
fectum *R* et] ac *R* 9 ullam *P*¹, corr. *P*³ dum *edd.* uiuit *S*²
et caetera *H*, cetera *P* 10 uehiculum *S*, uehiculum (1 *er.*, 1 *exp.*
m. 3) *P* 11 iuuant] alunt *H* onerata *R*, honera *H*²*P*, hone-
ra/// *V* tergo] Ergo *H* post tergo haec ne porcina carne uterentur
exuuiis *R*¹, del. et s. l. add. hoc quaeque necessaria uehunt uel calcia-
menta *R*² 12 gestent *V* adhibent *H* 13 exuberant in *mg.* *H*²
custodiendos *V* 14 portina *H* 15 qui ad — nutriuntur om. *P* uolup-
tates s. l. ex uoluptatib: *P*³ 16 ac (c ras. ex d) faciendam *H* 18 sus
(u s. l. *er.*, quod add. m. 2) *B*, esus *S*, suus *P*¹, alt. u del. *P*³ qui se]
quis *R*¹ ingurgitet *V* 19 alt. se om. *R* obliniunt *B* 20 sicut *SP*
iudaicae *BH*, iudaicae (c *er.*) *R* 21 hibendam *B*, exigendam (a ex u
m. 3) *P* expectant *H* 22 spiritaliam nosceretur *H*

18. Cum igitur ea quae deus fieri uoluit quaeque per pro- 1
phetas suos multis saeculis ante praedixit, Christus inpleret,
ob ea incitati et diuinas litteras nescientes coierunt, ut deum
suum condemnarent. quod cum sciret futurum ac subinde 2
diceret oportere se pati atque interfici pro salute multorum,
secessit tamen cum discipulis suis, non ut uitaret quod necesse
erat perpeti ac sustinere, sed ut ostenderet quod ita fieri oport-
teat in omni persecutione, ne sua quis culpa incidisse uideatur;
ac denuntiavit fore ut ab uno eorum proderetur. itaque Iudas 3
praemio inlectus tradidit eum Iudaeis. at illi comprehensum 4
ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatum cruci
adfigi postulauerunt obicientes ei nihil aliud nisi quod diceret
se filium dei esse, regem Iudaeorum; item quia dixerat: si
solueritis hoc templum, quod aedificatum est annis
15 XLVI, ego illud in triduo sine manibus resuscitabo,
significans futuram breui passionem suam et se a Iudaeis
interfectum tertio die resurrecturum. ipse enim fuerat uerum
dei templum. has uoces eius tamquam infaustas et inpias 5

EPITOME 3 diuinas — nescientes] c. 40, 6. 10 (comprehensum)]
c. 40, 6. 11 (Pilato)] c. 40, 8. 12 s.] c. 40, 7. 18—350, 18] c. 40, 8 s.

AUCTORES § 2. 4 s.] cf. Tertull. Apolog. c. 21 (I pag. 201 s.);
Cyprian., Quod idola dii non sint c. 13 s. (pag. 30, 2—7); cf. omnino eos
locos ad c. 18—20. 13] locus ex Io. 2 u. 19 et 20 et Marc. 14, 58 ('sine
manibus': ἀχειροποίητον sc. ναόν) conflatus. 17 ipse — templum] Cyprian.
pag. 49, 5.

BRHSPV 1 deus om. S 3 ob ea — coierunt] uix Iudaei inter-
cidit, cf. Epit. 40, 6. caecati ex eaincitati B³ ea] eam H coiecerunt R
7 ac sustinere om. R quod R² ita om. P oporteret BPV 8 ne
om. HP¹ (s. l. P²) V 10 proemio R iniectus H eum om. R,
filium P¹, s. l. dei add. P³ 11 tunc HV ablatum H 12 adfici R
obicientes ei] obicientesque P 13 ita S 14 hoc] hunc huc V quod]
que S quod — XLVI om. P ante (te del.) sic S 15 XLVI HV,
quadraginta B, XL R, XL 7 (i. e. et) VI S; τεσσαράκοντα καὶ ἕξ Io.
resuscitabo RSPV, suscitabo BH, uariant etiam testes Italae, cf. Sabu-
terium III 394; ἱγέρω Io., excitabo Vulg. ad loc. Io. cf. Roenschium
pag. 615 16 breui futuram H futurū V et se] ἐε (i. e. esse) V
17 surrecturum B erat P, recte? uerum om. S 18 has H²
faustas S

insectabantur. quae cum Pilatus audisset et ille in defensionem
sui nihil diceret, pronuntiauit nihil in eo damnatione dignum
uideri. at illi iniustissimi accusatores cum populo, quem inci-
tauerant, subclamare coeperunt et crucem eius uiolentis uocibus
6 flagitare. tum Pontius et illorum clamoribus et Herodis te- 5
trarchae instigatione metuentis, ne regno pelleretur, uictus est,
nec tamen ipse sententiam protulit, sed tradidit eum Iudaeis,
7 ut ipsi de illo secundum legem suam iudicarent. duxerunt
igitur eum flagellis uerberatum et priusquam cruci adfigerent,
inluserunt: indutum enim coloris punicei ueste ac spinis coro- 10
natum quasi regem salutarunt et dederunt ei cibum fellis et
8 miscuerunt ei aceti potionem. post haec conspuerunt faciem
eius et palmis ceciderunt. cumque ipsi carnifices de uesti-
mentis eius contenderent, sortiti sunt inter se de tunica et
9 pallio. et cum haec omnia fierent, nullam uocem ex ore suo, 15
tamquam si mutus esset, emisit. tum suspenderunt eum inter
duos noxios medium, qui ob latrocinia damnati erant, crucique
10 fixerunt. quid ego hic in tanto facinore deplem aut quibus
uerbis tantum nefas conquerar? non enim Gauianam crucem
describimus, quam Marcus Tullius uniuersis eloquentiae suae 20
neruis ac uiribus uelut effusis totius ingenii fontibus prosecutus
est, facinus indignum esse proclamans ciuem Romanum

AUCTORES 20] Verr. V 61, 158 ss. 22 s.] cf. ibid. § 170.

BRHSPV] 1 ille P¹ defensione H 2 diceret — nihil om. P¹,
dicit s. l. add. m. recentiss. dicere V demnatione V 3 uideret
(et ex i) P³ iustissimi R¹SV, //iustissimi (2 hastae er.) H 'eum' P³
5 he|rodis ex he|dis R² tethrarcae B, pro tetrarchae hoc tempore ac H
6 instigationē S metuentis] inet uentis S, metuentis (exp. m. 3) P
pellere+tur (n er.) B 7 eum] illum H 8 ipse H 9 uerberantes V
adfigerent eum H 10 punice uestem H 11 salutauerunt B 12 ei
om. P aceti potionem] acceptionem S consputauerunt B in faciem HV
13 palmas H ceciderunt eum cumque H 15 pallo V cum (c ras.
ex e) P haec B³ suo (s in ras. ex 1 uel 2 litt., fort. n, et o in ras.
m. 2) B 16 tunc HV 17 ob latrocinio V fuerant H 18 ergo HV
hinc V 19 gabianam BHP, gauinianam R¹, gab- corr. R², grauia-
nam SV^{ar} crucem] crux truem S 20 uniuersi S² 21 neruis]
uerbis P uel R frontibus V prosequutus V 22 proclamans (s del.,
sic corr. m. 3) P

contra omnes leges in crucem esse sublatum. qui 11
 quamuis innocens fuerit et illo supplicio indignus, mortalis
 tamen et ab homine scelesto qui iustitiam ignoraret adfectus.
 quid de huius crucis indignitate dicemus, in qua deus a culto- 12
 5 ribus dei suspensus est atque subfixus? quis tam facundus et
 tanta rerum uerborumque copia instructus existet, quae oratio
 tantae affluentiae ubertate decurrens, ut illam crucem merito
 deploret, quam mundus ipse et tota mundi elementa luxerunt?
 haec autem sic futura esse et prophetarum uocibus et Sibyl- 13
 10 linis carminibus denuntiatur. aput Esaiam ita scriptum
 inuenitur: non sum contumax neque contradico: dorsum
 meum posui ad flagella et maxillas meas ad palmas,
 faciem autem meam non auerti a foeditate sputorum.
 similiter David in psalmo XXXIII: congregata sunt in 14
 15 me flagella et ignorauerunt, dissoluti sunt nec con-
 puncti sunt: temptauerunt me et deriserunt derisum,

EPITOME 9—13] c. 41, 1. 14—352, 1] c. 41, 2.

AUCTORES 11] Is. 50, 5s.; cf. Cyprian. pag. 78, 3. 14] Ps. 34, 15s.

B(G)RHSPV 1 omnes (e ex i m. 2) *R* cruce *H* 2 nocens *R*
 indignus, sed in del. m. 1? *R* 3 et om. *V*, pro et con. est *Heumannus*
 adfectus est *SP* 4 quid de] inquit *V* 5 //suffixus *V* 6 copiam *S* existeret *S*
 7 tantae affluentiae *SP*, tanta affluentiae *B*, tantae affluentiae *R* (recte?),
 tanta fluentiae *H*, tanta ea fluentia *V* 8 mundi tota *B* elementa *P*²
 duxerunt *SV* 9 esse scripsi, fuisse *BRHSP*, fuisset *V*; cf. *Epit.* 41, 1
 quae omnia prophetae sic futura esse praedixerunt et locos ad pag. 307, 14
 (futurum), 344, 10 (mitteretur) adlatos et Sibyllinis carminibus om. *H*
 10 pronuntiatum *H* est add. *S*² esaiam *BR*¹ (alt. e in a corr. *R*²) *P*
 scriptum om. *H* 12 pono *V* contra *Epit.* et codd. Cypriani, ἔδοξα *LXX*
 et om. *H* ad locum Isaiae cf. Roenschium pag. 556 13 autem *H*²
 mea *S* 14 dauid similiter *H* ///XXXIII *B*, XXXIII *R* hinc fere
 inceptit codicis *G* pag. 83 (164) ter scripta, in qua nihil legi poterat in
 ex *Epitome* recepi, idem ap. alios testes Italiae (cf. Sabaterium II 69),
 super *C*, sed ex *Vulg.*, ut uid.; ἐν ἐπὶ *LXX* 15 me *H*² ignora-
 uerunt *BRHSP*¹ *V*² *Epit.*, ignorauit *P*³ *V*¹ cum *Vulg.*, οὐκ ἔγνων *LXX*
 16 me eras. *H* deriserunt derisum *P*¹, dubitanter recepi, derisum *P*²,
 deriserunt derisu *S*, fort. recte, deriserunt me *BRHV*, uerba om. *Epit.*;
 an deriserunt me derisum scribendum? aut hoc aut ut *P*¹ aut ut *S* (hoc
 plerique) testes Italiae, cf. Sabater. ibid.; ἡξεμυκτήρισάν με μυκτηρισμόν *LXX*,
 subsannauerunt me subsannatione *Vulg.*

15 striderunt super me dentibus suis. Sibylla quoque eadem futura monstrauit:

εἰς ἀνόμους χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἤξει,
 δώσουσιν δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγκοις
 καὶ στόμασιν μικροῖς ἐμπτύσματα φαρμακόμεντα,
 δώσει δ' εἰς μάλιστα ἀπλῶς ἀγνὸν τότε νῶτον.

AUCTORES 3 ss.] VIII 287 ss.

EXFILATORES 1] Augustin. de ciu. dei XVIII 23 (II pag. 287, 16. 288, 1): inserit etiam Lactantius operi suo quaedam de Christo uaticinia Sibyllae, quamuis non exprimat cuius. sed quae ipse singillatim posuit, ego arbitratus sum coniuncta esse ponenda, tamquam unum sit prolixum, quae ille plura commemorauit et breuia . . . ista Lactantius carptim per interualla disputationis suae, sicut ea poscere uidebantur quae probare intenderat, adhibuit testimonia Sibyllina, quae nos nihil interponentes, sed in unam seriem conexa ponentes solis capitibus, si tamen scriptores deinceps ea seruare non neglegant, distinguenda curauimus. 3 ss.] Augustin. ibid. pag. 287, 20: in manus iniquas, inquit, infidelium postea ueniet; dabunt autem deo alapas manibus incestis et inpurato ore expuent uenenatos sputus; dabit uero ad uerba simpliciter sanctum dorsum. — Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 246).

BGRHSPV] 1 ante striderunt hoc et BRHV (sed in isdem codd. deriserunt derisum mutatum est) Epit. (sed hoc et ante deriserunt derisum, quae uerba in Epit. casu intercuisse uidentur, fuisse potest), om. SP cum testibus Italae (cf. Sabater. ibid.) et Vulg.; non est xxi in LXX striderunt HSP Epit., striduerunt BRV super RHSPV Epit., sed fort. ex Vulg., in B fort. recte (cf. ad in pag. 351, 14) cum duobus testibus Italae ap. Sabater.; ἐν ἐμὲ LXX suis V² ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 588 Sibylla — monstrauit et uersus graecos om. H quoque om. S 3 ANOMOIC S, ANOMOY P; ἀνόμων codd. Sibyll., sed cf. in manus iniquas infidelium Augustin. ΑΠΕΙCΤΩΝ B, ΠΙCΤΩΝ P ΕCΤΕΡΟΝ P, ΙCΤΕΡΟΝ Sedulius, ὕστατον codd. deterior. Sibyll. ΗCΕΙ Sedulius 4 ΔΩCΟΥCΙ B, ΔΩCΟΥCΙΝ R, ΔΩCΟΥCΝ P, ΔΩCΟΥCΙΝ (- man. recent.) Sedulius δώσουσι δὲ codd. Sibyll. ΗΜQV, καὶ (uel om.) δώσουσι rell. ΘΕΩ BV Sedulius, ΘΕΩ R, ΘΩ SP [ῥαπίσματα] ΕΜΠΤΥCΜΑΤΑ S ΧΕΡCΙ S, ΧΗΡCΙΝ Sedulius ΑΝΑΓΝΟΥC Sedulius 5 CΤΟΙΜΑCΙΝ B, CΤΟΜΑCΙ V ΜΕΛΙΡΟΙC R, ΜΙΑΡΟΙCΙΝ Sedulius; στόμασι μικροῖς (uel μικροῖς) codd. Sibyll. ΗΜQV, om. rell. ΕΝΠΤΥCΜΑΤΑ BRP, ΕΜΠΤΥCΜΑΤΑ V, ΠΤΟΥCΜΑΤΑ Sedulius; ἐμπτύσματα plerique codd. Sibyll., ἑκπύσματα rell., inter quos ΗΜQV ΦΑΡΜΑΚΕΝΤΑ R, ΦΑΡΜΑΚΟΕΝΤΑ S, ΦΑΡΜΑΚΟΥΕΝΤΑ P hunc uersum et eum qui sequitur in eodem quo Lactantius loco habent codd. Sibyll. ΗΜQV, reliqui post uers. 274 libri VIII Sibyll. 6 ΔΩCΩ B, ΔΩCΕΙ V δ' εἰς]

item de silentio eius, quod usque ad mortem pertinaciter tenuit, 16
 Esaias iterum sic locutus est: sicut ouis ad immolandum
 adductus est et sicut agnus coram tondentibus sine
 uoce, sic non aperuit os suum. et Sibylla supra dicta: 17

5 καὶ κολαφίζόμενος σιγήσει, μή τις ἐπιγνῶ
 τίς λόγος ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοις λαλήσει,

EPITOME 1-4] c. 41, 1.

AUCTORES 2] Is. 53, 7; cf. Cyprian. pag. 80, 8. 5ss.] VIII 292ss.

EXPILATORES 5 ss.] Augustin. ibid. II pag. 287, 24: et colaphos accipiens tacebit, ne quis agnoscat quod uerbum uel unde uenit, ut inferis loquatur et corona spinea coronetur. — Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

ΔΕΙC S, ΔΕ·IC Sedulius; δ' εἰς cum Lact. codd. Sibyll. HMQV, rell. τ' εἰς uel ε' εἰς MACTEIGAC B, MACPIGAC P ἀπλῶς — νῶτον] ΑΠCOC OTNONTIOENCΩTON R, ACA ΠΩCAGNON TΩTENOGON P, ἀναπλώσας τότε νῶτον codd. Sibyll. HMQV, ἀπλώσει θ' ἄγνόν νῶτον rell. ΑΠΑΩC V ἄγνόν] AION B NOTON V, NÖTON (* m. recent.) Sedulius interpretatio lat. Augustini in SP, alia ap. Sedulium non neglegendum uidetur, cum in codd. Sibyll. HMQV hunc uersum statim sequatur is qui ap. Lact. quoque sequitur § 17 καὶ κολαφίζόμενος κτλ., reliquos codices Sibyll. inter hos duos insertum habere hunc αὐτός γὰρ κόσμῳ παραδώσει παρθένον ἄγνόν, ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 78

BRHSPVJ 1 silentia H quo H 2 esaias BRP loquutus H immolandum (i]molandum B) C Epit. cum testibus quibusd. Itale (cf. Sabaterium II 610), uictimam cum aliis codices Cypriani, occisionem Vulg. 3 adductus BRS Epit. cum plerisque codd. Cypriani et testibus quibusd. Itale, abductus H, ductus P cum Cypriani codd. MB et plerisque testibus Itale, sic adductus V; ἡχῇ LXX et Act. Apost. 8, 32, ducetur Vulg.; cf. etiam ad pag. 356, 10 et 357, 9 tondentibus (tund- P) BHPV Epit.; an in his inter-bus et sine intercidit se? tondentibus se RS, cf. ἐναγνόν τοῦ κείραντος αὐτόν (sic cod. Alex., κείροντος, om. αὐτόν cett.) LXX et Act. Apost. ibid. (nisi quod uel κείραντος uel κείροντος codd.); coram tondente se (sic etiam Vulg.) uel om. se codd. Cypriani; ceterum inter permultos illos quos Sabaterius producit testes unus Lactantius plurali numero utitur 4 uoce** (ce er.) V non B² ad loc. Isaiae cf. Roenschium pag. 360 et Sibylla supra dicta et uersus graecos om. H 5 κολαφίζόμενος] ΚΟΛΑΦΙΖΟΛΑΕΗC S, ΚΟΛΑΦΙΖΟΜΕΝC V CΕΙΗCΕΙ BSP, CΕΗCΕΙ R, CΙΗCΕΙ V μῆ] ΜΕ BS, MN V ΓΙC S ΕΠΗCΩ BRSP Sedulius, ΕΠΗCΩ V 6 λόγος] ΛΟCOC S, ΛΟCOC P, ΔΟCOC V; pro λόγος hoc τίνος codd. Sibyll., sed cf. Augustin. quod uerbum ἦ] C S,

καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.

- 18 de cibo uero et potu, quem antequam figerent ei obtulerunt, Dauid
in psalmo LXVIII sic ait: et dederunt in escam meam fel
19 et in siti mea potum mihi dederunt acetum. idem hoc
futurum etiam Sibylla contionata est:

εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολήν κείς διψᾶν ὄξος ἔδωκαν,
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν.

- 20 et alia Sibylla Iudaeam terram his increpat uersibus:

EPITOME 2—4] c. 41, 2.

AUCTORES 3] Ps. 68, 22. 6 s.] VIII 303 s.

EXPILATORES 6 s.] Augustin. *ibid.* II p. 287, 26: ad cibum autem
fel et ad sitim acetum dederunt; inhospitalitatis hanc monstrabant mensam.
— Sedulius (*cf.* Montefalconium *ibid.*). 8 ss.] Augustin. *ibid.* pag. 287, 28:
ipsa enim insipiens tuum deum non intellexisti ludentem mortalium menti-
bus, sed et spinis coronasti et horridum fel misuisti. — Sedulius (*cf.*
Montefalconium *ibid.*).

H¹ V², Ê (* *m. recent.*) *Sedulius*; 7 *cum Lact. codd. Sibyll. HMQV, rell.*
δν uel 3; NOΘEN S HAΘEN S, EAΘEN V *Sedulius* φθιμένοισι λαλῶ-
σαι] ΦΘΙΜΕΝΟΙΑΛΛΗCEI B, ΦΘΙΜΕΝΟΙCANCEI R, ΦΘΙΜΕΝΟΙCΑΑΛΛANCEI S,
ΦΘΙΜΕΝΟNC AMHCEI P, ΦΘΙΜΕΝΟΙCΙΑΛΛANCEI V, ΦΘΥΜΕΝΟΙCIN ΑΛΛΕΙCΕI
Sedulius λαλήσει *cum Lact. cod. Sibyll. recentior L, cett. λαλήσῃ, sed*
cf. quae ad c. 16, 17 (V — δώσει) exposita sunt

B(G)RHSPV] 1 CTΘΦANON V φορήσει *cum Lact. cod. Sibyll. B,*
cett. φορέσῃ interpretatio lat. Augustini in S ad loc. Sibyll. cf. Stru-
uium I 79 2 quem om. H, quā S figerent] eum figerent H ei] illi R,
*illo H 3 XVII R, LXVI · H¹, LIII V *escam (t? er.) B fel om. H*
4 potum — acetum] potauerunt me aceto H cum Vulg., sed cf. Epit.
acetum (exp. m. 3) P ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 590 item B
idem hoc — ἐκέρσας (355, 3) om. H 6 χολήν om. S (cf. ad 7), ΧΟΛΕΝ V
Sedulius ΚΕΙCΑΙΨΑΝ B, ΚΑΙ ΕΙCΑΙΑΝ R, ΨΑΝ S (cf. ad 7), ΚΕΙCΑΙΨΑΝ P,
ΚΑΙΕΙCΑΙΨΑΝ V Sedulius; καὶ πλεῖν codd. Sibyll.; cf. Addenda ΕΛΩΚΑ S,
ΕΔΩΚΑ P, ἐπέδωκαν codd. quidam Sibyll. 7 τῆς ἀφιλοξενίης] ΤΚΑΟΙΑΟ-
ΞΕΝΙHC R, ΤHC ΑΦΙΑΟΞΕΝΙEC P, ΤΗCΑΙΦΑΟΞΕΝΙΑC (IAC in ras. ex N
m. 2) V, ΑΦΙΑΟΞΕΝΙ Sedulius; ἀφιλοξενίης cum Lact. codd. Sibyll. HMQV,
δὲ (uel om.) φιλοξενίης rell. ΤΑΥΤΗΝ V², ταύτην edidit Montefalconius
in Sedulio addens 'uox dubia', sed ap. Sedul. HTAN · HN est; ταύτης codd.
Sibyll. ΔΕΙΞΟCΙ B, ΔΕΙΞΟΙCΙ P, ΛΙΞΟΙCΙ V, ΔΙΞΟΙCΙ Sedulius; τίσουσι
(τῆς) codd. Sibyll., sed cf. Augustin. monstrabant post τράπεζαν hoc
ΧΟΛΕΝΚΕΙCΑΙ ex uersu 6 S interpretatio lat. Augustini in SP, alia ap.
Sedulium ad loc. Sibyll. cf. Struuium I 79 8 hiis R uerbis B hinc
fere incepit codicis G pag. 84 (163) ter scripta, in qua nihil legi poterat

αὐτὴ γὰρ δύσφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας
παίζοντα θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλ' ἀπ' ἀκάνθης
ἔστειψας στεφάνῳ φοβερὴν τε χολὴν ἐκέρασσας.

fore autem ut Iudaei manus inferrent deo suo eumque inter- 21
ficerent, testimonia prophetarum haec antecesserunt. apud 22
Hesdras ita scriptum est: et dixit Hesdras ad populum:
hoc pascha saluator noster est et refugium nostrum.
cogitate et ascendat in cor uestrum, quoniam habe-

EPITOME 6—356, 2] c. 43, 2.

AUCTORES 1 ss.] VI 22 ss. 6] locus non inuenitur in libro
Esdrae; cf. Iustin. dial. c. Tryph. 297 D: ἀπὸ μὲν οὖν τῶν ἐξηγήσεων, ὧν
ἐξηγήσατο Ἑσδρας εἰς τὸν νόμον τὸν περὶ τοῦ πάσχα, τὴν ἐξηγήσιν ταύτην ἀφεί-
λοντο· καὶ εἶπεν Ἑσδρας τῷ λαῷ· τοῦτο τὸ πάσχα ὁ σωτὴρ ἡμῶν καὶ ἡ καταφυγὴ
ἡμῶν· καὶ ἂν διανοηθῇτε καὶ ἀναβῇ ὑμῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν, ὅτι μέλλομεν αὐτὸν
ταπεινοῦν ἐν σημείῳ, καὶ μετὰ ταῦτα ἐλπίσωμεν ἐπ' αὐτόν, οὐ μὴ ἐρημωθῇ ὁ τόπος
οὗτος εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον, λέγει ὁ θεὸς τῶν δυνάμεων· ἂν δὲ μὴ πιστεύσητε
οὗτ' ἢ μὴδὲ εἰσακούσητε τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ, εἰσεσθε ἐπίχαρμα τοῖς ἔθνεσι.
Patet ista uerba ab aliquo Christiano (I Cor. 5, 7: καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν
ἐστὶν Χριστός — cf. c. 111) conficta esse . . . minime ab Iudaeis deleta.
Otto ad* 1., cuius cf. pleniorē adnotationem, praeterea expositionem
Roenschii pag. 612.

BRHSPVJ 1 ΑΥΤΗ V² δύσφρων] ἈΦΡΩΝ S, ΑΥΦΡΩΝ P, CΥ//
ΦΡΩΝ V, CΙΝΦΡΩΝ Sedulius τὸν om. SP, T//N V, TΩN Sedulius τὸν σὸν
codd. Sibyll. PrFL, τόσων H MV θεὸν] ΘΝ S, ΘΟΝ P; θεὸν codd. Sibyll.
H MV, νόμον rell., sed cf. Augustin. tuum deum ΕΝΟΝCΑC P; ἐνόησας cum
Lact. codd. Sibyll. PrABFL, ἐνόησεν HMQV 2 ΠΕΖΟΝΤΑ SP, ΠΕΞΟΝΤΑ V
Sedulius, παίζοντα (παί- L) codd. Sibyll. PrABFL, ἐλθόντα H MV θνη-
τοῖσι (uel -σιν) codd. Sibyll.; ΘΝΤΟΙC V, ΘΝΗΤΟΙΟ BRSP, ΘΝΗΤΟΥC Se-
dulius; cf. Augustin. ludentem mortalium mentibus; παίζοντ' ἐν θνητοῖς
cum edd. Struuius, opusc. 181 νοήμασιν cum Lact. codd. Sibyll. PrABFL,
ἐν ὄρμασιν HMQV, sed cf. Augustin. ἀλλ' ἀπ' ἀκάνθης] ΑΛΛΑΛΑΚΑΝΘΑΙC B,
ΑΛΛΑΛΠΑΚΑΝΘΗC R, ΑΛΛΑ ΑΚΑΝΘΕC S, ΑΜΑΠΑΚΑΝΟΗC P, ΑΛΑΜ· ΑΚΑΝ-
ΘΗC V, ΑΛΛΑ· ΑΚΑΝΘΗC Sedulius 3 ΕCΤΕΨΑC B, ΕCΤΕΕCΨΑC S
ΕCΤΕΨΑΝΩ BRPV Sedulius, om. S ΦΟΒΕΡΗΚ S, ΦΟΒΕΡΕΝ V Sedulius
τε] ΤΗ V; ὅτι codd. Sibyll. ΧΟΛΗΝ V ΕΚΕΡΑCΑC BP, ΕΡΑCΑC S
interpretatio lat. Augustini in SP, alia ap. Sedulium 4 ut om. HS
deo suo om. P suo om. P deumque S, cūque V¹ interfecerunt P¹,
part. ras. corr. P³ 5 antecessarunt B¹, corr. B², antecesserunt (corr.
m. 3) P 6 hesdras RP, hesdras B, esdras H, hesdra S, hesdrā V
hesdras] esdra H, hesdras (alt. s postea add. m. 1) P 7 pasca S

mus humiliare eum in signo: et post haec sperabimus
in eum, ne deseratur hic locus in aeternum tempus,
dicit dominus deus uirtutum. si non credideritis ei ne-
que exaudieritis adnuntiationem eius, eritis derisio
23 in gentibus. unde apparet Iudaeos nullam aliam spem 5
habere nisi se abluerint a sanguine ac sperauerint in eum
24 ipsum quem necauerunt. Esaias quoque facinus eorum de-
signat et dicit: in humilitate iudicium eius sublatum
est. natiuitatem eius quis enarrabit? quoniam aufe-
retur a terra uita eius, a facinoribus populi mei ab- 10
ductus est ad mortem. et dabo malos pro sepultura
eius et diuites pro morte eius, quia facinus non fecit
25 neque insidias ore suo locutus est. propterea ipse

EPITOME 5—7] c. 43, 1.

AUCTORES 5 s. unde — sanguine] Cyprian. pag. 59, 1—3.
8] Is. 53, 8. 9. 12; cf. Cyprian. pag. 80, 9.

BRHSPV] 1 eum om. V sperauimus B¹ (corr. B³) R^{ac}V, sperabis H,
ἐλπίσωμεν Iustin.; cf. Epit. 2 deseratur P 3 dicit dicit dicit R ei om. H,
et V 5 inde V 6 se nisi V se om. H a om. P sperauerint (i rds. ex u) H
7 necauerunt B, negauerunt cett., cf. ad pag. 310, 11 esaias BRP 8 iu-
dicium (um in ras. ex 3 uel 4 litt., quarum extremae lū? m. 2) B 9 post
natiuitatem hoc autem codd. Cypriani excepto B contra LXX et Vul-
gatam enarrabit R²HP cum plerisque codd. Cypriani et Vulg., διηγύσεται
LXX, enarrabit BR¹SV, cum Cypriani codd. MB 10 atterra S uita* H
a (exp. m. 3) P abductus H, recepi propter adsensum codicum Cy-
priani L (cf. ad pag. 298, 2) A^{pc} (corr. m. 1) M, dubitanter tamen, ad-
ductus BRSPV cum Cypriani codd. A^{ac}B, ἡχθῆ LXX, plane aliter Vulg.;
cf. etiam ad pag. 353, 3 12 diuites] ipsos diuites Cyprianus unus inter
omnes testes Italiae a Sabaterio II 611 adhibuit; τοὺς πλουσίων; LXX,
diuitem Vulg. 13 neque insidias ore suo locutus est (ex ore R, est
om. H) BRHSP, neque insidias ore suo codd. Cypriani omnes excepto M,
in quo dolus fuit in ore eius secundum Vulg., cf. LXX, quorum codd.
plerique totum locum sic praebent ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν οὐδὲ δόλον ἐν
τῷ στόματι αὐτοῦ. illud recepi, non tamen sine omni dubitatione, quae eo
maxime mouebatur, quod pro uerbis neque insidias ore suo locutus est
(quam formam loci fort. Lact. ipse, eiecto illo in minus grato, ex inter-
pretatione Cypriani et alia antiqua composuit illa quae est ap. Faustin.
de trinit. 3, 4, uol. 13 p. 66 C Migne neque dolum in ore suo locutus est)
in codice V haec neque inuentus est dolus in ore eius sunt, quae non
solum ab aliis auctoribus (uelut Tertull. adu. Iud. c. 10, II p. 730,

consequetur multos et fortium diuidet spolia, propterea quod traditus est ad mortem et inter facinerosos deputatus est: et ipse peccata multorum pertulit et propter facinora illorum traditus est. David quoque 26
 5 in psalmo XCIII: captabunt in animam iusti et sanguinem innocentem condemnabunt, et factus est mihi dominus in refugium. item Hieremias: domine, signi- 27
 fica mihi, et cognoscam. tunc uidi meditationes eorum: ego sicut agnus sine malitia perductus sum ad uicti-

AUCTORES 5] Ps. 93, 21 s. 7] Ier. 11, 18 s.; cf. Cyprian. pag. 80, 18; 87, 17.

nec dolus in ore eius inuentus est) confirmantur, sed etiam reddunt graeca, qualia in cod. Alex. (cf. ad pag. 311, 17) et m. 2 in Sinait. sunt haec οὐδὲ ἐβρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ: uerum haec existimauerim errore procliui uel librarios in codices, atque sic etiam in codicem V intulisse uel scriptores ipsos sumpsisse ex loco I Petr. 2, 22 οὐδὲ ἐβρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, nec inuentus est dolus in ore eius Vulg.

BRHSPVJ 1 consequetur BRHSP, recepi propter adsensum omnium codicum Cypriani, hereditabit V, quod tamen non solum graecum κληρονομῆσαι LXX accuratius exprimit, sed etiam ab aliis testibus Italiae (uelut Augustin. de ciuit. dei XVIII 29, II p. 295, 26, propterea ipse hereditabit plures) defenditur; alii in hereditatem (hereditati, hereditate, hereditatem) habebit uel possidebit, Vulg. hoc ideo dispertiam ei plurimos; inter omnes qui inueniuntur antiquae interpretationis testes apud Sabaterium II 611 nullus consequetur praebet nisi Cyprianus et Lactantius multos R^{ac} 2 traditus est (est om. H) ad mortem unus Lactantius inter testes Sabaterii, ceteri, inter quos Cyprianus, hoc tradita est ad (uel in) mortem anima eius secundum LXX ἀνὴρ ὃν παρεδόθη εἰς θάνατον ἢ ψυχὴ αὐτοῦ facinerosos RHP cum codd. Cypriani, facinerosos V, facinerosos (i. e. e ex o m. 1) B, facinorosos S 3 peccata BV cum codd. Cypriani et Vulg., ἁμαρτίας LXX, peccatum RHSP, recte an fort. ex Io. 1, 29 qui tollit peccatum mundi (Vulg.) ductum? ad loc. Isaiae cf. Roenschium pag. 560 ei ex et P 4 quoque] etiam B 5 in animam HSPV Vulg., recepi propter LXX θηρεύσουσιν ἐπὶ ψυχὴν δικαίου, animam BR, uix recte; in habent testes quidam Sabaterii II 188, pauci omittunt 7 ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 592 ieremias RSP 8 tunc RHSPV cum codd. Cypriani et Vulg., tum B, recte? 9 ego RHSPV cum codd. Cypriani, ego autem B, quod tamen nullus habet ex testibus Sabaterii II 666, cf. ἐγὼ δὲ LXX, sed δὲ om. cod. Alex. et Friderico-Augustanus (pariter tuus unus B contra codd. Alex. Vat. Sin. addidit pag. 315, 1) et sicut Vulg. sine malitia RHSPV

- mam; in me cogitauerunt cogitationem dicentes: uenite, mittamus lignum in panem eius et eradamus a terra uitam eius et nomen eius non erit in memoria amplius.
- 28 lignum autem crucem significat et panem corpus eius, quia ipse est cibus ac uita omnium qui credunt in carnem 5
- 29 portauit et in crucem qua pependit. de qua tamen apertius ipse Moyses in Deuteronomio ita praedicaui: et erit pendens uita tua ante oculos tuos, et timebis die ac nocte et non credes uitae tuae. idem rursus in Numeris: non quasi homo dominus suspenditur neque quasi filius 10
- hominis minas patitur. Zacharias etiam sic tradidit: et 10
- 30 intuebuntur in me, quem transfixerunt. item Dauid in

EPITOME 7—12] c. 41, 4 s. 12 - 359, 4] c. 41, 3.

AUCTORES 7] Deuteron. 28, 66; cf. Cyprian. pag. 87, 19. 9] Num. 23, 19; cf. Cyprian. pag. 88, 15. 11] Zach. 12, 10; cf. Cyprian. pag. 88, 12.

cum codd. Cypriani, sine macula B, quam lectionem, cuius nullum testem habet Sabaterius, inductam esse existimo ex loco I Petr. 1, 19 (ὡς ἀμώβου ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ, agni immaculati Christi et incontaminati Vulg.); ἄρνιον ἄκακον LXX, agnus mansuetus Vulg. perductus BRHSP cum codd. Cypriani, adductus V cum duobus testibus Sabaterii, quod ex Is. 53, 7 (cf. pag. 353, 3) inrepsisse existimo; ἀγόμενος LXX, qui portatur Vulg.

BRHSPV] 1 cogitationem (-ne H) C cum uno teste Sabaterii, cogitatum codd. Cypriani 2 in pane S cum quibusdam Cypriani utroque loco codd., εἰς τὸν ἄρτον LXX post eradamus 10 fere litt. eras. H a terra BRPV cum codd. Cypriani utroque loco pacne omnibus, etera H, de terra S cum cod. Cypriani M, sed ex Vulg. 3 ad loc. Ieremiae cf. Roenschium pag. 569 4 panem C, panis cum Heumanno edd., sed significat scil. Hieremias; cf. domum — significat p. 366, 8 εἰ P³ 5 est] ut H credunt om. S carne P 6 et om. B in om. H cruce SP qua (ante pependit) HP, quam B¹, m del. B³, in qua R, fort. recte, qua ex qua S, quā (~er.) V qua ante tamen] quo R, sed cf. Epit. 41, 3 item de cruce Christi 7 moyses S pendens] pendens uidens H 8 ac C, et Epit. 41, 4 cum codd. Cypriani, sed fort. ex Vulg. nocte et die 9 uitae tuae (duo x ex a m. 3) P ad loc. Deuteron. cf. Roenschium pag. 535 item HP Epit. c. 41, 4, recte? non] quod neque (s. l. m. 2) B 10 dñs C Epit., deus codd. Cypriani Vulg., ὁ θεός LXX 11 ad loc. Num. cf. Roenschium pag. 533 zacharias R tradit B 12 intuebantur H, sed cf. Epit. 41, 5, ἐπιβλέφονται LXX quem BRSPV Epit., uix ex

psalmo XXI: effoderunt manus meas et pedes meos, di-
 numerauerunt omnia ossa mea: ipsi autem contemplati
 sunt et uiderunt me et diuiserunt uestimenta mea sibi
 et super uestem meam sortem miserunt. quae utique 31
 5 propheta non de se locutus est. fuit enim rex et numquam
 illa perpessus est, sed spiritus dei per eum loquebatur, qui
 fuerat illa passurus post annos mille et quinquaginta. tot enim
 colliguntur anni a regno Dauid usque ad crucem Christi. sed 32
 et Solomon filius eius, qui Hierosolymam condidit, eam ipsam
 10 perituram esse in ultionem sanctae crucis prophetauit: quod si
 auertimini a me, dicit dominus, et non custodieritis
 ueritatem meam, reiciam Israhel a terra quam dedi
 illis, et domum hanc quam aedificaui illis in nomine

EPITOME 9 s. 360, 1—8] c. 41, 8.

AUCTORES 1] Ps. 21, 17—19; cf. Cyprian. pag. 87, 21.

10] III (I) Reg. 9, 6—9.

Vulg. quem confixerunt inlatum, in quem *H* cum omn. codd. Cypriani, sed
 fort. ex Io. 19, 37 uidebunt in quem transfixerunt Vulg.; ἐπιβλήσονται
 πρὸς μὲ ἀντὶ ὧν κατωρχήσαντο LXX ad loc. Zachar. cf. Roenschium
 pag. 585 dauid om. *H*

BRHSPV] 1 *XXI (X? *er.*) *H* pedes meos BRHSP Epit. 41, 3
 cum Cypriani codd. LW et Vulg.; pedes *V* cum rell. Cypriani; ὤρυξαν
 χεῖράς μου καὶ πόδας LXX, sed πόδας μου cod. Alex. 2 ossua B¹, corr. B²
 contemplatū P² 3 me om. *B* et RHSPV cum Cypriani cod. *M*,
 om. *B* (sed cum antecedente me) Epit. codd. Cypriani paene omnes, sine
 dubio secundum Vulg.; διμερῶσαντο (sine καὶ) LXX uestimenta mea
 sibi BRHV Epit. cum Cypriani codd. LWM; τὰ ἱμάτιά μου ἐκτοῖς LXX,
 sibi uestimenta mea SP cum rell. Cypriani et Vulg. 4 sortem mise-
 runt RSP Epit. cum Cypriani codd. LW, miserunt sortem BHV cum
 rell. Cypriani et Vulg.; ἔβαλον κλήρον LXX ad loc. Psalmi cf. Roen-
 schium pag. 587 5 de se non *S* *et*+numquam (a et *er.*) *P*
 6 perpessus est illa *S* quae *H* 7 ill(a) *B*, illa (a ex e) *P* mille et
 quinquaginta] XL *H* 8 colligunt *P*¹, ur add. *P*³ a regnis (sic)
 dauid anni *H* ad B¹ 9 salomon HSP (a ex o *P*^{1†}) eam om. *S*
 10 uli-onem (in *er.*) *B* 'crucis' *P*² 11 a me] ὑμεῖς καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν
 ἀπ' ἑμοῦ LXX custodieritis] ostenderitis *V*, sed φυλάσσετε LXX, custo-
 dientes Vulg. 12 ueritatem meam] multo plenior locus in LXX et Vulg.
 israhel *B*, israel *S* 13 domum hanc — ex omnibus] uerba nonnihil
 discrepant a LXX et Vulg.

- meo, proiciam illam ex omnibus, et erit Israhel in perditionem et in inproperium populo. et domus haec erit deserta, et omnis qui transiet per illam admirabitur et dicet: propter quam rem deus fecit terrae huic
 33 et huic domui haec mala? et dicent: quia reliquerunt
 dominum deum suum et persecuti sunt regem suum
 dilectissimum deo et cruciauerunt illum in humilitate
 magna: propter hoc inportauit illis deus mala haec.
 1 19. Quid amplius iam de facinore Iudaeorum dici potest
 quam excaecatos tum fuisse atque insanabili furore correptos,
 10 qui haec cottidie legentes neque intellexerunt neque quin face-
 2 rent cauere potuerunt? suspensus igitur et adfixus exclamauit
 ad deum uoce magna et ultro spiritum posuit. et eadem
 hora terrae motus factus est et uelum templi quod separabat
 duo tabernacula scissum est in duas partes et sol repente sub-
 15 ductus est et ab hora sexta usque in nonam tenebrae fuerunt.
 3 qua de re Amos propheta testatur: et erit in illo die, dicit

EPITOME 13—16] c. 40, 10. 17—361, 3] c. 41, 5.

AUCTORES § 2] cf. Tertull. Apolog. c. 21 (I p. 202) et tamen —
 subducta est. 16 s. tenebrae] Cyprian. pag. 91, 1. 17] Am. 8, 9 s.;
 cf. Cyprian. pag. 91, 3.

BRHSPV] 1 hominibus ex omnibus R² istrahel B, israel S 2 in
 inproperium Epit., ī]properium B, improperium SP, in obproprium HV
 populo C Epit., εις πάντας τοὺς λαούς LXX 3 per eam mirabitur H,
 sed ad hanc et omnino eas quae sequuntur lectiones discrepantes cf. Epit.
 admirabitur] ἐσθήσεται καὶ σπριεῖ LXX 4 dicet C (nisi quod dicent,
 exp. m. 3 P, cf. καὶ ἐροῦσιν LXX) Epit. O propter V fecit deus R
 5 et huic om. P¹, et s. l. add. P³ domui huic V dereliquerunt (sic) Epit.,
 sed ex Vulg. ut uid. 6 deum om. B et persecuti — suum om. S uerba
 et persecuti — humilitate magna cum plane alia sint in textu hebraico
 LXX Vulg., ex apocrypho aliquo libro inducta esse existimat Roenschius
 pag. 541; cf. locum 'Esdrae' pag. 355, 6 7 illum] eum V 9 quid B
 iam om. H facinoribus H 10 tunc SP atq³ P² insatiabili V
 11 quin] qui non B facerent — potuerunt] facere canere uoluerunt V
 12 et om. H 13 dominum P et (ante eadem) om. P 14 et uelum
 templi P² 15 ut V 16 duo (o in ras. ex a m. 2) S 16 in] ad
 horam V 17 amos] moyses B¹, corr. B³ et erit om. Epit. c. 41, 5
 in om. II lie illo S, sed cf. Epit. die P²

dominus, occidet sol meridie et obtenebrabitur dies
lucis: et conuertam dies festos uestros in luctum et
cantica uestra in lamentationem. item Hieremias: ex- 4
territa est quae parit et taeduit anima, et subiuit sol
5 ei, cum adhuc medius dies esset, contusa est et male-
dicta: reliquos eorum in gladium dabo in conspectu
inimicorum eorum. et Sibylla: 5

ναρὺ δὲ σχισθῇ τὸ πέτασμα καὶ ἡματι μέσσω
νῦξ ἔσται σκοτώεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

EPITOME 3—6] c. 41, 6.

AUCTORES 3] Ier. 15, 9; cf. Cyprian. p. 91, 6. 8 s.] VIII 305 ss.

EXFILATORES 8 s.] Augustin. (cf. supra ad pag. 352, 1) ibid.

II pag. 287, 30: templi uero uelum scindetur et medio die nox erit tenebrosa
nimis in tribus horis. — Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BRHSPV] 1 occidit R¹, occidet (t in ras. ex s m. 2?) S sol meridie
et] solet medio H obtenebratur B¹, obtenebrabuntur s. l. corr. B¹, ob-
tenebrabitur R, tenebrabitur PV, sed cf. Epit. 2 festos om. S 3 ad
locum Amos cf. Roenschium pag. 578 ieremias BSPV exterrita V
4 taediauit (w m. 3) sic B anima RHSPV cum codd. Cypriani ex-
cepto M¹ (animae), anima B subibit BH, occidit V cum Vulg.; cf.
Epit. 41, 6 5 ei] et B, om. HV contusa RHV, quod cum in Epit.
quoque sit, non errore ortum uidetur (adde quod is error neque hoc loco
in codd. Cypriani neque supra p. 317, 13 in uoce confunduntur aut Lactantii
aut Cypriani in codd. inuenitur), confusa BSP cum codd. Cypriani, sed
fort. ex Vulg. confusa est; κατησχύνθη LXX est om. V et s. l. B,
om. H 6 gladio V 7 eorum RV cum Cypriani codd. LB et Vulg.,
meorum BH, *eorum (in utroque cod. m. er.) SP, ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν
αὐτῶν LXX ad loc. Ier. cf. Roenschium pag. 571 et Sibylla et uersus
graecos om. H 8 ΝΑΘ S, ΝΑΥ P ΔΕΧΚΙΘΗ BRSP, ΔΕΧΙ CEN V,
ΔΕ·CXICΘΗ Sedulius; δὲ σχισθῇ cum Lact. codd. Sibyll. HMQV (σχισθῇ
uel σχισθῇ = rell.) edd. Sibyll. (alii δὲ σχισθῇ), inprobat Struuius, opusc. 182
δ' ἐσχισθῇ commendans, coniunctum aoristi pro futuro positum defendunt
Alexander in curis poster. ad Sibyll. VIII 305 et Volkmanus, de orac.
Sibyll. dissert. pag. 21 ad I 186 τὸ] ΤΟΙCΑΤΑ S, ΤΟ in unam uocem
cum CXICΘΗ coniunctum habet Sedulius ΠΕΤΑCΜΑ B, τὰ πέτασμα, om.
καὶ codd. Sibyll. meliores, τὸ καταπέτασμα καὶ deteriores καὶ ΕΝ B
ΗΜΕΡΑ S, ΝΜΑΤΙ V ΜΕCΩ BRPV, ΜΕCΗ S, ΜΕCΟ Sedulius
9 ΝΙΕ P ἔσται σκοτώεσσα] ΑΕCΤCΤ|*ΚΟΤΩΕCΑ (ante K exters. C) B,
ΕCΤΑΗΕΚΟΤΟC S, ΕCΤΑΙ·CΚΟΤΟΕCΑ Sedulius πελώριος ΠΑΙΔΡΙΟC B,
CΦΟΔΡΙΟC S, ΠΕΔΡΙΟC V ΠΙCΙΝ P interpretatio lat. Augustini in SP,
simillima ap. Sedulium

6 cum haec facta essent, ne prodigiis quidem caelestibus facinus
 suum intellegere quiverunt, sed quoniam praedixerat se tertio
 die ab inferis resurrecturum, metuentes ne a discipulis sub-
 repto et amoto corpore uniuersi resurrexisse eum crederent et
 fieret multo maior in plebe confusio, detraxerunt eum cruci 5
 et conclusum in monumento firmiter militari custodia circum-
 7 dederunt. uerum tertio die ante lucem terrae motu repente
 facto patefactum est sepulcrum et custodibus quos adtonitos
 obstupefecerat pauor nihil uidentibus integer e sepulcro ac uiuus
 egressus in Galilaeam profectus est, ut discipulos suos quae- 10
 reret, in sepulcro uero nihil repertum est nisi exuuiae, quibus
 8 conuolutum corpus incluserant. illum autem aput inferos non
 remansurum, sed die tertio resurrecturum prophetae cecinerant.
 David in psalmo XV: non derelinques animam meam
 ad inferos neque dabis sanctum tuum uidere interitum. 15

EPITOME 5—12] c. 42, 1. 12—363, 8] c. 43, 2.

AUCTORES § 6 s.] Tertull. Apolog. c. 21 (I pag. 202 s.): tunc —
 iactitauerunt. 13 remansurum, die tertio] Cyprian. I pag. 91, 11; 92, 5.
 14] Ps. 15, 10; cf. Cyprian. pag. 91, 13.

BRHSPV] 1 nec P³ prodigiis] prodigiis eorum H 2 nequiverunt H
 tertia SP 3 ad (sic) discipulis suis H 4 et amoto om. RH¹ alt. et P³ 5 im
 plebe multo maior V 6 concluso B firmiter in monumento V 7 moto H
 8 facto om. V sepulcrum V, sepulchrum B (qui tamen 9 et 11 sepulcro
 habet) cum rel. 9 obstupefacerent R, obstupefaceret V integre B¹,
 integer] e B², intellegere V ac] et S uiuus B² 10 galilea S 11 re-
 ceptum H¹ 12 inuolutum P autem om. S 13 tertia S pro-
 pheta P cecinerunt (cae- B) BH, cecinerat S¹ (-āt S²) P 14 dauit B
 XV BP Epit., quinto decimo S, XIII RH (quod cum etiam unus Cy-
 priani cod. L (cf. ad pag. 298, 2) praebat, haud scio an Lact. quoque
 scripserit), XXIII V derelinques RSHP Epit. codd. Cypriani plerique
 Vulg., ἐγκαταλείψεις LXX, relinquens BV, mirum quod etiam in Cypriani
 cod. L derelinquens est meam om. B 15 ad RHV Epit. codd. Cy-
 priani excepto A (in infernum secundum Vulg. in inferno), aput B, apud SP
 neque BRHV cum codd. Cypriani paene omn., nec SPV Epit. cod. Cy-
 priani A, sed cum Vulg., quae idem nec etiam Act. Apost. 2, 27 habet
 interitum RHSP (sed in ras. P¹) V, Cypriani cod. L, corruptionem B
 Epit. cett. codd. Cypriani, sed cum Vulg., quae idem Act. Apost. 2, 27. 31;
 13, 35 habet; interitum confirmatur etiam loco Paciani de bapt. 4, uol. 13
 pag. 1092 B Migne ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 587

item in tertio: ego dormiui et somnum cepi, et surrexi, quoniam dominus auxiliatus est mihi. Osee quoque 9 primus duodecim prophetarum de resurrectione eius testificatus est: hic filius meus sapiens, propter quod nunc non resistet in contri-
 5 bulatione filiorum suorum: et de manu inferorum eruam eum. ubi est iudicium tuum, mors, aut ubi est aculeus tuus? idem alio loco: uiuificabit nos post biduum die tertio. et ideo Sibylla inpo-
 10 siturum esse morti terminum dixit post tridui somnum:

καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἡμᾶρ ὑπνώσας·
 καὶ τότε ἀπὸ φθιμένων ἀναλύσας εἰς φάος ἔξει·
 πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

AUCTORES 1] Ps. 3, 6; cf. Cyprian. pag. 91, 16. 4] Os. 13, 13s.; pars uersus 14 redit c. 29, 11. 7] Os. 6, 3; cf. Cyprian. pag. 92, 6. 10 ss.] VIII 312 ss.

EXPILATORES 10 ss.] Augustin. ibid. II pag. 287, 31: et morte morietur tribus diebus somno suscepto: et tunc ab inferis regressus ad lucem ueniet primus resurrectionis principio reuocatis ostenso. — Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BRHSPV] 1 tertio] tertio psalmo et R, secundo HV somnum S cum Cypriani codd. plerisque, somnium BV, somn+um (i er.) RHP coepi H, accepi V surrexi PH, quod cum Cypriani cod. L habeat, recepi, exsurrexi BRV, exurrexi S, sed cum Vulg. 2 quoniam] quoniam V² est om. B ad loc. Psalmi cf. Roenschium pag. 586 ose⁹ P² 3 post primus s. l. de B³ surrectione P eius om. H 4 non om. B 5 resistet H², resistet et V tribulatione P, sed cf. Epit. 7 aut C; cum Epitome eiciendum an fort. in hac ipsa secundum I Cor. 15, 55 (Vulg. et graec.) omissum? ποῦ LXX ad loc. Osee cf. Roenschium pag. 577 item BH¹ (t in d corr. H²) V, sed cf. Epit. uiuificabit S, uiuifica'bit B², uiuificauit RHP¹ (u in b corr. P³) V Epit.; ὑγιαίνει LXX 8 nos] me R, sed cf. Epit. tertia S ad loc. Osee cf. Roenschium pag. 576 uerba et ideo — somnum et uersus graecos om. H 9 dixit (d ex f) B post tridui somnum om. B triduis omnium V somn+um (i er.) P 10 θανάτου] ENATOC V, ΘΑΝΑΤOC Sedulius ΜΟΡΑΝ (sine accentu) P SP, ΜΥΡΑΝ V, ΜΟΥΡΑΝ Sedulius ΤΕΛΕΕΙ (sine spiritu) V SV, ΤΕΛΕΕ P TPITΩN B, ΓΡΙΦON P HMA P ΠΙΝΩCΑC Sedulius 11 καὶ τότε] ΚΑΤΟΤ P, ΚΑΙ ΤΟΤΕ Sedulius ἀπὸ] ΑΠΕΙ V Sedulius ΦΕΙΜΕΝΩN SV, ΦΘΙΜΕΝῶ (- m. recent.) Sedulius ΑΝΑΪΤΑC V, ΑΝΑΪΑC Sedulius; ἀναλύσας cum Lact. codd. Sibyll. recentioris recensiois, ἀναστήσας (uel ἀνάστασις) ΗΜΩV εἰς] ΕΝ B ΦΑΘΟC V, ΠΑΘΟC Sedulius ΕΞΕΙ P 12 ΠΡΟΤΟC V

- 11 uitam enim nobis adquisiuit morte superata. nulla igitur spes
alia consequendae immortalitatis homini datur, nisi crediderit
in eum et illam crucem portandam patiendamque suscepit.
- 1 20. Profectus ergo in Galilaeam — noluit enim se Iudaeis
ostendere, ne adduceret eos in paenitentiam atque inpios resan- 5
naret —, discipulis iterum congregatis scripturae sanctae litteras
id est prophetarum arcana patefecit, quae antequam pateretur
perspici nullo modo poterant, quia ipsum passionemque eius
2 adnuntiabant. idcirco Moyses et idem ipsi prophetae legem
quae Iudaeis data est testamentum uocant, quia nisi testator 10
mortuus fuerit, nec confirmari testamentum potest nec sciri
quid in eo scriptum sit, quia clausum et obsignatum est.
- 3 itaque nisi Christus mortem suscepisset, aperiri testamentum
4 id est reuelari et intellegi mysterium dei non potuisset. uerum
scriptura omnis in duo testamenta diuisa est. illud quod ad- 15
uentum passionemque Christi antecessit, id est lex et prophetae,
uetus dicitur, ea uero quae post resurrectionem eius scripta

EPITOME 4—6] c. 42, 3.

AUCTORES § 1] cf. Tertull. Apol. c. 21 (I pag. 203): nam nec —
docerent. 10] 'testamentum' interpretatio Italica, διαθήκη LXX ('pactum'
uel 'foedus' Vulg.) Exod. 19, 5; Deuter. 5, 2 s. et saepissime; cf. loc. Iere-
miae § 6.

ANACTACEΩ R KAHTOIC R, YAHTOIC SP, KANTOIC V, ΘNHTOIC B,
KAHTOYC Sedulius ἀρχὴν] XHN SP κλητοῖς ἀρχὴν cum Lact. idem illi
codd. Sibyll., ἀρχὴν θνητοῖς alteri, sed ad κλητοῖς et θνητοῖς (quod in B est)
cf. Augustin. reuocatis ΥΠΟΔΕΙΞΑC R, ΥΠΟΔΕΙΞΑΤ B, ΠΟΔΕΙΞΑC SP,
ΥΠΟΔΕΙΞΑC V Sedulius; ὑποδείξας cum Lact. idem illi Sibyll. codd., ἐπι-
δείξας; alteri interpretatio lat. Augustini in SP, dissimilis ap. Sedulium.
ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 82

B(G)RHSPV] 1 uitā (~ m. 3) B adqueasiuit B¹, in ras. corr. B³
2 aliae H ni R crediderit P³ 3 in eum om. P et om. S¹
(7 add. S¹) P¹, add. P³ portanda H 4 profectus est R iudaeis se P
5 in] ad V sanaret V 6 iterum] igitur H litteras (r et s in ras.
m. 2) B, litteris H 7 patefacit R 8 respici B¹, corr. B³ 9 adnun-
tiabat H, indicabant V moyses S et] ut V ipsi om. V 10 quae]
q in ras. S² est] erat B testator (o ex u) H, testatus V 13 nisi P²
Christus] scriptus H 15 om̄is S² dua H quod om. H 17 hinc
fere incepit codicis G pag. 85 (158) ter scripta, in qua nihil legi poterat

sunt, nouum testamentum nominatur. Iudaei uetere utuntur, 5
nos nouo: sed tamen diuersa non sunt, quia nouum ueteris ad-
inpletio est et in utroque idem testator est Christus, qui pro
nobis morte suscepta nos heredes regni aeterni facit abdicato
5 et exheredato populo Iudaeorum, sicut Hieremias propheta te-
statur, cum loquitur talia: ecce dies ueniunt, dicit domi- 6
nus, et consummabo domui Israhel et domui Iuda te-
stamentum nouum, non secundum testamentum quod
disposui patribus eorum in die, qua adprehendi manum
10 eorum, ut educerem illos de terra Aegypti, quia ipsi
non perseuerauerunt in testamento meo, et ego nec-
lexi eos, dicit dominus. idem alio loco similiter ait: dere- 7
liqui domum meam, dimisi hereditatem meam in ma-
nus inimicorum eius. facta est hereditas mea mihi
15 sicut leo in silua, dedit ipsa super me uocem suam,
idecirco odiui eam. cum sit hereditas eius caeleste regnum, 8
non utique ipsam hereditatem se dicit odisse, sed heredes, qui
aduersus eum ingrati et inpii extiterunt. facta est inquit 9

EPITOME 12—16] c. 43, 4.

AUCTORES 1 ss. nouum testamentum] Cyprian. pag. 46, 17.
6] Ier. 31 (38 LXX), 31 s.; cf. Cyprian. pag. 46, 19; 134, 17. 12] Ier. 12, 7s.

BRHSPV] 1 nominatur (~ m. 2) S ueteri (-re B¹) B³ 2 diuersa
non] uniuersa unum B 3 est] *ē S testatus V 4 morte* (m er.) B
fecit edd. 5 sicuti H ieremias S propheta om. H 7 domum H
israhel B, israel S domum H iudae B 8 nouum non secundum
testamentum om. V 9 quo H 10 ut] et P¹, corr. P² *educerem
(a er.) B qui H 11 in BRHSP codd. Cypriani p. 135, 1 (haec pars
uersus om. p. 46, 23), hoc V; testamento meo V codd. Cypriani p. 135, 1, testa-
mento (testamentū S) cett.; ἐν τῇ διαθήκῃ μου LXX et om. B ego om. H
neglexit (g ex c R²) RHSPV 12 dixit R ad loc. Ierem. cf. Roenschium
pag. 575 idem B, item cett. 13 meam P² im H² manus RHSP
Epit., manu BV, sed cum Vulg.; εἰς χεῖρας LXX 15 supra P, sed cf.
Epit., ut omnino ad proximas uarias lectiones suam] meam ut uid. V¹,
in ras. corr. V² 16 idecirco Epit., ideo C, quod quin ex Vulgata potius
inlatum sit quam a Lact. ex alia antiqua interpretatione scriptum, quam-
quam alii huius loci testes, qui quidem ad hanc quaestionem expediendam
aliquid ualeant, non extant (cf. Sabaterium II 667), uix dubium uidetur
di P 17 ipsa (~ m. 2) S heredes* (a m. 2) S 18 eum S²

hereditas mea mihi sicut leo, id est praeda et denoratio
factus sum heredibus meis, qui me immolauerunt sicut pecus.
dedit super me uocem suam, id est sententias aduersus me
10 mortis crucisque dixerunt. nam quod superius ait consum-
maturum se domui Iuda testamentum nouum, ostendit
uetus illud testamentum quod per Moysen datum est non fuisse
perfectum, id autem quod per Christum dari haberet consum-
11 matum fore. domum autem Iuda et Israhel non utique Iu-
daeos significat, quos abdicauit, sed nos, qui ab eo conuocati
ex gentibus in illorum locum adoptione successimus et appel-
lamur filii Iudaeorum: quod declarat Sibylla, cum dicit:

Ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανίωνων.

12 quod autem futurum esset id genus, Esaias docet, apud quem
pater summus ad filium loquitur dicens: ego dominus deus
uocaui te in iustitiam, et tenebo manum tuam et con-
firmabo te, et dedi te in testamentum generis mei, in

EPITOME 8—11] c. 43, 3. 13—367, 3] c. 43, 7.

AUCTORES 7 dari haberet] Cyprian. pag. 46, 17: quod—testamentum
nouum dari haberet. 12] V 249. 14] Is. 42, 6 s.; cf. Cyprian. pag. 72, 3.

EXFILATORES 12] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph.
graec. pag. 246).

B(G)RHSPV] 1 mihi hereditas mea HS 2 post meis 7 fere litt. eras. H
3 sententiam H, sententiā (~ m. 3) P 4 mortis om. H crucisq;*** S
5 se domui—nouum om. H a [Se dom]ui incipit codicis G pag. 86 (157)
ter scripta, cuius in uerss. 1. 2 perpauca legi poterant 6 uetus his, sed
pr. eras. V 7 perpetuum H 8 domum BHSV, domus RP edd., sed
significauit scil. deus; cf. ad pag. 358, 4 panem iudae H, iudam P
et om. H israhel B, isrl PV 9 abdicauit (b m. 1, ui m. 3) B con-
gregati H 10 adoptionemque P 11 quod] quae H sibylla declarat V
Sibylla cum dicit et uersum graecum om. H 12 ΙΟΥΔΩΝ P ΜΑΚΑ-
ΡΙΩΝ B, ΜΑΚΑΡΙΩΝ SPV (1 s. l. V) ΘΕΙΩΝ B, om. S γένος; πένος codd.
Sibyll. ΟΥΠΑΝΙΟΝΤΕ B, ΟΥΠΑΝΙΩΝ RS, ΟΥΠΑΝΙΩΝΩΜ V ΤΩΝΙΔΑΙΩ-
ΜΑΚΑΡΙΩΝΘΕΙΩΝΤΕΝΟC ΟΥΠΑΝΙΩΝΩΝ Sedulius interpretatio lat. eadem
in S et P, similis ap. Sedulium ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 83
13 esset] fuisset H² docet, H² escias BR apud] per in ras. ex 2
litt. B 15 in] ad P, sed cf. Epit. iustitiam BRHSP Epit., ἐν δικαιο-
σύνη LXX, iusti/ tia (1 uel 2 litt. er.) H, iustitia codd. Cypriani, sed fort.
ex Vulg.; nonnulla tamen hoc loco ap. Cyprianum diuersa interpretatione
exhibentur 16 et om. Epit. contra codd. Cypriani LXX Vulg.

lucem gentium, aperire oculos caecorum, producere
ex uinculis alligatos et de domo carceris sedentes in
tenebris. cum igitur nos antea tamquam caeci et tamquam 13
carcere stultitiae inclusi sederemus in tenebris ignorantes deum
5 et ueritatem, inluminati ab eo sumus, qui nos testamento suo
adoptauit et liberatos malis uinculis atque in lucem sapientiae
productos in hereditatem regni caelestis adsciuit.

21. Ordinata uero discipulis suis euangelii ac nominis sui 1
praedicatione circumfudit se repente nubes eumque in cae-
lum sustulit, quadragesimo post passionem die, sicut Daniel
fore ostenderat dicens: et ecce in nubibus caeli ut filius
hominis ueniens (et) usque ad uetustum dierum per-
uenit. discipuli uero per prouincias dispersi fundamenta ec- 2
clesiae ubique posuerunt facientes et ipsi in nomine magistri dei
15 magna et paene incredibilia miracula, quia discedens instruxerat
eos uirtute ac potestate, quo posset nouae adnuntiationis ratio
fundari et confirmari. sed et futura illis aperuit omnia: quae
Petrus et Paulus Romae praedicauerunt et ea praedicatio in
memoriam scripta permansit. in qua cum multa alia mira
20 tum etiam hoc futurum esse dixerunt, ut post breue

EPITOME 8—17] c. 42, 3 s. 19—368, 13] c. 41, 7.

AUCTORES 8 ss.] cf. Tertull. Apolog. c. 21 (I pag. 203): debine
ordinatis eqs. (Cyprian. pag. 30, 14 ss.) 10] Dan. 7, 13; cf. Cyprian.
pag. 92, 17. 17—368, 11] Nouum Testament. extra canonem receptum
coll. Hilgenfeld, ed. 2, fascio. IV, 'Petri et Pauli praedicatio', pag. 58, 7; 64.

BRHSPV 1 et producere *S* 2 uinculis *H* sedentes (*tert. e ex i*
m. 2) *R* 3 ad loc. *Isaiae* cf. *Roenschium* pag. 551. 4 carcere* (*s. er.*) *B*
in tenebris sederemus *R* post tenebris repetit inclusi *V* 6 mali *Volk-*
mannus, obseru. misc. 1872 pag. 14 uinculis *H* in luce sapientia *S*,
insipientiae, *om.* in luce *P* 7 hereditate *H* 8 Ordinato *H*, Post ordi-
nata *P* suis *om.* *H* *V*; cf. ad pag. 332, 13 euangelii *R*, euangelia *BPV*,
euangelica *S*, euangelio *H* 9 circumdedit *V* nube *V* cumque] seque *V*
10 quinquagesimo *R*, quadragesimo *V* 11 et *om.* *S* ut *om.* *HV*
12 et addidi ex *Epit. et pag. 312, 11* uetustum] cf. ad pag. 312, 11;
313, 16 14 facientes *om.* *H* ipsi in] ipsius *H*, ipsi *S* nomen *H*
15 et] ac *H* paene *B*³ miracula] miracula fecerunt *H* qua *V*
descendens *BH*¹ *S* 16 qua *BSPV* ratio] traditio *B* 17 aperuit illis *R*
18 romam *H* im *P* 19 memoria *HV* 20 breue tempus] magisterium *P*

tempus inmitteret deus regem, qui expugnaret Iudaeos
et ciuitates eorum solo adaequaret, ipsos autem fame
3 sitique confectos obsideret. tum fore ut corporibus
4 suorum nescerentur et consumerent inuicem, po-
stremo ut capti uenirent in manus hostium et in con- 5
spectu suo uexari acerbissime coniuges suas cernerent,
uiolari ac prostitui uirgines, diripi pueros, allidi par-
uulos, omnia denique igni ferroque uastari, captiuos
in perpetuum terris suis exterminari, eo quod ex-
ultauerint super amantissimum et probatissimum dei 10
5 filium. itaque post illorum obitum, cum eos Nero inter-
emisset, Iudaeorum nomen et gentem Vespasianus extinxit fecit-
que omnia quae illi futura praedixerant.

1 22. Confirmata sunt ut opinor quae falsa et incredibilia pu-
tantur ab iis quos uera caelestium litterarum doctrina non in- 15
buit. sed tamen ut refellantur a nobis etiam illi qui nimium
non sine malo suo sapiunt rebusque diuinis fidem detrahunt,
argumentis quoque illorum coarguamus errorem, ut tandem
aliquando peruideant ita fieri oportuisse, sicut nos ostendimus
2 factum. et quamquam apud bonos iudices satis habeant firmi- 20
tatis uel testimonia sine argumentis uel argumenta sine testi-
moniis, nos tamen non contenti alterutro sumus, cum subpetat

EPITOME c. 22 - 25] c. 45. 22 - 369, 5] c. 45, 1.

BRHSPV] 1 mitteret P 3 sitimque HV confectos obsideret] con-
sederet V dum H foret V 4 consumerent (P i. e. ut add. m. 2) R
se (add. s. l. B³) inuicem BSP 5 manibus B 6 acerbissime B¹ (corr.
B²) PV, acerbissimae H 7 paruulos om. V 8 ferro ignique R, ignique
ferroque H 9 suis om. P 10 amatissimum Hülgenfeldius ed. I pag. 66,
amantissimum uulgarem formam superlatiui nominis amandus interpre-
tatur Roenschius, Itala u. Vulg. pag. 456 et probatissimum P² pro-
batissimum H 11 post cum 2 uel 3 litt. eras. H n+ero (um er.) B
interemisset H 12 uespasianus R¹, uespasianus H extinxit H
13 praedixerunt V 14 ut om. B¹ (s. l. B²) PV 15 iis R, his ceti.
quod H quos uera om. V 16 refellantur R², repellantur S illi ii R
17 non sine om. R fidem] eidem V detrahant V 18 errore S 19 per-
uideant] pueri* (i uel s er.) uideant H, peruideant P², credant V sicut
— factum om. H 20 iudices bonos V habeant (ut in ras. ex m?) B
21 argumen]menta sines H 22 alterutro*sumus ex alterutrosumus i
sum (i. e. ut m. 2) S suppetant H

nobis utrumque, ne cui peruerse ingenioso aut non intellegendi
aut contra disserendi locum relinquamus. negant fieri potuisse 3
ut naturae immortalis quicquam decederet, negant denique deo
dignum ut homo fieri uellet seque infirmitate carnis oneraret,
5 ut passionibus, ut dolori, ut morti se ipse subiceret —
quasi non facile illi esset ut citra corporis inbecillitatem
se hominibus ostenderet eosque iustitiam doceret, siquidem id
uolebat, maiore auctoritate ut professi dei —: tunc enim 4
cunctos fuisse praeceptis caelestibus parituros, si ad ea uirtus
10 ac potestas dei praecipientis accederet. 'cur igitur' aiunt 'ad 5
docendos homines non ut deus uenit? cur se tam humilem
inbecillumque constituit, ut ab hominibus et contemni et poena
adfici posset? cur uim ab inbecillis et mortalibus passus est?
cur non manus hominum aut uirtute reppulit aut diuinitate
15 uitauit? cur non maiestatem suam sub ipsa saltem morte
patefecit, sed ut inualidus in iudicium ductus est, ut nocens
damnatus, ut mortalis occisus?' refutabo haec diligenter 6
nec quemquam patiar errare. illa enim magna et mirabili
ratione sunt facta: quam quicumque perceperit, non tantum
20 mirari desinet deum ab hominibus esse cruciatum, uerum etiam
facile peruidebit ne deum quidem potuisse credi, si ea ipsa quae
arguit facta non essent.

23. Quicumque praecepta dat hominibus ad uitam moresque 1
fingit aliorum, quaero debeatne ipse facere quae praecipit an

EPITOME 23—371, 4] c. 45, 1 s.

BRHSPV] 1 peruerse] per se B non om. S intelligenti H
2 posse H 4 seque uellet V honeraret R, *onerare (h er.) H, one-
rare V 5 doloris H subiaceret (a er.) S 6 corporis S² 8 ualebat
(uol. m. 1) R¹, uolebant S maiore* (m er.) P professi] praeceptis B,
professio H deum H 9 eas P 10 accederet P² 11 **humilem
(in er.) V 12 inbecillumque R constituit] constauit S¹ omnibus S
13 posse V B² 14 manibus V 15 uitauit (ui in ras. ex mu? m. 2) B, ditauit, sed d minus cert., V quur R ipsa V saltem HV
morte* (m er.) H 16 sed ut] sicut R, sed V dictus V 17 haec]
haec omnia R 18 nec quemquam] nequam S paciaret rera R¹ pa-
tiar S² magna om. S 19 ratione* (m er.) B quae R, quae ex qua S²
21 nec H potuisse] potuisse se V 23 quicumq. B² hominis V ad]
ac S 24 debeatne B², debeat H facere ipse H facere* (t er.) S
praecepit (pre- H) HV

2 non debeat. si non fecerit, soluta praecepta sunt. si enim
 bona sunt quae praecipuntur, si uitam hominum in optimo
 statu collocant, non se debet ipse praeceptor a numero coetu-
 que hominum segregare inter quos agit, et ipsi eodem modo
 uiuendum est quo docet esse uiuendum, ne si aliter uixerit, 5
 ipse praeceptis suis fidem detrahat leuioremque doctrinam suam
 3 faciat, si re ipsa resoluat quod uerbis nitatur adstringere. unus
 quisque enim cum audit praecipientem, non uult inponi sibi
 necessitatem parendi, tamquam sibi ius libertatis adimatur.
 4 respondet itaque doctore hoc modo: 'non possum facere quae 10
 iubet, quoniam sunt impossibilia. uetas me irasci, uetas cupere,
 uetas libidine commoueri, uetas dolorem, uetas mortem timere,
 sed hoc adeo contra naturam est, ut his adfectibus animalia
 uniuersa subiecta sint: uel si adeo putas repugnari posse natu-
 5 rae, tu ipse qui praecipis fac, ut sciam fieri posse. cum autem 15
 ipse non facias, quae insolentia est ut homini libero inponere
 uelis leges quibus ipse non pareas? prius disce qui doces et
 6 antequam mores aliorum corrigas, tuos corrige.' quis neget
 iustam esse hanc responsionem? quin etiam in contemptum
 ueniet huiusmodi doctor et deludetur uicissim, quia uidebitur 20
 7 et ipse deludere. quid ergo faciet ille praeceptor, si haec ei
 fuerint obposita? quomodo adimet excusationem contumaci-

EPITOME 22 s. contumacibus, praesentibus factis] c. 45, 3.

BRHSPV] 2 si *om. V* uita *H* 3 collocant *B*² se *H*² a nu-
 merum *V* quaetueque *H*, coeptuque *P*¹, p. *del. P*³ 4 inter (in initio uersus
add. m. 2) P, s. l. *H*² agit] habit sic *V* et] sed *Volkmannus*, obseru.
miscell. 1872, pag. 14 ipsi] ipse et ipsi *V* 5 est quo — uiuendum *om. P*
 esse] ipse *V* ne si] nisi *HP*¹ (*corr. P*³) *V* 7 faciat *om. V* nitatur
 (*alt. i ras. ex a S*) *HS* 8 enim] autem *B* 9 tam *H* ius sibi *V*
 libertatis *S*² adimitatur *R*¹ 10 respondit *B*¹, *corr. B*²; an respondebit
 scribendum? 11 iubet, *P*³ uetas (*ante cupere*), sed a in *ras. ex e?*
m. 3 B 12 libidinē *V* dolere *S*² dolorem u t s *om. P* uetas] uel *V*
 13 adeo *om. V* naturā (*m. 2) S* ut] et *V* his (*h in ras. ex i) P*
 14 sunt (*s S*) *HS*, sunt *V* si *om. H* adeo, *P*² putas] potes *V*
 15 tu] et tu *R*, et (*e part. ras. ex u m. 2) P* quae (*e ex s?*) *P* *edd.*
 aut *V* 17 qui] quae *H* 18 mores (*i er.*) *B* colligas *H* negat *BHP*
 19 iustum *H* quis *HV* 20 ueniet et *P* ductor *V* et deludetur]
 et ludetur *H*, eludetur *P*² qui audebitur *V* 21 faciat *H* prae-
 cepti *R*¹ si] quia si *R*

bus, nisi ut praesentibus factis doceat possibilia se docere?
 inde euenit ut philosophorum praeceptis nullus obtemperet. 8
 homines enim malunt exempla quam uerba, quia loqui facile
 est, praestare difficile: utinamque tam multi bene facerent
 5 quam multi locuntur bene! sed qui praecipunt nec faciunt,
 abest ab iis fides: et si homines fuerint, contemnentur ut leues,
 si deus, opponetur ei excusatio fragilitatis humanae. super- 9
 est ut factis uerba firmentur: quod philosophi facere nequeunt.
 itaque cum ipsi praeceptores uincantur adfectibus quos uinci
 10 praedicant oportere, neminem possunt ad uirtutem quam falso
 praedicant erudire ob eamque causam putant neminem adhuc
 perfectum extitisse sapientem, id est in quo summae doctrinae
 ac scientiae summa uirtus et perfecta iustitia consenserit; quod
 quidem uerum fuit. nemo enim post mundum conditum talis 10
 15 extitit nisi Christus, qui et uerbo sapientiam tradidit et doc-
 trinam praesenti uirtute firmavit.

24. Age nunc consideremus an doctor e caelo missus possit 1
 non esse perfectus. nondum de hoc loquor quem uenisse a
 deo negant. fingamus aliquem de caelo esse mittendum, qui
 20 uitam hominum rudimentis uirtutis instituat et ad iustitiam
 formet. nemini dubium potest esse quin is doctor qui caeli- 2
 tus mittitur tam scientia sit rerum omnium quam uirtute per-
 fectus, ne nihil inter caelestem terrenumque differat. nam 3
 in homine interna et propria doctrina esse nullo pacto potest:

EPITOME 3—8] c. 45, 3. 14—372, 8] c. 45, 4.

BRHSPV] 1 praecuntibus B 2 unde P 4 difficile est BH utinam-
 que] utinam quidem P, utinaquae H; suspectum Hartelio 5 loquuntur SP
 quae B praecipiant ut uid. B¹, in ras. corr. B² 6 iis R, his BHP, is S, eis V
 7 opponetur B fragitatis H 8 ut om. H 9 uincuntur H affectibus
 ex adfectibus B² 10 praedicant (ut ex m. 3) P oportere — falso
 praedicant om. V ad uirtute H quod H 12 perfectum om. R id est
 om. S in om. P 15 et uerbo et H tradidit sapientiam B et doc-
 trinam] et uerba doctrinae H doctrinā (~ m. 3) B 16 praesente B¹,
 corr. B² 17 e] de H, e S, *e (a er.) P 18 hoc H² 20 uitam (ui
 add. m. 2) P 21 formet** (et er.) B qui in his H, quin*is (h er.) S,
 qui nisi V 22 tam om. H sapientia S omnium om. B 23 caeleste V
 terrerumque H. disserat V 24 interna et] interna H, in terra P
 nullo pacto esse H potest] est P

nec enim mens terrenis uisceribus inclusa et tabe corporis in-
 pedita aut comprehendere per se potest aut capere ueritatem,
 4 nisi aliunde doceatur. et si maxime possit, summam tamen
 uirtutem capere nequeat et omnibus uitiis resistere, quorum
 materia in uisceribus continetur. eo fit ut terrenus doctor per- 5
 5 fectus esse non possit. at uero caelestis, cui scientiam diui-
 nitas, uirtutem immortalitas tribuit, in docendo quoque sicut in
 ceteris perfectus et consummatus sit necesse est. at id omnino
 fieri non potest, nisi mortale sibi corpus adsumat. cur autem
 6 fieri non possit, ratio clara est. nam si ueniat ad homines ut 10
 deus, ut omittam quod mortales oculi claritatem maiestatis
 eius conspicere ac sustinere non possunt, ipse certe deus uir-
 tutem docere non poterit, quia expers corporis non faciet quae
 7 docebit ac per hoc doctrina eius perfecta non erit. alioquin
 si summa uirtus est dolorem patienter pro iustitia officioque 15
 perferre, si uirtus est mortem ipsam et intentatam non metuere
 et inlatam fortiter sustinere, debet ergo doctor ille perfectus
 et docere ista praecipiendo et confirmare faciendo, quia qui
 dat praecepta uiuendi amputare debet omnium excusationum
 uiās, ut inponat hominibus parendi necessitatem non ui aliqua 20
 sed pudore, et tamen libertatem relinquat, ut et praemium
 sit constitutum parentibus, quia poterant non parere si uellent,
 8 et non parentibus poena, quia poterant parere si uellent. quo-

EPITOME 8—374, 23] c. 45, 4 s.

BRHSPV] 1 tabes V ī]pedita B 3 tamen summam BH 4 uir-
 tutem om. V persistere V 5 *doctor* P 6 at — scientiam] at si
 uero cui scientiam caelestis V cuius H diuinitas om. H 7 uirtute[m] B³
 immortalitatis S¹ tribuet B 8 ceteros V omnino] dñō R 9 fieri
 om. H adimat HV 10 non possit fieri B posset H, potuit V clara]
 clausa B¹, corr. B² ab homines V ut] sicut H 11 ut] et V 12 certe]
 quoque V 14 non om. V alioquin] aliudq[ue] S² 15 uirtute P
 dolore V 16 et om. HP intantatam B¹, corr. B², intentatam R²,
 intentam (-tā, ~ add. m.2 S) SP non metuere — inlatam om. P non H²
 17 et] ut V ergo om. H ille doctor H 18 ita H firmare H
 quit] ad B¹, qui] dat B² 19 excusationem V 20 ut] et V 21 tamen B²
 libertate HV et om. H 22 non s. l. B m. 1 uel 2 uellent] nollent H
 23 et non parentibus — si uellent om. PV poena* (m. er.) B, paenā H

modo igitur poterit amputari excusatio, nisi ut qui docet, faciat quae docet et sit quasi praeuius et manum porrigat secuturo? quemadmodum autem potest facere quae docet, si non sit similis ei quem docet? nam si nulli subiectus sit passioni, potest ei 9
 5 docenti homo sic respondere: 'uolo equidem non peccare, sed uincor: indutus sum enim carne fragili et inbecilla, haec est quae concupiscit, quae irascitur, quae dolere, quae mori timet. itaque ducor inuitus et pecco, non quia uolo, sed quia cogor. sentio me et ipse peccare, sed necessitas fragilitatis inpellit,
 10 cui repugnare non possum.' quid ad haec respondebit praeceptor ille iustitiae? quomodo confutabit ac redarguet hominem qui delictis suis excusationem carnis obtendet, nisi et ipse carne fuerit indutus, ut ostendat etiam carnem posse capere uirtutem? contumacia enim redargui non potest nisi exemplo.
 15 nam si habere non possunt quae doceas firmitatem, nisi ea prior 11 feceris, quia natura hominum procliuius in uitia uideri uult non modo cum uenia, sed etiam cum ratione peccare, oportet 12 magistrum doctoremque uirtutis homini simillimum fieri, ut uincendo peccatum doceat hominem uinci ab eo posse peccatum.
 20 sin uero sit immortalis, exemplum proponere homini 13 nullo modo potest. existet enim constans aliquis ac dicet:

EPITOME 14 s. contumacia, exemplo, firmitatem] c. 45, 3.

B(G)RHSPV] 1 excusationis ut RV 2 quae] quod P sit P³
 3 autem] semper R si non — docet s. l. B² 4 pr. ei] ***ei (ill er.) V
 alt. ei] et V 5 quidem H 6 uincor B¹, corr. B² enim om. P
 7 quae concupiscit om. P concupiscit** (ad ? er.) B a Citur quae
 dolere incipit codicis G pag. 87 (23) paene tota lecta dolet H, dolere
 (corr. m. 3) P 8 ita H et om. V 9 sentio — inpellit om. V et om. V
 10 hoc V respondit B 11 cō|futauit G, confortauit V hac P¹,
 h del. P³ redarguit B^{ae}, corr. m. 1 uel 2 12 qui delictis suis] quic-
 quid et artis V optend& (corr. m. 2) R, ostendet HV, ostendit P
 13 carne HS 15 nam si BGRSV, recte? nam HP, uix recte, ut ab oportet
 nouum enuntiatum incipiat; malim iam si cum Thilone haberi H firmitatē
 (~ m. 3) P ea] ex ea G 16 feceris R² 17 cum uenia] conuenio V
 cū rationē V oportet] (o)portet uero G 18 hominum SP, hominis V
 19 peccato H homine S ab eo om. S 20 sin RH, si BGSP, sim V
 21 modo] pacto R, cf. pag. 376, 19 constans] contumax uir doctus, miscellan.
 obseruat. uol. IV (1734) pag. 422, conl. § 10 contumacia et Epit. 45, 3
 contumax ac] aut V

'tu quidem non peccas, quia liber es ab hoc corpore, non concupiscis, quia immortalī nihil est necessarium: mihi uero multis rebus opus est ut tuear hanc uitam. mortem non times, quia ualere in te non potest, dolorem contemnis, quia nullam uim
 14 pati potes: at ego mortalis utrumque timeo, quia cruciatus
 mihi grauissimos inferunt, quos tolerare carnis infirmitas non
 15 potest.' doctor itaque uirtutis etiam hanc excusationem debuit hominibus auferre, ne quis quod peccat necessitati potius
 16 adscribat quam culpae suae. ergo ut perfectus esse possit, nihil ei debet opponi ab eo qui docendus est, ut si forte dixerit
 'impossibilia praecipis', respondeat 'ecce ipse facio.' 'at ego carne
 indutus sum, cuius est peccare proprium.' 'et ego eandem car-
 17 nem gero et tamen peccatum in me non dominatur.' mihi opes contemnere difficile est, quia uiui aliter non potest in hoc corpore.
 'ecce et mihi corpus est et tamen pugno contra
 omnem cupiditatem.' 'non possum pro iustitia nec dolorem
 ferre nec mortem, quia fragilis sum.' 'ecce et in me dolor ac mors habet potestatem et (tamen) ea ipsa quae times uinco,
 ut uictorem te faciam doloris ac mortis. prior uado per ea
 quae sustineri non posse praetendis: si praecipientem sequi
 non potes, sequere antecedentem.' sublata omnis hoc modo
 excusatio est et fateri hominem necesse est sua culpa iniustum
 esse qui doctorem uirtutis et eundem ducem non sequatur.
 uides ergo quanto perfectior sit mortalis doctor, quia dux esse

EPITOME 13—21] c. 45, 4 quae docebat — contemnere.

B(G)RHSPV] 2 immortalī (n ex m m. 3) B, 4° mortali S² 3 utuear H
 4 in te ualere V 5 potest H e-go (r er.) H, ego g^o (i. e. ergo) sic S
 quia om. P 7 in doctor itaqu(e) desinit codicis G pag. 87 (23), sequitur
 pag. 88 (24), cuius in uerss. 1—7 pleraque legebantur 10 doctus P
 11 possibilia V at] et H carne* (m er.) H 13 in me peccatum H
 14 quia] quo V 15 et om. B¹ (s. l. B²) P est om. P inpugno V
 16 iustitia* (m er.) H 17 fragilissim^t S^{ac}, fragilissum// corr. m. 1?
 et om. B (s. l. B²) H 18 tamen addidi, cf. 13. 15 19 ut] et H¹
 uictorem te] uictorem^{ae} H prior bis P¹, pr. del. P³ 20 susteri P¹,
 corr. P² non B² possit V praetendis si] praetendisti B¹, corr. B²
 praecipientis R¹ 21 potes B¹, potis B², potes restituit B³ sublato P
 hoc modo omnis HSP 23 et om. H 24 mortali V qui V

mortali potest, quam immortalis, quia patientiam docere non potest qui subiectus passionibus non est. nec hoc tamen eo 18 pertinet ut hominem deo praeferam, sed ut ostendam neque hominem perfecta doctrina esse posse, nisi sit idem deus, ut
 5 auctoritate caelesti necessitatem parendi hominibus inponat, neque deum, nisi mortali corpore induatur, ut praecepta sua factis adimplendo ceteros parendi necessitate constringat. li- 19 quido igitur apparet eum qui uitae dux et iustitiae sit magister corporalem esse oportere nec aliter fieri posse ut sit illius plena
 10 et perfecta doctrina habeatque radicem ac fundamentum stabilisque aput homines ac fixa permaneat, ipsum autem subire carnis et corporis inbecillitatem uirtutemque in se recipere cuius doctor est, ut eam simul et uerbis doceat et factis; item, subiectum esse morti et passionibus cunctis, quoniam et in
 15 passione toleranda et in morte subeunda uirtutis officia uersantur. quae omnia ut dixi consummatus doctor perferre debet, ut doceat posse perferri.

25. Discant igitur homines et intellegant quare deus sum- 1 mus cum legatum ac nuntium suum mitteret ad erudiendam
 20 praeceptis iustitiae mortalitatem, uoluerit eum carne indui et cruciatu adfici et morte multari. nam cum iustitia nulla esset 2 in terra, doctorem misit quasi uiuam legem, ut nomen ac

EPITOME 18—21] c. 45, 5.

B(G)RHSPV] 1 mortalis¹ R², mortali non V¹⁷ quam immortalis — non potest om. R 4 per¹ hominem S² perfecta (sic corr. m. 2) R perfectā doctrinā (duo ~ m. 2) S posse om. P aut (exp. m. 3) P 5 auctoritati H hinc fere incepit codicis G pag. 89 (124), cuius in uerss. 1—9 pauca legi poterant; uersuum 1—4 maior pars cum margine super. abscissa est 6 deum om. S¹, per deum s. l. S² 10 et] ac H habeatque] habeat B, nisi habeat P 11 ac] et H 12 uirtutem R 13 doctor est] doctoris P doceat et uerbis H 14 et (post quoniam) om. V 15 uersatur H 16 debet — perferri] debeat ut doceat ipse perferri posse H 17 ea posse S² 19 ac om. R, s. l. id ē. R² erudienda* (m. er.) B, erudiendum R, eruendam (pr. e ex c) V 20 praecepta, (a in ras. ex is) B² iustitiae suae H mortalitatem B¹ (et immortalitatis B²) RS, immortalitatem (imm- V) HV, om. P uoluerit] mortali uoluerit BP 21 mortem (exp. m. 3) P iniustitia R² nulla] multa R 22 terrā (~ er.) B ut] et B¹, in ras. corr. B²¹

templum nouum conderet, ut uerum ac pium cultum per omnem
 3 terram et uerbis et exemplo seminaret. sed tamen ut certum
 esset a deo missum, non ita illum nasci oportuit, sicut homo
 nascitur ex mortali utroque concretus, sed ut appareret etiam
 in homine illum esse caelestem, creatus est sine opera geni- 5
 4 toris. habebat enim spiritalem patrem deum et sicut pater
 spiritus eius deus sine matre, ita mater corporis eius uirgo sine
 5 patre. fuit igitur et deus et homo, inter deum atque homi-
 nem medius constitutus, unde illum Graeci μεσότην uocant,
 ut hominem perducere ad deum posset id est ad immortalitatem: 10
 quia si deus tantum fuisset, ut supra dictum est, exempla uir-
 tutis homini praebere non posset, si homo tantum, non posset
 homines ad iustitiam cogere, nisi auctoritas ac uirtus homine
 6 maior accederet. etenim cum constet homo ex carne ac spi-
 ritu et oporteat spiritum iustitiae operibus emereri ut fiat 15
 aeternus, caro quoniam terrena est ideoque mortalis, copulatum
 sibi spiritum trahit secum et ab immortalitate inducit ad mor-
 7 tem. ergo spiritus carnis expers dux esse homini ad immor-
 talitatem nullo pacto poterat, quoniam caro inedit spiritum

11 supra] c. 24, 11 ss.

EPITOME 2-8] c. 38, 9.

AUCTORES 2-10] cf. Cyprian. pag. 74, 15 s.

EXPILOTORES 6-8] cf. Isidor. orig. VII 2, 12. 8-10] ibid. § 29.

B(G)RHSPV] 1 conderet S ut uerum] utrum H 2 et om. BP
 uerbo R et om. P seminare H sed om. H 3 esset] est
 et HP^{ac} missus V 4 utroque (e er.) B concretus H² illum
 etiam in homine P 5 in homine] hominem BH hinc fere incepit
 codicis G pag. 90 (123) paene tota lecta; uersuum 1-4 maior pars cum
 super. margine abscissa est opere R 6 spiritalē (~ m. 2) S et om. H
 pater S² 7 sp̄s (exp. m. 2) S spiritus eius (= et - er.) B matre]
 mater R¹ corpori H 8 igitur et] miscetur H inter H² 9 consti-
 titus] constituitur xp̄s H μεσότην edd., mesiten BGRSPV, mestine H
 11 quia si] quasi HV^{ac} tantum B dictum (exp. m. 3) P 12 pos-
 sit G tantummodo H 13 co-gere** (n et re er.) B ac] aut S, et V
 14 antecederet P enim H cum S² ac] et P spiritum V 15 et
 oporteat spiritum om. HV (m)[e]reri G, emendari P, et mereri V ut S
 16 aeternis V 17 spiritum] xp̄m H ducit BP 18 sp̄s (s. m. 2) ex-
 pers carnis V 19 paterit (a del. et corr. m. 3) sic P quoniam] quia V

quominus deum sequatur. est enim fragilis et subiecta peccato,
 peccatum autem pabulum mortis est. itaque idcirco mediator 8
 aduenit id est deus in carne, ut caro eum sequi posset, et eri-
 peret hominem morti cuius est dominatio in carnem. ideo
 5 carne se induit, ut desiderijs carnis edomit doceret non ne-
 cessitatis esse peccare, sed propositi ac uoluntatis. una enim 9
 nobis et magna et praecipua cum carne luctatio est, cuius in-
 finitae cupiditates premunt animam nec dominium retinere pa-
 tiuntur, sed eam uoluptatibus et inlecebris suauibus mancipatam
 10 morte adficiunt sempiterna. quibus ut repugnare possemus, 10
 deus nobis uiam superandae carnis et aperuit et ostendit.
 quae uirtus perfecta et omnibus numeris absoluta coronam
 uincens et mercedem immortalitatis inperit.

26. Dixi de humilitate et fragilitate et passione, cur haec deus 1
 15 subire maluerit: nunc ipsius crucis ratio reddenda est et uis
 enarranda. quid summus pater a principio disposuerit et 2
 quemadmodum cuncta quae gesta sunt ordinari, non tantum
 diuinatio prophetarum, quae in Christum uera praecessit, sed
 etiam ratio ipsius passionis docet. quaecumque enim passus 3
 20 est, non fuerunt inania, sed habuerunt figuram et significantiam
 magnam sicut etiam diuina illa opera quae fecit: quorum uis
 et potentia ualebat quidem in praesens, sed declarabat ali-
 quid in futurum. aperuit caecorum lumina. caelestis uirtus, 4

EPITOME 15 s.] c. 46, 1.

AUCTORES 15 s.] cf. Cyprian. pag. 89, 1.

B(G)RHSPV] 2 mortalis *H*¹, in *ras. corr.* *H*² est *om.* *G* 3 id est]
 idem *S* in *om.* *H* 4 in carnem *RV*, in carne *BGHS*, *om.* *P* ideo
om. *P* 5 carne] in carne *B*¹ (et carne *B*²) *G*, carnē *V* induit se *V*
 6 in uoluntati[su]n(a) desinit codicis *G* pag. 90 (123) enim] igitur *H*
 7 alt. et *P*³ est *om.* *H* infinitate *V* 8 dñm *SV* 9 uoluntatibus *B*¹,
corr. *B*³ et *om.* *V* mancipata *V* 10 mortē adficiunt sempiternā *H*
 possimus *V* 12 coronam *H* 13 ī] mortalitatis *B* 15 cruci *H* uis
 ex bis *B* 16 quid] quae *V* sūmus (~ *m.* 2) *S* 17 ordinari] (*alt.* i
 ex e *m.* 2) *H* 18 in *om.* *R* processit *BHV* 19 miratio *V* passio-
 nis ipsius *R* 20 et significantiam magnam in *inf. mg. add.* *B*³ 21 opera
 illa *H* uis et *om.* *H* 23 lumina (i ex e *m.* 2) *H* post uirtus hoc et *RSP*
 (idem *edd.* distinctionem post lumina non ponentes), sed cf. reddidit sed
 (et) *HSP* pag. 378, 1

lucem non uidentibus reddidisse: sed hoc facto significabat fore
 ut conuersus ad gentes quae deum nesciebant insipientium pec-
 tora inluminaret luce sapientiae et ad ueritatem contemplandam
 5 oculos cordis aperiret. uere enim caeci sunt qui caelestia
 non uidentes et tenebris ignorantiae circumfusi terrena et fra-
 6 gilia uenerantur. patefecit aures surdorum. non utique hac-
 tenus uis illa caelestis operata est: sed declarabat breui fore
 ut qui erant ueritatis expertes, et audirent et intellegerent di-
 uinas dei uoces. uere enim surdos dixeris qui caelestia et uera
 7 et facienda non audiunt. mutorum linguas in eloquium sol-
 uit. admirabilis, etiam cum (hoc tantum) fieret, potentia: sed
 inerat huic uirtuti alia significatio, quae ostenderet mox futurum
 ut rerum caelestium nuper ignari percepta sapientiae disciplina
 8 de deo et ueritate dissererent. nam qui rationem diuinitatis
 ignorat, is uere elinguis et mutus est, licet sit omnium disert-
 15 tissimus. lingua enim cum uerum loqui coeperit id est uirtu-
 tem maiestatemque dei singularis interpretari, tum demum officio
 naturae suae fungitur, quamdiu autem falsa loquitur, in usu
 suo non est: et ideo infans sit necesse est qui diuina proloqui
 9 non potest. pedes quoque claudorum ad officium gradiendi
 reformauit. laudabilis diuini operis fortitudo: sed figura id
 continebat, quod cohibitis erroribus uitae saecularis ac deuiæ
 iter ueritatis aperiretur, per quod graderentur homines ad dei
 10 gratiam consequendam. is enim uere claudus existimandus
 est qui caligine ac tenebris insipientiae implicatus et quo tendat
 25

BRHSPV 1 lucem] uicem *V* reddidisse sed *BRV*, reddidit sed *H*,
 reddidit et *SP* *edd.* significauit *P* 3 inluminari *B*¹, inluminaret
*corr. B*², luminaret *V* 4 cordis oculos *H* uere (*in utroque cod. alt. e*
ex i) *B*²*R*², uere (*add. m. 3*) *P*, ueri *B*¹*R*¹*HSV* 5 pr. et *om. H* 6 sordo-
 rum *S* 7 uis *om. H* 8 ueritates *V* 9 dixerim (*-rī ex -ris B*²) *BR*,
 dixerit *V* qui caelestia (*om. et*) uera et facienda non audiunt *in u.g. H*
 10 audiunt *in ras. ex 1 uel 2 litt. add. B*² mutorum (*1 er.*) *V* 11 hoc
 tantum *addidi*; an hoc sufficit? 12 qua *H* 13 praecepta *V* 15 uero-
 linguis (*corr. m. 2*) *B* uero *R*¹*H* si *B*², *om. S* dissertissimus *HP*
 16 uirtutē* (*ē ex i*) *V* 17 dō *V* tunc *R* (*sed tūc ex tū S*²) *S* 18 fun-
 getur *H* falso *HV* loquetur *H* 19 et *om. H* praeloqui *B*¹, *corr. B*³
 20 gradi *S*¹ 21 id] haec *H* 22 diuinæ *B*¹, deuii (*sic*) *B*³ 23 grade-
 rent^{ur} *ex gradera+c P*³ 25 et] est *H*, *om. P* quo* (*d er.*) *H*

ignarus offensibilibus et caducis gressibus per uiam mortis in-
cedit. item labes et maculas inquinatorum corporum repur- 11
gauit. non exigua immortalis potentiae opera: uerum id porten-
debat haec uis, quod peccatorum labibus ac uitiorum maculis
5 inquinatos doctrina eius purificatura esset eruditione iustitiae.
leprosi enim uere atque elephantiaci debent haberi quos uel 12
infinite cupiditates ad scelera uel insatiabiles uoluptates ad
flagitia compellunt et dedecorum maculis inustos labe adficiunt
sempiterna. iacentia mortuorum corpora erexit eosque nomi- 13
10 nibus suis inelamatos a morte reuocauit. quid congruentius
deo? quid miraculo dignius omnium saeculorum quam decur-
sam uitam resignasse, completis hominum temporibus adiecisse,
arcana mortis reuelasse? sed haec inenarrabilis potestas 14
imago uirtutis maioris fuit, quae demonstrabat tantam uim
15 habituram esse doctrinam suam, ut gentes in orbe toto, quae
alienae a deo subiectae morti fuerunt, cognitione ueri luminis
animatae ad immortalitatis praemia peruenirent. eos enim 15
recte mortuos aestimaueris, qui datorem uitae deum nescientes
atque animas suas a caelo in terram deprimentes in laqueos
20 aeternae mortis incurrunt. quae igitur tum faciebat in prae-
sens, imagines erant futurorum, quae in laesis adfectisque cor-
poribus exhibebat, ea spiritalium figuram gerebant, ut et in

BRHSPV] 1 offensibilis R per uia V 2 repugnauit H 3 exigua V
immortalis (n ex m m. 3) immo B, immortalitatis H, mortalis V 4 quod]
cui H lauibis V 5 eruditione] caelestis eruditione H 6 uere om. P
debant sic V habere RV 7 cupiditatis R ad] ac H scelera —
uoluptates ad om. V insanabiles S 8 dedecora H, dedorum ut uid. S¹,
decorum in ras. corr. S², decorem V maculis] oculis V in*ustos
(i er.) B, inuitos V 9 erexerit V eos V in omnibus S 10 inela-
motos in mg. H² a* S 11 dignus B¹⁷ 12 completis — adiecisse]
completisque omnium (sic) temporibus tempora adiecisse perpetua P post
temporibus s. l. uitam add. R² abiecisse H 13 archana H in-
enarrabilis P³ 15 post gentes add. quae S² orbo R¹ toto orbe V
qui H 16 alieno V cognotione H 18 mortuos recte H existima-
ueris edd. 19 suas om. P a] e R, de H terra H reprimentes V
laqueum H 20 tunc BV praesenti V 21 in laesis] laesis V, i-leis
(1 er.) S 22 exhibeba*t (n er.) B, exhibebat^{bite} ea (sic corr. m. 2) R,
exigebat V et V²

praesenti uirtutis non terrenae opera monstraret et in futurum
 17 potestatem caelestis suae maiestatis ostenderet. ergo sicut
 opera eius significantiam quoque maioris potestatis habuerunt,
 ita etiam passio non simplex nec superuacua nec fortuita prae-
 18 cessit. sed ut illa quae fecit magnam uirtutem ac potestatem 5
 doctrinae eius significabant, sic ea quae passus est odio futu-
 ram esse sapientiam nuntiabant. aceti enim potus ac fellis
 cibus acerbitates et amaritudines in hac uita sectatoribus ueri-
 19 tatis pollicebatur. et quamquam passio ipsa per se acerba et
 amara specimen nobis futurorum tormentorum dabat, quae 10
 morantibus in hoc saeculo uirtus ipsa proponit, tamen illius-
 modi potus et cibus in os doctoris nostri ueniens pressurarum
 20 nobis et laborum et miseriarum praebebat exemplum. quae
 omnia tolerare ac perpeti necesse est eos qui ueritatem secun-
 tur, quoniam ueritas acerba est et inuisa omnibus qui uirtutis 15
 21 expertes uitam suam mortiferis uoluptatibus dedunt. nam
 corona spinea capiti eius inposita id declarabat, fore ut diuinam
 sibi plebem de nocentibus congregaret. corona enim dicitur
 22 circumstans in orbem populus. nos autem, qui ante cogni-
 tionem dei fuimus iniusti, spinae id est mali ac nocentes era- 20
 mus, ignorantes quid esset bonum, et a iustitiae notione atque
 23 operibus alieni omnia scelere ac libidine polluebamur. electi

AUCTORES 16 ss.] cf. Orac. Sibyll. VIII 294 s.

B(G)RHSPV] 1 uirtutis *B*², uirtutes (e ex i) *R*² uirtutis non] no-
 bis *H* terrena *RHSP* operam manifestaret *B* 2 potestatem] operae *V*
 sicut *B*² 3 potestates *H* 4 etiam] enim *V* 5 magna *P* 6 doc-
 trinae (e add. m. 2) *R* futura *V* 7 sapientiā (~ m. 2) *S* acet *V*
 pectus *V* 8 aceruitates *B*¹ (corr. *B*²) *V*, acerbitates (-es ex -is m. 3?) *P*
 acerua *B*¹ (corr. *B*²) *V* 10 speciē *R*, speciem *H* 11 proponat *B*¹,
 corr. *B*² 13 et ante laborum] ac *SP* alt. et] ac *H* praebebat] nobis
 prebebat *H* 14 tolerari *B*¹, corr. *B*² eos om. *V* sequuntur *B*, se-
 quuntur *SP* 15 acerua *V* uirtutes *P* 16 uoluptatibus *V* 18 co-
 rona* (m cr.) *R* 19 orbe *H* autem] enim *P* cognitionem *V* 20 in-
 iusti (i fin. ex e m. 3) *P* ac] et *P* 21 a Rantes quid esset incipit
 codicis *G* pag. 91 (106) paene tota lecta quid esset — notione om. *R*
 esset] est *H* et a] etiam *G*, et *V* notitione *G*, notionē *H* post atque
 add. a dei *R*² 22 omni *GH* polluebamur *H* electis *P*

ergo ex dumis et sentibus sanctum dei caput cingimus, quia
 conuocati ab ipso et circumfusi undique ad eum magistro ac
 doctore deo adistimus regemque illum mundi et omnium ui-
 uentium dominum coronamus. quod uero ad crucem spectat, 24
 5 magna in ea uis ac ratio est: quam nunc conabor ostendere.
 deus namque, sicut superius exposui, cum statuisset hominem 25
 liberare, magistrum uirtutis legauit in terram, qui et praeceptis
 salutaribus formaret homines ad innocentiam et operibus factis-
 que praesentibus iustitiae uiam panderet, qua gradiens homo
 10 et doctorem suum sequens ad uitam aeternam perueniret. is 26
 igitur corporatus est et ueste carnis indutus, ut homini, ad
 quem docendum uenerat, uirtutis exempla et incitamenta prae-
 beret. sed cum in omnibus uitae officiis iustitiae specimen 27
 praeuisset, ut doloris quoque patientiam mortisque contemptum,
 15 quibus perfecta et consummata fit uirtus, traderet homini, uenit
 in manus iniuae nationis, cum et uitare potuisset scientia fu-
 turi quam gerebat et repellere eadem uirtute qua mirabilia
 faciebat. sustinuit ergo cruciatus et uerbera et spinas. po- 28
 stremo etiam mortem suscipere non recusauit, ut homo illo duce
 20 subactam et catenatam mortem cum suis terroribus triumphar-
 et. cur autem summus pater id potissimum genus mortis 29

6 superius] c. 23—25.

EPITOME 6—15] c. 45. 21—382, 9] c. 46, 1—3 (imitandi).

B(G)RHSPV 1 et] ac *B*, ex *V* sentibus] gentibus *V* s̄ci *H*¹,
 sanctum *H*² 2 ad dñm *H*, adeo *P* ac *GRHP*, et *BS* 3 doctore *PV*
 4 expectat *H* 5 conabor ex conamur *P* 6 superius sicut *V* consti-
 tuisset *V* 7 legauit (e ex i m. 3) *P* terra *H* 8 formaet *H*, formaret ex
 formet *P* factisque praesentibus om. *P* 9 presenti *H* penderet *B*¹, corr. *B*³
 quae *V* gradiens] rediens *V* 10 aeternam uitam *R* perueniret aeter-
 nam *H* is *RPS*, his *G*, om. *BHV* 11 et] ut *H* ut om. *H* 12 exempla]
 et exempla *P*, sed cf. *Addenda ad pag. 171, 8* et astu incitamenta]
 **cita *H* 13 sed om. *HV* speciem *G* 14 ut] et ut *H* [d]ol[or][i]-
 (b)us *G*, doloris (i ex e m. 3) *P* mortis *P*, mortique *V* 15 cui (qui-
 bus *H*¹) *H*² sit *RH*^{pr} (i ras. ex f) *S*, fuit *V* 16 scientiā (~ er.) *S*
 futura *B*¹, corr. *B*³ 17 qua] quam *P*¹ (m del. *P*³) *V* 18 et ante uer-
 bera] ac *P* in postremo etiā desinit codicis *G* pag. 91 (106), sequitur
 pag. 92 (105), cuius in uerss. 1—3. 27—31 nonnulla legi poterant 19 mortem
 (exp. m. 3) *P* recusabit *G* 20 triumpharēt (~ er.) *S* 21 mortis om. *V*

elegerit quo adfici eum sineret, haec ratio est. dieat enim fortasse aliquis: 'cur si deus fuit et mori uoluit, non saltem honesto aliquo mortis genere adfectus est? cur potissimum cruce? cur infami genere supplicii, quod etiam homine libero
 30 quamuis nocente uideatur indignum?' primum, quod is qui
 humilis aduenerat, ut humilibus et infimis opem ferret et omnibus spem salutis ostenderet, eo genere adficiendus fuit quo humiles et infimi solent, ne quis esset omnino qui eum non
 31 posset imitari. deinde, ut integrum corpus eius conseruaretur, quem die tertio resurgere ab inferis oportebat. nec hoc enim
 cuiquam ignorandum est, quod ipse ante de sua passione praedicans etiam id notum fecerit habere se potestatem cum uellet
 32 deponendi spiritum et resumendi. subfixus itaque quia spiritum deposuerat, necessarium carnifices non putauerunt ossa eius suffringere, sicut mos eorum ferebat, sed tantummodo
 33 latus eius perforauerunt. sic integrum corpus patibulo detractum est et sepulchro diligenter inclusum. quae omnia idcirco facta sunt, ne laesum ac deminutum corpus ad resurgendum inhabile redderetur. illa quoque praecipua fuit causa cur deus crucem maluerit, quod illa exaltari eum fuit necesse omnibus- 20

EPITOME 9—19] c. 46, 3 s. 19—383, 12] c. 46, 4 s.

AUCTORES 5—7] cf. Orac. Sibyll. VIII 257; cf. supra c. 16, 17. 12 s.] Io. 10, 18..

B(G)RHSPV 1 quod *P*¹, d *del.* *P*³ 2 saltem *HV* 3 **honesto (in? *er.*) *S* aliquid *V* adfectus est — genere *om.* *V* 4 suplicii *B* homini *HV* 5 nocenti *V* is *om.* *P*, his *V* 6 ut] et *B* humilibus *V*² infirmis *B*¹ (r *exp.* *B*³) *V* ferat *ex* ferret *B*² omnibus spem] in omnibus ferret et in omniibus spem *P* 7 ostendebat *ex* ostenderet *B*² afficiendus (ff *in ras.* et us *ex* ū *m.* 2) *S* quod *P*¹, d *del.* *P*³ 8 humiles (e *ex* i *m.* 3) *P* infirmi *H*, infirmis (*exp.* *m.* 3) *P* esse+*t* (n *er.*) *V* 9 posset (e *ex* i *m.* 3) *P* obseruaretur *H* 10 quod *H* ab inferis resurgere *B* surgere *HS* ne *H* 11 praedicens *RSV* 12 se *om.* *B*¹ (s. l. *B*³) *H* 'cum' *B*² 13 *deponendi (i *er.*) *B*; an et deponendi? spiritus *B* fixus *B* quia] cum *HV*, quia *S*², in *mg.* *P* 14 deposuerat] sponte deposuerat *H* non *om.* *H* potuerunt *V* ossua *V* 15 mos eorum] monstrorum *V* ferebant *V* 16 perfoderunt *P* sicut *BH* 17 *ex* *P*³ 18 ac] ad *P*¹, *corr.* *P*³ diminutum *B* 19 praecipue *BP*, pr[ae]cipuae *G* in causa cur dñ desinit codicis *G* pag. 92 (105), sequitur pag. 93 (33), cuius in uerss. 1—4 perpauca agnoscebantur 20 exaltari *R*²

que gentibus passionem dei notescere. nam quoniam is qui 34
 patibulo suspenditur, et conspicuus est omnibus et ceteris
 altior, crux potius electa est, quae significaret illum tam con-
 spicuum tamque sublimem futurum, ut ad eum cognoscendum
 5 pariter et colendum cunctae nationes ex omni orbe concurrerent.
 denique nulla gens tam inhumana est, nulla regio tam remota, 35
 cui aut passio eius aut sublimitas maiestatis ignota sit. ex 36
 tendit ergo in passione manus suas orbemque dimensus est,
 ut iam tunc ostenderet ab ortu solis usque ad occasum magnum
 10 populum ex omnibus linguis et tribubus congregatum sub alas
 suas esse uenturum signumque illud maximum atque sublime
 frontibus suis suscepturum. cuius rei figuram Iudaei etiam- 37
 nunc exhibent, cum limina sua de cruore agni notant. deus
 enim percussurus Aegyptios, ut ab ea plaga immunes faceret
 15 Hebraeos, praeceperat his ut agnum candidum sine macula
 immolarent ac signum liminibus suis de sanguine eius inponer-
 rent. itaque cum Aegyptiorum primogenita una nocte interis- 38
 sent, Hebraei soli signo sanguinis tuti fuerunt, non quia cruor
 pecudis tantam in se uim gerebat, ut hominibus saluti esset,
 20 sed imago fuerat rerum futurarum. agnus enim candidus 39
 sine macula Christus fuit, id est innocens et iustus et sanctus,
 qui ab isdem Iudaeis immolatus saluti est omnibus, qui signum

AUCTORES 7 s.] cf. Orac. Sibyll. VIII 302. 20 agnus] cf.
 Cyprian. pag. 80, 6. 22 ss.] cf. Cyprian. pag. 89, 1; 90, 4.

B(G)RHSPV] 1 his RS^{ar}, pro his V 3 potior B¹, corr. B² con-
 spicuum (cons add. m. 2) V 4 tamquam R¹V, tamq; S² +eum (d er.) B
 5 ex] et ex H omni om. P urbe S 6 religio B^{ar}SP 7 maiestatis V²
 8 passionem B 9 iam] etiam H ortus H 10 tribus B¹S¹ (corr. B²S²) H,
 tribubus¹ R, urbibus P, tribubū V 11 signumque] et (s. l. m. 3) signum P
 sublimē (~ er., quod add. m. 2) B 13 sua om. H 14 hebraeos faceret
 immunes R 15 iis RP³ (in ras. ex his), is H 17 unī una P 18 fu-
 erant H cruor* (e er.) R, cru+or H 19 pecudis P, item pag. 384, 4
 in se uim] uim in eum R gerebat ut] gerebatur ab V 20 futurarum
 (a in ras. ex o? m. 2) B, in mg. H² 21 christus H² ab I[n]no-
 [ce]ns incipit codicis G pag. 94 (34) paene tota lecta et (ante iustus)
 om. G 22 qui] et qui P hisdem (h s. l. B²) BGHS imma-
 culatus V saluti est] est saluti est P

- sanguinis, id est crucis qua sanguinem fudit, in sua fronte con-
 scripserint. frons enim summum limen est hominis et lignum
 40 sanguine delibutum crucis significatio est. denique immolatio
 pecudis ab iis ipsis qui faciunt pascha nominatur ἀπὸ τοῦ
 πάσχεν, quia passionis figura est, quam deus praescius futuro- 5
 41 rum tradidit per Moysen populo suo celebrandam. sed tum
 figura ualuit in praesenti ad depellendum periculum, ut appa-
 reret quantum ueritas ipsa ualitura sit ad plebem dei prote-
 42 gendam in extrema totius orbis necessitate. quomodo autem
 uel in qua plaga tuti omnes sint futuri qui signum hoc ueri 10
 et diuini sanguinis in summo corporis sui notauerint, in nouis-
 simo libro docebo.
- 1 27. Nunc satis est huius signi potentiam quantum ualeat
 exponere. quanto terrori sit daemonibus hoc signum, sciet qui
 uiderit quatenus adiurati per Christum de corporibus quae ob- 15
 2 sederint fugiant. nam sicut ipse cum inter homines ageret,
 uniuersos daemones uerbo fugabat hominumque mentes emotas
 et malis incursibus furiatas in sensus pristinos reponebat, ita
 nunc sectatores eius eosdem spiritus inquinatos de hominibus

11 'in nouissimo libro' is locus non inuenitur, cf. tamen ad VII 16, 12s.

EPITOME 13—385, 1] c. 46, 6 s.

AUCTORES 10 s.] cf. Cyprian. pag. 90, 4. c. 27] cf. Tertull.
Apolog. c. 23.

B(G)RHSPV 1 qua] quia *V* sanguine *B*¹ (~ *add. B*²) *G* fudit *B*²
 suo *S* concipserint *B* 2 enim] autem (~ *er.*, e *ex u uel a*) *V*
 limen *S*² *pro* est littera erasa in *S* hominis (hom in *ras. ex 4 uel 5 litt.*,
quarum prima s?, extrema *r, m.* 2) *B*² signum *V* 3 dilibutum *BGR*¹
 est et *P*¹, et *del. P*³ 4 iis *R*, his *BHSP*, *om. V* pascha *BH*, pascha *V*
 ἀπὸ τοῦ πάσχεν *om. BG*, apotupaschin *H* 5 praestius *R* 6 tunc *H*,
 cum *V* 7 ualuit *om. V* debellandum *V* appareat *P* 8 ipsa *H*²
 9 in *om. B* autem — plaga] ergo tuti omnis uel in qua plaga *V* 10 in
om. BG tu-ti (i *er.*) *B*, tota *P*^{ac} omnes *B*², omnes *P* futurae *B*¹,
*corr. B*¹ et qui *B*, [e]t qui *G*, qui *P*³ 11 et] ac *R* notauerunt *HP*,
 non notauerint *V* 13 potentia *P* 14 terroris *SP*^{ac}, terrore *V* sciet
 signum *V* qui uiderit] quid erit *S* 16 fugiant *SP*, fugiant *BGRV*
quod Lact. fort. scripserat, figiunt *H* 17 daemones *RHPV*¹ *Epit.* 46, 7,
 daemones (dem- *S*) *BGSV*² emotas et] emutasset *V* 18 pristinos]
 sps *V* 19 eosdemque *P* inquinatos *V*

et nomine magistri sui et signo passionis excludunt. cuius 3
rei non difficilis est probatio. nam cum diis suis immolant, si
adsistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant

nec responsa potest consultus reddere uates.

- 5 et haec saepe causa praecipua iustitiam persequendi malis regi-
bus fuit. cum enim quidam ministrorum nostri sacrificantibus 4
dominis adsisterent, inposito frontibus signo deos illorum fuga-
uerunt, ne possent in uisceribus hostiarum futura depingere.
quod cum intellegerent haruspices, instigantibus isdem daemo- 5
10 nibus quibus prosecant conquerentes profanos homines sacris
interesse egerunt principes suos in furorem, ut expugnarent
dei templum seque uero sacrilegio contaminarent, quod grauissimis
persequentium poenis expiaretur. nec tamen ex hoc 6
ipso caeci homines intellegere possunt aut hanc esse ueram
15 religionem cui ad uincendum tanta uis inest aut illam falsam
quae subsistere aut congrredi non potest. sed aiunt hoc deos 7
non metu, uerum odio facere: quasi quisquam possit odisse

EPITOME 13—387, 18] c. 46, 8.

AUCTORES 4] Verg. Georg. III 491.

B(G)RHSPV] 1 passionis] passionis eius H cui S 2 in diis sui[s]
desinit codicis G pag. 94 (34) si adsistat] talis existat H 4 con-
sultus P²; consultus V uatis (i ex e) B², uoces V¹ 5 saepe] sem-
per H praecipia V ad iustitiam persequendam R persequendi*
(s er.) B 6 enim BSP, om. RHV, dubitanter admissi ut coniectura
fortasse inlatum quidam om. S ministror^{ri} (corr. m. 2) S nostri]
e cultoribus dei R quidam — nostri] uaria coniecerunt edd., sed cf. de
mort. persec. 10, 2 tum quidam ministrorum scientes dominum (cf. nostri),
cum adsisterent immolanti, imposuerunt frontibus suis immortale signum
7 dominis] demoniis S frontibus] frontibus suis RH 8 future H
9 aruspices S isdem] his B, hisdem S, iisdem (pr. i add. m. 3) P
10 prosecant H, prosecrant BSP, prosecrant (corr. m. 2) R, prosequant V,
prosecabant codd. recent., uix recte; cf. ad pag. 247, 18 consequentes S,
conquerentes P¹, se del. P³ 11 egerunt] coegerunt H, adegerunt V
suos] ipsos V furorem B³ expurgarent S 12 se*qu*e (d et a er.) B
contaminarent B² grauissimis S² 15 ullam V falsam] suam P
16 *eos (d er.) B 17 metu uerum odio] metuere uerum etiam V
metu*** H quasi quisquam om. R quasi] quia si H post possit
add. uero R²

nisi eum qui aut noceat aut possit nocere. immo uero congruens maiestati fuit ut eos quos oderant, praesentibus poenis
 8 adficerent potius quam fugerent. sed quoniam neque accedere ad eos possunt in quibus caelestem notam uiderint nec
 iis nocere quos signum immortale munierit tamquam inexpugnabilis murus, lacessunt eos per homines et manibus perse-
 9 cuntur alienis. quos profecto si esse confitentur, uicimus. necesse est enim ueram esse hanc religionem, quae et rationem daemonum nouit et astutiam intellegit et uim retundit et
 eos spiritalibus armis domitos ac subactos cedere sibi cogit. 10
 10 si negant, testimoniis poetarum ac philosophorum refellentur. quodsi esse et malos esse infitias non eunt, quid superest nisi
 11 ut alios esse dicant deos, alios daemones? exponant igitur nobis differentiam generis utriusque, ut sciamus quid colendum, quid execrandum sit, habeantne inter se aliquod consortium
 15 an uero inimici sint. si sunt aliqua necessitudine copulati, quatenus eos discernemus aut quomodo utriusque generis honorem cultumque (non) miscebimus? si autem sunt inimici, cur aut daemones deos non timent aut dii daemones fugare non possunt?
 12 ecce aliquis instinctu daemonis percitus dementit effertur insanit: 20
 ducamus hunc in Iouis Optimi Maximi templum uel, quia sanare

EPITOME 21 s.] cf. c. 2, 7 non Iuppiter — Asclepius.

BRHSPV] 1 noceat aut om. P *ut (a. er.) B 2 oderam P 3 adficerit S fugerent R 5 iis R, in ras. P³, his BHSP¹V immortale (e ex ii m. 1?) emunierit B inexpugnabiles muros H 6 per H² et om. H persequuntur HSP 7 profecto si] profectos HV si (i in ras. ex o uel a m. 2) B uicibus H, uicimus P² 8 enim om. V hanc ueram esse H 10 ac subactos om. P caedere (e add. m. 2) H, cadere S cogit] nouit V 11 refelluntur B¹ (corr. B³) V 12 quos si RV et malos esse H² non eunt del. P³ quod H 13 ut om. V esse om. S deos alios in mg. H² daemones BHV² exponunt S 14 differentias S 15 execrandum (e s. l. m. 2) sic S 16 sint om. H necessitate S, necessita H supra quatenus add. † quomodo R² 17 discernemus R¹, re del. R², discernemus V 18 cultusque B non add. Volkmanus, obseru. misc. 1872 pag. 14 19 daemones — timent aut om. P di H daemones B, daemones** H, daemones V 20 aliqui P instinctu] insignum V et fertur SV 21 sanare om. R

homines Iuppiter nescit, in Aesculapi uel Apollinis fanum.
iubeat utriuslibet sacerdos dei sui nomine ut nocens ille
spiritus excedat ex homine: nullo id pacto fieri potest. quae 13
igitur uis deorum est, si subiectos sibi daemones non habent?
5 at uero idem daemones adiurati per nomen dei ueri protinus
fugiunt. quae ratio est ut Christum timeant, Iouem non 14
timeant, nisi quod idem sunt daemones quos uulgo deos
esse opinatur? denique si constituentur in medio et is quem
constat incursum daemonis perpeti et Delphici Apollinis
10 uates, eodem modo dei nomen horrebunt et tam celeriter
excedet de uate suo Apollo quam ex homine spiritus ille dae-
monicus et adiurato fugatoque deo suo uates in perpetuum
conticescet. ergo idem sunt daemones quos fatentur execran-
dos esse, idem dii, quibus supplicant. si nobis credendum 15
esse non putant, credant Homero, qui summum illum Iouem
daemonibus adgregauit, sed et aliis poetis ac philosophis, qui
eosdem modo daemones, modo deos nuncupant, quorum alterum
uerum, alterum falsum est. illi enim nequissimi spiritus ubi 16
adiurantur, ibi se daemones confitentur, ubi coluntur, ibi se
20 deos mentiuntur, ut errores hominibus immittant et auocent a
ueri dei notione, per quam solam potest mors aeterna uitari.
idem sunt qui deiendi hominis causa uarios sibi cultus 17

EPITOME 15—17] c. 46, 8 quos — negant.

AUCTORES 15 Homero] II. A 222.

BRHSPV] 1 aesculapi (esc- V) B¹HP¹V, aesculapi¹ B²P³, aescu-
lapii (esc- S) RS fanum] templum V 2 utriusquelibet B^{ar}HV ut
nocens — homine in inf. mg. P² 4 eorum V si om. V subiectus V
daemones BP, daemon^{as} (i er.) H, daemones V 6 Iouem] iouem autem V
demonas P² quod H uulgo R 8 opinantur R denique om. R si⁺
(e er. in B, litt. incerta er. in V) BV, si H² quae P¹, corr. P³ 9 in-
cessum P delphi V 10 nomen dei V tamen RH 11 excedent V
daemoniacus S 12 perpetuo V 13 contiticescet sic R, contitescit (e ex i
m. 3) P, natescit V fatetur R 17 modo om. S daemones V quo-
rum alterum uerum om. R quorum — falsum] quarum (sic) alterutrum
falsum V alteri P¹, corr. P³ 18 ibi ras. ex ubi B 19 daemones H,
daemones (corr. m. 2?) V 20 ut errores] terrores S, errores ras. ex
erroribus B ad P¹, d del. P² 21 dei ueri PV 22 homines (sic) dei-
endi P

per diuersa regionum condiderunt, mentitis tamen adsumptisque
nominibus ut fallerent. nam quia diuinitatem per se ipsos
adfectare non poterant, adsciuerunt sibi nomina potentium re-
18 gum, sub quorum titulis honores sibi deorum uindicarent. qui
error discuti potest et in lucem ueritas protrahi. nam si quis 5
studet altius inquirere, congreget eos quibus peritia est ciere
ab inferis animas. euocent Iouem Neptunum Volcanum Mer-
curium Apollinem patremque omnium Saturnum: respondebunt
ab inferis omnes et interrogati loquentur et de se ac deo fate-
19 buntur. post haec euocent Christum: non aderit, non adpa- 10
20 rebit, quia non amplius quam biduo apud inferos fuit. quid
hac probatione certius proferri potest? ego uero non dubito
quin ad ueritatem Trismegistus hac aliqua ratione peruenerit,
qui de deo patre omnia, de filio locutus est multa quae diui-
nis continentur arcanis. 15

1 28. Quae cum ita se habeant ut ostendimus, apparet nullam
aliam spem uitae homini esse propositam, nisi abiectis uani-
tatis et errore miserabili deum cognoscat et deo seruiat,
nisi huic temporali renuntiet uitae ac se rudimentis iustitiae
2 ad cultum uerae religionis instituat. hac enim condicione 20
gignimur, ut generanti nos deo iusta et debita obsequia prae-

EPITOME 16—389, 1] c. 44, 1; 47, 1. 20—389, 2] c. 64, 4 s.

BRHSPV] 1 per diuersa regionum *RSP*, per diuersa religionum *B*,
per diuersam regionem *H*, peruersa regionum *V* considerent (*corr. m. 2*)
sic *V* absumptisque hominibus *H* 2 nam quia] namq. (*i. e. -que*) *S*
3 adfectari *B*¹, *corr. B*³ nomina ex omnia ut uid. *P*³ 4 titulos *R*
5 potest] non potest *B* et om. *P* ueritas *RP*, ueritatis *BHSV*; cf.
Epit. praef. § 4 6 studeat *H* ciere] uere *S* 7 uolcanum *B*¹, uulca-
num *B*³ cum cett., nisi quod ca in ras. *P* 8 patrem *V* respondebunt
bis *V* 9 ab om. *V* et de se — fatebuntur in *mg. H* deo] de deo *R*,
deos *V* 10 euocet *B*, uocent *HV* adparebit] apparebit illis *H* 11 quid
hac] qui hec *S* 12 inferri *V* 13 quin] quā *V* haec *B*³, om. *R*,
hoc *H* 14 de deo — de om. *P* omnia de] omnium ac *B* multa-
que *HIS* 15 acarnis (*r et h add. m. 2*) sic *S* 16 ut *P*² 17 homin^u *R*²,
hominis *H* propositum *S* nisi] nisi (*ex nesi S*²) ut *SP* 19 iusti-
tiae// (*1 uel 2 litt. eras.*) *B* 20 ad cultum] et ex cum ut uid. *B*³ haec
(*e er.*) *R* 21 gignuntur *H* generati *B* et om. *H*

beamus, hunc solum nouerimus, hunc sequamur. hoc uinculo 3
 pietatis obstricti deo et religati sumus: unde ipsa religio nomen
 accepit, non ut Cicero interpretatus est a relegendo, qui libro
 de natura deorum secundo ita dixit: non enim philosophi 4
 5 solum, uerum etiam maiores nostri superstitionem a
 religione separauerunt. nam qui totos dies precabantur
 et immolabant, ut sibi sui liberi superstites essent,
 superstitiosi sunt appellati, qui autem omnia quae 5
 ad cultum deorum pertinerent, retractarent et tam-
 10 quam relegerent, ii sunt dicti religiosi ex relegendo,
 tamquam ex eligendo elegantes, ex diligendo diligentes,
 ex intellegendo intellegentes. his enim uerbis omni-
 bus inest uis legendi eadem quae in religioso. ita fac-
 tum est in superstitioso et religioso alterum uitii no-
 15 men, alterum laudis. haec interpretatio quam inepta sit, 6
 ex re ipsa licet noscere. nam si in isdem diis colendis et super-
 stitio et religio uersatur, exigua uel potius nulla distantia est.

AUCTORES 4] II 28, 71 s.

EXPILOTORES § 3—13] cf. Augustin. de uera relig. c. 113, uol. I
 788 B Maur.: religet ergo nos religio uni omnipotenti deo (cf. tamen retract. I
 13, 9; de ciuit. dei X 3; IV 30); Isidor. orig. VIII 2, 2; de differ. uerb. 486
 (uinculo seruiendi, cf. Lact. § 3; 12 uinculo — seruire).

BRHSPV] 1 noueris S 2 et] 2 litt. eras. B, om. P obligati B
 3 est om. H relegando H quo V 4 de om. V 5 solum om. B
 etiam] etiam (exp. m. 3) P nostris (exp. m. 3) P 6 separauerunt V
 dies ex deos B³ 7 immolant H sibi sui BRSP cum codd. Cic.,
 sui sibi HV superstites*** S² superstites essent om. H 8 super-
 stitiosus B³ appellati] appellati, quod nomen patuit postea latius Cic.
 9 pertinent H retractarent om. P; diligenter retractarent Cic. 10 ii R,
 hi BSHV; hii P; om. codd. Cic. religiosi* B relegendo HSV,
 legendo B, religendo R, relegendo (exp. m. 3) P 11 tamquam ex
 eligendo om. P eligendo BS, religando R, elegendo HV eligantes
 (i s. l. P) SP ex] et ex S, et V diligendo BHPV, elegendo R,
 diligendo S tamquam — diligentes] alia uarie Cic. codd. et edd. 12 ex
 om. RS ex intellegendo intellegentes om. V intellegendo ex intelle-
 gentes S uerbis] in uerbis Cic. 13 legendi] relegendi H eademque
 (-q. S, -q. V) SV 14 est] est ut H, esse V alterutrum V 16 nam
 uinhiudem (s. s. l. m. 1, inh s. l. m. 3) B in om. HP¹, s. l. P² V
 dis SP¹, corr. P² 17 religioso V uel] et P

- 7 quid enim mihi adferet causae cur precari pro salute filiorum
semel religiosi et idem decies facere superstitiosi esse hominis
arbitretur? si enim semel facere optimum est, quanto magis
saepius? si hora prima, ergo et toto die, si una hostia placabilis,
placabiliores utique hostiae plures, quia multiplicata obsequia 5
8 demerentur potius quam offendunt. non enim nobis odiosi
uidentur ii famuli qui adsidui et frequentes ad obsequium
fuerint, sed magis cari. cur igitur sit in culpa et nomen re-
prehensibile suscipiat qui aut filios suos magis diligit aut deos
9 magis honorat, laudetur autem qui minus? quod argumentum 10
etiam ex contrario ualeat. si enim totos dies precari et immo-
lare criminis est, ergo et semel; si superstites filios subinde
optare uitiosum est, superstitiosus igitur et ille qui etiam raro
id optauerit. aut cur uitii nomen sit ex eo tractum quo
10 nihil honestius, nihil iustius optari potest? nam quod ait reli- 15
giosos a relegendo appellatos qui retractent ea dili-
genter quae ad cultum deorum pertineant, cur ergo illi
qui hoc saepe in die faciant religiosorum nomen amittant, cum
multo utique diligentius ex adsiduitate ipsa relegant ea quibus
11 dii coluntur? quid ergo est? nimirum religio ueri cultus 20
est, superstitio falsi. et omnino quid colas interest, non quem-
admodum colas aut quid precere. sed quia deorum cultores

BRHSPV] 1 enim *om. B* 3 arbitrentur *P* 4 ora *BH* ergo *om. B*
tota *BSPV* ostia *H* (pariter 5) *V^{ac}* 5 plurimae *V* qui *H* multis
placata *H²* obsequii *V* 6 demerentur *R²* offendant *H* 7 ii *R*,
hi *BHSV*, hi] (*exp. m. 3*) *P* famuli in *ras. ex 2 uel 3 litt. B³* 8 sit]
si *P* in culpa et] culpae *V* omen *P* 9 accipiat *H* diligat *B*
eos (d *er.*) *B* 10 magis] satis *P*; satius *Volkmannus, obseru. misc. 1872*
pag. 14; an saepius? 11 si *om. V* totus (sic) enim *V* prae||cari (1 uel
2 litt. *eras.*) *H* immolari *V* 12 est *om. B* superstitiosi *H*, super-
stitiosus filios subinde ** (ut? *er.*) optare uitiosum in *inf. mg. add. P²*
13 est *om. P* et *om. B*, est *H*, est et *P* 14 uitii (*pr. i ex a m. 3, i final.*
erasum restituit m. 3) *B* tractatum (*exp. m. 3*) *P* quod *V* 15 nihil
iustius *om. R* religiosus *H²* 16 relegendo (o in *ras. ex a? m. 2*) *B*
17 pertinent *H* ergo *om. P* illi] et illi *BRHV*, fort. ex 13 18 qui
om. V faciunt (un in *ras. ex a et litt. incerta B³*) *BH* amittant *H²*,
admittant *V* 19 itaque *B* 20 colantur *B* est ergo *H* es *P³*
mirum *H*, mimimum *V* 21 est] est et *H* quod *V* 22 praece**re
(de *er.*) *B*, preceris *H*, praecare *V*

religiosos se putant, cum sint superstitiosi, nec religionem possunt a superstitione discernere nec significantiam nominum exprimere. diximus nomen religionis a uinculo pietatis esse 12 deductum, quod hominem sibi deus religauerit et pietate con-
 5 strinxerit, quia seruire nos ei ut domino et obsequi ut patri necesse est. eo melius ergo id nomen Lucretius interpretatus 13 est, qui ait religionum se nodos soluere. superstitiosi autem uocantur non qui filios superstites optant — omnes enim optamus —, sed aut ii qui superstitem memoriam defunctorum
 10 colunt aut qui parentibus suis superstites colebant imagines eorum domi tamquam deos penates. nam qui nouos sibi 14 ritus adsumebant, ut deorum uice mortuos honorarent quos ex hominibus in caelum receptos putabant, hos superstitiosos uocabant, eos uero qui publicos et antiquos deos colerent, reli- 15
 15 giosos nominabant. unde Vergilius:

uana superstitio ueterumque ignara deorum.

sed cum ueteres quoque deos inueniamus eodem modo con- 16 secratos esse post obitum, superstitiosi ergo qui multos ac falsos deos colunt, nos autem religiosi qui uni et uero deo
 20 supplicamus.

29. Fortasse quaerat aliquis quomodo, cum deum nos unum 1 colere dicamus, duos tamen esse adseueremus, deum patrem et deum filium. quae adseueratio plerosque in maximum in-

EPITOME c. 29] c. 44, 2—5. 21—392, 11] c. 44, 4.

AUCTORES 7] I 932. 16] Aen. VIII 187.

BRHSPV(-21)] 1 superstitiosi nec] superstites in haec *V* 2 a* (b *er.*) *H*, ad *V* significantia hominum *V* 3 auinculo *ras. ex* auinculo *P*, ab incola *V* 4 relegauerit *V* 5 quia *B*³ seruire *B*² nos seruire, *V*² 6 est *om.* *H* Lucretius *om.* *P*, pro Lucretius hoc necesse est *V* 7 est *om.* *BH* dissoluere *R*; exsoluere *Lucr.* autem] tamen *R* 8 filios] filios suos *P* 9 ii *R*, hi *BSHV*, hii *P* 10 superstitibus *P* 11 post penates *repetit* colebant *H* 12 adsumebat *V* ut in deorum uicem *P* uicē (~ *er.*) *H* 13 raptos *B* 14 et] ut *V* 15 uirgilius *SV* 16 ueterumq; *P*³ 18 superstitiosos *S* ac] et *H* 19 ueri *V* 21 fortasse quaerat — sine patre generari (*p. 392, 7*) *om.* *V* quærat (i *er.*, . *add. m.* 3) *P* *dm.* *R*² 22 duos] deos *B*¹, *corr. B*³ esse *om.* *P* 23 in-
 pegit (imp- *P*) *BP*

2 pingit errorem. quibus cum probabilia uideantur esse quae
dicimus, in hoc uno labare nos arbitrantur, quod et alterum
et mortalem deum fateamur. de mortalitate iam diximus:
3 nunc de unitate doceamus. cum dicimus deum patrem et
deum filium, non diuersum dicimus nec utrumque secernimus, 5
quia nec pater a filio potest nec filius a patre secerni, siquidem
nec pater sine filio nuncupari nec filius potest sine patre gene-
4 rari. cum igitur et pater filium faciat et filius patrem, una
utrique mens, unus spiritus, una substantia est: sed ille quasi
exuberans fons est, hic tamquam defluens ex eo riuus, ille 10
5 tamquam sol, hic quasi radius ex sole porrectus. qui quoniam
summo patri et fidelis et carus est, non separatur, sicut nec
riuus a fonte nec radius a sole, quia et aqua fontis in riuo
est et solis lumen in radio; aequae nec uox ab ore seiungi nec
6 uirtus aut manus a corpore diuelli potest. cum igitur a pro- 15
phetis idem manus dei et uirtus et sermo dicatur, utique nulla
discretio est, quia et lingua, sermonis ministra, et manus, in
7 qua est uirtus, indiuiduae sunt corporis portiones. propiore
uti exemplo libet. cum quis habet filium quem unice diligit,
qui tamen sit in domo et in manu patris, licet ei nomen domini 20
potestatemque concedat, ciuili tamen iure et domus una et

AUCTORES 8—14] cf. Tertull. Apolog. 21 (I pag. 198 s.): hunc ex
deo — sed extenditur. 16 manus] cf. Cyprian. pag. 65, 12.

BRHSPV(ab 8)] 2 laborare B¹, labere corr. B², labore HS, labere P¹,
corr. P³ nos om. H et] hec P¹, hunc s. l. corr. P³ 3 et om. H
4 docemus B 5 non] nec H 6 pater a filio] pater esse sine filio P
a patre secerni — nec filius om. P 8 a cum igitur denuo incipit cod. V
(cf. pag. 391, 21) et (ante pater) om. BV patrem] fiat V 9 utri B,
utrimque H, utrisque V uerba sed ille quasi exuberans — corporis por-
tiones (18) om. B¹, in inf. mg. add. B³ 10 hic] et hic B (i. e. B²)
11 sol — radius ex om. P quasi] tamquam V ex RH, a B (i. e. B²) SV,
om. P; cf. Tertull. cum radius ex sole porrigitur porrectus S² 12 se-
parat V post separatur fort. ab eo excidit sicut P, om. cett. 13 quia]
qui et H 15 a (ante corpore) P³ a (ante prophetis) om. V 16 manus
dei idem V dicitur H 17 ministra] ministra est SV 18 uirtus est V
diuiduae P propiore BHP 19 ut V 20 ei] et V 21 ciuili tamen]
ciuilitatem V iure] iudae H domo V

unus dominus nominatur. sic hic mundus una dei domus est 8
et filius ac pater, qui unanimes incolunt mundum, deus unus,
quia et unus est tamquam duo et duo tamquam unus. neque 9
id mirum, cum et filius sit in patre, quia pater diligit filium,
5 et pater in filio, quia uoluntati patris fideliter paret, nec um-
quam faciat aut fecerit nisi quod pater aut uoluit aut iussit.
denique unum deum esse tam patrem quam filium Esaias in 10
illo exemplo quod superius posuimus ostendit, cum diceret:
adorabunt te et in te precabuntur: quoniam in te
10 deus est, et non est deus alius praeter te. sed et alio
loco similiter ait: sic dicit deus rex Israhel et qui eruit
eum deus aeternus: ego primus et ego nouissimus et
praeter me non est deus. cum duas personas propo- 11
suisset, dei regis, id est Christi, et dei patris, qui eum post
15 passionem ab inferis excitauit, sicut ostendisse diximus Osee
prophetam qui ait: et de manu inferorum eruam eum,
tamen ad utramque personam referens intulit: et praeter me
non est deus, cum posset dicere 'praeter nos': sed fas non
erat plurali numero separationem tantae necessitudinis fieri.
20 unus est enim, solus, liber, deus summus, carens origine, quia 12

EPITOME 2—6] c. 44, 4. 7—19] cf. c. 44, 3 prophetas.
20—394, 5] c. 44, 4.

AUCTORES 1 s.] Minuc. Fel. 33, 1 (pag. 47, 11). 9] Is. 45, 14;
superius: pag. 317, 10. 11] Is. 44, 6. 16] Os. 13, 14; diximus: pag. 363, 5.

BRHSPV] 1 hic om. H mundus] domus V 2 et B¹, aut V
ac] aut V unanimes BV unus] unus est* S 3 quia P et om. H
est om. S 4 in patre] pater H, in patrem V dicit B¹, corr. B²,
diliget V 5 pater in filio] pater (patrem s. l. corr. m. 2) diligit filium
(filius s. l. corr. m. 2) S 6 fecerit R² aut (ante uoluit) om. P
7 esaias BR¹, alt. e in a corr. R² 8 posuimus R 9 et in te preca-
buntur om. V depraeabuntur B 10 deus alius SP, alius deus BRHV;
cf. pag. 317, 11 11 simpliciter V ait om. RP dñs dñs B³ rex om. BR
israhel B, isrl HV, israel S 12 eum (d er.) B et (ante ego) om. RP
et (ante praeter) om. P 14 post dei s. l. & R² 15 Osee] et P 16 pro-
pheta S manu] domo V 17 utraque V 18 est om. R nos] nos
non est deus R 19 plurali (li in ras. ex chin uel odin m. 2) B 20 post
enim distinctionem posui; solus liber delet Heumannus, quod probabile
uidetur Buemannus originem (o er.) B, originē (~ er.) H, originē V

- ipse est origo rerum et in eo simul et filius et omnia con-
 13 tinentur. quapropter cum mens et uoluntas alterius in altero
 sit uel potius una in utroque, merito unus deus uterque appel-
 latur, quia quidquid est in patre, ad filium transfluit et quid-
 14 quid est in filio, a patre descendit. non potest igitur summus 8
 ille ac singularis deus nisi per filium coli. qui solum patrem
 se colere putat, sicut filium non colit ita ne patrem quidem.
 15 qui autem filium suscipit et nomen eius gerit, is uero cum
 filio simul et patrem colit, quoniam legatus et nuntius et sacer-
 dos summi patris est filius. hic templi maximi ianua est, hic 10
 lucis uia, hic dux salutis, hic ostium uitae.
- 1 30. Sed quoniam multae haereses extiterunt et instinctibus
 daemonum populus dei scissus est, determinanda est nobis ueri-
 tas breuiter et in suo proprio domicilio conlocanda, ut si quis
 aquam uitae cupiet haurire, non ad detritos lacus deferatur 15
 qui non habent uenam, sed uberrimum dei nouerit fontem
- 2 quo inrigatus perenni luce potiatur. ante omnia scire nos
 conuenit et ipsum et legatos eius praedixisse quod plurimae
 sectae haberent exsistere quae concordiam sancti corporis rum-
 perent, ac monuisse ut summa prudentia caueremus, ne quando 20
 in laqueos et fraudes illius aduersarii nostri cum quo nos luc-

EPITOME 5—10] c. 44, 5.

AUCTORES 14 ss. ut si — potiatur] Ier. 2, 13, cf. Io. 4, 13 s.

BRHSPV] 2 cum] non R¹ uoluntas (p. er.) B alterius in altero
 sit] alterius (ius in ras. ex um? m. 3) in, tum filio sit erasum et post finem
 uersus filius patre erasum, quod add. m. 2; sequitur altero (— s. l. er., o in
 ras. m. 3) sit (— er.) B 3 merito — uterque om. P 5 est om. HP
 6 ille om. S coli qui — sicut filium om. P 7 colere se R nec H
 quidem] quidem colit V 9 et ante sacerdos] ac P 10 est] &
 (s. m. 3) P post maximi erasit item B 12 quoniam] tamen quia R,
 tamen quoniam H multi B¹, corr. B² haereses (tert. e ex i m. 2) R
 instinctibus (corr. m. 2) P 13 dei scissus] discissum P; an dei dis-
 cissus scribendum? 14 breuiter om. H collocanda* (m. er.) S 15 cupit
 aurire H 16 habent (n ex a m. 2) S ueniam (exp. m. 3) P 17 in-
 rigratur V nos non (exp. m. 3) P 18 quo R 19 sectae] secte et hereses H
 haberent om. V concordia V corporis B³ 20 ac monuisse om. H pro-
 uidentia B^{ar} P 21 aduersari V quo* (s. er.) P deus luctari S, dī luctari V

tari deus uoluit incideremus; tum dedisse certa mandata, 3
 quae in perpetuum custodire debemus: quorum plerique imme-
 mores deserto itinere caelesti uias sibi deuias per anfractus et
 praecipitia condiderunt, per quas partem plebis incautam et
 5 simplicem ad tenebras mortemque deducerent. quod quatenus
 acciderit exponam. fuerunt quidam nostrorum uel minus sta- 4
 bilita fide uel minus docti uel minus cauti, qui discidium face-
 rent unitatis et ecclesiam dissiparent. sed ii quorum fides fuit 5
 lubrica, cum deum nosse se et colere simularent, augendis
 10 opibus et honori studentes adfectabant maximum sacerdotium.
 et a potioribus uicti secedere cum suffragatoribus suis malue-
 runt quam eos ferre praepositos quibus concupierant ipsi ante
 praeponi. quidam uero non satis caelestibus litteris eruditi 6
 cum ueritatis accusatoribus respondere non possent, obicientibus
 15 uel impossibile uel incongruens esse ut deus in utrum se mu-
 lieris includeret nec caelestem illam maiestatem ad tantam in-
 firmitatem potuisse deduci, ut hominibus contemptui derisui
 contumeliae ludibrio esset, postremo etiam cruciamenta perfer-
 ret atque execrabili patibulo figeretur, quae omnia cum ne 7
 20 que ingenio neque doctrina defendere ac refutare possent — nec
 enim uim rationemque penitus peruidebant —, deprauati sunt
 ab itinere recto et caelestes litteras corruperunt, ut nouam sibi
 doctrinam sine ulla radice ac stabilitate conponerent. non- 8
 nulli autem falsorum prophetarum uaticinio inlecti, de quibus

BRHSPV 1 incideremus (*alt. e ex i m. 2*) *R* tunc *H* 2 quae]
q (i. e. quod) *S* debemus (re *add. m. 2*) *B* i memores *B* 3 itinere *V*
 diuias *H* amfractus *B*¹ (*corr. B*²), *part. ras. ex enufractus P*³ 4 quā *HS*¹,
*part. ras. corr. S*², quam (*corr. m. 3*) *P* plebem *H* 7 fidem (*exp.*
m. 3) *P* uel minus cauti uel minus docti *H* docte (e *ex i*) *B*² uel
 minus *om. B* 8 et *om. BV* ecclesias *P* ii *R*, hi *BSHV*, hi (*exp.*
m. 3) *P* 9 se *om. V* similarent *V* augendis] auēdis *S* 12 quam]
 nam *B*¹, nec *B*² praepositos (ae *ex o ? m. 2*) *B* concupierunt *H*
 14 cur *V* 15 mulieris se *B* se *om. P* mulieris (*alt. i ex e m. 3*) *P*
 16 incluserit *R*, includeretur *P*³ ad tantam infirmitatem *om. R* ad]
 ac *H* 17 posse *H* contemptui (i *in ras. ex e ? m. 2*) *B* 18 contu-
 melio *S*, *om. P* et ludibrio (e *add. m. 2*, t *m. 3*) *P* esse *V* 20 de-
 fendere *B*² reluctare *H* 21 uim *B*³ rationemque, *B*³ 22 cae-
 lestis *P*

et ueri prophetae et ipse praedixerat, exciderunt a doctrina dei
 9 et traditionem ueram reliquerunt. sed illi omnes daemonicis
 fraudibus inretiti, quas prospicere et cauere debuerant, diuinum
 10 nomen et cultum per imprudentiam perdiderunt. cum enim
 Phryges aut Nouatiani aut Valentiniani aut Marcionitae aut An-
 thropiani seu quilibet alii nominantur, Christiani esse desie-
 runt, qui Christi nomine amisso humana et externa uocabula
 11 induerunt. sola igitur catholica ecclesia est quae uerum cul-
 tum retinet. hic est fons ueritatis, hoc domicilium fidei, hoc
 templum dei: quo si quis non intrauerit uel a quo si quis
 12 exierit, a spe uitae ac salutis alienus est. neminem sibi opor-
 tet pertinaci concertatione blandiri. agitur enim de uita et
 salute: cui nisi caute ac diligenter consulatur, amissa et ex-
 13 tincta erit. sed tamen quia singuli quique coetus haereticorum
 se potissimum Christianos et suam esse catholicam ec-
 14 clesiam putant, sciendum est illam esse ueram in qua est
 confessio et paenitentia, quae peccata et uulnera quibus sub-
 15 iecta est inbecillitas carnis salubriter curat. haec interim
 paucis admonendi gratia rettuli, ne quis errorem fugere cupiens
 maiore implicetur errore, dum penetrabile ueritatis ignorat: postea
 plenius et uberius contra omnes mendaciorum sectas proprio
 20 separatoque opere pugnabimus.

BRHSPV] 1 et (ante ueri) om. *H* ipsi (alt. i in e corr. *S*²) *SV*, ipse (e ex
 a m. 3) *P*; an Christus uel Christus ipse scribendum? praedixerant *V*
 2 daemonum *B*, daemones (es del. et corr. m. 1?) *S* 3 inpetiti sic *V*
 5 phryges *R*, fruges *B*, friges *HSP*, fryges *V* donatiani *P*³, nouati *V*
 ualentiniani *B*³, ualentiani *HV* martionitae *S*, marcionitae *P* anthro-
 piani *R*, antropiani *BSPV*, antropiani aut arriani *H* 6 aliqui *H* desi-
 nerunt *V* 7 qui] hi qui *H* nomen *V* humano *B*¹, humanū *B*², om. *V*
 externū uocabulū (duo ū in ras. ex o? m. 2) *B* 8 catolica *B* 9 fons] *P*²
 10 quod *BS* edd. non] uel *V* 11 ab spe *H* salutis] salutis aeternae *V*
 nemin(e)m *B* oportet sibi *H* 12 et] ac *V* 13 cautae *H* conso-
 latur *V* admissa *H* 14 erit] est *R* quia] quoniam *R* quoque *V*
 15 cristianos *B* catholicam *R* aeclesiam catholicam *B* 17 quibus]
 qui *V* 20 maiorē *H*, maiori *S* implicetur] //cupetur sic *V* errorē *H*
 penetralem *S* 21 uberius *RH*, uerius *BSPV* edd.; ad exempla locu-
 tionis plenius et uberius a Buenemannio conlata adde Cyprian. epist.
LV 30 (pag. 648, 1), quem Lact. hic imitatur: haec interim, frater carissime,

Sequitur ut quoniam satis de religione uera et sapientia locuti sumus, in proximo libro de iustitia disseramus.

pauca de multis quantum potui breuiter decucurri . . . si autem tibi ueniendi ad nos opportunitas et facultas fuerit, . . . uberius ac plenius quae in salutarem concordiam faciant tractare poterimus; *epist. LXIII* 8 (*pag. 707, 12*) plenius et uberius; *Arnob. VI* 11 (*pag. 223, 3*) quae prima in parte paulo plenius dicta sunt et scripto uberiore prolata; *cf. etiam Lact. I* 1, 22 doctrinae uberrimum ac plenissimum fontem 23 pugnamus V

BRHSPVJ 1 satis¹ R² L · CAELI FIRMIANI LACTANTI DE VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE LIBER · IIII · EXP · INC · DE · IVSTITIA LIBER V · LEGENTI VITA IN CRISTO (*sic*) IESVM DÑM NOSTRVM B; CAELI FIRMIANI INSTITVTIONVM DIVINARVM LIB · IIII · EXPL · V · N · II · DCCC · (*cf. subscriptionem libri III*) INCPT · LIB · V · DE IVSTITIA R; FIRMIANI LACTANTI DE RELIGIONE (RELEGIONE M) VERA ET VERA SAPIENTIA LIBER · IIII · EXPLT · INCPT · LIB · V · DE IVSTITIA · FELICITER · HM, nisi quod alia quaedam compendia scripturae in M; DE VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE LIBER QVARTVS EXPLICIT · INCIP · LIB · QVINTVS DE IVSTITIA (DE IVSTITIA · LIB · V) PVS, sed alia quaedam compendia in VS et omnia litteris minusculis scripta in S

LIBER V

DE IVSTITIA.

- 1 1. Non est apud me dubium quin hoc opus nostrum, quo
singularis ille rerum conditor et huius immensi rector adseritur,
si quis attigerit ex istis inepte religiosis, ut sunt nimia super- 5
stitutione inpatientes, insectetur etiam maledictis et uix lecto
fortasse principio adfligat proiciat exsecratur seque inexpiabili
scelere contaminari atque adstringi putet, si haec aut legat pa-
53 2 tienter aut audiat. ab hoc tamen si fieri potest humanitatis
iure postulamus, ut non prius damnet quam uniuersa cogno- 10
uerit. nam si sacrilegis et proditoribus et ueneficis potestas
defendendi sui datur nec praedamnari quemquam incognita
causa licet, non iniuste petere uidemur, ut si quis erit ille qui
inciderit in haec, si leget, perlegat, si audiet, sententiam dif-
100 3 ferat in extremum. sed noui hominum pertinaciam: num- 15
47 quam impetrabimus. timent enim ne a nobis reuicti manus
108 4 dare aliquando clamante ipsa ueritate cogantur. obstrepunt
igitur et intercedunt, ne audiant, et oculos suos opprimunt, ne

EPITOME 3—9. 12—399, 15] c. 47, 2—4.

AUCTORES § 2—6] Tertull. Apolog. c. 1 (I pag. 113 s.); unum
gestit — cessant et odisse; cf. Minuc. Fel. c. 27, 8.

EXPILOTORES § 1. 3 s.] cf. Saluian. de gub. dei V § 20.

BRHSPV] 3 post dubium hoc constantine imp̄. RS, constantine im-
perator maxime V; cf. Prolegomena quoniam H 4 ille bis V immensi]
mentis H 5 attigerit (at in ras. ex ob ? m. 3) B, attingerit H ex istis]
existit S inepte B³, ineptis R ineptae religionis HS ut] et B¹,
corr. B³ sunt ex sus ut uid. (nt in ras. m. 3) B, sint V^{ac} 6 impa-
tientes R² insectetur (~ m. 3) B, insectatur H ut (et B¹) B³ 7 adfligat V
inexplebili B¹, corr. B³, inexpiabilis (a in ras. m. 1 ?) S, inexpiabilis P
9 ob P 11 si] etsi H beneficis (i er.) B, ueneficijs P 12 defen-
dendi sui, B² datur (e er.) B incognita causa licet non om. P
13 iuste V fuerit B 14 legat P et perlegat H audiat H, audiet
(e ex a) V 17 dare (a ex e m. 3) P 18 intercedunt H

4 lumen uideant quod offerimus: quo plane ipsi diffidentiam suae
perditae rationis ostendunt, cum neque cognoscere neque con-
4 gredi audent, quia sciunt se facile superari. et ideo dis- 5 66
ceptatione sublata

5 pellitur e medio sapientia, ui geritur res,

ut ait Ennius. et quia student damnare tamquam nocentes
quos utique sciunt innocentes, constare de ipsa innocentia
2 nolunt: quasi uero maior iniquitas sit probatam innocentiam 108
3 damnasse quam inauditam. sed ut dixi uerentur, ne si 6 104
10 audierint, damnare non possint, et ideo cultores dei summi
3 hoc est iustos homines torquent interficiunt exterminant. nec 58
causas odiorum reddere ipsi possunt qui tam uehementer ode- 106
2 runt: quia ipsi errant, irascuntur iis qui ueram uiam secun- 7
tur, et cum corrigere se possint, errores suos insuper crudelibus
15 factis coaceruant, innocentium cruore maculantur et dicatas
4 deo mentes euisceratis corporibus extorquent. cum talibus 8 100
nunc congrredi et disputare contendimus, hos ad ueritatem ab
inepta persuasionem traducere, qui sanguinem facilius hauserint
2 quam uerba iustorum. quid igitur? operamne perdemus? 9 111
20 minime. nam si lucrari hos a morte, ad quam concitatissime

AUCTORES 5] Enn. ann. 272.

EXPILATORES 10—16] Lucifer Calar., Moriendum esse pro dei
filio c. 2 (pag. 286, 21—26): dicatos deo homines torques interficis ex-
terminas — mentes euisceratis corporibus extorquens.

BRHSPV] 1 offerimus] offendunt B¹, in ras. corr. B³ quod BHSV
diffidentia BH sui H 3 audeant BH et om. H 5 sapientiae P
ui] cui B res om. H 7 cum stare V ipsorum Heumannus 8 uero]
uestra B¹, nestro B³ 9 ne si] nisi H 10 possint] audeant possint R,
possunt V 11 hoc est] aut H 12 causas H² 13 quia] quam B
errant V² iis R, his BHSV, his P uiam ueram P sequuntur HSP
14 se ipsi R, se (exp. m. 2) V; cum . . . corrigere te possis Lucifer pos-
sent (e ex i) R² 15 cognitauerunt B¹, co****acerbant B³, coacerbant H
16 euisceratis B², deuisceratis V 17 nunc congrredi et] non congre-
dunt H² hos] nec H ueritatem R² 18 inepta (c er.) B trans-
ducere H post traducere s. l. cupimus R² sanguinem H, sanguine P
auserint P 19 perdamus B¹, corr. B³, perderemus V 20 si] nec Heu-
mannus

tendunt, non potuerimus, si ab illo itinere deuo ad uitam
 lucemque reuocare, quoniam ipsi saluti suae repugnant, nostros
 56 tamen confirmabimus, quorum non est stabilis ac solidis radici-
 82 bus fundata et fixa sententia. nutant enim plurimi ac maxime
 10 qui litterarum aliquid attigerunt. nam et in hoc philosophi
 et oratores et poetae perniciosi sunt, quod incautos animos
 54 facile inretire possunt suauitate sermonis et carminum dulci mo-
 11 dulatione currentium. ob eamque causam uolui sapientiam
 cum religione coniungere, ne quid studiosis inanis illa doctrina
 possit officere, ut iam scientia litterarum non modo nihil no-
 10 ceat religioni atque iustitiae, sed etiam prosit quam plurimum,
 si is qui eas didicerit, sit in uirtutibus instructor, in ueritate
 35 12 sapientior. praeterea etiamsi nulli alii, nobis certe proderit:
 delectabit se conscientia, gaudebitque mens in ueritatis se luce
 uersari, quod est animae pabulum incredibili quadam iucundi-
 15 13 tate perfusum. uerum non est desperandum, fortasse non
 canimus surdis. nec enim tam in malo statu res est, ut
 desint sanae mentes, quibus et ueritas placeat et monstratum

AUCTORES 16] Verg. Buc. X 8.

BRHSPV] 1 uitam] uitam dirigere B 2 lucemque B³ inuocare B¹,
 in ras. corr. B³, reuocari H post reuocare s. l. non ualemus R² sa-
 luti* (s. er.) H saluti suae repugnant] salutis uere pugnant V¹ 3 con-
 fortabimus B, sed uox frequens illa aetate (cf. locos Vulgatae ap. Roen-
 schium, Italia u. Vulg. pag. 185) ab interpolatore inducta uidetur non
 om. P 4 fida H mutant — attigerunt om. P 5 adierunt B, attige-
 runt H², attigerunt (n. er.) S, adtingerunt V in hoc et Heumannus
 in om. V 7 uanitate V moderatione B¹, in ras. corr. B³ 8 currenti-
 um] curuantur B¹, in ras. corr. B³, currentium mella sunt haec uenena
 (uenenum S) tegentia (agentia S) RS; malim decurrentium conl. VI 21, 4;
 IV 18, 12 9 coniungere] fungere V 10 efficere B¹ (corr. B³) S scientiā H
 non om. S 11 religioni (i. fin. ex e m. 2) R 12 uerba si is — sapientior
 eicit Heumannus in om. edd. instructor] strictior P in] et in edd.
 13 sapientior] stientior sic H etiamsi] quamsi B prodegit B 14 se
 om. P conscientiā H gaudebit P ueritates PV se om. V
 15 est S¹² iocunditate H, iucunditate (o ex u m. 2?) P, iucunditate
 (corr. m. 2) V 16 aeternum (u. m. 3) B nuncanimus HV 17 post
 statu 1 uel 2 litt. eras. H est] est aut plus impuris (imp- S) spiritibus
 quam sancto licet RS 18 et (ante ueritas) om. B

- sibi rectum iter et uideant et sequantur. circumlinatur modo 14
 poculum caelesti melle sapientiae, ut possint ab imprudentibus
 amara remedia sine offensione potari, dum inliciens prima dul-
 cedo acerbiter saporis asperi sub praetexto suauitatis occultat. 100
 5 nam haec in primis causa est cur apud sapientes et doctos et 15
 principes huius saeculi scriptura sancta fide careat, quod pro-
 phetae communi ac simplici sermone ut ad populum sunt locuti.
 contemnuntur itaque ab iis qui nihil audire uel legere nisi 90
 expolitum ac disertum uolunt nec quicquam haerere animis
 10 eorum potest nisi quod aures blandiore sono mulcet, illa uero
 quae sordida uidentur, anilia inepta uulgaria existimantur.
 adeo nihil uerum putant nisi quod auditu suaue est, nihil cre- 92
 dibile nisi quod potest incutere uoluptatem: nemo rem ueri- 90
 tate ponderat, sed ornatu. non credunt ergo diuinis, quia 18 107
 15 fuco carent, sed ne illis quidem qui ea interpretantur, quia
 sunt et ipsi aut omnino rudes aut certe parum docti. nam
 ut plane sint eloquentes, perraro contingit: cuius rei causa in
 aperto est. eloquentia enim saeculo seruit, populo se iactare 112
 et in rebus malis placere gestit, siquidem ueritatem saepius 128
 20 expugnare conatur, ut uim suam monstret: opes expetit, hono-
 res concupiscit, summum denique gradum dignitatis exposcit. 107 100

AUCTORES 1—4] cf. Lucr. I 936 ss.

BRHSPV] 1 rectum] regnum *R*¹ iter (*n er.*) *B*, iter *del.* *R*²
 iter et] iret *H* circumlinatur *B*, circumlinatur *S*² 2 pabulum *B*
 caeleste *B*, caelestis *H*, caelestis *S*² sapientiae melle caelesti *P* 3 amara
 remedia] amare media *P* offensione] ulla offensione *R* potari] ampu-
 tari *B* 4 acerbiter *B*¹ *V*¹, corr. *B*² *V*², acerbiter *H* asperi] aspensa *H*,
 om. *P* subpraetexto (*b et to m. 2*) *P* praetextu (*u ex o m. 2?*) *S*
 suauitatis (*-is ex -es m. 2*) *R* occultae *B*¹, corr. *B*³ 6 principis *P*
 7 ut om. *BP* 8 contemnuntur *V* itaque] neque *R* iis *edd.*, his *C*
 9 expolitum *B* disertum *B*^{ar} (*pr. s er.*) *P*, disertum *V*², disertum *H*
 inhaerere (*-her- RH*) *RHV* in animis *H* 10 blandiori *RH* mulget *R*¹,
 mulcet *P* 11 uideantur *H* inilia, in *mg.* anilia *m. 1?*, *V* 12 ideo *P*
 ueri *H* auditus uane *V* credibile] credibile est *B* 13 rem] se *S*
 ueritate (*-m. 2?*) *P* 15 fuco (*f in ras. ex s? m. 3*) *B* ea, *B*², eam *RP*
 16 et] aut *R* aut ante omnino] et *R* docti nam] doctrinam *R*¹, *s. l.*
 consecuti *add. R*² 17 contigit *RP* 18 est eloquentia. eloquentia *S*
 20 conatur] uideantur *H* 21 denique] eque *B* gradum] gaudium *P*

20 ergo haec quasi humilia despicit, arcana tamquam contraria
 sibi fugit, quippe quae publico gaudeat et multitudinem cele-
 21 britatemque desideret: eo fit ut sapientia et ueritas idoneis
 praeconibus indigeat. et si qui forte litteratorum se ad eam
 22 contulerunt, defensionem eius non suffecerunt. ex iis qui mihi
 noti sunt Minucius Felix non ignobilis inter causidicos loci
 fuit. huius liber, cui Octauio titulus est, declarat quam ido-
 23 neus ueritatis adsertor esse potuisset, si se totum ad id stu-
 dium contulisset. Septimius quoque Tertullianus fuit omni
 genere litterarum peritus, sed in eloquendo parum facilis et
 24 minus comptus et multum obscurus fuit. ergo ne hic quidem
 satis celebritatis inuenit. unus igitur praecipuus et clarus
 extitit Cyprianus, quoniam et magnam sibi gloriam ex artis
 oratoriae professione quaesierat et admodum multa conscripsit
 25 in suo genere miranda. erat enim ingenio facili copioso suauis
 et, quae sermonis maxima est uirtus, aperto, ut discernere non
 queas, utrumne ornatior in eloquendo an felicius in explicando
 26 an potentior in persuadendo fuerit. hic tamen placere ultra
 uerba sacramentum ignorantibus non potest, quoniam mystica
 sunt quae locutus est et ad id praeparata, ut a solis fidelibus
 27 audiantur: denique a doctis huius saeculi, quibus forte scripta

BRHSPV 1 haec quasi] doctrina si *H* quasi *om.* *R* 2 fugit
 quippe quae] fugitque *P* caelebritatem *P* 3 fuit *B*² 4 forte *om.* *R*
 litteratorum *B* ad eam se *S* 5 eius *om.* *B* sufficerint (*pr.* i *ex* e
m. 2) *H*, sufferunt *P* iis *R*, his *cett.* 6 noti sunt] notist (*i* *add.*
m. 2) *S* ignorabilis *P*¹, ra *del. m. recentiss.* 7 octauus *B*¹, octauo. *B*³
 8 se] uere *P* id *om.* *BRH* 9 septimius *H*², septim (i. e. -mus) *S*,
 Et septimus *V* tertulianus *RH* omni (i *ex* e *m.* 2) *H* 10 peritus]
 repletus ut uid. *B*¹, in ras. corr. *B*³ sed] et *H* parum *om.* *H* 11 minus]
 nimium *H* et multum et *H* obscurum *P*¹, corr. *P*², obscurus *V*²
 fuit *delet Heumannus* ergo ne hic quidem] Ne quidem per tot. sed apud
 doctos non *H* nehic *B*³ 12 celebritatis (-is *ex* -es *m.* 2) *R* unus *P*²
 13 et magnam] maximam *H* 14 quaesiebat *V* et *om.* *B*, s. l. qui
*add. B*³ multa] mata sic *V* 15 enim] cum *H* copiosus *H*, copioso *V*^{ac}
 suauis et quae sermonis] suauitate sermonis quae *H* cf. *Addenda* 16 ser-
 moni *R*, sermones *P* non queas] nequeas *P* 17 facilius *SV*^{re} (*f. li. or.*
 e et ci *er.*) *edd.*, sed propter antecedens ingenio facili reiciendum est
 18 an] aut *S* suadendo *B* tam (*m.* 2) *R* 19 sacramenti *H*

eius innotuerunt, derideri solet. audiui ego quendam homi- 27
nem sane disertum, qui eum inmutata una littera Coprianum
uocaret, quasi quod elegans ingenium et melioribus rebus aptum
ad aniles fabulas contulisset. quodsi accidit hoc ei cuius elo- 28
5 quentia non insuauis est, quid tandem putemus accidere eis
quorum sermo ieiūnus est et ingratus? qui neque uim persua-
dendi neque subtilitatem argumentandi neque ullam prorsus
acerbitatem ad reuincendum habere potuerunt.

2. Ergo quia defuerunt apud nos idonei peritique doctores, qui 1
10 uehementer, qui acriter errores publicos redarguerent, qui causam
omnem ueritatis ornate copioseque defenderent, pronocauit quos-
dam haec ipsa penuria, ut auderent scribere contra ignotam sibi
ueritatem. omitto eos qui prioribus eam temporibus nequicquam 2
laccessierunt. ego cum in Bithynia oratorias litteras accitus doce-
15 rem contigissetque ut eodem tempore dei templum euerteretur,
duo extiterunt ibidem qui iacenti atque abiectae ueritati nescio
utrum superbius an inopportuni insultarent. quorum alter 3

AUCTORES 17 alter] ignoto nomine ut uid.: Porphyrium signi-
ficari a Lactantio putauit Baronius, Annal. eccles. II 853 ed. a. 1738 ss.,
quam sententiam refutat Holstenius, De uita et scriptis Porphyrii, 1630, p. 89.

BRHSPV] 1 innotuerunt (o ex u m. 2) S derideri S¹, tert. de
del. S² solent H ergo P 2 disertum] sacrilegum B, desertum H,
dissertum S eum] cum S mutata R, inmutata P² una om. H
cyprianum (corr. m. 2) P 3 quod om. B; qui codd. recent. et edd.
eligans S ingenium] in ingenio H 4 contulisset] contulisset unde
apparet disertissimo et doctissimo uiro quantum ad sacrilegos adinet
refellendos non facultatem dicendi sed consilium defuisse in eo praecipue quo
(sic B, quod edd.) demetrianum ueritatis expertem non ratione prudentiae
mundanae (a m. 2) qua uti in principio debuit sed auctoritate caelestium
praeceptorum quorum ille se hostem fatebatur adstrinxit B, quae ad
exemplum loci c. 4, 3 ss. conficta sunt hoc accidit H 5 tandem ex
tamen V eis om. HPV, ante accidere habet S 6 ieiunus] et ieiunus R
in**gratus (te er.) B 7 subtilitatem] per subtilitatem R nec R
illam P 8 acerruitatem B¹ (corr. B²) HV, adceruitatem P poterant H¹,
poterunt H² 11 ornare H copiosoque P ignoratam P 13 mitto V
eam prioribus R eam om. H nequi*quam (c er.) B, nequiquam PV
laccesserunt V 14 Et ego H bythynia BV, bythyania H accitus R,
acciditus V 15 contigissetq; ex contigissetque S² ut om. H uerteretur
V 17 infortunius H

antistitem se philosophiae profitebatur, uerum ita uiciosus, ut
 continentiae magister non minus auaritia quam libidinibus
 arderet, in uictu tam sumptuosus, ut in schola uirtutis ad-
 sertor, parsimoniae paupertatisque laudator, in palatio pēius
 cēnaret quam domi. tamen uitia sua capillis et pallio et,
 quod maximum est uelamentum, diuitiis praetegebat: quas ut
 auget, ad amicitias iudicum miro ambitu penetrabat eosque
 sibi repente auctoritate falsi nominis obligabat, non modo
 ut eorum sententias uenderet, uerum etiam ut confines suos,
 quos sedibus agrisque pellebat, a suo repetendo hac potentia
 retardaret. hic uero qui suas disputationes moribus destrue-
 bat uel mores suos disputationibus arguebat ipse aduersum se
 grauis censor et accusator acerrimus, eodem ipso tempore quo
 iustus populus nefarie lacerabatur tres libros uomuit contra
 religionem nomenque Christianum, professus ante omnia
 philosophi officium esse erroribus hominum subuenire
 atque illos ad ueram uiam reuocare id est ad cultus
 deorum, quorum numine ac maiestate mundus guber-
 netur, nec pati, homines inperitos quorundam fraudi-
 bus inlici, ne simplicitas eorum praedae ac pabulo sit
 hominibus astutis: itaque se suscepisse hoc munus
 philosophia dignum, ut praeferret non uidentibus lu-
 men sapientiae, non modo ut susceptis deorum culti-
 bus resanescant, sed etiam ut pertinaci obstinatione
 deposita corporis cruciamenta deuitent neu saeuas
 membrorum lacerationes frustra perpeti uelint. ut
 autem appareret cuius rei gratia opus illud elaborasset, effusus est

BRHSPV] 1 antestitem RV proficebatur V 3 iardret (a ex alia
 litt., fort. u) P in+uictu (i er.) S sumptuosus] et sumptuosus B
 scola HSPV 4 parsimoniae — laudator om. P laudatur V 6 quasi R
 7 ageret V^{ae} amicitia R iudic+um (i er.) R miro] isto B 9 sen-
 tentia H ut] in R 10 a om. R hac] ac RH 11 retardet P
 disputationes (-es ex -is m. 2) R 12 aduersum se om. P aduersus edd.
 13 graues P 15 christianorum BR 16 terroribus H hominibus V
 17 cultum B 18 nomine B¹ (corr. B²) HV maiestatem P post
 maiestatem hoc ut ille dicebat H 20 patibulo V 21 hoc se susce-
 pisse B 24 obstinatione H 25 cruciamenta (cia add. m. 2?) B ne BV,
 nec H 26 uellent BSP

in principum laudes, quorum pietas et prouidentia, ut
 quidem ipse dicebat, cum in ceteris rebus tum praecipue
 in defendendis deorum religionibus claruisset: con-
 sultum esse tandem rebus humanis, ut cohibita inopia
 5 et anili superstitione uniuersi homines legitimis sa-
 cris uacarent ac propitios sibi deos experirentur. ubi 8
 autem religionis eius contra quam perorabat infirmare uoluit
 rationem, ineptus uanus ridiculus apparuit, quia grauis ille
 consultor utilitatis alienae non modo quid obpugnaret, sed
 10 etiam quid loqueretur nesciebat. nam si qui nostrorum ad- 9 93
 fuerunt, quamuis temporis gratia coniuerent, animo tamen derisere
 utpote cum uiderent hominem profitentem se inluminaturum
 alios, cum ipse caecus esset, reducturum alios ab errore, cum
 ipse ignoraret ubi pedes suos poneret, eruditurum alios ad
 15 ueritatem, cuius ille ne scintillam quidem unam uidisset ali-
 quando, quippe cum sapientiae professor profligare sapientiam
 niteretur. omnes tamen id arguebant, quod illo potissimum 10 91
 tempore id operis esset adgressus quo furebat odiosa crudeli-
 tas. o philosophum adulatorem ac temporis seruientem! uerum 11 92
 20 hic pro sua inanitate contemptus est, qui et gratiam quam
 sperauit non adeptus est et gloria quam captauit in culpam
 reprehensionemque conuersa est. alius eandem materiam mor- 12 110

AUCTORES 22 alius] sc. Hierocles; cf. de mort. persecut. 16, 4.

BRHSPV] 1 principum (i er.) RH laudis (i ex e) B¹, -es resti-
 tuit B³ 2 quidem] que* (m er.) H in om. P tum om. H 3 defen-
 dendis (alt. d ex t m. 2) S 4 tamen H ut om. H, et P inopia H²
 5 et] ac B¹, hac B³ superstitione (-ne ex -ni m. 1?) P uniuerse P¹,
 corr. P² 6 propitios S² 7 quem P orabat B 9 *****utilitatis
 (subtr er.) R oppugnare P 10 nam] quam B qui* (s er.) R, quis
 (exp. m. 1?) P adfuisse B 11 temporibus R grati P coniuerent R,
 coniberent HS, conuenirent V, non congrueret B, congrueret P derideret B,
 tenere R 12 uideret B 13 reducturum (re add. m. 2) B alios om. P
 ab errore cum ipse ignoraret ubi pedes suos poneret et eruditurum in inf.
 mg. add. P² 14 alios om. P eruditum, (V supra t est ur) ex eruditum.
 ut uid. S² 15 ille om. V nec V 16 quippam (corr. m. 2?) V
 17 ille potentissimo B 18 opus B 19 o om. B filosoforum V ad-
 latorem PV temporis PV uerum B³ 20 uanitate R 21 et et est
 (post conuersa) eicit Heumannus gloriam HSV

- dacius scripsit, qui erat tum e numero iudicum et qui auctor in primis faciendae persecutionis fuit: quo scelere non contentus
- 13 etiam scriptis eos quos afflixerat insecutus est. composuit enim libellos duos, non contra Christianos, ne inimice insectari uideretur, sed ad Christianos, ut humane ac benigne consulere putaretur: in quibus ita falsitatem scripturae sacrae arguere
- 14 conatus est, tamquam sibi esset tota contraria. nam quaedam capita quae repugnare sibi uidebantur exposuit adeo multa, adeo intima enumerans, ut aliquando ex eadem disciplina fuisse
- 15 uideatur. quod si fuit, quis eum Demosthenes poterit ab impietate defendere, qui religionis cui fuerat accensus et fidei cuius nomen induerat et sacramenti quod acceperat proditor factus est? nisi forte casu in manus eius diuinae litterae inciderunt. quae igitur temeritas erat id audere dissoluere quod illi nemo interpretatus est? bene, quod aut nihil didicit aut nihil intellexit. tantum enim abest a diuinis litteris repugnancia, quantum ille afuit a fide et ueritate. praecipue tamen Paulum Petrumque lacerauit ceterosque discipulos tamquam fallaciae seminatores, quos eosdem tamen rudes et indoctos fuisse testatus est: nam quosdam eorum piscatorio artificio fecisse quaestum; quasi aegre ferret quod illam religionem non Aristophanes aliquis aut Aristarchus commentatus sit.
- 1 3. Afuit ergo ab his fingendi uoluntas et astutia, quoniam rudes fuerunt. aut quis possit indoctus apta inter se et co-

BRHSPV] 1 tum] tunc unus R quia uictor B 3 quos] quod H 4 libros B christianos B² insectator H 5 sed om. P ad] ut H ut om. H humanae (a er.) B, humanae RSP, humanf sic V 6 ita add. B² scripturae (e add. m. 2) H sanctae BH acuere V 7 sibi] ut sibi H 8 uideantur H 9 post. adeo 5 litt. erasae, quarum extremae at, B intine H enumerans B² fuisse (add. m. 2) ex eadem disciplina B 10 supra quis hoc f; (i. e. sed) m. recentiss. P 11 qui] quae V 13 ni R ejus B² diuinae (e ras. ex m) H litterae om. V 14 temeritas P² audire SV 15 aut] aut quod R dicit B 16 a om. RV 17 afuit] fuit B 18 ceteros P 19 sectatores B, proseminatores R tamen om. H 20 est (t add. m. 2) R 21 fecisse] fuisse H 22 religionem scripsi, rem C; cf. religionem istam pag. 407, 7 non om. R aristarchus B, aristarcus HP¹ 24 is R fringendi P uoluptas R 25 quis] quauis V

haerentia fingere, cum philosophorum doctissimi, Plato et Aristoteles et Epicurus et Zenon, ipsi sibi repugnantia et contraria dixerint? haec est enim mendaciorum natura, ut cohaerere non possint. illorum autem traditio quia uera est, quadrat 2
5 undique ac sibi tota consentit et ideo persuadet, quia constanti ratione subfulta est. non igitur quaestus et commodi gratia 3
religionem istam commenti sunt, quippe qui et praeceptis et re ipsa eam uitam secuti sint, quae et uoluptatibus caret et omnia quae habentur in bonis spernit, et qui non tantum pro
10 fide mortem subierint, sed etiam morituros esse se et scierint et praedixerint et postea uniuersos qui eorum disciplinam secuti essent acerba et nefanda passuros. ipsum autem Christum 4
adfirmavit a Iudaeis fugatum collecta nongentorum hominum manu latrocinia fecisse. quis tantae auctoritati 5
15 audeat repugnare? credamus hoc plane, nam fortasse illi hoc in somnis Apollo aliquis nuntiauit. tot semper latrones perierunt et cottidie pereunt, utique multos et ipse damnasti: quis eorum post crucem suam non dicam deus, sed homo appellatus 6
est? uerum tu forsitan ex eo credidisti, quia uos homicidam
20 Martem consecratis ut deum: quod tamen non fecissetis, si illum Ariopagitae in crucem sustulissent. idem cum facta 7
eius mirabilia destrueret nec tamen negaret, uoluit ostendere Apollonium uel paria uel etiam maiora fecisse. mirum quod Apuleium praetermisit, cuius solent et multa et mira

B(G)RHSPV 2 zeno *R* 3 dixerunt *H* est *om. R* 4 possit (*n. er.*) *B* est enim (*exp. m.* 3) *B* quadrate (*e ex a? corr. et t add. m.* 2) *B* 5 ac *om. B* tota] uniuersa *R* 6 esst *B* igitur] enim *BP* 7 commentati (*ta. er.*) *B*, commentati *H* quippo. *V* 8 sunt *RHPV* quae (*e. ras. ex m.*) *H* 9 spernis *V* 10 sibierint *S* morituros (*-os ex -us m.* 2) *R* se, *B* et sciuerint et *B* 11 postea] postea qui *H* disciplinam, *B* 12 acerua *HV* 13 refutatum *H* nungentorum *BR* (*u in e corr. R*) *HPV* 14 qui *H* 15 audeat] ualeat *H*, audacte *sic V* credant *H* hoc illi *SP* 16 somniis *S*; ad in somnis *Heumannus confert Verg. Aen. III 151, Buemannus ibid. IV 353* 17 et *om. P* 19 est *om. H* tu] tum *H* a (Credi[d]isti incipit codicis *G* pag. 95 (68), cuius in uerss. 1 et 25-31 nonnulla legi poterant qua *H* 20 matre *V* ut deum *B* 21 ariopagitae *C* idem] deinde *H* 22 eius] sint *H* destrueret (*pr. e ex i m.* 2) *R* negaret *R* 23 patria *V* mirum (*ui. er.*) *H* 24 apulegium *S*, apuleium (*1 ras. ex d.*) *P* mira *B*

- 8 memorari. cur igitur, o delirum caput, nemo Apollonium
 9 pro deo colit? nisi forte tu solus, illo scilicet deo dignus, cum
 10 quo te in sempiternum uerus deus puniet. si magus Christus,
 11 quia mirabilia fecit, peritior utique Apollonius, qui ut descri-
 12 bis cum Domitianus eum punire uellet, repente in iu-
 13 dicio non comparuit, quam ille qui et comprehensus est et
 14 cruci adfixus. at enim ex hoc ipso fortasse insolentiam Christi
 15 uoluit arguere, quod deum se constituerit, ut ille uerecundior
 fuisse uideatur, qui cum maiora faceret, ut hic putat, tamen id
 sibi non adrogauerit. omitto nunc ipsa opera comparare, quia
 in secundo et in superiore libro de fraude ac praestigiis artis
 16 mägicae dixi. nego esse quemquam qui non optet in primis
 id sibi post mortem contingere quod etiam reges maximi con-
 17 cupiscunt. cur enim sibi homines sepulchra magnifica, cur
 18 statuas, cū imagines comparant? cur aliquibus claris factis aut
 19 etiam pro ciuibz morte suscepta student opiniones hominum
 20 promereri? cur denique ipse ingenii tui monumentum hoc de-
 21 testabile stultitia tamquam caeno aedificatum constituere uoluisti,
 22 nisi quod immortalitatem de memoria nominis speras? stul-
 23 tum igitur est id putare Apollonium noluisse quod optaret
 24 utique, si posset, quia nemo est qui immortalitatem recuset,
 25 maxime cum eum dicas et adoratum esse a quibusdam

11 in secundo] c. 16. in superiore libro] c. 13, 16; 27.

B(G)RHSPV 1 dilirum *P*, delibrum *V* 2 forte *om.* *H* illo post
 scilicet *s. l.* *B*² 3 sempiternum] perpetuo *B* uerus *B*² puniat *R*,
 puniret *V* 4 discribis *P*; tu scribis *Heumannus* 5 iudicium *B*
 6 cōpar·uit (*a. er.*) *S*, comparuit *V* est *om.* *R*¹*P* 7 crucifixus *B* at]
 aut *S* ipso *om.* *P* solentiam *V* 8 uoluerit *R* deum] dñs sic *S*
 constitueret *H* ut ille uerecundior] uere conditor *S* 9 id *om.* *H*, *s. l.* *P*
 10 adsignauerit *H* quia] quia et *H* 11 alt. in *om.* *S* ac de praesti-
 giis *P* cf. cum omnibus tuis praestigiis ac fraudibus *Lucifer pag. 291, 13*
 12 oportet *V* 13 reges (*alt. e. ex i. m. 2 uel 3*) *P* 14 magnificent *H*
 15 cō]parant *B*, con(p)[a]ra[ntes] *G* aliquis *B* 16 pro ex prae *B*¹
in opiniones desinit codicis G pag. 95 (68), sequitur pag. 96 (67) paene
tota lecta 17 monumento *H*, monimentum *P* detestabilē (*s. l. a. er.*) *B*,
 detestabili *H* 18 stultitiae *B* tamquam] quod (*a. er.*) *B* aedificatur *B*,
 aedificatam *R* 21 utique si] uel quasi *B*¹, in *ras. corr.* *B*², uel(q)[ua]-
 (si) *G* possit *P* 22 et maxime *H* eūm cūm (*corr. m. 3*) *B* dicat
 (*t. ex s.*) *B*² post esse *eras.* eum *P*

sicut deum et simulacrum eius sub Herculis Alexi-
 caci nomine constitutum ab Ephesiis etiam nunc hono-
 rari. non potuit ergo post mortem deus credi, quia et homi- 15
 nem et magum fuisse constabat, et ideo alieni nominis titulo
 5 adfectauit diuinitatem, quia suo nec poterat nec audebat. noster 106
 uero et potuit deus credi, quia magus non fuit, et cre-
 ditus est, quia uere fuit. non inquit hoc dico, idcirco 16 57
 Apollonium non haberi deum, quia noluerit, sed ut
 appareat nos sapientiores esse, qui mirabilibus factis
 10 non statim fidem diuinitatis adiunximus, quam uos,
 qui ob exigua portenta deum credidistis. non est 17
 mirum si tu, qui a dei sapientia longe remotus es, nihil prorsus
 intellegis eorum quae legisti, cum Iudaei, qui a principio
 prophetas lectitauerant quibusque sacramentum dei fuerat ad-
 15 signatum, tamen quid legerent ignorauerint. disce igitur, si 18 61
 quid tibi cordis est, non idcirco a nobis deum creditum, quia
 mirabilia fecit, sed quia uidimus in eo facta esse omnia quae
 nobis adnuntiata sunt uaticinio prophetarum. fecit mirabilia: 19 105
 magum putassemus, ut et uos nunc putatis et Iudaei tunc

B(G)RHSPV 1 et] ac *BG* simulacrum] si mulier *B*¹, corr. *B*³
 alexitaci *H*, alexiaci *P* 2 ephesis *H* honorari *B*²*P* 3 ergo om. *S*
 mortem — quia et om. *G* post mortem s. l. ne dñ (ne add. m. 2 nunc
 extersum, dñ add. m. 1) *B* qui *B*¹, quē *B*² 4 mag+um (n er.) *H*
 constābatideo part. in ras. ex constātbretinas (alt. a incert.) corr. *B*³
 constat *G* 5 diuinitatem] id nisi temeraria *B*¹, corr. *B*³ pr. nec] non *B*
 aud+ebat (i er.) *B* 6 mag+us (n er.) *V* et om. *H* 7 est] est deus *H*
 fuit] fuit deus *BGH* 8 noluerit (t er.) *B* 10 adiun[g]imus *G* 11 qui
 ob exigua] quibus exitus *B*¹, corr. *B*³, s. l. cum eorum add. *B*² portenta]
 pareant *B*¹, corr. *B*³, portenta] *P*² 12 remotus es in mg. *P*² prosus *P*
 13 intellegas *H* iudaei in ras. ex iudices (c minus cert.) corr. *B*³,
 iudei]es *G* 14 lectitauerunt *HP* consign(at)[u](m) *G* 15 legerent *HV*,
 legirent *B*¹, corr. *B*³, legerint *GRSP* disce *B* si quid] qui[t] *G*
 16 est] *R*² non] non solum *BG* in creditum desinit codicis *G* pag. 96 (67)
 creditum] creditum χῖμ *H*; edd. quoque Christum addunt, sed cf. 6 deus
 credi, pag. 410, 2 deum credimus, IV 22, 6 ne deum quidem potuisse
 credi; pariter χῖμ add. *H* pag. 410, 2 et χῖς pag. 376, 9; cf. etiam infra
 c. 7, 10 ad quia; VII 1, 6; 3, 4 esse fabricatum sc. mundum 17 fecit
 om. *V* sed] uerum etiam *B* uidemus *B* 18 uaticinio sic *R* pro-
 pheta] (i. e. cum add. m. 2) *S* 19 magnum *BH*^{ac}*V* putassem *P* nunc
 putatis] nuncupatis *B*¹ (corr. *B*³) *PV*, nun+cupatis (c er.) *H* et] ut *H*

- putauerunt, si non illa ipsa facturum prophetae omnes uno
 20 spiritu praedixissent. itaque deum credimus non magis ex factis
 operibusque mirandis quam ex illa ipsa cruce, quam uos sicut
 21 canes lambitis, quoniam simul et illa praedicta est. non igitur
 suo testimonio — cui enim de se dicenti potest credi? —, 5
 sed prophetarum testimonio, qui omnia quae fecit ac passus
 est multo ante cecinerunt, fidem diuinitatis accepit, quod neque
 Apollonio neque Apuleio neque cuiquam magorum potuit
 22 aut potest aliquandō contingere. cum igitur talia ignorantiae
 suae deliramenta fudisset, cum ueritatem penitus excindere 10
 conisus esset, ausus est libros suos nefarios ac dei hostes $\epsilon\iota\lambda\alpha\zeta$
 23 $\lambda\eta\theta\epsilon\iota\varsigma$ adnotare. o caecum pectus, o mentem Cimmeriis ut
 aiunt tenebris atriorem! discipulus hic fortasse Anaxagorae
 fuerit, cui niues atramentum fuerunt. atquin eadem caecitas
 34 est et nero falsitatis et mendacio ueritatis nomen inponere. 15
 uidelicet homo subdolus uoluit lupum sub ouis pelle celare, ut
 fallaci titulo posset iniretorem. uerum esto, inscitia hoc,
 non malitia feceris: quam tandem nobis adtulisti ueritatem,
 nisi quod adsertor deorum eos ipsos ad ultimum proclidisti?
 51 25 persecutus enim summi dei laudes, quem regem, quem 20
 maximum, quem opificem rerum, quem fontem bono-

BRHSPV] 1 facturum] facturum $\gamma\tilde{\rho}\mu$ H profetae (etae m. 2 in
 ras. ex 3 uel 4 litt., quarum prima l) B omnes om. S 2 praedixissent V,
 praedicassent BRSP, praedicarent H; cf. praedicta 4 non magis] tam B
 ex factis] exactis S 3 quam] quē V illa B³ ipsa om. H 4 lambitis C
 (fort. conferendum III Reg. 21, 19?), latratris Volkmannus, epist. gratul.
 pag. 6 praedicta RHS, praedata B¹, praedicata B³, praedicata P^{ac} (alt. a
 expunct.) V 5 de add. B³ 6 sed om. H 7 multi H finem R
 8 apulleio P maiorum H 9 alia P 10 suae] seu P excidere RHPV
 11 nisus B, conisus V ausus] aut sus P $\Phi\Lambda\Lambda\Lambda\Lambda\Theta\epsilon\iota\varsigma$ P, $\Phi\Lambda\Lambda\Lambda\Lambda\Theta\epsilon\iota\varsigma$ B,
 $\Phi\Lambda\Lambda\Lambda\Lambda\Theta\epsilon\iota\varsigma$ R, $\Phi\Lambda\Lambda\Lambda\Lambda\Lambda\Theta\epsilon\iota\varsigma$ (sic) add. H³, $\Phi\Lambda\Lambda\Lambda\Lambda\Theta\epsilon\iota\varsigma$ S, $\Phi\Lambda\Lambda\Lambda\Lambda$
 $\Theta\epsilon\iota\varsigma$ V 12 cimmeriis linea del. R 13 atriorem ex scriptura m. primae,
 de qua haec agnoscuntur satu . . . m, corr. m. 3 B, atriore (sed del. m. 1)
 atriorem R, tetriorem H, atriorem S, atriorem V discipul** (i. e. -lus)
 ex discipulis S² 14 niuis P atramentum (pr. t ex c m. 2) H 15 pr.
 et] ea H 16 celare (a er.) B ut (u ex a? m. 3) B 17 possit HP
 lectorum B¹, corr. B² inscia P¹ (corr. P²) V hoc] uerum hoc H
 non malitia hoc R 18 tandem] de B³, s. l. corr. B³ 20 summi om. HV,
 recte? 21 opificum V bonorum quem] bonorumq; R

rum, quem parentem omnium, quem factorem altorem-
que uiuentium confessus es, ademisti Ioui tuo regnum eumque
summa potestate depulsum in ministrorum numerum redegisti.
epilogus itaque te tuus arguit stultitiae uanitatis erroris. ad- 26
firmas enim deos esse et illos tamen subicis et mancipas ei
deo cuius religionem conaris euertere.

4. Hi ergo de quibus dixi cum praesente me ac dolente 1
sacrilegas suas litteras explicassent, et illorum superba inpie-
tate stimulatus et ueritatis ipsius conscientia et, ut ego arbitror,
deo, suscepi hoc munus, ut omnibus ingenii mei uiribus accu-
satores iustitiae refutarem, non ut contra hos scriberem qui
paucis uerbis obtineri poterant, sed ut omnes qui ubique idem
operis efficiunt aut effecerunt, uno semel inpetu profligare.
non dubito enim quin et alii plurimi et multis in locis et non 2
modo Graecis, sed etiam Latinis litteris monumentum iniustitiae
suae struxerint. quibus singulis quoniam respondere non pote-
ram, sic agendam mihi hanc causam putavi, ut et priores cum
suis omnibus scriptis peruerterem et futuris omnem facultatem
scribendi aut respondendi amputarem. praebeant modo aures:
efficiam profecto ut quicumque ista cognouerit, aut suscipiat
quod ante damnauit aut, quod est proximum, deridere aliquando
desistat. quamquam Tertullianus eandem causam plene per- 3
orauerit in eo libro cui Apologeticum nomen est, tamen quoniam

EXPILOTORES 23-412, 2] Isidor. orig. VI 8, 6 (5).

BRHSPV] 1 patrem S alitoremque B, alitorem H, auctoremque S,
altitoremque V 2 adimisti B 3 redigisti H 4 arguat B 5 deos]
et illos deos B mancipias V cf. deo mancipatos *Lucifer* pag. 300, 18
ei om. H 6 deo om. P cui P 7 hic P praesente me] praesentes B
hic (h s. l. er.) B, et H dolente] delentes B¹, delegentes B² 8 suas om. P
9 conscientia ex conscientie S¹ 10 deo] ideo B; post deo fort. duce (an duci-
bus? cf. II 19, 5) uel instrnente (cf. VI 1, 1, adde *Cyprian.* pag. 842, 7 s.)
uel inspirante (cf. § 7, adde *Cyprian.* pag. 702, 3; 739, 1) uel simile aliquid
excidisse putant *Cellarius* et *Buenemannus*; (a) deo *Hartelius* ingeniis P
12 subteri B, obtinere H, obtineri V 13 opruis B¹, opru-is B² effecerunt B
simul H edd., sed cf. III 26, 10 14 et (ante non) om. P 15 monumenta B
iustitiae P 16 instruxerint B, struxerunt RH, strinxerint V quibus P²
respondere P² 17 ut om. P et P 19 amputare P 20 suspiciat B
22 quamquam B², quam quoniam H tertulianus H paene B¹, corr B²
23 cui om. P apologeticū B, apologetico (apoll- P) RSPV, apollogeticus H

aliut est accusantibus respondere, quod in defensione aut negatione sola positum est, aliut instituere, quod nos facimus, in quo necesse est doctrinae totius substantiam contineri, non defugi hunc laborem, ut inplerem materiam, quam Cyprianus non est exsecutus in ea oratione, qua Demetrianum sicut ipse ait oblatrantem atque obstrepentem ueritati redarguere
 4 conatur. qua materia non est usus ut debuit: non enim scripturae testimoniis, quam ille utique uanam fictam commenticiam putabat, sed argumentis et ratione fuerat refellendus.
 5 nam cum ageret contra hominem ueritatis ignarum, dilatis paulisper diuinis lectionibus formare hunc a principio tamquam rudem debuit eique paulatim lucis principia monstrare, ne toto lumine obiecto caligaret. nam sicut infans solidi ac fortis cibi capere uim non potest ob stomachi teneritudinem, sed liquore lactis ac mollitudine alitur, donec firmatis uiribus uesci fortioribus possit, ita et huic oportebat, quia nondum poterat capere diuina, prius humana testimonia offerri id est philosophorum et historicorum, ut suis potissimum refutaretur auctoribus.
 7 quod quia ille non fecit raptus eximia eruditione diuinarum litterarum, ut iis solis contentus esset quibus fides constat, accessi deo inspirante, ut ego facerem et simul ut uiam ceteris ad imitandum pararem. ac si hortatu nostro docti

AUCTORES 6] ad Demetr. c. 1.

BRHSPV] 1 quod] quod aut BH, quod est R in om. H negatione] in negatione H 2 est om. R fecimus SP 3 quo (q in ras. ex s? m. 3) B 'contineri' B³ defugi* (i. er.) B, defugio H 4 inplere B, inpleam H 5 in ea] ne P post quā (~ ut uid. er.) s. l. ad B² demetrium V 7 quā materiā (duo ~ ut uid. er.) B 8 uanam] unam P commenticiamque B, commentaticiam H, commentitiam V 10 cum] cum et S 11 lectionibus H a om. P 12 deberet H demonstrare B, monstarent sic H 13 caligaret (in er.) B 14 stomachi B 15 liquorem BS^{ar} alit (i. e. -tur) ex alit (i. e. -ter) S² decet B¹, donec et B³ uesci (ut er.) B uesci firmatis uiribus P 16 et om. H quia] quoniam H, qui P nondum] adhuc nondum B 17 offerres B, adferri H, offerre P idest (st ex in m. 2) S 18 et historicorum om. V istoicorum B^{ar}R^{ar} (in utroque cod. pr. i. er.), stoicorum H, istoricorum P ut] et V auctoritatibus Heumannus 20 iis edd., his C (nisi quod bis R) 21 et] ut R, ac H ut] et R 22 parare P hortatu] hoc statu S, ortatu V

homines ac deserti huc se conferre coeperint et ingenia sua
uimque dicendi in hoc ueritatis campo iactare maluerint, euani-
turas breui religiones falsas et occasuram esse omnem philo-
sophiam nemo dubitauerit, si fuerit omnibus persuasum cum
5 hanc solam religionem, tum etiam solam ueram esse sapien-
tiam. sed euagatus sum longius quam uolebam.

4
5. Nunc reddenda est de iustitia proposita disputatio. quae 1
aut ipsa est summa uirtus aut fons est ipse uirtutis: quam
non modo philosophi quaesierunt, sed poetae quoque, qui priores
10 multo fuerunt et ante natum philosophiae nomen pro sapien-
tibus habebantur. hi plane intellexerunt abesse hanc a rebus 2
humanis eamque fixerunt offensam uitae hominum cessisse terra
in caelumque migrasse. atque ut doceant quid sit iuste uiuere
— solent enim praecepta per ambages dare —, a Saturni tempori-
15 bus, quae illi uocant aurea, repetunt exempla iustitiae narrantque
in quo statu fuerit humana uita, dum illa in terra moraretur.
quod quidem non pro poetica fictione, sed pro uero habendum 3
est. Saturno enim regnante, nondum deorum cultibus institutis
nec adhuc illa gente ad diuinitatis opinionem consecrata, deus

EPITOME 14—414, 1] cf. c. 20, 1.

B(G)RHSPV] 1 hominis *P* deserti *R*², deserti *H* coeperunt *HV*^{ac}
(u ras. in i corr.) 2 maluer (i. e. -runt) *S* 3 religione *H* falsam *H*
+occasuram (h er.) *V* 5 solam] et solam *P* et ueram *edd.* 6 ua-
gatus (*g ex c m. 2*) *P* 8 ~ (i. e. est) post fons s. l. *P*² ipse cum
Walchio Heumannus, cf. etiam Buenemannum, ipsa *C* 9 quaesierunt *B*²
quoque *om. P* qui *B*², qui et *S* 10 philosophiae (æ ex a m. 2?) *V*
post nomen s. l. a *B*² pro sapientibus] prospicientibus *B*¹, corr. *B*³
11 ii *R* 12 humanibus (*exp. m. 2*) *V* terram *BH*, e terra *P* *edd.*
13 caelumque *R* edoceant *B* 14 a Soleant enim incipit codicis *G*
pag. 97 (54) paene tota lecta soleant *G* ambages¹ *S*² a] et u *P*
saturnis *G* temporis *P* 15 illi uocant] inuocant *P* et exempla *S*
iustitia *R* narrant quae *B*^{ac}*P*, narrentque *H* 16 quos (*exp. m. 2*) *H*
17 quod] quae *B*¹, corr. *B*² pro poetica — habendum] dum *R* pro *om. G*
poetica *S*² fictio *P* 18 regnante] regna tenenti *BG* cultoribus *B*,
culto[ribus] *G* 19 ad illa gente — consecrata cf. c. 6, 13 omni eius progenie
consecrata illo (o ex a) *B*³ gens *R* a *H* ad diuinitatis ad opinio-
nem *G* opinione *H* consita *B* deus] adeo *B*¹, corr. *B*³

4 utique colebatur. et ideo non erant neque dissensiones neque
inimicitiae neque bella,

nondum uesanos rabies nudauerat enses,

ut Germanicus Caesar in Arateo loquitur carmine,

nec consanguineis fuerat discordia nota,

immo ne alienigenis quidem, sed neque ulli omnino gladii qui
5 nudarentur fuerunt. quis enim praesente ac uigente iustitia
aut de tutela sui, cum nemo insidiaretur, aut de pernicie alte-
rius cogitaret, cum nemo quicquam concupisceret?

malebant tenui contenti uiuere cultu,

ut Cicero in suo narrat: quod est proprium nostrae religionis.

ne signare quidem aut partiri limite campum
fas erat: in medium quaerebant,

6 quippe cum deus communem omnibus terram dedisset, ut com-
munem degerent uitam, non ut rabida et furens auaritia sibi
omnia uindicaret, nec ulli deesset quod omnibus nasceretur.
7 quod poetae dictum sic accipi oportet, non ut existimemus nihil

AUCTORES 3] Germanic. Arat. 112. 5] ibid. 113. 10] Cic.
Arat. frgm. 21. 12 s.] Verg. Georg. I 126 s.

B(G)RHSPV] 1 coleba-tur (n er.) B et om. B erant B² 3 uae-
sanos PV ensus R 4 caesar,* (ar m. 2) S arateo V, arato BH,
arat[o] G, arate R, aratisteo S, arati P carmine B³ 5 non sanguine B¹,
nec consanguineis B³ fuerit V nata H 6 ne B³, nec H omnino
ulli P 7 nudarentur V² praesente] in presente V ac] aut P 8 de P²
tutela V² insidianter H 9 cum — concupisceret in inf. mg. add. P²
concupesceret R 10 malebant (ll in ras. ex x? m. 3) B 11 ut
cicero RSP, ut maro B, [ut]maro ut G, ut uergilius H, ut cicero, sed
in ras. ex maro ut uideri potest, V 12 partire S limite* (m er.) H
13 medio P 14 communem bis, sed prius minus certum, G, commune S
15 non B³ [rauida] G, rabida (b ex p m. 2) V furente BG auari-
-tia (ti er.) V 16 uindicarent B ulli] ubi B¹, corr. B³, [ubi] G
deesset] datum est B, esset G 17 si G in nihil omnino desinit
codicis G pag. 98 (53), sequitur pag. 98 (53), cuius in uers. 1—3 perpauca
legi poterant

omnino tum fuisse priuati, sed more poetico figuratum, ut intellegamus tam liberales fuisse homines, ut natas sibi fruges non includerent nec soli absconditis incubarent, sed pauperes ad communionem proprii laboris admitterent.

5 flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant.

nec mirum, cum promptuaria iustorum benigne paterent omni- 8
bus nec auaritia intercipiens beneficia diuina famem sitimque
uulgo faceret, sed omnes aequaliter abundarent, cum habentes
non habentibus large copioseque donarent. sed postquam 9
10 Saturnus a filio pulsus in Latiumque delatus est

arma Iouis fugiens et regnis exul ademptis,

cum iam populus uel noui regis metu uel sua sponte deprauatus deum colere desisset regemque pro deo habere coepisset, cum ipse propemodum parricida exemplo ceteris esset ad uiolanda pietatem,

deseruit propere terras iustissima uirgo,

sed non, ut ait Cicero,

et Iouis in regno caelique in parte resedit.

quomodo enim poterat in eius regno residere aut commorari 10

EPITOME 12-16] c. 54, 6.

AUCTORES 5] Ouid. Metam. I 111. 11] Verg. Aen. VIII 320.
16] Germanic. Arat. 137. 18] Arat. frgm. 23.

B(G)RHSPV] 1 tunc BH, (t)un[c] G priuatum B, priuati S priuati
— liberales fuisse in inf. mg. P² 2 natos sibi fructus R 3 non] nec H
4 communem V 6 nec mirum bis, alt. eras. V propria B¹, promptuaria
sic B³, promptaria R (sed in s. l. R¹) P benigne om. R, benignae (a er.) H,
benigna S, benignae V 7 interficiens B¹, corr. B³ famemque S 8 facerent B abundarent (n m. 1?) P 9 copiosoque H donare S¹, donaret S² 10 a om. RP¹, s. l. P² filio* (s er.) S 11 regni P 13 desisset S 14 cum ipse — ceteris esset in inf. mg. B³ parricida P 16 deserit ut B propere corrector codicis S Germanici, propriae (-rie S) BHSV codd. quidam Germanici, proprie RP alii codd. Germ. terra B¹ (corr. B³), terrae H 17 non om. P cicero in maro corr. B³ 19 regnum H

111- qui patrem regno expulit, bello persecutus est, exulem toto orbe iactauit?

ille malum uirus serpentibus addidit atris
praedarique lupos iussit,

59 id est odium et inuidiam et dolum hominibus inuenit, ut tam 5
11 essent quam serpentes uenenati, tam rapaces quam lupi. quod
108 quidem uere faciunt ii qui iustos ac fideles deo persecuntur
106 12 dantque iudiciis saeuendi aduersus innoxios potestatem. for-
tasse aliquid eiusmodi Iuppiter fecerit ad expugnandam tollen-
damque iustitiam et idcirco efferasse serpentes ac lupos acuisse 10
tradatur.

tum belli rabies et amor successit habendi.

91 13 neque inmerito. sublata enim dei religione boni quoque ac
105 mali scientiam perdiderunt. sic hominibus intercedit commu-
84 14 nitas uitae et direptum est foedus societatis humanae. tum 15
ex humano sanguine comparare.
112 1 6. Quorum omnium malorum fons cupiditas erat, quae scilicet
ex contemptu uerae maiestatis erupit. non tantum enim
non participabant alios quibus aliquid affuebat, sed aliena quo- 20

EPITOME 13—17] c. 54, 6 (cf. c. 20, 3). c. 6] cf. c. 20, 3.

AUCTORES 3 s.] Verg. Georg. I 129 s. 12] Verg. Aen. VIII 327.

BRHSFV] 1 belloque B et H exulet H 2 iactatus H, iactabit V¹; an agitauit? 3 illud (~ s. l. er.) V addidit B² 4 praedarique (t er.) H 5 inuenit RS¹PV, inuenit (a er.) B, inseruit HS² (r s. l.) 6 essent om. H 7 uera R ii R, hi BHSV, hii P dei H persequuntur HSP, persequuntur (corr. m. 2) V 9 Iuppiter — iustitiam] ad expugnandam delendamque iustitiam iuppiter fecerit R iuppiter (b? er.) B fecerat B 10 efferasse B, et feras et R acuisse] seuisse H 11 traditur RH 12 cum H; et Vergil. rabies] ratio H et B³ 13 religione dei B 14 intercedit S 15 direptum BR, dirēptus S, direptum HPV est BS, e coniectura ut uid., fort. recta, om. cett.; an est post humanae ponendum? foedus — tum om. P 16 conserere] inferre H 17 ex] de R humana V compare P 18 malo R 19 contemptum B¹, corr. B³ 20 non om. H alios] hi H; aliis edd. affluebat V², uix recte; cf. Dombartium, annal. phil. 1877 pag. 341

que rapiebant in priuatum lucrum trahentes omnia, et quae
 antea in usus omnium etiam singuli laborabant, in paucorum
 domos conferebantur. ut enim seruitio ceteros subiugarent, in
 primis necessaria uitae subducere et colligere coeperunt eaque
 5 firmiter conclusa seruare, ut beneficia caelestia facerent sua,
 non propter humanitatem, quae nulla in eis erat, sed ut omnia
 cupiditatis et auaritiae instrumenta contraderent. leges etiam
 3 sibi iustitiae nomine iniquissimas iniustissimasque sanxerunt,
 quibus rapinas et auaritiam suam contra uim multitudinis tue-
 10 rentur. tantum igitur auctoritate, quantum uiribus aut opibus
 aut malitia praeualebant. et quoniam nullum in iis uestigium
 iustitiae fuit, cuius officia sunt humanitas aequitas misericordia,
 iam superba et tumida inaequalitate gaudebant altioresque se
 ceteris hominibus satellitum comitatu et ferro et insigni ueste
 15 faciebant. hinc honores sibi et purpuras et fasces inuenerunt,
 ut securium gladiatorumque terrore subnixa quasi iure dominorum
 percussis ac paudentibus imperarent. in hac condicione huma-
 nam uitam rex ille constituit, qui debellato ac fugato parente
 6 occupauit et aureum illud iustumque saeculum sustulit coegit-
 20 que homines malos et inpios fieri uel ex hoc ipso, quod eos
 auertit a deo ad se adorandum: quod terror insolentissimae

18 rex ille] cf. I 10, 10 ss.

EPITOME 17-22] cf. c. 20, 12.

BRHSPV] 1 ad (sic pro in) priuatum — laborabant in inf. mg. P²
 2 omnium edd., hominum C 4 et colligere in mg. S¹⁷ eoque P
 6 eis R, his cett. //ut V 7 instrumenta B³ contraderent (t er.) H
 8 sibi] sub B, recte? nomine (a er.) B; post nomine add. munitas H
 iustissimasque H sanxerunt B¹, corr. B², sanxerunt V² 9 rapinam P
 10 aut opibus B³ 11 malitia] auaritia H iis R, his cett. iustitiae
 uestigium H 12 officio H 13 tam P se om. V 14 et ferro] ferro H,
 efferro P et (ante insigni) om. B 15 faciebant] fulgebant, om. se (13),
 edd. hinc] hic B¹, in sic corr. B² honorē H et (ante fasces) s. l. B³
 16 ut] et B¹, corr. B³ securū S¹, securi] (est us) S² terrore] (s er.) H
 17 imperabant H 19 impiam] imperium B tyrannidem ui et] tyranni-
 demque B uim H, u] (er.) S ornatis H 20 illum B¹ (corr. B²) PV
 coegit S 21 ex del. Heumannus; cf. ad p. 464, 18 22 auertit — adorandum]
 a neritate et a deo ad se adorandum traduxit R auertis V ad se P²

- 56 7 potestatis expresserat. quis enim non metueret eum quem
 127 arma cingebant, quem ferri et gladiatorum fulgor insuetus cir-
 43 cumdabat? aut cui parceret alieno qui ne patri quidem suo
 4 pepercit? quem uero metueret qui Titanum robustam et
 62 excellentem uiribus gentem bello uicerat, occisione deleuerat? 5
 92 8 quid mirum si omnis multitudo insolito metu pressa in unius
 56 adulationem concesserat? hunc uenerabantur, huic honorem
 10 maximum deferebant. et quoniam mores ac uitia regis imi-
 (112) tari genus obsequii indicatur, abiecerunt omnes pietatem, ne
 56 10 exprobrare regi scelus uiderentur, si pie uiuerent. sic adsidua 10
 imitatione corrupti diuinum fas reliquerunt et paulatim male
 uiuendi consuetudo mos factus est. nec iam quicquam ex
 antecedentis saeculi pio atque optimo statu mansit, sed explosa
 iustitia et ueritatem secum trahens reliquit hominibus errorem
 56 11 ignorantiam caecitatem. imprudenter igitur poetae, qui eam 15
 confugisse cecinerunt ad Iouis regnum. si enim saeculo quod
 uocant aureum iustitia in terra fuit, a Ioue utique pulsa est,
 124 12 qui aureum saeculum commutauit. saeculi autem commutatio 4
 et expulsio iustitiae nihil aliud ut dixi quam desertio diuinae
 religionis putanda est, quae sola efficit ut homo hominem 20
 carum habeat eumque sibi fraternitatis uinculo sciat esse con-

19 ut dixi] c. 5, 2 s. 9 ss.

EPITOME 13—16] c. 54, 6. 16—419, 1] cf. c. 20, 2 (commutatio saeculi). 3. 18—419, 1] c. 54, 5 s.

AUCTORES 15 poetae] cf. c. 5, 9.

EXPILATORES 4 s.] cf. Isidor. Orig. IX 2, 134.

BRHSPV] 2 cingebat *R* et] et quem *B* insuetus (e ex c. m. 2) *P*
 3 suo quidem *B* 4 qui *B*² titanam *BR* et om. *P* 5 uirtutibus *BP*
 occisione *BP* 6 unius] humus *S* 7 adulatione *HS* concesserat
 (con in ras. ex 2 litt. m. 2) *B* uerabantur sic *V* 8 imitaturi *H* 9 ob-
 sequi *V* indicabatur *RH* abierunt *H* 10 exprobrare *B*² regis *B*
 11 reliquerunt (n er.) fas *B* relinquerunt *H* 12 uiuendo *P*¹, corr. *P*²
 13 statu *S* explosa] expulsa (sed uis in ras. ex los ut uideri potest,
 m. 2) *S* codd. recent. *Buenemannus* conl. 17 pulsa, 19 expulsio 14 et] ac *B*
 ueritate *BH* hominib. *B*³ 15 poe+te ex poelute? *V* eam (a in
 ras. ex u) *B* 16 confugisse] ad caelum confugisse *H* saeculum *B*
 17 uocat *B* iustitiae *H* malim expulsa 19 pulsio *P* iustitiae] iouis iusti-
 tiae *B* ut add. *B*² deser+tio (ui er.) *V* 21 eumque] quemque *B*¹, corr. *B*³

strictum, siquidem pater idem omnibus deus est, ut dei
 patrisque communis beneficia cum iis qui non habent partiat,ur,
 nulli noceat, nullum premat, non forem claudat hospiti, non
 aurem precanti, sed sit largus beneficus liberalis: quas
 5 regias esse laudes Tullius existimauit. haec est profecto 13 90
 iustitia et hoc aureum saeculum, quod Ioue primum regnante
 corruptum, mox et ipso et omni eius progenie consecrata deo-
 rumque multorum suscepto cultu fuerat omne sublatum. 105

7. Sed deus ut parens indulgentissimus adpropinquante ultimo 1
 10 tempore nuntium misit, qui uetus illud saeculum fugatamque
 iustitiam reduceret, ne humanum genus maximis et perpetuis
 agigaretur erroribus. rediit ergo species illius aurei temporis 2 55
 et reddita quidem terrae, sed paucis adsignata iustitia est, quae
 nihil aliud est quam dei unici pia et religiosa cultura. sed 3 105
 15 moueat aliquem fortasse, cur si haec sit iustitia, non omni
 humano generi sit data nec in eam multitudo uniuersa consen-
 serit. magnae hoc disputationis est, cur a deo, cum iustitiam
 terrae daret, sit retenta diuersitas: quod et alio loco declarauit
 et ubicumque opportune inciderit explicabitur. nunc designare 4
 20 id breuissime satis est, uirtutem aut cerni non posse, nisi
 habeat uitia contraria, aut non esse perfectam, nisi exerceatur
 aduersis. hanc enim deus bonorum ac malorum uoluit esse 5
 distantiam, ut qualitatem boni ex malo sciamus, item mali ex

18 alio loco] II 17, 1; III 29, 13—16.

EPITOME 9—14] c. 55, 1.

AUCTORES 1] Lucr. II 992. 4] p. Deiot. 9, 26.

BRHSPV] 1 pater idem pater *H* ut] et *R* 2 communia *H*, cū-
 munis *V* iis *R*, his *cett.* partiantur *BHS* 3 noceant *H* praemiāt
 (exp. m. 2?) *P* fores *BSP*, fore *H* claudit *V*¹ 4 aurem] auarus *B*,
 aurem (e ex u m. 2) *P* sit] si *P* liberalibilis *P* 5 laude *R* est
 om. *H* 8 multorum — fuerat in *inf. mg.* *B*³ cultu susceptu sic *V*
 ablatum *H* 10 post nuntium s. l. suum *B*³ uerus *S* 11 reduceret *H*
 12 rediit ex reduc *V* tempore *V* 13 terrae] terra est *H* 14 pia *B*³
 religiosa et pia *H* 15 omnino *S* 16 datam ex datum *P* ea *HS*
 17 iustitia *R* 18 retenta] repperta *H* declarauit *R* 19 oportune *RSPV*
 20 nisi — non esse in *inf. mg.* *V* 21 ē *S*¹, ēē *S*² 22 aduersus *B*
 haec *B* 23 distantiam] naturam *R* *ut (a er.) *B* boni — mali ex
 in *inf. mg.* *B*³ sciant *H* idem *B* (i. e. *B*³)

- 40
56
92
55
83
71
111
96
122
- bono: nec alterius ratio intellegi sublato altero potest. deus ergo non exclusit malum, ut ratio uirtutis constare posset.
- 6 quomodo enim patientia uim suam nomenque retineret, si nihil esset quod pati cogeremur? quomodo laudem mereretur deuota deo suo fides, nisi esset aliquis qui a deo uellet auertere? nam ideo potentiores esse iniustos permisit, ut cogere ad malum possent, ideo plures, ut uirtus esset pretiosa, quod rara est. quod quidem ipsum Quintilianus egregie ac breuiter
- 7 ostendit in Capite obuoluto. nam quae inquit uirtus esset innocentia, nisi laudem raritas dedisset? uerum quia natura sic comparatum est, ut odium cupiditas ira in id quod incubuerunt agant caecos, supra hominem uidetur culpa uacare. alioquin si natura pares omnibus adfectus dedisset, pietas nihil erat.
- 8 hoc quam uerum sit, docet necessitas ipsa rationis. si enim uirtus est malis ac uitii fortiter repugnare, apparet sine malo ac uitio nullam esse uirtutem. quam deus ut absolutam perfectamque redderet, retinuit id quod erat ei contrarium, cum quo
- 9 depugnare posset: agitata enim malis quatientibus stabilitatem capit et quanto frequenter inpellitur, tanto firmiter roboratur. haec nimirum causa efficit ut quamuis sit hominibus

AUCTORES 9] cf. Quintiliani declamat. rec. Ritter pag. III adn.

EXFILATORES 19—21] Lucifer pag. 287, 26—28.

BRHSPV] 2 ergo] ergo iustitiam reducturus RS exclusit (s in ras. ex d) P possit B¹, corr. B³ 3 retineret B² si* (c er.) B 4 esset om. S quod del. et omnino s. l. corr. S² pati* S 5 ni H aliquid P 6 ideo BP, et ideo RSHV, ex 7? potiores V iniustos permisit] uoluit iniustos R cogi P an et ideo? cf. ad 6 et pag. 421, 25 8 ipsum B² quintillianus P 9 obuoluto B³ nam quae inquit s. l. B³ namque S¹ P inquit] id quid H 10 innocentiae (sed æ ex a B³) BH 12 id om. R an (in) quod? id delet Hartelius; cf. Epit. 22, 1 incubuerunt (-e SP) C, incubuerint edd., fort. recte caecos] eos S 13 a culpa B natura om. H 14 pares] similisesi B^{ac}, similissem corr. m. 1 adfectū (~ postea add. m. 1) B, adfectibus RV 16 ac uitii] ait his B¹, corr. B³ 17 ac uitio] uitio H nullam] nihil B ut s. l. m. 1 uel 2 B 18 ei contrarium] etiam contra aut ut uid. B¹, corr. B³ quod repugnare B^{ar} (pr. r er.) S¹, quo corr. S² 21 nimirum] enim mirum P hominibus] in hominibus H

missa iustitia, tamen aureum saeculum non esse dicatur, quia malum non sustulit, ut retineret diuersitatem, quae sacramen-
tum diuinae religionis continet sola.

8. Qui ergo putant iustum esse neminem, ante oculos habent 1
5 iustitiam, sed eam nolunt cernere. quid est enim cur illam 61
uel in carminibus uel in omni sermone describant conquerentes
eius absentiam, cum sit facillimum bonos esse, si uelint? 46
quid uobis inanem iustitiam depingitis et optatis cadere de 2
caelo tamquam in aliquo simulacro figuratam? ecce in con- 106
10 spectu uestro est: suscipite si potestis eamque in domicilio
uestri pectoris conlocate, nec difficile aut alienum a temporibus
existimetis. estote aequi ac boni, et sequetur uos sua sponte 3 89 50
iustitia quam quaeritis. deponite omnem malam cogitationem
de cordibus uestris, et statim uobis tempus illud aureum reuer-
15 tetur: quod aliter consequi non potestis, quam si deum uerum
colere coeperitis. uos autem manente cultu deorum iustitiam 4
desideratis in terra, quod fieri nullo pacto potest. sed ne tum
quidem potuit, cum putatis, quia nondum natis diis istis quos
inie colitis necesse est unius dei cultum fuisse per terram,
20 eius scilicet qui execratur malitiam exigitque bonitatem, cuius
templum est non lapides aut lutum, sed homo ipse, qui figuram
dei gestat: quod templum non auri et gemmarum donis cor-
ruptibilibus, sed aeternis uirtutum muneribus ornatur. discite 5
igitur, si quid uobis reliquae mentis est, homines ideo malos et
25 iniustos esse, quia dii coluntur, et ideo mala omnia rebus hu-
manis cottidie ingrauescere, quia deus mundi huius effector et

BRHSPV] 1 quam B¹, quas B², quia B³ uix post quia excidit deus,
cf. § 5 et ad pag. 409, 16 (creditum) 2 non B³ quam B¹ (corr. B³) H
sacramenta B¹, corr. B³ 3 continent B¹ (corr. B³) V 5 est om. H
illa B 7 esse] se P si P² 11 pectoris ex corporis P difficilem H
12 aequi ac boni] eboni R uos — quaeritis] sibi quem quaeritis
(alt. i ex e) R 14 et om. R statim] confestim B, recte? 15 non om. R
16 manete P culto H deorum] dei iam H 17 nec B tunc H
18 cum putatis] computastis P qui B diis istis] deseritis B 19 unius]
in eius B¹, corr. B³ per B³ 20 eius B³ exigit P 21 lapis H
lutum] aurum B¹, corr. B³ 22 templum] templum dei B corrup-
tilibus RV, corruptilibus P 23 uirtutis B disce S¹ 24 reliquum
Heumannus, sed cf. Buenemannum malos — et ideo om. R 26 huius mundi S

gubernator derelictus est, quia susceptae sunt contra quam
 24 6 fas est inipiae religiones, postremo quia ne coli quidem uel a
 dissensiones et bella, cum scirent homines unius se dei filios
 esse ideoque diuinae necessitudinis sacro et inuiolabili uinculo 5
 copulatos, nullae fierent insidiae, cum scirent cuiusmodi poenas
 deus animarum interfectoribus praepararet, qui clandestina sce-
 lera et ipsas etiam cogitationes peruidet, non essent fraudes
 et rapinae, si deo praecipiente didicissent et suo et paruo esse
 contenti, ut fragilibus et caducis solida et aeterna praeferrent, 10
 7 non essent adulteria et stupra et mulierum prostitutiones,
 si esset omnibus notum damnari a deo quidquid adpetitur
 ultra generandi cupiditatem, nec feminam necessitas cogeret
 pudorem suum profanare, ut uictum sibi obscenissimum quae-
 rat, cum et mares libidinem continerent et habentium pia et 15
 9' 8 religiosa conlatio non habentibus subueniret: non essent igitur
 66 ut dixi, haec omnia in terris mala, si ab omnibus in legem
 dei coniuraretur, si ab uniuersis fierent quae unus noster po-
 pulus operatur. quam beatus esset quamque aureus humanarum 4
 rerum status, si per totum orbem mansuetudo et pietas et pax 20
 107 et innocentia et aequitas et temperantia et fides moraretur! 3
 9 denique ad regendos homines non opus esset tam multis et
 tam uariis legibus, cum ad perfectam innocentiam dei lex una

AUCTORES 9 s.] Cic. de off. I 21, 70: si contenti sint et suo
 et paruo.

BRHSPV] 1 sint H, sunt om. S quam fas est] fas H 2 a om. R
 3 initis V solum B¹, corr. B³ deus om. S 4 et P² dei filios se B,
 dei se filios R 5 inuiolabili P 6 copulatis (o ex u) R insidie cum
 scirent P² 7 dei H praepararit R Heumannus, praepararent H
 clandestina B¹, corr. B³, clandestinata S, andestina P 8 prauidet V
 9 et] nec H rapina H et (ante suo) eras. S et (ante paruo) om. RS
 et paruo om. H essent BRH 10 ut] et ut P et (ante aeterna) om. S
 praeferrentur H 12 si* (c er.) S 13 feminas H 14 quaerant H
 15 cum om. H 16 non habentibus om. H alt. non] nec B non essent
 om. H igitur] mutua B 17 *om*nibus (h et i er.) V lege HS
 18 coniurarent B¹, corr. B³ 19 humarum P 21 et (ante aequitas) om. B
 moraretur] dominaretur Heumannus 22 esset om. B¹, est add. B³, esset
 s. l. corr. B³, essent R 23 tam uariis] tantis H

sufficeret, neque carceribus neque gladiis praesidium neque
 terrore poenarum, cum praeceptorum caelestium salubritas hu-
 manis pectoribus infusa ultro ad iustitiae opera homines eru-
 5 quod quidem Cicero uidit. disputans enim de legibus sicut 10
 una inquit eademque natura mundus omnibus partibus
 inter se congruentibus cohaeret ac nititur, sic omnes
 homines inter se natura confusi prauitate dissentiunt
 neque se intellegunt esse consanguineos et subiectos
 10 omnes sub unam eandemque tutelam: quod si teneretur,
 deorum profecto uitam homines uiuerent. uni 11
 uersa igitur mala, quibus humanum genus se ipsum inuicem
 conficit, iniustus atque inpius deorum cultus induxit. nec enim
 poterant retinere pietatem qui communem omnium patrem
 15 deum tamquam perfidi ac rebelles liberi abnegassent.

AUCTORES 5] de legg. frgm. 1.

BRHSPV] 1 praesidium neque] praesidiumque B praesidium P
 2 terrores H 'cum' B praeceptorum R, praeceptorem Pac 3 ad
 om. B operā (~ m. 2) B erueret V 5 quo P disputans enim]
 ualide disputans H 6 eaque B, eadem S, eademque V 7 coherere H
 ac om. H 8 homines om. R se natura] sanatura V 10 omnis V
 una* (m. er.) B, una HP, unā, sed ~ del. m. 2 S ea*demque (n. er.) B,
 eademque RH, eademque (exp. m. 2) S tutela* (m. er.) B, tutela HP,
 tutelā, sed ~ del. m. 2 S sit feneretur R 11 deorum] uideo B² uitam]
 uitam beatam B, uita HSP 12 ipsum se H 13 conficit (e. ras. ex d) V
 iniustos atque inpios (imp. H) BH indixit S 14 poterat HV com-
 mune P 15 perfidi ac rebelles scripsi; prodigia] crebelles B¹, prodigi*]
 acrebelles B², prodigia rebelles R, prodigi ac rebelles HSPV: sed cf.
 I 10, 3 rex perfidus — didicit abnegare; V 9, 11 s. perfidia — abnegauerint
 (IV 2, 5. 11, 7. 12, 11) et maxime Cyprian., (apud quem ut apud alios
 Patres saepissime perfidus, nusquam prodigus in ea sententia inueni) epist.
 LXXII 2 (pag. 776, 16) perfidi ac rebelles; de lapsis c. 35 (pag. 262, 20)
 deum . . . quem uerbis perfidis abnuisti; inlatum esse prodigi e memoria
 parabola de filio prodigo (Luc. 15) uidetur, quod nomen iam aetate Tertul-
 liani (de pudic. c. 9 bis, de patient. c. 12, de paenit. c. 8) in usu ecclesiae
 erat; an fort. perditum pro prodigi scribendum est (cf. c. 18, 14 si filius . .
 perditus atque inpius existimatur qui patrem suum dereliquit)? quod
 placet Hartelio; ad rebelles cf. II 17, 12, de prodigo VI 17, 18 s. libere
 (alt. e. ex i) B²

- 22
108
29
11
82
54
40
124
84
- 1 9. Nonnumquam tamen sentiunt se malos esse et ueterum saeculorum statum laudant et de suis moribus meritisque coniectant abesse iustitiam: quam obuersantem oculis suis non tantum non suscipiunt nec adgnoscent, uerum etiam uio-
- 2 2
3 4
4
2
10 4
2
15
2
20 4
- 2 lenter oderunt et persecuntur et exterminare contendunt. fingamus hanc interim non esse iustitiam quam nos sequimur: quomodo si illa uenerit quam ueram putant, eam recipient? qui laniant et occidunt eos quos et ipsi fatentur imitatores esse iustorum, quia bona operentur et iusta, cum si tantummodo malos occiderent, digni essent ad quos iustitia non ueniret: cui nulla fuit alia causa linquendi terram quam humani cruoris effusio. quanto magis, cum pios interficiant et ipsos iustitiae sectatores pro hostibus ducant, immo uero plus quam pro hostibus? quibus utique, cum animas eorum et opes et liberos ferro et igni adpetant, tamen parcitur uictis et est locus inter arma clementiae, aut si adeo saeuiri placuit, nihil plus in eos fit quam ut occidantur uel in seruitutem abducantur. hoc uero inenarrabile est quod fit aduersus eos qui malefacere nesciunt, et nulli nocentiores habentur quam qui sunt ex omnibus innocentes. audent igitur homines improbissimi iustitiae facere mentionem, qui feras inmanitate uincunt, qui placidissimum dei gregem uastant

EPITOME 8—425, 23] c. 47, 3—5.

EXPILOTORES 15—19] Lucifer pag. 288, 25—28.

BRHSPV] 2 saeculorum in saeculariū corr. B² et om. P moribus] oneribus B¹, honoribus B² 3 obesse S, tabesse P obseruantem V^{ac} 4 non ante suscipiunt] nō, B² suspiciunt B 5 persequuntur HSP, persequuntur V^{ac} dignamus ut uid. B¹, corr. B² 6 interim hanc H non om. H 7 eam om. P *recipient (p er.) V 9 operarentur V cum si] curri B¹, cūhii-si B² tantum B, tanto modo R 10 occiderint V 11 relinquendi R, liquendi HS¹, ū- S² humana R 13 hostiis R pro om. V 14 qui*** (bus er.) B, quibus om. RH cum] et B 15 et (ante igni) om. R inter] et inter P 16 clementia H ueneri B¹, seuiri B², saeuiri H in eos] in deo B¹, corr. B³, in eo H 17 uel in seruitutem abducantur om. P 18 quia (exp. m. 3) B malefacere (q er., fa ex u? an it?) P 21 facere] ferrae P ferras V inmanitate* (m er.) B

lupi ceu
raptores atra in nebula, quos inproba uentris
exegit caecos rabies.

uerum hos non uentris, sed cordis rabies efferauit nec atra in 5
5 nebula, sed aperta praedatione grassantur nec eos umquam
conscientia scelerum reuocat, ne sanctum ac pium nomen iusti-
tiae ore illo uiolent quod cruore innocentium tamquam rictus
bestiarum mædet. huius tanti et tam pertinacis odii quam 6 56
potissimum causam esse dicamus? utrumne ueritas odium 111
10 parit, ut ait poeta quasi diuino spiritu instinctus, an erubes-
cunt coram iustis et bonis esse nequam, an potius utrumque?
nam et ueritas ideo semper inuisa est, quod is qui peccat uult
habere liberum peccandi locum nec aliter se putat malefactorum
uoluptate securius perfrui posse, quam si nemo sit cui delicta
15 non placeant. ergo tamquam scelerum et malitiae suae testes 7 24
extirpare funditus nituntur et tollere grauesque sibi putant,
tamquam uita eorum coarguatur. cur enim sint aliqui intem- 8 37
pestiue boni, qui corruptis moribus publicis conuiuium bene
uiuendo faciant? cur non omnes sint aequae mali rapaces in-
20 pudici adulteri periuri cupidi fraudulentum? quin potius auferan-
tur quibus coram male uiuere pudet, qui peccantium frontem
etsi non uerbis, quia tacent, tamen ipso uitae genere dissimili
2 feriunt et uerberant. castigare enim uidetur quicumque dissentit. 58 112
nec est magnopere mirandum, si aduersus homines ista fiunt, 9
25 cum aduersus ipsum deum propter eandem causam insurrexerit

AUCTORES 1 ss.] Verg. Aen. II 355 ss. 9] Terent. Andr. I 1, 41.

BRHSPV] 2 raptores P² quas P¹, corr. P² 3 exegit B¹, corr. B²
coecos V 4 rapies, part. ras. corr. V 5 predicatione V 6 iustitia R
7 uiolento H rictus BP, rictu H 8 mædet B² et] ac R periti-
nacis P 9 causam om. H 10 an] sane R 11 nequã (~ m. 2) S
utrumque (t ex i) P 12 et om. R semper ideo H ideo] odio S
his S qui*peccat (in er.) V 14 sit] esse possit H 15 placeat R
tamquam] quasi H 16 extirpare R nitundur V graues quos B,
graues qui H 17 uitam P intempestiue boni qui om. R 18 quo V^{ac}
uitium B, conuiuium H, conuiuium P 20 fraudulentum S aut ferantur H
22 quin B² tacent B² generi B¹, corr. B² 25 insurrexerit (it ras.
ex unt) B

- etiam populus in spe constitutus nec dei nescius, sequiturque
 iustos eadem necessitas quae ipsum iustitiae uolauit auctorem.
 10 uexant ergo et exquisitis poenarum generibus excruciant parum-
 que habent interficere quos oderunt, nisi etiam crudelitas cor-
 11 poribus inludat. si qui autem doloris uel mortis metu uel
 suapte perfidia caeleste sacramentum deseruerint et ad funesta
 sacrificia consenserint, eos laudant et honoribus mactant, ut
 12 eorum exemplo ceteros inliciant. qui autem magni aestima-
 uerint fidem cultoresque se dei non abnegauerint, in eos uero
 totis carnificinae suae uiribus, ueluti sanguinem sitiunt, incum-
 13 bunt et desperatos uocant, quia corpori suo minime parcunt:
 quasi quicquam desperatius esse possit quam torquere ac dila-
 14 niare eum quem scias esse innocentem. adeo nec pudor ullus
 apud eos superest a quibus abest omnis humanitas et retorquent
 15 in homines iustos conuicia sibi congruentia. inpios enim uocant,
 ipsi scilicet pii et ab humano sanguine abhorrentes, cum si
 et actus suos considerent et illorum quos tamquam inpios
 damnant, iam intellegant quam mendaces sint et iis omnibus
 15 quae aduersus bonos aut dicunt aut faciunt digniores. non

EPITOME 3 ss.] c. 49, 6. 8—10] c. 49, 5. 11—19] c. 49, 6 s.
 19—427, 15] c. 54, 7.

EXPILOTORES 3—11] *Lucifer* pag. 290, 11—16.

B(G)RHSPV 1 etiam *om. B* in *om. B* constitutus] consecutus
 ut uid. *B*¹, in *ras. corr. B*³ 3 uexanter *P* poenarum *B*³ 4 habentes *B*²
 corporibus *P* 5 quis *R* a Mortis incipit codicis *G* pag. 99 (91) paene
 tota lecta metum *P* 6 sua *BGR*, suapte sic *P* perfidia *H* ad
*om. B*¹ (s. l. *B*²) *G* 7 conserint *H* laudent *R* 8 inliceant *B*¹
 (corr. *B*²) *GPP*^{co} (e ex i *P*¹) magnam *G* aestimauerunt *G* 9 cultores-
 que se] cultor *ee* (s. l. corr. m. rec.) *S* se dei non] eorum *B* an se
 (esse) scribendum? cf. *Lucifer* pag. 290, 14 cultoresque dei nos esse non
 abnegemus abnegauerint (i *ras. ex u*) *B*, abnegauerunt *V* uero ex-
 punxit m. 1? *S*, *om. P* 10 totos *R* carnificinae *B*, carnificae *V*
 sanguine *R* siti[n]t sic *G* 11 et *om. R* desperatos *B* qua *P*
 parcant *R* 12 quidquam (d ex c) *B*², quicquam *G* 13 eum quem]
 eumq. *V* esse *om. P* ad^{co} *B*, ad^{co} *V* 14 omnis humanitas abest *H*
 15 conuita *RSP* 16 ipsi] ii si *H* impij *B*³ 17 suos *om. P*
 18 damna[t]iam *B*¹, damnant[iam] *B*³ intellegent (ex -ant) *B*², intel-
 legunt *H* et] ex *H* iis *R*, his cett., nisi quod [hi]s *G* 19 quae *om. R*
 aut dicunt] audent *B*¹, corr. *B*³ (di)[cent] *G*

enim de nostro, sed ex illorum numero semper existunt qui
 uias obsideant armati, maria praedentur, uel si palam grassari
 non licuit, uenena clam temperent, qui uxores necent, ut dotes
 earum lucrentur, aut maritos, ut adulteris nubant, qui natos
 5 ex se pueros aut strangulent aut, si nimium pii fuerint, ex-
 ponant, qui libidines incestas nec a filia nec sorore nec 16
 matre nec sacerdote contineant, qui aduersus ciues suos
 patriamque coniurent, qui nec culleum metuant, qui denique
 sacrilegia committant et deorum quos colunt templa despolient,
 10 et, ut quae leuia sunt atque usitata dicamus, qui hereditates
 capient, testamenta supponant, iustos heredes uel auferant uel
 excludant, qui corpora sua libidinibus prostituunt, qui deni- 17
 que inmemores quid nati sint, cum feminis patientia certent,
 qui sanctissimam quoque corporis sui partem contra fas omne
 15 polluant ac profanant, qui uirilia sua ferro metant et, quod
 est sceleratius, ut sint religionis antistites, qui ne uitae quidem
 suae parcant, sed extinguendas publice animas suas uendant,
 qui si iudices sedeant, aut inmeritos perdant mercede corrupti
 aut noxios inpune dimittant, qui caelum quoque ipsum uene-
 20 ficiis adpetant, tamquam illorum malitiam terra non capiat:

EPITOME 18 s.] c. 54, 9.

B(G)RHSPV] 1 (nos)tros *G* 2 praedantur *R*, prae+++dentur *H*
 crassari *S* 3 uenenum *H* temperant *R* negent *P* dotibus *P*
 4 ut] aut *RS*^{ar} 5 strigulent *B*¹, strā- corr. *B*², strang[ull](ent) *G*, stran-
 guilent *R* si* (i er.) *B* nimium] minus *S* 6 a (ante filia) *RSP*,
om. BGHV nec a sorore nec a matre nec a sacerdote *P* in matre(nec)[sa]
desinit codicis G pag. 99 (91), sequitur pag. 100 (92), cuius in uerss. 1—10
pleraque legi poterant 8 patriaque *H* nec | ulleum *P* wculleum *B*³,
 eculeum *R*, ullum *H*, culleum *V* qui denique] quid enim *P* 9 et]
 ac *H* templa quos colunt *H* dispolient *BGH* 10 ut et *G* ut quae]
 utque *P* laeuia *BG* atque *om. S* ex usitata hoc lisitata *B*², u-si-
 tata (i er.) *H*, usitata *V*² [ha](er)[editates] *G*, hereditatis *P* 11 ca-
 piant *B*¹, corr. *B*³ et testamenta *H* subponant *HV* 13 nati sunt *V*
 patientiae *R* certant *S* 14 fas] has *P* omniū *B*¹, corr. *B*³ 15 pol-
 luant (a s. l. add. m. 2, renouauit m. 3) *B* profanant *B*¹ (corr. *B*³) *P*
 qui] De eunucis qui *H* metunt *B*¹, corr. *B*³ 16 antestites *V* nec *B*
 uitae suae quidem *B* 17 publicae *B*^{ar}*R* suas *om. V* 20 malitiā
 (~ m. 2) *S*

18 haec, inquam, et his plura scelera utique ab iis fiunt qui deos
 19 colunt. quis inter haec tot et tanta iustitiae locus est? et
 20 ego de multis pauca collegi, non ut arguerem, sed ut osten-
 derem. qui uolet scire omnia, Senecae libros in manum
 sumat, qui morum uitiorumque publicorum et descriptor uerissi-
 mus et insectator acerrimus fuit. sed et Lucilius tenebrosam
 istam uitam circumscripse breuiterque depinxit his uersibus:

nunc uero a mani ad noctem, festo atque profesto,
 totus item pariterque die populusque patresque
 iactare indu foro se omnes, decedere nusquam,
 uni se atque eidem studio omnes dedere et arti,
 uerba dare ut caute possint, pugnare dolose;
 blanditia certare, bonum simulare uirum se;
 insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.

AUCTORES 8 ss.] ex libr. incert. frg. IV.

B(G)RHSPV] 1 plurima BH iis R, his cett. 2 et] ac S malim tanta
 (uitia), Hartelius (portenta) con. est om. H et] ut eras. B 3 ergo B
 4 sinece V sumat in manum B 5 sumant V morum] mirum B¹, corr. B³,
 manū H 6 insectator recepi ex accusator et insectator R, accusator cett., quod
 glossema esse et memoria codicis R prodit et locus Quintiliani inst. X 1, 129
 (Seneca) egregius tamen uitiorum insectator a Buenemannio indicatus; cf.
 Addenda ad pag. 58, 3 s.; 402, 15 lucillius P 7 circumscribit H bre-
 uiterq. B, et breuiterque H uerbis BSP a [S] (ibus) [nunc] incipit codicis G
 pag. 101 (97), cuius in uerss. 1—5 perpauca agnoscebantur 8 a mani V
 Baehrensius (frg. 9), a mane BRS, amant H, amem P, in G (a) [m] (ane),
 nihil certi festo] fert B¹, corr. B³, [f] . . [t]], post f 2 litt. plane eua-
 nuerunt fort. er, ut fuerit fert, sed cum post t in fine uersus minutum
 o fuisse possit, fort. etiam festo scriptum fuit, G adque P atque pro-
 festo om. H profesto — populusque om. B¹, adque (hoc, quamquam atque
 iam m. 1 scripserat, in inf. mg. repetiit m. 3) profesto totos item pariter-
 que die populosque in inf. mg. add. B³ profesto totus] profestotus P
 9 totus item] toto itidem Janus Dousa pariterque die] pariter quidem R
 dies HV populosque H patresque (a er.) B pariter populus, plebes-
 que patresque Baehrensius 10 iacturae B¹, corr. B³, (ia) [ctu] . . , post
 etu 3, uix 4 litt. euanuerunt, G indi (alt. i ex u) B³, indo P foro
 se R, forum se B, foros H, fori se S, forus se P, forus s& V omne P
 onusquam R 11 adque B, [at] (que) G idem HSP, eidem V omnes P²¹
 dedere — caute] dedareet [i] r] que auandereutcautae B¹, dedaretat] que auandere-
 uteautae B², dedaret in dederet corr. B³ de+dere H 12 dolos a B¹, do-
 los a B², dolo H 13 blandiri S 14 si in ras. ex eodem si aut ei B³

nostro autem populo quid horum potest obici, cuius omnis 21
 religio est sine scelere ac sine macula uiuere? cum igitur 22 49
 uideant se ac suos ea quae diximus gerere, nostros autem nihil
 aliud operari nisi aecum et bonum, poterant, si quid saperent,
 5 ex hoc intellegere et illos qui bonum faciunt pios esse et se
 inpios qui nefanda committunt. neque enim fieri potest ut 23 108
 qui in omnibus uitae suae actibus non errant; in ipsa summa
 errent, hoc est in religione, quae rerum omnium caput est:
 impietas enim suscepta in eo quod est summum per cetera 24
 10 uniuersa sequeretur. aequae fieri non potest ut ipsi qui errant
 in omni uita, non et in religione fallantur, quoniam pietas in
 summo regulam tenens tenorem suum seruaret in ceteris. ita
 fit ut in utraque parte de condicione rerum quae geruntur
 qualis sit summa ipsa noscatur.
 15 10. Operae pretium est cognoscere illorum pietatem, ut ex 1
 iis quae clementer ac pie faciunt possit intellegi, qualia sint
 quae ab iis contra iura pietatis geruntur. ac ne quem uidear 2 89
 inclementer incessere, aliquam mihi personam poeticam sumam,
 quae sit uel maximum pietatis exemplum. aput Maronem 3 106
 20 rex ille,

quo iustior alter

nec pietate fuit nec bello maior et armis,

quae nobis documenta iustitiae protulit?

AUCTORES 20 ss.] Aen. I 544 s.

B(G)RHSPV 3 se *B*, et se *cett.* ac] et *H*; an recte et se et suos *H*?
 genere *S* 4 aequum *HSPV* quit *B* 5 esse *B*² et se *om.* *P*
 8 errent] errant *B*¹, corr. *B*² 10 sequeretur] quaereretur *B*, se sequitur *P*
 aequae] atquin *B*, eaque *H*, eoque *P* ut ipsi qui errant in *om.* *P* qui
 errant ut ipsi *V* 11 religione *V* 12 seruat *P*; seruat et *Heusingerus*
 13 fuit *H* utrasque partes *H* gerunt *V* 14 nascatur *H*^{ac} 15 operae *B*²,
 opere *RHPV* illarum *B* pietate *H* 16 iis *R*, his *cett.* a Possit
 incipit codicis *G* pag. 102 (98) paene tota lecta sunt *H* 17 iis *R*,
 his *cett.* iure *P* ne quem] neq; *S* quem (e ex a) *B* uideam *B*¹,
 corr. *B*², uider sic *R* 18 inclementer *om.* *R* post inclementer s. l.
 arguere et *B*³ lacessere (la ex in) *B*²*G*, arguere *V*, incessere atq; a re *H*
 summam *P*

uinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
inferias, caeso sparsurus sanguine flammās.

- 4 quid potest hac pietate . . . clementius, quam mortuis huma-
nas uictimas immolare et ignem cruore hominum tamquam
5 oleo pascere? sed fortasse hoc non ipsius uitium fuerit, sed
poetae, qui insignem pietate uirum insigni scelere foedauerit.
ubi est igitur, o poeta, pietas illa quam saepissime laudas?
ecce pius Aeneas

Sulmone creatos

quattuor hic iuuenes, totidem quos educat Ufens, 10
uiuētis rapit, inferias quos imolet umbris
captiuoque rogi perfundat sanguine flammās.

- 6 cur ergo dicebat eodem ipso tempore quo uinctos homines ad
immolationem mittebat:

equidem et uiuis concedere uellem, 15

cum uiuos quos habebat in potestate uice pecudum iuberet oc-

AUCTORES 1 s.] *ibid.* XI 81 s. 6] *ibid.* I 10. 9 ss.] *ibid.*
X 516 ss. 15] *ibid.* XI 111.

B(G)RHSPV] 1 uinxerat *H* posterga *GHV* cum *codd. Vergili* *yc*
ap. Ribbeckium quas *B¹* (*corr. B²*) *G* 2 caesos *BGP* sparsuros *BG*
cum *codd. Verg. bc* flammam *codd. Verg. Ry* 3 potest] potest esse *P*,
sine dubio *e* coniectura, fort. recta *hac S²¹* post pietate hoc iustius
(*cf. pag. 429, 23*) esse (uel omittendum, *cf. P*), quid uideri excidisse signi-
ficauit secutus *Columbum*, not. in *libr. de mortibus persecut. c. 31, 5*
conicientem quid potest esse hac pietate inclementius, quid dementius quam
mortuis; an clementius ((esse), quid iustius?) in quo inclementius et iniustius
Thilo; quid potest esse hac pietate clementius quam retinet *Buenemannus* in
hac pietate interpretatus, quam delet *Heumannus*; *cf. Addenda* mortuus *H*
humanas *om. R* 4 [igne] *G* cruorē *H* hominē *V* 5 pascere] spargere *P*
uitio *B¹*, uitium *corr. B²*, (uiti)[o] *G* 6 insignem] illum insignem *RS* in-
signa sic *H* 7 o *RS* fort. *e* coniectura (*cf. pag. 69, 5*), *om. rell.* quem *G*
laudas] uindicasti *H*, laudes *P^{ac}*, *corr. m. 1?* 8 ecce ut uid. *B¹*, cum *corr. B²*,
tum *B³* 9 subnōne *S*, sulmone (1 *ras. ex b*) *V* 10 totidem *om. P* educat
— uiuentis] educatu fensui uentis *V* ufens (*f ex t m. 2?*) *P* 11 uiuentes *P*
cod. Verg. b rapiat *H* 12 captiuosque *B^{ac}G* 13 homines *om. H*
14 mittebat *ex* mitteret *P* 15 e+quidem (*t er.*) *B*, eo quidem *P* et *S¹⁷*
uiuis (*alt. i ras. ex u*) *V* 16 habebant *G* pecudum uice *P* pecodum *V*

cidi? sed haec, ut dixi, culpa non illius fuit, qui litteras for- 7
 tasse non didicerat, sed tua: qui cum esses eruditus, ignorasti
 tamen quid esset pietas, et illud ipsum quod nefarie, quod de-
 testabiliter fecit, pietatis esse officium credidisti; uidelicet ob 90
 5 hoc unum pius uocatur, quod patrem dilexit. quid quod 8 120
 bonus Aeneas haut aspernanda precantis trucidauit? ad-
 iuratus enim per eundem patrem et spes surgentis Iuli,
 nequaquam pepercit furiis accensus et ira. quisquamne 9
 igitur hunc putet aliquid in se uirtutis habuisse, qui et furore
 10 tamquam stipula exarserit et manium patris per quem roga-
 batur oblitus iram frenare non quīuerit? nullo igitur modo
 2 pius, qui non tantum non repugnantes, sed etiam precantes
 3 interemit. dicet hic aliquis: quae ergo aut ubi aut qualis est 10 34
 2 pietas? nimirum aput eos qui bella nesciunt, qui concordiam
 15 cum omnibus seruant, qui amici sunt etiam inimicis, qui omnes
 homines pro fratribus diligunt, qui cohibere iram sciunt omnem-
 2 que animi furorem tranquilla moderatione lenire. quanta igitur 11 107
 caligo, quanta tenebrarum et errorum nubes hominum
 pectora obduxit, qui cum se maxime pios putant, tum maxime
 20 fiunt inpii? quanto enim religiosius terrenis istis simulacris 54
 inseruiunt, tanto magis scelerati aduersus nomen uerae diuini-
 tatis existunt. itaque pro merito impietatis suae grauioribus 12 108

AUCTORES 6] ibid. XI 106. 7] ibid. X 523. 8] ibid. XII 946.

B(G)RHSPV] 1 ipsius B, illius (pr. i ras. ex u) H 2 didicerat P²
 cum*** (que er.) B essis (i ex e) sic B² 3 in pietas et 4 litteras
 incertas desinit codicis G pag. 102 (98) et om. B nefariae B^{ar}SP
 5 unum (m ex s? m. 3) B pr. quod] quia B 6 bonus] non bonus H
 aut R, haud HSP codd. Verg. bc spernenda R precantis RV, prae-
 cantis BHS, praecantes P, precantes codd. Verg. MRy2c trucidauit]
 trucidauit Ita V 7 spes] per spē (corr. m. 2) R spē/surgentis B²,
 spē/gentis H urgentis P, surgentes V Iuli B² 8 nequaquam B^{ar}H
 pepercit — quisquam om. R furtis V irā H 9 se uirtutis] serui-
 tutis R furor et in ras. ex furore H 10 manu H, manūm V uoca-
 batur R 11 ira H modo om. R 12 non (ante repugnantes) om. RHS
 repugnantis B¹, corr. B³ precantis (prae-B) B¹V (-es corr. B²) 13 de-
 cet V 15 omnibus] omni ui V qui om. V amici* (s er.) S 18 erro-
 rem PV 20 fiant V¹, sunt Heumannus enim] ergo B religiosus V
 21 uerae om. V 22 existunt HSPV

- malis saepe nexantur: quorum causam quia nesciunt, fortunae culpa omnis adscribitur, et locum inuenit Epicuri philosophia nihil ad deos pertinere censentis nec gratia eos tangi nec ira moueri, quia et contemptores eorum saepe uideant beatos et
 16 13 cultores saepe miseros. quod eo fit quia cum religiosi uideantur et natura boni, nihil tale creduntur mereri quale saepe
 70 94 patiuntur. consolantur se tamen accusatione fortunae nec sentiunt quod si esset ulla, cultoribus suis numquam noceret.
 11 14 merito igitur huiusmodi pietatem poena consequitur et offensa diuinitas scelere hominum prae religiosorum graui eos infortunio mactat: qui licet sanctis moribus uiuant in summa fide
 111 atque innocentia, tamen quia deos colunt, quorum ritus impios ac profanos deus uerus odio habet, a iustitia et a nomine uerae
 95 15 pietatis alieni sunt. nec est difficile docere cur deorum cultores boni et iusti esse non possint. quomodo enim sanguine
 111 abstinebunt qui colunt cruentos deos Martem atque Bellonam? quomodo aut parentibus parcent qui expulsorem patris sui Iouem aut natis ex se infantibus qui Saturnum? quomodo pudicitiam tuebuntur qui colunt deam nudam et adulteram et quasi aput
 32-124 16 deos prostitutam? quomodo se rapinis et fraudibus abstinebunt qui Mercuri furta nouerunt docentis non fraudis esse decipere, sed astutiae? quomodo libidines cohercebunt qui Iouem Herculem Liberum Apollinem ceterosque uenerantur, quorum

AUCTORES 3—5] Epicuri sentent. select. I, p. 71. 394 ap. Usenerum.

BRHSPV] 1 sepae H causa B¹ (corr. B³) H fortunae] fortunae causa H 2 omnes B¹, corr. B³ aduenit P¹, in ras. corr. P² 3 ad-deos R² contestantis B, censi si H, censentes P, censⁿis V ira noueri (m er.) sic R 4 contemptores V uidebant S beatiore RP et cultores om. R¹, cultores add. R² 5 eo* (s er.) V 6 bona V^{ac} 7 accusatione] occasione H nec in ras. ex haec (etiam supra h littera erasa) B³ 8 ultoribus H numquam om. S 9 hoc modo H poena* (s er.) B 10 diuinitatis H eos (e ex c m. 3) B 11 sanctis H 12 quia bis, pr. eras. H 13 pr. a in ras. ex 3 litt. H² animi et B¹, et a nomine B³ nomine (e ex a m. 2) R 14 sint H cur B³ 15 quod boni (exp. m. 3) B 16 bellonem P¹, corr. P² 17 autem S parent HS 18 aut] ut P 19 deam (a er.) B 20 deos] eos deos R¹, eosdē deos R², eos S a rapinis R 21 mercurii RSP 22 adstutiae R libidines om. R cohercebunt B, cohercebunt cett.

adulteria et stupra in mares et feminas non tantum doctis
 nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris atque cantantur,
 ut sint omnibus notiora? possuntne inter haec iusti esse ho- 17 92
 mines, qui etiamsi natura sint boni, ab ipsis tamen diis eru-
 5 dianantur ad iniustitiam? ad placandum enim deum quem colas 10 64
 iis rebus opus est, quibus illum gaudere ac delectari scias.
 sic fit ut uitam colentium deus pro qualitate numinis sui for- 18
 met, quoniam religiosissimus est cultus imitari. 71

11. Iis igitur hominibus qui deorum suorum moribus con- 1
 10 gruunt quia grauis est et acerba iustitia, eandem impietatem
 suam qua in ceteris rebus utuntur, aduersus iustos uiolenter exer-
 cent, nec inmerito a prophetis bestiae nominantur. praeclare 2 92
 itaque M. Tullius: etenim si nemo est inquit quin emori
 malit quam conuerti in aliquam figuram bestiae, quam-
 15 uis hominis mentem sit habiturus, quanto est mise-
 rius in hominis figura animo esse efferato? mihi qui-
 dem tanto uidetur, quanto praestabilior est animus
 corpore. aspernantur itaque corpora beluarum, quibus sunt 3
 ipsi saeuiores, sibi que adeo placent, quod homines nati sint,
 20 quorum nihil nisi lineamenta et summam figuram gerunt. 56

AUCTORES 12 bestiae] Ezech. 34, 25. 28. 18] ex libr. inc. frg. 66;
 cf. de rep. IV 1, 1.

EXPILATORES 12 (bestiae). 20 (quorum — gerunt); 434, 1 s. (in-
 manes — bestias)] Lucifer pag. 295, 9 s. 12—15.

BRHSPV] 1 et in feminasq. (q. add. m. 3) B, et in feminas H dictis B
 2 cantatur B¹ (corr. B²) S, cantur H, incantantur (exp. m. 2) P 3 pos-
 sunt P 4 etiam H diis (s. add. m. 2) P 5 iustitiam SP 6 iis R¹,
 his R² cum cett. opus est quibus om. P delectari] letari P 7 sic
 (c. part. ras. ex t. m. 2) P uit-a (i. er.) B colentium (1 ex a. m. 1?) B;
 nolui (se) colentium, cf. c. 19, 26. 30; 20, 4; Lucifer. pag. 309, 22 numi-
 nis R, nominis cett. 9 Iis R, his BHSV, hic P homines P 10 gradis
 — iustitiae] grauem habent acerbamque iustitiam P acrua B¹ (corr. B²) V
 iustitiae V eademq. H impietate sua (duo m. er.) B 11 qu-a (i. er.) B
 exerceant R² 12 ne P a prophetis] pro factis B 13 M. om. B,
 m. arcus R², meminit H mori P 16 essefferato B fuisse H, esse P²
 effrentato H 17 animi S¹, animus S² 18 corpore S, corpori cett.
 utique R 19 sequiores S sibi R adō S 20 nisi om. S lineamenta B,
 liniamenta cett., cf. Lucifer. 295, 13 et 14 et] cf. Lucifer. 295, 13 linia-
 menta a summam figuram, item 14 summam del et s. l. solum corr. R²

- 24 4 nam quis Caucasus, quae India, quae Hyrcania tam inmanes,
 92 5 data proutinus conquiescit. illa, illa est uera bestia, cuius
 una iussione

funditur ater ubique cruor: crudelis ubique
 luctus, ubique pavor et plurima mortis imago.

- 6 nemo huius tantae beluae inmanitatem potest pro merito de-
 scribere, quae uno loco recubans tamen per totum orbem fer-
 reis dentibus saeuit et non tantum artus hominum dissipat, 10
 60 sed et ossa ipsa comminuit et in cineres furit, ne quis extet
 sepulturae locus: quasi uero id adfectent qui deum confitentur,
 ut ad eorum sepulchra ueniatur, ac non ut ipsi ad deum ue-
 13 7 niant. quatenam illa feritas, quae rabies, quae insania est
 92 lucem uiuis, terram mortuis denegasse? dico igitur nihil esse
 miserius iis hominibus quos ministros furoris alieni, quos sa-
 112 8 tellites inopiae iussione necessitas aut inuenit aut fecit. non
 96 enim honor ille aut prouectio dignitatis fuit, sed hominis
 damnatio ad carnificinam, dei uero ad poenam sempiternam. 3
 9 quae autem per totum orbem singuli gesserint, enarrare in- 20
 possibile est. quis enim uoluminum numerus capiet tam in-
 finita, tam uaria genera crudelitatis? accepta enim potestate 5

AUCTORES 1 s.] cf. Verg. Aen. IV 366 s. 6. 7] ibid. XI 646
 (— cruor) et II 368 s.

BRHSPV] 1 quae india B³ 2 alui H 3 fu-rit (e er.) R 4 illa,
 illa] illa illa V, illa (5 apices eras.) R, illa BHSP 6 ater] at S
 7 pavor] pauorq: H, pauorque etiam schol. Veron. Vergil. 8 tantae
 beluae] tandem bestiae H; cf. Lucifer. 290, 28 contra tuam, belua, inmani-
 tatem 9 recubat B¹, corr. B³ per totum orbem] toto orbe *** (per er.) B
 10 actus S dissipat B 11 ossa] exosa H cōminuit B fudit H
 neques B^{ac}, corr. m. 1, ne qui HP, neque V 13 perueniant V ueniant-
 que nam H 14 feritas quae] ferit. acq: H 15 terra R denegare B
 Heumannus, designasse S dicet H 16 iis R, om. B, his HSPV
 17 iussiones B¹, in ras. corr. B³ 18 dignatis H hominis] hominis
 prouecti R 19 carni-ficinam (s er.) V dehinc R, dei V dei uero]
 diuero H 20 autem B³ cesserint V 21 capiet B³ capiet tam]
 capitā H infinita B²

pro suis moribus quisque saeuivit. alii prae nimia timi- 10
 ditate plus ausi sunt quam iubebantur, alii suo proprio ad-
 uersus iustos odio, quidam naturali mentis feritate, nonnulli,
 ut placerent et hoc officio uiam sibi ad altiora munirent; aliqui 107
 5 ad occidendum praecipites extiterunt, sicut unus in Phrygia, qui
 uniuersum populum cum ipso pariter conuenticulo concremauit.
 sed hic quanto saeuior, tanto clementior inuenitur: illud uero 11
 pessimum genus est cui clementiae species falsa blanditur, ille
 grauior, ille saeuior est carnifex qui neminem statuit occidere.
 10 itaque dici non potest huiusmodi iudices quanta et quam gra- 12
 uia tormentorum genera excogitauerint, ut ad effectum propo-
 siti sui peruenirent. haec autem non tantum ideo faciunt, ut 13
 gloriari possint nullum se innocentium peremisse — nam et ipse
 audiui aliquos gloriantes quod administratio sua in hac parte
 15 fuerit incruenta —, sed et inuidiae causa, ne aut ipsi uincantur:
 aut illi uirtutis suae gloriam consequantur. itaque in excogi- 14
 tandis poenarum generibus nihil aliud quam uictoriam cogitant:
 sciunt enim certamen esse illud et pugnam. uidi ego in 15
 Bithynia praesidem gaudio mirabiliter elatum tamquam barba-
 20 rorum gentem aliquam subegisset, quod unus qui per biennium
 magna uirtute restiterat, postremo cedere uisus esset. con- 16
 tendunt igitur ut uincant et exquisitos dolores corporibus in-
 mittunt et nihil aliud deuitant quam ut ne torti moriantur: 17

EPITOME 7—436, 7] c. 49, 4—7.

EXFILATORES § 11] Lucifer pag. 297, 27 ss. (hinc nobis quanto saeuis eqs.).

BRHSPV] 1 moribus] prioribus (pr. i ras. ex t?) sic V saeuivit RV,
 saeu-it (i er.) B, siuuit H, seuuuit SP prae nimia] praemia V pro H
 2 iubebantur V, iuebatur BRHP, iubeatur S proprio B² aduersum V
 3 natura alimentis R feritatem H 4 hoc om. H uiam] uiam iam H
 alii qui H; aliqui delet Heumannus nonnulli — extiterunt coniungens, recte?
 6 conuerticulo H 8 species in mg. inf. P² 9 grauior] grauior est P
 10 huiusmodi B² quanta huiusmodi iudices R tam HP 11 excogitaue-
 runt V 13 gla (i.e. gloria) S nam] tamen H 15 et om. H 17 poenarum
 om. H uictoriam, cogitant (m, it, n m. 3) B 18 illum B illud
 esset H et] in R, om. H e-go (r er.) H 19 bythinia R, bythiniā H,
 bithinia S, bythynia V praeside H 21 gedere H, cedere S esset]
 est B, est et R 22 et om. R exquisitas P 23 uitant R, euitant HV

- quasi uero mors tantummodo beatos faciat ac non etiam tormenta quanto fuerint grauiora, tanto maiorem uirtutis gloriam
- 24 17 pariant. illi autem pertinaci stultitia iubent curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renouentur et
- 40 18 repareretur nouus sanguis ad poenam. quid tam pium, tam beneficium, tam humanum fieri potest? non curassent tam sollicitè
- 90 18 quos amarent. haec est deorum disciplina, ad haec opera
- 52 cultores suos erudiunt, haec sacra desiderant. quin etiam sceleratissimi homicidae contra pios iura inopia condiderunt: nam et
- 84 constitutiones sacrilegae et disputationes iuris peritorum leguntur
- 76 19 iniustae. Domitius de officio proconsulis libro septimo rescripta principum nefaria collegit, ut doceret quibus poenis adfici oporteret eos qui se cultores dei confiterentur.
- 110 1 12. Quid iis facias qui ius uocant carnificinas ueterum tyrannorum aduersus innocentes rabide saeuientium? et cum sint
- 45 iniustitiae crudelitatisque doctores, iustos se tamen ac prudentes uideri uolunt, caeci et hebetes et rerum et ueritatis ignari.
- 108 2 adeone uobis, o perditae mentes, inuisa iustitia est, ut eam summis sceleribus adaequetis? adeone aput uos perit innocentia, ut ne morte quidem simplici dignam iudicetis, sed supra
- 97 20 omnia facinora habeatur nullum facinus admittere pectusque

AUCTORES 11] cf. Rudorffium, *Ueber den liber de officio proconsulis* (sc. Ulpiani), Act. Acad. Berol. anni 1865 (ed. a. 1866) pag. 259 ss.

B(G)RHSPV] 1 hac R 2 quanto] quae (s. l. add. B²) quanto BH maioris BH 3 pariunt H 4 adhibere H cruciatus B¹, corr. B² membra HV 5 ireparetur sic R, paretur V 7 post quos s. l. non B² ad] Si ad H 8 erudiuit S desiderant R quia B¹, corr. B² 9 homicidae (i. er.) V contra pios] contrarios V iuriamplia (corr. m. 2) P 10 iurēs (exp. m. 2) P 11 domitiū H pro CONS. LIB. VII. P VII. (tē m. 1?) S 12 scripta R diceret B¹, corr. B² affici ex effici uel officii corr. B², ad+fici (of. er.) H 13 confiterent P 14 quid iis facias] quoduis faciant H his BSV 'carnificinas' B² et ueterum S 15 rabidae B² RSPV saeuientum H¹, seuiunt in mg. H² sunt H 16 crudelitatis; (q; postea add.) V iustos in mg. V se] se esse P 17 et ante ueritatis] ac H, fort. recte 18 perditam H 19 aput — ut ne] quo uos per innocentiam ne H 20 iudicatis H a S[ed] supra omnia incipit codicis G pag. 103 (37), cuius in uerss. 1—11 nonnulla legi poterant 21 omne V

2 purum ab omni sceleris contagione praestare? et quoniam 3 108
 communiter cum deorum cultoribus loquimur, liceat per uos
 bene facere uobiscum: haec est enim lex nostra, hoc opus,
 4 haec religio. si uobis sapientes uidemur, imitamini, si stulti, 10
 5 contemnite aut etiam ridete, si libet: uobis enim stultitia
 4 nostra prodest. quid laceratis? quid adfligitis? non inuidemus 4 82
 sapientiae uestrae: hanc stultitiam malumus, hanc amplectimur,
 hoc nobis credimus expedire, ut uos diligamus et in uos ipsos
 4 qui odistis omnia conferamus. est apud Ciceronem non ab- 5 83
 10 horrens a uero locus in ea disputatione quae habetur a Furio
 contra iustitiam. quaero inquit, si duo sint, quorum alter
 optimus uir, aequissimus, summa iustitia, singulari
 fide, alter insigni scelere et audacia, et si in eo sit
 errore ciuitas, ut bonum illum uirum sceleratum faci-
 15 nerosum nefarium putet, contra autem (eum) qui sit
 inprobissimus, existimet esse summa probitate ac fide,
 proque hac opinione omnium ciuium bonus ille uir uexe-
 tur rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur
 oculi, damnetur uinciatur uratur exterminetur egeat,
 20 postremo iure etiam optimo omnibus miserrimus esse 6
 uideatur, contra autem ille improbus laudetur colatur,
 ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia

EPITOME 4—7] c. 48, 10 (errori). 11.

AUCTORES 11] de re publ. III 17, 27.

B(G)RHSPV] 1 cogitatione S 2 licet H 3 uobis Heumannus
 est om. R 4 uobis bis P¹, alt. expunx. P² 5 [a]u[tem] G nobis P
 edd. 6 prodeest B 9 qui odistis] quod istis S et R abhorrendus B,
 abhorrens ut uid. S¹, oberrans in ras. corr. S² 10 quam H habeatur B
 a Furio om. P 11 sunt H 12 post uir s. l. alter B³ 13 insigni-
 (s er.) H, insignis edd. pr. et om. S eos H 14 ut om. H facinoro-
 sum HS 15 eum ante qui add. Baierus, ante existimet Moserus, ante
 esse cod. Monac. Lact. 16 aestimet H; existimetur Heumannus **probi-
 tate (in er.) B ac] et H 17 pro qua H, proque S opinionem P
 propterque hanc opinionem Kayserus rapiatur uexetur pag. 459, 20
 18 rapietur H ei denique] eidem quoque B auferatur S effodiantur
 (pr. f in ras. ex c? m. 2) P 19 uratur om. H 20 miserrimus omni-
 bus B 21 improbus in mg. V a Colatur incipit codicis G pag. 104 (38)
 paene tota lecta laudetur colatur] uidetur P 22 diligatur om. H

- imperia, omnes opes, omnes undique copiae conferantur, uir denique optimus omnium existimatione et dignissimus omni fortuna iudicetur: quis tandem erit
 7 tam demens qui dubitet utrum se esse malit? profecto
 quasi diuinaret quae nobis mala et quo modo euentura essent
 propter iustitiam, hoc posuit exemplum. haec enim populus
 8 noster patitur omnia errantium prauitate. ecce in eo est
 errore ciuitas uel potius orbis ipse totus, ut bonos et iustos
 uiros tamquam malos et impios persequatur exerceat damnet
 9 occidat. nam quod ait neminem esse tam dementem
 qui dubitet utrum se esse malit, ille quidem ut is qui
 contra iustitiam disserebat, hoc sensit, malle sapientem malum
 10 esse cum bona existimatione quam bonum cum mala. a nobis
 autem absit haec amentia, ut falsum uero anteponamus. an
 boni nostri qualitas ex populi pendeat erroribus quam ex con-
 scientia nostra et iudicio dei? aut aliqua nos felicitas indicet
 umquam, ut non potius ueram bonitatem cum omni malo
 quam falsam cum omni prosperitate malimus?
 11 sua sibi habeant regna reges, suas diuitias diuites,
 ut loquitur Plautus, suam uero prudentiam prudentes: relin-
 quant nobis stultitiam nostram, quam uel ex hoc apparet esse
 12 sapientiam quod eam nobis inuident. quis enim stulto in-
 uideat nisi qui ipse sit stultissimus? illi autem non sunt adeo

EPITOME 14—23] c. 48, 10 s.

AUCTORES 19] Carcul. I 3, 22.

EXPILATORES 13 s.] Lucifer pag. 299, 12 s. 16] idem 299, 13 s.
 20 s.] idem 299, 17, 21.

B(G)RHSPV] 1 undique *cod. Cic.*, denique *C* copiae — denique *om. P*
 2 uir *om. G* dignissimus et *H* 3 fortuna] fortuna optima *cod. Cic.*, uix recte
 4 quid [ubiputet *B*¹, qui*] dubiputet *B*² 6 proposuit *H* 7 omniū *H* ecce]
 atque *H* 9 malos et *om. V* et erutiet *H* 10 tande dementem *H*,
 tamde///mentem (3 uel 4 *litt. erasae*, quarum prima fuerat r) *V* 11 du-
 bitat *P* ille *S*² quidem ut is *om. H* [his] *G*, his *S* 12 malle *S*²
 16 illicet umquam felicitas *S* illicet *R* 19 sibi *V* sibi sua *codd.*
Plauti regna habeant *B* habeat *V* suas] sibi *codd. Plauti* 20 loqui-
 mur *B*¹, corr. *B*² 21 appareret *H* in apparet esse sa *desinit codicis G*
pag. 104 (38) 22 quod] quā* (i m. 2) *V* inuidiat *V* 23 sit ipse *H*

2 stulti ut stultis inuideant, sed ex eo quod accurate, quod sol-
 licite persecuntur, stultos non esse concedunt. cur enim tam 13 112
 crudeliter saeuiant nisi quia metuunt, ne in dies inualecente
 3 iustitia cum diis suis cariosis relinquantur? si ergo cultores 110
 5 deorum sapientes sunt et nos stulti, quid metuant ne sapientes
 1 inliciantur a stultis? 106

13. Cum autem noster numerus semper de deorum cultori- 1
 bus augeatur, numquam uero, ne in ipsa quidem persecutione
 minuatur — quoniam peccare homines et inquinari sacrificio
 10 possunt, auerti autem non possunt a deo: ualet enim uī sua
 ueritas — quis est tandem tam excors tamque caecus quin
 3 uideat in utra sit parte sapientia? sed illi malitia et furore 2 36
 caecantur, ne uideant, stultosque esse arbitrantur qui cum
 habeant in potestate supplicia uitare, cruciari tamen et emori
 15 malunt, cum possint ex eo ipso peruidere non esse stultitiam
 in quam tanta hominum milia per orbem totum una et pari
 mente consentiant. si enim feminae sexus infirmitate labuntur 3 53
 — nam interdum isti muliebrem aut anilem superstitionem
 uocant — uiri certe sapiunt. si pueri, si adulescentes impro-
 20 uidi sunt per aetatem, maturi certe ac senes habent stabile
 iudicium. si una ciuitas desipit, ceterae utique innumerabiles 4 18
 stultae esse non possunt. si una prouincia, una natio pru- 111

BRHSPV] 1 accurate] accusar**e (at *er.*) *B* 2 persequuntur *HSPV*
 non] ^{nos} *ñ S*; *aut ante* accurate *aut ante* persecuntur *aut ante uel post* stultos
inserendum nos uidetur 3 saeuunt *edd.*; *cf.* metuunt 5 me|tuunt (tuunt
add. m. 2) S deo *B*¹, dōes *B*³ dies] dies si non *H* inualecat (at *in ras.*
ex ente? m. 2) S 4 cariosis *RS*, nariosis *B*¹ (ignariosis *B*³) *H*, om. *P*, nanosos
 appellauit quod doloribus (*sic*) turis colantur nariosis *V* 5 sunt et]
 sed *S* metuunt *RH*; *cf.* saeuiant 3 6 inliciantur *H* 7 noster
 om. *R* de om. *B* 8 in om. *B*¹ (s. l. *B*³) *R* percutione *V* 11 tan-
 dem] tam demens *B*, tamem *V* quin] qui non *BP*, quīñ *S* 12 ma-
 litia et] malitiae* (t *er.*) *B* 13 stultosquo³ ex stultosque *B*², stultos
 quos *R*, stultos quae *H*; stultosque (nostros) . . quod *Thilo* esse om. *R*
 arbitratur *P* qui *edd.*, quod *C* 14 cruciari tamen uniuersi et mori
 malunt eum qui possit ex eo ipso prouideri *H* mori *RH*, sed *cf.* 442, 4;
VII 9, 17 16 quam tanta] quanta *V* 18 muliebrem *H* aut] et *B*,
 aut*** *H* 19 adolescent *P* 21 desipiro *sic S* utique] utique in *S*,
 quoque *P* 22 notio *S* prouidentia *B*¹ (corr. *B*³) *P*

- 94 5 est. cum uero ab ortu solis usque ad occasum lex diuina 2
suscepta sit et omnis sexus, omnis aetas et gens et regio unis
ac paribus animis deo seruiat, eadem sit ubique patientia, idem 5
contemptus mortis, intellegere debuerant aliquid in ea re esse
rationis quod non sine causa usque ad mortem defendatur,
aliquid fundamenti ac soliditatis quod eam religionem non
90 6 tantum iniuriis et uexatione non soluat, sed augeat semper et 4
faciat firmiorem. nam et in hoc quoque illorum malitia con-
uincitur, quod euertere se funditus religionem dei opinantur, si 10
homines inquinauerint, cum et deo satisfacere liceat et nullus
sit tam malus dei cultor quin data facultate ad placandum
08 7 deum reuertatur et quidem deuotione maiore. peccati enim 2
conscientia et metus poenae religiosiorem facit et semper
97 8 multo firmior est fides quam reponit paenitentia. si ergo ipsi 15 3
cum deos sibi arbitrantur iratos, tamen donis et sacrificiis
et odoribus placari eos credunt, quid est tandem cur deum
nostrum tam inmitem, tam implacabilem putent, ut uideatur is
iam Christianus esse non posse qui diis eorum coactus inuitus-
que libarit? nisi forte contaminatos semel putant animum 20 2
111
112 9 menta fecerunt. quis id officium libens obeat quod ab in- 2
105 iuria coepit? quis cum uideat laterum suorum cicatrices, non 2

EPITOME 9—441, 4] c. 49, 3 s.

BRHSPV] 1 ceret V caeterę H omnis V 2 ortus R 3 omnis
sexus om. R omnis (ante aetas) om. B aetas¹ B² et (ante gens)
om. B regi S unitis S 4 paribus] similibus B deo seruiat B³,
seruiant edd. sit, sed t del. m. 2 V patientia B³, sapientia H 5 re]
lege R 6 non sine] sic R non S² 7 aliquid] id quod H reli-
gione P 8 an (in) iniuriis? 9 et om. H malitia illorum SP 10 quod
scribendum esse (aut qui delendum) con. Buenemannus, qui BRSPV,
quae H opinatur H 12 quam H qui BS 13 reuertatur] non reuer-
tatur BS 14 conscientiam H religiosorem H semper] saepe H
15 penitentię (~er.) S ipsi] sibi S 16 deos] deos suos P tamen]
cum H 17 eos credunt] putant P quid S² 18 tamen (ante inmitem) R
putant B¹, corr. B³, credant P his PV 20 liberauerit B, libauerit P
putant animum] putant animos B, animos ita putant P putent H
21 translaturus] posse transferri P quod per — obeat om. V 22 id B³
obeat (sic corr. m. 2) P iuria V 23 nommagis H

- magis oderit deos, propter quos aeterna poenarum insignia et
 impressas uisceribus suis notas gestet? ita fit ut data diuini- 10 107
 nitus pace et qui fugerunt uniuersi redeant et alius propter
 miraculum uirtutis nouus populus accedat. nam cum uideat 11 95
 5 uulgus dilacerari homines uariis tormentorum generibus et
 inter fatigatos carnifices inuictam tenere patientiam, existimant,
 id quod res est, nec consensum tam multorum nec perse-
 uerantiam morientium uanam esse nec ipsam patientiam sine
 deo cruciatus tantos posse superare. latrones et robusti cor- 12 72
 10 poris uiri eiusmodi lacerationes perferre non queunt, exclamant
 et gemitus edunt, uincuntur enim dolore, quia deest illis in-
 spirata patientia: nostri autem, ut de uiris taceam, pueri et 40
 mulierculae tortores suos taciti uincunt et exprimere illis ge-
 mitum nec ignis potest. eant Romani et Mucio gloriantur 13 53
 15 aut Regulo, quorum alter necandum se hostibus tradidit, quod
 captium puduit uiuere, alter ab hostibus deprehensus cum
 uideret mortem se uitare non posse, manum foco iniecit, ut pro
 facinore suo satisfaceret hosti quem uoluit occidere, eaque poena
 ueniam quam non meruerat accepit: ecce sexus infirmus et 14 98
 20 fragilis aetas dilacerari se toto corpore urique perpetitur non
 necessitate, quia licet uitare si uelint, sed uoluntate, quia con-
 fidunt deo. haec est uera uirtus, quam philosophi quoque 15 57

III
 AUCTORES § 12—14] cf. Minuc. Fel. c. 37, 3—5. § 13 s.] cf.

Addenda

EXPILATORES 20 (dilacerari — perpetitur). 22—442,4 (— emori)]
 Lucifer pag. 300, 14—18.

BRHSPV] 2 inpraessa R suis om. P notas om. R 3 et om. V
 fuerunt B¹ (fugerunt B²) RHP, fuerint S, fuerint V aliis B¹, corr. B³
 5 dilacerati S¹, dilacerato S² 6 existimant H, existimat P 7 tam
 om. H 8 morientium om. V unam P 9 cruciatos B¹, corr. B³
 posse] sponte sua B, posset V 10 uiri om. R 11 inspirata R, inspi-
 ratio H 12 patientiae H pueri ut de uiris taceam H 13 et] qui-
 bus P illis om. P 14 ignis (s. m. 1 uel 2) B potes V 15 reigulo H
 et quod H 17 se mortem H manu H 18 safaceret V hosti
 quem] hostemque B 19 accipit V, acciperet Heumannus infirmum B¹,
 corr. B³, infirmis H, infirmus S, femineus V 20 reppetitur V non S²
 21 quia (i. er.) B, qua H si] se P uellint (exp. m. 2) P, uellent edd.
 22 ¶ (i. e. de s. l. m. 2) deo S, in deo P

gloriabundi non re, sed uerbis inanibus iactant disserentes
 nihil esse tam congruens uiri sapientis grauitati atque constan-
 tia quam nullis terroribus de sententia et proposito posse de-
 pelli, sed tanti esse cruciari et emori, ne fidem prodat, ne ab
 officio discedat, ne metu mortis aut dolore acerbo subactus
 16 aliquid faciat iniustum: nisi forte delirare illis uidetur Flac-
 cus in lyricis, cum dicit:

iustum et tenacem propositi uirum
 non ciuium ardor praua iubentium,
 non uultus instantis tyranni
 mente quatit solida. 19

17 quo nihil uerius dici potest, si hoc ad eos referatur qui nullos
 cruciatus, nullam mortem recusant, ne a fide iustitiaque de-
 clinent, qui non tyrannicas iussiones, non praesidum gladios
 tremunt, quominus ueram et solidam libertatem constanti 15
 18 mente defendant, quae in hoc solo tuenda sapienti est. quis
 enim tam insolens, tam elatus est qui me uetet oculos in
 caelum tollere, qui inponat mihi necessitatem uel colendi quod
 19 nolim uel quod uelim non colendi? quid iam nobis ulterius

AUCTORES 8] *carm.* III 3, 1. 16—19] *cf.* Tertull. *Apolog.* c. 24
 (I pag. 218): uidete enim eqs.

EXPILATORES 12—15 nullos — tremunt] *Lucifer* pag. 301, 8s.:
 nullos — tremere possumus.

B(G)RHSPV 1 gloriabant// *H* rē *V* 2 grauitate *H* constantia *H*
 3 proposito et sententia *H*, sententiae (ae ex a m. 2) proposito *S* *edd.*, sed
cf. *Lucifer.* pag. 300, 17 de sententia et proposito depelli 4 tanto *H*
 mori *HPV*, sed *cf.* 439, 14 et *Lucifer.* pag. 300, 18 cruciari et emori pro-
 dant *B^{ae}*, corr. m. 1 uel 2 5 metum *H* dolorem *H* aceruo *B¹* (corr. *B²*) *V*,
 acerbis *S* subactus *S²* 6 deliberare *H* 8 uirum' ('est distinctio) *B*
 9 non ciuium] nuncium *P* iubentium' *B*, inuentium *HS¹* (alt. u in b
 corr. *S²*) *V* 10 infandi *B*, stantis *H* tyrannorum' (c m. 3) *B* 11 men-
 tem (-tē *S*) *BRS* solidam (-dā *S*) *BRS* 12 quo] quae (m er.) *H*
 13 iustitiae quae *H* 16 a Dant quae in hoc incipit codicis *G* pag. 105 (83)
 paene tota lecta quae] quae mihi (ex me ut uid. m. 1 uel 2) *B* sola *S*
 sapienti *R*, sapientia *cett.*; quae — sapientia (sic) est eicit *Heumannus*, sed
cf. *VI* 17, 26 haec uera constantia — solo 17 insolens tam] insolentestam
sic G me uetet] metuet *H*, metet (in minus cert.) *S¹*, uetet *S* uetat *B¹*,
 corr. *B²* 18 tollere? quis *edd.* quod nolim — colendi om. *P*

relinquatur, si etiam hoc quod uoluntate fieri oportet libido
 extorqueat aliena? nemo istud efficiet, si quid nobis ad con-
 temnendam mortem doloremque uirtutis est. quam constan-
 tiam si tenemus, cur stulti iudicamur facientes ea quae philo-
 sophi laudant? recte igitur Seneca incongruentiam hominibus
 obiectans ait: summa uirtus illis uidetur magnus ani-
 mus, et idem eum qui contemnit mortem pro furioso
 habent: quod est utique summae peruersitatis. sed hi
 uanarum religionum cultores eadem stultitia id obiciunt qua
 uerum deum non intellegunt: quos Sibylla Erythraea $\kappa\omega\varphi\omicron\upsilon\varsigma$
 et $\acute{\alpha}\nu\omicron\chi\tau\omicron\upsilon\varsigma$ uocat, surdos scilicet et excordes, qui nec audiant
 diuina nec sentiant, sed terram digitis suis imaginatam metuant
 et adorent.

14. Quae uero causa sit ut eos qui sapientes sunt stultos
 putent, magna ratio est — nec enim frustra falluntur —: quae
 nobis diligenter est explicanda, ut errores suos tandem si fieri
 possit adgnoscant. iustitia suapte natura speciem quandam
 stultitiae habet, quod ego et diuinis et humanis testimoniis

EPITOME 17 s.] c. 52, 1.

AUCTORES 6] frg. 29; cf. Addenda. 10] Orac. Sibyll. VIII 397.

B(G)RHSPV] 1 relinquatur HP^{ac} , relinquetur $BGRSP^{pc}$ (relinquatur) V
 hoc om. BG quo P uoluntati G, uoluntatem H, uolunt P 2 ex-
 torqueat R, extorquet cett. istud BGR, istud HSPV efficiat H
 quit G contempnendum B¹, -am corr. B³ 4 tenemus] exhibemus
 tenemus R iudicemur B, (u)d(φ)[c]emur G fa•ntes (c er.) P 6 ob-
 iectantib: H illius H 7 idem] ideo BG contemnet BG fu•rioso
 (tu er.) B, furioso P 8 prauitatis B, [p]r[au]itatis G illi G, hii RP,
 mihi H, ii edd. 9 religionum] [reru]m G colitores B¹, corr. B³
 id obiciunt om. S quia H 10 quos om. B¹G, quod B³ (in mg. add.) HV
 sibylla in mg. add. B³ graeca spatio relicto om. G ΚΙΟΙΦΟΥC B,
 cofum H 11 et] καὶ cum codd. Sibyll. edd. ΑΝΟΗΤΟΥC S, ΑΝΟΗ-
 ΤΟΥC V, anoetus H, ΑΝΟΗΤΟΙC P, ΑΝΕCΘΗΤΟΥC B, ΑΝΟCΙΟΥC R
 $\kappa\omega\varphi\omicron\iota$ καὶ $\acute{\alpha}\nu\omicron\chi\omicron\upsilon\varsigma$ codd. Sibyll. uocant (exp. m. 2) P et om. HS
 audiunt B¹ (corr. B²) S 12 imaginatam (pr. i ex alia litt., fort. e, m. 2) B,
 imaginata GH metuunt H 13 adorant H 14 u[er]a G sapientis B¹,
 corr. B² 15 quā H 17 potest H, ποῦς et in mg. sit V iustitias[ue]-
 teneaturret B¹, iustitiasuaq[ue]n•atura• B³ sua R quadam H 18 et
 ante diuinis] ex H [im]janis uel [in]janis G

confirmare possum. sed nihil fortasse aput istos agamus, nisi
eos de suis doceamus auctoribus non posse quemquam iustum
esse, quod est coniunctum cum uera sapientia, nisi idem stul-
tus esse uideatur. Carneades Academicæ sectæ philosophus,
cuius in disserendo quæ uis fuerit, quæ eloquentia, quod acu-
men, qui nescit ipsum, - ex prædicatione Ciceronis intellegit
aut Lucilii, aput quem disserens Neptunus de re difficillima
ostendit non posse id explicari,

non Carneaden si ipsum Orcus remittat,

is cum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, dispu-
tauit de iustitia copiose audiente Galba et Catone Censorio
maximis tunc oratoribus. sed idem disputationem suam postri-
die contraria disputatione subuertit et iustitiam quam pridie
laudauerat sustulit, non quidem philosophi grauitate, cuius
firma et stabilis debet esse sententia, sed quasi oratorio exer-
citii genere in utramque partem disserendi. quod ille facere
solebat, ut alios quidlibet adserentes posset refutare. eam
disputationem, qua iustitia euertitur, aput Ciceronem Lucius
Furius recordatur, credo quoniam de re publica disserebat, ut
defensionem laudationemque eius induceret, sine qua putabat
regi non posse rem publicam. Carneades autem ut Aristotelen

EPITOME 4—445, 5] c. 50, 8.

AUCTORES § 3—5] Cic. de rep. (III 6, 9). 9] lib. I frg. X.

B(G)RHSPV 1 in [fortas](se) desinit codicis *G* pag. 105 (83), se-
quitur pag. 106 (84), cuius in uerss. 1—9 pauca legi poterant 2 de] ex *H*,
sed cf. pag. 13, 4 suis] 5 uel 6 litt. euauerunt in *G* quemquam] quem *P*
3 cum om. *P* 4 Carneades Academicæ] carneademicæ *R*, carneademicæ *P*
academicæ *B*¹, academiae *H* sectæ *B*³ 5 in] *B*³ 6 intellegit *B*¹, corr. *B*³;
intellegat Heumannus 7 lucilii *R*, lucili *P* 8 explicare *B*¹, corr. *B*³
9 non carneaden (carneadem *H*) si *RHV*, nec si carneaden (-dē *S*) *BSP*;
cf. Lachmannum ad *Lucr.* pag. 313 dimittat *B* 10 is om. *R*
disputabit *B*¹, corr. *B*³ 11 de* (i er.) *B* censorib: *H*, censorio *V*
12 posttridie *V* 14 quidem] tamen *SP* cuius firma et stabilis] cuius
prudentialis stabilis *H* 15 esse debet *S* exercitio *H* 16 generi *H*
17 quilibet *R*, quodlibet *HS*, quidquidlibet *P* adferentes (aff- *S*) *BRSP*
eam] eadem *BP*, et in *H* 18 luciius (li er.) *B* 21 ut om. *P*¹ (s. l. *P*²) *V*
aristotelen *H*², aristotelē *S*

refelleret ac Platonem iustitiae patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia quae pro iustitia dicebantur, ut posset illam, sicut fecit, euertere. erat enim facillimum iustitiam 6 56
 5 radices non habentem labefactare, quia tum nulla in terra
 fuit, ut quid esset aut qualis a philosophis cerneretur. atque 7 89
 utinam tot ac tales uiri quantum eloquentiae, quantum animi, tantum etiam scientiae ad implendam defensionem summae uirtutis habuissent, cuius origo in religione, ratio in aequitate est! 8 91
 sed ii qui primam illam partem nescierunt, ne secundam quidem tenere potuerunt. uolo autem prius circumscripse ac 8 70
 breuiter quid sit ostendere, ut intellegatur philosophos ignorasse iustitiam nec id quod minime nouerant potuisse defendere. iustitia quamuis omnes simul uirtutes amplectatur, 9 53
 tamen duae sunt omnium principales quae ab ea diuelli separarique non possunt, pietas et aequitas. nam fides temperantia 15 42
 probitas innocentia integritas et cetera eiusmodi uel natura uel institutis parentum possunt esse in iis hominibus qui iustitiam nesciunt, sicuti semper fuerunt: nam Romani ueteres, qui 10 94
 iustitia gloriari solebant, iis utique uirtutibus gloriabantur quae, 20
 ut dixi, proficisci a iustitia possunt et ab ipso fonte secerni. 11 111

EPITOME 1] c. 50, 5. 6—446, 13. 16—18; 447, 12—19] c. 50, 5 (aequitatem). 7; cf. c. 29, 4 (haec . . iustitia) — 6.

B(G)RHSPV] 1 ac] et B patronos] platonos R 2 colligit R a Nia quae pro incipit codicis G pag. 107 (69), cuius in uerss. 1—13 pleraque legi poterant 3 illam scripsi conl. § 5 iustitia euertitur (§ 4 iustitiam . . . sustulit), c. 16, 12 iustitiam . . . utramque subuertit; illa BGRSPV, ille H 4 habentem] habentem labentem B labefactare] labefactare ut diceret an habentem laborare H, labefactari P tum om. S 5 ut om. P¹, s. l. P² certaretur Hartelius qualis a] quod non H 6 quantum] quamauam sic H quantum eloquentiae om. P eloquentiae (a er.) B quantumq. (q. add. m. 2?) B 7 scientiae om. P summa H 8 habuisset H origo (g ex c m. 2) H 9 sed] prae. cēt H ii R, hi BHSV, [hii] G, hii P primum H partem illam P ne] nec et BG secundam (a ex u m. 2) P 10 poterunt H uolo, S² prius (riu in ras. ex rae? m. 3) B 12 iustitia H nec om. H 13 iustitiam (exp. m. 2) P simul omnes SP omnis B amplectatur (m in ras. ex u? m. 3) B 14 amen V 17 possent (e ex i?) B iis R, his BHSP, hisdem V 18 fuerunt] nescierunt P nam Romani] romani autem P 19 iustitiā S gloriaturi P iis edd., his BRHSP iis utique] iustititque V 20 fonte* (s er.) H

- 24 pietas uero et aequitas quasi uenae sunt eius, his enim duobus
 24 fontibus constat tota iustitia: sed caput eius et origo in illo primo
 93 12 est, in secundo uis omnis ac ratio. pietas autem nihil aliud
 55 est quam dei notio, sicut Trismegistus uerissime definiuit, ut
 106 13 alio loco diximus. si ergo pietas est cognoscere deum, cuius
 62 cognitionis haec summa est ut colas, ignorat utique iustitiam
 70 14 qui religionem dei non tenet. quomodo enim potest eam ipsam
 12 15 nosse qui unde oriatur ignorat? Plato quidem multa de uno
 62 deo locutus est, a quo ait constitutum esse mundum, sed nihil
 70 de religione: somniauerat enim deum, non cognouerat. quodsi
 12 16 iustitiae defensionem uel ipse uel quilibet alius implere uoluisset,
 92 in primis deorum religiones euertere debuit, quia contrariae
 92 17 sunt pietati. quod quidem Socrates quia facere temptauit, in
 12 carcerem coniectus est, ut iam tunc appareret quid esset futurum
 92 iis hominibus qui iustitiam ueram defendere deoque sin-
 12 15 gulari seruire coepissent. altera est iustitiae pars aequitas:
 12 aequitatem dico non utique bene iudicandi, quod et ipsum
 12 laudabile est in homine iusto, sed se cum ceteris coaequandi,
 12 16 quam Cicero aequabilitatem uocat. deus enim, qui homines
 12 et generat et inspirat, omnes aequos id est pares esse
 12 uoluit, eandem condicionem uiuendi omnibus posuit, omnes ad
 12 sapientiam genuit, omnibus immortalitatem spopondit: nemo a
 12 17 beneficiis eius caelestibus segregatur. nam sicut omnibus
 12 unicum suum lumen aequaliter diuidit, emittit omnibus fontes,

EPITOME 5—10] c. 51, 1 (*a* nescierunt). 19—447, 15] c. 50, 6.

AUCTORES 4 s. (Trismegistus) alio loco] cf. II 15, 6. 19 aequalitatem] Lactantium locum Cic. de rep. I 27, 43 spectare existimat Maius; cf. tamen de off. I 25, 88; de or. I 42, 188; II 52, 209. § 16 s.] cf. Cyprian. de op. et elem. c. 25 (pag. 393, 23).

B(G)RHSPV] 1 hīs *P* enim] eius *V* 2 *a* Sed caput incipit codicis *G* pag. 108 (70) paene tota lecta illo om. *G* prima *S*¹ 3 in] et in *R* ac eras. *S* 4 definiuit statim ex definit *B* 7 ipsam om. *S* 8 multa om. *S* 9 est om. *P* 10 de religiones *R* quodsi] quia si *BG* 11 defensione *H* 12 regiones *H* 13 temptauit *B*, tem|tauit *G* 14 carcere *H* est ut] ut** (et *er.*) *H* 15 iis *R*, om. *B*, his *GHSPV* 16 seruire om. *S* pars iustitiae *H* pras *V* 19 aequalitatem *GV* 20 et (ante generat) om. *PV* spirat *H* 23 in beneficiis eius desinit codicis *G* pag. 108 (70) segregetur *B*¹, corr. *B*³ 24 suum om. *R* numen *B*¹, corr. *B*³ diuidi *H* et emittit *R* fontibus (*exp. m.* 2) *P*

uictum sumministrat, quietem somni dulcissimam tribuit, sic
 omnibus aequitatem uirtutemque largitur. nemo aput eum
 seruus est, nemo dominus: si enim cunctis idem pater est,
 aequo iure omnes liberi sumus. nemo deo pauper est nisi 18 48
 5 qui iustitia indiget, nemo diues nisi qui uirtutibus plenus est,
 nemo denique egregius nisi qui bonus et innocens fuerit, nemo
 clarissimus nisi qui opera misericordiae largiter fecerit, nemo
 perfectissimus nisi qui omnes gradus uirtutis impleuerit. quare 19 56
 neque Romani neque Graeci iustitiam tenere potuerunt, quia
 10 dispares multis gradibus homines habuerunt, a pauperibus ad
 diuites, ab humilibus ad potentes, a priuatis denique usque
 ad regum sublimissimas potestates. ubi enim non sunt uni- 20 108
 uersi pares, aequitas non est, et excludit inaequalitas ipsa iusti-
 tiam, cuius uis omnis in eo est, ut pares faciat eos qui ad
 15 huius uitae condicionem pari sorte uenerunt. 110

15. Duobus igitur illis iustitiae fontibus immutatis omnis 1
 uirtus et omnis ueritas tollitur et ipsa iustitia remigrat in
 caelum. ideo non est uerum illud bonum a philosophis reper-
 tum, quia ignorabant uel unde oreretur uel quid efficeret: quod
 20 nullis aliis praeterquam nostro populo reuelatum est. dicet 2 106
 aliquis: 'nonne sunt aput uos alii pauperes, alii diuites, alii
 serui, alii domini? nonne aliquid inter singulos interest?' nihil,
 nec alia causa est cur nobis inuicem fratrum nomen inperitia-
 mus, nisi quia pares esse nos credimus. nam cum omnia 3 55
 25 humana non corpore, sed spiritu metiamur, tametsi corporum

EPITOME 18—22] c. 50, 7.

AUCTORES 3 cunctis—est] cf. Lucr. II 992.

B(G)RHSPV] 1 subministrat HS somnii (alt. i add.) P² 2 laci-
 tur H illum R 3 si enim om. P 5 iustitiam BR 6 'qui' B³ in-
 nocuus sic B 7 operam BR 8 perfectissimus est S 9 neque Romani
 om. R putuerunt H 10 ad diuites ab humilibus om. R 12 regnū S¹,
 regni ras. corr. S², rerum V non om. H sint V¹ 13 et om. BHP
 ipsam R 14 faciet P 15 pare R 16 duob? (b; m. recent.) P 17 et
 (ante omnis) om. B et (ante ipsa) om. R 18 illū V¹ post bonum
 s. l. qd V filosofis H, filosofiis V 19 ignorabat B¹ (corr. B²) H
 oriretur (i ex e B²R¹) BRS effereret R 20 nullus V preter V dicit B
 21 pr. alii H 23 ne S aliqua R inperitiamur R, inperitiamus dñ (corr. m. 2) P
 25 metiamur (a. er.) H tamen si P corporum] seruorum Heumannus, recte?

sit diuersa condicio, nobis tamen serui non sunt, sed eos et
 4 habemus et dicimus spiritu fratres, religione conseruos. diuitiae
 quoque non faciunt insignes, nisi quod possunt bonis operibus
 82 facere clariores. diuites sunt enim non quia diuitias habent,
 sed quia utuntur illis ad opera iustitiae, et qui pauperes ui-
 dentur, eo tamen diuites sunt, quia et non egent et nihil con-
 32 5 cupiscunt. cum igitur et liberi seruis et diuites pauperibus
 humilitate animi pares simus, aput deum tamen uirtute discer-
 61 6 nimur: tanto quisque sublimior est quanto iustior. si enim
 iustitia est parem se etiam minoribus facere, quamquam hoc 10
 ipso praecellit, quod se inferioribus coaequauit, tamen si non
 tantum quasi parem, sed etiam quasi minorem se gesserit, utique
 84 7 multo altiorem dignitatis gradum deo iudice consequetur. nam
 profecto in hac uita saeculari quoniam breuia et caduca sunt
 omnia, et praeferunt se alteris homines et de dignitate conten- 15
 dunt, quo nihil foedius, nihil adrogantius, nihil a sapientiae
 ratione submotius: rebus enim caelestibus contraria sunt ista
 108 8 uniuersa terrena. sicut enim sapientia hominum summa
 stultitia est aput deum, stultitia, ut docui, summa sapientia
 est, sic deo humilis et abiectus est qui fuerit conspicuus et 20
 111 9 sublimis in terra. nam ut taceam quod haec praesentia ter-
 rae bona, quibus magnus honos tribuitur, uirtuti contraria sunt

19 ut docui] c. 12, 3 ss. 14, 1 ss.

AUCTORES 18] I Cor. 3, 19.

BRHSPV] 1 et om. P 2 spiritus B² 3 nisi (isi in ras. ex ū ?
 m. 3) B quos B¹, s. l. corr. B³ 5 qui] quia R^{ac} (a del.) HV^{ar}
 6 non] /// V 7 serui H 8 sumus HV tamen] autem B 9 et
 tanto RS iustior est (exp. m. 3) B 10 patrem V etiam et B facere]
 facere debet R quam P 11 praecelleat S, praecellat P 12 parem —
 quasi om. V 13 dignitatis P² 14 quoniam] quamquam Heumannus,
 in qua tamen Buenemannus 15 omnia om. B alteris] a litteris B
 hominis P 16 est foedius P a om. R, s. l. P sapientiū, S², sapienti P,
 sapientis V edd. 17 summotius RPV, semotius edd., remotius Walchius
 ista] omnia uel H 18 sicuti H 19 stultitia est apud deum om. RP
 stultia (ante ut) H summa om. B 20 est om. P si R et om. V
 21 terrae bona B³ terra V 22 honor RPV uirtutis BP^{ac} (s ex-
 punx. P¹²)

et uigorem mentis eneruant, quae tandem potest firma esse nobilitas, quae opes, quae potentia, cum possit deus reges quoque ipsos inferiores etiam infimis facere? et ideo consulens nobis deus inter diuina praecepta illud praecipue posuit: qui se extollit, humiliabitur, et qui se humiliat, exaltabitur. cuius praecepti salubritas docet quod qui se apud homines planum fecerit humilemque praebuerit, hic apud deum praecellens et insignis habeatur. neque enim falsa est illa sententia quae apud Euripidem fertur in hunc modum:

10 quae hic mala putantur, haec sunt in caelo bona.

16. Exposui causam cur philosophi nec inuenire iustitiam nec defendere potuerunt: nunc redeo ad id quod intenderam. Carneades ergo, quoniam erant infirma quae a philosophis adseriebantur, sumpsit audaciam refellendi, quia refelli posse intellexit. eius disputationis summa haec fuit: iura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet uaria pro moribus, et apud eosdem pro temporibus saepe mutata, ius autem naturale esse nullum; omnes et homines et alias animantes ad utilitates suas natura ducente ferri; proinde aut nullam esse iustitiam aut, si sit aliqua, summam esse stultitiam, quoniam sibi noceret alienis commodis consulens. et inferebat haec argumenta: omnibus populis qui flourerent inperio et Roma-

EPITOME c. 16] c. 50, 8; 51, 2. 15—450, 3] c. 51, 2 s.

AUCTORES 4] Matth. 23, 12. 9] frg. 1100 inter dubia et spuria ap. Nauckium. § 2—4] Cic. de rep. (III 12, 21).

BRHSPV] 1 eneruat S firma potest B firma] summa H 2 deus om. S 3 infimis S 5 humilabitur R 6 cuius] quibus R 7 hominem H 8 excellens B³ 9 euripidem RH, euripidem BP, euripidē S, euripiden V in om. P 10 que V 12 potuerint Heumannus none P¹, corr. P² 13 ero* (g. er.) sic H adserebantur codd. recent. et edd., adferebantur (aff- RS) C; cf. pag. 453, 4 14 posse* B 15 dispositionis H fuit om. R 16 sancsisse B, sancxisse P pro] p. eras. H 17 et apud — temporibus s. l. P² 18 naturale esse nullum omnino, sed homines con. Halmius (in ed. Cic.) cod. Monacensem Lact. (qui nullum omittit) secutus omnis V omnes et] omne sed H 20 ferri (f. ex t. m. 2) P 23 flos erant B, florent V

XVIII. Lact. I.

nis quoque ipsis, qui totius orbis potirentur, si iusti
 uelint esse, hoc est si aliena restituant, ad casas esse
 5 redeundum et in egestate ac miseriis iacendum. tum
 omissis communibus ad propria ueniebat. bonus uir inquit
 si habeat seruum fugitiuum uel domum insalubrem ac
 pestilentem, quae uitia solus sciat, et ideo proscribat
 ut uendat, utrumne profitebitur fugitiuum se seruum
 uel pestilentem domum uendere an celabit emptorem?
 6 si profitebitur, bonus quidem, quia non fallit, sed
 tamen stultus iudicabitur, quia uel paruo uendet uel
 omnino non uendet; si celabit, erit quidem sapiens,
 7 quia rei consulit, sed idem malus, quia fallit. rursus
 si reperiatur aliquem qui orichalcum se putet uendere,
 cum sit illud aurum, aut plumbum, cum sit argentum,
 tacebitne, ut id paruo emat, an indicabit, ut magno?
 8 stultum plane uidetur malle magno. unde intellegi uole-
 bat et eum qui sit iustus ac bonus stultum esse et eum qui
 sapiens, malum, et tamen sine perniciem fieri posse ut sint ho-
 9 mines paupertate contenti. transcendebat ergo ad maiora, in

EPITOME 12—19] c. 51, 4. 19—451, 16] c. 51, 5.

AUCTORES § 5—13] Cic. de rep. (III 19, 29 ss.).

B(G)RHSPV 1 poterentur *R¹HP¹*, corr. *R²P²* 2 hoc est om. *P*,
 hoc est hoc ē *V* 3 et in egestate — iacendum om. *P* in egestate] ne-
 cessitate *V*, sed cf. *Epit.* 51, 3 ad casas et egestatem reuertentur cum *BPV*
 tum omissis] commissis *H* 4 ueniebant *BH* 5 habeat (a in ras. ex
 2 litt. m. 2) *B* fugitiuum *B* 6 solus (1 ? cr.) *B* perscribat (pro- *B¹*) *B²*
 7 fugitiuum *H* se seruum codd. recent. et edd., cf. 5 et pag. 457, 21;
 se *BRHV*, se *S¹*, seruū *S²*, om. *P* 9 profitebitur] profitebitur emptorem
 fugitiuum esse *P* fallit *BH* 10 uendit *B¹*, corr. *B²* 11 celauit *B^{ae}*,
 corr. m. 1 uel 2 celabit erit] celauerit *P* 12 rei] sibi in ras. ex rei
 ut uid. *B²* fallit *H* rursus *B* 13 repperiat *BRHP* orichalcum *H*,
 auricalcum *S*, orichalcum *P*, oricalcum *V* 14 illū *S¹*, illud *S²* 15 ut]
 aut *P* emāt (t add. m. 2) *S* an om. *P* 16 stultum — magno in inf.
 mg. *P²* uideatur *H* a M[a]gn[o] unde incipit codicis *G* pag. 109 (51),
 cuius in uerss. 1—11 pleraque legi poterant 17 et] ut *R*, om. *S* uerba
 et eum — stultum esse bis, altera expunxit *V* 18 tamen sine perniciem
 om. *P* et tamen — contenti cicit Heumannus, sed cf. *Epit.* 51, 5 sed facile
 de damno est posse] potest *B*, [po]tes(t) *G* 19 transcendebat *B³*

quibus nemo posset sine periculo uitae iustus esse. dicebat enim:
nempe iustitia est hominem non occidere, alienum
prorsus non attingere. quid ergo iustus faciet, si 10
forte naufragium fecerit et aliquis inbecillior uiribus
5 tabulam ceperit? nonne illum tabula deturbabit, ut
ipse conscendat eaque nixus euadat, maxime cum sit
nullus medio mari testis? si sapiens est, faciet: ipsi
enim pereundum est, nisi fecerit; si autem mori ma-
luerit quam manus inferre alteri, iam iustus ille, sed
10 (idem) stultus est, qui uitae suae non parcat, dum
parcit alienae. item si acie suorum fusa hostes in- 11
sequi coeperint, et iustus ille nactus fuerit aliquem
saucium equo insidentem, eum parcat, ut ipse occi-
datur, an deiciet ex equo, ut ipse hostem possit effu-
15 gere? quod si fecerit, sapiens, sed idem malus, si non
fecerit, iustus, sed idem stultus sit necesse est. ita 12
ergo iustitiam cum in duas partes diuisisset, alteram ciuilem
esse dicens, alteram naturalem, utramque subuertit, quod illa
ciuilis sapientia sit quidem, sed iustitia non sit, naturalis autem
20 illa iustitia sit quidem, sed non sit sapientia. arguta haec 13
plane ac uenenata sunt et quae Marcus Tullius non potuerit
refellere. nam cum faciat Laelium Furio respondentem pro

EPITOME 20] c. 52, 1 acuta ista sane.

B(G)RHSPV] 1 posset *P*² iustus — nempe *om. R* dicebat *B*
2 nempe (*p in ras. ex r ? m. 3*) *B* iustitia* (*m er.*) *B*, iusti *H* 3 ad-
tingere *HV* ergo *ex* enim *P*² 4 naufragiū (*u ? post g er., ū in ras.*
ex a ? m. 2) *B* fecerit *ex* faceret *P*² aliqui *P* inbecillior *B* 5 ta-
bula] tabulam *R* deturbauit *R* 7 (in) medio *Otto* faciet — pereundum
est *om. R* 8 per eundem *V* 9 manus] malus *B*¹, *corr. B*² iam iustus *S*,
iam non est iustus *B*, iam non iustus *RHPV*; iam uero iustus *edd.*
10 idem *addidi conl. 16; 456, 18; Epit. 51, 4. 5* est *om. R* parcat *P*
11 fūsa (*exp. m. 2*) *P* hostis (*i in ras. ex e m. 2*) *B*, ostes *H* 12 ce-
perint (*i ras. ex e*) *S* nactus *R*, nactus *S*² fuerint *P* 14 dei-
ciat *V* ostem *H* 17 alteram — alteram] unam ciuilem et alteram *R*
20 arguta] acuta *Epit. 52, 1* ab [Ha]ec plane incipit codicis *G pag. 110 (52)*,
cuius in uers. 1—8 pauca legi poterant 21 plane (*e ex a*) *B*; sane
Epit. 52, 1 uenenata *G*, uenenata *H*

iustitiaque dicentem, inrefutata haec tamquam foueam praetergressus est, ut uideatur idem Laelius non naturalem, quae in crimen stultitiae uenerat, sed illam civilem defendisse iustitiam, quam Furius sapientiam quidem esse concesserat, sed iniustam.

- 1 17. Quod ad praesentem disputationem pertinebat ostendi 5
quomodo iustitia similitudinem stultitiae gerat, ut adpareat non
sine causa decipi eos qui putant nostrae religionis homines
stultos esse, qui talia facere uideantur qualia ille proposuit.
2 nunc maius a me exigere sentio, ut ostendam quare iustitiam
deus stultitiae specie conuolutam ex oculis hominum uoluerit 10
auferre, si prius Furio respondero, quia parum plene respondit
Laelius. qui profecto licet sapiens fuerit, ut uocabatur, patrocinari tamen uerae iustitiae nullo modo poterat, quia caput
3 ipsum fontemque iustitiae non tenebat. nobis autem facilius
est ista defensio, quibus caelesti beneficio familiaris est ac 15
penitus nota iustitia quique illam non nomine, sed re nouimus.
4 nam Plato et Aristoteles honesta quidem uoluntate iustitiam
defendere cupierunt effecissentque aliquid, si conatus eorum
bonos, si eloquentiam, si uirtutem ingenii diuinarum quoque
5 rerum doctrina inuisset. itaque opus illorum inane atque in- 20
utile iacuit nec cuiquam hominum persuadere potuerunt ut
eorum praescripto uiueret, quia fundamentum a caelo disci-

EPITOME c. 17] c. 52, 1—5. 6] c. 52, 1. 9—453, 9] c. 52, 1
sed — possumus 17—453, 1] c. 50, 5.

AUCTORES § 4] cf. Cic. de rep. III 8.

BRHSPV] 1 inrefutata haec tamquam (= et — m. 1 uel 2, sed nunc
crasa) foueam (s. l. m. 3) B inrefutata S² 2 in crimen] incre-
mentum B¹, incrementum B³ 3 stultitiae (e s. l. ex alia littera a m. 2
scripta corr. m. 3) B 4 quam] quam quidem (quidem post sap. non
deest) H quidem esse sapientiam R consenserat H iniustitiam V
6 iustitiam (~ er.) V stultitiae similitudinem H generat R ad-
pareat B, appareat cett. 8 qualia (i er.) H 10 deum B¹, corr. B²
speciem B conuolutam (a er., u add. m. 2) V 11 plane B¹, corr. B³
12 fuerat B¹, corr. B³ 13 quia V, qui cett. 14 fontem qui V 16 qui-
que] que B¹, qui corr. B³ 17 honeste (a er.) H uoluntatem P
18 cupierunt HS, cupiuerunt P² effecissentque B³ si om. H 19 post
uirtutem s. l. animi et B³ 20 inuisset (alt. u in ras. ex ss? m. 2) B
22 an (ex) eorum? perscripto (-bto R) RP uiuerent BH a] e B

plina illa non habuit. nostrum opus certius sit necesse est, 6 23
 quos deus docuit. illi enim depingebant uerbis et imagina- 24
 bantur iustitiam quae in conspectu non erat, nec praesentibus
 exemplis confirmare poterant quae adserebant. responderi 7 89
 5 enim posset ab audientibus non posse ita uiui, sicut illi sua
 disputatione praescriberent, adeo ut nulli adhuc extiterint qui
 id genus uitae sequerentur. nos autem non uerbis modo, sed 8 79
 etiam exemplis ex uero petitis uera esse quae a nobis dicuntur
 ostendimus. sensit igitur Carneades quae sit natura iustitiae, 9 86
 10 nisi quod parum alte perspexit stultitiam [non]... esse: quam-
 quam intellegere mihi uideor qua mente id fecerit. non enim
 uere existimauit eum stultum esse qui iustus est, sed cum
 sciret non esse et rationem tamen cur ita uideretur non con-
 prehenderet, uoluit ostendere latere in abdito ueritatem, ut de-
 15 cretum disciplinae suae tueretur, cuius summa sententia est
 nihil percipi posse. uideamus ergo utrumne iustitia foedus 10 110
 aliquod habere cum stultitia possit. iustus inquit si aut 103
 eum saucio aut tabulam naufrago non ademerit, ut
 ipse animam suam liberet, stultus est. primum omnium 11
 20 nego ullo modo fieri posse ut homini, qui quidem uere iustus

EPITOME 16—18] c. 52, 5.

AUCTORES 17] cf. supra c. 16, 10.

BRHSPV] 2 quod BV do^ouit (1 er., c add. m. 2) V depingebant H
 3 non erat bis, alt. expunxit V 4 adserebant HV, auferebant B¹, ad-
 ferebant (aff. RS) B²RSP 5 possit H sicut] quemadmodum R
 6 adō (~ er.) V athuc B quid B², quid R, quid id (exp. m. 2) P
 7 sequerentur B² modo uerbis SP, sed etiam bis, alt. eras. S 8 uero]
 ufo (i. e. uestro) S 10 quodparum P² paruum H a te H, alta S,
 alt (i. e. alter) P prospexit S; intercidisse dicens uel sim. aut ante esse
 (fort. uoce non ab interpolatore superscripta expulsum) aut post secutus
 Schoellium et Thilonem statui maxime propter fecerit 11; an perspi(ciens
 dixit? stultitia B non eieci Heumannum eam pro non scribentem se-
 cutus est B quamquam] quam B 12 uere om. B existimauerit V
 eum] eum uero B est sed] esset BH 13 et eras. B rationē (~ m. 2) S
 tamen om. B ita in mg. m. 1 uel 2 S uideatur B comprehendere B
 14 uoluit B² latere om. P 16 posse percipi H ergo** B 17 aliquid B,
 aliquid H 18 eum R, *equum (a er., u add. m. 2) B, cum HV, equum S,
 equum ex eum P tabula R naufrag*o (i er.) B, naufrag*o S²
 19 suam om. R 20 nullo H

- sit, eiusmodi casus eueniat, quia iustus neque cuiquam nato
 12 inimicus est neque quicquam omnino adpetit alienum. cur 3
 enim nauiget aut quid petat ex aliena terra cui sufficiat sua? 2
 cur autem belligeret ac se alienis furoribus misceat in cuius
 13 animo pax cum hominibus perpetua uersetur? scilicet pere- 5 3
 grinis mercibus aut humano sanguine delectabitur qui nec
 lucrum sciat adpetere, cui sufficiat uictus, et non modo ipse
 caedem facere, sed interesse facientibus ac spectare ducat nefas.
 sed omitto ista, quoniam fieri potest ut uel inuitus ad haec
 14 subeunda cogatur. adeone ergo iustitiam, o Furi uel potius o 10 2
 Carneade, cuius est illa omnis oratio, tam inanem, tam super-
 uacuum tamque contemptam deo putas, ut nihil possit nihilque
 15 habeat in sese quod ad custodiam sui ualeat? sed uidelicet 4
 qui sacramentum hominis ignorant ideoque ad hanc tempora-
 lem uitam referunt omnia, quanta sit uis iustitiae scire non 15
 16 possunt. nam et cum de uirtute disputant, quamuis intel- 2
 ligant aerumnis ac miseriis esse plenissimam, tamen expetendam
 esse aiunt sua causa: eius enim praemia, quae sunt aeterna et
 45 immortalia, nullo modo uident. sic rebus omnibus ad hanc 1
 praesentem uitam relatis uirtutem plane ad stultitiam redigunt, 20
 53 siquidem tantos huius uitae labores frustra et inaniter suscipit. 2
 17 sed haec alio loco plenius, interim de iustitia, ut coepimus:
 cuius tanta uis est, ut cum oculos in caelum sustulerit, a deo
 92 18 mereatur omnia. recte igitur Flaccus tantam esse dixit inno- 1
 centiae uim, ut ad tutelam sui non egeat nec armis nec uiri- 25
 bus, quacumque iter fecerit:

22 alio loco] c. 18, 4 ss.

B(G)RHSPV 1 sit] s sic *R* 2 iniquus *P* ne *P* 3 sufficiat *scripsi*,
 sufficit *C* 4 belligeret *P*, a *expunx.* *P*² 5 uersatur *S*² 6 ne* (c *er.*) *B*
 ne plucrum *H* 7 sufficiat *H*, sufficit *cett.* 8 ac] ab *R* a^o spectare, *S*²
 10 a dō - Ne *V* ergo] igitur *P* 11 *P*, 6 *V* furii *RPV* 12 *P*, 6 *V*
 11 carneadae *R*, carneades *V* 12 putas] putas esse *R* 13 sese* (d *er.*) *B*
 ad om. *P* 14 qui] quia *BH* 15 reperunt *B*¹, corr. *B*² et quanta *RS*
 17 tam *R* 19 hinc fere incepit codicis *G* pag. 111 (173), cuius in
 uerss. 24. 25. 31 perpauca legi poterant 20 relati *B* uirtute *H* sane *H*
 21 siquid *H* 22 loco om. *R* 23 est] ē, *S*² 24 innocentie, *S*² 25 uis *S*¹
 suam sui *V* uirtutibus *H*

integer uitae scelerisque purus
 non eget Mauris iaculis nec arcu
 nec uenenatis grauida sagittis,
 Fusce, pharetra,
 siue per Syrtis iter aestuosas
 siue facturus per inhospitalem
 Caucasum uel quae loca fabulosus
 lambit Hydaspes.

non potest ergo fieri quin hominem iustum inter discrimina 19
 10 tempestatum atque bellorum caelestis tutela custodiat ac non,
 etiamsi cum parricidis et nocentibus nauiget, aut malis quoque
 pereatur, ut una iusta et innocens anima liberetur, aut certe
 2 pereuntibus ceteris sola seruetur. sed concedamus posse fieri 20 110
 quod proponit philosophus: quid ergo iustus faciet, si nactus
 2 15 fuerit aut in equo saucium aut in tabula naufragum? non in-
 uitus confiteor: morietur potius quam occidat. nec ideo tamen 21
 iustitia, quod est singulare hominis bonum, stultitiae nomen
 2 accipiet. quid enim melius, quid carius esse homini debet 13
 quam innocentia? quae utique tanto perfectior sit necesse est,
 20 quanto illam perduxeris ad extremum morique malueris, ne
 3 quid de innocentiae ratione minuat. stultitia est inquit 22 69

EPITOME 14—456, 1] c. 52, 5. 18 s. (innocentia)] cf. c. 55, 4.

AUCTORES 1 ss.] carm. I 22, 1 ss. 21 s.] cf. supra c. 16, 10.

B(G)RHSPV] 1 integra* (s er.) B, interger H puras B¹, pura B²
 2 eget H iaculis' (est distinctio) B artu V 4 Fusce] fuisse B, fugare R,
 fuscae H pharetra' (h m. 2) B, faretra cett. 5 syrtis P aestuosas B
 6 siue B² inhospitalē (ē in ras. ex 3 uel 4 litt. m. 2) S, inhospitalem
 (h ex d) P 7 caucasum B uelquue B², uel quē S fabulo* (s et a m. 2) S
 8 labitti B¹, lābit* B², ambit H lambithy daspes V hidaspes S 10 cae-
 lestes P 11 parricid*is B 12 pascatur B¹, corr. B², paccatur V anima
 et innocens S 13 solus seruetur B² 14 ergo S² nactus BRH, nactus PV,
 nactus S² 15 aequo B^{ar} H^{ar} P 16 occidat B, occidet cett. tamen
 om. B 17 iustitia* (m er.) B singulari B¹, corr. B² homini^s B³,
 hominib: H 18 hinc fere incepit codicis G pag. 112 (174), in qua nihil
 legi poterat 19 quae (e add. m. 3) B tanto B³ sit] est B¹, corr. B²
 post est s. l. dici add. B², sed nunc erasum 20 quanto illam B³ per-
 duxerit HP¹, t in s corr. P² nequit B 21 muniatur V^{ac}

- 96 alienae animae parcere cum perniciē suae. num etiam
pro amicitia perire stultum iudicabis? quid ergo illi familiares
Pythagorei laudantur a uobis, quorum alter se tyranno uadem
mortis pro altero dedit, alter ad praestitutum tempus, cum
iam sponsor eius duceretur, praesentiam sui fecit eumque inter- 5
uentu suo liberauit? quorum uirtus in tanta gloria non habe-
retur, quod alter pro amico, alter etiam pro fide mori uoluit,
112 23 si stulti putarentur. denique ob hanc ipsam uirtutem tyrannus
iis gratiam rettulit utrumque seruando et hominis crudelissimi
112 natura mutata est. quin etiam deprecatus esse dicitur ut se 10
tertium in amicitiam reciperent, non utique tamquam stultos,
52 24 sed tamquam bonos et sapientes uiros. itaque non uideo
quare, cum pro amicitia et fide mori summa gloria computetur,
89 non etiam pro innocentia perire sit homini gloriosum. ergo
stultissimi sunt qui nobis crimini dant mori uelle pro deo, cum 13
ipsi eum qui pro homine mori uoluit, in caelum summis laudi-
112 25 bus tollant. denique, ut concludam disputationem, non posse
eundem iustum esse ac stultum, eundem sapientem et iniustum
10 docet ipsa ratio. qui enim stultus est, quid sit iustum ac bonum
nescit et ideo semper peccat. ducitur enim quasi captiuus a uitis 20
111 nec resistere ullo modo potest, quia caret uirtute, quam nescit.
26 iustus autem ab omni se peccato abstinet, quod aliter facere
24 non potest quam si habeat recti prauique notitiam. rectum

EPITOME 17-458, 8] c. 52, 1-4.

AUCTORES 1-11] cf. Valer. Max. IV 7, ext. 1.

BRHSP(-2)V] 1 perniciē B, parniciā R, pernitiae PV sua RH
num] siue S 2 amicitia] amico ita R iudicabit V, iudicabitur edd.
ab amicitia peri codex P in eadem pagina statim transiit ad uerba c. 20, 12
etiam mimos agi 3 pythagore H, spythagorei V 4 mortis] de mortis
in S² alter] ad ut uid. S¹, alt (i. e. alter) S² praestitutum] praestitit
utrum H 5 praestantiam V 6 habetur R 7 quod] cum V edd.
maluit H 8 ipsā uirtutē (duo ~ m. 2) S 9 iis R, his BSH, is V
retulit SV utramque H seruando H credelissimi V^{ac} 10 qui R
14 homini sit B 15 stultissimi sunt] stultissimi (i. e. -mis) S cri-
mina RV^{ac} cum] qui S 16 uoluit mori V laudant tollant R 18 iustum
— sapientem om. V iustum] sapientem R eundemque S sapientem
et iniustum] insipientem et iustum R 19 qui] quis R quit B, qui
quid R 22 om+ni (i. er.) V 23 non] numquam H quam si] nisi H

3 autem discernere a prauo quis potest nisi sapiens? ita fit ut 6
 3 numquam possit iustus esse qui stultus est, neque sapiens qui 68
 fuerit iniustus. quod si est uerissimum, manifestum est eum 27
 qui aut naufrago tabulam aut eum saucio non ademerit
 5 stultum non esse, quia haec facere peccatum est, a quo se
 2 sapiens abstinet. uideri tamen et ipse confiteor per hominum 28 52
 4 errorem ignorantium cuiusque rei proprietatem. itaque omnis 69
 2 haec quaestio non tam argumentis quam definitione dissoluitur. 54
 stultitia igitur est in factis dictisque per ignorantiam recti ac 29
 2 10 boni erratio. ergo stultus non est qui ne sibi quidem parcat, 56
 dum ne noceat alteri, quod est malum. quod quidem nobis et
 2 ratio et ueritas ipsa praescribit. in omnibus enim uidemus 30 110
 animalibus, quia sapientia carent, conciliatricem sui esse natu-
 2 ram. nocent igitur aliis, ut sibi prosint: nesciunt enim quia 108
 2 15 malum est nocere. homo uero quia scientiam boni ac mali 31 * 82
 habet, abstinet se a nocendo etiam cum incommodo suo, quod
 animal irrationale facere non potest, et ideo inter summas homi-
 4 nis uirtutes innocentia numeratur. quibus rebus apparet sapien- 67
 tissimum esse qui mauult perire ne noceat, ut id officium quo
 2 a mutis discernitur seruet. nam qui uendentis errorem non 32 112
 20 redarguit, ut aurum paruo emat, aut qui non profitetur fugiti-
 uum seruum uel pestilentem se domum uendere lucro et com-
 4 modo suo consulens, non est ille sapiens, ut Carneades uideri
 uolebat, sed callidus et astutus. calliditas autem et astutia in 33 100
 25 mutis quoque animalibus sunt, uel cum insidiantur aliis et dolo
 capiunt, ut deuorent, uel cum insidias aliorum uario genere delu-

EPITOME 17 s. (innocentia)] c. 55, 4.

BRHSV] 2 esse iustus S 4 naufrag*o (i er.) B eum RV, equum B²,
 *equum (a er.) H, equum S sauciato H 7 omnis om. S 9 igitur] ergo B
 factis B³ uictisque B¹, corr. B³, dictisque omnibus R 10 erratio B³,
 erratio H parcat — quod quidem om. V 11 dummodo ne H 12 per-
 scribit ex prescribit B³, perscribit R 13 consiliatricem B 15 uero]
 enim H qui BH 16 nocendo R incommodo] in modo S 18 nu-
 meratur R 19 mauult H² 20 multis B^{ar} H errore H 22 se ser-
 uum H uel] aut B se hic om. H uero B¹, lucro B³ 24 astutia*
 (s er.) H 25 quoque] quidem B 26 ut V² insidia H deludunt
 (e ex i m. 2) R

409

34 dunt, sapientia uero in hominem solum cadit. sapientia est
 96 enim intellegentia uel ad bonum rectumque faciendum uel ad
 abstinentiam dictorum factorumque improborum. lucro autem
 numquam sapiens studet, quia bona haec terrena contemnit, nec
 quemquam falli patitur, quia boni uiri officium est errores
 30 hominum corrigere eosque in uiam reducere, siquidem socialis
 est hominis ac benefica natura, quo solo cognationem cum
 deo habet.

1 18. Sed nimirum haec causa efficit ut stultus esse uideatur
 60 qui egere aut mori malit quam noceat uel eripiat aliquid
 alteri, quod hominem morte deleri putant. ex qua persua-
 sione omnes cum uulgi tum etiam philosophorum nascuntur
 112 2 errores. si enim post mortem nihil sumus, profecto stultis-
 simi est hominis non huic uitae consulere, ut sit quam diutina
 110 3 et commodis omnibus plena. quod qui faciet, a iustitiae
 95 regula discedat necesse est. si autem superest homini uita
 melior et longior, quod et philosophorum magnorum argumentis
 et uatum responsis et prophetarum diuinis uocibus discimus,
 hanc praesentem cum bonis suis contemnere sapientis est,
 108 4 cuius omnis iactura immortalitate pensatur. aput Ciceronem
 idem ille iustitiae defensor Laelius uult inquit paene uirtus
 honorem nec est uirtutis ulla alia merces. est plane
 et quidem uirtute dignissima, quam tu, Laeli, numquam poteras

EPITOME 9—20] c. 52, 6 s.

AUCTORES § 4—8] de rep. (III 28, 40).

EXFILATORES § 2 s.] Lucifer pag. 302, 6—15.

BRHSV] 1 hominē (~ m. 2) V 2 faciendum om. S ad om. H,
 s. l. V m. 1 uel 2 3 abstinentia H 5 falli patitur] fallit potius H
 6 reducere H 10 quia B mori bis R 11 putent B 12 tum
 (ante uulgi), t ex c m. 2 S 14 est] esset B¹, corr. B², om. V diu-
 turna R, diutina etiam Lucifer pag. 302, 9 15 quod] quodsi S 17 lon-
 gior] longiore longiorē H 18 uatum] tantis uatum B 19 cum bonis
 suis Lucifer 302, 13 20 iactura B³ mortalitate B¹, immortalitate B², im-
 mortalitatē S¹, ~ del. S² 21 Uult H, uult (t postea add. m. 1) S paene]
 poena et B; plane H edd., sed fort. e proximo est plane ortum est 22 nec
 est om. R, necesse est H illa R 23 et om. B tute H quamtu'lae
 linū quā poteras (lineolas ante l add. et l ras. ex c uel t corr. m. 2) V

4 suspicari: nihil enim diuinarum noueras litterarum. quam
 tamen illa inquit accipit facile, exigit non acerbe.
 erras uehementer, si putas ab homine praemium solui posse
 uirtuti, cum ipse alio loco uerissime dixeris: huic tu uiro
 5 quas diuitias obicies? quae imperia? quae regna? qui
 ista putat humana, sua bona diuina iudicat. quis ergo 5
 te sapientem, Laeli, putet, cum ipse tibi loquere contraria et
 paulo post uirtuti adimas quae dedisti? sed uidelicet ignorantia 90
 ueri facit incertam labantemque sententiam. deinde quid ad 6 55
 10 iungis? sed si aut ingrati uniuerſi aut inuidi multi
 aut inimici potentes suis uirtutem praemiis spoliant,
 — o quam fragilem, quam inanem uirtutem induxisti, si spoliari 7
 praemio suo potest! quae si bona sua diuina iudicat, ut
 aiebas, qui possunt existere tam ingrati, tam inuidi, tam po-
 15 tentes, qui uirtutem spoliare ualeant iis bonis quae fuerint in
 eam conlata diuinitus? — ne illa se inquit multis sola 8 56
 ciis oblectat maximeque suo decore se ipsa sustentat.
 quibus solaciis? quo decore? cum in crimen saepe ueniat et
 in poenam decor ille uertatur. quid enim, si, ut Furius dice- 9 106
 20 bat, rapiatur uexetur exterminetur egeat, auferantur
 ei manus, effodiantur oculi, damnetur uinciatur ura-

EPITOME 16—460, 20. 461, 8—12] c. 52, 7—9.

AUCTORES 19 ss.] cf. supra c. 12, 5.

EXPILATORES 15 s.] Lucifer pag. 303, 8 s. 20—460, 1] idem
 pag. 303, 9—11.

B(-12)RHSV 2 accipiat *S*, accepit *V* 3 posse *om. V* 4 uirtute *RH*
 6 quis *V* 7 te *om. R* laelii sapientem *R* sapientissimum *B* cum
om. H 8 quā *H* 9 labentemque (*sed pr. e ex a ut uid. m. 3 B*) *BH*
 sententiam] faciam *R* quod *V* adiunges *H* 10 ingrati] ignorant *B*¹,
*corr. B*² 11 a***ut (*lii er.*) *B* inimici *B*² 12 quam** (*ante inanem*) *B*
 a quam** *codex B* in eadem pagina transilit ad pag. 460, 23 catur et
 si filius, partem quae intercidit in *mg. super. et inf. add. man. 3*; cuius
 partis scripturae discrepantes ut nullius momenti in conlacione non de-
 scriptae sunt si spoliari] ispoliari *H* 14 aiebat *R* existere] exi *S*
 15 uirtute *H* iis *R*, his *HSV* Lucifer pag. 303, 9 16 se *V* inquit]
 quidem *H* 17 sustentat* *S* 18 quo] quē *S* 19 poenam] poenam
 saepe *R* 20 uexetur rapiatur supra pag. 437, 17, *sed cf. Lucifer. pag. 303, 9*
 rapis nos, uexas (*sic pro negas scribendum*) exterminetur uexetur *R*

- 85
94
110
92
56
72
47
112
- 10 tur, miseris etiam modis necetur, perdetne suum prae-
mum uirtus aut potius peribit ipsa? minime, sed et mercedem
11 suam deo iudice accipiet et uiuet ac semper uigebit. quae
12 si tollas, nihil potest in uita hominum tam inutile, tam stultum
13 uideri esse quam uirtus: cuius naturalis bonitas et honestas
14 docere nos potest animam non esse mortalem diuinumque illi
15 a deo praemium constitutum. sed idcirco uirtutem ipsam
16 deus sub persona stultitiae uoluit esse celatam, ut mysterium
17 neritatis ac religionis suae esset arcanum, ut has religiones sa-
18 pientiamque terrenam extollentem se altius sibi que multum
19 placentem uanitatis errorisque damnaret, ut proposita denique
20 difficultate angustissimus trames ad immortalitatis praemium
21 sublime perduceret.
22 Docui, ut opinor, cur populus noster apud stultos stultus
23 habeatur. nam cruciari atque interfici malle quam tura tribus
24 digitis comprehensa in focum iacere tam ineptum uidetur quam
25 in periculo uitae alterius animam magis curare quam suam.
26 nesciunt enim quantum sit nefas adorare aliud praeterquam
27 deum, qui condidit caelum atque terram, qui humanum genus
28 finxit inspirauit luce donauit. quodsi seruorum nequissimus
29 habetur qui dominum suum fuga deseruit isque uerberibus et
30 uinculis et ergastulo et cruce et omni malo dignissimus iudi-
31 catur, et si filius eodem modo perditus atque inpius existimatur
32 qui patrem suum dereliquit ne illi obsequatur, ob eamque cau-

EPITOME 20—461, 12] c. 51, 1 (quam deum — obtemperare); 54, 4.

EXPILATORES 11—13] Lucifer pag. 303, 14 s.

B(a 23)RHSV] 2 aut C, an edd. 4 potest] potest esse R (tamen esse post uideri repetit) 6 animam] omnia S 10 altus S 11 damnaret — denique om. R damnare H 12 angustissimos tramites H; per angustissimos (nos add. Heumannus) tramites edd., sed angustissimus trames etiam Lucifer pag. 303, 14 ad id mortalitatis H 13 sublimiter duceret fort. Lucifer pag. 303, 15 legit 14 docui* (t er.) H opin*or (i er.) V apud HSV 15 habebatur H mallet H, om. S 16 iactare H 19 qui (ante humanum) ras. ex qua S 20 fixit S lucem H 21 deseruit R, deserit HSV 22 et omni HS, omni R, omnique V 23 a catur et si filius continuatur B¹, cf. ad pag. 459, 12 si om. H 24 dereliquit V, derelinquit H, derelinquit (-id S) RS

sam dignus putatur qui sit exheres et cuius nomen in perpetuum de familia deleatur, quanto magis qui deum deserit, in quem duo vocabula domini et patris aequè ueneranda conueniunt? nam ille qui seruum pretio comparat, quid in eum 15 21
 5 beneficii confert praeter alimenta, quae illi utilitatis suae gratia subministrat? et qui filium generat, non habet in potestate 92
 ut concipiatur, ut nascatur, ut uiuat: unde apparet non esse illum patrem, sed tantummodo generandi ministrum. quibus 16 30
 ergo supplicii dignus est desertor eius qui et dominus uerus
 10 et pater est, nisi quae deus ipse constituit, qui spiritibus iniustis aeternum parauit ignem, quod ipse per uates suos impiis
 ac rebellibus comminatur? 90

19. Discant igitur et suarum et alienarum interfectores animarum quam inextinguibile facinus admittant, primum quod se 1
 ipsos iugulant perditissimis daemonibus seruiendo, quos deus 15
 in aeterna supplicia damnauit, deinde quod nec ab aliis deum coli patiuntur, sed auertere homines ad mortifera sacra contendunt nitunturque summa diligentia ne qua sit anima incolumis in terra quae saluo statu suo spectet in caelum. quid aliud 2 110
 20 dicam quam miseros qui praedonum suorum instigationibus parent, quos deos esse opinantur? quorum neque condicionem 110
 neque originem neque nomina neque rationem sciunt, sed inhaerente persuasione uulgari libenter errant et stultitiae suae fauent. a quibus si persuasionis eius rationem requiras, nul- 3 42

EPITOME c. 19, 1—24] c. 48. 24—462, 10] c. 50, 1 s.

EXPIلاتORES § 2] Lucifer 303, 31—304, 2.

BRHSV] 5 beneficium ut uid. B¹, corr. B³ 6 sumministrat R an-
 num — uiuat? scribendum? 10 quae om. B¹, deus ipse quae corr. B³,
 quē (~ m. 2) S spiri**libus (ta er., t add. m. 2) V 11 uatos V 16 aeter-
 na* (m er.) H subplicia H damnabit H 17 aduertere R 18 nitun-
 turqu-e (a er.) B incolomis HV 19 quae (ae in ras. ex 1 litt. m. 3) B,
 q (i. e. qui) S salua V 21 an pareant? cf. Lucifer. pag. 303, 31 quid
 aliud dicam quam miserum qui — pareas deosese (tert. e ex i?) sopi-
 nantur sic V opinatur H 22 rationes B herente B, sed inhaerente
 cordi tuo persuasione tua sacrilega Lucifer pag. 304, 1 23 errent R
 24 a**quibus (li er.) B si] qui si H, om. S nulla B

lam possint reddere, sed ad maiorum iudicia confugiant, quod illi sapientes fuerint, illi probauerint, illi scierint quid esset optimum, seque ipsos sensibus spoliant, ratione abdicant, dum
 112 4 alienis erroribus credunt. sic implicati rerum omnium igno-
 108 rantia nec se nec deos suos norunt. atque utinam soli errare, 5
 72 soli desipere uellent! alios etiam in consortium mali sui ra-
 106 5 piunt quasi habituri solacium de perditione multorum. sed
 haec ipsa ignoratio efficit ut in persecutendis sapientibus tam
 72 6 uelle reuocare. num igitur hoc sermone aut aliqua ratione 10
 99 reddita facere nituntur? minime, sed ui atque tormentis.
 49 7 o mira et caeca dementia! in iis putatur mala mens esse qui
 121 7 fidem seruare conantur, in carnificibus autem bona! in iisne
 mala mens est qui contra ius humanitatis, contra fas omne
 lacerantur, an potius in iis qui ea faciunt in corporibus inno- 15
 centium, quae nec saeuissimi latrones nec iratissimi hostes nec
 immanissimi barbari aliquando fecerunt? adeone etiam sibi
 107 8 mentiantur, ut uicissim boni ac mali nomina transferant et in-
 94 8 mutent? quid ergo non diem noctem uocant, solem tenebras?
 alioquin eadem inpudentia est bonis malorum nomen imponere, 20
 sapientibus stultorum, iustis iniorum: quin immo si qua illis

EPITOME 10 s.] c. 48, 6. 12—20] c. 48, 7; 49, 6 s. (et (dum) hanc aduersus eqs.); 52, 1. 13—21] c. 50, 4.

EXPILATORES 5 s. (atque — rapiunt)] Lucifer pag. 304, 3—5.

BRHSV 1 possunt *H* malorum *B*³ (maiorum *B*¹) *S* confu-
 giunt *HV*^{pc}, alt. u ex a *V*¹ 3 rationē addicant *S* 4 implicanti *S*
 6 desipere (i ras. ex u) *H* supra etiam uox crasa, *V* consortio *SV*^{ac}
 nos etiam in consortium malorum tuorum rapere conaris *Lucifer* pag. 304, 4
 8 ignorantia *V* *edd. conl.* 4 9 fingantque *S*, finguntque *cell.* se illis *B*²
 10 nā *S* 11 sed ui] sedi *V* 12 iis *edd.*, his *C*; an iisne? 13 in
 (ante carnificibus) *om. B* in (ante iisne) *om. B* iisne *edd.*, hisne *C*
 14 contra ius] contrarius *V* alt. contra] qui contra *R* 15 an** (ti? *er.*) *V*
 iis *edd.*, his *C* 16 nec (ante immanissimi) *om. R* 17 adeone] odio nec *B*,
 adōne* (c? *er.*) *V* 18 uicissim] licessint *B*¹, in ras. corr. *B*³ ac] aut *B*
 transferat *R* 19 uiderediemnon *B*¹, nōn *B*², quid ergo nom diem nōn *B*³
 tenebras] tenebras noctem *B*¹, post noctem s. l. diem *add. B*², noctem
expunx. et diem *eras. B*³ 20 alioquin eadem *om. R* nomen *B*² 21 in-
 piorum] inferiorum *B*¹, corr. *B*²

fiducia est uel in philosophia uel in eloquentia, arment se ac
 refellant haec nostra, si possunt, congregiantur comminus et
 singula quaeque discutiant. decet eos suscipere defensionem 9 21
 deorum suorum, ne si nostra inualuerint, ut cottidie inuales-
 5 cunt, cum delubris ac ludibriis suis deserantur. et quoniam 91
 ui nihil possunt — augetur enim religio dei quanto magis
 premitur —, oratione potius et hortamentis agant. procedant 10 61
 in medium pontifices seu minores seu maximi, flamines augures,
 item reges sacrificuli quique sunt sacerdotes et antistites reli-
 10 gionum, conuocent nos ad contionem, cohortentur ad suscipien-
 dos cultus deorum, persuadeant multos esse quorum numine
 ac prouidentia regantur omnia, ostendant origines et initia sacro-
 rum ac deorum quomodo sint mortalibus tradita, qui fons, quae
 ratio sit explicent, proferant quae merces in cultu, quae poena
 15 in contemptu maneat, quare ab hominibus coli se uelint, quid
 illis, si beati sunt, humana pietas conferat: quae omnia non 50
 adseueratione propria — nec enim ualet quicquam mortalis
 hominis auctoritas — sed diuinis aliquibus testimoniis confir-
 ment, sicuti nos facimus. non est opus ui et iniuria, quia 11 28
 20 religio cogi non potest, uerbis potius quam uerberibus res
 agenda est, ut sit uoluntas. destringant aciem ingeniorum
 suorum: si ratio eorum uera est, adseratur. parati sumus 95
 96

EPITOME 19—21] c. 48, c. 7 (uerbis, sed uerberibus); c. 49, 1 s.

AUCTORES 20] cf. Tertull. ad Scap. c. 2 (I pag. 540): sed nec religionis est cogere religionem. 48

BRHSV 1 in (ante eloquentia) om. *H* se ac — possunt] se ac malo-
 sofia uelin eloquentia si possunt sic *R* 2 cominus *S* 4 deorum om. *H*
 ne] ni *B* inualuerint *B*³ 5 suis ac ludibriis *H* *a*c (h et e er.) *B*
 suis (pr. s add. m. 2) *S* et *B*³ 6 ui om. *B*¹, sui s. l. *B*³ 7 ratione *H* edd.
 hortamentis *B*³ uacant *B*¹, agant *B*³ precedant *H*, procedunt *V* 8 seu]
 eū *S*¹, eoꝛum (i. e. -rum) *S*² minoris *V* augeres *V* 9 reges] res *H*, regres
 (exp. m. 2) *V* sacrificuli edd., sacrifi***coli (cio er.) *B*, sacrificoli *RHS*,
 sacricoli *V* sunt] s eras. *S* antistites (pr. i ras. ex e) *H* 10 reuo-
 cent *R* cohortentur (h m. 2) nos *B* 11 nomine *H* 13 sunt *B*³
 14 ratio] origo *R* poenam, sed m del. *R* 15 uellint *H* 16 illi *B*¹
 (corr. *B*²) *R* non om. *S* 17 ualeat (n er.) *B* quid****quam (quem er.) *B*
 mortales homines *B*¹, corr. *B*² 21 uoluntas (p er.) *B*; an uoluntaria
 (cf. pag. 465, 20; *Epit.* 49, 2)? uolunta(t)s *Hartelius*; cf. *Buenemannum*
 distringant *B*

- audire, si doceant: tacentibus certe nihil credimus, sicut ne
 12 saeuientibus quidem cedimus. imitentur nos, ut rationem
 rei totius exponant: nos enim non inlicimus, ut ipsi obiectant,
 13 sed docemus probamus ostendimus. itaque nemo a nobis
 retinetur inuitus — inutilis est enim deo qui deuotione ac fide
 14 caret — et tam nemo discedit ipsa ueritate retinente. doceant
 isti hoc modo, si qua illis fiducia ueritatis est, loquantur his-
 cant, audeant inquam disputare nobiscum aliquid eiusmodi:
 iam profecto ab aniculis quas contemnunt et a pueris nostra-
 15 tibus error illorum ac stultitia ridebitur. cum enim sint
 peritissimi deorumque progeniem et res gestas et imperia et
 interitus et sepulera de libris nouerint ipsosque ritus quibus
 sunt initiati uel ex rebus gestis hominum uel ex casibus uel
 etiam ex mortibus natos sciant, incredibilis dementia est deos
 16 putare quos fuisse mortales negare non audeant: uel si tam
 impudentes fuerint ut negent, suae illos ac suorum litterae
 coarguant, ipsa denique illos sacrorum initia conuincant. sciant
 igitur ex hoc ipso quantum intersit inter uerum atque fal-
 sum, quando ipsi cum sint eloquentes, persuadere non possunt,
 inperiti ac rudes possunt, quia res ipsa et ueritas loquitur.
 17 quid ergo saeuunt? ut stultitiam suam dum minuere uolunt
 augeant. longe diuersa sunt carnificina et pietas nec potest

EPITOME 22 s.] c. 49, 6 (carnificinam — pios).

EXPILATORES § 16] Lucifer pag. 306, 15—22.

B(G)RHSV] 2 credimus V 3 totius rei H, rei · p · totius S inligi-
 mus V oblectant R 4 post itaque s. l. neq. S² 6 retinere docuisti ut
 uid. B¹, retinere doceant istū B³ 7 ueritatis B² discant BH, discant R²
 10 stultitia] iustitia R sint om. H hinc fere incepit codicis G pag. 113 (175),
 in qua nihil legi poterat 11 progenie H 12 nouerunt B ritus] hiatus
 ut uid. B¹, in ras. corr. B³ 13 inhiati B¹, corr. B³ 14 moribus BV
 amentia R 15 tamen B 16 imprudentes B 17 coarguent H con-
 uincunt H 18 ex] uel ex RS edd., sed cf. Lucifer. pag. 306, 15 scias itaque
 ex hoc ipso et supra pag. 417, 21; 438, 21; 439, 15 hoc om. B atque] et HV,
 sed cf. Lucifer. quantum intersit inter uerum atque falsum 19 an (tamen)
 persuadere ex Lucifero? no·n (§ er.) B 20 inperiti ac rudes possunt in inf.
 mg. B³ et] ac H, sed cf. Lucifer. an fort. locuntur ex loquantur Luciferi?
 21 ubi B³ stultitia quando B¹, stultitia quamdu[m] corr. et supra aqu litteras
 aliquas nuncerasas add. B³, stultitia[m] suamdu[m] B³ uoluerunt B¹ (corr. B³) H
 22 audeant B¹, corr. B³ carnifices et ex carnifices nec B¹, carnificina et B³

aut ueritas cum ui aut iustitia cum crudelitate coniungi. sed 18 108
 merito non audent de rebus quicquam docere diuinis, ne et a
 (4?) nostris derideantur et a suis deserantur. nam fere uulgus, 19 91
 cui simplex incorruptumque iudicium est, si mysteria illa co-
 5 gnoscat in memoriam mortuorum constituta, damnabit alitque
 uerius quod colat quaeret. hinc fida silentia sacris insti- 110
 tuta sunt ab hominibus callidis, ne sciat populus quid colat. 51
 cum autem nos in eorum doctrinis uersemur, cur nobis aut non 20
 credunt, qui utrumque nouimus, aut inuident, quia falsis uera
 10 praetulimus? 'sed defendenda sunt' inquit 'suscepta publice 24
 sacra.' o quam honesta uoluntate miseri errant! sentiunt 21
 enim nihil esse in rebus humanis religione praestantius eam-
 que summa ui oportere defendi, sed ut in ipsa religione sic
 in defensionis genere falluntur. defendenda enim religio est 22 100
 15 non occidendo sed moriendo, non saeuitia sed patientia, non
 scelere sed fide: illa enim malorum sunt, haec bonorum, et
 necesse est bonum in religione uersari, non malum. nam si 23 62
 sanguine, si tormentis, si malo religionem defendere uelis, iam
 non defendetur illa, sed polluetur atque uiolabitur. nihil est 35
 20 enim tam uoluntarium quam religio, in qua si animus sacrific-
 cantis auersus est, iam sublata, iam nulla est. recta igitur 24 112

EPITOME 10] c. 48, 1. 14—21] c. 48, 6 (si diis eqs.). 19—21] c. 49, 2.

AUCTORES 6] Verg. Aen. III 112.

EXPILATORES 11—15 (o quam — moriendo)] Lucifer pag. 307,
 15—19.

B(G)RHSV 1 crudelitate *V* coniugi *V* 2 et — et] aut — aut *R*
 3 diserentur *H*, deserant *V* fere ex fuera ut uid. *B*³ euulgus *B* 4 in-
 corruptumque *B*² cumiseria *B*¹, cūmiseriā *B*², simysteria *B*³ cogno-
 scant *B*¹, alt. n del. *B*³ 5 memoriam *S*, memoria cett. damnauit *B*¹
 (corr. *B*²) *S* 6 quaerit *B* sacrisin+sti/// (i in sti add. m. 3, post 2 uel 3
 litt. er.) tu (t add. m. 3) *****tasunt *B* instituta sunt] institutas *S*
 9 inuident *B*³ hinc fere inceptit codicis *G* pag. 114 (176), cuius in
 uerss. 19—21 perpauca legi poterant 10 publica *B* 11 o om. *H*
 honesta* (m? er.) *B* uoluptate *B*¹, corr. *B*³ 12 praestatus *H* 14 de-
 fensionis (alt. i in ras. ex e? m. 3) *B* est enim religio *R* 16 scelere
 ex fidere ut uid. *V*² sint *H* 17 bonum] bonorum *B* malorū ex
 malum *B*² 19 defenditur *B* luitur atque uiolatur *B* uiolabitur *H*
 21 nulla] supplicatio nulla *B*

- ratio est ut religionem patientia uel morte defendas; in quo
 25 fides conseruata et ipsi deo grata est et religioni addit auctori-
 tatem. nam si is qui in hac terrestri militia regi suo fidem
 seruauit in aliquo egregio facinore, si post uixerit, (et) acceptior
 fit et carior, si perierit, summam consequitur gloriam, quod pro
 26 duce suo morte occubuerit, quanto magis imperatori omnium
 deo fides seruanda est, qui non tantum uiuentibus, sed etiam
 mortuis praemium potest uirtutis exsoluere? igitur dei cultus,
 quoniam militiae caelestis est, deuotionem maximam fidemque
 desiderat. quomodo enim deus aut amabit colentem, si ipse
 non ametur ab eo, aut praestabit precanti quidquid orauerit,
 cum ad precandum neque ex animo neque obseruanter acce-
 27 dat? isti autem cum ad sacrificandum ueniunt, nihil intimum,
 nihil proprium diis suis offerunt, non integritatem mentis, non
 reuerentiam, non timorem. peractis itaque sacrificiis inanibus
 omnem religionem in templo et cum templo sicut inuenerant
 relinunt nihilque secum ex ea neque adferunt neque referunt.
 28 inde est quod eiusmodi religiones neque bonos facere possunt
 neque firmae atque inmutabiles esse. traducuntur itaque ab
 his homines facile, quia nihil ibi ad uitam, nihil ad sapientiam,
 29 nihil ad fidem discitur. quae est enim superstitio illorum

EXPILATORES § 25] Lucifer pag. 307, 21—26.

BRHSV] 1 patientia* (e er.) B qua B 2 est (ante ipsi), s er. B
 an ipsa? auctoritate H 4 et in egregio (exp. m. 3) B postea V
 5 et addidi ex Lucifero pag. 307, 23 et acceptior fit et carior perierit]
 mortuus fuerit H summa V consequetur H gloriam consequitur S,
 sed cf. Lucifer summam consequitur gloriam 6 morte* (m er.) B,
 morte R², morte H, mortem SV edd., sed cf. Lucifer. quod pro te duce
 suo morte occubuerit occubuerit H 7 fides est seruanda Lucifer
 8 potest uirtutis exsoluere] mortis exsoluet B 9 militia BRS est om. R
 deuotionem H fidemque B 10 enim B³ amauit H 11 ab eo ex
 [deus B³ ea R aut** (em er.) B praestabit] quomodo praestabit B
 petenti RH quidquid B 12 obsecrant V 13 isti (u er.) V autem]
 enim B 15 non] in S 16 cum** (in er.) B uenerant H 17 re-
 linquunt HSV nihil B ex ea om. B 18 inde est] idē V 19 fir-
 mos BS, firme R, firmes H ***mutabiles (in er., s. l. semper er., quod
 add. m. 2) B esse om. S traducantur B¹, corr. B³ 20 hominibus B
 21—467, 2 quā pro quae ante est, uis, origo, substantia H quae ratio om. S

deorum? quae uis? quae disciplina? quae origo? quae ratio?
 quod fundamentum? quae substantia? quo tendit aut quid
 pollicetur, ut ab homine possit fideliter seruari fortiterque de-
 fendi? in qua nihil aliud uideo quam ritum ad solos digitos
 5 pertinentem. nostra uero religio eo firma est et solida et 3:
 immutabilis, quia iustitiam docet, quia nobiscum semper est,
 quia tota in animo colentis est, quia mentem ipsam pro sacri-
 ficio habet. illic nihil exigitur aliud quam sanguis pecudum et
 fumus et inepta libatio, hic bona mens, purum pectus, inno-
 10 cens uita; illuc ueniunt sine dilectu adulterae inpudicae, lenae
 procaces, obscenae meretrices, ueniunt gladiatores latrones fures
 uenefici et precantur nihil aliud quam ut scelera impune com-
 mittant. quid enim latro sacrificans aut gladiator roget nisi 3:
 ut occidant? quid uenenarius nisi ut fallat? quid meretrix
 15 nisi ut plurimum peccet? quid adultera nisi aut mortem uiri
 aut ut sua inpudicitia cēletur? quid lena nisi ut multos bonis
 exuat? quid fur nisi ut plura conpilet? hic uero etiam leni 3:
 communique peccato locus nullus est et si quis ad sacrificium
 non integra conscientia uenerit, audit quae illi deus commi-
 20 netur, ille qui latebras cordis uidet, qui peccatis semper in-
 festus est, qui exigit iustitiam, qui fidem poscit. quis hic
 malae menti aut malae preci locus est? at illi infelices nec 3:
 ex sceleribus suis intellegunt quam malum sit quod colunt,
 quandoquidem flagitiis omnibus inquinati ueniunt ad precandum
 25 et se pie sacrificasse opinantur, si cutem lauerint, tamquam

BRHSV] 3 defendendi V 5 nostro V eo in fine uersus add. B³
 est B³ 6 iustitia V 7 quia (ante mentem) s. l. B³ 8 illic] illic
 enī V sanguis — libatio hic om. V 9 et om. B 10 illic S delectu R
 meretrices lenae (sic) procaces obscenae B 11 precaces V opscene R
 latrones S¹² 12 ut om. R 14 pr. ut om. H quid enī (ante meretrix),
 exp. m. 1? V 15 aut] ut B mortem aut H 16 aut ut V (sed ut
 s. l. V¹), ut B, aut RHS inpudicitia** (ut? er.) B celeret V lena edd.,
 leno BRHV, leno uel lena S an (quam) multos? bonos B^{ac}, corr.
 m. 1 uel 2 17 an plurima? cf. 15 18 est nullus BS 19 audit B³
 cōminetur B, cōmuniter V 21 quis] qui H 22 at] ut V 23 ex
 om. BH sceleribus V 25 se pie] saepe B¹, corr. B³ sacrificare HV
 ut si (exp. m. 3) B sic uitem V laberint V tam H

17
43
4
78

78

100
9' 63
64
112

64

50

AUCTORES 16] II'8, 19. 20 s.] cf. Cyprian. ad Demetr. c. 14 (361, 10—12).

BRHSV] 1 inclusas***^m (qun er., s. l. os er., quod add. m. 2) B 2 eluere
(1 ex i m. 2) V 4 pellere B qui* (s er.) B 6 isti V, ipsi cett.
7 inpuidentes V in] et in H 9 cremanda sacris S aris (ar in ras.
ex su ? m. 3) B 10 miseri] miseri uero H simul et alii R Heumannus,
similes alii cett., similiter et alii Betuleius, similes alii Buenemannus; an
(sui) similes alii ? Lucifer pro similes fort. simpliciter legit idque quodam-
modo explanauit, si modo recte huc refertur locus pag. 307, 27—32
13 auxiliio (a er.) H aduersũ H bonis B 14 iracuntur R 15 po-
testati S, fort. recte, de potestate V 17 pietate B adhibento V,
adhibent BRH, adhibendo S 18 opus H admovento (s. l. d er., quod
add. m. 1) B, amouent R qui] hoc qui R quisæcus B, quis ecus V
fassit B¹, in ras. corr. B³, fac sit V ipse uindex erit] erit ultor S
19 recto HS nec R 20 potentem] potestatem B¹, corr. B³,
putent S

2 iniuriam colentis potest, si suam non potest? libet igitur ex iis 5 55
 4 quaerere cui potissimum praestare se putent cogendo inuitos ad
 6 sacrificium. ipsisne quos cogunt? at non est beneficium quod 8
 9 ingeritur recusanti. sed consulendum est etiam nolentibus, 6 106
 1 5 quando quid sit bonum nesciunt. cur ergo tam crudeliter 56
 2 nexant cruciant debilitant, si saluos uolunt? aut unde pietas 61
 2 tam impia, ut eos miseris modis aut perdant aut inutiles faciant
 3 quibus uelint esse consultum? an uero diis praestant? at 7 110
 3 non est sacrificium quod exprimitur inuito. nisi enim sponte 59
 10 atque ex animo fiat, execratio est, cum homines proscriptione
 1 iniuriis carcere tormentis adacti faciunt. si dii sunt isti qui 8 20
 sic coluntur, uel propter hoc solum colendi non sunt, quod
 sic coli uolunt, digni scilicet detestatione hominum, quibus
 cum lacrimis, cum gemitu, cum sanguine de membris omnibus
 15 fluente libatur. at nos contra non expetimus ut deum nostrum, 9 107
 1 qui est omnium uelint nolint, colat aliquis inuitus, nec si non
 1 coluerit, irascimur. confidimus enim maiestate eius, qui tam 49
 3 contemptum sui possit ulcisci quam etiam seruorum suorum
 10 labores et iniurias. et ideo cum nefanda perpetimur, ne uerbo 39
 20 quidem reluctamur, sed deo remittimus ultionem, non ut ii

EPITOME 1—4] c. 48, 6 (uellem — faciunt). 7 s. (si autem ipsi —
 uelle nolenti). 9. 8—15] c. 48, 6. 19—470, 2] c. 48, 4.

AUCTORES 1 ss.] cf. Tertull. ad Scap. c. 2 (I pag. 540): ita etsi nos
 compuleritis — sacrificia non desiderabunt. 15 deum — colat] cf. Tertull.
 Apolog. c. 24 (I pag. 220): bene quod eqs.

BRHSV] 1 colentis iniuria H colentes R, colentis se edd., sed cf.
 ad pag. 433, 7 potest si] potest+si (ni er.) B, potest qui H, si potest V
 iis R, his cett. 2 putet B 3 at] an B 6 delibant B¹, corr. B³ si
 saluos — miseris] ** *** miseris (si sal er.) R uolent H^{ac} 7 miseris
 (exp. m. 3) B inutiles] mutilos proposuit Heumannus, sed cf. Buene-
 mannum 8 praestat R at] an B, om. H 9 est B² 10 ex om. B
 anima H^{ac} 11 diu R² 12 colendi non sunt quod om. B 13 coli] se
 coli H dignis H destatione HS 14 cum (ante sanguine)] de R, om. S
 15 dñm H 16 omnium] omnium creator edd., sed cf. Tertull. bene quod
 omnium deus est, cuius uelimus aut nolumus omnes sumus ueli+ (n er.) B,
 uelit RH nolit BRH 17 irascemur B maiestatem BR, maiestati H
 quod ex qui B³ 18 sui] quo et litt. incerta B¹, suum corr. B², suū S
 19 nefanda] tam nefanda H 20 ii R, hii B, hi HSV

- faciunt qui defensores se deorum suorum uideri uolunt et
 11 saeuunt efferate aduersus non colentes. ex quo intellegi
 datur quam non sit bonum deos colere, quoniam bono potius
 adducendi homines ad bonum fuerant, non malo; sed quia illut
 12 malum est, etiam officium eius bono caret. at enim puniendi
 sunt qui destruunt religiones. num peius nos destruimus quam
 natio Aegyptiorum, qui turpissimas bestiarum ac pecudum figu-
 ras colunt, quaedam etiam pudenda dictu tamquam deos ado-
 rant? num peius quam idem ipsi, qui cum deos colere se
 dicant, tamen eos publice turpiterque derident, de quibus etiam
 13 mimos agi cum risu et uoluptate patiuntur? qualis haec reli-
 gio aut quanta maiestas putanda est quae adoratur in templis,
 inluditur in theatris? et qui haec fecerint, non poenas uiolati
 numinis pendunt, sed honorati etiam laudatique discedunt.
 14 num peius nos destruimus quam quidam philosophi, qui omnino
 nullos esse deos aiunt, sed omnia sua sponte nata, omnia for-
 tuito fieri quae geruntur? num peius quam Epicurei, qui esse
 quidem deos, sed curare quicquam negant, neque irasci eos
 15 neque gratia commoueri? quibus dictis utique persuadent
 colendos omnino non esse, siquidem nec colentes respiciunt
 neque non colentibus irascuntur. praeterea cum contra metus
 disserunt, nihil aliud efficere conantur quam ut nemo deos
 timeat. et haec tamen ab hominibus et audiuntur libenter et
 disseruntur inpune.
 1 21. Non ergo ideo aduersus nos insaniunt, quia dii non
 coluntur a nobis — a multis enim non coluntur — sed quia

EPITOME 2-5] c. 48, 7. 6-19] c. 50, 3.

BRHSP(a 10)V] 1 se add. B³, esse S 2 efferate B¹, corr. B²
 3 quam sit non sit V 6 num peius] non potius B num ex non H¹⁷
 7 ac om. V 9 num] non B (cum B³ se B³ 10 ab etiam mimos
 agi continuatur P, cf. ad pag. 456, 2 11 uoluntate B 12 quae] quā H
 13 hoc B 14 horati H 15 num] non B destruimus P 16 nonullos P
 fortuito RP, furtuito H 17 num] non B, nem V¹ 18 nec B 20 co-
 lentis V 21 neque non colentibus bis P¹, pr. del. P² irascunt cur H,
 irascuntur P¹, corr. P² metum H 23 omnibus P¹ (corr. P²) edd.
 24 disserentur B 25 aduersum BHSP 26 a nobis — non coluntur om. P

ueritas penes nos est, quae, ut est uerissime dictum, odium
 parit. quid igitur existimabimus nisi nescire illos quid pa-
 4 tiantur? pergitur enim caeco et irrationabili furore, quem
 2 nos uidemus, illi nesciunt. non enim ipsi homines persecuntur, 3
 5 qui causam cur irascantur innocentibus non habent, sed illi
 spiritus contaminati ac perdit, quibus ueritas et nota est et
 inuisa, insinuant se mentibus eorum et instigant nescios in furo-
 4 rem. hi enim, quamdiu pax est in populo dei, fugitant iustos 4
 et pauent, et cum corpora hominum occupant animasque diue-
 2 xant, adiurantur ab iis et nomine dei ueri fugantur. quo 5
 10 audito tremunt et exclamant et uri se uerberarique testantur
 et interrogati qui sint, quando uenerint, quomodo in hominem
 4 inreperint, confitentur. sic extorti et excruciat uirtute diuini
 4 nominis exulantur. propter haec uerba et minas sanctos 6
 2 et iustos uiros semper oderunt. et quia per se nocere iis nihil
 15 possunt, publicis eos odiis persecuntur, quos sibi graues sentiunt,
 exercentque saeuitiam quam uiolentissime possunt, ut aut eorum
 fidem minuunt per dolorem aut, si id efficere non quierint,
 auferant omnino de terra, ne sint qui possint eorum nequitiam
 20 coercere. non me fugit quid responderi e contrario possit: 7

EPITOME 1 s.] c. 47, 5. 5—14] cf. c. 46, 7.

AUCTORES 1 s.] Terent. Andr. I 1, 41. § 3. 5] Cyprian. ad Demetr. 15.

EXFILATORES 3 (pergitur — furore). 7 s. (insinuant — furorem)]

Lucifer pag. 309, 6 s.

BRHSPVJ 1 ueritas om. R nos est] non est R, nosc& (corr. m. 2) P
 qui H 2 igitur] ergo B quid illos (corr. m. 2) B patiuntur V
 3 pergitur] feruntur R, per. gatur (i er.) H, pergit perferuntur S, alia edd.,
 sed cf. Lucifer. pag. 309, 6 pergis caeco et irrationabili furore 4 omnes S, nos
 Heumannus persequuntur HSP, persecuntur V 5 quia B^{ar} S cum P
 6 *ac (h er.) B 7 et om. H et instigant nescium furore cod. Luciferi
 8 hii P 9 diuexant (u er.) B 10 iis R, his cett. 11 et (ante ex-
 clamant) om. BSP 12 quod modo P homine S 13 torti P 14 ex-
 ulantur (pr. u ex o m. 1, n add. m. 2) B, ex. antur RV, exsolantur H,
 exultantur S, effugantur P uerba P sanctos R 15 ueros B¹, corr. B²
 iis R, om. B¹ P¹ (s. l. is P²), ipsi H, his SV 16 persequuntur HSPV
 17 exercent quae B¹, corr. B² quam uiolentissime possunt (corr. m. 1 uel 2) B
 18 quierint B 19 auferant edd., auferantur (-ant S) C qui possint]
 omnino qui possunt H, om. P nequitias B 20 fugat R

84
 56
 90
 56
 93
 102
 64
 94
 40
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

BRHSPV] 1 ille magnus om. V quem (a expunx. m. 2) rerum
 (s. l. m. 2) potentem quem potentem dñm omnium P 2 doñ H patia-
 tur H, patiantur P 3 aut om. H uindicant V eur] cū H 5 paciuntur S
 conditioni H 6 et P² reñ B² qui B remaneant B² 7 errores
 (alt. e ex i) B², erroris (t er.) H 10 quibus om. B uident — in-
 iustos om. V a fluere R, affluere S 11 et om. P 12 illam P
 existimant B, recte? 13 deorum S et (ante honoribus) om. H 14 ii edd.,
 hi BRHSV, hii P haec (e er.) H altus S 15 tota om. B 16 quod
 oculis addidi, cf. 22 subiectus oculis; III 9, 12 nec uident — sub oculos
 uenit; VII 9, 2 quia — uidetur; 5 qui nihil — oculis contuebantur 17 in-
 becillum (e er.) B inbecillum fragile mortale est in inf. mg. add. P²
 21 ipsum est R 22 quae B² 25 uirtutū H

longe ab illis bonis abhorrere: quibus quia fruuntur iniusti,
 deorum cultus ueri et efficaces esse creduntur. quod ad prae-
 sentem pertinet quaestionem, satis est si ex una uirtute id
 probemus quod intendimus. nempe magna et praecipua uirtus
 est patientia, quam pariter et uulgi publicae uoces et philo-
 sophi et oratores summis laudibus celebrant. quodsi negari
 non potest quin summa sit uirtus, necesse est iustum et
 sapientem uirum in potestate esse hominis iniusti, ut capiat
 patientiam. patientia est enim malorum quae aut inferuntur
 aut accidunt cum aequanimitate perlatio. ergo iustus ac sa-
 piens quia uirtutem capit, habet in se patientiam: qua carebit
 omnino, si nihil patietur aduersi. contra qui in rebus pro-
 speris agit, inpatiens est et uirtute maxima caret: inpatientem
 dico, quia nihil patitur. innocentiam quoque seruare non potest,
 quae et ipsa iusto et sapienti uiro propria uirtus est, sed et
 nocet saepe et concupiscit aliena et rapit quae cupierit per
 iniuriam, quia uirtutis expers uitio peccatoque subiectus est et
 fragilitatis oblitus animo insolenter elato tumet. inde iniusti
 ac deum nescientes et diuitiis et potentia et honoribus florent.
 haec enim cuncta iniustitiae praemia sunt, quia et perpetua esse
 non possunt et per cupiditatem uiolentiamque quaeruntur.
 iustus uero ac sapiens quia illa omnia humana, ut est a

EPITOME 14 (innocentiam)] cf. c. 55, 4.

AUCTORES 22] cf. c. 18, 4.

BRHSPVJ 1 illis illis (s. s. l. S²) omnibus *RS* iniuste *B*¹, corr. *B*²
 2 credantur *B* 4 quod intendimus *om. S* 5 uoces publicae *S* 7 qui *P*
 necesse (exp. m. 2) est (s. l. m. 2) *P* 9 patientia* (m. er.) *B* 10 cu *R*
 perlatio] perfert (sed fert in raz. m. 3, prima litt. erasa fuerat 1) *B*
 11 patientiam] sapientiam *B*¹, corr. *B*³ qa (i. e. quia) *S*¹, q* (i. e. qua) *S*²
 12 patiatu *B*, patitur *H* 13 agit] agit id est in opibus in honore in
 regno *R*, cf. pag. 472, 13 maximā *B* 14 qui *R* 15 quae] quia *B* et ante
 sapient] ac *B* 16 saepe *B*³ 17 uirtutis *V* subiectus est] subiectus est
 (est *om. R*) dominari adfectat (aff- *S*) in liberos quia temperantiam non
 habet *RS* 18 fragilitatis *B*², fragilitatis *V*² animū *B*¹, corr. *B*³ ielato
 (exp. m. 2?) *P* elato tumet] elato (sed o ex ū m. 3) et *B*, elatū est *H*
 iniustitiā (sic exp. m. 2) *P* 20 et *B*² 21 per *om. S* cupiditatē ui-
 olentiaque (duo ~ er.) *S* uiolentiamque *V* 22 ac sapiens] sapiens est *P*
 humana] humana sunt *H* est *B*², est post dictum habet *H* a lelio, *B*³

Laelio dictum, sua bona diuina iudicat, nec alienum quicquam concupiscit, ne quem contra ius humanitatis laedat omnino, nec ullam potentiam honoremue desiderat, ne cui faciat iniuriam — scit enim cunctos ab eodem deo et eadem conditione generatos iure fraternitatis esse coniunctos —, sed et suo contentus et paruo, quia fragilitatis suae memor, non amplius quaerit quam unde uitam sustentet, et ex eo ipso quod habuerit inperit etiam non habenti, quia pius est; pietas autem summa uirtus est. accedit quod uoluptates caducas uitiosasque contemnit, quarum causa opes adpetuntur, quoniam continens est ac libidinum uictor. idem nihil tumoris atque insolentiae gerens non extollit se altius nec erigit superbum caput, sed placidus et concors et communis et planus est, quia condicionem suam nouit. cum ergo iniuriam nulli faciat nec aliena cupiat nec sua quoque si ui auferantur defendat, cum sciat etiam inlatam iniuriam moderate ferre, quia uirtute praeditus est, necesse est iustum hominem subiectum esse iniusto et contumeliis adfici ab insipiente sapientem, ut et ille peccet, quia iniustus est, et hic in se uirtutem habeat, quia iustus est. si quis autem uolet scire plenius cur malos et iniustos deus potentes beatos diuites fieri sinat, pios contra humiles miseros inopes esse patiat, sumat eum Senecae librum cui titulus est 'Quare bonis uiris multa mala accidunt, cum sit prouidentia'. in quo ille multa non plane inperitia saeculari, sed sapienter

AUCTORES 6 et — paruo] cf. ad c. 8, 6.

BRHSPV] 1 Laelio dictum, sed etiam supra Laelio add. dtū (i. e. dictum) m. 2 V iudicant V 2 quē (~ m. 2) B contra ius (r. er.) S laedat B³ 3. necui B¹, ne cui B² 4 et om. P eodem R 5 iurac V² 6 contentos (-tus B¹) B², contēptus S 7 sustentat H ipso add. B³ 8 non habenti] benti H 9 est om. BR, et V accedit BHV, eo accedit R, accedit eo SP 10 quorum BS 11 tumoris R, tumoris S 12 caput om. P 13 placidus (i. er.) sic H ut (ante concors) P est (ante planus), s. er. B 15 sua] si sua R si ui] si (s. l. m. 2) sibi B, sibi R, si S 16 inlatam B³ modeste P ferre P² 18 ab insipientem P sapientem om. BP 19 hic om. H in se uirtutem] ** seruitutem (in er.) B, in seruitutem S habeat B² qui H est] est & (exp. m. 2) P 20 aut (~ m. 2) S uolet] uolet et H 21 et beatos S 22 sumateum B² 24 saecularis V

ac paene diuinitus eloctus est. deus inquit homines pro 12 4²
 liberis habet, sed corruptos et uitiosos luxuriose ac
 delicate patitur uiuere, quia non putat emendatione
 sua dignos. bonos autem, quos diligit, castigat saepius
 5 et adsiduus laboribus ad usum uirtutis exercet nec
 eos caducis ac mortalibus bonis conrumpi ac deprauari sinit. unde nemini debet mirum uideri si pro nostris 13
 saepe delictis castigamur a deo. immo uero cum uexamur ac 48
 premimur, tum maxime gratias agimus indulgentissimo patri,
 10 quod corruptelam nostram non patitur longius procedere, sed
 plagis ac uerberibus emendat. ex quo intellegimus esse nos 100
 deo curae, quibus, quoniam peccamus, irascitur. nam cum 14 56
 posset populo suo et opes et regna largiri sicut dederat ante
 Iudaeis, quorum nos successores ac posterum sumus, idcirco eum
 15 uoluit sub aliena ditione atque imperio degere, ne rerum prosperarum felicitate corruptus in luxuriam laberetur ac dei praecepta contemneret sicut illi maiores nostri, qui saepe terrenis
 ac fragilibus his bonis eneruati aberrarunt a disciplina et legis uincula ruperunt. prouidit ergo quatenus cultoribus suis prae- 15 112
 20 staret quietem, si mandata seruassent, et tamen eos emendaret, si praeceptis non obtemperassent. itaque ne tam corrumperentur otio quam patres eorum licentia, premi eos uoluit ab 16 96

AUCTORES 1] locus in deperdita parte Senecae 'de prouidentia' libri fuisse uidetur. 519

BRHSPV] 1 eloctus om. P 2 luxuriose HV 3 delicate — quia om. R delicate (1 ras. ex d) S 6 ac] a S corrumptit P 7 nemini] nec B mirum debet BSP 8 ac premimur] adpraemur sic H 9 tunc B agamus P^{ac}, corr. m. 1? post indulgentissimo s. l. dō add. B³ 10 non patitur — plagis om. R 11 nos esse BH 12 quibus quoniam] quibus qñ (n ras. ex m, i. e. quando ex quoniam), s. l. ē ut uid. add. m. 2 S, quibus cum codd. recent. et edd. 13 sic S 14 quorum] cuius H eum] suo B¹, in ras. corr. B³ 15 degere ne] de genere R ne S² rerum] de rerum B, om. S prosperarum om. SP 16 corrupti B luxuriam H, luxuriam RSPV laberentur B, labetur V 17 contemnerent B fragilibus ac terrenis P 18 aberrauerunt BP legis] dī R 19 uincula BP, uincula (1 ex 1) S² 20 mandata (n er.) H 21 ne] neq (exp. m. 2) P corrumperetur H

iis in quorum manibus eos conlocavit, ut et labentes confirmet
 et corruptos ad fortitudinem reparet et fidos experiatur ac
 106 17 temptet. quomodo enim potest imperator militum suorum 2
 66 probare uirtutem, nisi habuerit hostem? et illi tamen aduer- 2
 sarius exsurgit inuito, quia mortalis est et uinci potest, deo 5
 autem quia repugnari non potest, ipse aduersarios nomini suo
 excitat, non qui contra ipsum deum pugnent, sed contra milites
 eius, ut deuotionem ac fidem suorum uel probet uel conro-
 boret, donec pressurae uerberibus diffluentem corrigat discipli-
 92 18 nam. est et alia causa cur aduersus nos persecutiones fieri 10 4
 sinat, ut dei populus augeatur: nec est difficile monstrare cur
 19 aut quomodo id fiat. primum fugantur a deorum cultibus
 plurimi odio crudelitatis: qui enim talia sacrificia non hor-
 49 reant? deinde placet quibusdam uirtus ac fides ipsa. nonnulli 3
 suspicantur deorum cultum non sine causa malum putari a 15
 115 20 alii faciunt, ut uiuant. aliquis cupit scire quodnam sit illud 3
 bonum quod ad mortem usque defenditur, quod omnibus quae
 in hac uita iucunda sunt et cara praefertur, a quo nec bono-
 rum nec lucis amissio nec dolor corporis nec uiscerum crucia- 20
 109 21 menta deterrent. ualent haec plurimum, sed illae maxime 2
 causae nostrorum numerum semper auxerunt: audit circum-

AUCTORES § 20] cf. Tertull. ad Scap. c. 5 (I pag. 550): quisque — sequitur.

BRHSPV] 1 iis *R*, his *cett.* et] eos *P* labentis *RV*; labantes *edd.*,
Buenemannus conf. Cic. p. Mil. 25, 68 2 corruptos (*pr. r. ex n*) *P*² fides *V*
 3 tēptet *ex tēperet* *S*² enim] ergo *B* 4 habuerint *BV* 5 surgit *P*
 deo] idō (*i. postea add. m. 1*) *P*, adō *V* 6 qā (*i. e. quia*) *S*¹, qā (*i. e.*
 qua) *S*² 7 sed] sed qui *P* 8 uel (*ante probet*) *s. l.* *B*³ 9 donec] dō
 non *V* pressurae] pressura et *B*, om. *P* defluentem *B* corrigant *H*
 10 et om. *R* aduersus *R*, aduersum *cett.* 11 monstrari *B* 12 id
 om. *H* fugiantur *S* cultoribus *V* 13 plurimi] p̄imi *exp. m. 1 uel 2*,
 p̄imi *corr. m. 3 B* qui *S*², cui *BRH²S¹PV*, cū *H*¹ 14 ac] ad *P*
 15 a om. *BR* 16 ut] qui *Heumannus* mori *R* 17 uiuant *sic H*
 quodnam *bis R*, qdnam (*i. e. quid-*) *S* 18 bonorum *S* 19 iocunda
 (*o ex u m. 2*) *P* sunt om. *H* praeteritur *V* bonorum] honor *B*
 21 deterrent *part. in ras. ex deterret eum?* *P* illae *B*², ille *SP* maxi-
 mae (*-mē V*) *PV*

- stans populus inter ipsa tormenta dicentes non sacrificare se
 lapidibus humana manu factis, sed deo uiuo qui sit in caelo.
 multi hoc uerum esse intellegunt et in pectus admittunt. de- 22 110
 inde, ut fieri solet in rebus incertis, dum inter se inuicem
 5 quaerunt quae sit huius perseuerantiae causa, multa quae ad
 religionem pertinent diuulgata ac per rumorem uicissim aucu-
 pata discuntur: quae quia bona sunt, placeant necesse est. 23 83
 praeterea ultio consecuta, sicut semper accidit, ad credendum 23 106
 uehementer inpellit. ne haec quidem leuis causa est quod in-
 10 mundi daemonum spiritus accepta licentia multorum se corpo-
 ribus inmergunt, quibus postea eiectis omnes qui resanati
 fuerint adhaerent religioni cuius potentiam senserunt. hae 24 118
 tot causae in unum conlatae magnam deo multitudinem mira-
 biliter adquirunt. 100
- 15 23. Quidquid ergo aduersus nos mali principes moliuntur 1
 fieri ipse permittit. et tamen iniustissimi persecutores, quibus 106
 dei nomen contumeliae ac ludibrio fuit, non se putent inpune
 laturos quia indignationis aduersus nos eius quasi ministri
 fuerunt. punientur enim iudicio dei qui accepta potestate 2 89
 20 supra humanum modum fuerint abusi et insultauerint etiam
 deo superbius eiusque nomen aeternum uestigiis suis subiecerint
 impie nefarieque calcandum. propterea uindicaturum se in 3 107
 eos celeriter pollicetur et exterminaturum bestias malas
 de terra. sed idem quamuis populi sui uexationes et hic in
 25 praesenti soleat uindicare, tamen iubet nos expectare patienter

EPITOME c. 23] c. 48, 5; 52, 10.

AUCTORES 17—19] cf. Tertull. ad Scap. c. 3 (I pag. 545): qui
 uidentur — in diem diuini iudicii. 23] Leuit. 26, 6; Ezech. 34, 25.

EXPILATORES 16 s. 20 s.] Lucifer pag. 314, 19—22.

BRHSPV] 1 se om. H 2 lapidis V humana er. S humanam
 (om. manu) ut factis (q̄ m. 2) P 4 incertis B³ dum] qm̄ (i. e. quo-
 niam) S inter B³ 5 multaque V 6 pertinenti uulgatam P de-
 uulgata S alicupata R 7 discutiuntur (exp. m. 3) B, dicuntur P pla-
 ceat RSH 8 ad credendum B³ 9 ne B³ quide H est om. S
 12 adhereant HV an (ei) religioni? 15 aduersum BS 16 ipsi R
 17 dei om. H ludibrio] delubrio B se om. P 18 aduersum B
 19 fuerint BR 20 hominum S abusu V insultarint R 21 superius V
 subiecerunt B^{ac}, ras. corr. 23 et] sed B 25 uindicare B²

illum caelestis iudicii diem, quo ipse pro suis quemque meritis
 4 aut honoret aut puniat. quapropter non sperent sacrilegae
 animae contemptos et inultos fore quos sic obterunt. ueniet
 rabiosis ac uoracibus lupis merces sua, qui iustas et simplices
 5 animas nullis facinoribus admissis exerceauerunt. nos tantum-
 modo laboremus ut ab hominibus nihil aliud in nobis nisi sola
 iustitia puniatur, demus operam totis uiribus ut mereamur a
 deo simul et ultionem passionis et praemium.

BRHSPV 1 caelestis *S*² prosuis *P*² quemque (~ m. 2) *B* 3 et
 inultos *om. P* hic *B* opterunt *R* ueniet ueniet *RS*, uix recte
 4 uoracibus *S*, uoratibus *V* suas *P* 5 nullis *S*² 6 in *om. P*
 7 demusq; *R* ueribus *H* ut *P*² a] de *B* LACTANTI DE IVSTI-
 TIA LIBER · V · EXP · INC · DE VERO CVLTV LIBER · VI · *B*; L · CAE-
 LII FIRMIANI INSTITVTIONVM DIVINARVM · LIB · V · DE IVSTITIA
 EXPLICIT · INCIP · LIB · VI · DE VERO CVLTV · V · N · II · D · (i. e. Ver-
 sus Numero duo milia quingenti; cf. subscriptiones libr. III et IV) *R*;
 FIRMIANI LACTANTI DE IVSTITIA · LIB · V · EXPLT · (EXPLICIT · *M*)
 INCPT (INCIP *M*) DE VERO CVLTV LIBER (LIB *M*) · VI · FELI-
 CITER · *HM*; FEL. De iustitia. lib. V. explicit. Incipit de uero cultu.
 lib. VI *S*; DE IVSTITIA LIBER QVINTVS EXPLICIT · INCIPIT DE
 VERO CVLTV LIB · (LIB · *om. V*) SEXTVS *PV*, supra EXPLICIT hoc
 emendauit conferente secundo add. *V*¹

LIBER VI

DE VERO CVLTV.

1. Quod erat officium suscepti muneris diuino spiritu in-
 struente ac suffragante ipsa ueritate compleuimus: cuius adse-
 5 rendae atque inlustrandae causam mihi et scientia et fides et
 ipse dominus noster inposuit, sine quo nec sciri quicquam
 potest nec explicari. uenio nunc ad id quod est summum 2
 operis huius et maximum, ut doceam quo ritu quoque sacrificio
 deum coli oporteat. id enim est hominis officium in eoque
 10 solo summa rerum et omnis beatae uitae ratio consistit, quando-
 quidem propterea ficti et inspirati ab eo sumus, non ut caelum
 uideremus et solem, quod Anaxagoras putauit, sed ut artificem
 solis et caeli deum pura et integra mente coleremus. quam- 3
 uis autem praecedentibus libris pro ingenii mediocritate defen-
 15 derim ueritatem, tamen ex ritu quoque ipso elucere uel maxime
 potest. nihil enim sancta et singularis illa maiestas aliut ab 4
 homine desiderat quam solam innocentiam: quam si quis ob-
 tulerit deo, satis pie, satis religiose litabit. homines autem 5

EPITOME 7—9] c. 53, 1. 16—18] c. 53, 3 quid — sanctus.
 18—480, 9] c. 53, 1.

EXPILATORES § 5 ss.; c. 2 passim] cf. Orientum, commonit. 1
 65—88 (ad uers. 68 cf. Lact. pag. 480, 5: quicquid eqs.).

BRHSPV] 4 suffragante *V* 5 scientia *BV*, conscientia *RH*, scien-
 tiam *SP* *edd. conl.* II 3, 25, sed cf. III 13, 12 ad quam — sufficit;
V 4, 1 stimulatus — deo fidēs (~ *add. et s exp. m. 3*) *P* et (ante ipse)
om. P 6 scire *P* 8 ut *B*³ quo uel *H* 9 deum — officium in *inf.*
*mg. add. B*³ eo quo *V* 10 et *om. P* omnis (i ex e m. 3) *P* cou-
 stet *B*¹, corr. *B*³ 11 ficti (*s. l. n er., quod add. m. 2*) *B* 12 anaxa-
 goras *P*² 13 dominum *B*, post dñm uerba sed ut artificē *repetita del. V*
 pura et] putaret *H* 14 ingenii (i final. ex o ? m. 3) *B* mediocritatis *B*¹,
 corr. *B*³, mediocritate* (*m er.*) *P* defenderimus *H* 16 /// singularis
 (in ? *er.*) *P* ab *P*² 18 pia *P*¹, corr. *P*² litauit *BH*

neglecta iustitia cum sint omnibus flagitiis ac sceleribus iniqui-
 nati, religiosos se putant, si templa et aras hostiarum sanguine
 cruentauerint, si focos odorati ac ueteris uini profusione made-
 6 fecerint. quin etiam sacras dapes apparant et exquisitas epulas
 quasi aliquid inde libaturis offerunt. quidquid aspectu rarum, 5
 quidquid opere aut odore pretiosum est, haec grata esse diis suis
 non ex aliqua diuinitatis ratione, quam nesciunt, sed ex suis
 cupiditatibus iudicant nec intellegunt terrenis opibus deum non
 indigere. nihil enim sapiunt nisi terram bonaque et mala solius
 7 corporis sensu ac uoluptate perpendunt. huius arbitrio ut 10
 religionem ponderant, sic totius uitae suae acta disponunt. et
 quoniam se semel a caeli contemplatione auerterunt sensumque
 illum caelestem corpori mancipauerunt, libidinibus frena per-
 mittunt tamquam secum ablaturi uoluptatem, quam momentis
 omnibus capere festinant, cum animus ministerio corporis, non 15
 8 corpus ministerio animi uti debeat. idem maximum bonum
 iudicant opes: quas si bonis artibus adsequi non possunt, malis
 adsecuntur. fraudant rapiunt spoliunt insidiantur abiurant, nihil

AUCTORES 15 (animus)] cf. Sallust. Catil. 1, 2. 18 s.] cf. ibid. 12, 2.

BRHSPV] 1 neglecta RP¹, pr. c in g corr. P² sim't V *om*ne-
 bus (h et i er., i add. m. 2) P ac edd., aut C, sed cf. VI 5, 17;
 III 17, 36; 19, 6; IV 26, 22; VII 10, 10 2 sese RS ostiarum B
 3 odorati P¹, corr. P³ ac om. R ueteres V 5 rarum] aepularum B,
 parum H 6 opere] cruore B aut odore om. P pretiosum ē hęc grata S,
 quod recepi, praetiosius conferunt et haec grata B, pretiosum (praec- R,
 praet- H) et haec grata esse RHV, praetiosum (a del. m. 3) id gratum P;
 pretiosum est, id gratum edd., sed cf. c. 13, 13 quidquid pretiosi habent
 — quibus nec uti possunt; uix sic scribendum apparant — libaturis,
 offerunt — pretiosum est, et haec grata esse 7 aliena S rationem P¹,
 m del. P³ 'ex' B³ 9 bonaque (a er.) B, bonamque P¹, m del. P³,
 bonāque (~ er.) V 10 corporis** (et er.) B uoluntate BH 11 actus R,
 recte? cf. VI 12, 3; 24, 26 12 se om. SP ac S contemplatione P³ ante
 auerterunt s.l. se add. P³ 13 caelestem illum R corpora V 14 uoluptate H,
 uoluntatem V momentis, P³ 15 cum — uti] cum unitis corporis ministerio-
 animi uti (unitis minus cert.) B¹, cum animi corpus ministerio non animi cor-
 poris uti corr. B³ animos ex animo P³ 17 quas si] quasi H si**
 (bi er.) B adsequi om. B possint B 18 adsecuntur R, adsequuntur B¹,
 adsequuntur B², adsequuntur (ass- S) HSPV rapiunt P³

denique moderati aut pensi habent, dummodo auro coruscent,
 argento gemmis uestibus fulgeant, audissimo uentri opes inge-
 rant, stipati familiarum gregibus per dimotum populum semper
 incedant. sic addicti et seruientes uoluptatibus uim uigorem- 9
 5 que mentis extinguunt et cum uiuere se maxime putant, ad
 mortem concitatissime properant. nam sicut in secundo libro 10
 docuimus, caeli ratio in animo, terrae autem in corpore est.
 qui bona neclegunt animi, corporis adpetunt, in tenebris ac
 morte uersantur, quae sunt terrae atque corporis, quia uita et
 10 lumen a caelo est. cuius quoniam expertes sunt corpori ser-
 uiendo, longe absunt ab intellectu rerum diuinarum. eadem 11
 miseros ubique caecitas premit. sicut enim qui sit uerus deus,
 ita qui sit uerus cultus ignorant.

2. Mactant igitur opimas ac pingues hostias deo quasi esu- 1
 15 rienti, profundunt uina tamquam sitiendi, accendunt lumina
 uelut in tenebris agenti. quodsi suspicari aut percipere animo 2
 possint quae sint bona illa caelestia, quorum magnitudinem
 terreno adhuc corpore obuoluti sensu capere non possumus,
 iam se cum his officiis inanibus stultissimos esse cognoscant,

6 in secundo libro] c. 12, 3.

EPITOME 14—19] c. 53, 1.

BRHSPV] 1 moderati aut pensi] moderationis B corescent [P¹,
 corr. P² 2 uesti+bus (gi er.) H dapes ex opes S² suggerant P,
 ingerent V 3 domitum S 4 inceñdant (exp. m. 2) P et om. P
 5 mentes B¹, corr. B² extinguunt BHV maxime om. P 6—8 nam
 si, ut — in corpore est, qui uir doctus, Miscellan. obseruat. uol. IV (a. 1734)
 pag. 414 6 si ut P 7 docuimus add. B³, docuimus, sed ni ex i m. 2 S
 terrae autem] terraeratioincaeloest B¹, terraeratioautem corr. B³ terræ
 (æ ex a) V 8 bona] pena V neclegunt B, negligunt cett. et cor-
 poris P ac] aut B¹, in ras. corr. B³ 9 quae sunt — corporis om. P
 ac B uita] et uita R 7 (i. e. et) inseruit S² 10 a] de H, ã a V
 acaelo B³ experte^s S² sunt] sum B¹, in ras. corr. B² corpori
 (i ex e m. 3) P 11 ab om. S 12 caecitas] cecis ita S 13 ita] ita
 etiam R 14 opimas (o add. m. 3, r er.) B hostia R 15 tamquam]
 numquam B post sitiendi in ras. atq; S² luminariæ B² 16 uelut V
 17 possint B¹, possent B³ (e ex i) cum cett. magnitudine BP¹, -dinē P³
 18 capere (a in ras. ex 2 uel 3 litt.) B possunt (possumus B¹) B³
 19 tam V cum (m in ras. ex 3 uel 4 litt., fort. rum, m. 3) B, cum bis P¹, alt.
 del. P² inanimus R, inanibus, sed in ex m m. 2 S, inanibus (bus ex mis) V

- 3 uel si caeleste lumen quod dicimus solem contemplari uelint,
iam sentiant quam non indigeat lucernis eorum deus, qui
ipse in usum hominis tam claram, tam candidam lucem dedit.
4 et tamen cum in tam paruo circulo, qui propter longinquitatem
non amplius quam humani capitis uidetur habere mensuram,
tantum sit fulgoris, ut eum mortalium luminum acies non
queat contueri et si paulisper intenderis, hebetatos oculos caligo
ac tenebrae consequantur, quid tandem luminis, quid claritatis
apud ipsum deum, penes quem nulla nox est, esse arbitremur?
qui hanc ipsam lucem sic moderatus est, ut neque nimio ful-
gore neque calore uehementi noceret animantibus tantumque
istarum rerum dedit ei, quantum aut mortalia corpora pati
5 possent aut frugum maturitas postularet. num igitur mentis
suae compos putandus est qui auctori et datori luminis cande-
6 larum aut cerarum lumen offert pro munere? alius uero ille
a nobis exigit lumen et quidem non fumidum, sed, ut ait poeta,
liquidum atque clarum, mentis scilicet, propter quod a poetis
ζῶτες nuncupamur: quod exhibere non potest nisi qui deum
7 agnouerit. illorum autem dii quia terreni sunt, egent lumi-

EPITOME 1—15] c. 53, 2 (luminibus).

AUCTORES 17 liquidum atque clarum] fort. ex Lucr. V 281 et III 1.

BRHSPV] 1 uel] quod B ante dicimus 1 uel 2 litt. eras. B 2 sen-
tiant R, sentiant cett. quam B³ indigeant B^{ar}S^{ac} 3 tam ante can-
didam] quam B¹, corr. B² 4 longinquitatem (n ante | ex ī? m. 3) B,
longitudinem R 6 tantum (n ras. ex m et alt. t in ras. m. 3) B 7 in-
tueri B, tueri V hebetatos B¹, corr. B², habetatos R, hebetatos P²
9 nulla* (m er.) B nox est] noctem B¹, corr. B³ arbitrentur B¹, corr. B²,
arbitremur (e ex a) S 10 neque (qu in ras. ex m et e in ras. m. 3) P
fulgere R 11 uehementer B¹, corr. B² animantib; P² tantum tan-
tumque P¹, tantum del. P² 12 aut quantum (corr. m. 3) B corpore B¹,
corr. B² 13 num] non H menti R 14 cordis B¹, compos in ras.
corr. B³ putandos P¹, corr. P² auctori] et auctori H et] aut B¹,
ac B³ candelabrum RS 15 aut] ac edd. cerorum R, ceterarum S,
erarum V; cf. d. ira 23, 28 ceris ardentibus offerent B, offer* (i er.) H
16 et quidem] *quidem (e er.) B 17 sed liquidum (supra sed puncta erasa;
sed 16 non deest) B paeta R mentis om. P 18 ΦΩΤΗC BP,
potes H¹, fotes H², ΦΩΤΟC S nuncupatur (nuncupamur B¹) B²HV
exibere B¹ (corr. B²) P 19 illo S terreni sunt] terrenis S

nibus, ne in tenebris sint: quorum cultores quia caeleste nihil sapiunt, etiam religiones quibus deseruiunt ad terram reuocant: in ea enim lumine opus est, quia ratio eius et natura tenebrosa est. itaque diis non caelestem sensum, sed humanum 8
5 potius adtribuunt ideoque illis necessaria et grata credunt esse quae nobis, quibus aut esurientibus opus est cibo aut sitientibus potu aut ueste algentibus aut cum sol decesserit lumine, ut uidere possimus. nullis igitur ex rebus tam probari et in- 9
10 tellegi potest deos istos, cum aliquando uixerint, mortuos esse quam ex ipso ritu, qui est totus e terra. quid enim caelestis in se boni potest habere pecudum sanguis effusus, quo aras inquinant? nisi forte deos existimant eo uesci quod homines aspernantur attingere. et quisquis illis hanc saginam prae- 10
stiterit, quamuis ille grassator adulter ueneficus parricida sit, 15
beatus ac felix erit, hunc diligunt, hunc tuentur, huic omnia quae optauerit praestant. merito ergo Persius huiusmodi 11
superstitiones suo more deridet:

qua tu inquit mercede deorum
emeris auriculas? pulmone et lactibus unctis?

20 sentiebat uidelicet non carne opus esse ad placandam caelestem 12
maiestatem, sed mente sancta et iusto animo et pectore, ut

EPITOME 10 s.] 53, 4 nam quid hostiae? 20—484, 5] c. 53, 3.

AUCTORES 18 s.] Pers. 2, 29 s. 21] *ibid.* 2, 74; cf. *Lact.* II 4, 11.

BRHSPV] 2 religionis *B*¹ (*corr.* *B*²) *P* deseruiunt *P*² 3 natio *B*¹,
corr. *B*³ 4 itaque* (*in er.*) *B* 5 a tribuunt *B*³ 6 quae *B*² qui-
bus *om.* *P* opus — sitientibus *om.* *P* cibus *B* 7 potus *B* deces-
serit *P*³ 8 nullis (*i ras. ex u*) *P* 9 uixerint *V* 10 ex *om.* *H* eterra *S*
*caelestis ex scelesti *B*², *om.* *P*; caelestibus? *Hartelius* 11 boni *om.* *R*
12 eo* (*s er.*) *B* 13 attingere (*at add. m. 3*) *B* et] sed *B*¹, *corr.* *B*³
illis *om.* *B*¹, post hanc *add. B*³ 14 crassator *S* beneficus *B*¹, *corr.* *B*²
15 omnia bis *P*¹, *pr. del.* *P*³ 16 persius (*a er., s in ras. ex t? m. 2*) *B*
17 suos (*exp. m. 2*) *P* more deridet] mederid& (*duo e ex o correcte*
uideri possunt) *V* derident *B*¹, *corr.* *B*³ 18 qua (*a in ras. ex is?*
m. 3) *B*, quia *H* deorum mercede (*tert. e add. m. 1?*) *B* 19 [e]meres *B*¹,
*meres *B*², emeris *B*³, emeris *P* auriculis *H*, auris auriculas (*corr.*
m. 3) *P* luctibus *B*¹, *corr.* *B*³ unctis (*i in a corr. m. 2, restituit m. 3*) *B*
20 esset *S* placandū *V* 21 iusta *P*¹, *corr.* *P*³ pectori *B*¹, *corr.* *B*³

- 13 ipse ait, quod naturali sit honestate generosum. haec
est religio caelestis, non quae constat ex rebus corruptis, sed
quae uirtutibus animi qui oritur e caelo, hic uerus est cultus,
in quo mens colentis se ipsam deo immaculatam uictimam
14 sistit. id autem ipsum quomodo consequendum, quomodo
praestandum sit, docebit huius libri disputatio. nihil enim
tam praeclarum hominique conueniens potest esse quam eru-
15 dire homines ad iustitiam. apud Ciceronem Catulus in Hor-
tensio philosophiam rebus omnibus praeferens malle se dicit
uel unum paruum de officio libellum quam longam
orationem pro seditioso homine Cornelio. quae sententia
non utique Catuli, qui illud fortasse non dixit, sed Ciceronis
est putanda, qui scripsit, credo ut libros quos de officiis erat
scripturus commendaret: in quibus ipsis nihil esse testatur
in omni philosophia melius et fructuosius quam prae-
16 cepta uitae dare. quodsi hoc illi faciunt quibus non est
ueritas cognita, quanto magis nos facere debemus qui a deo
eruditi et inluminati possumus uera praecipere! nec tamen sic
docebimus ut quasi prima uirtutis elementa tradamus, quod
est infinitum, sed tamquam docendum suscepimus eum qui
17 apud illos iam perfectus esse uideatur. manentibus enim

EPITOME 5—8] c. 53, 4.

AUCTORES 9] Hortens. frg. 47. 14] cf. de offic. I 2, 4; III 2, 5.

EXPILOTORES 3 s. (hic — sistit)] Lucifer pag. 309, 21—23.

BRHSPV] 1 naturalis B¹S, naturales B², naturali B³, natura H
nonest|tate B¹, honestate B³ 3 e om. V hinc uerus est dei cultus
cod. Luciferi 4 se* (o er.) B ipsa S, sed cf. Lucifer. mentes colentium
se ipsas — sistunt 5 consequendum quomodo om. P 6 praestandum
(r er.) V cuius B¹, corr. B² disputio S 8 in om. V ortensio////
(3 uel 4 litt. er.) B 9 philosophiā (~ m. 2) B omnibus P praefere+t
(n er.) B male B 10 paruo B¹, paruūm corr. B² 11 seditiose B¹P^{ae},
corr. B²P¹⁷ 12 catulum B¹, corr. B², catulli S 13 ut B² 14 scrib-
turas (sic) fuerat R 15 omne B¹, corr. B³ 16 dare* (t er.) H 17 ue-
ritas P² 18 possumus R 19 docebimus (ebi in ras. ex 3 uel 4 litt.
m. 3) B, docemus R ut om. S tradimus R 20 tam** quan* (post m
er. en; N ras. ex N i. e. nt corr., post N fuisse uid. o nunc er.) B do-
cendo B¹, corr. B² 21 illis B¹, corr. B² perfectus in susceptus corr. B³,
perfectos R

praeceptis eorum quae solent ad probitatem recte dare, ignota
illis superstruemus ad perficiendam consummandamque iusti-
tiam, quam non tenent. ea vero quae possunt cum illis esse 18
communia praetermittam, ne quid ab iis uidear mutuari quo-
5 rum errores coarguere atque aperire decreuerim.

3. Duae sunt viae per quas humanam uitam progredi necesse 1
est, una quae in caelum ferat, altera quae ad inferos deprimat:
quas et poetae in carminibus et philosophi in disputationibus
suis induxerunt. et quidem philosophi alteram uirtutum esse 2
10 uoluerunt, alteram uitiorum, eamque quae sit assignata uirtu-
tibus, primo aditu esse arduam et confragosam: in qua si
quis difficultate superata in summum eius euaserit, habere
eum de cetero planum iter, lucidum amoenumque campum et
omnium laborum suorum capere fructus uberes atque iucundos;
15 quos autem primi aditus difficultas deterruerit, eos in illam 3
uitiorum uiam labi atque deflectere, quae primo ingressu sit
quasi amoena multoque tritior, deinde cum in ea paulo ulte-

EPITOME 6—10] c. 54, 1.

AUCTORES c. 3 ss.] cf. Doctrin. XII Apostolor. c. 1, 5 (epist.
Barnab. c. 18 ss.) et fragm. latin. ab Oscario a Gebhardt inuentum ap.
Harnackium, *Die Lehre der zwölf Apostel* (1884) pag. 275 ss., Funkium quoque
in edit. Doctrinae (1887) pag. XV s., LXIII ss., pag. 102—104 passim in adnot.

BRHSP(—11)V] 1 prouitate B^1 , probitate B^2 , probitatē B^3 ignorat B
2 supra instruimus B , superstruem S , super strueremus P^1 , re *del.* P^3
perficiendam consummandamque] periciendamque B^1 , periciendam, con-
summandum B^3 3 ea] *es ut uid.* B^1 , in *ras. corr.* B^3 4 his $BHSV$
5 perire B^1RP^1 , *corr.* B^3P^2 , aperiri H 6 post uiae hoc constantine
imp. RS ; cf. *Prolegomena* quas (as in *ras. ex* 2 litt., quarum posterior
m ? , m. 2) B humana uita B^1 , *corr.* B^3 7 unaquae B^2 , unaq; (i. e. -que) P^1 ,
unaq; (i. e. -quae) P^2 una *om.* V alteraque B^1 (*corr.* B^2) S ad *om.* S^1 ,
i in *mg.* S^2 8 et a filosofis V^{ac} 9 induxerint B^1 , *corr.* B^3 uirtutem B^1
(*corr.* B^3) HSP^1 (*corr.* P^3) V 10 uolunt P alterum B^1 , *corr.* B^2 ad-
signata (d ex s) B^2 11 primo (o in *ras. ex* um ? m. 3) B a primo
in eadem pagina statim ad mittit est enim pag. 489, 8 transiit P aditū
(~ er.) B , additu V in Schoellio, mihi eius 12 eiciendum uidetur; an pro
eius scribendum enisus ? 12 difficultate* (m er.) B in *om.* B 14 omnium
Heumannus, omnes C iocundos (*pr. o ex u*) V^2 15 illam (i *ras. ex u*) B
16 uiam] quā V laui B^1 , *corr.* B^2 ingressus $B^{ar}S^{ar}V$ 17 amaena B^1 ,
corr. B^2 multoque B^3 in ea] ea B , in eam H

rius processerint, amoenitatis illius speciem repente subduci,
 exoriri autem uiam praecipitem, nunc saxis asperam nunc ob-
 ductam sentibus nunc gurgitibus intercisam uel torrentibus
 4 rapidam, ut laborare haerere labi cadere sit necesse. quae
 omnia eo proferuntur, ut appareat in uirtutibus capiendis labores 5
 esse maximos, in perceptis autem maximos fructus et solidas
 atque incorruptas uoluptates, uitia uero quibusdam delenimentis
 naturalibus illicere animos hominum et inanium iucunditatum
 specie captos ad acerbis amaritudines miseriasque perducere.
 5 sapiens prorsus disputatio, si uirtutum ipsarum formas ac ter- 10
 minos scirent. non enim didicerant uel quae sint uel quid
 eas mercedis a deo maneat: quod nos his duobus libris doce-
 bimus. hi uero quia ignorabant aut dubitabant animas homi-
 num immortales esse, et uirtutes et uitia terrenis honoribus
 6 aut poenis aestimauerunt. omnis ergo haec de duabus uis 15
 disputatio ad frugalitatem ac luxuriam spectat. dicunt enim
 humanae uitae cursum Y litterae similem, quod unus quisque
 hominum cum primae adulescentiae limen adtigerit et in eum
 locum uenerit, partis ubi se uia findit in ambas, haereat
 7 notabundus ac nesciat in quam se partem potius inclinet; si 20
 ducem nactus fuerit qui dirigat ad meliora titubantem, hoc

EPITOME 4-16] c. 54, 1 sed hoc — rettulerunt.

AUCTORES 19] Verg. Aen. VI 540.

TESTES 16] Hieronym. comment. in Eccles. c. 10, uol. III 469 C
 Vall.: Firmianus quoque noster in praeclaro Institutionum suarum opere Y
 litterae meminit et de dextris ac sinistris plenissime disputauit.

BRHSV] 1 amoenitatis B¹, corr. B² subduxi B¹, corr. B³ 2 exoriri
 (o in ras. ex 2 litt. m. 3) B 3 intercisa V 4 labore S cedere V
 6 +e/sse (s er., corr. m. 2) B pceptis (p̄ i. e. per ex p̄ i. e. prae m. 2) S
 fructos B 7 delenimentis B²S, delenimentur B¹, delent mentis R,
 deliniamentis H, delinimentis V 8 iucunditate in ut uid. B¹, corr. B²
 9 species H 10 atque B 11 quae B³ sint B³ 12 docenimus B¹,
 corr. B² 13 aut] et B aut dubitabant om. R 14 et ante uirtutes
 eras. B 15 aestimauerint V omnes B¹, corr. B² 16 ad B³, id S
 fragilitatem B¹, corr. B³ ac] ad B¹, corr. B³ 17 Y-s. l. B³ simile B¹,
 corr. B²; esse similem edd. 18 adulescentiae R attingerit V 19 eue-
 nerit H partis om. V se] a se S 20 notabundus B¹, corr. B² ac]
 aut B quam] qu V partem B³ 21 nactus RHV derigat B¹ (corr. B²) V

est si aut philosophiam didicerit aut eloquentiam aut aliquid honestae artis quo euadat ad bonam frugem, quod fieri sine labore maximo non potest, honestam et copiosam uitam disputant peracturum; si uero doctorem frugalitatis non inuenerit, 8
 5 in sinistram uiam quae melioris speciem mentiatur incidere, id est desidia inertiae luxuriae se tradere, quae suauia quidem uidentur ad tempus uera bona ignoranti, post autem amissa omni dignitate ac re familiari in omnibus miseriis ignominia-
 10 que uicturum. ad corpus ergo et ad hanc uitam quam in 9 terra ducimus fines earum uiarum rettulerunt. poetae fortasse melius, qui hoc biuium aput inferos esse uoluerunt, sed in eo falluntur quod eas uias mortuis proposuerunt. utrique ergo uere, sed tamen utrique non recte, quia oportuit uias ipsas ad uitam, fines earum ad mortem referri. nos igitur melius et 10
 15 uerius, qui duas istas uias caeli et inferorum esse dicimus, quia iustis immortalitas, iniustis poena aeterna proposita est. quomodo autem hae uiae uel in caelum tollant uel ad inferna 11 praecipitent explicabo, aperiāque quae sint uirtutes quas philosophi nescierunt; tum earum quae sint praemia, simul
 20 etiam quae sint uitia quaeue eorum supplicia monstrabo. nam 12 fortasse aliquis expectet ut separatim de uitis ac uirtutibus dicam, cum de bono aut malo disserentibus nobis etiam quod

EPITOME 9 s.] c. 54, 1. 10—12] c. 54, 2. 14—20] c. 54, 3.

BTHSV] 1 si aut] sicut V eloquentiā (~ m. 2) B 2 honestatis artis B¹, corr. B³ quod R quōe uadat (s. l. a er., e s. l. m. 2, o ex e m. 3) B bonum R 3 honestatem B¹, corr. B³ et] ac B uiam H 4 fragilitatis B¹, corr. B³ 5 sinistram (alt. s in ras. ex x? m. 2) B speciē (~ m. 3) B incedere HV 6 tradere* (t er.) B 7 uideantur Heumannus ignorant* (i er.) B 8 omni* (s er.) B miseris B² H 9 uitam S² 10 rettulerunt SV 11 uiuiaput B¹, biuiaput B³ 12 quos V 13 utrique S² 14 eorum B¹, corr. B² 15 uias istas duas S i-stas (u? er.) B uias om. R inferorū (~ m. 3) B 16 immortalitatis S 17 hae* (c er.) B, ac sic R tollont sic S infernum B, ferna S 18 aperiāque quae S, aperiāquāe B¹, aperiā quae RV, et aperiā quae H 19 earum — praemia] ea sint quae sunt praemia R 20 supplicia B¹ (corr. B³) H monstrabo] declarabo B 21 separatim B¹, corr. B² uitis B 22 post cum fort. tamen excidit de] da B¹, corr. B² aut malo SV, ac de malo B, ac malo R, aut de malo H

- 13 est contrarium possit intellegi. siue enim uirtutes inseras,
uitia sua sponte decedent, siue uitia eximas, uirtutes ultro subi-
bunt: sic bonorum ac malorum constituta natura est, ut se
inuicem semper obpugnent, semper expellant. ita fit ut neque
uitia detrahi sine uirtutibus possint nec uirtutes inseri sine
14 detractioe uitiorum. has igitur uias longe aliter inducimus
quam induci a philosophis solent, primum quod utrique praepo-
situm esse dicimus ducem utrumque inmortalem, sed alterum
honoratum, qui uirtutibus ac bonis praesit, alterum damnatum,
15 qui uitiiis ac malis. illi autem in dexteriore tantum uia ducem
ponunt neque unum neque perpetuum, siquidem quemlibet
doctorem bonae artis inducunt, qui a desidia reuocet homines
et frugi esse doceat. sed neque ingredi faciunt in eam uiam
nisi pueros et adulescentes, uidelicet quod artes in his discantur
16 aetatibus. nos autem (homines) omnis sexus et generis et
aetatis in hoc caeleste iter inducimus, quia deus, qui eius
uia dux est, immortalitatem nulli homini nato negat. forma
17 quoque ipsarum uiarum non ita est ut illi putauerunt. quid
enim opus est Y littera in rebus contrariis atque diuersis? sed
altera illa melior conuersa est ad solis ortum, altera illa dete-
rior ad occasum, quoniam qui ueritatem ac iustitiam sequitur,
is accepto immortalitatis praemio perenni luce potietur, qui
autem ab illo malo duce inlectus praetulerit uitia uirtutibus,

EXPILATORES 22 immortalitatis — potietur] Lucifer p. 315, 11.

BRHSV] 1 posset B enim] etiam S inseras (s ex f) S 2 ce-
dant H siue] siue etiam S ex+imas (t uel i er.) B, existimas S
3 sic B³ natura bis, pr. del. V 5 extrahi R, rethahi sic V 6 de-
tract+ione (at er.) B 7 utrique B³ praepositū (~ m. 2) B 8 i]mor-
talem B 10 dexterio B¹ (corr. B²) R, dexteriore (i in ras. ex a ? m. 2) V
12 doctore (ē in ras. ex is ? m. 2) V partis S a* (d er.) desideria B³
13 deceat R 14 artis B in his discantur] indiscantur H discatur S
15 homines add. Buenemannus, cf. etiam de mort. persec. 15, 3 omnes B³
(-is B¹) H 16 aetates H i+ter (n er.) B qui* (a er.) H 17 immor-
talitatem (n ex m) B³, sic saepe in eis quae sequuntur hominum B
formam B¹, corr. B³ 18 uiarum] si arum B¹, corr. B³ 19 Y s. l. B³
litterae B¹, litterae H 20 est om. B altera] ad terra B¹, corr. B³,
alter H 21 ac] ad S 22 accepto B³ perhenni S lucet V patie-
tur B¹, corr. B² 23 malo B³ intellectus H

mendacium ueritati, necesse est ad occasum et tenebras deferatur (aeternas). describam igitur utramque et earum proprietates habitusque monstrabo.

4. Una est itaque uirtutis ac bonorum uia, quae fert non 1
5 in Elysios campos, ut poetae loquuntur, sed ad ipsam mundi arcem,

at laeua malorum
exercet poenas et ad impia Tartara mittit.

est enim criminatoris illius, qui prauis religionibus institutis 2
10 auertit homines ab itinere caelesti et in uiam perditionis inducit. cuius uiae species et figura sic est composita in aspectum, 3
ut plana et patens et omni genere florum atque fructuum delectabilis esse uideatur. in ea enim posuit deus omnia quae
pro bonis habentur in terra, opulentiam dico, honorem quietem
15 uoluptatem inlecebras omnes, sed cum his pariter iniustitiam crudelitatem superbiam perfidiam libidinem cupiditatem discordiam ignorantiam mendacium stultitiam ceteraque uitia. exitus autem huius uiae talis est. cum uentum fuerit ad extremum, 4

EPITOME 4—11] c. 54, 3.

AUCTORES 5 (in Elysios campos). 7 s.] Verg. Aen. VI 542 s.

EXPILATORES 1 s. 5—8] Lucifer pag. 315, 12 s. 14 s.

BRHSP(ab 8) *V*] 2 aeternas addidi ex *Lucifero* pag. 315, 12 necesse est ad occasum et tenebras deferri aeternas, commendatur etiam uerbis supra pag. 488; 22 perenni luce potietur utrumque *B*¹ (corr. *B*²) *V* proprietatem *H* 4 uirtutis *B*³ ac om. *R* non *B*³ 5 *elysios (a er.) *B*, elyseos *V*¹ loquuntur (alt. u del. m. 3) *B*, locuntur *R* ad *B*³ 7 ad *B*¹, corr. *B*³ leua *B*¹ (corr. *B*²) *HS* 8 exercet om. *V* penas *S* impia (n ex m) *B*³, sic saepius mittet (e ex i) *B*² a mittit *denovo* incipit cod. *P*: cf. ad pag. 485, 11 9 enim om. *S* prauis (i ras. ex u) *B* 10 ab itinere] a uia *R* 11 uitae (exp. m. 3) *P* species et figura bis *P*¹, alt. del. *P*³ figura* (m er., *distinctionem add. m. 2) *B* aspectu *HPV*, recte? 12 plena *V* potens *B*¹, corr. *B*³, patiens (exp. m. 3) *P* et omni omni *H*, in omni *P* fluctu *B*¹, fructuum *B*² 13 posuit deus] posita sunt *B*¹ (posita sunt *B*³) *P* 14 terram *P*¹, m del. *P*³ opulentiam (a ex u) *V* dico om. *R* 15 sed cum] secum *H* et iniustitiam *H* iniusticiam crudelitatem superbiam in inf. mg. *P*² 16 superbia (~ m. 2) *B* *perfidiam (a er.) *V* 17 mendacium in mg. *H*² 18 huius *P*² uiae (t er.) *H*

unde iam regredi non licet, cum omni sua pulchritudine tam subito praeciditur, ut non ante quis fraudem prospicere possit
 5 quam praecipitatus in altitudinem profundam cadat. quis-
 quis enim praesentium bonorum specie captus et in his conse-
 quendis ac fruendis occupatus non praeuiderit ea quae post 5
 mortem secutura sunt seque a deo auerterit, is uero ad inferos
 6 deiectus in aeternam damnabitur poenam. uia uero illa cae-
 lestis difficilis et cliuosa proposita est uel spinis horrentibus
 aspera uel saxis extantibus impedita, ut cum summo labore
 ac pedum tritu cumque magna cadendi sollicitudine sit cuique 10
 7 gradiendum. in hac posuit iustitiam temperantiam patientiam
 fidem castitatem abstinentiam concordiam scientiam ueritatem
 sapientiam ceterasque uirtutes, sed simul cum his paupertatem
 8 ignominiam laborem dolorem amaritudines omnes. quisquis
 enim spem suam porrexerit longius et meliora maluerit, care- 15
 bit his terrae bonis, ut expeditus ac leuis difficultatem uiae
 superet. nec enim potest qui se adparatu regio circumdederit
 aut diuitiis onerauerit, angustias illas uel ingredi uel tenere.
 9 unde intellegitur idcirco malis et iniustis facilius prouenire
 quae cupiant, quia prona et decliuus est eorum uia, bonis autem 20

EPITOME 6 s.] 54, 3.

B(G)RHSPV] 1 unde *om. P* pulchritudine* (*m final. er.*) *B*², pulchri-
 tudine *P*³ 2 praeciditur (*alt. i ras. ex u*) *B* ante quis] antiquis *H*
 3 in altitudine in (*in a m. 3, alt. in m. 2*) *B* profundum *B*¹*V*¹, *corr. B*³*V*²
 quisquis] quia *B*¹, *corr. B*³ 4 praesentiam *B*¹, *corr. B*² in *om. P*
 iis *R* 5 fruendis *P*¹, *g del. P*³ uiderit *S* eū (*er.*) *S* 6 seque
 (*d er.*) *B* ab eo ex adeo *B*² erterit sic *R* is] in *B*¹, *corr. B*² 7 deiectos *H*^{ac}
 aeternam *H*² damnabitur *B*¹, *corr. B*², damnabitur *V*² poena *B*
 9 sexis *V*¹ ut] aut *B* 10 trituū (*exp. m. 2*) *P*, trita (*a ex u*) *V*²
 sollicitudine* (*m er.*) *B* 11 hac (*c ex s ? m. 2*) *B* 13 ceterasque *P*²
 uirtutes] ueritates *V* sed] seu *H* iis *R* 15 sua *R* porrexerit *B*²,
 prouexerit *R*, porrexerit (*er ex it ? m. 2*) *P* 16 ab His terre bonis in-
 cipit codicis *G* pag. 115 (103) paene tota lecta terrestribus *H* ut
 (*a er.*) *B* 17 religio (*exp. m. 3*) *P*, regii uel regu, uix regio *G*
 18 honerauerit *B*, honorauerit *G*, onorauerit *RS*^{ac}, *corr. m. 1 et 2*,
 honorauerint (*h linea del. et alt. o ex e corr. m. 2, n exp. m. 1*) *P* te-
 neri *B*¹, *corr. B*² 19 facilius *B*² 20 procliuis *B*, declibi(s) *G*, de-
 cliuūs *P*²

quae optent difficile procedere, quia difficili et arduo itinere
 gradiuntur. iustus ergo quoniam durum asperumque iter 10
 ingressus est, contemptui derisui odio sit necesse est. omnes
 enim quos cupiditas aut uoluptas praecipites trahit, inuident
 5 ei qui uirtutem capere potuit et inique ferunt id habere ali-
 quem quod ipsi non habent. erit itaque pauper humilis igno- 11
 bilis subiectus iniuriae et tamen omnia quae amara sunt per-
 ferens, (s)et si patientiam iugem ad summum illum gradum
 finemque perduxerit, dabitur ei corona uirtutis et a deo pro
 10 laboribus quos in uita propter iustitiam pertulit immortalitate
 donabitur. hae sunt uiae quas deus humanae uitae adsignauit: 12
 in quibus singulis et bona ostendit et mala, sed ordine praepo-
 stero atque conuerso. in sua enim monstrauit temporaria prius
 mala cum aeternis bonis, qui est ordo melior, in altera tempo-
 15 raria prius bona cum aeternis malis, qui est ordo deterior, ut
 quicumque praesentia mala cum iustitia delegerit, maiora et
 certiora consequatur bona quam fuerunt illa quae spreuit, quis-

EXPILATORES 2 s. (durum — necesse est). 6 ss. (pauper — per-
 ferens)] Lucifer pag. 316, 12 — 16: durum — perferentes.

B(G)RHSPV 1 obtent *R*, obtinent *V* difficile (*post* quia) *R* et]
 uel *H* 2 durum asperumque] durumque *P* 3 contemptui licet derisui
 odioque aput te sint *Lucifer* pag. 316, 13; an *propter hoc* aput te fort. *ap.*
Lact. aliquid uelut apud alios excidisse coniciendum est? si + t (n. er.) *B*
 omnis!!! *H*² 4 aut] ac *BG* uolūtas *G* trait *S* 5 id habere] in-
 habere *B*¹, corr. *B*² aliquem (*sic*) ex aliquid *R* 7 iniuriae et] iniuria
 esset *R* superferens *B*, [sup]erferens *G* 8 set *scripsi*, et *C* ingeas
 et s. linea del., sic *S* 9 fineque *V* perduxerit *B*³ 10 labore *P* per-
 tulit om. *P* immortalitatem *B*¹ (immortalitate* *B*³) *H*^{ar} 11 donantur *B*¹,
 corr. *B*³ sunt] sunt enim *H* 12 ostendit] posuit *R* 13 sua *BR*¹
 (sua *R* m. 2 uel al. m. poster.) *SP*¹ *V*, [sua] *G*, suam *H*, *ua *P*², una *edd.*,
 sed cf. in uia sua c. 7, 3 e[n]i[mon] [st] (r) [aut] *G* monstrauit *B*² con-
 stituit *R* temporalia *BRH*, temporal[i]a *G*, tempora *S* 14 alia *R*
 temporalia *GH*, temporara, sed alt. ra del. m. 2 *S* 15 in deterior ut
 desinit codicis *G* pag. 115 (103), sequitur pag. 116 (104), cuius in uerss. 1—12
 nonnulla legi poterant ut om. *H* 16 praesentia* (m. er.) *P* iniusti-
 tia *B*^{ar} *G*, iustia *R* 17 consequetur *H*, consequantur (*exp.* m. 3) *P*
 quam] quae *G* fuerint *P* q. *B*¹, quae *B*² spresprebit *B*¹, **** spre-
 uit *B*², sprauit *R*¹, spraeuit *R*² quisquis] qui* (s. er.) *P*

- quis autem praesentia bona praeposuerit iustitiae, in maiora
 13 et longiora incidat mala quam fuerunt illa quae fugit. haec
 enim uita corporalis quia brevis est, idcirco et mala eius et
 bona breuia sint necesse est, illa uero spiritalis quae huic ter-
 renae contraria est quoniam sempiterna est, idcirco et bona
 14 eius et mala sempiterna sunt. ita fit ut et bonis breuib^{us}
 mala aeterna et malis breuib^{us} bona aeterna succedant. itaque
 cum simul proposita sint homini bona et mala, considerare
 unum quemque secum decet quanto satius sit perpetuis bonis
 mala breuia pensare quam pro breuib^{us} et caducis bonis mala
 15 perpetua sustinere. nam sicut in hoc saeculo cum est pro-
 positum cum hoste certamen, prius laborandum est, ut sis
 postmodum in otio, esuriendum sitiendum, aestus frigora per-
 ferenda, humi quiescendum uigilandum periclitandum est, ut
 saluis pignoribus et domo et re familiari et omnibus pacis ac
 16 uictoriae bonis perfrui possis, sin autem praesens otium ma-
 lueris quam laborem, malum tibi maximum facias necesse est
 — praeoccupabit enim aduersarius non resistentem, uastabuntur
 agri, diripietur domus, in praedam uxor ac liberi uenient, ipse
 interficere aut capere: quae omnia ne accidant, praesens com- 20

EPITOME 7—11] c. 54, 3 tenenda — uitam.

B(G)RHSPV 1 proposuerit *B* 2 incidet *H*, incedet *V* 3 corpo-
 ralis] temporalis *H* est *om.* *H* 6 fiet *B*³ et (ante bonis) *om.* *B*¹
 (add. *B*³) *G* ut uid. 7 aeterna mala *R* pr. aeterna succēdāt (n s. l. m. 2;
 exp. m. 3) *B* et malis — aeterna *om.* *SP* et malis breuib^{us} in *ras.* ex
 succedant ut uid. *V*² 8 simul *P*, semel *cett.* homini] omni homini *S*
 9 secum *om.* *V* sit] est *R* bonis *om.* *S* 12 prius] potius *R* est *P*²
 ut sit (sic) postmodum s. l. *B*³ 13 in otio] initio *B*¹, corr. *B*³, initio *P*
 essuritiendum sitiendum *V* 14 periclitandum *R* 15 pigneribus *HP*
 dono (na minus cert., add. m. 2) *S* et (ante omnibus) *erasum restituit*
m. 3 *B* omnib^{us} *B*³ 17 quam — facias] qua laborem tam maximum
 malum tibi facias *H* 18 praeoccupauit *B*¹ (corr. *B*²) *RH* uastabitur *H*¹,
 corr. *H*² 19 diripietur (n er.) *B*, diripietur *P*² domos *B*¹, corr. *B*³
 ac] aut *H* a [Beri ue]nient ipse] incipit codicis *G* pag. 117 (85), cuius
 in uerss. 1—10 plerique legi poterant libri (alt. i add. m. 3) *P* ue-
 niunt *B*¹, corr. *B*³ 20 interficere *BS*²*P*³, ([u]terfi[ce]re *G*, interficere *RV*
 [autpereque *B*¹, aut]cap[tere]que in *ras.* et s. l. corr. *B*³ cape[r]e *G*,
 capiare *H*, cap[tere] *S*² ne] ut ne *R*

modum differendum est, ut maius longiusque pariat —: sic 17
in omni hac uita, quia nobis aduersarium deus reseruauit, ut
possemus capere uirtutem, omittenda est praesens uoluptas, ne
hostis opprimat, uigilandum, stationes agenda, militares ex-
5 peditiones obeundae, fundendus ad ultimum cruor, omnia deni-
que amara et grauius patienter ferenda, eo quidem promptius,
quod nobis imperator noster deus praemia pro laboribus aeterna
constituit. et cum in hac terrena militia tantum homines labo- 18
ris exhaustiant, ut ea sibi pariant quae possunt eodem modo
10 perire quo parata sunt, certe nobis nullus labor recusandus est,
quibus id acquiritur quod nullo modo possit amitti. uoluit 19
enim deus, qui hominem ad hanc militiam genuit, expe-
ditos in acie stare et intentis acriter animis ad unius hostis
insidias uel apertos impetus uigilare, qui nos, sicut periti et
15 exercitati duces solent, uariis artibus captat pro cuiusque natura
et moribus saeuens. aliis enim cupiditatem insatiabilem in- 20
mittit, ut opibus suis tamquam conpedibus inligatos a uia ueri-
tatis excutiat, alios inflamat irae stimulis, ut ad nocendum
potius intentos a dei contemplatione detorqueat, alios inmode-
20 ratis libidinibus immergit, ut uoluptati et corpori seruientes ad

EPITOME 1—8] cf. c. 61, 5.

B(G)RHSPV] 1 est om. B pariat B² 2 hac] a B¹, corr. B²
quia] quae S¹, quae S² deum B¹, in ras. corr. B² reseruauit] statuit R,
reseruabit P¹ (corr. P²) V 3 uoluntas (n ex p) B³ 4 expeditiones (di
ex ti? m. 2) B 5 obeundae, B² fundendus (fund in ras. et s ex m,
corr. m. 2) B 6 grauiora S ptiosius S, promptius P³ 7 pro om. S
8 et] ut R 17 milita P³ tanto H laboris (i ras. ex e) P 9 ex-
auriant B¹ (corr. B²) SV eas S modum ex modum P³ 10 parata B²
corr. (parata? B¹) R, pasta S 11 ad quibus in mg. add. quo H²; uix
(a) quibus scribendum 12 post enim habet nos R, sine dubio e con-
iectura additum, fort. nos post expeditos inserendum est; an cum edd.
nos omittendum est et homines scribendum? 13 unus S¹, unius
del. et s. l. inuisibilis corr. m. al. antiqua P 15 excitati P capta H
16 alis H 17 conpedibus P¹ (alt. n expunx. P³) V 18 excutiat B²,
excitiat P¹, corr. P² inflammatae (tatae ex tus? m. 3) B 19 a*
(d er.) B a dei contemplatione] ad in contemplatione S alius B¹, corr. B²
inmoderatis B³, inmoderatos V^{ac} 20 ut/ ex tum B³ uoluptati (m er.) B
et om. H hinc fere incepit codicis G pag. 118 (86), cuius in uerss. 3—10
nonnulla, in uerss. 29—31 per pauca legi poterant

- uirtutem respicere non possint, aliis uero inspirat inuidiam,
 ut suis ipsi tormentis occupati nihil cogitent aliud nisi eorum
 21 quos oderint felicitatem. alios inflat ambitionibus: ii sunt
 qui ad gerendos magistratus omnem uitae suae operam curam-
 que conuertunt, ut fastos signent et annis nomen inponant. 5
 22 quorundam cupiditas tendit altius, non ut prouincias temporali
 gladio regant, sed ut infinita et perpetua potestate dominos se
 23 dici uelint uniuersi generis humani. quos autem pios uiderit,
 uariis implicat religionibus, ut impios faciat. iis uero qui sa-
 pientiam quaerunt, philosophiam in oculos inpingit, ut specie 10
 24 lucis excaecet, ne quis comprehendat ac teneat ueritatem. sic
 hominibus obstruxit aditus omnes et obsepsit uias publicis
 laetus erroribus. quos ut discutere possemus ipsumque aucto-
 rem malorum uincere, inluminauit nos deus et armauit uera
 caelestique uirtute. de qua nunc mihi disserendum est. 15
 1 5. Sed priusquam singulas uirtutes exponere incipio, deter-
 minanda est ipsa uirtus, quam non recte philosophi definierunt,
 quid esset aut in quibus rebus, quid operis, quid haberet offi-
 cii. nomen itaque solum retinuerunt, uim uero et rationem
 2 et effectum perdiderunt. quaecumque autem in definitionem 20
 uirtutis solent dicere, paucis uersibus colligit et enarrat Luci-
 lius, quos malo equidem ponere, ne dum multorum sententias
 refello, sim longior quam necesse est.

B(G)RHSPV 1 possint (e s. l. er.) *B* 3 oderunt *H*, oderit *V^{ac}*
 aliis *B¹*, corr. *B²* ii *edd.*, hi *BRHSPV*, hii *G* 4 [r]egendos *G* magistra-
 tos *B¹*, corr. *B³* 5 et] ut *B¹*, corr. *B³* annum (ex annis) sic *B³*
 6 quorundam *B¹*, corr. *B³* temperali *B¹*, corr. *B²* 7 regnant *P* in-
 finita et] infinitate *H* 8 uniuerso (o ex i m. 2) generi* (s er.) humano *B*
 9 uanis *RH* religionibus *P²* impiis *P^{ac}* his *BHSP¹* (corr. *P³*) *V*
 10 oculis *H* inpigit *PV* uti *P²* speciem *B* 12 obstruxit *B¹*,
 corr. *B²* omnis *B¹* (corr. *B³*) *RPV* obsepsit *B²*, obsepsit *R* uia *B¹*,
 corr. *B²* 13 laetas *H* discere *H* auctorem *B³* 14 inluminabit *B¹*,
 corr. *B²* uere *B¹*, corr. *B²* 15 disserendū (~ m. 3) *B* 16 incipiam *edd.*
 18 post operis *add.* aut *B³* haberet *B²*, habeat *cett.* 20 in om. *R*
 definitionem *B^{ac}GS*, definitione *B^{pr}RHPV*, recte? in (de)[finit]ō[o]nem
 [u]r] desinit codicis *G* pag. 118 (86) 21 uersibus (s et bu in ras. ex u
 et eodem bu? m. 2) *B* lucilium *B¹*, corr. *B²* 22 supra malo *add.* magis
 uolo m. al. *R* *equidem (a er.) *B* ne] sed ne *H*, nec *P* multorum
add. *B³* 23 refello sim] non refello sin *H*

- uirtus, Albine, est pretium persolvere uerum 3
 quis in uersamur, quis uiuimus rebus potesse:
 uirtus est homini scire id quod quaeque habeat res,
 uirtus, scire homini rectum utile quid sit, honestum,
 5 quae bona, quae mala item, quid inutile turpe in-
 honestum:
 uirtus, quaerendae finem rei scire modumque,
 uirtus, diuitiis pretium persolvere posse,
 uirtus, id dare quod re ipsa debetur honori:
 10 hostem esse atque inimicum hominum morumque
 malorum,
 contra defensorem hominum morumque bonorum,
 hos magni facere, his bene uelle, his uiuere amicum:
 commoda praeterea patriai prima putare,
 15 deinde parentum, tertia iam postremaque nostra.

AUCTORES 1 ss.] ex libr. inc. frgm. I.

B(G)RHSPVJ 1 albanæ *B*¹, albinæ *B*², albinae (sic corr. m. 2) *P*
 praetium (a del. *B*²) *BHS*, praecium *R* uerum (' est distinctio) *B*
 2 qui's *B*², quos *P*¹ (corr. *P*²) *V* in* (t? er.) uersamur' *B*, uersamur (pr. u
part. ras. ex l uel i) *V* qui's *B*² potest esse' *B*, pote se *H*, potesse
 (corr. m. 3) *P* 3 est homini] et homini est *H* hominis *BS* quod om. *H*
 quaeque *B*², quoque *H* res' *B* scirei quo quaeque abeat res *LMuellerus*
 quod quaeque ualet res post *Schoellium*, *Eclog. poet. lat. ed. Brandt (1881)*
pag. 5. 144, Bachrensius (frg. 119) 4 rectum' *B*, inrectum *S* utile' *B*
 sit] ei sit *B* honestum' *B*, honesto *P*¹ (s. l. corr. *P*²) *V* 5 quae mala' *B*
 utile *B*¹*P*¹, s. l. corr. *B*²*P*² inhominitum' *B*^{ae}, inhominitum' sic corr. m. 1
uel 2 7 cf. c. 6, 7 quaerendae *B*², quaerendae (, m. 3) *P* re *LMuellerus*
 modumque' *B*, modum quem *R* 8 cf. c. 6, 10 diuitiis *S* praetium
 (a del. *B*²) *BRHS* posset *B*¹, posse' *B*² 9 quod om. *R* debetur] uide-
 tur' *B*¹ (corr. *B*²) *H* 10 inimicum' *B* hominem *R* 11 malorum' *B*,
 malorum (mal in ras. ex mai? m. 3) *P* 12 defensionem *B* hominum
 morumque] hominumque *R* hominū (ū ex o?) *V* bonorum' *B* 13 magni
 facere *S* edd., magnificare (-re' *B*) *BHPV*, magis facere *R*, magnificare hos edd.
 hos (ante bene) ut uid. *B*¹, in ras. corr. *B*² nelle' *B* uiuere *B*² ami-
 cum' *B* 14 cf. c. 6, 18 patriai edd., patrie* (t er., a add. m. 2) *B*,
 patriae cett. 15 deinde (de in ras. ex u? m. 3) *B* tertiam (corr.
 m. 2) *P* postremaque (supra a er., supra e er. a, idem e ex i corr.
 m. 2) *B*, postrema que *S* nostra' *B*

- 4 ab his definitionibus, quas poeta breuiter comprehendit, Marcus
Tullius traxit officia uiuendi Panaetium Stoicum secutus eaque
tribus uoluminibus inclusit. haec autem quam falsa sint mox
uidebimus, ut appareat quantum in nos dignatio diuina contu-
lerit, quae nobis aperuit ueritatem. uirtutem esse dixit 5
scire quid sit bonum et malum, quid turpe, quid ho-
nestum, quid utile, quid minus. breuius facere potuit, si
tantum bonum ac malum diceret, quia nihil potest esse utile
uel honestum quod non idem bonum sit, nihil inutile ac turpe
quod non idem malum. quod et philosophis uidetur et idem 10
6 Cicero in tertio supra dicti operis ostendit. uerum scientia
non potest esse uirtus, quia non est intus in nobis, sed ad
nos extrinsecus uenit. quod autem transire ab altero ad alte-
rum potest, uirtus non est, quia uirtus sua cuique est. scientia
igitur alieni beneficii est, quia posita est in audiendo, uirtus 15
tota nostra est, quia posita est in uoluntate faciendi boni.
7 sicut ergo in itinere celebrando nihil prodest uiam nosse, nisi
conatus ac uires suppetant ambulandi, ita uero scientia nihil
8 prodest, si uirtus propria deficiat. nam fere etiam ii qui
peccant, etsi non perfecte, tamen quid sit bonum et malum 20
sentiant, et quotiens aliquid improbe faciunt, peccare se sciunt
9 et ideo celare nituntur. sed cum eos boni et mali natura

AUCTORES 1 s. Marcus — secutus] cf. de off. II 17, 60; III 2, 7.
11] de off. III 2, 7 ss.

BRHSPV] 1 iis R quos H 2 panetium BHSPV, pane et uinum R
sthoicum H ea quae H 4 uidebimus B, docebimus R in B
diuina dignatio H 6 scire om. R 7 quod (ante minus), d m. 1, o ex i
et minus del. m. 3 P minus ex min (i. e. -nus) S² 10 malum B² et s. l. P,
om. V philosophi B² 11 in tertio om. R supradicti B² post operis
add. libro edd. 12 intus om. BH ad] et R 13 nos] **nos (an er.) B
transisse B¹, corr. B³ ab] ad B^{ac}, corr. m. 1 uel 2 ad] ab P¹, corr. P³
14 sua ex qua corr. B³, sui HP cuique (i. e. us m. 3) P post est
s. l. uirtus est add. B², nunc erasum 15 est (ante quia) om. B posita]
possit B¹, corr. B² est] res B post audiendo s. l. est add. B² 16 tota
nostra est om. RS 16 uoluptate B¹, corr. B³ bona H, bene (ex
boni) P³ 17 celebrando C, male a quibusdam temptatum; cf. indicem uerbo-
rum prodest B 18 ac B³ subpetant PV ueri edd. 19 prodest B
ii edd., hi C 21 sentiant B¹, corr. B² quoties P 22 boni natura et mali S

non fallat, cupiditate mala uineuntur, ut peccent, quia deest
 illis uirtus, id est cupiditas recta et honesta faciendi. ex hoc 10
 igitur apparet aliud esse scientiam boni malique, aliud uirtutem,
 quod potest esse scientia sine uirtute, sicut in plurimis philo-
 5 sophorum fuit. in quo, quoniam recte ad culpam pertinet non
 fecisse quae scieris, recte uoluntas praua et uitiosus animus,
 quem ignoratio excusare non potest, punietur. ergo sicut 11
 uirtus non est bonum ac malum scire, ita uirtus est bonum
 facere, malum non facere. et tamen scientia sic cum uirtute
 10 coniuncta est, ut scientia praecedat uirtutem, uirtus sequatur
 scientiam, quia nihil prodest cognitio, nisi et actio subsequatur.
 Horatius igitur paulo melius: 12

uirtus est uitium fugere et sapientia prima,

sed inepte, quod eam contrario terminauit, ut si diceret: 'bonum
 15 est quod malum non est'. cum enim quid sit uirtus nescio,
 ne uitium quidem quid sit scio. utrumque igitur indiget de-
 finitione, quia natura rei talis est, ut utrumque aut intellegi
 aut non intellegi sit necesse. uerum nos faciamus quod ille 13
 debuit. uirtus est iram cohibere, cupiditatem conpescere, libi-
 20 dinem refrenare: id est enim uitium fugere. nam fere omnia

AUCTORES 13] ep. I 1, 41.

BRHSPV] 1 fallit S 2 illis B² cupitas P 3 scientiā (~ m. 2) B
 4 quia B² (quod B¹) S, quid H scientia* (m er.) B uirtute* (m er.) B
 6 uoluptas B¹, corr. B³, uoluptas S 7 quem] quae B² 8 ita ut
 (exp. m. 2) P est S² 9 sic cum B² sic cum — scientia om. R
 scientia* (m er.) B 10 scientiā (~ m. 3) B 11 prodeest B cognitio
 nisi et] cognitionised B¹, corr. B³ consequatur BH, subsequatur scien-
 tiam (scientiam s. l. add. P²) SP 12 ho+ratus (no er.) H 13 fugire B¹,
 corr. B² promā B¹, primā B³ 'librariorum errore aut uerba et sapientia
 prima adiecta sunt aut uerba stultitia caruisse (Horat. uers. 42) omisa' uix
 recte Fritzsche, immo stultitia caruisse omisisse Lact. ipse uidetur; cf.
 9—12; 498, 16 14 eam q contrario P² 16 ne uitium — scio om.
 utrum P¹ (corr. P²) V igitur om. R indiget (et in ras. ex 2 litt., quarum
 prior a, m. 3) B iū, definitione (in in ras. m. 2, exp. m. 3) B 17 ut
 om. B ut aut utrumque H 18 sit necesse est (exp. m. 3) B quid B¹,
 corr. B² 19 debuit om. B¹, noluit B² conpescere B¹, ras. et s. l. corr. B³
 20 uitium bis P¹, alt. del. P² fugire B¹, corr. B³

- quae fiunt iniuste atque inprobe, ab his oriuntur adfectibus.
- 14 si enim commotionis huius quae ira dicitur impetus retundatur,
omnes hominum contentiones malae sopientur, nemo insidia-
15 bitur, nemo prosiliet ad nocendum. item si cupiditas tempe-
retur, nemo terra marique grassabitur, nemo exercitum ducet, 5
16 ut rapiat et uastet aliena. item si ardor libidinum conpri-
matur, omnis aetas et sexus retinebit suam sanctitatem, nemo
17 quidquam pudendum aut patietur aut faciet. ergo uniuersa
scelera et flagitia his commotionibus uirtute sedatis ex hominum
uita moribusque tollentur. quae sedatio commotionum et ad- 10
18 fectuum hanc habet rationem, ut omnia recta faciamus. omne
igitur uirtutis officium est non peccare. quo profecto fungi
non potest qui deum nescit, quoniam ignoratio eius a quo bona
19 oriuntur, imprudentem inpingat in uitia necesse est. itaque
ut breuius et significantius utriusque rei summa officia deter- 15
minem, scientia est deum nosse, uirtus colere: in illo sapientia,
in hoc iustitia continetur.
- 1 6. Dixi, quod erat primum, scientiam boni non esse uirtutem,
deinde, quid sit uirtus et in quo sit: sequitur ut id quoque
ipsum, quid sit bonum et malum, nescisse philosophos breuiter 20
ostendam, quia paene declaratum est in libro tertio, cum de
2 summo bono disputarem. qui autem quid esset summum
nescierunt, et in ceteris bonis malisue, quae summa non sunt,

21 in libro tertio] c. 7 ss.

BRHSPV] 1 oriunt(ur) *B* 2 inpe**tus (di *er.*) *B* 3 omnis *B*,
omnium *H* contentione *P*¹, s. *add.* *P*³, contentione *V* male *B*¹*P*¹,
corr. *B*²*P*³, malo *S* sopiuntur *R*, sopient* (t^v est -tur) *S* 5 crassabitur *S*
exercitū (~ *m.* 3) *B* 6 sihi *S* 8 uniuerse *P*¹, *corr.* *P*² 9 commoni-
tionibus *V* sedatas (alt. a *ex* i) *B*³ 10 uit*a (i *er.*) *B* moribusq¹ *B*³
tollentur *B*³ adfectuūm (aff- *P*) *B*²*P*³, adfectū *V* 11 recte *B* omne]
om̄s *S*², omnem *P*¹, alt. *m.* *del.* *P*³, omnē *V* 12 quod *BH* nōn
potest fungi (*corr.* *m.* 1?) *B* ungi *P*^{ac} (f¹ postea *add.* *m.* *P*¹) *V* 14 in-
pinguat *V* 15 significantius *H* 16 deus *B*¹, deū *corr.* *B*² sapientia*
(*m.* *er.*) *B* 18 dixi* (t *er.*) *B* scientia *B* 19 quid sit] quia est *R*
in *s. l.* in *ras.* *B*³ id *om.* *R* 20 **breuiter (et? *er.*) *B* 21 poene *B*¹,
corr. *B*³, paena *R* declaratū (~ *m.* 2) *B* 22 quid] qui *R* 23 malis-
quaeque *B*¹, malisuequae *B*³ sunt] tenent, te in *ras.* *ex* 2 *litt.* et *no*
s. l. m. 2, sunt *corr.* *m.* 3 *B*

errauerint necesse est: quae non potest uero iudicio examinare
 qui fontem ipsum non tenet unde illa descendunt. fons autem 3
 bonorum deus est, malorum uero ille scilicet diuini nominis
 semper inimicus, de quo saepe diximus: ab his duobus princi-
 5 piis bona malaque oriuntur. quae ueniunt a deo, hanc habent 4
 rationem, ut immortalitatem parent, quod est summum bonum:
 quae autem ab illo altero, id habent officium, ut a caelestibus
 auocatum terrenisque demersum ad poenam interficiant sempi-
 ternam, quod est summum malum. num igitur dubium est 5
 10 quin illi omnes quid esset bonum et malum ignorauerint, qui
 nec deum nec aduersarium dei scierunt? itaque finem bono- 6
 rum ad corpus et ad hanc uitam breuem retulerunt, quam
 scilicet solui et occidere necesse est, non sunt progressi ulte-
 rius, sed omnia eorum praecepta et omnia quae inducunt
 15 bona, terrae inhaerent et humi iacent, quoniam simul cum cor-
 pore, quod est terra, moriuntur. pertinent enim non ad uitam 7
 homini comparandam, sed ad quaerendas uel augendas opes
 honores gloriam potentiam: quae sunt uniuersa mortalia, tam
 scilicet quam ille qui ut ea sibi contingerent laborauit. hinc
 20 est illud:

uirtus, quaerendae finem rei scire modumque.

AUCTORES 21] cf. pag. 495, 7.

BRHSPV] 1 errauerint B, errauerint (exp. m. 2) P quae (a in
 ras. ex 2 litt. m. 3) B uero B³ 2 unde B² 3 scilicet ille S, ille
 scilicet V nomini R 4 ab om. H hiis B principiis om. R, prin-
 cipibus H 8 auocatos R terrenis B demersos R ad eras. B
 poena* (m. er.) B interficiat B sempiterna* (m. er., distinctionem
 add. m. 2) B 10 omnes sic H quid — malum] quod et malum sit
 bonum H esset B² 11 aduersarium] aemulum H dei] humani
 generis B, om. R scierint SPV 12 et] sed B¹, corr. B² ad om. SP¹,
 s. l. P² rettulerunt R, retulerint V quam] quod P 14 sed] et B¹,
 corr. B² illorum R et] ut edd. 15 inhaerent (h. s. l. m. 2, a m. 3) B
 et om. V humani B¹, humi corr. B² quoniam] quod P¹, quod (i. e.
 quoniam) P² cum** (in er.) B 16 oriuntur (m. er.) B 17 homini*
 (s. er.) B cōparandum B¹, corr. B³ uel] et R 18 prae] quae B¹,
 corr. B² tam B³ 19 eas (exp. m. 3) P hinc B³ 20 illa (a ex ud) B³
 21 cf. ad pag. 495, 7 uirtutis H quaerendae (pr. a s. l. m. 3, alt. a
 m. 2) B, quaerendae S, quaerendae (s. m. 3) P finem B³ modum
 (-dum B) BS, modum quae R

8 praecipiant enim quibus modis et quibus artibus res familiaris
quaerenda sit, quia vident male quaeri solere. sed huiusmodi
uirtus non est proposita sapienti: nec enim uirtus est opes
quaerere, quarum neque inuentio neque possessio in nostra pote-
state est. itaque et quaesito et obtentu faciliores sunt malis
9 quam bonis. non potest ergo uirtus esse in iis rebus quaeren-
dis in quarum contemptu uis ac ratio uirtutis apparet, nec ad
ea ipsa transfugiet quae magno et excelso animo calcare ac
proterere gestit, neque fas est animam caelestibus intentam
bonis, ut haec fragilia sibi conparet, ab immortalibus suis opibus
10 auocari, sed potissimum in iis rebus comparandis uirtutis ratio
consistit quas nobis nec homo ullus nec mors ipsa possit auferre.
10 cum haec ita se habeant, illud quod sequitur uerum est:

uirtus, diuitiis pretium persolvere posse.

qui uersus idem fere significat quod primi duo. sed ne-
que ipse neque quisquam philosophorum scire potuit pretium
ipsum uel quale uel quod sit. id enim poeta et illi omnes
quos secutus est putauerunt recte opibus uti, hoc est frugis esse,
non instruere conuiuia sumptuose, non largiri temere, non

AUCTORES 8] cf. Cic. de off. III 5, 24. 14] cf. pag. 495, 8.

BRHSPV] 1 **praecipiant (ad *er.*) B enim] etiam H familia-
res BV^{ac} 2 ē, s. l. sit V mala H, malae V huius mundi H 3 sa-
pienti^{ae} (distinctionem add. m. 1, ^{ae} add. m. 3) B est opes — ergo
uirtus (6) om. R 4 nostrā S 5 quaesito Heumannus, quaestu BRSPV,
quaestus H obtentus H 6 iis R, his cett. 7 contemptu (m in ras. ex n
m. 2) B apparet (alt. a in ras. ex 3 litt., quarum tertia e, m. 2) B
9 protegere B, proterere (p *er.*, t m. 2) P animum P intentam
(corr. m. 3) P 10 bona* (m *er.*) H ab immortalibus B³ immortali-
tibus H opibus cum codd. recent. Buenemannus, operibus C 11 iis R,
his cett. comparandis P¹ (e in a corr. P²) V uirtutis (tis ex tibi; m. 2 ?) S
12 posset B, potest H 13 est] sed H 14 cf. ad pag. 565, 11 diui-
tiis] ac uitiis R praemiū (miū in ras. ex tiū ut uid. m. 3) B, p̄tium SV
possit H 15 fere om. B primo P¹, in ras. corr. P³ 16 ad ipse fort.
conferendum pag. 396, 1 (409, 16); an poeta addendum? pro quo Lucilius
coni. Schoellius et Thilo 17 ipsum uel om. R id] idem H enim, B² illi P
18 frigi P¹, corr. P² 19 sumptuosi B¹, corr. B², sumptuose S, sumptioso
(alt. o minus cert.) P¹, sumptuose P², sumptuose V temere (pr. e ex i m. 2) P

effundere in res superuacuas aut turpes rem familiarem. dicet 11
 aliquis fortasse: 'quid tu? negasne hanc esse uirtutem?' non
 equidem nego, contraria enim uidear probare, si negem, sed
 ueram nego, quia non sit illa caelestis, sed tota terrena, quando-
 5 quidem nihil efficit nisi quod remaneat in terra. quid sit autem
 recte opibus uti et qui sit ex diuitiis fructus petendus decla-
 rabo apertius, cum de pietatis officio loqui coepero. iam 12
 cetera quae sequuntur nullo modo uera sunt. nam improbis
 inimicitias indicere, aut bonorum defensionem susci-
 10 pere potest cum malis esse commune. quidam enim probitate 13
 ficta uiam sibi ad potentiam muniunt faciuntque multa quae
 boni solent, eo quidem promptius quod fallendi gratia faciunt.
 utinamque tam facile esset praestare quam facile est simulare
 bonitatem! sed hi cum esse coeperint propositi ac uoti sui 14
 15 conpotes et summum potentiae gradum ceperint, tum uero simu-
 latione deposita mores suos detegunt, rapiunt omnia et uiolant
 et uexant eosque ipsos bonos quorum causam susceperant in-
 sequuntur et gradus per quos ascenderunt amputant, ne quis
 illos contra ipsos possit imitari. uerum tamen putemus hoc 15

6 declarabo apertius] c. 11 ss.

AUCTORES 8 s.] cf. pag. 495, 10 s.

B(G)RHS(-14)PV] 1 effundere P³ dicit B¹, corr. B³ 2 quid
 om. R non equidem] non quidem R, nequidem S 3 uidear (sic corr.
 m. 2) B *probare (a ? er.) B negem (g ex c m. 2) H 4 uerum B
 illa (i ras. ex u) H sit om. V; pro sit habent est post terrena edd.
 terrene R 5 efficiat H terrā R quid] quod H 6 qui] qui* (d er.) B
 declarabit (b ex u) sic R 7 iam in ras. ex iamne ut uid. B³ 8 se-
 cuntur RP 9 honorum B¹, corr. B³ def*ensionem (l er.) B a [Sio-
 nem] incipit codicis G pag. 119 (29), cuius in uerss. 1-4 perpauca legi
 poterant 10 malis B³ enim om. R 11 ficta* (m er.) B faciunt-
 que multa] faciunt R 12 boni* (s er.) H 13 fale R esset] est B¹,
 *s'it B², esse et P¹ (esset et P³) V 14 hii R in hi cum denuo deficit
 cod. S (fol. 131^b) coeperunt B^{ar} (u ras. in i corr.) P¹ (corr. P²) V
 propositi P³ 15 conpote*s (n er.) B, computes P¹, u in o corr. P³,
 cōputes V post potentiae s. l. suae P² ceperint V, coeperint B^{ar}RHP;
 mihi suspectum, malim adepti sint uel ascenderint uel sim., pr. coeperint
 eiciendum et pot. (tenere) gr. coeperint scribendum Schoellio uid. tunc B
 simulationem P¹, m del. P³ 16 et uiolant om. R 17 causā (~ m. 3) B
 insequuntur B, insecuntur R 18 ascenderant B 19 possit B¹, corr. B²

- officium non nisi boni esse, ut bonos defendat. at id susci-
 pere facile est, implere difficile, quia cum te certamini con-
 gressionique commiseris, in arbitrio dei, non tuo posita uictoria
 est, et plerumque inprobi et numero et conspiratione sunt
 potentiores quam boni, ut ad eos superandos non tam uirtus
 16 sit quam felicitas necessaria. an aliquis ignorat quotiens melior
 iustiorque pars uicta sit? hinc semper dominationes acerbae
 17 in ciues extiterunt. plena est exemplis omnis historia, sed nos
 contenti erimus uno. Gnaeus Pompeius bonorum uoluit esse
 defensor, siquidem pro re publica, pro senatu, pro libertate
 arma suscepit. idem tamen uictus cum ipsa libertate occidit
 et a spadonibus Aegyptiis detruncatus insepultus abiectus est.
 18 non est igitur uirtus aut hostem malorum esse aut defen-
 sorem bonorum, quia uirtus incertis casibus non potest esse
 subiecta.

commoda praeterea patriai prima putare

- 19 sublata hominum discordia nihil est omnino. quae sunt enim
 patriae commoda nisi alterius ciuitatis aut gentis incom-
 moda, id est fines propagare aliis uiolenter ereptos, augere

AUCTORES 9 s. et 13 s.] cf. pag. 495, 10 s. 16] cf. pag. 495, 14.
 § 19 s. 23 s.] ad Ciceronis de re publica librum III (c. 12, 21 ed. Baiter)
 rettulit Maius.

B(G)RHPV] 1 boni] bonis H 3 tua B¹, in ras. corr. B² possita V
 4 plerumq. B² 5 potentiores P² quam boni om. R non tam B²
 6 post ignorat s. l. quod P² 7 iustior quam H dominatione V
 arcerue B¹, acerbæ B² 8 ciuibz R, ciu-^{bi}us (pr. i ex alia litt. m. 3,
 pr. u ras. ex b corr., bi s. l. m. 3) P, ciuis V sed] et H 9 gneus B,
 cn. RH, GN. PV 10 repud. P² libertatē B 11 ab [Occi]d[er]it in-
 cipit codicis G pag. 120 (30), cuius in uerss. 1—20 et 29—31 nonnulla
 legi poterant occiditur R 12 a b B², ab H spada-^{donibus} (r er.) B
 desepultus B¹, corr. B² ante abiectus 2 uel 3 litt. erasae, quarum
 prima u, B [est abie]ctus G 16 cf. pag. 495, 14 preterea H
 patriai edd., patriae BRHV, patriae P putare. sublata hominum con-
 cordia nihil est omnino male edd. 17 concordia (con in ras. ex dis m. 2) P
 18 patria R aut B² gentes B¹, corr. B² 19 uolenter B^{ac} P¹, corr. B¹ P²
 ereptis codd. recent. et edd. (ut aliis sit tertius casus, ereptis sextus Cel-
 larius), eiectis alii codd. recent. et edd.

imperium, vectigalia facere maiora? quae omnia non utique
 uirtutes, sed uirtutum sunt euersiones. in primis enim tollitur 20
 humanae societatis coniunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni
 abstinentia, tollitur denique ipsa iustitia: quae discidium generis
 5 humani ferre non potest et ubicumque arma fulserint, hinc
 eam fugari et exterminari necesse est. uerum est enim Cice- 21
 ronis illud: qui autem ciuium rationem dicunt habenden-
 dam, externorum negant, dirimunt hi communem
 humani generis societatem, qua sublata beneficentia
 10 liberalitas bonitas iustitia funditus tollitur. nam quo- 22
 modo potest iustus esse qui nocet, qui odit, qui spoliatur, qui
 occidit? quae omnia faciunt qui patriae prodesse nituntur.
 id enim ipsum prodesse quid sit, ignorant qui nihil putant
 utile, nihil commodum, nisi quod teneri manu potest: quod
 15 solum teneri non potest, quia eripi potest. haec itaque ut 23
 ipsi appellant bona quisquis patriae adquisiuerit, hoc est qui
 euersis ciuitatibus gentibusque deletis aerarium pecunia refer-
 serit, agros ceperit, ciues suos locupletiores fecerit, hic laudibus
 fertur in caelum, in hoc putatur summa et perfecta esse uirtus.
 20 qui error non modo populi et imperitorum, sed etiam philo-

AUCTORES 7] de off. III 6, 28.

B(G)RHPV 1 [aue]c[tig]alia *G* meliora *BH*, (me)[lior]a *G*
 non *P*² utique (i ras. ex u) *B* uirtuteesse *B*¹, uirtutisese *B*², uir-
 tutisese *B*³ uirtutum *P*, uirtutum sic *V* sunt *B*³ euersionis *B*¹,
 corr. *B*² 3 tollitur (ante alieni) om. *B*, defuisse in *G* uestigiis et spatiis
 indicatur 5 fulserint *B*³ 6 enim om. *V* 8 hi (uel hii) dirimunt
 codd. Cic. communia sic *R* 9 humani generis *RHPV* cum codd. Cic.,
 generis humani *B* quae *P*³ beneficentia *HV*, beneficia *P* 11 qui
 odit qui spoliatur in *mg.* *H*² 12 quae] qui *B*¹, corr. *B*² nituntur —
 prodesse om. *R* 13 prodesse *B* 14 utile* (m er., 'distinctionem
 add. m. 2) *B* in q[uo]d teneri manu desinit codicis *G* pag. 120 (30),
 sequitur pag. 121 (147), cuius in uerss. 1—17 et 26—31 nonnulla legi
 poterant 16 patriae *B*² adquisiuerit *B*³*HPV*, adquisierit *R*, que-
 sierit *B*¹, quaeisierit *B*³, quaeisierit *G* 17 gentibus *RH* refer-
 serit (t er.) *B*, s. l. uox a m. 2 addita, nunc erasa, refers[er]it *G* 18 goe-
 perit *B*¹, corr. *B*², coeperit *H*, coeperit *P*³ locupletiores *B*¹, ta del. *B*³,
 locupletioris *R* 20 imperitorum *B*¹, imperitorum corr. *B*², imperitorum
 (sic corr. m. 3) *P*

sophorum est, qui praecepta quoque dant ad iniustitiam, ne
 24 stultitiae ac malitiae disciplina et auctoritas desit. itaque cum
 de officiis ad rem militarem pertinentibus disputant, neque ad
 iustitiam neque ad ueram uirtutem adcommodatur illa omnis
 oratio, sed ad hanc uitam moremque ciuilem, quem non esse
 25 iustitiam et res indicat et ipse Cicero testatus est. sed nos
 inquit ueri iuris germanaeque iustitiae solidam et ex-
 pressam effigiem nullam tenemus, umbra et imaginibus
 utimur: easque ipsas utinam sequeremur! feruntur enim ab optimis naturae et ueritatis exemplis. —
 umbra est igitur et imago iustitiae quam illi iustitiam puta-
 26 uerunt. quid? sapientiam nonne idem confitetur in philo-
 sophis esse nullam? aut cum Fabricius inquit aut Aristides
 iustus nominatur, aut ab illis fortitudinis aut ab hoc
 iustitiae tamquam a sapiente petitur exemplum. nemo
 enim horum sic sapiens, ut sapientem uolumus in-
 27 tellegi, nec ii qui sapientes habiti et nominati, Mar-
 cus Cato et Gaius Laelius, sapientes fuerunt, ne illi
 quidem septem, sed ex mediocum officiorum frequentia

AUCTORES 6] de off. III 17, 69. 13] ibid. III 4, 16.

B(G)RHPV] 1 **iustitiam (in *er.*) B, iustitiam H ne* (c *er.*) B,
 nec P¹, corr. P³ 2 stultitiae] iniustitiae R disciplina et] disciplinae PV
 3 officiosis B disputa**nt (re *er.*) B, <di>s[p]utaren[t] G 4 accom-
 modatur P³, acumudatur ut uid. V^{ac}, corr. m. 1 5 mortemque H
 7 iugis (g ex r) B³ permanetqui B¹, germaneque B³ iustitiam B,
 iustitia R 8 umbrae B 9 eas *codd.* Cic. ipsas] iras R 10 ab] ex
codd. Cic. 11 et B³ iustitia R quā (~ m. 3) B 12 eidem P
 13 apud Cic. ante aut cum haec nec uero cum duo Decii aut duo Sci-
 piones fortes uiri commemorantur, quae, cum pag. 505, 3 nominentur iusti-
 tantum et iustitia, consulto, sed parum considerate omisisse Lact. uidetur
 fabricibus V inquit om. B aut Aristides C (nisi quod aut om. R) cum
codd. Cic., eicit Heusingerus, ut Aristides Baierus 14 illo R ab hoc]
 ab his *codd.* Cic. 15 iustitia P¹ (corr. P³) V exemplo B¹, corr. B³
 in exemplum] desinit codicis G pag. 121 (147), sequitur pag. 122 (148),
 cuius in uerss. 1. 2 perpaucis legi poterant 16 sapiens] sapiens est B,
 [sa]p[ie]n[se]s[t] G sapiens ut om. H 17 ii *edd.*, hi BHPV, hii R
 sapientes C cum *codd.* Cic., sapientes (sunt) *edd.* Cic. habentur et nomi-
 nantur B nominati Marcus] nominatim PV 18 neq[ue] P³ ille B¹,
 corr. B² 19 ex] et H frequentiam B¹, m del. B³

similitudinem quandam gerebant speciemque sapientium. si ergo et philosophis ipsorum confessione adempta 28 sapientia est et iis qui iusti habiti sunt adempta iustitia est, omnes igitur illae uirtutis descriptiones falsae sint necesse est, 5 quia quae sit uera uirtus scire non potest nisi iustus ac sapiens. iustus autem ac sapiens nemo est nisi quem deus praeceptis caelestibus erudiuit.

7. Nam illi omnes qui per aliorum confessam stultitiam 1 sapientes existimantur, specie uirtutis inducti umbras et 10 imagines adprehendunt, nihil uerum. quod ea fit ratione, quoniam uia illa mendax, quae fert ad occasum, multos tramites habet propter studiorum et disciplinarum uarietatem, quae sunt in uita hominum dissimiles atque diuersae. nam sicut uia 2 illa sapientiae habet aliquid simile stultitiae, quod libro praecedente monstrauius, ita haec cum sit tota stultitiae, habet 15 aliquid simile sapientiae, quod adripiant ii qui stultitiam publicam intellegunt: et ut habet uitia manifesta, sic habet aliquid quod simile uideatur esse uirtuti, ut habet apertum scelus, sic imaginem quandam speciemque iustitiae. quomodo enim prae- 20 cursor eius uiae cuius uis et potestas omnis in fallendo est, uniuersos in fraudem posset inducere, nisi ueri similia hominibus ostentaret? deus enim, ut immortale illud arcanum eius

14 libro praecedente] c. 14.

AUCTORES 9] cf. pag. 504, 8.

BRHPV] 1 generabant B¹, corr. B³ sapientiae H 2 confessione* (m. er.) B 3 sapientia* (e. er.) B et iis — iustitia est om. P¹ (in inf. mg. add. P²) V his BH 4 uirtutes B¹, corr. B² 5 non om. P iustus P¹ (corr. P³) V 6 post sapiens add. quod B² iustus — sapiens om. B, — nemo om. R est] nullus est R 7 erudit B¹, corr. B² 8 confessā (~ m. 2) B, confisam V 9 uirtutes B¹, corr. B² 11 occasum B 12 habet (n. er.) B et disciplinarum om. R disciplinam B¹, disciplinae B² 13 in uita om. R dissimilis P in uia (exp. m. 2) P illa uia V 14 simile aliquid B praecedente, (ced. m. 2, nte m. 3, praeteriti fuisse uid.) B 15 stultitia* (e. er.) B, stultiti* (e. er.) P 16 similis B¹, in ras. corr. B², similiae RH arripiant edd. ii R, hi cett. stultitiam] iustitiam H 17 ut B sic B² 19 imaginem (n. er.) V hinc fere incepit codicis G pag. 123 (25), in qua nihil legi poterat speciemque B¹, corr. B² enim P² 21 fraudem P 22 ostenderet B immortalitatem ita (add. m. 2; om. illud) arcanum B

in operto esset, posuit in uia sua quae homines pro malis et
 turpibus aspernarentur, ut auersi a sapientia et ueritate, quam
 sine ullo duce requirebant, in id ipsum inciderent quod uitare
 4 ac fugere cupiebant. itaque illam perditionis ac mortis uiam
 multiplicem ostendit, uel quod multa sunt genera uitae uel 5
 5 quod dii multi qui coluntur. huius dux praeuicator ac sub-
 dolus, ut uideatur esse discrimen aliquod falsi et ueri, mali et
 boni, alia ducit luxuriosos alia eos qui frugi appellantur, alia
 inperitos alia doctos, alia inertes alia strenuos, alia stultos
 6 alia philosophos, et eos quidem non uno tramite. illos enim 10
 qui aut uoluptates aut diuitias non refugiunt, ab hac publica
 et celebri uia modice segregat, eos autem qui aut uirtutem
 sequi uolunt aut contemptum rerum profitentur, per confragosa
 7 quaedam praecipitia trahit. sed tamen illa omnia itinera quae
 speciem bonorum ostendant non sunt aliae uiae, sed deuerticula 15
 et semitae, quae uidentur quidem ab illa communi dextro-
 uersum separari, ad eandem tamen et ad unum omnes exitum
 8 sub ipso fine referuntur. ibi enim dux ille coniungit omnes
 ubi opus fuerat bonos a malis, fortes ab inertibus, sapientes
 a stultis separari, in deorum scilicet cultu, in quo ille uniuersos, 20

B(G)RHPV 1 aperto *B*¹ (operto *sic B*³) *H* esse *B*, esset, *P*² po-
 tuit *B*¹, uoluit *B*² in uia sua posuit *R* 2 aspernarentur *B*¹, *corr. B*²
 ueritate* (*m. er.*) *B* quae *H* 3 requirabant *sic B*¹, requaerebant *sic B*³
 4 fugare *B*¹, *corr. B*³ idque *B* illum *B*¹, *corr. B*³ perditiones *B*¹,
*corr. B*² mortes *B*¹, *corr. B*² ui**ā ex ueniā *V* 5 ostendit] consti-
 tuit *R* generis *B* uita* (*e. er.*) *B* 6 dii *P*, hi *V* praeuicator *R*
 7 **mali (*et. er.*) *B* 8 luxuriosus *B*¹*P*^{ac}, *corr. B*²*P m. 1* uel 2 appel-
 lentur *R* 9 inperitus *B*¹, *corr. B*² doctus *B*¹, *corr. B*² inertes *B*¹,
*corr. B*² strenu'os *B*² stultus *B*¹, *corr. B*² 12 celebri uia] celebra *H*
 aut] ut *R* uirtute *H* 13 confitentur *PV* per] pro *R* fragosa *BP*¹,
 ē *s. l. add. P*², confragosa *R* 14 **quaedam (*ad. er.*) *B* omnia
 illa *B* 15 ostendunt *B*², ostendant *P*¹ (*corr. P*³) *V* aliae uiae] cliuue
 (*e. minus cert.*) *sic B*¹, cluosa *B*² deuerticula (*sic corr. m. 3*) *P*, deuerticulā
 (*s. l. e. er.*) *V* 16 semite *B*¹*P*¹ (*corr. B*²*P*³) *V* illo *H* 17 eun-
 dem *RH* 18 a (F)[in](e) incipit codicis *G* pag. 124 (26) paene tota lecta
 referunt *R* 19 fuerat (*a m. 3 ?*) *P* fortis *RV*^{ac}, fontes *P* 20 ab *H*
 in deorum] id eorum *H* scilicet in (*in add. m. 2*) deorum scilicet *B*,
 idem in *G* fuisse uestigia et spatia indicant cultu] multi *H* uniuersus
*P*¹ (*corr. P*²) *V*

quia sine ullo discrimine stulti fuerunt, uno mucrone iugulat
et praecipitat in mortem. haec autem uia, quae est ueritatis 9
et sapientiae et uirtutis et iustitiae, quorum omnium fons unus
est, una uis, una sedes, et simplex est, quo paribus animis
5 summaque concordia unum sequamur et colamus deum, et an-
gusta, quoniam paucioribus uirtus data est, et ardua, quoniam
ad bonum quod est summum atque sublime nisi cum summa
difficultate ac labore non potest perueniri.

8. Haec est uia quam philosophi quaerunt, sed ideo non in- 1
10 neniant, quia in terra potius ubi apparere non potest quae-
runt. errant ergo uelut in mari magno nec quo ferantur in- 2
tellegunt, quia nec uiam cernunt nec ducem sequuntur ullum.
eadem namque ratione hanc uitae uiam quaeri oportet qua in 3
alto iter nauibus quaeritur: quae nisi aliquod caeli lumen ob-
15 seruent, incertis cursibus uagantur. quisquis autem rectum 4
iter uitae tenere nititur, non terram debet aspicere, sed caelum
et, ut apertius loquar, non hominem sequi debet, sed deum,
non his terrestribus simulacris, sed deo seruire caelesti, non
ad corpus referre omnia, sed ad mentem, non huic uitae dare
20 operam, sed aeternae. itaque si oculos in caelum semper in- 5
tendas et solem qua oritur observes eumque habeas uitae quasi

B(G)RHPV 1 qui *R* 2 in mortem *om. R* 3 fons omnium *H*
post fons eras. ÷ (i. e. est) P uia quarum 4 una uis una sedes et]
unauisua|sediset *B¹*, un*ussua|uiset *corr. et s. l. una uis una sedes add. B³*
uis.&una *R* quo *BGP²*, quod *RHP¹* (d *del. P³*) *V* *edd.* partibus
(*exp. m. 3*) *P* 5 concordia* (*m. er.*) *B* 7 quod] cum *B¹*, *corr. B²*
est *om. P¹* (*post sublime s. l. add. ÷ P³*) *V* sublimem *B¹*, *m. fin. del. B³*
post sublime s. l. quo add. B², *nunc erasum* 8 difficultate* ac labore*
(*duo m. er.*) *B* 9 quem *B* quaesierunt *B* inuenerunt *B¹*, *corr. B³*
10 terram (*exp. m. 3*) *B* 11 uelut in] ueluti *B* 12 uia (~ *m. 3*) *P*
sequuntur, *sed prim. u del. m. 3 B, alt. u ex a ? V*, secuntur *RHP*
ullum — namque *om. B* ullum *omissum esse in G uestigia et spatia*
inducant 13 eodem *R* rationem, *B²*, rationem *RP¹*, *m. exp. P²*, ratione
(~ *er.*) *H* uiamq. *B²* quia *B³*, quia *RP¹* (i *expunx. P³*) *V* 14 quae]
que *B¹*, qui *B³H* 15 uacantur *H* 16 *post terram eras. tueri ut uid. B*
18 seruire *B¹*, *corr. B²* non] sed non *B¹*, et non *B²* in caelesti non
(*ad cor*) *desinit codicis G pag. 124 (26), sequitur pag. 125 (62) paene tota lecta*
20 opera *H* oculis *R* semper in caelum *B*, [sem]per[i]ncaelum *G* 21 qua]
cum *B*, e[u]m *G* oritur] hauritur *B*, hau(rit)ur *G*, oriatur *H* eumque* (*a er.*) *B*

nauigii ducem, sua sponte in uiam pedes dirigentur et illud
 caeleste lumen, quod sanis mentibus multo clarior sol est quam
 hic quem carne mortali uidemus, sic reget, sic gubernabit, ut
 ad summum sapientiae uirtutisque portum sine ullo errore per-
 6 ducat. suscipienda igitur dei lex est, quae nos ad hoc iter 5
 dirigat, illa sancta, illa caelestis, quam Marcus Tullius in libro
 de re publica tertio paene diuina uoce depinxit: cuius ego, ne
 7 plura dicerem, uerba subieci. est quidem uera lex recta
 ratio, naturae congruens, diffusa in omnis, constans,
 sempiterna, quae nocet ad officium iubendo, uetando 10
 a fraude deterreat, quae tamen neque probos frustra
 iubet aut uetat nec improbos iubendo aut uetando
 8 mouet. huic legi nec obrogari fas est neque derogari
 aliquid ex hac licet neque tota abrogari potest, nec
 uero aut per senatum aut per populum solui hac lege 15
 possumus, neque est quaerendus explanator aut inter-
 9 pres Sextus Aelius, nec erit alia lex Romae alia

EPITOME 5 s. (dei lex)] c. 55, 1 (legemque diuinam).

AUCTORES 8] de rep. (III 22, 33).

B(G)RHPV] 1 uia *BH* derigentur *B*¹, corr. *B*³ 2 clarius *RH*
 sole¹ *B*² multo clarius est quam hic sol quem *Isaeus* 3 carni *B*¹, corr. *B*²
 mortales *B*¹, corr. *B*² (te) reget *Heumannus* gubernauit *B*¹, corr. *B*²
 5 qui *B*¹, quae corr. *B*³ ad hoc (o ex u m. 3) *P* 6 illa (ante caelestis)
 omissum esse in *G* uestigia et spatia indicant Marcus Tullius] *mentul-*
lius (~ add. et en exp. m. 3) *P* 7 poene *B*¹, corr. *B*³, pede (d del. et
 corr. m. 3) *P* depencsit *B*¹, depincsit *B*², depinxit *B*³ cuius *B*³
 8 dicere *B*¹ (-rē *B*²) *R* recta¹ *B*³ 9 omnes *BGH* constant *B*¹, corr. *B*³
 10 sempiterna (it et na m. 3) *B* quae *B*² uoce *R* 11 deterreat *B*²
 que *B* probos ex prob[u]s *B*² frustra *P*³ 12 improbus *B*¹, corr. *B*²
 13 legio *P*¹ (o expunx. *P*²) *V* a[brog](a)[r]e *G*, progari *P*¹ (progari *P*²),
 progari *V* neque — licet om. *R* derogare *H* 14 hac *V* 15 per
 (ante populum) om. *BG* 16 possumus (pr. u in ras. ex i? m. 2) *B*,
 (poss[im]u[s] *G* neque] sed quid *B*¹ (corr. *B*³), uestigia 6 litterarum in *G*
 quaerendus (a m. 3, s ex in m. 2) *B*, (quae(r)[en]d(u)m *G* aut] ut *B*¹,
 corr. *B*², nec *R* interpres Sextus Aelius (in quo uix eius desideratur)
 recepi ex interpres extusaelius *H*; interpres alius (e add. m. 2) *B*, inter-
 pres(a)[l]ius *G*, interpres laelius *R*, interpres aelius *P*¹ (aelius *P*²) *V*; inter-
 pres eius alius edd. 17 rex (corr. m. 2) *P* roma *H*

Athenis, alia nunc alia posthac, sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et inmutabilis continebit unusque erit communis quasi magister et imperator omnium deus: ille legis huius inuentor
 5 disceptator lator, cui qui non parebit, ipse se fugiet ac naturam hominis aspernatus hoc ipso luet maximas poenas, etiamsi cetera supplicia quae putantur effugerit. quis sacramentum dei sciens tam significanter enar- 10 rare legem dei posset quam illam homo longe a ueritatis notitia remotus expressit? ego uero eos qui uera imprudentes loquuntur sic habendos puto, tamquam diuinent spiritu aliquo instincti. quodsi ut legis sanctae uim rationemque peruidit, 11 ita illud quoque scisset aut explicasset, in quibus praeceptis lex ipsa consisteret, non philosophi functus fuisset officio, sed
 15 prophetae. quod quia facere ille non poterat, nobis facien- 12 dum est, quibus ipsa lex tradita est ab illo uno magistro et imperatore omnium deo.

9. Huius legis caput primum est ipsum deum nosse, soli 1 obtemperare, solum colere. non potest enim rationem hominis

EPITOME 15—17] c. 55, 1 (tradente ipso domino). c. 9—12] cf. c. 29, 18—510, 2] c. 54, 4.

B(G)RHPV] 1 nume *V* post haec *HV* et om. *R* omni genti (duo i ex es) *B*² omnis *P*¹ (corr. *P*²) *V* 2 tēpora *V* et ante sempiterna] est *B*, ut *GRH*, recte? inmutabilis *BG*, immutabilis *cett.* post inmutabilis s. l. quamsi add. *B*² 3 unusquisque *B* in continebit unus desinit codicis *G* pag. 125 (62), sequitur pag. 126 (61), in qua nihil legi poterat 4 imperator (o ex u m. 2) *H* 5 lator edd., sator *C* fugiet *P* 6 naturā (~ m. 2) *B* aspernatur *H* ipse *R* 7 quae *B*² 8 quis] quod *B*¹, corr. *B*³, qui^u (s s. l. er.) *P* sciens tam] scientiam *B* significantur *P*¹, corr. *P*³ 9 illam *B*³ 10 expressis *B*¹, corr. *B*², expresit *R* uera] uero *P*¹, o in a corr. *P*³ imprudenter (r final. ex s) *B*² 11 locuntur *PV* putem (em in ras. ex ant m. 2) *B* diuinent sic *H* spirali-quinstructi *B*¹, spiritaliquoinstructi *B*², instrnti sic *P*^{acc}, instānti corr. *P*¹ aliq: *H* 12 quodsi ut] quodsint *B*¹, quōdsicut *B*³ legis sanctae (gi ex 2 litt. incert. corr. et s et a add. m. 2) *B* perdidit *P*¹, corr. *P*³ 13 ita ut (exp. m. 2) *H* scisset — quibus] si scisset explicasset quibus *R* 14 philosophus *B*² 15 quia om. *R* 18 cuius *B* deum] prdeum (r in ras. m. 2) sic *H*

obtinere qui parentem animae suae deum nescit; quod est
 summum nefas. quae ignoratio facit ut diis aliis seruiat, quo
 2 nihil sceleratius committi potest. hinc iam proclivis est ad
 malitiam gradus per ignorantiam veri ac singularis boni, quia
 deus, quem nosse refugit, fons est ipse bonitatis: uel si iusti- 5
 tiam sequi uolet, diuini tamen iuris ignarus gentis suae leges
 tamquam uerum ius amplectetur, quas non utique iustitia, sed
 3 utilitas repperit. cur enim per omnes populos diuersa et uaria
 iura sunt condita, nisi quod una quaeque gens id sibi sanxit
 4 quod putauit rebus suis utile? quantum autem ab iustitia 10
 recedat utilitas, populus ipse Romanus docet, qui per fetiales
 bella indicendo et legitime iniurias faciendo semperque aliena
 capiendo atque rapiendo possessionem sibi totius orbis com-
 5 parauit. uerum hi iustos se putant, si contra leges suas nihil
 faciant: quod etiam timori adscribi potest, si praesentium poe- 15
 6 narum metu sceleribus abstineant. sed concedamus sane ut
 id natura uel, ut ait philosophus, sua sponte faciant quod
 legibus facere coguntur. num ideo iusti erunt, quia parent
 institutis hominum, qui ipsi aut errare aut iniusti esse potu-

EPITOME 6—10] c. 54, 8 cum — communi. 14—16] c. 54, 8
 sed metus — submouebat.

AUCTORES 5—14] ad Ciceronis de re publica librum III (c. 12, 20
 ed. Baiter) rettulit Maius. 17] Cic. de rep. I 2, 3; de legg. I 18, 49.

B(G)RHPV] 1 nesciat *B* est om. *P*¹, & s. l. add. *P*³ 2 ut eras. *B*
 alienis *R* seruiret *B* 3 committi *B*³ proclivis (cl ex d m. 2) *P*
 4 malitiam *P*²⁷ 5 quem (e in ras. ex a ? m. 2) *B* bonitatis] bonitatis
 ac ueritatis *H* uel si] nesci *B* iustitia *H* 6 uolet] uolet dei *BP*,
 sed dei s. l. *P*² hinc fere incepit codicis *G* pag. 127 (60) ter scripta, in
 qua nihil legi poterat tamen om. *R* legis *B*¹, corr. *B*² 7 uerum
 om. *P*¹ (in mg. add. *P*²) *V* amplectetur *Heumannus*, amplectitur *C*
 8 omnis *P*¹ (corr. *P*²) *V* 9 unaquaeque *B*² sanxit *B* 10 a*
 (d er.) *B*, a^b *P*², a *V* iustitia* (e er.) *H* 11 ipse populus *R* qui
 qui frequenter *H* per fetiales] perfida *B* feciales *P*, fectiales *V*
 13 capiendo (m. 3) *P*; cupiendo *edd.*, probant *Holmius* (in ed. *Cic.*) et
Woelfflinus, ut uid., *Archiv. lexicogr. et gramm. lat.* I 363 s. compa-
 rabit *B*¹, corr. *B*² 14 hii *BR* 15 adscribi *B*² 16 metu *P*² 18 num]
 non *BP*¹, corr. *P*³ qui^a *B*³ 19 statutis *H*, institutis *P*¹, corr. *P*²
 quia *B* et ipsi *edd.*

erunt, sicut illi duodecim tabularum conditores, aut certe publicae utilitati pro condicione temporum seruierunt? aliut est 7
igitur ciuile ius, quod pro moribus ubique uariatur, aliut uera iustitia, quam uniformem ac simplicem proposuit omnibus deus:
5 quem qui ignorat, et ipsam iustitiam ignoret necesse est. sed 8
putemus fieri posse ut aliquis naturali et ingenito bono ueras uirtutes capiat, qualem fuisse Cimonem Athenis accepimus, qui et egentibus stipem dedit et pauperes inuitauit et nudos induit, tamen cum illud unum quod est maximum deest, agnitio
10 dei, iam bona illa omnia superuacua sunt et inania, ut frustra in iis adsequendis laborauerit. omnis enim iustitia eius similis erit humano corpori caput non habenti: in quo tametsi membra omnia et locis suis constent et figura et habitudine, tamen quoniam deest id quod est omnium principale, et uita
15 et omni sensu caret. itaque membra illa formam tantum- 10
modo membrorum habent, usum non habent, tam scilicet quam caput sine corpore. cui similis est qui cum deum non ignoret, uiuit iniuste: id enim solum habet quod est summum, sed frustra, quoniam uirtutibus tamquam membris eget. itaque 11
20 ut sit uiuum ac sensibile corpus, et agnitio dei necessaria est quasi caput et uirtutes omnes quasi corpus. ita fiet homo perfectus ac uiuus, sed tamen summa omnis in capite est, quod quamuis constare non possit sine omnibus, sine quibusdam

B(G)RHPV 1 aut] qui *edd.* 2 utilitati* (s. *er.*) *B* 3 p (i. *e.* pro) *add. m. al. antiqua P* utique *H* aliut] aliud est *PV* 5 ignorat et] ignoraret *B* iustitiam *R* 6 et *B*³ ingeni+o (t. *er.*) *B* 7 Cimonem *edd.*, timonem *BHPV*, s+imonem (c. *er.*) *R* accipimus *RH* 8 qui* (a. *er.*) *B* et (ante egentibus) *om. P*¹ (s. l. *add. P*²) *V* gentibus *H* 9 induit] induit et mortuos sepelliuit *R* ^{u+^m} ex ut *B*³ illū *B*¹, illud *corr. B*³ ab *Est* (ma)[ximum] incipit codicis *G* pag. 128 (59) ter scripta, cuius in uerss. 1—9 et 30. 31 pauca legi poterant deest] in quo est *B*, [d]eest in[quo est] *G* 10 di[i] *G* post dei s. l. ignorauit *B*³ omnia *om. BG* ut] et *B*¹, *corr. B*², aut *H* 11 his *BPV* adsequen+ + + + s (tibu. *er.*) *V* 12 habendi *P*¹, *corr. P*³ 13 omnia membra *H* constet nec *B*¹, constent *et *B*² 14 et *om. H* 16 usum non habent *B*³ 18 sed *om. R* 19 indiget *H* itaque *B*² 20 + + uiuum (ui. *er.*) *V* ac] et *B* 21 itaque *B* perfectus *R* 22 uibus *B*¹, *corr. B*² sed tamen] et *B* 23 sine ante omnibus] in *B*¹, *corr. B*³; an omnibus (membris)? *Thilo*

- 12 tamen potest. et erit quidem animal uitiosum ac debile, sed
tamen uiuet, sicut is qui et deum nouit et in aliqua re peccat;
dat enim ueniam peccatis deus. itaque sine membris aliquibus
13 uiui potest, sine capite nullo modo. haec res efficit ut philo-
sophi etiam si natura sint boni, tamen nihil sciant, nihil sapiant. 5
omnis doctrina et uirtus eorum sine capite est, quia deum
nesciunt, qui est uirtutis ac doctrinae caput. quem qui non
adgnoscat, licet uideat, caecus est, licet audiat, surdus, licet
14 loquatur, elinguis est. cum uero conditorem rerum paren-
temque cognouerit, tunc et uidebit et audiet et loquetur. 10
habere enim caput coepit, in quo sunt sensus omnes conlocati
15 hoc est oculi et aures et lingua. nam profecto is uidet qui
ueritatem, in qua deus est, uel deum, in quo ueritas est, oculis
cordis aspexerit, is audit qui diuinas uoces ac praecepta uitalia
pectori suo adfigit, is loquitur qui caelestia disserens uirtutem 15
16 ac maiestatem dei singularis enarrat. quare non est dubium
quin impius sit quisquis deum non agnouerit, omnesque uir-
tutes eius, quas habere aut tenere se putat, in illa mortifera
17 uia reperiuntur, quae est tota tenebrarum. quapropter nihil
est quod sibi aliquis gratuletur, si has inanes uirtutes adeptus 20
est, quia non tantum miser, qui bonis praesentibus careat, sed
etiam stultus sit necesse est, qui labores in uita sua maximos
18 suscipiat in cassum. nam adempta spe immortalitatis quam
deus pollicetur in sua religione uersantibus, cuius adsequendae

B(G)RHPV 1 et] *et (s. er.) s. l. add. *B*³ 2 uiuet *B*³ *is (h. er.) *B*
5 scient *H* nihil] quod nihil *H* sapient *B*, sapient *H* 6 omnis]
omnis enim *H* 7 uirtus *P* non] ñ s. l. al. m. *R* in [que] in
qu] ð [non] desinit codicis *G* pag. 128 (59), sequitur pag. 129 (31), cuius
in uerss. 1—13 nonnulla legi poterant 8 surdus est *H* 9 sum rerum *V*
11 caput] uocem caput *H* coepit *V* omnis *P*¹ (corr. *P*²) *V* 12 hoc]
id *R* oculis *R*; an (et) oculi? cf. 6 et uidebit *is (h. er.) *B* 13 quo]
qua *R* 14 aspexerit *B*¹, corr. *B*² is om. *PV* ac] et *R* uitalia *P*³
15 peccatori *P*¹ (ca. del. *P*²) *V* adfigit (tamen is sequitur) *R*, adfligit *P*¹
(1 expunx. *P*²) *V* is om. *B*¹ (add. *B*²) *G* 16 ac maiestatem in mg. *H*²
17 agnouerit (d. del. m. 3) *B* 18 quis *B*¹, corr. *B*³, alia correctio a m. 2
facta nunc erasa est putat in] putent *B*¹, corr. *B*³ mortis fera *R* 19 an
reperiantur? 20 aliqui *R* 21 praesentibus] praeceptis *B*¹, corr. *B*³
23 adrepta *B*¹, abrepta *B*², dempta *PV* spem *B*¹, corr. *B*³

gratia uirtus adpetenda est et quidquid malorum acciderit per-
ferendum, maxima erit profecto uanitas obsequi uelle uirtutibus,
quae frustra homini calamitates adferunt et labores. nam si 19
uirtus est egestatem exilium dolorem mortem, quae timentur a
5 ceteris, pati fortiter ac subire, quid tandem in se boni habet,
cur eam philosophi propter se ipsam dicant expetendam? nimi-
rum superuacuis et inanibus poenis delectantur quibus licet
agere tranquille. si enim mortales sunt animae, si uirtus 20
dissoluto corpore nihil futura est, quid fugimus adtributa nobis
10 bona quasi aut ingrati aut indigni qui diuinis muneribus per-
fruamur? quae bona ut habeamus, scelerate impieque uiuen-
dum est, quia uirtutem id est iustitiam paupertas sequitur.
sanus igitur non est qui nulla spe maiore proposita iis bonis 21
quibus ceteri utuntur in uita, labores et cruciatus et miserias
15 anteponat. si autem uirtus, ut ab iis rectissime dicitur, ca- 22
pessenda est, quia constet ad eam nasci hominem, subesse
debet spes aliqua maior, quae malorum et laborum, quos per-
ferre uirtutis est, magnum adferat praeclarumque solacium.
nec aliter uirtus cum per se dura sit, haberi pro bono potest,
20 quam si acerbitem suam maximo bono penset. aequae non 23
aliter his bonis praesentibus abstinendum est, quam si sint
alia maiora, propter quae tanti sit et uoluptates omittere et
mala omnia sustinere. ea uero nulla sunt alia, ut in tertio
docui, nisi perpetuae uitae. hanc autem praestare quis potest
25 nisi deus, qui uirtutem ipsam proposuit? ergo in dei agnitione 24

23 in tertio] c. 12.

EPITOME 15—18] cf. c. 29, 7 25—514, 5] c. 54, 4

B(G)RHPV 1 gratiae *H* uirtus *B*³ attigerit *R* 2 uelle. (1 *er*) *B*
3 quae] *q.* *B*¹, corr. *B*² 4 hinc fere incepit codicis *G* pag. 130 (32), in
qua nihil legi poterat 5 eteris sic *R* sibire *P*¹, corr. *P*² 6 dicunt *H*
nimirum *B*¹ 8 augere *R* 9 adtributa *B*³ 10 ingratia ut (— *m* 3) *P*
aut *B*² 11 ut (a *er*) *B* 13 nullam spem maiorem *B* proposita]
proposita ita *R* iis *R*, his *cett.* 14 laboris *B* 15 ut *om.* *R* iis *R*,
his *cett.* ducitur *H* capissenda *H* 16 constat *H*, constat *V* 17 quos]
quae *B* prefferre *P*¹, corr. *P*² 18 praeclarum *PV* 19 post bono
3 uel 4 litt. *eras.* *B* 20 acerbitem *B*¹ (corr. *B*²) *H* 21 si] quia *H*
23 uera *R* 24 docui] docui libro *H* qui *H* 25 deus (u *ras.* ex o) *E*
proposuit *P*² agnitione (a in *ras.* ex 2 litt. et *pr.* i in *ras.* m. 2) *B*, agnitione *P*¹

et cultu rerum summa uersatur: in hoc est spes omnis ac salus hominis, hic est sapientiae gradus primus, ut sciamus qui sit nobis uerus pater eumque solum pietate debita prosequamur, huic pareamus, huic deuotissime seruiamus, in eo promerendo actus omnis et cura et opera collocetur.

- 1 10. Dixi quid debeat deo: dicam nunc quid homini tribuendum sit; quamquam id ipsum quod homini tribueris, deo tribuitur, quia homo dei simulacrum est. sed tamen primum iustitiae officium est coniungi cum deo, secundum, cum homine. set illud primum religio dicitur, hoc secundum misericordia uel humanitas nominatur. quae uirtus propria est iustorum et cultorum dei, quod ea sola uitae communis continet rationem.
- 3 deus enim qui ceteris animalibus sapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incursu et periculo tutiora generauit, hominem uero quia nudum fragilemque formauit, ut eum sapientia potius instrueret, dedit ei praeter cetera hunc pietatis adfectum, ut homo hominem tueatur diligat foueat contraque
- 4 omnia pericula et accipiat et praestet auxilium. summum igitur inter se hominum uinculum est humanitas: quod qui diruperit, nefarius et parricida existimandus est. nam si ab uno homine quem deus finxit omnes orimur, certe consanguinei sumus et ideo maximum scelus putandum est odisse

EPITOME 6—8] c. 55, 2. 8 s.] c. 55, 1 (legemque — copulat).
10 religio] c. 55, 1. 11—20] c. 60, 1 s.; 33, 8. 20—515, 5] c. 60, 3.

AUCTORES 21 s. (consanguinei). 515, 4 s.] cf. Orac. Sibyll. VIII 481—485 (σύναιμοι).

B(G)RHPV] 1 omnis *om. R* *ac* ex haec *B* 2 est *om. H* hinc fere incepit codicis *G* pag. 131 (129), in qua nihil legi poterat ut sciamus in *mg. add. P*² 3 qui *C*, quis *edd.*, sed cf. pag. 192, 10 quod — bonum 4 huic deuotissime seruiamus *om. R* 5 promendi *B*¹, corr. *B*³ 6 dixi (t er.) *B* 7 quam *H*, quamquam *P*³ tribuerit *B*¹, corr. *B*³ tribueris dō ex tribuendos *V* deuspertr[e]buitur *B*¹, deo****tribuat *B*² 10 misericordiam *P*¹, in *del. P*³ 11 et cultorum *B*³ 12 rationē (~ m. 2 uel 3) *P* 13 quia *R* 14 eam *R* ob incursus et pericula *H* generabit *B*¹, corr. *B*² 17 affectum *B* contra *P*¹ (contraq: *P*²) *V* 19 humanitatis *HV*^{ac} 20 inruperit *B*, diruperit (s ras. ex r) *R* existimandū *B*¹, corr. *B*² 21 hunc *V* deos *B*¹, corr. *B*² oriuntur *B*, oriemur *H* consanguinei (o ex u m. 3) *P* 22 ab Est odi[s](se) incipit codicis *G* pag. 132 (130) paene tota lecta

hominem uel nocentem. propterea deus praecepit inimicitias 5
per nos numquam faciendas, semper esse tollendas, scilicet ut
eos qui sint nobis inimici necessitudinis admonitos mitigemus.
item si ab uno deo inspirati omnes et animati sumus, quid 6
5 aliud quam fratres sumus, et quidem coniunctiores, quod animis,
quam qui corporibus? itaque non errat Lucretius, cum dicit: 7

denique caelesti sumus omnes semine oriundi,
omnibus ille idem pater est.

ergo pro beluis inmanibus sunt habendi qui homini nocent, 8
10 qui contra ius humanitatis et fas omne spoliunt cruciant occi-
dunt exterminant. ob hanc necessitudinem germanitatis docet
nos deus malum numquam facere, semper bonum. id autem 9
ipsum bene facere quid sit, idem ipse praescribit: praestare
auxilium depressis et laborantibus, inperituri uictum non haben-
15 tibus. deus enim quoniam pius est, animal nos uoluit esse 10
sociale: itaque in aliis hominibus nos ipsos cogitare debemus.
non meremur in periculo liberari, si non succurrimus, non
meremur auxilium, si negamus. ad hanc partem philoso- 11
phorum nulla praecepta sunt, quippe qui falsae uirtutis specie
20 capti misericordiam de homine sustulerunt et dum uolunt sa-
nare, uitiauerunt. et cum idem plerumque fateantur socie- 12

EPITOME 12—18] c. 29, 2; 60, 4 s. 18—21] c. 33, 6.

AUCTORES 7 s.] II 991 s. 15 s.] cf. Addenda.

B(G)RHPV] 1 inimicitias] insidias BG 2 faciendas] esse faciendas BG
semper esse tollendas] sed omnino a nobis esse tolerandas (tollendas m. 3) B,
sed (o)mnino a no(bis sem(per) esse t(oler)[a]ndas G, semper esse toleran-
das H 3 *eos P sunt G 4 quid — sumus in mg. H 5 et qui-
dem] equidem B¹ (corr. B²) R, [equi]de[m] G, et quide H; an eo qui-
dem? cf. pag. 493, 6; 501, 12 quod] t[am] G 6 erat B¹ (corr. B²) GV¹
7 oriundi ('est distinctio) B 8 idem ille BG 9 homine[m] G 10 om-
nes H 12 post bonum add. amare B, additum fuisse in G, cum uerba
amare id autem ipsum — sit idem repetita sint, priore loco spatiis indi-
catur, altero ipsum cernitur 14 *et (s. er.) P malim inperitire, cf.
pag. 520, 8 15 pius est om. R 16 sochiale B nosmet B, fuisse in G
spatio indicatur 17 periculis H 19 a nulla R falsa Heumannus,
sed Buenemannus confert III 28, 3 20 in sustulerunt desinit codicis G
pag. 132 (130), sequitur pag. 133 (27) paene tota lecta sanare, uitiauerunt]
sanare uitia, auxerunt codd. recent. et edd. 21 plerique B¹ (corr. B²) G

- tatis humanae communionem esse retinendam, ab ea plane se ipsos inhumanae uirtutis suae rigore dissociant. conuincendus ergo etiam hic error illorum est qui nihil cuiquam inpertien-
- 13 dum putant. urbis condendae originem atque causam non unam intulerunt, sed alii eos homines qui sint ex terra primi-
 5 mitus nati, cum per siluas et campos erraticam degerent uitam, nec ullo inter se sermonis aut iuris uinculo cohaerent, sed frondes et herbam pro cubilibus, speluncas et antra pro domibus habent, bestiis et fortioribus animalibus praedae fuisse
- 14 commemorant. tum eos qui aut laniati effugerant aut laniari proximos uiderant, admonitos periculi sui ad alios homines decucurrisse, praesidium inplorasce et primo nutibus uoluntatem suam significasse, deinde sermonis initia temptasse ac singulis quibusque rebus nomina inprimendo paulatim loquendi perfecisse
- 15 rationem. cum autem multitudinem ipsam uiderent contra bestias esse tutandam, oppida etiam coepisse munire, ut uel quietem noctis tutam sibi facerent uel ut incursiones atque impetus bestiarum non pugnando, sed obiectis aggeribus arcerent.
- 16 o ingenia hominibus indigna, quae has ineptias protulerunt,

AUCTORES § 13—17] locum ad Ciceronis de re publica libr. I (c. 25, 40) rettulit Maius, e Lucretio petum esse ostendit Orellius. 5 s. (— nati)] cf. Lucr. V 805 ss. 6—9 (— habent)] cf. ibid. 931—987. 9—15] cf. ibid. 988—998. 1022 s. 1028—1090. 16 oppida — munire] cf. ibid. 1105 ss.

B(G)RHPV] 1 esse om. G 2 inhumane (a s. l. er.) B 3 error] ergo B¹, corr. B² 4 putant urbis] putandumbis (t add. m. 2) sic R condendae (pr. d ex c. m. 3) P 5 ali BG hominis R sunt H 6 siluas V erraticam H 7 sermonis (i ex e m. 2) P 8 herbas (s ex m) B³, erbam V cubilibus B³ speluncas V et antra] uteretur (erē m. 2) antra] (add. m. 3) B 9 fortiores P¹, corr. P³ 10 commemorant P¹ (corr. P²) V laniati B² effugerant PV 11 [de]c[urr]isse G, decurrisse R 12 primo (i ex e m. 3) P uoluntateip P 14 inprimendo B¹, corr. B², inponendo codd. recent. et edd. 15 post autem add. nec P³ 16 tutandam B³, tutandum B¹, tutam RV, tutam H, tutam (v m. 2, m exp. m. 1) P; cf. Addenda oppidum B¹, corr. B³ 17 quietam R ut om. RH incursionis B¹, corr. B² 18 non (add. m. 3) impugnando P 19 has B³ inertias B¹, corr. B³ in (inept[i]as (pro[t]ul[e] desinit codicis G pag. 133 (27), sequitur pag. 134 (28), in qua nihil legi poterat malim protulerint

miseros atque miserabiles, qui stultitiam suam litteris memoriae-
que mandauerint! qui cum uiderent mutis quoque animalibus 17
ingenitam esse rationem uel conueniendi uel inuicem adpetendi
uel periculi fugiendi uel mali cauendi uel cubilia sibi et latibula
5 parandi, homines tamen ipsos existimauerint non nisi exemplis
admoneri ac discere potuisse, quid metuere, quid cauere, quid
facere deberent, aut numquam conuenturos inter se fuisse nec
loquendi rationem reperturos, nisi eos bestiae comedissent.
haec aliis delira uisa sunt, ut fuerunt, dixeruntque non fera- 18
rum laniatus causam fuisse coeundi, sed ipsam potius huma-
nitate, itaque inter se congregatos, quod natura hominum
solitudinis fugiens et communione ac societatis adpetens esset.
non magna inter eos disceptatio est, siquidem causae dispa-
res sunt, res eadem est. potuit igitur utrumque, quia non re- 19
pugnat, sed tamen utrumque nullo modo uerum est, quia non
per omnem terram nati sunt homines e terra tamquam ex
draconis alicuius dentibus proseminati, ut poetae ferunt, sed
unus homo a deo fictus ab eoque uno terra omnis humano
genere completa est, eadem scilicet ratione qua rursus post
20 diluuium; quod certe negare non possunt. nulla igitur in prin-
cipio facta est eiusmodi congregatio nec umquam fuisse ho-

AUCTORES § 18—22] cf. Cic. de rep. I 25, 39.

BRHPV] 1 (o) miseros *malim* miseras B miseros atque miserabiles
om. H qui] aut qui H suam *om. H* 2 mandauerunt B¹, corr. B³
uiderint H 3 uel conueniendi uel inuicem *om. H* conueniendi (o *ex n*
m 3, *pr. n* *ras. ex m*) P uel inuicem adpetendi *om. R* 4 pericula B
uel mali cauendi *om. H* cubilia H et] uel R 5 tamen *scripsi*, autem
C (*eadem permutatio est pag. 391, 7; 448, 8*), *excit Heumannus*; ipsos aut
Heusingerus, Emendat pag 99 ipsos] istos R, *om. H* existimauerunt BH
admoneri P^{ae} 6 discedere RV^{ae} 7 fuisse *om. B* 8 comedissent H
9 aliis *om. P*¹ (*s. l. P*²) V 10 causa* (*m. er.*) B ipsa* (*m. er.*) B hu-
manitate* (*m. er.*) B 11 itaque] ideoque *Heumannus* hominis B¹, hominū
*corr. B*³ 12 solitudine sic B³ societatis P³ 14 igitur utrumque]
igitrumque R repugnatus B¹, repugnatur B² 15 sed] et B 16 sint P
e] e* (x? *er.*) B, et PV; *post et s l in m* 1 uel 2, *nunc erasum*, terra
del. m. 3 P 17 dracones B¹, corr. B² dentibus P² perseminati P¹,
*corr. P*³ fuerunt (*exp. m.* 3) P 18 factus H fictus] fictus est RPV
19 eadem scilicet] ea H *post* rursus *eras. cum ut uid. B* 20 dilu-
uium (1 *er.*) B 21 congregatio P²

mines in terra qui praeter infantiam non loquerentur, intel-
 21 leget cui ratio non deest. fingamus tamen illa uera esse
 quae otiosi et inepti senes fabulantur, ut eos suis potissimum
 22 sensibus et suis rationibus refellamus. si hac de causa sunt
 homines congregati, ut mutuis auxiliis inbecillitatem suam 5
 tuerentur, succurrendum est igitur homini qui egeat auxilio.
 23 cum enim praesidii causa homines societatem cum hominibus
 inierint et sanxerint, foedus illud a principio sui ortus inter
 homines tutum aut uiolare aut non conseruare summum nefas
 24 putandum est. nam qui se a praestando auxilio remouet, 10
 etiam ab accipiendo remoueat necesse est, quia nullius opera
 25 indigere se putat qui alteri suam denegat. huic uero, qui
 se ipse dissociat ac secernit a corpore, non ritu hominis, sed
 ferarum more uiuendum est. quod si fieri non potest, reti-
 nendum igitur omni modo uinculum societatis humanae, quia 15
 homo sine homine nullo modo potest uiuere. retentio autem
 societatis est communitas, id est auxilium praestare, ut possi-
 26 mus accipere. sin uero, ut illi alii disputant, humanitatis ipsius
 causa facta est hominum congregatio, homo certe hominem
 27 debet agnoscere. quod si fecerunt illi rudes et adhuc feri 20
 homines et fecerunt nondum constituta loquendi ratione, quid
 putemus hominibus expolitis et sermonis rerumque omnium

EPITOME 10—20] c. 60, 4 s.

B(G)RHPV] 1 non loquerentur] conloquerentur *B¹P¹V*, corr. *B²P²*
 hunc fere incepit codicis *G* pag. 135 (72), in qua nihil legi poterat intellegit (it ex et) *P³* 3 eis *P¹* (corr. *P²*) *V* 4 suis om. *PV* defellamus
P¹ (corr. *P²*) *V* 5 inbe+cillitatem (c er.) *B* 6 succurrendus *R*
 7 praesidii *P²* 8 inierunt *B¹*, corr. *B³* sanxerint *B¹*, corr. *B²* a om. *H*
 inter eras. *B* 9 tutum *PV*, //tum (tu ut uid. er.) *B*, ictum *R*, statum *H* 10 praestandi *B*, praestandum *R* 11 (se) remoueat *edd.* opera
 indigere] opere *B¹*, corr. *B³* 12 se indigere *R* qui* (ante alteri)
 ex quia *B* 13 post corpore fort. generis humani uel simile excidit
 14 feralrum (ra add. m. 2) *B* uiuendum *B³* 15 igitur] igitur est *R*,
 'est (add. m. 2) igitur *P* humanae — societatis est (17) in mg. add. *B³*
 16 homine] omne *P¹*, corr. *P²* 20 adhuc feri] adueteri *B¹*, corr. *B³*
 f*eri (i er.) *P*, fieri *V* 21 et] haec *B* fecerunt expunx. *B³* loquendi
 constituta *H* ratione* (m er.) *B* 22 ante expolitis s. l. et *P* ab E[x-
 politis] incipit codicis *G* pag. 136 (71) paene tota lecta sermonis — co-
 pulatis] sermonis latis, cetera om. *R*

commercio inter se copulatis esse faciendum, qui adsueta hominibus solitudinem ferre non possunt?

11. Conseruanda est igitur humanitas, si homines recte dici 1
uelimus. id autem ipsum, conseruare humanitatem, quid aliud
5 est quam diligere hominem, quia homo sit et idem quod nos
sumus? discordia igitur ac dissensio non est secundum ho- 2
minis rationem uerumque illud est Ciceronis, quod ait homi-
nem naturae oboedientem homini nocere non posse.
ergo si nocere homini contra naturam est, prodesse igitur
10 homini secundum naturam sit necesse est. quod qui non 3
facit, hominis se appellatione despoliat, quia humanitatis offi-
cium est necessitati hominis ac periculo subuenire. quaero 4
igitur ab iis qui flecti et misereri non putant esse sapientis,
si homo ab aliqua bestia comprehensus auxilium sibi armati
15 hominis inpleat, utrumne succurrendum putent an minime.
non sunt tam inpudentes, ut negent fieri oportere quod flagitat,
quod exposcit humanitas. item, si aliquis circumueniatur igni, 5
ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, num putent
hominis esse non auxiliari. non sint ipsi homines, si putent —
20 nemo enim potest eiusmodi periculis non esse subiectus —, immo
uero et hominis et fortis uiri esse dicent seruare periturum.
si ergo in eiusmodi casibus, quia periculum uitae homini ad- 6

EPITOME 9 s.] c. 55, 4 primum — prodesse.

AUCTORES 7] de off. III 5, 25.

B(G)RHPV] 1 commertio (o final. ex a m. 2) P copulati G ad-
sueti* (s er.) B 4 uellemus B¹, uellimus sic B², uolumus R 5 et om. G
6 atque R 7 uerumq. B³ est om. B quod ex quo ortum, ipsum autem
quo ait spurium esse uult Heumannus, sed cf. pag. 243, 9 8 oboedienti P,
oboedienti V 9 natura B¹ (corr. B²) G prodesse B 10 natura G
11 despoliat GH 12 ac] a G subueniri PV 13 iis edd., his C
et] ac H putant P sapientis P 15 utrumne* (c er.) P 16]pru-
dentes B² 17 quod] et quod H quod exposcit — si aliquis om. R
igni — mergatur om. R 18 oprimatur G num] non B¹ (corr. B²) P,
idem fuisse uid. in G 19 homines (ante esse) B¹, corr. B² 20 huius-
modi G 21 homines B¹ (corr. B²) G fortes B¹ (corr. B²) G dicunt BG
in dicunt desinit codicis G pag. 136 (71) 22 casibus B³ quia om. m. 1,
quae s. l. m. 3, in qui corr. eadem man. B, qui R, qui* (a er.) P ho-
minū H

ferunt, succurrere humanitatis esse concedunt, quid causae est
 cur, si homo esuriat sitiatur algeat, succurrendum esse non pu-
 tent? quae cum sint paria natura cum illis casibus fortuitis
 et unam eandemque humanitatem desiderent, tamen illa discer-
 nunt, quia non re ipsa uera, sed utilitate praesenti omnia
 5 metiuntur. illos enim quos periculo subripiunt sperant sibi
 gratiam relatueros, egentes autem quia non sperant, perire arbi-
 8 trantur quidquid eiusmodi hominibus inpartiant. hinc est illa
 Plauti detestanda sententia:

male meretur qui mendico dat quod edat: 10
 nam et illud quod dat perit et illi producit uitam
 ad miseriam.

9 at enim poeta fortasse pro persona locutus est. quid? Marcus
 Tullius in suis officialibus libris nonne hoc idem suadet, non
 esse omnino largiendum? sic enim dixit: largitioque quae 15
 fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis ex-
 haurit. ita benignitate benignitas tollitur: qua quo
 in plures usus sis, eo minus in multos uti possis.
 10 et idem paulo post: quid autem est stultius quam
 quod libenter facias, curare ut id diutius facere non 20

AUCTORES 10 s.] Trin. II 2, 58 s. 15. 19] de off. II 15, 52. 54.

BRHPV] 1 succurre H concedent (alt. e ex u) B³ 3 sint B³
 pari B 6 metiuntur (e in ras. et tiu ex tua corr. m. 3) B 7 egentes B²P²,
 egentis B¹RHP¹V 8 inpartiant R hinc B² 9 sententia (est distinc-
 tio) B 10 malae P meretur (1 uel 2 litt. er.) P aedat B, dedit R
 de mendico male meretur qui ei dat quod edit aut bibat Plautus 11 illud B,
 aliud cett. perit B², perit V; perdit Plautus et B³ illi qui (exp.
 m. 3) producit B prodit Plautus uitam B³ 12 misericordiam P¹ (cord
 del. P²) V 13 **quid (id? er., i ex o m. 3) B 14 eidem R 15 lar-
 gitioque quae RV cum Cic., largitio quae (exp. m. 3) quae (a erasum
 erat, restituit m. 3) B, largitioq (q del. m. 3) quae P, largitio quae H
 16 exaurit R exaurit — benignitas om. P¹ (exaurit ita bonitate beni-
 gnitas in inf. mg. P²) V 17 quae (i er.) B quo eras. et cum corr. P²
 18 pluris B¹, corr. B² usus] uisus R sis eo minus] sisehominus P^{er}
 (h er.) V multis B possis (i ex e m. 2) P 19 et] sed R quid]
 quam P¹ (corr. P²) V stultus B¹P¹ (corr. B²P²) V 20 diu+tius (t ex i
 m. 3) B, diu+tius (i er.) P

possis? uidelicet professor sapientiae refrenat homines ab
 humanitate monetque ut rem familiarem diligenter custodiant
 malintque arcam quam iustitiam conseruare. quod cum intel- 11
 legeret inhumanum esse ac nefarium, mox alio capite quasi
 5 actus paenitentia sic ait: nonnumquam tamen est largien-
 dum nec hoc benignitatis genus omnino repudian-
 dum et saepe idoneis hominibus egentibus de re fa-
 miliari inpertendum. quid est idoneis? nempe iis qui 12
 restituere ac referre gratiam possint. si nunc Cicero uiueret,
 10 exclamarem profecto: hic, hic, Marce Tulli, aberrasti a uera
 iustitia eamque uno uerbo sustulisti, cum pietatis et humani-
 tatis officia utilitate metitus es. non enim idoneis homi- 13
 nibus largiendum est, sed quantum potest non idoneis. id
 enim iuste, id pie, id humane fit, quod sine spe recipiendi
 15 feceris. haec est uera illa et germana iustitia, cuius
 solidam et expressam effigiem nullam tenere uos dicis.
 ipse pluribus locis clamas mercennariam non esse uirtutem 14
 faterisque in libris legum tuarum liberalitatem gratuitam esse
 his uerbis: nec est dubium quin is qui liberalis benignus-
 20 que dicitur, officium, non fructum sequatur. cur ergo
 idoneis potius largiris, nisi ut postea mercedem recipias?
 te igitur auctore ac praeceptore iustitiae quisquis idoneus 15
 non erit, nuditate siti fame conficietur nec homines copiosi et

AUCTORES 5] de off. II 15, 54. 15 s.] cf. pag. 504, 6. 17 plu-
 ribus locis] de legg. I 18, 48; cf. p. Arch. 11, 28; p. Mil. 35, 96.
 19] de legg. I 18, 48.

B(G)RHPV 2 familiarem om. *P*¹ (add. *P*²) *V* 6 nec hoc — repu-
 diandum om. *P*¹ (in inf. mg. add. *P*²) *V* repudiandum] refutandum
 est *B*; repudiandum est codd. *Cic.* 7 egentibus] indigentibus codd. *Cic.*
 8 quid] quidem *B*³ iis *RP*³, is *P*¹, his *BHV* 9 re+stituere (si er.) *P*
 nunc] non *P*¹, corr. *P*² 10 hic hic] nihil *B*¹, expunx. *B*², corr. *B*³
 Marce] m+ (~ m. 2, en er.) *P* 12 officia et utilitatem *B* 13 potest]
 poetae *B*¹, potis *B*³, pote *R* 14 id pie] inpie *B*¹, corr. *B*² 16 effi-
 giam *B*¹, corr. *B*² 17 mercenariam *R* 18 tuarum] istarum *B* 19 quin *H*²
 is (h er.) *B*, iis *R*, iis *H*² benignusue codd. *Cic.* 21 potius om. *H*
 mercedem postea *B* 22 auctore *P*² ac] aut *B* 23 sūti *P* confi-
 gitur *B*¹, corr. *B*³, confietur *P*¹ (corr. *P*²) *V* hinc fere inceptit codi-
 cis *G* pag. 137 (153) ter scripta, cuius in uerss. 3—12 et 26—31 perpauca
 legi poterant cupiosi *H*

- usque ad delicias abundantes subuenient ultimae necessitati.
- 16 si uirtus mercedem non exigit, si propter se, ut dicis, ex-
petenda est, ergo iustitiam matrem principemque uirtutum
suo pretio, non tuo commodo aestima, ei potissimum tribue a
17 quo nihil speres. quid personas eligis? quid membra inspicias? 5
pro homine tibi habendus est quisquis ideo precatur, quia te
18 hominem putet. abice umbras illas imaginesque iusti-
tiae atque ipsa ueram et expressam tene. largire caecis de-
bilibus claudis destitutis; quibus nisi largiare moriendum est.
inutiles sunt hominibus, sed utiles deo, qui eos retinet in uita, 10
19 qui spiritu donat, qui luce dignatur. foue quantum in te est
et animas hominum ne extinguantur humanitate sustenta. qui
20 succurrere perituro potest, si non succurrerit, occidit. uerum
isti quia neque naturam retinent neque praemium in eo quod
sit sciunt, dum perdere timent, perdunt et in id quod maxime 15
cauent incidunt, ut quidquid largiuntur aut pereat omnino aut
21 ad tempus breuissimum prosit. nam qui exiguam stipem
miseris negant, qui(a) conseruare humanitatem sine damno suo

AUCTORES 2 s. si uirtus — expetenda est] de legg. I 18, 48: ergo item — expetitur. 7] cf. pag. 504, 8.

EXPILATORES 12 qui — occidit] Prouerb. 66 (Publil. Syr. ed. Woelfflin pag. 100).

B(G)RHPV 1 delicias *H* subueniunt *P*¹ (*tert. u part. ras. in e corr. P*³) *V* 2 per se *codd. Cic.* dicis *edd.*, dicitis *C* expetenda *P* 3 iustitiā (~ *m. 2*) *B* 4 tuo] suo *B*¹ (*corr. B*³) *RH* aestimas *RH* et ei *H* tribues *R*, tribuis *H* a *om. R* 5 membra *V* 6 ideo *P*², do *V* qui *R* 7 puteat (*n er.*) *B* imaginasque *P*¹, *corr. P*³ 9 qui-
bus] quis *R* largiare — est] largiarem uiuendum est (*inus m. 2*) *B* largire *H* 10 utile+s* (*e et t er.*) *B* qui — donat] qui eis (*i ex o m. 2*) ** (*in er.*) uitā (~ *m. 2*) qui spiritū (~ *m. 2*) donat *B* 11 spiritum *H* foue — animas] fouere quantum tibi est et (*et in ras. ex ex ? m. 3*) animas *B* 12 et *om. R* humanitati *B*¹, *corr. B*³ sustenta *B*¹, *corr. B*³ 13 succurre perituro *R* succurrit *BR* 14 neque *om. R* natura *B* retinent *B*¹ (*reite[n]ent B*³) *P*², rei tenent *P*¹*H*, rei non tenent *R*, rei-
tene[n]t *V* 15 sit, *P*² perdunt *P*² 16 incidunt] incurrant *H* aut *B*³ quidquid (*alt. i ex o*) *R* aut (*ante pereat*) *B*³ 17 a tempus *R* 18 negant *B*³ quia *scripsi*, qui *C edd.*; quod si retinetur, uolunt scriben-
dum est humanitate *R* sine] nisi *H* damno (*a er.*) *B*

nolunt, patrimonia sua effundunt, ut aut peritura et fragilia
 sibi conparent aut certe maximis suis damnis nihil consequantur.
 quid enim dicendum est de iis qui populari leuitate ducti uel 22
 magnis urbibus suffecturas opes exhibendis muneribus inpen-
 5 dunt, nisi eos dementes atque furiosos, qui praestent id po-
 pulo quod et ipsi perdant et nemo eorum quibus praestatur
 accipiat? itaque ut est omnis uoluptas caduca et breuis, oeu- 23
 lorum maxime et aurium, aut obliuiscuntur homines et alterius
 damna pro ingratis habent aut etiam offenduntur, si non est
 10 libidini uulgi satisfactum, ut etiam homines stultissimi malum
 sibi malo comparauerint, aut si adeo placuerant, nihil amplius
 quam inanem fauorem paucorumque dierum fabulas adsequan-
 tur: sic cotidie leuissimorum hominum patrimonia in res super-
 uacuas prodiguntur. num ergo illi sapientius, qui utiliora et 24
 15 diuturniora ciuibus suis exhibent munera, ii scilicet qui publicis
 operibus extructis memoriam nomini suo quaerunt? ne isti
 quidem recte: bona sua in terra sepeliunt, quia nec memoria
 quicquam mortuis confert nec opera eorum sempiterna sunt,
 siquidem aut uno tremore terrae dissipantur et corruunt aut
 20 fortuito consumuntur incendio aut hostili aliquo impetu diruuntur

B(G)RHPV 1 nolunt *C*, uolunt *edd.*, sed uerba quia — nolunt causam
 continent cur patrimonia sua effundant; cf. sine damno suo et maximis
 suis damnis patrimo *P*¹ (*corr. P*²) *V* fragilia *B*², fragilia *P*² 2 con-
 sequantur *B*², adsequantur *R* 3 iis *R*, his *cett.* in populari leui de-
 sinit codicis *G* pag. 137 (153), sequitur pag. 138 (154) ter scripta, in qua
 nihil legi poterat 4 exhibendis *B*², in exhibendis *R* 5 dementes] de-
 mentes esse *Heumannus* 6 et (ante nemo) *B*² 7 atque (in ante q. er.) *P*
 ut] quid *PV* uoluntas *R* caduca *B*³ breuis *B*^{ac} 9 offunduntur *V*
 si non est *P*² 10 libidi *B*¹, libidini *corr. B*², libidine *H* aut (a. er.) *P*
 etiam (*exp. m. 3*) *B*, iam *RP* 11 comparauerint (i. ras. ex u) *B*, con-
 parauer *V* adeo (e in ras. ex d? et o s. l. m. 2) *P* placuerint *edd.*
 12 quamquam *H* adsequantur *B*, adsecuntur (-quantur *HV*) *RHPV*; con-
 parauerint; aut si adeo — adsequantur *edd.* 13 si *RH* superuas *R*
 14 et om. *R* 15 exhibent *B*²*V* ii *edd.*, hi *HPV*, om. *BR* 16 me-
 moria *R* nominissequent *B*¹, nominisuoquerunt *B*³ 17 sepe-liunt
 (1. er.) *B* quia om. *R* 18 immortalis *R* conferet *B*² opera (m. er.) *B*
 19 et] aut *B*¹, et *B*³ currunt *B*¹, *corr. B*² 20 fortuito *P* consum-
 mantur *PV* diruntur *R*, diriuntur *P*¹, *corr. P*³

- 25 aut certe uetustate ipsa dissoluta labuntur. nihil est enim,
ut ait orator, opere et manu factum quod non con-
ficiat et consumat uetustas. at haec iustitia et lenitas
26 florescet cottidie magis. illi ergo melius, qui tribulibus
suis aut clientibus largiuntur — aliquid enim praestant homi- 5
nibus et prosunt — sed non est illa uera et iusta largitio.
beneficentia enim nulla est ubicumque necessitas non est.
27 perit ergo quidquid gratiae causa tribuitur non indigentibus
aut cum faenore reddit, et beneficentia non erit. quod etsi
gratum est iis quibus datur, iustum tamen non est, quia si 10
28 non fiat, nihil mali sequitur. unum igitur certum et uerum
liberalitatis officium est egentes atque inutiles alere.
- 1 12. Haec est illa perfecta iustitia quae custodit humanam
de qua philosophi locuntur societatem, hic diuitiarum maximus
ac uerissimus fructus est, non uti opibus ad propriam unius 15
uoluptatem, sed ad multorum salutem, non ad praesentem
2 suum fructum, sed ad iustitiam, quae sola non interit. tenen-
dum est igitur omni modo ut ab officio misericordiae spes
recipiendi absit omnino: huius enim operis et officii merces a
deo est expectanda solo. nam si ab homine expectes, iam non 20
humanitas erit illa, sed beneficii faeneratio, nec potest uideri

AUCTORES 1] Cic. pro Marcell. 4, 11.

BRHPV] 1 certa ut uid. B¹, in ras. corr. B³ uoluptate H + ipsa
(et ? er.) B 2 operæ B², operæ V non] non aliquando codd. Cic. paene
omnes ad H 3 haec B³ iustitia magis (ma m. 3) omissis uerbis et
lenitas florescet cottidie m. 1, florescat cotidie s. l. add. m. 3 B at haec
tua iustitia et lenitas animi codd. Cic. paene omnes 4 florescit
codd. quidam Cic. cotidie HPV tribulibus suis] indigentibus suis
amicis B 5 aut clientibus] audientibus V largiuntur? Heumannus
6 non] nec Heumannus et om. R legitio P¹, corr. P² 7 bene-
ficientia BH, beneficiëntia P², beneficia V est (post nulla) om. R
8 quicquid part. ras. ex quicquam P 9 facinore B, fenore RP reddit B
beneficientia BH, beneficiëntia P² et beneficentia non erit glossema
uidetur Heumanno etsi P 10 iis R, his cett. (nisi quod his ex hi P²)
11 an sequetur? 12 liberalitatis B² 13 humanam] humanam uitam B
14 locuntur B¹, loquuntur sic B³, locuntur RP, loquuntur HV 16 uo-
luntatem B¹, corr. B³ 17 iustiam R tenenda B 18 ad B¹, corr. B²
19 officii B² 20 expectanda est H expectenda P¹ (in ras. corr. P²) V
21 faeneratio B³, feneratio PV

bene meruisse qui quod facit non alteri, sed sibi praestat.
 et tamen res eodem redit, ut quod alteri quisque praestiterit
 nihil ab eo commodi sperans, uere sibi praestet, quia mer-
 cedem capiet a deo. item deus praecipit ut si quando cenam 3
 5 parauerimus, eos in conuictum adhibeamus qui reuocare non
 possint et uicem reddere, ut omnis actus uitae nostrae non
 careat misericordiae munere. nec tamen quisquam interdictum 4
 sibi putet aut communionem cum amicis aut caritate cum proxi-
 mis, sed notum nobis deus fecit quod sit uerum et iustum
 10 opus: ita nos oportet cum proximis uiuere, dummodo sciamus
 illud ad hominem, hoc ad deum pertinere. praecipua igitur 5
 uirtus hospitalitas, quod philosophi quoque aiunt, sed eam de-
 torquent a uera iustitia et ad commodum rapiunt. recte in-
 quit Cicero a Theophrasto est laudata hospitalitas. est
 15 enim, ut mihi quidem uidetur, ualde decorum patere
 domus hominum inlustrium hospitibus inlustribus.
 eodem modo rursus errauit quo tum, cum idoneis esse diceret 6
 largiendum. non enim iusti et sapientis uiri domus inlustri-
 bus debet patere, sed humilibus et abiectis: nam inlustres illi
 20 ac potentes nulla re possunt indigere, quos opulentia sua et

EPITOME 4—6. 18 s.] c. 60, 6.

AUCTORES 4—6] Luc. 14, 12. 13] de off. II 18, 64. 17] cf.
 pag. 595, 4.

BRHPV] 1 meritis*** (sed *er.*) B fecit H 3 ad B^{ac} spectans P¹
 (in *ras. corr.* P²) V 4 capiat HP idem BRP praecepit BH
 caenam B^{ar}RV 5 parauerimus B² s. l. *corr.*, parauimus B¹, parauimus
 RH, proparauimus P¹ (*corr.* P²) V eos] eos magis R inconueniat-
 hibeamus B¹, inconuictuathibeamus sic B³ conuinctum H, uictum P¹
 (*corr.* P²) V qui* (t *er.*) B reuocare B³ 6 possunt B uicem]
 uicem (6 *apices eras.*) P, ut uicem V 7 misericordiae — quisquam
 om. R misericordiae (e *fin. add. m.* 2) B munera B¹, *corr.* B³ 8 aut
 om. R communionem RH caritatem BRH 9 notum, P² uerum]
 et uerum H iustus P¹, *corr.* P² 12 uirtus (est) *edd.* hospitali-
 tatis V ea R 13 rapiunt* (u? *er.*) B inquit B 14 a] etiam a
 Cic. Theophrasto] deofactu'm B³, theofrasto *cett.* 15 ualde] laude B¹,
corr. B³ dequorum R 16 domus BH cum omnibus *paene codd.* Cic.,
 domos RP, domos (*exp. m.* 2) V inlustrium] inlustrius sic H, inlu-
 strum V 18 sapientes (sed *alt. o ex i B²*) BP¹, -tis *corr.* P³ 19 sed]
 sed et R 20 opuletia R

- 7 munit et honorat. nihil autem a iusto uiro faciendum est
nisi quod sit beneficium. beneficium autem si refertur, interit
atque finitur: nec enim possumus id habere integrum cuius
8 pretium nobis persolutum est. in iis itaque beneficiis iustitiae
ratio uersatur quae salua et incorrupta permanserint, permanent 5
autem non aliter quam si praestentur iis hominibus qui prod-
9 esse nullo modo possunt. at ille in recipiendis inlustribus
nihil spectauit aliud nisi utilitatem nec dissimulauit homo in-
geniosus quid ex eo commodi speraret. ait enim, qui id faciat,
potentem apud externos futurum per gratiam princi- 10
pum, quos sibi hospitii et amicitiae iure constrinxerit.
10 o quam multis argumentis Ciceronis inconstantia, si id agerem,
coargui posset! nec tam nostris quam suis uerbis refelleretur.
idem quippe ait, ut quisque maxime ad suum commo-
dum referat quaecumque agit, ita minime esse uirum 15
11 bonum. idem etiam negat simplicis et aperti hominis
esse ambire, simulare aliquid et praetendere, aliud
agere uideri, cum aliud agat, praestare se alteri fin-
gere quod sibi praestet, sed malitiosi potius et astuti
12 et fallacis et subdoli. quomodo ergo defenderet quominus 20
ambitiosa illa hospitalitas malitia esset? tu mihi per omnes

EPITOME 14-20] cf. c. 59, 2.

AUCTORES 9] de off. II 18, 64. 14] de legg. I 18, 49. 16] cf.
de off. I 30, 109; de re publ. III 16, 26.

BRHPV] 1 autem om. PV a* (d er.) H uiro iusto PV est
om. B 2 beneficium] beneficium B (sed quod sequitur beneficium om. B¹,
s. l. add. B²) HV edd. 4 iis R, his cett. 5 ueretur ut uid. B¹, in ras. et
s. l. corr. B² salua (alua in ras. ex 2 litt. m. 2) B permanserit B per-
manet B 6 alter H prestantur B² iis R, his BHP^{ac} (ex h ras. i
corr.) V prodesse BR 7 possunt B² 8 spectabit (b ex u) B², ex-
pectauit H nec] et non H dissimulauit B¹, corr. B² ingeniosos H^{ac}
9 qui id (ante faciat) B², quid B¹RHPV faciat potentem B² 11 sibi]
ubi ut uid. B¹, corr. B² constrinxerit B², constrinxerint R 12 agere
(m. 2) B 13 tamen H uerbis om. V refelletur B¹ (corr. B²) H, pro-
bat Heumannus 14 quippe ait] qui dixit (dix in ras. ex 4 litt., quarum
primae dp, m. 2) B maxime** P suum B² 15 agit] ait V minimū
B¹, corr. B² 16 ex aperti hoc periti B², auerti R¹ 18 agere uideri
cum aliud s. l. B² uidere P aliud scr., aliud B²RHPV 20 falla-
cis (i ras. ex e) V 21 omnis R

portas circumcurses, ut aduenientes populorum atque urbium principes domum tuam inuites, ut per eos apud ciues eorum potentiam consequare, uelisque te iustum et humanum et hospitalem uideri, cum studeas utilitati tuae? uerum hoc ille non
 5 potius incaute, — quid enim minus in Ciceronem conuenit? — sed ignorantia ueri iuris prudens ac sciens in hos se laqueos induit. quod ut ei possit ignosci, testificatus est non ad
 10 ueram iustitiam, quam non teneat, praecepta se dare, sed ad umbram imaginemque iustitiae. ignoscendum est igitur umbratice et imaginario praeceptorum nec ab eo ueritas
 15 exigenda est qui se nescire fateatur. — captiuorum redemptio magnum atque praeclarum iustitiae munus est, quod idem ipse Tullius adprobauit. atque haec benignitas inquit etiam rei publicae est utilis, redimi e seruitute captos, locupletari tenuiores. hanc ego consuetudinem benigni-
 20 tatis largitioni munerum longe antepono, haec est grauium hominum atque magnorum. proprium igitur iustorum opus est alere pauperes ac redimere captiuos, cum apud iniustos, si qui haec faciant, graues et magni appellentur:
 25 iis enim maxime laudis est bene facere quibus nemo sperauit esse facturos. nam qui bonum facit uel consanguineo uel proximo uel amico, aut nullam aut certe non magnam laudem

EPITOME 17 s.] c. 60, 7.

AUCTORES 6. 7 ss.] cf. pag. 504, 6 ss. 13] de off. II 18, 63.

BRHPV] 1 circumcurses B^{ac}, circumcursus R^{ac} ut] et H populos R^u 2 domu* (s. l. 2 litt. er., post u er. m) B tu* (m er., a add. m. 2) B eorum B³ 3 potentia R consequare B² uelisque (a s. l. er.) B de P², et V 4 utilitati P² 5 cicerone B 6 prudens (u ex o m. 1?) B ac P² his B¹, corr. B³ laqueos ex adquehos B³ 7 inuit H posset RH 13 haec om. B¹ (add. B³) H inquit] idquidē B¹, corr. B³, inquit R 14 utilis B³, utilis P^{ar} (pr. 1 er.) V de R seruitute in ras. ex 10 litt. B³ captiuos B locupletare V 15 inter tenuiores et hanc Lact. quaedam omisit ergo codd. quidam Cic. 19 iustos H grauis B¹, corr. B² graue sed H 20 iis R, his cett. laudi RHV maximae laudis Dauisius ad Epit. c. LXV adn. 9 et Heumannus quibus scripsi Dauisium secutus ibid. quos conicientem, quos C; quos nemo (paria) Heumannus; cf. Addenda sperabit B^{ac} 21 nam ex num P² 22 aut (ante certe) om. R laude H

meretur, quia facere debet sitque impius ac detestabilis, nisi
fecerit id quod ab eo et natura ipsa et necessitudo exigit, et
si facit, non tam gloriae adsequendae quam reprehensionis
18 uitandae gratia facit. qui autem facit alieno et ignoto, is
uero dignus est laude, quoniam ut faceret sola ductus est huma- 5
nitate. ibi ergo iustitia est ubi ad bene faciendum necessitatis
19 uinculum nullum est. hoc igitur officium benignitatis ne ante-
ponere quidem largitioni munerum debuit: quod est comparantis
20 et e duobus bonis id quod sit melius eligentis. illa enim
largitio hominum patrimonia sua in munera abicientium inanis 10
et leuis et ab omni iustitia remotissima est. itaque ne dici
quidem munera oportet in quibus nemo accipit nisi qui acci-
21 pere non meretur. non minus magnum iustitiae opus est
pupillos et uiduas destitutos et auxilio indigentes tueri atque
defendere: quod adeo uniuersis diuina lex illa praescribit, 15
quandoquidem boni quique iudices ad officium suum iudicant
pertinere ut iis naturali humanitate faueant ac prodesse ni-
22 tantur. uerum haec opera proprie nostra sunt, qui legem,
qui uerba ipsius dei praecipientis accepimus. nam illi sentiunt
quidem natura esse iustum tueri eos qui tutela carent, sed cur 20
23 ita sit non perspiciunt. deus enim, cuius perpetua clementia
est, idcirco uiduas pupillosque defendi ac foueri iubet, ne quis
respectu ac miseratione pignorum suorum retardetur quominus

EPITOME 13—529, 3] c. 60, 6.

B(G)RHPV 1 detestabilis *B*² 2 ab eo (h. er.) *BV* exigit *B*²
4 *facit ex q facit *B* qui autem facit *B*² *is (h. er.) *B* 5 uere *edd.*
laude* (m. er.) *B* 6 benefacere *R* necessit^{at}is (udin. er.) *V* 7 est
nullum *H* igitur hōc (corr. m. 1 uel 2) *B* 8 munera *V*^{ac} 9 hinc fere
incepit codicis *G* pag. 139 (167) ter scripta, in qua nihil legi poterat
10 munera *Buenemannus*, mare *C* auicientium *B*¹, corr. *B*² 11 ab
om. *P*¹ (add. *P*²) *V* 12 accipiat *P*¹ (corr. *P*²) *V* accipere (i ex e m. 3) *P*
14 indigentis *RP*¹*V*¹, corr. *P*²*V*² tueri *B*² 15 adō (e ex ~ m. 3) *P*
praescribit *B* 16 quandoque *B* suū ex sui *P*² 17 iis *RP*¹, his *BHP*²*V*
faueant (o s. l. er.) *P* ac del. et expunx. et & isdē s. l. add. m. 2 *P*
prodesse *B* nituntur *B*¹, corr. *B*² 19 uerba ipsius] uera (sic) ipsa *H*
accipimus *RH* 20 naturae sic *R* iustae *R* tueri *B*² tutelā (~ er.) *B*
21 dominus *B*¹, corr. *B*² 23 pignerum *H* quominus, *B*², quamuis *P*

mortem pro iustitia fideque suscipiat, sed incunctanter ac fortiter subeat, cum sciat se caros suos deo relinquere nec iis umquam praesidium defuturum. aegros quoque quibus de- 24 fuerit qui adsistat, curandos fouendosque suscipere summae humanitatis et magnae operationis est: quod qui fecerit, hic uiuam hostiam deo acquireret et quod alteri dederit ad tempus, ipse a deo accipiet in aeternum. ultimum illud et maximum 25 pietatis officium est peregrinorum et pauperum sepultura: quod illi uirtutis iustitiaeque doctores prorsus non attigerunt. nec 10 enim poterant id uidere qui utilitate omnia officia metiebantur. in ceteris enim quae supra dicta sunt quamuis uerum limitem 26 non tenuerint, tamen quoniam commodi aliquid in iis deprehenderunt, quasi odore quodam ueritatis retenti propius aberrarunt, hoc autem, quia nihil uidere in eo commodi poterant, 15 reliquerunt. quin etiam non defuerunt qui superuacaneam 27 facerent sepulturam nihilque esse dicerent mali iacere inhumatum et abiectum. quorum inpiam sapientiam cum omne humanum genus respuit, tum diuinae uoces, quae id fieri iubent. uerum illi non audent dicere id non esse faciendum, sed si 28 20 forte non fiat, nihil esse incommodi. itaque in ea re non tam praecipientium quam consolantium funguntur officio, ut si forte id sapienti euenerit, ne se ob hoc miserum putet. nos autem 29 non quid sapienti ferendum sit dicimus, sed quid facere ipse

EPITOME 3—9] c. 60, 7. 5—7] c. 60, 8.

B(G)RHPV 1 mortē (~ m. 2) *B* fidemque *HPV* 2 derelinquere, om. deo, *R* neq̃ ex nī *B*² nec iis] necis *P*¹ (corr. *P*²) *V* his *BH* 3 aegros quoque] de quoque *R* defuerint *P*² 4 adsistat] *P*² 6 uiuam *B*³ deo ostiam *B* acquirit *B*¹ (corr. *B*³) *R* tempus *B*² 7 accipit *H* hinc fere incepit codicis *G* pag. 140 (168) ter scripta, in qua nihil legi poterat 8 et] ac *R* 9 ille *P*¹ (e in i corr. *P*²) *V* prorsum *B* attigerit *R* 10 qui] quidq̃ *B*³ utilitatem *B*¹, m. del. *B*³ 11 in] id *B*¹, d^a *B*² 12 iis *R*, his cett. nisi quod hisque *P*² reprehenderunt *R* 13 odere *R* proprius *B* oberrarunt *PV* 14 uideri *B*¹, corr. *B*³ commodi (i in ras. ex o ? m. 3) *B* 15 defuerint *R* qui om. *R* superuacaneam *B*³, suprauacaneam sic *PV* 16 inhumatum] inhumata cum *R* 17 et] atque *V* 20 fiat] faciat *B* tam] tandem *R*, tantā *H*, om. *P*¹ (add. *P*²) *V* 22 sapienti euenerit *P*^{pr}, sapientiae uenerit *P*^{ar} cum cett. miserum (u in ras. ex a ? m. 3) *B* 23 faciendum in ras. ex ferendum *B*³

- debeat. itaque non quaerimus nunc utrumne tota sepeliendi ratio sit utilis necne, sed haec etiamsi sit inanis, ut illi existimant, tamen faciendum est uel ob hoc solum, quod apud homines bene et humane fieri uidetur; animus enim quaeritur
 30 et propositum ponderatur. non ergo patiemur figuram et
 figmentum dei feris ac uolucris in praedam iacere, sed red-
 demus id terrae, unde ortum est, et quamuis in homine ignoto
 necessariorum munus inplebimus, in quorum locum, quia desunt,
 succedet humanitas, et ubicumque homo desiderabitur, ibi exigi
 31 officium nostrum putabimus. in quo autem magis iustitiae
 ratio consistit quam in eo, ut quod praestamus nostris per ad-
 ductum, praestemus alienis per humanitatem? quae est multo
 certior iustiorque, cum iam non homini praestatur, qui nihil
 sentit, sed deo soli, cui carissimum sacrificium est opus iustum.
 32 dicet aliquis fortasse: 'si haec omnia fecero, nihil habebo.
 quid enim? si magnus hominum numerus egebit algebit capi-
 pietur morietur, ut haec facientem uel uno die patrimonio exui
 sit necesse, perdamne rem familiarem meo aut maiorum labore
 quaesitam, ut iam ipsi mihi aliena misericordia uiuendum sit?'
 33 quid? tu tam pusillo animo paupertatem times, quam etiam
 uestri philosophi laudant nihilque hac tutius, nihil tranquillius

EPITOME 14] c. 60, 8. 20—531, 14] c. 57, 1 s.; 60, 9.

AUCTORES § 32 ss.] cf. Cyprian. de op. et elem. c. 9 s.

BRHPV] 1 nunc om. H, nec V^{ac} saeuendi ut uid. B¹, in ras.
 corr. B³, sepelliendi H 2 utilis necne sit H necne sed haec] nec se
 sed haec V sed haec om. H 3 facienda H 4 enimq. ritur B¹, corr. B³
 5 ponderatur, B³ 6 flementum R dei — ac] deifierised B¹, deifieriset
 B³, dei f.eri (i. er.) ac R, dif.eri (i. er.) sed H reddemus (sed alt. e minus
 cert.) B¹P^{ac} (alt. e part. ras. ex a), reddamus B³, reddamus RHP^{ac}V
 8 necessariorum] necessari*um (or. er.) B, necessariorum sepulturam nulli
 negandam H loco H 9 succedat edd. exici R 10 putauimus B¹,
 corr. B³ magis om. B, fort. recte iustitia et B 11 consistet B
 praestamus] interpretamur B¹, corr. B³ nostris — praestemus s. l. B³
 13 iustiorquae B³ post cum s. l. fit B² nil R 14 iustu*in (u. er.) R
 15 omnia om. R 16 *egebit (et. er.) B 17 patrimonia V^{ac} exui*
 (t. er.) B exui sit necesse] exurit necesse est R, ex suo sit necesse H
 18 rē familiārē (duo ~ add. m. 2) B 19 alieni R 21 haec (u. er.) B,
 hac om. H tutilius ex tutius sic P³ nihilque PV

esse testantur? hoc quod times sollicitudinum portus est.
 an ignoras quot periculis, quot casibus cum his malis opibus 34
 subiaceas? quae tecum bene agent, si sine tuo cruore trans-
 ierint. tu uero praeda onustus incedis et spolia geris, quae
 5 iritent animos etiam tuorum. quid ergo dubitas bene col- 35
 locare id quod tibi forsitan eripiet aut unum latrocinium aut
 existens repente proscriptio aut hostilis aliqua direptio? quid
 uerere fluxum et fragile bonum facere sempiternum aut the-
 sauros tuos custodi deo credere, ubi non furem praedonemque
 10 timeas, non rubiginem, non tyrannum? qui aput deum diues
 est, pauper esse numquam potest. si iustitiam tanti putas, 36
 sequere abiectis oneribus quae te premunt, libera te ipse con-
 pedibus et catenis, ut expeditus ad deum curras. magni et
 excelsi animi est despiciere et calcare mortalia. sed si hanc 37
 15 uirtutem non capis, ut diuitias tuas in aram dei conferas, ut
 fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te metu. omnia ista
 praecepta non tibi soli dantur, sed omni populo, qui mente
 coniunctus est et cohaeret sicut homo unus. si solus magnis 38
 operibus non sufficis, pro uirili parte operare iustitiam, sic
 20 tamen ut quantum diuitiis inter ceteros, tantum opere prae-
 cellas. neque nunc suaderi tibi putes ut rem familiarem tuam 39
 minuas uel exhaustas, sed quae in superuacua fueras inpen-
 surus, ad meliora conuertas. unde bestias emis, hinc captos

AUCTORES 8 ss.] cf. Matth. 6, 19 s.; Luc. 12, 33. 13 magni —
 mortalia] cf. Cic. de off. III 5, 24.

EXPILATORES 13] cf. Ps.-Senec. de moribus 44.

B(G)RHPV 1 sollicitudinem (e ex u m. 1?) B 2 utroque loco
 quod BH 3 transierunt V 4 **praeda (in er.) B 6 forsam BP^{ac}
 (ras. corr.) 7 quiduerere (d in ras. ex ui et re final. in ras. m. 3) B
 8 nere P¹ (corr. P²) V fluxum (c ante x er., u m. 3) B fragile (~ er.)
 B, fragile (1 er.) P thesauros C 9 suos B¹, corr. B³ 10 rubiginem R
 12 liberatē (t er., ~ add. m. 2) sic B ipsum B 13 ut om. H a deum R
 14 animo H despiciere — mortalia s. l. B³ mortalia (e er.) sic R 15 ar-
 cam codd. recent. et edd. 16 fragilibus B² ista] sta R 17 *omni
 (d et i er.) B populi H 18 cohaerit P¹ (corr. P²) V si* (s er.) B
 solus B³ 19 operare B² 20 ut* (i er.) B opere (a s. l. add. m. 2,
 nunc eras.) B 21 **neque ex denique P² 22 in om. R, bis P¹, pr.
 expunx. P² 23 emes R captiuos BH, sed cf. pag. 527, 14 (11. 18)

- redime, unde feras pascis, hinc pauperes ale, unde homines
 40 ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos sepeli. quid
 prodest perditae nequitiae bestiariorum facere locupletes et in-
 struere ad flagitia? transfer ad magnum sacrificium male
 peritura, ut pro his ueris muneribus habeas a deo munus
 41 aeternum. magna est misericordiae merces, cui deus polli-
 cetur peccata se omnia remissurum. si audieris inquit preces
 supplicis tui, et ego audiam tuas: si misertus laboran-
 tium fueris, et ego in tuo labore miserebor. si autem
 non respexeris nec adiuueris, et ego animum tuum 10
 contra te geram tuisque te legibus iudicabo.
- 1 13. Quotiens igitur rogaris; temptari te a deo crede an sis
 dignus audiri. circumspecte conscientiam tuam et quantum potes,
 medere uulneribus. nec tamen quia peccata largitione tolluntur,
 dari tibi licentiam peccandi putes: abolentur enim, si ideo lar- 15
 2 giare, quia peccaueris. nam si fiducia largiendi pecces, non
 abolentur. deus enim purgari hominem a peccatis maxime
 cupit ideoque agi paenitentiam iubet: agere autem paeniten-
 tiam nihil aliud est quam profiteri et adfirmare se ulterius non
 3 peccaturum. ignoscitur itaque iis qui ad peccatum impru- 20
 denter incauteque labuntur, ueniam non habet qui sciens peccat.

EPITOME 1—11] c. 60, 7 s. 17—533, 7] c. 62, 1 s.

AUCTORES 7] locus ignotus; Lactantium liberius reddere sen-
 tentiam loci Luc. 6, 36 ss. existimat Isaeus.

B(G)RHPV] 1 pascas B¹, corr. B³ ab Aliunde incipit codicis G
 pag. 141 (82) paene tota lecta aliunde B¹ (aliunde B², aliunde B³) G
 2 sepelli B¹, sepeli B², sepeli sic B³, sepe[] G 3 prodest B peditae
 ex peditae V nequitiae] neque uitae R 4 transfer. (t er.) P 5 per-
 ditura P¹, corr. P² dñō B, [dñō] G 6 dñs B¹, corr. B³, d[ñs] G
 7 audieris V inquit B praeces BH 8 supplicis H, supplicis P
 tuis P¹, corr. P² misertus R, misertus P³ 10 audieris B¹ (udi-
 minus cert., in ras. corr. B³) H, adiuueris (s. l. u er.) ex adiuueris sic P tuum
 del. P² 12 dñō BG 13 circumspecte R 14 medere B², medere bis V
 15 putes] putes ab eo R abolentur — nam si om. R aboletur P¹
 (corr. P²) V ideo] dō P¹ (corr. P²), deo V 16 peccaueras H fidu-
 ci[a]m G 17 aboletur V dñs B¹ (corr. B³) G purgare R homi-
 nem om. R 18 iubet agi paenitentiam H paenitentiam agere, om. autem, H
 20 ignoscitur (alt. i ex e) V iis RP³, his BHP¹V 21 incauteq¹ P²

nec tamen si aliquis purificatus fuerit ab omni labe peccati,
 temperandum sibi ab opere largitionis existimet, quia non
 habeat peccata quae deleat. immo uero tum magis iustitiam 4
 debet operari, cum factus est iustus, ut quod ante in medel-
 5 lam uulnerum fecerat, postmodum faciat in laudem gloriam-
 que uirtutis. eo accedit quod nemo esse sine delicto potest, 5
 quamdiu indumento carnis oneratus est. cuius infirmitas triplici
 modo subiacet dominio peccati, factis dictis cogitatione: per hos
 gradus ad summum columen iustitia procedit. primus est 6
 10 uirtutis gradus malis operibus abstinere, secundus etiam malis
 uerbis, tertius etiam cogitatione rerum malarum. qui primum 7
 gradum ascenderit, satis iustus est, qui secundum, iam per-
 perfectae uirtutis, siquidem neque factis neque sermone delinquat,
 qui tertium, is uero similitudinem dei adsecutus uidetur. est 8
 15 enim paene supra humanum modum ne in cogitationem qui-
 dem admittere quod sit uel factu malum uel inprobum dictu.
 itaque etiam iusti homines, qui frenare se possunt ab omni 9
 opere iniusto, nonnumquam tamen ipsa fragilitate uincuntur,
 ut uel in ira malum dicant uel in aspectu rerum delectabilium
 20 cogitatione tacita concupiscant. quodsi mortalis condicio non 10
 patitur esse hominem ab omni macula purum, debent ergo
 largitione perpetua peccata carnis aboleri. unum est enim 11

EPITOME 14-22] cf. c. 56, 1.

B(G)RHVP] 1 lab**e (or *er.*) *B* 2 ab *ex* ad? *B*² in ope[r]e
 largi desinit codicis *G* pag. 141 (82), sequitur pag. 142 (81), in qua nihil
 legi poterat ex*istimet (s *er.*) *B* qua *P*¹, corr. *P*² 3 debeat *B*,
 s. l. redimere add. *B*² tūm uero (corr. m. 2) *B* magis om. *B* 4 me-
 de-la (l *er.*) *H*, medelam *P* 5 facerat *R* 7 quam**diu (in *er.*) *P*
 triplici** (que *er.*) quoque modo *R* 8 domino *P*¹ (corr. *P*²) *V* peccanti *B*¹,
 peccanti* *B*², peccati* *B*³ cogitationibus *V* 9 culmen *B*² (columen *B*¹) *H*
 praecedat *B*¹, corr. *B*² est om. *H* 10 abstin*** (&ur *er.*) sic *R* 11 pri-
 mum gradum qui *H* 12 *scenderit (e *er.*) sic *R*, ascendit *P*, *ascendit
 (g *er.*) *V* perfectae iam *R* 13 sermonibus *V* 14 qui om. *R* *is
 (h *er.*) *B* 15 poene *P*¹, corr. *B*³ humanū (~ m. 3) *B*, hominum *P*¹
 (in ras. et s. l. corr. *P*²) *V* cogitatione *B* 16 factum *B*¹ (m expunx. *B*³) *H*,
 facto *PV* dictum *H* 17 ab] ut ab *H* 18 iniuste *R* 19 iram *B*¹,
 m del. *B*³ 20 concupiscant (a ex u m. 3) *P* 20 quodsi *B*³ 21 macula
*P*² parum *R* 22 aboleri *P*¹, corr. *P*²

- sapientis et iusti et uitalis uiri opus diuitias suas in sola iustitia conlocare: qua profecto qui eget, licet ille Croesum aut Crassum diuitiis superet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus
 12 putandus est. danda igitur opera ut indumento iustitiae pietatisque uelemur, quo nos exuat nemo, quod nobis sempiternum
 13 praebeat ornatum. nam si deorum cultores simulacra insensibilia excolunt et quidquid pretiosi habent in ea conferunt, quibus nec uti possunt nec gratias agere, quod acceperint, quanto iustius est et uerius uiuentia dei simulacra excolere, ut
 14 promerere uiuentem? quae sicut usui habent quidquid acceperint et gratias agunt, ita deus, in cuius conspectu bonum feceris, et probabit et mercedem pietatis exsoluet.
 1 14. Si ergo in homine praeclarum et excellens est bonum misericordia idque diuinis testimoniis et bonorum malorumque consensu optimum iudicatur, adparet philosophos longe afuisse
 15 ab humano bono, qui neque praeceperunt eiusmodi quicquam neque fecerunt, sed uirtutem quae in homine propemodum
 2 singularis est pro uitio semper habuerunt. libet hic interponere unum de philosophia locum, ut illorum plenius coarguamus errores qui misericordiam cupiditatem metum morbos
 3 animi appellant. conantur illi quidem uirtutes a uitiis distinguere: quod est sane facillimum. quis enim non possit liberalem

EPITOME § 2 — c. 17] c. 56, 2—7. 19—21] c. 56, 2.

BRHPV] 1 uiri post sapientis B 2 qua] quia H eget] haec non
 perfecit H ille licet B croesum V 3 grassum R pauper et (exp.
 m. 1?) P mendicus P³ 4 est om. R pietatisque B 6 praebeant B³,
 praebeat H, praebeant B¹RPV insensibilia R 7 colunt H eo R conferent B
 8 quibus] quae his Volkmannus, obseru. misc. 1872, pag. 14, sed
 quibus ad quidquid respicit (cf. pag. 480, 6); uti possunt sc. simulacra insensibilia
 9 iustus B² excolere (u. er.) B 10 uiuentem promerere
 R promerere (e. er., e. s. l. add. m. 3) sic B, promerere P¹ (promerere
 uiuentem corr., sed uiuentem seruauit P²) V quā H sic R usu B²
 11 dominus B conspectum B 12 probauit B¹, corr. B², propabit H
 14 diuinis (i. er.) B 15 consensum P¹ (m. expunx. P²) V adparet
 (t. er., 'distinctionem' add. m. 2) sic B 16 qui P² 17 an (eam)
 uirtutem? propemodum om. R 18 libet (b. ex c. m. 2) P 19 philosophia
 (m. er.) H post locum s. l. et P² 20 errorem R metus H 22 sane
 P², face V posset B liberalē (~ m. 2) P

a prodigo separare, ut illi faciunt, aut parcum a sordido aut
 quietum ab inerti aut cautum a timido, quod haec quae sunt
 bona fines suos habent? quos si excesserint, in uitia labuntur,
 ita ut constantia nisi pro ueritate suscepta sit, fit inprudencia.
 5 item fortitudo si nulla necessitate cogente aut non pro causa
 honesta certum periculum subierit, in temeritatem conuertitur.
 libertas quoque si alios insectetur potius quam insectantibus
 resistat, contumacia est. seueritas etiam nisi se intra con-
 gruenter nocentium poenas coerceat, fit saeua crudelitas. ita- 5
 10 que dicunt eos qui mali uideantur non sua sponte peccare nec
 mala potius eligere, sed bonorum specie lapsos incidere in mala,
 dum bonorum ac malorum discrimen ignorant. haec quidem 6
 falsa non sunt, sed ad corpus cuncta referuntur. nam parcum
 esse aut constantem aut cautum aut quietum aut fortem aut
 15 seuerum uirtutes sunt quidem, sed huius temporariae uitae.
 nos autem, qui hanc uitam contemnimus, alias nobis uirtutes
 propositas habemus, de quibus philosophi ne suspicari quidem
 ulla ratione potuerunt. itaque et uirtutes quasdam pro uitis 7
 et uitia quaedam pro uirtutibus habuerunt. nam Stoici ad-
 20 fectus omnes quorum impulsu animus commouetur ex homine
 tollunt, cupiditatem laetitiam metum maestitiam, quorum duo
 priora ex bonis sint aut futuris aut praesentibus, posteriora ex
 malis. eodem modo haec quattuor morbos, ut dixi, uocant 8
 non tam natura insitos quam praua opinione susceptos et id-
 25 circo eos censent extirpari posse radicitus, si bonorum malo-

EPITOME 2—6] c. 56, 3 s. 19—236, 1] c. 56, 2.

AUCTORES 20—23] Cic. Tusc. IV 6, 11 (cf. III 11, 24 s.).

BRHPV] 1 prodigio *V* 2 inerti* (a *er.*, 'distinctionem add. m. 2) *B*
 3 habeant *edd.* quod *R* uitia *B*³ labantur *P*¹, *corr.* *P*² 4 ita ut]
 itaque si *R* fit *B*³ 6 pro certum (*exp. m. 3*) *B* 11 bonorum *B*³
 malis *B* 12 malorum ac bonorum *B* ac] et *H* ignorent *Heumannus*
 13 falsa] facilia *B*¹, fragilia *B*² sed] sed et *H* 16 contemnimus — ha-
 bemus] contemni (*sic*), *cetera om.* *R* 17 post quibus *eras.* ait ut uid. *B*
 nec *P* 18 et *om.* *R* uitis *R* 19 adfectum *P*¹, in *ras.* *corr.* *P*³, ad-
 fectum *V* 20 impulsus *H* 22 sunt *B*, sint (*corr. m. 2*) *P* 23 morbor
sic V uocant non tam] uocant notam *H*, uocantiam *P*¹, uocant^{at}-am *P*²,
 uocantiam *V* 24 naturam (*exp. m. 2*) *P*

9 rumque opinio falsa tollatur. si enim nihil censeat sapiens bonum, nihil malum, nec cupiditate ardescet nec laetitia gestiet
10 nec metu terribitur nec aegritudine contrahetur. mox uidebimus an efficiant quod uelint aut quid efficiant, interim propositum adrogans ac paene furios(orum), qui se putent mederi et eniti posse contra uim rationemque naturae.

- 1 15. Haec enim naturalia esse, non uoluntaria, omnium uiuentium ratio demonstrat, quae isdem omnibus quattitur adfectibus.
2 Peripatetici ergo rectius, qui haec omnia detrahi negant posse, quia nobiscum simul nata sint, et conantur ostendere quam
10 prouidenter et quam necessario deus siue natura — sic enim dicunt — his nos armarit adfectibus: quos tamen, quia uitiosi plerumque fiunt, si nimii sint, posse ab homine adhibito modo salubriter temperari, ut tantum homini quantum naturae satis
3 est relinquatur. non insipiens disputatio, si, ut dixi, non ad
15 hanc uitam omnia referrentur. Stoici ergo furiosi, qui ea non temperant, sed abscidunt rebusque natura insitis castrare hominem quodammodo uolunt. quod tale est, quale si uelint aut metum detrahare ceruis aut uenenum anguibus aut iram feris

3 mox uidebimus] c. 15, 10 ss. 15 ut dixi] pag. 535, 12 s.

EPITOME c. 15] c. 56, 2 s. 16–538, 4] c. 56, 3.

AUCTORES § 2] cf. Cic. Tusc. IV 19 s.

BRHPV] 1 falsa B² censeat (u er.) B 2 laetitia* (e er.) R
gesti B¹, gestit B², gestiet B³ 3 terretur B uideuimus B¹, corr. B¹
4 an ante (exp. m. 3) B 5 adrogans (s in ras. ex t? m. 3) B, agitans R
poene B¹, corr. B³ furios(orum) Schoellius conl. loco c. 15, 3 (adde III
25, 17), furiosum C; furiosum(istorum) uel cum pro qui conieceram, interim
(refutabimus eorum) propositum Thilo putet B mederi (d in ras. m. 3,
alt. e ex i m. 2, s. l. e er., quod add. m. 2) B 8 demonstrat — omnibus]
demons (sic) quae is daemonibus R quem H isdem B¹P, hisdem V
9 qui om. H 10 simul H² nati R, nata H², natj V sunt B
11 dominus B¹, corr. B³ 12 armari B, armari* (a er.) R 13 nimis B¹,
corr. B³ sunt B¹ (corr. B³) V athibito BR 14 natura B, crea-
turae R 15 relinquatur H ut (t in ras. ex c? m. 3) B 16 refer-
rentur B¹ (referantur B³) RH, referrentur P quj B³ eã (~ m. 2) P
17 temperent R abscidunt B¹, pr. n del. B²; cf. pag. 48, 19; 49, 13.
18. 21; 50, 7 rebusque natura] rebus quatura R ante natura est a in PV,
eras. B, om. H; cf. pag. 535, 24; 538, 8; Epit. 56, 2 18 quodammodo B¹
(corr. B³) R tales R quale, P² 19 post detrahare s. l. eras. a, quod
add. m. 3, B *anguibus ex sanguinibus B³, angibus P¹ (corr. P²) V

aut placiditatem pecudibus. nam quae singula mutis animalibus data sunt, ea uero uniuersa homini simul. quodsi, ut 4
medici adfirmant, laetitiae adfectus in splene est, irae in felle, libidinis in iecore, timoris in corde, facilius est interficere animal
5 ipsum quam ex corpore aliquid euellere: quod est animantis naturam uelle mutare. sed homines prudentes non intellegunt, 5
cum uitia ex homine tollunt, etiam uirtutem se tollere, cui soli locum faciunt. nam si uirtus est in medio irae inpetu se ipsum cohibere ac reprimere, quod negare non possunt, caret
10 ergo uirtute quisque ira caret. si uirtus est libidinem corporis continere, uirtute careat necesse est qui libidinem quam temperet non habet. si uirtus est cupiditatem ab alieni adpetitione frenare, nullam certe uirtutem potest habere qui caret
eo ad quod cohibendum uirtutis usus adhibetur. ubi ergo 7
15 uitia non sunt, ne uirtuti quidem locus est, sicut ne uictoriae quidem, ubi aduersarius nullus est. ita fit ut bonum sine malo esse in hac uita non possit. adfectus igitur quasi ubertas 8
est naturalis animorum. nam sicut in sentes ager qui est natura fecundus exuberat, sic animus incultus uitiiis sua sponte
20 inualescentibus uelut spinis obducitur. sed cum uerus cultor accesserit, statim cedentibus uitiiis fruges uirtutis oriuntur. deus itaque cum hominem primum fingeret, mirabili prouidentia ingenerauit ei prius istas animi commotiones, ut posset 9

EPITOME 14—17] cf. c. 24. 18—21] c. 55, 5; 56, 2 (hae stirpes — possint); 3 (non enim — inseuit).

BRHPV] 1 qua P multis P¹ (1 expunx. P²) V 2 quodsi B²
ut om. R 4 libidinis B¹, corr. B² timore V anima B² 5 est
om. R post animantis s. l. et P² 7 cum uitia ex] cum prudentia R
uirtutē (~ m. 3) B setonore B¹, setonore B², setoller B³, extollere P
8 inpetu se] impetus R se ipsum] se su B¹, seip su corr. B³ 10 quisque (quisq; H, quisq; P) C, quisquis edd. libidinem bis P¹, alt. del. P²
11 libidinem P² 12 ***temperet (tem er.) B, temperat V 13 uix
refrenare; cf. pag. 540, 14 habere potest H 14 uirtutis B³ usus
add. B³ athibetur BR 15 ne* (c er.) B, ne P² uirtuti* B ne P²
16 flet H 17 in hac uita om. R igitur om. P 18 in P³ a*ger
(r er.) P 19 sic animus V² 21 uirtutis (is in ras. ex es ? m. 3) B
orientur RH 22 dominus B¹, corr. B³ itaque B³ mirabili B³
23 animi H² possit B

capere uirtutem sicut terra culturam, posuitque materiam uitio-
 rum in affectibus, uirtutis in uitiiis. quae profecto aut nulla
 erit aut in usu esse non poterit, si desint ea per quae uis
 10 eius aut apparet aut constat. uideamus nunc, idem illi qui
 uitia penitus excidunt quid effecerint. quattuor illos affectus, 5
 quos ex opinione bonorum malorumque nasci putant, quibus
 euulsis sanandum esse animum sapientis existimant, quoniam
 intellegunt et natura insitos esse et sine iis nihil moueri, nihil
 agi posse, alia quaedam in eorum locum uicemque subponunt.
 pro cupiditate substituunt uoluntatem, quasi uero non multo 10
 sit praestabilius bonum cupere quam [malum] uelle; item pro
 11 laetitia gaudium, pro metu cautionem. at in illo quarto in-
 mutandi nominis eos ratio deficit. itaque aegritudinem penitus
 id est maestitiam doloremque animi sustulerunt: quod fieri ne-
 12 quaquam potest. quis enim possit non dolere, si patriam aut 15
 pestilentia exhauserit aut hostis euerterit aut tyrannus oppres-
 serit? potest aliquis non dolere, si sublatam uiderit liber-
 tatem, si proximos, si amicos, si bonos uiros aut exterminatos
 aut crudelissime trucidatos? nisi cuius mens ita obstipuerit,
 13 ut sit ei sensus omnis ereptus. quare aut omnia tollere de- 20
 buerunt aut implenda fuerat curta haec ac debilis disputatio, id
 est etiam pro aegritudine aliquid reponendum, quoniam superio-

AUCTORES § 10] cf. Cic. Tusc. IV 6, 12 ss.

BRHPV] 1 culturam (c ex t m. 3, ul ex ur in ras. eadem m.) B 2 pr.
 in B³ uitiiis, B³ aut om. B 3 usus PV desint (i ras. ex u) B
 quae per P¹ (signa traiectionis add. P²) V 4 pr. aut B² quiuitia P²
 5 penetus R¹ abscindunt B ex pag. 536, 17 6 bonorum ac malo-
 rum B; cf. pag. 535, 12 7 sapientes (alt. e ex i) B³ 8 iis R, his cett.
 mereri R 9 alii B 10 pro] ut pro B substituunt B² quasi B²
 non] in R 11 malum cecit Betuleius 12 in P² 13 eos (sic corr.
 m. 3) P defecit (sed alt. e ex i B³) BP¹ (corr. P³) V 14 dolo-
 remque B² nequaquam] omnino non R, nequamquam V 15 dolere
 (pr. e ex o m. 2) P 16 pestilentia* (m er.) B hostes B¹, corr. B²
 euererit (1 uel 2 litt. er.) B 17 aliqui B dolere B³ 18 bonos
 uiros] uicinos (ci m. 2) B 19 opstipuerit C (nisi quod opst- V) 20 et ex
 ei B³ 21 inpleta B fuerit B¹ (fuerit ueri B³) R curta (a er.) B,
 cur ita V ac V, a/c P, et B, aut RH id est] idem P 22 aliquid—
 lactitiae (539, 2) om. R superioribus P²

ribus ita ordinatis hoc consequens erat. ut enim praesentibus
laetamur bonis, sic malis angimur ac dolemus. si ergo lae- 14
titia, quoniam uitiosam putabant, nomen aliud indiderunt, sic
aegritudini, quoniam et ipsam uitiosam putant, aliud uocabulum
5 tribui congruebat. unde apparet non illis rem defuisse, sed
uerbum: cuius indigentia eum totum adfectum qui est uel
maximus, contra quam natura pateretur auferre uoluerunt.
nam illas nominum commutationes poteram coarguere pluribus 15
et ostendere aut sermonis ornandi augendaeque copiae gratia
10 multa nomina isdem rebus inposita aut certe non multum
inter se illa distare. nam et cupiditas a uoluntate incipit et
cautio a metu oritur et laetitia nihil aliud est quam professum
gaudium. sed putemus, ut ipsi uolunt, esse diuersa. nempe 16
igitur cupiditatem esse dicent perseuerantem ac perpetuam
15 uoluntatem, laetitiam uero insolenter se efferens gaudium,
metum autem nimiam et excedentem modum cautionem. ita
fit ut ea quae tollenda esse censent non tollant, sed temperent,
siquidem nomina tantummodo immutant, res ipsae manent.
eo igitur imprudentes renoluuntur quo Peripatetici ratione per- 17
ueniunt, ut uitia quoniam tolli non possunt, medie temperanda
20 sint. errant ergo, quia non efficiunt quod uolunt, et longo
asperoque circuitu in eandem uiam redeunt.

16. At ego ne Peripateticos quidem accessisse ad ueritatem 1
puto, qui uitia esse concedunt, sed ea mediocriter temperant.

EPITOME 23—540, 18] c. 56, 2 s.

B^G(RHPV] 2 tangimur (exp. m. 3) B dolemur PV si] sicut Heu-
mannus 4 quoniam] quoniam et ipsam R, quod ex qua P putabant HP³
(ba s. l. add.) 5 conuebat B¹, corr. B³, congruebant H 6 indigent R,
indigentia P eum ex cum P² motum H 9 ornandi B³ 10 hisdem B²,
hisdem PV inposita] inposita edicere B aut] aut nihil aut edd. 13 hinc
fere incepti codicis G pag. 143 (157) ter scripta, in qua nihil legi poterat
14 dicunt H perpetua (~ m. 2) B 15 uero R 16 animam B¹, ani-
mā B³ et B³ cautionem B² 17 esse censent] essent R sed B²
18 nominatā tummodo H mutant B; immutantur? Thilo manent B
19 ego V renoluntur B¹, corr. B³ quod H peripatetici B³ perue-
niant B³ 20 medie P, mediae (alt. e in ras. B³) BHV, mediata^{te} R¹
temperanda B 21 sint B² ergo errant R efficiunt B² longo B²
22 eodem (o del. et expunx. et a s. l. add. m. 1, n add. m. 3) B 23 ergo V
24 qui (a? (r.) B ea (m er.) B, ex P¹ (in ras. corr. P²) V

2 carendum est enim uitiis etiam mediocribus. quin potius effi-
ciendum fuit primum, ne uitia essent: nec enim quicquam
uitiosum nasci potest, sed uitia fieri, si male utamur adfecti-
3 bus, uirtutes, si bene; deinde monstrandum, non ipsos ad-
fectus, sed eorum causas esse moderandas. 'non est' inquit 5
'nimia laetitia gestiendum, sed modice ac temperate.' hoc uero
tale est, quale si dicerent non esse currendum concitate, sed
gradiendum quiete. at potest et qui graditur errare et qui
4 currit rectam uiam tenere. quid? si ostendo esse aliquid ubi
non tantum modicum, sed uel punctum gaudere uitiosum sit, 10
et aliud contra in quo uel exultare laetitia minime crimino-
sum, quid tandem nobis ista mediocritas proderit? quaero
utrumne sapienti laetandum putent, si quid inimico suo mali
uideat accidere, aut utrumne laetitiam frenare debeat, si uictis
hostibus aut oppresso tyranno libertas et salus ciuibus parata 15
6 sit. nemo dubitat quin et in illo exiguum laetari et in hoc
parum laetari sit maximum crimen. eadem de ceteris adfecti-
7 bus licet dicere. sed, ut dixi, non in his moderandis sapien-
tiae ratio uersatur, sed in causis eorum, quoniam extrinsecus
commouentur, nec ipsis potissimum frenos inponi oportuit, quo- 20
niam et exigui possunt esse in maximo crimine, et maximi

EPITOME 18—541, 4] c. 56, 3 s.

B(G)RHPV] 1 quia *B*² 2 ne (n in ras. ex 2 litt. m. 3) *B* 3 potest] docent *Heumannus* uix necesse est uel simile post fieri intercidit
4 uirtutib: part. in ras. ex uirtutes *P*² inde *B* post monstrandum
s. l. ÷ (i. e. est) *P*² adfectos *B*¹, corr. *B*³ 6 laetitia nimia *PV* modicum
B temperare *B*¹, corr. *B*³, temperante (exp. m. 2) *P* 8 at] an
ut uid. *B*¹, quia *B*³ ei (post potest) *B*¹, corr. *B*³ 9 ostendero *edd.*;
cf. de opif. dei 4, 2 esse om. *B* aliquid esse *H* 10 puncta *B* 11 laetitia
in fine *B*² hinc fere inceptit codicis *G* pag. 144 (160) ter scripta, in
qua primae litterae uersuum 24—31 legi poterant 12 quid *B*² prodeat *B*
13 utrumne *B*³ sapientiae *B*^{ar} *H* putet (-ent *B*¹) *B*³ 14 accidere *B*³
aut om. *H* refrenare *BH*; cf. pag. 537, 13 si* (c. er.) *B* 15 aut] ac
*B*¹, corr. *B*³ oppressio *V* eibus *P*¹ (corr. *P*³) *V* parata *BH* 16 de-
bitat *P*¹ (corr. *P*³) *V* in *B*³ exiguum *B*¹, corr. *B*³ et (om. in) hoc
parum laetari in *mg.* *H*² 17 parem *B*¹, in ras. corr. *B*² sit *B*³ post
crimen s. l. eras. est ut uid., quod *add.* m. 2, *B* 18 iis *R* 21 pr. et
om. *BPV* possunt — maximi, sed om. esse, in *mg.* *V*²; esse om. etiam *P*

possunt esse sine crimine, sed adsignandi fuerunt certis temporibus et rebus et locis, ne uitia sint quibus uti recte licet. sicut 8 enim recte ambulare bonum est, errare autem malum, sic moueri adfectibus in rectum bonum est, in prauum, malum. nam 9 libido si extra legitimum torum non euagetur, licet sit uehemens, tamen culpa caret, sin uero adpetit alienum, licet sit mediocris, uitium tamen maximum est. non est itaque morbus irasci nec cupere nec libidine commoueri, sed iracundum esse morbus est, cupidum, libidinosum. qui enim iracundus 10 est, etiam cui non debet aut cum non oportet irascitur, qui cupidus, etiam quod non opus est concupiscit, qui libidinosus, etiam quod legibus uetatur adfectat. omnis igitur ratio in 11 eo uersari debuit, ut quoniam earum rerum inpetus inhiberi nec potest nec debet, quia necessario est insitus ad tuenda officia uitae, derigeretur potius in uiam rectam, ubi etiam 15 cursus offensione ac periculo careat.

17. Sed euectus sum coarguendi studio longius, cum sit mihi 1 propositum ostendere ea quae uitia philosophi putauerunt non tantum uitia non esse, uerum etiam magnas esse uirtutes. 20 ex his iis docendi gratia sumam quae pertinere ad rem maxime puto. metum seu timorem in maximo uitio ponunt summamque inbecillitatem esse animi putant, cui sit contraria fortitudo; quae si sit in homine, locum timori esse nullum.

EPITOME 4—12] c. 56, 4—6. 12—16] c. 56, 7. c. 17] c. 56, 3 s.

EXPILOTORES 5] Saluian. de gub. dei VII 100 (pag. 188, 13).

B(G)RHPV 1 sed *B*² 3 ambulare *B*, ambulare*** (tur? *er.*) *R* bonū (~ *m.* 3) *B* 4 bonū (~ *m.* 3) *B* est *om.* *H* prabum *B*² nam si libido si *P*¹ (*pr.* si *expunx.* *P*²) *V* 5 si *om.* *B* sit] sic *B*¹, *corr.* *B*² 6 alienā (ā *ex* ū) sic *H* 8 cōmoueri *B* 9 libininosum *H* 11 hinc incepit codicis *G* pag. 145 (161), cuius in uerss. 2. 3 pauca legi poterant libininosus *H* 12 oratio *R* 13 ut] et] *B* 15 derigeretur (r et g in ras. ex d et c ut uid. *B*²) *BR*, dirigeretur *HPV* 16 ac *om.* *R* 18 propositū (~ *m.* 2) *B* 20 iis *R*, aliis *PV* gratia* (*m.* *er.*) *H* suam *B*² pertinet *R* 21 puto — maximo *om.* *R* mecum *P*¹, *corr.* *P*² seu] Sed *H* 22 inbecillitatē (tē *add.* *m.* 2) *R* 23 hominem *B* timoris *H* nullū (~ *m.* 2) esse *B*

3 creditne ergo aliquis fieri posse ut idem metus summa sit for-
 titudo? minime. neque enim uidetur capere natura ut aliquid
 4 in contrarium reccidat. atquin ego non arguta aliqua con-
 clusione, ut aput Platonem Socrates facit, qui eos quos contra
 disputat cogit ea quae negauerant confiteri, sed simpliciter 5
 5 ostendam summum metum summam esse uirtutem. nemo
 dubitat quin timidi et inbecilli sit anjmi aut dolorem metuere
 aut egestatem aut exilium aut carcerem aut mortem: quae
 omnia quisquis non exhorruerit, fortissimus iudicatur. qui autem
 6 deum metuit, illa uniuersa non metuit. ad quod probandum 10
 argumentis opus non est: spectatae sunt enim semper spectan-
 turque adhuc per orbem poenae cultorum dei, in quibus ex-
 7 cruciandis noua et inusitata tormenta excogitata sunt. nam
 de mortis generibus horret animus recordari, cum inmanium
 bestiarum ultra ipsam mortem carnificina saeuierit. has tamen 15
 execrabiles corporum lacerationes felix atque inuicta patientia
 8 sine ullo gemitu pertulit. haec uirtus omnibus populis atque
 prouinciis et ipsis tortoribus miraculum maximum prae-
 9 cum patientia crudelitas uinceretur. atquin hanc uirtutem
 nihil aliut quam metus dei fecit. itaque, ut dicebam, non eu- 20
 lendus, ut Stoici, neque temperandus timor, ut Peripatetici uo-
 lunt, sed in ueram uiam dirigendus est auferendique sunt metus,
 sed ita ut hic solus relinquatur: qui quoniam legitimus ac uerus

EPITOME 6—20] cf. c. 61, 1—5. 20—22] c. 56, 2 s. 7.

EXFILATORES 6—9 nemo — iudicatur] cf. Ps.-Senec. de mo-
 ribus 99.

B(G)RHPV] 1 creditne] credit. Neget H posse^m B sit B² 2 neque
 enim bis, pr. eras. R 3 recidat R, re+cidat (c er.) H, r&cidat P
 quin PV 4 contra quos H 7 qui PV inbecilli B¹, inbecilliss² R¹
 8 carcerē (~ m. 3) B 9 hinc fere incipit codicis G pag. 146 (162), in qua
 nihil legi poterat exhorruerit B² 10 non] num H 11 argumentum B¹,
 corr. B² spectati B¹, expectatae B²R, peccatae P¹ (paratae part. in ras.
 corr. P²) V semperq. B² expectanturque (-quae B) BR 12 poenae
 (o in ras. et a s. l. m. 3) B 13 et B² inu+sitata (i er.) B, inaudita H
 excogitata om. H 14 recordare H¹, recordanti P¹ inmanium V²
 16 ex+ecrabiles (s er.) B sapientia B 17 uirtus V² 19 an quin H
 20 metus B² 21 peripatici H, paripatetici P¹, corr. P² 22 dirigendus C
 au+ferendique (t er.) R metus sunt B

est, solus efficit ut possint cetera omnia non timeri. cupiditas 10
quoque inter uitia numeratur: sed si haec quae terrena sunt
concupiscat, uitium est, uirtus autem, si caelestia. qui enim
iustitiam, qui deum, qui uitam perpetuam, qui lucem sempi-
5 ternam eaque omnia quae deus homini pollicetur consequi cupit,
opes istas et honores et potentatus et regna ipsa contemnet.
dicet fortasse Stoicus uoluntate opus esse ad haec consequenda, 11
non cupiditate. immo uero parum est uelle. multi enim
uolunt, sed cum dolor uisceribus accesserit, uoluntas cedit,
10 cupiditas persenerat: quae si efficit ut contemptui sint omnia
quae a ceteris adpetuntur, summa uirtus est, siquidem conti-
nentiae mater est. ideoque illud potius efficere debemus, ut 12
adfectus, quibus praeue uti uitium est, derigamus in rectum.
nam istae concitationes animorum iuncto curru similes sunt, 13
15 in quo recte moderando summum rectoris officium est ut uiam
nouerit: quam si tenebit, quamlibet concitate ierit, non offendet,
si autem aberrauerit, licet placide ac leniter eat, aut per con-
fragosa uexabitur aut per praecipitia labetur aut certe quo non
est opus deferetur. sic currus ille uitae, qui adfectibus uelut 14
20 equis pernecibus ducitur, si uiam rectam teneat, fungetur officio.

EPITOME 1 — 6; 544, 1] cf. c. 56, 5 cupiditas — tributa est.
12 s.] c. 56, 7.

AUCTORES 8] cf. Ouid. ex Ponto III 1, 35: uelle parum est.
§ 13] ad Cic. de rep. librum II (c. 41, 68) rettulit Maius, cf. tamen Hal-
mium ad hunc locum (ed. pag. 814, 12 adn.).

BRHPV] 1 efficit *H* ut *om.* *P*¹ (s. l. *P*³) *V* 3 concupiscas *R*
5 quae] quam *PV* 6 contemnet (p. *er.*) *B*, contemnit *H* 7 dicet (t. in
ras. ex ns m. 2) *B* *stoicus (i. *er.*) *B* 8 concupiditate *P*¹ (con- in
non- corr. *P*³) *V* multi enim uolunt] multient *P*¹ (in mg. uolunt add. m.
recentiss. *P*) *V* 9 et *B*¹, set *B*³ 10 cupiditas *V* quam *P*¹ (corr. *P*³) *V*
sint *B*¹ 11 est] est et *H* 13 adiectus *P*¹ (adiectus corr. *P*³) *V* deriga-
mus *B*, dirigamus *cett.* 14 cogitationes *B* currus *B*¹, corr. *B*³ simi-
lius *B*¹, corr. *B*² 15 in *om.* *B* recto *B* moderandum (os *er.*)
summum *B* ut add. *B*² 16 quam] nam *PV* quamlibet] ***** (quam
si *er.*) licet *R* concito* *B*, concite *H* offendit *B*¹, corr. *B*² 17 leni-
ter eat (en s. l. m. 2, in *er* corr. m. 3) *B* aut *om.* *R* 18 uexabitur *B*¹,
corr. *B*² praecipitia *P* lanetur *B*¹, corr. *B*² quo* (d. *er.*) *B* 19 de-
feretur *B*³ cursus *BP* ille] istae *R*¹, istus sic corr. m. poster.
affectibus (d. ? *er.*) *B* 20 rectam uiam *H* officia *B*

metus igitur et cupiditas si proiciantur in terram, uitia fient,
 15 uirtutes autem, si ad diuina referantur. parsimoniam contra
 uirtutis loco habent: quae si studium est habendi, non potest
 esse uirtus, quia in augendis uel tuendis terrestribus bonis tota
 uersatur, nos autem summum bonum non referimus ad corpus, 5
 16 sed omne officium solius animae conseruatione metimur. quodsi,
 ut supra docui, patrimonio minime parcendum est, ut humani-
 tatem iustitiamque teneamus, non est uirtus frugi esse: quod
 17 nomen specie uirtutis fallit ac decipit. est enim frugalitas
 abstinentia quidem uoluptatum, sed eo uitium, quia ex habendi 10
 amore descendit, cum sit et uoluptatibus abstinendum et pe-
 cuniae minime temperandum. nam parce id est mediocriter
 uti pecunia quasi quaedam pusillitas animi est aut praetimentis
 ne sibi desit aut desperantis posse se illam reparare aut con-
 18 temptum terrestrium non capientis. sed illi rursus eum qui 15
 rei familiari suae non parcat prodigum uocant. nam ita libera-
 lem distinguunt a prodigo, quod is liberalis sit qui et bene
 meritis et cum oportet et quantum satis est largiatur, prodigus
 uero, qui et non meritis et cum opus non est et sine respectu
 19 rei familiaris effundat. quid ergo? prodigumne dicemus eum 20
 qui misericordiae causa tribuat egentibus uictum? atquin mul-
 tum refert utrumne scortis propter libidinem largiari an miseris
 propter humanitatem, utrum pecuniam tuam perductores alea-
 tores lenonesque diripiant an illam pietati ac deo praestes,

7 ut supra docui] c. 12.

BRHPV] 1 proiciatur PV 2 parsimoniā (~ m. 2) B 3 'est' B³
 4 bonis tota] bona V 6 conuersatione R metimur B³ quodsi
 (d add. m. 3) B 7 ducui H parcendum B³ 9 fragilitas B 10 uo-
 luptatum (i s. l. add. et alt. u in ras. corr. m. 3) B ideo B³ quia
 quoniam H 11 et ante uoluptatibus et pecuniae om. PV 12 parcere BPV
 13 pecuniam (a er., m del. m. 3) B est animi H 14 desperantis B³,
 desperatis P¹ (corr. P³) V posse om. V se om. B illa separare B¹,
 illa superare B³, illa re R, illa reparare HV 15 prorsus H 17 distin-
 gunt RH *is (h er.) P 18 et (ante quantum) om. P prodigum H
 19 meriti sed H 20 rei] di R effundit H prodigum non P¹, corr. P³
 21 ad quid B, aut quin H, atqui in P^{er} (in er.) V 22 largiar B²
 24 deripiant P, diripiant V ac] a P

utrumne illam uentri et gulae ingeras an in thesauro iustitiae
 reponas. ut ergo uitium est effundere in malam partem, sic 20
 in bonam uirtus. si uirtus est non parcere opibus quae pos-
 sunt reparari, ut hominis uitam sustentantes quae reparari non
 5 potest, uitium igitur parsimonia est. quare nihil aliud dixerim
 quam insanos qui hominem, mite ac sociale animal, orbant suo
 nomine, qui euulsis adfectibus quibus omnis constat huma- 21
 nitas, ad immobilem stuporem mentis perducere uolunt, dum
 student animum perturbationibus liberare et, ut ipsi dicunt,
 10 quietum tranquillumque reddere. quod fieri non tantum non 22
 potest, quia uis et ratio eius in motu est, sed ne oportet qui-
 dem, quia sicut aqua semper iacens et quieta insalubris et
 magis turbida est, sic animus inmotus ac torpens inutilis est
 etiam sibi, nec uitam ipsam tueri poterit, quia nec faciet quic-
 15 quam nec cogitabit, cum cogitatio ipsa nihil aliud sit quam
 mentis agitatio. denique qui hanc immobilitatem animi ad- 23
 serunt, priuare animum uita uolunt, quia uita actiua est,
 mors quieta. quaedam etiam recte pro uirtutibus habent, 24
 sed earum modum non tenent. uirtus est constantia, non ut
 20 inferentibus iniuriam resistamus — his enim cedendum est; quod
 cur fieri debeat mox docebo —, sed ut iubentibus facere nos contra
 legem dei contraque iustitiam nullis minis aut suppliciis ter-
 reamur, quominus dei iussionem iussioni hominis praeferamus.
 item uirtus est mortem contemnere, non ut adpetamus eam- 25
 25 que nobis ultro inferamus, sicut philosophorum plurimi et

21 mox docebo] c. 18, 12 ss.

EPITOME 5 s.] cf. c. 29. 2. 21—546, 9] cf. c. 61, 1—5.

BRHPV] 1 illa B et] ac B gulae R thesauros H 3 si] sic R
 'est' B³ 4 ut hominis — reparari om. PV 5 uitium] utique/// (e ex i
 m. 2) B 6 mite (~ m. 2) B 7 euulsis B¹, corr. B², (eum) euulsis Heu-
 mannus omnibus P 9 et om. H 10 quietum om. H pr. non om. H
 11 inmotu PV 13 magnis P¹ (n del. P³) V animo P¹ (corr. P³) V
 14 potest R 15 cogitauit B¹, corr. B² 16 immobilem B 17 animo
 ex animum B², quod restituit B³ uitam (ante uolunt) B¹, m del. B³
 actiuos B² 18 recta B¹, corr. B³ 19 eorum H 20 inferentibus P,
 inherentibus V 21 docebo mox (corr. m. 3) B nos ex non B³ 22 sup-
 plicis P³ 23 iussionem iussioni RH, iussioni B¹, iussionem iussioni B³,
 iussionem PV 25 ultro nobis H adferamus B¹, corr. B³

maximi saepe fecerunt, quod est sceleratum ac nefarium, sed
 ut coacti deum relinquere ac fidem prodere mortem suscipere
 malimus libertatemque defendamus aduersus inpotentium stul-
 tam uecordemque uiolentiam et omnes saeculi minas atque
 26 terrores fortitudine animi prouocemus. sic ea quae alii timent, 5
 excelsa et insuperabili mente dolorem mortemque calcabimus.
 haec est uirtus, haec uera constantia, in hoc tuenda et con-
 seruanda solo, ut nullus nos terror, nulla uis a deo possit auer-
 27 tere. uera igitur Ciceronis illa sententia est: nemo inquit
 iustus potest esse qui mortem, qui dolorem, qui ex- 10
 28 silium, qui egestatem timet; item Senecae in libris mor-
 ralis philosophiae dicentis: hic est ille homo honestus,
 non apice purpurae, non licitorum insignis ministerio,
 sed nulla re minor, qui cum mortem in uicinia uidit,
 non sic perturbatur tamquam rem nouam uiderit, qui 15
 siue toto corpore tormenta patienda sunt siue flamma
 ore rapienda est siue extendendae per patibulum
 manus, non quaerit quid patiatur, sed quam bene.
 29 qui autem deum colit, haec patitur nec timet: ergo iustus est.
 his rebus efficitur ut neque uirtutes neque uirtutum exactissi- 20
 mos limites nosse aut tenere possit omnino quisquis est a
 religione dei singularis alienus.

AUCTORES 9] de off. II 11, 38. 12] frg. 124.

BRHPV] 2 et fidem B 3 malimus ex malitis P aduersum B
 4 uacordem (om. -que) PV omnis V 5 fortitudinem RH aliq B²
 6 dolorem mortemque cicit Heumannus, sed ad positionem uerborum cf.
 c. 18, 26 innocentiam patientiamque; III 9, 18 ad quae — solem calcaui-
 mus B¹, corr. B³, calcamus PV, recte? 7 haec est uera H constantia
 in ex constantiam P¹⁷ 8 noster error B¹, ras. et s. l. corr. B² possit a
 deo B euertere R 9 ciceronisi B est habet post uera, om. post
 sententia H scientia P¹, corr. P³ 10 potest iustus B esse potest
 codd. Cic. ante mortem eras. in B exsilium B, exilium cett. 11 se-
 neca H moralib. (ex -lis) B² 12 homo ille B homo om. R 14 rem H
 uicina H uidet (sed e ex i B²) BPV 15 perturbatus est H no-
 nem B 16 pr. siue] sibi H sunt] 3** (3 in ras. m. 1, post se? er.) P
 17 extendendae B² patibulum (pr. u ex o) B 18 quam sed, sed tra-
 iectionis signa add. P 19 iustus*** (est er.) B, iustus, om. est R, qui
 iustus est H 20 ut] . Nam H neq. B² uirtutes neque om. H
 22 alienis B¹, corr. B², et alienus H

18. Sed omittamus philosophos, qui aut nihil omnino sciunt 1
 idque ipsum pro summa scientia praeferunt aut qui non per-
 spiciunt etiam quae sciunt aut qui quoniam se putant scire
 quae nesciunt, inepte adroganterque desipiunt. nos ergo, ut 2
 5 ad propositum reuertamur, quibus solis a deo ueritas reuelata
 et caelitus missa sapientia est, faciamus quae iubet inlumi-
 nator noster deus. sustineamus inuicem et labores huius uitae
 mutuis adiumentis perferamus nec tamen, si quid boni operis
 fecerimus, gloriam captemus ex eo. monet enim deus ope- 3
 10 ratorem iustitiae non oportere esse iactantem, ne non tam
 mandatis caelestibus obsequendi quam studio placendi humani-
 tatis officio functus esse uideatur habeatque iam pretium gloriae,
 quod captauit, nec praemium caelestis illius ac diuinae mer-
 cedis accipiat. cetera quae obseruare cultor dei debet facilia 4
 15 sunt illis uirtutibus comprehensis. non mentiatur umquam
 decipiendi aut nocendi causa. est enim nefas eum qui ue- 5
 ritati studeat in aliqua re esse fallacem atque ab ipsa quam
 sequitur ueritate discedere: in hac iustitiae uirtutumque omnium
 uia nullus mendacio locus est. itaque uiator ille uerus ac 6
 20 iustus non dicet illud Lucilianum:

homini amico et familiari non est mentiri meum,
 sed etiam inimico atque ignoto existimabit non esse mentiri
 suum nec aliquando committet ut lingua interpret animi a
 sensu et cogitatione discordet. pecuniam si quam crediderit, 7

EPITOME 15—24] c. 59, 7. 24—548, 9] c. 59, 2.

AUCTORES 21] ex libr. inc. frg. CXL. 23 lingua interpret
 animi] *Lucr.* VI 1149.

BRHPV] 1 qui aut] quia *B* 2 percipiunt *P*¹ (persipiunt *P*³) *V*
 3 etiam quae sciunt *om.* *R* 4 despiciunt *H*, desipiunt *P* 5 pro-
 situm *P* & *B*³ 7 deus *om.* *PV* 8 adiumentis *B*³ 9 & captemus *R*
 10 oportere] debere *H* iactantem (i ras. ex l) *B* 12 pretium *om.* *PV*
 13 illius (il in ras. ex a m. 2) *P* 14 cultores *H* debent *H* 15 illi *R*
 non] . Si non *H* mentiaturū quam *H* 16 aut nocendi *om.* *R* . Non
 est enim fas *H* ueritatem *B* 18 decedere *R* 19 uerus ac *om.* *R*
 uetus (e ex ic? m. 2?) *P* 20 illum lucianum *B* 21 meum' (*C* est di-
 stinctio) *B* 22 existimauit *BRH* 23 suam *B*¹, corr. *B*² a* (n er.) *B*
 24 et *om.* *R* quam] cui *Dauisius ad Epit. LXIV adn. 8* (pag. 197)

non accipiat usuram, ut et beneficium sit incolume, quod suc-
 8 currit necessitati, et abstineat se prorsus alieno. in hoc enim
 genere officii debet suo esse contentus, quem oporteat alias ne
 proprio quidem parcere, ut bonum faciat; plus autem accipere
 quam dederit iniustum est. quod qui facit, insidiatur quo- 5
 9 dammodo, ut ex alterius necessitate praedetur. at iustus num-
 quam praetermittet quominus aliquid misericorditer faciat, nec
 inquinabit se huiusmodi quaestu, sed efficiet ut sine ullo suo
 damno id ipsum quod commodat inter bona opera numeretur.
 10 munus non accipiat a paupere, ut si quid ipse praestiterit, eo 10
 bonum sit, quod fuerit gratuitum. maledicenti benedicto re-
 spondeat, numquam ipse maledicat, ne uerbum malum pro-
 11 cedat ex ore hominis qui colit uerbum bonum. quin etiam
 caueat diligenter ne quando inimicum sua culpa faciat, et si
 quis extiterit tam proteruus, qui bono et iusto faciat iniuriam, 15
 clementer ac moderate ferat et ultionem suam non sibi ad-
 12 sumat, sed iudicio dei reseruet. innocentiam semper et ubi-
 que custodiat. quod praeceptum non ad hoc tantum ualet,
 ut ipse iniuriam non inferat, sed ut inlatam sibi non uin-
 dicet. sedet enim maximus et aequissimus iudex, speculator 20
 ac testis omnium. hunc homini praeferat, hunc malit de

EPITOME 10 s.] c. 59, 4. 11—13] c. 59, 1. 13—20] c. 60, 3.

B(G)RHPV 1 accipiet *Heumannus* et *om. RH* incolume sit *V*
 incolū *B*¹, incolumē *B*² et quod *B* 2 necessitati² (*s. s. l. er., quod*
add. m. 2) *B* porsus *R* 3 contemptus *B*¹, *corr. B*², contemptus *P*
 alias — faciat *om. R* 5 dederis *RH* insidiabitur *H* quodadmodo *B*¹,
*corr. B*², quodmodo *R* 6 at] a+t (*u. er.*) *H* 7 praetermittit *B* qui
 minus *PV* faciat *R*² 8 inquinavit *B*¹, *corr. B*² quaestus *B*¹,
 quaestu* (*est distinctio*) *B*² 9 ipsut *B*¹, *corr. B*² nominetur *H*
 11 quod *H*, quo *cett.* gratum *B* maledicenti, *V*² respondet *H*
 12 maledicebat *R* 13 ex] de *B* *ore (*h. er.*) *P* 14 diligentem *B*¹,
*corr. B*² et *om. B* 15 proterbus *B*, proteruos *V* 17 iudicii *B*,
 iudici* (*o. er.*) *P* deo *BRV* semper et] suam speret *B*¹, *corr. B*³
a S (semper et incipit codicis *G* pag. 147 (73), cuius in uerss. 1—10 plera-
 que legebantur 18 non — tantum *om. R* ualet *B*³ 19 *iuriam
 (*in. er.*) sic *B* 20 sedet] sed *BG* et *B*³ index *B*¹, *corr. B*³ 21 ac
 testis] actis *H* hominem *B* praefert *H*

causa sua pronuntiare, cuius sententiam nemo effugere po-
test nec defensione cuiusquam nec gratia. ita fit ut homo 13
iustus contemptui sit omnibus, et quia putabitur se ipsum non
posse defendere, habebitur pro segni et inerte. qui autem
5 fuerit ultus inimicum, hic fortis, hic strenuus iudicatur, hunc
omnes uerentur, hunc colunt. bonus uero ille tametsi prod- 14
esse pluribus possit, illum tamen suspiciunt qui nocere quam
qui prodesse possit. sed iustum prauitas hominum deprauare
non poterit, quominus deo studeat obtemperare malitque con-
temni, dummodo semper boni fungatur officio, mali numquam.
10 Cicero in isdem illis officialibus at uero si quis uoluerit 15
inquit animi sui complicatam notionem euoluere, iam
se ipse doceat eum uirum bonum esse qui prosit qui-
bus possit, noceat nemini nisi lacessitus iniuria. o 16
15 quam simplicem ueramque sententiam duorum uerborum ad-
iectione corrupit! quid enim opus fuerat adiungere nisi la-
cessitus iniuria, ut uitium bono uiro quasi caudam turpissi-
mam adponeret patientiaeque, quae omnium uirtutum maxima
est, faceret expertem? nociturum esse dixit bonum uirum, 17
20 si fuerit lacessitus: iam ex hoc ipso boni uiri nomen amittat
necesse est, si nocebit. non minus enim mali est referre in-

EPITOME 20—551, 13] c. 57, 1 (— patientiamque teneamus).
20—550, 1] c. 60, 3.

AUCTORES 11] de off. III 19, 76.

B(G)RHPV 1 causa *P*¹ 2 defensione* (m *er.*) *B* ita *B*³ 3 se-
met *H* 4 habetur *B*¹ (habetur *B*²) *R* inert (extrema litt. cum
marg. abscisa, ti m. poster.) *R*, cf. pag. 552, 9 5 fuerit *B*³ 6 tamsi *B*
prodesse *B* 7 posset *B* suscipiunt *BR* 8 prodesse *B* 9 deo (a
er.) *P* contemni (p *er.*) *B* 11 isdem *B*¹, trisdem *B*¹, hisdem *RHPV*
at uero] adero *B*¹, part. ras. corr. *B*³ qui *codd.* *Cic.* 14 quibus possit
om. *B* nemii *V* 15 sententiam] iustitiam *B*¹, corr. *B*³ aiectione *B*¹,
affectione *B*³ 16 corrupit (u *er.*) *B* 17 ut] aut *V* ante uitium eras.
in *B* bono uiro, *B*² a [Qu]asi] incipit codicis *G* pag. 148 (74) paene
tota lecta caudam] quodam *BP*¹ (quod'dam *P*²) *V* turpissimum (ex-
-am) *B*^{2P} 18 patientiaeque que *HP*, patientiaeque*** (que *er.*) *B*,
patientiae et quae *R*, sapientiaeque quae *V* 19 nociturum (n *er.*) *B*,
nocitum *R* post dixit s. l. cicero *V*² 20 iam] immo *Heumannus*
[am]ittant *G* 21 noceuit *B*¹, corr. *B*² non] nos *G* iniuriã (~ m. 2) *B*

18 iuriam quam inferre. nam unde certamina inter homines,
unde pugnae contentionesque nascuntur, nisi quod improbitati
19 opposita inpatientia magnas saepe concitat tempestates? quodsi
patientiam, qua uirtute nihil uerius, nihil homine dignius in-
ueniri potest, improbitati opposueris, extinguetur protinus, tam- 5
quam igni aquam superfuderis. sin autem prouocatrix illa in-
probitas inpatientiam sibi comparem nacta est, tamquam perfusa
oleo tantum excitabit incendium, ut id non flumen aliquod,
20 sed effusio cruoris extinguat. magna itaque patientiae ratio
est, quam sapiens homo ademit bono uiro. ut enim nihil ma- 10
lorum fiat, haec sola efficit: quae si detur omnibus, nullum
21 scelus, nulla fraus in rebus humanis erit. quid igitur bono
uiro potest esse tam calamitosum tamque contrarium quam
irae frena permittere, quae illum non modo boni, sed etiam
hominis appellatione despoliet, siquidem nocere alteri, ut 15
ipse uerissime ait, non est secundum hominis naturam? nam
22 et pecudes si lacessas, aut calce aut cornu repugnant, et
serpentes ac ferae, nisi persequare ut occidas, negotium non
exhibent, et ut ad hominum exempla redeamus, inperiti quoque
et insipientes si quando accipiunt iniuriam, caeco et inratio- 20
nabili furore ducuntur et iis qui sibi nocent, uicem retribuere
23 conantur. in quo igitur sapiens ac bonus uir a malis et in-

AUCTORES 15] de off. III 5, 25; cf. pag. 519, 7.

B(G)RHPV 1 referre *B*¹, corr. *B*³ certamen *B*, certa[men] *G*
2 ni *P* 3 saepe] sae sic *R* 4 hominem *R*, homini *H* dig[nus] *G*,
dignus *V* inuenire *B*¹, corr. *B*² 5 extinguitur *B* 6 sin] si *G*
7 improbitas *B* 7 inpatientia (~ *m.* 2) *B* cō]parem *B* nacta *PV*^{cc}
8 excitauit *B*¹, corr. *B*², [excitauit] *G* incendio *R* 11 effecit *R*
12 quid igitur [qui](di)[gn]us *G* 13 tamque] tamquam *V* 14 permit-
tere quae illum] permittere quae (a *m.* 2) illum non modo bono uiro
potest esse tam calamitosum tamquae contrarium quam ire frena permittere
(illum — permittere omnia ex 12 ss. repetita expunxit *m.* 2) quaeillum (eill
in *ras.* ex 2 uel 3 litt. *m.* 3) *B* 15 despoliet (di ex de ? *B*³) *BH* ne-
cere *B*¹, corr. *B*² 16 in hominis na desinit codicis *G* pag. 148 (74)
17 et pecudes si] si (del. *P*³) pecudes si (si eras. *V*) *PV* 18 perse-
quari] ex persequare *V*² 19 exhibent. *B*² 21 iis *R*, his *BPV*, in
his *H* 22 aut igitur *V*

sipientibus differt, nisi quod habet inuictam patientiam, qua
 stulti carent, nisi quod regere se ac mitigare iram suam no-
 uit, quam illi quia uirtute indigent, frenare non possunt? sed 24
 uidelicet haec illum res fefellit, quod cum de uirtute loque-
 5 retur, in quacumque contentione uincere putauit esse uirtutis
 nec uidere ullo modo potuit hominem dolori et irae succum-
 bentem et iis adfectibus indulgentem quibus debet potius re-
 luctari, et ruentem quacumque improbitas prouocarit, uirtutis
 officium non tenere. qui enim referre iniuriam nititur, eum 25
 10 ipsum a quo laesus est gestit imitari. ita qui malum imitatur,
 bonus esse nullo pacto potest. duobus igitur uerbis duas 26
 uirtutes maximas bono et sapienti uiro, innocentiam patien-
 tiamque, detraxit. sed quia ipse caninam illam facundiam,
 sicut Sallustius ab Appio dictum refert, exercuit, uoluit homi-
 15 nem canino modo uiuere, ut remordeat lacessitus. quae re- 27
 tributio contumeliae quam perniciosa sit et quas edere soleat
 strages, unde oportunius petetur exemplum quam ex ipsius
 praeceptoris tristissimo casu, qui dum his philosophorum prae-
 ceptis obtemperare gestit, ipse se perdidit? quodsi lacessitus 28
 20 iniuria patientiam tenuisset, si dissimulare, si ferre contume-
 liam boni uiri esse didicisset nec illas nobiles orationes alieno
 titulo inscriptas inpatientia et leuitas et insania profudisset,
 numquam capite suo rostra, in quibus ante floruerat, cruen-

EPITOME 12 innocentiam] cf. c. 55, 4.

AUCTORES 13] Hist. II 37 Dietsch.

BRHPV] 1 differet R habet (n. er.) B quam B¹ (m. del. B³) R,
 quasi (exp. m. 3) P 2 se om. H ante iram eras. in ut uid. B 3 uir-
 tutem B¹, m. del. B³ post uirtute eras. non H 4 quod] quia R
 loqueretur] quaeritur P, quaeretur V 5 intentione (nt m. 3, ne m. 2) B
 6 uideri B metere ut uid. m. 1, metire m. 2, etirae m. 3 B 7 his BPV
 8 quemcumque B¹, corr. B³ prouocauerit BH uirtutis bis P¹ (pr.
 del. P²) V 9 nititur iniuriam P 11 pacto] modo P duas B³
 12 bono (alt. o in ras. ex i ? m. 2) B uero R¹ 14 sallustius V
 oppio B dictu B refert (s. l. i er., quod add. m. 2) B uoluit] uoluit
 quoque V 15 uidere B¹, corr. B² 16 paernitiosa (ae ex a m. 2) R
 17 opportunius R, oportu+nus P 19 perdidit] petit B¹, corr. B³ 20 ini-
 iuria* (m. er.) B si ferre] si (exp. m. 3) forte P, si forre sic V con-
 tumelia B¹ (-liā B²) H 21 didixisset R 22 scriptas R 23 capiti
 B¹, corr. B²

- tasset nec rem publicam funditus proscriptio illa delesset.
- 29 sapientis ergo ac boni uiri non est uelle certare ac se periculo committere, quoniam et uincere non est in nostra potestate et est anceps omne certamen, sed est sapientis atque optimi uiri non aduersarium uelle tollere, quod fieri sine scelere ac periculo non potest, sed certamen ipsum, quod fieri et
- 30 utiliter et iuste potest. summa igitur uirtus habenda patientia est, quam ut caperet homo iustus, uoluit illum deus, ut supra dictum est, pro inerte contemni. nisi enim contumeliis fuerit adfectus, quantum habeat fortitudinis in se ipso cohibendo
- 31 ignorabitur. si autem lacessitus iniuria laedentem persequi coeperit, uictus est: qui uero motum illum ratione compresserit,
- 32 hic plane imperat sibi, hic regere se potest. quae sustentatio sui recte patientia nominatur, quae una uirtus omnibus est opposita uitiiis et adfectibus. haec perturbatum ac fluctuantem
- 33 hominem sibi reddit. ergo quoniam naturae repugnare impossibile est et inutile, ut non commoueamur omnino, prius tamen quam commotio illa prosiliat ad nocendum, quod fieri potest maturius, sopiatur. praecipit deus non occidere solem
- super iram nostram, ne furoris nostri testis abscedat.

8 supra] § 13.

EPITOME 2—17] c. 57, 1.

AUCTORES 20] Ephes. 4, 26.

BRHPV] 1 rem publicam] rem publicam semper H, rem p. P, rem pro V 4 et B² est (ante sapientis) om. B 5 post uiri s. l. est B² aduersari B uelle om. RH 7 uirtus om. B 8 capere B iniustus B² noluit (n ex u) B² 9 contempsit in ras. ex sit nⁱ ut uid. B² 10 adfectus B¹, affectus B³ ipse ipso R 11 si autem bis B¹, pr. expunx. B² iniuria* (in er.) B laedentem B³ 12 uirtus, s. l. nulla add. m. 2 B qui Heumannus, si C; si quis Buenemannus ratione* (in er.) H 13 imperauit H se om. H, si (e m. 2 ?) V substantiatio sic V 15 uitiiis et] uitios si B¹, in ras. corr. B³ fluctuantē (m. 2) B 16 pr. hae P¹ V¹, corr. P³ V²⁷ 17 quoniam] quia B² impossibile B 18 ut om. B commoueat H 19 commotio** (ri er.) B prosiliat H, prosiliat V quod P¹, quo Heusingerus, Emendat. pag. 109 20 post maturius distinxit Heusingerus, post potest edd. praecepit HPV 21 iracundiam H

denique Marcus Tullius contra suum praeceptum, de quo paulo 34
ante dixi, obliuionem iniuriarum in magnis laudibus posuit.
spero te inquit Caesari, qui obliuisci nihil soles nisi
iniurias — quodsi hoc ille faciebat, homo non a caelesti 35
5 tantum, sed a publica quoque ciuiliue iustitia remotissimus,
quanto magis id nos facere debemus qui immortalitatis uelut
candidati sumus?

19. Stoici cum adfectus ex homine tamquam morbos co- 1
nantur euellere, Peripatetici se opponunt eosque non modo
10 retinent, sed etiam defendunt nihilque in homine esse dicunt
quod non magna ratione ac prouidentia sit innatum. recte
id quidem, si singularum rerum ueros terminos scirent. itaque 2
hanc ipsam iram eotem dicunt esse uirtutis, tamquam nemo
possit aduersus hostem fortiter dimicare, nisi fuerit ira conci-
15 tatus. quo plane ostendunt nec quid sit uirtus scire se nec 3
cur homini tribuerit iram deus. quae si nobis ideo data est,
ut ea utamur ad occidendos homines, quid inmanius homine,
quid similis feris beluis existimandum est quam id animal
quod ad communionem atque innocentiam deus fecit? tres 4
20 sunt igitur adfectus qui homines in omnia facinora praecipites
agant, ira cupiditas libido. propterea poetae tres Furias esse

1 paulo ante dixi] § 15 ss.

EPITOME 8—10] c. 56, 2. 19—554, 2] c. 56, 1.

AUCTORES 3] pro Ligar. 12, 35. c. 19, 1 s.] Cic. Acad. pr.
II 44, 135; Tusc. IV 19, 43. § 4 ad Cic. de rep. librum II (41, 68)
refert Maius, cf. tamen Halmium ad hunc locum (ed. pag. 814, 12 adn.),
et Cic. Tusc. III 11, 25 (Furias).

EXPILATORES § 4] Isidor. orig. VIII 11, 95.

BRHPV] 2 iniuriam B laudibus posuit magnis (corr. m. 1?) B
3 spero etiam te qui Cic. te om. PV caesar PV 4 ad caelesti V
6 mortalitatis ut uid. B¹, immortalitate B², immortalitate R 8 Stoici
cum] stoicum ut uid. B¹, stoici (om. cum) B², stoici P; Stoicis edd.
9 peripateci H 10 nihilque — dicunt om. R 11 prouidentia// (1 uel
2 litt. er.) B, prudentia H 12 si B² 13 co//tem (1 uel 2 litt. er., m
in ras. ex 2 uel 3 litt. m. 3) B, comite R 14 ira fuerit H 15 in
quo H, quod P¹ (d. del. P²) V pr. ne B² uirtutis B post. ne B²
16 illam ex iram ut uid. B² 17 occidendos P² inmanius (b. er.) B
18 similis (alt. i in ras. ex e ? m. 2) B existimandum R 20 faci-
nora B² 21 agunt B² (-ant B¹) RH

dixerunt, quae mentes hominum exagitant: ira ultionem desi-
 5 derat, cupiditas opes, libido uoluptates. sed his omnibus
 deus certos limites statuit: quos si transcenderint maioresque
 esse coeperint, necesse est naturam suam deprauent et in mor-
 bos ac uitia uertantur. qui autem sint isti limites, non est
 6 magni laboris ostendere. cupiditas ad ea comparanda nobis
 data est quae sunt ad uitam necessaria, libido ad subolem
 propagandam, irae adfectus ad coercenda peccata eorum qui
 sunt in nostra potestate, id est ut artiore disciplina minor
 aetas ad probitatem iustitiamque formetur: quae nisi metu co-
 10 hibeatur, licentia pariet audaciam, quae ad omne flagitium et
 7 facinus euadet. itaque ut ira uti aduersus minores et iustum
 est et necessarium, sic aduersus pares et perniciosum est et
 impium: impium, quod uiolatur humanitas, perniciosum, quod
 8 illis repugnantibus aut perdere necesse est aut perire. hanc
 autem quam dixi esse rationem cur homini sit irae adfectus
 15 datus, ex ipsius dei praeceptis intellegi potest, qui iubet uti
 maledicis et laedentibus non irascamur, manus autem nostras

EPITOME 2—6] c. 56, 2 s. 6 s.] c. 56, 5. 8—555, 8] c. 56, 4.

BRHPV] 3 certes V instatuit B¹, instituit B³ quod B¹ ut uid.
 (in ras. corr. B³) RP¹ (corr. P³) V transcenderint (int in ras. ex 1 uel
 2 litt. m. 2) B 4 necesse] quam necesse RH deprauent s. l. corr. P³,
 deprauant (sed u in b corr. B³, sic) BRHP¹V 5 uertuntur BHP¹ (corr.
 P³) V sunt B 7 data est B sobolem HPV 8 peccata (corr.
 m. 3) P, peccata V 10 prouitatem B¹, corr. B² formetur P 11 li-
 centia (er., quod add. m. 2) B periet B audacia+que (m er.) B,
 audaciam atque H 12 euadit B ut ira] ira sicut R ira uti aduer-
 sus] iaduersus B¹, corr. B³ 14 uolatur V ++humanitas (in er.) B
 16 irae B³ adfect+us (ib er.) B 17 datus om. R ut RH 18 ma-
 ledicis PV, inimicis BRH; illud, quod etiam aptius est ad sensum uer-
 borum laedentibus et irascamur, recepi non tamen sine dubitatione cont.
 Math. 5, 44 ex interpretatione Itala ap. Tertull. d. anima c. 35 (similis
 est de pat. c. 6; cf. Roenschium, Das Neue Testament Tertullians, pag. 75 s.)
 diligite inimicos nostros et orate pro maledicentibus nos, quo ex loco,
 qui in Vulgata talis est diligite inimicos nostros, benefacite his qui
 oderunt nos, et orate pro persequentibus et calumniantibus nos, in BRH
 inimicis inlatum uidetur; minus uerisimile est maledicis in PV ex Vul-
 gata Luc. 6, 28 benedicite maledicentibus uobis inductum esse lactanti-
 bus R irascuntur V

supra minores semper habeamus, hoc est ut peccantes eos
 adsiduus uerberibus corrigamus, ne amore inutili et indulgentia
 nimia educentur ad malum et ad uitia nutriantur. sed rerum 9
 imperiti et rationis ignari eos adfectus qui sunt homini ad
 5 usus bonos dati exterminauerunt et latius quam ratio postulat
 euagantur. inde iniuste atque impie uiuitur. utuntur ira 10
 contra pares: hinc discidia, hinc expulsionones, hinc bella contra
 iustitiam nata sunt. utuntur cupiditate ad congerendas opes:
 hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia scelerum genera exorta
 10 sunt. utuntur libidine ad capiendas tantum uoluptates: hinc
 stupra, hinc adulteria, hinc corruptelae omnes extiterunt. qui- 11
 cumque igitur illos adfectus intra fines suos redegerit, quod
 ignorantes deum facere non possunt, hic patiens, hic fortis,
 hic iustus est.

15 20. Restat ut contra quinque sensuum uoluptates dicam 1
 breuiter: nam et ipsius libri mensura iam modum flagitat.
 quae omnes quoniam uitiosae ac mortiferae sunt, uirtute superari
 atque opprimi debent uel, quod paulo ante dicebam de ad-
 affectibus, ad rationem suam reuocari. ceterae animantes praeter 2
 20 unam uoluptatem, quae ad generandum pertinet, nullam sen-
 tiunt. utuntur ergo sensibus ad naturae suae necessitatem:

18 paulo ante] c. 16, 11; 17, 12.

EPITOME 3—11] c. 56, 4—6. 11—14] 56, 7. 15—19] c. 57, 4.
 21—556, 20] c. 57, 5.

AUCTORES c. 20—24] hac in disputatione Lactantium quantum
 Ciceronis de republica librum adhibuisse conicit Maius in scholio de quarti
 libri fragmentis (ed. Stuttg. 1822, pag. 271).

BRHPV] 1 hoc] id R peccantis (n s. l. P) PV 2 indulgenti
 animo R, indulgenti anima H 4 imperiti B 6 iuste H post utun-
 tur s. l. impie B³ 7 discidia R, discordia H 8 cupiditates P^{ar} V
 congregandas H 9 omnium generum scelera B, omnia genera scele-
 rum H 10 libidine B³, libidines P¹ (corr. P³) V tantum om. H
 12 redegerit B³, redigerit P¹ (corr. P³) V quos P 15 reitā B¹,
 reitā B², rescit B³ quinque sensuum uoluptates] in quos sensus uo-
 luptatis (i et duo s add. m. 2, i in uoluptatis ex e m. 3) B 16 men-
 sura* (m cr.) B 17 superati V 19 ad — suam] et ad (add. m. 3)
 rationem suam (duo m expunxit m. 2, restituit m. 3) B 20 nullum P¹
 (corr. P³) V

nident, ut adpetant ea quibus opus est ad uitam tuendam; audiunt inuicem seque dinoscunt, ut possint congregari; quae utilia sunt ad uictum aut ex odore inueniunt aut ex sapore percipiunt, inutilia respuunt ac recusant; edendi ac bibendi
 3 officium uentris plenitudine metiuntur. homini uero sollertissimi artificis prouidentia dedit uoluptatem infinitam et in
 uitium cadentem, quia proposuit ei uirtutem, quae cum uo-
 4 luptate semper tamquam cum domestico hoste pugnaret. Cicero in Catone maiore stupra uero inquit et adulteria et omne flagitium nullis excitari aliis inlecebris nisi uolup-
 10 tatis. cumque homini siue natura siue quis deus nihil mente praestabilius dedisset, huic diuino muneri ac
 5 dono nihil tam inimicum quam uoluptatem: nec enim libidine dominante temperantiae locum esse neque in uoluptatis regno uirtutem posse consistere. sed e
 15 contrario deus idcirco uirtutem dedit, ut expugnaret ac uinceret uoluptatem eamque egredientem fines sibi datos intra praescriptum coherceret, ne hominem suauitatibus delenitum atque captum dicioni suae subiceret ac sempiterna morte mul-
 6 taret. uoluptas oculorum uaria est et multiplex: quae capitur 20

EPITOME 20—557, 6] c. 57, 8.

— AUCTORES § 4] Cat. mai. 12, 40 s.

BRHPV] 1 adpetent V ea in ras. ex et uel ex B³ 2 seque] sed quae R dinoscuntur ut uid. B¹, dinoscunt ita in ras. corr. B³, din- etiam cett. congregare RPV 4 per**cipiunt (ti er.) V alt. ac] et PV uiuendi B 5 metuuntur V 8 locum Cicero — consistere (15), ab interpolatore additum esse putat Heumannus, cui adsentitur Heusingerus, Emendat. pag. 110, sed Lact. ex eodem Ciceronis (12, 4, 40) loco hinc (sc. ex corporis uoluptate) patriae prodiones, hinc rerum publicarum euersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci iam supra c. 19, 10 colorem quendam duxit 9 inquit om. B omnia B; omne tale codd. Cic. 10 flagitia (-tium B¹) B² nullus R uoluptatis B³ 13 dono B³ esse inimicum codd. Cic. 14 temperantiae P³ neque] neque omnino codd. Cic. 15 uoluptates P¹, corr. P³ e om. B¹ P¹ V, s. l. add. B² P³ 16 uinceret** B 17 eaque B finem, B² datum B 18 coherceret P¹ (h del. P³) V, cohereret B¹, cohiberet B², coerceret RH suauitatibus (alt. t in ras ex r ? m. 3) B delenitum (e ? er.) B, delinitum PV 19 dicioni B², dicionis H^{or} V, ditioni (t ex c) P³ subiaceret R 20 capitur (c in ras. ex s ? m. 2) B

ex aspectu rerum quae sunt in usu hominum uel natura uel opere delectabiles. hanc philosophi rectissime sustulerunt. aiunt enim multo esse praeclarius et homine dignius caelum 7 potius quam caelata intueri et hoc pulcherrimum opus intermicantibus astrorum luminibus tamquam floribus adornatum quam picta et ficta et gemmis distincta mirari. sed cum diserte ad contemptum terrestrium nos exhortati sunt et ad caeli spectaculum excitauerunt, tamen spectacula haec publica non contemnunt. itaque iis et delectantur et libenter inter 9 sunt: quae quoniam maxima sunt inritamenta uitiorum et ad corrumpendos animos potentissime ualent, tollenda sunt nobis, quia non modo ad beatam uitam nihil conferunt, sed etiam nocent plurimum. nam qui hominem quamuis ob merita damnatum in conspectu suo iugulari pro uoluptate computat, conscientiam suam polluit, tam scilicet quam si homicidii quod 15 fit occulte spectator et particeps fiat. hos tamen ludos uocant, in quibus humanus sanguis effunditur. adeo longe ab hominibus secessit humanitas, ut cum animas hominum interficiant, ludere se opinentur, nocentiores iis omnibus quorum 20 sanguinem uoluptati habent. quaero nunc an possint pii et iusti homines esse qui constitutos sub ietu mortis ac misericordiam deprecantes non tantum patiuntur occidi, sed et flagitant feruntque ad mortem crudelia et inhumana suffragia nec

EPITOME 8—13] c. 58, 1. 13—558, 9] c. 58, 3 s.

BRHPV] 2 operae V rec+issime (en er.) B 3 praeclarus V 4 c+elata (a er.) B pulcherrimum B 6 disserunt (se et u in ras. et nt s. l. add. m. 2) B 7 contentum B¹, contemptum B²RV exortati PV 8 celum V spectalum B, expectaculum V 9 iis R, his cett. et (ante delectantur) om. R inters+unt (r ? er.) B 10 a/d B² 12 nihil om. P 13 quamuis (a ? er.) B² 14 iugulari (alt. u et a in ras. et ri s. l. add. m. 2) B uolu+ptate (in er.) B cōputat B, om. H 15 quam si homicidii post occulte s. l. B³ 16 spectatur B^{2c}, peccator R, expectator H tamen B² 17 humanum (-num ex -nam) V 18 animas (alt. a ex o uel u m. 3) B 19 ludere] uidere B¹, corr. B³ iis R, his cett. 20 sanguinē (~ m. 3) B quaero R, quare B, quaerē H, quaere PV possint B³ +pii (in ? er., quod add. m. 2) B 21 esse^m (nt ? s. l. er., quod add. m. 2) B i+ctu (c er.) B misericordia B 22 deprecantis R PV tantum] tam B

- vulneribus satiati nec cruore contenti. quin etiam percussos
 iacentesque repeti iubent et cadauera ictibus dissipari, ne quis
 13 illos simulata morte deludat. irascuntur etiam pugnantibus,
 nisi celeriter e duobus alter occisus est, et tamquam humanum
 sanguinem sitiant, oderunt moras. alios illis compares dari
 14 poscunt recentiores, ut quam primum oculos suos satient.
 hac consuetudine inbuti humanitatem perdiderunt. itaque non
 parcunt etiam innocentibus, sed exercent in omnes quod in
 15 malorum trucidatione didicerunt. huius igitur publici homi-
 cidii socios et participes esse non conuenit eos qui iustitiae
 uiam tenere nituntur. non enim cum occidere deus uetat,
 latrocinari nos tantum prohibet, quod ne per leges quidem
 publicas licet, sed ea quoque ne fiant monet quae aput homines
 16 pro licitis habentur. ita neque militare iusto licebit, cuius
 militia est ipsa iustitia, neque uero accusare quemquam cri-
 mine capitali, quia nihil distat utrumne ferro an uerbo potius
 17 occidas, quoniam occisio ipsa prohibetur. itaque in hoc dei
 praecepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet, quin occi-
 dere hominem sit semper nefas, quem deus sacrosanctum
 18 animal esse uoluit. ergo ne illud quidem concedi aliquis exi-
 stimet, ut recens natos liceat oblidere, quae uel maxima est
 inpietas: ad uitam enim deus inspirat animas, non ad mortem.

EPITOME 11—20] c. 59, 5 uetus — inferre. 20—559, 15]
 c. 59, 5 nec infantem — exponere.

BRHPV] 1 satiati *P*¹ (*corr. P*³) *V* per***cussos (con ? *er.*; os *ex*
 is *m.* 3) *B*, percussus *P*¹⁰ 2 iacentisque *B*¹, *corr. B*³ repe*ti (n *er.*) *B*
 cadauer* (a *er.*) *B* dispari *H* 3 illa* simulata* (*duo s er.*) *B* 4 ho-
 minum *H* 5 satiant *P*¹, *corr. P*³ oderunt (u *ex a*) *V* mo** (rt
 ? *er.*, *ras m.* 3) *B* 6 poscunt (e *ex s m.* 1 ?) *B* recentiores *B*³
 7 haec *B*²⁷ *R* 8 sed] seque *R* exercentiⁿ *B*² omnis *RPV*
 11 uiam (m *in ras. ex s ? m.* 2) *B* 12 os *V* prohibe**t* (a *er.*) *B*
 13 mone**t* (n *er.*) *B* 14 liceuit *B*¹, *corr. B*² eius *B*¹, *corr. B*³
 15 iustitia] iustitia neque latronem interficere *R* crimene *B*¹, *corr. B*²
 16 capitali *B*² qua *P*¹ (*corr. P*³) *V* 17 prohibetur *B*² ut itaque *B*
 in *om. PV* 18 prorsus *B*³ exceptionem (x *in ras. m.* 3, *alt. e in ras.*
m. 2) *B* 19 sempiternefas *P*¹ (it *expunx. P*³) *V* quem] quod *B*¹,
*corr. B*³ sacrosancto *B*¹, *corr. B*², sanctum *PV* 21 allidere (al *in*
ras. ex ob ? m. 2) *B* maxima (*alt. a ex e m.* 3) *B*

uerum homines, ne quod sit facinus quo manus suas non pol- 19
 luant, rudibus adhuc et simplicibus animis abnegant lucem
 non a se datam. expectet uero aliquis ut alieno sanguini 20
 parcant qui non parcunt suo? sed hi sine ulla controuersia
 5 scelerati et iniusti: quid illi quos falsa pietas cogit exponere? 21
 num possunt innocentes existimari qui uiscera sua in praedam
 canibus obiciunt et quantum in ipsis est crudelius necant quam
 si strangulassent? quis dubitet quin impius sit qui alienae 22
 misericordiae locum tribuit? qui, etiamsi contingat ei quod
 10 uoluit, ut alatur, addixit certe sanguinem suum uel ad serui-
 tutem uel ad lupanar. quae autem possint uel soleant ac- 23
 cidere in utroque sexu per errorem, quis non intellegit, quis
 ignorat? quod uel unius Oedipodis declarat exemplum duplici
 scelere confusum. tam igitur nefarium est exponere quam
 15 necare. at enim parricidae facultatum angustias conque- 24
 runt nec se pluribus liberis educandis sufficere posse prae-
 tendunt: quasi uero aut facultates in potestate sint possiden-
 tium aut non cottidie deus et ex diuitibus pauperes et ex
 pauperibus diuites faciat. quare si quis liberos ob pauperiem 25
 20 non poterit educare, satius est ut se ab uxoris congressione
 contineat quam sceleratis manibus dei opera corrumpat. ergo 26

EPITOME 21—560, 3] c. 58, 4.

BRHPV] 1 uerum om. R ne*** B non B³ polluantur B¹, corr. B²
 2 animabus H, quod etiam cod. Gothano et Regiementano traditum
 probare uidetur Struuius, Ueber die lat. Decl. und Coniug., pag. 10 adn.,
 sed cf. animis VII 2, 1; de opif. 19, 2 abnegant B², adnegant P¹,
 corr. P³ 4 parcant (post non), alt. a ex u m. 3, n exp. m. 2 B, portant V
 sua R¹, corr. m. al. hi² B² 5 quos B² 6 num] non BH pos-
 sint V existimari (r in ras. ex t ? m. 2) B uiscera* sua* (duo s er.) B
 7 negant R¹ 8 strangulent R, strangulassent H qui] quin² B²
 9 quin (ante etiamsi) H etiamsi* (c er.) B, etiam se V^{ac} contingat V
 10 ut V addixit ex utuixit P¹ suum B² seruitium R 12 per]
 uel per R errorē (~ m. 2) B 13 uel om. B unus P¹ (corr. P³) V
 oedypi (ypi in ras. ex 6 litt. m. 2) B, ydipodis H duplici scelere] du-
 pliciscere V 14 nefagrium V 15 at] ait H conquaerunt R, con-
 qu*eruntur (a er.) H, conquiruntur V 16 plurimis B liber seducan-
 dis R libris V 17 aut om. B, ut V potestatem H possidendū V
 18 codie V et om. HPV diuitiis B¹ (corr. B²) H 20 satis PV
 ab ex ad V uxoribus V 21 operam H

si homicidium facere nullo modo licet, nec interesse omnino
 conceditur, ne conscientiam perfundat ullus cruor, siquidem
 27 populo sanguis ille praestatur. in scaenis quoque nescio an
 sit corruptela uitiosior. nam et comicae fabulae de stupris
 uirginum loquuntur aut amoribus meretricum, et quo magis 3
 sunt eloquentes qui flagitia illa finxerunt, eo magis senten-
 tiarum elegantia persuadent et facilius inhaerent audientium
 28 memoriae uersus numerosi et ornati. item tragicarum historiae
 subiciunt oculis parricidia et incesta regum malorum et co-
 29 turnata scelera demonstrant. histrionum quoque impudicissimi 10
 motus quid aliud nisi libidines et docent et instigant? quorum
 enervata corpora et in muliebrem incesum habitumque mol-
 30 lita impudicas feminas inhonestis gestibus mentiuntur. quid
 de mimis loquar corruptelarum praeferentibus disciplinam, qui
 docent adulteria, dum fingunt, et simulacris erudiunt ad uera? 15
 quid iuuenes aut uirgines faciant, cum haec et fieri sine pu-
 31 dore et spectari libenter ab omnibus cernunt? admonentur
 utique quid facere possint et inflammantur libidine, quae
 aspectu maxime concitatur, ac se quisque pro sexu in illis

EPITOME 3-561, 4] c. 58, 5-7.

AUCTORES § 27-35] cf. Minuc. Fel. c. 37, 11 s. § 27-31]
 cf. Cyprian. ad Donat. c. 8.

BRHPV] 2 ne] nec H conscientiam] conspiciam P¹ (corr. P²) V
 3 populo] de populo R scaenis P, scenis cett. ex quoq. hoc quoq. (alt.
 q. lin. del.) i. e. quoniam m. 1 ? tum ras. quoq. restitutum, P 4 uitio-
 sior (u. in ras. ex d ? m. 3) B 5 locuntur R, locuntur (exp. m. 3) P,
 loquuntur sic V amatoribus BH 6 post flagitia 3 uel 4 litt. er. P
 7 persuadente (om. et) PV 8 tragicarum B², traicae H 9 parricidia B²,
 parricidia P³ incesta R rerum B malorum (alt. a ex o) B³ cotur-
 nata C (nisi quod co+turnata, er. i uel t B) 10 demonstrant B³
 hist-
 11 rionum (o er.) B 11 qui P¹ (corr. P²) V nisi (e add. m. 1 ?
 exp. m. 3) P 12 muliebri (-em B¹) B³, muliebre R, muliebrem I³
 incesum (m er.) B mollita B³ 13 et impudicas H **caestibus ex
 caestibus ut uid. P¹, **gaestibus P³, cestibus V quid P³ 14 mi-
 nis P¹ (mimis P³) V qui ex quo V 15 dum in ras. ex et ut uid. B³
 simulatis edd. at uero H 16 quid B³ uirgines*** (aut ? er.) B
 faciunt V^{ac} 17 ab omnibus libenter H 18 libidine B¹, corr. B³ quae
 B¹, qui B³ 19 concitantur B²

imaginibus praefigurat probantque illa, dum rident, et adhae-
 rentibus uitii corruptiores ad cubacula reuertuntur, nec pueri
 modo, quos praematuris uitii imbui non oportet, sed etiam senes,
 quos peccare iam non decet. circensium quoque ludorum 32
 5 ratio quid aliud habet nisi leuitatem uanitatem insaniam?
 tanto namque impetu concitantur animi in furorem, quanto
 illic impetu curritur, ut iam plus spectaculi exhibeant qui
 spectandi gratia ueniunt, cum exclamare et efferri et exsilire
 coeperint. uitanda ergo spectacula omnia, non solum ne quid 33
 10 uitiorum pectoribus insidat, quae sedata et pacifica esse debent,
 sed ne cuius nos uoluptatis consuetudo deleniat et a deo atque
 a bonis operibus auertat. nam ludorum celebrationes deorum 34
 festa sunt, siquidem ob natales eorum uel templorum nouorum
 dedicationes sunt constituti. et primitus quidem uenationes, 35
 15 quae uocantur munera, Saturno sunt attributae, ludi autem
 scaenici Libero, circenses uero Neptuno. paulatim tamen et
 ceteris diis idem honos tribui coepit singulique ludi nominibus
 eorum consecrati sunt, sicut Sennius Capito in libris specta-
 culorum docet. si quis igitur spectaculis interest ad quae re- 36

EPITOME 4—12] c. 58, 8 s. 12—19] c. 58, 1 s. 19—562, 2]
 c. 58, 9.

AUCTORES 18 Sennius Capito] cf. Hertzium, Sennius Capito,
 pag. 18. 27.

BRHPV] 1 praefigurat sic V probantque (n in ras. ex 2 litt. m. 2) B
 illa* (m cr.) B 2 corruptiones V 3 praematuris B^{ar} (alt. i er.) V
 senes om. V 4 docet B¹, corr. B² post quoque s. l. et B² 7 uti
 amplius H expectaculi BV exhibent H, exhibeant PV 8 ueniant B¹,
 corr. B³ exclamari B¹, corr. B³, ea clamare H efferri R, efferri P³
 exilire R, exilire V 9 non solum ne] malum ne (ma in ras. m. 2, —et—
 m. 3) B 10 insideat R, insidiat P; cf. pag. 562, 20 11 nec B^{ar}V post
 cuius add. quā P³ delinuat H, deleniat (corr. m. 3) P 12 boni**s
 (bu er.) B 13 temporum HPV nouorum] bonorum H 14 et imprimi-
 titus R quidem om. B uenerationes H 15 quae] et quae cum Lipsio
 Saturn. I 5 Ritschellus, opusc. IV 638; cf. Epit. 58, 1 adtributae
 RHPV, attributa B, sic ludi (a er.) H, laudi (a exp. et lin. del. m. 1
 et 3) P 16 scenici B¹ (corr. B²) HP¹ (corr. P³) V 17 diis B², deis P
 item B¹, corr. B³ 18 sennius BHPV (quod propter errorem editorum
 Sennius scribentium moneo), om. R 19 ad quae] atque BRP¹, corr.
 P³, adque HV

ligionis gratia conuenitur, discessit a dei cultu et ad deos so-
contulit, quorum natales et festa celebrauit.

- 1 21. Aurium uoluptas ex nocum et cantuum suauitate per-
cipitur, quae scilicet tam uitiosa est quam oblectatio illa de
2 qua diximus oculorum. quis enim non luxuriosum ac nequam 5
putet eum qui scaenicas artes domi habeat? atquin nihil refert
utrumne luxuriam solus domi an cum populo exerceas in
3 theatro. sed iam de spectaculis dictum est. restat unum
quod est nobis expugnandum, ne capiamur iis quae ad sensum
intimum penetrant. nam illa omnia quae uerbis carent, id 10
est aeris ac neruorum suaues soni possunt facile contemni,
4 quia non adhaerent nec scribi possunt. carmen autem com-
positum et oratio cum suauitate decurrens capit mentes et
quo uoluerit inpellit. inde homines litterati cum ad religionem
dei accesserint ab aliquo inperito doctore fundati, minus cre- 15
5 dunt. aduerti enim dulcibus et politis siue orationibus siue
carminibus diuinarum litterarum simplicem communemque ser-
monem pro sordido aspernantur: id enim quaerunt quod sen-
sum demulceat, persuadet autem quidquid suaue est et animo
6 penitus, dum delectat, insidit. num igitur deus et mentis et 20
uocis et linguae artifex diserte loqui non potest? immo uero

EPITOME c. 21] c. 58, 6 s.

AUCTORES 13 s.] cf. Cic. de or. I 8, 30.

B(G)RHPV] 1 conuenit BR a dei* (a er.) B 3 uoluptas B
ex] et B cantuum B² percipitur B¹, percipitur B³ 4 ille V 6 sce-
nicias BH adquid B¹, adquin B³, atquin (exp. m. 3) P 7 luxuri*am
(os er.) B 8 dictū (~ m. 2) B est om. R 9 his BHP^{ar} (iis ras.
ex his) V qui B¹, corr. B² sensū (~ m. 2) B 10 penetrauit B²
nam ex nec V 11 suauis B 12 exscribi R carmen P¹, s. l. et ras.
corr. P³, carmen ex carmen V¹, carmen corr. V² 13 decurrens R,
quod coniecerat Buenemannus conl. IV 18, 12; V 1, 10; decipiens (n s. l.
B¹) BHPV 14 religionē (~ m. 3) P ab Ad religionem incipit co-
dicis G pag. 149 (79) paene tota lecta 15 accesserint P, accesserit (~
m. 2) V post accesserint hoc si non fuerint B (sed s. l. add. B³) R
a perito aliquo R inperito (imp- H) GH, inperito V², perito BRPV¹
munus H 17 sermonem** (et er.) B 18 aspernantur B¹ 20 insidet
(-dit B¹) B², insidit ex insidat V; cf. pag. 561, 10 mentes B¹, corr. B³
21 diserti V sūmma uero immo (corr. m. 1 ?) B

summa prouidentia carere fūco uoluit ea quae diuina sunt, ut
omnes intellegent quae ipse omnibus loquebatur. ergo qui 7
ueritati studet, qui non uult se ipse deicere, abiciat inimicas
ac noxias uoluptates, quae animam uitiant ut corpus cibi dulces:
5 praeferantur uera falsis, aeterna breuibus, utilia iucundis. nihil 8
aspectu gratum sit nisi quod iuste, quod pie fieri uideas, nihil
auditu suaue nisi quod alit animam melioremque te reddit,
maximeque hic sensus non est ad uitium detorquendus, qui
nobis ideo datus est, ut doctrinam dei percipere possemus.
10 itaque si uoluptas est audire cantus et carmina, dei laudes 9
canere et audire iucundum sit. haec est uoluptas uera quae 10
comes est et socia uirtutis, haec non est caduca et breuis ut
illae quas adpetunt qui corpori ut pecudes seruiunt, sed per-
petua et sine ulla intermissione delectans. cuius terminos si 11
15 quis excesserit nihilque aliud ex uoluptate petierit nisi ipsam
uoluptatem, hic mortem meditatur, quia sicut uita perpetua
in uirtute est, ita mors in uoluptate. qui enim temporalia 12
maluerit, carebit aeternis, qui terrena praetulerit, caelestia non
habebit.

B(G)RHPV 2 intellegunt *B*¹, corr. *B*³ quae ipse] quae ipsius
ut ipse *R* omnibus ipse *P* 3 ueritati* *B* deicere *R*, decipere *cett.*, sed
cf. II 12, 17 et adn. crit.; III 29, 15; IV 27, 17 4 no[l]untates *G* uitiant
Buenemannus, subiciat *B*¹, subiciunt *B*², subiciant *G*, sibi uitiant *R*,
subiciunt *H*, sibi uinciant *P*, sibi uinceant *V*; praeterea illiciunt uel
sibi subiciunt, uitiant *coni. Buenemannus*, suffocant *Heumannus*, sibi uin-
ciant alii *edd.*; subuitiant scriberem, si haec uox non careret auctore; ui-
tiauit recepi, sibi et sub in *codd.* ex proximo cibi, ad quod transiluisset
librarius archetypi, correcta esse coniciens cibi] sibi *V* dulces] ducas
*B*¹, corr. *B*² 5 praeferuntur *G* uera falsis aeterna om. *G* falsi *V*
[br]ebibus *G* 6 iure *B*¹, corr. *B*³ nihil *B*³ 7 auditu* (s ? *er.*) *B*
auditu suane *P*¹, corr. *P*³, auditus uane *V* alet *B* te *del.* *P*³ 9 data
*P*¹, corr. *P*³ possimus *B*, (po)[ssimus] *G* 10 itaque] ita est *P*¹, corr. *P*³
11 **iucundum (in ? *er.*) *B*, [etiucun]d[u](m) *G* 12 est (ante et) *B*³
breuis sed illa (s et a *add. m.* 2, sed ex et *m.* 3) *B* 13 illa *R* qui]
quae *B* uelut *BH*, ne[lut] *G* 14 cuius] cumius *P*¹, m *del.* *P*³, cum-
uis *V*¹ in cuius t[er] desinit codicis *G* pag. 149 (79), sequitur pag. 150
(80), cuius in *uerss.* 1—22 et 30. 31 multa legi poterant 15 uoluntate *V*
17 uolu[n]t[er] *G* temporaria *B*³ (-lia *B*¹) *PV* 18 et caruerit *B*¹,
et carebit *B*³ terrena praetulerit *V*¹, terrena prae *del.* et s. l. terrena
per scr. *V*²

- 1 22. Ad uoluptates autem saporis et odoris, qui duo sensus
ad solum corpus pertinent, nihil est quod a nobis disputetur,
nisi forte quis exigit ut dicamus turpe esse sapienti ac bono,
si uentri et gulae seruiat, si unguentis oblitus aut floribus
coronatus incedat: quae qui facit, utique insipiens et ineptus 5
2 et nihili est et quem ne odor quidem uirtutis attigerit. for-
tasse quispiam dixerit 'cur ergo illa facta sunt, nisi ut iis
fruemur?' at enim saepe iam dictum est uirtutem nullam fu-
turam fuisse, nisi haberet quae opprimeret. itaque fecit omnia
3 deus ad instruendum certamen rerum duarum. ergo inlece- 10
brae istae uoluptatum arma sunt illius cuius unum opus est
expugnare uirtutem iustitiamque ab hominibus excludere. his
blandimentis et suauitatibus titillat animas: scit enim quia
4 mortis est fabricatrix uoluptas. nam sicut deus hominem
ad uitam non nisi per uirtutem ac laborem uocat, ita ille ad 15
mortem per delicias ac uoluptates, et sicut ad uerum bonum
per fallacia mala, sic ad uerum malum per fallacia bona per-
uenitur. cauenda sunt igitur oblectamenta ista tamquam la-
quei et plagae, ne suauituum mollitie capti sub dicionem
mortis cum ipso corpore redigamur, cui nos manciparimus. 20
1 23. Venio nunc ad eam quae percipitur ex tactu uoluptatem:
qui sensus est quidem totius corporis. sed ego non de orna-

8 saepe iam dictum est] cf. ad Epit. 24, 10.

EPITOME 1—6] c. 57, 6. 10—20] c. 57, 5 (a quibus omnibus);
cf. c. 24. 18—20] c. 58, 9 renuntiandum — incidamus.

B(G)RHPV] 1 at B doloris V 3 forte B² sapientia B^{ar}P¹,
alt. a del. P² 4 gulae H unguentis R aut] ac edd. 5 ineptus]
ineptus est R 6 nihil GHV et (ante quem) om. R 7 iis RP²
in ras. corr., his BHP¹V 9 nisi] nihil P habent (corr. m. 3) P
opprimeret B² itaque] idque (h et a er.) B omne B² 10 instru-
endum B, [struendum] G 12 iustitiamque B² his] Bis H 13 ti-
tillas B¹, corr. B³ 15 ad uitam B³ 16 ac] ad B¹, corr. B², et R
uoluptatē (s er., ~ add. m. 3) B ad B [bon]um[e]rum G
17 fallaciā (~ er.) mala (m er.) B mala — fallacia om. P bona] hic
fere desinit codicis G pag. 150 (80) 18 oblecta V tamquam] quam
P¹ (corr. P²) V 19 mollitiae BHV, molliti R, mollitiē P^{ar}, ras. in -tie
corr. capta P 20 redigamur R mancipamus B, mancipari oportet
H, mancipauimus edd.

mentis ac uestibus, sed de sola libidine dicendum mihi puto,
 quae maxime coercenda est, quia maxime nocet. cum excogi- 2
 tasset deus duorum sexuum rationem, adtribuit iis ut se in-
 uicem adpeterent et coniunctione gauderent. itaque arden-
 5 tissimam cupiditatem cunctarum animantium corporibus ad-
 miscuit, ut in hos adfectus audivissime ruerent eaque ratione
 propagari et multiplicari genera possent. quae cupiditas et 3
 adpetentia in homine uehementior et acrior inuenitur, uel quia
 hominum multitudinem uoluit esse maiorem uel quoniam uir-
 10 tutem soli homini dedit, ut esset laus et gloria in coercendis
 uoluptatibus et abstinence sui. scit ergo aduersarius ille 4
 noster quanta sit uis huius cupiditatis, quam quidam necessi-
 tatem dicere maluerunt, eamque a recto et bono ad prauum
 et malum transfert. inlicita enim desideria inmittit, ut aliena 5
 15 contaminent quibus habere propria sine delicto licet. obicit
 quippe oculis inritabiles formas suggeritque fomenta et uitii
 pabulum subministrat; tum in intimis uisceribus stimulos omnes 6
 conturbat et commouet et naturalem illum incitat atque in-
 flammat ardorem, donec inretitum hominem implicatumque de-
 20 cipiatur. ac ne quis esset qui poenarum metu abstinere alieno, 7
 lupanaria quoque constituit et pudorem infelicitum mulierum
 publicauit, ut ludibrio haberet tam eos qui faciunt quam quas
 pati necesse est. his obscenitatibus animas ad sanctitatem 8
 25 genitas uelut in caeni gurgite demersit, pudorem extinxit, pu-
 dicitiam flagitauit. idem etiam mares maribus adplicuit et

EPITOME 15—20] c. 57, 8 quae autem — uoluptatem

EXPILOTORES § 7] Isidor. orig. XVIII 42, 2.

BRHPV] 1 ac] aut PV 2 coercenda C quia] quae R 3 iis RP³
 in ras. corr., his BHP¹V 7 possint B 8 quiw P³ 9 quoniam]
 quia B 10 nomini B¹, corr. B³ esset] est H coercendis PV 11 et
 om. P 12 necessitate^m B³ 14 malum B, ad malum cett. trans-
 tulerunt P 15 contaminet H obicit om. R obicit — oculis] obicit-
 que prae oculis B 17 sumministrat R tum om. B in om. H sti-
 mulus B omnis B¹ (corr. B²) PV 18 adque B² 19 inrititum B¹,
 corr. B² 21 lupanaria B 22 aut B² 23 hinc H, hic P¹ (corr. P³) V
 animus V 24 genitus V caeni B³ gurgitem PV flagitauit] pro-
 fligauit codd. recent. et edd., flagitiauit Fasitellius, exagitauit Volkmannus,
 obseru. misc. 1872, pag. 14 25 adplicuit B, admiscuit cett.; cf. Petron. c. 25

nefandos coitus contra naturam contraque institutum dei machinatus est. sic imbuit homines et armauit ad nefas omne.
 9 quid enim potest esse sanctum iis qui aetatem inbecillam et praesidio indigentem libidini suae depopulandam foedandamque
 10 substrauerint? non potest haec res pro magnitudine sceleris 5 enarrari. nihil amplius istos appellare possum quam inpios et parricidas, quibus non sufficit sexus a deo datus, nisi etiam suum sexum profane ac petulanter inludant. haec tamen apud
 11 illos leuia et quasi honesta sunt. quid dicam de iis qui abominandam non libidinem, sed insaniam potius exercent? piget 10 dicere, sed quid iis fore credamus quos non piget facere? et tamen dicendum est, quia fit: de istis loquor quorum teter-
 12 rima libido et execrabilis furor ne capiti quidem parcit. quibus hoc uerbis aut qua indignatione tantum nefas prosequar? uincit officium linguae sceleris magnitudo. cum igitur libido 15 haec edat opera et haec facinora designet, armandi aduersus
 13 eam uirtute maxima sumus. quisquis affectus illos frenare non potest, cohibeat eos intra praescriptum legitimi tori, ut et illud quod auide expetit consequatur et tamen in peccatum
 14 non incidat. nam quid sibi homines perdituri uolunt? nempe 20 honesta opera uoluptas sequitur: si ipsam per se adpetunt, iusta et legitima frui licet. quodsi aliqua necessitas prohibebit, tum uero maxime adhibenda uirtus erit, ut cupiditati continentia reluctetur. nec tantum alienis toris quaeque attin-

EPITOME 17—568, 12] 57, 3; 59, 6; 61, 6—8.

BRHPV] 2 hominem B 3 potest R² iis RP³ in ras. corr., his BHP¹V 4 **depulandam (in ? er.) B foedadamque sic RP¹, corr. P³ 5 substrauerint B² 6 appella're V² 7 parridas BP¹ (corr. P³) V sufficiat H 8 haec] hac R¹ uerba haec tamen—quidem parcit (13) om. H 9 iis R¹, his BR²HPV abhominandam V² 11 quid iis R¹, quid de his R², quid his BP, qui his V tradamus V 12 tæterrima B³ 13 parcat B¹, corr. B³ 15 uicit BRHV 16 edat] et H operam B designet B, dissignet cett. 17 maxime R 19 et in ras. ex ad ut uid. B³, est** (s et ut er.) P, est V expedit P¹ (corr. P¹) V im P 21 honesta opera (duo ~ add. m. 1 ?) B uoluntas B ipsa B 22 quodsi] etsi B cohibebit R, prohibet H 23 maxime (a er.) B, maxima PV 24 alienis (exp. m. 1 uel 2) R toris (i er.) B, tori R quae BH

gere non licet, uerum etiam publicis uulgatisque corporibus
abstinendum deus praecipit docetque nos, cum duo inter se
corpora fuerint copulata, unum corpus efficere. ita qui se
caeno immerferit, caeno sit oblitus necesse est. et corpus qui-
dem cito ablui potest, mens autem contagione impudici corporis
inquinata non potest nisi et longo tempore et multis bonis
operibus ab ea quae inhaeserit conluuione purgari. oportet
ergo sibi quemque proponere duorum sexuum coniunctionem
generandi causa datam esse uiuentibus eamque legem his
affectibus positam, ut successionem parent. sicut autem dedit
nobis oculos deus non ut spectemus uoluptatemque capiamus,
sed ut uideamus propter eos actus qui pertinent ad uitae ne-
cessitatem, ita genitalem corporis partem, quod nomen ipsum
docet, nulla alia causa nisi efficiendae subolis accepimus. huic
diuinae legi summa deuotione parendum est. sint omnes qui
se discipulos dei profitebuntur ita morati et instituti, ut in-
perare sibi possint. nam qui uoluptatibus indulgent, qui
libidini obsecuntur, hi animam suam corpori mancipant ad
mortemque condemnant, quia se corpori addixerunt, in quod
habet mors potestatem. unus quisque igitur quantum potest
formet se ad uerecundiam, pudorem colat, castitatem conscientia
et mente tueatur: nec tantum legibus publicis pareat, sed sit
supra omnes leges qui legem dei sequitur. quibus bonis si

AUCTORES 1—3 (docetque)] I Cor. 6, 16.

BRHPV] 2 praecipit B, praecepit cett. 4 caeno (ante sit) B³
5 corporis impudici B 6 temporis B 7 inhaeserit (a m. 3, n. er.) B,
inhaeserint P¹, alt. n. del. P³, inheserunt V conluuione B¹, corr. B¹
8 quemquem B¹, alt. m. del. B³ proponere V 10 adfectibus HPV
11 expectemus B — ad uoluptatemque capiamus in mg. ¶ qua capiamur
m. post. R 12 actus B¹, corr. B³ 14 effigiendae P¹ (effigiendae
P²) V suboles B¹, corr. B² huic — legi om. B¹, huic s. l. add. B³
15 diuina (m. er.) H legis R est] ut B sint B³, sintque R
16 ut B³ imperare B, imperare cett. 17 nam (am in ras. ex 3 uel
4 litt., quarum prima o, m. 3) B 18 obsequuntur B, obsequuntur HPV
hi B¹ ad mortemque] mortemque B 19 addixerunt R quo BV
21 pudoremque BPV conscientiam B 22 mentē (~ exters.) B
23 omnis RPV dei B³

- adsueuerit, iam pudebit eum ad deteriora desciscere: modo placeant recta et honesta, quae melioribus iucundiora sunt
 23 quam praua et inhonesta peioribus. nondum omnia castitatis officia exsecutus sum: quam deus non modo intra priuatos parietes, sed etiam praescripto lectuli terminat, ut cum quis
 24 habeat uxorem, neque seruam neque liberam habere insuper uelit, sed matrimonio fidem seruet. non enim, sicut iuris publici ratio est, sola mulier adultera est quae habet alium, maritus autem etiamsi plures habeat, a crimine adulterii so-
 25 lutus est, sed diuina lex ita duos in matrimonium, quod
 26 est in corpus unum, pari iure coniungit, ut adulter habeatur quisquis compagem corporis in diuersa distraxerit. nec ob
 27 aliam causam deus cum ceteras animantes suscepto fetu ma- ribus repugnare uoluisset, solam omnium mulierem patientem uiri fecit, scilicet ne feminis repugnantibus libido cogeret uiros
 28 aliud adpetere eoque facto castitatis gloriam non tenerent. sed neque mulier uirtutem pudicitiae caperet, si peccare non posset. nam quis mutum animal pudicum esse dixerit, quia suscepto fetu mari repugnat? quod ideo facit, quia necesse est in do-
 29 lorem atque in periculum ueniat, si admiserit. nulla igitur laus
 30 est non facere quod facere non possis. ideo autem pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis est, sed uoluntaria. ser-

EPITOME 22—569, 18] c. 61, 8 sed sicut — teneatur.

EXPILATORES § 26] Isidor. orig. XI 2, 19. 20 nulla — possis] Ps.-Seneca de moribus 4.

B(G)RHPV] 1 iam] tum *H* desuescere *R*, descendere *PV* 2 me-
 rioribus *P*¹ (corr. *P*²) *V* iucundiara *V* 3 inhonesta *B*¹, honesta *R*
 non *R* 4 ab Officia incipit codicis *G* pag. 151 (137), cuius in uerss. 1—9
 pleraque legi poterant quae *B*¹ (corr. *B*²) *G* 5 praescripto] intra (s. l.
 m. 2) praescriptos *B*, intra praescripto *G* terminauit *B* 6 neque ante
 seruam] nequam *B* 7 publici iuris *R* 9 maritum *B*¹, corr. *B*²
 autē] si ut uid. *B*¹, autem] si in ras. corr. *B*² pluris *RV*, p¹u¹ris (1 er.) *P*
 10 matrimonio *P* 11 est in om. *R* 12 quisq; (i. e. -que) *V* com-
 pagem] partem *B* 13 foetū (~ er.) *H* 17 possit *B* 18 multum *RP*^{ar}
 duxerit *PV* qui *R*, quod *H* susceptū (~ m. 2) *B* 19 f. etu *B*
 ideo (id in ras. corr. et eo add. m. 2) *B* 20 in om. *B* ⁴¹se (⁴¹ m. 2) *V*
 21 tacere (post quod) *R* pudicitia (t ex a m. 2) *V* 22 laudantur *P*¹
 (n expunx. *P*²) *V*^{ar}

uanda igitur fides ab utroque alteri est, immo exemplo continetiae docenda uxor ut se caste gerat. iniquum est enim ut id exigas quod praestare ipse non possis. quae iniquitas effecit profecto ut essent adulteria, feminis aegre ferentibus
 5 praestare se fidem non exhibentibus mutuam caritatem. denique nulla est tam perditionis pudoris adultera quae non hanc causam uitii suis praetendat, iniuriam se peccando non facere, sed referre. quod optime Quintilianus expressit. homo inquit neque alieni matrimonii abstinens neque sui custos
 10 — quae inter se natura conexas sunt. nam neque maritus 31 circa corrumpendas aliorum coniuges occupatus potest uacare domesticae sanctitati et uxor cum in tale incidit matrimonium, exemplo ipso concitata aut imitari se putat aut uindicare. cauendum igitur, ne occasionem uitii nostra intemperantia 32
 15 demus, sed adsuescant inuicem mores duorum et iugum paribus animis ferant: nos ipsos in altero cogitemus. nam fere in hoc iustitiae summa consistit, ut non facias alteri quicquid ipse ab altero pati nolis. haec sunt quae ad continentiam 33
 praecipiuntur a deo. sed tamen ne quis diuina praecepta circumscribere se putet posse, adduntur illa, ut omnis calumnia
 20 et occasio fraudis remoueat, adulterum esse qui a marito

EPITOME 16—18] c. 55, 3. 19—570, 3] c. 61, 8.

AUCTORES 8] cf. Quintiliani declam. ed. Ritter, praef. pag. III adn. 17 ut non facias — nolis] praeter Matth. 7, 12 et Publil. Syr. 2 cf. Doctrin. XII Apostol. I 2 (cf. supra ad c. 3). 20 ss.] Matth. 5, 32; 19, 9.

EXPILOTORES 16—18] cf. Orientii commonit. I 195—198.

B(G)RHPV 1 imo *BRP*¹ (corr. *P*²) *V* 2 a Docenda incipit codicis *G* pag. 152 (138) paene tota lecta; uers. 31 cum margine resectus est caste gerat] castigarat *V*¹, s. l. corr. *V*² inicum *GR* 3 exigas] ex[e]as *G* iniquita**s (te er.) *V* 4 effecit *GRV*, id effecit *H* ut essent] e[s]se *G* *aegre *B*, haef[g]re *G* 5 exibentibus *GV*, exigentibus *R* 8 sed referre *B*³ quintilianus *PV* 9 nequā (~ m. 3) *B* matrimonia *P*¹, corr. *P*² abstinens] appetens *B* neque om. *B* 10 uerba quae — conexas sunt Quintiliano tribuunt edd. nam neque] namq. *B*, namque *G* 12 sanctitatis] scī *G* 13 **imitari *P*, inimitari *V* uindicare edd., uindicari *C* 14 igitur] ergo *BR* 16 fer+e (r ? er.) *B*, ferat *G* 17 consistet *B*, constitit *R* non om. *P*¹ (s. l. *P*²) *V* 18 nolis] nobilis *V* 20 addantur *H* illi *P*^{ac} (corr. *P*¹⁷) *V* 21 occasio *V* adulterum (et enim) Heumannus in (a)[d]ulterum esse desinit codicis *G* pag. 152 (138)

dimissam duxerit et eum qui praeter crimen adulterii uxorem
dimiserit, ut alteram ducat: dissociari enim corpus et distrahi
34 deus noluit; praeterea non tantum adulterium esse uitandum,
uerum etiam cogitationem, ne quis aspiciat alienam et animo
concupiscat: adulteram enim fieri mentem, si uel imaginem 5
35 uoluptatis sibi ipsa depinxerit. mens est enim profecto quae
peccat, quae immoderatae libidinis fructum cogitatione con-
36 plectitur, in hac crimen est, in hac omne delictum. nam
etsi corpus nulla sit labe maculatum, non constat tamen pu-
dicitiae ratio, si animus incestus est, nec inlibata castitas 10
37 uideri potest, ubi conscientiam cupiditas inquinauit. nec uero
aliquis existimet difficile esse frenos inponere uoluptati eamque
uagam et errantem castitatis pudicitiaeque limitibus includere,
cum propositum sit hominibus eam uincere ac plurimi beatam
atque incorruptam corporis integritatem retinuerint multique 15
38 sint qui hoc caelesti genere uitae felicissime perfruantur. quod
quidem deus non ita fieri praecipit tamquam adstringat, quia
generari homines oportet, sed tamquam sinat. scit enim quan-
tam his adfectibus inposuerit necessitatem. si quis hoc in-
quit facere potuerit, habebit eximiam incomparabi- 20
39 lemque mercedem. quod continentiae genus quasi fasti-

EPITOME 3—11] c. 61, 9 s. (— pectus).

AUCTORES 4 ne quis — concupiscat] Matth. 5, 28. 19] locus
ignotus; cf. tamen I Cor. 7, 7 s.; Matth. 19, 12.

BRHPV] 1 dimissam duxerit] duxerit (*sed i in ras. ex a m. 2*)
eiectam *B* adulteri *P*¹ (*corr. P*³) *V* 2 ducat *om. R* 3 non] *ñ ex*
*alia litt. P*³ 4 cogitatum *in ras. ex cogitationē P*¹⁷ 6 uoluptatis]
uoluptatis aliquam *R* enim profecto est *H* 7 immoderate (*t exp.*
m. 1, a s. l. m. 2 sic) *B*, immoderate (*im- P*) *HPV*, -te *P*³ 8 nam etsi]
manet si *B* 9 consistat *B* rātio pudicitiae (*corr. m. 1 ?*) *B* 10 in-
caestus *R* inlibata *V* 11 potest *B*² 13 pudicitiaeque *V* 14 cum
*in ras. P*¹⁷, nec *V* sit propositum *H* eam *codd. recent. et edd.*, etiam *C*
15 atque *P*³ retinuerint (*alt. i ras. ex u*) *B* 17 deus *om. B* prae-
cipit *R*, praecepit *cett.* post praecepit *s. l. deus B*³ absteineat *ex*
adstringat *B*² quō *B* 18 tamquam sinat] tamquam qui libertatem arbi-
trio largiatur *R* quantum *B*¹, *corr. B*² 20 eximiam (*a ex u*) *P* in-
comparabilemque* (*in ex.*) *H*

gium est omnium consummatioque uirtutum. ad quam si quis eniti atque eluctari potuerit, hunc seruum dominus, hunc discipulum magister agnoscet: hic terram triumphabit, hic erit consimilis deo, qui uirtutem dei cepit. haec quidem difficilia uidentur, sed de eo loquimur cui calcatis omnibus terrenis iter in caelum paratur. nam quia uirtus in dei agnitione consistit, omnia grauius sunt, dum ignores, ubi cognoris, facilia: per ipsas difficultates nobis exeundum est, qui ad summum bonum tendimus.

24. Nec tamen deficiat aliquis aut de se ipse desperet, si aut cupiditate uictus aut libidine impulsus aut errore deceptus aut ui coactus ad iniustitiae uiam lapsus est. potest enim reduci ac liberari, si eum paeniteat actorum et ad meliora conuersus satis deo faciat. quod fieri posse Cicero non putauit, cuius haec in Academico tertio uerba sunt: quod si liceret ut iis qui in itinere deerrauissent, sic uitam deuiam secutis corrigere errorem paenitendo, facilius esset emendatio temeritatis. licet plane. nam si liberos nostros, cum delictorum suorum cernimus paenitere, correctos

EPITOME 10—573, 12] c. 62, 1 s.

AUCTORES 15] Acad. post. frg. 16.

BRHPV] 1 omnium consummatioque (consumatioque H, consummatioque P) C, omniumque consummatio edd. 2 eniti atque] enitat quae H luctari R doñs ex deus B 3 agnoscit B, agnoscit (i ex e m. 2 uel 3) P triumphabit B², triumphauit (triumf- PV) HP¹ (corr. P²) V 4 erit om. HP¹ (s. l. P²) V similis R coepit H; cepit edd. difficili H 6 nam quia H, namque (namq. P) BPV, nam si R 7 dum R, dumquae, exp. m. 3 B, dumquae H, dumq. P, dumque V; an dum (deum) uel (eum) ? Thilo ubi cognoris del. P² cognoueris R² 8 facultates R exeundū (m. 2) B 10 aut] ac R 12 ad] aut B, a H iustitiae H uia BH 13 paeniteat B³ actorum (v s. l. er., quod add. m. 2 ?) P 14 faciat B² 15 tertia P¹, corr. P³ uerba (a in ras. ex o uel eodem a m. 2) B 16 ut iis] uitis B, ut his H, his (om. ut) PV 17 secutis edd., secutus BP¹V, secutos RHP³ paenitendo B² 18 emendatio (t ex e m. 2) B, emendatio R² plane (a ras. ex m. s. l. a er., quod add. m. 2) P sive P² 19 paeniterecorrectos (distinctionem add. m. 2) B

esse arbitramur et abdicatos abiectosque rursus tamen susci-
 4 patris paenitendo posse placari? ergo idem dominus ac parens
 indulgentissimus remissurum se paenitentibus peccata promittit
 et obliteraturum omnes iniquitates eius qui iustitiam denuo 5
 5 coeperit operari. sicut enim nihil prodest male uiuenti ante
 actae uitae probitas, quia superueniens nequitia iustitiae opera
 deleuit, ita nihil efficiunt peccata uetera correcto, quia super-
 6 ueniens iustitia labem uitae prioris aboleuit. quem enim
 facti sui paenitet, errorem suum pristinum intellegit, ideoque 10
 Graeci melius et significantius *μετάνοιαν* dicunt quam nos
 Latine possumus resipiscentiam dicere. resipiscit enim ac men-
 tem suam quasi ab insania recipit quem errati piget, casti-
 gatque se ipsum dementiae et confirmat animum suum ad
 rectius uiuendum: tum illud ipsum maxime cauet, ne rursus 15
 7 in eosdem laqueos induatur. denique muta quoque animalia
 cum fraude capiuntur, si aliquo se modo in fugam extricaue-
 rint, fiunt postmodum cautiora uitantque semper ea omnia in
 8 quibus dolos insidiasque senserunt. sic hominem paenitentia
 cautum ac diligentem facit ad euitanda peccata in quae semel 20
 9 fraude deciderit. nemo enim potest esse tam prudens, tam

BRHPV 1 arbitramur (*alt. a in ras. ex e ? m. 3*) *B* rursum *B*
ante suscipimus *s. l.* sustentamus *P*² suscipiamus foueamus amplectemur
sic H 2 disperemus *B*, desperamus *P* ueri] dei *PV* 3 posse]
 non posse *B* 4 promittit *B*² 5 et *om. R* obliteraturum (*t. er.*) *H*,
 obliteraturum *P*³ 6 prodeest *B* uiuendi (*corr. m. 2*) *V* 7 prauitas
*B*¹, *corr. B*³ operam *B* 8 delebit *B*¹, *corr. B*³ officiū *P*¹, officiū *P*²
uetera] et uitia *R*, uera *P*¹ (*corr. P*²) *V* correpto *H*^{ac} 9 abolebit (*b*
ex u) *B*², oboleuit *P*¹, *pr. o in a corr. P*² quem enim] is enim quē, *P*²
 10 ante errorem *fort. is excidit* 11 *METANOIAN B*, metanocean *RHP*,
 metanocean *V* 12 Latine *om. B* dicere resipiscit enim *om. R* re-
 sipiscit *B* ac] aut *B*¹, *corr. B*³ 13 quasi *om. PV* recepit *B*¹,
*corr. B*³ quem errati] quem enim *B*¹, errati *s. l. B*³ pudet *H in*
*ras. ex piget P*² 14 suum *om. R* 15 rectius *V*² 16 laqueos in-
 ducatur] laqueatur *R* inducatur *BH edd., sed cf. III 1, 8; VI 12, 13*
multa R 17 extricauerint *V* 18 semper ea] eo semper *H* 19 sic
(si in ras. et c ex e ? m. 3) *B* 20 euitanda *B*², uitanda *R* 21 de-
 cederet *B*¹, decederit *B*²

circumspectus, ut non aliquando labatur. et ideo deus in-
becillitatem nostram sciens pro sua pietate aperuit homini
portum salutis, ut huic necessitati, cui fragilitas nostra sub-
iecta est, medicina paenitentiae subueniret. ergo quicumque
5 aberrauerit, referat pedem seque quam primum recipiat ac
reformet.

sed reuocare gradum superasque euadere ad auras, 10
hoc opus, hic labor est.

degustatis enim male iucundis uoluptatibus uix diuelli ab iis
10 possunt: facilius recta sequerentur, si earum suauitates non
attigissent. sed eripiant se malae seruituti: condonabitur
iis error omnis, si errorem suum uita meliore correxerint.
nec lucrari se quisquam putet, si delicti conscium non habebit: 11
scit ille omnia in cuius conspectu uiuimus, nec si uniuersos
15 homines celare possumus, deum possumus, cui nihil abscon-
ditum, nihil potest esse secretum. Exhortationes suas Seneca 12
mirabili sententia terminauit. magnum inquit nescio quid
maiusque quam cogitari potest numen est, cui uiuendo
operam damus. huic nos adprobemus. nihil prodest
20 inclusam esse conscientiam, patemus deo. quid uerius 13

EPITOME 13—575, 9] c. 61, 10 (— potest).

AUCTORES 7 s.] Verg. Aen. VI 128 s. 17] frg. 24.

BRHPV] 1 circumspectus B² inbetillitatem V 2 timens ut uid.
B¹, **sciens B² pietate] fidelitate R 3 fragilitas (r m. 2, li m. 3) B
4 medicina* (e er.) H paenitentiae B³ 5 quam om. H recipiant
ac reforment H 7 gredum (e del.) B superasq. (q. in ras. ex se
m. 2) P aures V 8 hoc (o in ras. ex i ? m. 3) B hic (i in ras. ex
o m. 2) B est cum parte marginis abscissum, V 9 iis R, his cett.
11 sed] sed si (si s. l. add. P³) HP se] si V seruitutis H 12 iis R,
his cett. meliori B¹, corr. B², meliora V 13 delictis B, delicto P¹
(corr. P³) V habet P¹ (corr. P²) V 15 deum possumus] eum late-
mus R deum ras. ex dñm H post deum s. l. ñ P² absconditū B¹,
absconditū B², absconditū B³ 16 exortationes H, Exortationes V
17 admirabili* (a er.) B (sed cf. pag. 575, 2), mirabili* (s er.) H inquit]
igitur H 18 maiusque, P² nomen H^{ac} cuius uiuendi PV 19 opera H
post adprobemus in fine uersus add. nā P² 20 inclusam — conscientiam]
inclusa conscientia B

- dici potuit ab eo qui deum nosset quam dictum est ab homine
 uerae religionis ignaro? nam et maiestatem dei expressit ma-
 iorem esse dicendo quam ut eam cogitatio mentis humanae
 capere posset, et ipsum ueritatis attigit fontem sentiendo uitam
 hominum superuacuum non esse, ut Epicurei uolunt, sed deo
 ab iis operam uiuendo dari, siquidem iuste ac pie uixerint. 5
 14 potuit esse uerus dei cultor, si quis illi monstrasset, et con-
 tempsisset profecto Zenonem et magistrum suum Sotionem, si
 15 uerae sapientiae ducem nactus esset. huic nos inquit
 adprobemus: caelestis prorsus oratio, nisi antecederet igno- 10
 rantiae confessio. nihil prodest inclusam esse conscien-
 tiam, patemus deo: nullus ergo mendacio, nullus dissimu-
 lationi locus est, quia parietibus oculi hominum submoventur,
 dei autem diuinitas nec uisceribus submoueri potest, quominus
 16 totum hominem perspiciat et norit. idem in eiusdem operis 15
 primo quid agis? inquit quid machinaris? quid abscon-
 dis? custos te tuus sequitur. alium tibi peregrinatio
 subduxit, alium mors, alium ualitudo: haeret hic quo
 17 carere numquam potes. quid locum abditum legis
 et arbitros remoues? puta tibi contigisse ut oculos 20

AUCTORES 16] frg. 14.

B(G)RHPV] 1 potuit dici B potuit] potuit te R, potest P dictum
 est add. B³ 3 ea B, eum H 4 capere] cogere B¹, corr. B³ possit R
 attigerit B, om. R, atti-git (n. er.) H 5 ab Homin(um) incipit codicis
 G pag. 153 (139) paene tota lecta ut] quod B, (qu)[o]d G deo] dē
 (exp. m. 2) P 6 iis R, his cett. uixerit B, (u)[ixeri](t) G 7 quid H
 et scripsi, ac edd., ut BGHPV, uiam R contemp^sisset (corr. m. 3) P
 8 procerto H [sum] G 9 ēse^t nactus (t add. m. 2, = et m. 1 uel 2) B
 nanetus HPV inquit nos B, (i)[nq̄it no](s) G 10 [pro](r)[su](ses)[t] G,
 prorsus ras. ex prorsus P oratio nisi] rationis sic B antecedere R,
 antecederet (-et ex -it m. 3) P 11 confessione B prodeest B 12 pa-
 temus (a ex u m. 2) P nullus³ (ante ergo) P¹ 13 hominum oculis
 (sic) B oculis P¹ (s expunx. P¹) V 14 uiscerib³ B³ 15 et in ras.
 ex 2 litt., quarum alt. e, B² 16 quid abscondis om. R 17 custos]
 cuius R 17. 18 tribus locis aliut pro alium B 18 ualitudo B,
 ualetudo RHP¹ (et in it corr. P¹) V heret B¹, heris sic in ras. corr. B²
 19 canere B^{ac} potes. (t er.) HP 20 arbitros (corr. m. 2) P, abitros V
 putat¹ ibi (s. l. v i. e. ur er., — m. 3) P contigisset (exp. m. 2?) P

omnium effugias, demens: quid tibi prodest non habere
 conscium habenti conscientiam? non minus mirabiliter 18
 de conscientia et deo Tullius. meminerit inquit deum se ha-
 bere testem, id est, ut ego arbitror, mentem suam,
 5 qua nihil homini dedit deus ipse diuinius. item cum 19
 de iusto ac bono uiro loqueretur, itaque talis uir inquit
 non modo facere, sed ne cogitare quidem quicquam
 audebit quod non audeat praedicare. purgemus igitur 20
 conscientiam, quae oculis dei peruia est, et, ut ait idem, sem-
 10 per ita uiuamus, ut rationem reddendam nobis arbi-
 tremur, putemusque nos momentis omnibus non in aliquo,
 ut ille dixit, orbis terrae theatro ab hominibus, sed de-
 super spectari ab eo qui et iudex et testis idem futurus est,
 cui rationem uitae reposcenti actus suos infitiri non licebit.
 15 ergo satius est aut effugere conscientiam aut nos ipsos ultro 21
 aperire animum et perniciem rescissis uulneribus effundere:
 quibus nemo alius mederi potest nisi solus ille qui gressum
 claudis, uisum caecis reddidit, maculata membra purgauit,
 mortuos excitauit. ille ardorem cupiditatis extinguet, extir- 22

EPITOME 17—576, 4] cf. c. 62, 1 (remedium) 2 (sanatio).

AUCTORES 3] de off. III 10, 44. 6] ibid. III 19, 77. 9] II Verr.
 11, 28. 11] ibid. V 14, 35. 17 qui — excitauit] Matth. 11, 5.

B(G)RHPV 1 omniu[s]^m (*littera s incertissima*) *G* effugias] offun-
 das *B* prodeest *B* 2 miraliter *V* 3 et *om.* *H* ideo *BH*, id[eo] *G*;
 et deo *Schoellio glossema uidetur* habere] adhibere *codd.* *Cic.* 4 idē.
 (in *er.*) *P* 5 quā (~ *er.*, quod *add. m.* 2) *B*, quā (i *er.*) *H* homine *B*¹,
 in *ras. corr.* *B*¹ diuinus *BG* idem *Heumannus conl. pag.* 574, 15; *infra* 9
 6 bono] de bono *B* uiri *RH* 7 in facere sed n[e] co desinit *codicis G*
pag. 153 (139), *sequitur pag.* 154 (140) *postrema codicis, cuius in uerss.*
1—9 paene omnia legi poterant 8 p[a](r)[ce]mus *G* 9 perui+a *B*, peruna *G*
 et s. l. *B*, *om.* *PV* 10 uibamus *B*¹, *corr.* *B*² reddendam *PV*^{ac}
 11 momentis *B*², [a]rgu[m]e[ntis] *G* in *om.* *H*¹*P*¹ (*add. H*²*P*²) *V* aliqui///
 (2 uel 3 *litt. er.*, *quarum prima a*) sic *B* 12 terrarum orbis *codd.* *Cic.*
 se (d s. l. *er.*, quod *add. m.* 2) *B*, se *G* 13 spectari (i ex e) *V* et
 ante testis] est et *B*, e(s)t *G* isdē *V*; ipse *edd.* est *om.* *B* 14 cu
 in cui cum *mg. sinistra abscissum, V* ratio+in (ne *er.*) sic *B* 15 aut
 est *H*, est *om.* *V* 17 graessum *B* 18 membra maculata *H* 19 extin-
 guet (*alt. e ex i et alt. t ex alia litt. m.* 2) *P* exterpabit *B*¹, *corr.* *B*²

- pabit libidines, inuidiam detrahet, iram mitigabit, ille reddet
 23 ueram et perpetuam sanitatem. adpetenda est haec omnibus
 medicina, quoniam maiore periculo uexatur anima quam corpus
 et quam primum latentibus morbis adhibenda curatio est.
 24 neque enim si utatur aliquis oculorum acie clara, membris
 omnibus integris, firmissima totius corporis ualitudine, tamen
 eum dixerim sanum, si efferatur ira, superbia tumidus inflatur,
 25 libidini seruiat, cupiditatibus inardescat: sed eum potius qui
 ad alienam felicitatem non attollat oculos, opes non admiretur,
 alienam mulierem sancte uideat, nihil omnino adpetat, nihil
 concupiscat alienum, non inuideat ulli, non fastidiat quemquam,
 sit humilis misericors beneficus mitis humanus, pax in animo
 eius perpetua uersetur: ille homo sanus, ille iustus, ille per-
 26 fectus est. quisquis igitur his omnibus praeceptis caelestibus
 obtemperauerit, hic cultor est uerus dei, cuius sacrificia sunt
 27 mansuetudo animi et uita innocens et actus boni: quae
 omnia qui exhibet, totiens sacrificat, quotiens bonum aliquid
 ac pium fecerit. deus enim non desiderat uictimam neque
 muti animalis neque mortis ac sanguinis, sed hominis et uitae.

EPITOME 12 sit humilis] c. 62, 3 humilitas. 14—577, 6] c. 62, 4
 haec sunt — laetatur.

AUCTORES 12 humilis — 577, 6] cf. Orac. Sibyll. VIII 481 (το
 πεινωπρονειν) — 498.

EXPILOTORES § 26 ss.; c. 25 passim] cf. Orientii comment.
 I 65—88.

B(-19)RHPV 1 distrahet *HV* irā (~ *m. 2*) *B* mitigauit *B*¹, corr. *B*²
 3 maiori *R* 4 morbis ex mortis *P*² 5 aliqui *B*, ut aliquis *H*
 clare *PV* membri*s (s. *er.*) *B*, mē enim sic *R* 6 ualitudine *RHP*¹
 (et in it corr. *P*²) *V* 7 eū** (eū add. *m. 2*, eū *er.*) *P* insanum *H*
 efferratur *P* tumore ex tumidus sic *B* 9 adalienā felicitatē (duo ~
er.) *B* admiretur] appetere *R* 10 aliena muliere *H* scancte *H*
 omnino adpetat nihil *om. Pac* (adpetat s. l. *m. 1*?, omnino s. l. *m. 2*, non
 s. l. *m. 3*) *V* 13 iustus] homo iustus *H* 14 omnibus his *B* his *P*
 15 obtemperauit, *om.* hic *V*¹, obtemperauit *V*² cultor *P*² ueri *PV*,
 sed cf. pag. 574, 7 16 animi *om. R* 18 enim] autem *H* 19 muti*
 (s. *er.*) *B* in sanguinis deficit *cod. B* (fol. 188^b) proximo folio exciso;
 perierunt quae sequuntur usque ad ominare o Asclepi c. 25, 11

ad quod sacrificium neque uerbenis opus est neque febris neque
cespitibus, quae sunt utique uanissima, sed iis quae de intimo
pectore proferuntur. itaque in aram dei, quae uere maxima
est et quae in corde hominis conlocata inquinari non potest
5 sanguine, iustitia imponitur, patientia fides innocentia castitas
abstinentia. hic est uerissimus ritus, haec illa lex dei, ut a
Cicerone dictum est, praeclara et diuina, semper quae
recta et honesta iubet, uetat praua et turpia: cui pa-
rentem sanctissimae ac certissimae legi iuste ac legitime ne-
cesse est uiuere. cuius legis pauca equidem capita posui,
10 quod sum pollicitus ea me tantummodo esse dicturum quae
summum fastigium uirtuti et iustitiae imponent. si quis
nolet cetera omnia comprehendere, ex fonte ipso petat unde
ad nos riuus iste manauit.

15 25. Nunc de sacrificio ipso pauca dicamus. ebur inquit
Plato non castum donum deo. quid ergo? picta scilicet
et texta pretiosa? immo uero non castum donum deo quidquid
corrumpi, quidquid subripi potest. sed sicut hoc uidit, non
oportere uiuenti offerri aliquid quod sit ex mortuo corpore, cur
20 illud non uidit, non debere incorporali corporale munus offerri?
quanto melius et uerius Seneca uultisne uos inquit deum
cogitare magnum et placidum et maiestate leni ueren-
dum, amicum et semper in proximo, non immolationi-

EPITOME 15—578, 21] c. 61, 10 ut templum—inlustrat. c. 25]
cf. c. 53.

AUCTORES 3 aram — maxima est] cf. Verg. Aen. VIII 271 s
6] ex libr. inc. frg. 13; sed cfr. de legg. I 6, 18; II 4, 8 s.; Philipp.
XI 12, 28. 15] Legg. XII pag. 956 A; Cic. de legg. II 18, 45. 21] frg. 123

RHPV] 1 febris R, recepi conl. Ouid. Fast. II 25 s., fibris HP²
edd., febris P¹V 2 caespitibus R, caespitibus P his HPV 4 et om. R
5 imponitur P², fort. recte corr. 7 semperq; H 9 sanctissime RPV,
scantissime H certissime RHPV iustitiae H 10 paucequidem H,
paucequidem P 13 inter ex et fonte eras. ponere P 14 minauit V
15 dicemus (e ex a m. 2) P 18 subripi (pr. i ras. ex u) H sed om. H
19 offerri H, offerre RP (sed alt. e ex o P²) V 20 corporale P² mu-
nus] aliquid R offerre P 21 et om. V an uultis? cf. Gronouium
ad Senec. epist. 58, 24, Thilo 22 ma^{gn}um (1 er., corr. m. 2) V uene-
randum (ne m. 2, a ex e m. 3?) P

bus nec sanguine multo colendum — quae enim ex trucidatione immerentium uoluptas est? —, sed mente pura, bono honestoque proposito? non templa illi congestis in altitudinem saxi extruenda sunt: in suo
 4 cuique consecrandus est pectore. uestes igitur et gem- 5
 mas et cetera quae habentur in pretio si quis putat deo cara,
 is plane quid sit deus nescit: cui putat uoluptati esse eas res
 5 quas etiam homo si contempserit, iure laudabitur. quid ergo
 castum, quid deo dignum nisi quod ipse in illa diuina lege
 sua poposcit? duo sunt quae offerri debeant, donum et sacri- 10
 6 ficiū, donum in perpetuum, sacrificiū ad tempus. uerum
 apud istos, qui nullo modo rationem diuinitatis intellegunt,
 donum est quidquid auro argentoque fabricatur, item quidquid
 purpura et serico textitur, sacrificiūque uictima et quaecum-
 7 que in ara cremantur. sed utroque non utitur deus, quia et 15
 ipse incorruptus est et illud totum corruptibile. itaque deo
 utrumque incorporale offerendum est, quo utitur. donum est
 integritas animi, sacrificiū laus et hymnus; si enim deus non
 uidetur, ergo his rebus coli debet quae non uidentur. nulla
 igitur alia religio uera est nisi quae uirtute et iustitia con- 20
 8 stat. quomodo autem deus iustitia hominis utatur, intellectu
 facile est. si enim iustus fuerit homo, accepta immortalitate
 9 in aeternum deo seruiet. homines autem non nisi ad iusti-
 tiam nasci cum philosophi ueteres tum etiam Cicero suspi-
 catur. disserens enim de legibus sed omnium inquit quae 25
 in hominum doctorum disputatione uersantur, nihil

EPITOME 21—579, 3] c. 29, 1 s. 7 (si — hominem).

AUCTORES 25] de legg. I 10, 28.

R(-7) *HPV*] 1 nec] et *edd.* uix colendus scribendum, ut signum
 interrog. ponatur post proximo, deleatur post proposito quae ex qua *P*^a
 trucidatione *P* 4 extruendi *P* 7 res eas *R* a res eas statim in
 eodem uersu ad uera subuertunt *VII* 7, 3 transilit cod. *R* 8 sic *H*
 laudare *H* 11 in om. *P* tem+pus (o et litt. incerta er.) *P* 12 apud *P*^a
 14 sacrificiūq; *H*, sacrificiū est *PV* 16 est om. *H* **corruptibile
 (in er.) *P* 17 an utatur? 18 enim] ergo *H* 19 an iis? debet
 (alt. e ex i m. 3) *P* 20 et] ac *PV* 26 hominū (corr. m. 3) *P*,
 ominum (sic) ex omnium ut uid. *V* disputationem *H*

est profecto praestabilius quam plane intellegi nos
ad iustitiam esse natos. id ergo solum deo exhibere atque
offerre debemus ad quod capiendum nos ipse generauit. hoc 10
autem duplex sacrificii genus quam sit uerissimum, Trismegistus
5 Hermes idoneus testis est, qui nobiscum, id est cum prophetis
quos sequimur, tam re quam uerbis congruit. de iustitia sic
locutus est: hoc uerbum, o fili, adora et cole. cultus
autem dei unus est malum non esse. item in illo ser- 11
mone perfecto, cum exaudisset Asclepium quaerentem a filio
10 suo utrum placeret patri eius proferri tus et alios odores ad
sacrificium dei, exclamauit: bene, bene ominare, o Asclepi.
est enim maxima impietas tale quid de uno illo ac
singulari bono in animum inducere. haec et his si-
milis huic non conueniunt: omnium enim quaecumque
15 sunt plenus est et omnium minime indigens. nos
uero gratias agentes adoremus: huius enim sacri-
ficium sola benedictio est, et recte. uerbo enim sacri- 12
ficari oportet deo, siquidem deus uerbum est, ut ipse con-
fessus est. summus igitur colendi dei ritus est ex ore iusti
20 hominis ad deum directa laudatio, quae tamen ipsa ut deo
sit accepta, et humilitate et timore et deuotione maxima opus

EPITOME 19—580, 17] c. 62, 3 s.

AUCTORES 7] Poemandr. c. 12, 23 (pag. 113, 11 Parthey).
8—17] cf. Ps.-Apulei. Asclep. c. 41 (pag. 61, 16 Goldb.). 18] Ioann. 1, 1.

B(ab 11)HPV] 2 id ergo] idcirco PV 5 id est] idem P 7 filii P^{ac}V
colae V 8 idem Heumannus 9 pfecto (i. e. pro-) V 10 proferri tus]
proferritur P¹, proferriritus, P² 11 ab ominare denuo incipit B, cf.
pag. 576, 19 - *om'f'n*are ex somniare B³, ominare (sic corr. m. 3) P
asclepii H 12 illo uno P¹, signis traiectionis corr. P² 13 animū-
inducere ex animumducere V induceret (exp. m. 2) P 14 non B
15 et om. H indigentnos (ut in ras.*et o ex u m. 2) B uero nos H
16 cuius B, unde adoremus (eum) cuius con. Heumannus, sed cf. Ps.-
Apul. p. 61, 21 sed nos agentes gratias adoremus. hae sunt enim summae
incensiones dei, gratiae cum aguntur a mortalibus. 17 est om. PV
et om. B uerbo enim] ergo uerbo B sacrificare HV^{ac} 18 est om. V
ut] et H confusus V 19 sumus igitur colendi. (sic distinctum) V
20 d(irecta) V 21 et (ante humilitate) om. B, ut H et ante deuo-
tione] ac in ras. ex & P²

est, ne quis forte integritatis atque innocentiae fiduciam gerens
 tumoris et adrogantiae crimen incurrat eoque facto gratiam
 13 uirtutis amittat. sed ut sit deo carus omnique macula ca-
 reat, misericordiam dei semper inploret nihilque aliud precetur
 14 nisi peccatis suis ueniam, licet nulla sint. si quid aliud de- 5
 siderauerit, non est opus dicto scienti quid uelimus: si quid
 ei boni euenerit, gratias agat, si quid mali, satisfaciat et id
 sibi ob peccata sua euenisse fateatur. et nihilo minus etiam
 in malis gratias agat et in bonis satisfaciat, ut idem sit sem-
 per et stabilis et immutabilis et inconcussus. nec tantum 10
 hoc in templo putet sibi esse faciendum, sed et domi et in
 15 ipso etiam cubili suo. secum denique habeat deum semper
 in corde suo consecratum, quoniam ipse est dei templum.
 16 quodsi deo, patri ac domino, hac adsiduitate, hoc obsequio,
 hac deuotione seruierit, consummata et perfecta iustitia est: 15
 quam qui tenuerit, hic, ut ante testati sumus, deo paruit, hic
 religioni atque officio suo satisfecit.

16 ut ante testati sumus] c. 24, 25 s.

EPITOME 12 s.] c. 61, 10 templum dei.

AUCTORES 10 inconcussus] cf. Oracul. Apoll. supra pag. 25, 15:
 ἀστυρδλυτος.

BHPV] 1 fudutiam V 4 misericordia H 5 sit BV quit B
 6 est om. V 8 uenisse H minis V etiam] et H 9 malis] malis
 suis B et ante in] etiam PV 10 *stabilis (i er.) B 11 et in]
 etiamin (s. l. puncta erasa, quae add. al. m. antiqua) B 12 etiam
 om. B cubiculi H 14 ac patri ac H ha^c in ras. ex ac ut
 uid. B³ siduitate V obsequium B¹, corr. B³ 15 iustitiā V
 DE VERO CVLTV EXP. LIB. VI. INC. DE VITA BAEATA (pr. A del.
 m. 3) LIB. VII. B; INCPT. LIB. VII. EIVSDĒ DE VITA BEATA
 FELICITER H; L (in mg. add. m. 1?) CAECILI FIRMIANI LACTANCI
 DE VERO CVLTV EXPLICIT LIB. VI. INCPT. LIBER. VII. B
 EIVSDĒ DE VITA BEATA FELICITER M; EXPL DE VERO CVLTV
 DÑO GRATIAS INCIPIT LIB. SEPTIMVS DE VITA BEATA P; EX-
 PPLICIT DE VERO CVLTV DEO GRATIAS MIHI AVTEM ADHAE-
 RERE DŌ BONVM EST INMANVHEL V

LIBER VII

DE VITA BEATA.

1. Bene habet, iacta sunt fundamenta, ut ait eximius 1
orator. uerum nos non fundamenta solum iecimus quae firma
5 et idonea essent operi perferendo, sed magnis robustisque
molibus aedificium totum paene usque ad summa perduximus.
restat, id quod est multo facilius, uel tegere uel ornare, sine 2
quo tamen priora opera et inutilia sunt et ingrata. nam 3
quid prodest aut falsis religionibus liberari aut intellegere
10 ueram? quid aut uanitatem falsae sapientiae peruidere aut
quae sit uera cognoscere? quid, inquam, prodest caelestem
illam iustitiam defendere? quid cum magnis difficultatibus
cultum dei tenere, quae est summa uirtus, nisi eam diuinum
praemium beatitudinis perpetuae subsequatur? de qua nobis 4
15 est in hoc libro disserendum, ne priora omnia irrita et in-
fructuosa uideantur, si hoc cuius causa illa suscepta sunt in-
certum relinquamus, ne quis forte arbitretur tantos labores
in cassum suscipi, dum eorum caelesti mercede diffidit, quam
deus statuit ei qui haec suauia terrae bona prae sola nuda-
20 que uirtute contempserit. satis et huic parti faciamus cum 5
testimoniis diuinarum litterarum tum etiam probabilibus argu-

EPITOME c. 1—5] c. 62, 4—64, 4. 13—582, 8] c. 62, 4 (*ab deique*).

AUCTORES 3] Cic. p. Mur. 6, 14.

EXPILATORES 3] Saluian. de gub. dei III 1, 1.

BHP] 3 habeat *P* fundamentū *P*¹, fundamentū* *corr.* *P*¹ 5 ro-
bustisque *H*² 6 perduxerimus *H* 7 resta^t (*s et a^t in ras. m. 3*) *B*
8 quo* (*d er.*) *H* 9 aut (*ante falsis*) *B*² falsis] a falsis *H* 10 ue-
ram *H* 11 inquā (~ *m. 2*) *H* prodeest *B* 13 eam] eadem *H*; cum
uel eum *edd.* 14 qua ex quo *P* 15 in *om.* *P* 16 uideantur *H*²
in incertum *P edd.* 17 relinquamus *H*² 18 suscipi, *in mg. ere add.*
m. 3?, sed nunc erasum, *P* dum, *B*² horum *B* 19 suauia — sola]
suauitate prae bona sola *P* prae] per *B* 20 satisque et *H* 21 tum
s. l. add. m. 2, rubro renouauit alia man., B probauimus *B*¹, proba-
binus *B*³ argumentis] argumentis uatum *B*

mentis, ut aequae clarum sit et futura praesentibus et diuina
 terrenis et perpetua breuibus esse anteponenda, quoniam tem-
 6 poralia sunt praemia uitiorum, sempiterna uirtutum. exponam
 igitur rationem mundi, ut facile possit intellegi et quando et
 quare sit effectus a deo, quod Plato, qui de mundi fabricatione
 disseruit, nec scire poterat nec explicare: quippe qui caeleste
 mysterium, quod non nisi prophetis ac deo docente discitur,
 ignorabat ideoque in perpetuum dixit esse fabricatum.
 quod longe secus est, quoniam quidquid est solido et graui
 corpore ut initium cepit aliquando, ita finem capiat necesse
 7 est. nam Aristoteles, qui cum non uideret quemadmodum
 posset tanta rerum magnitudo interire, et hanc praescriptionem
 uellet effugere, semper ait fuisse mundum ac semper fu-
 8 turum, prorsus nihil uidit, quia quidquid est necesse est
 habuerit aliquando principium nec omnino quicquam potest
 esse nisi coeperit. nam cum terram et aquam et ignem dis-
 15 perire consumi extinguique uideamus, quae sunt utique mundi
 partes, intellegitur id totum esse mortale cuius sunt membra
 9 mortalia. ita fit ut natum sit quidquid potest interire. sed
 et omne quod sub uisum oculorum uenit, et corporale, ut ait
 10 Plato, et solubile sit necesse est. unus igitur Epicurus

AUCTORES 5 Plato] cf. Cic. Acad. prior. II 37, 118. 11 Ari-
 stoteles] cf. ibid. 38, 119. 20 s. Plato] cf. Phaed. 80 C τὸ μὲν ὁρατὸν αὐτοῦ,
 τὸ σῶμα, — διαλύεσθαι. § 10 (Epicurus)] cf. ad frg. 304 (pag. 214, 21).

EXPILATORES 9 s.] cf. Lucifer. pag. 305, 4 s.

BHP 1 ut aequae] cum *B* aequae (æ ex a) *H*² 2 post quoniam
 eras. omnia *H* temporalium *P* 3 uitiorum om. *P* 4 et (ante quando)
 om. *P* 5 quide* (in er.) mundi *H* 6 disseruit (ui ras. ex un) *H*
 potera*t (n er.) *H* cae|caeleste *P* 7 docente (o in ras. ex i ?
 m. 3) *B* 8 ideoq* *P*² esse dixit *H* esse* (t er.) *P* in perpe-
 tuum—fabricatum] nolui mundum (cf. pag. 593, 14) addere, cf. pag. 588, 11
 9 est et quoniam *B* 10 cæpit *B*, coepit *P* 11—14 Aristoteles, cum
 (ori. qui) — futurum. prorsus *edd.* 11 non om. *B* 12 possit *H* tanta*
 (rū ? er.) *B* 14 prorsum *B* 15 aliquando habuerit *B* 17 extingui-
 que (x s. l. addidit et pr. u ex alia litt. uel eodem u correxit rubro
 utrumque scriptum man. alia antiqua) *B*, extinguiquae (a del. m. 3 ?) *P*
 20 uisu *BH*

auctore Democrito ueridicus in hac re fuit, qui ait et ortum aliquando et aliquando esse periturum. nec tamen rationem reddere ullam potuit aut quibus de causis tantum hoc opus aut quo tempore resoluatur. quod quoniam nobis deus reue- 11
 5 lauit nec coniecturis id adsequimur sed traditione caelesti, docebimus sedulo, ut tandem studiosis ueritatis appareat non uidisse neque comprehendisse philosophos ueritatem, sed ita leuiter odoratos, ut tamen unde eos odor ille sapientiae tam suauis, tam iucundus adflauerit, nullo modo senserint. interim 12
 10 necessarium puto admonere lecturos quod haec nostra quae tradimus prauae uitiosaeque mentes aut omnino non intellegent — hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus, quae sensus omnes grauant inbecillosque reddunt — aut etiamsi intellegent, dissimulabunt tamen et haec uera esse nolent,
 15 quia trahuntur a uitiis et scientes malis suis fauent, quorum suauitate capiuntur, et uirtutis uiam deserunt, cuius acerbitate offenduntur. nam quia auaritia et opum inexplebili quadam 13
 siti flagrant, quia non possunt uenditis aut dilargitis quae amant tenui cultu uitam degere, sine dubio malunt id esse

AUCTORES 18 uenditis aut dilargitis] cf. Sallust. ap. Priscian. VIII pag. 392, 22 H.; Gell. XV 13, 8 (Hist. I 31 Dietsch): uenditis proscriptorum bonis aut dilargitis.

BHP] 1 auctore P²⁷ uiridicus B¹, corr. B³, ueridicus (corr. m. 3) P ait] at H ait] uiz mundum excidit, cf. ad pag. 582, 8 ortum aliquando et aliquando esse H, ortum et (s. l. m. 2) esse B, ortum aliquando et esse P 3 ullam reddere B 4 resoluatur P², soluatur BH, sed cf. pag. 592, 4. 6 deus nobis P reuelauit H² 5 caelesti B² docebimus (bi et s m. 2) B 8 unde H² 9 adflaret BH nullus ex nullo B², nullo P² modo om. B senserint (n er.) B 11 aut om. B¹ (s. l. B²) P intellegunt (u del. et corr. m. 1); s. l. add. hd et in inf. mg. aut non probabunt. hs. B³ 12 hebetatur (a s. l. er.) B earum BH 13 grabant B¹, corr. B² 14 nolent B², nollent H, nolunt (exp. m. 2) P 15 quia] huius P¹, s. l. abutuntur P³ trahuntur H a (exp. m. 3) P scientes (alt. e ex i m. 3) P 16 acerbitate H 17 quia] qua H auaritia^u (e s. l. er.) B opus P 18 siti] cupiditate B delargitis B (sic etiam codd. quidam Prisciani), largitis H; cf. supra Sallust. 19 esse] est II

- 14 fictum quo desideriis suis renuntiare coguntur. item qui libi-
dinum stimulis incitati, ut ait poeta, in furias ignemque
ruunt, utique incredibilia nos adferre dicunt, quia uulnerant
aures eorum praecepta continentiae, quae illos uoluptatibus
suis prohibent quibus animam suam cum corpore adiudi- 5
15 cauerunt. qui uero ambitione inflati aut amore potentiae
inflammati omne studium suum ad honores adquirendos con-
tulerunt, ne si solem quidem ipsum gestemus in manibus,
fidem commodabunt ei doctrinae quae illos iubet omni potentia
et honore contempto humiles uiuere atque ita humiles, ut et 10
16 accipere iniuriam possint et referre nolint, si acceperint. hi
sunt homines qui contra ueritatem clausis oculis quoquo modo
latrant. qui autem sani erunt, id est non ita uitii in-
mersi, ut insanabiles sint, et credent his et libenter accedent,
et quaecumque dicimus aperta plana simplicia et, quod maxime 15
17 opus est, uera et inexpugnabilia illis uidebuntur. nemo uir-
tuti fauet nisi qui sequi potest, sequi autem non facile est
omnibus: ii possunt quos paupertas et rerum indigentia exer-
18 cuit et capaces uirtutis effecit. nam si uirtus est tolerantia
malorum, non capiunt ergo uirtutem qui semper in bonis 20
fuerunt, quia mala neque experti sunt neque ferre possunt
19 adsuetudine ac desiderio bonorum, quae sola nouerunt. eo
fit ut pauperes et humiles deo credant facilius, qui sunt ex-
pediti, quam diuites, qui sunt impedimentis pluribus implicati.
immo uero catenati et conpediti seruiunt ad nutum dominae 25

AUCTORES 2] Verg. Georg. III 244.

BHP] 1 quodēderiis (d s. l. er.) B, quod desideriis HP¹, pr d
del. P³ libidinū (ū ex is m. 2) B 2 ignemqu+e (a er.) B 3 ruunt (u
rubro add. al. m.) B 4 a uoluptatibus H, sed cf. c. 9, 16 6 uero]
autem B 7 inflāmati (~ m. 2) H suum studium B 10 humile^s
(ante uiuere) P² et om. P 11 et ex ut P²⁷ nollint (exp. m. 2) P
acceperint H hii BP¹, hij P³, hi H 12 quoquo H, canino B ex
VI 18, 26, quodam P 13 id est om. P immersis (exp. m. 2) P
15 et ante quaecumque] eis P³ an dicemus? Thilo 16 illius H 18 ii
edd., om., sed sequi autem repetiit B, hi+ (i er.) H, hi P pauperitas
(exp. m. 3?) P 19 capaces (e ex i m. 3) P uirtutis (i ex e m. 3) P
21 experti sunt neque om. P 24 plurimis B

cupiditatis, quae illos inextricabilibus uinculis inrethuit, nec
possunt in caelum aspicere, quoniam mens eorum in terram
prona humique defixa est. uirtutis autem uia non capit 20
magna onera gestantes: angustus admodum trames est per
5 quem iustitia hominem deducit in caelum, hunc tenere non
potest nisi qui fuerit expeditus ac nudus. nam isti locupletes 21
multis et ingentibus sarcinis onerati per uiam mortis ince-
dunt, quae latissima est, quoniam late perditio dominatur.
his acerba sunt, his uenena quae deus ad iustitiam praecipit 22
10 quaeque nos dei magisterio de uirtute ac ueritate disserimus.
quibus si repugnare audebunt, hostes se necesse est uirtutis
iustitiaeque fateantur.

Adgrediar nunc quod superest, ut finis operi possit inponi, 23
id autem superest ut de iudicio dei disseramus: quod tum
15 constituetur, cum dominus noster redierit in terram, ut uni
cuique pro merito aut praemium persoluat aut poenam.
itaque ut in quarto libro de primo aduentu eius diximus, sic 24
in hoc secundum referemus aduentum, quem Iudaei quoque
et confitentur et sperant, sed frustra, quoniam necesse est ad
20 eos consolandos reuertatur ad quos conuocandos prius uenerat.
nam qui uiolarunt impie humilem, sentient in potestate uicto- 25
rem eaque omnia quae legunt et non intellegunt deo repen-
sante patientur, quippe qui peccatis omnibus inquinati et in-
super sancto cruore perfusi ab illo ipso cui nefandas manus
25 intulerunt sint ad aeterna supplicia destinati. sed erit nobis 26
contra Iudaeos separata materia, in qua illos erroris et sce-
leris reuincemus.

2. Nunc ignaros ueritatis instruamus. dispositione summi 1
dei sic ordinatum, ut iniustum hoc saeculum decurso tem-

17 in quarto libro] c. 12, 22.

BHPJ 2 in om. P terra B 4 gestantis (i ex e) B² tramis B
est P²⁷ 6 qui B² 7 multi P honerati P 9 utroque loco hi*
(i er.) P uenenata B² praecepit H 10 ac de ueritate H 11 quibus]
ut quibus H 13 operis H 14 tunc H 15 dominus H² 18 re-
feremus (r er.) B 21 uiolauerunt P potestate* (m er.) H 22 et
non intellegunt om. P rependente B 26 separare B 27 reuincimus H
rectius sic reuincemus: nunc distinguendum uidetur 29 ordinatum]
ordinatum est H

porum spatio terminum sumat extinctaque protinus omni ma-
 litia et piorum animis ad beatam uitam reuocatis quietum
 tranquillum pacificum, aureum denique ut poetae uocant sae-
 2 culum deo ipso regnante florescat. in primis causa errorum
 omnium philosophis haec fuit, quod rationem mundi, quae
 3 totam sapientiam continet, non comprehenderunt. ea uero
 sensu proprio et interna intellegentia non potest comprehendi:
 quod illi sine doctore per se ipsos facere uoluerunt. itaque
 in uarias sibi saepe contrarias sententias inciderunt ex
 quibus exitum non habent, et in eodem luto, sicut comicus 10
 ait, haesitauerunt, scilicet adsumptionibus eorum non respon-
 dente ratione, cum adsumpsissent quidem uera, sed quae ad-
 firmari probarique non possent sine scientia ueritatis rerumque
 caelestium: quae, ut saepe iam dixi, non potest esse in homine
 4 nisi deo docente percepta. nam si potest homo intellegere 15
 diuina, poterit et facere: nam intellegere est quasi e uestigio
 subsequi. non potest autem facere quae deus, quia mortali
 corpore indutus est, ergo ne intellegere quidem potest quae
 facit deus: quod an fieri possit, ex immensitate rerum atque
 5 operum diuinorum facile est uni cuique metiri. nam si 20
 mundum cum omnibus quae sunt in eo contemplari uelis, in-
 tellegas profecto quantum dei opus humanis operibus antistet.
 ita quantum inter opera diuina et humana interest, tantum
 6 distare inter dei hominisque sapientiam necesse est. nam
 quia deus incorruptus atque immortalis est et ideo perfectus, 25
 quia sempiternus est, sapientia quoque eius perinde ut ipse

EPITOME 4—15] c. 62, 4 s. qui quia—tenebant.

AUCTORES 10 comicus] Terent. Phorm. V 2, 15.

BHP] 2 post et eras. in ut uid. *B* 5 quod] quod filosofi *B*, quae *H*
 7 interna, *P* 8 ille *B*¹*P*¹, corr. *B*²*P*² 9 in uarias] iniurias *B*¹,
 corr. *B*² inciderunt *B*² 10 luto *B*¹, corr. *B*² 11 adsumptionibus *HP*
 12 adsūpsissent *P*² uerā *H* quia *B*¹, quae corr. *B*² 13 possint *B*¹
 (corr. *B*²) *P* 15 deo] in deo *H* 17 quia (exp. m. 3?) *P* 19 fecit codd.
 recent. et edd. quod an] quod | quodam *B*¹, quod | quod an *B*² 20 me-
 tiri (n. er.) *B* 21 intellegis (-gas *B*¹) *B*² 22 malim quanto conl. VII 15, 13
 dei opus om. *H* antestet *P* 23 inter om. *P* 24 hominesque *P*^{ac},
 corr. m. 1?

perfecta est nec obstare illi quicquam potest, quia nulli rei
 deus ipse subiectus est. homo autem quia subiectus est 7
 passioni, subiecta est et sapientia eius errori, et sicut hominis
 uitam multae res impediunt, quominus possit esse perpetua,
 5 ita sapientiam quoque eius multis rebus impediiri necesse est,
 quominus in perspicienda penitus ueritate perfecta sit. ergo 8
 nulla est humana sapientia, si per se ad notionem ueri scien-
 tiamque nitatur, quoniam mens hominis cum fragili corpore
 inligata et in tenebroso domicilio inclusa neque liberius eua-
 10 gari neque clarius perspicere ueritatem potest, cuius notitia
 diuinæ condicionis est. deo enim soli opera sua nota sunt.
 homo autem non cogitando aut disputando adsequi eam potest, 9
 sed discendo et audiendo ab eo qui scire solus potest et do-
 cere. ideo Marcus Tullius sententiam Socratis de Platone 10
 15 transferens dicentis uenisse tempus ut ipse migraret e uita,
 illos autem aput quos causam suam perorabat agere uitam,
 utrum melius sit, inquit dii immortales sciunt, homi-
 nem arbitror scire neminem. quare necesse est omnes 11
 philosophiae sectas alienas esse a ueritate, quia homines erant
 20 qui eas constituerunt, nec ullum fundamentum aut firmitatem
 possunt habere quae nullis diuinarum uocum fulciuntur oraculis.

3. Et quoniam de philosophorum erroribus loquimur, Stoici
 naturam in duas partes diuidunt, unam quae efficiat, alteram 1
 quae se ad faciendum tractabilem praebeat: in illa prima esse

EPITOME 2—21] c. 62, 4 s. (*a* qui quia). c. 3, 1—19] cf. 62, 8.

AUCTORES 14 ss.] Tusc. I 41, 99; cf. Plat. Apol. Socr. pag. 42 A.

BHP] 3 passioni* (s *er.*) *H* et s. l. *P*² errori (e *ex o m.* 1 uel
 2) *B* et *om.* *H* 4 esse possit *H* 5 ita (s *er.*) *P* eius quoque *B*
 7 scientiaeque *P* 9 inclusa *P* neque liberius euagari *om.* *P* 10 in-
 spicere *H* notitiae *P*¹, *corr.* *P*² 13 sed *ex set* *H*¹ et (*ante docere*)
om. *H* 14 Marcus *om.* *H* sententia *H* socratis (i *in ras.* *ex e ?*
m. 2) *B* platone* (m *er.*) *B* 15 transferens *H* dicentis (*alt.* i *ex*
e m. 2) *B* emigraret uita *P* 17 utrum autem sit melius *codd.* *Cic.*
 sit *om.* *H* dii *P*¹⁷ hominem quidem scire arbitror neminem *codd.*
Cic. 21 uocum] rerum *H* 23 unam *om.* *H* efficiat *H* efficiat
 alteram quae *om.* *P* 24 esse primam (*signa erasa uid. quibus ordo uer-*
borum restitutus erat) *P*

uim sentiendi, in hac materiam nec alterum sine altero (quicquam) posse. quomodo potest idem esse quod tractat et quod tractatur? si quis dicat idem esse figulum quod lutum aut lutum idem esse quod figulum, nonne aperte insanire uideatur? at isti uno naturae nomine duas res diuersissimas comprehendunt, deum et mundum, artificem et opus, dicuntque alterum sine altero nihil posse, tamquam natura sit deus mundo permixtus. nam interdum sic confundunt, ut sit deus ipse mens mundi et mundus sit corpus dei, quasi uero simul esse coeperint mundus et deus ac non ipse mundum fecerit. quod et ipsi fatentur alias, cum hominum causa praedicant esse fabricatum, et esse sine mundo, si uelit, possit, siquidem deus est diuina et aeterna mens, a corpore soluta et libera. cuius uim maiestatemque quoniam intellegere non poterant, miscuerunt eum mundo id est operi suo. unde est illud Vergilianum:

totamque infusa per artus
mens agitat molem et magno se corpore miscet.

ubi est ergo illud quod idem ipsi aiunt, et factum esse diuina prouidentia et regi? si enim fecit mundum, fuit ergo sine mundo; si regit, non utique sicut mens corpus regit, sed tamquam domum dominus, nauem gubernator, auriga currum, nec tamen mixti sunt iis rebus quas regunt. nam si haec omnia quae uidemus dei membra sunt, iam insensibilis ab his constituitur deus, quoniam membra sensu carent, et mortalis,

EPITOME 11] cf. c. 63, 7.

AUCTORES 12 s.] cf. I 5, 25. 16 s.] Aen. VI 726 s.]

BHP] 1 alterum sine altero] altera H quicquam addidi, cf. nihil posse 7, (esse) posse Parrhasius 2 malim (sed) quomodo esse idem (corr. m. 1 ?) B idem] id enim H 3 idem/// (m ex n, 1 uel 2 litt. er.) P lutum om. H 4 uidebitur B 5 uerissimas (s er.) H 7 nihil (ihil in ras. ex 2 litt. m. 2) B permixtus P, terminatus BH; cf. 14 (miscuerunt) 17. 22; 589, 16. 22 8 confundunt H² 9 dei] dī quāsi dī (exp. m. 3) P 11 esse fabricatum] cf. pag. 582, 8 12 uix uel ante uel post esse excidit deus est om. B 13 mens] mens dicatur B uim B² maiestatem B¹ (que s. l. B²) H 14 nōn iūtellegere (corr. m. 1 ?) B eam P 16 totamque (que in ras. ex 2 uel 3 litt. m. 2) B 17 magno, H² 18 ipse B¹, corr. B² 19 fecit P² 22 iis edd., his C 23 sint H¹ an iis ? 24 sensu* (m er.) B

quoniam uidemus membra esse mortalia. possum enumerare 8
quotiens repentinis quassatae motibus uel hauerint terrae uel
desederint in abruptum, quotiens demersae fluctibus et urbes
et insulae abierint in profundum, frugiferos campos paludes
5 inundaerint, flumina et stagna siccauerint, montes etiam uel
deciderint abrupti uel planis fuerint adaequati; plurimas regiones
et multorum fundamenta montium latens et internus ignis ab-
sumit. et hoc parum est si membris suis non parcit deus, 9
nisi etiam homini liceat aliquid in dei corpus: maria extru-
10 untur, montes exciduntur et ad eruendas opes interiora terrae
uiscera effodiuntur. quid quod ne arari quidem sine lace-
ratione diuini corporis potest? ut iam scelerati atque impii
simus, qui dei membra uiolamus. patiturne ergo uexari cor- 10
pus suum deus et debilem se uel ipse facit uel ab homine
15 fieri sinit? nisi forte diuinus ille sensus qui mundo et omni-
bus mundi partibus mixtus est, primam terrae superficiem
reliquit ac se in ima demersit, ne quid doloris de adsidua
laceratione sentiret. quodsi hoc uanum et absurdum est, 11
tam igitur ipsi eguerunt quam haec indigent sensu, qui non
20 perspexerunt diuinum quidem spiritum esse ubique diffusum
eoque omnia contineri, non tamen ita, ut deus ipse, qui est
incorruptus, grauibz et corruptibilibus elementis misceatur.
illud ergo rectius quod a Platone sumpserunt, a deo factum 12
esse mundum et eiusdem prouidentia gubernari. oportebat

EPITOME 23—590, 3] c. 62, 8; 63, 1.

AUCTORES 9 maria extruuntur] Sallust. Cat. 20, 11. 10 s. ad—
effodiuntur] Ouid. Metam. I 138—140.

BHP] 1 post uidemus s. l. eius P³ 2 quassatae B² 3 desierint
B^{ac}, desederint corr. m. 1 uel 2 4 et om. H abierunt B fructi-
feros B 5 et om. B stagna* (s. er.) H 6 (i. e. uel) s. l. P² 6 de-
derint B¹, corr. B³ 7 absumpsit B, adsumit (d. del. et corr. m. 3) P
9 aliquid liceat H ma**ria (te. er.) B 11 quid P² sine quidem H
12 potest] non potest B ut**iam (et. er.) B 14 facit dubitanter cum
Heumanno scripsi, facere C, facere (uult) temptabam, fatetur Volkmannus,
obseru. miscell. 1872, pag. 14 homine H² 16 superfaciem B^{ac}, corr.
m. 1 uel 2 17 reliquit (n. er.) B 19 aeguerunt P¹, a del. P³ 22 cor-
ruptilibz BP 24 eius P oportebat (bat m. 2 in ras. ex 2 uel 3
litt., quarum prima r?) B

igitur et Platonem et eos qui idem senserunt, docere atque
 explicare quae causa, quae ratio fuerit tanti operis fabricandi,
 13 quare hoc aut cuius gratia fecerit. at idem Stoici 'hominum'
 inquit 'causa mundus effectus est'. audio. sed Epicurus
 ignorat ipsos homines quare aut quis effecerit. nam Lucretius 5
 cum mundum diceret non esse a diis constitutum, sic ait:

dicere porro hominum causa uoluisse parare
 praeclaram mundi naturam

deinde intulit

desipere est. quid enim immortalibus atque beatis 10
 gratia nostra queat largiri emolumentum,
 ut nostra quicquam causa gerere adgrediantur?

14 merito. illi enim nullam rationem adferebant cur humanum
 genus uel creatum uel constitutum esset a deo: nostrum hoc
 officium est, sacramentum mundi et hominis exponere, cuius 15
 illi expertes sacrarium ueritatis nec attingere nec uidere po-
 15 tuerunt. ergo, ut paulo ante dicebam, cum adsumpsissent
 id quod erat uerum, id est mundum a deo (factum) et homi-
 num causa esse factum, tamen quoniam eos in consequentibus
 ratio defecit, non potuerunt defendere id quod adsumpserant. 20
 16 denique Plato ne dei opus inbecillum et ruinosum faceret, in

17 paulo ante] c. 2, 3.

EPITOME 3 s. 18 ss.] c. 63, 7. 14—17] c. 62, 9.

AUCTORES 3—5 (Epicurus)] cf. ad frg. 371 (pag. 250, 22).
 7 s. 10 ss.] Lucr. V 156 s. 165 ss. 21 s. Plato] cf. supra c. 1, 6.

-BHP] 1 idem] eadem B 4 inquit P 6 a diis] add (ad in ras. m. 2,
 5 in ras. m. 3) B constitutum sic ait add. B² 7 dicere om. P
 porro' (est distinctio) B 10 est om. P beatis B 11 gratiam B
 nostra queat] nostram' q' ad B¹, nostramquid B² quead H, quaeat P¹,
 pr. a del. P³ largiri B¹ cum codd. Lucr., largiri^o B², largiri H, lar-
 giri P 12 nostrum (~ er.) B quidquam (d ex c et am in ras. m. 2) B,
 quicquam H causum (~ er.) B, causa* (m er.) H gerere codd. Lucr.,
 agere C 13 merito' B; et merito edd. illi illi iam H 14 esset P²
 nostrum H 17 adsumpsissent B² 18 factum add. Isaëus; cf. Epit.
 62, 8 et ab eo mundum factum et hominum causa factum et pag. 591, 1 s.
 et B² 20 adsumpserunt H

aeternum dixit esse mansurum. si hominum causa factus est et ita factus est, ut esset aeternus, cur ergo ipsi quorum causa factus est non sunt sempiterni? si mortales, propter quos factus est, ergo et ipse mortalis atque solubilis: neque
 5 enim plurius est ipse quam ii quorum gratia factus est. quodsi 17
 ei ratio quadraret, intellexeret periturum esse quia factus est, nec posse in aeternum manere nisi quod tangi non potest. qui autem negat hominum causa factum, hic nullam rationem 18 tenet. si enim dicit ipsum fabricatorem sua causa tanta haec
 10 opera esse molitum, cur ergo nos nati sumus? cur mundo ipso fruimur? quid sibi uult humani generis ceterarumque animantium fictio? cur aliena commoda intercipimus? cur denique augemur minui interimus? quid habet rationis ipsa 19 generatio? quid perpetua successio? nimirum uidere deus uoluit et suis uariis imaginibus tamquam sigilla confingere quibus se
 15 oblectaret: et nihilominus tamen, si ita esset, curae haberet animantes praecipueque hominem, cuius imperio cuncta subiecit. qui autem dicunt semper fuisse mundum — omitto illud, quod 20 esse ipsum sine aliquo principio non potest; unde se extricare
 20 non queunt — sed hoc dico: si mundus semper fuit, nullam potest habere rationem. quid enim potuit in eo ratio moliri 21 quod numquam sumpsit exordium? nam priusquam fiat aliquid aut struatur, opus est consilio, ut disponi possit quem-

EPITOME 18—593, 6] c. 62, 5 s.

BHP] 2 et ita factus est om. HP 4 quos (s. in ras. ex d. m. 1?) P mortalis (i. ex e. m. 2) P soluibilis B¹, pr. i. del. B³, solubilis (alt. i. ex e. m. 2) P 5 ipse] et ipse H ii edd., hi¹ B², hi H, hi* (i. er.) P 6 ei¹ B², et HP quadratet ex quadraret P²⁷ intellexeret om. P periturū (~ m. 3) B 7 non B³ 10 opera* (m. er.) H nos om. H 11 humani* B ceterarumque Heumannus, ceterorumque C 12 finctio H 14 perpetua* (e. er.) H uidere uos (hoc Zangemeisterus legit, nos Thomasius et Isacus ediderunt) B; an fort. uerba quibus se oblectaret post noluit ponenda sunt? 15 uerba et suis — confingere ab Heumanno coniectura non probabili temptata defendit Buenemannus conl. II 4, 19 configere B, confingeret H 16 et om. H nihilominus (h. er.) B 17 praecipuaque uel neque B¹, corr. B² 18 illum B 19 esse P²⁷ ipsum] ipse Egnatius, sed cf. Epit. 62, 6 ipsum enim esse — potest et Buenemannum 20 nequeunt edd. 23 aut] ut H *struatur (i. er.) B

admodum fiat, nec incipi quicquam potest sine prouisione rationis.
 22 itaque omne opus ratio praecedit: non habet ergo rationem
 quod factum non est. atquin mundus habet rationem, quia
 et constat et regitur: ergo factus est; si factus est, et resol-
 23 uetur. reddant ergo isti rationem, si possunt, cur aut factus 5
 in principio sit aut postea resoluatur. quod quia docere non
 poterat Epicurus siue Democritus, sua sponte natum esse dixit
 seminibus inter se passim coeuntibus: quibus iterum resolutis
 24 discidium atque interitum secuturum. corrumpit ergo quod
 recte uiderat et totam rationem penitus ignorantia rationis 10
 euerit redegitque mundum et omnia quae in eo geruntur ad
 similitudinem cuiusdam uanissimi somnii, siquidem rebus hu-
 25 manis ratio nulla subsistet. cum uero mundum omnesque
 partes eius ut uidemus mirabilis ratio gubernet, cum caeli
 temperatio et aequalis in ipsa uarietate cursus astrorum lumi- 15
 numque caelestium, temporum constans ac mira descriptio,
 terrarum uaria fecunditas, plana camporum, munimenta et
 aggeres montium, uiriditas ubertasque siluarum, fontium salu-
 berrima eruptio, fluminum opportuna inundatio, maris opulenta
 et copiosa interfusio, uentorum diuersa et utilis aspiratio cete- 20
 raque omnia ratione summa constant, quis tam caecus est ut

AUCTORES § 23 s. (Epicurus)] cf. ad frg. 382 (pag. 256, 20).

BHP] 1 quicquam] umquam P 2 omnem B¹, m del. B³ pro-
 cedit B¹, corr. B² rationem habet P 3 quia et] quae H 4 ergo
 factus est] et factus est ergo (corr. m. 1 ?) B; ergo et factus est edd.
 si] et si P 5 rationem isti H 7 potest (te er.) H natu H
 8 seminibus (e ex i) B; non recte quis (uel) seminibus coniciat conl.
Epit. 62, 6 aut sua sponte esse nata aut minutorum seminum conglu-
 batione concreta, *Inst.* VII 7, 8 qui uel omnia sua sponte nata esse di-
 xerunt uel minutis seminibus conglobatis, contra quos locos cf. III 17, 20
 sed omnia sua sponte fieri necesse est, 21 sunt enim semina eqs., 23
 (Leucippum . . Democritus . . Epicuro) coeuntibus P 10 recti B 11 re-
 digitque B 12 somni B² huminis P¹, corr. P² 13 subsistet H
 uero] ergo H 14 ut uidemus mirabilis] uitae uideamus quemadmodum
 mirabilis B 15 & (exp. m. 1 ?) gubernet (in ras. m. 1 ?) P aequans B
 16 temporum] ac temporum H ad P¹, corr. P³ descriptio C, malim
 descriptio 19 oportuna HP inun-datio (nu er.) H 20 aspiratio P¹²
 21 constant (n m. 1 uel 2) B est om. B

existimet sine causa esse facta in quibus mira dispositio prouidentissimae rationis elucet? si ergo sine causa nec est nec 26 fit omnino quicquam, si et prouidentia summi dei ex dispositione rerum et uirtus ex magnitudine et potestas ex gubernatione manifesta est, hebetes ergo et insani qui prouidentiam non esse dixerunt. non inprobarem, si deos idcirco non esse dicerent ut unum dicerent, cum autem ideo ut nullum, qui eos delirasse non putat, ipse delirat.

4. Sed de prouidentia satis in primo libro diximus: quae si 1 est, ut apparet ex mirabilitate operum suorum, necesse est etiam hominem ceterasque animantes eadem prouidentia creauerit. uideamus ergo quae ratio fuerit fingendi generis humani; quoniam constat, id quod Stoici aiunt, hominum causa mundum esse fabricatum; quamquam in hoc ipso non medio- 15 crite peccent, quod non hominis causa dicunt, sed hominum: unius enim singularis appellatio totum comprehendit humanum genus. sed hoc ideo, quia ignorant unum hominem a deo 3 esse formatum putantque homines in omnibus terris et agris tamquam fungos esse generatos. at Hermes non ignorauit 20 hominem et a deo et ad dei similitudinem fictum. sed redeo ad propositum. nihil est, ut opinor, quod sit propter se ipsum 4 factum, sed quidquid omnino fit, ad usum aliquem fieri necesse est. quis est enim uel tam ineptus uel tam otiosus, ut adgrediatur aliquid facere frustra ex quo nullam utilitatem, 25 nullum commodum speret? qui domum aedificat, non idcirco 5

EPITOME 13 s.] c. 63, 7. 19 tamquam fungos] cf. c. 9, 2. 21—594, 17] c. 63, 5 s. (a nec fiet).

AUCTORES 19 Hermes] cf. ad pag. 149, 13.

BHP] 1 estimet *H* factum *B* 3 quicquam omnino *H* si *om. B* prudentia *sic H* ex dispositione] expositione *H* 4 ex ante magnitudine] et *H* gubernatione* (in *er.*) *H* 5 hebetes *B*¹, corr. *B*² 7 ut unum dicerent *om. P* cum (in *in ras. ex i ? m. 2*) *B* 8 errasse *B*¹, delirasse corr. *B*² deliret *B*² 9 quae si *edd.*, quiautsi *B*, quia etsi *HP* 11 homines *H* ceterosque *B* 14 quamquam *P*³ 17 hominum *H* 18 esse *om. B* et *om. B* 20 fictum *H* 22 ad usum] aduersus *P* 23 est (ante enim) *om. H* 24 nullam *P*¹, corr. *P*³ 25 commodum (in *in ras. ex m*) *sic H* donum *B*¹, in *in ras. corr. B*¹

aedificat, ut tantummodo domus sit, sed ut in ea possit habi-
tari; qui nauem fabricat, non ideo insumit operam, ut tantum
6 nauis appareat, sed ut in ea nauigetur; item qui uas aliquod
instituit ac format, non propterea id facit, ut tantum fecisse
uideatur, sed ut uas illud effectum capiat aliquod necessarium. 5
similiter cetera quaecumque fiunt, non utique in superuacuum,
7 sed ad usus aliquos utiles laborantur. mundus igitur a deo
factus est non utique propter ipsum mundum: neque enim aut
calore solis aut lumine lunae aut adspiratione uentorum aut
umore imbrium aut alimonia frugum, cum sensu careat, in- 10
8 diget. sed ne illud quidem dici potest, quod deus propter se
ipsum fecerit mundum, quoniam potest esse sine mundo, sicut
fuit antea, et iis omnibus quae in eo sunt quaeque generantur
9 deus ipse non utitur. apparet ergo animantium causa mun-
dum esse constructum, quoniam rebus iis quibus constat ani- 15
mantes fruuntur: quae ut uiuere, ut constare possint, omnia
10 iis necessaria temporibus certis sumministrantur. rursus ce-
teras animantes hominis causa esse fictas ex eo clarum est,
quod homini seruiunt et tutelae eius atque usibus datae sunt,
quoniam, siue terrenae sunt siue aquatiles, non sentiunt mundi 20
11 rationem, sicut homo: respondendum est hoc loco philosophis
maximeque Ciceroni, qui ait: cur deus omnia nostra causa
cum faceret, tantam uim natricum uiperarumque fe-
cerit? cur tam multa pestifera terra marique disper-
12 serit? ingens ad disputandum locus, sed ut in transeursu 25

EPITOME 21—25] cf. c. 63, 1 (*ab atquin*) s. 25—595, 9] cf. c. 24.

AUCTORES 22] Acad. prior. II 38, 120.

BHPJ 1 *ut (*a. er.*) tantummodo B 5 post capiat s. l. usū B³
aliquid H 7 elaborantur? Hartelius 9 lumine lunae] lumine P, lunae
BH spiratione P 10 *umore (*t. er.*) H, humore P³ caret H
13 his HP 14 causa* (*m. er.*) H 15 iis edd., his C constant P
16 possent P 17 his HP subministrantur H cetera animantia H
18 ficta H 19 datae Isaacus, data C 22 nostra BP (*sed i in ras. ex*
a ? P¹) cum plurimis optimisque codd. Cic., nostri H cum rell. codd.
Cic.; cf. pag. 591, 9. 597, 6 sua causa; de ira 13, 1 nostra causa; al.
24 tam] tanta B¹, corr. B³ cur mortifera tam multa pernicioosa codd.
Cic. 25 disputandus (~ m. recens) locus (exp. m. recens) sic P 25 trans-
cursum H

breuiter stringendus est. quoniam homo ex rebus diuersis ac repugnantibus configuratus est, anima et corpore, id est caelo atque terra, tenui et comprehensibili, aeterno ac temporali, sensibili atque bruto, luce praedito atque tenebroso, ipsa ratio ac
 5 necessitas exigebat et bona homini proponi et mala, bona, quibus utatur, mala, quae uitet et caueat. idcirco enim data est 13 illi sapientia, ut cognita bonorum malorumque natura et in adpetendis bonis et in malis declinandis uim suae rationis exerceat. nam ceteris animalibus quia sapientia non data est, et
 10 munita indumentis naturalibus et armata sunt, homini autem pro his omnibus, quod erat praecipuum, rationem solam dedit. itaque nudum formauit et inermem, ut eum sapientia et mu- 14 niret et tegeret: munimenta et ornatum eius non foris, sed intus, non in corpore, sed in corde constituit. nisi ergo essent
 15 mala, quae cauere, quae a bonis utilibusque distingueret, non esset ei sapientia necessaria. sciat ergo Marcus Tullius aut 15 ideo homini datam esse rationem, ut et pisces caperet usus sui gratia et natrices uiperasque uitaret salutis suae causa, aut idcirco ei bona malaque proposita, quia sapientiam acceperat,
 20 cuius uis omnis in discernendis bonis malisque uersatur. magna 16 igitur et recta et admirabilis est uis et ratio et potestas hominis, propter quem mundum ipsum et uniuersa quaecumque sunt deus fecit tantumque illi honoris habuit, ut eum praeficeret uniuersis, quoniam solus poterat dei opera mirari.
 25 optime igitur Asclepiades noster de prouidentia summi dei dis- 17 serens in eo libro quem scripsit ad me, atque ideo inquit merito quis arbitretur proximum sibi locum diuinam prouidentiam dedisse ei qui potuerit intellegere ordi-

EXPILATORES 18—20 (aut — uersatur)] Lucifer pag. 312, 15—17.

BHP] 4 post tenebroso hoc **qui ex atque ? m. 3 B 7 malorum H 9 animalibus P³ 10 indumenta P¹, corr. P³ 11 ante dedit uix deus excidit 12 sapientia* (m er.) H 13 munimentum H ornamentum H 14 in (ante corpore) om. H 18 uitare^t B² ant] ut (corr. m. 3) P 20 omni**s (bu er.) B 21 uis—potestas om. P, s. l. et in mg. paucae litt. erasae homini B 23 tribuit (tri in ras. ex 2 uel 3 litt. m. 2) B 24 operam P 28 poterat P

18 nationem suam. nam sol iste est: quis eum uidet ita,
ut intellegat quia sol est et quantum gratiae adferat
ceteris institutis? hoc caelum est: quis id suspicit?
terra haec: quis eam colit? hoc pelagus: quis id nau-
19 gat? hic ignis est: quis eo utitur? instituit ergo (cuncta) 5
summus deus non propter se, quia nihilo eget, sed propter hominem, qui iis congruenter uteretur.

1 5. Reddamus nunc rationem quare hominem ipsum fecerit;
quod si philosophi scissent, aut defendissent illa quae uera in-
2 uenerant aut in maximos errores non incidissent. haec enim 10
summa, hic cardo rerum est, quem qui non tenuerit, ueritas
illi omnis elabitur, hoc est denique, quod efficiat illis non
quadrare rationem: quae illis si adfulsisset, si sacramentum
hominis omne cognosset, numquam disputationes eorum et
3 omnem philosophiam de transuerso Academia iugulasset. sicut 15
ergo mundum non propter se deus fecit, quia commodis eius
non indiget, sed propter hominem, qui eo utitur, ita ipsum ho-
4 minem propter se. quae utilitas deo in homine, inquit
Epicurus ut eum propter se faceret? scilicet ut esset qui
opera eius intellegeret, qui prouidentiam disponendi, rationem 20
faciendi, uirtutem consummandi et sensu admirari et uoce pro-

EPITOME 1—7] c. 64, 3. 8—13] c. 64, 4 (—fecerit). 15—
597, 11] c. 64, 4 (ab erat). 7.

AUCTORES § 3 s. (Epicurus)] frg. 371. 18 s.] cf. Lucr. V
165—167.

BHP] 1 ita ut] aut P 2 intellegat (sic corr. m. 3) P 4 id nau-
uigat scripsi (eum nauigat iam Walchius), nauigat BP, in eo nauigat
H edd.; cf. Epit. 64, 3 quis nauigat mare, et supra § 5 nauis—ut in ea
nauigetur 5 est om. P cuncta addidi ex Epit. 64, 3 cuncta igitur
propter hominem deus fecit, quod etiam iis 7 commendat; ergo (haec)
Heumannus 6 nihil, B², nihil H 7 iis scr., is B, his HP con-
uenienter H² 9 scissent P¹, corr. P³ 11 quem om. P 12 omni's B²,
omnis (i ex e m. 2 ?) P uerba hoc est—rationem ut glossema ex
c. 3, 17 deriuatum damnat Heumannus non (sic corr. m. 3) quadrar&
(t exp. m. 1) P 13 si (ante sacramentum) om. P 14 homine (exp.
m. 2 ?) P cognouissent H nequamquam P³ disputationis P¹, corr. P³
15 ac+ademias (s er.) sic P 17 hominū (ante qui) B 20 operam H
21 sensum P

loqui posset: quorum omnium summa haec est, ut deum colat.
 is enim colit qui haec intellegit, is artificem rerum omnium, 5
 is uerum patrem suum debita ueneratione prosequitur qui uir-
 tutem maiestatis eius de suorum operum inuentione inceptione
 6 perfectione metitur. quod planius argumentum proferri potest 6
 et mundum hominis et hominem sua causa deum fecisse, quam
 quod ex omnibus animantibus solus ita formatus est, ut oculi
 eius ad caelum directi, facies ad deum spectans, uultus cum
 suo parente communis sit uideaturque hominem deus quasi
 10 porrecta manu adleuatum ex humo ad contemplationem sui
 excitasse? quid ergo inquit deo cultus hominis confert 7
 beato et nulla re indigenti? uel si tantum honoris ho-
 mini habuit, ut ipsius causa mundum fabricaret, ut
 instrueret eum sapientia, ut dominum uiuentium fac-
 15 ceret eumque diligeret tamquam filium, cur mortalem
 fragilemque constituit? cur omnibus malis quem dili-
 gebat obiecit, cum oporteret et beatum esse hominem
 tamquam coniunctum ac proximum deo et perpetuum,
 sicut est ipse, ad quem colendum et contemplandum
 20 figuratus est? quamquam haec fere in prioribus libris 8
 sparsim docuimus, tamen quoniam proprie id materia nunc
 exigit, qua de uita beata disserere propositum est, explicanda
 sunt ista diligentius et plenius, ut dispositio dei et opus uolun-
 tasque noscatur. cum posset semper spiritibus suis immor- 9
 25 talibus innumerabiles animas procreare, sicut angelos genuit,

EPITOME 24—599, 2] c. 64, 4 (ut cum hominis—mundo).

AUCTORES § 7] Epicur. frg. 371 (pag. 250, 14).

BHS(ab 8)P] 1 colatis/enim (*interpunction. er. et — add. m. 2*) *P* 2 *is
 (ante enim), h *er.*, *B* quī intellegit colit haec *B* omnium rerum *P*
 3 uerum *om.* *P* 4 inceptione perfectione *om.* *P* 8 a cum suo parente
denuo incipit cod. S (fol. 160^a) 9 uideaturque] ut uideatur *H*
 12 nulla re] nulla (*corr. m. 3*) *P* 14 faceret eumque] faceret ut (*s. l.*
m. 3) eum *P* 15 tamquam (*tex i m. 2*) *P* 17 oportebat *H* 19 7 (*i. e.*
et) *inseruit S^v* 20 quamquam *P³* libris *om.* *H* 21 docuimus] dis-
cussimus Heumannus, sed cf. pag. 602, § 1. docuerim 22 quāq[ue] (*exp.*
m. 2) *P*, quia *edd.*; an (in) qua? *cf. pag. 585, 26* propositum *P²*
 24 semper] semel *Heumannus, recte?*

- quibus immortalitas sine ullo malorum periculo ac metu constat, excogitauit tamen inenarrabile opus, quemadmodum infinitam multitudinem crearet animarum, quas primo fragilibus et inbecillis corporibus inligatas constitueret inter bonum malumque medias, ut constantibus ex utrisque natura uirtutem proponeret, ne immortalitatem delicate adsequerentur ac moliter, sed ad illud aeternae uitae ineloquibile praemium cum
 10 summa difficultate ac magnis laboribus peruenirent. ergo ut eas grauib^{us} et uexabilibus membris indueret, quoniam consistere in medio inani non poterant ponderibus et grauitate corporis deorsum premente, sedem illis ac domicilium primo
 11 condendum esse decreuit. itaque ineffabili uirtute ac potentia praeclara mundi opera molitus est: suspensis in altitudinem leuib^{us} elementis et grauib^{us} in ima depressis et caelestia
 12 firmavit et terrena constituit. non est necesse nunc exsequi
 15 singula, quoniam in secundo libro uniuersa exsecuti sumus. lumina igitur posuit in caelo, quorum moderatio et claritas et motus aptissime ad utilitates uiuentium temperatus est, terrae autem, quam sedem uoluit esse, fecunditatem uaria gignendi ac proferendi dedit, ut ubertate frugum et herbarum et uirentium pro natura et usu cuiusque generis alimoniam ministraret.
 20
 13 tum perfectis omnibus quae ad condicionem mundi pertinebant,

16 in secundo libro] c. 9 ss.

BHSP] 1 constaret ? Thilo 2 inenarrabile B² 3 procrearet H
 4 inbecillis B, inbecillib^{us}: (in pro n m. 3) P inligatas H² 5 ut] et B
 utrisque (i in ras. et s s. l. m. 2) B naturae SP; naturis *edd.*; natura
 uid. esse ablatius, cf. pag. 599, 13; 600, 26 uirtutē (~ m. 3) P 6 de-
 licata B¹, corr. B² 7 sed] sed ut H inequabile (q ex e m. 3) P
 8 supra ut *add.* cum P³ 9 induerit (-it ex -&) P³ 10 inani^{us} B³
 11 deorsum P² praemente* (s ? er.) B sedem B², sedē S² illis
 B², illius (*exp.* m. 2) P 13 praeclaram H operam H 14 et (*ante*
 caelestia) om. H 16 uniuersa] omnia H 17 proposuit H modera-
 tiones SP claritates SP et (*ante* motus) om. H 18 aptissime om. S
 utilitatis P temperauit SP 19 an sedem (eorum) ? uariam H 20 ut]
 et B¹, corr. B³ ubertatem (-tē H) HP¹, m. del. P³ et (*ante* uiren-
 tium) om. SP uirentium] uirentium prouidentium H, uiuentium S
 21 cuique S alimoniam (l ras. ex d) P administraret SP, sed cf.
 Buenemannum 22 conditionem B¹, corr. B³ mundi] hominis BP,
 uiuendi Schoellius perti^{us}nebant (ti er.) H

hominem finxit ex ipsa terra, quam illi a principio in habitaculum praeparauit, id est spiritum suum terreno corpore induit et inuoluit, ut compactus ex rebus diuersis ac repugnantibus bonum ac malum caperet. et sicut terra ipsa fecunda 14
 5 est ad fruges pariendas, ita corpus hominis, quod adsumptum est e terra, generandi copiam facultatemque prodendae subolis accepit, ut quoniam <e> fragili materia formatus in aeternum manere non poterat, peracto temporalis uitae spatio cederet et illud, quod fragile atque inbecillum gerebat, perpetua
 10 successione renouaret. cur igitur eum mortalem finxit et 15 fragilem, cum illius causa mundum aedificasset? primum, ut infinita uis animarum gigneretur omnemque terram multitudine obpleret, deinde, ut proponeret homini uirtutem id est tolerantiam malorum ac laborum, per quam posset praemium immortalitatis adipisci. nam quia homo ex duabus rebus con- 16
 stat, corpore atque anima, quorum alterum terrenum est, alterum caeleste, duae uitae homini adtributae sunt, una temporalis, quae corpori adsignatur, altera sempiterna, quae animae subiacet. illam nascendo accipimus, hanc adsequimur laborando, ne im- 17
 20 mortalitas homini, ut ante diximus, sine ulla difficultate constaret; illa terrena est sicut corpus et ideo finitur, haec uero caelestis sicut anima et ideo terminum non habet; illam primam nescientes accipimus, hanc secundam scientes: uirtuti enim, non naturae datur, quia uoluit nos deus uitam nobis

20 ut ante diximus] pag. 598, 6.

EXPILATORES § 16—19] cf. Orientii commonit. I 43—58.

BHSP] 1 ex] et ex B 2 an praeparauerat? spiritum ***[suum (suū ut uid. er.) B 3 ut] ut et S 5 adsumpta P¹, corr. P² 6 est om. S 7 terra S prodendae (pru- H) BH, procreandae SP (cf. pag. 604, 14; Epit. 56, 6 ad procreandos liberos), recte? suboculis H, sobolis ex subulis P², sobolis (pr. o ex u m. 1?) S 7 e add. Heumannus conl. II 12, 3; an de excidit? cf. II 10, 12; cf. etiam figurare fingere facere sim. ex uel de supra 1; II 10, 3. 5. 7. 13; Epit. 20, 12; 22, 2; de ira 10, 43; al. informatus P 8 cedere? P² 13 tolerantiam (1 er.) H 14 laborum dolorum H possit HS 15 adipisci H 16 alterum terrenum est om. HP 18 alt. quam H 19 et illam H 20 an constet? 21 et om. S 23 accipimus — scientes om. S 24 nos om. S

- 18 in uita comparare. idcirco hanc praesentem dedit, ut illam
ueram et perpetuam aut uitis amittamus aut uirtute merea-
mur. in hac corporali non est summum bonum, quoniam
sicut necessitate diuina nobis data est, ita rursus diuina ne-
cessitate soluetur: ita quod finem habet, summum bonum non
19 habet. in illa uero spiritali, quam per nos ipsi adquirimus,
summum bonum continetur, quia nec malum potest habere
nec finem. cui rei argumentum natura et ratio corporis praebet.
20 cetera namque animalia in humum uergunt, quia terrena sunt,
nec capiunt immortalitatem, quae de caelo est, homo autem
rectus in caelum spectat, quia proposita est illi immortalitas,
nec tamen uenit, nisi tribuatur homini a deo: nam nihil inter-
esset inter iustum et iniustum, siquidem omnis homo natus
immortalis fieret. ergo immortalitas non sequella naturae, sed
21 merces praemiumque uirtutis est. denique homo non statim
quam natus est rectus ingreditur, sed quadrupes primo, quia
ratio corporis et huius praesentis uitae communis est nobis
cum mutis animalibus: post deinde confirmatis uiribus erigitur
et lingua eius in eloquium soluitur et mutum animal esse de-
22 sinit. quae ratio docet mortalem nasci hominem, postea uero
inmortalem fieri, cum coeperit ex deo uiuere id est iustitiam
sequi, quae continetur in dei cultu, cum excitauerit hominem
deus ad aspectum caeli ac sui. quod tum fit, cum homo cae-
lesti lauacro purificatus exponit infantiam cum omni labe uitae
prioris et incremento diuini uigoris accepto fit homo perfectus
23 ac plenus. ergo quia uirtutem proposuit homini deus, licet

AUCTORES 23—26] cf. I Cor. 13, 11; Eph. 4, 13 (εἰς ἀνδρα τέλειον).

BHSP] 2 uirtute**mereamur (me er.) B 4 est data H rursum
BSP 5 soluitur S 8 cuius codd. recent. et edd. et ratio] e* (t er.)
ratio et natura B praebet corporis S 9 humūuergunt (~ et u m. 2) P
11 caelo* (m er.) H 12 malim euenit 13 esse t̄ iñter (signa traiec-
tionis et t add. m. 2?) B, esset SP omnis homo natus om. P 14 mor-
talis P sequēla (1 s. l. er.) H, sequēla S, sequella (exp. m. 3 ?) P
16 quam] quo* (d er.) H, quan'do ex quam P³ 19 animales^{se} P¹, ani-
malesse]** P² 24 deponit Heumannus, sed cf. pag. 261, 7 exposito
25 perfectus P

anima et corpus consociata sint, tamen contraria sunt et in-
 pugnant inuicem. animi bona mala sunt corporis, id est opum
 fuga, uoluptatum interdictio, doloris mortisque contemptus. item
 corporis bona mala sunt animi, hoc est cupiditas et libido, qui-
 5 bus et opes adpetuntur et suauitates uariarum uoluptatum,
 quibus eneruatus animus extinguitur. ideo necesse est iustum 24
 et sapientem in omnibus malis esse, quoniam malorum uictrix
 est fortitudo, iniustus autem in diuitiis, in honore, in potestate:
 haec enim bona corporalia et terrena sunt; illi autem terrenam
 10 uitam agunt nec adsequi immortalitatem queunt, quia se uolup-
 tatibus dederunt, quae sunt uirtutis inimicae. itaque uita
 haec temporalis illi aeternae debet esse subiecta sicut corpus
 animae. quisquis ergo animae uitam maluerit, uitam corporis 25
 contemnat necesse est nec aliter eniti ad summum poterit, nisi
 15 quae sunt ima despexerit. qui autem corporis uitam fuerit
 amplexus et cupiditates suas in terram deiecerit, illam supe-
 riorem uitam consequi non potest. sed qui mauult bene ui- 26
 uere in aeternum, male uiuet ad tempus et adficietur omnibus
 molestiis et laboribus quamdiu fuerit in terra, ut habeat di-
 20 uinum et caeleste solacium. et qui maluerit bene uiuere ad
 tempus, male uiuet in aeternum: damnabitur enim sententia
 dei ad aeternam poenam, quia caelestibus bonis terrena prae-
 posuit. propterea igitur coli se deus expetit et honorari ab 27
 homine tamquam pater, ut uirtutem ac sapientiam teneat, quae
 25 sola immortalitatem parit. nam quia nullus alius praeter ipsum
 donare eam potest, quia solus possidet, pietatem hominis qua

EPITOME 23-602, 2] c. 64, 4. 7.

BHSP] 1 tamen B² 2 sunt om. H 3 idest B² 4 anime (ex
 -mi) S² 6 necesse est ideo H 7 homi[ni]bus B¹, inom[ni]bus B²
 8 iniustus B in (ante honore) s. l. B² 9 enim] est eras. H autem* P
 10 qui H, q* (i. e. a in quia er.) S 11 dederunt H 13 quisquis ergo] ergo
 qui H aluerit H 14 niti P summum] summum bonum S 15 de-
 spexerit (pr. e ex i m. 3) P 16 illā, S² 18 adficietur S² 19 terra*
 (in er.) H 20 maluerit] malet B, malit H; cf. 13 21 sentia
 B¹, corr. B² 23 expetit (alt. t add. m. 3) P 24 ac] et H
 25 solam H quia om. H 26 qua] qui H

deum honorauerit hoc adficit praemio, ut sit in aeternum beatus sitque apud deum et cum deo semper.

BHSPg] 2 post cum deo semper in *Sg* locus est hic: (1) neque nunc aliquis eo confugiat, ut dicat ad ipsius culpam pertinere quod (*sic scripsi*, qui *Sg*) et bonum instituit et malum. cur enim malum uoluit esse, si id odio habet? cur non bonum tantum fecit, ut nemo (*n ras. ex m S*) peccaret, nemo faceret malum? quamquam hoc in omnibus fere prioribus libris docuerim et id iam superius (*c. 5, 15 ss.*) quamuis leuiter attigerim, tamen subinde admonendum est, quia omnis ratio (uirtutis) (*hoc addidi*, cf. *proximum* nulla enim uirtus esse poterat, uerba § 6 cui omnis ratio *eqs.*, § 13 ut ratio *eqs.*, locum similis disputationis post cap. 19, 8 libri de opificio dei in quibusdam codd. insertae hunc ne uirtus otio torpens naturam suam perderet. cuius omnis ratio in eo est ut *eqs.*) in eo posita est. (2) nulla (*nullū, er. ~, S*) enim uirtus esse poterat, nisi diuersa fecisset, nec omnino apparere uis boni potest nisi ex mali comparatione: adeo malum nihil aliud est quam boni interpretatio. sublato igitur malo etiam bonum tolli necesse est. (3) si laeuam manum aut pedem amputaueris, nec corpus erit integrum nec uita ipsa constabit: adeo ad compagem (*cōpagem Sg*) corporis temperandam aptissime cum dextris sinistra iunguntur. (4) item si pares calculos feceris, nemo ludet, si unum colorem circo dederis, nemo spectandum putabit sublata omni circensium uoluptate: quos profecto qui primus (*Heumannus*, prius [*pus S*] *Sg*) instituit, amator unius coloris fuit, sed alterum ei quasi aemulum posuit, ut posset esse certamen et aliqua in spectaculo gratia. (5) sic deus cum bonum constitueret, cum uirtutem daret, statuit etiam diuersa, cum quibus illa confligerent. si desit hostis et pugna, nulla uictoria est. tolle certamen, ne uirtus quidem quicquam est. quam multa sunt hominum inter se et quam uariis artibus constituta certamina! nemo tamen fortior uelocior praestantior haberetur, si aduersarium cum quo contenderet non haberet. unde autem abest uictoria, abesse hinc et gloriam simul et praemium necesse est. (6) ut igitur uirtutem ipsam exercitatione assidua roboraret eamque faceret de malorum conflictatione perfectam, utrumque simul dedit, quia utrumque sine altero retinere uim suam non potest. ergo diuersitas est cui omnis ratio uirtutis (*sic scripsi*, ueritatis *Sg*, cf. § 1) innititur. (7) non me praeterit quid hoc loco a peritioribus possit opponi (*ex apponi S*). si bonum sine malo esse non potest, quomodo (quō *g*) primum hominem dicis (ante) (*add. edd.*) offensum deum in solo bono fuisse aut postea in solo bono futurum? discutienda nobis haec quaestio est, quod in prioribus libris praetermisi, ut hic implerem (*īplerem g*). (8) diximus superius (*pag. 599, 3*) ex elementis repugnantibus hominis constare naturam. corpus enim quia de (*quē ut uid. S¹*, quā [*i. e. quia de*] in *ras. S¹*, qd' [*i. e. quod*] *g*) terra est, comprehensibile (*sequitur ~ in S¹, del. S²*) temporale brutum atque tenebrosum est, anima uero quia de caelo est, tenuis aeterna

6. Nunc totam rationem breui circumscriptione signemus. 1
idecirco mundus factus est, ut nascamur: ideo nascimur, ut

EPITOME 1—604, 6] c. 64, 1.

EXPILATORES 2—604, 3] Orientius commonit. I 59—64.

sensibilis illustris est. (9) quae quia inter se contraria sunt, necesse est hominem bono et malo esse subiectum: animae ascribitur bonum, quia indissolubilis (dissolubilis *S*¹) est, corpori malum, quia fragile est. quoniam igitur sociata et coniuncta sunt corpus et anima, aequè bonum et malum cohaereat (coereat *S*) necesse est nec separari alterutro possunt, nisi cum illa separata sunt. (10) denique boni malique notitia simul homini primo data est: qua percepta statim de loco sancto pulsus est, in quo malum non est. ubi cum esset in bono tantum, id ipsum bonum esse ignorabat: postquam uero accepit boni malique intelligentiam, (sequitur ita in *in S*¹, ita *S*², iam *edd.*) nefas erat eum in beatitudinis loco morari relegatusque (relegatusque, *corr. m. 2 S*) est in hunc communem orbem, ut ea utraque simul experiretur quorum naturam pariter agnouerat. (11) apparet ergo idecirco datam esse homini (homini*, *er. s. S*) sapientiam, ut bonum discernat a malo, ut ab incommodis commoda, ab inutilibus utilia distinguat (distinguant *S*¹, distinguat // *S*²), ut habeat iudicium et considerantiam, quid (i in *ras. ex o ? S*²) cauere quid appetere, quid fugere quid sequi debeat. sapientia igitur constare sine malo non potest, uixitque (an uixit itaque?) ille princeps generis humani, quamdiu in solo bono fuit, uelut infans, boni ac mali nescius. (12) at enim postea hominem necesse est et sapientem esse et sine ullo malo beatum. sed id fieri non potest, quamdiu anima domicilio (domicilia *S*) carnis (corporis *edd.*, sed *cf. VII 12, 11*) induta (an inclusa? *cf. VII 2, 8; 12, 11*) est. cum uero factum fuerit corporis animaeque discidium, tunc malum a bono separabitur, et sicut corpus interit, anima manet, ita malum interibit et bonum permanebit: tunc homo accepto immortalitatis (immortalitatis *S*) indumento erit (erit *S*²) sapiens, expers mali (*edd.*, malis *Sg*). (13) si quis (sic *g.* sicut *an* [s. l. m. 2] qui *S*, sicut deus. qui *edd.*) ergo uult nos in bono esse tantum, id potissimum desiderat, ut sine corpore uiuamus, in quo est malum. quod si tollatur, aut sapientia homini (homini *bis S*¹, *alt. del. S*²) ut dixi aut corpus adimetur, sapientia, ut ignoret malum, corpus, ut non sentiat. nunc autem cum homo et sapientia sit instructus, ut sciat, et corpore, ut sentiat, utrumque pariter in hac uita deus esse uoluit, ut ratio uirtutis sapientiaeque constaret. (14) posuit itaque hominem inter utrumque medium, ut haberet licentiam uel mali uel boni sequendi. sed malo admiscuit apparentia quaedam bona, id est uarias et delectabiles suauitates, ut earum illecebris induceret hominem ad latens malum, bono autem admiscuit apparentia quaedam mala, id est aerumnas et (et *om. g*) miseras et labores, quorum asperitate ac (*ac, *er. h. S*) molestia offensus animus

BHSP] 2 nascamur *S*²

adgnoscamus factorem mundi ac nostri deum: ideo adgnoscamus,
 ut colamus: ideo colimus, ut immortalitatem pro laborum mer-
 cede capiamus, quoniam maximis laboribus cultus dei constat:
 ideo praemio immortalitatis adficimur, ut similes angelis effecti
 summo patri ac domino in perpetuum seruiamus et simus 5
 2 aeternum deo regnum. haec summa rerum est, hoc arcanum
 dei, hoc mysterium mundi, a quo sunt alieni qui sequentes
 praesentem uoluptatem terrestribus et fragilibus se bonis ad-
 dixerunt et animas ad caelestia genitas suauitatibus mortiferis
 3 tamquam luto caenouae demerserunt. quaeramus nunc uicis- 10
 sim an in cultu deorum ratio ulla subsistat. qui si multi
 sunt, si ideo tantum ab hominibus coluntur, ut praesent illis
 opes uictorias honores quaeque alia non nisi ad praesens ualent,
 si sine causa gignimur, si in hominibus procreandis prouidentia
 nulla uersatur, si casu nobismet ipsis ac uoluptatis nostrae 15
 gratia nascimur, si nihil post mortem sumus, quid potest esse
 tam superuacuum, tam inane, tam uanum quam humana res et

refugeret a bono latenti. (15) hic (hinc *g*) ergo sapientiae officium desi-
 deratur, ut plus mente uideamus quam corpore: quod pauci admodum
 facere possunt, quia et uirtus difficilis ac rara (rara *S*, rata *g*¹, corr. *g*²)
 est et uoluptas communis ac publica. (16) ita necesse est sapientem pro
 stulto haberi, qui dum appetit bona quae non cernuntur, dimittit (*in ras. S*,
 dimittat *g*) e manibus quae uidentur, et dum uitat mala quae non (ñ *s. l.*
*S*²) aspiuntur, incurrit in mala quae (aspiuntur — mala quae *in mg. S*)
 ante oculos sunt. quod accidit nobis, cum neque cruciatum neque mor-
 tem pro fide recusamus, quando ad summum nefas compellimur (cōpelli-
 mur *Sg*), ut prodita fide atque abnegato deo uero diis mortuis mortiferis-
 que libemur. (17) haec ratio est cur hominem deus et mortalem fecerit et
 malis subiecerit, licet ipsius causa mundum aedificasset, scilicet ut uirtutem
 caperet et ei uirtus sua immortalitatem daret. uirtus autem, sicut osten-
 dimus (*cf. pag. 600, 21 s. et 498, 16 s.*), ueri dei cultus est. *cf. Prolegomena*

BHSP] 1 adgnoscamus *B*, agn- cett., sed post ideo habet agnoscamus
B cum cett. dñm *H* 2 merce *H* 4 similes (e ex i m. 3) *P* 5 do-
 mino] domino nostro *H* 6 aeternum *P*³ dñ *P* est om. *H* 6. 7 hoc]
 utroque loco hunc *S*¹, corr. *S*² 7 alieni* *S* praesentē (-ñ ex -es?
 m. 2) sequentes (-es ex -em m. 2; = et — m. 1?) *B* 10 demerserint
BH, recte, ut supra 8 addixerint scribendum sit? 11 si multi sunt]
 simulati sint *H*; si multi nati sunt codd. recent. et edd., sed cf. pag. 606, 2
 12 si om. *P* ab om. *S* 13 post alia s. l. quae *P*³ 15 casu] casus in *H*,
 casu si sic *S* 16 gratie *P*¹, corr. *P*³ 17 uanum *P* et] est *H*, est et *S*

quam mundus ipse, qui cum sit incredibili magnitudine, tum mirabili ratione constructus, tamen rebus ineptis uacet? cur etenim uentorum spiritus citent nubes? cur emicent fulgura, tonitrua mugiant, imbres cadant? cur fruges terra producat, uarios fetus alat? cur denique omnis natura rerum laboret, ne quid desit earum rerum quibus uita hominis sustinetur, si est inanis, si ad nihilum interimus, si nihil est in nobis maioris emolumenti deo? quod si est dictu nefas nec putandum est fieri posse ut non ob aliquam maximam rationem fuerit constitutum quod uideas maxima ratione constare, quae potest esse ratio in his erroribus prauarum religionum et in hac persuasione philosophorum qua putant animas interire? profecto nulla. quid enim habent dicere cur dii hominibus tam diligenter suis quaeque temporibus exhibeant? an ut illis far et merum demus et odorem turis et sanguinem pecudum? quae neque immortalibus grata esse possunt, quia sunt fragilia, neque usui esse expertibus corporum, quia haec ad usum corporalium data sunt: et tamen si ea desiderarent, sibi ipsi possent exhibere, cum uellent. siue igitur intereunt animae siue in aeternum manent, quam rationem continet cultus deorum aut a quo mundus constitutus est? cur aut quando aut quousque, quatenus homines aut quam ob rem procreati? cur nascuntur intereunt succedunt renouantur? quid dii ex cultibus eorum adsecuntur qui post mortem nihil futuri sunt? quid praestant, quid pollicentur, quid minantur aut hominibus aut diis dignum? uel si manent animae post obitum, quid de iis faciunt facturiae

BHSP] 1 tum mirabili] et admirabili *S*, tam mirabili *P*¹ *edd.*, tam in "tam corr. *P*³ 3 enim *B* spiritum *P* ci+ent (t er.) *B*, cient *S*, scitent *P* cur om. *P* fulgora *HSP* 4 i+m+res (n et em er.) *B*, imbes *H*, inbres *P* cur scripsi, ut *C*; aliud est ne 5 6 hominum *H* 7 inane *H* 9 ab aliqua maxima ratione *H* ob aliquam *B*² 10 uideamus *H* 11 regionum *H* 12 qui *H* 13 di (ex dī) *P*³ 15 demus (mus m. 2, m in ras. ex b ?) *P* 16 pr. nec *P* 18 ipsi om. *P* 19 siue+ (1 er.) *B* igitur] ergo *H* 20 rationē (~ m. 2) *S* 21 est om. *P* aut (ante quando) i. e. autem *S* 22 quatenus del. *Heumannus*, sed cf. *Buenemannum* et *Woelfflinum*, *Archiv. lexicogr. et gramm. lat.* V 407 aut om. *P* nascuntur] natura nascuntur *H* 23 quid] *P*² 24 adsequuntur *HSP* 25 hominibus *P*¹ 26 uel] *P*² obitum] mortem *SP* his *HSP*

- sunt? quid illis opus est thesauro animarum? ipsi illi ex quo
 9 fonte oriuntur? quomodo aut quare aut unde multi sunt? ita
 fit ut si ab illa rerum summa quam superius comprehendimus
 aberraueris, omnis ratio intereat et ad nihilum omnia reuol-
 uantur.
- 1 7. Quam summam quia philosophi non comprehenderunt, nec
 ueritatem comprehendere potuerunt, quamuis ea fere quibus
 summa ipsa constat et uiderint et explicauerint. sed diuersi
 ac diuerse illa omnia protulerunt non adnectentes nec causas
 rerum nec consequentias nec rationes, ut summam illam quae 10
 2 continet uniuersa et compingerent et implerent. facile est autem
 docere paene uniuersam ueritatem per philosophos et sectas esse
 diuisam. non enim sic philosophiam nos euertimus, ut Aca-
 demici solent, quibus ad omnia respondere propositum est,
 quod est potius cauillari et inludere, sed docemus nullam 15
 sectam fuisse tam deuiam neque philosophorum quemquam tam
 3 inanem qui non uiderit aliquid ex uero. sed dum contradi-
 cendi studio insaniunt, dum sua etiam falsa defendunt, aliorum
 etiam uera subuertunt, non tantum elapsa illis ueritas est quam
 se quaerere simulabant, sed ipsi eam potissimum suo uitio 20
 4 perdidierunt. quodsi extitisset aliquis qui ueritatem sparsam
 per singulos per sectasque diffusam colligeret in unum ac re-
 digeret in corpus, is profecto non dissentiret a nobis. sed hoc

3 superius] § 1.

EPITOME c. 7, 1—5. 14] c. 62, 8 s. (a sed cum); 64, 1 (—potuerunt).

BR(ab 19)HSPJ 1 thesaurum sic H 7 comprehendere potuerunt] con-
 praehenderunt B comprehendere — adnectentes (9)] cōphēdentes, cetera
 om. S 8 et explicauerint om. HP¹, in mg. et docuerint P³ 9 omnia
 illa P causas] ad causas H 10 consequentias H, consequentia BSP¹,
 consequentias P³ nec rationes om. H summa illa P 11 et (ante
 compingerent) B² 12 philosophos et] philosophorum S 13 sic—nos]
 sic philosophiam sic B philosophos S 15 cauillari (hoc est ad omnia
 respondere 14) scripsi, calumniari C; cf. Senec. epist. 111, 1 s.; Iulian.
 ap. Augustin. op. impf. c. Iul. III 50 cauillo . . illudere; Cic. de or. III
 31, 122 irridentes . . cauillantur ap. Funckium, Archiv. lexicogr. et gramm.
 lat. IV 79 s. inludere] inuideri H 16 quemquā sic H 17 uero, S²
 18 sua* B, suae P¹, e del. P³ 19 a uera subuertunt denuo incipit cod. R
 (cf. 578, 7) 20 se quaerere] sequerere P e*am (n er.) B 22 diffusam
 om. S post ac 1 uel 2 litt. eras., quarum prior r uel p uel f, B

nemo facere nisi ueri peritus ac sciens potest, uerum autem
 scire non nisi eius est qui sit doctus a deo. neque enim 5
 potest aliter repudiare quae falsa sunt, eligere ac probare quae
 uera: sed si uel casu id efficeret, certissime philosopharetur,
 5 et quamuis non posset diuinis testimoniis illa defendere, tamen
 se ipsa ueritas inlustraret suo lumine. quare incredibilis est 6
 error illorum qui cum aliquam sectam probauerint eique se ad-
 dixerint, ceteras damnant tamquam falsas et inanes armantque
 se ad proeliandum nec quid defendere debeant scientes nec
 10 quid refutare incursantque passim sine dilectu omnia quae ad-
 ferunt quicumque dissentiant. ob has eorum pertinacissimas 7
 contentiones nulla extitit philosophia quae ad uerum propius
 accederet: nam particulatim ueritas ab iis tota comprehensa est.
 factum esse a deo mundum dixit Plato: idem prophetae lo- 8
 15 euntur idemque ex Sibyllae carminibus apparet. errant igitur
 qui uel omnia sua sponte nata esse dixerunt uel minutis se-
 minibus conglobatis, quoniam tanta res, tam ornata, tam magna
 neque fieri neque disponi et ordinari sine aliquo prudentissimo
 auctore potuit et ea ipsa ratio qua constare ac regi omnia sen-
 20 tiuntur, sollertissimae mentis artificem confitetur. hominum 9
 causa mundum et omnia quae in eo sunt esse facta Stoici
 loquuntur: idem nos diuinae litterae docent. errauit ergo Demo-
 critus, qui uermiculorum modo putauit effusos esse de terra
 nullo auctore nullaque ratione. cur enim formatus sit homo, 10

EPITOME 15—20] c. 62, 6.

BRHSP] 1 nemo] ne P 2 scire post eius S, om. P 4 efficere B,
 ifficeret R¹, deficeret H 5 et] ut P 6 ipsam R 7 eique (a. er.) B
 8 armantesque R 9 utroque loco neq^{ue} B² 10 incursantque B³
 delicto H, delecta (pr. e ex i) P² 11 quicumque P³ earum RP
 12 existit R quam B¹, corr. B² proprius H^{ac} P¹, corr. P³ 13 par-
 ticulatim ex -tis S² his HSP 14 facta P¹, corr. P² loquuntur HP,
 loquuntur S 15 apparent BR erant HS^{ac}, corr. m. 1? 16 sua om. H
 18 neque disponi neque fieri neque ordinari (ornari R) nisi ab (si non,
 om. ab, S) aliquo RS prouidentissimo B³ (s. l., pru- B¹) H 19 po-
 tuit] non potuit BRS, potest H et om. BH ea om. R 21 sunt B³
 22 locuntur R 23 modo, S² effusos] homines effusos codd. recent.,
 uix probabilius effusos nos 24 nulla] nulla B

- diuini sacramenti est, quod quia ille scire non poterat, huma-
 11 nam uitam deduxit ad nihilum. ad uirtutem capessendam
 nasci homines Ariston disseruit: idem nos monemur ac dis-
 cimus a prophetis. falsus igitur Aristippus, qui hominem uo-
 12 luptati hoc est malo tamquam pecudem subiugauit. immor- 5
 tales esse animas Pherecydes et Plato disputauerunt: haec
 uero propria est in nostra religione doctrina. ergo Dicaearchus
 cum Democrito errauit, qui perire cum corpore ac dissolui ar-
 13 gumentatus est. esse inferos Zeno Stoicus docuit et sedes
 piorum ab impiis esse discretas et illos quidem quietas ac de- 10
 lectabiles incolere regiones, hos uero luere poenas in tenebrosis
 locis atque in caeni uoraginibus horrendis: idem nobis pro-
 phetae palam faciunt. ergo Epicurus errauit, qui poetarum id
 esse figmentum putauit et illas inferorum poenas quae ferantur
 14 in hac esse uita interpretatus est. totam igitur ueritatem et 15
 omne diuinae religionis arcanum philosophi attigerunt, sed aliis
 refellentibus defendere id quod inuenerant nequiuertunt, quia
 singulis ratio non quadrauit, nec ea quae uera senserant in
 summam redigere potuerunt, sicut nos superius fecimus.
- 1 8. Unum est igitur summum bonum immortalitas, ad quam 20
 capiendam et formati a principio et nati sumus. ad hanc ten-
 dimus, hanc spectat humana natura, ad hanc nos prouehit
 uirtus: quod bonum quia deprehendimus, superest ut etiam de
 2 ipsa immortalitate dicamus. Platonis argumenta quamuis ad

19 superius] c. 6, 1.

EPITOME 5 s.] c. 63, 8; 64, 6. 20-23] c. 65, 7 (immortali-
 tatem — mentis). 24-609, 6] c. 63, 8; 64, 6.

AUCTORES § 13 (Epicurus)] cf. ad frg. 341 (pag. 228, 21).
 14 s.] cf. Lucr. III 978 s.

BRHSP] 2 duxit H capessendam B 3 aristo toleo R, cariston H,
 aristoteles S deseruit H 4 falsus om. R uoluptati* (s. er.) S
 5 male S pecudem B 6 fereades S 7 dicearcus BS 8 democritus R
 10 discretas¹ B² illo¹ P³ 12 locis om. RS 13 palam] plana R
 14 poenas quae] inte] sic R feruntur (pr. u. ex a) S² 17 nequi-
 uerant R 18 rati R non quadrauit] inquadrauit S qui S sen-
 senerant R 20 summum bonum R immortalitas (s. in ras. ex
 tis ?) S 21 ad hanc] et ad (ad s. l. S²) SP tendimus om. P 22 ad, S²
 24 documenta S quamuis] quamuis argui H

rem multum conferant, tamen parum habent firmitatis ad probandam et inplendam ueritatem, quoniam nec rationem totius mysterii magni consummauerat in unumque collegerat nec summum bonum comprehenderat. nam licet uerum de animae immortalitate sentiret, tamen non ita de illa tamquam de summo bono disserebat. nos igitur certioribus signis eligere possumus 3 ueritatem, qui eam non ancipiti suspitione colligimus, sed diuina traditione cognouimus. Plato autem sic argumentatus 4 est: immortale esse quicquid per se ipsum et sentit et
10 semper mouetur; quod enim principium motus non habet, nec finem habiturum, quia deseri a semet ipso non potest. quod argumentum etiam mutis animalibus aeternitatem daret, nisi adiectione sapientiae discreuisset. addidit 5 ergo, ut effugeret hanc communitatem, fieri non posse quin
15 sit immortalis animus humanus, cuius miranda solertia inueniendi et celeritas cogitandi et facilitas percipiendi atque discendi et memoria praeteritorum et prouidentia futurorum et artium rerumque innumera-
20 bilium scientia, qua ceterae careant animantes, diuina et caelestis appareat, quia et origo animi, qui 6 tanta capiat, tanta contineat, nulla reperiatur in terra, siquidem ex concretionem terrena nihil habeat admixtum: sed necesse esse in terram resolui quod est in

EPITOME 8—610, 4] c. 65, 1.

AUCTORES 8—12] Phaedr. 245 C ss. (cf. Cic. Tusc. I 23, 53; de rep. VI 25, 27). § 5 s.] Cic. Tusc. I 27, 66 (ex Consolatione).

BRHSP] 1 rem multum] remedium *S* tamen *om.* *P* approbandam (*om.* ad) *S* probandam] pro] *R* 3 collegerat (*pr.* e *ex* i m. 3) *P* 6 elicere *BH* 7 ancipiti] a principio *R*, accipiti *H^{ac}* suspitione *R* colligimus *H* sed — cognouimus in *inf. mg.* *P*² 11 qui *H* deseri a] desideria *B*¹, desideraria sic *B*²⁷ semet] se* (*d er.*) *B* 12 animalibus *P*³ 13 addit *S* 14 ergo] igitur *P* potest *H* 15 cū (~ ut *uid. er.*) ius *P* 16 et (*ante* facilitas) *om.* *H* 17 memoriam *H*, memoria (~ *er.*) *S* 18 et prouidentia futurorum] *P*² prudentia *R*, prouidentiam *H* plerumque *BHP*, sed cf. *Epit.* 65, 1 et *Buenemannum* 19 carent *RS* diuinae] *B*² 21 capiat tanta *om.* *P* cupiat *B* in terra *om.* *B* 22 congregationem *P* 23 esse] est *B* terra *R*

homine ponderosum et dissolubile, quod autem tenue
 atque suptile, id uero esse indiuiduum ac domicilio cor-
 poris uelut carcere liberatum ad caelum et ad naturam
 7 suam peruolare. haec fere Platonis collecta breuiter, quae
 aput ipsum late copioseque explicantur. in eadem sententia fuit 5
 etiam Pythagoras antea eiusque praeceptor Pherecydes, quem
 Cicero tradidit primum de aeternitate animarum dispu-
 8 tanisse. qui omnes licet eloquentia excellerent, tamen in
 hac dumtaxat contentione non minus auctoritatis habuerunt
 qui contra hanc sententiam disserebant, Dicaearchus primo, 10
 deinde Democritus, postremo Epicurus, adeo ut res ipsa de
 9 qua inter se pugnabant in dubium uocaretur. denique Tul-
 lius expositis horum omnium de immortalitate ac morte sen-
 tentiis nescire se quid sit uerum pronuntiauit. harum inquit
 sententiarum quae uera sit, deus aliqui uiderit. et 15
 rursus alibi quoniam utraque inquit earum sententia-
 rum doctissimos habuit auctores nec quid certi sit
 10 diuinari potest —. uerum nobis diuinatione opus non est,
 quibus ueritatem diuinitas ipsa patefecit.
 1 9. Aliis itaque argumentis, quae nec Plato nec ullus alius 20
 inuenit, animarum aeternitas probari ac perspicui potest: quae
 nos breuiter colligemus, quoniam properat oratio ad enarran-
 dum iudicium dei maximum, quod in terra propinquante saeculorum
 2 lorum fine celebrabitur. ante omnia, quoniam deus ab ho-

AUCTORES 6] Tusc. I 16, 38. 14] *ibid.* I 11, 23. 16] ex
 libr. incert. frg. 11.

BRHSP] 1 quod — subtile (suptile unus B) s. l. P² tenerum H
 2 uerum H indiuiduum] in diuinum H 4 preuolare H¹, puolare H²
 5 sententiam H 7 tradit BSP primum ante tradit S, om. P 9 con-
 tione H 10 dicearchus BSP, dicearchus H primum H 11 postremus B,
 om. H 12 denique] denique et H edd. 13 ac morte ac H morte (e
 ex i? m. 2?) P 14 se] si B¹ (corr. B²) R 15 aliquid H, aliqd (d
 add. m. 2) S 17 post nec eras. quid ut uid. 20 Aliis scripsi, sihis
 B³, his RHSP; eadem uocabula aliis et his (uel iis) permutata sunt
 pag. 541, 20 (ubi iis in textu delendum) cultus (corr. m. 3) P 22 colli-
 gemus ex collegimus H, collegimus P 23 properat P² 23 nolui appropin-
 quante, cf. c. 14, 3; 15, 7

mine uideri non potest, ne quis tamen ex eo ipso putaret
 deum non esse, quia mortalibus oculis non uidetur, inter ce-
 tera institutorum suorum miracula fecit etiam multa quorum
 nis quidem apparet, substantia tamen non uidetur, sicut est
 5 nox odor uentus, ut harum rerum argumento et exemplo
 etiam deum, licet sub oculos non ueniret, de sua tamen ui et
 effectū et operibus cerneremus. quid uoce clarius aut uento 3
 fortius aut odore uiolentius? haec tamen cum per aërem fe-
 runt ad sensusque nostros ueniunt et eos potentia sua in-
 10 pellunt, non cernuntur acie luminum, sed aliis corporis partibus
 sentiuntur. similiter deus non aspectu nobis alioue fragili 4
 sensu comprehendendus est, sed mentis oculis intuendus, cum
 opera eius praeclara et miranda uideamus. nam illos qui 5
 nullum omnino deum esse dixerunt non modo philosophos, sed
 15 ne homines quidem fuisse dixerim, qui mutis simillimi ex solo
 corpore constiterunt nihil cernentes animo et ad sensum cor-
 poris cuncta referentes, qui nihil putabant esse nisi quod oculis
 contuebantur. et quia uidebant aut bonis accidere aduersa 6
 aut malis prospera, fortuito geri omnia crediderunt et natura
 20 mundum, non prouidentia constitutum. hinc iam prolapsi sunt
 ad deliramenta, quae talem sententiam necessario sequebantur.
 quodsi est deus et incorporealis et inuisibilis et aeternus, ergo 7
 non idcirco interire animam credibile est, quia non uidetur,
 postquam recessit a corpore, quoniam constat esse aliquid sen-
 25 tiens ac uigens quod non ueniat sub aspectum. at enim 8
 difficile est animo comprehendere quemadmodum possit anima

BRHSP] 1 ne P² ipso om. P 2 dñm H uideretur edd.
 3 suorum om. HP fecit (e ex a m. 2) H 4 uis] multa uis B appa-
 reret BP uideretur (exp. m. 3) B, uideretur P³ est om. P 5 odo-
 rūentus R ut] et H et om. S 6 dñm P oculis B uenire B
 7 et om. P 9 sensosque B¹, corr. B³ 11 a nobis S alioue** (ro ?
 er.) B sensu fragili B 12 intuendus] intendus est H 14 deum
 esse P² 15 ex om. S 16 animo-s & (i. e. sed corr. m. 3; om. ad) P et]
 sed S 17 esse nisi quod] nisi esse quod esse H 19 fortuito HS¹, for-
 tuitu BRS², -tu ex -to P 21 quā ex quae B¹ sequebatur H
 24 secessit R, recessit (corr. m. 2) S sentiens] constans et sentiens S
 26 cō]prehendere B possit—quemadmodum (612, 3) om. S animus P

retinere sensum sine iis partibus corporis in quibus inest offi-
 9 cium sentiendi. quid de deo? num facile est comprehendere
 quemadmodum uigeat sine corpore? quodsi deos esse credunt,
 qui si sunt, utique animae sunt expertes corporum, necesse est
 humanas animas eadem ratione subsistere, quoniam ex ipsa 5
 ratione ac prudentia intellegitur esse quaedam in homine ac
 10 deo similitudo. denique illud argumentum, quod etiam Marcus
 Tullius uidit, satis firmum est, ex eo aeternitatem animae posse
 dinosci, quia nullum sit aliud animal quod habeat noti-
 tiam aliquam dei, religioque sit paene sola quae homi- 10
 nem discernat a mutis: quae cum in hominem solum cadit,
 profecto testatur id adfectare nos, id desiderare, id colere quod
 11 nobis familiare, quod proximum sit futurum. an aliquis cum
 ceterarum animantium naturam considerauerit, quas pronis
 corporibus abiectas in terramque prostratas summi dei proui- 15
 dentia effecit, ut ex hoc intellegi possit nihil eas rationis ha-
 bere cum caelo, potest non intellegere solum ex omnibus cae-
 leste ac diuinum animal esse hominem, cuius corpus ab humo
 excitatum, uultus sublimis, status rectus originem suam quaerit
 et quasi contempta humilitate terrae ad altum nititur, quia 20
 sentit summum bonum in summo sibi esse quaerendum me-
 morque condicionis suae, qua deus illum fecit eximium, ad arti-
 ficem suum spectat? quam spectationem Trismegistus θεοπτεῖαν

EPITOME 9—613, 6] c. 65, 4.

AUCTORES 7] de legg. I 8, 24. 23 Trismegistus] ?

BRHSP] 1 his HP inest] est P 2 nam H 3 dō sese P¹,
 corr. P² 6 prouidentia (s. l. ex pru-) B³ 7 Marcus om. RH 8 fir-
 m—um (at er.) H 9 hebeat H 10 religioquae BP¹, a del. P² pe-
 nae B¹, p^uen+e B³ sola om. P hominem bis, sed prius expunx. B
 11 a mutis om. R cum] etiam R cadit B; cadat edd. 13 an s. l. B
 m. 1 uel 2 15 abiectus S¹, abiectis S², abiectis P prouidentia B³
 16 efficit RP, corr. P³ ut P² rationes HP¹, corr. P³ 18 hominum
 B¹P¹, corr. B²P² 20 contempta* (a ex u, et d er.) P terrā (terrae
 H¹) H² 21 esse sibi SP 22 quia S ad om. P 23 quam specta-
 tionem om. P expectationem H θεοπτεῖαν Fritzscheius, adde frg. Hermet.
 ap. Stob. florileg. 11, 23 οἷς ἂν ὁ θεὸς τὴν θεοπτικὴν θεωρεῖται δύναμιν, ΟΠΙΔΑ
 in ras., in mg. di inspectionem B, ΘΕΟΠΙΔΑ R, ΘΕΩΠΙΔΑ (ΘΗ. P) HSP;
 θεωπτεῖαν edd.

rectissime nominauit: quae in mutis animalibus nulla est. cum 12
autem sapientia, quae soli homini data est, nihil aliud sit quam
notitia dei, apparet animam non interire neque dissolui, sed
manere in sempiternum, quia deum, qui sempiternus est, et
5 quaerit et diligit, ipsa cogente natura sentiens uel unde orta
sit uel quo reuersura. praeterea non exiguum immortalitatis 13
argumentum est quod homo solus caelesti elemento utitur.
nam cum rerum natura his duobus elementis, quae repugnantia
sibi atque inimica sunt, constet, igni et aqua, quorum alterum
10 caelo, alterum terrae adscribitur, ceterae animantes quia ter-
renae mortalesque sunt, terreno et graui utuntur elemento,
homo solus ignem in usu habet, quod est elementum leue
sublime caeleste. ea uero quae ponderosa sunt, ad mortem 14
deprimunt, et quae leuia sunt, ad uitam subleuant, quia uita
15 in summo est, mors in imo. et ut lux esse sine igni non
potest, sic uita sine luce. ignis igitur elementum est lucis ac
uitae: unde apparet hominem qui eo utitur, immortalem sor-
titum esse condicionem, quia id illi familiare est quod facit
uitam. uirtus quoque soli homini data magno argumento 15
20 est immortales animas esse. quae non erit secundum naturam,
si anima extinguitur; huic enim praesenti uitae nocet. nam
uita ista terrena, quam communem cum mutis animalibus du-
cimus, et uoluptatem expetit, cuius fructibus uariis ac suauibus
delectatur, et dolorem fugit, cuius asperitas naturam uiuen-
25 tium acerbis sensibus laedit et ad mortem perducere nititur,
quae dissoluit animantem. si ergo uirtus et prohibet iis bonis 16

EPITOME 6—19] c. 65, 5. 19—614, 15] c. 65, 2 s.

BR(—5)HSP] 3 notitiā, sed ~ del. m. 1? S sed] sed et H 5 in
natura desinit R 6 non om. S 8 cum om. P naturā B 9 atque]
et B const& (corr. m. 3?) P igne P 10 *caelo (a er.) P quae S
11 sunt om. S 13 ponderosas, om. sunt, S 14 et] ut Heumannus
uitam] uita H 15 esse sine igne non potest sic *** (non ? er.) uita
in mg. P² 16 uita] nec uita codd. recent., Heumannus, sed cf. Buene-
mannum 19 uitam] ad uitam H magnum argumentum B 20 qui
P¹, corr. P² 22 mutis (1 er.) P 23 uoluntatem H 25 acerbis B¹,
corr. B¹ 26 iis edd., his B²S², his HP

- hominem quae naturaliter adpetuntur et ad sustinenda mala
 impellit quae naturaliter fugiuntur, ergo malum est uirtus et
 inimica naturae stultumque iudicari necesse est qui eam sequi-
 tur, quoniam se ipse laedit et fugiendo bona praesentia et ad-
 petendo aequae mala sine spe fructus amplioris. nam cum
 17 liceat nobis iucundissimis frui uoluptatibus, nonne sensu carere
 uideamur, si malimus in humilitate, in egestate, in contemptu,
 in ignominia uiuere aut ne uiuere quidem, sed dolore cruciari
 et emori, ex quibus malis nihil amplius adsequamur quo possit
 18 uoluptas omissa pensari? si autem uirtus malum non est 10
 facitque honeste, quod uoluptates uitiosas turpesque contemnit,
 et fortiter, quod nec dolorem nec mortem timet, ut officium
 seruet, ergo aliquod maius bonum adsequatur necesse est quam
 sunt illa quae spernit. at uero morte suscepta quod ulterius
 bonum sperari potest nisi aeternitas? 15
- 1 10. Transeamus nunc uicissim ad ea quae uirtuti repugnant,
 2 ut etiam ex his immortalitas animae colligatur. uitia omnia
 temporalia sunt: ad praesens enim commouentur. irae impetus
 recepta ultione sedatur, libidinis uoluptas corporis finis est,
 cupiditatem aut satietas earum rerum quas expetit aut aliorum
 affectuum commotiones interimunt, ambitio postquam honores
 quos uoluit adeptam est, consenescit; item cetera uitia consistere
 ac permanere non possunt, sed ipso fructu quem expetunt
 3 finiuntur. recedunt ergo et redeunt. uirtus autem sine ulla
 intermissione perpetua est nec discedere ab eo potest qui eam 25
 semel cepit. nam si habeat interuallum, si aliquando carere ea

BHSP] 1 q: P¹, q̃: P² 3 indicare S 4 effugiendo, om. et, H
 5 aequae] quae H, eaq̃ (e s. l. m. 2) S malūm (i. e. mus s. l. add. m. 2) S
 si n̄ (i. e. non) S 6 'sensu' B³ 7 uidemur H humilitatē B in
 (ante egestate) om. B contemtu B¹ 8 aut] an ac? dolore BH
 9 emori S, mori cett., sed cf. V 13, 2. 15 'ex' B adsequemur B
 10 om-issa (u ? er.) B 11 uoluptates (e ex i m. 2) S contemnet B
 12 fortiter (o ex u m. 1 2, i er.) P 13 adsequamur H 14 illi H
 spernimus H aet (u ? er.) B, aut H 15 aeternitatis S 17 colli-
 gatur (i ex e m. 2) H 19 sedat^v (i. e. tur s. l. add. m. 2) S, sedantur P
 fort. finis post libidinis traiciendum 21 intermittant P 25 nec] ac H
 potest] non potest H qui* (a er.) B 26 capit P ea carere SP

possumus, redibunt protinus uitia, quae uirtutem semper in-
pugnant. non est igitur comprehensa, si deserit, si aliquando 4
secedit: cum uero sibi domicilium stabile conlocauit, in omni
actu uersari eam necesse est nec potest fideliter depellere uitia
5 et fugare, nisi pectus quod insedit perpetua statione munierit.
ipsa ergo uirtutis perpetuitas indicat humanum animum, si 5
uirtutem ceperit, permanere, quia et uirtus perpetua est et
solus animus humanus uirtutem capit. quoniam igitur con- 6
traria sunt uitia uirtuti, omnis ratio diuersa et contraria sit
10 necesse est. quia uitia commotiones et perturbationes animi
sunt, uirtus e contrario lenitudo et tranquillitas animi est; quia
uitia temporalia et breuia sunt, uirtus perpetua et constans et
par sibi semper; quia uitiorum fructus id est uoluptates aequae
ut ipsa breues temporalesque sunt, uirtutis ergo fructus ac prae-
15 mium sempiternum est; quia uitiorum commodum in prae- 7
senti est, uirtutis igitur in futuro. ita fit ut in hac uita uir-
tutis praemium nullum sit, quia uirtus adhuc ipsa est. nam 8
sicut uitia cum in actu suo finiuntur, uoluptas et praemia
eorum secuntur, ita uirtus cum finita est, merces eius insequi-
20 tur. uirtus autem numquam nisi morte finitur, quoniam et in
morte suscipienda summum eius officium est. ergo praemium
uirtutis post mortem est. denique Cicero in Tusculanis quam- 9
uis dubitanter tamen sensit summum homini bonum non nisi
post mortem contingere. fidenti animo, inquit si ita res
25 feret, gradietur ad mortem, in qua aut summum bonum
aut nullum malum esse cognouimus. mors igitur non

AUCTORES 24] Tusc. I 46, 110.

BHSP] 1 redeunt S 2 aliquando si SP 3 sicedit P 5 sta-
tione* (m. er.) H 7 pepetua P 8 humanus* (t. er.) P uirtutem]
uirtute H 9 ***** | diuersa (diuer. er., a. ex. ic) P 10 uitia] in uitis H
12 uirtus—semper] uersus est, et fortasse Lucili uel ueteris poetae
hodie ignoti Heusingerus, Emendat. pag. 120 14 temporalesque* (a. er.) H
uirtutis (alt. i. ex. e. m. 2) P ad SP 16 supra igitur add. autem S²
im hac P³ 17 ipsa] imperfecta Heumannus 18 cum om. P 19 se-
quantur HSP infinita B 20 et om. P 21 summo P¹, corr. P²
24 fidenti* (exp. m. 1?) P 25 fere* B, ferret S 26 malum om. H

- 10 extinguit hominem, sed ad praemium uirtutis admittit. qui
autem se, ut ait idem, uitii ac sceleribus contaminauerit uolup-
tatiue seruierit, is uero damnatus aeternam luet poenam, quam
diuinae litterae secundam mortem nominant: quae est et per-
11 petua et grauissimis cruciatibus plena. nam sicuti duae uitae 5
propositae sunt homini, quarum altera est animae, altera cor-
poris, ita et mortes duae propositae sunt, una pertinens ad
corpus, qua cunctos secundum naturam fungi necesse est, al-
tera pertinens ad animam, quae scelere acquiritur, uirtute ui-
tatur. ut uita haec temporalis est certosque terminos habet, 10
quia corporis est, sic et mors aequae temporalis est certumque
habet finem, quia corpus attingit.
- 1 11. Inpletis igitur temporibus quae deus morti statuit ter-
minabitur ipsa mors. et quia temporalem uitam temporalis 15
mors sequitur, consequens est ut resurgant animae ad uitam
perennem, quia finem mors temporalis accepit. rursus sicut
uita animi sempiterna est, in qua diuinos et ineloquibiles in-
mortalitatis suae fructus capit, ita et mors eius perpetua sit
necesse est, in qua perennes poenas et infinita tormenta pro
3 peccatis suis pendit. ergo in ea condicione res posita est, ut 20
qui beati sunt in hac uita corporali atque terrena, semper mi-
seri sint futuri, quia iam bonis quae maluerunt potiti sunt,
4 quod iis euenit qui deos adorant ac deum neglegunt, deinde
qui iustitiam sequentes in hac uita miseri fuerint et contempti
et inopes et ob ipsam iustitiam contumeliis et iniuriis saepe 25

AUCTORES 1] *ibid.* I 30, 72. § 10] Lactantium respicere seu
potius emendare locum Cic. de rep. VI 25, 29 existimat Maius (ed. 1822,
pag. 328).

BHSP] 2 ac] aut S 3 aeterna H luet penam P² poena H
4 secundum H, secundam (a ex al. litt. m. 2) S 5 nam om. P sicut B
6 animi B altera] altera est S 8 quae H, quae (i er.) P cunctas S
9 scelere (e fin. ex a m. 2) H 10 an (et) ut? ut uita om. P 12 at-
tingit H 13 Completis H 15 resurgant S¹⁷ 16 perennem S quia
finem om. P rursus H, rursum cett. 17 anime (e ex i) S² 18 ca-
piat H ita om. H 20 pendet H reposita, om. res, S 22 bonis P³
quae del. P³ maluerunt om. P 23 iis B, his H, his S², hiis P

nexati, quia nec aliter uirtus teneri potest, semper beati sint
 futuri, ut quia mala iam pertulerunt, etiam bonis fruuntur:
 quod iis utique contingit qui contemptis terrestribus diis et
 fragilibus bonis caelestem religionem dei secuntur, cuius bona
 5 sicut ipse qui tribuit sempiterna sunt. quid? opera corporis 5
 atque animi nonne indicant esse animam mortis expertem?
 nam corpus quia ipsum fragile est atque mortale, quaecumque
 opera molitur, aequae caduca sunt. nihil enim Tullius ait esse
 quod sit manibus humanis laboratum, quod non ali-
 10 quando ad interitum redigatur uel iniuria hominum
 uel ipsa confectrice rerum omnium uetustate. at uero 6
 animi opera uidemus aeterna. nam quicumque contemptu
 praesentium studentes in memoriam monumenta ingeniorum
 factorumque magnorum reliquerunt, hi plane mentis ac uirtutis
 15 suae nomen indelebile quaesierunt. ergo si opera corporis ideo
 mortalia sunt, quia ipsum mortale est, sequitur ut anima ex
 eo immortalis appareat, quia uidemus opera eius non esse mor-
 talia. eodem modo desideria quoque corporis animique de- 7
 clarant alterum esse mortale, alterum sempiternum. corpus
 20 enim nihil nisi temporale desiderat id est cibum potum indu-
 mentum quietem uoluptatem, et tamen haec ipsa sine nutu et
 adminiculo animi nec cupere nec adsequi potest: animus autem
 per se multa desiderat quae ad officium fructumue corporis
 non redundant, eaque non fragilia, sed aeterna sunt, ut fama

AUCTORES 8] p. Marcello 4, 11.

BHSP] 1 nec aliter i. e. uel sic tantum; uix nec in non corrigendum est aut alterum membrum a nec incipiens supplendum semper] cum semper P 2 iam om. H bonis P² 3 iis edd., his B³S², his HP 4 sequuntur dei SP secuntur B, sequuntur cett. 6 animam esse H 7 fragile ex facile P² 8 aequae] eaque H 10 iniuria] in iurgia S 11 an P 12 an (esse) aeterna? cf. 17 contemptū P; contemptū edd., sed studentes in memoriam (an nominis uel posteritatis addendum?) coniungendum est, cf. Quintil. X 2, 6; XII 6, 6 Thilo 13 studentis B¹, corr. B² 14 malignorum S hii P 15 indelebile BP¹, corr. P² 17 immortalis] mortalis non P 19 mortalem BP sempiternum] esse immortalem alterum temporale (s. l. m. 3) alterum sempiternum P 20 enim om. P nihil om. H, non S temporalia S 22 animi et adminiculo B 23 fructumque (-que S) SP 24 redeunt S eaque B²H

- 8 uirtutis, ut memoria nominis. nam cultum dei, qui constat
abstinentia cupiditatum ac libidinum, patientia doloris, con-
temptu mortis, etiam contra corpus anima concupiscit. unde
credibile est non interire animam, sed dissociari a corpore,
quia corpus sine animo nihil potest, animus uero potest multa 5
9 et magna sine corpore. quid quod ea quae uisibilia sunt
oculis et tangibilia manu, quia externam uim pati possunt,
aeterna esse non possunt, ea uero quae neque sub tactum
neque sub uisum ueniunt, sed tantummodo uis eorum et ratio
et effectus apparet, aeterna sunt, quia nullam uim patiuntur 10
10 extrinsecus? corpus autem si ideo mortale est, quia uisui
pariter et tactui subiacet, ergo et anima idcirco immortalis
est, quia nec tangi potest nec uideri.
- 1 12. Nunc argumenta eorum qui contra disserunt refellamus:
quae Lucretius tertio libro executus est. quoniam cum cor- 15
pore inquit anima nascitur, cum corpore intereat ne-
2 cesse est. at non est par utriusque ratio. solidum enim
et comprehensibile corpus est et oculis et manu, anima uero
tenuis et tactum uisumque fugiens. corpus e terra fictum
atque solidatum est, anima nihil in se concreti, nihil ponderis 20
terreni habet, ut Plato disserebat. nec enim tantam posset
habere sollertiam, tantam uim, tantam celeritatem, nisi ori-
3 ginem traheret e caelo. corpus igitur quoniam fictum ex pon-
deroso et corruptibili elemento et tangibile est et uisibile, cor-

AUCTORES 15] III 417 ss. 21 Plato] cf. Phaed. 80 D; cf. supra
ad c. 8, 5 s.

BHSPJ 2 cupiditatē S¹ libidum H 4 a om. P 5 corpus sine
— magna sine corpore om. P¹, in inf. mg. corpus sine animo 'nihil potest
animus autem (s. l. m. 3) potest multa et magna sine corpore P²,
animo] anima S uero] autem SP (i. e. P²) 6 uisibilia (u ex b ? m. 2) B
7 quia — pati possunt s. l. P² 8 tactū (~ er.) S 9 uisū (~ er.) S,
uisū (~ m. 2) P (sed, P¹) 10 nullum H 12 actui BH et anima]
etiam H 13 est om. H 16 nascitur P² 17 pars B^{ac} (s. del. et
expunct.) S^{ar} 18 et (ante comprehensibile) s. l. B³ 19 et] sed H
uisumque] ui summumque S e terra] etna (i. e. aeterna) S^{ar}, etna S^{pr}
20 consolidatum B anima] anima uero S creti P nihil in se (se
m. 3) ponderis P 22 tantam uim bis P claritatem S 23 e] a SP

rumpitur atque occidit nec uim repellere potest, quia sub
 aspectum et sub tactum uenit, anima autem quia tenuitate
 sua omnem tactum fugit, nullo ictu dissolui potest. ergo 4
 quamuis inter se coniuncta et sociata nascantur et alterum,
 5 quod est de terrena concretionem formatum, quasi uasculum sit
 alterius, quod est a caelesti subtilitate deductum, cum uis
 aliqua utrumque discreuerit, quae discretio mors uocatur, utrum-
 que in naturam suam recedit: quod ex terra fuit, id in terram
 resoluitur, quod ex caelesti spiritu, id constat ac uiget semper,
 10 quoniam diuinus spiritus sempiternus est. denique idem Lu- 5
 cretius oblitus quid adsereret et quod dogma defenderet, hos
 uersus posuit:

cedit item retro, de terra quod fuit ante,
 in terram, sed quod missum est ex aetheris oris,
 15 id rursum caeli fulgentia templa receptant.

quod eius non erat dicere qui perire animas cum corporibus
 disserebat: sed uictus est ueritate et imprudenti ratio uera sub-
 repsit. praeterea id ipsum quod colligit, dissolui animam, 6
 hoc est simul cum corpore interire, quoniam simul nascantur,
 20 et falsum est et in contrarium conuerti potest. non enim
 simul interit, sed anima discedente integrum per multos dies
 manet et plerumque medicatum diutissime durat. nam si ut 7
 simul nascantur, simul interirent, non discederet repente anima

AUCTORES 5 uasculum] cf. Lucr. III 440. 13 ss.] II 999 ss.

BHSP] 1 occidet B 2 aspectū (~ er.) S quia] quoniam H sub
 tactum (corr. m. 3) P, sub ictum B, sub ictū (~ er.) S, tactum, om. sub, H
 4 sese S nascuntur P et P³ 5 sit P³ 6 a om. S caelesti (i
 ex e m. 3) P 7 (tum) utrumque edd. 8 redit S id om. S terrā
 (~ m. 2) S 9 ac] aut SP¹, corr. P³ 11 dogma P² 12 **posuit
 (de er.) H 13 caedit (ce- S) B^{ar}HS idem HP de terra] in
 terrā H quod fuit ante P² 14 in terrā sed S, in trā (~ er.) sed
 P², in terra' (' est distinctio) sed B, terra sed H; in terras et codd.
 Lucr. missum est] missus codd. Lucr. oris' B 15 rursum BP
 cum codd. Lucr., rursus HS fulgentia] rellatum codd. Lucr. 18 quod
 P, quo cett. colligit P³ 19 hoc est P nascuntur P² 20 falsum
 (in ex s ? m. 3) B 21 dies multos S

corpusque desereret, sed uno temporis puncto utrumque pariter
dissiparetur et tam celeriter etiam corpus adhuc spiritu in eo
manente deliquesceret ac periret, quam celeriter anima secedit,
immo uero dissoluto corpore anima uanesceret uelut umor
8 fracto uase diffusus. nam si terrenum et fragile corpus post
secessum animae non statim diffluit in terramque tabescit, ex
qua illi origo est, ergo anima, quae fragilis non est, in aeter-
9 num manet, quoniam origo eius aeterna est. quoniam
crescit inquit mens in pueris et in iuuenibus uiget et
in senibus deminuitur, apparet esse mortalem. primum 10
non idem est anima et mens: aliud est enim quo uiuimus,
aliud quo cogitamus. nam dormientium mens, non anima so-
pitur, et in furiosis mens extinguatur, anima manet, et ideo
10 non exanimis, sed dementes appellantur. mens ergo id est
intellegentia uel augetur uel minuitur pro aetate. anima in 15
statu suo semper est, et ex quo tempore spirandi accipit facul-
tatem, eadem usque ad ultimum durat, donec emissa corporis
11 claustrum ad sedem suam reuolat. deinde, quod anima quam-
uis a deo sit inspirata, tamen quia tenebroso domicilio terrenae
carnis inclusa est, scientiam non habet, quae est diuinitatis. 20
12 audit igitur ac discit omnia et sapientiam discendo et audiendo
capit, et senectus non minuit sapientiam, sed auget, si tamen

AUCTORES 4 s.] Lucr. III 434 s. 8] ibid. 445 ss. 22 s. se-
nectus—decursa est] cf. Cic. de sen. 8, 26: sed uidetis eqs.; 18, 62.

BHSP 2 adhuc (s. l. m. 2) corpus ad spiritu sic *H* 3 ac ex a *S*²
quā (~ m. 3) *P* 4 euanesceret *H*, uix recte, cf. pag. 621, 2 uelut
umor *B*² 5 fragili uase *P*² 6 defluit *H* terram qua *S*
7 illa *P* 9 mens scripsi, sensus *C*; cf. quae sequuntur et Lucr. III
446. 453 uiget at (sic) in senibus s. l. *P*³ et om. *S* 10 diminui-
tur *BS* 11. 12 utroque loco quod edd. 12 nam ex non *P*³ 14 ex-
animis *B*, excordes *P* 15 uel (ante minuitur) om. *H* pro aetate] p̄tate
(i. e. proprietate, ¹ et add. m. 2) *S* anima] Añ u (i. e. Anima uero) *S*²
16 et om. *H* inspirandi *BH* accepit *S* 18 deinde, quod] cf. ad
pag. 324, 4 20 inclusa est scientiam] inclusa est scientiam ut uid.
*B*¹, inclusa est ***** scientiam *B*² inclusa *H* 21 audit *B*¹,
corr. *B*³

iuuenilis aetas uirtute decursa est, et si nimia senectus fregerit membra, non est animae uitium, si uisus euannit, si lingua torpuit, si auditus obsorduit, sed corporis. at enim me- 13
 15 moria deficit. quid mirum si labentis domicilii ruina premitur mens et praeterita obliuiscitur, non aliter futura diuina quam si carcerem quo cohibetur effugerit? uerum eadem 14
 inquit dolori et luctui obnoxia est et ebrietate de- mentit, unde fragilis ac mortalis adparet. idcirco 15
 10 igitur uirtus et sapientia necessaria est, ut et maeror, qui contrahitur indigna patiando ac uidendo, fortitudine repellatur et uoluptas non modo potandi, sed etiam rerum ceterarum ab-
 stinentia superetur. nam <anima> si careat uirtute, si uolup- tatibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia, quoniam et uirtus, ut docuimus, immortalitatis est fabricatrix et uoluptas mortis.
 15 mors autem, sicut ostendi, non funditus perimit ac delet, sed 16 aeternis afficit cruciatibus. nam interire prorsus anima non potest, quoniam ex dei spiritu qui aeternus est originem cepit. anima inquit etiam morbum corporis sentit et obli- 17
 uionem sui patitur et sicut aegrescit, ita etiam saepe
 20 sanatur. hoc est ergo cur maxime uirtus adhibenda sit, ne 18 ullo corporis dolore frangatur et obliuionem sui non anima, sed

14 docuimus] III 12; VII 9 ss. 15 ostendi] III 19, 3—10; VII 11, 2.

AUCTORES 1 ss. si nimia senectus eqs.] Lucr. III 451 ss. 3] ibid. 453; cf. etiam Cic. de sen. 7, 21: at memoria minuitur. 6] ibid. 459—486. 14 fabricatrix] cf. ibid. 472. 18] ibid. 487—522.

BHSP] 1 iuuenilis S, iuuenalis BH, iuuenalis (corr. m. 3) P aeta-
 tis (ti add. m. 1 uel 2) B et] sed BS 2 non est animae uitium post
 obsorduit traicit Heumannus euanuit (x ? er.) B 3 torpit H
 obsorduit SP 4 labentis (i ex e m. 3) P 5 diuinat (t add. m. 2) S
 6 carcerem (pr. e ex a m. 2) S cohibetur (e ex i m. 3) P 7 luctu⁹ P³
 dedementit H 8 idō S 9 necessaria B et om. H maeror P,
 meror BS, memor H qui edd., quo C contrahuntur P 11 pu-
 tandi H^{pac} certarum H 12 anima addidi, cf. 622, 5 13 debita,
 sed b part. eras. B molliatur B³, molliatur P³ morti fiet] morti-
 ficet et H fiat SP¹, corr. P³ et om. B 14 est] et H 16 afficit
 B², ac deficit P¹, ardere facit s. l. corr. P³ 17 quia B¹ (a del. B³) P¹⁷
 18 sensit B¹, corr. B³ 19 aegrescit ex egrasceit B² 20 hoc P³

mens patiat. quae quoniam certa corporis regione consistit, cum eam partem uis aliqua morbi initiauerit, monetur loco et quasi conquassata sede sua emigrat reditura scilicet, cum me-
 19 della et sanitas domicilium suum reformauerit. nam quia iuncta est anima cum corpore, si uirtute careat, contagio eius
 aegrescit et inbecillitas de societate fragilitatis redundat ad mentem, cum autem dissociata fuerit a corpore, uigebit ipsa
 per se nec ulla iam fragilitatis condicione temptabitur, quia
 20 indumentum fragile proiecit. sicut oculus inquit euulsus ac separatus a corpore nihil potest uidere, ita et
 anima separata nihil sentire, quia et ipsa pars est
 21 corporis. falsum hoc et absimile est: anima enim non pars corporis, sed in corpore est. sicut id quod uase continetur, uasis pars non est nec ea quae in domo sunt, partes domus esse dicuntur, ita nec anima pars est corporis, quia corpus uel
 22 uas est animae uel receptaculum. iam illud argumentum multo magis inane est, quod ait animam, quia non citius emittatur ex corpore, mortalem uideri, sed paulatim se ex omnibus membris explicet a summis pedibus incipiens: tamquam si esset aeterna, uno temporis momento
 23 erumperet, quod fit in iis qui ferro intereunt. quos autem morbus interimit, spiritum diutius exhalant, ut paulatim frige-
 scentibus membris anima effletur. quae cum materia sanguinis contineatur sicut lumen oleo, ea materia febrium calore

AUCTORES 1 certa—regione] *Lucr.* III 610. 3 conquassata] *ibid.* 600. 9] *ibid.* 548—579. 13 s. 16 uas] *ibid.* 555. 17 quod ait] *ibid.* 526—547.

BHSP 1 patitur *BP* religione *H* 3 de sede *H* medela *SP* 4 et] et cum *P* quia (i ex e ? m. 2) *B* post quia s. l. diu *S*² 5 iuncta est bis *P*¹, alt. del. *P*² 6 societate *P*³ 8 quia *B*³ 9 gracile *P*¹, gratile *P*³ 11 anima] in anima *H* 12 absimile *H*, dissimile *cell.* 13 corporis sed] est corporis sed animae *H* uas+e (a ? er.) *B* continetur *P* 14 domus *om.* *S* 15 post est del. & *P*¹ 15. 16 prius uel *exp.* m. 2, alt. *om.* *S* 16 illum *H* 17 quo *P* anima *B* 18 mortalem uideri post animam ponit *Heumannus*, fort. recte uiderit *H* 19 explicet *B*¹, corr. *B*² 20 tamquam] ***tam (tan ? er., a ex u) *P* uno *om.* *S* 21 iis *edd.*, his *C* intereunt *S*² 22 morbus (i er.) *S* interimit *H* ut] et *S* 23 effletur *S* 24 continetur *P* ea] ex *H* colore *H*

consumpta necesse est membrorum summa quaeque frigescere,
 quoniam uenae exiliores in extrema corporis porriguntur et ex-
 tremi ac tenuiores riuī deficiente uena fontis arescunt. nec 24
 tamen quia sensus corporis deficit, animae sensum extinguī et
 5 occidere putandum est. non enim anima corpore deficiente,
 sed corpus anima decedente brutescit, quia sensum omnem
 trahit secum. cum autem praesens anima sensum tribuat 25
 corpori et uiuere id efficiat, fieri non potest ut non ipsa per
 se et uiuat et sentiat, quoniam ipsa est et sensus et uita.
 10 nam quod ait: 26

quodsi immortalis nostra foret mens,
 non tam se moriens dissolui conquereretur,
 sed magis ire foras uestemque relinquere, ut anguis,

equidem numquam uidi qui se quereretur in morte dissolui: sed 27
 15 ille fortasse Epicureum aliquem uiderat etiam dum moritur
 philosophantem ac de sui dissolutione in extremo spiritu dis-
 serentem. quomodo sciri potest utrum dissolui se sentiat an 28
 corpore liberari, cum in exitu lingua mutescat? nam dum
 sentit et loqui potest, nondum dissolutus est, ubi dissolutus
 20 est, nec sentire iam nec loqui potest: ita queri de dissolutione
 aut nondum potest aut iam non potest. at enim prius- 29
 quam dissoluatur, intellegit se dissolutuiri. quid quod

AUCTORES 6 brutescit] ibid. 545. 11 ss.] ibid. 612 ss.

BHSP] 1 membrorum summa S² summa quaeque: P³ 2 uene (u
 in ras. ex b) S 3 fontes B¹, corr. B² arescunt (u in ras. ex a ? m. 2) B
 6 decedente BH 7 trahet B¹, corr. B³ cum P³ sensum] sensum
 suum BP 8 non (ante ipsa) s. l. P³ 9 et (ante sensus), exp. m. 3 B
 et (ante uita) B³, et ex ut P 11 immortalis H mens (est di-
 stinctio) B 12 moriendi P conquereretur (add. in B) BH^{ar} S
 13 ire B², ire (i ras. ex u ?, t add. m. 1 uel 2), ira (a corr., t del.
 m. post.) S relinquere B¹ S¹ P¹, t s. l. add. B³ P³, inseruit S² 14 et
 quidem P quaereretur BP³ (ead. m. 3 del. a) in B¹, corr. B³ 15 epi-
 curus P 16 sui S, sua cett. 17 dissolui se (s er.) P se om. S sen-
 tiant H an] a^o B 18 extu H 19 sentit—nondum om. P ubi
 dissolutus est om. SP 20 nec sentire iam] cū (m. 2) iam nec sentire S
 quaeri BH^{ar} P^{ac} 21 at enim] aut P prius] non prius S 22 intel-
 lexit S dissolutum iri HS; cf. ad pag. 23, 4 quicquod B¹, corr. B²

- uidemus plerosque morientium non dissolui conquarentes, ut ait, sed exire se et proficisci et ambulare testantes idque aut gestu significant aut si adhuc possunt, et uoce pronuntiant? unde apparet non dissolutionem fieri, sed separationem, quae
 30 declarat animam permanere. cetera Epicurei dogmatis argumenta Pythagorae repugnant disserenti migrare animas de corporibus uetustate ac morte confectis et insinuare se nouis ac recens natis et easdem semper renasci modo in homine modo in pecude modo in bestia modo in uolucere et hac ratione immortales esse, quod saepe uariorum ac dissimilium corporum
 31 domicilia commutent. quae sententia deliri hominis quoniam ridicula et mimo dignior quam scola fuit, ne refelli quidem serio
 32 debuit: quod qui facit, uidetur uereri ne quis id credat. praetereunda sunt igitur nobis ea quae pro falso contra falsum disserebantur: satis est ea refutasse quae contra uerum disputata sunt.
 1 13. Declarauit, ut opinor, animam non esse solubilem: superest citare testes, quorum auctoritate argumenta firmentur.
 2 neque nunc prophetas in testimonium uocabo, quorum ratio et diuinitas in hoc solo posita est, ut ad cultum dei et ad immortalitatem ab eo accipiendam creari hominem doceant, sed
 3 eos potius quibus istos qui respuunt ueritatem credere sit necesse. Hermes naturam hominis describens, ut doceret quemadmodum esset a deo factus, haec intulit: καὶ τὸ αὐτὸ εἶ

EPITOME 16—627, 9] c. 65, 6.

AUCTORES 23] pag. 45^b Patric.; cf. Ps.-Apulei. Aselep. c. 31 (pag. 45, 1 Goldb.) et c. 8 (pag. 34, 7).

EXPILOTORES 23] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 246).

BHSP] 1 conquarentes *BH*^{ar} 2 et (*ante* proficisci) *om.* *B* et quae *B*¹, idque *e* *B*³ 3 si (*i add. m. 3*) *B* 6 disserenti (*i fin. ex e m. 3*) *P* 7 uetustate *S*² uetustate ac] uetusta *P* se *om.* *S* nobis *BH* 8 modo in homine *om.* *S* hominem *B*¹ (*m del. B*³) *P* 9 pecudem *P* bestiam *P* uolucrem *P* immortalis *B*¹, *corr.* *B*², mortales *P* 11 diri *P*¹, deliri *P*³ homines *B*¹, *corr.* *B*² 12 ridiculo *H* mimo] eo *P* [s]chola *sic* *P*² seria *P* 13 debuit (*b ex r m. 2*) *P* 14 nobis *om.* *P* 15 ea *om.* *P* 16 declarauit *B*², declarauit *H* 18 uocauo *B*¹, *corr.* *B*² 19 sola *P*¹, *corr.* *P*³ 20 docent *H* 21 qui *om.* *H* ueritati *P* 22 describens (*pr. e ex i*) *B* 23 esse *H* hanc *S* καὶ τὸ — θυγῆς] Caeto

ἐκατέρων φύσεων, τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς,
μῖαν ἐποίει φύσιν τὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν
ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων ἐν
μέσῳ τῆς θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως καὶ τῆς θνητῆς
καὶ μεταβλητῆς ἴδρυσεν, ἵνα πάντα μὲν ὁρῶν πάντα
θαυμάζῃ. sed hunc fortasse aliquis in numero philosopho- 4
rum computet, quamuis in deos relatus Mercurii nomine ab
Aegyptiis honoretur, nec plus ei auctoritatis tribuat quam
Platoni aut Pythagorae. maius igitur testimonium requira- 5
mus. Polites quidam consuluit Apollinem Milesium utrumne
10 maneat anima post mortem an dissoluatur, et respondit his
uersibus:

auto execateron fyseon teste athanatu cetesth netes, (in ras. m. 2) H
αὐτὸ om. B, ΑΥΤΟ S καὶ τὸ αὐτὸ interpretandum uidetur et eadem ra-
tione, nisi rectius cum Wachsmuthio pro καὶ legitur κατὰ uel καὶ κατὰ;
loci Ps.-Apulei a denique et itaque incipiunt; interpretatio lat. in BP
sic incipit et hoc idem (quidem P) ex utraque natura tam immortales
(mortalis P) quam etiam mortales (immortalis P) unam efficiebat (effi-
ciet P) naturam hominis, ap. Sedulium sic et hoc idem ex utraque
natura immortalique et mortali unam faciebat naturam hominis.

BHSP] 1 ΕΚΑΤΕΡΩ BSP, ΕΙΚΑΤΕΡΩΝ Sedulius καὶ] ΚΑΥ S τῆς]
ΘΗC B¹, corr. B¹ ΟΝΗΘΗC S, ΘΗΘΗC P 2 μίαν — ποιήσας] mian
epoti fysisten tuanthropu ton auton pemana thanaton phedeihn et
(add. m. 2) onpuesas H ΕΤΤΟΙΕΙ S, ΕΠΟΙΕ Sedulius τῇν]
ΘΗΝ B, ΤΗ SP ΑΝΩΡΩΠΟΥ P, ΑΝΘΡΩΠΟΥ Sedulius ΑΥΤΩΝ
P Sedulius πῆ] ΙΤΗ S ΜΙΗΝ P 3 ΑΘΑΝΑΤΟΝ S, ΑΘΑΝΑΤΩΝ P
Sedulius πῆ] Η B δὲ] ΔΗ SP ΠΟΗCΑΕ S, ΠΩΗCΑC P καὶ
τοῦτον — ἴδρυσεν] cetuton feron emneso thesthia sceathanatu fyseosce
testhne tesce metablete si drysen H, ΚΑΠΩΥΤΩΝ ΦΗΡΩΝΗΝΤ ΑΛΗ-
CΩΘΗC ΘΗΙΑCΚΑΥ ΑΝΘΑΝΑΤΩΥ ΦΥCΗΩCΚ ΤΗCΘΗΘΗC ΚΑΙΜΗΤΑΒΗ
ΤΗCΥΔΡΥCΗ P ΤΟΥΤΩΝ Sedulius ΦΕΡΩΝ B 4 ΜΕCΩ BS Sedulius
τῆς] ΤΕC B ΘΗΙΑC S, ΘΑΙC Sedulius ΑΔΑΝΑΤΟΝ B ΦΥCΕΟC B
καὶ] K S τῆς — ἴδρυσεν] ΘΕCΑΘΝΗΘΗCΚΔΙΜΕ|ΤΑΒΑΕΤΕCΙΔΡΥCΕΝ B
5 ΜΕΤΑΒΑΗΘΗC S ΔΡΥCΕ S, ΔΡΥCΕΝ Sedulius ἵνα — θαυμάζῃ] in
apania menoron panta thauze H, ΙΝΑΠΑΝΘΑ ΑΛΗΝΩΡΩΝ ΠΑΝΘΑΔΑΥ-
ΜΑΖΗ P pr. ἔπικντα edd. alt. ΑΠΑΝΤΑ B edd. 6 ΘΑΥΜΑΖΗ B Se-
dulius, ΘΑΥΜΑΖΗ S interpretatio latina paene eadem in B (in
mg. m. 1) et P, diuersa ap. Sedulium ad loc. Hermet. cf. Struuium,
opusc. I 152 se H 7 εἰ]putet B in] inter S 10 quidem P
12 uerbis BS

- 6 Ψυχὴ μὲν μέχρις οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται,
 φθορὰ νοῦσα πάθη θνηταῖς ἀλγηδῶσιν εἶκει·
 ἡνίκα δ' ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρνανθὲν
 ὠκίστην εὐρηται, εἰς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται
 αἶεν ἀγήραος οὔσα, μένει δ' εἰς πάμπαν ἀτειρής. 5
 πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεία διέταξε πρόνοια.

quid? carmina Sibyllina nonne hoc ita esse declarant, cum fore aliquando denuntiant ut a deo de uiuis ac mortuis indi-

AUCTORES¹ 1 ss.] cf. G. Wolffium, Porphyrii de philosophia ex oraculis haurienda librorum reliquiae, pag. 177 s.

EXPILOTORES¹ 1 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 246 s.): Apollo dicit (sequuntur graeca).

BHSP] 1 ΤΥΧΗ B οὔ] OF S ΚΡΑΤΗΠΑΙ S phycēmen metrhisudes moes pros somacratite H, ΨΥΧΗΑΛΗΝ ΜΗΧΡΙΩΥ ΔΗΜΩΙΩC ΠΡΩCCΩM ΚΡΑΤΗΠΑΙ P, ΨΥΧΗ ΜΕΝ ΜΕΧΡΙC ΟΙ ΔΕCΜΟΥC ΠΡΩCΩM ΚΡΑΤΗΠΑΙ Sedulius 2 ΦΘΡΑ B ΝΟΥCΑ B, ΝΩΥCΑ P; an νοοῦσα? ΙΤΑΘΗ B, ΠΑΘΝ S ΑΑΘΔΟCΙ S, ΑΑΘΔΩCΙ P ΠΗΚΙ P phar tan usa pathethnetes algadosin eci H, ΦΘΕΑΡΤΑΝΟ ΟΥΡΑ ΠΑΘΗ ΘΝΗΤΑΙCΑ ΑΓΗΔΟCΚΙ ΝΕΙΚΑΙ Sedulius 3 δ' om. Sedulius ἀνάλυσιν Sedulius (sc. ΑΝΑΛΥCΙΝ) et edd., ΑΝΑΥCΙΝ B, ΑΝΑΥCΙΝ S; ἡνίκα ἀνάλυσιν Struuius, opusc. I 154, ἡνίκα δ' αἶτε λύσιν Wolffius, sed cf. interpretat. lat. huius uersus in BP hanc cum uero humanam solutionem uelocissimam post corruptum corpus inuenerit, ap. Sedulium hanc cum uero solutionem humanam post corpus corruptum uelocissimam inuenerit βροτέην Dauisius ad Epitom. LXXI, pag. 236 adn. 1 ΜΑΡΑΘΕΝ Sedulius en gkadan lysin brote enim et a soma maranthen H, ΗΝΥ ΚΑΔΑΝΑΥCΙΝ ΒΡΩΘΗ ΗΝ-ΜΗΤΑCΩ ΜΑΜΠΑΝΘΗΝ P 4 ΩΚΙCΤΕΝ (sed e del. et corr. m. 1 uel 2) B, ΩΚΙCΘΗΝ P ΗΥΗΤΑΙ P ΗC P, ΕΑC (1 m. recens) Sedulius ΦΩΡΕΙ-ΤΑΙ P, ΦΟΡΠΑ: Sedulius ochesten curete. esatherupasa. forita H 5 ΑΓΕ-ΡΑΟC B, ΑΘΡΑΟC S οὔσα] ΥCΑ S ea ingeraosus amenideis pampana-fires H, ΑΙΗΝ ΗΘΗ ΡΑΩCΩΥCΑΜΗ ΝΗΔΙΜCΗΑΑ ΠΑΝΑΤΗΡΗC P, ΕΝΑ-ΓΕΡΑΟC. ΟΥCΑ. ΜΕΝΕΙ. ΕΙC ΠΑΤΑΜΑ ΤΗΡΟ Sedulius 6 ΠΡΩΤΟΤΟΝΕ S, ΠΡΟΤΟΓΟΝΟC Sedulius ΘΕΙΑ BS Sedulius, θεῖα edd., θεῖα Opsopoes in edit. oracul. metric. (a. 1607) pag. 9; 'uideri potest singularis Christianis deberi pro θεῖα' Wolffius, sed cf. interpretat. lat. huius et antecedentis uersus in BP et ap. Sedulium hanc numquam senescens et manet in aeternum sine poena primogenita, etenim hoc diuina disposuit prouidentia (prudentiam, sed m del. m. 3? P, prudentia Sedulius) ΠΡΟΟΝΙΑ S, ΠΡΟ-ΝΟΥΑ Sedulius protogonos gar thea dieta aepronoean H, ΠΡΩΤΩΝΩΝΩC ΤΑΡΤΥΤΟΘΕCΙΑ ΔΙCΤΕΕ ΠΡΩΝΩΙΑ P interpretatio latina eadem in B (in mg. m. 1) et P, paene eadem ap. Sedulium 7 ῥτα (i m. 1 uel 2) B esse om. H 8 φορε (t er.) P & (i. e. de) uiuis ex diuinis ut uid. S²

cetur? quorum exempla paulo post inferemus. falsa est ergo 7
 Democriti et Epicuri et Dicaearchi de animae dissolutione sen-
 tentia. qui profecto non auderent de interitu animarum mago
 aliquo praesente disserere, qui sciret certis carminibus cieri ab
 5 inferis animas et adesse et praebere se humanis oculis uiden-
 das et loqui et futura praedicere, et si auderent, re ipsa et
 documentis praesentibus uincerentur. sed quia non perui- 8
 debant animae rationem, quae tam suptilis est, ut oculos hu-
 manae mentis effugiat, interire dixerunt. quid Aristoxenus, 9
 10 qui negauit omnino ullam esse animam, etiam cum uiuit in
 corpore? sed sicut in fidibus ex intentione neruorum effici
 concordem sonum atque cantum, quem musici harmoniam uo-
 cant, ita in corporibus ex compage uiscerum ac uigore mem-
 brorum uim sentiendi existere: quo nihil dici delirius potest.
 15 uerum ille oculos quidem habuit incolumes, cor tamen caecum, 10
 quo uiuere se et habere mentem, qua id ipsum cogitauerat,
 non uidebat. sed plerisque hoc philosophis accidit, ut puta 11
 rent omnino non esse quicquid oculis non apparet, cum mentis
 acies multo clarior debeat esse quam corporis ad ea perspi-
 20 cienda quorum uis ac ratio sentitur potius quam uidetur.

14. Quoniam de immortalitate animae diximus, sequitur ut 1
 doceamus quatenus homini et quando tribuatur, ut in hoc
 quoque prauitatis ac stultitiae suae perspiciant errores qui
 mortales quosdam decretis placitisque mortalium deos esse

EPITOME 21 s.] c. 65, 7.

AUCTORES § 9] cf. Cic. Tusc. I 22, 51 et 10, 19.

BHSP] 2 dicearchi C 3 qđ (i. e. quod) in ras. ex q (i. e. qui) S²
 mag+o (u er.) H 4 disserere^{uere} B, disserere^{cere} (sic corr. m. 2) S 5 adesse*
 (t er., distinctionem add. m. 2), om. et B 8 ratione H 10 nullam S
 etiam om. S 11 sic (~ i. e. ut m. 3 ?) P ad sicut — effici eqs. cf.
 pag. 630, 3 ss. ut — gerere 12 sonum (m er.) H musichi B¹, h del. B³
 armoniam BS, harmoniam H^{ar} P^{ar} 13 in] ex P uigore* (m er.) B
 14 existere HSP dici om. P 16 qu-a (i er.) P 18 quicquid] quid
 (corr. m. 2) P cum] et cum S mentis (i ex e m. 2) P 19 esse de-
 beat H 20 ratio (a in ras. et tio add. m. 3) P 21 immortalitate
 (imm- B¹) B³ diximus animae H 23 suae P²¹ 24 quosdam]
 quos P

- factos opinantur, uel quod artes inuenerant uel quod usum
 quarundam frugum docuerant uel quod utilia uitae hominum
 2 prodiderant uel quod inmanes bestias interemerant. quae
 merita quam longe ab immortalitate semota sint, et docuimus
 in prioribus libris et nunc docebimus, ut appareat solam esse 5
 iustitiam quae uitam homini pariat aeternam, et solum deum
 3 qui aeternae uitae praemium largiatur. nam illi qui suis me-
 ritis immortales facti esse dicuntur, quia nec iustitia nec ulla
 in his uera uirtus fuit, non immortalitatem sibi, sed mortem
 peccatis ac libidinibus quaesierunt neque caeleste praemium, 10
 sed inferna supplicia meruerunt, quae pendent simul cum iis
 omnibus qui eos coluerunt. cuius iudicii propinquare tempus
 ostendam, ut et iustis merces digna soluatur et poena merita
 4 inpiis inrogetur. Plato et multi alii philosophorum cum igno-
 rarent originem rerum supremumque illud tempus quo mundus 15
 esset effectus, multa milia saeculorum fluxisse dixerunt, ex quo
 hic pulcherrimus mundi extiterit ornatus, secuti fortasse Chal-
 daeos, qui, ut Cicero tradit in libro de diuinatione primo, qua-
 dringenta septuaginta milia annorum monumentis comprehensa
 se habere delirant: in quo se quia posse argui non putabant, 20
 5 liberum sibi crediderunt esse mentiri. nos autem, quos di-
 uinae litterae ad scientiam ueritatis erudiunt, principium mundi
 finemque cognouimus: de quo nunc in fine operis disseremus,
 6 quoniam de principio in secundo libro explicauimus. sciant

24 in secundo libro] c. 8 ss.

EPITOME 12 s.] c. 65, 7 id — in proximo est. 13—629, 4]
 c. 65, 8 s. (ab si quis).

AUCTORES 18] de diuin. I 19, 36.

BHSP] 1 artis B 2 quarundam *edd.*, quarumque (-q; H, -q; P) C;
 cf. I 18, 1. 18 s. utilia P¹, in ras. corr. P² 3 immanis S 4 remota P¹⁷
 5 libris (d ex t m. 3, sic) B 7 pr. qui* (a er.) SP alt. qui] qui-
 bus B¹, quisu's B³ 8 iustitiam P¹, m del. P³ 10 ac] et H cae-
 lestem P¹, m del. P³ 11 iis *edd.*, his C 13 merces, P¹⁷ 15 sūpre-
 mumque sic P 16 scōrōrum S² fluxisse (1 ex r ? m. 2) B 17 chaldeos C
 18 tradidit H quadringenta S¹⁷, quadringenta P, quadringentorum B,
 quadragintorum H 19 supra milium uox 7 fere litterarum erasa, B
 20 argui posse H 22 principium* (i ? er.) B

igitur philosophi qui ab exordio mundi saeculorum milia enumerant, nondum sextum millesimum annum esse conclusum. quo numero expleto consummationem fieri necesse est et humanarum rerum statum in melius reformari: cuius rei argumentum prius enarrandum est, quo ratio eluceat.

Mundum deus et hoc rerum naturae admirabile opus, sicut 7 arcanis sacrae scripturae continetur, sex dierum spatio consummauit diemque septimum, quo ab operibus suis requieuerat, sanxit. hic est autem dies sabbati, qui lingua Hebraeorum a numero nomen accepit, unde septenarius numerus legitimus ac plenus est. nam et dies septem sunt quibus per uicem reuolutis orbes conficiuntur annorum et septem stellae quae non occidunt et septem sidera quae uocantur errantia, quorum dispares cursus et inaequabiles motus rerum ac temporum uarietates efficere creduntur. ergo quoniam sex diebus 9 cuncta dei opera perfecta sunt, per saecula sex id est annorum sex milia manere in hoc statu mundum necesse est. dies enim magnus dei mille annorum circulo terminatur, sicut indicat propheta, qui dicit: ante oculos tuos, domine, mille 20 anni tamquam dies unus. et sicut deus sex illos dies in tantis rebus fabricandis laborauit, ita et religio eius et ueritas in his sex milibus annorum laboret necesse est, malitia praeualente atque dominante. et rursus quoniam perfectis operibus requieuit die septimo eumque benedixit, necesse est ut in 25 fine sexti millesimi anni malitia omnis aboleatur e terra et regnet per annos mille iustitia sitque tranquillitas et requies

EPITOME 24—630, 2] c. 65, 9.

AUCTORES § 8 ss.] cf. Iren. c. omn. haer. V 28, 3; 33, 2, et ad totam hanc partem libri Irenaeum V 28—36. 10 (septenarius numerus) ss.] cf. Gell. III 10 (ex Varronis hebdomad. lib. I). 19] Ps. 89 (90), 4.

BHSP 2 miliesimum (*exp. m. 2 ?*) *P* 3 consummationem (*m. exters.*) *B* 4 statim *P*¹, *corr. P*³ 5 quo *SP*, ut *BH* *edd.*; cf. *pag. 103, 2* 6 admirabile *P* 7 diebus *H* 9 autem est *H* hebreorum *C* 11 et *om. H* 12 orbes] styrpes *P* 14 quarum *H* motos *B*^{ac}, *corr. m. 1* uel 2 16 opera] opera quae uera *H* 20 sicut] ut *S* deus *om. H* 21 fabricandis *H* laborandis, *S*¹⁷ et *om. S* eius *om. P* 25 miliesimi *P* e *B*, de *H*, æ *S*, a *P*; cf. *pag. 632, 18*

- 12 a laboribus quos mundus iam diu perfert. uerum quatenus
id eueniat, ordine suo explicabo. saepe diximus minora et
exigua magnorum figuras et praemonstrationes esse, ut hunc
diem nostrum, qui ortu solis occasuque finitur, diei magni
speciem gerere, quem circuitus annorum mille determinat. 5
- 13 eodem modo etiam figuratio terreni hominis caelestis populi
praeferebat in posterum fictionem. nam sicut perfectis omni-
bus quae in usum hominis molitus est deus ipsum hominem
sexto die ultimum fecit eumque induxit in hunc mundum tam-
quam in domum iam diligenter instructam, ita nunc sexto die 10
magno uerus homo uerbo dei fingitur, id est sanctus populus
- 14 doctrina et praeceptis dei ad iustitiam figuratur. et sicut
tunc mortalis atque imperfectus e terra fictus est, ut mille annis
in hoc mundo uiueret, ita nunc ex hoc terrestri saeculo per-
fectus homo fingitur, ut uiuificatus a deo in hoc eodem mundo 15
- 15 per annos mille dominetur. quomodo autem consummatio
futura sit et qualis exitus humanis rebus impendeat, si quis
16 diuinas litteras fuerit scrutatus, inueniet. sed et saecularium
prophetarum congruentes cum caelestibus uoces finem rerum
et occasum post breue tempus adnuntiant describentes quasi 20
- 17 fatigati et dilabentis mundi ultimam senectutem. quae uero
a prophetis et uatibus futura esse dicantur, priusquam super-
ueniat extrema illa conclusio, collecta ex omnibus et coacer-
uata subnectam.

EPITOME 16—24] c. 66, 1 (— dicuntur).

AUCTORES § 16 (mundi ultimam senectutem)] cf. Lucr. II 1144 ss.;
Ps.-Apul. Asclep. c. 25 s. (pag. 48, 18 Goldb., cf. 23: senectus ueniet
mundi; quem locum Lact. Epit. 66, 6 significare uidetur).

BHSP] 1 laboribus P¹, laboribus P² perfert] ^{perferat est} perfectus (corr. 2) S
2 ueniat H 3 ut] et S edd.; ad ut—gerere cf. pag. 627, 11 sicut—
offici eqs. 4 diei (alt. i add. m. 2) S, diei P² 6 figurati, sed ti del.
m. 3 P 7 quae ferebat B sicuti H profectis P¹, perfectis P²
8 hominis H² 17 impendeat B 19 uoce* (s er.) S fines SP
20 *occasum (h er.) P describentes B 21 dilabentis (alt. i ex e
m. 2) B, dilabentes S¹, in ras. corr. S² 22 post et s. l. a B 23 co-
acerbata B¹ (corr. B²) H, coaceruata S¹, part. ras. corr. S² 24 sub-
nectat B¹, corr. B²

15. Est in arcanis sanctarum litterarum transcendisse in 1
 Aegyptum cogente inopia rei frumentariae principem Hebraeo-
 rum cum omni domo et cognatione. cuius posteri cum diu- 2
 tius in Aegypto commorantes in magnam gentem creuissent
 5 et graui atque intolerando seruitutis iugo premerentur, per-
 cussit Aegyptum deus insanabili plaga et populum suum libe-
 rauit traductum medio mari, cum discissis fluctibus et in utram-
 que partem dimotis per siccum populus graderetur. conatusque 3
 rex Aegyptiorum profugos insequi coeunte in statum suum
 10 pelago cum omnibus copiis interceptus est. quod facinus tam 4
 clarum tamque mirabile quamuis ad praesens uirtutem dei
 hominibus ostenderet, tamen praesignificatio et figura maioris
 rei fuit, quam deus idem in extrema temporum consumma-
 tione facturus est: liberabit enim plebem suam de graui ser-
 15 uitude mundi. sed quoniam tunc una plebs dei et apud unam 5
 gentem fuit, Aegyptus sola percussa est, nunc autem quia
 populus dei ex omnibus linguis congregatus apud omnes gentes
 commoratur et ab his dominantibus premitur, necesse est uni-
 uersas nationes id est orbem totum caelestibus plagis uerbe-
 20 rari, ut iustus et cultor dei populus liberetur. et sicut tunc 6
 signa facta sunt quibus futura clades Aegyptiis ostenderetur,
 ita in ultimo fient prodigia miranda per omnia elementa mundi,
 quibus imminens exitus uniuersis gentibus intellegatur. pro- 7
 pinquante igitur huius saeculi termino humanarum rerum sta-
 25 tum commutari necesse est et in deterius nequitia inualescente
 prolabi, ut iam nostra haec tempora, quibus iniquitas et ma-
 litia usque ad summum gradum creuit, in illius tamen insana-
 bilis mali conparatione felicia et prope aurea possint iudicari.

EPITOME 23—632, 15] c. 66, 1 s.

BHSP] 2 hebreorum C 3 cognationem P¹, m del. P³ cuius]
 eius S², eius corr. S² 5 graui* (a ? er.) P 8 popl*s (i er.) S
 12 praesignificatio (e ex a m. 2, supra e littera crasa) B, praesignificatione H
 13 idemin B¹ 14 liberauit B¹HS¹P¹, corr. B³S²P³ 16 persussa H
 20 tunc] cum B¹, corr. B³, tum H; cf. 15 21 aegypti BS 23 genti-
 bus (g ex c m. 2) H 24 terminum B¹, corr. B² 25 co[m]mutari B
 et om. H 26 iam] etiam S 28 mali* (s er.) H conparatione B,
 conparatione S² felicia et pro- renouauit B³ -sent (sic) iudica- re-
 nouauit B³

- 8 ita enim iustitia rarescet, ita impietas et auaritia et cupiditas
et libido crebrescet, ut si qui forte tum fuerint boni, praedae
sint sceleratis ac diuexentur undique ab iniustis, soli autem
mali opulenti sint, boni uero in omnibus contumeliis atque
in egestate iacentur. confundetur omne ius et leges interibunt. 5
- 9 nihil quisquam tunc habebit nisi aut quaesitum aut defensum
manu, audacia et uis omnia possidebunt. non fides in homi-
nibus, non pax, non humanitas, non pudor, non ueritas erit
atque ita neque securitas neque regimen neque requies a malis
- 10 ulla. omnis enim terra tumultuabitur, frement ubique bella, 10
omnes gentes in armis erunt et se inuicem obpugnabunt: ci-
uitates inter se finitimae proeliabuntur et prima omnium Aegyp-
tus stultarum superstitionum luet poenas et sanguine uelut
- 11 flumine operietur. tum peragrabit gladius orbem metens omnia
et tamquam messem cuncta prosternens. cuius uastitatis et 15
confusionis haec erit causa, quod Romanum nomen, quo nunc
regitur orbis — horret animus dicere, sed dicam, quia futu-
rum est — tolletur e terra et imperium in Asiam reuertetur
- 12 ac rursus oriens dominabitur atque occidens seruiet. nec
mirum cuiquam debet uideri, si regnum tanta mole fundatum 20
ac tandiu per tot et tales uiros auctum, tantis denique opibus
confirmatum aliquando tamen conruet. nihil est enim humanis
uiribus laboratum quod non humanis aequae uiribus destrui
- 13 possit, quoniam mortalia sunt opera mortalium. sic et alia

AUCTORES 12 ss. prima omnium Aegyptus] cf. Orac. Sibyll.
V 54 ss. (πρωτον). 77—85. 180. 14 s. gladius] cf. ibid. III 316 s.
15—19] cf. ibid. 350—355. 22—24] cf. supra c. 11, 5.

BHSP] 1 -stitia renouauit B³ rarescit BHP¹, corr. P³ ita] et P
impietas P² auar- renouauit B³ 2 crebrescit BP¹, corr. P³, crebes-
cent S 3 sceleratis sint S diu uexentur HS 4 sint S² +boni P
5 confundetur (e ex a m. 2) H, confundet* (v i. e. ur add. m. 2) S
6 nisi aut quaesitum] aut nisi male quaesitum P, sed cf. Epit. 66, 1 nemo —
defensum 7 ui H possidebunt H² fides B 11 erunt P³ obpugna-
bant P¹, corr. P³ ciuitates (e ex i m. 3) P 12 prim^a H² 14 pera-
grauit B¹, corr. B² gladius] clades S gladius, orbem P 15 cunctu H
16 haec] haec enim H 18 e B, de H, e S, +e (a er.) P; cf. pag. 629, 25
asia B reuertitur H 20 fundatum P¹ 21 et P² 22 est enim BS,
dubitanter recepi, est HP 23 aequae om. H 24 sic (i. e. -ent) et S

prius regna cum diutius floruisent, nihilominus tamen occiderunt. nam et Aegyptios et Persas et Graecos et Assyrios proditum est regimen habuisse terrarum: quibus omnibus destructis ad Romanos quoque rerum summa peruenit. qui
 5 quanto ceteris omnibus regnis magnitudine antistant, tanto maiore decident lapsu, quia plus habent ponderis ad ruinam quae sunt ceteris altiora. non inscite Seneca Romanae urbis 14
 tempora distribuit in aetates. primam enim dixit infantiam sub rege Romulo fuisse, a quo et genita et quasi
 10 educata sit Roma; deinde pueritiam sub ceteris regibus, a quibus et aucta sit et disciplinis pluribus institutisque formata; at uero Tarquinio regnante cum iam quasi adulta esse coepisset, seruitium non tulisse
 et reiecto superbae dominationis iugo maluisse legi-
 15 bus obtemperare quam regibus; cumque esset adulescentia eius fine Punici belli terminata, tum denique confirmatis uiribus coepisse iuuenescere. sublata 15
 enim Carthagine, quae tam diu aemula imperii fuit, manus

AUCTORES 2—4] cf. Orac. Sibyll. III 159—161; VIII 6 ss. § 14—16] cf. frg. 99 et adnot. Haasii, qui Lactantium Senecam patrem significare existimat, quae sententia est etiam Mai ad Cic. de rep. II 11, 21 (ed. Stuttg. 1822, pag. 149 adn. 2), Jahnii in praef. edit. Flori pag. XXXVIII ss., Rossbachii, de Senecae philos. librorum recensione et emendatione (a. 1888) pag. 164 ss., cf. Addenda nostra ad pag. 61, 3—7 et 'Auctores' ad I 22, 1—4; Annaei Flori (cf. I § 4—8), non Annaei Senecae, cum Lact. nomina confuderit, locum esse uolunt cum Salmasio in edit. Flori a. 1609, not. et castigat. pag. 12, Spengelius, *Abhandl. der philos.-philol. Class. der bair. Akad. der Wissensch.*, uol. IX, part. 2 (a. 1861), pag. 317 ss., et Ungerus, *Philol.* XLIII 438 ss.; Senecam philosophum, qua in opinione fuerunt priores quidam uiri docti, uelut Vossius de histor. lat. I c. 30 (ed. Amstelod. 1699, pag. 52), Fabricius, *Biblioth. lat.* uol. II pag. 439 ed. 1773, alii (cf. Buenemannum), retinet Westerburgius, *Mus. Rhen.* XXXVII 47 s. — cf. Ammian. Marcell. XIV 6, 4. § 15] aut Seneca aut Lactantius Sallust. Cat. c. 10 (maxime § 1) sequitur.

BHSP] 2 et (ante Aegyptios) om. *H* et grecos et persas *H* adsyrios *P*¹, corr. *P*³ 3 terrarū *P*¹⁷ destructis *B* 5 regni *P* magnitudinis *S* 6 lapsu *B* 7 inscite *H* urbes (e ex i) *B* 8 in] per *edd.* aetatis *B*¹, corr. *B*² 10 educata *P* pueritia *S* 12 ad *B* cum iam quasi] cum iam quasi cum *S* 13 seruitium non tulisse in *mg.* *H*² 17 iuuenescere (alt. i ex e) *P*³ 18 etenim *S* tandiu *S*

suas in totum orbem terra marique porrexit, donec regibus
 cunctis et nationibus imperio subiugatis cum iam bellorum
 materia deficeret, viribus suis male uteretur, quibus se ipsa
 16 confecit. haec fuit prima eius senectus, cum bellis lacerata
 civilibus atque intestino malo pressa rursus ad regimen singu- 5
 laris imperii recedit quasi ad alteram infantiam reuoluta.
 amissa enim libertate, quam Bruto duce et auctore defenderat,
 ita consenuit, tamquam sustentare se ipsa non ualeret, nisi
 17 adminiculo regentium niteretur. quodsi haec ita sunt, quid
 restat nisi ut sequatur interitus senectutem? et id futurum 10
 breui contiones prophetarum denuntiant sub ambage aliorum
 18 nominum, ne facile quis intellegat. Sibyllae tamen aperte
 interituram esse Romam locuntur et quidem iudicio
 dei, quod nomen eius habuerit inuisum et inimica
 19 iustitiae alumnum ueritatis populum trucidarit. Hy- 15
 staspes quoque, qui fuit Medorum rex antiquissimus, a quo
 amnis nomen accepit qui nunc Hydaspes dicitur, admirabile
 somnium sub interpretatione uaticinantis pueri ad memoriam
 posteris tradidit: sublatuiri ex orbe imperium nomenque
 Romanum multo ante praefatus est quam illa Troiana gens 20
 conderetur.

AUCTORES 13 ss. Romam] cf. Orac. Sibyll. VIII 9—159. 165
 (III 364). 171—173. § 19 Hystaspes] cf. Hilgenfeldium, Nouum Testa-
 ment. extra canonem receptum, fascic. IV ed. alt. (1884) pag. 64, et locos
 ab eo adlatos.

EXPILOTORES 15—17] Isidor. orig. XIII 21, 12.

BHSPJ 1 terrae marique *P* 3 uterentur *H* 4 haec] et haec (æ
 ex a m. 3) *P* lacerata *P*² 5 civilibus *H* intestino *ras.* ex in testi-
 monio *S* rursū *S* 6 recedit *S* ad alteram] adulteram *H* 7 ducē *B*²
 8 ipsam *H* 9 recentium *S* uteretur *S* 10 resta+t (n er.) *S* in-
 teritus *P*² senecututē (in *ras.* et s. l. m. 2) *P* 11 declarant *SP* post
 ambage 2 uel 3 litt. *eras.*, quarum extrema m ? *B* 12 ne om. *P* apert+e
 (a er.) *B* 13 locuntur *B*, loquuntur *HP*, loquantur (corr. m. 2) *S*
 14 nomen *B*¹, corr. *B*³ 15 histaspes *B*^{ae}, corr. m. 1 uel 2, histaspex *H*,
 hydaspes *S*, hystaspes (corr. m. 3) *P* 16 fuit *H*, fuerit *BP*, fuerat *S*
 17 amnis (quoque) *edd.* hysdaspes *B* Isidor., chydaspes *H* admirabilis
 omnium *HP* 18 uaticinantis (tert. i ex e m. 3) *P* 19 sublatuiri *B*,
 sublatuiri *P*, sublatum iri *HS*; cf. ad pag. 23, 4 20 precatu *H*

16. Quomodo autem id futurum sit, ne quis incredibile ar- 1
bitretur, ostendam. in primis multiplicabitur regnum et summa
rerum potestas per plurimos dissipata et concisa minuetur.
tum discordiae ciuiles in perpetuum serentur nec ulla requies
5 bellis exitiis erit, donec reges decem pariter existant, qui
orbem terrae non ad regendum, sed ad consumendum partian-
tur. hi exercitibus in inensum auctis et agrorum cultibus 2
destitutis, quod est principium euersionis et cladis, disperdent
omnia et comminuent et uorabunt. tum repente aduersus eos 3
10 hostis potentissimus ab extremis finibus plagae septentrionalis
orietur, qui tribus ex eo numero deletis qui tunc Asiam obti-
nebunt, adsumetur in societatem a ceteris ac princeps omnium
constituetur. hic insustentabili dominatione uexabit orbem, 4
diuina et humana miscebit, infanda dictu et exsecrabilia mo-
15 lietur, noua consilia in pectore suo uoluitabit, ut proprium sibi
constituat imperium, leges commutet et suas sanciat, contami-
nabit diripiet spoliabit occidet: denique inmutato nomine atque
imperii sede translata confusio ac perturbatio humani generis
consequetur. tum uero detestabile atque abominandum tempus 5
20 existet, quo nulli hominum sit uita iucunda. eruentur funditus
ciuitates atque interibunt non modo ferro atque igni, uerum
etiam terrae motibus adsiduis et eluuie aquarum et morbis fre-
quentibus et fame crebra. aer enim uitabitur et corruptus 6

EPITOME 2—20] c. 66, 3 s. 20—636, 8] c. 66, 4.

AUCTORES 2—20] cf. Dan. 7, 2 ss. 7. 8. 17. 23—25. § 5—12]
cf. Apocal. c. 6 et 'Hippolyti' libellum περί τῆς συντέλειας τοῦ κόσμου c. 8,
in quo nonnulla traduntur ex eodem ut uid. quo Lactantiana c. 16 ss.
fonte deriuata. 23—636, 4] cf. Orae. Sibyll. VIII 178—181.

BHSP] 3 minuetur] minuetur regno (corr. m. 2) H 6 non—con-
sumendum] non regendum P 7 hii+ (n. er.) B coactis S agris cul-
toribus Heumannus; cf. Buenemannum 8 destitutis B¹, corr. B² 9 et
(ante comminuent) om. P malim deuorabunt cum Epit. 66, 3 aduersū S
10 plagae (g. ex c. m. 2) P 11 qui tribus P¹ tun+c (i. er.) B 12 so-
cietate S 13 hi+c (n. er.) S 14 dictu et] dicta et H, dicet P 15 uo-
luitabit (p. er.) S 16 leges (alt. e. ex i. m. 3) P commutabit et suas
sanciet H edd.; cf. Epit. 66, 3 et om. S 17 diripiet H² spo-
liauit S 18 sed et translata H² 19 consequitur S 20 euertentur H
22 motis S diluuio P

- ac pestilens fiet modo inportunis imbris modo inutili siccitate, nunc frigoribus nunc aestibus nimis, nec terra homini dabit fructum: non seges quicquam, non arbor, non uitis feret, sed cum in flore spem maximam dederint, in fruge decipient.
- 7 fontes quoque cum fluminibus arescent, ut ne potus quidem 5 suppetat, et aquae in sanguinem aut amaritudinem mutabuntur.
- 8 propter haec deficient et in terra quadrupedes et in aere uolucres et in mari pisces. prodigia quoque in caelo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent, et crines cometarum et solis tenebrae et color lunae et cadentium siderum 10 lapsus. nec tamen haec usitato modo fient, sed existent subito ignota et inuisa oculis astra. sol in perpetuum fuscabitur, ut uix inter noctem diemque discernat, luna iam non tribus deficient horis, sed perpetuo sanguine offusa meatus extraordinarios peraget, ut non sit homini promptum aut siderum cursus aut 15 rationem temporum agnoscere: fiet enim uel aestas in hieme uel hiemps in aestate. tunc annus breuiabitur et mensis minuetur et dies in angustum coartabitur, stellae uero creberrimae cadent, ut caelum omne caecum sine ullis luminibus 20 appareat. montes quoque altissimi decident et planis aequabuntur, mare innaugabile constituetur. ac ne quid malis hominum terraeque desit, audietur e caelo tuba: quod hoc modo Sibylla denuntiat:

EPITOME 8—20] c. 66, 5 s.

AUCTORES 7 s.] cf. Orac. Sibyll. VIII 342—344. 9—11] cf. ibid. 190—194. 341; Matth. 24, 29. 15—17] cf. ibid. VIII 214 s. 18 s. (stellae)] cf. ad 9—11 et Orac. Sibyll. V 531; VIII 204. 20 s.] cf. ibid. VIII 234—237.

BHSP] 1 fiet et H 4 'spem' B² frigem (^u m. 2?) P 6 a+quae (t? er.) B aut in amaritudinem HP 7 et (ante in terra) om. H 9 mente^s P² et del. Heumannus fines H 12 inuisa P² 13 discernat H²; discernatur edd. 14 oris H obfusa H 15 siderium H 16 ut (i. e. uel) S, uera BP¹ (uel* P²), uerae H 17 hiems S 18 diem H in P² creberrimae S, creberrime cett.; cf. Epit. 66, 5 stellae omnes decident 19 cadunt S caelo P¹, corr. P² omne[caecum S¹, omne ob] ceetum S² 20 apparet S^{ac}, corr. m. 1? 21 quis H 22 audiebatur (exp. m. 2) P e B, de H (recte? cf. οὐρανός pag. 637, 1, sed etiam pag. 629, 25), e S, ae P tu+ba (r er.) H 23 adnuntiat H

σάλπικ' ὠρανόθεν φωνήν πολύθρηνον ἀρῆσει.

itaque trepidabunt omnes et ad luctuosum illum sonitum contremescent. tum uero per iram dei aduersus homines qui iustitiam non adgnouerint, saeuiet ferrum ignis fames morbus, et super omnia metus semper inpendens. tunc orabunt deum et non exaudiet, optabitur mors et non ueniet. ne nox quidem requiem timori dabit nec ad oculos somnus accedet, sed animas hominum sollicitudo ac uigilia macerabit, plorabunt et gement et dentibus strident, gratulabuntur mortuis et uiuos plangent. his et aliis pluribus malis solitudo fiet in terra et erit deformatus orbis atque desertus: quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur:

§ 12. 13] hoc loco Lactantium quod IV 26, 42 'in nouissimo libro' se docturum esse ostenderat, 'quomodo uel in qua plaga tuti omnes sint futuri qui signum hoc ueri et diuini sanguinis in summo corporis sui notauerint', exponere uoluisse conicio conlatis uerbis 'aduersus homines qui iustitiam non adgnouerint' (supra 3) et 'tertia quae fuerit probata' (pag. 638, 5) ex progressu et carminis Sibyllini lib. VIII per totum hunc locum a Lactantio adhibiti, cuius uersibus 244—247 illud signum commemoratur, et Apocalypsis, cuius c. 7, 2—8 (cf. 14, 1—5 et supra ad c. 16, 5—11) simile argumentum continetur. — cf. 'Hippolyt.' ibid. c. 28 ἵνα μή τις τὸν τίμιον σταυρὸν ποιήσῃ ἐν τῷ μετώπῳ τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρ.

EPITOME 3—638, 5] c. 66, 7.

AUCTORES 1] Orac. Sibyll. VIII 239. 4—10] cf. ibid. 352—356. 350 s.; II 306—311; cf. 'Hippolyt.' ibid. c. 27; 33 (καὶ τῆς ἡμέρας διαφασκούσης πτλ., cf. supra 6: ne nox quidem eqs.). 6] cf. Apocal. 9, 6.

EXPILATORES 1] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 247).

BHSP 1 CAATIE B, CAAPH'E S, CAAPHINE P, CAAPH·EΞ Sedulius OYPAHOE S, OYPAHOEH P; ὠρανόθεν cum Lact. *codd. Sibyll.* HMQV, δ' ὠρανόθεν *rell.* ΦΩΝΕΝ B ITOOPHNON B, ΠΟΛΥΘΡΗΝΟΝ S, ΠΟΛΥΘΡΗΝΩΝ P APHΘΕΙ S, APHCEP P Salpi+x (n er.) nathen fone polithronafesi H *interpretatio latina in B (in mg. m. 1), alia in P, alia ap. Sedulium* 2 luctuosum (c m. 3?) P 3 aduersum S 4 adgnouerunt B fames (c ex i m. 3) P 5 *orabunt (i ? er.) ad deum P 6 inueniet (i. e. non-) ex inueniet S² nec S 7 dabit timori S 8 macerauit B¹, corr. B³ 9 gemunt P¹, corr. P³ stridunt B mortui sed H 10 iis B, hiis P plurimis Heumannus sollicitudo SP^{ar} 11 formatus S

ἔσται κόσμος ἄχρισμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

- 14 ita enim conficietur humanum genus, ut uix decima pars hominum relinquantur, et unde mille processerant, uix prodient centum. de cultoribus etiam dei duae partes interibunt et tertia quae fuerit probata remanebit. 5
- 1 17. Sed planius quomodo id eueniat exponam. imminente iam temporum conclusione propheta magnus mittetur a deo, qui conuertat homines ad dei agnitionem, et accipiet potestatem 2 mirabilia faciendi. ubicumque homines non audierint eum, claudet caelum et abstinebit imbres, aquam conuertet in sanguinem et cruciabit illos siti ac fame, et quicumque conabitur 10 eum laedere, procedet ignis de ore eius atque comburet illum. his prodigiis ac uirtutibus conuertet multos ad dei cultum. peractisque operibus ipsius alter rex orietur e Syria malo spiritu genitus, euersor ac perditor generis humani, qui reliquias illius 15
- 3 prioris mali cum ipso simul delet. hic pugnabit aduersus prophetam dei et uincet et interficiet eum et insepultum iacere patietur, sed post diem tertium reuiuiscet atque inspectanti-
- 4 bus et mirantibus cunctis rapietur in caelum. rex uero ille

EPITOME 6 s. 13–16] c. 66, 7 inter haec—interimet. 19–639, 13] c. 66, 8 s.

AUCTORES 1] Or. Sibyll. VII 123. § 14] cf. ibid. III 544; Apocal. 9, 15. 18. c. 17, § 1–3] cf. Apocal. 11, 3. 5–9. 11. § 4–8] cf. Apocal. 13, 4–8 (11, 2). 12–17; II Thess. 2, 3 s.; 'Hippolyt.' ibid. c. 26; 28.

EXPILATORES 1] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BHSPJ 1 NHCETAI S, ΕΤΕ^{AI} (^{AI} m. post.) Sedulius ΑΚΟCΜΩC P ΑΙΤΟΛΑΥΜΕΝΩΝ B, ΑΠΟΜΥΜΕΝΩΝ (ΑΠΩ- P) SP ΑΝΘΡΩΠΩΝ B, ΑΝΘΡΩ...ΑΝΩΝ (TIB: ut uid. er.) P ecthycosmo sacosmos apollymē non anthropon H interpretatio latina paene eadem in B (in mg. m. 1) et P, similis op. Sedulium 5 fuerint, sed n del. S, fueriūt P 6 quod modo H idueniat (d ex u ?) P immitente sic H² 9 audierint (alt. i ras. ex u) P 10 claudat H, cludet SP imbres (s in ras. ex m m. 1 ?) P conuertit B¹P¹, corr. B²P² sanguine B 11 cruciauit B famē (a s. l. er.) B 12 amburet B, ambueret P; cf. ad c. 21, 6 amburentur 13 h. is (i er.) H atque H 14 de H, ex P spiritum gentib; H² 16 mali del. Heumannus, sed cf. Buenemannum 18 reuiuiscet B¹P², reuiuiscet HSP¹ inspectantibus (exp. m. 3) B, spectantibus sic H

taeterrimus erit quidem et ipse, sed mendaciorum propheta, et se ipsum constituet ac uocabit deum, se coli iubebit ut dei filium. et dabitur ei potestas, ut faciat signa et prodigia, quibus uisis inretiat homines, ut adorent eum. iubebit ignem 5 descendere a caelo et solem a suis cursibus stare et imaginem loqui, et fient haec sub uerbo eius: quibus miraculis etiam sapientium plurimi adicientur ab eo. tunc eruere templum 6 dei conabitur et iustum populum persequetur et erit pressura et contritio qualis numquam fuit a principio mundi. qui 7 cumque crediderint atque accesserint ei, signabuntur ab eo tamquam pecudes, qui autem recusauerint notam eius, aut in montes fugient aut comprehensi exquisitis cruciatibus necabuntur. idem iustos homines obuoluet libris prophetarum atque 8 ita cremabit. et dabitur ei desolare orbem terrae mensibus 15 quadraginta duobus. id erit tempus quo iustitia proicietur 9 et innocentia odio erit, quo mali bonos hostiliter praedabuntur. non lex aut ordo aut militiae disciplina seruabitur, non canos quisquam reueretur, non officium pietatis agnoscet, non sexus aut infantiae miserebitur: confundentur omnia et misce- 20 buntur contra fas, contra iura naturae. ita quasi uno communique latrocinio terra uniuersa uastabitur. cum haec facta 10

EPITOME 13—15] c. 66, 8 tunc — persequetur. 21—640, 9] c. 66, 9 s.

AUCTORES 8 s.] cf. Matth. 24, 21. § 9] cf. 'Hippolyt.' ibid. c. 7: διὸ πάντες τῷ ἰδίῳ θελήματι ἐμπεριπατήσουσι — πρεσβυτέρου πολιὰν οὐδεὶς αἰδεσθήσεται· καὶ νεωτέρου κάλλος οὐδεὶς οἰκτιρήσεται κτλ. § 10 s.] cf. 'Hippolyt.' ibid. c. 32.

BHSP 1 taeterrimus *B*³ et ipse] sc. propheta prophetā (~ m. 3) *P* et om. *S* 2 uocari *BP* post deum add. et edd. saeculi *B*¹, saeculique *B*³, caeli *P*; cf. *Epit.* 66, 8 3 pr. et om. *H* alt. et] ac *SP* 4 homines (i. er.) sic *P* 5 e caelo *H* post imaginem fort. quam posuerit uel simile excidit, cf. *Epit.* 66, 8 6 uerbo sub *H* 7 eruere *B*², euertere *H* 8 praesura *HP*^{ac} 9 a principio] ab initio *H* 10 atque accesserint om. *H* 11 nota *H* 13 obuoluet *et* (puncta sub et erasa) *P* libris (sic corr. m. 3) *P* 14 ita om. *P* cremabit *B*¹, corr. *B*² 15 erit id*** (erit er.) *H* 17 malitiae *H* 18 pietatis *B*², impietatis *P* 19 confundebuntur *S* omnia om. *P* 21 uniuersaque *H* facta erunt] factae sunt *H*, ita erunt *P*

- erunt, tum iusti et sectatores ueritatis segregabunt se a malis et fugient in solitudines. quo audito inpius inflammatus ira ueniet cum exercitu magno et admotis omnibus copiis circumdabit montem in quo iusti morabuntur, ut eos comprehendat.
- 11 illi uero ubi se clausos undique atque obsessos uiderint, ex-
clamabunt ad deum uoce magna et auxilium caeleste implora-
bunt, et exaudiet eos deus et mittet regem magnum de caelo,
qui eos eripiat ac liberet omnesque inpios ferro ignique disperdat.
- 1 18. Haec ita futura esse cum prophetae omnes ex dei
spiritu tum etiam uates ex instrectu daemonum cecinerunt.
- 2 Hystaspes enim, quem superius nominavi, descripta iniquitate saeculi huius extremi pios ac fideles a nocentibus segregatos ait cum fletu et gemitu extenturos esse ad caelum manus et imploratorios fidem Iouis: Iouem respecturum ad terram et auditorum uoces hominum atque inpios extincturum. quae omnia uera sunt praeter unum,
3 quod Iouem dixit illa facturum quae deus faciet. sed et illud non sine daemonum fraude subtractum, missui a patre tunc filium dei, qui deletis omnibus malis pios liberet. quod Hermes
tamen non dissimulauit. in eo enim libro qui λόγος τέλειος inscribitur, post enumerationem malorum de quibus diximus

EPITOME 10 s.] c. 66, 1; 68, 1. 12 Hystaspes] c. 68, 1. 20 Hermes] c. 68, 1; cf. c. 66, 6.

AUCTORES 2 (solitudines). 4 (montem)] cf. Hebr. 11, 38; Matth. 24, 16 (Apocal. 6, 15 ?). 7 s.] cf. ad c. 19. 12 Hystaspes — nominavi] cf. supra ad c. 15, 19.

BHSPJ 1 tunc *HS* se***gregabunt (con *er.*) *H* 2 inpius rex *edd.*, sed cf. c. 19, 5; *Epit.* 66, 8 inflammabitur *H* 3 amotis *H* 5 atque obsessos undique *B*, undique atque obsessos *om.* *H* 6 dñ ras. ex dñm *P* 7 de] a *B* 8 eos *om.* *P* ferro* (o *er.*) *P* 11 tunc *H* ex instinctu] instinctu* (m *er.*) *H*, extinctu* (*corr.* m. 3) *P* daemonum (i *er.*) *H* 12 hydaspes *S*, hystaspes (*corr.* m. 3) *P* 13 extremi *om.* *P* a/c *P*³⁷ segregatos] se gratos *B* 15 imploratorios *B*, imploratos (v i. e. ur in *ras.* m. 2) *S* respecturū (~ m. 3) *B* 18 efecit ut uid. *P*¹, *faciet *P*³ 19 subtractum est *BP* missuiri *B*, missum iri *cett.*; cf. ad pag. 23, 4 21 dissimilauit *P*^{ac} λόγος τέλειος *edd. conl.* IV 6, 4, ΤΕΛΙΟΣ *B*, τε ΑΛΙΟΣ *H*, ΤΕΛΙΟΣ telius *S*, telios *P* 22 enumerationem] *B*³

subiecit haec: ἐπὶ δὲ ταῦτα γένηται, ὃ Ἀσκληπιέ, τότε 4
ὁ κύριος καὶ πατήρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἐνὸς θεοῦ
δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τὴν ἑαυτοῦ βού-
λησιν τοῦτ' ἔστιν τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ καὶ
ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθάρας

AUCTORES 1] pag. 51* Patricius; cf. Ps.-Apulei. Aselep. c. 26
(pag. 48, 24 Goldb.): cum haec cuncta contigerint, o Asclepi, tunc ille do-
minus et pater deus primipotens et unius gubernator dei intuens in mo-
res factaque [uoluntaria, *del. Bernaysius*], uoluntate sua, quae est dei
benignitas, uitis resistens et corruptelae omnium, errore reuocans, ma-
lignitatem omnem uel inluuione diluens uel igne consumens uel morbis
pestilentibus iisque per diuersa loca dispersis finiens, ad antiquam faciem
mundum reuocabit.

EXPILATORES 1] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph.
graec. pag. 247).

BHSPJ 1 ad loc. *Hermetis cf. Bernaysium, opusc. I 334* ἐπὶ—
Ἀσκληπιέ] ΕΠΑΝΔΕΥΤΑΓΕΝΕΤΕΩΔΑΣ ΚΑΗΠΙΕ B, om. H, ΕΠΑΝΑΥΤΑ
ΤΕΝΤΑΙ ΩΔΑΣΚΑΗΠΙΕ S, ΕΠΑΝΔΗΤΑΥ ΤΑΓΗΝΘΑΙ ΩΔΑΣΚΑΗΠΙΕ P, ΕΠΑΝ
ΔΕΥΤΑΓΕΝΗΤΑΥΩΔΑΣΚΑΗΠΙΕ Sedulius post ταῦτα add. Ὡδε edd.
1—3 τότε—δημιουργός] ΤΟΤΕΩΚΥΡΙΟΚΑΗΠΑΤΗΡΚΑΙΘΕΟΚΑΙΤΟΥΠ ΡΟΤΟΥ-
ΚΑΙΕΝΝΟΘΕΟΥΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ B, O syrios cepar cetheos cetu protu caenos-
then demurgos (*initio τότε om.*) H, ΤΟΤΕΟΚΚΑΙ ΠΑΤΗΡΗΧΙΘΕΟΚΑΙ
ΤΟΥΠΡΩΤΟΥΚΑΙΕΝΟΘΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ S, ΤΩΘΗΟΚΚΑΙ ΠΑΘΗΡΚΑΥ ΘΗΣ-
ΚΑΙ ΤΩΥ* (P *er.*) ΡΩΤΟΥ ΚΑΗΝΟΘΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΤΩC P, ΤΟΤΕΟΚΥΡΙΟΣ
ΚΑΗΠΑΤΗΡ ΚΑΙΘΕΟΚΑΙΤΟΥΠΡΩΤΟΥΚΑΙΕΝΟΘΕΟΥΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ Sedulius
2 τοῦ πρώτου καὶ ἐνὸς] τοῦ πρωτογενοῦς *Dauisius ad Epit. c. LXXIII*
adn. 6 (pag. 243), sed cf. Ps.-Apul. deus primipotens et unius gubernator
dei et Bernaysii ibid. adnot. ad uers. 68 3 ἐπιβλέψας—βούλησιν] ΕΠΙ-
ΒΛΕΨΑΣ ΤΟΙΣΓΕΝΟΜΕΙΝΟΥΣΚΑΙΤΕΝΕΑΥΤΟΥΒΟΥΛΗCIN B, epiblepstoes
ginomenes ceten erutu bulesin H, ΕΠΙΒΛΕΨΑΣ ΤΟΙΣΤΕΙΝΟ ΜΕΝΟΙΚΑΙ
ΤΗΝΕΑΥΤΟΥ ΒΟΥΛΗCIN S, ΕΠΙΒΛΕΨΑΣ ΤΩCΤΗΝΩ ΜΗΝΩΙΚΑΙ ΘΗΝΗ-
ΛΥΘΩΥ ΒΩΥΛΗCYN P, ΕΠΙΒΛΕΨΑCΤΟΙC ΨΥΝΟΜΕΝΟΙΚΑΙΤΕΝΕΑΥΤΟΥ-
ΒΟΥΛΗCIN Sedulius 4 τοῦτ'—ἀταξία] ΤΟΥΤΕCΤΙΝ ΤΟΑΓΑΘΟΝΑΝΤΕΡΙ-
CΑCΤΗ ΑΤΑΞΙΑ B, tutes tinto agathon antherisas teataxia H, ΤΟΥΤΕCΤΙΝ
ΤΟΑΤΑΘΟΝΑΝΤΕΡΕΙCΑC ΤΗΤΑΞΙΑ S, ΘΩΥΘΗCΤΙΝ ΤΩΛΘΑΘΩΝ ΑΝΘΗΡΗ-
CΑC ΤΗΤΑΞΙΑΙ P, ****ΤΟΥΤΕCΤΙΝ ΤΟΝΑΓΑΘΩΝ ΑΝΤΕΡΙCΑCΤΗΤΑΞΙΑ
Sedulius τοῦτ' ἔστιν τὸ ἀγαθὸν *glossema uidetur Struuio, opusc. I 157,*
interpretationem lat. in cod. Regiomontano desideranti, sed est interpretatio
in BP 4. 5 καὶ—ἐκκαθάρας] ΚΑΙΑΝΑΚΑΔΕCΑΜΕ ΝΟCΘΗΝΠΑΛΗΝΗΚΑΙ-
ΤΕΝΚΑ ΚΕΙΑΝΕΚΚΑΘΑΡΑC B, caeana calesamene nosten osten planen ceten
sasian ecatharas H, ΚΑΙΑΝΑΚΑΙ ΑΝΚΑΔΕΙΑΜΝΟCΤΗΝ ΠΑΛΗΝΗΚΑΙΤΗΝΚΑ-
ΚΙΑΝ ΕΚΚΑΘΑΡΑC S, ΚΑΙ ΑΝΑΚΑΔΗCΑ ΜΗΝΩC ΘΗΝ ΠΑΛΗΝΗΚΑΥ ΘΗΝ-

πῇ μὲν ὕδατι πολλῶ κατακλύσας, πῇ δὲ πυρὶ δξυτάτῳ δια-
καύσας, ἐνίοτε δὲ πολέμοις καὶ λοιμοῖς ἐκπαίσας ἤγαγεν ἐπὶ
5 τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀποκατέστησεν τὸν ἑαυτοῦ κόσμον. Sibyllae
quoque non aliter fore ostendunt quam ut dei filius a summo patre
mittatur, qui et iustos liberet de manibus inpiorum et iniustos
6 cum tyrannis saeuientibus deleat. e quibus una sic tradit:

EPITOME 3 Sibyllae] c. 68, 1.

ΚΑΚΙΑΝ ΕΚΚΑΘΑΡΑΣ P, ΚΑΙ ΑΝΑΚΑΛΗCΑΜΕΝΟCΤΕΝ ΠΑΛΑΝΗΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑ-
ΚΙΑΝ ΕΚΚΑΘΑΡΑΣ Sedulius *ἐκκαθάραι Bernaysius*

BHSPJ 1 πῇ μὲν — κατακλύσας] ΠΗΜΕΝ ΥΔΑΤΗ ΠΟΛΛΟΚΑΤΑΥCΑC B,
pemen. hydati pillo cataclysesas H, ΠΗ (in mg. m. 1?) ΜΕΝΥΔΑΤΙ ΠΟ-
ΜΩΚΤΑ ΚΑΙCΑC S, ΤΗΜΗΝΗΔΑΤΙ ΠΩΛΩΚΑΤΑ, om. — κλύσας, sed spatio
relicto P, ΠΗΜΕΝΙΔΑΤΕ ΠΟΛΛΩΚΑΤΑΚΑΙCΑC Sedulius; κατακλύσας Patri-
cius, cf. cod. H et Sedul., κατακλύσας edd., sed cf. Ps.-Apul. inluuione di-
luens et interpretat. lat. in B et ap. Sedul. πῇ δὲ — διακαύσας] ΠΗΔΕ
ΠΟΥΡΙΟΞΥΤΑΤΩ ΔΙΑΚΑΥCΑC B, pedepyri oxiotato diacausas pyri H, ΤΗΔΕ
ΠΥΡΙΟΞΥΤΑΤΩ ΔΙΑΚΑΥCΑC S, ΠΥΡΡΩΞΥΤΑΤΩ ΔΙΑΚΑΥCΑC, om. πῇ δὲ, sed
spatio relicto P, ΠΗΔΕΠΥΡΕΥΟΞΥΤΑΤΩ ΔΙΑΚΑΥCΑC Sedulius 2 ἐνίοτε —
ἐκκα(σας) ΕΝΙΟΤΕ ΔΕ ΠΟΛΕΜΟΙ CΚΑΙΟΙΜΟΙC ΕΚΙΤΕCΑC B, aniothe depolo-
moes. caelimothes eepesas H, ΕΝ ΙΟΤΕ ΔΕ ΠΟΛΕ ΜΟΙCΚΑΙΟΙ ΜΟΙCΕΚΗCΑ-
C S, ΗΝ ΠΕΔΕΠΩΛΗ ΜΩΙC (om. καὶ λοιμοῖς) ΗΚΠCΑC P, ΕΝΙΟΤΕ ΔΕ ΠΟ-
ΛΕΜΟΙCΚΑΙΟΙΜΟΙC ΕΚΠΗCΑC Sedulius; ἐκπαίσας edd. quidam et Struvius,
ἐκπαίσας alii edd. et Bernaysius, sed cf. interpretat. lat. in B malitia — percussa
ἤγαγεν — κόσμον] ΗΤ ΑΓΕΝΕΠΙΤΟΑΡΧΕΩΝ ΚΑΙ ΑΠΕΚΑΤΗCΤΗCΕΝ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟΥ
ΚΟCΜΟΝ B, egagenepito archeon. ea poca testesentoneatu cosmo H,
ΗΤΑΤΕΝΕΠΙ ΤΟΑΡΧΑΙΟΝ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑ ΤΕCΤΗCΕΝ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟΥCΟCΜΟC S, ΗΓΑ-
ΓΕΝΗΠΙ ΤΩΑΡΧΑΙΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑ ΤΗCΘΗCΗΝΙΩ ΕΑΥΤΩΥCΩC ΜΩΝ P,
ΕΓΑΤΕΝΕΠΙΤΟΑΡΧΑΙΟΝ ΚΑΙ ΑΠΕΚΑΤΕCΤΗCΕΝ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟΥ ΚΟCΜΟΝ Se-
dulius interpretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P haec cum igitur haec
fuerint, o asclepi, tunc (o — tunc om., sed spatio relicto P) dominus et
pater et deus et primi et unius dei creator inspectis his quae fient et
sua uoluntate (uoluptate B) id est bono opposito temeritati et reuocato
errore et malitia expurgata (cetera desunt in P) et tam aqua nimia deluta
quam igni rapido exusta, plerumque autem bellis et pestibus percussa ad-
duxit ad pristinum et restituit suum mundum, ap. Sedulium haec cum
autem haec facta fuerint, aesculapii, tunc dominus et pater et deus primi-
que atque solius dei creator respiciens facta et suam uoluntatem id est
bonitatem opponens disturbancei et reuocans errorem atque malitiam
purgans alicubi quidem aqua multa deluens, alicubi autem igni uelocissi-
mo exurens, interdum autem bellis ac pestibus excutiens reduxit ad anti-
quum et restituet suum mundum 3 sibellae H 4 fore B²

ἤξει· καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξει.
καὶ κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπὶ τοῦτον
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους,
εἰθ' οὕτως κρίσις ἔσται ὑπ' ἀφθίτου ἀνθρώποισιν.

5 item alia:

7

καὶ τότ' ἀπ' ἡελίοιο θεὸς πέμψει βασιλῆα,
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

et rursus alia:

8

ὃς ῥά κε πρᾶς ἰδοὺ ἤξει, ἵνα τὸ ζυγὸν ἡμῶν

AUCTORES 1 ss.] V 107 ss. 6 s.] III 652 s. 9 ss.] VIII 326 ss.

EXPILATORES 1 ss.] Sedulius (cf. Montefalconium, palaeograph. graec. pag. 247. 6 s.] Sedulius (cf. ibid.). 9 ss.] Sedulius (cf. ibid.).

BHSP] 1 καὶ cum *Lactantio Excerpta Sibyll. Parisina* (cod. 1043) *Rzachii*, δ' αὖ *codd. Sibyll.* ΜΑΚΑΡΤΩΝ *Sedulius* ΕΘΕΩ ΠΟΛΕΙ *S* ΕΞΑΛΑΠΑΙ: *Sedulius* ΗΕΕΚΑΙΜΑΚΡΑΡΟΝΟΚΕΝ ΠΟΛΙΝΕΣΜΑΠΕΕ *B*, *Exicemacaron ethelon poline xalapaxe H*, ΗΕΕΚΑΙΜΑ ΚΑΡΗΝΕΘΕΩ ΠΟΛΙΝΕΣ, ΑΠΕΛΑΙ *P* 2 καὶ] ΚΑ *P* ΘΕΩΝ *B*, ΕΘΘΕΝ *Sedulius* ΒΑΚΙΑΕΙC *S* ΠΕΜΦΟΙC *Sedulius* ἐπὶ τοῦτον] ΕΠΠΟΥΤΟΥ *B* ΤΟΥΤΩΝ *P* ceceuntis theobenbasi leus penphiseptuton *H* in *Excerpt. Paris. uersus ut ap. Lact.*, nisi quod κακεῖ τις, in *codd. Sibyll.* sic κακεῖ τις θεόθεν σθεναρὸς βασιλεὺς ἐκπεμφθεῖς, sed post u. 101 hic καὶ κισσις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπὶ τοῦτον, quem *Alexander e Lactantio in margine adscriptum corrupto initio illuc delatum esse existimat*, uix recte 3 ΒΑΚΙΑΕΙC *S* ΟΛΙ *B*, ///ΟΛΕΥ///ΒΑΚΙΑΕΥC *Sedulius* μεγάλους om. *B*, ΜΕΤΑΛΟΥC *S*, ΜΕΓΑΛΟΥC *P* ΗΑΙ *S* ΦΟΤΑC *B*, ΡΩΤΑC *SP*, ἀνδρας *codd. Sibyll.*; cf. *Volkmannum, de orac. Sibyll. dissert. pag. 29* ΑΠΙCΤΟΙC *P* pantasalis balis megalus cefotasaristat *H* 4 ΕΥΘ *Sedulius* εἰθ' οὕτως om. *P* ΚΡΙCΕΙC *B* ὑπ'] Π *SP* ΑΦΘΙΘΙΤΩΝ *P* ΑΠΘΡΩΠΟΙC *S*, ΑΝΘΡΩΠΟΙ *P*, ΑΝΘΡΩΠΟΙCΕΙΝ *Sedulius* i utoscrisis estei papaphthi tuanthropoesin *H* in *codd. Sibyll.* sic εἰθ' οὕτως τέλος ἔσται ἀφθίτον ἀνθρώποισιν; cf. *Struuium, opusc. I 85*, et *Volkmannum l. c. pag. 28* interpretatio lat. eadem in *B* (in *mg. m. 1*) et *P* et, nisi quod leuissima quaedam sunt discrimina, ap. *Sedulium* 5 alia] alio loco *P* 6 ἀπ'] ἐξ *edd.* ΕΛΙΟΙΟ *S* ΠΕΜΠΕΙ *B* ΒΑΚΙΑΕΑ *B*, ΒΑΚΙΑΗΑ *S* cetotapelioetheon peon senbasilea *H*, ΚΑΠΤΑΤ ΑΠΕΛΙΩΙΘΟC ΠΕΜΨΕΙΡΑ ΚΙΑΗΑ *P*, ΚΑΠΤΟΤΕΛΠΟΕΛΟΙΘΕΟCΠΕΜΨΕΝΒΑΚΙΑΕΑ *Sedulius* 7 ΤΑΙΑΝ *SP*, ΤΕΑΝ *Sedulius* ΠΟΛΕΜΟΙΟ *S*, ΠΟΛΕΜΟ *P*, ΠΟΛΕΜΟΥΟ *Sedulius* ΚΑΚΩΙΟ *P*, ΚΑΚΟΥΟ *Sedulius* os pasan grean pausi polomoescacoes *H* interpretatio lat. ead. in *B* (in *mg. m. 1*) et *P*, paene eadem ap. *Sedulium* 8 rursus *B* 9 ὃς ῥά κε *Rzachius*, θάρσει *Stadtmuellerus*; πρᾶς ἰδοὺ ἤξει *ego ex codd. H* (ad ἤξει uidetur i xi in *H* referendum esse) *P*

δοῦλον δυσβάστακτον ἐπ' αὐχένι κείμενον ἄρη,
καὶ θεσμούςς ἀθέους λύσει θεσμούςς τε βιαίους.

- 1 19. Oppresso igitur orbe terrae cum ad destruendam inmen-
sarum uirium tyrannidem humanae opes defecerint, siquidem
capto mundo cum magnis latronum exercitibus incubabit, di-
2 uino auxilio tanta illa calamitas indigebit. commotus igitur
deus et periculo ancipiti et miseranda conploratione iustorum
mittet protinus liberatorem. tum aperietur caelum medium
intempesta et tenebrosa nocte, ut in orbe toto lumen descen-
dentis dei tamquam fulgur appareat; quod Sibylla his uersibus 10
elocuta est:

EPITOME 6—8] c. 66, 10. 8—646, 7] c. 67, 1.

AUCTORES c. 19] cf. Apocal. 19, 11—21. 9 s.] cf. Matth. 24, 27.

et codd. Sibyll. HMQV; ΟΦΡΑΞΕΠΑΡ ΟΕCΙΑΟΥΝΤΕΙΝΑΤΟΖΥΤΟΝ ΗΜΩΝ B,
O praese prausiasunti xiomato zyconche mon H, ΟΠΑΞΕΠΑΥC CΙΑCΟΥΝΤΕΙ
NATOZITON ΗΜΩΝ S, ΟΡΑΞΕΠΑΥ CΙΑΟΥΤΕΝΘΕΙ NATOZITON ΗΜΩΝ P, hoc
tantum TOZITIN ΗΜΩΝ ap. Sedulium; πρᾶν πρᾶος ἔξει ἵνα τὸν ζυγὸν ἡμῶν
codd. Sibyll. HMQV, πρᾶος πᾶσι φανείς ἵνα τοὶ ζυγὸν ὄνπερ ὑπῆμεν rel. codd.
et edd.; ad hunc et superiorem uersum (325) αὐτός σου βασιλεὺς ἐπιβὰς ἐπὶ
πῶλον ἐσάγει (sic male codd., ἐπάσσει Nauckius) cf. Matth. 21, 5 ἰδοὺ ὁ
βασιλεὺς σου ἔρχεται σοὶ πρᾶός (ex Zachar. 9, 9) et Ioann. 12, 15 μὴ φοβοῦ
(unde Stadtmuellerus θάρσει), θυγάτηρ Σιών· ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται
καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου; Saupprius ὄφρακε πρᾶως δυστυχίων θνητῶν ζυγὸν ἡμῶν
ap. Fritschium; nihil certi inuenit Struuius, opusc. I 86

BHSP] 1 ΔΟΥΔΟΝ B, ΔΟΛΩ S, ΔΟΥΛΩ P, δούλειον codd. Sibyll. HMQV
ΑΥCΒΑΤΑΚΤΩ S, ΔΥCΒΑCΤΑΚΑΤΩ P, ΔΥCΒΑCΤΑΚΝΟΝ Sedulius ΑΥΧΕΝΕΙ
SP ΚΕΙΜΕΝΩΝ P, ΚΙΜΕΝΟΝ Sedulius APH BS Sedulius, A IPH (IP
uid. esse litterae Π et P contignatae) P dulon dysbastanton epanche
nicimenon are H 2 ΟΕCΜΟΥΕ S, Ο.ΕCΜΟΥC Sedulius ΑΘΕΥC B,
ἀθεῖς codd. deter. Sibyll. λύσει] ΑΥCΙ B, ΑΥCΕΙ SP, ΑΙCΕΙ Sedulius;
λύση codd. Sibyll. ΔΕCΜΩΥC P δι codd. Sibyll. HMQV ΒΙΑΙΟΥC S,
ΒΙΒΑΙΟΥC S cae thesmusa theus lysides mustebiacus H interpretatio
lat. in P haec ita ut praesentia eius iugum nostrorum seruitutis qui non
fertur pondere super colla positum tollat et fanda soluet et uincula ui-
olenta, ap. Sedulium haec iugum nostrae seruitutis intolerabile super colla
positum tollet et leges impias soluet uinculaque uiolenta 3 orbem P¹,
m del. P² destruendam B, destruendā (~ m. 3) P 6 illa om. S
7 ancipiti B² miserandi P 8 tunc BSP^{pc} medium om. P 9 nocte]
nōc sic S nocte* (m er.) et tenebrosa H discendentis P 10 uer-
bis P 11 locuta H

ὑπὸ τῶν ἑλθόντων,
 πῦρ ἔσται φλόξεν τι μέσση ἐνὶ νυκτὶ μελαίνῃ.

haec est nox quae a nobis propter aduentum regis ac dei 3
 nostri peruigilio celebratur: cuius noctis duplex ratio est, quod
 5 in ea et uitam tum recepit, cum passus est, et postea regnum
 orbis terrae recepturus est. hic est enim liberator et iudex 4
 et ultor et rex et deus, quem nos Christum uocamus, qui
 priusquam descendat, hoc signum dabit. cadet repente gladius 5
 e caelo, ut sciant iusti ducem sanctae militiae descensurum,
 10 et descendet comitantibus angelis in medium terrae et ante-
 cedet eum flamma inextinguibilis et uirtus angelorum tradet
 in manus iustorum multitudinem illam quae montem circum-
 sederit et concidetur ab hora tertia usque in uesperum et fluet
 sanguis more torrentis: deletisque omnibus copiis inpius solus
 15 effugiet et peribit ab eo uirtus sua. hic est autem qui ap- 6
 pellatur Antichristus, sed se ipse Christum mentietur et contra

AUCTORES 1 s.] frg. III (pag. 230 Friedl.).

EXPILOTORES 1 s.] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.). 3—6]
 Isidor. orig. VI 17, 12. 15—646, 1] ibid. VIII 11, 20. 21.

BHSP] 1 OHOTAN B, OHOTAN Sedulius ΕΛΘΗ B, ΕΛΘΕ S,
 ΕΑ P, ΕΛΘΕ||| Sedulius apotanelte H 2 πῦρ ἔσται om., sed spatio
 relicto P ΕCΤΕ B Sedulius φλόξεν Stadtmuellerus, CKTOEN B, CKO-
 TOEN (T expunct. in P) SP, CKOTOC Sedulius; σκηπτὸν conieceram;
 ἑλθόντων, πῦρ ἔσται σκοτός ἐν τῇ μέσση v. μ. sic edd. quidam, quae Alexander
 (frg. III, uol. I pag. 303), quamquam de integritate loci dubitat, expli-
 care temptat; ἑλθόντων πῦρ, ἔσται σκοτός τι μέσση ἐνὶ v. μ. Struuius, opusc. I 87
 MECE B, MHCH P, MECH S ἐνὶ] NI SP τι—ἐνὶ] EN-MECE||| Se-
 dulius NTII P MEAAINH BS, MEAAINH P, MEAENH Sedulius py-
 resthes cotton entimese ennyeti nmlene H interpretatio lat. in B (in
 mg. m. 1) et P haec cum uenerit ignis erit tenebrosa media in nocte,
 ap. Sedulium haec cum uenerit ignis erunt tenebrae in media nocte
 obscura 3 est] est et S 4 peruigilium H 5 tunc (ne in ras. ex m) P³
 Isidor. recipit B poste*a (i er.) B 7 deus quem nos] deus noster
 quem solum H 9 e S, *e (a er.) P & (sed del. m. 3) ut P militiae
 sanctae (sic) H 10 et antecedit] antecedit ante P 11 (et) tradet uir
 doctus, Miscell. obseruat. uol. IV (a. 1734) pag. 427, conl. Epit. 67, 1
 12 montes H circumseedit B, circumsedebit SP 13 in] ad edd.
 14 deletisque P³ ἱππῖος B 16 antechristus BP¹, corr. P³ se om. H
 ipsum P

nerum dimicabit et uictus effugiet et bellum saepe renouabit
 et saepe uincetur, donec quarto proelio confectis omnibus im-
 piis debellatus et captus tandem scelerum suorum luat poenas.
 7 sed et ceteri principes ac tyranni, qui contriuerunt orbem,
 simul cum eo uincti adducentur ad regem, et increpabit eos
 et coarguet et exprobrabit iis facinora ipsorum et damnabit
 8 eos ac meritis cruciatibus tradet. sic extincta malitia et in-
 pietate compressa requiescet orbis, qui per tot saecula subiectus
 9 errori ac sceleri nefandam pertulit seruitutem. non colentur
 ulterius dii manu facti, sed a templis ac puluinaribus suis
 deturbata simulacra igni dabuntur et cum donis suis mirabi-
 libus ardebunt: quod etiam Sibylla cum prophetis congruens
 futurum esse praedixit:

ῥίψουσιν δ' εἰδωλὰ βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.

EPITOME 7—9] c. 67, 2 s. ut pacem — omni malo.

AUCTORES 14] VIII 224.

EXPILOTORES 14] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BHSP] 1 dimicauit B^{ac} 2 supra quarto proelio nonnullae lit-
 terae erasae in B impius H 4 contriuerunt B² 5 uincti B³
 increpabunt B^{ac}, ras. corr. 6 exprobravit (sic) B³ iis scr., his BSP,
 om. H 7 eos om. H malitię H et in mg. H 8 requiescet B²
 10 manu — sed] manum factis et H 11 domibus S miserabiliter Heu-
 mannus 14 ῥίψουσιν] ΡΕΙΨΟΥCIN B, ΤΡΕΙΨΟΥCIN P, ΤΡΙΨΟΥCΕCIN Sedulius;
 τρέψουσιν edd.; ῥίψουσιν non tam propter auctoritatem codicis B, quoniam
 post praedixit facile ante ΡΕΙΨΟΥCIN excidere poterat T, aut propter acro-
 stichi Or. Sibyll. VIII 217 ss. legem recepi, quam propter superiora Lac-
 tantii uerba (II) deturbata simulacra igni dabuntur, ubi de simulacris
 'conterendis' nihil dicitur; cf. etiam Sibyll. III 606 et interpretationem
 Augustini de ciu. dei XVIII 23 (II pag. 285, 28) reicient simulacra uiri,
 cunctam quoque gazam; coniunctiuus autem, cum codd. Sibyll. ῥίψουσιν
 (-σι) habeant, defenditur loco orationis Constantini ad sanctorum coetum
 c. 18, 4 (nisi quod pro ῥίψουσιν δ' codd. eius orationis habent ῥίψουσι τ'),
 unde recensionem quandam apparet fuisse huius loci Sibyll. in qua ῥίψουσιν
 a proximo (uers. 223) ῥεττι penderet; cf. ad pag. 648, 2 BPOTOY Sedulius
 ΔΕΕΤΔΩΛΑ B, ΔΙΔΩΛΑ S, ΔΙΔΩΛΑ P, ΔΕΙΔΩΛΑ Sedulius ΠΑΟΥΤΟΝ S,
 ΠΑΟΥΤΟΙ P tripsosinido labrote cepluton apanta H interpretatio lat.
 in B (in mg. m. 1) et P fort. eiusdem qui in archetypo τρέψουσιν correxerat,
 haec conterent idola homines et opes uniuersas, ap. Sedulium haec con-
 terent autem homines simulacra et diuitias omnes ad loc. Sibyll. cf.
 Struuium, opusc. I 88

Erythraea quoque idem spondit:

ἐργα δὲ χειροποίητα θεῶν κατακαυθήσονται.

20. Post haec aperientur inferi et surgent mortui, de quibus 1
iudicium magnum idem ipse rex ac deus faciet cui summus
5 pater et iudicandi et regnandi dabit maximam potestatem.
de quo iudicio et regno apud Erythraeam Sibyllam sic inuenitur:

ὁππότε δὴ καὶ τοῦτο λάβῃ τέλος αἴσιμον ἡμαρ, 2
εἰς δὲ βροτοὺς ἥξει κρίσις ἀθανάτοιο θεοῦ,
ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγὰλῃ κρίσις ἥδὲ καὶ ἀρχή.

EPITOME 3 s.] c. 67, 3.

AUCTORES 2] III 618. § 1. 5 s.] cf. Apocal. 20, 4 s. 7 ss.]
III 741 s.

EXPILOTORES 2] Sedulius (cf. Montefalconium ibid.).

BHSPJ 1 spondit P 2 ΕΡΤΑ S ΧΕΙΡΟΠΩΗΤΑ P, ΕΧΙΡΩΝ ΠΟ-
ΙΝΤΑ Sedulius ΘΕΩΝ (sed N add. P²) BP Sedulius, ΘΕΩ (i. e. ΘΕΩΝ
ut uid.) S; θεῶν defendit Struuius, opusc. I 89, cod. Regiomontanum, in
quo ΘΕΩ, secutus et conl. uerss. proximis 616. 619, sed θεῶν uerbis (§ 9) dii
manu facti et cum donis suis mirabilibus postulatur erga de chiro poeta
theon catacauthe sontae H in Sibyll. uersus sic ἐργα δὲ χειροποίητα
πυρὸς φλογὶ πάντα πεσέται interpretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P haec
opera uero deorum manu facta conburentur, ap. Sedulium haec opera autem
deorum humanis manibus facta exurentur 3 hinc usque ad finem pa-
ginae (fol. 174^b) ΑΝΑΡΩ (infra pag. 648, 8) multa renouauit m. recens in S
resurgent HS, recte? 4 cui] et cui P 5 et regnandi om. H 6 ery-
thryam H, erytheam P 7 ΟΠΤΙΟΤΕ B δὴ] ΛΑΗ S, om. codd. Sibyll.
ΛΑΒΗ BSP, om. codd. Sibyll. ΤΕΛΟΣ S ΑΙΣΙΟΝ P, αἴσιον codd.
Sibyll. Oppote decet ut olabete losdis monem ar H 8 εἰς] IC B
εἰς δὲ] ΕΙΣΙCΑΕ S δὲ] ΑΕ P ΒΡΟΤΟΙC P ἥξει] ΗΞΕΙ S, ΕΞΕΙ B,
ΗΞ P; ἥξη edd., sed cf. interpretat. lat. in BP ueniet ΑΘΑΝΑΤΩΙΟ P
ΘΕΟΙΟ B, ΘΕΟΙ S is debrotuso theoe hoc tantum H 9 ΜΕ-
ΤΑΛΗ P ΚΑΛ B, K P exiepanthropus megale chrisi hedechearece H
pro uerss. 7. 8 in codd. Sibyll. unus hic ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους ἀγαθοὺς μεγὰ-
λοιο κατ' ἀρχήν, cf. etiam u. 783 αὕτη γὰρ μεγὰλοιο θεοῦ κρίσις ἥδὲ καὶ ἀρχή;
cf. Alexandrum, cur. post. ad III 741 interpretatio lat. in B (in mg.
m. 1) et P haec cum uero et hic dies acceperit fatalem finem, in homines
autem ueniet iudicium immortalis (imm- P) dei, ueniet (ueniet et P) super
homines magnum iudicium atque imperium ad loc. Sibyll. cf. Struuium,
opusc. I 89

3 deinde apud aliam:

ταρταρόεν δὲ χάος δειξεί: τότε γὰρ χανοῦσα,
ἤξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἄπαντες.

4 et alio loco apud eandem:

οὐρανὸν εἰλίξω, γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω,
καὶ τότε ἄναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλῦσας
καὶ θανάτου κέντρον. καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξιω
κρίνων εὖσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.

AUCTORES 2 s.] VIII 241 s. 5 ss.] VIII 413 ss.

BHSP] 1 aliam] aliam sibyllam B 2 TAPTAPOEN B, quod si non a Sibyllista, at fortasse a Lactantio tamen scriptum recepi propter ad-sensum loci Constantini ad sanct. coet. c. 18, 4 (cf. supra ad pag. 646, 14 βίψωσιν), TAPTAPEON SP, ταρτάρεον codd. Sibyll. δέ] T (?) ΔΕ (T ante foramen minus certum) S, om. codd. Constantini ΔΕΕΙ S, ΑΕΙΕΕ P; δειξεί: τότε cum Lactantio codd. Sibyll. HMQV, δεῖξει: ποτὲ codd. Constantini; τότε δειξεί: rell. codd. Sibyll. ΓΕΑ B, ΤΑΙΑ S tartareon dehaos dixitegea hanus a H 3 ΗΕΟΥΕΙ B, ΗΕΟΥΕΙΝ (CIN aut ex ON ut uid. correxit aut fort. euanidum renouauit m. rec.) S ΒΕΜΑ (E expunct. et delet.) B ΒΑΕΙΑΗOC P; βασιλῆες codd. Sibyll. et Constantini, sed cf. supra § 1 rex, regnandi. . potestatem, regno et interpretat. lat. in BP ΑΗΑΝ-ΤΕΤ B exus inde pile matheu basileus apantes H interpretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P haec tartareum autem chaos ostendet (-dit P) tunc terra dehiscens (deh. om. P), uenient (ueniet P) uero ad tribunal dei regis uniuersi (un. om. P) ad loc. Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 90 5 ΙΑΙΞΩ B; εἰλίξω cum Lactantio cod. Sibyll. M, εἰλίξω HQV, εἰλίξει rell. ΤΑΙΗC P κευθμῶνας ἀνοίξω] ΚΕΥΘΜΩ P ΑΝΥΞΩ B; ἀνοίξω cum Lac-tantio codd. Sibyll. HMQV, ἀνοίξει rell. 6 hunc et proximum uers. om. codd. Sibyll. HMQV καὶ τότε] ΚΑΠΟΤ P νεκροῦς] ΝΕ B, ΝΕΚΡOC P; ἀναστήσει νέκυας codd. Sibyll. in quibus est hic uersus καταλύσας codd. Sibyll. caetota naste sonec rumoerana nalyssas H 7 καὶ ὕστερον om. P εἰς] IC B ἄξιω Lact., ἤξει codd. Sibyll. in quibus uersus legitur, ἤξω Struuius, opusc. I 91, et Alexander, sed cf. interpret. lat. in BP ceta natu centron caeyste ronis erisin axo H 8 ΚΡΕΙΝΩΝ B, ΚΡΙΝON S; κρίνω codd. Sibyll. HQV, κρίνω δ' cod. M καὶ] K SP ΔΥCCΕΒΕΩ S, ΔΕCCΕ-ΒΕΩ P ΒΙΩΝ P, βίον om. codd. Sibyll. HMQV ΑΝΑΡΩ S, ΑΝΔΡΩ P crinoneus eboncedys sebeonbion andron H interpretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P haec caelum uoluam terrae intima (terr. int. om. P) aperiam et tunc resurgere faciam mortuos fatum resoluens et stimulos mortis ac postea ad iudicium ducam iudicans piorum et impiorum (imp- P) uitam uiuorum

nec tamen uniuersi tunc a deo iudicabuntur, sed ii tantum 5
 qui sunt in dei religione uersati. nam qui deum non adgno-
 uerunt, quoniam sententia de his in absolutionem ferri non
 potest, iam iudicati damnatique sunt, sanctis litteris testan-
 5 tibus non resurrecturos esse inpios in iudicium. iudi-
 cabuntur ergo qui deum scierunt et facinora eorum id est
 mala opera cum bonis conlata ponderabuntur, ut si plura et
 graui(or)a fuerint bona iustaque, dentur ad uitam beatam, si
 autem mala superauerint, condemnentur ad poenam. hic for- 7
 10 tasse dixerit quispiam: 'si est immortalis anima, quomodo pati-
 bilis inducitur ac poenae sentiens? si enim ob merita punie-
 tur, sentiet utique dolorem atque ita etiam mortem: si morti
 non est obnoxia, ne dolori quidem: patibilis igitur non est.'
 huic quaestioni siue argumento a Stoicis ita occurritur: animas 8
 15 quidem hominum permanere nec interuentu mortis in nihilum
 resolui, sed eorum qui iusti fuerint puras et inpatibiles et
 beatas ad sedem caelestem, unde illis origo sit, remeare uel
 in campos quosdam fortunatos rapi, ubi fruantur miris uolup-
 tatibus, impias uero, quoniam se malis cupiditatibus inqui- 9
 20 nauerint, mediam quandam gerere inter immortalem mortalem-
 que naturam et habere aliquid inbecillitatis ex contagione carnis,

AUCTORES 5] Ps. 1, 5 (LXX) διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστρέφονται οἱ ἀσε-
 βεις ἐν κρίσει.

BHSP] 1 adeo] ab eo P ii edd., hi BH, om. SP, recte? 3 de his in
 edd., dei. sine B, deis his in H, dñs his in S absolutione BS ferre S
 4 iam B³H, nam B¹, om. SP 5 esse om. S 8 grauiora Heumannus
 (Buenemannus comparat Ouid. Met. XV 33), grauiora C, quod non referendum
 est ad usum illum a Sittelio, Die lokalen Verschiedenheiten der lat. Sprache,
 pag. 101 ss. descriptum; cf. infra pag. 652, 3 iustaque dentur] iustificentur S
 10 patibilis (alt. i ras. ex u) B 11 ad HP poena (a in ras. ex e ? m. 2) B,
 poenam P 12 etiam ita S 13 ne] nec S dolore H patibilis (alt. i ras.
 ex u) B, partibilis H, patibilisque S 14 a Stoicis] stoicis (corr. m. 3) P
 15 interuentum P¹, m del. P³ 16 resolui+ (s ? er.) B sed] se et H
 fuerint edd., fuerunt (fuer S) C inpatibiles H 18 quosdam om. P
 fruantur¹ miris (r ? s. l. er., m add. et iris ex .ris corr. m. 1 ut uid.) B
 19 impias Heumannus, impios C, impiorum Walchius 20 inter in mg. H²
 immortalem mortalemque] mortalem (add. m. 2) immortalemque B, im-
 mortalemque H 21 ante ex contagione hoc ex contactis, sed del. m. 1 P
 contagio (g ex e H²) HS, recte? cf. Mar. Victorin. pag. 25, 10 K.

cuius desiderijs ac libidinibus addictae inelubilem quandam
fucum trahant labemque terrenam: quae cum temporis diutur-
nitate penitus inhaeserit, eius naturae reddi animas, ut si non
extinguibiles in totum, quoniam ex deo sint, tamen cruciabiles
fiant per corporis maculam, quae peccatis inusta sensum do-
loris adtribuit. quam sententiam poeta sic explicauit:

quā et supremo cum lumine uita reliquit,
non tamen omne malum miseris nec funditus omnes
corporeae excedunt pestes, penitusque necesse est
multa diu concreta modis inolescere miris.
ergo exercentur poenis ueterumque malorum
supplicia expendunt.

haec propemodum uera sunt. anima enim cum diuortium fecit
a corpore, est, ut ait idem poeta,

par leuibis uentis uoluerique simillima somno,
quia spiritus est et ipsa tenuitate inconprehensibilis, sed nobis,
qui sumus corporales, deo autem, cui subiacet posse omnia,
conprehensibilis.

21. Primum ergo dicimus tantam esse dei potestatem, ut
etiam incorporalia comprehendat et quemadmodum uoluerit ad-
ficiat. nam et angeli deum metuunt, quia castigari ab eo
possunt inenarrabili quodam modo, et daemones reformidant,
quia torquentur ab eo ac puniuntur. quid ergo mirum, si cum

AUCTORES 7 ss.] Verg. Aen. VI 735 ss. 15] ibid. 702.

BHSP] 1 adiectae B¹, corr. B² inelubilem H, in-e-lu-bi-le (sed
puncta nunc erasa) P quendam B² 2 fucum B², focum P lauem-
que B¹, corr. B² diuturnitatem H temporis post diuturnitate repetiit,
sed expunxit B 3 si non] ** (in er.) non sint B 4 ex] a H sunt B
5 iniusta B^{ar}S doloris] dio oris S 7 supremo P uita* (m er.) H
relinquit (in B addita est 'distinctio') BH, reliquit (t renouauit m. 2) S
8 miseris' 9 corporeas B¹, corr. B² pestes' B 10 miris' B 11 exer-
centur] exertū H poenis' B 12 supplicia H expendunt' B 14 idem
om. H 15 uoluerisque H 16 et om. H sed nobis bis, sed prius eras. S
17 carnales B cui] cum H 18 comprehensibilis est B 20 efficiat H
21 metuent H¹ 22 inenarrabiliter B, innarrabili S reformidant] re-
formidant deum B

sint inmortales animae, tamen patibiles sint deo? nam cum
 in se nihil habeant solidum et contrectabile, a solidis et cor-
 poralibus nullam vim pati possunt: sed quia in solis spiri-
 5 tibus uiuunt, a solo deo tractabiles sunt, cui uirtus ac sub-
 stantia spiritalis est. sed tamen docent nos sanctae litterae 3
 quemadmodum poenas impii sint daturi. nam quia peccata
 in corporibus contraxerunt, rursus carne induentur, ut in cor-
 poribus piaculum soluant: et tamen non erit caro illa, quam
 deus homini superiecerit, huic terrenae similis, sed insolubilis
 10 ac permanens in aeternum, ut sufficere possit cruciatibus et
 igni sempiterno, cuius natura diuersa est ab hoc nostro, quo
 ad uitae necessaria utimur, qui nisi alicuius materiae fomite
 alatur, extinguitur. at ille diuinus per se ipsum semper 4
 uiuit ac uiget sine ullis alimentis nec admixtum habet fumum,
 15 sed est purus ac liquidus et in aquae modum fluidus: non
 enim ui aliqua sursum uersus urguetur sicut noster, quem labes
 terreni corporis quo tenetur et fumus intermixtus exsilire cogit
 et ad caelestem naturam cum trepidatione mobili subuolare.
 idem igitur diuinus ignis una eademque ui ac potentia et cre- 5
 20 mabit inpios et recreabit et quantum e corporibus absumet,
 tantum reponet ac sibi ipse aeternum pabulum sumministrabit:
 quod poetae in uulturem Tityi transtulerunt. ita sine ullo

EXPILATORES § 5 s. (— examinabit)] Pacianus, paraen. ad
 paenitent. c. 11, tom. 13 pag. 1088 D Migne: post animarum tempestiua
 supplicia rediuiuis quoque perpetua corporibus poena seruatur. nemo Tityi
 iecur credat et uulturem poetarum: ipse sibi materiam recrescentium cor-
 porum reparat ignis aeternus.

BHSP 3 solidis *B*³ spiritibus] partibus *B* 6 sunt *P* latu-
edd. qui *HP* 7 traxerunt *H* rursum *B* induerentur (*exp. m. 2*) *H*
 in *om.* *H* 8 post tamen *eras.* et ut uid. *B* erit (n *er.*) *B* 9 sub-
 iececit *P* insolubilis (i *er.*) *B* 11 natura *P*³ quo ad] quod *H*,
 quod ad *P* 13 per se ipsum *om.* *P* 15 est *B*² fluidus *HP* 16 su-
 sum *H* urgetur *HSP* 17 exsilire] & illi re *P*^{ac}, *part. ras. corr.*
 18 molli *H*, *om.* *S* 19 ignis] ignis in his *B* eademque (post u *er.*
 a) *B* cremauit *B*¹, *corr.* *B*² 20 et ante recreabit] ac *H* recreauit
*B*¹, *corr.* *B*² quantum *B*¹, *corr.* *B*² +e (in *er.*) *B* absumit *B*¹,
corr. *B*¹, adsumet *H* 21 reponet (ne *er.*) *B*, resumet *P* 22 uultu-
 rum *H* tityi *H*, titui *B*¹, titoni *B*², tytin *B*³, tytii *S*, ticii in *ras.* *P*¹
 trastulerunt *P*

reuirescentium corporum detrimento aduret tantum ac sensu do-
 6 loris adficiet. sed et iustos cum iudicauerit deus, etiam igni
 eos examinabit. tum quorum peccata uel pondere uel numero
 praeualuerint, perstringentur igni atque amburentur, quos autem
 plena iustitia et maturitas uirtutis incoxerit, ignem illum non
 sentient: habent enim aliquid in se dei, quod uim flammae
 7 repellat ac respuat. tanta est uis innocentiae, ut ab ea
 ignis ille refugiat innoxius, quia accepit a deo hanc poten-
 tiam, ut impios urat, iustis temperet. nec tamen quisquam
 putet animas post mortem protinus iudicari: omnes in una
 10 communique custodia detinentur, donec tempus adueniat quo
 8 maximus iudex meritorum faciat examen. tum quorum fuerit
 probata iustitia, hi praemium immortalitatis accipient, quorum
 autem peccata et scelera detecta, non resurgent, sed cum
 inpiis in easdem tenebras recondentur ad certa supplicia de-
 13 stinati.

1 22. Figmenta haec esse poetarum quidam putant ignorantes
 unde illa poetae acceperint, ac negant haec fieri posse: nec
 2 mirum est ita illis uideri. aliter enim quam res habet tra-
 ditur a poetis: qui licet sint multo antiquiores quam historici
 et oratores et cetera genera scriptorum, tamen quia mysterium
 diuini sacramenti nesciebant et ad eos mentio resurrectionis
 futurae obscuro rumore peruenerat, eam uero temere ac leuiter
 3 auditam in modum commenticiae fabulae prodiderunt. et

AUCTORES 3—9] cf. Orac. Sibyll. II 253—255; VIII 410 s.

BHSP] 1 uirescentium S; recrescentium Pacianus adureat P¹, alt.
 a del. P³ tantū (~ m. 2) B sensum H 2 deus om. S etiam] et S,
 et in P 3 exanimauit ut uid. B¹, in ras. corr. B² tunc B, tū. P
 4 restringentur B comburentur SP; cf. ad conburent pag. 638, 12
 6 sentient B² habent B² in se aliquid B 7 uis] uirtus S 8 inno-
 xius (in er.) B qui BHS accipit BH 9 obtemperet (op- S) SP
 10 animam H omnes] nam omnes P 11 destinentur H 12 tunc B
 13 hii SP^{ar} 14 detecta om. H 18 acciperint H nec B² 19 res
 se habet edd. traditur P² 20 qui] qui sit H sint B² multo bis, pr.
 expunct., B storici B² 22 et om. B mentiores surrectiores H
 23 obscurorum more H eam (a in ras. ex u? m. 2) B

tamen idem testati sunt non auctorem se certum, sed opinionem sequi, ut Maro qui ait:

sit mihi fas audita loqui.

quamuis igitur ueritatis arcana in parte corruperint, tamen
 5 ipsa res eo uerior inuenitur, quod cum prophetis in parte consentiunt: quod nobis ad probationem rei satis est. errori
 tamen eorum subest ratio non nulla. nam cum prophetae ad-
 siduis contionibus praedicarent iudicaturum esse de mortuis
 filium dei et haec adnuntiatio non lateret, quoniam rectorem
 10 caeli deum non alium putabant esse quam Iouem, indicare
 apud inferos Iouis filium tradiderunt, sed tamen non Apollinem
 aut Liberum aut Mercurium, qui caelestes putantur, sed eum,
 qui et mortalis fuerit et iustus, uel Minoem uel Aeacum uel
 Rhadamanthum. corruperunt igitur poetica licentia quod ac-
 15 ceperant, uel opinio ueritatem per diuersa ora sermonesque
 uarios dissipatam mutauit. nam quod peractis ad inferos
 mille annis rursus ad uitam restitui cecinerunt, Marone ita
 dicente:

has omnis, ubi mille rotam uoluere per annos,
 20 Lethaeum ad fluuium deus euocat agmine magno,
 scilicet inmemores supera ut conuexa reuisant
 rursus et incipiant in corpora uelle reuerti,

AUCTORES 3] Aen. VI 266. 19 ss.] ibid. VI 748 ss.

BHSP(-3)] 1 se] se* (d er.) P 2 qui om. S 3 qui (sed del.
 m. 3) loqui P post loqui statim ad ergo semel fieri (pag. 655, 4) transiit P
 4 corru*perint (m er., n m. 2) H 5 uerius B quod (d in ras. ex m ?
 m. 2) B, quo H 7 eorum] forum H nam B 8 de B 9 non om. H
 10 dominum B; deum male omittunt edd. 12 aut (ante Liberum)
 ras. ex apud H qui* (a er.) H sed] et H 13 iniustus H mi-
 noem S *eacum (a er.) B, eacum H 14 radamanthum B, rhadaman-
 tum HS poeta S acceperunt H 15 uel] uel quod H opinio
 ueritatem om. S ueritatis H ora om. H 16 dissipatam Heumannus,
 dissipata C; cf. II 10, 6 17 annis (i in ras. ex o ? m. 2) B
 19 omnis B cum codd. Vergil., omnes H, enim omnes S ubi] idē S
 annos* (* est distinctio) B 20 letheum BS, laetheum H magno' B
 21 super] aut B¹, supera] ut B² reuixent H 22 uelle om. S reuertere S

- 8 haec eos ratio fefellit, quod resurgent defuncti non post mille annos mortis suae, sed ut restituti rursus in uitam mille annis cum deo regnent. deus enim ueniet, ut orbe hoc ab omni labe purgato rediuuas iustorum animas corporibus innouatis
 9 ad sempiternam beatitudinem suscitet. itaque praeter aquam 5 obliuionis uera sunt cetera; quam idcirco finxerunt, ne quis illis opponeret: 'cur ergo non meminerint se aliquando uixisse aut qui fuerint aut quae gesserint?' sed nihilominus tamen ueri simile non putatur et res tota uelut licenter ac fabulose
 10 ficta respuitur. nobis autem de resurrectione adfirmantibus 10 et docentibus animas ad alteram uitam non oblitae sui, sed in eodem sensu ac figura esse redituras illud opponitur: 'tot iam saecula transierunt: quis umquam unus ab inferis resur-
 11 rexit, ut exemplo eius fieri posse credamus?' at enim resur- 15 rectio fieri non potest dominante adhuc iniustitia. hoc enim saeculo necantur homines uel ferro insidiis uenenis et adficiun-
 12 tur iniuriis egestate carceribus tormentis proscriptionibus. eo accedit quod iustitia inuisa est, quod omnes, qui deum sequi uolunt, non tantum odio habentur, sed uexantur omnibus con-
 tumeliis et excruciantur multiplici genere poenarum et ad in- 20 pios cultus manu factorum deorum non ratione aut ueritate, sed nefanda corporum laceratione coguntur. num igitur oportet ad haec eadem resurgere aut reuerti homines ad uitam, in qua tuti esse non possunt? cum ergo iusti tam uiles ha-
 13 beantur, tam facile tollantur, quid putemus futurum fuisse, si 25

BHS] 1 non] quod non H potest S 2 ut] et B restitui B post uitam add. ut B² 3 ut B³ ab omni om. H 4 rediuuas H innouatis] inmutatis S² 5 praeter aquam (e er.) B 6 cetera (a ex e m. 2) S quae H 7 illud S meminerunt B 8 qui] nolui quid; cf. ad qui pag. 240, 4 quae om. H, q^{ad} (i. e. quid, add. m. 2) S 9 res tota] refota S 10 adfirmantibus B¹, corr. B² 11 non oblita* (s ? er.) sui (s add. m. 2), ordinem uerborum corr. m. 1 ? B 12 reddituras H 13 quis B² unus] im' (est us) S resurrexerint (n del. m. al.) S 14 posse B² 17 eodem S 18 accedit B 19 uoluit S odio (m er.) H 20 alt. et om. H 21 factorum] fabricatorum S nos B¹, corr. B³ 23 aut H, ac B, et S 24 toti (o del.) B iusti tam] iustitiam (i er.) B, iusti H, iustitiam (~ er.) S uiles (u in ras. ex b ? m. 2) B post habeantur s. l. ac B³ 25 tam] uitam (~ er.) S futurum] si (exp. m. 2) S fuisse om. H

quis ab inferis rediens uitam postliminio recepisset? aufer- 14
retur profecto ab oculis hominum, ne uiso eo uel audito deos
uniuersi relinquerent et ad unius se dei cultum religionemque
conuerterent. ergo semel fieri resurrectionem necesse est, 15
5 cum malum fuerit ablatum, quoniam eos qui resurrexerint nec
mori iam ulterius nec uiolari ullo modo fas est, ut beatam
possint agere uitam quorum mors resignata est. poetae uero 16
cum scirent hoc saeculum malis omnibus redundare, obliuionis
annem induxerunt, ne malorum ac laborum memores animae
10 reuerti ad superos recusarent. unde Vergilius: 17

o pater, anne aliquas ad caelum hinc ire putandum est
sublimis animas iterumque ad tarda reuerti
corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?

ignorabant enim quomodo aut quando id fieri oporteret, itaque 18
15 renasci eas putauerunt et denuo ad uterum reuolui atque ad
infantiam regredi. unde etiam Plato de anima disserens ex 19
hoc ait posse cognosci animas esse immortales atque
diuinas, quod in pueris mobilia sint ingenia et ad per-
cipiendum facilia, quod ea quae discant ita celeriter
20 rapiant, ut non tunc primum discere illa uideantur,
sed recognoscere atque reminisci: in quo uir sapiens
poetis ineptissime credidit.

23. Non igitur renascentur, quod fieri non potest, sed re- 1
surgent et a deo corporibus induentur et prioris uitae factorum-

AUCTORES 11 ss.] Aen. VI 719 ss. 16] Menon. 85 C; Phaed.
72 E (Cic. Tusc. I 24, 57 s.; Cat. mai. 21, 78).

BHSP(a 4)] 1 auferetur H, auferretur (a et r m. 2) S 2 nec H
3 reliquerent H religionēque (~ m. 2) S 4 ab ergo semel denuo in-
cipit cod. P (cf. ad pag. 653, 3) 6 mori iam ulterius nec om. H uiolare H
9 ac B² 10 uirgilius S 11 pater' ('est distinctio) B 12 sublimis B²
cum codd. quibusd. Vergil., sublimes B¹HSP animas' B tar^{tara} (da er.,
tara m. 2) P 13 corpora' B 14 aut quando om. H 15 eas om. H ad
uterum] adulterum H alt. ad om. H 17 esse animas H 18 et om. H
19 facilia] facilia sunt H ita om. H 20 capiant Heumannus, sed cf. Cic.
Cat. mai. 21, 78 adripiant et Buenemannum ut] quod H illa om. H
uideantur S² 21 recognoscere H 23 non] non credidit H 24 factorum B

que omnium memores erunt et in bonis caelestibus conlocati
ac fruentes iucunditate innumerabilium copiarum praesenti deo
gratias agent, quod malum omne deleuerit, quod eos ad regnum
2 uitamque perpetuam suscitavit. qua de anastasi philosophi
quoque dicere aliquid conati sunt tam corrupte quam poetae. 5
nam Pythagoras transire animas in noua corpora disputauit,
sed inepte, quod ex hominibus in pecudes et ex pecudibus in
3 homines et se ipsum ex Euphorbo esse reparatum. melius
Chrysippus, quem Cicero ait fulcire porticum Stoicorum:
qui in libris quos de prouidentia scripsit cum de innouatione 10
mundi loqueretur, haec intulit: τοῦτου δὲ οὕτως ἔχοντος
θῆλον, ὡς οὐδὲν ἀδύνατον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι
πάντα περιόδῳ τινὶ χρόνου εἰς τοῦτο (ἐν) ᾧ νῦν ἐσμεν ἀπο-
4 καταστῆναι σχῆμα. sed nos ab humanis ad diuina re-
deamus. Sibylla dicit haec: 15

AUCTORES 9] Acad. pr. II 54, 75. 11] Chrysippea ed. Gercke frg. 14.

BHSP] 1 et om. P conlocatē (e ex i) P³ 2 iucunditate (e ex i
m. 2) P 3 diluerit ex deleuerit B³ uitam regnumque H 4 perpetuam om. H quas H 6 corpora (a ex e m. 2) S 7 hominibus] homines B 8 homines et] homines B¹, corr. B² enforbio S reparandum (ad ex at) S² 9 crisyppus B 10 de prouidentia scripsit om. S, sed cf. ad 13 prudentia B innouatione (w add. m. 3, ne add. m. 2?) B, nouatione H 11 ΟΥΤΩ S τοῦτου — ἀδύνατον] tutu de bothos ethostos delonos udedadynaton H, ΤΟΥΤΟΥΑΕ ΟΥΤΩΕ ΧΟΝΤΟΑΕ ΔΟΝΩΕΟΥ ΑΕΝΔΑΥΝΑ ΤΟΝ P 12 ΔΕΛΑΟΝ B ἀδύνατον — τελευτῆσαι] ΑΔΥΝΑΜΑCΜΕΤΑ ΤΟΤΕΑΕΥΗΤΟΝΚΑΙΗ. CΑΙ S καὶ — χρόνου] caet hemasme toteleutensa palinperiodontini chronu H, ΚΑΙΗ ΜΑCΜΕΤ ΤΟ ΤΕΑΕΥΗ CΑΤΙΑΙΝ ΠΕΡΙΩΔΩ (alt. Ω ex O) ΤΙΝΙΧΡΟΝΟΥ P 13 ΤΙΑΙΝ S ΠΕΡΙΩΔΩ S περιόδῳ τινὶ χρόνου] ΥΤΕΡΟΝ B; περιόδων τινῶν ἐλημμένων (uel ἐλημμένων) χρόνου edd. finxisse uidentur ex interpretatione lat. qualis est in BP spatiis quibusdam temporum reuolutis an ἐν περιόδῳ scribendum? εἰς τοῦτο — σχῆμα] istuto onyn esmenapocatiastene schema H, ΕΙCΤΟΥΤΩ ΝΥΝΕCΜΕΝ ΑΠΟΚΑΤΑCΤΗ ΝΑΙCΧΜΑ P ἐν ᾧ edd., idem uel o^o Struuius, O BS, Ω P uidgatum εἰς ἐν (om. τοῦτο) νῦν corr. in εἰς ὃ νῦν Zellerus, philosoph. Graec. III I³ pag. 155 adn. 1 post ἐσμεν ex 10 de prouidentia add. S ΑΠΟΚΑΤΑCΤΗΝΑ B, ΑΠΟΚΑΤΑCΤΗΝΑΙ S 14 ΚΧΗΜΑ B interpretatio lat. eadem in B (in mg. m. 1) et P haec quod cum ita sit, apparet esse nihil esse impossibile, etiam nos post excessum nostrum rursus (rursū B) spatiis quibusdam temporum reuolutis in hunc restitui (restitui, t er. P) statum in quo nunc esse uidemur (uidetur P) ad loc. Chrysippi cf. Struuium, opusc. I 157 s.

ὁσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ' ὅταν ἦθῃ
 κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς
 ποιήσει κρίνων ἄσεβεις θ' ἄμα εὐσεβέας τε,
 καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόρον ἐν πυρὶ πέμψει,
 5 ὅσοι θ' εὐσεβέουσι, πάλιν ζήσονται ἐπὶ γαίης,
 πνεῦμα θεοῦ δόντος τιμὴν θ' ἄμα καὶ βίον αὐτοῖς.

quodsi non modo prophetae, sed etiam uates et poetae et phi- 5
 losophi anastasim mortuorum futuram esse consentiant, nemo
 quaerat a nobis quemadmodum fieri possit. nec enim diui-

AUCTORES 1—4. 5. 6] IV 40—43. 186. 187.

BHSP] 1 ΔΟΥΤΕΙΩΤΟΝ B HΔΕ B dispintongarapanmeropongenios-
 allotanede H, ΔΥΧΙΩΤΟΝ ΤΑΡΑΠΑΝ ΜΕΡΟΠΩΝ ΤΕΝΟCΑΜΟ ΤΑΝΗΑΗ S,
 ΔΥΧΙΩΤΟΝ ΤΑΡΑΤΤΑΝ ΜΕΡΟΠΩΝ (sed O ex E) ΤΕΝΟCΑΜΟ ΤΑΝΗΑΕ P
 ἀλλ' ὁπόταν θῇ codd. Sibyll. HVQ 2 καὶ CAI* (Θ er.) S ΕΛΘΗ BP,
 ΝΕCΑΘΗ S; ἥξη codd. deterior. Sibyll. θεός] ΘC SP ΑΤΟC P cosmua-
 caethneton etithe crisisentheosautus H 3 ΠΟΙΗC S, ΠΟΙΗCΗ P ΚΡΕΙ-
 ΝΟΝ B, ΚΡΕΙΝΩΝ S, ΚΡΕΠΝΩΝ P ΑCΕΒΕΙΕ P θ' ἄμα] ἄμα τ' codd. Sibyll.
 pyesicrinon esedis tham eusabeaste H 4 καὶ τότε] ΚΑΠΟΤΕ B; καὶ τοὺς codd.
 deterior. Sibyll. ΑΥCΕΒΕΑC S, ΑΥCΕΒΕΑC P ΕΠΙ BP, ΕΠΙΙ S; ὑπὸ
 codd. Sibyll., sed cf. interpretat. lat. ΞΟΦΟΝ P ἐν πυρὶ] ἐμπαλι (uel
 -w) codd. Sibyll. ΤΥΠΙ P ΠΜΨΕΙ S, ΠΕΜΨΕΙ P; πέμψει codd. quidam
 Sibyll. cetotedissebeasmenepozafonenpiripempi H 5 hunc et proximum
 uersum esse Or. Sibyll. IV 186. 187 indicauit Rzachius, IV 45. 46 putant edd.
 δ'] Α P ΤΙΑΙΝ P ΖΕCΟΝΤ B, ΖΗCΩΤ SP ἐπὶ] ΕΠΗ P ΤΑΙΗC SP
 ἐπὶ γαῖαν uel ἐπὶ κόσμον codd. Sibyll., ἐν κόσμῳ Constit. Apostol. V 7 et
 Excerpta Paris. (cod. 1043) osode eusebi sebieosin palinze sonte pigea H
 6 ΠΧΝΘΥΜΑ (X minus. cert.) S, ΠΧΝΥΜΑ P ΘΕΟΥ B, ΤΥ S, ΘΥ P
 ΑΟΝΤΟC P ΤΕΙΜΗΝ B τιμὴν θ' ἄμα plerique codd. Sibyll., Constit.
 Apostol. ibid., Excerpta Paris., ζώην δ' ἄρα codd. Sibyll. HVQ βίον cum
 Lact. plerique codd. Sibyll., χάριν HVQ, Constit. Apostol., Excerpta Paris.
 ΑΥΤΙC B speumatheudontostimenthamagae bio autoes H interpretatio
 lat. in B (in mg. m. 1) et P haec est enim difficile credens omne homi-
 num genus. sed cum iam (iam om. B) mundi et mortalium uenerit iudicium,
 quod deus ipse faciet (B, faciens P) iudicans inpios (imp- P) simul atque
 pios, tunc demum inpios (imp- P) quidem in ignem (isdem B) ad (ac P)
 tenebras mittet. qui autem pietatem tenent, iterum uiuent in terra (ter-
 ris B) spiritum deo dante honoremque simul et uitam eis ad loc.
 Sibyll. cf. Struuium, opusc. I 91 7 prophetae] poetae H poetae] pro-
 phetae H et (ante philosophi) om. S 8 anastas H, anastasin S, recte?
 futura (~ m. 2) B consentiant S

norum operum reddi potest ratio: sed si a principio deus hominem nescio quo inenarrabili modo instituit, credamus ab eodem restitui ueterem posse qui nouum fecit.

- 1 24. Nunc reliqua subnectam. ueniet igitur summi et maximi dei filius, ut uiuos ac mortuos iudicet, Sibylla testante 3
atque dicente:

πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσται,
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅταν ἔλθῃ βήματι κρίναι
ζώντων καὶ νεκρῶν ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

- 2 uerum ille cum deleuerit iniustitiam iudiciumque maximum 10
fecerit ac iustos qui a principio fuerunt ad uitam instaurauerit,
mille annos inter homines uersabitur eosque iustissimo imperio
reget. quod alia Sibylla uaticinans furensque proclamat:

κλῦτε δέ μου, μέρορες, βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

- 3 tum qui erunt in corporibus uiui, non morientur, sed per 15

EPITOME 4—659, 6] c. 67, 3.

AUCTORES § 1 s. 5 s.] cf. Apocal. 20, 1—6. 7 ss.] VIII 81 ss.
14] frg. I (pag. 230 Friedl.); cf. Alexandrum I pag. 302.

BHSPJ 1 sed *om.* *H* 3 posset *H* 4 magni *H* 5 ac] ut *H* 7 ΓΑΡ
(*T ras. ex T*) *P* ΤΑΙΗ *SP* ΤΟΤΗ *P* ΘΝΗΤΟΝ *P* θνητῶν τότε *codd.*
Sibyll. CYNXYCCIC *B*, CYNXYCIC *SP* ΕCΤΕ *B* pases gargeestoteth-
netonsynchisiseste *H* 8 ΑΥΤΟC *B* ὁ *om. codd. Sibyll.* ΠΑΝΤΟΚΡΑ-
ΤΟΡ *S*, ΙΤΑΝΤΟΚΡΑΘΩΡ *P* ΟΘΑΝ *S*, sequitur 13 s. proclamat et uersus
Sibyll. (κλῦτε); reliqua pars uersus 8 et u. 9 infra post repetitum pro-
clamat leguntur ΕΛΘΗ *B*, ΗΑΟΝ *S*, ΗΑΘΗ *P* ΒΜΑΤΙ (sed *M* minus
cert., fort. ΑΑ) *B*, ΒΗΒΜΑΤΙ *P* ΚΡΕΙΝΑΙ *BP*, ΚΡΕΙΝΑΝΙ *S* ἔλθῶν βή-
ματι κρίνει *codd. Sibyll.* autosopantocraton otaneithebematicrine *H* 9 ζών-
των καὶ] CYNHANTON *B* ΝΗΚΥΩΝ *P* ΨΥΧΑΣ *S* ΚΟCΜΩ *SP* zon-
toncaenecionpsychascaecosmonapanta *H* interpretatio lat. eadem in *B*
(in *mg. m. 1*) et *P* haec in omni enim terra tunc mortalium confusio erit,
ipse omnipotens (omnepotens *B*) cum uenerit pro tribunali iudicare ui-
uentium mortuorumque animas et mundum omnem ad loc. *Sibyll. cf.*
Struuium, opusc. I 93 10 iniustiam *H* 11 qui a (a *er.*) *S* instau-
rauerit *H*, restaurauerit *B*, restaurauerint (*exp. m. 2*) *S*, restaurauerit *P*
12 annis *SP* 13 furenque (sic) proclamans *H* 14 ΚΑΙΤΕ *S* (cf. ad 8),
ΚΑΙΤΕ *P* ΑΕ *P* ΜΟΤC *B* ΒΑCΙΑΕC *B*, ΒΑCΙΑΕΤC *SP* ΑΡΧΙC *S*
clytedemumeropesbasileuseoni archi *H* interpretatio lat. paene eadem
in *B* (in *mg. m. 1*) et *P* 15 tunc *BHP* moriuntur *P*

eosdem mille annos infinitam multitudinem generabunt et erit suboles eorum sancta et deo cara: qui autem ab inferis suscitabuntur, hi praeerunt uiuentibus uelut iudices. gentes uero 4 non extinguuntur omnino, sed quaedam relinquentur in uictoria 5 dei, ut triumphentur a iustis ac subiugentur perpetuae seruituti. sub idem tempus etiam princeps daemonum, qui 5 est machinator omnium malorum, catenis uincietur et erit in custodia mille annis caelestis imperii, quo iustitia in orbe regnabit, ne quod malum aduersus populum dei moliatur. post 6 10 cuius aduentum congregabuntur iusti ex omni terra peractoque iudicio ciuitas sancta constituetur in medio terrae, in qua ipse conditor deus cum iustis dominantibus commoretur. quam ciuitatem Sibylla designat, cum dicit:

καὶ πόλιν, ἣν ἐπόθησε θεός, ταύτην ἐποίησεν
15 λαμπροτέραν ἄστρον ἥδ' ἡλίου ἥδ' ἐσελήνης.

EPITOME 6—9] c. 67, 2. 9—12] c. 67, 3.

AUCTORES 1] cf. Is. 6, 12. 14 s.] V 420 s.

TESTES 10 ss. 660, 4 ss.] Hieronym. de uir. illustr. XVIII: quem (sc. Papiam) secuti sunt Irenaeus et Apollinaris et ceteri, qui post resurrectionem aiunt in carne cum sanctis dominum regnaturum. Tertullianus quoque in libro de Spe fidelium et Victorinus Petabionensis et Lactantius hac opinione ducuntur. — Unde Gennadius (Corp. haeresiolog. ed. Oehler I pag. 349; 'Ps.-Augustin.' uol. VIII appendic. pag. 78 E Maur.) de ecclesiastic. dogmat. c. XXV: in diuinis repromissionibus nihil terrenum uel transitorium expectemus, non quod ad cibum uel ad potum pertinet, sicut Papias auctore Irenaeus Tertullianus et Lactantius adquiescunt.

BHSP] 1 eosdem B² infinita S erit ex erunt P 2 suboles P¹, soboles P² ab inferis] a feris H 3 hii BS, hi* (i er.) P uiuentibus H ueluti HS 4 uictoria S 5 triuntur H, triumferentur P^{ac}, er del. m. 1? subiugentur (n er.) S perpetua H 6 etiam] idem H principes P¹, in ras. corr. P³ 7 est B³ catenis B catenis uincietur om. H 8 quod H 9 ne* (c er.) B aduersū HS 10 cuius ad dei filius pag. 658, 5 refert Buenemannus; an ad caelestis imperii (S) respicit? nisi forte ante post quaedam interciderunt, in quibus dei filius uel Christus appellatus erat 12 dei H 14 ΤΙΟΛΙΝ S ΕΠΘΗCΕ S, ΕΠΘΗCΕ (Π ex TI m. 1?) P ΘC S, ΘC P ἐποίησεν] ΕΠΘΗHCEN S; ἐποίησε uel ἐπόθησε codd. Sibyll. cepolinenepothesaetheostautenepyesen H 15 ΛΑΜΠΡΟΤΕΡΑΝ P; φαυροτέραν codd. Sibyll. ΑCΤΡΟΝ B ἥδ' om. B, ΗΑ P; τε καὶ codd. Sibyll.; cf. interpretat. lat. in BP ἥδ' — σελήνης] 42*

- 7 tunc auferentur a mundo tenebrae illae quibus obfundetur
atque occaecabitur caelum, et luna claritudinem solis accipiet
nec minuetur ulterius, sol autem septies tanto quam nunc est
clarior fiet. terra uero aperiet fecunditatem suam et uber-
rimas fruges sua sponte generabit, rupes montium melle su-
dabunt, per riuos uina decurrent et flumina lacte inundabunt:
mundus denique ipse gaudebit et omnis rerum natura laeta-
bitur erepta et liberata dominio mali et impietatis et sceleris
8 et erroris. non bestiae per hoc tempus sanguine alentur, non
aues praeda, sed quieta et placida erunt omnia. leones et 10
nituli ad praesepe simul stabunt, lupo ouem non rapiet, canis
non uenabitur, accipitres et aquilae non nocebunt, infans cum
9 serpentibus ludet. denique tum fient illa quae poetae aureis
temporibus facta esse iam Saturno regnante dixerunt. quorum
error hinc ortus est, quod prophetae futurorum pleraque sic 15
proferunt et enuntiant quasi iam peracta. uisiones enim di-
uino spiritu offerebantur oculis eorum et uidebant illa in con-
10 spectu suo quasi fieri ac terminari. quae uaticinia eorum
cum paulatim fama uulgasset, quoniam profani a sacramento
ignorabant quatenus dicerentur, completa esse iam ueteribus 20

EPITOME 1—13] c. 67, 4 s.

AUCTORES 2—4] Is. 30, 26. 4—13] cf. Orac. Sibyll. III 619—
623; VIII 210 ss.; Is. 11, 6 ss.; 65, 25.

HACAYOTHAECCEAHNHC S lamproteranastronedeliuideselenes H inter-
pretatio lat. in B (in mg. m. 1) et P haec et urbem quam desiderauit deus
hanc fecit clariorem astris et sole adque luna ad loc. Sibyll. cf. Stru-
uium, opusc. I 94

BHSP] 1 w H² tenenebrae B offendetur S, offunditur P 2 ob-
caecabitur (obce- S) HS, occaecatur P 3 nec om. H ulterius bis,
alt. expunxit S minuetur B tantum B est om. S 5 generauit
B¹, corr. B² 6 riuas P¹, corr. P³ uina S¹⁷ 7 et om. H 8 libera H
dominio mali] de omni mala (a del. et corr. m. 3) P 9 erroribus H,
terroris P tempus P³ 10 praeda* (s. er.) B 11 praesepe HSP²⁷
dubitanter recepi; an praesepium cum B aut praesepem cum P¹ (in del.
P²⁷) scribendum est? cf. pag. 308, 5 12 uenabuntur S¹⁷ 13 tunc SH
14 esse om. H 15 quod P³ 16 et enuntiant] ut nuntient H, et nun-
tiant S 17 illam P¹, in del. P³ 18 quae B 19 profana S a sa-
cramento] sacramenta SP 20 dicerentur B²

saeculis illa omnia putauerunt, quae utique fieri conplerique
non poterant homine regnante. cum uero deletis religionibus 11
impiis et scelere compresso subiecta erit deo terra,

cedet et ipse mari uector nec nautica pinus
mutabit merces, omnis feret omnia tellus.
non rastros patietur humus, non uinea falceem;
robustus quoque iam tauris iuga soluet arator.

tunc et

molli paulatim flauescet campus arista
incultisque rubens pendebit sentibus uua
et durae quercus sudabunt roscida mella.
nec uarios discet mentiri lana colores,
ipse sed in pratis aries iam suaue rubenti
murice, iam croceo mutabit uellera luto,
sponte sua sandyx pascentis uestiet agnos.
ipsae lacte domum referent distenta capellae
ubera nec magnos metuent armenta leones.

quae poeta secundum Cymaeae Sibyllae carmina prolocutus est. 12
Erythraea uero sic ait:

ἡδὲ λύκοι τε καὶ ἄρνες ἐν οὖρεσιν ἄμμιγ' ἔθονται
χόρτον παρδάλεις τ' ἐρίφοις ἄμα βοσκήσονται.

AUCTORES 4—7. 8—10. 11—14. 15 s.] Verg. Ecl. IV 38—41. 28—
30. 42—45. 21 s. 19 ss.] III 787 ss.

BHSP] 1 illi P¹, corr. P² 2 religionibus P¹ 3 cōpresso* (s er.) B
4 uestor S pinus B, in quo distinctio ' post singulos uersus Vergilii
addita est 5 omnes BP¹, corr. P² 6 falce H 7 robustus B³ iam]
in H 8 et om. SP flauescit B, flauescet* (alt. e m. 2) S 10 incultis P
sentib: bis, alt. del. P 11 durae B³ discit BHP¹, corr. P² 15 sandis
H, sandix S pascenti H, pascentes SP 16 ipse BHS lacte P¹
lacte post domum repetitum expunxit m. 3 B referent m. 1, unt s. l.
corr. m. 2, -ent restit. B³ distenta H 17 metuentur H 18 qui-
meae B, cimeae S, cymee P 20 in cod. S graeca hinc usque ad pag.
663, 4 per tres columnas scripta in minutas particulas discerpta sunt
ualde perturbatas ἡδὲ] ἐν δὲ codd. Sibyll. τε] ΤΑΙ B ἌΤΝΕC (Γ
ras. ex P) P AMMIT SP; ἄμμις uel ἄμα codd. Sibyll. ΕΔΑΟΝΤΑΙ S
Udelycotaeaeornesinammigedontes H 21 ΚΟΠΤΟΝ (K exp. et del.) B,

ἄρκτοι σὺν μίσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσιν
σαρκοβόρος τε λέων φάγεται ἄχυρον παρὰ φάτνη
σὺν βρέφεισιν τε δράκοντες ἅμ' ἀσπίσι κοιμήσονται.

13 et alio loco de ubertate rerum:

καὶ τότε δὴ χάρμην μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει.
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισιν
ἐννίου καὶ μέλιτος γλυκεροῦ λευκοῦ τε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶ βροτοῖς κάλλιστον ἀπάντων.

AUCTORES 5 ss.] III 619 ss.

XOPTO P παρδάλεις τ'] ΠΑΡΔΑΛΙΔΙCΤ B ΕΡΙΦΩΙC P βοσκηθήσονται
codd. deterior. Sibyll. hortonpardaliesterifoesamabosgesonte H

BHSP] 1 ΜΟΧΟΙCΙ S, ΜΟΧΟΙCΙ P ΟΜΥ (Υ in P ex l) SP arcu-
toesimmoshoesimomucapasipotoesin H uersus in codd. Sibyll. sic ἄρ-
τοι σὺν μίσχοις νομάδες (uel νομάδιον) αὐλισθήσονται 2 ΛΕΟΝ S ΦΑΓΕΤΑ-
ΧΥΡΟΝ B ΦΑΤΕΤΑΙ S ἄχυρον φάγειτ' ἐπὶ φάτνης uel ἐν φάτνῃ codd.
Sibyll., in quibus inter hunc et proximum uersum hi sunt ὡς βοῦς καὶ
παῖδες μάλα νήπιοι ἐν δεσμοῖσιν ἔξουσιν (uel ἄξουσι) πηρόν (uel πυρρόν) γὰρ ἐπὶ
χθονὶ θῆρα ποτήσει (uel ποήσει) φάτνῃ] ΦΛΘΝΗ B, ΦΑΙΤΝΗΥ S, ΦΑΙΤΝΗΥ P
sarciborosteoleonfageteachyronparafene H 3 CΙΜ P σὺν βρέφεισιν τε] καὶ
βρέφεισαι uel βρέφεισ' τε codd. Sibyll. ΑΡΑΚΟΝΤΕC S δράκοντες κοιμή-
σονται] ΔΡΑΚΟΝ ΤΕ'ΜΑ'CΑ'ΤΕCΙ ΚΟΙΜΗ CΟΝΤΑΙ P κοιμηθήσονται codd.
deterior. Sibyll. ἅμ' ἀσπίσι Stadtmuellerus; ΑΜΑΤΗCΙ BS (unde ἀκηδέσι
temptaueram), ἅμα σφίσι codd. Sibyll.; cf. Isai. 11, 8 καὶ παιδίον νήπιον ἐπὶ
τρωγλῶν ἀσπίδων, καὶ ἐπὶ κολίτην ἐκγόνων ἀσπίδων τὴν χεῖρα ἐπιβαλεῖ sin-
brefeinteeiracontesamustesicecomesonte H interpretatio lat. paene eadem
in B (in mg. m. 1) et P, in qua extremus uersus sic cum infantibus
(cum scīs P) quoque dracones dormient ad loc. Sibyll. cf. Struuium,
opusc. I 95 4 ubertate S, libertate cett. 5 de cod. S cf. ad pag. 661, 20
καὶ τότε] ΚΑΠΟΤΕ P ΔΕ B, ΑΗ S, ΑΗ P μεγάλην] ΤΑΛΗΝ S, ΜΕΤΑΛΗΝ S
θεός] ΘΟC B, ΘC SH ΑΝΔΡΑCΙC B, ΑΝΔΡΑCΙ S, ΑΝΔΡCΙ (N ex P) P
ΔΟCΕ B, ΑΩCΕΙ P caetotedecharmenmegalentheosandrasidosi H 6 γάρ]
ΤΑΡ SP γῆ] ΤΗ B ΔΕΕΝΑΡΑ B, ΔΕΙΑΡΑ P ΑCΗΜΕΤΑ P ΘΡΕ-
ΜΑΤΑ B, ΘΡΕΜΜΑΤΑ S, ΘΡΗΜΜΑΤΑ P ΤΑΙΗC P θρέμματα γαίης]
πολινα μῆλων codd. Sibyll. caegargecedendracaeaspetathremmatagees H
7 ΔΟCΟΥCΙΝ B, ΔΩCΟΥCΙΝ P ΚΑΡΝΗΟΝ S ΑΝΘΡΩΠΟΙCΙΝ P dosu-
sincarpotonaletthinonantropoesin H 8 ΟΙΝΟΙ B ΚΑ P ΜΕΛΙΠΟC S
ΑΙΚΕΡΟΥ S, ΤΑΥΚΕΡΟΥ P ΔΕΥΚΕΥ P ΤΑΛΑCΤΟC P oenucemelitos-
gleceruleucetegalactos H 9 σίτου] CΤΟΥ P ΑΛΑΙCΤΟΝ S, ΚΑΙΑΙCΤΟΝ P
ΑΠΑΝΤΟΝ B, ΑΠΑΝΤΟΝ P aestituo peperestibrotocscallistonapanton II

et alia eodem modo:

14

εὐσεβέων δὲ μόνων ἀγία χθὼν πάντα τὰδ' οἴσει,
 νᾶμα μελισταγέης ἀπὸ πέτρης ἡδ' ἀπὸ πηγῆς
 καὶ γλάγος ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις.

5 uiuent itaque homines tranquillissimam et copiosissimam uitam 15
 et regnabunt cum deo pariter, reges gentium uenient a
 finibus terrae cum donis ac muneribus, ut adorent et honori-
 ficient regem magnum, cuius nomen erit praeclarum ac uene-
 rabile uniuersis nationibus quae sub caelo erunt et regibus
 10 qui dominabuntur in terra.

25. Haec sunt quae a prophetis futura dicuntur: quorum 1
 testimonia et uerba ponere opus esse non duxi, quoniam esset
 infinitum nec tantam rerum multitudinem mensurā libri ca-
 peret tam multis uno spiritu similia dicentibus simulque ne
 15 fastidium legentibus fieret, si ex omnibus collecta et translata
 congererem, praeterea ut ea ipsa quae dicerem non nostris,

EPITOME 5] c. 67, 5 omnibus — ministrabit.

AUCTORES 2 ss.] V 281 ss.

interpretatio lat. eadem in B (in mg. m. 1) et P ad loc. Sibyll. cf.
 Struuium, opusc. I 96

BHSP] 2 de cod. S cf. ad pag. 661, 20 ΕΥΣΕΒΙΩΝ Β ΜΟΝΩ Β,
 ΜΟΝΟΝ S ἀγία] AP B ΧΘΟΝ BS ΤΙΑΝΤΑ P τὰδ'] ΤΑΤΑΔ S, Δ P
 eusebeondemononapantonpantacadoesi H ἱβραίων δὲ μόνων ἢ χθὼν (uel ἱβρ.
 δὲ χθὼν) ἀγία ἐστὶ (uel ἔστι) πάντα δ' οἴσει (unus A cum Lact. π. τὰδ' οἴσει) codd.
 Sibyll. 3 μελισταγέης Lact. scripsisse uidetur, μελισταγέος (sic edd. Lact.)
 Sibyllista; ΜΕΛΙΣΤΑΓΕΗC B, ΜΕΛΙΣΤΑΓΕΗC SP ΑΡΟ P ΤΙΕΤΡΗC P
 ΗΕΔ S, ΗΑ P ΑΠΟΝ S, ΑΤΙΟ P ΠΗΤΗC SP ἡδ' ἀπὸ πηγῆς] καὶ δὲ ἀ
 γλάσσης codd. Sibyll. namamelistaceesapopetresetapopoges H 4 καὶ]
 K B γλάγος Struuius, opusc. I 98, om. B, ΤΑΑΤΟC SP; γάλα δ' uel μάλα
 τ' codd. Sibyll. ΑΜΒΡΟΧΗ B; ἀμβρόσιον codd. Sibyll. ΠΥΚΕΙ BSP, sed
 cf. H breusi πάντεσσι om. SP ΔΕΙΚΕΟΙC B caegalasambrosiesbreusi-
 pantesidicaeos H interpretatio lat. eadem in B (in mg. m. 1) et P, in
 qua extremus uersus sic et lac (c. l. om. P) diuinum (uinum P) manabit
 omnibus iustis 5 ita H tranquillissimam B¹, tranquillinam H tran-
 quillissimam et copiosissimam uitam P uitam et copiosissimam B
 6 regnabunt P² et reges SH 7 ad*orent (h er.) P 8 uenerabilem B¹,
 in del. B³ 9 qui P sunt P¹, corr. P² 13 tantarum B¹, tantum S
 mensuram B 14 uno, B³, uni P¹, corr. P³ 16 congererē (~ m. 3) B,
 congregarem H *ut (a er.) B quae dicerem] dicere H

sed alienis potissimum litteris confirmarem doceremque non
modo aput nos, uerum etiam aput eos ipsos qui nos insec-
tantur, ueritatem consignatam teneri, quam recusent adgno-
scere. si quis autem diligentius haec uoluerit scire, ex ipso
fonte hauriat et plura quam nos in his libris complexi sumus
admirabilia reperiet.

Fortasse quispiam nunc requirat quando ista quae diximus
sint futura. iam superius ostendi completis annorum sex mi-
libus mutationem istam fieri oportere et iam propinquare
summum illum conclusionis extremae diem. de signis quae
praedicta sunt a prophetis licet noscere: praedixerunt enim
signa, quibus consummatio temporum et expectanda sit nobis
in dies singulos et timenda. quando tamen compleatur haec
summa, docent ii qui de temporibus scripserunt, colligentes ex
litteris sanctis et ex uariis historiis quantus sit numerus an-
norum ab exordio mundi. qui licet uariant et aliquantum
numeri eorum summa dissentiant, omnis tamen expectatio non
amplius quam ducentorum uidetur annorum. etiam res ipsa
declarat lapsum ruinamque rerum breui fore, nisi quod inco-
lumi urbe Roma nihil istius uidetur esse metuendum. at
uero cum caput illud orbis occiderit et ῥόμῃ esse coeperit,
quod Sibyllae fore aiunt, quis dubitet uenisse iam finem re-
bus humanis orbique terrarum? illa est ciuitas quae adhuc

8 superius] c. 14, 6.

AUCTORES 17 s.] cf. Hippolytum in Daniele prophetam ap.
Photium, Bibliothec. cod. 202, et frg. 59, § 6 (pag. 154) ed. de Lagarde.
21 ῥόμῃ] Or. Sibyll. III 364; VIII 165.

BHSP] 1 doceremque] quae H 3 recusant edd. 4 ante ex 2 litt.,
fort. et, eras. B 5 et] 2 litt., fort. idem et, eras. B nos bis H
iis B 6 acmirabilia B, mirabilia H 7 nunc] hunc B¹, hoc B²
8 sint] in P¹, corr. P² ostendimus P 9 oportet H 11 dicta H
a] ex H noscere] nos certe H 12 et om. P 14 ii edd., hii BP,
hi HS quidē (~ er.) S colligentes (alt. e ex i m. 3) P ex S, ea B,
ea ex H edd., ea (corr. m. 3) P 16 mundi qui] mundio P¹, corr. P²
et] ei P¹, corr. P² 17 an (in) summa? nisi rectius summa cum
Schoellio et Thilone cicitur numerum B dissentiant H, dissentiat cett.
18 quae H 20 istius modi P 21 orbis (is uel ex b. uel ex eodem
is m. 3) B et ῥόμῃ] ΕΙΡΥΜΗ P 23 orbi H illa illa H, fort. recte;
cf. pag. 478, 3 ueniet; 272, 4 hic hic

sustentat omnia, precandusque nobis et adorandus est deus caeli, si tamen statuta eius et placita differri possunt, ne citius quam putamus tyrannus ille abominabilis ueniat, qui tantum facinus molitur ac lumen illud effodiat, cuius interitu mundus ipse lapsurus est. nunc ad cetera exequenda redeamus quae deinceps secutura sunt.

26. Diximus paulo ante in principio regni sancti fore ut a deo princeps daemonum uinciatur. sed idem, cum mille anni regni hoc est septem milia coeperint terminari, soluetur denuo et custodia emissus exhibit atque omnes gentes quae tunc erunt sub dicione iustorum concitabit, ut inferant bellum sanctae ciuitati. et colligetur ex omni orbe terrae innumerabilis populus nationum et obsidebit et circumdabit ciuitatem. tum ueniet nouissima ira dei super gentes, et debellabit eas usque ad unum. ac primum concutiet terram quam ualidissime et a motu eius scindentur montes Syriae et subsident ualles in abruptum et muri omnium ciuitatum concident. et statuet deus solem triduo ne occidat et inflammabit eum, et descendet aestus nimius et adustio magna super perduelles et impios populos et imbres sulphuris et grandines lapidum et guttae

7 paulo ante] c. 24, 5.

EPITOME 7—13] c. 67, 6. 13—666, 7] c. 67, 7.

AUCTORES § 1 s.] cf. Apocal. 20, 1—9. § 2] cf. Ezech. 38, 20. 22 (39, 6).

BHSP] 1 praedicandusque B¹, part. ras. corr. B³ 2 eius om. P placida P¹, corr. P³ nec H 3 putemus S tyrannus bis (alt. ti-) S abominandus (abho- S) SP 4 interitū S 5 lapsurus] sensurus S exquenda S 6 secutura B sunt om. H 8 daemonum (i er.) H ex mille hoc illi B³ 9 milia] milia anni H 10 et] e B custodia (a add. m. 3) B atque] quae ex H 11 inferant P³ 12 ciuitatis S 13 obsidebit H tunc BSP 14 uenient (exp. m. 1?) P debellauit B¹, corr. B³, delebit H eos S 15 unam Heumannus ac] ad H 16 scindentur P³ ualles Epit. 67, 7, colles C, sed cf. locum Ouid. Met. I 43 subsidere ualles a Lactantio II 5, 1 adlatum in B¹ 17 ciuitatum B corrueat S 18 inflammauit B 19 nimium H super perduelles Heumannus, cf. super impios Epit. 67, 7; superduelles B, supra perduelles (-las S) SP, supra rebelles H; cf. Addenda 20 sulphoris (h m. 2, u m. 3) P grandinis B

ignis, et liquescent spiritus eorum in calore et corpora conterentur in grandine et ipsi se inuicem gladio ferient: et replebuntur montes cadaveribus et campi operientur ossibus. 3 populus autem dei tribus illis diebus sub concavis terrae occultabitur, donec ira dei aduersus gentes et extremum iudicium terminetur. 4 tunc exhibunt iusti de latebris suis et inuenient omnia cadaveribus atque ossibus tecta. sed et genus omne impiorum radicitus interibit nec erit in hoc mundo ulla iam natio amplius praeter solam gentem dei. tum per annos septem perpetes intactae erunt siluae nec excidetur de montibus lignum, sed arma gentium comburentur, et iam non 5 erit bellum, sed pax ac requies sempiterna. cum uero completi fuerint mille anni, renouabitur mundus a deo et caelum complicabitur et terra mutabitur. et transformabit deus homines in similitudinem angelorum et erunt candidi sicut nix 10 et uersabuntur semper in conspectu omnipotentis et domino suo sacrificabunt et seruiant in aeternum. eodem tempore fiet secunda illa et publica omnium resurrectio, in qua excitabuntur iniusti ad cruciatus sempiternos. hi sunt qui manu facta coluerunt, qui dominum mundi ac parentem uel ne- 15 scierunt uel abnegauerunt. sed et dominus illorum cum ministris suis comprehendetur ad poenamque damnabitur, cum quo pariter omnis turba impiorum pro suis facinoribus in con-

EPITOME 13—667, 2] c. 67, 8.

AUCTORES 8—12] cf. Ezech. 39, 9 s.; Orac. Sibyll. III 724—731. § 5—7] cf. Apocal. 20, 10—15.

BHSP] 2 grandinem H se om. BP, sed cf. Epit. 67, 7 et Addenda ferient] peribunt P et om. H 3 et campi—ossibus om. P 4 polus P sub om. B canis H 5 et om. HS 6 terminet S lateribus P 7 fort. post tecta interciderunt quae habet Epit. 67, 7 tunc fiet—πολύχρονον, quorum extrema pariter atque ea quae in Instit. sequuntur, ex Ezechielis cap. 39 (u. 11 ss. LXX) sumpta sunt et om. H 8 omnem H i]mpiorum B radicitus B² 10 septem om. P siluae] et siluae B 11 sed] et H 12 ac] aut S quies S completa H 14 transformauit B¹, corr. B³ omnes H 15 candidi B³ 16 deo H 17 seruient S² 19 cruciatus B¹, corr. B³ ii B, hi* (i er.) P manu (anu in ras. m. 1 uel 2) B 20 deum H apparentem (om. ac) S

spectu angelorum atque iustorum perpetuo igni cremabitur in
aeternum. haec est doctrina sanctorum prophetarum, quam 8
Christiani sequimur, haec nostra sapientia, quam isti qui uel
fragilia colunt uel inanem philosophiam tuentur, tamquam stul-
titiam uanitatemque derident, quia nos defendere hanc publice
atque adserere non solemus, deo iubente ut quieti ac silentes
arcanum eius in abdito atque intra nostram conscientiam te-
neamus nec aduersus istos ueri profanos, qui non discendi, sed
arguendi atque inludendi gratia inclementer deum ac religionem
10 eius inpuant, pertinaci contentione certemus. abscondi 9
enim tegique mysterium quam fidelissime oportet, maxime a
nobis, qui nomen fidei gerimus. uerum illi hanc taciturni- 10
tatem nostram ueluti malam conscientiam criminantur: unde
etiam quasdam execrabiles opiniones de pudicis et innocen-
15 tibus fingunt et libenter iis quae finxerint credunt.

27. Quoniam decursis propositi operis septem spatiis ad 1
metam peruecti sumus, superest ut exhortemur omnes ad sus-
cipiendam cum uera religione sapientiam, cuius uis et officium
in eo uertitur, ut contemptis terrestribus et abiectis erroribus
20 quibus antea tenebamur, fragilibus seruientes et fragilia concu-
piscences, ad aeterna caelestis thesauri praemia derigamur:
quae ut capere possimus, quam primum omittendae sunt huius
praesentis uitae inlicibiles uoluptates, quae animas hominum
perniciosa suauitate deleniunt. quanta felicitas aestimanda 2
25 est subtractum his labibus terrae proficisci ad illum aequissimum

EPITOME 2] c. 68, 1 (prophetarum). 11 s.] c. 61, 1. c. 27, 1—
11. 15] c. 68, 2—5 (—adquirat).

BHSP 3 sequi^mur *B* uel qui *S* 5 derident (n ?? er.) *B*
non *S* 6 non om. *S* ac] ac id *H* 7 abscondito *edd.*, cf. 10 no-
stram (m *add. m.* 2) *S* 8 aduersum *P* 9 inclementer deum] inclemen-
dom *H* 10 eius om. *S* contemptione *H* certē *S* 11 tetigique *S*
maximeque *H* 12 nomen] n̄ (i. e. non) *S* fidei] dei *H*, sed cf. *Epit.*
13 mala *H* criminantur *B* 15 his *HSP* finxerunt *edd.* 17 pro-
uecti *P* exhortemur *H* suscipiendas sic *H* 18 ueram *P*¹, m *del. P*³
19 *ut (a er.) *B* 20 ante *H* tenebamur *B*, tenebatur *H* 21 thes-
sauri *B*¹, thesauri *P* dirigamur *HSP* 23 inlicibiles (e ex i m. 2) *P*
24 deleniunt *P* existimanda *H* 25 iis *B*

iudicem parentemque indulgentissimum, qui pro laboribus requiem, pro morte uitam, pro tenebris claritatem, pro terrenis ac breuibz bonis aeterna et caelestia largiatur: cum qua mercede acerbitates ac miseriae quas perpetimur in hoc mundo facientes opera iustitiae, conferri et coaequari nullo modo possunt. 5

BHSP(g) 4 acerrimitates *B*¹, corr. *B*³ 'quas' *P*³ perpetimur *H* 5 et om. *P* post possunt in *Sg* locus hic: (11) Sed omnia iam, sanctissime imperator, figmenta sopita sunt, ex quo te deus summus ad restituendum iustitiae domicilium et ad tutelam generis humani excitauit. quo gubernante Romanae rei publicae statum iam cultores dei pro sceleratis ac nefariis non habemur, iam emergente atque illustrata (*ex* illustrante *S*) ueritate non arguimur ut iniusti qui opera iustitiae facere conamur. nemo iam nobis dei nomen exprobat, nemo inreligiosos (*sic scripsi*, inreligiosos [*irr- g*] *Sg*) ulterius appellat (*sic scripsi*, appellatur *Sg*; uix nemo (nostrum) inreligiosus ulterius appellatur corrigendum uidetur), qui soli omnium religiosi sumus, quoniam contemptis imaginibus mortuorum uiuum colimus et uerum deum. (12) te prouidentia summae diuinitatis ad fastigium principale (principalē, *er. ~*, *S*) prouexit, qui posses uera pietate aliorum male consulta rescindere, peccata corrigere, saluti hominum paternae clementiae providere, ipsos denique malos a re publica submouere, quos summa potestate deiectos in manus tuas idem deus tradidit, ut esset omnibus clarum quae sit uera maiestas (inagestas *S*). (13) illi enim, qui ut impias religiones defenderent, caelestis et (*et om. S*) singularis dei cultum tollere uoluerunt, profligati iacent, tu autem, qui nomen eius defendis et diligis, uirtute ac felicitate praepollens immortalibus tuis gloriis beatissime frueris. (14) illi poenas sceleris sui et pendunt et pependunt: te dextera dei potens ab omnibus periculis protegit, tibi quietum tranquillumque moderamen cum summa omnium gratulatione largitur. (15) nec immerito rerum dominus ac rector te potissimum delegit (*edd.*, dilegit *Sg*) per quem sanctam religionem suam restauraret, quoniam unus (*ras. ex unius S*) ex omnibus extitisti qui praecipua uirtutis et sanctitatis exempla praeberes, quibus antiquorum principum gloriam (gloria *S*), quos tamen fama inter bonos numerat, non modo aequares, sed etiam, quod est maximum, praeterires. (16) illi quidem natura fortasse tantum similes iustis fuerunt: qui enim (tū i. e. tantum *g*) moderatorem uniuersitatis deum ignorat (*ras. ex ignorant S*), similitudinem iustitiae assiqui potest, ipsam uero non potest. (17) tu uero et morum ingenita sanctitate et ueritatis et dei agnitione in omni actu iustitiae opera consummas (consumas *S*). erat igitur congruens ut in formando (firmando *ex* formando *S*, *sic*; an reformando? cf. *VII* 14, 6; de formando homine cf. *IV* 16, 4; 17, 14) generis humani statu (statu, corr. *m. 2 S*) te auctore (an adiutorem?) ac ministro diuinitas (diuinitatis *S*) uteretur. cui nos cotidianis precibus

proinde si sapientes, si beati esse uolumus, cogitanda et pro- 3
ponenda sunt nobis non tantum Terentiana illa:

molendum esse usque in pistrino, uapulandum,
habendae compedes,

- 5 sed his multo atrociora, carcer catenae tormenta patienda,
sustinendi dolores, mors denique ipsa et suscipienda est et
ferenda, cum liqueat conscientiae nostrae nec fragilem istam
uoluptatem sine poena nec uirtutem sine diuino praemio fore.
uniuersos igitur oportet operam dare, ut uel se quam primum 4
10 ad rectam uiam dirigant uel susceptis operatisque uirtutibus
et huius uitae laboribus patienter exactis consolatorem deum
habere mereantur. pater enim noster ac dominus, qui con- 5
didit firmauitque caelum, qui solem cum ceteris sideribus in-
duxit, qui libratam magnitudine sua terram uallauit montibus,
15 mari circumdedit amnibusque distinxit et quidquid est in hoc
opere mundi conflauit ac perfecit e nihilo, perspectis erroribus

AUCTORES 2] Phorm. II 1, 19.

supplicamus, ut te in primis, quem rerum custodem uoluit esse, custodiat,
deinde inspiret tibi uoluntatem, qua (*ex quā corr. m. 2? S*) semper in amore
diuini nominis perseueres (*perseueret S¹*): quod est omnibus salutare, et
tibi ad (*ad in mg. S*) felicitatem et (*et om. S*) ceteris ad quietem. *hanc
orationem in fine capitis 26 cum Fasitelio addunt edd., quo loco illam
eum ipsum qui composuit inseruisse inde uidetur apparere, quod prima
uerba sed omnia . . . fragmenta superiora pag. 667, 15 fingunt . . . quae finxerint
quodammodo referunt atque omnino argumentum illius loci facilius quam
huius eam admittit. de hoc loco cf. Prolegomena sequitur in S et g
(praemissa in S inscriptione hac De di opificio. id est de ratione. F. L.
Ad demetrianū) locus de opif. dei 19, 1—8 illud quoque uenire—posset ad-
pisci et 20, 1 s. haec ad te—beatae uitae statum expectant (sic), inde
continuat locus qui supra est proinde si sapientes eqs.*

BHSP] 1 baeti B 3 esse cum etiam codd. quidam Terentii habeant,
Lact. in suo Terentio legisse uidetur; etiam Terentii in codd. uersus
turbatus est in pistrino usque (*corr. m. 1?*) B usque del. P³ pri-
stino SP¹, ras. et s. l. corr. P² bapulandum B¹, corr. B³ 4 cō|pe-
des B 5 hi e H, his his S, hi+s (i er.) P acriora B¹ ut uid. (*part.
in ras. corr. B³*) P 6 est om. H 7 liqueat B conscientia H 8 no-
luptate S 10 derigant P 12 merea sic S 13 inluxit (ill- S) BHS
14 qui om. H 15 mare B¹, in ras. corr. B³ manibusque P¹, corr. P³
distinxit B 16 perspectis* (i. e. -lis) sic S

- 6 hominum ducem misit qui nobis iustitiae uiam panderet. hunc sequamur omnes, hunc audiamus, huic deuotissime pareamus, quoniam solus, ut ait Lucretius,

ueridicis hominum purgauit pectora dictis
et finem statuit cuppedinis atque timoris 5
exposuitque bonum summum, quo tendimus omnes,
quid foret, atque uiam monstrauit, limite paruo
qua possemus ad id recto contendere cursu.

- 7 nec monstrauit tantum, sed etiam praecessit, ne quis difficultatis gratia iter uirtutis horreret. deseratur si fieri potest uia 10
perditionis et fraudis, in qua mors uoluptatis inlecebris ad-
8 operta celatur. et quanto quisque annis in senectutem uer-
gentibus adpropinquare cernit illum diem quo sit ei ex hac
uita demigrandum, cogitet quam purus abscedat, quam inno-
cens ad iudicem ueniat, non ut faciunt quidam caecis mentibus 15
nixi, qui iam deficientibus corporis uiribus in hoc admonentur
instantis ultimae necessitatis, ut cupidius et ardentius hau-
9 riendis libidinibus intendant. qua ex uoragine liberet se
quisque, dum licet, dum facultas adest, seque ad deum tota
mente conuertat, ut illum diem securus expectet, quo praeses 20

AUCTORES 4 ss.] VI 24 ss.

BHSP] 1 iustitia H 2 adiamus P uotissime H 4 uiridicis B, ueredicis P hominum] igitur *codd. Lucr.* purgabit B¹, *corr.* B³ dictis' ('est distinctio) B 5 cuppedinis *codd. Lucr.*, cupidinis S, torpedinis BH², torpidinis H¹, turpidinis P timoris' B, timoris (s. *add. m. 2*) P 6 quod P tendimus omnes *om. P* omnes' B 7 quod H mon'strauit B³, monstrabit H tramite *codd. Lucr.* paruo (paruo' B) BH cum *codd. Lucr.*, puro SP 8 quo H, quia (*exp. m. 3?*) P contendere recto H 10 iter] igitur H horrebit ut uid. B¹, in *ras. corr.* B³ 11 uoluptatibus H incelebris H 12 celetur H quando H animis B¹, *corr.* B³ senectute B 13 ac propinquare H 14 purus] pus (*i. e. prius*) S 15 quidam] quorum S 16 nixi] lux negatur S; uiri cum *cod. Reimmanniano recentissimae aetatis non recte Buenemannus*, nixi eicit Heumannus qui iam] quidam B¹, *corr.* B³ uiris (uiribus *m. 3*) corporis B 17 instantes B¹ (*corr.* B³) P necessitates B¹, *corr.* B³ et] ut SP 18 **libidinibus (*in cr.*) B 20 secu**rus (*iu cr.*) H presens S

dominusque mundi deus de singulorum factis et cogitationibus iudicabit. quaecumque hic expetuntur, non tantum neglegat, sed et fugiat potioremq; animam suam iudicet quam bona ista fallacia, quorum incerta et caduca possessio est: migrant 10
 5 enim cotidie et multo uelocius exeunt quam intrauerant et tamen, si nobis usque ad ultimum liceat istis frui, aliis certe relinquenda sunt. nihil nobiscum ferre possumus nisi uitam bene atque innocenter actam. ille ad deum copiosus, ille opu- 11
 lentus adueniet, cui adstabunt continentia misericordia patientia
 10 caritas fides. haec est hereditas nostra quae nec eripi cuiquam nec transferri ad alterum potest. ecquis est qui haec bona 12
 parare et adquirere sibi uelit? ueniant qui esuriunt, ut caelesti cibo saturati sempiternam famem ponant, ueniant qui sitiunt, ut aquam salutare de perenni fonte plenissimis faucibus trahant. hoc cibatu atque potu dei et caeci uidebunt 13
 et surdi audient et muti loquentur et clodi ambulabunt et stulti sapient et aegroti ualebunt et mortui reuiuiscunt. quis- 14
 quis enim corruptelas terrae uirtute calcauerit, hunc arbiter ille summus et uerax ad uitam lucemque perpetuam suscitabit.
 20 nemo diuitiis, nemo fascibus, nemo etiam regia potestate confidat: inmortalem ista non faciunt. nam quicumque rationem hominis abiecerit ac praesentia secutus in humum se ipse prostrauerit, tamquam desertor domini et imperatoris et patris sui punietur. intendamus ergo iustitiae, quae nos insepara- 16
 25 bilis comes ad deum sola perducet, et dum spiritus hos

EPITOME 24-672, 4] c. 68, 5 (ab ut possit).

AUCTORES 15-17] cf. Matth. 11, 5. 25] Verg. Aen. IV 336.

BHSP] 1 'deus' H et eras. B 2 indicauit B¹, corr. B³ expetuntur (c. er.) H 3 et fugiat S, effugiat cett. bonā istā fallaciā H 4 ac caduca S 5 ac multo SP 7 possimus H n̄si B³ 8 actam] tam H ad deum copiosus ille om. P dūm H 9 misericordia patientia om. P 10 caritas] caritas castitas H nec om. H 11 transferre B¹, corr. B³ et quis S, **ecquis (ha. er.) P 12 parere H an nolit? Thilo 14 ut B 16 loquuntur H claudi S; cf. IV 15, 14 17 egro sic S reuiuiscunt B¹, corr. B², resurgent (pr. r ex s) P quis P 19 suscitabit (ci m. 1, b ex u m. 2) B 20 diuitiis nemo om. P 21 nam om. P 22 ac om. S 23 pr. et om. P 24 inseparabilis B² 25 perducatur Heumannus

regit artus, infatigabilem militiam deo militemus, stationes
uigiliasque celebremus, congregiamur cum hoste quem no-
uimus fortiter, ut uictores ac deuicto aduersario triumphantes
praemium uirtutis quod ipse promisit a domino consequamur.

BHSP 1 regit *B*² infatigabili militia *H* militemus *B*² 2 ho+ste
(ne ? er.) *B* nobis ut uid. *B*^{ac}, notis^{mus} corr. m. 1 uel 2 3 deuicto *Heu-*
singerus, *Emendat. pag. 25* L · CAELI FIRMIANI LACTANTI DE
VITA BEATA LIBER VII · EXPLICIT INC · DE IRA DIVINA LI-
BER VIII · *B*; FIRMIANI LACTANTI (LACTANI *H*) EXPLICIT LI-
BER · VII · EIVSDEM (-DE^{et} *M*) DE VITA BEATA FELIC · *HM*; *AM* ·
Explicit liber ultimus *S*; CELI (^{et} m. 2 ut uid.) FIRMIANI INSTITV-
TIONVM DIVINARVM DE VITA BEATA : EXPLICIT : SEPTIMVS
LIB · INCIPIT DE IRA DIVINA · LIBER OCTAVVS : *P*

L. CAELI FIRMIANI LACTANTI
EPITOME
DIVINARVM INSTITVTIONVM.

EXPLICATIO SIGNORVM.

T: codex Taurinensis Regii Tabularii I. b. VI. 28 saec. VII.

B: codex Bononiensis 701 saec. VI—VII, continens c. 51, 1—68. 5.

P: codex Parisinus Puteani 1662 saec. IX, continens c. 51, 1—61, 6.

Pf: Pfaffius (ed. 1712).

Da: Dauisius (ed. 1718).

Heum: Heumannus (ed. 1736).

Buen: Buenemannus (ed. 1739).

eruditus Brit(annus): aut is cuius coniectanea sunt commentariorum inscriptorum *Miscellaneae observationes in auctores ueteres et recentiores ab eruditis Britannis anno MDCCXXXI edi coeptae, Amstelaedami M.D.CC.XXXIV* in uolumine quarto pag. 20—29 et 428—430, aut is cuius sunt ibidem pag. 409—427.

uir doctus ap. Cleric.: ubi numerus XXVII additus est, is qui secutus Maffei, *Giornale de' letterati d'Italia*, tomo VI. *In Venezia MDCCXI*, pag. 449 ss. apud Clericum (*Le Clerc*), *Bibliothèque ancienne et moderne*, tome XXVII. *A la Haye MDCCXXVII*, pag. 325 de codice Taurinensi rettulit et quinque prima Epitomae capita edidit; ubi XI, is qui in eiusdem Bibliothecae uolumine XI Amstelaedami a. 1719 edito pag. 190 ss. censuram editionis Dauisianae fecit.

L. CAELI FIRMIANI LACTANTI

EPITOME

DIVINARVM INSTITVTIONVM.

Quamquam Diuinarum Institutionum libri, quos iam pridem ^{f. 2^a}
 5 ad inlustrandam ueritatem religionemque conscripsimus, ita le-
 gentium mentes instruant, ita informent, ut nec prolixitas pariat
 fastidium nec oneret ubertas, tamen horum tibi epitomen fieri,
 Pentadi frater, desideras, credo, ut ad te aliquid scribam tuum-
 que nomen in nostro qualicumque opere celebretur. faciam 2
 10 quod postulas, etsi difficile uidetur ea quae septem maximis
 uoluminibus explicata sunt, in unum conferre. fit enim totum 3
 et minus plenum, cum tanta rerum multitudo in angustum
 coartanda sit, et breuitate ipsa minus clarum, maxime cum
 et argumenta plurima et exempla, in quibus lumen est proba-
 15 tionum, necesse sit praeteriri, quoniam tanta eorum copia est,
 ut uel sola librum conficere possint. quibus sublatis quid 4

AUCTORES 8 s.] cf. Cic. epist. V 12, 1 (nomen—celebretur).

CONTINENT·INHOCCORP·DIUER·ID|DEORIFICIODI·EPITOMAE·FIR-
 MIANI|LACTANTI (pars inferior litterae l abscissa est) DEFINĒ (sic)
 SAECULIDEDIUI|napro)UIDENTIA (pars inferior litterarum UI una
 cum napro abscissa est) DEORICO (ō lin. del. et corr. m. 2) HUMANI|
 (generisdera)TIONEPASCHETMENŖ·| de hac codicis T inscriptione,
 cuius quinque tantum uersus primi hic proponuntur, cf. Prolegomena;
 cf. etiam inscriptiones ad c. 51, 1 exhibitas 5 religionemque Maffei
 et Pf, regionemque T conscripsimus T 9 nosttro T 10 que T
 11 fiet Da 13 brebitate T 15 preteriri T

f.2^b poterit . . . | quid apertum uideri? sed enitar quantum res
sinit et diffusa substringere et prolixa breuiare, sic tamen, ut
neque res ad copiam neque claritas ad intelligentiam deesse
uideatur in hoc opere, quo in lucem ueritas protrahenda est.

1 1. Prima incidit quaestio, sitne aliqua prouidentia, quae 5
aut fecerit aut regat mundum. esse nemini dubium est, si-
quidem omnium fere philosophorum praeter scholam Epicuri
una uox, una sententia est nec fieri sine artifice deo potuisse
2 mundum nec sine rectore constare. itaque non solum a
doctissimis uiris, sed et omnium mortalium testimoniis ac sen- 10
3 sibus coarguitur Epicurus. quis enim de prouidentia dubitet,
cum uideat caelos terramque sic disposita, sic temperata esse,
(ut) uniuersa non modo ad pulcritudinem ornatumque mira-
f.3^a bilem, | sed ad usum quoque hominum ceterorumque uiuen-
4 tium commoditatem aptissime conuenirent? non potest igitur 15
quod ratione constat sine ratione coepisse.

1 2. Quoniam certum est esse prouidentiam, sequitur alia
quaestio, utrumne deus unus an plures. quae quidem multum
habet ambiguitatis. dissentiunt enim non modo singuli inter
2 se, uerum etiam populi atque gentes. sed qui rationem se- 20
quetur, intellet nec dominum esse posse nisi unum nec
patrem nisi unum. nam si deus, qui omnia condidit, et idem

INSTITUTIONES 5—11] Inst. lib. I 2, 1—4. 11—16] I 2, 5
c. 2] I 3. 17—20] I 3, 1 (—multorum). 20—677, 2] cf. IV 3, 7. 11.
13—23; c. 4.

T] 1 post poterit angulo marginis abscisso littera quae superest euanida
Holdero U, Studemundo, scriptura medicamine suscitata, uel C uel E
esse uidebatur, post quam 2 uel 3, summum 4 litt. cum margine interie-
runt; utile Pf, perspicuum Buen, copiosum Fritzschius, certū Studemun-
dus, clarū (cf. pag. 675, 13 et supra 3) uel uerū ego 2 breuiare T
4 uerba in hoc opere relicto spatio initium proximi capitis facit Maffei-
us in apographo (et eum secutus uir doctus ap. Cleric. XXVII 343 et cum
hoc rursus Heum), sed scriptura continuatur in T 5 questio T 7 filo-
soforum T 12 an caelum scribendum? 13 ut uniuersa Da, uniuersa ut
Maffei et Pf in pulcritudine pars e litterae cum margine abscissa, ch
per spatium non potest fuisse, T 18 questio T 19 ambiguitatis
Maffei et Pf, ambiguitas T 20 adque T

dominus et idem pater est, unus sit necesse est, ut idem sit
caput idemque fons rerum. nec potest aliter rerum summa 3
consistere, nisi ad unum cuncta referantur, nisi unus teneat
gubernaculum, nisi unus frena moderetur regatque uniuersa
5 membra tanquam mens una. | si multi sint in examine ^{f.3^b}
apum reges, peribunt aut dissipabuntur, dum ⁴

regibus incessit magno discordia motu;

si plures in armento duces, tam diu proeliabuntur, donec unus
optineat; si multi in exercitu inperatores, nec pareri poterit a
10 milite, cum diuersa iubeantur, nec ab iis ipsis unitas optineri,
cum sibi quisque pro moribus consulat. sic in hac mundi 5
re publica nisi unus fuisset moderator, qui et conditor, aut
soluta fuisset omnis haec moles aut ne condi quidem omnino
potuisset. praeterea in multis non potest esse totum, cum 6
15 singuli sua officia, suas optineant potestates. nullus igitur
eorum poterit omnipotens nuncupari, quod est uerum cogno-
mentum dei, quoniam id solum poterit, quod in ipso est, quod
autem in aliis, nec audebit attingere. non Vulcanus sibi 7
aquam uindicabit aut Neptunus ignem, | non Ceres artium peri- f.4^a

INSTITUTIONES 2-11] I 3, 1 (*a nemo*)—3. 18. 19. 2 s.]
I 3, 18 nisi—constare. 4 s.] I 3, 20 s. (—*pluribus posse*). 5-8] haec
non sunt in Instit. 11-678, 6] I 3, 4-18 (—constare). 18-678, 3]
haec exempla non sunt in Instit., ad 678, 2 (non Iuppiter—Asclepius) cf.
tamen IV 27, 12 uel quia—Aesculapi.

AUCTORES 7] Verg. Georg. IV 68.

T] 6 reges (s. *add. m. 2?*) T 11 moribus] uiribus Da (in *Addendis*
pag. 256) Buen, illud defendit eruditus Brit. *pag. 410* *conl. Inst. V 11, 9;*
16, 3 13 ne Da, nec T 18 nec] non uir doctus ap. Cleric. XXVII
pag. 347; ad nec i. e. ne—quidem cf. *Buen ad Epit. 47 (52), 4* nec uic-
torum audebit] *supra* -bit hoc signum 7 posuit m. 2 uel alia antiqua
(fort. eadem quae c. 32, 3 esset—nos addidit) eodemque signo adposito
in mg. sinistro, cuius extrema pars nunc abscissa est, adiecit haec
(quem necua (in q tamen etiam c abscissum est) a Studemundo sic expleta
et correcta (um)quam nec ua, quae uix recipienda sunt 19 uindicabit Maffe-
ius, uindicauit T in inferiore marg. notas quasdam adpersit m. poster.
in T (cf. *Addenda*), quas Guil. Schmitzius sic explicauit non uolcanus
sibi aquam (sic) uindicauit (sic) aut neptunus ignem

tiam nec Minerva frugum, non arma Mercurius nec Mars lyram,
non Iuppiter medicinam nec Asclepius fulmen: facilius illud ab
8 alio iactum suscipiet quam ipse torquebit. si ergo singuli
non possunt omnia, minus habent uirium, minus potestatis: is
autem deus putandus est qui potest totum, quam qui de toto 5
minimum.

- 1 3. Unus igitur deus est, perfectus aeternus, incorruptibilis
inpassibilis, nulli rei potestatiue subiectus, ipse omnia possi-
dens, omnia regens, quem nec aestimare sensu ualeat humana
mens nec eloqui lingua mortalis. sublimior enim ac maior 10
est quam ut possit aut cogitatione hominis aut sermone con-
2 prehendi. denique, ut taceam de prophetis unius dei praedi-
catoribus, poetae quoque et philosophi et uates testimonium
f.4^b singulari deo perhibent. | Orpheus principalem deum dicit,
3 qui caelum solemque cum ceteris astris, qui terram, 15
4 qui maria condiderit. item noster Maro summum deum
modo spiritum, modo mentem nuncupat eamque uelut
membris infusam totius mundi corpus agitare; item
deum per profunda caeli, per tractus maris terrarum-
que discurrere atque ab eo uniuersas animantes tra- 20
5 here uitam. ne Ouidius quidem ignorauit a deo instructum
esse mundum: quem interdum opificem rerum, interdum
mundi fabricatorem uocat.
- 1 4. Sed ueniamus ad philosophos, quorum certior habetur
auctoritas quam poetarum. (Plato) monarchiam adserit unum 25

INSTITUTIONES 4 ss.] I 3, 7 s. (a uirtutis) 7-10] I 3, 23
(—subiectus). 10-12] I 3, 14 s. 12 s. ut — prophetis] I 5, 1. 13 (—praedi-
catoribus)] I 4, 1. 13 poetae — philosophi] I 5, 2 s. 14 ss.] I 5, 4-7.
16-21] I 5, 11 s. 21-23] I 5, 13. 24 s.] I 5, 15. 25-679, 2] I 5, 23.

AUCTORES 14 Orpheus] cf. ad Inst. I 5, 4. 16-18] Aen. VI
724 ss. 18-21] Georg. IV 221 ss. 21-23] Metam. I 79, 57. 25 ss.]
ad Cic. de rep. librum I rettulit Maius, sed cf. Halmium ad Cic. I 36, 57.

* T] 2 (qui) facilius *Heum* 8 potestatiue *Pf*, potestatiue (*l er.*) *T*
9 aestimare (*m. 2*) *T* 12 profetis *T* 13 filosofi *T* 14 orfeus *T*
20 adque *T* 24 filosofos *T* 25 auctoritas *T* Plato *add. Maffei* et
Pf, cf. *Inst.* I 5, 23 monarchiam *edd.*, sed cf. *Inst.* I 5, 23

deum dicens, a quo sit mundus instructus (et) mirabili ratione perfectus. Aristoteles auditor eius unam esse mentem quae 2 mundo praesideat, confitetur. | Antisthenes unum esse dicit f.5^a naturalem deum, totius summae gubernatorem. longum est 3
 5 recensere quae de summo deo uel Thales uel Pythagoras et Anaximenes antea uel postmodum Stoici, Cleanthes et Chrysippus et Zenon, uel nostrorum Seneca Stoicos secutus et ipse Tullius praedicauerint, cum hi omnes et quid sit deus definire temptauerint et ab eo solo regi mundum adfirmauerint nec
 10 ulli subiectum esse naturae, cum ab ipso sit omnis natura generata. Hermes, qui ob uirtutem multarumque artium scientiam Trismegistus meruit nominari, qui et doctrina et uetustate philosophos antecessit quique apud Aegyptios ut deus colitur, maiestatem dei singularis infinitis adserens laudibus
 15 dominum et patrem nuncupat eumque esse sine | no-f.5^b mine, quod proprio uocabulo non indigeat, quia solus sit, nec habere ullos parentes, quia ex se et per se ipse sit. huius ad filium scribentis exordium tale est: deum 5 quidem intellegere difficile est, eloqui uero impossibile, etiam cui intellegere possibile est: perfectum enim ab imperfecto, inuisibile a uisibili non potest comprehendi.

5. Superest de uatibus dicere. Varro decem Sibyllas fuisse 1 tradit: primam de Persis, secundam Libyssam, tertiam
 25 Delphida, quartam Cimmeriam, quintam Erythraeam,

INSTITUTIONES 2 s.] I 5, 22. 3 s.] I 5, 18. 4-7 Thales—Zenon] I 5, 16-20. 7 Seneca] I 5, 26 s. 8 Tullius] I 5, 24 s. 8-11] I 5, 24 ab eo igitur—naturam. 11-18] I 6, 2-5. 18-22] locus non est in Instit. 23-680, 3] I 6, 6-10 (Cumanam). 12.

AUCTORES § 4 Hermes] cf. ad Inst. I 6, 4. § 5] frg. Hermet. ap. Cyrill. c. Inl. lib. I, uol. VI pag. 31 C Aubert.; cf. Stob. floril. 80, 9 (fol. 51* Patric.).

T] 1 et add. uir doctus ap. Cleric. XXVII pag. 348 4 totius Maffei-
 us et Pf, titius T 8 praedicauerunt Heum hii T 10 post generata
 intercidisse docuerint uel dixerint putat eruditus Brit. pag. 20 12 doc-
 trina et Da conl. Inst. I 6, 3, doctrinae T 13 filosofos T 17 qui conl.
 Maffei- 23 sybillas T 24 lybyssam T 25 delphida T Cimmeriam
 Da, cimameam T

sextam Samiam, septimam Cumanam, octauam Hellespontiam, nonam Phrygiam, decimam Tiburtem, 2 cui sit nomen Albunea. ex his omnibus Cumanae solius tres esse libros, qui Romanorum fata contineant 5
6^a et habeantur arcani, ceterarum autem | fere omnium 5 singulos extare haberique uulgo, sed eos Sibyllinos uelut uno nomine inseribi, nisi quod Erythraea, quae Troici belli temporibus fuisse perhibetur, nomen suum 3 uerum posuit in libro; aliarum confusi sunt. hae omnes de quibus dixi Sibyllae praeter Cymaeam, quam legi 10 nisi a quindecimuiris non licet, unum deum esse testantur, principem conditorem parentem, non ab ullo generatum, sed a se ipso satum, qui et fuerit a saeculis et sit futurus in saecula, et ideo solus coli debeat, solus timeri, solus a cunctis uiuentibus honorari. 15
1 quarum testimonia quia breuiare non poteram, praetermisi: quae si desideras, ad ipsos tibi libros reuertendum est. nunc reliqua persequamur.

1 6. Haec igitur tot ac tanta testimonia liquido perdocent 20
6^b unum esse regimen in mundo, | unam potestatem, cuius nec 20 origo excogitari nec uis enarrari potest. stulti ergo, qui de concubitu natos putant deos esse [se], cum ipsi sexus et corporum copulatio ideo mortalibus a deo data sint, ut per subolis 3 successionem genus omne seruetur. immortalibus uero quid opus est aut sexu aut successione, quos nec uoluptas nec in- 25
4 teritus attingit? illi ergo qui dii putantur, quoniam et genitos esse tamquam homines et procreasse constat, mortales

INSTITUTIONES 3—9] I 6, 10. 11. 13 (confusi). 9 (Erythraeam). 9 ss.] I 6, 13 (a quindecimuiris). 11—15] I 6, 14 (omnes—praedicant)—16. 19—21] I 8, 1. 21—26] I 8, 3. 5 s. 26—681, 8] I 8, 8 (ab illos igitur).

AUCTORES § 3 Sibyllae] cf. ad Inst. I 6, 15 s.

T] 1 Samiam Pf, samaiam T 2 frygiam T 3 Albunae uir doct. ap. Cleric. XXVII 350 6 sybillinos T 10 sybillae T cymaeam T 16 breuiare sic T praetermisi T 17 reuertendum] recurrendum Maffei in apographo (unde uir doctus ap. Cleric. XXVII 350); cf. etiam Buen 22 se del. Pf ipse Pf 25 uoluptas Pf, uoluntas T

utique fuerunt, sed dii crediti sunt, quod cum essent reges magni ac potentes, ob ea beneficia quae in homines contulerant, diuinos post obitum honores consequi meruerunt positisque templis atque simulacris memoria eorum tamquam in-
 5 mortalium retenta est atque celebrata.

7. Sed cum sit | omnibus fere gentibus persuasum deos esse, ^{f.7^a}
 res tamen eorum gestae, quas tam poetae quam historici tradiderunt, homines fuisse declarant. Hercules per quae tem-
 2 pora fuerit, quis ignorat, cum idem et inter Argonautas nauigauerit et expugnata Troia Laomedontem Priami patrem ob periculum interfecerit? ab eo tempore paulo amplius quam mille et quingenti computantur anni. hic ne natus quidem
 10 honeste traditur, sed Alcimenae adulterio genitus; et ipse uitii genitoris addictus nec feminis umquam nec maribus abstinuit
 15 orbemque totum non tam gloriae quam libidinis causa nec tantum ad necandas beluas quantum ad serendos liberos peragrauit. cumque esset inuictus, ab una tamen Omphale
 4 triumphatus est, cui claua et spolio | leonis tradito indutus ^{f.7^b}
 ipse feminea ueste atque ad pedes mulieris abiectus pensa
 20 quae faceret accepit. idem postea instinctu furoris elatus paruos liberos et uxorem Megaram trucidauit. postremo sumpta
 5 Deianirae coniugis ueste, cum diffunderet ulceribus, doloris inpatiens rogi sibi in Oetaeo monte construxit eoque se uiuum cremauit. sic efficitur ut etiamsi ob uirtutem deus credi pos-
 25 tuisset, ob haec tamen homo fuisse credatur.

8. Aesculapium Tarquitiu tradit ex incertis parenti- 1
 bus natum et ob id expositum atque a uenatoribus collectum, caninis uberibus educatum, Chironi in di-

INSTITUTIONES 8—17] I 9, 1. 10 (Laomedonti). 17—20]
 I 9, 7. 20 s.] I 9, 10 (idem — interemit). 21—25] I 9, 11. 26—
 682, 2] I 10, 1 s.

T] 3 positisque Pf, positique T 4 adque T 5 adque T 9 argonautas^{as} (alt. as exp. et linea del. m. 1) T 17 omphale T 18 triumphatus T 19 adque T 22 deianirae T 23 (in) eoque Heum, sed Buen confert Inst. I 18, 6 quo 26 in mg. sinistro notas quasdam, quibus fortasse nomen tarquitiu contineri Guil. Schmitzius existimat, add. m. poster. (cf. ad pag. 677, 19) in T 27 adque T

- 2 sciplinam datum. hic Epidauri moratus est, Cynosuris,
 ut Cicero ait, sepultus, cum esset ictu fulminis interemptus.
 Apollo autem pater eius non dedignatus est alienum gregem
 f.8^a pascere, ut acciperet | uxorem; et dilectum puerum cum per-
 3 emisset imprudens, gemitus suos inscripsit in flore. Marti 5
 uiro fortissimo adulterii crimen non defuit, siquidem catenis
 cum adultera uinctus spectaculo fuit. Castor et Pollux alienas
 sponsas non inpune rapuerunt, quos Homerus non poetica,
 4 sed simplici fide mortuos sepultosque testatur. Mercurius,
 qui de stupro Veneris genuit androgynum, deus esse meruit, 10
 5 quia lyram repperit et palaestram. Liber pater debellata
 India uictor cum Cretam forte uenisset, Ariadnam conspexit
 in litore, quam Theseus et uiolauerat et reliquerat. tum amore
 inflammatus eam sibi in coniugium sociauit et coronam eius,
 6 ut poetae ferunt, inter astra signauit. Mater ipsa post fugam 15
 et obitum uiri cum in Phrygia moraretur, uidua et anus for-
 monsum adulescentem in deliciis habuit et quia fidem non
 praestiterat, ademptis genitalibus effeminauit. ideo etiam nunc
 Gallis sacerdotibus gaudet.
- 1 9. Ceres unde Proserpinam nisi de stupro genuit? unde 20
 Latona geminos nisi ex crimine? Venus deorum et hominum
 f.8^b libidinibus exposita | cum regnaret in Cypro, artem meretri-
 ciam repperit ac mulieribus imperauit ut quaestum facerent,
 2 ne sola esset infamis. ipsae illae uirgines Minerua et Diana

INSTITUTIONES 3—5] I 10, 3. 5] locus Ouidii non est in
 Instit. 5—7] I 10, 4. 7—9] I 10, 5 s. 9—11] I 10, 7; 17, 9 (an-
 drogynus). 11—15] I 10, 8 s. 15—19] I 17, 7. 20 s.] cf. I 17, 6
 (Ceres . . Latona). 21—24] I 17, 9 s. 24—683, 2] I 17, 11—13.

AUCTORES 1] de nat. deor. III 22, 57. 5] Ouid. Met. X 215.
 9] Il. I 243.

T] 1 post datum fort. ex Inst. I 10, 2 didicisse medicinam addendum
 2 fulminis Da, fluminis T 5 inscripsit T 6 catenis T 10 qui de
 ex quid e T 11 palaestram T 12 Ariadnam Da, ariannam T 15 Mater]
 Deum Mater Inst. I 17, 7, sed cf. ad Inst. I 21, 16 16 frygia T 18 pre-
 stiterat T 22 regnaret Pf, regnat T; an dum regnat scribendum?
 meretriciam T 23 post quaestum fort. corpore addendum, cf. Inst. I
 17, 10; Epit. 15, 3

num castae? unde igitur prosiliuit Erichthonius? num in terram
Vulcanus effudit et inde homo tamquam fungus enatus est?
aut illa cur Hippolytum uel ad secretas sedes uel ad mu- 3
lierem relegauit, ubi solus inter ignota nemora exi-
geret aetatem et iam mutato nomine Virbius uoca-
retur? quid haec significant nisi incestum, quod poetae non
audent confiteri?

10. Horum autem omnium rex et pater Iuppiter, quem te- 1
nere in caelo summam credunt potestatem, quid habuit pietatis,
10 qui Saturnum patrem regno expulit et armis fugientem perse-
cutus est? quid continentiae, qui omnia libidinum genera
exercuit? nam idem Alcimenam Ledamque summis uiris 2
nuptas adulterio fecit infames, idem pulcritudine pueri captus
uenantem ac uirilia meditantem ad femineos usus uiolenter
15 abripuit. quid uirginum stupra commemorem, quarum multi-
tudo quanta fuerit, filiorum nume|rus ostendit? in una tamen f.9^a
Thetide abstinentior fuit. erat enim praedictum quod is quem 3
paritura esset, maior patre suo futurus esset. pugnaui ergo
cum amore, ne quis se maior nasceretur. sciebat ergo se non
20 esse perfectae uirtutis magnitudinis potestatis, qui quod ipse
patri fecerat timuit. cur igitur Optimus Maximus nominatur, 4
cum se et peccatis contaminauerit, quod est iniusti ac mali,
et maiorem timuerit, quod est inbecilli ac minoris?

11. Sed dicet aliquis ficta haec esse a poetis. non est hoc 1
25 poeticum sic fingere, ut totum mentiare, sed ut ea quae gesta

INSTITUTIONES 2 tamquam fungus] cf. VII 4, 3. 3—7]
I 17, 15—17. 8—12] I 10, 10. 12 s.] I 10, 11. 13—15] I 10, 12 (—stu-
prum). 15 s.] I 10, 11 (uirgines). 15—23] I 11, 9—11. 15 s. (—et
nihil). 21 s.] I 10, 13. 24—684, 3] I 11, 17.

AUCTORES 3 s.] Verg. Aen. VII 774 ss.

T] 1 Erichthonius Pf, erichthonius T 2 effudit] cf. ad Inst. I 17, 13
3 hippolytum T 4 relegauit Da, religauit T 9 pietatis Da, Buen
confert Inst. I 10, 10, potestatis T 12 Alcimenam Buen conl. 7, 3, al-
menam T laedamque T 14 faemineos T 17 thet|ide ex thedi T
predictum T 19 nasceretur T 20 perfecte T 21 Optimus Maximus
Da conl. Inst. I 10, 10, maximus optimus T 22 cont|aminauerit T
23 timuerit (er in ras. ex it) T ac Pf, a T 25 ut (ante totum) Pf, aut T

sunt figura et quasi nelamine aliquo uersicolore praetexas. hunc
habet poetica licentia modum, non ut totum fingat, quod est
2 mendacis et inepti, sed ut aliquid cum ratione commutet. in
imbrem se aureum uertisse dixerunt (Iouem), ut Danaen fal-
leret: quis est imber aureus? utique aurei nummi, quorum 5
magnam copiam offerens et in sinum infundens fragilitatem
uirginalis animi hac mercede corrumpit. sic et imbrem fer-
f. 9^b reum dicunt, cum uolunt multitudinem significare telorum. |
3 Catamitum in aquila rapuit: quae est aquila? legio scilicet,
quoniam figura huius animalis insigne legionis est. Europam 10
transuexit in tauro: quis est taurus? utique naus, quae tu-
4 telam habuit tauri (in) specie figuratam. sic Inachi filia non
utique bos facta transnauit, sed eiusmodi nauigio iram Iunonis
effugit, quod habebat bouis formam. denique cum in Aegyptum
delata esset, Isis est facta, cuius nauigium certo quodam die 15
in memoriam fugae celebratur.

1 12. Vides ergo non omnia poetas confinxisse, set quaedam
praefigurasse, ut cum uera dicerent, aliquid tamen numinis
adderent iis quos deos esse dicebant, sicut etiam de regnis.
2 cum enim dicunt Iouem caeli regnum sorte tenuisse, aut Olym- 20
pum montem significant, in quo Saturnum et Iouem post-
modum habitasse ueteres historiae produnt, aut partem Orientis,
quae sit quasi superior, quod inde lux nascitur, Occidentis autem
uelut inferior, et ideo Plutonem inferos esse sortitum; mare
uelut cessisse Neptuno, quod oram maritimam cum omnibus 25
f. 10^a 3 insulis | optinuerit. multa sic poetae colorant. quod qui ne-

INSTITUTIONES 3-8] I 11, 18. 9-12] I 11, 19. 12-16]
I 11, 20 s. 17-19] I 11, 23-30. 19-26] I 11, 30-32. 34 s. 20 s.]
I 11, 35 (mons Olympus). 26-685, 5] I 11, 23 (28 s.)-30. 36.

AUCTORES 7] cf. ad Inst. I 11, 18.

T] 4 Iouem add. Pf 7 huc T 9 que T 12 in addidi, cf. pag. 686, 16;
Inst. I 11, 19 in aquila; adnot. ad IV 15, 3 in specie 14 uobis (corr.
m. 2) sic T 17 confinxisse Pf, confixisse T set, sed s del. m. 2? T
quedam T 18 praefigurasse T aliquit T tamen Da in Addendis
pag. 256, tale T; an pro tale numinis scribendum uelaminis? cf. c. 11, 1;
Inst. I 11, 30 22 historiae, sed h del. m. 1? T 26 potae T

sciunt, tamquam mendaces eos arguunt, uerbo dumtaxat: nam re quidem credunt, quoniam deorum simulacra sic fingunt, ut cum mares ac feminas faciant et alios coniuges, alios parentes, alios liberos fateantur, poetis utique adsentiant: haec enim
 5 sine coitu et generatione esse non possunt.

13. Sed omittamus sane poetas: ad historiam ueniamus, 1
 quae simul et rerum fide et temporum nititur uetustate. Euhemerus fuit Messenius, antiquissimus scriptor, qui de sacris 2
 inscriptionibus ueterum templorum et originem Iouis et res
 10 gestas omnemque progeniem collegit; item ceterorum deorum parentes patrias actus imperia obitus, sepulera etiam persecutus est. quam historiam uertit Ennius in Latinam (linguam), 3
 cuius haec uerba sunt: haec, ut scripta sunt, Iouis fratrumque eius stirps atque cognatio: in hunc modum
 15 nobis ex sacra scriptione traditum est. idem igitur 4
 Euhemerus Iouem tradit, cum quinquies orbem circummisisset et amicis suis atque cognatis distribuisset imperia, legesque hominibus | multaue alia bona f. 10^b
 fecisset, immortalis gloria memoriaque adfectum sempiterna in Creta uitam commutasse atque ad deos ab-
 20 isse; et sepulcrum eius esse in Creta, in oppido Gnosso, et in eo scriptum antiquis litteris Graecis ZAN KPO-
 NOY, quod est Iuppiter Saturni. constat ergo ex iis quae 5
 rettuli, hominem fuisse in terramque regnasse.

25 14. Transeamus ad superiora, ut originem totius erroris deprehendamus. Saturnus caelo et terra traditur natus. hoc 2
 utique incredibile est, sed cur ita traditur, ratio certa est:

INSTITUTIONES 6–13] I 11, 33 s. (—uerba sunt). 13–15]
 I 14, 6. 15–23] I 11, 45 s. 23 s.] I 11, 44. 25–686, 1] I 11, 50–54.

AUCTORES c. 13, 3] cf. frg. III. § 4] cf. frg. XII.

T 4 adsentiant *Da*, adsentiunt *T* 8 scribtor *T* 9 inscribitionibus *T*
 12 linguam *add. Da*, Latinum *Heum* 13 scribta *T* 14 adque *T*
 15 exaerascrptione *T* 17 adque *T* 18 *post* hominibus || *intercidisse*
reliquisset uel dedisset existimat Heum conl. Inst. I 11, 45 20 adque *T*
 22 scribtum *T*, cf. etiam inscriptum *Inst. I 11, 46* grecis *T* 24 terra-
 que *Da conl. Inst. I 11, 44 (cf. Addenda); 13, 11, sed cf. infra c. 14, 4*
 25 ut (*t ex i?*) *T* 27 tradatur *Da*

- quam qui ignorat, tamquam fabulam respuit. Saturni patrem
 Uranum fuisse uocitatum et Hermes auctor est et Sacra Hi-
 3 storia docet. Trismegistus paucos admodum fuisse cum
 diceret perfectae doctrinae uiros, in iis cognatos suos
 4 enumerauit, Uranum Saturnum Mercurium. Euhemerus 5
 eundem Uranum primum in terram regnasse commemorat his
 uerbis: initio primus in terris inperium summum
 Caelus habuit: is id regnum una cum fratribus suis
 f.11^a sibi instituit atque para|nit)
 5 | hominum stultam beneuolentiam 10
 et errorem diuinitas attributa sit.
- 1 15 (20). Dixi de religionibus quae sunt communes omnium
 gentium: dicam nunc de diis quos Romani proprios habent.
- 2 Faustuli coniugem Romuli Remique nutricem, cuius honori
 Larentinalia sunt dicata, uulgati fuisse corporis quis ignorat? 15
 et idcirco Lupa nuncupata est et in ferae specie figurata.
- 3 Faula quoque et Flora meretrices erant, quarum altera Her-
 culis fuit scortum, sicut Verrius tradit, altera cum magnas
 opes corpore quaesiuisset, populum scripsit heredem et ideo
 4 in honorem eius ludi Floralia celebrantur. Tati^{us} mulieb^{re} 20
 simulacrum in Cloaca Maxima repertum consecrauit et deam
- 5 Cloacinam nuncupauit. obsessi a Gallis Romani ex mulierum
 capillis tormenta fecerunt et ob id Veneri Caluae aram tem-
 plumque posuerunt; item Pistori Ioui, quod eos monuerat in
 quiete, ut ex omni fruge panem facerent et supra hostes 25

INSTITUTIONES 1-5] I 11, 61. 5-9] I 13, 14. 10 s.]
 cf. I 18, 1 s. 6 (stultissime). 18-25. 12-20] I 20, 1 s. 4-6. 20-22]
 I 20, 11 (-inposuit). 22-24] I 20, 27. 24-687, 2] I 20, 33.

AUCTORES c. 14, 3] cf. ad Inst. I 11, 61. § 4] frg. I.

T] 2 autor T istoria T 5 numerauit Da; cf. etiam Inst. I 11, 61
 nominauit 6 terra Da, sed cf. c. 13, 5 9 adque T parauit Pf, cf.
 Inst. I 13, 14, para|| T; post interciderunt folia ut uid. duo, quae fuisse
 intimam quinionis membranam Studemundus probat, continentia epitomen
 Inst. I 13, 15 - c. 17 et partis capitis 18; cf. Prolegomena 10 ante ho-
 minum fort. ut (uel alia coniunctio) eis per fuit 14 Remique Pf, rem.
 que T honori (corr. m. post.) sic T 15 Larentinalia Pf, larentinali T
 19 quesiuisset T scripsit T 24 an Ioui Pistori (cf. Inst. I 20, 33)? sed
 cf. Ouid. Fast. VI 350. 394 25 fruge (g ex c m. 2) T panem Pf, pacem T

iacerent: quo facto desperantes Galli posse inopia Romanos | f.11^b
 subigi ab opsione discesserant. Pauorem ac Pallorem Tullus 6
 Hostilius deos fecit. colitur et Mens, quam credo si habuissent,
 numquam colendam putassent. Honorem atque Virtutem Mar-
 5 cellus inuenit.

16 (21). Set et alios eiusmodi commenticios deos senatus 1
 instituit, Spem Fidem Concordiam Pacem Pudicitiam Pietatem,
 quae omnia cum in animis hominum esse uera deberent, intra
 parietes falsa posuerunt. hos tamen, quamuis extra hominem 2
 10 in nulla sint omnino substantia, mallem potius coli quam Ro-
 biginem, quam Febrem, quae non sacrandae sunt, sed execranda,
 quam Fornacem cum suis fornacalibus sacris, quam Stercutum,
 qui fimo pinguefacere terram primus ostendit, quam deam
 Mutam, quae Lares genuit, quam Cuninam, quae cunis in-
 15 fantium praeest, quam Cacam, quae ad Herculem de furto
 boum detulit, ut occideret fratrem. quam multa sunt alia 3
 portenta atque ludibria! de quibus piget dicere. Terminum
 tamen non libet praeterire, quia ne Ioui quidem Capitolino
 cessisse traditur, cum lapis esset informis. hunc | finium f.12^a
 20 putant habere custodiam eique publice supplicatur, ut Capi-
 toli immobile saxum Romani imperii fines et conseruet (et)
 proroget.

17 (22). Has omnes ineptias primus in Latio Faunus in- 1
 duxit, qui et Saturno avo cruenta sacra constituit et Picum
 25 patrem tamquam deum coli uoluit et Fentam Faunam con-
 iugem sororemque inter deos conlocauit ac Bonam Deam no-
 minauit, deinde Romae Numa, qui agrestes illos ac rudes 2

INSTITUTIONES 2—5] I 20, 11—13. 6—9] cf. I 20, 24 s.
 (fides—pudicitia). 8 s.] I 20, 18 non enim — collocatae. 9 s.] I 20, 19 s.
 atquin — extra hominem. 10 Robiginem — Febrem] I 20, 17. 11]
 I 20, 24 (falsas consecrationes). 12—16] I 20, 35 s. (—induxit). 16 s.]
 I 20, 34. 36. 17—22] I 20, 37—42. 23—27] I 22, 9. 11 (—nominant).
 27—688, 3] I 22, 1. 4.

AUCTORES 20] Verg. Aen. IX 446.

T] 8 que T 13 fimo Da, fumo T 14 que T quam Pf, qua T
 16 sunt eicit Da commate post fratrem posito 17 adque T 21 et
 add. Pf 23 omnis T 25 Fentam scr. conl. Inst. I 22, 9, fentan T,
 Fatuam cum Pf edd. 27 rome (, add. m. 2?) T

uiros superstitionibus nouis oneravit, sacerdotia instituit, deos familiis gentibusque distribuit, ut animos ferocis populi ab armorum studiis auocaret. ideo Lucilius deridens ineptias istorum qui uanis superstitionibus seruiunt, hos uersus posuit:

terriculas Lamias, Fauni quas Pompiliique
instituere Numae, tremit has, hic omnia ponit.
ut pueri infantes credunt signa omnia aena
uiuere et esse homines, sic isti omnia ficta
uera putant, credunt signis cor inesse in aenis.
pergula pictorum, ueri nihil, omnia ficta! *

4 Tullius quoque de Natura deorum commenticios ac fictos
f.12^b deos queritur inductos et hinc extitisse | falsas opinio-
nes erroresque turbulentos et superstitiones paene
aniles. quae sententia eo debet grauior computari, quod
haec disseruit et philosophus et sacerdos.

1 18 (23). Diximus de diis: nunc de ritibus sacrorum cultu-
risque dicemus. Ioui Cyprio, sicut Teucus instituerat, humana
2 hostia mactari solebat. sic et Tauri Dianae hospites immo-
labant; Latiaris quoque Iuppiter humano sanguine propitiatus
est. etiam ante Saturno sexagenarii homines ex persona Apol-

INSTITUTIONES 3-10] I 22, 13. 11-14] I 17, 1 s. 14 s.]
I 15, 16 s. 16-18] I 21, 1. 18-20] I 21, 2 s. 20 s.] I 21, 6.

AUCTORES 5 ss.] lib. XV frg. II. 11] Cic. de nat. deor. II 28, 70.

T] 1 nouis Pf, nobis T (et) deos Pf 5 ad loc. Lucilii cf. Inst.
I 22, 13 6 numa. etremithas. T 9 haenis T 10 percula T picta T
13 pene T 14 computari Da et Buen, ad quod Heum confert c. 47
(52), 1, comparari T; comparere eruditus Brit. pag. 21 15 filoso-
fus T 18 hostia Pf, hospitia T prosecabant Da, prosecrabant T
20 sexagenari T ex persona Apollinis] ex responso Apollinis Da cond.
Inst. I 21, 7 ex responso quodam, fort. recte, cf. tamen infra c. 43, 7 ex
persona patris, nomen Apollinis, quod Dauisius peruersa ratione defen-
dere temptat, cum responsum illud Iouis Dodonaei fuisset (cf. Macrob.
Sat. I 7, 28 confluerunt plerique Dodonam et uerba oraculi ipsius ibid.
et ap. Lact. I 21, 7 τῷ πατρὶ [scil. Iouis Saturno] πέμπτε ῥῶτα, item Ouid.
Fast. V 626), uix licentia librarii inductum est, sed errore Lactantii uel
potius auctoris quem hoc loco quodam modo sequitur, Arnobii ut uidetur
II 68, cui fortasse male obuersabantur tertius illius oraculi (cf. Macrob.)
uersus θεῶν ἐκπέμπει Φοῖβος et uerba Varronis (Macrob. § 30) decima

- linis de ponte in Tiberim deiciebantur. et eidem Saturno 3
 Carthaginenses non modo infantes prosecabant, sed uicti a
 Siculis ut piaculum soluerent ducentos nobilium filios immo-
 lauerunt. nec illa his humaniora sunt quae fiunt etiamnunc 4
 5 Matri Magnae atque Bellonae, in quibus antistites non alieno
 sanguine, sed suo litant, cum amputatis genitalibus a uiris
 migrant nec ad feminas transeunt aut sectis umeris detesta-
 biles aras proprio cruore respergunt. sed haec crudelia: 5
 ueniamus ad mitia. Isidis sacra nihil aliud ostendunt nisi f.13^a
 10 quemadmodum filium paruum qui dicitur Osiris perdiderit et
 inuenerit. nam primo sacerdotes ac ministri derasis omnibus 6
 membris tunsisque pectoribus plangunt dolent quaerunt ad-
 fectum matris imitantes, postmodum puer per Cynocephalum
 inuenitur. sic luctuosa sacra laetitia terminantur. his etiam 7
 15 Cereris simile mysterium est, in quo facibus accensis per noctem
 Proserpina inquiritur et ea inuenta ritus omnis gratulatione
 ac taedarum iactatione finitur. Lampsaceni asellum Priapo 8
 mactant. ea enim uisa est aptior uictima, quae ipsi cui macta-
 tur magnitudine uirilis obsceni posset aequari. Lindos est 9
 20 oppidum Rhodi, ubi Herculis sacra maledictis celebrantur.
 Hercules enim cum boues aratori abstulisset atque immolasset,
 ille iniuriam suam conuiciis ultus est eoque ipso sacerdote post-
 modum constituto sanctum est, ut isdem maledictis et ipse et
 alii postea sacerdotes sacra celebrarent. Cretici autem Iouis 10
 25 mysterium est quomodo infans aut sub|tractus sit patri aut f.13^b

INSTITUTIONES 1—4] I 21, 9. 13. 4—8] I 21, 16 s. 8—
 14] I 21, 19—22. 14—17] I 21, 24. 17—19] I 21, 25—28. 19—
 24] I 21, 31—36. 24—690, 2] I 21, 38.

praedae secundum responsum Apollini consecrata uel memoria simillimae
 illius narrationis (cf. Macrob. § 34 s.), qua immolatio hominum eodem
 modo quo in sexagenariis illis (cf. Instit.) perhibetur factum esse, ex
 responso Apollinis ambiguo et obseruata et abolita esse traditur.

T] 1 ponte] exciditne nomen? cf. Instit. I 21, 6 5 adque T bellone T
 6 amputatis Pf, iamputatis T 7 sectis Pf, secutis T 13 cynocephalum T
 15 cereris (corr. m. 2) T 17 lamsaceni T 19 posset (p in ras. ex b?) T
 equari T 20 Rhodi Pf, rhodii T 21 adque T 23 constituto T
 25 misterium T

- educatus. Capella praesto est, cuius uberibus puerum Amal-
 11 thea nutriuit. idem etiam Matris Deum sacra demonstrant.
 nam quia tum Corybantes galearum tinnitibus et scutorum
 pulsibus uagitum pueri texerant, nunc imago rei refertur in
 sacris, sed pro galeis cymbala, pro scutis tympana feriuntur, 5
 ne puerum uagientem Saturnus exaudiat.
- 1 19 (24). Haec sunt mysteria deorum. nunc etiam originem
 religionum requiramus, ut et a quibus et per quae tempora
 2 institutae fuerint eruamus. Didymus in iis libris qui inscri-
 buntur ἐξήγησεως πινδαρική Melissea fuisse tradit Creten- 10
 sium regem, cuius filiae fuerint Amalthea et Melissa,
 3 quae Iouem nutrierint caprino lacte ac melle. hunc
 nouos ritus ac pompas sacrorum introduxisse et pri-
 mum diis sacrificasse, id est Vestae, quae dicitur Tellus,
 — unde poetae: primamque deorum Tellurem — et 15
 4 postmodum Deum Matri. Euhemerus autem in Sacra
 Historia ipsum Iouem dicit, postquam imperium ceperit,
 f. 14 sibi multis in locis | fana posuisse. nam circuiens orbem
 ut quemque in locum uenerat, principes populorum amicitia
 sibi et hospitii iure sociabat. cuius rei ut posset memoria 20
 seruari, fanum sibi creari iubebat atque ab hospitibus suis
 annua festa celebrari. sic per omnes terras cultum sui no-
 5 minis seminauit. quando autem isti fuerint facile colligi
 potest. scribit enim Thallus in historia sua Belum regem
 21 Assyriorum, quem Babylonii colunt quique Saturni 25

INSTITUTIONES 2-6] I 21, 39 s. 7-9] I 22, 18. 9-14]
 I 22, 19. 15] locus Vergilii non est in Instit. 15-23] I 22, 20-24.
 23-691, 5] I 23, 1 s. 4 (ab ab excidio). 5.

AUCTORES 9] pag. 220 Schmidt. 15] Verg. Aen. VII 136 s.
 16] cf. frg. XL 24] cf. ad Inst. I 23, 2.

T] 1 presto T 5 sacris Pf, sacriis T tympana ex cymbala Holdero
 manu 1, Studemundo m. 2 in T correctum uidetur feriuntur Da, fe-
 runtur T 10 ΕΞΗΓΗΣΕΩΣ ΠΙΝΔΑΡΙΚΗΣ T mellissea T cretensium
 (r in ras. uel ex alia litt. m. 2?) T 11 Melissa Pf, fellisa T 12 que T
 13 pompas T 14 diis T² que T 17 storia T coeperit T 21 iu-
 nebat T adque T 22 numinis uir doctus ap. Cleric. XI 195 24 thal-
 lus T bellum T

fuerit aequalis et amicus, antiquiorem fuisse Troico bello annis CCCXXII, et sunt ab Ilio capto anni MCCCCLXX. unde apparet non amplius quam MDCCC esse annos, ex quo 6 nouis deorum cultibus institutis humanum genus inciderit in
5 errorem.

20 (25). Merito igitur poetae commutatum esse aureum 1 saeculum memorant, quod fuerit regnante Saturno. nulli enim tunc dii colebantur, sed unum et solum deum nouerant. postquam se terrenis ac fragilibus subiugauerunt colentes ligna 2
10 et aera et lapides, commutatio saeculi facta est usque ad ferrum. | amissa enim dei notitia et uno illo uinculo hu-^{f.14^b}₃ manae societatis abrupto uastare se inuicem, praedari ac debellare coeperunt. quodsi sursum oculos suos tollerent ac 4 deum intuerentur, qui eos ad aspectum caeli suique excitauit, 15 numquam se curuos et humiles facerent terrena uenerando. quorum stultitiam Lucretius grauiter incusat dicens:

et faciunt animos humiles formidine diuum
depressosque premunt ad terram:

qua reddunt nec intellegunt quam uanum sit ea timere quae 5
20 feceris, aut ab iis aliquod sperare praesidium quae muta et insensibilia nec uident nec audiunt supplicantem. quid ergo 6 maiestatis aut numinis habere possunt quae et fuerunt in ho-

INSTITUTIONES 6—8. 11—13] cf. V 5, 2 s. 13 s.; c. 6. 9] II 1, 4. 10 commutatio saeculi] cf. V 6, 11 s. 13—15. 19—21] II 1, 14 s. (—erexit). c. 2 s. passim. 16—18] II 3, 10. 19—21] II 3, 9; 4, 6 (quae igitur possunt). 21—692, 3] II 4, 1 (—fierent). 5 s.

AUCTORES 17 s.] Lucr. VI 52 s.

T] 2 MCCCCLXX Pf, cf. Inst. I 23, 4, DCCCC·IXX·T 3 D·DCCC·T 4 nouis Pf, nobis T 11 enim (e ex o ? m. 2 ?) T 18 praemunt T 19 quareddunt. T, quod defendunt Draegerus, Philolog. XXVII 149 qua (sc. terra) terrena (cf. 15, sc. simulacra) fingunt interpretatus (idem tamen in quam redeunt coni.) et Schoellius, qui qua deos (cf. 17) fingunt explicat; quare colunt Da, in qua reput uir doctus ap. Cleric. XI 196, quare Heum, quare credunt uel qua re produnt Buen, in quam recidunt Thilo; ego uerba nonnulla omitta esse cum Fritzsche existimauerim, ita tamen, ut reddunt corruptum esse putem; coniectabam hoc quare (simulacris se dedunt, cf. Inst. II 3, 9 colunt simulacra . . . se corporalibus dediderunt nec uident (cf. supra nec intellegunt) eqs. 20 iis scr., his T aliquot T 21 supplicantem T

minis potestate ne fierent aut (ut) aliut fierent, et sunt etiam-
 7 nunc? nam et uiolari et furto sublabi possunt, nisi illa et
 lex saepiat et humana custodia. num igitur mentis suae
 compos uideri potest qui talibus opimas uictimas caedit, dona
 f.15* consecrat, pretiosas uestes | offert, quasi uti possint qui motu 5
 8 carent? merito ergo Dionysius Siciliae tyrannus deos Grae-
 ciae, cum eam uictor occupasset, spoliauit atque derisit: et
 post sacrilegia quae admiserat ad Siciliam prospera nauigatione
 remeant regnumque tenuit usque ad senectutem nec eum dii
 9 uiolati punire potuerunt. quanto satius est spretis inanibus 10
 ad deum se conuertere, tueri statum quem a deo acceperis,
 tueri nomen: idcirco enim ἀνθρῶπος, quia sursum spectet, nomi-
 10 natur. sursum autem spectat qui deum uerum et uiuum,
 qui est in caelo, suspicit, qui artificem, qui parentem animae
 suae non modo sensu ac mente, uerum etiam uultu et oculis 15
 11 sublimibus quaerit. qui autem se terrenis humilibusque sub-
 sternit, utique illud quod est inferius sibi praefert. nam cum
 ipse opus dei sit, simulacrum autem opus hominis, non potest
 humanum opus diuino anteponi, et sicut deus hominis parens
 f.15b est, ita simulacri homo. | stultus igitur et amens qui adoratur 20
 12 quod ipse fabricauit. cuius artificii detestabilis et inepti
 auctor fuit Prometheus patruo Iouis Iapeto natus. nam cum
 primum Iuppiter summo potitus imperio tamquam deum se con-
 stituere uellet ac templa condere et quaereret aliquem qui
 humanam figuram posset exprimere, tunc Prometheus extitit 25
 qui hominis effigiem de pingui luto figuraret, ita ueri similiter,
 13 ut nouitas ac supilitas artis miraculo esset. denique illum

INSTITUTIONES 3—6] II 4, 8 s. 15. 6—10] II 4, 16—26.
 10—21] II 1, 16—19. II 2 passim. 13. 14] II 1, 4 (ueri parentis). 5
 (uero . . deo). 17—21] cf. II 17, 6 esse autem—inbecillus. 21—693, 4]
 II 10, 5. 11 (ab apparet)—13. 22—24] cf. V 6, 6.

T] 1 ut add. Pf 2 subtrahi Pf 3 sepiat T 4 opimas Da, opti-
 mas T 5 praetiosas T uti (eis) Pf possint Pf, possunt T 7 ad-
 que T 11 se] te eruditus Brit. pag. 21 t/ueri T 12 spectat Pf
 13 sursum Pf, susum T, sed 12 sursum habet 17 praefert T 19 sicut—
 stultus] si, ut—homo, stultus eruditus Brit. pag. 414 24 quaereret T

et sui temporis homines et postea poetae tamquam fictorem
 ueri ac uiui hominis prodiderunt et nos, quotiens fabre facta
 signa laudamus, uiuere illa et spirare dicimus. et hic quidem
 auctor fuit fictilium simulacrorum. sequentes autem posteri 14
 5 et de marmore sculpsērunt et ex aere fuderunt, deinde pro-
 cessu temporum ex auro et ebore accessit ornatus, ut non
 modo similitudines oculos hominum, uerum etiam fulgor ipse
 praestringeret. sic inlecti pulcritudine ac uerae maiestatis | 15
 obliiti insensibilia sentientes, inrationabilia rationabiles, exanima f. 16^a
 10 uiuentes colenda sibi ac ueneranda duxerunt.

21 (26). Nunc refellamus etiam eos qui elementa mundi 1
 tamquam deos habent, id est caelum solem atque lunam,
 quorum artificem non cognoscentes ipsa opera mirantur et
 adorant. qui error non inperitorum modo, uerum etiam 2
 15 philosophorum est: siquidem Stoici uniuersa caelestia in deorum
 numero habenda censent, quia certos et rationabiles motus
 habent, quibus succedentium sibi temporum uicissitudines con-
 stantissime seruant. non est igitur in his uoluntarius motus, 3
 quia praestitutis legibus seruiunt, non proprio utique sensu, sed
 20 opificio summi conditoris, qui illa sic ordinauit, ut inerrabiles
 cursus et certa spatia conficerent, quibus dierum ac noctium,
 aestatis et hiemis alterna uariarent. quodsi effectus eorum, si 4
 meatus, si claritatem, si constantiam, si pulcritudinem admiran-
 tur, intellegere debuerunt quanto his pulchrior et | praeclarior f. 16^b
 25 et potentior sit ipse conditor atque artifex eorum deus. sed 5
 illi diuinitatem humanis uisibus aestimauerunt ignorantes nec
 aeternum esse posse quod ueniat sub aspectum nec quod sit
 aeternum posse oculis mortalibus comprehendī.

INSTITUTIONES 4—9] II 6, 2 s. (a tanta—fulserint). 6. 9 s.]
 II 2, 17. 11—14] II 5, 4—6. 14—18] II 5, 7. cf. 8 s. 18—25] II
 5, 10—23. 25—28] II 3, 7; 4, 7.

T] 8 prestringeret T 10 ac Pf, ad T 11 eos etiam T 12 deos T
 adque T 15 filosoforum T caelestia T 18 his Pf, hiis T uo-
 luntarius T 19 praestitutis T 20 inerrabiles Da, inenarrabiles T
 22 effectus] cf. Inst. II 13, 10 24 praeclarior T 25 adque T 27 eter-
 num T

- 1 22 (27). Unum et ultimum restat, ut quoniam plerumque
accidit, sicut in historiis legimus, ut maiestatem suam dii
ostendisse uideantur per auguria, per somnia, per oracula,
tum etiam poenis eorum qui sacrilegia commiserant, doceam
quae ratio id effecerit, ne quis etiam nunc in eosdem laqueos
2 incidat quos illi ueteres inciderunt. cum deus pro uirtute
maiestatis suae mundum de nihilo condidisset caelumque lu-
minibus adornasset, terram uero et mare conplesset animalibus,
tum hominem de limo ad imaginem similitudinis suae figu-
ratum inspirauit ad uitam posuitque eum in Paradiso, quem
consequerat omni genere fructiferi ligni, et praecepit ei ne una ex
f. 17^a arbore, in qua posuerat [ei] scientiam boni malique, gus[taret,
fore interminatus ut uitam perderet, si fecisset, si uero man-
3 datum seruaret, immortalis permaneret. tum serpens, qui
erat unus ex dei ministris, inuidens homini, quod esset im-
mortalis effectus, inlexit eum dolo ut mandatum dei legem-
que transcederet. et hoc modo scientiam quidem boni ac
mali accepit, sed uitam quam perpetuam deus tribuerat amisit.
4 eiecit ergo peccatorem de sancto loco et in hunc orbem rele-
gauit, ut uictum quaereret per laborem, ut difficultates et
aerumnas pro merito sustineret, ipsumque Paradisum uallo
igneo circumfudit, ne quis hominum ad diem usque iudicii
5 ad locum illum perpetuae beatitudinis conaretur inrepere. tum
secuta est hominem mors ex dei sententia et tamen uita eius,
licet temporalis esse coepisset, in mille annis terminum sum-
psit et id fuit humanae uitae spatium usque ad cataclysmi

INSTITUTIONES 1—6] II 7, 7. 14; 8, 1. 6 s. cum—condi-
disset] II 8, 8—71. 7 caelumque—adornasset] II 9, 2 s. 8 s. terram—
animalibus] II 10, 1. 9 s. tum—figuratum] II 10, 2 s. 10 inspirauit ad
uitam] II 11, 19; 12, 3. 10—14] II 12, 15 s. 14 s. serpens—ministris]
cf. II 16, 11 s. serpens—in figura sua. 15—23] II 12, 17—19. 24] II 12, 20
mors—sententiam. 24—695, 2] II 12, 21; 13, 3.

T] 5 que T 6 (in) quos Pf, sed cf. Inst. V 7, 7 quod incubuerant
10 paradisso T 11 precepit T 12 ei eiecit Da conl. Inst. II 12, 16
20 quaereret T 21 paradissum T 23 inrepere] irrumpere eruditus Brit.
pag. 415 25 an temporaria? cf. Inst. II 12, 21

tempus. nam post diluuium paulatim uita hominum breuiata
et ad annos centum | uiginti redacta est. serpens uero ille, ^{f. 17^b}
qui de factis diabolus id est criminator siue delator nomen ac- ⁶
cepit, non destitit semen hominis, quem a principio deceperat,
5 persequi. denique eum qui primus in hoc orbe generatus 7
est, inspirato liore in caedem fratris armauit, ut de duobus
primogenitis hominibus alterum extingueret, alterum faceret
parricidam. nec quieuit deinceps quominus per singulas ge- 8
nerationes pectoribus hominum malitiae uirus infunderet, cor-
10 rumperet deprauaret, tantis denique sceleribus obrueret, ut
iustitiae iam rarum esset exemplum, sed uiuerent homines
ritu beluarum. quod deus cum uideret, angelos suos misit, 9
ut uitam hominum excolerent eosque ab omni malo tuerentur.
his mandatum dedit ut se terrenis abstinerent, ne qua labe
15 maculati honore angelico multarentur. sed eos quoque idem 10
ille subdolos criminator, dum inter homines commorantur, in-
lexit ad uoluptates, ut se cum mulieribus inquinarent. tum
damnati sententia dei et ob peccata proiecti et nomen ange-
lorum et substantiam perdiderunt. ita diaboli | satellites ^{f. 18^a}
20 facti, ut habeant solacium perditionis suae, ad perdendos ho- ¹¹
mines conuerterunt, quos ut tuerentur aduenerant.

23 (28). Hi sunt daemones, de quibus poetae saepe in car- 1
minibus suis locuntur, quos custodes hominum appellat
Hesiodus. ita enim persuaserunt hominibus inlecebris atque
25 fallaciis suis, ut eosdem deos esse crederent. denique So- 2
crates habere se a prima pueritia custodem rectoremque uitae

INSTITUTIONES 2—5. 6] II 8, 6. 5 (liuorem). 5—8] haec non
sunt in Instit. 8—12] cf. II 13. 12—21] II 14, 1—4. 8. 11 (in sola-
cium perditionis). c. 23] II 14—16 passim. 22—24] II 14, 7. 24 s.]
II 14, 8. 25—696, 2] II 14, 9.

AUCTORES 23] Op. et d. 123.

T] 1 diluuium *T* breuiata *T* 6 liore *Pf*, libere *T* cedem *T* 9 (eos)
corrumperet *Pf* 11 rarum *Pf*, rerum *T* sed] et *Pf* 17 uoluptates
Pf, uoluntates *T* 18 sententia *Pf*, sententiam *T* 19 post substan-
tiam fort. caelestem intercidit, cf. *Inst.* II 14, 1 20 haberent *Pf* 21 (se)
conuerterunt *Pf* 22 hii *T* demones *T* sepe *T* 24 adque *T*
26 rectoremquae *T*

suae daemonem praedicabat, sine cuius nutu et imperio nihil
 3 agere posset. adhaerent ergo singulis et sub nomine genio-
 rum aut penatium domos occupant. his sacraria constituuntur,
 his cottidie libatur ut laribus, his honos datur tamquam ma-
 4 lorum depulsoribus; hi a principio ut auerterent homines a 5
 dei veri agnitione, nouas religiones et cultus deorum intro-
 duxerunt, hi memorias regum mortuorum consecrari, templa
 constitui, simulacra fieri docuerunt, non ut honorem dei mi-
 nuerent aut suum augerent, quem peccando amiserant, sed ut
 f.18^b uitam hominibus eriperent, spem uerae lucis auferrent, | ne 10
 homines, unde illi exciderunt, ad immortalitatis caeleste prae-
 5 mium peruenirent. idem astrologiam prodiderunt et augu-
 ratum et aruspiciam: quae cum per se falsa sint, tamen ipsi
 auctores malorum sic ea gubernant, sic temperant, ut uera
 6 credantur. ipsi etiam magicae artis praestigias ad circum- 15
 scribendos oculos reppererunt — illorum adspiratione fit ut
 7 quod sit, non esse et quod non sit, esse uideatur —, ipsi
 neecyomantias, ipsi sortes et oracula, ut mentes hominum per
 ambiguos exitus mentita diuinatione deludant. in templis uero
 et sacrificiis omnibus praesentes adsunt et prodigiis quibusdam 20
 fallacibus editis ad miraculum praesentium sic homines cir-
 cumueniunt, ut inesse numen simulacris et imaginibus credant.
 8 inrepunt etiam corporibus ut spiritus tenues uitiatisque mem-
 bris morbos conciunt, quos sacrificiis uotisque placati post-
 modum relaxent, somnia inmittunt aut plane terrores, ut ipsi 25

INSTITUTIONES 2—5] II 14, 12. 5—8] II 16, 3. 5. 15. 8—
 12] II 16, 9 s. 12—15] II 16, 1 s. 15—17] II 14, 10. 17 s.] II 16, 1.
 18 s.] II 14, 6 (et—temperare); 16, 2. 19—22] II 16, 10. 23—697, 2] II
 14, 14; 16, 14 prodigiis—uenerationem.

T] 1 daemona *Inst.* II 14, 9 praedicabat T 2 adherent T 5 hi Pf,
 his T 8 constitui T 9 aut Pf, haut T amiserant *Heum*, amiserunt T
 10 spemque *Heum*, et spem *Buen* 11 premium T 12 cf. auguratio *Inst.*
II 16, 1 14 auctores T 15 praestigias T circumscribendos Pf, circum-
 scribendas T 16 *distinxit locum et post* illorum *add.* enim *Da*, Pf *ora-*
tione continuata post oracula *add.* inuenerunt 18 necromantias Pf,
 cf. *Inst.* II 16, 1 19 diuinitate *Inst.* II 16, 2 deluderent *Da*, sed
 cf. pag. 695, 20 habeant 20 praesentes T 24 placati Pf, placatis T
 25 plena terroris *Da*

rogentur, aut quorum exitus respondeant ueritati, ut ueneratio- f.19^a
nem sui augeant. nonnumquam etiam in sacrilegos edunt ali- 9
quid ultionis, ut quisquis uiderit, timidior ac religiosior fiat. sic
fraudibus suis obdlexerunt humano generi tenebras, ut oppressa
5 ueritate summi ac singularis dei nomen in obliuionem ueniret.

24 (29). Sed dicet quispiam: cur ergo uerus ille deus pa- 1
titur haec fieri ac non potius malos uel summouet uel extinguit?
cur uero ipse daemoniarchen a principio fecit, ut esset qui
cuncta corrumperet, cuncta disperderet? dicam breuiter cur 2
10 hunc talem esse uoluerit. quaero utrumne uirtus bonum sit
an malum. negari non potest, quin bonum. si bonum est
uirtus, malum est igitur e contrario uitium. si uitium ex eo 3
malum est, quia uirtutem inpugnat, et uirtus ex eo bonum
est, quia uitium affligit, ergo non potest uirtus sine uitio
15 consistere et si uitium sustuleris, uirtutis merita tollentur.
nec enim potest ulla fieri sine hoste uictoria. ita fit ut bonum
sine malo esse non possit. uidit hoc Chrysippus uir acris 4
ingenii | de prouidentia disserens eosque stultitiae redarguit, f.19^b
qui bonum quidem a deo factum putant, malum autem negant.
20 huius sententiam interpretatus est A. Gellius in libris Noctium 5
Atticarum sic dicens: quibus non uidetur mundus dei et
hominum causa institutus neque res humanae prou-
identia gubernari, graui se argumento uti putant, cum
ita dicunt: 'si esset prouidentia, nulla essent mala.'
25 nihil enim minus aiunt prouidentiae congruere quam
in eo mundo quem propter homines fecisse dicatur,

INSTITUTIONES 2 s.] II 16, 11 (sacrilegos). 3—5] II 16, 9 s. 20.
6—17] II 17, 1. 8 daemoniarchen] II 14, 6. 9 s.] cf. § 1 loci post
II 8, 6 in codd. RSg additi. 17—698, 19] locus non est in Instit.

AUCTORES §5—9] Gell. VII (VI) I; cf. Chrysippea ed. Gercke frg. 26.

EXPILATORES c. 24] hoc capite uidetur usus esse is qui locum
ad Inst. II 8, 6 (pag. 130, 5) exhibitum composuit; cf. Prolegomena.

T] 3 firt T 5 uenerit Da probante erudito Brit. pag. 416 6 dicet
uel dicat Da, cf. Inst. II 17, 1, dicit T 7 ac non Da, an T, nec Heum
8 ipse Da, ipsi T, ipsum eruditus Brit. pag. 416 daemoni. archen T
9 brebiter T 10 quero T 17 chrisippus T 20 interpraetatus T
agellius T 21 locus quibus—quem propter (26) deest in codd. Gellii
24 essent T 26 quem propter Da, propter quem T

6 tantam uim esse aerumnarum et malorum. ad ea Chrysippus cum in libro περὶ προνοίας quarto dissereret, 'nihil prorsus' inquit 'istis insulsius qui opinantur
7 bona esse potuisse, si non essent itidem mala. nam cum bona malis contraria sint, utraque necesse est op- 5
posita esse inter se et quasi mutuo aduersoque fulta
nisu consistere: nullum adeo contrarium est sine con-
8 trario altero. quo enim pacto iustitiae sensus esse
posset, nisi essent iniuriae, aut quid aliud iustitia est
f.20^a quam iniustitiae priuatio? quid item fortitudo | intel- 10
legi potest nisi ex ignauiae adpositione, quid continen-
tia nisi ex intemperantia? quo item modo prudentia
9 esset, nisi foret contraria imprudentia? proinde inquit
'homines stulti cur non hoc etiam desiderant, ut ueritas
sit et non sit mendacium? namque itidem sunt bona 15
et mala, felicitas et inopportunitas, uoluptas et dolor.
alterum enim ex altero, sicut Plato ait, uerticibus
inter se contrariis deligatum: si tuleris unum, abs-
10 tuleris utrumque.' uides ergo, id quod saepe dixi, bonum
et malum ita sibi esse conexas, ut alterum sine altero constare 20
11 non possit. summa igitur prudentia deus materiam uirtutis

INSTITUTIONES 17—19] cf. § 4 loci post II 8, 6 additi. 19—699, 2 (quod saepe dixi)] II 17, 1; III 29, 13—20; V 7, 3—10; 22, 11—17. VI 3, 4 passim; 5, 12; 15, 5—9; 22, 2 s.; VII 4, 12; 5, 7 ss.

AUCTORES 17] Phaed. 60 B.

T] 1 ad] aduersus Gell. crisippus T 3 nihil—insulsius] nihil est prorsus istis, inquit, insubidius Gell. 4 itidem cum Gellio Pf et eruditus Brit. pag. 416 conl. infra 15, ibidem T 5 necessum Gell. 6 esse inter se] inter sese Gell. aduerso quaeque Gell. 11 posset Gell. adpositione T cum optimis codd. Gellii, oppositione codd. recent., cf. 5 opposita 12 intemperantiae Gell., intemperantia T 13 foret e Gellio Da, forte T contra Gell. 15 namque Pf, namquae T 16 infortunitas Gell. dolor et uoluptas Gell. 17 sicuti Gell. 18 tuleris Lact. et Gell.; abstuleris uel sustuleris Dielsius ap. Gerckium; abstuleris a Gellio scriptum fuisse conicias conlato etiam loco de ira 13, 14 inuicem sibi alterutra (sc. bonum et malum) conexas sunt, ut sublato alterutro utrumque sit tolli necesse et uerbis § 4 loci post Inst. II 8, 6 (cf. adnot. nostram s. u. EPITOME ad pag. 130, 5) in codd. RSg additi ut alterum si tollas, utrumque sustuleris et loco pag. 697, 15

in malis posuit: quae idcirco fecit, ut nobis constitueret agone-
nem, in quo uictores immortalitatis praemio coronaret.

25 (30). Docui, ut opinor, cultus deorum non modo impios, 1
sed etiam uanos esse, uel quod homines fuerint, quorum me-
5 moria post obitum consecrata sit, uel quod simulacra ipsa in-
sensibilia et surda sint, quia sunt ficta de terra, nec oportere
hominem, qui debeat spectare caelestia, terrenis se subiugare, f.20^b
uel quod spiritus qui eas religiones sibi uindicant, incesti et
inpuri sint et ideo dei sententia condemnati ceciderint in
10 terram, nec fas esse in eorum dicionem uenire quibus potior
sis, si deum uerum sequi uelis.

Superest ut quoniam de falsa religione diximus, etiam de 2
falsa sapientia disseramus, quam philosophi profitentur homines
summa quidem doctrina et eloquentia praediti, sed longe a ueri-
15 tate summoti, quia nec deum nec sapientiam dei cognouerunt.
qui licet sint arguti ac disert, tamen quia humana est eorum 3
sapientia, etiam cum his congregari non uerebor, ut appareat a
ueritate mendacium, a caelestibus terrena facile posse superari.
quid sit philosophia hoc modo definiunt: philosophia est amor 4
20 uel studium sapientiae. (si amor est sapientiae,) non est ergo
ipsa sapientia, quia necesse est aliud esse quod amat, aliud quod
amatur. si studium est sapientiae, ne sic quidem philosophia
sapientia est. sapientia enim res est ipsa quae quaeritur, studium
uero quod quaerit. ipsa igitur definitio uel nominis | significatio f.21^a
5
25 declarat philosophiam non esse ipsam sapientiam. dicam ne
studium quidem esse sapientiae quo sapientia non comprehen-
ditur. quis enim studere dicatur ei rei quam nullo modo
possit attingere? qui medicinae aut grammaticae aut ora- 6

INSTITUTIONES 3—11] cf. II 17, 12. 3—5] II 17, 6. 5—
7] II 17, 8 s. 8—11] II 17, 10 s. 12—18] III 2, 1; 1, 5—8. 13—16.
19—700, 9] III 2, 3 s. 7—10.

T] 5 quot T 10 malim potentior, cf. Inst. II 17, 11 14 filosofi T
15 sapientiam Pf, sapientia T 19 utroque loco philosophia T 20 si amor est
sapientiae add. eruditus Brit. pag. 417 21 alt. aliud sic T nesic T
filosofia T 23 enim Pf, autem T; eadem uocabula permutantur
pag. 311, 6; 380, 19; 466, 13 queritur T 24 querit T 25 filosofiam T

toriae studet, studiosus eius artis quam discit dici potest: ubi didicit, iam medicus, iam grammaticus, iam orator dicitur. sic oportuit et studiosos sapientiae, postquam didicissent, sapientes nominari. cum autem studiosi sapientiae quamdiu uiuant uocentur, apparet illud studium non esse quo ad ipsam rem quae studio petitur non potest perueniri; nisi forte qui ad finem usque uitae ut sapiant student, apud inferos sapientes erunt. omni autem studio subiacet finis. non est igitur id studium rectum quod non habet finem.

1 26 (31). Praeterea duo sunt quae cadere in philosophiam uidentur, scientia et opinatio: quae si auferantur, tota philosophia corrui. atquin utrumque philosophiae ipsi philosophorum principes ademerunt. scientiam Socrates, opinionem sustulit Zeno, uideamus an recte. sapientia est, ut Cicero definiuit, diuinarum et humanarum rerum scientia. quae definitio si uera est, non cadit in hominem sapientia.

3 quis enim mortalium hoc sibi possit adsumere, ut diuina et humana scire se profiteatur? humana omitto: quae quamquam cum diuinis conexa sunt, tamen quia sunt hominis, concedamus ut homo illa scire possit. diuina certe per se scire non potest, quia homo est: qui autem scit illa, diuinus sit necesse est ac propterea deus. homo autem nec diuinus nec deus est. non potest igitur per (se) scire homo diuina. nemo ergo sapiens nisi deus aut certe is homo quem deus docuit.

5 illi autem quia nec dii sunt nec a deo docti, sapientes ergo id est diuinarum et humanarum rerum scientes esse non possunt. recte igitur a Socrate atque Academicis scientia sublata est. opinatio quoque non congruit sapienti: id enim

INSTITUTIONES 4—9] cf. III 16, 7 s. 10 s.] III 3, 1. 11—13 (philosophorum principes)] III 4, 2. 13 s.] III 3, 7; 4, 1. 14—16] III 13, 9 s. 17—28] cf. III 3, 15 s. 28—701, 4] III 4, 1 s. (—sublata est) 11 s. 28 s. id—ignorat] III 3, 8.

AUCTORES 14 s. Cicero] cf. ad Inst. III 13, 10.

T] 5 uiuunt Heum quo eruditus Brit. pag. 417, quod T 8 omni Pf, omnia T 9 id T 10 filosofiam T 11 filosofia T 12 adquin T filosofiae T filosoforum T 13 socrates sic T oponationem T 23 se add. Da 24 his T 27 adque T

quisque opinatur quod ignorat. opinari autem scire te quod ignores, temeritas ac stultitia est. recte igitur | opinatio a f.22^a Zenone sublata est. si ergo scientia in homine nulla est et opinatio esse non debet, philosophia radicitus amputatur.

- 5 27 (32). Huc accedit quod non est uniformis, sed diuisa in 1
sectas et in multas discrepantesque sententias dissipata statum
non habet. cum enim singulae alias omnes inpugnent et ad-
fligant nec sit aliqua ex iis quae non iudicio ceterarum stul-
titiae condemnentur, utique discordantibus membris corpus omne
10 philosophiae ad interitum deducitur. hinc Academia post- 2
modum nata est. nam cum uiderent eius sectae principes
omnem philosophiam philosophis inuicem oppugnantibus esse
subuersam, susceperunt aduersus omnes bellum, ut omnia
omnium dissoluerent, nihil ipsi adserentes nisi unum, nihil
15 sciri posse. ita sublata scientia philosophiam ueterem sub- 3
ruerunt. sed ne ipsi quidem philosophorum nomen retinuerunt
qui ignorantiam fatebantur, quia nescire omnia non modo phi-
losophi, sed ne hominis quidem sit. ita <fit ut> philosophi 4
quia nihil munimenti habent, mutuis se uulneribus extinguant | f.22^b
20 et ipsa tota philosophia suis se armis consumat ac finiat. at 5
enim sola physice labat. quid? illa moralis num aliqua fir-
mitate subnixata est? uideamus an philosophi in hac saltem
parte consentiant, quae ad uitae statum pertinet.

- 28 (33). Quod sit in uita summum bonum quaeri necesse 1
25 est, ut ad illud uita omnis et actiones nostrae derigantur.
cum de hominis summo bono quaeritur, tale constitui debet,
primum ut id ad hominem solum pertineat, deinde ut animi

INSTITUTIONES 5—10. 18—20] III 4, 3 s. 9 s. 10—18] III 4,
11—5, 8. 20 s. at—labat] III 6, 5 s. 21—23] III 7, 1—5. 24 s.] III 7, 6.
24—702, 1] III 9, 1. 26 s.] III 8, 3.

T] 4 filosofia T 7 singule T 9 utiquae T 10 filosofae T academia
(c in ras. ex d) T 12 filosofiam T filosofis T (se) inuicem Da,
sed cf. Inst. III 4, 9 13 susceperunt Pf, subreperunt T 15 filosofiam T
16 filosoforum T 17 philosophi T, item 18 18 fit ut addidi, Buen
necesse est post extinguant add. 19 extinguunt . . consumit ac finit eruditus
Brit. pag. 417; cf. Inst. III 4, 10 19 munimenti Pf, monimenti T
20 filosofia T at] ad T 21 fysice T 22 philosophi T 26 queritur T

- 2 sit proprium, postremo ut uirtute quaeratur. uideamus ergo
an summum bonum quod philosophi determinant tale sit, ut
nec mutum animal nec corpus attingat nec possit sine uirtute
3 conquiri. Aristippus Cyrenaicae sectae conditor, qui summum
bonum esse censuit corporis uoluptatem, de numero philoso- 5
phorum deque coetu hominum propellendus est, quia se pe-
4 cudi conparauit. Hieronymi summum bonum est nihil dolere,
Diodori, dolere desinere. sed (et) ceterae animantes dolorem
fugiant et cum non dolent aut dolere desinunt, gaudent.]
f.23^a quid igitur homini dabitur eximium, si bonum eius summum 10
5 commune cum beluis iudicatur? Zeno summum bonum pu-
tauit cum natura congruenter uiuere. at haec definitio gene-
ralis est. omnes enim animantes cum natura congruenter
6 uiuunt et est sua cuique natura. Epicurus animi adseruit
uoluptatem. quid est uoluptas animi nisi gaudium, quo ple- 15
rumque luxuriat animus ac relaxatur uel ad lusum uel ad
risum? sed hoc bonum etiam muta contingit, quae cum pa-
bulis saturata sunt, in gaudium et lasciuiam resoluuntur.
7 Dinomachus et Callipho honestam uoluptatem probauerunt, sed
aut idem dixerunt quod Epicurus, ut corporis sit uoluptas in- 20
honestas, aut si corporis uoluptates alias turpes, alias honestas
putauerunt, iam non est summum bonum quod corpori adscri-
8 bitur. Peripatetici ex bonis animi et corporis et fortunae
summum bonum conflant. animi bona probari possunt. sed
si auxilio indigent ad complendam beatitudinem, utique inbe- 25
f.23^b cilla sunt. | corporis uero atque fortunae non sunt in hominis
potestatem nec iam summum bonum est quod aut corpori aut

INSTITUTIONES 1—4] cf. III 9, 2 s. 4—7 Aristippus] III 7,
7; 8, 6—10. 7—11 Hieronymi, Diodori] III 7, 7; 8, 13 s.; 10, 1 s. 11—
14 Zeno] III 7, 8; 8, 20—23. 14 s. Epicurus] III 7, 7; 8, 5. 15—18]
III 10, 1 s. 19—23 Dinomachus et Callipho] III 7, 7; cf. III 8, 15.
23—703, 3 Peripatetici] III 7, 7; 8, 16—19.

T] 1 uirtute Pf, uirtutem T queratur T 2 filosofi T 4 cyrinaicae T
5 filosoforum T 6 quia Pf, qui T 8 dolere Pf, dolore T et add.
Heum cetera T 11 ueluis (corr. m. 2) T 12 ad T 19 callipho T
23 fortune T 25 inbeccilla T 26 adque T fortunae (bona) Heum
27 potestate Pf

extra positis adsignatur, quia et pecudes attingit hoc duplex bonum, quibus opus est, ut et bene ualeant et uictu non indigeant. Stoici aliquanto melius sensisse creduntur, qui summum bonum uirtutem esse dixerunt. sed uirtus non potest
 5 esse summum bonum, quoniam si malorum laborumque tolerantia est, beata per se non est, sed efficere ac procreare summum bonum debet, quia perueniri ad illud sine difficultate ac labore maximo non potest. at uero Aristoteles longe a ratione aberrauit, qui honestatem uirtuti copulauit: quasi ali-
 10 quando uirtus aut ab honestate secerni aut turpitudini possit adiungi. Herillus Pyrrhonius scientiam fecit summum bonum. 11 haec quidem et hominis et animi solius est, sed potest sine uirtute contingere. nec enim beatus putandus est qui uel auditu aliquid didicerit uel parua lectione cognouerit, nec est
 15 summi boni definitio, | quia potest esse aut rerum malarum f.24^a aut certe inutilium scientia. et si sit bonarum et utilium 12 quam labore sis adsecutus, summum tamen bonum non est, quia non propter se expetitur scientia, sed propter aliud. nam idcirco artes discuntur, ut sint nobis aut uictui aut gloriae
 20 aut etiam uoluptati: quae utique summa bona esse non possunt. ergo ne in ethica quidem philosophi regulam tenent, 13 quandoquidem in ipso cardine, id est in ea disputatione qua uita formatur, inter se pugnant. nec enim possunt paria esse 14 aut similia praecepta, cum alii forment ad uoluptatem, alii ad honestatem, alii uero ad naturam, alii ad scientiam, alii ad
 25 quaerendas, alii ad fugiendas opes, alii ad nihil dolendum, alii ad patientiam malorum: in quibus omnibus, sicut superius ostendi, a ratione declinant, quia deum nesciunt.

27 superius] § 3 ss.

INSTITUTIONES 3—8 Stoici] III 7, 8; 8, 32—37; 11, 9. 8—11 Aristoteles] III 7, 8; 8, 38—42. 11 (Herillus)—21] III 7, 8; c. 8, 24—31. 21—27] III 7.

T] 6 ac *Da et eruditus Brit. pag. 417 conl. Inst. III 8, 32*, aut *T 8 at]* ad *T 11 Herillus Da, Eryllus T 14* aliquid *T parua]* priua *Da*, praeuia aut propria *eruditus Brit. pag. 418*, plura *Buen*, sed nihil mutandum est 16 in *utilium T 18* nam—discuntur—*in ras. T 20* utiquae *T 21* ethica *T* filosofi *T 24* precepta *T* quattuor primis locis ali (corr. m. 2) *T 25* ad querendas *T*

1 29 (34). Videamus nunc quod [quid sit summum bonum] sit
propositum sapienti summum bonum. ad iustitiam nasci homines
f.24^b non modo litterae sacrae docent, uerum etiam idem ipsi philo-
2 sophi nonnumquam fatentur. Cicero sic ait: sed omnium quae
in hominum doctorum disputatione uersantur, nihil est 3
profecto praestabilius quam plane intellegi nos ad
iustitiam esse natos. est hoc uerissimum. nec enim ad
scelus nascimur, cum simus animal sociale atque commune.
3 ferae ad saeuitiam gignuntur: aliter enim nequeunt quam
praeda et sanguine uictitare. eadem tamen, etsi ultima fames 10
urgueat, nihilominus generis sui animalibus parcunt. idem
4 faciunt et aues quas aliarum uisceribus pasci necesse est. quanto
magis hominem, qui cum homine et commercio linguae et
communione sensus copulatus est, parcere homini oportet eum-
5 que diligere! haec est enim iustitia. sed quoniam soli ho- 15
mini sapientia data est, ut deum intellegat, et haec sola ho-
minis mutorumque distantia est, duobus officiis obstricta est
ipsa iustitia: unum deo debet ut patri, alterum homini uelut
6 fratri; ab eodem enim deo geniti sumus. merito ergo ac
f.25^a recte dictum est sapientiam esse | diuinarum et huma- 20
narum rerum scientiam. oportet enim scire nos quid deo,
quid homini debeamus, deo scilicet religionem, homini cari-

INSTITUTIONES c. 29] cf. III 11 s.; VI 9—12. 1 s.] III 9, 1
(— bonum). 2—7] VI 25, 8 s. 8 (cum—commune)] VI 10, 9 s.; cf.
17, 21. 9—12] haec non sunt in Instit. 12—19] cf. III 9, 19. 15—
705, 2] cf. III 12, 28 s. 20 s.] III 13, 10. 21 s. (quid deo—religionem)]
III 9, 11. 13. 17. 19; 10, 1. 14. 22—705, 1 (quid homini—caritatem)] cf.
III 9, 19.

AUCTORES 4] de legg. I 10, 28. 20] cf. ad pag. 700, 14.

T] 1 quid sit summum bonum *notationem argumenti e margine in-*
latam eiecit Thilo, cf. etiam Inst. III 9, 3 quod esset—constitutum et III
8, 2; quid sit summum bonum, quod sit propositum sapienti summum bo-
num Pf, quid sit summum bonum, quod sit propositum sapienti Da 3 filo-
sophi T 5 hominum doctorum recepi ex Inst. VI 25, 9 et Cic., doctorum
hominum (sic) T 6 praestabilius T 8 adque T 10 eadem eru-
ditus Brit. pag. 418, eandem (n in ras. ex e uel s m. 2?) T, eandem Pf
12 aliorum cum Pf edd., non recte 20 sapientiam Pf, sapientia T

tatem. sed illud superius sapientiae, hoc posterius uirtutis est
et utrumque iustitia comprehendit. si ergo constat ad iusti- 7
tiam nasci hominem, necesse est iustum malis esse subiectum,
ut uirtutem qua est praeditus in usu habeat; uirtus enim ma-
6 lorum sustinentia est. uoluptates fugiet ut malum; opes con- 8
temnet, quia fragiles sunt, et si habuerit, dilargietur, ut mi-
seros seruet; honores non appetet, quia sunt breues et caduei;
iniuriam nulli faciet, si fuerit passus, non retribuet, et diri-
pientem sua non persequetur. nefas enim iudicabit hominem 9
10 laedere et si quis extiterit qui cogat desciscere a deo, nec
cruciatum nec mortem recusabit. ita fiet ut eum necesse sit
et inopem et humilem et in contumeliis aut etiam cruciatibus
uiuere.

30 (35). Quis igitur erit fructus iustitiae atque uirtutis, si 1
15 nihil habebit in uita nisi malum? quodsi uirtus, quae bona
omnia terrena | contemnit, mala uniuersa sapientissime perfert f. 25^b
ipsamque mortem pro officio suscipit, sine praemio esse non
potest, quid superest nisi <ut> merces eius immortalitas sola
sit? nam si cadit in hominem beata uita, ut philosophi 2
20 uolunt in eo solo non dissidentes, cadit ergo et immortalitas.
id enim solum beatum est quod incorruptum, id solum in-
corruptum quod aeternum. immortalitas ergo est summum 3
bonum, quia et hominis et animi et uirtutis est tantum. ad
hanc dirigimur, ad hanc capiendam nati sumus. ideo nobis 4
25 deus uirtutem iustitiamque proponit, ut aeternum illud prae-
mium nostris laboribus adsequamur. de ipsa uero inmor-

INSTITUTIONES 2—5] VI 25, 8 s., cf. VI 9, 22; III 11, 9 (quia
uis—posita est). 5—13] III 11, 7 s. 12—14; cf. VI 10—12; 17, 5—10.
14—19] III 11, 9—16; 12, 7—8. 19—22] III 12, 10—18. 23 s. tan-
tum—sumus] III 12, 19—25. 24—26] III 12, 25—27. 26 s. de—dissere-
mus] III 13, 1—3.

TJ 6 et Pf, at T 9 iudicabit Pf, iudicauit T 10 ledere T 14 ad-
que T 16 *malim* patientissime cum Da, cf. tamen Buen 17 premio T
18 ut add. Da 19 si cadit in hominem Pf, sic ait in homine T
beata T²⁷ filosofi T 23 *distinxit* Da, Buen confert Inst. VII 8, 1,
adde III 9, 1; est. tantum Pf 25 proponitur (alt. t in ras. ex r ? m. 2) T
premium T 26 immortalitate Heum, non mortalitate T; cf. pag. 212, 13;
608, 23 s.

- 5 talitate suo loco disseremus. restat λογική philosophia, quae
ad beatam (uitam) nihil confert. sapientia enim non in ser-
6 monis ornatu, sed in corde atque sensu (est). quodsi et phy-
sica superuacua est et haec logica, in ethica uero, quae sola
necessaria est, philosophi errauerunt, qui summum bonum 3
f.26^a nullo modo inuenire potuerunt, | inanis igitur et inutilis omnis
philosophia reperitur, quae nec rationem hominis comprehen-
dere nec officium potuit munusque complere.
- 1 31 (36). Quoniam de philosophia dixi breuiter, nunc etiam
de philosophis pauca dicam. Epicuri doctrina haec est in- 10
primis, nullam esse prouidentiam, et idem deos esse non ab-
2 nit: utrumque contra rationem. sed si sunt dii, est igitur
prouidentia. aliter enim deus intellegi non potest, cuius est
proprium prouidere. nihil inquit curat. ergo non modo hu-
3 mana, sed ne caelestia quidem curat. quomodo igitur aut 15
unde esse illum adfirmas? exclusa enim prouidentia cura-
que diuina consequens erat, ut non esse omnino deum diceres.
nunc eum uerbo reliquisti, re sustulisti. unde ergo rerum na-
4 tura est, si deus nihil curat? semina inquit sunt minuta,
quae nec uideri nec tangi possunt, quorum coitu for- 20
5 tuito et orta sunt omnia et semper oriuntur. si nec
uidentur nec ulla corporis parte sentiuntur, unde esse illa
f.26^b scire potuisti? deinde si sunt, qua mente conueniunt, | ut ali-
quid efficiant? si sunt leuia, cohaerere non possunt, si ha-
mata et angulata, ergo secabilia sunt. hami enim et anguli 25

1 suo loco] c. 64 s.

INSTITUTIONES 1—3] III 13, 4 s. 3—8] III 13, 6 s. 9 s.]
III 17, 1. 10 s.] III 17, 16. 14 nihil—curat] III 17, 4. 18 nunc—
sustulisti] hoc non est in Instit., cf. tamen III 17, 39 haec—docet. 18—
707, 1] III 17, 21—27.

AUCTORES 18 nunc—sustulisti] Cic. de nat. deor. I 30, 85.

T] 1 ΛΟΓΙΚΗ T filosofia T 2 uitam add. Pf sapientia T 3 ad-
que T est add. Buen conl. Inst. III 13, 5, consistit Pf fysica T
4 ΛΟΓΙΚΑ T hetica T que T 5 filosofi T quia Da 7 filosofia T
repperitur T 9 filosofia T breuiter T 10 filosofis T 11 et] at
Heum 15 necaēlesia (c exp. et del.) T 16 exclusa T 23 si* (c er.) T
24 coherere T

extant et possunt amputari. sed haec delira et inutilia.
 quid quod idem animas extinguibiles facit? quem refellunt 6
 non modo philosophi omnes et publica persuasio, uerum etiam
 responsa uatum, carmina Sibyllarum, ipsae denique diuinae
 5 uoces prophetarum, ut mirum sit extitisse unum Epicurum qui
 cum pecoribus ac beluis sortem hominis aequaret. quid 7
 Pythagoras, qui primus est philosophus nominatus, qui animas
 quidem immortales esse (dixit), in alia tamen corpora uel pecu-
 dum uel auium uel bestiarum commeare? non satius fu- 8
 10 erat eas cum suis corporibus extingui quam sic ad aliena dam-
 nari, satius, omnino non esse quam post hominis formam
 uel suam uel canem uiuere? et homo ineptus ut fidem dicto 9
 adderet, se ipsum Troiano bello Euphorbum fuisse dixit, quo
 occiso in alias figuras animalium transisse, postremo Pytha-
 15 goram factum. o felicem, cui soli tanta memoria concessa 10
 est, uel potius infelicem, cui translato in pecudem non licuit
 nescire quid fuerit! atque utinam solus delirasset! inuenit
 etiam qui crederent et quidem (non) indoctos homines, ad
 quos stultitiae transiret hereditas.

20 32 (37). Post hunc Socrates philosophiae tenuit principatum 1
 sapientissimus etiam oraculo dictus, quia se fatebatur unum
 scire, quod nihil sciret. cuius oraculi auctoritate apstinere 2
 se physicos oportebat, ne aut quaererent ea quae scire non
 poterant aut scire se putarent quae ignorabant. uideamus 3

INSTITUTIONES 2 quid—facit] III 17, 30—43. 4 s. ipsae—
 prophetarum] III 19, 3. 6—9] III 18, 1—3. 12 suam uel canem] cf. III 8, 9.
 12—17] III 18, 15—17. 17—19] III 19, 19 sed uidelicet—commeare.
 20—708, 1] III 20, 1 s. 22—24] III 20, 5—8. 23 physicos] cf. III 21, 1.

AUCTORES 12 suam—uiuere] cf. Horat. epist. I 2, 26.

T] 1 inutilia] anilia uel futilia *eruditus Brit. pag. 22, futilia etiam*
Buen 3 filosofi *T* 5 profetarum *T* 6 ueluis (corr. m. 2) *T* equa-
 ret *T* 7 filosofus *T* 8 dixit *addidi conl. Inst. III 19, 19, statuit post*
commeare add. Pf; quid? Pythagoras . . . nominatus, (uoluit) . . . com-
 meare. *Da* 9 nonne *Pf* 13 euphorbum *T* 14 postremo *Da*, post rem *T*
 17 adque *T* delirasset *Pf*, deliberasset *T*; *nolui* delirasset. (set), cf.
pag. 462, 5 s. 18 non *add. Buen*, inter doctos *Da*, doctos *Heum* ad *T*
 20 filosofiae *T* 22 auctoritate *T* 23 fysicos *T* quererent *T* ea
 quae *Pf*, eaq. *T*

tamen an sapientissimus Socrates, sicut Pythius praedicauit, usurpabat hoc saepe prouerbium, quod supra nos esset, nihil ad nos pertinere. iam excessit sententiae suae terminos. nam qui unum se scire dicebat, aliud inuenit quod tamquam sciens
 4 diceret, sed id frustra. nam et deus, qui utique supra nos 5
 est, quaerendus est et religio suscipienda, quae sola nos discernit a beluis: quam quidem Socrates non modo repudiavit,
 f. 27^b uerum etiam derisit per anserem canemque iurando: | quasi
 uero per Aesculapium non posset, cui uouerat gallum. en sapientis uiri sacrificium! et quia eum prosecare ipse non potuit,
 5 amicos moriturus orauit, ut post se soluerent uotum, scilicet ne apud inferos uelut debitor teneretur. hic profecto et
 pronuntiauit quod nihil scierit et probauit.

- 1 33 (38). Huius auditor Plato, quem deum philosophorum
 Tullius nominat, qui solus omnium sic philosophatus est, ut 15
 ad ueritatem propius accederet, tamen quia deum ignorauit,
 in multis ita lapsus est, ut nemo deterius errauerit, inprimis
 quod in libris ciuilibus omnia omnibus uoluit esse communia.
- 2 de patrimoniis tolerabile est, licet sit iniustum: nec enim aut
 obesse cuiquam debet, si sua industria plus habet, aut prod- 20
 esse, si sua culpa minus. sed, ut dixi, potest aliquo modo
 ferri. etiamne coniuges, etiamne liberi communes erunt?
- 3 non erit sanguinis ulla distinctio nec genus certum nec familiae
 nec cognationes nec adfinitates, sed sicut in gregibus pecudum
 confusa et indiscreta omnia, nulla erit in uiris conti- 25

INSTITUTIONES 2 s.] III 20, 10. 7 quam—repudiavit] III 20, 12 sed nimirum—seruiendum. 8—13] III 20, 15—17. 14—709, 4] III 21, 2—10.

AUCTORES 14—709, 7] locum ad Ciceronis de rep. librum IV rettulit Maius, sed cf. Halmium ad Cic. IV, V 5 et Addenda nostra ad III 21 (pag. 248). 14] de nat. deor. II 12, 32.

T] 1 an (a in ras. m. 1?) T sicut] sit, ut Heum 2 sepe (, add. m. 2?) T esset nihil ad nos s. l. add. al. m. antiqua (cf. ad pag. 677, 18) T 3 scientiae Da 6 querendus T et Pf, ut T 7 ueluis T repudiavit Pf, repudiabit T 10 prosecare Da, prosecrare T; cf. Inst. III 20, 16 11 post] pro Da 12 tene're'tur (re add. m. 1?) T 13 probauit Pf, probabit T 14 filosoforum T 15 filosofatus T 20 prodesse T 23 neq (c add. m. 1?) T

nentia, nulla in feminis pudicitia. quis esse in utrisque amor 4
 coniugal^{is} potest, in quibus non est certus aut proprius affec- f.28^a
 tus? quis erit in patrem pius, ignorans unde sit natus? quis
 filium diligit, quem putabit alienum? quin etiam feminis 5
 curiam reseravit, militiam et magistratus et imperia permisit.
 quanta erit infelicitas urbis illius, in qua uirorum officia mu-
 lieres occupabunt! sed haec alias latius. Zeno Stoicorum 6
 magister, qui uirtutem laudat, misericordiam, quae summa est
 uirtus, tamquam morbum animi amputandum iudicauit: quae
 10 et deo cara est et hominibus necessaria. quis est enim qui 7
 aliquo in malo constitutus nolit esse miserabilis ac non desi-
 deret auxilia succurrentium? qui ad opem ferendam non nisi
 misericordiae adfectu excitantur. hanc ille licet humanitatem, 8
 licet pietatem uocet, non rem, sed nomen inmutat. hic est
 15 adfectus qui soli homini datus est, ut inbecillitatem nostram
 mutuis adiumentis leuaremus: quem qui tollit, ad uitam nos
 redigit beluarum. nam quod dicit paria esse peccata, ex 9
 eadem immanitate est qua misericordiam ueluti | morbum in- f.28^b
 sectatur. qui enim nullam facit differentiam delictorum, aut
 20 leuia magnis suppliciis adficienda censet, quod est crudelis
 iudicis, aut graui^a paruⁱs, quod est d'ssoluti. utrumque rei
 publicae incommodum: si enim sunt in scelera leuiter pu- 10
 niantur, audacia malis crescet ad facinora maiora, et si leuib^{us}
 delictis poena grauior inrogetur, multi ciues, quoniam nemo
 25 esse sine delicto potest, in periculum uenient, qui correpti
 possent esse meliores.

34 (39). Illa uero leuia, sed ex eadem uanitate nascuntur: 1
 Xenophanes orbem lunae decem et octo partibus dixit esse
 maiorem quam haec nostra sit terra; itaque intra sinum eius

INSTITUTIONES 4—7] III 22, 10 s. 7 haec (§ 1—5) alias] sc.
 Inst. III 21. 22. 7—17] III 23, 8—10. 10—13] VI 10, 11. 13—17] VI
 10, 2—4. 17—26] haec non sunt in Inst. 27—710, 2] III 23, 12 s.

T] 4 putabit Pf, putauit T 5 reseravit Da, reseruauit T 6 malim
 felicitas 8 misericordiam quae Pf, misericordiamq. T 12 succurrentium,
 qui Da, succurrentiumq. T, succurrentium quae Pf 13 adfectu Pf,
 adfectus T hunc eruditus Brit. pag. 419 15 inbecillitatem T 20 su-
 plicis T 29 itaque] atque eruditus Brit. pag. 420

1 aliam terram contineri, quae ab hominibus et omnis generis
 2 animalibus incolatur. de antipodis quoque sine risu nec
 audiri nec dici potest, adseritur tamen quasi aliquid serium,
 ut credamus esse homines qui uestigiis nostris habeant aduersa
 uestigia. tolerabilius Anaxagoras delirauit, qui nigram niuem 5
 3 dixit. quorundam non modo dicta, sed etiam facta ridenda
 4 sunt. De[m]ocritus agrum suum a patre sibi relictum deseruit
 et pascua publica fieri passus est. Diogenes cum choro canum
 suorum, qui uirtutem illam summam et exactam rerum omnium
 contemptum profitetur, mendicare uictum maluit quam honesto 10
 5 labore conquirere aut habere ullam rem familiarem. certe
 uita sapientis exemplum esse uiuendi ceteris debet. si horum
 6 sapientiam omnes imitentur, quomodo stabunt ciuitates? sed
 forsitan idem Cynici exemplum uerecundiae praebere potuerunt,
 qui palam cum coniugibus suis cubitauerunt. nescio quam 15
 7 possent uirtutem defendere qui pudorem sustulerunt. non
 melior his Aristippus, qui credo ut amiculæ suae Laidi pla-
 ceret, Cyrenaicam instituit disciplinam, qua summi boni finem
 in uoluptate corporis conlocauit, ne aut peccatis auctoritas
 8 aut uitii doctrina deesset. an illi fortiores magis sunt pro- 20
 bandi, qui ut mortem contempsisse dicerentur, uoluntariam
 9 necem sibi intulerunt, Zeno Empedocles Chrysippus Cleanthes
 Democritus et hos imitatus Cato, nec scierunt homicidii crimine
 teneri secundum ius legemque diuinam eum qui se interfecerit?
 10 deus enim nos in hoc domicilium carnis induxit, ille nobis 25
 f.29^b temporale corporis habitaculum dedit, ut incolamus quamdiu
 idem uoluerit. nefas igitur habendum est sine dei iussu uelle
 11 migrare. non est ergo uis adhibenda naturae: scit ille quem-
 admodum opus suum resoluat. cui operi si quis manus impias

INSTITUTIONES 2—5] III 24. 5 s. (Anaxagoras)] III 23, 11.
 7 s.] III 23, 4. 8—11] cf. III 23, 1. 13—16] III 15, 20 s. 17—
 20] III 15, 15. 19. 20—711, 6] III 18, 5—10.

T] 3 aliquit T 4 habeant Heum, habent T 6 quorundam Pf
 10 contemptum Pf, contentu T, quod defendit Da profitentur eruditus
 Brit. pag. 420 16 an possint? Thilo non] num eruditus Brit.
 pag. 420 21 ut Pf, et T 28 emigrare Heum athibenda T

adhibuerit ac diuini opificii uincla dirruperit, deum conatur ef-
fugere, cuius sententiam nec uiuus quisquam nec mortuus po-
terit euadere. scelerati ergo et nefarii quos superius nomi- 12
naui, qui etiam docuerunt quas causas habere debeat mors
5 uoluntaria, ut parum sit sceleris quod homicidae in semet
ipsos extiterunt, nisi ad hoc nefas et alios erudirent.

35 (40). Innumerabilia sunt philosophorum dicta factaque 1
quibus eorum insipientia redargui possit. itaque quoniam
cuncta enumerare non possumus, pauca suffecerint. satis 2
10 est intellegi philosophos neque iustitiae, quam ignorant, neque
uirtutis, quam mentiuntur, esse doctores. quid enim doceant
qui suam saepe ignorantiam confitentur? mitto Socraten, 3
cuius est nota sententia. Anaxagoras omnia circumfusa tenebris
esse pronuntiat, Empedocles angustas ad inueniendam ueri-
15 tatem sensuum semitas esse. Democritus | in profundo quodam ⁴
puteo demersam ueritatem iacere testatur, quam quia nusquam f. 30^a
reperiunt, idcirco adfirmant neminem adhuc extitisse sapientem.
quoniam igitur nulla est, (ut) apud Platonem Socrates dicit, 5
humana sapientia, sequamur ergo diuinam deoque gratias
20 agamus, qui eam nobis et reuelauit et tradidit, ac nobis gratul-
emur, quod ueritatem ac sapientiam caelesti beneficio tenemus,
quam tot ingeniis, tot aetatibus requisitam philosophia[m] num-
(quam) potuit inuenire.

36 (41). Nunc, quoniam falsam religionem, quae est in 1
25 deorum cultibus, et falsam sapientiam, quae est in philosophia,

INSTITUTIONES 7—16] III 28, 10—13. 10 s. neque—doctores]
III 29, 19. 12 s. (Socraten)] III 28, 17. 16 s.] III 28, 14—22. 18—
23] III 30, 1—8; cf. IV 1, 12 (—comprehendi). 18] Platonis locus non
est in Instit. 24—712, 2] III 30, 9 s.

AUCTORES 18] Apolog. 23 A.

T] 1 dirruperit T 2 uiuus (u add. m. 2?) T 5 homicidae T^{ac},
tert. i del. m. 2? 7 filosofoꝝ T 10 filosofos T 13 nota Pf,
mota T 17 repperiunt T 18 ut add. Heum 19 humana sapientia
Pf, humanam sapientiam** (dō er.) T 20 reuelauit Pf, rebelabit T
22 philosophia numquam (uel non) Da, filosofiam num T; philosophiam
nemo Pf, philosophorum nullus (aut nemo) eruditus Brit. pag. 24 s.,
philosophia num potuit inuenire? ibid. in adnot. B(urmannus mai.), idem
Buen; cf. Inst. III 30, 7 25 philosophia Buen, filosofis T

refutauimus, ad ueram religionem sapientiamque ueniamus.
 et quidem coniuncte, quia cohaerent, de utraque dicendum est.
 2 nam deum uere colere, id est nec aliud quidquam [quam] sa-
 3 pientia[m]. ille enim summus et conditor rerum deus, qui
 hominem uelut simulacrum suum fecit, idecirco utique soli ex
 omnibus animalibus rationem dedit, ut honorem sibi tamquam
 patri et (timorem) tamquam domino referret et hac pietate
 atque obsequio immortalitatis praemium mereretur. hoc est
 4 uerum diuinumque mysterium. illis autem, quia uera non
 i. 30^b sunt, nulla concordia: | neque in philosophia sacra celebrantur 10
 neque in sacris philosophia tractatur, et ideo falsa religio
 est, quia non habet sapientiam, ideo falsa sapientia, quia non
 5 habet religionem. ubi autem utraque coniuncta sunt, ibi
 esse ueritatem necesse est, ut si quaeratur ipsa ueritas quid
 sit, recte dici possit aut sapiens religio aut religiosa sapientia. 15
 1 37 (42). Dicam nunc quid sit uel sapiens religio uel sa-
 pientia religiosa. deus in principio antequam mundum insti-
 tueret, de aeternitatis suae fonte deque diuino ac perenni spi-
 ritu suo filium sibi ipse progenuit incorruptum fidelem, uirtuti
 2 ac maiestati patriae respondentem. hic est uirtus, hic ratio, 20
 hic sermo dei, hic sapientia. hoc opifex, ut Hermes ait,
 et consiliatore, ut Sibylla, [et] praeclaram et mirabilem
 3 huius mundi fabricam machinatus est. denique ex omnibus
 angelis, quos idem deus de suis spiritibus figurauit, solus in
 consortium summae potestatis adscitus est, solus deus nuncu- 25

INSTITUTIONES 2 s. et quidem—dicendum est] IV 3, 10.
 2—15] IV 3, 3—10; 4, 1—4. 16 s.] IV 5, 1; 10, 4 quid—uersari.
 17—20] IV 6, 1. 20 ratio . . sapientia] IV 9, 1. 21 sermo] IV 8, 6.
 21—23] IV 6, 9. 23—713, 1] IV 6, 2.

AUCTORES 21 Hermes] cf. ad Inst. IV 6, 9. 22 Sibylla] VIII
 264 (σὺμβούλον).

T] 1 aduer*am (s. er.) T 2 coniunctae T coherent T 3 quam
 eiecit et sapientia scr. eruditus Brit. pag. 420 conl. Inst. IV 3, 10
 6 sibi (et) Heum 7 timorem add. Buen conl. Inst. IV 4, 1 s. 8 ad-
 que T 9 an (in) illis? an uerae? 10 an neque enim? filosofia T,
 idem 11 12 sapientiam (ante quia) T 14 queratur T 15 nece (n
 del. et corr. m. 2) T 20 respondentem T² 22 sybilla T et eiecit
 eruditus Brit. pag. 421; cf. pag. 714, 10

patus. omnia enim per ipsum et sine ipso nihil. de- 4
 nique Plato de primo ac secundo deo non plane ut philosophus,
 sed ut uates locutus est, fortasse in hoc Trismegistum secu- f.31*
 tus. cuius uerba de Graecis conuersa subieci: dominus et 5
 5 factor uniuersorum, quem deum uocare existimaui-
 mus, secundum fecit deum uisibilem et sensibilem. sensi-
 bilem autem dico non quod ipse sensum accipiat, sed
 quod in sensum mittat et uisum. cum ergo hunc fe-
 cisset primum et solum et unum, optimus ei apparuit
 10 et plenissimus omnium bonorum. Sibylla (Erythraea) 6
 quoque deum dicit ducem omnium a deo factum, et alia
 deum dei filium esse noscendum, sicut ea quae in libris
 posui exempla declarant. hunc prophetae diuino spiritu pleni 7
 praedicauerunt. quorum praecipue Solomon in libro Sapientiae,
 15 item pater eius caelestium scriptor hymnorum, ambo clarissimi
 reges, qui Troiani belli tempora CLXXX annis antecesserunt,
 hunc ex deo natum esse testantur. huius nomen nulli est 8
 notum nisi ipsi et patri, sicut docet Iohannes in Reuelatione.
 Hermes ait non posse nomen eius mortali ore proferri.
 20 ab hominibus tamen duobus uocabulis nuncupatur, Iesus, quod 9
 est saluator, et Christus, quod est rex: saluator ideo, quia est
 sanatio et salus omnium qui per eum credunt in deum,

INSTITUTIONES 1] IV 8, 16. 2] hic de Platone locus non est
 in Instit. 3—10] IV 6, 4. 10—13] IV 6, 5. 13 (prophetae)] IV 6, 3.
 14 s. Solomon] IV 6, 6—8. 14—16] IV 8, 13 s. (—hymnorum). 17 s.
 (huius—patri) 19 s. (Hermes)] IV 7, 2. 3 (σὺ—λαλῆθῆναι). 17 s.] locus
 non est in Instit. 20—714, 3] IV 7, 4—8; 12, 6 (Iesus—saluator). 9.

AUCTORES 1] Io. 1, 3. 2 Plato—locutus est] secundum inter-
 pretationem illam locorum Epinom. 986 C καὶ τὰς—δυνατά et Ps.-Platon.
 epistul. VI 323 C s. ταύτην τὴν ἐπιστολὴν—εὐδαίμωνων, quae est ap. Euseb.
 praepar. euang. XI c. XV 7 s.; cf. Iustinum apolog. I pag. 92 E—93 C
 uerba ἐξίσταν αὐτὸν ἐν τῷ παντί ut Platonis (cf. Tim. 36 B s.) explicantem.
 4] cf. ad Inst. IV 6, 4. 10 Sibylla] frg. I 6. 11 alia] VIII 329. 17]
 Apocal. 19, 12. 19 Hermes] cf. ad Inst. IV 7, 3.

TJ 1 ipsum et ipso suspecta ut ex Vulg.; cf. ad Inst. IV 8, 16 2 filo-
 sopus *T* 4 grecis *T* ad hunc locum cf. Inst. IV 6, 4 5 uocare *Da*
conl. καλεῖν *Inst.*, uocari *T* 10 sybilla *T* Erythraea addidi, cf. *Inst.*
IV 6, 5 13 profetae *T* 14 precipuae *T* 15 caelestium *T* scribtor *T*
 17 est *Da*, esse *T*

Christus ideo, quia ipse de caelo in saeculi huius consum-
f.31^b matione uenturus est, ut iudicet mundum et resurrectione
mortuorum facta regnum sibi constituat aeternum.

- 1 38 (43). Sed ne qua forte sit aput te haesitatio, cur eum
qui ante mundum ex deo natus sit Iesum <Christum> appel- 5
lamus, qui ante annos CCC natus ex homine est, rationem
2 tibi breuiter exponam. idem est dei et hominis filius. bis
enim natus est: primum de deo in spiritu ante ortum mundi,
postmodum in carne ex homine Augusto imperante. cuius
rei praeclarum et grande mysterium est, in quo et salus ho- 10
3 minum et religio summi dei et omnis ueritas continetur. nam
cum primum scelerati atque impii deorum cultus per insidias
daemonum inrepserunt, tum penes solos Hebraeos religio dei
mansit, qui tamen non lege aliqua, sed traditum sibi per suc-
cessionem cultum patrio more tenuerunt usque ad id tempus, 15
quo de Aegypto exierunt Moyse duce primo omnium prophe-
tarum, per quem illis lex est a deo inposita. hi, qui Iudaei
sunt postmodum nominati, seruierunt igitur deo uinculis legis
4 obstricti. sed idem paulatim ad profanos ritus aberrantes
f.32^a alienos deos susceperunt et derelicto patrio cultu insensibilibus | 20
5 simulacris immolauerunt. propterea deus prophetas ad eos
misit diuino spiritu adimpletos, qui illis peccata exprobrarent
et paenitentiam indicarent, qui secuturam ultionem minarentur
ac denuntiarent futurum, si in isdem delictis perseuerassent,
ut alium mitteret nouae legis latorem, ut ingrato populo ab 25
hereditate summo aliam sibi plebem fideliozem de exteris
6 gentibus congregaret. illi autem non modo perseuerarunt,
uerum etiam eos ipsos qui mittebantur interfecerunt. itaque

INSTITUTIONES 7—9] IV 8, 1 s. 11—13] II 16. 13—17]
IV 10, 5 s. 17 s. (Iudaei)] IV 10, 14. 19—21] IV 10, 11 s. 21—27]
IV 11, 1 s. 27 s.] IV 11, 3. 28—715, 3] IV 11, 7.

TJ 4 hesitatio T 5 Christum add. Pf, cf. c. 37, 9 appellemus Pf
7 breuiter T 9 carnei T ^{uirg} homine (hom del. et corr. m. 2) T 10 pre-
clarum T 12 adque T 13 hebreos T 16 prophetarum T 17 in-
posita, iique (, qui cum T, sed om. ii Pf)—nominati. Pf et Da hñ (h aut
add. aut renouauit m. 2) T 20 insensibilibus T² 21 profetas T 22 ex-
probarent (r er.) sic T 23 penitentiam T 25 noue T ut] et Pf

damnavit eos ob haec facinora nec adiecit ulterius prophetas
mittere ad populum contumacem, sed filium suum misit, ut
gentes universas ad gratiam dei conuocaret. nec illos tamen 7
licet impios et ingratos ab spe salutis exclusit, set ad ipsos
5 potissimum misit, ut si forte paruissent, non amitterent quod
acceperant, si autem deum suum non suscepissent, tum here-
dibus abdicatis gentes in adoptionem uenirent. iussit igitur 8
eum summus pater descendere in terram et humanum corpus
induere, ut subiectus passionibus carnis uirtutem ac patientiam
10 non solum uerbis, sed etiam factis doceret. renatus est ergo 9
ex uirgine sine patre tamquam homo, ut quemadmodum in
prima natiuitate | spiritali creatus [est] ex solo deo sanctus f.32^b
spiritus factus est, sic in secunda carnali ex sola matre genitus
caro sancta fieret, ut per eum caro, quae subiecta peccato
15 fuerat, ab interitu liberaretur.

39 (44). Haec sic futura, ut exposui, prophetae ante prae- 1
dixerant. apud Solomonem ita scriptum est: infirmatus 2
est uterus uirginis et accepit fetum, et grauata est et
facta est in multa miseratione mater uirgo. apud 3
20 Esaiam sic: ecce uirgo accipiet in uterum et pariet fi-
lium, et uocabitis nomen eius Emmanuel, quod signi-
ficat 'nobiscum deus'. fuit enim nobiscum in terra, cum in-
duit carnem, et nihilominus deus fuit in homine et homo in
deo. utrumque autem eum fuisse a prophetis ante praedictum 4
25 est. quod deus fuerit, Esaias ita dicit: adorabunt te et
in te precabuntur: quoniam in te deus est, et nos

INSTITUTIONES 3—12] IV 11, 14^e 12, 1; 13, 1. 8 humanum
corpus] IV 12, 7. 10—15] IV 13, 2—6; 25, 3 s. 17—19] IV 12, 3.
19—21] IV 12, 4. 21 s.] IV 12, 7 Emmanuel—deus. 22—25] IV 13, 5 s.
25—716, 3] IV 13, 7.

AUCTORES 1 s.] cf. Luc. 20, 10—13. 17] cf. ad Inst. IV 12, 3.
20] Is. 7, 14. 25] Is. 45, 14—16.

T] 1 profetas T adiecit] cf. *Addenda* 12 est cecit Da 16 pro-
fetae T predixerant T 17 scriptum T 20 esaiam Pf 24 eum Da,
dñm T profetis T predictum T 25 quod T esaias T 26 prae-
cabuntur T post deus est ex Inst. IV 13, 7 et non est alius deus
(rectius fort. deus alius) praeter te. tu enim deus es (sic fort., non es
deus scribere debebam loco Inst.) add. Da

- nesciebamus, deus Israhel. confundentur et reuer-
buntur omnes qui aduersantur tibi, et cadent in con-
fessionem. item Hieremias: hic deus noster est et non
deputabitur alius absque illo, qui inuenit omnem uiam
prudentialiae et dedit eam Iacob puero suo et Israel di-
lecto sibi. post haec in terris uisus est et cum homi-
nibus conuersatus est. item quod homo fuerit, idem |
Hieremias dicit: et homo est et quis cognouit eum?
Esaias quoque sic tradit: et mittet eis dominus hominem,
qui saluabit eos et iudicans sanabit eos. item Moyses
ipse in Numeris: orietur stella ex Iacob et exurget homo
ex Israhel. idcirco igitur cum deus esset, suscepit carnem,
ut inter deum et hominem medius factus hominem ad deum
magisterio suo superata morte perduceret.
- 1 40 (45). Diximus de natiuitate, nunc de uirtute operibusque
dicamus. quae cum magna inter homines ac mirabilia faceret,
uidentes illa Iudaei magica potentia fieri putabant ignorantes
ea omnia quae fiebant ab eo praedicta esse a prophetis.
- 2 aegros et uario morborum genere languentes non medella ali-
qua, sed ui ac potestate uerbi sui protinus roborabat, debiles
resanabat, claudos ad gressum erigebat, caecis uisum restituebat,
mutis eloquium dabat, surdos inauribat, pollutos maculatosque
purgabat, furiatu daemouum incursu mentem propriam repo-
nebat, mortuos aut iam sepultos ad uitam lucemque reuocabat.
- 3 idem quinque milia hominum quinque panibus et duobus pi-
scibus saturauit. idem supra mare ambulauit. | idem in tem-
pestate praecepit uento ut conquiesceret, statimque tranquillitas
facta est. quae omnia et in prophetarum libris et in carmi-

INSTITUTIONES 3—7] IV 13, 8. 7—12] IV 13, 10. 12—
14] IV 13, 4. 15—18] IV 15, 1. 4. 12. 19—24] IV 15, 6—11. 25—
717, 1] IV 15, 13—15.

AUCTORES 3 Hieremias] Baruch 3, 36—38. 8] Hier. 17, 9.
9] Is. 19, 20. 11] Num. 24, 17.

T] 1 nesciebamus T post Israhel addendum uid. saluator ex Inst.
reberebuntur T 5 israhel T 9 esaias T 17 uidentes T 18 pro-
phetis T 19 egros T 20 debiles T 24 aut] et Da 26 super Heum,
cf. etiam Buen 28 profetarum T

nibus Sibyllinis praedicta inuenimus. ob haec miracula cum 4
ad eum magna concurreret multitudo et, ut erat, dei filium et
a deo missum crederet, repleti inuidia sacerdotes ac principes
Iudaeorum, simul ira concitati, quod eorum peccata et iniusti-
5 tiam coarguebat, coierunt, ut eum occiderent. quod futurum 5
ante annos mille paulo amplius Salomon in Sapientia pronun-
tiauerat his uerbis: circumueniamus iustum, quoniam
insuauis est nobis et exprobrat nobis peccata legis.
promittit scientiam dei se habere et filium dei se no-
10 minat. factus est nobis in traductionem cogitationum
nostrarum, grauis est nobis etiam ad uidendum, quo-
niam dissimilis est aliis uita illius et mutatae sunt
uiae illius. tamquam nugaces aestimati sumus ab
illo, continet se a uiis nostris quasi ab inmunditiis
15 et praeferat nouissima iustorum et gloriatur patrem
dominum. uideamus ergo si sermones illius ueri sunt,
et temptemus quae euentura sunt illi. contumelia et
tormenta interrogemus eum, et sciamus reuerentiam
illius et probemus patientiam illius. morte turpis-f.34^a
20 sima condemnemus eum. haec cogitauerunt, et er-
rauerunt: excaecauit enim illos stultitia eorum et
nescierunt sacramenta dei. harum igitur litterarum im- 6
memores quas legebant incitauerunt populum tamquam ad-
uersus impium, ut eum comprehensum ad iudicium ducerent
25 mortemque eius impiis uocibus flagitarent. intentabant autem 7
pro crimine id ipsum, quod se dei filium diceret et quod legem
solueret curando homines in sabbato, quam ille se non soluere,
sed implere dicebat. cumque Pontius Pilatus, qui tum legatus 8

INSTITUTIONES 1—5] IV 16, 5. 12. 5—22] IV 16, 7—10.
22—24] IV 16, 17; 18, 1 s. 24 (comprehensum). 28—718, 8] IV 18, 4—9.
25—27] IV 17, 1 s.; 18, 4 (obicientes).

AUCTORES 6] Sap. 2, 12—17. 19—22.

TJ 8 exprobrat Pf, exprobat T 13 estimati T 14 illo T cum 'Vulg.',
eo Lactantium scripsisse existimo, cf. Inst. IV 16, 8 uis Pf ex Inst. ibid.,
uiris T 15 praeferat Pf ex Inst., preferet T 18 ad tormenta cf. Inst.
21 excaecauit T stultitia Pf, stultia T eorum T cum 'Vulg.', ipsorum
Lactantium scripsisse existimo, cf. ad loc. Instit. 25 intemabant T

in Syriam iudicabat, perspiceret causam illam ad officium Romani iudicis non pertinere, misit eum ad Herodem tetrarcham permisitque Iudaeis, ut ipsi legis suae disceptatores essent. qui accepta sceleris potestate adfixerunt eum cruci. sed prius flagellis et palmis uerberauerunt, spinis coronarunt, faciem con-
 9 haec nulla uox eius audita est. tunc carnifices sortiti de tunica eius et pallio suspenderunt patibulo atque adfixerunt, cum postridie pascha id est festum diem suum celebraturi essent.
 10 quod facinus prodigia secuta sunt, ut intellegerent | nefas quod 10
 f.34^b admiserant. eodem namque momento quo spiritum posuit et terrae motus magnus et deliquium solis fuit, ut in noctem dies uerteretur.

- 1 41 (46). Quae omnia prophetae sic futura esse praedixerant. Esaias ita dicit: non sum contumax neque contradico: 15
 dorsum meum <posui> ad flagella et maxillas meas ad palmas, faciem autem meam non auerti a foeditate sputorum. idem de silentio: sicut ouis ad immolandum adductus est et sicut agnus coram tendentibus sine
 2 uoce, sic non aperuit os suum. item Daud in psalmo 20
 XXXIII: congregata sunt in me flagella et ignoraue-
 runt, dissoluti sunt nec compuncti sunt: temptauerunt me et striderunt super me dentibus suis. idem de cibo et potu <in psalmo> LXVIII: et dederunt in escam meam
 3 fel et in siti mea potum mihi dederunt acetum. item 25

INSTITUTIONES 9] hoc non est in Inst., cf. tamen IV 10, 18. 10-13] IV 19, 2. 14-18] IV 18, 13. 18-20] IV 18, 16. 20-23] IV 18, 14. 23-25] IV 18, 18. 25-719, 4] IV 18, 30.

AUCTORES 15] Is. 50, 5 s. 18] Is. 53, 7. 20] Ps. 34, 15 s. 24] Ps. 68, 22.

TJ 1 Syria Pf 4 adfixerunt Buen conl. Inst. IV 18, 7, addixerunt T 8 suspenderunt (eum) Pf adque T adfixerunt T 9 postpridie T 11 namquae T 12 terra (a exp. et del.) T 13 uerteretur Pf, uerte[tur] T 14 profetae T predixerant T 15 esaias T 16 posui add. Pf ex Inst. IV 18, 13 19 est Pf ex Inst., sum T 21 in] super codd. Inst. IV 18, 14 ex Vulg., ut uid. 23 post me fort. et deriserunt derisum excidit, cf. ad loc. Inst. super suspectum, cf. ad loc. Inst. 24 in add. Fritschius, psalmo add. Pf 25 an idem?

de cruce Christi: effoderunt manus meas et pedes meos,
dinumerauerunt omnia ossa mea: ipsi autem contem-
plati sunt et uiderunt me, diuiserunt uestimenta mea
sibi et super uestem meam sortem miserunt. Moyses 4
5 in Deuteronomio: et erit pendens uita tua ante oculos
tuos, et timebis die et nocte et non credes uitae tuae. f.35
item in Numeris: non quasi homo dominus suspenditur
neque quasi filius hominis minas patitur. item Zacha- 5
rias: et intuebuntur in me, quem transfixerunt. de
10 solis obscuratione Amos ita dicit: in illo die, dicit domi-
nus, occidet sol meridie et obtenebrabitur dies lucis:
et conuertam dies festos uestros in luctum et can-
tica uestra in lamentationem. item Hieremias de ciui- 6
tate Hierosolyma, in qua passus est: et subiuit sol ei, cum
15 adhuc medius dies esset, contusa est et maledicta:
reliquos eorum in gladium dabo. nec frustra haec dicta 7
sunt, siquidem post breue tempus imperator Vespasianus Iu-
daeos debellauit et terras eorum ferro ignique depopulatus est,
obsessos fame subegit, Hierosolymam euertit, captiuos trium-
20 phauit, ceteris qui reliqui fuerunt terris suis interdixit, ne
quando iis ad solum patrium reuerti liceret. quae a deo 8
propter illam Christi crucem facta sunt, ut hoc in scripturis
eorum Solomon ante testatus sit dicens: et erit Israhel in

INSTITUTIONES 4—8] IV 18, 29. 8—13] IV 19, 3. 13—
16] IV 19, 4. 16—21] IV 21, 2(a sed et futura)—5. 21—720, 8] IV
18, 32 s.

AUCTORES 1] Ps. 21, 17—19. 4] Deuter. 28, 66. 7] Num.
23, 19. 8] Zach. 12, 10. 10] Am. 8, 9 s. 13] Ier. 15, 9. 23] III (I)
Reg. 9, 7—9.

T] 1 post Christi fort. in psalmo XXI excidit effoderunt Da ex
Inst. IV 18, 30, et foderunt T 3 ante diuiserunt uidetur et addendum,
cf. Inst. 6 et (ante nocte) suspectum ut ex Vulg., ac Inst. 7 an idem?
cf. Inst. IV 18, 29 dñs T 8 minas Pf ex Inst. IV 18, 29, minans T
zaccharias T 9 trāfixerunt sic T 10 in] et erit in Inst. IV 19, 3
13 lamentationem Pf ex Inst., lamentatione T 15 confusa Da conl.
Inst. IV 19, 4, sed cf. eum locum 16 dabo] dabo in conspectu inimi-
micorum eorum Inst. 17 brebe T tempus T uespasianus T 19 trium-
fauit T 22 scribitur T 23 Solomon Da, solomoni T, defendit cru-
ditus Brit. pag. 26; cf. Inst. IV 18, 32 sit] est Heum

perditionem et in inproperium populo. et domus haec
 erit deserta, et omnis qui transiet per illam admira-
 f.35^b bitur et dicet: propter | quam rem deus fecit terrae
 huic et huic domui haec mala? et dicent: quia dere-
 liquerunt dominum deum suum et persecuti sunt re- 5
 gem suum dilectissimum deo et cruciauerunt illum in
 humilitate magna: pro(pter) hoc inportauit illis deus
 9 mala haec. quid enim non mererentur qui dominum, qui
 ad salutem ipsorum uenerat, peremerunt?
 1 42 (47). Post haec detractum patibulo corpus monumento 10
 condiderunt. uerum tertio die ante lucem terrae motu facto
 ac reuoluto lapide quo sepulcrum clausuerant resurrexit. in
 2 sepulcro autem nihil nisi exuiuae corporis sunt repertae. ipsum
 uero resurrecturum die tertio iam olim prophetae fuerant prae-
 locuti. Daud in psalmo XV: non derelinques animam 15
 meam ad inferos nec dabis sanctum tuum uidere cor-
 ruptionem. item Osee: hic filius meus sapiens, propter
 quod nunc non resistet in contributione filiorum
 suorum: et de manu inferorum eruam eum. ubi est
 iudicium tuum, mors, ubi est aculeus tuus? idem rur- 20
 3 sus: uiuificabit nos post biduum die tertio. profectus
 igitur in Galilaeam post resurrectionem discipulos suos rursus
 f.36^a quos | metus in fugam uerterat congregauit datisque mandatis
 quae obseruari uellet et ordinata euangelii praedicatione per
 totum orbem inspirauit in eos spiritum sanctum ac dedit eis 25

INSTITUTIONES 8 s.] IV 16, 17 ut—adaenerat. 10—13] IV
 19, 6 s. 13—17] IV 19, 8. 17—21] IV 19, 9. 21—721, 3] IV 20, 1;
 21, 1 s. (—confirmari).

AUCTORES 15] Ps. 15, 10. 17] Os. 13, 13 s. 20] Os. 6, 3.

T] 4 domui haec Pf ex Inst. IV 18, 32, domihaec (ih in ras. ex u ?
 m. 1?) T derelinquerunt sic T, reliquerunt Lactantium scripsisse exi-
 stimo, cf. Inst. IV 18, 33 7 propter Da ex Inst., pro T 9 salutem Pf,
 salute T 11 terre T 14 profetae T 16 nec T cum Vulg., neque Lac-
 tantium scripsisse existimo, cf. Inst. IV 19, 8 corruptionem T cum Vulg.,
 interitum Lactantium scripsisse existimo, cf. Inst. 20 ubi fort. aut ubi
 scribendum, cf. Inst. IV 19, 9 21 uiuificabit Pf ex Inst. IV 19, 9, uiui-
 ficauit T 22 galileam T 23 mandatis quae Pf, mandatisq. T 24 euan-
 geliū T²

potestatem mirabilia faciendi, ut in salutem hominum tam factis quam uerbis operarentur. ac tum demum quadragesimo die remeavit ad patrem sublatus in nube. hoc Daniel propheta iam pridem ostenderat dicens: uidebam in uisu noctis: 4
 5 et ecce in nubibus caeli ut filius hominis ueniens et usque ad anticum dierum peruenit. et qui adsistebant, obtulerunt eum: et datum est ei regnum et honor et imperium, et omnes populi tribus linguae seruiant ei, et potestas eius aeterna, quae numquam transibit
 10 et regnum eius non corrumpetur. item Dauid in psalmo 5 CVIII: dixit dominus domino meo: sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos subpedaneum pedum tuorum.

43 (48). Cum igitur ad dexteram dei sedeat calcaturus inimicos suos qui eum cruciauerunt, quando ad iudicandum orbem uenerit, apparet nullam spem reliquam esse Iudaeis, | nisi con- f. 36^b
 uersi ad poenitentiam et a sanguine quo se polluerunt abluti sperare in eum coeperint quem necauerunt. ideo sic dicit 2
 Hesdra: hoc pascha saluator noster est et refugium
 20 nostrum. cogitate et ascendat in cor uestrum, quoniam habemus humiliare eum in signo: et post haec sperabimus in eum. exheredatos autem esse Iudaeos, quia 3

INSTITUTIONES 3—10] IV 12, 12. 10—13] IV 12, 17.
 14—16] IV 12, 21. 16—18] IV 18, 23. 18—22] IV 18, 22. 22—722, 2]
 IV 20, 11.

AUCTORES 4] Dan. 7, 13 s. 11] Ps. 109, 1. 19] cf. ad Inst.
 IV 18, 22.

T] 2 quadragesimo Da ex Inst. IV 21, 1, quinquagesimo T 3 nube scripsi, nubem T; cf. IV 21, 1; de mort. persec. 2, 3 circumuoluit eum procella nubis; Act. Apost. 1, 9 καὶ νεφέλη ἐπέλαβεν αὐτόν profeta T 5 celi (add. m. 2?) T 6 anticum] uetustum scribendum uidetur, cf. ad Inst. IV 12, 12. 16 8 imperium T seruiant ei Pf ex Inst. IV 12, 12, seruiantes T 12 donec T cum Vulg., quoadusque Lactantium scripsisse existimo, cf. ad Inst. IV 12, 17 16 uenerit Pf, uenerat T 17 penitentiam T sanguine Pf, sanguinē T 18 necauerunt Fritzschi; cf. Inst. IV 18, 23, negauerunt T 19 Hesdras Fritzschi, cf. Inst. IV 18, 22 21 humiliare Pf ex Inst., humilare T 22 sperabimus Da ex Inst., sperauimus T

Christum reprobauerunt, et nos, qui sumus ex gentibus, in
 4 eorum locum adoptatos scripturis adprobatur. Hieremias ita
 dicit: dereliqui domum meam, dimisi hereditatem meam
 in manus inimicorum eius. facta est hereditas mea
 mihi sicut leo in silua, dedit ipsa super me uocem 5
 5 suam, idcirco odiui eam. item Malachiel: non est mihi
 uoluntas circa uos, dicit dominus, et sacrificium ac-
 ceptum non habebō ex manibus uestris, quia a solis
 ortu usque ad occasum clarificabitur nomen meum
 6 apud gentes. Esaias quoque sic: uenio colligere omnes 10
 gentes et linguas, et uenient et uidebunt claritatem
 7 meam. idem alio loco ex persona patris ad filium: ego
 dominus deus uocaui te in iustitiam, et tenebo manum
 f.37* tuam et confirmabo te, dedi te in testamentum | ge-
 neris mei, in lucem gentium, aperire oculos caeco- 15
 rum, producere ex uinculis alligatos et de domo car-
 ceris sedentes in tenebris.

- 1 44 (49). Si ergo Iudaei a deo reiecti sunt, sicut sacrarum
 scripturarum fides indicat, gentes autem, sicut uidemus, adscitae
 ac de tenebris huius uitae saecularis deque uinculis daemonum 20
 liberatae, nulla igitur alia spes homini proposita est, nisi ueram
 religionem ueramque sapientiam, quae in Christo est, fuerit se-
 cutus: quem qui ignorat, a ueritate ac deo semper alienus est.
 2 nec sibi de summo deo uel Iudaei uel philosophi blandiantur:
 qui filium non agnouit, nec patrem potuit agnoscere. haec 25
 est sapientia et hoc mysterium summi dei. per illum se deus

INSTITUTIONES 2—6] IV 20, 7. 6—10] IV 11, 8. 10—12]
 IV 11, 10. 12—17] IV 20, 12. 21—23] IV 28, 1 s. 25—723, 13] IV 29.

AUCTORES 3] Ier. 12, 7 s. 6] Mal. 1, 10 s. 10] Is. 66, 18.
 12] Es. 42, 6 s.

T] 2 scribaturis *T* 6 idcirco] ideo *Inst.* IV 20, 7 *cum Vulg.* 7 uo-
 luntas *T* 8 quia] quoniam *Inst.* IV 11, 8, *cf. adn. ad h. l.* 9 ad *T*
ex Vulg. ut uid., in *Lactantium scripsisse existimo, cf. Inst.* 10 eseias *T*
 13 uocaui *Pf.* uocabi *T* 14 dedi] et dedi *Lactantium scripsisse existimo,*
cf. Inst. IV 20, 12 19 scribaturarum *T* 20 secularis *T* 24 filosofi *T*
 26 misterium *T*

et agnoscī et colī uoluit. ideo prophetas ante praemisit qui 3
de aduentu eius praedicarent, ut cum facta essent in eo quae-
cumque praedicata sunt, tunc ab hominibus et dei filius et
deus crederetur. nec tamen sic habendum est, tamquam duo 4
5 sint dī. pater enim ac filius unum sunt. cum enim pater
filium diligit omniaque ei tribuat et filius patri fideliter obse-
quatur nec uelit | quidquam nisi quod pater, non potest utique f.37^b
necessitudo tanta diuelli, ut duo esse dicantur in quibus et
substantia et uoluntas et fides una est. ergo et filius per 5
10 patrem et pater per filium. unus est honos utrique tribuen-
dus tamquam uni deo et ita diuidendus est per duos cultus,
ut diuisio ipsa compage inseparabili uinciatur. neutrum sibi
relinquet qui aut patrem a filio aut filium a patre secernit.

45 (50). Superest respondere etiam iis qui putant incon- 1
15 ueniens fuisse nec habere rationem ut deus mortali corpore
indueretur, ut hominibus subiectus esset, ut contumelias sus-
tineret, cruciatus etiam mortemque pateretur. dicam quod 2
sentio et rem immensam paucis ut potero substringam. qui
aliquid docet, debet, ut opinor, facere ipse quae docet, ut cogat
20 homines optemperare. nam si non fecerit, praeceptis suis fidem
derogabit. exemplis igitur opus est, ut ea quae praeciuntur 3
habeant firmitatem, et si quis contumax extiterit ac dixerit
non posse fieri, praeceptor illum praesenti opere conuincat.
non potest ergo perfecta esse doctrina, cum uerbis tantum | f.38^a
25 traditur, sed tum perfecta est, cum factis adimpletur. Chri- 4
stus itaque cum doctor uirtutis ad homines mitteretur, utique,
ut doctrina eius perfecta esset, et docere et facere debuerat.
sed si corpus hominis non induisset, non posset facere quae

INSTITUTIONES 1 (prophetas)—4] IV 29, 10—12. 4—9] IV
29, 1—4. 8 s. 13. 9—13] IV 29, 13—15. c. 45] IV 22—25; IV 26,
24—27. 14—21] IV 22, 2 s.; 23, 1—7. 21—25] IV 23, 8 s. 22 s. (con-
tumax, praesenti opere)] IV 23, 7; 24, 10 (contumacia—exemplo). 25—
724, 6] IV 23, 10—24, 17; 25, 1.

T] 1 profetas *T* 2 predicarent *T* 5 dī *T* 9 uoluntas *T* 13 re-
linquit *Da* 14 iis *Pf*, is *T* 19 aliquit *T* 21 derogabit *Pf*, dero-
gavit *T* precipiuntur *T* 28 potuisset *Pf*

docebat, id est non irasci, non cupere diuitias, non libidine inflammari, dolorem non timere, mortem contemnere. haec sunt utique uirtutis, set fieri sine carne non possunt. ergo ideo incorporatus est, ut cum uincenda esse carnis desideria doceret, ipse faceret prior, ne quis excusationem de carnis fragilitate praetenderet.

- 1 46 (51). Dicam nunc de sacramento crucis, ne quis forte dicat: 'si suscipienda illi mors fuerat, non utique infamis ac
2 turpis, sed quae haberet aliquid honestatis.' scio equidem multos, dum abhorrent nomen crucis, refugere a ueritate, cum
3 ipse humilem fecit, ut eos liberaret. suscepit ergo id genus mortis quod solet humilibus inrogari, ut omnibus facultas da-
f.38^b retur imitandi. | praeterea cum esset resurrecturus, amputari
4 partem corporis eius fas non erat nec os infringi, quod accidit iis qui capite plectuntur. crux ergo potior fuit, quae resurrectioni corpus integris ossibus reseruauit. his etiam illut
5 accedit, quod passione ac morte suscepta sublimem fieri oportebat. adeo illum crux et re et significatione exaltauit, ut
6 omnibus maiestas eius ac uirtus cum ipsa passione notuerit. nam quod extendit in patibulo manus, utique alas suas in orientem occidentemque porrexit, sub quas uniuersae nationes
7 ab utraque mundi parte ad requiem conuenirent. quantum autem ualeat hoc signum et quid habeat potestatis, in promptu est, cum omnis daemonum cohors hoc signo expellitur ac fugatur. et sicut ipse ante passionem daemones uerbo et inperio proturbabat, sic nunc nomine ac signo passionis eius idem

INSTITUTIONES 7] IV 26, 1. 7—15] IV 26, 29 s. 15—18] IV 26, 31—33 (—redderetur). 18—24] IV 26, 33 (*ab illa quoque*)—36. 24—725, 3] IV 27, 1 s.; V 21, 3—5.

TJ 2 haec *Heum* 3 uirtutis *eruditus Brit. pag. 422* (cf. c. 57, 4), uirtutes T 8 utique Pf, utique T 15 praeterea T 16 accidit ex acceit T 17 fuit quae Pf, fuitq. T 18 reseruauit Pf, reseruabit T 19 accedit Pf, accepit T 25 potestatisin (isi in *ras. ex em*) T promptu Pf, promptum T 26 expellatur ac fugetur *Heum* 28 eius idem *eruditus Brit. pag. 422 conl. Inst. IV 27, 2, eiusdem T*

spiritus inmundi, quando in corpora hominum inreperint, exiguntur, cum extorti et excruciatī ac se daēmonas confitentes uerberanti se deo cedunt. quid ergo sperauerint de suis religionibus cumque sua sapientia | Graeci, cum uideant deos f.39^a
 5 suos, quos eosdem daēmonas esse non negant, per crucem ab hominibus triumphari?

47 (52). Una igitur spes hominibus uitae est, unus portus 1 salutis, unum refugium libertatis, si abiectis quibus tenebantur erroribus aperiant oculos mentis suae deumque cognoscant, in
 10 quo solo domicilium ueritatis est, terrena et de terra ficta contemnant, philosophiam, quae apud deum stultitia est, pro nihilo computent, sed uera sapientia id est religione suscepta fiant immortalitatis heredes. at enim repugnant non tam ue- 2 ritati quam propriae saluti cumque haec audiunt, uelut ali-
 15 quod inexpressibile nefas detestantur. sed ne audire quidem 3 patiuntur, uiolari aures suas sacrilegio putant, si audierint, nec iam maledictis abstinēt, sed quantis possunt uerborum contumeliis insectantur. idemque si potestatem nacti fuerint, uelut
 20 hostes publicos persecuntur, immo etiam plus quam hostes, quorum, cum bello uicti fuerint, aut mors aut seruitus poena est nec ullus post arma deposita cruciatus, quamuis omnia
 pati meruerint qui facere uoluerunt, | et inter mucrones locum f.39^b
 pietas habet. inaudita est crudelitas, cum innocentia nec 4 uictorum hostium condicionem meretur. quae tanta huius furoris est causa? scilicet quia ratione congregi non queunt,
 25 uiolentia premunt, incognita causa tamquam nocentissimos

INSTITUTIONES 3—6] IV 27, 6—15. 5 quos—negant] IV 27, 15 (Homero). 7—13] IV 28, 1 s.; cf. III 30, 3—8. 13—18] V 1, 1. 3—7. 18—726, 8] V 9, 2—8.

AUCTORES 3 uerberanti deo] cf. oraculum Inst. I 7, 10 (pag. 27, 16).

T] 3 caedunt T 4 cumque] omnique Da 6 triumphari T 9 cognoscant T 10 de bis, pr. del. T 11 filosofiam T 12 sed] et Pf 13 ad T 15 ne audient quidem patienter Heum, patienter (uolunt) Buen 18 nacti Pf, acti T 19 publicos (nos) Heum 21 ullus Pf, ullis T 23 habet Da conl. Inst. V 9, 3 (cf. etiam Buen), haberet T, habet. (at) eruditus Brit. pag. 423 24 que T 26 praemunt T

5 damnant, quia constare de ipsa innocentia noluerunt. nec
satis putant, si celeri ac simplici morte moriantur quos irra-
tionabiliter oderunt, sed eos exquisitis cruciatibus lacerant, ut
expleant odium, quod non peccatum aliquod, sed ueritas
parit: quae idcirco male uiuentibus odiosa est, quia aegre 5
ferunt esse aliquos quibus facta eorum placere non possunt.
hos omni modo cupiunt extinguere, ut possint libere sine teste
peccare.

- 1 48 (53). Sed haec facere se dicunt, ut deos suos defendant.
primum, si dii sunt et habent aliquid potestatis ac numinis, 10
defensione hominis patrocinioque non indigent, sed se ipsos
2 utique defendunt. aut quomodo ab iis homo sperare auxilium
potest, si ne suas quidem iniurias possunt uindicare? stultum
f. 40^a igitur et uanum, deorum esse uindices uelle, nisi quod ex eo |
3 magis apparet diffidentia. qui enim patrocinium dei quem 15
colit suscipit, illum esse nihili confitetur: si autem ideo
colit, quia potentem arbitratur, non debet eum uelle defendere
4 a quo ipse est defendendus. nos igitur recte. nam cum isti
defensores falsorum deorum aduersus uerum deum rebelles
nomen eius in nobis persecuntur, nec re nec uerbo repugnamus, 20
sed mites et taciti et patientes perferimus omnia quaecumque
aduersus nos potest crudelitas machinari. habemus enim
fiduciam in deo, a quo expectamus secuturam protinus ultionem.
5 nec est inanis ista fiducia, siquidem eorum omnium qui hoc
facinus ausi sunt miserabiles exitus partim cognouimus, partim 25
uidimus nec ullus habuit impune quod deum laesit, set qui sit
uerus deus qui uerbo discere noluit, supplicio suo didicit.
6 uellem scire, cum inuitos adigunt ad sacrificium, quid secum

INSTITUTIONES 4 s.] V 21, 1. c. 48] V 19, 1—24. 9] V
19, 20 (sed—sacra). 10—18] V 20, 2. 12 s.] V 20, 4. 20—23]
V 20, 10. 22—27] V 23. 28—727, 9] V 20, 5 s. 7 s.

AUCTORES 4 s.] Terent. Andr. I 1, 41.

T] 1 quia *Da conl. Inst. V 1, 5*, qui *T* 5 egre *T* 10 aliquid *Pf*,
aliquod *T* 11 defensione *Pf*, defensionem *T* 16 nihili *Da*, nihilo *T*
24 fudicia (u et i *del. et corr. m. 2*) *T* 25 cognobimus *T* 26 uidimus *Da*,
uidemus *T* lesit *T* 27 suplicio *T*

habeant rationis aut cui praestent quod faciunt. si diis, non est ille cultus nec acceptabile sacrificium quod fit ingratum, quod extorquetur per iniuriam, quod eruitur per dolorem; si 7 autem ipsis quos cogunt, non est utique beneficium quod f. 40^b
 5 quis ne accipiat, etiam mori mauult. si bonum [non] est ad quod me uocas, cur malo inuitas? cur non uerbis, sed uerberibus? cur non ratione, sed cruciatibus corporis? unde apparet malum esse illud ad quod non inlicitis uolentem, sed trahis recusantem. quae stultitia est consulere uelle nolenti? 8
 10 an si aliquis prementibus malis ad mortem confugere cogatur, num potes, si aut gladium extorseris aut laqueum ruperis aut (a) praecipitio retraxeris aut uenenum effuderis, conseruatorem te hominis gloriari, cum ille quem seruasse te putas nec gratias agat et te male secum arbitretur egisse, quod mortem sibi
 15 prohibueris optatam, quod ad finem, quod ad requiem malorum peruenire non siueris? beneficium enim non ex qualitate rei 9 debet, sed ex animo eius qui accipit ponderari. cur pro beneficio imputes quod mihi maleficium est? uis me deos tuos 10 colere, quod ego mihi mortiferum duco? si bonum est, non
 20 inuideo, frui solus bono tuo; non est quod uelis errori meo succurrere quem iudicio ac uoluntate suscepi. si malum, 11
 quid me ad consortium mali rapis? utere sorte tua. ego malo in bono mori quam in malo uiuere. f. 41^a

49 (54). Haec quidem iuste dici possunt. sed quis audiet, 1
 25 cum homines furiosi et inpotentes minui dominationem suam

INSTITUTIONES 1-3] V 19, 22 s. 2 s.] V 19, 6. 5-9] V 19, 11. 5 s.] V 19, 6-8. 6 s.] V 19, 11 (uerbis—uerberibus). 10-16] haec non sunt in Inst. 16-18] V 20, 5 (-recusanti). 18-23] V 12, 3 s. (si uobis—amplectimur); 13, 10 s. 22] Vergilii locus non est in Instit.

AUCTORES 22] Verg. Aen. XII 932.

T] 1 prestant T 5 ne Pf, nec T non elecit Da 9 quae* (e er.) T in margine sinistro notas habet T, quarum prior pars cum extrema margine resecta est; Guil. Schmitzius legit et suppleuit haec (quae stulti) tia est (consulere) uelle nolenti cf. ad pag. 677, 19 10 praementibus T conatur Pf 12 a praecipitio Heum, precipitio T 15 prohibueris sic T 16 siueris Da, sinueris T, quam formam uulgarem esse existimat Georges, lex. lat.⁷ II pag. 2409, sed correctione hac sineris orta uidetur, sineris fortasse Buen 21 uoluntate T

putent, si sit aliquid in rebus humanis liberum? atquin reli-
 2 gio sola est in qua libertas domicilium conlocavit. res est
 enim praeter ceteras uoluntaria nec inponi cuiquam necessitas
 potest, ut colat quod non uult. potest aliquis forsitan simu-
 3 lare, non potest uelle. denique cum metu tormentorum aliqui 5
 aut cruciatibus uicti ad execranda sacrificia consenserint, num-
 quam ultro faciunt quod necessitate fecerunt, sed data rursus
 facultate ac reddita libertate referunt se ad deum eumque pre-
 cibus et lacrimis placant agentes non uoluntatis quam non
 habuerunt, sed necessitatis quam pertulerunt paenitentiam, et 10
 4 uenia satisfaciunt non negatur. quid ergo promouet qui
 corpus inquinat, quando inmutare non potest uoluntatem? at
 enim homines inanis cerebri si quem fortem adegerint libere
 diis suis, incredibili alacritate insolenter exultant et quasi
 f. 41^b 5 hostem | sub iugum miserint, gaudent. si uero aliquis nec 15
 minis nec tormentis territus fidem uitae anteferre maluerit, in
 hunc ingenium suum crudelitas exerit, infanda et intolerabilia
 molitur. et quia sciunt gloriosam esse pro deo mortem et
 hanc nobis esse uictoriam, si superatis tortoribus animam pro
 6 fide ac religione ponamus, et ipsi enituntur ut uincant. non 20
 adficiunt morte, sed excogitant nouos inauditosque cruciatus,
 ut fragilitas uiscerum doloribus cedat, et si non cesserit, diffe-
 runt adhibentque uulneribus curam diligentem, ut crudis ad-
 huc cicatricibus repetita tormenta plus doloris inmittant. et
 (dum) hanc aduersus innocentes carnificinam exercent, pios 25
 utique se et iustos et religiosos putant — talibus enim sacris
 d(ii) eorum delectantur —, illos uero impios et desperatos nun-

INSTITUTIONES 1—5] V 19, 23. 11 (non est—potest). 5—
 12] V 13, 6—10 (—redeant). 12—729, 3] V 11, 11—17. 15—18] V
 9, 12. 21] V 9, 10. 25—729, 3] V 9, 13 s.; 19, 6 s. 17.

T] 1 adquin T 3 preter T uoluntaria T 8 praecibus T 9 placant Pf,
 placat T uoluntatis T 10 penitentiam T 12 uoluntatem T ad T
 13 forte Da et Heum, sed cf. Inst. V 11, 15 21 morte Pf, mortem T,
 in mortem Buen conl. Tac. ann. IV 45 25 dum—exercent Da, exer-
 cent T; exercentes Pf; an cum—exercent? cf. Inst. VI 1, 9 cum ui-
 uere se eqs. 27 dii eorum Da conl. Inst. V 10, 17 et Buen conl. Inst.
 V 11, 18, deorum T

cupant. quae ista est peruersitas, ut qui torquetur innocens 7
desperatus atque impius nominetur, carnifex autem iustus pius-
que dicatur?

50 (55). Sed recte ac merito puniri eos aiunt, qui publicas 1
religiones a maioribus traditas execrantur. quid? si maiores
illi stulti fuerunt | in suscipiendis religionibus uanis, sicut iam f.42^a
supra ostendimus, praescribetur nobis quominus uera et me-
liora sectemur? cur nobis auferimus libertatem et quasi ad- 2
dicti alienis seruimus erroribus? liceat sapere, liceat inquirere
ueritatem. sed tamen, si libet maiorum defendere <religiones>, 3
cur inpune habent Aegyptii, qui pecudes et omnis generis bestias
pro diis colunt? cur de diis ipsis <mimi> aguntur et qui eos
facetius deriserit, honoratur? cur audiuntur philosophi, qui aut
nullos deos esse aiunt aut, si sunt, nihil curare nec humana
15 respicere aut nullam esse omnino quae regat mundum proui-
dentiam disserunt? sed soli ex omnibus impii iudicantur qui 4
deum, qui ueritatem secuntur. quae cum sit eadem iustitia,
eadem sapientia, hanc isti uel impietatis uel stultitiae crimine
infamant nec perspiciunt quid sit quod eos fallat, cum et malo
20 uocabulum boni et bono mali nomen inponunt. plurimi qui- 5
dem philosophorum, sed maxime Plato et Aristoteles de iustitia
multa dixerunt adserentes et extollentes eam summa laude
uirtutem, quod suum cuique tribuat, quod aequitatem in omnibus
seruet: | et cum ceterae uirtutes quasi tacitae sint et intus f.42^b
25 inclusae, solam esse iustitiam quae nec sibi tantum conciliata

7 supra] c. 15 ss.

INSTITUTIONES 4-10] V 19, 3-5. 10-16] V 20, 12-14.
16-20] V 19, 7 s. (- inpiorum). 20-24 (aequitatem). 730, 6-9] V 14, 5
(ut Aristotelen-patronos). 7-13. 15. 19-15, 2; 17, 4 s. 24-730, 2] locus
non est in Instit.

AUCTORES § 5-8] ad Ciceronis de rep. librum III (c. 7) refert
Maius; uerba § 5 certe 'et cum-quam plurimis prosit' inde deriuata esse
ostenditur locis Nonii pag. 373, 24; 299, 30.

T] 2 adque T 4 recte T istulti (i exp. et del.) T 8 et] eruditus
Brit. pag. 28, dubitat tamen pag. 428, sed T 10 religiones add. Da
conl. Inst. V 20, 12 12 mimi add. Da conl. Inst. V 20, 12 13 filo-
sophi T 14 sint Heum 15 prouidentiam Pf, prouidentia T 20 plu-
rimi Heum et Buen, primuli T 21 filosofozum T 23 equitatem T

- nam et iustitia imaginem habet stultitiae, non tamen est stultitia, et malitia imaginem sapientiae, non tamen sapientia est.
- 2(7) sed sicut malitia ista in conseruandis utilitatibus suis intelligens et arguta non sapientia, sed calliditas et astutia est, ita f.44^a et iustitia non debet stultitia, sed innocentia nominari, quia 5 necesse est et iustum esse sapientem et eum qui sit stultus
- 3(8) iniustum. nam neque ratio neque natura ipsa permittit, ut is qui iustus est, sapiens non sit, quoniam iustus nihil utique facit nisi quod rectum et bonum est, prauum et malum semper
- 4(9) fugit. quis autem discernere bonum et malum, prauum et 10 rectum potest nisi qui sapiens fuerit? stultus autem male facit, quia bonum et malum quid sit ignorat, ideo peccat, quia non potest recta et praua discernere. non potest igitur neque
- 5(10) stulto iustitia neque iniusto sapientia conuenire. ergo stultus non est qui nec tabula naufragum nec equo sancium deiecerit, quia 15 se abstinuit a nocendo, quod est peccatum; peccatum autem
- 6(11) uitare sapientis est. sed ut stultus prima facie uideatur, illa res efficit, quod extingui animam cum corpore existimant:
- 7(12) idcirco omne commodum ad hanc uitam referunt. si enim post mortem nihil est, utique stulte facit qui alterius animae 20 parcit cum dispendio suae aut qui alterius lucro magis quam suo consulit. si mors animam delet, danda est opera quo
- f.44^b diutius commodiusque uiuamus: si autem uita | post mortem

INSTITUTIONES 1—14] V 17, 25—28. 14—17] V 17, 10.
20—22. 27. 31. 17—733, 4] V 18, 1—3.

TBP] 1 stultitia est T, est stultitia transposuit B² 2 imaginem] imaginem habet T, imaginē (~ m. 2) P 3 sed om. T militia P¹, corr. m. recentissima in casu extersum restituit P² 4 calliditas] audiditas P et B, cf. Inst. V 17, 32. 33, uel T, uel et P 6 et om. B iustū P¹⁷ 7 ratione T naturā B² 8 est] esset T 10 discernē (n exp. et del.) T 11 poterit edd. qui* (a er.) P 12 & malum in mg. add. P² 13 igitur] ergo T 14 iniusto] iusto T ergo stultus] stultus igitur T 15 equo (a er.) P 17 ut B 18 effecit P aestimant T 19 idcircoq. P² ante omne 4 uel 5 litt. eras. P 20 stultae P² 21 dum (d del.) B 22 consulēt B del& danda (i. e. delectanda corr. m. 1?) P quo diutius B¹, quo iustius B³, quod iustius T, quoduis P; cf. Inst. V 18, 2

superest aeterna et beata, hanc utique corporalem cum omnibus terrae bonis iustus et sapiens contemnet, qui scit quale a deo sit praemium recepturus. teneamus igitur innocentiam, teneamus iustitiam, subeamus imaginem stultitiae, ut ueram sapientiam tenere possimus. et si hominibus ineptum uidetur ac stultum torqueri et mori malle quam libere diis et abire sine noxa, nos tamen omni uirtute omnique patientia fidem deo exhibere nitamur. non mors terreat, non dolor frangat, quominus uigor animi et constantia inconcussa seruetur. stultos uocent, dummodo ipsi stultissimi sint et caeci et hebetes et pecudibus aequales, qui non intellegunt esse mortiferum relicto deo uiuo prosternere se atque adorare terrena, qui nesciunt et illos aeternam poenam manere qui figmenta insensibilia fuerint uenerati et eos qui nec tormenta nec mortem pro cultu et honore ueri dei recusauerint, uitam perpetuam consecuturos. haec est fides summa, haec uera sapientia, haec perfecta iustitia. nihil ad nos adinet quid iudicent stulti aut quid homunculi sentiant: nos iudicium dei expectare debemus, ut eos postmodum qui de nobis iudicauerint indicemus.

53 (58). Dixi de iustitia, quid esset: sequitur ut ostendam quod sit uerum sacrificium dei, qui iustissimus ritus colendi, ne quis arbitretur aut uictimas aut odores aut dona pretiosa

INSTITUTIONES 2—15] V 18, 8—13. 16. 16—19] V 23. c. 53] cf. VI 25. 20 s.] VI 1, 2 (—coli oporteat). 22—734, 5] VI 1, 5 s.; 2, 1 s.

TBP] 1 eterna T 2 bonae (ae in ras. ex is? m. 2) P sapiens (i er.) T contemnet (p er.) P quia (a s. l. add. m. 1?) P edd. scit B¹P, sciēt T, sciēt B³ a deo] ab eo B¹, corr. B² 4 stultitia B 5 et si P² 6 uelle B, sed cf. Inst. V 18, 12 libere diis T, liberā] di se B, liberare di P 7 tam T uirtute (ui er.) T 8 dō P² exhibere B³P, exhibere T alt. non T, nec B, ac nec P 10 sint stultissimi P stultissimi—hebetes] hebetes et caeci B hebetes P² 12 adque T 13 aeternam om. P figmenta B^{ac} 14 uenerati] adorati T morte T cultui T 15 recusauerint] non recusauerunt sic T, recusauerint B³ 16 fides summa] fidiissima (tert. i ras. ex u) B fides om. P haec uera sapientia om. T iustitia om. T, in ras. P 17 adinet om. P quid iudicent om. T aut om. T homunculi B 19 iudicant T 20 dixi de P² iustitiam T, iustitia P² 21 qui] qui sit T 22 odorē P praetiosa BP¹, pr. a exp. P²

- desiderari a deo, a quo si fames, si sitis, si algor, si rerum omnium terrenarum cupiditas abest, non ergo utitur his omnibus quae templis diisque fictilibus inferuntur. sed sicut corporalibus corporalia, sic utique incorporali incorporale sacrificium necessarium est, illis autem quae in usum tribuit homini deus, ipse non indiget, cum omnis terra in ipsius sit potestate: non indiget templo cuius domicilium mundus est, non indiget simulacro qui est et oculis et mente inconprehensibilis, non indiget terrenis luminibus qui solem cum ceteris astris in usum hominis potuit accendere. quid igitur ab homine desiderat deus nisi cultum mentis, qui est purus et sanctus? nam illa quae aut digitis fiunt aut extra hominem sunt, inepta fragilia ingrata sunt. hoc est sacrificium uerum, non quod ex arca, sed quod ex corde profertur, non quod manu, sed quod mente libatur, haec acceptabilis uictima est quam de se ipso animus immolauerit. nam quid hostiae, quid tura, quid uestes, quid aurum, quid argentum, quid pretiosi lapides conferunt, si colentis pura mens non est? sola ergo iustitia est quam deus expetit: in hac sacrificium, in hac dei cultus est. de quo nunc mihi disserendum est docendumque in quibus operibus iustitiam necesse sit contineri.
- 1 54 (59) (2). Duas esse humanae uitae uias nec philosophis ignotum fuit nec poetis, sed eas utrique diuerso modo indu-

INSTITUTIONES 5—7. 9 s.] VI 2, 3—5. 10—16] VI 1, 4; 2, 12 s. 16 nam quid hostiae] VI 2, 9. 18—21] VI 2, 14. 22—735, 1] VI 3, 1.

AUCTORES c. 54 ss.] cf. Oscarii a Gebhardt et Funkii locos ad Inst. VI 3 adlatos.

TBPJ 1 a quo] quod *T*, a quo* *P* famis *B* 2 terrenorum *P* adest *T* 3 quae *TP*¹, quae *P*² 4 corporalia] corporale *B* sic om. *P* incorporali om. *B*¹, 'corporalibus' *B*³ 5 illi* (s. *er.*, 'distinctionem add. m. 2) *B* autem quae *B* 6 in om. *T* indiget *T* 7 indiget *T* 8 inconprehensibilis *B*, incompr⁺ehensibilis (a. *er.*) *P* 9 luminibus *T* 10 hominis] hominibus *B*, sed cf. Inst. VI 2, 3 12 quae *B*¹⁷ digitis *B* 14 manu* (s. *er.*) *P* 16 se om. *T* ipso animus *B* immolat *B* 17 quid argentum quid aurum *T*, sed cf. Inst. VI 1, 8; 25, 6 praetiosi *BP*¹, a. *exp.* *P*² 18 conferuntur *P* 19 hac (ante sacrificium) *B*³ alt. hac (a. in ras. ex o?) *B*¹, hac *P* 20 alt. est om. *B* 22 filosofis *T*, philosophis *P*

xerunt. philosophi alteram industriac, alteram inertiae esse uoluerunt, sed hoc minus recte, quod eas ad sola uitae huius commoda rettulerunt. melius poetae, qui alteram iustorum, 2 alteram impiorum esse dixerunt: sed in eo peccant, quod eas
 5 non in hac uita, sed apud inferos esse aiunt. nos utique 3 rectius, qui alteram uitae, alteram mortis et hic tamen esse has uias dicimus. sed illa dexterior, qua iusti gradiuntur, non in Elysium fert, sed in caelum — immortales enim fiunt —, f. 46^a sinisterior ad Tartarum: aeternis enim cruciatibus addicuntur
 10 iniusti. tenenda est igitur nobis iustitiae uia, quae ducit ad uitam. primum autem iustitiae officium est deum agnoscere 4 eumque metuere ut dominum, diligere ut patrem. idem enim qui nos genuit, qui uitali spiritu animauit, qui alit, qui saluos facit, habet in nos non modo ut pater, uerum etiam ut do-
 15 minus licentiam uerberandi et uitae ac necis potestatem, unde illi ab homine duplex honos, id est amor cum timore debetur. secundum iustitiae officium est hominem agnoscere uelut fratrem. 5 si enim nos idem deus fecit et uniuersos ad iustitiam uitam-que aeternam pari condicione generauit, fraterna utique necessi-
 20 tudine cohaeremus: quam qui non agnoscit, iniustus est. sed 6 origo huius mali, quo societas inter se hominum, quo necessitudinis uinculum dissolutum est, ab ignoratione ueri dei nascitur. qui enim fontem illum benignitatis ignorat, bonus

INSTITUTIONES 1 s. (—uoluerunt)] VI 3, 2 (—uitiorum). 2 s.] VI 3, 4—6 (—spectat) 9 (ad—rettulerunt). 3—5] VI 3, 9 (poetae—proposuerunt). 5—7] VI 3, 10 s. 7—10] VI 4, 1 s. 5. 10 s. tenenda—uitam] VI 4, 14. 11 s.] VI 9, 1. 11—16] VI 9, 24; cf. V 18, 14—16. 17—736, 1] V 6, 12; VI 9, 24—10, 6. 8.

TBP] 1 filosofi *T*, philosophi *P* 2 rect+e (a *er.*) *BP* quod² *T* so¹la *P*² 3 commoda (d ex t) *B* rettulerunt *P* 4 impiorum *B* 5 apud *BP* 6 alteram uitae *om.* *T* 7 diximus (x del. et corr. m. 1) *B* gradientur *B* 8 aelysium *B*, elypsium *P* immortalis *B* 10 igitur *om.* *B* 11 agnoscere] agnoscere ut parentem *B* 12 idem *P*² 13 qui (ante nos) *om.* *T* supra spū eras. spiritu ut uid. *P* 14 dñs *P*² 17 est *T*² agnoscere *B* 18 nos *B* et] ut *P* 20 coheremus *TB*¹ (corr. *B*¹) *P*¹, pr. e in e corr. *P*² agnoscit *B* iniustus *T*² 22 dñ (~ add. m. 2) *T* nascitur (a m. 1, o exp. m. 2) *P*

esse nullo pacto potest. Inde est quod ex eo tempore quo dii
multi consecrari ab hominibus colique coeperunt, fugata sicut
f. 46^b poetae ferunt iustitia direptum est omne foedus, direpta
7 societas iuris humani. tum sibi quisque consulens ius in ui-
ribus computare, nocere inuicem, fraudibus adgredi, dolis cir-
cumscribere, commoda sua aliorum incommotis adaugere, non
cognatis, non liberis, non parentibus parcere, ad necem ho-
minum pocula temperare, obsidere cum ferro uias, maria in-
festare, libidini autem qua furor duxerat frena laxare, nihil
denique sancti habere quod non cupiditas infanda uiolaret. 10
8 cum haec fierent, tum leges sibi homines condiderunt pro uti-
litate communi, ut se interim tutos ab iniuriis facerent. sed
metus legum non scelera conprimebat, sed licentiam submo-
uebat. poterant enim leges delicta punire, conscientiam punire
9 non poterant. itaque quae ante palam fiebant, clam fieri coe- 15
perunt: circumscribi etiam iura, siquidem ipsi praesides legum
praemiis muneribusque corrupti uel in remissionem malorum
uel in perniciem iustorum sententias uenditabant. his acce-

INSTITUTIONES 1—4] V 5, 9. 13 s.; 6, 10 s. 4—10] V 9,
15—17 (—profanent). 11 s. cum—communi] VI 9, 2 s. gentis—utile.
12 s. sed—submouebat] VI 9, 5. 16—18] V 9, 17 (a qui si iudices).

AUCTORES 4 ius in uiribus] cf. Sallust. Hist. I 33 Dietsch.
11 ss.] fort. Tulliana esse existimat Maius ad Cic. de rep. III, XIV (13, 23),
ed. 1822 pag. 241 adu. 4.

TBP] 1 ex om. B¹ (s. l. B³) P 2 consecrari T 3 iustitia] iustitia
sic** (ut er.) B direptum TP, direptus B¹, direptū* B³ foedus B³
direpta TB¹ (corr. B³) P 4 consulere BP *u^{ir}ibus ex iuribus T
5 cōputare B adgrædi B 6 aliorum (a s. l. add. et i in ras. m. 3) B
incommotis] commodis T 7 cognatis (a in ras. ex 3 fere litt. m. 2) P
8 mari B 9 qua] quāq; et in mg. rum (add. m. 2 ?) P; quo edd.,
recte? cf. Inst. VI 21, 4 furor om. P duxerit edd. 10 sancti, P²
cupiditas infanda non BP 12 tutos P¹⁷ 13 conpraemebat B^{ae}, cō-
primebant (exp. m. 2) P 14 punire om. P conscientiam] *licentiam P
punire P, munire TB, sed cf. de ira dei 8, 9 15 itaque (exp. m. 2) P
quae om. TP antea T, recte? fiebant clam fieri om. T 17 premiis T
corrupti P¹, in ras. corr. P² remissionem Pf, remissione T, remunera-
tionem BP, illud cum Da et Buen recepi conl. Inst. V 9, 17 noxios in-
pune dimittant 18 perniciem (c in ras. ex t m. 2) P iustorum BP,
bonorum T edd., sed ut contrarium ex malorum deriuatum uidetur; si-

debant dissensiones et bella et mutuae depraedationes et oppressis legibus saeuienti potestas licenter adsumpta. f.47^a

55 (60). In hoc statu cum essent humanae res, misertus 1(10) nostri deus reuelauit se nobis et ostendit, ut in ipso religionem fidem castitatem misericordiam disceremus, ut errore uitae prioris abiecto simul cum ipso deo nosmet ipsos, quos impietas dissociauerat, nosceremus legemque diuinam, quae humana cum caelestibus copulat, tradente ipso domino sumeremus, qua lege uniuersi quibus inretiti fuimus errores cum uanis et impiis 10 superstitionibus tollerentur. quid igitur homini debeamus, 2(11) eadem illa lex diuina praescribit, quae docet quidquid homini praestiteris deo praestari. sed radix iustitiae et omne fundamentum aequitatis est illud, ut non facias quod pati nolis, sed alterius animum de tuo metiaris. si acerbum est iniuriam 15 ferre et qui eam fecerit uidetur iniustus, transfer in alterius personam quod de te sentis et in tuam quod de altero iudicas, et intelleges tam te iniuste facere, si alteri noceas, quam alterum, si tibi. haec si mente uoluamus, innocentiam tenebimus, in qua iustitia uelut primo gradu insistit. primum f.47^b

INSTITUTIONES 1 s.] cf. V 8, 6; 5, 11. 3—10] V 7, 1 s. 4 s. (religionem . . misericordiam)] VI 10, 2 set—nominatur. 7 s. (legemque diuinam)] VI 8, 6 (—caelestis). 7 quae—copulat] VI 10, 2, 8 s. tradente ipso domino] VI 8, 12. 10—12] VI 10, 1. 12—18] VI 23, 32 (a nos ipsos). 18 s.] V 17, 21. 31; 22, 5; VI 18, 12. 19 s. primum—prodesse] VI 11, 2 ergo si—necesse est.

milis oppositio ap. Cyprian. ad Demetr. c. 11 (pag. 359, 4) impunitatem consequuntur mali, dum modesti tacent his accedebant om. P

TBP] 1 oppressis (i ex e m. 2) P 2 legib; ex lec P²⁷ seuiendi T adsumpta B³ 3 misertus est B, miseratus (i ? cr.) P 4 ut in ras. ex 3 fere litt. P² religionē (alt. e ex i) P² 5 errore uite P² 6 impietas P 7 nosceremus] disceremus B legēq. (q. add. m. 2?) P humana P² 8 caelestibus B³ tradentem T 9 errores (alt. e ex i m. 2) P impiis T 10 igitur] enim B 11 perscribit T quidquid ut uid. P¹, quicquid corr. P² 12 prestiteris T prestari TB 13 illud P facias] facias ulli (ex illud corr. m. 1 uel 2) B nollis B 14 metiaris B¹, corr. B³ acerbum B¹, corr. B² 16 de ante te] in P 17 intellegis BP sibi T 19 primo] primo est P consistit B, instituta (a in erasa interpunctione ut uid. m. 2) sic P

- 5(14) est enim non nocere, proximum prodesse. sed sicut in rudibus agris priusquam serere incipias, euulsis sentibus et omnibus stirpium radicibus amputatis arua purganda, sic de nostris animis prius uitia detrahenda sunt et tunc demum uirtutes inserendae, de quibus seminatae per uerbum dei fruges uirtutis oriantur.
- 1(15) 56 (61). Tres adfectus uel ut ita dicam tres Furiae sunt, quae in animis hominum tantas perturbationes cient et interdum cogunt ita delinquere, ut nec famae nec periculi sui respectum habere permittant, ira, quae uindictam cupit, auaritia, quae desiderat opes, libido, quae adpetit uoluptates. his uitiis ante omnia resistendum est, hae stirpes eruendae, ut uirtutes inseri possint. hos adfectus Stoici amputandos, Peripatetici temperandos putant, neutri eorum recte, quia neque in totum detrahi possunt, siquidem natura insiti certam habent magnamque rationem, neque diminui, quoniam si mala sunt, f.48^a cendum est etiam mediocribus, si bona, integris abutendum

INSTITUTIONES 1—6. 12 s.] VI 15, 8 s. 7—11] VI 19, 4; cf. 13, 8—10; 15, 5 s. 11—739, 22] VI 14, 2—c.17. 13—739, 1 s.] VI 14, 2. 7 s.; 15; 16, 1—6; 17, 9; 19, 1.

TBP] 1 proximum in proximo sed corr. B² prodesse T, prodesse om. P¹, in mg. add. P² sed in et corr. B² si ut P 2 reuulsis P sentib: P² omnium TP, sed nū in ras. ex nib; ut uid. P² 3 stirpium B, styripium P— 4 uirtutes (e ex i m. 2) P 5 uirtutis T, recepi conl. loco Inst. VI 15, 8; immortalitatis (imm- P) BP edd. (Pfaffi culpa, qui immortalitatis tamquam ex T edidit), quod fort. ex c. 30, 1—4 inlatum sano sensu caret; de quibus ad nostris animis referendum esse ostenditur loco illo Inst. 7 affectus B ita om. T furiae T 8 supra hominum IO fere litteras nunc euandae, quarum primae res uel ses, extremae um, add. m. poster. (eadem quae est pag. 677, 19) in perturbationes (alt. e ex i m. 2) P scient T (sed s add. T²) P 9 cocunt T, corr. T² famae T periculi T 10 iram T uindictam (i del.) T 11 adpetit T, adpetet B¹, corr. B³, appetit P hiis T 12 hae (c er.) P 13 seri BP possent B¹, corr. B³ affectus B amputandos] temperandos P Peripatetici temperandos in mg. add. P³ 14 neutri (i exp. et del.) B 15 in totum B, in tutum P¹, corr. P² naturam (exp. m. 3) B insiti T habent certam (m in ras. ex eodem m B³) BP 16 rationem (m in ras. ex eodem m m. 3, supra m correctio erasa) B diminui T 17 est om. P

est. nos uero neque detrahendos neque minuendos esse di- 3(17)
 cimus. non enim per se mala sunt quae deus homini ratio-
 nabiliter iniecit, sed cum sint utique natura bona, quoniam
 ad tuendam uitam sunt adtributa, male utendo fiunt mala. et 4(18)
 5 sicut fortitudo, si pro patria dimices, bonum est, si contra
 patriam, malum, sic et adfectus, si ad usus bonos habeas,
 uirtutes erunt, si ad malos, uitia dicentur. ira igitur ad coer-
 citionem peccatorum id est ad regendam subiectorum disci-
 plinam data est a deo, ut metus licentiam comprimat et conpescat
 10 audaciam, sed qui terminos eius ignorant, irascuntur paribus
 aut etiam potioribus: inde ad inmania facinora prosiluit, inde
 ad caedes, inde ad bella consurgitur. cupiditas quoque ad 5(19)
 desideranda et conquirenda uitae necessaria tributa est, sed
 qui nesciunt fines eius, insatiabiliter opes congerere nituntur:
 15 hinc uenena, hinc circumscriptiones, hinc falsa testamenta, hinc
 omnia fraudum genera eruperunt. libidinis autem adfectus 6(20)
 ad procreandos | liberos insitus et innatus est, sed qui limites f.48^b
 eius in animo non tenent, utuntur eo ad solam uoluptatem:
 inde illiciti amores, inde adulteria et stupra, inde omnes cor-
 20 ruptelae oriuntur. redigendi sunt ergo isti adfectus intra 7(21)
 fines suos et in uiam rectam dirigendi, in qua etiamsi sint
 uehementes, culpam tamen habere non possunt.

INSTITUTIONES 1—3 (—inseuit)] VI 15, 3 s. 1—7] VI 16,
 7 s.; c. 17; 19, 5. 5—7] VI 14, 3 s. 7—12] VI 16, 10 (irasci); 19, 6—10.
 12—16] VI 16, 10 (cupere); 19, 6. 9 s.; cf. VI 17, 10. 14. 16—20] VI 16, 9 s.
 (libidine commoueri); VI 19, 6. 9 s. 20—740, 2] VI 16, 11; 17, 9. 12; 19, 11.

TBP] 3 inseruit *B* bon+a (i er.) *B* 4 ad *B* adtributa *TP*¹,
 attributa *BP*² fiant *B* et om. *B* 5 dimicemus *T* 6 malum]
 malum est *B* affectus *B* habeat *T* 8 regendam (m del.) *T* 9 a
 deo om. *T*, fort. recte conpremat (e ex i) sic *B*, cō]pescat *TB* 10 igno-
 rat irascitur *BP* 11 potiorib: (n ? er.) *P* prosiluit *P*¹, corr. *P*²
 12 caedes (æ ex a m. 2) *P* quoque] quae ut uid. *B*¹, +uero *B*² 13 con-
 quirenda (e in ras. ex a ? m. 3) *B* 14 insatiabiliter (pr. t ex c m. 2) *P*
 congerere *P*² 15 uenena (u ex b) *B* circumscriptiones *TB* 16 frau-
 dum *P*² genera *P* 17 liberos] filios *B* natus *B* 18 in om. *BP*
 utuntur] ut in *T* 19 illiciti *T*, illiciti *B*² corruptelae *B* 20 re-
 digendi (alt. i ex o) *B* 21 in om. *T* redigendi *B* 22 uehementius *P*
 possint *BP*

- 1 57 (62) (3). Cohibenda est ira, cum patimur iniuriam, ut et
malum comprimitur quod ex certamine inpendet et duas ma-
ximas uirtutes, innocentiam patientiamque, teneamus. auaritia
2 frangatur, cum habemus quod satis est. quis enim furor
est in iis coaceruandis laborare quae aut latrocinio aut pro- 5
3 scriptione aut morte ad alios necesse sit peruenire? libido
extra legitimum torum non euagetur, sed creandis liberis seruiat.
adpetentia enim nimia uoluptatis et periculum parit et infamiam generat et, quod est maxime cauendum, mortem acquirit
aeternam. nihil est enim tam inuisum deo quam mens in- 10
4 cesta et animus impurus. nec hac sola uoluptate abstinendum
f.49* sibi quis putet quae capitur | ex feminei corporis copulatione,
sed et ceteris uoluptatibus sensuum reliquorum, quia et ipsae
5 sunt uitiosae et eiusdem uirtutis est eas contemnere. oculorum
uoluptas percipitur ex rerum pulcritudine, aurium de 15
uocibus canoris et suauibus, narium de odore iucundo, saporis
de cibis dulcibus: quibus omnibus uirtus repugnare fortiter
debet, ne his inlecebris inretitus animus a caelestibus ad terrena,
ab aeternis ad temporalia, a uita immortalis ad poenam
6 perpetuam deprimatur. in saporis et odoris uoluptatibus hoc 20

INSTITUTIONES 1—3] VI 18, 17—26. 29—32. 3—6] VI 12,
33—36. 6 s.] VI 23, 13 s. 8 s.] hoc non est in Instit. 13 s.] VI
20, 1. 14—20] VI 20, 2—5. 17—20] VI 22, 3—5. 20—741, 1]
VI 22, 1.

TBP] 1 post iniuriam 30 fere litt. eras. P 2 cō+|primatur (u er.,
~ m. 2) P 4 furos (s del. et corr. m. 2) T 5 iis scr., his TBP coar-
guendis, sed a incertum, B¹, congerendis B² laborare P² proscrip-
tione TB 6 alienos P 8 adpe+tentia* (ni et m er.) B nimie P
uoluptatis (i ex e m. 2) P parit+* (er er.) B 9 maximae (exp. m. 2) P
acquirit (alt. i ex a) B 10 enim om. P 11 impurus ex impurus P²
12 quis om. BP quae] qui P corpus B¹, corporis B² 13 sensum
TB¹, corr. B² ipsae (ae in ras. ex 1 uel 2 litt. m. 2) B, ipsae (ae ex
a m. 2) P 14 sunt B² uitiosae B² contem+nere (p er.) P 15 pul-
chritudine BP aurium—suauibus om. T 16 canoris P² suauitati-
bus B³ suauib; narium P² sapore P 17 quis B, quibus (bus in
ras. ex 3—5 litt.) P 19 a] a+ (d er.) B immortalis* (i er.) P per-
petuam poenam B 20 deprimatur (i in ras. ex e ? m. 2) P uo-
luptate B

periculum est, quod trahere ad luxuriam possunt. qui enim fuerit his deditus, aut non habebit ullam rem familiarem aut si habuerit, absument et aget postmodum uitam detestabilem. qui autem capitur auditu, ut taceam de cantibus qui sensus
 5 intimos ita saepe deleniunt, ut etiam statum mentis furore perturbent, compositis certe orationibus numerosisque carminibus aut argutis disputationibus ad impios cultus facile traducitur. inde est quod scriptis caelestibus, quia uidentur in- 7 compta, non facile credunt qui aut ipsi sunt di|serti aut diserta f.49
 10 legere malunt: non quaerunt uera, set dulcia, immo illis haec uidentur esse uerissima quae auribus blandiuntur. ita respuunt ueritatem, dum sermonis suauitate capiuntur. uoluptas uero 8 quae spectat ad uisum multiformis est. nam quae percipitur ex rerum pretiosarum pulcritudine, auaritiam concitat, quae
 15 aliena esse debet a sapiente atque iusto, quae autem capitur de specie mulierum, in alteram cadit uoluptatem, de qua iam superius locuti sumus.

58 (63) (4). Superest de spectaculis dicere, quae quoniam 1 potentia sunt ad corrumpendos animos, uitanda sapientibus
 20 et cauenda sunt, tum, quod ad celebrandos deorum honores inuenta memorantur. nam munerum editiones Saturni festa 2

17 superius] c. 56, 6.

INSTITUTIONES 1—3] haec non sunt in Instit. 4—12] VI 21. 12—15] VI 20, 6 s. 15—17] VI 23, 5 s. 18—20] VI 20, 8 s. 20—742, 3] VI 20, 34—36.

TBP] 1 luxuriam BP 2 his in mg. P 3 adsumet TB¹, corr. B³
 4 capitur eruditus Brit. pag. 425 conl. § 7 et Inst. VI 21, 3. 4; rapitur
 TBP centibus (e del. et corr. m. 2) T 5 saepe] se T deleniunt ut] deliniunt m. 1, deleniuntut, alt. e ex i m. 3, 'distinctionem add. et alt. t ex r corr. m. 2 B, deliniunt ut P 6 compositis B, cōpositis ex comp- ? P²
 7 transducitur B 8 scribtis TB incompta T 9 quia B 10 sed BP
 11 it P 12 suauitatem T 13 alt. quae B 14 praetiosarum TBP¹, corr. P² pulchritudine BP quae B² 15 adque T 16 iam om. T
 18 quae B 19 potentia sunt TB¹ (potentiorasunt B¹), potentia+sunt P animos¹ P 20 tunc P celebrandos^m (os ex um m. 1 ?) B honeris P¹, corr. P² 21 numerum T muneru+editiones (a er.) B editiones (alt. e ex i m. 2) P festa (f part. ras. ex u) B

sunt, scaena Liberi patris est, ludi uero circenses Neptuno dicati putantur, ut iam qui spectaculis interest, relicto dei cultu
 3 ad profanos ritus transisse uideatur. sed ego de re malo dicere quam de origine. quid tam horribile, tam taetrum
 quam hominis trucidatio? ideo seuerissimis legibus uita nostra
 f.50^a munitur, ideo bella execrabilia sunt. inuenit tamen consuetudo
 quatenus homicidium sine bello ac sine legibus faciat, et hoc
 4 sibi uoluptas quod scelus uindicauit. quodsi interesse homicidio sceleris conscientia est et eidem facinori spectator obstrictus est cui et admissor, ergo et in his gladiatorum caedibus non minus cruore perfunditur qui spectat quam ille qui facit, nec potest esse immunis a sanguine qui uoluit effundi, aut uideri non interfecisse qui interfectori et fauit et praemium
 5 postulauit. quid? scaena num sanctior? in qua comoedia de stupris et amoribus, tragoedia de incestis et parricidiis fabulatur. histrionum etiam impudici gestus, quibus infames feminas imitantur, libidines, quas saltando exprimunt, docent. nam mimus corruptelarum disciplina est, in quo fiunt per imaginem quae pudenda sunt, ut fiant sine pudore quae uera sunt.
 7 spectant haec adulescentes, quorum lubrica aetas, quae frenari ac regi debet, ad uitia et peccata his imaginibus eruditur.
 8 circus uero innocentior existimatur, sed maior hic furor est,

INSTITUTIONES 3—14] VI 20, 10—14. 26. 14—21] VI 20, 27—31. 22—743, 6] VI 20, 32 s.

TBP] 1 scaena B¹, s. add. B², scena P circenses P² 3 profanos P malo] magis malo P 4 taetrum B¹ (corr. B²) P 5 trucidatio*** (est er.) B, trucidatio et P seueris P 6 execrabilia B inuenit (in add. m. 1 uel 2) B 7 quatinus P ac sine legibus non mutandum uidetur; nec sine legibus Da, saluisque legibus Heum; nec contra leges expectatur faciunt (exp. m. 3) B 8 uindicabit T, uindicauit (n. in ras. ex m. 2) P 9 eidem P² peccator T 10 et om. P admissor P² 11 perfunditur (n. ras. ex m.) B 13 interfectori, B², interfectori (f. ex c. m. 2) P et (t. ras. ex f.) B fauet P 14 scaena P in qua comoediae (sic) in mg. add. P² comedia B distupris P 15 sturis T amoris T parricidis B, sed cf. pag. 560, 9 fabula P 16 histrionici B infames (e. ex i. m. 2) P 17 imitantur (pr. i. ex c. m. 2) P 18 nam] nec T minus TP¹, corr. P² disciplina* (in er.) P imagine[m] B², imaginem P¹, in ras. corr. P² 19 pudenda] non B

siquidem mentes spectantium tanta efferuntur insania, ut non
 modo in conuicia, sed etiam in rixas et proelia et contentiones
 saepe consurgant. | fugienda igitur omnia spectacula, ut tran-
 quillum mentis statum tenere possimus, renuntiandum noxiis
 5 uoluptatibus, ne deleniti suauitate pestifera in mortis laqueos
 incidamus.

59 (64). Placeat sola uirtus, cuius merces immortalis est, 1(10)
 cum uicerit uoluptatem. superatis autem adfectibus et per-
 domitis uoluptatibus facilis in comprimendis ceteris labor est
 10 ei qui sit dei ueritatisque sectator. non maledicet umquam,
 qui sperabit a deo benedictionem, non peierabit, ne deum lu-
 dibrio habeat, sed ne iurabit quidem, ne quando uel necessi-
 tate uel consuetudine in periurium cadat. nihil subdole, nihil 2(11)
 dissimulanter loquetur; neque abnegabit quod spoponderit neque
 15 promittet quod facere non possit; non inuidebit cuiquam, qui
 se suoque contentus sit, nec detrahet aut male alteri uolet in
 quem forsitan beneficia dei proniora sunt. non furabitur nec

INSTITUTIONES 7—10] VI 18, 2—4. 10 s.] VI 18, 10. 11—
 13] haec non sunt in Instit. 13—15] cf. VI 12, 11; 18, 4—6. 15—
 744, 1] cf. V 22, 4—10.

TBP] 1 tanta efferuntur P² 2 conuicia P rixas et] rixas ed T,
 rixas nec non et in B 3 sepe T consurgā|tur B¹, consurgant|** B²
 igitur P² expectacula B 4 possimus (i ras. ex u) P renuntiandum
 est P noxiis T 5 uoluptatib: (p ex n m. 2) P ne ex de T deli-
 niti BP^{sc} laqueos BP (nisi quod laqueis, o s. l. P¹, i exp. P²), plagas T;
 ad laqueos mortis Buen confert Inst. II 1, 3; IV 26, 15. 30, 2, ad plagas
 Inst. III 1, 8 (sed deest mortis); an laqueos et plagas? cf. Inst. VI 22, 5
 7 cuius (c in ras. ex h? m. 2) B merces BP¹, corr. P² immortalis P;
 an immortalitas scribendum? cf. pag. 604, 4; 749, 21; 752, 25 al. 8 adfecti-
 bus (d del. et corr. m. 2) P 9 comprimendis (pr. i ex e m. 2) P cete-
 ris, B² 10 ei qui sit B (nisi quod eis B¹, corr. B²), sed coniectura in-
 latum uidetur, om. TP; malim labor est dei ueritatisque sectatori cum
 erudito Brit. pag. 426; labor est. dei ueritatisque sectator non maledicet
 umquam 'forsan' Buen, sed cf. pag. 547, 14 s. ueritas (corr. m. 2) hisq: sic P
 sectatur P 11 sperauit TP, sperat Heum peiorauit T, peierauit B¹,
 corr. B², peierabit (b ex t) P 12 neq: T² iurauit TB 14 loquatur P
 abnegauit TB¹, corr. B² sponderit T 15 promittet (e ex i m. 2) P
 quicquam P 16 se quoque contentus sit (est P) TP, estv (s in ras. et t
 add. m. 2) suo*** (que ex.) contentus B detrahet P² 17 forsitan B

- omnino quidquam concupiscet alienum; non dabit in usuram pecuniam — hoc est enim de alienis malis luera captare —
- 3(12) nec tamen negabit, si quem necessitas coget mutuari. non sit asper in filium neque in seruum: meminerit quod et ipse f.51^a patrem habeat ac dominum. | ita cum his agat quemadmodum 5
- 4(13) secum agi uolet. munera superabundantia non accipiat a tenuioribus: nec enim iustum est augeri patrimonium locupletium
- 5(14) per damna miserorum. uetus praeceptum est non occidere: quod non sic accipi debet, tamquam iubeamur ab homicidio tantum, quod etiam legibus publicis uindicatur, manus abstinere, (sed) hac iussione interposita nec uerbo licebit periculum mortis inferre nec infantem necare aut exponere nec se ipsum
- 6(15) uoluntaria morte damnare. item non adulterare: sed hoc praecepto non solum corrumpere alienum matrimonium prohibemur, quod etiam communi gentium iure damnatur, uerum etiam 15 prostitutis corporibus abstinere. supra leges enim dei lex est: ea quoque quae pro licitis habentur uetat, ut iustitiam consummet. eiusdem legis est falsum testimonium non dicere, quod et ipsum latius patet. nam si falsum testimonium mendacio nocet ei contra quem dicitur et fallit eum apud quem 20 dicitur, numquam igitur mentiendum est, quia mendacium

INSTITUTIONES 1—3] VI 18, 7—9. 3—6] haec non sunt in Instit. 6—8] VI 18, 10. 8—12] VI 20, 15 (*a* non enim)—17. 12] VI 20, 18—23. 12 s. nec—damnare] cf. III 18, 5—10. 13—18] VI 23, 13—25. 18—745, 1] VI 18, 4—6.

AUCTORES 4 asper in filium] cf. Col. 3, 21; Ephes. 6, 4. 4 s.] cf. Col. 4, 1; Ephes. 6, 9. 5 s.] cf. Eph. 6, 8; Col. 3, 25.

TBP] 1 quicquam *BP* concupiscit *B* usuram, *P*², usu *T*, usura *B* 2 de alienis *om.* *T* malis *om.* *P* capere *T* 3 negauit *B*¹, *corr.* *B*² si] si qui si *T*; si qui sit quem necessitas cogit (*immo cogat*) *Da* qu///em (1 uel 2 *litt. er.*) *B* coget (*corr. m.* 2) *P* 4 asper* *P* 6 superabundantiam *T*, sup^aabundantiam (*h er.*) *P* 9 non post debet s. l. *B* 10 uindicetur *B* 11 sed *add. edd., cf. 13* nocebit (*corr. m.* 2) *P* 12 necare* (*t? er.*) *P* nec] sed *B*¹, *corr.* *B*² 13 precepto *T* 14 prohibemur *B*¹, *corr.* *B*², prohibemur (*e ex i m.* 2) *P* 15 damnetur *B* 16 abstinere *P*²; abstinere (iubemur)? *Thilo* 17 uttiustitiam (*t exp. et del.*) *T* 19 nam si] et/si *B* 20 et fallit—dicitur *om.* *T* et *B* apud *P* 21 mendacium *P*

semper aut fallit aut nocet. non est ergo uir iustus qui etiam
sine noxa in otioso sermone mentitur. | huic uero nec adulari
licet — perniciosa est enim ac decepatrix adulatio —, sed ubi-
que custodiet ueritatem. quae licet sit ad praesens insuauis,
tamen cum fructus eius atque utilitas apparuerit, non odium
pariet, ut ait poeta, sed gratiam.

60 (65) (5). Dixi de iis quae uetantur: dicam nunc breuiter
quae iubentur. innocentiae proxima est misericordia. illa
enim malum non facit, haec bonum operatur, illa incohat iusti-
tiam, haec complet. nam cum inbecillior sit hominum natura
quam ceterarum animantium, quas deus et instructas ad infe-
rendam et munitas ad uim repellendam figurauit, adfectum
nobis misericordiae dedit, ut omne praesidium uitae nostrae
in mutuis auxiliis poneremus. si enim ficti ab uno deo et
orti ab uno homine consanguinitatis iure sociamur, omnem
igitur hominem diligere debemus. itaque non tantum inferre
iniuriam non oportet, sed ne inlatam quidem uindicare, ut sit
in nobis perfecta innocentia, et ideo iubet nos deus etiam pro
inimicis precem facere semper. ergo animal commune atque
consors esse debemus, ut nos inuicem praestandis et acci-

INSTITUTIONES 1—3] haec non sunt in Instit., cf. tamen
ad I 15, 13 s. 7—14] cf. VI 10, 2—4. 8—10] hoc non est in Instit.
14—16] VI 10, 4—6. 16—18] VI 18, 11 s. 17. 18 s.] hoc ipsum non est
in Instit., similia sunt V 12, 4; VI 19, 8 (ex ipsius dei praeceptis eqs.).
19—746, 5] VI 10, 10. 24 s.

AUCTORES 4—7] Terent. Andr. I 1, 41. 18 s.] cf. Matth. 5, 44.

TBP] 1 ergo] igitur (ur ? *er. et* *v* *i. e.* ur *add. m.* 2) *P* uir iustus, *P*²
2 adulari *B* 2 perniciosa (ci *part. ras. ex ti m.* 2) *P* 3 adulatio *B*
4 praesens *T* 5 adque *T* 7 dixideis in *ras. ex dixiquis* *T* his *BP*
que *T* breuiter *T* 8 que *T* innocentia *B* misericordiae *B* 9 est
haec (*exp. m.* 3) *B* incohat *P*, incoat *T*, inchoat *B* iustitiā (~ *m.* 2) *B*
10 complet] con *m.* 1, tum spatium 3 uel 4 litterarum relictum, in quo
sūma¹ *add. m.* 2 *P* inbecillior *T*, inbecillior (*alt. i ex e*) *P*² hominū *P*
11 ferendam *T* 12 an repellendam uim ? adfectum—dedit *om.* *T*
13 omne² *P* praesidium *T* 14 deo—uno *om.* *P* 17 non¹ *B*² 18 deus²
(ut ? *er.*) *P* pro inimicis *bis*, *pr. expunctum*, *B* 19 praecem *TBP*^{par}
post facere *add.* distinctionem *B*², ut semper ergo coniuncta legantur,
non recte adque *T* 20 concors *T* praestandis *T* et accipiendis *om.* *P*

f. 52* piendis auxiliis muniamus. multis enim casibus et incommodis |
 5 fragilitas nostra subiecta est. spera et tibi accidere posse
 quod alteri uideas accidisse: ita demum excitaberis ad opem
 ferendam, si sumpseris eius animum qui opem tuam in malis
 6 constitutus inplorat. si quis uictu indiget, impertiamus, si 5
 quis nudus occurrerit, uestiamus, si quis a potentiore iniuriam
 sustinet, eruamus. pateat domicilium nostrum uel peregrinis
 uel indigentibus tecto. pupillis defensio, uiduis tutela nostra
 7 non desit. redimere ab hoste captiuos magnum misericordiae
 opus est, aegros item (et) pauperes uisere atque refouere. inopes 10
 aut aduenae si obierint, non patiamur insepultos iacere. haec
 sunt opera, haec officia misericordiae, quae si quis obierit,
 8 uerum et acceptum sacrificium deo immolabit. haec litabilior
 uictima est aput deum, qui non pecudis sanguine, sed hominis
 pietate placatur, quem deus, quia iustus est, suamet ipsum 15
 lege, sua et condicione prosequitur: miseretur eius quem ui-
 derit misericordem, inexorabilis est ei quem precantibus cernit
 9 inmitem. ergo ut haec omnia quae deo placent facere possi-

INSTITUTIONES 5 s.] VI 12, 3. 32; 11, 15. 7 s.] VI 12, 6.
 8 s.] VI 12, 21—23. 9 s.] VI 12, 16. 10 s.] VI 12, 24 s. 11—18]
 VI 12, 24 (a summae). 31. 39—41. 18—747, 4] VI 12, 33—36.

TBP] 2 nostra om. T 3 uideas accidisse] accidit B excitaueris
 B¹P¹, corr. B¹ et in ras. P² 4 opem tuam] operam T malūmis (um
 exp. et del.) T 5 inplorat ex inplorat P² uictum B impertiamus
 ex impertiamus P² 6 occurret T, occurrit Da uestiamus] induamus P
 potentiore* (m er.) B 7 sustinet om. P patiat^p (i. e. -tur) P¹, pa-
 teat^m P² uel] dōmīcīlī T 8 tecto] esto P tutela B 9 captiuum P
 10 et addidi; aegros item pauperes T edd., aegros pauperes (nisi quod
 aegros B², aegros, m ex e m. 2 P, pauperes B¹, corr. B²) BP; cf. Inst.
 VI 12, 16. 24 uisitare B adque T fouere B inopes (e ex i m. 2) P
 11 aduenae] pauperes B, aduenae^{as} (sic corr. m. 2) P 12 sunt P² obierit]
 perfecere B 13 immolauit TB¹ (corr. B²) P letabilior T¹, s. l. corr.
 T², letabilior B¹, corr. m. 2 uel 3, letabilior (add. m. 2) P 14 apud P
 15 sua'met (' distinctionem add. m. 1?) B, sua^m et (et m. 1?) P
 16 lege* (m er.) B et om. T condicione P eius] ei B 17 mise-
 ricordia (ia del.) T praecantibus BP^{rr}

mus, contemnenda est pecunia et ad caelestes transferenda
thensauros, | ubi nec fur effodiat nec robigo consumat nec ty- f.52^b
rannus eripiat, sed nobis ad aeternam opulentiam deo custode
seruetur.

- 5 61 (66) <6>. Fides quoque magna iustitiae pars est: quae 1
maxime a nobis, qui nomen fidei gerimus, conseruanda est, prae-
cipue in religione, quia deus prior est et potior quam homo.
et si est gloriosum pro amicis, pro parentibus, pro liberis, id 2
est pro homine suscipere mortem et qui hoc fecerit, diuturnam
10 memoriam laudemque consequitur, quanto magis pro deo, qui
potest aeternam uitam pro temporali morte praestare? ita- 3
que cum inciderit eiusmodi necessitas, ut desciscere a deo at-
que ad ritus gentium transire cogamur, nullus nos metus, nullus
terror inflectat, quominus traditam nobis fidem custodiamus.
15 deus sit ante oculos, deus in corde, cuius interno auxilio do-
lorem uiscerum et adhibita corpori tormenta superemus. nihil 4
tunc aliud quam uitae immortalis praemia cogitemus: ita facile,
etsi dissipandi aut urendi artus fuerint, tolerabimus uniuersa
quae in nos tyrannicae crudelitatis amentia molietur. po- 5
20 strems ipsam mortem non inuiti | aut timidi, sed libentes et f.53^a
interriti subire nitamur, cum sciamus quali aput deum gloria

INSTITUTIONES 5—21] cf. VI 17, 5—9. 24—26. 6] VII 26, 9.
21—748, 3] cf. VI 4, 17. 39 s.

TBP] 1 p+ecunia (a cr.) B celestes T, caelestis P¹, corr. P² 2 then-
sauros TP¹, n expunx. P², tensauros B fures (e ex i m. 2) fodiant P
rubigo BP 3 opulentiam P 5 iustitiae (a postea ex a) pars est in ras. P²
pars B 6 maximae TB^{ar} quib B conseruanda (an in ras. ex et?) T
praecipue (a cr.) B 7 relegione (alt. e ex i m. 2) P potentior B
quam om. T 9 homine (e in ras. ex emh) P 11 prestare T 12 di-
sciscere B adque T 13 nullos P¹, corr. P² 15 deus—oculos
deus] dñ (s. l. m. 2) habeatur P cuius] cuius nos P in eterno T²
dolor B 16 et] atque P athibita T corpori tormenta om. P
superentur B, superabit P nihil] cuius nihil P 17 aliud (d in ras.
ex t) P² immortalis B, et immortalitatis P¹⁷ 18 etsi] si P aut
urendi om. T 19 tyrannicae, T crudelitatis] dominationis B 20 uiti
autimidi (t add. m. 2?) sed libentes (alt. e ex i) in ras. B 21 inter-
riti BP (r add. P¹⁷) tinamur (tina del. et corr. m. 1?) T, nitamur B
cum in ut corr. B³ quali aput deum gloria sumus (sic) in mg. P

- 6 simus futuri triumphato saeculo ad promissa uenientes, quibus bonis, quanta beatitudine breuia haec poenarum mala et huius uitae damna pensemus. quodsi facultas huius gloriae deerit, habebit fides etiam in pace mercedem. teneatur ergo in omnibus uitae officiis, teneatur in matrimonio. non enim
 7 satis est, si aut alieno toro aut lupanari abstineas. qui habet coniugem, nihil quaerat extrinsecus, sed contentus ea sola casti et inuiolati cubilis sacramenta custodiat. adulter est enim deo et incestus qui abiecto iugo uel in liberam uel in seruam peregrina uoluptate luxuriat. sed sicut femina castitatis uinculis
 8 obligata est, ne alii concupiscat, ita et uir eadem lege teneatur, quoniam deus uirum et uxorem unius corporis conpage solidauit. ideo praecipit non dimitti uxorem nisi crimine adulterii reuictam, ut numquam coniugalis foederis uinculum nisi
 9 quod perfidia ruperit resoluatur. illud quoque ad consummandam pudicitiam iungitur, ut non modo peccatum absit,
 f.53^b uerum | etiam cogitatio. pollui enim mentem quamuis inani cupiditate manifestum est, itaque iustum hominem quod sit
 10 secus nec facere oportere nec uelle. purganda est igitur conscientia, quam deus peruidet, qui falli non potest. emaculetur omni labe pectus, ut templum dei esse possit, quod non auri nec eboris nitor, sed fidei et castitatis fulgor inlustrat.
 1(11) 62 (67). Sed enim haec omnia difficilia sunt homini nec patitur condicio fragilitatis esse quemquam sine macula. ultimum

INSTITUTIONES 4—13] VI 23, 13—25; 29—32. 13—15] VI 23, 33. 15—22] VI 23, 34—36. 19 s.] VI 24, 11—20 (—peruia est). 21 s.] VI 25, 1—7. 15. 23—749, 10] VI 13, 2 (a deus enim)—5 (—one-ratus est); 24, 1—10; cf. 24, 21—23.

TBP(—4)] 1 triumphato B, triūphato P¹⁷ triumphato—uenientes om. T, sed cf. Inst. VI 23, 39. 40 2 breuia T 4 in teneatur ergo in omib: desinit cod. P, extrema parte paginae 195^a et pagina 195^b uacua; in mg. caetera desunt add. m. recentiss. 7 querat TB¹, corr. B² 8 cubili T 11 ne* (c er.) B aliud (d ex t) B³, alium Da; cf. Inst. VI 23, 24 alium, sed alii ibid. § 26 12 quoniam] quo B uirum et] ex uiro B 13 praecipit B, sed cf. pag. 567, 2; 569, 19; 570, 17 nisi (ni add. m. 2?) B 16 obsit T 18 manifestum est om. T ita T 22 aeuoris B¹, aeboris B² 23 haec enim T 24 condicio** (ne er.) B quemquam (c in ras. ex a ? m. 2) B

ergo remedium illud est, ut confugiamus ad paenitentiam, quae non minimum locum inter uirtutes habet, quia sui correctio est, ut cum forte aut re aut uerbo lapsi fuerimus, statim resipiscamus ac nos deliquisse fateamur oremusque a deo ueniam, 5 quam pro sua misericordia non negabit nisi perseuerantibus in errore. magnum est paenitentiae auxilium, magnum solacium. illa est uulnerum peccatorumque sanatio, illa spes, illa portus salutis: quam qui tollit, uiam uitae sibi amputat, quia nemo esse tam iustus potest, ut numquam sit ei paenitentia 10 necessaria. nos uero, etiamsi nullum sit peccatum, confiteri tamen debemus deo et | pro delictis nostris identidem deprecari, gratias agere etiam in malis. hoc semper obsequium domino deferamus. humilitas enim cara et amabilis deo est. qui cum magis suscipiat peccatorem confitentem quam iustum 15 superbum, quanto magis iustum suscipiet confitentem eumque in regnis caelestibus faciet pro humilitate sublimem! haec sunt quae debeat cultor dei exhibere, hae sunt uictimae, hoc sacrificium placabile, hic uerus est cultus, cum homo mentis suae pignora in aram dei confert. summa illa maiestas hoc 20 cultore laetatur, hunc ut filium suscipit atque idoneum praemium immortalitatis impertit: de qua nunc mihi disserendum est et arguenda persuasio eorum qui extinguere animas cum corporibus arbitrantur. qui quia nec deum sciebant nec arcanum mundi perspicere poterant, ne hominis quidem animaeque ra-

INSTITUTIONES 10—20 (—suscepit)] VI 25, 12—16. 13 (humilitas)] VI 24, 25 (sit humilis). 14 s.] hoc non est in *Inst.* 16—21] VI 24, 26—29. § 4 (a 21)—c. 64, 4] VII 1—5. 20 s.] VII 1, 3 s. 23—750, 2] VII 2, 2 s. 7—11.

AUCTORES 14 s.] cf. *Luc.* 15, 7; 18, 10 ss.

TB] 3 repiscamus (s final. in ras. ex r) *T* 9 paenitentia *B*³ 11 identidem *B*¹, corr. *B*² depraecari *TB* 15 suscipiet confitentem (post su uid. i euanuisse, sic) *B* 17 debet *B*, sed cf. *Inst.* VI 25, 5 quae offerri debeant exhibere *B*² hae] haec *T* 19 pignora *B* in aram] iram sic *T* hoc cultore] occultore *T* 20 atque ut uid. *B*¹, eique (in ras. corr.) *B*³ edd. idoneum premium *T*, donum, om. idoneum *B*, ei diuinum praemium *Da conl. Inst.* VII 1, 3 21 immortalitatis impertit *B* disserendum *B*³ 24 prospicere *T*

- 5(15) tionem comprehenderunt. quomodo enim possent sequentia
peruidere qui summam non tenebant? negantes igitur esse
ullam prouidentiam, utique deum, qui fons et caput rerum est,
6(16) negauerunt. sequebatur ut ea quae sunt, aut semper fuisse
dicerent aut sua sponte esse nata aut minutorum seminum
conglobatione concreta. semper fuisse non potest quod et est
et uisui subiacet; ipsum enim esse sine aliquo initio non pot-
f.54^b est. sua sponte autem nihil | nasci potest, quia nulla est sine
7(17) generante natura. semina uero principalia quomodo esse po-
tuerunt, cum et semina ex rebus oriantur et uicissim res ex
seminibus? nullum igitur semen est quod originem non habet.
sic factum est ut cum putarent mundum nulla prouidentia
factum, ne hominem quidem putarent aliqua ratione generatum;
quodsi nulla esset in fingendo homine ratio uersata, immortalem
8(18) igitur animam esse non posse. alii uero ex aduerso et deum
esse unum et ab eo mundum factum et hominum causa factum
et animas esse immortales existimauerunt. sed cum uera sen-
tirent, huius tamen diuini operis atque consilii nec causas nec
rationes nec exitus perspexerunt, ut omne ueritatis arcanum
9(19) consummarent atque aliquo ueluti fine concluderent. sed
quod illi facere non potuerunt, quia ueritatem perpetuo non
tenebant, nobis faciendum est, qui eam cognouimus deo ad-
nuntiante.
1(20) 63 (68). Consideremus ergo quae ratio fuerit huius tanti
tamque immensi operis fabricandi. fecit deus mundum, sicut

INSTITUTIONES 2—13] VII 3, 20—26. 15—20] cf. VII
3, 1—19. 17—23] VII 7, 1—5. 14. 20—23] VII 3, 14. 25 s.] VII 3, 12.

TB] 1 comprahenderunt B 5 dicerent aut—semper fuisse (6) om. T
6 fuisse] fuisse dici B et est et uisui] testesui sic B 7 ipsum] et ipsum B
9 generante (ut in ras. ex 3 uel 4 litt., fort. tion) B 10 rexeminibus sic T
11 quod originem non habet in mg. B³ 12 putarent B² 13 homi-
nem B³ generatū, B² 14 immortalem B 15 non B³ aliq B³
17 immortales B sed cum uera sentirent om. B¹, sed cur ea senserint
s. l. B³ 18 adque T 20 adque T aliquo om. B sed B³ 22 ad-
nuntiantē consideremus (^k i. e. kapitulum add. m. 1, 'distinctionem add.
m. 2) B 25 tamquam T operibus (exp. m. 3) B

Plato existimauit, sed cur fecerit, non ostendit. quia bonus
 est inquit et inuidens nulli, fecit quae bona sunt. at-
 quin uidemus in rerum natura et bona esse et mala. potest^{f. 55*}
 ergo existere peruersus aliquis, qualis fuit atheus ille Theo-
 5 dorus, et Platoni respondere: 'immo quia malus est, fecit
 quae mala sunt.' quomodo illum redarguet? si quae bona
 sunt deus fecit, unde igitur tanta mala eruperunt, quae ple-
 rumque etiam praeualent bonis? in materia inquit conti-
 nebantur. si mala, ergo et bona, ut aut nihil fecerit deus 3(22)
 10 aut si bona tantum fecit, aeterniora sint mala, quae facta non
 sunt, quam bona, quae habuerunt exordium. finem igitur ha-
 bebunt quae aliquando coeperunt et permanebunt quae semper
 fuerunt. mala ergo potiora sunt. si autem potiora esse non 4(23)
 possunt, ne aeterniora quidem possunt. ergo aut utraque
 15 semper fuerunt et deus otiosus aut utraque ex uno fonte flu-
 xerunt. est enim conuenientius ut deus omnia fecerit potius
 quam nihil. ergo secundum sententiam Platonis idem deus et
 bonus est, quia bona fecit, et malus, quia mala. quod si 5(24)
 fieri non potest, apparet non ideo factum esse a deo mundum,
 20 quia bonus est [mundus]: omnia enim complexus est et bona
 et mala. nec fiet propter se quidquam, sed propter aliut.
 domus aedificatur non ad hoc solum, ut sit domus, sed ut sus- 6(25)
 cipiat et tueatur habitantem. item nauis fabricatur non ut f. 55
 nauis tantum uideatur, sed ut in ea possint homines nauigare.
 25 uasa item fiunt non ut uasa sint solum, sed ut capiant ea

INSTITUTIONES 1—21] haec non sunt in Instit., ad 2—8
 cf. tamen VII 4, 11. 21—752, 1] VII 4, 4—9.

AUCTORES 1 s.] Tim. 29 E. 8] sententia fort. e Timaeo
 deriuata.

TB] 2 est om. B nulli' (' distinctionem add. m. 1) B fecitq.,
 om. quae T sunt add. B³ adquin BT 4 ergo om. T exsistere B
 acheus B¹, corr. B³ ille] ille et B theodorus T 5 et (corr. m. 2)
 sic T 6 pr. quae B 7 tanta om. B 8 bonis praeualent B 9 ut in-
 seruit B³ 10 sunt T 12 alt. quae om. T 14 aeterniora B² 15 utra-
 quae T 20 bonum T mundus eiecit Fritzschius est om. B 21 fiet]
 fecit B, fit Da conl. Inst. VII 4, 4 quicquam B 23 frabricatur T

- 7(26) quae sunt usui necessaria. sic et mundum deus ad usum aliquem fecerit necesse est. Stoici aiunt hominum causa factum, et recte. homines enim fruuntur iis omnibus bonis quae mundus in se continet. sed ipsi homines cur facti sint aut quid in illis utilitatis habeat fabricatrix illa rerum providentia, 5
8(27) non explicant. immortales esse animas idem Plato adfirmat: sed cur aut quomodo aut quando aut per quem immortalitatem adsequantur aut quod sit omnino tantum illud mysterium, cur ii qui sunt immortales futuri, prius mortales nascantur, deinde decurso temporalis uitae spatio atque abiectis fragilium corporum exuiis ad aeternam illam beatitudinem transferantur, 10
9(28) non comprehendit. denique nec iudicium dei nec discrimen iusti et iniusti explicauit: sed animas quae se sceleribus immergerint hactenus condemnari putauit, ut in pecudibus renascentur, et ita peccatorum suorum luere poenas, donec rursus 15
f.56* ad figuras hominum reuertantur; | et hoc fieri semper nec esse finem transmeandi. ludum mihi nescio quem inducit somnio similem, cui nec ratio ulla nec dei gubernatio nec consilium aliquod inesse uideatur.
- 1 64 (69) <7>. Dicam nunc quae sit illa summa, quam ne ii 20
quidem qui uera dixerunt, conlatis in unum causis atque rationibus conectere potuerunt. factus est a deo mundus, ut homines nascerentur; nascuntur autem homines, ut deum parentem agnoscant, in quo est sapientia; agnoscunt, ut colant, in quo est iustitia; colunt, ut mercedem immortalitatis accipiant; 25
2 accipiunt immortalitatem, ut in aeternum deo seruiant. uidesne

INSTITUTIONES 1—6] VII 3, 4. 13, 5; 4, 2. 6—12] VII 7, 12; 8, 2. 13—17] cf. III 19, 19 s. 20—753, 2] VII 5; 6, 1. 9. 20—22] VII 7, 1. 14.

AUCTORES 13 ss.] Tim. 42 B. 90 E; de aliis locis cf. Dauisium.

[TB] 1 quae B² 2 hominum causa] cf. *Archiv. lexicogr. et gramm. lat.* I 174; V 286 adn. 3 iis scr., his TB omnibus bis B 4 sint (sed i ras. ex u) B, sunt T 6 immortales B 9 hi B 10 adque T 11 exuiis (alt. u ex b) B 12 conpraehendit B 13 se om. T 14 actenus TB¹, corr. B² 16 reuertantur T 19 aliquot T 20 nec B hi B 21 adque T 22 est om. B 24 adgnoscant B in quo—agnoscunt om. B 25 iustitia est B 26 in aeternum] aeterno T

quemadmodum sibi conexas sint et prima cum mediis et media cum extremis? inspicimus singula et uideamus utrumne illis ratio subsistat. fecit deus mundum propter hominem. 3 hoc qui non peruidet, non multum distat a pecude. quis
 5 caelum suspicit nisi homo? quis solem, quis astra, quis omnia dei opera miratur nisi homo? quis colit terram? quis ex ea fructum capit? quis nauigat mare? quis pisces, quis uolatilia, quis quadrupedes habet in potestate nisi homo? cuncta igitur propter hominem deus fecit, quia usui hominis cuncta
 10 cesserunt. recte ergo uiderunt hoc philosophi, sed illud quod | ⁴ f. 56^b sequitur non uiderunt, quod ipsum hominem propter se fecerit. erat enim consequens et pium et necessarium ut, cum hominis causa tanta opera molitus sit, cum tantum illi honoris, tantum dederit potestatis, ut dominetur in mundo, et homo agnosceret
 15 deum tantorum beneficiorum auctorem, qui et ipsum fecit et mundum propter ipsum eique cultum et honorem debitum redderet. hic Plato aberrauit, hic perdidit quam primo arri- 5 puerat ueritatem, cum de cultu eius dei quem conditorem rerum ac parentem fatebatur opticuit, nec intellexit hominem
 20 deo pietatis uinculis esse religatum, unde ipsa religio nominatur, et hoc esse solum propter quod immortales animae fiant. sensit tamen aeternas esse, sed non per gradus ad eam sen- 6 tentiam descendit. amputatis enim mediis incidit potius in ueritatem quasi per abruptum aliquod praecipitium nec ulterius
 25 progressus est, quoniam casu, non ratione uerum inuenerat.

INSTITUTIONES 3—10] VII 4, 18 s. 10 s.] VII 5, 1 s. 12—17] VII 5, 3—6. 27. 12—14 ut cum—mundo] VII 5, 9—13 (—praeparauit). 18 s.] locus Platonis non est in Inst. 19—21] IV 28, 2 s. (—accepit). 22—25] VII 7, 12; 8, 2.

AUCTORES 18] Plat. Tim. 28 C.

TB] 1 sunt T 2 inspiciantur B 3 ratio] ratio (add. m. 3) quoque B subsistat (n. er.) B 4 uidet per B 5 suspiciat B qui solem B qui omnia B 6 opera dei B 9 ut sua ut uid. B¹, usui (in ras. corr.) B³ homini* (litt. er. non s. fuisse uid.) B 10 filosofi T 12 et necessarium et pium B 13 tantam (m. m. 3) operam B tantum illi honoris om. B¹, tantos illi honores s. l. B³ 15 deum] dominum B qui et om. B ipsum B 17 primum B 19 obticuit B 20 potestatis B 23 amputatis B 25 casu—inuenerat] casu ad eam non ratione peruenerat B, sed cf. Inst. VII 7, 14 inuenerant

7 colendus est igitur deus, ut per religionem, quae eadem iustitia est, accipiat homo a deo immortalitatem, nec est ullum aliud praemium pia^e mentis: quae si est inuisibilis, non potest ab f.57^a inuisibili deo nisi inuisibili mercede donari.

- 1(8) 65 (70). Plurimis uero argumentis colligi potest aeternas 5
esse animas. Plato ait, quod per se ipsum semper mouetur
nec principium motus habet, etiam finem non habere; animum
autem hominis per se semper moueri: qui quia sit ad cogi-
tandum mobilis, ad inueniendum sollers, ad percipiendum fa-
cilis, ad discendum capax et quia praeterita teneat, praesentia 10
comprehendat, futura prospiciat multarumque rerum et artium
scientiam conplectatur, immortalem esse, siquidem nihil habeat
2(9) in se de terreni ponderis labe concretum. praeterea ex uir-
tute ac uoluptate intellegitur aeternitas animae. uoluptas omni-
bus est communis animalibus, uirtus solius est hominis: illa 15
uitiosa est, haec honesta, illa secundum naturam, haec aduersa
3(10) naturae, nisi anima immortalis est. uirtus enim pro fide, pro
iustitia nec egestatem timet nec exilium metuit nec carcerem
perhorrescit nec dolorem reformidat nec mortem recusat: quae
quia naturae contraria sunt, aut stultitia est uirtus, si et com- 20
moda impedit et uitae nocet, aut si stultitia non est, ergo
f.57^b anima immortalis est et ideo praesentia bona contemnit, | quia
sunt alia potiora quae post dissolutionem corporis sui adse-
4(11) quatur. illud etiam maximum argumentum immortalitatis est,

INSTITUTIONES 1—4] VII 5, 27. 2 s.] VII 8, 1. 5—13]
VII 8, 3—6. 13—24] VII 9, 15—18. 24—755, 5] VII 9, 10—12.

AUCTORES 6 Plato] cf. ad Inst. VII 8, 4.

TB] 2 immortalitatem B alium B¹, aliud B³ 3 pia^e B³ me⁺ntis
(re er.) B quia B¹, qu^ae B³ 4 nisi inuisibili om. T 7 habeat B,
recte, ut etiam moueatur scribendum sit? habere] here^{be} (be in magna
rasura m. 3) sic B 8 qui om. B 10 dicendum T capax (c in ras.
ex r ? m. 3) B qui B presentia T 11 comprae^{he}ndat B arti^{um}
(c er.) T 12 scientia^m B³ cōplectatur B immortalem T 13 de
om. B 15 est] e, sed nunc erasum, B cōm^munis animalibus B
16 haec B natura^m B³ 18 iustitia⁺ (m ? er., ' distinctionem add.
m. 2) B 21 uite T 22 presentia T quia B 23 quae B² sui
om. edd., sed cf. Inst. II 2, 19 corporibus suis 24 etiam] enim B, autem
edd. immortalitatis B

quod deum homo solus agnoscit. in mutis nulla suspicio religionis est, quia terrena sunt in terramque prostrata: homo ideo rectus aspicit caelum, ut deum quaerat. non potest igitur non esse immortalis qui immortalem desiderat, non potest esse
 5 solubilis qui cum deo et uultu et mente communis est. denique 5(12)
 que caelesti elemento, quod est ignis, solus homo utitur. si enim lux per ignem, uita per lucem, apparet eum qui habeat usum ignis non esse mortalem, quoniam id illi proximum, id familiare est sine quo non potest nec lux nec uita constare.
 10 sed quid argumentis colligimus aeternas esse animas, cum 6(13)
 habeamus testimonia diuina? id enim sacrae litterae ac uoces prophetarum docent. quod si cui parum uidetur, legat carmina Sibyllarum, Apollinis quoque Milesii responsa consideret, ut intellegat delirasse Democritum et Epicurum et Dicaearchum, qui soli omnium mortalium quod est euidenter negauerunt.
 15

Confirmata immortalitate superest docere a quo et quibus et 7(14)
 quomodo et quando tribuatur. | cum certa et constituta diuinitus tempora compleri coeperint, interitum et consummatio-
 20 nem rerum fieri necesse est, ut innouetur a deo mundus. id uero tempus in proximo est, quantum de numero annorum deque signis quae praedicta sunt a prophetis colligi potest. sed cum sint innumerabilia quae de fine saeculi et conclusione 8(15)
 temporum dicta sunt, ea ipsa quae dicuntur, nuda ponenda

INSTITUTIONES 5—9] VII 9, 13 s. 10—16] VII 13, 1—8.
 17 s.] VII 14, 1. 18—20] VII 14, 6. 20 s. id—proximo est] VII 14, 3
 cuius—ostendam.

TB] 1 solus homo T; cf. Inst. VII 9, 10 in hominem solum; § 13 bis homo solus; § 12. 15 soli homini; supra § 2 solius est hominis, infra § 5 solus homo agnoscit B 2 terraena T 3 caelum aspicit B non] an B 5 soluibilis (i ? er.) T denique] dei quae (a er.) B 6 est B³ ignis (s in eodem s ? m. 3) B 8 ignis] in his B¹, corr. B³ id (ante illi) in ras. B², om. T 11 sacre T 12 profetarum TB 13 sybilarum T apollinis (pr. i in ras. ex e uel o) B milesii (h m. 2) T milesii (i final. in ras. ex si ?) B considerare B² 14 dicearcum B 15 mortalium om. T 17 et quomodo om. B 19 compleri B ceperint T 20 rerum om. T 22 praedicata T sint B¹, corr. B² profetis TB 23 sint om. T 24 dicentur Da

- sunt, quoniam ut testimoniis utamur inmensum est. si quis illa desiderat aut nobis minus credit, adeat ad ipsum sacrarium caelestium litterarum, quarum fide instructor errasse philosophos sentiat, qui aut aeternum esse hunc mundum aut infinita esse annorum milia putauerunt ex quo fuerit instructus. 5
- 9 (16) nondum enim sex milia completa sunt: quo numero consummato tunc demum malum omne tolletur, ut regnet sola iustitia. quod quatenus euenturum sit paucis explicabo.
- 1 66 (71) (8). Haec autem a prophetis, sed et a uatibus futura dicuntur. cum coeperit mundo finis ultimus propinquare, malitia 10 inualescet, omnia uitiorum et fraudum genera crebrescent, iustitia interibit, fides pax misericordia pudor ueritas non erit, f. 58^b uis et audacia praeualebit, nemo quidquam | habebit nisi manu
- 2 partum manuque defensum. si qui erunt boni, praedae ac ludibrio habebuntur. nemo pietatem parentibus exhibebit, nemo 15 infantis aut senis miserebitur, auaritia et libido uniuersa corrumpet. erunt caedes et sanguinis effusiones, erunt bella non modo externa et finitima, uerum etiam intestina. ciuitates inter se belligerabunt, omnis sexus et omnis aetas arma trac-
- 3 tabit. non imperii dignitas conseruabitur, non militiae disci- 20 plina, sed more latrocinii depraeditio et uastitas fiet. regnum multiplicabitur et decem uiri occupabunt orbem et partientur

INSTITUTIONES 3 (α caelestium)—8] VII 14, 4—6. 11 s. 9 s.] VII 14, 15—17. 10—20] VII 15, 7—11. 11—21] cf. VII 17, 9. 20—757, 13] VII 16, 1—8 (—pisces).

TB] 2 nobis minus] nouissimus T ad (exp. m. 3), ipsum om. B 3 instructus T, recte? illo comparatio Lact. etiam Inst. V 1, 11; de opif. 1, 2; 3, 15 utitur; cf. ad instructus 5 errasse T 4 filosofos T 5 fuerint (n. exp. et del.) T instructus ualde mihi suspectum ut ortum ex instructor (aut fort. instructus) 3; malim effectus conl. Inst. VII 14, 4 7 tollatur T 8 uenturum T, sed cf. Inst. VII 14, 12 eueniat 9 profetis TB et a] ut T 13 praeualeuit T quicquam B manu] male B, sed cf. Inst. VII 15, 9 14 praede T 15 ludibrio B² exhibebit B¹, corr. B² 16 infantis (alt. i ex e) B senis (i ex e) B 17 cedes T 19 pr. omnis (i ex e) B tractabunt (b ex u) B 20 disciplina (e cr.) B 22 et (ante partientur) om. T

- et denorabunt et existet alius longe potentior ac nequior, qui
tribus deletis Asiam possidebit et ceteris in potestatem suam
reductis et adscitis uexabit omnem terram. nouas leges sta-
tuet, ueteres abrogabit; rem publicam suam faciet, nomen
5 imperii sedemque mutabit. tunc erit tempus infandum et exe-
crabile, quo nemini libeat uiuere. denique in eum statum res 4
cadet, ut uiuos lamentatio, mortuos gratulatio sequatur. ciui-
tates et oppida interibunt modo ferro et igni, modo terrae
motibus crebris, modo aquarum inundatione, modo pestilentia f. 59^a
10 et fame. terra nihil feret aut frigoribus nimis aut caloribus
sterilis. aqua omnis partim mutabitur in cruorem, partim in
amaritudinem uitabitur, ut nihil sit nec ad cibos utile nec
ad potum salubre. his malis accedent etiam prodigia de 5
caelo, ne quid desit hominibus ad timorem. cometae crebro
15 apparebunt, sol perpetuo pallore fuscabitur, luna sanguine
inficietur nec amissae lucis damna reparabit, stellae omnes
decident nec temporibus sua ratio constabit, hieme atque
aestate confusis; tunc et annus et mensis et dies breui- 6
bitur: et hanc esse mundi senectutem ac defectionem
20 Trismegistus elocutus est. quae cum euenerint, adesse tempus
sciendum est quo deus ad commutandum saeculum reuertatur.

INSTITUTIONES 13—19 (—breuiabitur)] VII 16, 8 (a prodigia)
—10. 19 s.] locus Trismegisti non est in Instit., cf. tamen VII 14, 16.
20—758, 3] VII 17, 1 (—conclusionem) 2 (alter—deleat).

AUCTORES 15 s. luna . . . amissae—reparabit] cf. Horat. c. IV
7, 13. 19 s.] cf. Ps.-Apulei. Asclep. c. 26 (p. 48, 22 Goldb.).

TBJ 1 uorabunt *codd.* Inst. VII 16, 2 et om. *T* alius *om.* *B* 2 et
om. *B* potestatis suae (~ *er.*) *B* 3 adscitis *B*³ uexauit *B*¹, *corr.* *B*²
4 abrogauit *B*¹, *corr.* *B*² remp. (p. part. *eras.*) *T*, rem publicā (~ *m.* 3) *B*
5 mutauit *TB*¹, *corr.* *B*² execrabile *B* 6 quo—uiuere *om.* *T*, sed
cf. Inst. VII 16, 5 nemini *edd.*, neminem *B* 8 terre *T*, terrae *B*
10 rigoribus *B* 11 sterelis *B* cruore *T* in amaritudinem] amaritu-
dinem *T*, in amaritudine *B*, *cf.* Inst. VII 16, 7 12 uitabitur *B*¹, *corr.* *B*²
13 potu *T* salubre (a *er.*) *B* de *B* 14 nec *T* quit *T* comitae
*B*¹, *corr.* *B*² 15 fuscabitur *B* luna—inficietur] lunam color san-
guinis (*sic*) obumbrabit *B* 16 reparauit *TB*¹, *corr.* *B*² 17 adque *T*
18 aestate *T* confusi *T* breuiabitur *T* 20 trismegistus *B* quae *T*
uenerint *B* 21 quod *T* cōmutandum *B*

- 7 inter haec autem mala exurget rex impius non modo generi
hominum, sed etiam deo inimicus. hic reliquias illius prioris
tyranni conteret cruciabit uexabit interemet. tunc erunt la-
crimae iuges et gemitus perpetes et ad deum cassae preces,
nulla requies a formidine nec somnus ad quietem. dies cladem,
f. 59^b nox metum semper augebit. | sic orbis terrarum paene ad so-
8 litudinem, certe ad raritatem hominum redigetur. tunc et
impious iustos homines ac dicatos deo duobus et quadraginta
mensibus persequetur et se coli iubebit ut deum: se enim dicet
esse Christum, cuius erit aduersarius. ut credi ei possit, ac-
cipiet potestatem mirabilia faciendi, ut ignis descendat a caelo,
ut sol resistat a cursu suo, ut imago quam posuerit loquatur.
9 quibus prodigiis inciet multos, ut adorent eum signumque
eius in manu aut fronte suscipiant. et qui non adorauerit
signumque suscepit, exquisitis cruciatibus morietur. ita fere
duas partes exterminabit, tertia in desertas solitudines fugiet.
10 sed ille uercors ira inplacabili furens adducet exercitum et ob-
sidebit montem quo iusti confugerint. qui cum se uiderint
circumsessos, implorabunt auxilium dei uoce magna et exandiet
eos et mittet illis liberatorem.
20
1 (11) 67 (72). Tunc caelum intempesta nocte patefiet et descen-
det Christus in uirtute magna et anteibit eum claritas ignea

INSTITUTIONES 3-7] VII 16, 12-14. 7-15] VII 17, 4-7.
7-9] VII 17, 8. 15 s.] cf. VII 16, 14 (a de cultoribus). 16-20] VII
17, 10 s.; 19, 2 (-liberatorem). 21-759, 5] VII 19, 2 (a tum)-7.

TB] 1 exsurget B generib. B³ 2 priorib. T 3 interimet *edd.*
4 iugis B¹, *corr.* B² casse T preces (*pr. e in ras. ex ae ? m. 3*) B
5 a formidinem B quietem] requiem T 6 metum] tecum T augebit
semper B pene T, p^uen-e (*a er.*) B³ 7 et om. B 9 saeculi T²,
saeculi T³ dominum B¹, *corr.* B³ 10 esse Christum—ut credi] esse
deum cum sit antechristus (*sic*). qui ut erit aduersarius *et* ut credi B
11 a] e B, *sed cf. Inst. VII 17, 5* 12 suo om. B, *sed cf. Inst. VII 17, 5*
14 adorauerit (*n er.*) B 15 ferae B 16 exterminauit TB¹, *corr.* B²,
extirpabit Da fugiet (*e renouauit m. 3*) ex fugit B 17 uercors B³
ira* (*m ? er.*) B obsidebit T, obsedit B¹, obsidebit B³, i in *id* reno-
uauit B³ 18 confugerint (*i er.*) T 19 implorabunt B 20 illis] eis B
21 intempestate T 22 *χρῆς* B²

et uirtus inaeſtimabilis angelorum et extinguetur omnis illa
 multitudo impiorum et torrentes sanguinis current et ipse
 ductor effugiet atque exercitu ſaepe reparato quartum proelium
 faciet, | quo captus cum ceteris omnibus tyrannis tradetur ex-f.60^a
 5 uſtioni. ſed et ipſe daemonum princeps auctor et machi-2(12)
 nator malorum catenis alligatus custodiae dabitur, ut pacem
 mundus accipiat et uexata tot ſaeculis terra requieſcat. pace 3(13)
 igitur parata conpreſſoque omni malo rex ille iuſtus et uictor
 iudicium magnum de uiuis et mortuis faciet ſuper terram et
 10 uiuentibus quidem iuſtis tradet in ſeruitium gentes uniuerſas,
 mortuos autem ad aeternam uitam ſuſcitabit et in terra cum
 iis ipſe regnabit et condet ſanctam ciuitatem et erit hoc
 regnum iuſtorum mille annis. per idem tempus et ſtellae 4(14)
 candidiores erunt et claritas ſolis augebitur et luna non pa-
 15 tietur deminutionem. tunc deſcendet a deo pluuia benedic-
 tionis matutina et ueſpertina et omnem frugem terra ſine la-
 bore hominum procreabit. ſtillabunt mella de rupibus, lactis 5(15)
 et uini fontes exuberabunt. beſtiae deſiſta feritate manſue-
 ſcent, lupus inter pecudes errabit innoxius, uitelus cum leone
 20 paſcetur, columba cum accipitre congregabitur, ſerpens uirus
 non habebit, nullum animal uiuet ex ſanguine. omnibus enim
 deus copioſum atque innocentem uictum miniſtrabit. | peractis f.60^b
 uero mille annis ac reſoluto daemonum principe rebellabunt 6(16)
 gentes aduerſus iuſtos et ueniet innumerabilis multitudo ad

INSTITUTIONES 5-7] VII 24, 5. 6-8] VII 19, 8. 8-
 13] VII 20, 1; 24, 1-4. 6. 13-21] VII 24, 7 s. 15 s. tunc-ueſpertina]
 hoc non eſt in Inſtit. 21 s.] VII 24, 15 (- uitam). 22-760, 1] VII 26, 1.

AUCTORES 15 s.] cf. Ioel 2, 23; an ex Deut. 11, 14?

TB] 1 uirtus] uis T, ſed cf. Inſt. VII 19, 5 inaeſtimabilis T, inaeſti-
 mabilis (aeſt in ras. ex 3 uel 4 litt. m. 2) B 2 impiorum B 3 adque T
 exercitus+epe (s er.) ſic T ſaepe B 4 traditur T 5 daemonum B² auc-
 tor T² 6 an (omnium) malorum? cf. Inſt. VII 24, 5 catenis T, catenis
 igneis B, ſed cf. Inſt. VII 24, 5 custodiae B² 7 poſt et s. l. ut B²
 pacem T 8 parata B 9 terrā (~ add. m. 2?) B 11 ſuſcitauit TB^{ac}
 12 his B regnauit TB^{ac} 13 iuſtorum (e er.) T et om. B 17 pro-
 creauit TB¹, corr. B² 18 faeritat+e (a er.) B 19 errauit T 20 acci-
 pitre+e (a er.) B congraegabitur B 21 uibet B¹, corr. B² 22 ad-
 que TB uictu T miniſtrauit B¹, corr. B² 24 uenie+e (u er.) T

- 7(17) expugnandam sanctorum ciuitatem. tunc fiet ultimum iudicium dei aduersus gentes. concutiet enim a fundamentis suis terram et corruent ciuitates, et pluet super impios ignem cum sulphure et grandine et ardebunt et se inuicem trucidabunt. iusti uero sub terra paulisper latebunt, donec perditio gentium 5 fiat, et exibunt post diem tertium et uidebunt campos cadaueribus opertos. tunc fiet terrae motus et scindentur montes et subsident ualles in altitudinem profundam et congerentur in eam corpora mortuorum et uocabitur nomen eius Polyandrium.
- 8(18) post haec renouabit deus mundum et transformabit iustos in 10 figuras angelorum, ut immortalitatis ueste donati seruiant deo in sempiternum. et hoc erit regnum dei, quod finem non habebit. tunc etiam impii resurgent, non ad uitam, sed ad poenam. eos quoque secunda resurrectione facta deus excitabit, ut ad perpetua tormenta damnati et aeternis ignibus tradi 15 diti merita pro sceleribus suis supplicia persoluant.
- 1(19) f. 61^a 68 (73). Quare cum haec omnia uera et certa sint prophetarum omnium consona adnuntiatione praedicta, cum eadem Trismegistus, eadem Hystaspes, eadem Sibyllae cecinerint, dubitari

INSTITUTIONES 1—9 (—mortuorum)] VII 26, 2—4 (—ossibus tecta). 9 (Polyandrium)] locus non est in *Inst.* 10—16] VII 26, 5—7. 17—19] VII 18, 1 (prophetae). 2 (Hystaspes). 3 s. (Hermes). 5—8 (Sibyllae); 26, 8 (—prophetarum). 19—761, 17] VII 27, 1—18.

AUCTORES 9] cf. *Ezech.* 39, 11 (πολυάνδριον). 12 et adnot. crit. ad *Inst.* VII 26, 3 (pag. 666, 7).

TB] 1 expugnandam] expugnandam delendamque *B*, sed cf. *Inst.* VII 26, 1 ut inferant bellum sanctae ciuitati sanctorum ciuitatem tunc fiet ultimum iudicium dei aduersus] *B* 2 & *T*²⁷ 3 corruent *B* impios *B* 4 sulphure *T*, sulfure *B* 5 terram *B* fiat gentium *B* 7 scindentur] scindent se *B*, sed cf. *Inst.* VII 26, 2 8 subsident *B*³ in altitudinem ualles (*m.* 3, uallis *m.* 1) profundae *B* ualles] colles *codd.* *Inst.* VII 26, 2 9 ea *B* 10 transformabit *T* 11 immortalitatis *B*, immortalis *T*, sed cf. *Cyprian. de bono pat. c.* 7 (pag. 402, 16) qui indumento immortalitatis ceteros uestit 12 et hoc—habebit *om. B* 13 etiam] et *T* impii *B* 14 poenam (*p ex a*) *T* 15 tormenta *T* 16 supplicia *T*, supplicia] *B* 17 quare cum] haec omnia uera] et certa sint prophetarum] *B* profetarum *T* 18 consonanti *T*, sed cf. *Inst.* I 4, 1 trismegistus *B* 19 ystaspes (*y add. m.* 2) *B* sybillae *TB*¹, corr. *B*³ caecinerint *TB*

non potest quin spes omnis uitae ac salutis in sola dei reli-
gione sit posita. itaque nisi homo suscepit quem deus ad 2(20)
liberationem misit atque missurus est, nisi summum deum
per eum cognouerit, nisi mandata eius legemque seruauerit,
5 in eas incidet poenas de quibus locuti sumus. proinde fra- 3(21)
gilia contemnenda sunt, ut solida consequamur, spernenda
terrena, ut caelestibus honoremur, temporalia fugienda, ut ad
aeterna ueniamus. erudiat se quisque ad iustitiam, reformet 4(22)
ad continentiam, praeparet ad agonem, instruat ad uirtutem,
10 ut si forte aduersarius indixerit bellum, nulla ui, nullo terrore,
nullis cruciatibus a recto et bono depellatur. non se subternat
insensibilibus figmentis, sed uerum et solum deum rectus 5(23)
agnoscat, abiciat uoluptates, quarum inlecebris anima sub-
limis deprimitur ad terram, teneat innocentiam, prosit quam
15 plurimis, incorruptibiles sibi thensauros bonis operibus adquirat,
ut possit deo iudice pro uirtutis suae meritis uel coronam fidei
uel praemium immortalitatis adipisci. f. 61^b

TBJ 2 hom³ *B*, homo christum *T* *edd.* 4 per eum *B*, christum, *om.*
per *T*, per Christum *edd.* 7 honoremur (*alt.* o ex e) *B* 8 ueniamus]
fugiamus *T* reformet *T*, recepi propter composita erudiat praeparet instruat,
formet *B* *Da conl. Inst. VI* 23, 21; *IV* 24, 1. 26, 25, *Buen add. Inst.*
VI 19, 6; *de ira dei* 2, 2 9 praeparet ad agonem *om.* *T* 11 depellatur]
diuellatur (u ex o) *B* subternat *T* 13 agnoscat (*d. cr.*) *B* sublimis
(*alt.* i ex e) *B* 15 uobis (*corr. m. 2?*) *T* FIRMIANI-LACTANTI-
DE FINIS SAECULI-EXPLICIT atramento, EPITOMA DE DIUINA
PROUIDENTIA rubro scriptum, *T*, EPITOMEN (*sic*) LIBRI SEPTIMI
LIB. X. EXP. FELICITER LEGENTI VITA *B*

16 394ST2 53 005 2 3V 6516
87 BR

Opera omnia accedunt, Carmin
Stanford University Libraries

3 6105 038 180 928

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
CECIL H. GREEN LIBRARY
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004
(415) 723-1493

All books may be recalled after 7 days

DATE DUE

F/S JUN 30 1996

JUN 24 1997

MAR 06 2003

MAR 11 2003

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004

